

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Disertační práce

Obnova právního řádu v poválečném Československu

*Právní, politické, sociální a hospodářské aspekty
z pohledu prezidenta republiky Edvarda Beneše*

Část I.

Vedoucí disertační práce: Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

JUDr. et PhDr. Petr Podlaha

září 2008

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci zpracoval samostatně a že jsem vyznačil všechny
prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

V Praze dne 20.9.2008

.....
JUDr. et PhDr. Petr Podlaha

Dovoluji si tímto poděkovat Prof. JUDr. Janu Kuklíkovi, DrSc. za odbornou pomoc a péči, kterou mi při přípravě a psaní této práce poskytl. Dále si dovoluji srdečně poděkovat Doc. PhDr. Janě Čechurové, PhD. za odbornou pomoc při přípravě této práce a korektury výsledného textu.

OBSAH

I. ÚVOD	1
II. TEORIE PRÁVNÍ KONTINUITY V KONTEXTU OSUDŮ EDVARDA BENEŠE ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY A PROBLEMATIKY KONTINUITY PREZIDENTSKÉ FUNKCE	23
II. 1. ÚVOD	23
II. 2. PRVNÍ ROK PO MNICHOVU	24
II. 3. PŘEDNÁŠKY V CHICAGU	48
II. 4. ČESKOSLOVENSKÝ NÁRODNÍ VÝBOR A UZNÁNÍ PROZATÍMNÍ VLÁDY	62
II. 5. BENEŠOVA ABDIKACE	80
II. 6. DEFINITIVNÍ UZNÁNÍ ČESKOSLOVENSKÉ VLÁDY A LEGITIMNÍ ZDROJE PREZIDENTSKÉ FUNKCE E. BENEŠE	88
III. VÝKON ZÁKONODÁRNÉ ČINNOSTI V DOBĚ STAVU ÚSTAVNÍ NOUZE A BEZPROSTŘEDNĚ PO JEHO SKONČENÍ	96
III. 1. EXILOVÁ VLÁDA	96
III. 2. NORMOTVORNÁ ČINNOST	102
III. 3. STÁTNÍ RADA A PRÁVNÍ RADA	110
III. 4. OBNOVA PRÁVNÍHO POŘÁDKU	115
III. 5. DEKRETY PŘED ÚSTAVNÍM SOUDEM	126
IV. POLITICKÉ ASPEKTY	134
IV. 1. STRANICKÝ SYSTÉM	134
IV. 2. NÁRODNÍ FRONTA	173
IV. 3. NÁRODNÍ VÝBORY A PROZATÍMNÍ NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ	220

V. HOSPODÁŘSKÉ A MAJETKOVÉ ASPEKTY	255
V. 1. REFORMY NEBO REVOLUCE?	255
V. 2. APLIKACE DEKRETŮ PREZIDENTA REPUBLIKY, NÁRODNÍ VÝBORY A NEJVYŠŠÍ SPRÁVNÍ SOUD	295
V. 3. NÁRODNÍ SPRÁVA A RESTITUCE MAJETKU	303
V. 4. KONFISKACE ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU A POZEMKOVÁ REFORMA	323
V. 5. ZNÁRODŇOVACÍ DEKRETY	346
V. 6. KONFISKACE NEPŘÁTELSKÉHO MAJETKU	363
VI. SOCIÁLNÍ ASPEKTY	374
VI. 1. TEORETICKÉ ZDŮVODNĚNÍ SOCIÁLNÍ REVOLUCE	374
VI. 2. SLOVENSKÁ OTÁZKA	416
VI. 3. NÁSTIN ŘEŠENÍ NĚMECKÉ OTÁZKY	481
VI. 4. PRÁVNÍ POSTAVENÍ NĚMECKÉ A MAĎARSKÉ MENŠINY	541
VI. 5. PODKARPATSKÁ RUS	582
VII. K FORMÁLNÍ KONTINUITĚ A DISKONTINUITĚ ČESKOSLOVENSKÉHO PRÁVNÍHO ŘÁDU	608
VII. 1. ÚVOD K DISKUSI	608
VII. 2. STANOVISKA JEDNOTLIVÝCH ÚČASTNÍKŮ	610
VII. 3. SHRNUÍ DISKUSE	624
VIII. ZÁVĚR	628
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	652

I. ÚVOD

Obnova československého právního řádu je úzce spojena s osobou Edvarda Beneše a dekrety prezidenta republiky, které Edvard Beneš ze své pozice hlavy státu od roku 1940 do roku 1945 vydával. Dekrety prezidenta republiky či „Benešovy dekrety“, jak jsou často s pejorativním hodnotícím nádechem nepřesně označovány, jsou po roce 1989 častým tématem diskusí jak v odborné veřejnosti, tak ve sdělovacích prostředcích. Přesto nebo snad právě proto je tato problematika do jisté míry stále zahalena závojem polopravd a mýtů. Ještě šedesát let po jejich vydání jde často o diskuse plné emocí a vášní, z nichž nejednou vane zastydlé národovectví či naopak podivuhodná neochota pochopit specifičnost doby a prostředí, ve kterých dekrety prezidenta republiky spatřily světlo světa.¹

Problematika dekretů prezidenta republiky a obnovy československého právního řádu neplnila v uplynulých osmnácti letech jen stránky novin, časopisů a odborných publikací, ale stala se i předmětem rozhodování obecných soudů a Ústavního soudu České republiky. Dekrety tedy nejsou v dnešní době jen otázkou politickou či dokonce historickou, ale i otázkou právní.

Tato práce si klade za cíl nahlédnout na obnovu československého právního řádu z mnoha různých perspektiv. Nepůjde nám tedy jen o prostý výklad znění jednotlivých dekretů, ale zejména o jejich pochopení v širších historických souvislostech. Největší prostor při tomto zkoumání bude věnován právě osobě, s jejímž jménem jsou dekrety nerozlučně spojeny. Poválečné zákonodárství Československé republiky, jež zásadním způsobem proměňovalo hospodářský, sociální a politický systém první republiky, bylo z větší části realizováno právě formou dekretů prezidenta republiky. Byly ale dekrety prezidenta republiky skutečně „Benešovy“? Nepůjde nám v této práci o formálně právní

¹ Český historik a publicista Petr Placák Edvarda Beneše dokonce nepřímě nazval válečným zločincem, který je odpovědný za „genocidu“ sudetských Němců. Viz P. PLACÁK, Edvard Beneš před mezinárodní tribunál?, Lidové noviny, 1. února 2002. K opačnému úhlu pohledu srov. např. V. PAVLÍČEK, Dekrety, demokratické hodnoty a národní zájmy, in: Benešovy dekrety, Praha 2002, s. 12. Podle Pavlíčka „skupina česky mluvících a píšících intelektuálů od počátku 90. let se snaží přesvědčit český národ a zejména mladou generaci, že jsou národem zločinců, a českému národu jsou vytýkány akty války po boku spojenců. Příkladem mají být dekrety prezidenta republiky, jejichž obsah se zpravidla nezná, proto je účelově zkreslován. Tito publicisté, z nichž někteří byli neúspěšnými politiky, působí nejen v té části tisku, která je v rukou německých subjektů, ale značně, někdy i dominantně ovlivňují zaměření veřejnoprávních médií. Chtějí rozložit českou národní identitu, diskreditovat vědomí hrdosti na staletí trvající českou státnost a demokratické tradice vyjádřené v I. republice prezidenty Masarykem a Benešem.“

stránku této otázky, která již byla dostatečně v literatuře zpracována, ale především o její stránku materiální. Odpovídaly přijaté osnovy dekretů prezidenta republiky a vládní nařízení z roku 1945 předválečným názorům E. Beneše na hospodářské, sociální a politické uspořádání a jejich válečným proměnám? Pokud ne, o jaké odlišnosti šlo a čím byly tyto změny vyvolány? Jakým způsobem E. Beneš v době druhé světové války veřejně odůvodňoval nutnost zachování právní kontinuity na straně jedné a provedení radikálních sociálních, hospodářských a politických reforem na straně druhé? Jaké byly jeho skutečné motivy ukryté za tímto odůvodněním? Právě hledání odpovědí na výše naznačené otázky bude věnována velká část této práce.

Plány a sny Edvarda Beneše samozřejmě nejde pochopit bez důkladné znalosti prostředí, v němž se v době druhé světové války a bezprostředně po ní pohyboval. Proto vedle Benešových názorů budeme sledovat i proměnu a vývoj názorů domácího a zahraničního odboje na hospodářské, sociální a politické otázky, které se následně staly předmětem dekretální normotvorby. V případě Slovenska nám půjde i o představy odbojových pracovníků na budoucí řešení slovenské otázky a její ústavní zakotvení. Zapomenout nemůžeme ani na stýkání a potýkání Beneše se svými stoupenci a odpůrci v exilové politice. I ono totiž významným způsobem přispělo k utváření plánů a představ exilových politiků, které byly následně vtěleny do Košického vládního programu realizovaného z velké části právě dekrety prezidenta republiky.

V této práci se nevyhýbáme ani otázkám, které jsou spojeny s problematikou kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše, neboť právní a politické argumenty, na nichž byla kontinuita prezidentské funkce založena, byly úzce spojeny s problematikou právní kontinuity předmnichovského Československa a do značné míry osvětlují vztah Edvarda Beneše k obnově právního řádu. Od funkce prezidenta republiky byly navíc odvozeny všechny další součásti prozatímního státního zřízení a na prezidentu a jím jmenované vládě byla postavena i legislativní činnost prozatímního státního zřízení.

Při právní analýze znění jednotlivých dekretů se neomezíme na samotný text dekretu, ale budeme vycházet i z důvodových zpráv a prováděcích předpisů a vnitřních instrukcí vydávaných vládou či jednotlivými ministerstvy. Stranou nemůže zůstat ani posouzení souladu dekretů a tehdejší soustavy nejvyšších státních orgánů s formálně platnou ústavní listinou z roku 1920. Naznačíme i hlavní odlišnosti mezi právní úpravou platnou v českých zemích a na Slovensku. Ještě větší důraz než na podzákoné přepisy budeme klást na judikaturu Nejvyššího správního soudu, který rozhodoval o stížnostech proti konečným rozhodnutím národních výborů a ministerstev. Právě z nálezů tohoto

soudu lze dle autora této práce nejlépe odvodit, jakým způsobem byla jednotlivá ustanovení dekretů v praxi vykládána a jakým způsobem národní výbory a ministerstva k dekretům při jejich aplikaci přistupovaly.

Národním výborům a Národní frontě, které sehrály při aplikaci většiny dekretů zcela rozhodující úlohu, věnujeme samostatnou kapitolu, neboť na jejich utváření lze dobře ilustrovat budování nového lidově demokratického Československa, z větší zčásti přitom právě prostřednictvím dekretů prezidenta republiky. Kromě rozhodnutí Nejvyššího správního soudu a obecných soudů z poválečného období se zaměříme i na judikaturu Ústavního soudu České republiky a Nejvyššího soudu České republiky, které se v rámci rozhodování restitučních sporů vyjádřily k většině zásadních ustanovení dekretů, jež budou předmětem našeho zkoumání. V mnoha případech přitom dospěl Ústavní soud České republiky při výkladu dekretů k jiným závěrům než poválečný Nejvyšší správní soud. V těchto případech se pokusíme analyzovat důvody těchto rozporů.

Stranou samozřejmě nezůstane odborná právnická literatura z poválečného období, z níž je dobře patrné, že tehdejší elitní českoslovenští právníci si byli dobře vědomi rozporů v právním řádu, které s sebou vývoj v letech 1940-1945 přinesl a snažili se je více či méně zdařile ex post výkladem odstranit. Je jistě pozoruhodné, že často přistupovali k tehdejším rozporům mnohem kritičtěji, než jejich dnešní následovníci.

V současné době již existuje řada odborných publikací, které se zabývají formálně právními otázkami spojenými s dekrety prezidenta republiky. Jakýkoliv autor pojednávající o obnově poválečného právního řádu se těmto otázkám nemůže vyhnout, ale jejich zodpovězení není jediným a vlastně ani hlavním cílem této práce. Autor se v tomto textu především pokouší najít a podrobně popsat osobní vztah Edvarda Beneše k obnově poválečného právního řádu, a to zejména po obsahové stránce, a následně přinést výklad textu stěžejních dekretů tak, jak byly či měly být aplikovány dle judikatury Nejvyššího správního soudu, v té době jistě nejvýznamnějšího strážce zákonnosti nad rozhodováním národních výborů a ministerstev.

Již na první pohled je však zřejmé, že se v této práci nebudeme moci zcela vyhnout ani zahraničně politickým a válečným událostem, neboť to byly právě ony, které se na utváření Benešových názorů a znění dekretů významným způsobem spolupodílely. Ostatně vykládat jakékoliv činy a představy E. Beneše zcela odděleně od jeho zahraničněpolitických koncepcí není možné. Vnitrostátní politika malého státu, jakým bylo Československo, měla být podle něj vždy a ze všech okolností odvozena od

zahraničně politického kontextu, v kterém se vyvíjela. Tato základní Benešova premisa bohužel platila nejen v rovině politické, ale částečně i v rovině právní.

Zkoumání obnovy právního řádu v poválečném Československu by nebylo úplně bez jeho zařazení do evropského kontextu. Proto se budeme zabývat i srovnáním právního postavení prezidenta republiky a československé zahraniční akce s postavením jiných hlav států a exilových vlád (nizozemské, polské a belgické) v londýnském exilu. Pokusíme se i srovnat poválečné právní úpravy týkající se pozbývání státního občanství, transferu a zásahů do vlastnických práv osob německé národnosti v Polsku, Maďarsku, Jugoslávii, Belgii a Dánsku.

Tato práce navazuje na moji rigorózní práci, ve které jsem se zabýval některými dekrety z poválečného období, které dle mého soudu zásadním způsobem popíraly základní ideje a normy, na nichž byl vystavěn ústavní a společenský systém první republiky.

Jsme si vědomi toho, že podrobovat kritice šedesát let staré zákonodárné akty nelze na základě v současnosti všeobecně uznávaných hodnot, principů a norem. Snad nejpřesněji vyjádřil tuto myšlenku Ústavní soud České republiky ve svém nálezu z 8. března 1995, ve kterém se konstatuje, že „řád minulosti nemůže být postaven před soud řádu přítomnosti, jenž je již poučen dalšími zkušenostmi, z těchto zkušeností čerpá a na mnohé jevy pohlíží a hodnotí je s časovým odstupem.“²

Pokud jde o vlastní strukturu této práce, je nutné uvést, že se v úvodu každé části nejprve budeme zabývat proměnami představ a programů na řešení sociálních, hospodářských a vnitropolitických otázek v zahraničním i domácím odboji. Pokud to bude možné, pokusíme se v této části udržet chronologickou rovinu výkladu. V druhé polovině každé části se zaměříme na výklad příslušných ustanovení dekretů z pohledu judikatury Nejvyššího správního soudu, popř. Ústavního soudu České republiky s tím, že zároveň naznačíme, zda byla či nebyla Benešova koncepce řešení příslušné otázky formálně zakotvena v poválečném právním řádu.

Náš pohled na obnovení právního řádu v poválečném Československu z pohledu E. Beneše by však nebyl úplný, kdybychom na úvod alespoň stručně a rámcově nevyličili jeho válečné osudy a peripetie. V rámci tohoto úvodního výkladu se zaměříme především na utváření teorie právní kontinuity předmnichovského Československa a otázky spojené s teorií kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše.

² Nález ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č.55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbírký nálezů a usnesení).

Jak bylo již výše uvedeno, v podstatě žádnému tématu novodobé české právní historie nebylo věnováno v posledních patnácti letech tolik pozornosti jako právě obnově právního řádu v letech 1938 až 1945 a dekretům prezidenta republiky Edvarda Beneše. Z tohoto důvodu je rozsah publikací a časopiseckých studií ke sledovanému tématu velmi bohatý, zároveň však o nich téměř obecně platí, že si všimají pouze mezinárodně-polických souvislostí a populární problematiky spojené s odsunem sudetských Němců. Pramenné edice a literatura vydaná před rokem 1990 v komunistickém Československu jsou pro námi sledované téma z větší části pro svoji ideologickou předpojatost nepoužitelné. Z této zásady však existují četné výjimky. O nejvýznamnějších z nich se zmíníme níže.

Řada významných dokumentů, publikací a vzpomínek k našemu tématu byla vydána již bezprostředně po válce v letech 1945 až 1948 či dokonce již za války v Londýně. Jedná se především o soubor Benešových rozhlasových proslovů do vlasti a pěti jeho výročních projevů ve Státní radě, který byl vydán spolu s několika dokumenty týkajícími se především mezinárodněprávního uznání československé zahraniční akce v roce 1945 v Londýně a v roce 1946 v Praze pod názvem „Šest let exilu a druhé světové války“.³ Ještě za války v Londýně doplnil a částečně přepracoval E. Beneš soubor svých studií o slovanské otázce z poloviny dvacátých let a nově jej vydal pod názvem Úvahy o slovanství.⁴

Na jaře a v létě roku 1939 vyšla ve Spojených státech zejména díky aktivitě nakladatelství University of Chicago celá řada Benešových projevů a rozhlasových diskusí.⁵ Benešovy přednášky, které v letním semestru roku 1939 přednesl na téma demokracie na univerzitě v Chicagu, byly publikovány poprvé v anglické verzi již v roce 1939 v Londýně a New Yorku.⁶ Volný překlad těchto přednášek poté tvořil první část knihy „Demokracie dnes a zítra“, jež byla česky poprvé vydána v Londýně v roce 1942.

³ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, Londýn 1945 nebo Praha 1946. Při citaci v této práci používáme výlučně pražské vydání z roku 1946. Již předtím vyšly v roce 1942 v Londýně Benešovy projevy a dokumenty z první poloviny druhé světové války: E. BENEŠ, Tři roky světové války, Projevy a dokumenty 1938-1942, Londýn 1942. Benešovy projevy ve Státní radě a některé jeho rozhlasové projevy, které jsou obsahem výše zmíněných publikací, byly vydány nejprve samostatně v Londýně v nakladatelství Československý. V tomto oficiálním nakladatelství československé zahraniční akce samozřejmě vycházely i další Benešovy projevy z období druhé světové války. Další Benešovy projevy byly publikovány v Londýně v anglických vydavatelstvích.

⁴ E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, Londýn 1944 a Praha 1947. Původní studie E. Beneše o slovanství vycházely v letech 1925-1926 ve Slovanském přehledu. Po druhé světové válce v roce 1947 byly Úvahy o slovanství vydány v Praze znovu, a to v podstatě v nezměněné podobě od londýnského vydání. Při citaci v této práci používáme výlučně pražské vydání z roku 1947.

⁵ Srov. např. E. BENEŠ, Questions on Democracy, Chicago 1939, E. BENEŠ, An appeal to the American people, Chicago 1939, E. BENEŠ, International Security, Chicago 1939.

⁶ E. BENEŠ, Democracy Today and Tomorrow, Londýn 1939.

Druhá část knihy, která se dotýkala i Benešových představ o hospodářském, sociálním a politickém uspořádání poválečného Československa, byla sepsána až v druhé polovině roku 1941 a na počátku roku 1942.⁷

V roce 1947 byly publikovány poprvé i Benešovy „Paměti“, které pokrývají období od Mnichova do roku 1945.⁸ K nim je však nutné přistupovat s jistou opatrností, neboť Beneš měl nikoliv zanedbatelný sklon přizpůsobovat výklad událostí svým ideologickým potřebám.⁹ Bezprostředně po válce byly vydány i některé Benešovy projevy pronesené při jeho triumfální cestě z Košic do Prahy.¹⁰ V roce 1948 byl vydán český překlad Benešova životopisu z pera britského spisovatele C. Mackenzieho.¹¹ Význam této knihy v žádném případě nespočívá v sotva průměrném a agitačně laděném Benešově životopisu, ale v obsáhlých rozhovorech, které jsou k této knize připojeny a jež Beneš s Mackenziem vedli v Londýně v květnu 1944 a poté na konci roku 1944. Ještě

⁷ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, Londýn 1942. Hned po válce v roce 1945 byla tato kniha v lehce pozmeněné podobě publikována znovu v Praze. E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1945. Porovnání anglického a českého vydání a českých vydání z let 1942 a 1945 se věnujeme na jiném místě této práce. Pokud není výslovně uvedeno jinak, používáme v této práci při citaci pražské vydání z roku 1945. Za války ve Velké Británii či v USA vyšly i další Benešovy přednášky, projevy a úvahy: E. BENEŠ, *Building a new Europe*, Londýn 1939; E. BENEŠ, J. MASARYK, *A free Czechoslovakia and a free Germany in a free Europe*, Londýn 1939; E. BENEŠ, *Vojáci Československé republiky! Projev presidenta Dr. Edvarda Beneše k československým vojenským jednotkám, učiněný dne 26. července 1940 v československém vojenském táboře ve Velké Británii*, Londýn 1940; E. BENEŠ, *Nazi Barbarism on Czechoslovakia*, Londýn 1940; E. BENEŠ, *President Beneš on War and Peace*, New York 1943; E. BENEŠ, *Nová slovanská politika*, Londýn 1943.

⁸ E. BENEŠ, *Paměti*, Praha 1947. V rámci *Pamětí* byly publikovány i některé dokumenty týkající se mezinárodních právních aspektů zahraniční akce a dále některé dopisy vyměněné mezi W. Jakschem a E. Benešem v letech 1942-1943. Další Benešovy paměti na první světovou válku a mnichovské dny se našeho tématu týkají jen okrajově. E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, Praha 1927 a E. BENEŠ, *Mnichovské dny. Paměti.*, Praha 1968. V této práci budeme ale pro srovnání využívat i starší Benešovy práce z doby před a po první světové válce. Srov. např. E. BENEŠ, *Stranictví*, Praha 1912; E. BENEŠ, *Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část I.*, Brandýn nad Labem 1910; E. BENEŠ, *Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část II.*, Praha 1911 a E. BENEŠ, *Nesnáze demokracie*, Praha 1924.

⁹ Rozdíl mezi optimistickým pojetím vztahu k Sovětskému svazu, který Beneš československým čtenářům ještě v roce 1947 v *Pamětech* předložil, a několika skeptickými poznámkami doplněnými Benešem dodatečně pod čarou, je přitom více než patrný. K faktografické přípravě Benešových děl a jejich doplnění o „správnou“ ideologii srov. zejména zápis ze dne 20. července 1941 v J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 134-135 nebo M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, s. 45-49.

¹⁰ Srov. např. E. BENEŠ, *Do nového života republiky. Tři projevy prezidenta dr. E. Beneše na osvobozené půdě vlasti, Košice 1945* či M. Pácalt (vyd.), *Prezident opět mezi námi*, Bratislava 1945. Z pohledu tématu této práce je klíčový i publikovaný projev E. Beneše o právní kontinuitě z prosince 1945 - E. BENEŠ, *Projev prezidenta republiky o právní kontinuitě a o novém právu*, in: *Právní prakse*, roč. 1945. Tento projev byl nově publikován i v E. BENEŠ, *Přednášky na Univerzitě Karlově 1913-1948*, Praha 1998.

¹¹ C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, Praha 1948.

slabší úroveň má další Benešův nekritický životopis z pera Benešova amerického tajemníka a obdivovatele Edwarda B. Hitchcocka.¹²

Z významných edic dokumentů vydaných v šedesátých letech minulého století je nezbytné zmínit především soubor dokumentů majících svůj původ v kanceláři prezidenta republiky E. Beneše v Londýně a v kanceláři tzv. státního prezidenta E. Háchy v Praze, který byl vydán v roce 1966 v dvoudílné edici L. Otáhalové a M. Červinkové pod názvem „Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943“.¹³

Tato edice obsahuje poměrně vyčerpávající soubor dokumentů vztahující se k činnosti prezidentské kanceláře E. Beneše v letech 1939 až 1943. Pro námi zvolené téma jsou velmi cenné především deníkové záznamy prezidentova kancléře J. Smutného o rozhovorech s E. Benešem. Přestože edice v podstatě postrádá poznámkový aparát a obsahuje řadu drobných nepřesností, nebyla dodnes ohledně námi zvoleného tématu svým rozsahem a reprezentativností překonána.

Další významný soubor dokumentů vztahujících se k našemu tématu představuje dvoudílná edice dokumentů „Cesta ke květnu“ vydaná v roce 1965.¹⁴ První, pro naše účely mnohem přínosnější díl této edice zahrnuje především dokumenty vztahující se k formování Národní fronty v československém exilu od prosince 1943 do března 1945.¹⁵ Základním problémem této edice je výběr dokumentů, který byl proveden s ohledem na ideologické potřeby KSČ. Značnou tendenčností ze stejných důvodů trpí i úvod a poznámkový aparát. I přes výše uvedené však poskytuje tato edice významný pramen k poznání právních a politických představ a koncepcí E. Beneše a stran tzv. Bloku tří dělnických stran ohledně obnovy poválečného Československa.

Poslední významnou publikací tohoto druhu z šedesátých let je monumentální edice V. Prečana „Slovenské národní povstane“, která obsahuje i velmi kvalitní, byť

¹² E.B. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru*, Praha 1948.

¹³ L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, díl I. a díl II., Praha 1966.

¹⁴ M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu, Vznik lidové demokracie v Československu*, díl I. a díl II, Praha 1965

¹⁵ Druhý díl se týká především ustavování a činnosti veřejné (lidové) moci na osvobozeném území od října 1944 do 10. května 1945.

ideologicky zabarvený poznámkový aparát.¹⁶ Výběrem dokumentů i vyčerpáním tématu tato edice podstatně převyšuje výše zmíněnou publikaci *Cesta ke květnu*.¹⁷

Z novějších publikací připomeňme především edici dokumentů „Dekrety prezidenta republiky 1940 -1945“,¹⁸ vydanou v polovině devadesátých let péčí K. Jecha a K. Kaplana. Tato edice obsahuje znění všech významnější dekretů prezidenta republiky, často spolu s původními osnovami dekretů, důvodovými zprávami, stanovisky prezidenta Beneše či Kanceláře prezidenta republiky k těmto dekretům, záznamy z jednání vlády, na kterých byly osnovy dekretů diskutovány, a dalšími dokumenty vztahujícími se k přípravě dekretů prezidenta republiky. Publikace obsahuje i velmi zajímavou právní analýzu dekretů prezidenta republiky od V. Pavlíčka. Pro naše účely jsou přínosná především stanoviska E. Beneše či prezidentské kanceláře k jednotlivým dekretům, popř. osnovy dekretů zpracované podle pokynů E. Beneše. V roce 2003 byla vydána dvojjazyčná edice dokumentů „Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky“. Tato edice K. Jecha však z větší části obsahuje jen dokumenty již publikované ve výše zmíněné edici „Dekrety prezidenta republiky“.¹⁹

Klíčové dokumenty k ústavnímu vývoji Československa v době druhé světové války i po válce byly publikovány v edici J. Grónského a J. Hřebejka „Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa“.²⁰ Tato edice obsahuje i podrobný poznámkový aparát založený na starší publikaci J. Grónského „Dějiny státu a práva v Československu 1938-1948“.²¹ Srovnání právních předpisů vydávaných v době druhé světové války a po válce v různých evropských zemích ohledně postavení německých menšin či německy mluvícího obyvatelstva lze dobře sledovat na česko-německé edici „Německé menšiny v právních normách 1938-1948“.²² Slabším místem této edice je však rozdílná kvalita úvodních studií pojednávajících o právní úpravě v jednotlivých evropských zemích.

¹⁶ V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, Bratislava 1965. U Viléma Prečana připomeňme ještě dvě drobnější novější edice k našemu tématu: V. PREČAN, Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen-listopad 1944): Nové dokumenty, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1999 a V. PREČAN, Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1997, s. 203-300.

¹⁷ Z dalších starších publikací jmenujme alespoň V. SOJÁK, Z. ŠAMBERGER, Mnichov v dokumentech II. Zrada české a slovenské buržoazie na československém lidu, Praha 1958 a Komunistická strana Československa a Národní fronta, Praha 1971.

¹⁸ K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, Praha 1995.

¹⁹ K. JECH, Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, Brno 2003. Výborné úvodní studie J. Kuklíka a V. Mikuleho o dekretch prezidenta republiky, resp. dekretch prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešním právním významu rovněž pouze čerpají z jejich dřívějších prací.

²⁰ J. GRÓNSKÝ, J. HŘEBEJK, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I. (1918-1945), Praha 1999 a J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II. (1945-1968), Praha 1999.

²¹ J. GRÓNSKÝ, Dějiny státu a práva v Československu 1938-1948, Praha 1971.

²² J. PEŠEK, O. TŮMA, M. KITTEL, H. MILLER, Německé menšiny v právních normách 1938-1948, Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi, Praha 2006.

Svým přístupem ke stejnému tématu, zvolenými metodami i rozsahem se navíc jednotlivé studie značně liší.

Z publikací se zahraničněpolitickým zaměřením jmenujme především dvoudílnou edici dokumentů „Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945“.²³ Edice obsahuje velmi kvalitně zpracovaný poznámkový aparát, který obsahuje mj. i pro naše účely mnoho zajímavých záznamů z dosud nevydaných částí deníku Benešova osobního tajemníka E. Táborského. Přestože jádro edice se zdánlivě nachází mimo námi zpracovávané téma, obsahuje tato publikace i velké množství materiálu k názorům E. Beneše na právní problematiku obnovy Československa a politické, hospodářské a sociální poválečné uspořádání. Cenné jsou především záznamy o rozhovorech E. Beneše se sovětskými diplomaty a politiky.

Prvního období Benešova působení v exilu do ustavení prozatímní vlády v červenci 1940 se týká rovněž velmi zdařilá edice dokumentů „Od rozpadu Československa do uznání československé prozatímní vlády“, která obsahuje v příloze i zápisy ze zasedání Československého národního výboru v Paříži.²⁴

Vývoj názorů E. Beneše na řešení otázky československých Němců lze dobře sledovat v edici J. Vondrové „Češi a sudetoněmecká otázka“²⁵, která mapuje vývoj česko-německých vztahů za druhé světové války zejména z pohledu londýnského exilu. Edice obsahuje většinu významných dokumentů, které byly v Benešově okruhu k této problematice vypracovány.²⁶

Všechny významné Benešovy vzkazy na Slovensko či na území protektorátu byly publikovány v edici J. Šolce „Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti“.²⁷ Ačkoliv edice neobsahuje takřka žádný poznámkový aparát a většina významnějších vzkazů již byla publikována ve výše uvedených edicích, představuje i tato publikace vzhledem k své

²³ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I. a II., Praha 1998, 1999. Ze souvisejících publikací, které se však primárně zabývají tématem mimo rámec této práce, zmiňme alespoň J. DEJMEK, Československá zahraniční politika v roce 1938 (vyd.), svazek II. (1. července – 5. října 1938), Praha 2001.

²⁴ J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, Praha 2002.

²⁵ J. Vondrová, Češi a sudetoněmecká otázka, 1939-1945, Praha 1994.

²⁶ K otázce odsunu československých Němců lze zmínit i dvě méně přínosné publikace od K. Novotného a V. Olivové, které se snaží podchytit všechny publikované písemné prameny pocházející přímo od prezidenta Beneše a jež se k této otázce významnějším způsobem vztahují. V podstatě však obsahují pouze dokumenty, projevy, dopisy a útržky vzpomínek E. Beneše publikované již ve výše uvedených edicích a v Pamětech, navíc bez jakéhokoliv poznámkového aparátu. K. Novotný, Edvard Beneš – Odsun Němců z Československa., Praha 1996 a V. Olivová, Odsun Němců. Výbor z pamětí a projevů, Praha 1995.

²⁷ J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, Praha 1996.

ucelenosti významný zdroj informací pro sledování proměny názorů E. Beneše na poválečné uspořádání.²⁸

Pro pořádek připomeňme na závěr i další edice, které se našeho tématu týkají jen okrajově. Benešovy představy o formování a smyslu československo-polské konfederace jsou dobře zachyceny v edici dokumentů I. Šťovíčka a J. Valenty „Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939-1944“.²⁹ Cesta prezidenta E. Beneše do Spojených států je velmi kvalitně podchycena zásluhou J. Němečka, H. Nováčkové a I. Šťovíčka v edici dokumentů „Edvard Beneš v USA v roce 1943“, která vyšla ve Sborníku archivních prací v roce 1999.³⁰ Názory E. Beneše na poválečné uspořádání především z období na počátku války lze sledovat i v dopisech prezidenta republiky bratru Vojtovi do Spojených států publikovaných díky ediční práci V. Olivové v roce 1998.³¹ Přínosné jsou i dopisy E. Beneše a M. Hodži z let 1939-1944, které byly publikovány v knize J. Kuklíka a J. Němečka „Hodža versus Beneš“.³² Dokumenty spojené s první poválečnou vládou vyšly v roce 1992 díky K. Kaplanovi.³³ Politickým dohodám mezi slovenskou a českou politickou reprezentací ohledně řešení ústavněprávního postavení Slovenska a souvisejícím dokumentům se věnuje publikace „Pražské dohody“.³⁴

Při právní analýze klíčových dekretů prezidenta republiky jsme vycházeli především z judikatury poválečného Nejvyššího správního soudu, tak jak byla po válce publikována ve Sbírce rozhodnutí Nejvyššího správního soudu.³⁵ Přihlíželi jsme i k rozhodnutím Ústavního soudu České republiky zveřejněných ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu České republiky. Nevyhýbali jsme se však ani rozhodnutím obecných soudů, zejména judikatuře Nejvyššího soudu České republiky publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu České republiky.

²⁸ K domácímu odboji lze jmenovat např. R. HLUŠIČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, B. PEKÁREK, V boj. Edice ilegálního časopisu. III. díl. 1939-1941, Praha 1994 a K.J. BENEŠ, Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939-1941, Praha 1945.

²⁹ I.ŠŤOVÍČEK, J. VALENTA, Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939-1944, Praha 1995.

³⁰ J. Němeček, H. Nováčková, I. Šťovíček, Edvard Beneš v USA v roce 1943, Dokumenty, Sborník archivních prací, 1999, č.2, s. 469-555.

³¹ V. Olivová, Edvard Beneš. Dopisy bratru Vojtovi - 1938-1944, Praha 1998.

³² J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, Praha 1999.

³³ K. KAPLAN, První poválečná vláda, in: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, Praha 1992.

³⁴ K. KAPLAN, Pražské dohody 1945-1947, Sborník dokumentů, Praha 1992.

³⁵ V odborné literatuře i v judikatuře soudu samotného jsou rozhodnutí citovány většinou zkratkou svého pořadatele dr. Bohuslava (Boh.), označením, že se jedná o věci správní (admin.), a číslem rozhodnutí v příslušném roce – např. Boh. admin. 1512/1946.

K našemu tématu existuje i poměrně velké množství pamětí a deníků. Paměti Edvarda Beneše a deníkové záznamy prezidentova kancléře J. Smutného jsme již zmínili. Stejně tak jsme se již dotkli nepublikované části deníků Benešova osobního tajemníka E. Táborského. Hned po válce v roce 1947 byla vydána první část Táborského deníků a roce 1973 v Curychu pak i část druhá.³⁶ Bohužel dosahují svým rozsahem pouze do srpna 1940.³⁷ I tak jsou však publikované části deníků nezbytným podkladem při zkoumání utváření představ E. Beneše na hospodářské, sociální a politické otázky. Bezprostředně po válce vydal E. Táborský velmi kvalitní a přínosnou práci „Naše věc“ o právních otázkách spojených s československou zahraniční akcí.³⁸ Na pomezí mezi vzpomínkami a historickou či spíše politologickou analýzou balancuje Táborského práce Prezident Beneš mezi Západem a Východem.³⁹ I ona však poskytuje řadu zajímavých informací k námi zvolenému tématu.

Díky skvělé ediční práci J. Čechurové a J. Kuklíka představují velmi významný pramen ke studiu hospodářských, sociálních, právních a politických koncepcí E. Beneše i „Válečné deníky J. Opočenského“, které byly vydány v roce 2001.⁴⁰ Deníky obsahují výborný poznámkový aparát a těžko se bez nich obejde jakákoliv historická studie dotýkající se alespoň částečně londýnského exilu. Kromě Opočenského deníků je nutné připomenout i Opočenského propagační práci z let 1941 až 1942 „Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických“, která vyšla v kritickém vydání Milana Haunera v roce 2000 a jež osvětluje některé otázky spojené s Benešovými osudy ve Spojených státech a jeho postoji před zahájením druhé světové války.⁴¹ S Opočenského deníky úzce souvisí i vzpomínky exilového ministra financí K. L. Feierabenda, které jsou na nich do značné míry postaveny.⁴² Z těchto důvodů představují Feierabendovy vzpomínky jeden z

³⁶ E. TÁBORSKÝ, *Pravda zvítězila*, Praha 1947 a E. TÁBORSKÝ, *Prezidentův sekretář vypovídá*, Curych 1973.

³⁷ Autor této práce měl však díky J. Kuklíkovi k dispozici i dosud nepublikované části deníků E. Táborského.

³⁸ E. TÁBORSKÝ, *Naše věc*, Praha 1946.

³⁹ E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993.

⁴⁰ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, Praha 2001.

⁴¹ M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, Praha 2000. Cíl Opočenského práce, totiž zapůsobit na americké veřejné mínění a State Department, aby Spojené státy definitivně uznaly exilovou vládu v Londýně, je z ní však bohužel více než patrný.

⁴² L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky I.-III.*, Brno 1994-1996. Feierabend udržoval s Benešem velmi nadstandardní styky po celou dobu jejich pobytu v Londýně. Po svých častých návštěvách u Beneše diktoval svému spolubydlicimu J. Opočenskému přímo do deníku obsah svých rozhovorů s Benešem. Opočenského deníky následně Feierabend po dvaceti letech použil jako podklad při zpracování svých vzpomínek na rozhovory s E. Benešem. K tomu srov. např., J. ČECHUROVÁ, J.

nejucelenějších a nejpřínosnějších zdrojů informací o myšlenkovém vývoji E. Beneše v londýnském exilu. I k nim je však nutné přistupovat velmi opatrně, neboť tam, kde Feierabend neměl k dispozici konkrétní údaje z Opočenského deníků, často Benešovy názory pod dojmem dalších událostí zkresluje či je zařazuje do nesprávného časového úseku.

Z dalších vzpomínkových prací vzpomeňme především paměti politického referenta kanceláře prezidenta republiky za druhé světové války P. Drtiny, který se rovněž po celou dobu války pohyboval v blízkosti prezidenta Beneše.⁴³ Drtina však neměl při sepisování svých pamětí k dispozici ani archivní prameny, ani Opočenského deník, a tak po faktické stránce příliš mnoho nového nepřináší. Myšlenkový obrat za války oddaného stoupence radikálně socialistických idejí a přátelství s SSSR je navíc v jeho pamětech více než patrný a nepůsobí vždy zcela důvěryhodně. Jen okrajově s naší problematikou souvisí Drtinovy populární londýnské rozhlasové projevy vydané částečně již za války a znovu pak v ucelené podobě hned po válce v roce 1945.⁴⁴

Velmi pochmurné čtení přináší vzpomínky československého velvyslance v Moskvě a poválečného prvního předsedy vlády Z. Fierlingera.⁴⁵ Fierlinger však přesně cituje ve svých pamětech velké množství archivních dokumentů, včetně depeší prezidenta Beneše, a proto byly jeho vzpomínky v minulosti velmi cenným zdrojem informací k námi zvolenému tématu. Dnes jsou již částečně překonány výše zmíněnou edicí „Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945“. I Fierlingerovy rozhlasové projevy do vlasti byly vydány bezprostředně po válce v roce 1946.⁴⁶

Významný zdroj informací o londýnském exilu, především pak o formování a jednáních bloku tří dělnických stran poskytují Laštovičkovy vzpomínky „V Londýně za války“.⁴⁷ I v tomto případě je však nutné před jejich použitím nejprve odstranit vrstvy Laštovičkovy ideologické předpojatosti. Z dalších autorů válečných vzpomínek ať již z exilu či domácího odboje jmenujme např. R. Bechyněho,⁴⁸ F. Moravce,⁴⁹ J. Ursíniho,⁵⁰

KUKLÍK, Historikovy hovory s prezidentem o minulosti, přítomnosti a budoucnosti, Válečná setkání Jana Opočenského a Edvarda Beneše, in: Český časopis historický, roč. 101, 4/2003.

⁴³ P. DRTINA, Československo můj osud, sv. I a II., Praha 1992.

⁴⁴ P. DRTINA, A nyní promluví Pavel Svatý, londýnské rozhlasové epištoly z let 1940-1945, Praha 1945.

⁴⁵ Z. FIERLINGER, Ve službách ČSR, I. a II. díl, Praha 1947 a 1948.

⁴⁶ Z. FIERLINGER, Od Mnichova po Košice, Výbor z rozhlasových projevů Zdeňka Fierlingera, velvyslance ČSR v SSSR. 1939-1945, Praha 1946.

⁴⁷ B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, Zápas o novou ČSR 1939-1945. Praha 1978.

⁴⁸ R. BECHYNĚ, Pero mi zůstalo, 1938-1945, Praha 1947.

⁴⁹ F. MORAVEC, Špión jemuž nevěřili, Praha 1990.

G. Husáka,⁵¹ J. Grňa,⁵² J. Drábka,⁵³ J. Smutného⁵⁴ a J. Firta.⁵⁵ Rozhlasové projevy z Londýna publikovali vedle již zmíněného P. Drtiny i J. Masaryk a J. Stránský.⁵⁶ Velmi zajímavý, i když ne zcela vyvážený obraz o Benešově pobytu ve Spojených státech poskytují propagačně laděné vzpomínky jeho synovce B. Beneše „Amerika jde s námi“.⁵⁷

Benešův důvěrník H. Ripka sice žádné vzpomínky nevydal, ale ještě za války vyšla řada jeho prací, které se okrajově k našemu tématu vztahují.⁵⁸ Táborského práce jsme již zmínili na jiném místě, pro úplnost připomeňme i práce dalších aktivních účastníků zahraničního odboje J. Korbela,⁵⁹ J. Stránského,⁶⁰ I. Ducháčka⁶¹ a F. Němce.⁶² U F. Němce je nezbytné připomenout i jeho zprávu vládního delegáta o vývoji na Podkarpatské Rusi v roce 1944. Ač je samotná Němcova zpráva velmi stručná, neboť většinu jejího rozsahu tvoří přiložené dokumenty související s činností vládní delegace, obsahuje řadu neocenitelných informací z prostředí působení vládní delegace na osvobozeném území Podkarpatské Rusi.⁶³ Ze slovenských politiků se ještě v exilu

⁵⁰ J. URSÍNÝ, *Z mŕjho života*, Martin 2000.

⁵¹ G. HUSÁK, *Svedectvo o SNP*, Bratislava 1969.

⁵² J. GRŇA, *Sedm roků na domácí frontě*, Brno 1968.

⁵³ J. DRÁBEK, *Z časů dobrých i zlých*, Praha 1992. K tomu srov. i S. KOKOŠKA, *Poznámky Jaroslava Drábka o jeho rozmluvě s Edvardem Benešem v lednu 1939*, in: *Z druhé republiky*, s. 365-375, Praha 1993.

⁵⁴ J. SMUTNÝ, *Svědectví prezidentova kancléře*, Praha 1996.

⁵⁵ J. FIRT, *Knihy a osudy*, Brno 1991., J.FIRT, *Cestou k únoru: Počátky byly v Londýně*. *Záznamy II*. in: *Svědectví*, roč. 1973.

⁵⁶ J. MASARYK, *Volá Londýn*, Praha 1948 a J. STRÁNSKÝ, *Hovory k domovu*, Praha 1945. Projevy z let 1939-1945 vydal i exilový premiér J. Šrámek - J. ŠRÁMEK, *Poselství víry a naděje: Řeči, projevy a články z r. 1939-1945*, Londýn 1945. K tomu srov. i M. TRAPL, *Monsignore Jan Šrámek*, Olomouc 1995.

⁵⁷ B. BENEŠ, *Amerika jde s námi*, Praha 1998. Z dalších vzpomínek k našemu tématu jmenujme alespoň F. MUNK, *S Benešem v Chicagu*, in: *Střední Evropa*, roč. 1993, Z. PEŠKA, *Deníkové záznamy z let 1945-1948*, in: *Paměť a dějiny*, roč. 2008 a A. POSSE BRÁZDOVÁ, *Tajné dopisy z Prahy 1948*, Praha 1994.

⁵⁸ Srov. např. H. RIPKA, *O středoevropské problematice*, Londýn 1943, H. RIPKA, *S Východem a Západem*, Londýn 1944.

⁵⁹ J. KÖRBEL, *O právní kontinuitu*, in: *Právní prakse*, roč. 1946 či J. KÖRBEL, *The Communist Subversion of Czechoslovakia 1938-1948*, Princetown 1959.

⁶⁰ J. STRÁNSKÝ, *Odsun Němců z ČSR z hlediska národního a mezinárodního*, Londýn 1953.

⁶¹ I. DUCHÁČEK, *Jak Rudá armáda mapovala střední Evropu: Těšínsko a Podkarpatsko*, in: *Svědectví*, roč. 1981, s. 541-581.

⁶² F. NĚMEC, V. MOUDRÝ, *The Societ Seizure of Subcarpathian Ruthenia*, Toronto 1955.

⁶³ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 2000.

vyjádřili k otázce postavení Slovenska či E. Beneše V. Clementis,⁶⁴ M. Hodža,⁶⁵ Š. Osuský⁶⁶ Z českých londýnských odpůrců E. Beneše jmenujme např. K. Lochera.⁶⁷

Ze zahraniční provenience připomeňme alespoň česky vydanou knihu W. Jaksche *Cesta Evropy do Postupimi*.⁶⁸ Jaksch v ní kombinuje své vzpomínky s historickou studií a předkládá ne vždy konzistentní nástin cesty střední Evropy od první světové války a versailleských mírových smluv přes Mnichov až do Postupimi. Hlavní roli na této osudové cestě sehrává mistr tajné diplomacie a intrikán E. Beneš, k němuž W. Jaksch z pochopitelných důvodů příliš sympatií neměl. Jakschovým názorům se budeme věnovat na jiném místě této práce, zde jen konstatujeme, že Jaksch ve svých vzpomínkách zcela zásadním způsobem přeceňuje vliv E. Beneše na historické události a poněkud opomíjí fakt, že Beneš patřil v československém exilu mezi umírněnější stoupence řešení německé otázky.⁶⁹

Z dalších zahraničních osobností zmiňme alespoň česky vydané vzpomínky sovětského velvyslance ve Velké Británii I. Majského.⁷⁰ Z britské provenience je nutné zmínit alespoň vzpomínky britského zástupce u prozatímní československé vlády Bruce Lockharta, který byl po celou dobu války s Benešem v pravidelném a úzkém kontaktu a především v letech 1939 až 1941 poskytl československé zahraniční akci neocenitelné služby.⁷¹ V češtině vyšla i řada vzpomínek W. Churchilla.⁷²

⁶⁴ V. CLEMENTIS, *Slováci a Slovanstvo*, Londýn 1944, V. CLEMENTIS, *Medzi nami a Maďarmi*, Londýn 1943 a V. CLEMENTIS, *Usmerňované Slovensko*, Londýn 1942.

⁶⁵ M. HODŽA, *Federácia v strednej Európe*, Bratislava 1997.

⁶⁶ Š. OSUSKÝ, *Česko-slovensko a jeho budúcnosť*, Paříž 1939. *Týž*, *Beneš a Slovensko*, Londýn 1943. *Týž*, *Pravda vítázi!*, Londýn 1942. *Týž* *Triedenie duchov nastalo*, Londýn 1943. Osuského válečné pamflety jsou paradoxně po právní stránce mnohem přesvědčivější než Benešovy právní koncepce. S postupem války se však velmi radikalizovaly a zcela opustily oficiální půdu československé zahraniční akce. Srov. i S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, Bratislava 1999.

⁶⁷ Locher Karel, *Naše akce*, Londýn 1942.

⁶⁸ W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, Praha 2000.

⁶⁹ Jakschův pohled na Benešovu roli v závěrečné etapě cesty Evropy do Postupimi lze shrnout asi takto: Kdyby se Beneš řídil principy, které na počátku války veřejně hlásal, byly by průběh druhé světové války i situace v Evropě po válce podstatně jiné. Dorozumění mezi Čechy a německými demokraty v exilu mohlo připravit cestu pro demokratické sjednocení. Takový pozitivní koncept, daleko přitažlivější než bezpodmínečná kapitulace, by podle Jaksche velmi pravděpodobně zkrátil válku, a tím i zmenšil zdánlivou nezbytnost ústupků Sovětskému svazu. Bližší např. W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 233. Podobné Jakschovy výklady však bohužel nemají s realitou mnoho společného. Dohoda mezi demokratickými českými Němci v exilu a Benešem by nezkrátila válku ani o den. To samozřejmě nic nemění na skutečnosti, že bylo v zájmu obou dvou stran, aby k dohodě došlo.

⁷⁰ I. M. MAJSKIJ, *Velvyslancem v Londýně*, Praha 1967.

⁷¹ B.R.H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, Krnov 2004. K našemu tématu se částečně vztahuje i Lockhartova kniha vzpomínek na Jana Masaryka: B.R.H. LOCKHART, *Jan Masaryk – osobní vzpomínky*, Krnov 2003.

⁷² W. CHURCHILL, *Druhá světová válka*, díl I.-VI., Praha 1992. W. CHURCHILL, *Do boje*, Praha 1946 a W. CHURCHILL, *Nelítostný zápas*, Praha 1947.

Z československého londýnského exilového tisku připomeňme především oficiální týdeník československé zahraniční akce Čechoslovák a měsíčník levicové platformy v sociální demokracii kolem R. Bechyněho Nová svoboda, do kterého však přispívali i členové jiných levicových skupin. O formování taktických názorů moskevského křídla KSČ na hospodářské, sociální a politické uspořádání dobře vypovídají Československé listy vydávané v Moskvě.

Literatura k předmětnému tématu je velmi bohatá, proto na tomto místě zmíníme jen některé klíčové práce a autory. Na ostatní literaturu odkážeme přímo v textu. K exilovému prozatímnímu státnímu zřízení je nutné zmínit především práce J. Kuklíka, které pokrývají velmi širokou oblast od subtilních právních otázek po ideové zakotvení protibenešovské opozice. K otázkám spojeným s dekrety prezidenta republiky připomeňme dnes již „klasickou“ práci „Mýty a realita tzv. Benešových dekretů“,⁷³ která znamenitým způsobem komplexně zpracovává veškerou problematiku spojenou s přípravami a vydáváním prezidentských dekretů. Otázkám spojeným s existencí Československého národního výboru a ustavením Prozatímního státního zřízení, včetně „odvolání“ Mnichova a koncepcemi obnovy Československé republiky se J. Kuklík věnoval ve svých starších pracích.⁷⁴ Vztahem prezidenta E. Beneše s předmnichovským předsedou československé vlády Hodžou se zabývá monografie „Hodža versus Beneš“, kterou napsal J. Kuklík spolu s J. Němečkem.⁷⁵ O protibenešovské opozici, jejích názorech, představách a osudech od počátku zahraniční akce až po návrat do vlasti pojednává vyčerpávajícím způsobem výtečná publikace obou zmíněných autorů „Proti Benešovi!“⁷⁶

K právním otázkám spojeným s československou zahraniční akcí a dekrety prezidenta republiky připomeňme vedle Kuklíkových publikací i práce již zmíněného V.

⁷³ J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, Praha 2002. Z dalších příspěvků J. KUKLÍKA na toto téma zmiňme alespoň: J. KUKLÍK, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, in Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, Brno 2003; J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, Praha 2002 a J. KUKLÍK, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny?, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004.

⁷⁴ Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996; J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, Praha 1999; J. KUKLÍK, Právní rada v londýnském exilu za druhé světové války, in: AUC Iuridica 2/1997 a J. KUKLÍK, Problémy kontinuity Benešovy prezidentské funkce, in: Český časopis historický, roč. 1997, s. 411-445.

⁷⁵ J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, Praha 1999. Vztah exilové vlády a E. Beneše s polskou exilovou reprezentací je velmi podrobně zpracován v práci J. Němečka „Od spolenectví k roztržce“,⁷⁵ jejíž hlavní předmět však leží z větší části mimo téma této práce.

⁷⁶ J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Proti Benešovi!, Praha 2004.

Pavlička, který vhodně kombinuje právně historický přístup s právně teoretickým přístupem.⁷⁷ Pokud jde o další autory zabývající se tématem právní a státní kontinuity poválečného Československa je možné zmínit alespoň K. Adamovou a P. Maršálka.⁷⁸ Na tomto místě lze i odkázat na velmi zajímavou diskusi, která se nad Benešovými koncepcemi kontinuity a právní obnovy poválečného Československa rozpoutala hned po válce na stránkách odborného právníckého tisku.⁷⁹ Z válečných či poválečných prací zmiňme dále alespoň soubornou práci J. Budníka „Prozatímní státní zřízení Československé republiky“ a první výklady k ústavním dekretům č. 11/1944 Úř. věst. čs. a č. 33/1945 Sb. z pera E. Schwelba a V. Verneru.⁸⁰

Dnešnímu právnímu významu a platnosti a účinnosti dekretů prezidenta republiky se věnuje rovněž již výše zmíněný V. Mikule.⁸¹ K právním souvislostem odsunu československých Němců lze jmenovat především sborník „Právní aspekty odsunu

⁷⁷ V. PAVLÍČEK, Dekrety prezidenta republiky, in: Dekrety prezidenta republiky, Praha 1995; V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, Praha 1996; V. PAVLÍČEK, O kontinuitě a diskontinuitě, Právní praxe, roč. 1993; V. PAVLÍČEK, O amnestiích, zákonu č. 115/1946 Sb. a aktech odporu proti Německu, in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996; V. PAVLÍČEK, O české státnosti, úvahy a polemiky, Praha 2002; V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 75-128, Praha 1998 a V. PAVLÍČEK, Dekrety, demokratické hodnoty a národní zájmy, in: Benešovy dekrety, Praha 2002.

⁷⁸ K. ADAMOVÁ, K otázce kontinuity a diskontinuity práva v České republice, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990, s. 73-78; P. MARŠÁLEK, Mnichov a problémy kontinuity československého státu a práva, in: Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě, Praha 2004 a P. MARŠÁLEK, Protektorát Čechy a Morava, Praha 2002.

⁷⁹ Diskusi o kontinuitě československého právního řádu a dekretch prezidenta republiky se odehrála v letech 1945 až 1947 na stránkách právnických časopisů: Právník, Právní praxe, Právní obzor, Časopis pro právní a státní vědu a Sborník věd právních a státních. Postupně se do diskuse zapojili mimo jiné tyto českoslovenští právníci: F. Weyr, A. Meissner, Z. Neubauer, P. Körbel, J. Hoffman, J. Krémát, K. Greif, J. Budník, Š. Luby, M. Takáč, J. Pošvát, C. Horáček, Z. Peška, J. Valeček, B. Kučera a L. Vošta. Mezi nejzásadnější příspěvky do diskuse patřily: Z. NEUBAUER, Kontinuita našeho ústavního práva, in: Právník, roč. 1945; Z. NEUBAUER, Kontinuita a revoluce, in: Právní praxe, roč. 1946; F. WEYR, O právní kontinuitu, in: Právní praxe, roč. 1946; F. WEYR, 15. březen a nauka o paktech, in: Právní praxe, roč. 1946; K. GREIF, Kde je ohnisko obnoveného československého státu?, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 46; C. HORÁČEK, K problému kontinuity československého ústavního práva, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946; Z. PEŠKA, K otázce kontinuity našeho právního řádu v letech 1938-1945, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946; J. POŠVÁT, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947; A. MEISSNER, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946; Š. LUBY, Kontinuita, in: Právní obzor, roč. 1946; Š. LUBY, Poznámky, in: Právní obzor, roč. 1947; Š. LUBY, Obnova práva, in: Právní obzor, roč. 1946; J. KÖRBEL, O právní kontinuitu, in: Právní praxe, roč. 1946; J. BUDNÍK, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947; M. TAKÁČ, Znovuvýstavba československého právního pořádku, in: Právní Obzor, roč. 1946. Blíže se této diskusi věnujeme v kapitole č. VII. této práce.

⁸⁰ J. BUDNÍK, Prozatímní státní zřízení Československé republiky, Praha 1947; E. SCHWELB, Obnovení právního pořádku, Londýn 1945 a V. Verner, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., Praha 1946.

⁸¹ V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech, in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996 a V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, Brno 2003.

sudetských Němců“ vydaný v polovině devadesátých let.⁸² K opačnému úhlu pohledu připomeňme alespoň F. Ermacorou a O. Kimminicha.⁸³ K právním otázkám spojeným s vývojem na Slovensku v roce 1944 a 1945 lze zmínit především práci J. Beni „Vývoj slovenského právneho poriadku“⁸⁴ a drobnější studie L. Vojáčka a K. Zavacké.⁸⁵ Z monografií o dekretch prezidenta republiky připomeňme alespoň ne příliš původní práci M. Spirita „tzv. Benešovy dekrety“.⁸⁶

K právním aspektům poválečných hospodářských reforem (zejména znárodnění) existují zatím bohužel především starší práce, které jsou více či méně ideologicky předpojaté.⁸⁷ K politice Velké Británie ohledně uznání československé zahraniční akce v prvních letech druhé světové války lze uvést vedle již výše zmíněných prací J. Kuklíka práce V. Smetany, H. Velecké, E. Ivaničková, D. Brandese či J. Brügela.⁸⁸ Teoretickými právními otázkami spojenými s poválečnými konfiskacemi majetku se zabývali např. K. Eliáš, M. Kindl a V. Knapp.⁸⁹

⁸² V. MIKULE, V. PAVLÍČEK, M. POTOČNÝ, F. ŠAMALÍK, J. ŠEDIVÝ, Právní aspekty odsunu sudetských Němců, Praha 1995. K tomu srov. i V. KURAL, M. MOULIS, J. VALENTA, J. KREJČÍ, V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, M. POTOČNÝ, Krajské organizace sudetských Němců v SRN, Praha 1998. Srov. i P. WINKLER, Ještě k dekretům prezidenta republiky, in: Právník, roč. 1995.

⁸³ F. ERMACORA, Die Sudetendeutschen Fragen, Bonn 1992; H. RASCHHOFER, O. KIMMINICH, Die Sudetenfrage, Mnichov 1988 a O. KIMMINICH, Benešovy dekrety. Posouzení z mezinárodněprávního hlediska, in: Střední Evropa, roč. 1994.

⁸⁴ J. BEŇA, Vývoj Slovenského právneho poriadku, Banská Bystrica 2001. Srov. i J. BEŇA, SNP v ústavoprávním dejepisectve v rokoch 1963-1993, in: Právny obzor, roč. 2000 a J. BEŇA, Slovensko a Benešovy dekrety, Bratislava 2002.

⁸⁵ L. VOJÁČEK, Zákonodárství SRN 1944-1989, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004; L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002 a K. Zavacké, Slovenská národní rada v letech 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004. Historické souvislosti spojené se vznikem SNR a SNP dobře osvětluje: J. JABLONICKÝ, O vzniku Slovenskej národnej rady a vojenského ústredia, in: Samizdat o odboji, sv. II, Bratislava 2006.

⁸⁶ M. SPIRIT, Tzv. Benešovy dekrety, předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky, Praha 2004.

⁸⁷ J. HURDÍK, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948, Právněhistorické studie, roč. 1977; B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977; P. MATES, K procesu nacionalizace průmyslu střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1949, Právněhistorické studie, roč. 1977; V. LHOTA, Znárodnění v Československu, Praha 1987 a K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, Praha 1968, U K. Kaplana lze použít i novější práce, které se však našeho tématu dotýkají jen částečně: K. KAPLAN, Pravda o Československu 1945-1948, Praha 1990 a K. KAPLAN, Nekrvavá revoluce, Toronto 1985.

⁸⁸ V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), Praha 2008; H. VELECKÁ, Agónie appeasementu, in: Český časopis historický, roč. 2001; E. IVANIČKOVÁ, De facto uznanie Slovenskej republiky Velkou Britániou a Francúzskom, Bratislava 2000 a J. W. BRÜGEL, The Recognition of the Czechoslovak Government in London, in: Kosmas – Journal of Czechoslovak and Central European Studies, díl II., č. 1, 1984. D. Brandesovi se budeme věnovat souhrnně níže. K tomuto tématu srov. i J. KALVODA, Z bojů o zítřek, III. díl, Praha 1998 a J. KALVODA, Otázka uznání čs. provisorní vlády v Londýně, in: České listy, říjen 1967.

⁸⁹ K. ELIÁŠ, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., in: Právník, roč. 1994; M. KINDL, V. KNAPP, K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108 Sb., in: Právník, roč. 1994.

Plány E. Beneše spojené s ustavením Státní (Národní) rady a politické postoje členů tohoto orgánu v prvním funkčním období jsou zachyceny ve studii V. Šustka Státní rada v Londýně v letech 1940-1941.⁹⁰ Mezinárodně politickým souvislostem Benešových válečných osudů, primárně pak jeho vztahům k Sovětskému svazu, se věnuje starší rozsáhlá práce T. Broda, která byla v roce 2002 nově vydána pod názvem „Osudový omyl E. Beneše“.⁹¹ Pro naše účely jsou však zajímavé více než jeho ne vždy vyvážené zahraničněpolitické úvahy, založené navíc pouze na studiu starších pramenů, především ty kapitoly jeho práce, ve kterých se podrobně zabývá proměnami názorů v protektorátu, zejména v domácím odboji, na hospodářské, politické a sociální otázky. Formování názorů a programů na obnovu poválečného Československa uvnitř politických stran jsou věnovány práce J. Kociána.⁹² Ze starší literatury vydané v šedesátých letech stojí za zmínku především dvě rozsáhle pojaté práce J. Křena „Do emigrace“ a „V emigraci“.⁹³ Přes zřejmé ideologické pojetí obou monografií a neznalost řady tehdy nedostupných pramenů mohou být ještě dnes cenným zdrojem informací o počátcích československé zahraniční akce. K našemu tématu se však vztahují jen částečně, neboť druhý díl končí v létě roku 1940.⁹⁴

Z dnes již poměrně bohaté české literatury o odsunu připomeňme nejprve první dvě průkopnické domácí publikace. Hned na počátku devadesátých let vyšla monografie

⁹⁰ V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 239-319.

⁹¹ T. BROD, Osudný omyl Edvarda Beneše 1939-1948, Praha 2002.

⁹² Srov. např. J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995; J. KOCIÁN, Program obnovy Československa v českém politickém spektru v letech 1939-1945, in: Moderní dějiny, roč. 1994; J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, Brno 2005; J. KOCIÁN, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, Praha 2002; J. KOCIÁN, K mechanismu vzniku první vlády Národní fronty Čechů a Slováků na počátku roku 1945, in: Rok 1945 v českých a evropských dějinách, Praha 2002 a J. KOCIÁN, Znázorňování v programu československých politických stran, in: Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů, Brno 2006. Na toto téma srov. i J. HORÁK, Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji, in: Svědectví, roč. 1957 a J. ROKOSKÝ, Zákaz agrární strany a pokusy o její obnovení v letech 1945-1948, in: Zemědělství na rozcestí 1945-1948, Uherské Hradiště 1999.

⁹³ J. KŘEN, Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938-1939, Praha 1963. J. KŘEN, V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939-1940, Praha 1968. Srov. i J. KŘEN, E. Beneš za války, in: Československý časopis historický, roč. 1965.

⁹⁴ Z novějších Křenových prací rámcově se vztahujících k našemu tématu připomeňme především jeho úvahy o proměnách češství či drobnou studii o obraze Němců a Německa v české společnosti: J. KŘEN, Historické proměny češství, Praha 1992 a J. KŘEN, Obrazy Němců a Německa v české společnosti, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, s. 21-32, Praha 1998.

T. Staňka „Odsun Němců z Československa“,⁹⁵ jež se však primárně zabývá až roky 1945 -1947. Z našeho pohledu přínosnější je komplexní zpracování vztahů Čechů a Němců v době druhé světové války z pera V. Kurala.⁹⁶ K našemu tématu se úzce vztahuje i monografie téhož autora o zastřešující ilegální odbojové organizaci Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD) vydaná pod názvem „Vlastenci proti okupaci“.⁹⁷ Z dalších českých autorů zabývajícím se tímto tématem uvedme alespoň J. Peška.⁹⁸

Dosavadní poznatky ohledně příprav transferu v londýnském exilu důkladně shrnul a doplnil o další poznatky z britských archivů F. Raška.⁹⁹ K odsunu musíme zmínit i reprezentativní publikaci „Rozumět dějinám“ vydanou pro Ministerstvo kultury České republiky pod editorskou péčí Z. Beneše a V. Kurala,¹⁰⁰ která se stala předmětem kritiky části českých historiků či politologů.¹⁰¹ Většina příspěvků této „oficiální“ publikace, které se dotýkají našeho tématu, však pouze vycházejí z prací zmíněných na jiném místě tohoto rozboru.

Radikální proměna názorů české veřejnosti a elit druhé republiky na politické a hospodářské uspořádání je velmi dobře zpracována v práci J. Rataje „O autoritativní národní stát“.¹⁰² Pro námi zvolené téma jsou velmi cenné i jeho kratší studie o obrazu Němců a Německa v českém národě za druhé republiky a především v protektorátu a v zahraničním exilu.¹⁰³

⁹⁵ T. STANĚK, Odsun Němců z Československa 1945-1947, Praha 1991. Srov. i T. STANĚK, Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945. Praha 1996.

⁹⁶ V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, Praha 1994. Tato práce navazuje na předchozí práci J. KŘENA, „Konfliktní společenství“, Praha 1991, postihující období do roku 1918 a Kuralovu monografii „Konflikt místo společenství?“, Praha 1993, jež pojednává o vztahu mezi Čechy a Němci v době první republiky. Ještě předtím v roce 1990 vyšla na téma odsunu a vztahů Čechů a Němců diskuse historiků původně publikovaná v samizdatu „Češi, Němci, odsun“, Praha 1990, která obsahuje i první zásadnější studii na toto téma v českém domácím prostředí z roku 1967 od J. Křena „Odsun Němců ve světle nových pramenů“. Diskuse byla vyvolána pro Čechy ne příliš lichotivou interpretací odsunu a spojení se Sovětským svazem z pera J. Mlynárika (Danubia). Srov. i V. KURAL a kolektiv, Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, V. KURAL, Cesta k Česko-sudetskonečmeckému rozchodu po 2. světové válce, in: „Benešovy dekrety“ – záměrně živený spor, s. 93-132, Praha 2002 a R. CÍLEK, F. ČERMÁK, „Benešovy dekrety“ - záměrně živený spor, Praha 2002.

⁹⁷ V. KURAL, Vlastenci proti okupaci, Ústřední vedení odboje domácího, 1940-1943, Praha 1997.

⁹⁸ J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: Dějiny a současnost, roč. 2002.

⁹⁹ F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, Praha 2002.

¹⁰⁰ Z. BENEŠ, V. KURAL (ed.), Rozumět dějinám, Praha 2002.

¹⁰¹ Zmírníme alespoň B. Doležala či E. Mandlera. K jejich podle Z. Beneše a V. Kurala „flagelantskému“ pohledu na transfer srov. zejména E. MANDLER, Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou, Praha 2002 či M. CHURAŇ, Postupim a Československo, Praha 2001.

¹⁰² J. RATAJ, O autoritativní národní stát, Praha 1997.

¹⁰³ J. RATAJ, Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, s. 207-235, Praha 1998.

K názorům domácího odboje na hospodářské, sociální a politické uspořádání, k jeho spojení se zahraničním odbojem a k situaci v protektorátu obecně jsou cenné zejména práce J. Kuklíka a J. Gebharta.¹⁰⁴ K osobě E. Háchy a k jeho stykům s E. Benešem lze čerpat informace ze dvou velmi kvalitních biografii, které vyšly v devadesátých letech.¹⁰⁵

K pobytu Edvarda Beneše ve Spojených státech amerických a k Benešovým představám o propojení světové války a revoluce jsou přínosné zejména práce M. Haunera.¹⁰⁶ O rozsáhlé edici dokumentů V. Prečana „Slovenské národní povstane“ jsme se již zmínili. Z jeho pozdějších prací vztahujících se k našemu tématu zmiňme alespoň dvě drobné studie - „Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945“ a „Český nacionalismus ve vztahu ke Slovákům“ publikované v knize „V kradeném čase“.¹⁰⁷ Vztahem Čechů a Slováků se zabývá i J. Rychlík ve své práci „Češi a Slováci ve 20. století“.¹⁰⁸

Z Benešových životopisů, kromě již výše uvedeného „Dr. Beneše“ od britského spisovatele C. Mackenzie, je nutné zmínit ne úplně povedenou biografii od oxfordského profesora Z. Zemana,¹⁰⁹ již předcházela podobná, ale nikoli totožná anglická verze tohoto životopisu, kterou Zeman sepsal spolu s A. Klimkem.¹¹⁰ Z dalších prací A. Klimka vztahujících se alespoň částečně k našemu tématu je nutné uvést skvělou studii o

Srov. i. J. RATAJ, *Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, s. 166-194, Praha 1998.

¹⁰⁴ J. GEBHART, J. KUKLÍK, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha 1996. Srov. i J. KUKLÍK, *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji*, Praha 1976.

¹⁰⁵ T. PASÁK, *JUDr. Emil Hácha (1938-45)*, Praha 1997 a D. TOMÁŠEK, R. KVAČEK, *Causa Emil Hácha*, Praha 1995. Zatímco T. Pasák přistoupil k zpracování tématu spíše v pozitivistickém duchu, D. Tomášek a R. Kvaček ladili svoji monografii spíše populárně vědeckým směrem. Obě dvě se tak svým způsobem komplexně doplňují. Pasákova práce je však podstatně starší, a tak nezahmuje některé po roce 1989 nově zpřístupněné prameny.

¹⁰⁶ Vedle již zmíněného Haunera kritického vydání Opočenského propagační práce „Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických“, je nutné jmenovat alespoň M. HAUNER, *Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu*, in: *Češi v cizině*, Praha 1995, M. HAUNER, *Čekání na velkou válku 1939, Edvard Beneš mezi Mnichovem, 15. březnem a porážkou Polska*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 1999, M. HAUNER, *Edvard Beneš v Chicago 1939 a počátky druhého odboje*, in: *Historie a vojenství*, roč. 1996 a M. HAUNER, *Benešův nemilovaný atentát*, in: *Přítomnost*, roč. 2004.

¹⁰⁷ V. PREČAN, *Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945*, in: *V kradeném čase*, Praha 1994. V. PREČAN, *Český nacionalismus ve vztahu ke Slovákům*, in: *V kradeném čase*, Praha 1994.

¹⁰⁸ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*, Bratislava – Praha 1997 a J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Bratislava – Praha 1998.

¹⁰⁹ Z. ZEMAN, *Edvard Beneš - politický životopis*, Praha 2000.

¹¹⁰ Z. ZEMAN, A. KLIMEK, *The life of Edvard Beneš 1884-1948. Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford 1997.

Benešových osudech od Mnichova do 15. března 1939¹¹¹ a jeho drobnou práci o plánech E. Beneše na poválečný vývoj.¹¹² Zatím poslední, nejzdařilejší a zdaleka neobjemnější Benešův životopis napsal J. Dejmek,¹¹³ který si však ve svém pojednání všímá především mezinárodněpolitických souvislostí a hospodářským, právním a sociálním otázkám (částečně i vnitropolitickým otázkám) se věnuje většinou jen okrajově. Na svůj velký kritický a komplexní životopis E. Beneš tedy stále čeká.

Ze zahraniční literatury je nutné zmínit především práce D. Brandese. Ze starších prací z přelomu šedesátých a sedmdesátých let jde především o publikaci „Češi pod německým protektorátem“, která patrně jako první zahraniční práce poměrně objektivním způsobem a se znalostí českých pramenů zobrazila skutečný obraz německé nacistické okupace Čech a Moravy a českého odboje.¹¹⁴ Z konce osmdesátých let pochází práce „Exil v Londýně“,¹¹⁵ ve které Brandes konfrontuje postavení a jednání tří londýnských exilových vlád: československé, polské a jugoslávské. Přestože od doby jejího vydání již uplynulo téměř dvacet let, během nichž byla zpřístupněna řada nových dokumentů a vydána velká řada monografií, uchovává si tato práce především díky svému komparativnímu přístupu i nadále vysokou hodnotu. Nepokrývá však celé válečné období, neboť dosahuje jen ke konferenci v Teheránu na přelomu listopadu a prosince 1943.

Z novějších prací připomeňme monografii „Cesta k vyhnání 1938-1945“,¹¹⁶ ve které se Brandes poměrně přesvědčivým způsobem pokouší odpovědět na otázku, proč demokratičtí politici jako Beneš, Sikorski či Mikołajczyk, celá československá a polská vláda i české a polské odbojové skupiny všeho politického zaměření, nejenom Stalin, ale i Churchill a Roosevelt, stejně tak jako britští, američtí a sovětské úředníci a poradci považovali vyhnání a vysídlení Němců z Československa, Polska a východních německých oblastí za nevyhnutelné. I tato práce je cenná zejména pro svůj komparativní

¹¹¹ A. KLIMEK, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, Praha 1993.

¹¹² A. KLIMEK, Plány Edvarda Beneše na poválečný vývoj Československa, in: Střední Evropa, roč. 1993.

¹¹³ J. DEJMEK, Politická biografie českého demokrata, č. I. a II., Praha 2006 a 2008. Z dalších publikací J. DEJMKY k našemu tématu lze jmenovat J. DEJMEK, Edvard Beneš, sudetští Němci a mezinárodní prosazení transferu minorit, in: Benešovy dekrety, Praha 2002 a J. DEJMEK, Slovanství Edvarda Beneše a pokusy o jeho aplikaci v politické praxi na sklonku války, in: Válečný rok 1944, Praha 2001.

¹¹⁴ D. BRANDES, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha 1999.

¹¹⁵ D. BRANDES, Exil v Londýně. 1939-1943, Praha 2003.

¹¹⁶ D. BRANDES, Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska, Praha 1999.

přístup, jímž Brandes srovnává výhledy, projekty a rozhodování exilových vlád, odbojových hnutí a spojeneckých velmocí ohledně transferu.¹¹⁷ Z dalších zahraničních historiků a politologů zabývajících se tématem dekretů prezidenta republiky lze zmínit např. práce německých autorů H. Lemberga a Ch. Domnitze a francouzských autorek A. Bazin a M. Blaive.¹¹⁸

Pro pořádek na závěr tohoto pojednání uvádíme, že v této práci citujeme vždy z vydání příslušného pramene či literatury, jež je specifikováno v tomto úvodním přehledu a v seznamu pramenů a literatury obsaženém na konci této práce. Pokud výjimečně citujeme z jiného vydání, uvádíme u příslušné citace vždy znovu i podrobnosti (rok a místo vydání) ohledně tohoto nového vydání.

¹¹⁷ Pokud jde o Beneše samotného, sledává Brandes v jeho plánech a představách o transferu na rozdíl třeba od V. Kurala spíše kontinuitu než zásadní zlomy a obraty.

¹¹⁸ H. LEMBERG, Etnické čistky – řešení národnostních problémů?, in: Listy 23, 1993/2; H. LEMBERG, „Mnichov 1938“ a jeho dlouhodobé důsledky, in: Soudobé dějiny, roč. 1995; Ch. DOMNITZ, Zápas o Benešovy dekryty před vstupem do Evropské unie, Praha 2007; M. BLAIVE, O české demokracii a o „Benešových dekrettech“, in: Benešovy dekryty, Praha 2003 a A. BAZIN, Dědictví studené války v přístupu k sudetské otázce v Německu a v České republice, in: Benešovy dekryty, Praha 2003.

II. TEORIE PRÁVNÍ KONTINUITY V KONTEXTU OSUDŮ EDVARDA BENEŠE ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY A PROBLEMATIKY KONTINUITY PREZIDENTSKÉ FUNKCE

II. 1. ÚVOD

Kontinuita právního řádu Československé republiky a prezidentské funkce Edvarda Beneše nepatří díky své úzké spojitosti s problematikou dekretů prezidenta republiky mezi neoblíbená témata novodobé právní historie. Většina autorů se k nim však vyjadřuje jen na okraj v rámci prací, jejichž těžiště se obvykle nachází mimo vlastní problematiku kontinuity právního řádu a prezidentské funkce. U řady autorů se navíc objevuje zřetelná snaha vyhnout se zodpovězení některých základních otázek, které jsou s kontinuitou právního řádu a prezidentské funkce Edvarda Beneše spojeny. Právě odpověď na základní otázku s touto problematikou spojenou, tedy zda byla zachována právní kontinuita prezidentské funkce Edvarda Beneše založená na prezidentské volbě z prosince 1935 až do jeho opětovného zvolení za prezidenta v roce 1946, je jedním z hlavních témat této kapitoly.

Problémy spojené s právní a politickou kontinuitou prezidentské funkce Edvarda Beneše a teorií právní kontinuity předmnichovského Československa jsou úzce spojeny s ústavněprávním a politickým vývojem Československa od 30. září 1938 do roku 1946. Z tohoto důvodu je účelné zabývat se problémem kontinuity ve spojení se základními ústavněprávními a politickými skutečnostmi, které se problému kontinuity přímo či nepřímo dotýkaly a bez jejichž důkladné znalosti a pochopení není v žádném případě možné přistoupit k řešení subtilních problémů spojených s otázkou kontinuity právního řádu a prezidentské funkce Edvarda Beneše.

II. 2. PRVNÍ ROK PO MNICHOVU

Dne 29. září se sešla v Mnichově konference velmocí za účasti říšského kancléře Adolfa Hitlera, italského vůdce Benita Mussoliniho, britského premiéra Nevilla Chamberlaina a francouzského premiéra Edouarda Daladiera k jednání o německých požadavcích vůči Československu. Po půlnoci na 30. září podepsali přítomní dohodu, která plně akceptovala německé představy. Československo, jehož zástupci nebyli jednání přímo přítomni, bylo donuceno diktátem velmocí odstoupit své pohraničí Německu. V průběhu října provedlo Polsko na základě ultimáta některé úpravy hranic ve svůj prospěch a 2. listopadu byla Vídeňskou arbitráží přiřčena Maďarsku jižní území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Všechny tyto územní změny měly být podle ústavní listiny z roku 1920 stvrzeny ústavním zákonem, který však nikdy nebyl přijat.¹

¹ „Prinuceno okolnostmi a ustupujíc neobyčejně naléhavým domluvám“ přijala československá vláda dne 21. září 1938 anglicko-francouzské návrhy ze dne 19. září 1938 na odstoupení části svého území Německu. K odvolání tohoto přijetí nedošlo ani po jmenování nové vlády gen. Syrového dne 22. září 1938. Po uzavření mnichovské dohody ze strany čtyř velmocí a po poradách československé vlády dopoledne dne 30. září 1938 pak sdělil ministr zahraničí Krofta ve společném slyšení francouzskému, britskému a italskému vyslanci, že se „jménem prezidenta republiky a československé vlády podrobuje rozhodnutím, učiněným v Mnichově bez nás a proti nám“. Podle § 3 odst. 1 ústavní listiny z roku 1920 však území Československé republiky tvořilo jednotný a nedílný celek a jeho hranice mohly být měněny jen ústavním zákonem. Přijetí mnichovské dohody a faktické odstoupení území Německu, Polsku a Maďarsku v roce 1938 bez přijetí ústavního zákona Národním shromážděním bylo tedy závažným porušením platné ústavy. Případná trestní odpovědnosti členů vlády za porušení ústavy se však netýkala prezidenta Edvarda Beneše, neboť prezident republiky podle § 66 ústavní listiny z roku 1920 nebyl odpověden z výkonu svého úřadu. Za jeho projevy související s prezidentským úřadem odpovídala vláda. Prezident mohl být podle ústavní listiny z roku 1920 trestně stíhán jen pro velezradu, a to před senátem na obžalobu poslanecké sněmovny. Trestem mohla být jen ztráta prezidentského úřadu a způsobilost tohoto úřadu později znovu nabýt. K otázkám spojeným s platností mezinárodní smlouvy přijaté či uzavřené bez svolení parlamentu tam, kde je toto svolení podle ústavních zákonů jedné ze stran nezbytné, srov. zejména E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 32-37. Táborský ve svém velmi podrobném pojednání uvádí, že mnichovská dohoda, která byla uzavřena bez naší účasti, je typická smlouva k tíži třetího. Československo se ovšem podle Táborského této dohodě podrobilo. Učinilo tak však pouze jménem prezidenta a vlády, aniž byl dotázán parlament. Z tohoto důvodu se Táborský důsledně přiklání k neplatnosti mnichovské dohody od samého počátku. Zároveň ale připouští, že existuje velká skupina znalců mezinárodního práva, kteří zastávají názor, že nedostatek svolení parlamentu, předepsaného vnitrostátním právem, se nikterak nedotýká platnosti mezinárodní smlouvy. Přijetí mnichovské dohody bez nezbytného souhlasu parlamentu je samozřejmě pouze jedním z důvodů její neplatnosti. K problematice všech důvodů neplatnosti mnichovské dohody, která jde již nad rámec této práce, srov. ze současných autorů např. J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, s. 110-120, z poválečných autorů pak především již výše citovaný E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 32-47. K poněkud odlišným stanoviskům německých autorů hájících zájmy sudetských Němců srov. např. H. RASCHHOFER, O. KIMMINICH, Die Sudetenfrage, Mnichov 1988, kapitola o mnichovské dohodě a F. ERMACORA, Die Sudetendeutschen Fragen, Bonn 1992, s. 43. Srov. i O. KIMMINICH, Benešovy dekrety. Posouzení z mezinárodněprávního hlediska, in: Střední Evropa, roč. 1994. Edvard Beneš k této problematice ve svém projevu při prvním zasedání Státní rady dne 11. prosince 1940 uvedl: „My jsme především nikdy nepřijali a neuznali dohody mnichovské. Všecko to, co je s dohodou spojeno, stalo se porušením do té

Dne 5.10.1938 prezident republiky Edvard Beneš bezprostředně po jmenování nové vlády rezignoval. Vzdal se tak úřadu, do kterého byl zvolen 18. prosince 1935. Přestože Beneš nepochybně byl po podpisu mnichovské dohody vystaven silnému, vnějšímu i vnitřnímu politickému tlaku, aby na svoji funkci rezignoval,² ve svém abdikačním dopise,³ který předal staronovému předsedovi vlády generálu Syrovému, ani

doby existujících a nás se týkajících smluv mezinárodních a všech našich ústavních a jiných zákonů vnitřních. Nic z toho, co se stalo před a po Mnichově, nebylo z naší strany učiněno ani dobrovolně, ani podle platných vnitřních a mezinárodních právních norem a předpisů. Dohoda mnichovská nám byla nadiktována čtyřmi velmocemi, přičemž nebylo respektováno to, co jako podklad k jednání – jsouc k tomu porušením mezinárodních smluv donucena – vláda naše přijala, abychoť zachránili dočasně mír Evropy. Naše zákonná vláda také nikdy nedala souhlas k provádění obsazení našeho území. Náš parlament nikdy nic z toho, co se stalo, neschválil, ani neratifikoval. Ostatně dohoda mnichovská také nebyla provedena, ani dodržena podpisujícími partnery. Proto nás nikdy nevázala a proto nás neváže ani dnes. Netajil jsem toto nikdy žádné vládě z kteréhokoliv tábora.“ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 262. Beneš ve svých projevech vždy rád zapomínal, že, jak bylo výše uvedeno, československá vláda byt' s výhradou přijala dne 21. září 1938 anglicko-francouzské návrhy ze dne 19. září 1938 na odstoupení části svého území Německu a po uzavření mnichovské dohody a po poradách československé vlády dopoledne dne 30. září 1938 sdělil ministr zahraničí Krofta ve společném slyšení francouzskému, britskému a italskému vyslanci, že se „jménem prezidenta republiky a československé vlády podrobuje rozhodnutím, učiněným v Mnichově bez nás a proti nám“. Benešova slova o nepřijetí mnichovské dohody tedy odpovídala přesně skutečnosti jen z pohledu ústavního práva. Pokud jde o Benešovo vlastní bezprostřední hodnocení míry jeho účasti na přijetí Mnichova, srov. zejména dopis L. Rašínovi z listopadu 1938: „Já nikdy v budoucnosti nebudu dokazovat vinu kohokoliv na zářijových událostech. Já také nikdy nebudu říkat, že za to, a ono nemám odpovědnost já, nýbrž ten a ten. Ale plně a důsledně se budu hlásit k odpovědnosti, která mně náležela. Je sice pravda, že jsem konstitučně odpověden nebyl já, nýbrž vláda, je však také pravda, že fakticky největší vliv jsem měl já a v rozhodujících chvílích a týdnech vláda beze mne, bez porady se mnou nebo bez rozhodnutí mého nechtěla nic podniknout, a že naopak já jsem musel učinit řadu věcí bez předběžného detailního rozhodnutí i když v zásadě jsem se vždy dohodl předem a dostatečně vždy o všem jsem referoval a dostal vždy souhlas a schválení. Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 23. K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 193-194.

² Již 3.10.1938 vyjádřil maršál Göring československému vyslanci v Berlíně dr. Masnému nedůvěru k prezidentovi Edvardu Benešovi a naznačil, že pokud nebude na svůj úřad rezignovat, bude Německo postupovat proti Československu při uplatňování Mnichovské dohody s bezohlednou tvrdostí. V podobném duchu se vyslovil státní tajemník německého ministerstva zahraničí Weizsäcker při jednání s československým delegátem ministerstva zahraničí Heidrichem. Mělo-li mít Československo vůbec nějakou naději na slušnou dohodu s Německem, měl Beneš odstoupit, poněvadž Hitler k němu chová osobní nechuť. Stejně referovali z Berlína i další členové delegace, která jednala o provádění mnichovské dohody – detailním vytyčováním pásem v českém pohraničí. Blíže viz např. výpověď V. Mastného do protokolu ministerstva vnitra ze dne 23.5.1946. J. DEJMEK, Československá zahraniční politika v roce 1938, sv. II., Dodatek dok. č. I, s. 517. Stejný nátlak popisuje i Edvard Beneš ve svých pamětech. E. BENEŠ, Paměti, s. 73. Srov. též A. KLÍMEK, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, s. 158-161.

³ Edvard Beneš ve svém dopise konstatuje: „Byl jsem zvolen za okolností zcela jiných a za podmínek podstatně odchylných a nemohu to dnes přehlížet. Poměry se změnily tak, že by moje osoba jako osoba politika mohla být eventuálně překážkou vývoje, kterému se musí náš stát přizpůsobovat, zejména také z hlediska mezinárodního a vzhledem k potřebě získat rychle klid v celém našem okolí a dobrý poměr a spolupráci se sousedy. Právě se nám podařilo sestavit vládu, která bude v nových poměrech vládou klidu a pořádku, vládou úsilí o hospodářskou a sociální rekonstrukci, vládou hledící si především vnitřní práce, přerodu a celkové obrody. Věřím, že se jí práce bude dařit. Sám však pokládám ze nutné pro sebe z nové situace vyvodit důsledky a ze svého úřadu odstoupit... Chci prostě usnadnit vnitropolitický a vněpolitický další zdravý vývoj státu a národa. Proto skládám svůj úřad

v následném rozhlasovém projevu na rozloučenou s československými občany se o těchto politických tlacích výslovně nezmiňuje. Ve svém rozhlasovém projevu Beneš naopak uvedl, že „učinil své rozhodnutí po poradě s kruhy politickými, s kruhy ústavními a s řadou činitelů ostatních svobodně a ze svého vlastního přesvědčení“,⁴ a následně dodal: „Neopouštím také loď v bouři. Věřím naopak, že v této chvíli je tato má oběť politicky nutná, i když neznamená, že bych zapomněl na svou povinnost pracovat jako občan a vlastenec dál“.⁵ Beneš ve svém projevu rovněž uvedl, že měl v úmyslu odstoupit ihned po mnichovském rozhodnutí. Odstoupení prý odložil jen proto, aby napřed zajistil pevnější a trvalejší vládu.⁶ Beneš koncipoval i text cirkulární depeše zaslané československým zastupitelským úřadům, ve které se uvádí, že jeho abdikace by mimo jiné měla být výstrahou západním mocnostem, které se z nepochopení situace staly vykonavateli Hitlerovy politiky vůči Československu. Abdikace prezidenta měla podle této depeše znamenat ústupek Německu, které by jistě stále rozvracelo a útočilo, kdyby tato oběť nebyla přinesena.

Na rozhodnutí prezidenta Beneše rezignovat na prezidentskou funkci měla vliv řada faktorů. Nátlak a hrozby ze strany nacistického Německa adresované prezidentu Benešovi a pomnichovskému Československu byly nepochybně jedním

ústavy v ruce ústavních činitelů a prosím Vás, jako předsedu vlády, abyste podle předpisů ústavy zařídil vše, co je nutno.“ E. BENEŠ, Paměti, s. 73.

⁴ Lze souhlasit s J. Dejmekem, že si Beneš tímto ne zcela pravdivým prohlášením podstatně zkomplikoval pro budoucnost svůj politický come back. Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 181.

⁵ Text rozhlasového projevu na rozloučenou ze dne 5. října 1935 viz E. BENEŠ, Paměti, s. 433-437.

⁶ Pokud vyjdeme z pravdivosti těchto Benešových slov a zároveň uplatníme později formulovanou teorii o neplatnosti jeho abdikace, je zřejmé, že k donucení ze strany Německa směřujícímu proti jeho osobě, pokud by mělo být právně relevantní, muselo dojít ještě před mnichovským rozhodnutím či v těsné souvislosti s ním. K výše uvedenému prvnímu rozhovoru Göringa s Mastným však došlo až 3. října 1940. Svůj pravděpodobný úmysl v nejbližších dnech abdikovat naznačil ale Beneš Mastnému již při odevzdání mnichovské dohody dne 30. září 1938, tedy ještě předtím, než začaly přicházet z Berlína signály o nutnosti Benešovy abdikace. K tomu srov. i A. KLÍMEK, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, s. 157 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 180-181. Podle Dejmky byl Beneš odhodlán odstoupit hned od chvíle rozhodnutí přijmout menší zlo v podobě Mnichovské dohody. Klímek potvrzuje Mastného záznamy a uvádí, že Beneš načrtával abdikací list hned po oznámení výsledků z Mnichova. Své rozhodnutí abdikovat ihned po přijetí mnichovského diktátu potvrdil ostatně i sám Beneš ve svém dopise L. Rašínovi z listopadu 1938. Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 28-29. Benešův tehdejší sekretář Prokop Drtina k této problematice ve svých pamětech v rozporu se svým stanoviskem opakovaně přednášeným za války v československém vysílání BBC v Londýně uvádí: „Mám totiž dobrý důvod se domnívat, že dr. Beneš se zabýval úmyslem odstoupit dříve, než vůbec došel první vzkaz, že je to podmínka zlepšení vztahu Berlína k okleštěnému Československu. Nemohu to tvrdit s naprostou přesností, ale jsem si skoro jist, že prezident se rozhodl k abdikaci dříve, než nátlak Berlína byl naň uplatněn a proveden v celém rozsahu. Neboť svoje rozhodnutí odstoupit sdělil svému úřednímu okolí, a to ve vší formě dříve, než vzkazy z Berlína začaly soustavně docházet. P. DRTINA, Československo můj osud, sv. I, kniha 1, s. 245.“

z nejvýznamnějších činitelů, které určovaly jeho jednání, ale jak dává tušit obsah jeho abdikčních projevů, nešlo o faktory jediné a snad ani v konečném důsledku rozhodující.⁷ Benešova abdikace byla podle autora této práce především logickým vyústěním přijetí Mnichova a faktického odstoupení československého území bez vojenského konfliktu s Německem. Dvacet let budovaná československá koncepce zahraniční politiky se v Mnichově zcela zhroutila⁸ a Beneš, který tuto politiku doslova ztělesňoval, musel v souladu s obvyklou logikou politického vývoje odejít.⁹ Otázka byla, zda se tak stane

⁷ K tomu srov. zejména A. KLIMEK, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, s. 158-166. Podle Klimka byl nátlak na Benešovu abdikaci prováděn i z kruhů československých. A to nejen těmi, kdo byli Benešovými starými politickými rivaly či předáky, co se chtěli smířit s Berlínem, nýbrž i oněmi, kdo chtěli vzdorovat německému nebo aspoň polskému a maďarskému tlaku na odstoupení území republiky třeba i vojensky a nyní viděli v prezidentovi, spjatém s přijetím mnichovského diktátu, brzdu svých záměrů. Právě v těchto kruzích byl v prvním pomnichovském tragickém šoku vůči němu veliký hněv ze zklamání a zoufalství. Vždyť i známý osvědčený „benešovec“, národní socialista Hubert Ripka, údajně volal o šibenici pro něj a hlasy o nutnosti Benešovy abdikace se silně ozývaly z kruhů vlasteneckých vysokých důstojníků, koketujících s myšlenkou vytvoření vojenského kabinetu národní záchrany. Klíčovou roli přinejmenším na tak brzké Benešově abdikaci z prezidentské funkce ale zřejmě přece jen podle Klimka sehrál nátlak hitlerovského Německa. Klimek dále uvádí, že zprávy z Berlína požadující Benešovu abdikaci se staly doma okamžitě klíčovým bodem jednání předsedů a tzv. politických ministrů, kruhů generality a zřejmě i dalších polooficiálních, ovšem vlivuplných grémií. Dřívě většině jejich členů bylo jasné, že takový krok je zřejmě neodvratný a po Benešem přijatém diktátu i logický. Zodpovědní politici – ministři a šéfové stran – se pak podle Klimka na své schůzi na Hradě dne 5. října 1938 dopoledne jednomyslně shodli na tom, že nátlaku Berlína je nutné vyhovět, avšak když mezi ně přišel prezident, ostýchali se o jeho abdikaci promluvit. Nakonec se však přece jen osmělili a Beneše se svým jednomyslným stanoviskem seznámili. Klimek uzavírá, že Beneš sice od přijetí Mnichova o rezignaci uvažoval, ale své rozhodnutí odkládal. Jeho brzká abdikace již dne 5. října 1938 pak byla na něm vynucena, a to tlakem z Německa, ale do značné míry též mluvčími politických stran a generality, ať již byly jejich motivy jakékoliv. Podle Klimka právě tento přístup politických stran v Benešovi velmi posílil jeho staré antipatie k politickým stranám, zejména nesocialistickým, a to přesto, že Benešovu politiku v době Mnichova podporovala celá vládnoucí garnitura.

Jak bylo již výše uvedeno, tehdejší Benešův sekretář Drtina ve svých pamětech uvádí, že Beneš se rozhodl abdikovat ještě před tím, než začaly přicházet zprávy z Berlína požadující Benešovu abdikaci. Definitivně se pak podle Drtiny Beneš rozhodl abdikovat po rozhovoru s ministerským předsedou Syrovým a hlavním velitelem armády gen. Krejčím dne 3. či nejspíše 4. října 1938 (podle Klimka se ale rozhovor konal až 5. října ráno). Drtina k tomuto setkání nejvyšších československých představitelů, jehož nebyl přímým účastníkem, ale několikrát do jednání vstoupil se zprávami pro Beneše, uvádí, že šlo o „velmi vzrušený rozhovor a prezident byl jakýsi pobouřený a vzrušený.“ Hned po něm se prý Beneš vyjádřil o obou účastnících velice odmítavě. Beneš po rozhovoru Drtinovi sdělil, že na něj oba generálové naléhali, aby odstoupil. Podle Drtiny „se prezidenta Beneše stanovisko obou těchto vojenských činitelů dotklo, neboť pokládal jejich názory a postoje za málo vhodné právě pro představitele armády. Myslím, že i způsob, který volili a jak s ním hovořili, dr. Beneše mírně řečeno poněkud překvapoval.“ P. DRTINA, Československo můj osud, sv. I. kniha 1, s. 247-248. S tím, že Beneš nakonec svolil k okamžité demisi hlavně na nátlak zmiňovaných československých generálů, souhlasí i Klimek. A. KLIMEK, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, s. 164.

⁸ Nejde zde v žádném případě o kritiku této zahraniční politiky, ani Beneše samotného. Mnichovské zhroucení československé zahraniční politiky nebylo způsobeno její koncepční vadností či Benešem samotným. Je však otázkou, zda-li ke konečnému potvrzení konzistentnosti, oprávněnosti a správnosti této zahraniční politiky by nepřispělo mnohem více poněkud jiné rozhodnutí, než jaké prezident a vláda na sklonku září 1938 nakonec učinili.

⁹ Jak vyplývá z Benešových pomnichovských kroků, byl si sám této skutečnosti dobře vědom. K tomu srov. opět především Benešův dopis L. Rašínovi z listopadu 1938, ve kterém Beneš k mnichovskému

ihned po Mnichovu, nebo až později. V tomto ohledu nepochybně německý nátlak Benešovu abdikaci uspil.¹⁰

Ustanovení § 59 ústavní listiny z roku 1920 sice předvíдалo možnost rezignace prezidenta republiky, ale žádným způsobem neupravovalo její formu či náležitosti. U abdikace však nepochybně nešlo o prezidentův úkon vládní nebo výkonné moci, který ke své platnosti potřeboval podle § 68 ústavní listiny spolupodpis odpovědného člena vlády, ale o osobní právní akt prezidenta, který se předáním dopisu obsahujícím rezignaci předsedovi vlády stal platným a neodvolatelným.¹¹

Podle § 59 ústavní listiny z roku 1920 zemřel-li prezident anebo vzdal-li se své funkce ve volebním období, mělo dojít k volbě nového prezidenta na dalších 7 let. Národní shromáždění mělo být za tímto účelem svoláno do 14 dnů. Toto ustanovení ústavní listiny z roku 1920 nebylo naplněno, neboť Národní shromáždění nebylo v ústavou předepsané lhůtě svoláno. Protože nový prezident nebyl řádně a včas zvolen, příslušel podle § 60 ústavní listiny z roku 1920 výkon prezidentských funkcí vládě, která mohla pověřit svého předsedu jednotlivými úkony.

Dne 7. října 1938 byla jmenována slovenská autonomní vláda v čele s Jozefem Tisem, přestože pro tento krok neexistovala v ústavní listině z roku 1920 žádná opora. Na konci října 1939 rozhodl Stálý výbor Národního shromáždění svým opatřením č. 253 Sb. o snížení počtu poslanců a senátorů,¹² tedy o změně ústavní listiny z roku 1920, a to

rozhodnutí mimo jiné uvádí: „Věděl jsem, že za všechna tato rozhodnutí odpovědnost tak, jak se situace vyvinula, musím na sebe vzít já. Věděl jsem, že to znamená můj odchod a změnu orientace vnitřní a vnější. Viděl jsem dobře, kam věci jdou, a některým ministrům jsme to řekli. Šlo mi pak už jen o to, jak sestavit novou přechodnou vládu a svým odchodem umožnit okamžitě nové vládě a státu vnitřní i vnější, aspoň dočasnou přeorientaci.“ Bližší viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 28-29. K důvodům Benešovy rezignace srov. rovněž Benešův rozhlasový projev vysílaný z University of Chicago dne 19. března 1939, ve kterém Beneš uvádí, že rezignoval, neboť nechtěl být překážkou dobrých a přátelských vztahů mezi Československem a Německem a že se chtěl zároveň zúčastnit oběti, přinesené celým národem. Projev byl publikován např. in: M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 30, s. 193.

¹⁰ Jak bylo výše ukázáno, Benešovu abdikaci však urychlil nejen německý nátlak, ale i nátlak vůdčích představitelů československých politických stran a generality.

¹¹ Právními otázkami spojenými s platností či neplatností Benešovy abdikace se podrobně zabýváme v samostatné kapitole č. II.5 této práce.

¹² Podle § 1 odst. 1 opatření Stálého výboru č. 258 Sb., členové Národního shromáždění, kteří se podle § 6 jednacíh řádů sněmoven Národního shromáždění přihlásili k národnosti jiné nežli české, slovenské nebo ruské (maloruské) a dne 18. září 1938 neměli řádné bydliště na území republiky Československé, které není obsazeno cizí mocí, anebo po 18. září 1938 toto území opustili, pozbývají dnem vyhlášení tohoto opatření mandátu. Ostatní členové Národního shromáždění, přihlásivši se podle ustanovení uvedeného v předchozím odstavci k národnosti jiné nežli české, slovenské nebo ruské (maloruské), podržují mandát, podepíší-li znovu do osmi dnů po vyhlášení tohoto opatření v kanceláři sněmovní (senátní) bez výhrad slib uvedený v § 22 ústavní listiny; jinak pozbývají mandátu s účinností ode dne vyhlášení tohoto opatření. Na základě tohoto opatření bylo zbaveno svých mandátů ke dni 30. října 1938 66 poslanců a 31 senátorů. Na jejich místo neměli

přesto, že ke změně ústavy nebyl Stálý výbor Národního shromáždění podle ústavní listiny vůbec oprávněn.¹³ Toto neúplné Národní shromáždění přijalo následně ústavní zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi. Pro tyto ústavní zákony však nehlasovala potřebná třípětinová většina všech členů v každé ze sněmoven původního Národního shromáždění. Splněna byla pouze třípětinová většina členů sněmoven kusého Národního shromáždění.¹⁴

Dne 30. listopadu 1939 byl tímto kusým Národním shromážděním zvolen za prezidenta republiky Emil Hácha.¹⁵ Téhož dne zaslal Beneš Háchovi dopis, ve kterém mu blahopřál ke zvolení do funkce prezidenta republiky, a popřál mu, aby se mu nová práce dařila a aby stát i národ vyšel co nejrychleji a nejlépe z tehdejší složité situace.¹⁶ Nový prezident jmenoval následujícího dne novou vládu, která byla v polovině prosince kusým Národním shromážděním zmocněna k vydávání nařízení z moci zákona.¹⁷ Vývoj

být povolání náhradníci. Následně došlo k dalšímu snížení o další tři poslance a dva senátory. Po rozpuštění komunistické strany, s nímž byl spojen další úbytek mandátů, se Národní shromáždění stalo torzem. Ani v tomto případě nebyly uprázdněné mandáty obsazeny náhradníky. Blíže viz např. F. WEYR, Ústavní vývoj československý v roce 1938, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 46, s. 26-27 či V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 32. Pavlíček k tomu uvádí, že volby v roce 1935 byly uskutečněné podle zásady poměrného zastoupení. Obsazení části československého území cizí mocí nemohlo zdůvodnit zánik mandátů poslanců a senátorů také proto, že jejich volba nebyla vázání na volební obvody v území v té době okupovaném, ale založena na principu poměrného zastoupení. Členové Národního shromáždění zastupovali veškerý československý lid, nikoliv jen své voliče. Ztráta mandátů spojená s národní příslušností proto byla podle Pavlíčka v rozporu s ústavou.

¹³ Podle § 54 odst. 1 ústavní listiny z roku 1920 v době, po kterou je zasedání sněmoven odročeno nebo ukončeno, činí neodkladná opatření, i když by k nim jinak bylo třeba zákona, a koná dozor na moc vládní a výkonnou 24členný výbor, do něhož zvolí ze sebe 16 členů a tolikéž náhradníků sněmovna poslanecká a 8 členů a tolikéž náhradníků senát vždy na jeden rok. Stálý výbor tedy nebyl v žádném případě oprávněn měnit ústavní listinu, pokud jde o počet členů sněmoven.

¹⁴ Tedy Národního shromáždění po omezení počtu jeho členů opatřením Stálého výboru NS.

¹⁵ Potřebné kvóty pro zvolení prezidenta republiky podle ústavní listiny z roku 1920 byly dodrženy. Podle § 57 odst. 1 ústavní listiny bylo třeba k platnosti volby přítomnosti nadpoloviční většiny úhmného počtu členů sněmovny poslanecké i senátu v čase volby a třípětinové většiny přítomných. Obě podmínky byly splněny. Při volbě bylo odevzdáno 312 platných hlasovacích lístků, z toho 272 bylo s Háchovým jménem.

¹⁶ Beneš ve svých pamětech později uvádí, že chtěl tímto dopisem uklidnit pomnichovskou vládu doma, aby si nemysleli, že má pro tuto dobu jakékoliv úmysly zasahovat do vnitřní politiky druhé republiky a ztěžovat tím jejich pozici vůči Berlínu, a zároveň naznačit, jak se má podle jeho soudu v zájmu státní a národní disciplíny chovat vůči rozhodnutí nepříznivého osudu opravdový demokrat. Benešův soukromý dopis s blahopřáním k Háchově volbě zneužila později nacistická a kolaborantská propaganda. K.H. Frank a Emanuel Moravec si ho na Háchovi vynutili k pořízení faksimile. Blíže viz E. BENEŠ, Paměti, s. 81. či D. TOMÁŠEK, R. KVAČEK, Causa Emil Hácha, s. 13.

¹⁷ Podle čl. 1 ústavního zákona č. 330/1938 Sb. z. a n. ze dne 15. prosince 1938, o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů Československé republiky a o mimořádné moci nařizovací, byl zároveň prezident republiky zmocněn, aby na jednohlasný návrh vlády vydal dekretem s moci ústavního zákona novou úpravu těch ustanovení ústavní listiny Česko-Slovenské republiky a jiných ústavních zákonů, jejichž změny vyžadovaly nové poměry. Toto zmocnění mělo trvat dva roky. Zahraniční akce v Londýně však patrně především s ohledem na nepříznivé důsledky spojené s právní a politickou kontinuitou s druhou republikou toto ustanovení nikdy nevyužila. Dalším důvodem pravděpodobně byla i spojitost tohoto zmocnění s osobou Emila Háchy. Pokud by však Hácha skutečně nebyl platně zvolen za prezidenta republiky, neboť úřad byl v době jeho volby obsazen, jak

parlamentní demokracie v Československu (Česko-Slovensku) byl na téměř 7 let přerušen.

Dne 14. března 1939 se Slovenský sněm - zřízený na základě ústavního zákona o autonomii Slovenska - usnesl na vyhlášení samostatného a nezávislého Slovenského státu. O den později, 15. března 1939, prezident Hácha spolu s ministrem zahraničí Chvalkovským na straně jedné a Adolf Hitler spolu s ministrem zahraničí Ribbentropem na straně druhé podepsali v Berlíně protokol, v němž se uvádělo, že v zájmu zajištění klidu, pořádku a míru v této části střední Evropy vkládá československý státní prezident osud českého národa a země s plnou důvěrou do rukou vůdce Německé říše.¹⁸ Následným obsazením českých zemí německou armádou a zřízením Protektorátu Čechy a Morava přestalo Československo fakticky existovat. Stejně jako v případě přijetí Mnichovské dohody byl i tento krok prezidenta republiky Emila Háchy zcela v rozporu s ústavní listinou z roku 1920, která byla v březnu 1939 nadále v platnosti, byť ne všechna její ustanovení byla od září roku 1938 fakticky zachovávána. Prezident Emil Hácha neměl v žádném případě zmocnění podepsat jménem Česko-Slovenské republiky jakýkoliv dokument podobného obsahu, a proto šlo od samého počátku z pohledu československého právního řádu o neplatný právní akt. Navíc k souhlasnému projevu vůle vyčerpaného a zlomeného prezidenta Háchy, který byl při vědomí držen jen za pomoci injekcí od předem připravených německých lékařů, došlo v Berlíně nad ránem 15. března 1939 za okolností, které se nikoliv nevýznamně blížily násilnému donucení.¹⁹

Dne 16. března byl již v staroslavném sídle českých králů na Pražském hradě vydán Výnos vůdce A. Hitlera o Protektorátu Čechy a Morava, publikovaný o den později v autentickém německém znění ve Sbírce zákonů pod č. 75. V čl. I odst. 1 Výnosu bylo stanoveno, že části bývalé Česko-Slovenské republiky, obsazené v březnu 1939 německými oddíly, náleží od nynějška k území Velkoněmecké říše a vstupují jako "Protektorát Čechy a Morava" pod její ochranu.²⁰ Dne 23. března 1939 uzavřelo

tvrdili v Londýně Benešovi stoupenci a jak zřetelně vyplývalo z teorie o neplatnosti Benešovy abdikace, nemuselo mít toto spojení zásadní důsledky. Posledním avšak nikoli nepodstatným důvodem, proč nebylo toto ustanovení v londýnském exilu využito, byla skutečnost, že jeho platnost byla úzce časově omezena. V okamžiku, kdy se prezident Beneš v červenci roku 1940 opět ujal funkce prezidenta, zbývalo již jen necelých 5 měsíců jeho platnosti.

¹⁸ Blíže viz J. GRÓNSKÝ, J. HŘEBEJK, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I, dok. č. 5, s. 136-137.

¹⁹ Blíže např. D. TOMÁŠEK, R. KVAČEK, Causa Emil Hácha, s. 35-39 nebo T. PASÁK, Emil Hácha (1938-45), s. 50.

²⁰ Blíže viz J. GRÓNSKÝ, J. HŘEBEJK, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I, dok. č. 1, s. 138-141. K pojmu protektorát srov. zejména E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 71-72. Táborský uvádí, že příklady, jež nám přinesla historie, i protektoráty, jež dnes ještě existují a jsou uznávány, se

Slovensko s nacistickým Německem smlouvu, jíž Německo převzalo ochranu politické nezávislosti a územní integrity Slovenska. Vyhradilo si zároveň právo část Slovenska vojensky obsadit a určovat směrnice slovenské zahraniční politiky.²¹

Právně však existovalo Československo i nadále. Samozřejmě nikoli pro ty státy, které nový faktický stav právně uznaly. Mezi ně nepatřila z počátku s výjimkou Itálie žádná z velmocí. Francie, Velká Británie, Spojené státy americké i Sovětský svaz ve svých nikoli jednotně laděných protestních notách a prohlášeních z 17. a 18. března odmítly faktický stav nastolený okupací Čech a Moravy a vyhlášením Slovenského státu uzнат.²² K zásadní změně tohoto postoje velmocí došlo především na straně Sovětského svazu, jehož protest z března 1939 byl paradoxně nejurčitější a československé věci ze všech velmocí nejpříznivější. Sovětský svaz po uzavření smlouvy s nacistickým Německem v srpnu 1939 uznal Slovenský stát a na konci roku 1939 uzavřel

navzájem v jednotlivostech dost liší. Jak se však podle Táborského všichni významní znalci mezinárodního práva shodují, všem protektorátům bylo a je společné – a čím se právě liší od anexé –, že nejsou v žádném směru pokládány za pouhou část státu chránícího. Chráněný stát tedy jakožto mezinárodní osoba nezaniká, nýbrž podržuje si, byť i v rozsahu silně omezeném, svou mezinárodněprávní subjektivitu. Podle Táborského je zde sice několik málo náznaků, jež by se zdály nasvědčovat, že jde v našem případě o protektorát (existence protektorátní státní příslušnost či hlavy autonomní správy protektorátu, které se přiznávají čestná práva hlavy státu), na druhé straně se však území Čech a Moravy výslovně prohlašují za součást Velkoněmecké říše a je možno dokonce v zájmu obrany říše i administrativně přičlenit kteroukoliv součást protektorátu k Německu. Nejde tu tedy podle mezinárodního práva o žádný protektorát, ale o anexi, při níž byl anektovanému území přiznán jistý velmi omezený stupeň autonomie. Faktický vývoj v protektorátu podle Táborského tento názor jen potvrzuje. S Táborského závěry nelze v tomto případě než souhlasit.

²¹ Tato smlouva o ochraně uzavřená na 25 let byla jen vyjádřením ochrany, kterou převzalo Německo nad Slovenskem bezprostředně po vytvoření Slovenské státu a okupaci českých zemí na základě telegrafické žádosti předsedy vlády Tisa Hitlerovi ze dne 16. března o poskytnutí ochrany. Hitler tak samozřejmě ihned rovněž telegraficky učinil. K tomu nutno dodat, že postavení Slovenska se na rozdíl od výše zmíněného postavení českých zemí podobalo mnohem více obecným představám o protektorátu, tak jak byl tento pojem tehdy znám v teorii a praxi mezinárodního práva. K tomu srov. např. E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 74 či J. BUDNÍK, Prozatímní státní zřízení Československé republiky, s. 21-22..

²² K tomu srov. např. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 20-21 či E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 74-78. K tehdejšímu cynickým postojům britské vlády a jejího ministerského předsedy ke garancím příslibeným v Mnichově („Stát, jehož hranice byla Velká Británie připravena garantovat, již neexistuje... Je nepochybně pravda, že rozpad Československa byl do značné míry zinscenován Německem, ale naše záruky nebyly zárukami proti uskutečnění morálního nátlaku.“) a k úvahám Foreign Office o uznání protektorátu a Slovenského státu de facto v druhé polovině března 1939 srov. např. V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 107 a H. VELECKÁ, Agónie appeasementu, in: Český časopis historický, roč. 2001, s. 793-794 a s. 803-804. V. Smetana však v této souvislosti přesvědčivě prokazuje, že přední britští politici po 15. březnu 1939 již opustili předcházející politiku appeasementu a snažili se změnit zahraniční politiku Velké Británie vůči Německu. Pokud se zdá, že britská zahraniční politika i po březnu 1939 navazuje na předbřeznový appeasement, jde podle Smetany spíše o úsilí určitých ministerstev a institucí (Bank of England atd.) zajistit britské zájmy a umožnit hladké řešení praktických problémů. Tehdejší britská zahraniční politika by měla být podle Smetany spíše kritizována za nedostatek strategického vedení v československých záležitostech než za pokračování v appeasementu. V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 150-151.

československé velvyslanectví v Moskvě. Slovenský stát uznalo de iure po okupaci českých zemí kromě Německa, Itálie a Japonska např. i Polsko, Španělsko, Vatikán či Švýcarsko.²³

Beneš, který byl po zářijových událostech duševně a fyzicky značně vyčerpan, odjel po své rezignaci již dne 6. října 1938 přímo z Pražského hradu do Sezimova Ústí.²⁴ Měl v úmyslu zůstat v Československu alespoň do 28. října a uchýlit se pak do Švýcarska nebo do Anglie a odtamtud do Spojených států. Po Benešově rezignaci se však nátlak nacistického Německa směřující proti jeho osobě nijak nezmenšil. Situace Československa se podle hrozeb z Berlína neměla zlepšit do doby, než odejde Beneš z Československa. Beneš byl o těchto hrozbách informován i prostřednictvím československé vlády, která ho žádala, aby opustil zemi.²⁵ Z tohoto důvodu se Beneš

²³ K otázkám spojeným s jmenováním nových konzulů ze strany Velké Británie, Francie a Spojených států amerických v Bratislavě v květnu 1939 a později i v Praze a jmenování slovenského konzula Milana Harmince v Londýně, které měly za následek uznání vytvoření Slovenského státu a Protektorátu Čechy a Morava de facto srov. zejména E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 96-99 a E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem s. 60-61. Táborský se rovněž domnívá, že těmito akty skutečně došlo k uznání Slovenského státu a protektorátu de facto. Toto stanovisko podle něj navíc podporuje názor britské vlády, když ministerský předseda Chamberlain v britském parlamentu výslovně připustil, že tu jde o uznání de facto dané situace v Čechách a na Moravě. Ze současných autorů srov. zejm. E. IVANIČKOVÁ, De facto uznanie Slovenskej republiky Velkou Britániou a Francúzskom, s. 140-150; V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 137-140 a H. VELECKÁ, Agónie appeasementu, in: Český časopis historický, roč. 2001, s. 807-808 a s. 814-816. H. Velecká prokazuje, že to nebyla německá vláda, jak se domníval E. Táborský, která by svou výhrůžkou, že přestane od 25. května 1939 uznávat cizí mise a konzuly potvrzené ještě československou vládou, podnítila žádost o exequatar a uznání Protektorátu Čechy a Morava de facto. Britská vláda o tomto kroku rozhodla několik dnů před tím, než Němci tento požadavek vznesli. Velká Británie dokonce plánovala i uzavření československého vyslanectví v Londýně na podzim 1939. Osud velvyslanectví zachránilo vypuknutí druhé světové války. Vysoký představitel Foreign Office O. Sargent k tomu 4. září 1938 uvedl: „Budoucnost československého velvyslanectví v této zemi bude muset být nyní přehodnocena. Měli jsme v úmyslu ho na podzim zlikvidovat. Také se budeme muset rozhodnout, jaké bude naše stanovisko vůči dr. Benešovi, který je nyní v naší zemi.“ Blíže viz H. VELECKÁ, Agónie appeasementu, in: Český časopis historický, roč. 2001, s. 820 a V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 148-150. Nutno podotknout, že Velká Británie však na rozdíl od Francie velmi brzy pochopila, jaký potenciál (nejen propagační) pro jejich věc v E. Benešovi dřímá.

²⁴ V Sezimově Ústí se Beneš fyzicky i psychicky zhroutil a zůstal celý týden upoután na lůžko. Blíže viz M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, pozn. č. 4, s. 74 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 185-186.

²⁵ Blíže viz A. KLÍMEK, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, s. 179, L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky I, s. 34-37, E. BENEŠ, Paměti, s. 75, C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 462. Jinak se však vláda snažila chovat přinejmenším v soukromých záležitostech k bývalému prezidentovi slušně a pomohla mu, např. vyvézt – pryč v několika železničních vagoněch - z jeho vily v Sezimově Ústí do Londýna drahý nábytek i mobilní zařízení s kompletní knihovnou. Knihovnu i nábytek Beneš v Londýně umístil do malého domu na předměstí Putney, který mu přenechal jeho synovec a kde Beneš pobýval od svého přiletu v říjnu 1938 do vyostření německé letecké kampaně proti Londýnu na podzim 1940. Blíže viz B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 140. Britský zástupce u

rozhodl zkrátit svůj plánovaný odpočinek v Sezimově Ústí a opustit území Československé republiky. Po krátkém rozloučení se svými nejbližšími spolupracovníky odletěl Beneš 22. října 1938 z Prahy do Londýna.²⁶ Nutno podotknout, že včas, neboť v Československu se právě stával veřejným nepřítelem nové republiky číslo jedna.²⁷ Protibenešovská kampaň se samozřejmě vyhýbala polemikám o věcných problémech a soustředila se primárně na osobní útoky. Užívala vědomě falešných zpráv a polopravd, kterými rozehrávala emoce u veřejnosti.²⁸ Tažení pokračovalo po celou dobu existence druhé republiky a vyvrcholilo ve své pogromistické podobě. „Odbenešit republiku!“ zvolaly počátkem listopadu 1938 téměř najednou agrární Večer a Stříbrného tiskoviny. Zahájily tak nátlak na masovou politickou čistku úřadů a kulturních institucí od demokratů, liberálů, socialistů – stoupců režimu první republiky. Nastalo masové přejmenovávání ulic, náměstí, škol, odstraňování portrétů E. Beneše z veřejných prostranství.²⁹

prozatímní exilové vlády B. Lockhart uvádí, že se mu po jistých nesnázích podařilo získat pro Beneše na podzim 1940 dům v srdci venkova v Aston Abbots, v dostatečné vzdálenosti od těžce zkoušeného Londýna. Právě včas, neboť kryt u vily v Putney dostal brzy po Benešově přestěhování přímý zásah.

²⁶ Když se Beneš v předvečer svého odletu zeptal svého důvěrníka J. Smutného, kdo se s ním přijde před odletem rozloučit, zněla pro něj jeho odpověď velmi neuspokojivě: „Sděлил jsem mu, proč Syrový (předseda vlády) nepřijde. (Nato Beneš): A Chvalkovský netrval na rozmluvě se mnou? Já: Strachy, že na něj kouká Hitler dalekohledem, zda s Vámi mluví. Vy to jistě pochopíte. Řekl jsem, jak na něj myslí prostí lidé. Ale inteligence, úředníci jsou zbabělí.“ Citováno podle M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 21.

²⁷ Protibenešovskou kampaň zahájily Stříbrného tiskové podniky Tempo (Polední list, Nedělní list, Expres). Brzo mu sekundoval i republikánský list Večer. K tažení se následně přidaly i další fašistické a konzervativní listy. Nezaháel však ani český lid. Benešův okřídlený výrok z 21. září 1938 („mám plán“), který vzbudil tolik nadějí v srdcích Čechů a Slováků, se stal po Mnichovu terčem obecného posměchu. Lidová tvořivost přinesla slogan: „Vybral banku, sebral Hanku, sedl na aeroplán – to byl jeho plán.“ Pražské kabaretní scény zařadily do programu slovní hříčku: „Lituji, že musím odejít s H/h/anou.“ Blíže viz J. RATAJ, O autoritativní národní stát, s. 47. Srov. i J. DRÁBEK, Z časů dobrých i zlých, s. 35-36. Drábek uvádí, že mu přátelé doma uložili, aby se Beneše při své první návštěvě v Londýně v listopadu 1938 zeptal, co míní konkrétně, když ve své řeči 22. září 1938 prohlásil, že má svůj plán. Beneš mu prý odpověděl: „Věděl jsem, že se Hitler nezastaví a že Československo je jen jednou kapitolou v jeho výbojích. Počítám určitě s válkou. Měl jsem na mysli to, že odejdu za hranice a znovu se pokusím postupovat jako za I. světové války, tj. vytvořit vládu v exilu, bojovat proti Hitlerovi vlastními silami, až k tomu přijde příhodná chvíle, a prosadit u spojenců obnovení československé samostatnosti.“

²⁸ Do vědomí veřejnosti měl být vtisknut obraz Beneše jako charakterového devianta, hrabivého zločince a agenta cizorodé demokracie a zednářské humanity – zrádce republiky a veřejného nepřítele. Podle agrárního Večera byl Beneš opravdu nejsmutnější postavou dějin tisíciletého českého státu. J. RATAJ, O autoritativní národní stát, s. 49. Obecně lze říci, že agrární a fašistický tisk Benešovi především vyčítal, že neprovedl obrat k autoritativním a fašistickým státům, ač mu to doporučovali doma i v cizině. Tamtéž, s. 57.

²⁹ Byl dokonce požadován návrh zákona trestající styk s bývalým prezidentem jako protistátní čin. Blíže viz tamtéž, s. 58. Nejvíce se však muselo Beneše dotknout zřízení zvláštního vyšetřovacího výboru Senátu Česko-Slovenské republiky pod předsednictvím Dr. J. Matouška, který měl projednat, proč zahraniční politika pod vedením E. Beneše a K. Krofky přivedla republiku do takové katastrofy. Blíže viz M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 31. Srov. i J. DRÁBEK, Z časů dobrých i zlých, s. 37.

Ještě před svým odletem do Londýna přijal Beneš nabídku chicagské univerzity, aby zde od jarního semestru roku 1939 působil jako profesor sociologie. Již v den svého příjezdu do Londýna Beneš navázal styky s vyslancem Janem Masarykem a dohodl se s ním na další spolupráci. V polovině listopadu 1939 dorazil z Prahy první politický posel. Beneš po něm vzkazoval do vlasti, že nevylučuje dlouhou periodu evropského marasmu. Při té příležitosti dokonce neváhal prohlásit: „Nemám rád Švejka, ale nezbude nám patrně než přečkat toto zlé období švejkovinou.“³⁰ Marasmem a zlým obdobím měl Beneš nepochybně na mysli dobu do vypuknutí druhé světové války. Po jejím zahájení mělo švejkování nahradit pevné úsilí směřující k obnovení předmnichovského Československa. Beneš byl tedy od samého počátku prostřednictvím poslů v úzkém kontaktu se svými politickými stoupenci ve vlasti. Na jejich dopisy a dotazy odpovídal v řadě dopisů, ve kterých se snažil varovat před propadáním zoufalství z Mnichova, vyzýval k udržení víry a zabránění mravního rozvratu.³¹ Při svém dočasném pobytu v Londýně od října 1938 do února 1939 se však Beneš důsledně vyhýbal jakýmkoliv veřejným projevům a jeho vystupování žádným způsobem nenaznačovalo jakékoliv pochybnosti o platnosti jeho odstoupení z funkce prezidenta republiky.³² Benešovo tehdejší pevné úsilí zdržet se jakýchkoliv veřejných rekriminací proti Anglii, Francii, Polsku či Jugoslávii za jejich sebevražednou politiku a snaha žádným způsobem neohrožovat nelehké postavení

³⁰ Blíže viz J. DRÁBEK, *Z časů dobrých i zlých*, s. 35.

³¹ Srov. zejména Benešův dopis L. Rašínovi do Prahy z listopadu 1939, který byl v úplné verzi publikován in: M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, dok. č. 11, s. 143-155. Srov. i neúplnou verzi tohoto dopisu publikovanou v E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 22-32.

³² O Benešově postoji k aktuální politické situaci před jeho odjezdem do Spojených států na počátku roku 1939 svědčí především dopis ze dne 27. ledna 1939, který na žádost Beneše poslal chargé d'affaires londýnského vyslanectví Karel Lisický do Prahy. Dopis měl formu rozhovoru Lisického s Benešem a Beneš v něm vysvětluje, že stejně jako rezignoval na prezidentství, když viděl, že v nové situaci je to v státním zájmu, z týchž důvodů se zdržuje zde a hodlá se i nadále zdržovat politické akce, která by mohla způsobit zahraničněpolitické nesnáze. Odmítá veřejné projevy, interview, články, přednášky a odmítá publikovat cokoli, aby se to nemohlo zneužít proti státu. Pobytu v Anglii dává úplně ráz soukromý. Za politického emigranta se Beneš nepokládá a návrat zpět do vlasti, v době, kdy by to bylo správné a vhodné, nevylučoval. Učinil by to ovšem prý zase po dohodě s vládou, neboť neměl nejmenší úmysl působit jí potíže v její tehdejší situaci. Těžkost situace plně uznával a činnost vlády za těchto podmínek plně oceňoval. Lisického dopis byl publikován např. in: E. BENEŠ, *Paměti*, s. 82-86. Lisického dopis do Prahy byl jediným oficiálním kontaktem Beneše s politickými představiteli druhé republiky. Žádnou oficiální odpověď na tento vzkaz Beneš nikdy neobdržel. Pro naše účely mnohem zajímavější svědectví o Benešových postojích na počátku roku 1939 představuje záznam o jeho rozhovoru s mladým představitelem pomalu se formujícího domácího odboje J. Drábkem, kterému se však budeme podrobně věnovat až v dalších částech této práce. Blíže viz J. DRÁBEK, *Z časů dobrých i zlých*, s. 35-39 a Drábkův zápis z návštěvy u E. Beneše dne 31.1.1939, který byl publikován s komentářem S. Kokošky ve sborníku: *Z druhé republiky*, díl II. s. 365-375.

Československa nepřátelskými výroky proti Německu ještě dnes zaslouží obdiv a úctu.³³ Na druhou stranu je nutné poznamenat, že byl Beneš hned po svém příjezdu rozhodně upozorněn ze strany Foreign Office, aby se choval zdrženlivě.

Již na tomto místě je rovněž nutné zaznamenat, že Benešovy tehdejší předpovědi budoucích událostí zachycené v soukromých dopisech a záznamech rozhovorů ještě dnes mrazí svou jasnozřivostí a naprosto přesným odhadem.³⁴ Na druhou stranu je však rovněž nutné upozornit i na skutečnost, že mnoho předpovědí a překladů Benešovi nevyšlo.³⁵ Vraťme se však k Benešovým postojům, které zastával v době, kdy odešel z Prahy do londýnského exilu.

Na podzim 1938 Beneš odhadoval, že válka bude trvat velmi dlouho a vyvolá všude ohromné změny, politické, sociální, ve výměně generací a v hospodářství. Na konci války měla pak přijít revoluce, která bude pokračováním a v mnohém skončením toho, co počala první světová válka. Po válce a revoluci měli přijít i v Československu jiní lidé a s nimi i nové metody. Zcela jinak měl být postaven problém minorit. Beneš byl

³³ Již v Londýně Beneš odmítl nabídku, aby napsal o Mnichovu knihu. Ve svém rozhodnutí setrval i v době svého pobytu ve Spojených státech, kdy ho řada kritiků mnichovské politiky žádala o užší spolupráci. K tomu srov. např. B. BENEŠ, *Amerika jde s námi*, s. 18.

³⁴ K tomu srov. např. Ripkův záznam rozhovoru s Benešem, který se konal dne 12. listopadu 1938: „Tady (na Západě) si snad si ještě myslí, že Mnichovem zachránili mír. Brzy všichni uvidí, že jsou už vlastně ve válce. Mnichov rozhodl, že válka je neodvratná. Nevím, kdy vypukne, snad příštího roku, snad za dvě, tři léta – sám myslím, že to dělá než rok nevydrží. První, kdo teď bude na ráně, bude Polsko; Beck pomáhal a pomáhá Hitlerovi proti nám, ale pomáhal mu tím vlastně proti Polsku a ostatním. Francie hrozně odpyká zradu, kterou na nás spáchala, to uvidíte, pozoruji, jak pokračuje vnitřní rozvrat ve Francii, a co mě vykládáte ze svých rozhovorů v Paříži, jen mě v tom utvrzuje. A Chamberlain se ještě dožije důsledků svého appeasementu s Hitlerem a Mussolinim. Hitler půjde na všechny, na Zápas i na Rusko a nakonec v tom bude také Amerika. My budeme postupovat podle vývoje situace, tomu se budeme přizpůsobovat, ale ze svých zásad nic neslevíme. Nechtěli rozumět, válka je přinutí, aby dělali politiku, o kterou jsme my usilovali celých dvacet let.“ Záznam byl publikován in: E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 16-17.

³⁵ K těm základním patří především okupace českých zemí v březnu 1939. Beneš na přelomu let 1938 a 1939 doufal, že Česko-Slovensko vstoupí do války jako neutrální stát. Beneš dále očekával vypuknutí války v polovině roku 1939, a to ve Středomoří mezi Francií a Itálií, nikoliv útokem na Polsko atd. Srov. např. J. OPOČENSKÝ, *Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických*, in: M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, s. 79 nebo výše zmíněný Lisického dopis do Prahy z ledna 1939 publikovaný in: E. BENEŠ, *Paměti*, s. 82-86. Jako zcela mylné se rovněž ukázaly Benešovy představy o tom, že v Německu vypukne po zahájení války revoluce. Blíže viz M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, dok. č. 56, s. 234 nebo E. BENEŠ, *Paměti*, s. 114-122. Přesvědčení E. Beneše o nevyhnutelném propojení světové revoluce a války se budeme věnovat na jiném místě této práce. Beneš ve svých předpovědích rovněž nepočítal s cynickým obratem sovětské zahraniční politiky směrem ke spolupráci s hitlerovským Německem v srpnu 1939. Skutečnost, že Sovětský svaz přes změnu svého postoje v roce 1939 nakonec skončí ve spojeneckém táboře západních mocností, však odhadoval naprosto přesně. Ve výčtu chybných odhadů Edvarda Beneše nemůžou chybět ani jeho opakované, neúnavně optimistické předpovědi konce války, které na základě předchozích zkušeností zavile odmítal korigovat. K Benešově „věhlasnému a příslovečnému“ optimismu srov. např. E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 37-40 nebo C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, s. 384. Válka se podle Benešových odhadů uskutečňovaných po celou dobu války měla obvykle skončit „příští rok“.

už tehdy pevně přesvědčen, že se Československo dostane z války poměrně snadněji a úspěšněji než ostatní a dříve než jiní si opět vybuduje novou republiku.³⁶ Pro případ vypuknutí války opakovaně doporučoval zaujmutí neutrality státu s tím, že o dalším postupu by rozhodly až válečné poměry.³⁷

Vítězství Německa v eventuálním válečném konfliktu pokládal Beneš v lednu 1939 za vyloučené, protože by podle všech předpokladů zasáhly do války zase Spojené státy americké. Ostatně vítězství Západu byla pro něj jediná eventualita, jež by umožnila Evropu zase zkonsolidovat pomocí Anglie a USA a zabránit buď úplnému chaosu a sociálnímu rozvratu nebo přímo „bolševictví, tentokrát německému“.³⁸

Dne 2. února 1939 nasedl Beneš v Portsmouthu se svou ženou a synovcem Bohušem na americkou loď George Washington k cestě přes Atlantik. Do Spojených států Beneš dorazil dne 9. února 1939 a k jeho velkému překvapení ho čekalo velmi vřelé a bouřlivé přivítání od obyvatel New Yorku v čele se starostou města La Guardiou. Okupace Čech a Moravy zastihla Beneše již na univerzitě v Chicagu, kde přednášel o vývoji demokracie a jejích problémech od konce 18. století do konce třicátých let 20. století. Obsahem jeho přednášek se budeme podrobně zabývat v jedné z příštích kapitol, zde se omezíme jen na stručné shrnutí Benešových politických činů a představ z doby před a bezprostředně po 15. březnu 1939. Beneš původně pokládal svoji cestu do Ameriky za ryze soukromou. Hned po příjezdu veřejně prohlašoval, že nepřišel jako politik, ale jako profesor, kterého zajímá pouze vědecká činnost.³⁹ Chtěl se věnovat především práci na univerzitě v Chicagu a přitom poznat Ameriku politicky, hospodářsky a kulturně. Již jeho bouřlivé přijetí v New Yorku bezprostředně po jeho příjezdu do Spojených států amerických však dávalo tušit, že tento původní Benešův plán nebude naplněn.⁴⁰ Ostatně Beneš sám si hned od počátku nechával otevřená zadní vrátka. Ve

³⁶ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 17.

³⁷ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 35.

³⁸ Blíže viz E. BENEŠ, Paměti, s. 84.

³⁹ Srov. např. M. HAUNER, Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje, in: Historie a vojenství, roč. 1996, s. 33.

⁴⁰ Beneš byl hned po příjezdu lodi za asistence Městské policie a úředního aparátu odveden na newyorskou radnici k starostovi La Guardiovi. Již na ulici vítaly Beneše masy lidí. Na radnici La Guardia ve své uvítací řeči uvedl, že čtyři reprezentanti, kteří se sešli v Mnichově, se rozhodli, že místo politiky budou provádět obyčejnou řezničinu, položili na operační stůl spoutaný malý stát a pak, poté co ho dva reprezentanti zradili, jej všichni začali nelítostně čtvrtit. Dále La Guardia Beneše ujistil, že na toto řeznictví evropských velmocí Američané nezapomněli, že je po zásluze ocenil, a proto budou Beneše a jeho národ ve Spojených státech vždy podporovat. Blíže viz B. BENEŠ, Amerika jde s námi, s. 22-24 či E. BENEŠ, Paměti, s. 93. Po příjezdu Beneše do Chicaga se bouřlivé přijetí zejména díky českým a slovenským krajanům opakovalo. Amerika byla narozdíl od Anglie až na výjimky k Benešovi velmi zdvořilá a mnichovskou porážku mu připomínala vždy jen velmi jemným způsobem. Norman Davis, předseda amerického Červeného kříže a bývalý Rooseveltův „Ambasador at large“, to

veřejných projevech si vždy vedle ujistění o svém primárním zaměření na výkon funkce profesora našel místo na to, aby poukázal na osud své vlasti a velkorysou pomoc, kterou jí Spojené státy v minulosti poskytly.⁴¹ V okamžiku obsazení Čech a Moravy německou armádou pak ztratil Benešův pobyt soukromý ráz úplně a Beneš se ocitl zpět na mezinárodním politickém kolbišti.⁴²

Bezprostředně po okupaci zaslal Beneš telegramy prezidentovi USA, předsedům vlády Velké Británie a Francie, komisaři pro věci zahraniční SSSR a Radě Společnosti národů v Ženevě, ve kterých protestoval proti německému obsazení Čech a Moravy.⁴³ Beneš tyto telegramy posílal z pozice bývalého prezidenta republiky, o čemž svědčí jak použitá formulace: „Proto jako bývalý prezident Československé republiky vznáším k

brilantně shrnul v jedné větě: „Neznám nikoho druhého, kdo dovede tak statečně prohrát jako dr. Beneš.“ Tamtéž, s. 26. Americký přístup k věci, v němž velká porážka není ostudou, neboť jen ti, kteří předtím byli velmi úspěšní a něco dokázali, mohou utrpět velkou porážku – bezvýznamným a neschopným lidem se nic podobného přihodit nemůže –, musel Benešovi vyhovovat a lichotit zároveň. Vysocí představitelé americké politiky si však zachovávali od Beneše odstup, a tak když se měl na konci května Beneš setkat spolu se svým tajemníkem E. Hitchcockem s americkým prezidentem Rooseveltem, museli na schůzku odcestovat inkognito jako dr. E. Brown a E.D. Hamilton a celá schůzka musela být uchována v nejpřísnější tajnosti. Tamtéž, s. 95. Srov. rovněž M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 38-39 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 208-209. Chamberlainovy pokusy o appeasement ostatně podporovali v letech 1938-1939 nejen američtí velvyslanci v Evropě (Kennedy v Londýně či Bulit v Paříži), ale i prezident Roosevelt. Americké veřejné mínění bylo proti Německu v době pobytu E. Beneše v USA naladěno negativně, ale případný válečný konflikt s Německem byl velmi nepopulární. K Benešovu diplomatickému postoji v době Rooseveltovy mírové iniciativy z poloviny dubna 1939, která ve svých garancích takřka cynicky zapomínala na právě fakticky zaniklé Česko-Slovensko srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 72-73.

⁴¹ Srov. např. M. HAUNER, Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje, in: Historie a vojenství, roč. 1996, s. 33-34.

⁴² Ve svých pamětech k tomu uvádí: „Hitlerovým zločinem, novým francouzským a anglickým nedodržením slova a Háchovým podpisem protektorátu jsem se cítil osvobozen od všech dřívějších závazků, které jsem si sám dočasně uložil, a od všeho toho, co jsem násilím a nátlakem od 19. září 1938 byl přinucen udělat. Vše padlo – první republika znovu existuje. A její hlas se musí v této chvíli ozvat, děj se co děj.“ E. BENEŠ, Paměti, s. 98. K Benešově zdravotní indispozici před započatím druhého odboje večer 15. března 1939 srov. E.B. HITCHOCK, Zasvětil jsem život míru, s. 303-304 či M. HAUNER, Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje, in: Historie a vojenství, roč. 1996, s. 44.

⁴³ Vedle Beneše učinilo různý druh veřejného protestu proti obsazení českých zemí i řada jiných československých politiků v zahraničí, mj. i Osuský a Fierlinger. Mlčky však přijal okupaci českých zemí např. bývalý československý premiér Hodža, který pobýval 15. března 1939 ve Švýcarsku. Feierabend ve svých pamětech vzpomíná na svůj první rozhovor v exilu s Hodžou, který za ním přijel do Paříže, na počátku března 1940 takto: „‘Musím říci, pane předsedo,‘ odpověděl jsem na Hodžův dotaz, co soudím o tom, že tehdy neučinil žádné politické prohlášení, že jako jiní jsem v té době čekal na slovo z vašich úst. Promluvil Beneš, měl promluvit také Hodža. Promluvil první Čech v exilu, měl promluvit také první Slovák v exilu. Potřebovalo to republika a potřebovali jsme to také my agráři.‘ Než jsem mohl dokončit svou argumentaci, Hodža mne přerušil: ‚To jste asi nevěděl, že jsem v té době byl vážně nemocen a upoután na lůžko.‘ Na to jsem bez dlouhého přemýšlení ve své impulsivnosti odvětil: ‚I kdybyste byl býval na smrtelné posteli, měl jste něco říci. Doba, události a vaše jméno to vyžadovaly a my na to trpělivě čekali.‘ Hodža zrudl v obličeji a jako kdyby najednou změnil svou tvářnost. Nikdy v životě jsem ho tak neviděl. Prudce vstal a zlostně, přímo nepřátelsky řekl: ‚Děkuji, že jste tak upřímně vyslovil své názory. To mi stačí. Děkuji.‘ Hodža mi podal ruku na odchodnou a to byl konec našeho dvojdenního setkání.“ Bližší viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky I., s. 312.

Vám tento slavnostní protest“, tak podpis: Edvard Beneš, bývalý prezident Československé republiky, profesor Univerzity v Chicago.⁴⁴

Na tomto místě je nutné upozornit na skutečnost, že okupace českých zemí Beneše silně překvapila. Celá jeho koncepce, ze které vycházel při přijetí Mnichova, byla rozbita.⁴⁵ Jak jsme již výše uvedli, Beneš po Mnichovu prozíravě očekával, že další Hitlerovou obětí bude Polsko. Německý útok očekával nejpozději do května či června 1939. Zároveň však očekával - a horoucně si přál - aby do té doby Československo udrželo svoji samostatnost a vstupovalo do války jako samostatný a všemi mocnostmi uznávaný stát, který má svoji legální vládu, která odejde včas do ciziny a do sousedních států převede alespoň část československého vojska.⁴⁶ Celá jeho tehdejší koncepce spojená s akceptací Mnichova byla postavena na tomto základním předpokladu, který však v březnu 1939 zcela selhal. Beneš na podzim 1938 považoval bezpečnostní záruky dané západními mocnostmi Československu za mnichovské krize za nikoliv zcela bezcenné. Počítal totiž s tím, že Hitler bude ve svém vlastní zájmu tyto záruky respektovat, aby si před Západem zachoval svoji tvář a neodhalil ještě před započetím války, že pro něj jsou přijaté mezinárodní závazky jen cárem papíru či prázdným

⁴⁴ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 433-434. Ve svých pamětech k tomu E. Beneš pod čarou uvádí, že podepsal telegram jako „bývalý“ prezident republiky, protože se domníval, že před začátkem války nebyla situace zralá, aby byl položen hned a veřejně požadavek právní kontinuity předmnichovské republiky. Beneš zároveň připouští, že někteří jeho spolupracovníci jej nabádali, aby se podepsal jako „druhý“ prezident ČSR, nikoli jako „bývalý“, čehož by mohli lidé zlé vůle zneužít. K tomu srov. např. M. SPIRIT, Tzv. Benešovy dekrety, předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky, Praha 2004, s. 167. Za bývalého prezidenta republiky a profesora Univerzity v Chicago se Edvard Beneš v dopisech a memorandech určených hlavám států, ministrům zahraničí a diplomatickým zástupcům označoval i po březnu 1939. Např. v děkovném dopise F.D. Rooseveltovi ze dne 15.4.1939, J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, Od rozpadu Československa do uznání československé prozatímní vlády, dok. č. 19, s. 80, v dopise ministrům zahraničních věcí Francie a Velké Británie a lidovému komisaři zahraničních věcí SSSR ze dne 13.5.1939, tamtéž, dok. č. 30, s. 95-96. Stejně i v telegrafickém poselství E. Beneše předsedům vlády Polska, Velké Británie a Francie ze dne 3.9.1939, tamtéž, dok. č. 82 a 83, s. 202-203.

⁴⁵ Ve svých pamětech k tomu Beneš upřímně uvádí: „Dostal jsem první zprávu o těchto tragických událostech 15. března ráno. Byla to pro mne rána hrozná: celá stavba mých dalších plánů pro případ války už nyní za doby míru rozrušena, samostatnost, stát, jednota se Slováky – jak se zdálo – ztracena.“ E. BENEŠ, Paměti s. 97. Srov. rovněž J. OPOČENSKÝ, Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických, in: M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 94. V dlouhou životnost československého státu však nevěřil jen Beneš, ale i všechny směry české politiky zprava doleva. K tomu srov. např. V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 31.

⁴⁶ Srov. např. J. OPOČENSKÝ, Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických, in: M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 79 nebo E. BENEŠ, Paměti s. 76 či 86. Ostatně právě z tohoto důvodu se veřejně nestýkal se svými přáteli i nepřáteli ve vlasti, aby je nekompromitoval. Nechtěl dát Hitlerovi záminku k zákroku proti Praze a nabádal své přátele k opatrnosti a loajálnosti vůči Háchově vládě. Sám pak prohlásil novinářům při vstupu na americkou půdu, že zůstává loajálním občanem Československa, že se tam může opět svobodně vrátit a do USA přišel jen jako hostující profesor na Chicagské univerzitě a že jakmile skončí své přednášky, hodlá se vrátit do Londýna (The New York Times, 10.2.1939). Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 58.

slovem.⁴⁷ V březnu 1939 tedy Hitler Beneše velmi překvapil. Na sklonku roku 1944 překvapí za velmi podobných okolností Beneše i Stalin. I v tomto druhém případě se bude Beneš domnívat, že Stalin bude ve svém vlastní zájmu respektovat převzaté smluvní závazky, aby si před Západem zachoval svoji tvář a neodhalil ještě před skončením války, že i pro něj jsou přijaté mezinárodní závazky jen cárem papíru či prázdným slovem.⁴⁸

Původní Benešův plán, který si připravil v okamžiku akceptace Mnichova, byl tedy v březnu 1939 díky Benešově špatnému odhadu Hitlerovy strategie zcela rozprášen. Benešem nastíněná počáteční neutralita Československa v očekávaném světovém konfliktu již nepřípadala v úvahu,⁴⁹ a tak světlo světa měl již brzy spatřit Benešův nový plán, který byl vystavěn kolem na první pohled zcela logického a lákavého hesla právní kontinuity předmnichovského Československa.

Již bezprostředně po okupaci českých zemí začal Beneš rovněž s organizací zahraniční akce směřující k obnovení Československa. První základnou činností československé zahraniční akce měly být nově vybudované ústřední krajanské organizace v jednotlivých státech.⁵⁰ Političtí činitelé československé státní příslušnosti v emigraci a tituláři československých vyslanectví pak měli podle Benešových představ vytvořit zvláštní centrální politický orgán – politické ústředí či direktorium, kterému se měly dát ústřední krajanské organizace k dispozici, ale který od nich měl zůstat zřetelně oddělený.⁵¹ Z tohoto centrálního politického orgánu, který měl reprezentovat celé československé zahraniční hnutí, se později měla vyvinout vláda nebo jiný podobný

⁴⁷ Ve svých pamětech k tomu později upřímně uvádí: „Znal jsem příliš dobře tu kalvárii s dobýváním - od prvních počátků - mezinárodního uznání nové revoluční vlády a státu z války z let 1914 až 1918. A nechtěl jsem, abychom ji musili vytrpět za nové války znovu. Neboť v řadě těchto předpokladů a očekávání jsem se zmýlil.“ E. BENEŠ, Paměti s. 87-88. Nutno ovšem podotknout, že toto Benešovo vyznání je v příkrém rozporu s tím, co sdělil J. Drábkovi v listopadu 1938 při odpovědi na jeho otázku, co míní konkrétně tím, když ve své řeči 22. září 1938 prohlásil, že má svůj plán. Blíže viz pozn. č. 27 této kapitoly nebo J. DRÁBEK, Z časů dobrých i zlých, s. 35-36.

⁴⁸ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 31 a 35.

⁴⁹ Srov. zejména Benešův dopis L. Rašínovi do Prahy z listopadu 1939, který byl v úplné verzi publikován v M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 11, s. 143-155 či Lisického dopis do Prahy z ledna 1939 publikovaný např. v E. BENEŠ, Paměti, s. 85.

⁵⁰ Ve Spojených státech amerických, kde Beneš zůstal jen několik prvních měsíců po okupaci, se těšil Beneš značné podpoře větší části českých a některých slovenských krajanských organizací. K činnosti Edvarda Beneše v exilu a snahám o vytvoření reprezentativního exilového orgánu uznaného ze strany velmocí v letech 1939 až 1940 srov. zejména J. KUKLÍK, Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996. Srov. i J. OPOČENSKÝ, Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických, in: M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 117-118 a H. VELECKÁ, Agónie appeasementu, in: Český časopis historický, roč. 2001, s. 800-802.

⁵¹ Podle Beneše měli krajané organizovat výlučně svoji „krajanskou akci sociální, kulturní a propagační, kdežto ve vedení věcí politických, vojenských a diplomatických nemají a účasti mít nemohou.“ Blíže viz Benešův dopis poslanci Fr. Schwarzovi ze dne 16.8.1939, L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 1, s. 17.

orgán.⁵² Beneš se rovněž hned od počátku snažil udržet jednotu odboje. Opakovaně v jarních měsících roku 1939 prohlašoval, že pro něj neexistuje žádné rozdělení národa na pravou a levou frontu. Všichni „Čechoslováci, Češi, Slováci a Karpatorusové“ v zahraničí mají podle něj tak jednoduchý program, že rozdělení na pravé a levé nepotřebují: jde jim prostě jen o to odstranit nacistický režim a osvobodit svůj demokratický stát. Již brzy měl však Beneš poznat, že jednota zahraniční akce není věc pro Čechy a Slováky samozřejmá a bude o ni muset ještě tvrdě bojovat.

Dalším ze základních principů zahraniční akce, o kterém ještě často uslyšíme, měl být závazek, že „všechno to, co se v osvobozené vlasti přijde, co se tam stane, bude rozhodnuto v pravém slova smyslu především národem samým doma.“⁵³ Beneš na tomto principu důsledně trval až téměř do konce roku 1943 a s oblibou ho používal proti svým protivníkům ať již z řad Slováků,⁵⁴ sudetských Němců či odlišně smýšlejících Čechů, kteří po něm žádali předběžné záruky ohledně respektování svých partikulárních práv v poválečném Československu.⁵⁵ V okamžiku, kdy tento princip na jaře 1945 definitivně

⁵² Srov. např. Benešův dopis Ripkovi ze dne 21. března 1939 o plánu organizace zahraniční akce, J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, dok. č. 8, s. 61-63, či návrh manifestu „Do boje za svobodné Československo ve svobodné Evropě“ připravený E. Benešem dne 12. dubna 1939, tamtéž, dok. č. 18, s. 76-79. Členy politického ústředí se vedle Beneše měli stát vyslanci Š. Osuský, J. Slávik, Z. Fierlinger a V. Hurban. Beneš se vzdal plánů na vytvoření direktoria (politického ústředí) ještě na amerického půdě, neboť ho mnozí novináři předběhli a počali direktorium nazývat provizorní vládou, což velice popudilo State Department. Blíže viz M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 46, pozn. č. 87, s. 210.

⁵³ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 58.

⁵⁴ K tomu srov. např. Zápis o poradě na čsl. vyslanectví v Paříži konané po Benešově příjezdu do Paříže dne 7. října 1939, L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 5, s. 24-35. Osuský Beneše opakovaně upozornil, že „musí být respektováno vše, co se týká slovenského národa a jeho citění. Chci to písemně... Chci, aby bylo jasno, že se nebude opakovat to, co se dělalo 20 let. Co bude ze Žilinské dohody? Z té autonomie?“. Beneš odpověděl: „Já nemám právo o těchto věcech dávat žádná prohlášení.“ Osuský pobouřeně reagoval: „Já ano. Já Vám pravím, za jaké věci budu já bojovat a za jaké ne. Žádám, aby co se týče samosprávného postavení Slovenska, to bylo konstatováno a respektováno.“ Beneš pouze opět zopakoval: „Já to plně respektuji. Nemám však práva, abych se zavazoval, když nemám práva zaručit, že to mohu splnit.“ Osuský následně uzavřel diskusi na toto téma takto: „Tak také nemáte práva, dělat to, co děláte.“ Beneš si o něco později rovněž v říjnu 1939 při jednání s M. Hodžou, který v té době žádné prohlášení ohledně slovenské otázky nepožadoval, postěžoval: „Je to urážlivé, stát jsme dělali pohromadě, my pro Slováky udělali tolik, oni nás v těžké chvíli opustili a teď jim máme dávat prohlášení.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 28, s. 57-58. Postup Osuského i Hodži na podzim roku 1939 měl však jeden podstatný společný rys. Oba byli ochotni překonat jistou animozitu a dohodnout se s Benešem. Oba byli ochotni uznat jeho vůdčí postavení, ale každý požadoval, aby je Beneš akceptoval jako druhého muže zahraniční akce s tím, že jejich postavení je nadřazené ostatním členům, se kterými se již dále nebudou muset dohadovat. Beneš Hodžovy i Osuského návrhy odmítal s tím, že není možné se dorozumívat jen ve dvou a že dohody a komunikace musí být uzavírány a probíhat v rámci celé jednotné zahraniční akce.

⁵⁵ Beneš tento princip samozřejmě propagoval i v roce 1944, kdy již bylo zcela zřejmé, že v zahraničně politickém ohledu byl tento princip dávno opuštěn. Snad proto v té době Beneš obvykle

vyčerpal tehdy již značně omezenou užitečnost, byl odhozen s lehkostí, jež u jinak poměrně konzistentní Benešovy politiky nepřestává ještě po letech překvapovat.

Od počátku zahraniční akce Beneš samozřejmě aspiroval na vedoucí místo v „druhém odboji“.⁵⁶ Prosazení vůdčího postavení v československém exilu však nebylo pro Beneše vzhledem k oficiálnímu postoji Velké Británie a zejména Francie k jeho osobě zcela bez problémů.⁵⁷ Ještě před uznáním prozatímní vlády a vytvořením

připojil při obhajobě tohoto principu slůvko vnitropoliticky nebo jiný výraz s podobným významem. V rozhlasovém projevu do vlasti ze dne 10. června 1944 Beneš např. uvedl, že „v ničem jsme se vnitropoliticky předem nikomu nezavázali a o naši vnitřní politice a o budoucích našich poměrech rozhodne svobodnou, demokratickou a spravedlivou dohodou lid český, slovenský a karpatoruský sám podle svých vlastních poměrů a možností.“ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 233. Ostatně ještě v posledním vánočním poselství do vlasti z 23. prosince 1944 Beneš sliboval, že vše podstatné ohledně sociálních, hospodářských a politických reforem bude rozhodnuto až lidem doma, a zároveň dodává, že „budeme-li my, kteří jsme doma i za hranicemi společně bojovali o svobodu a nový stát proti nacismu a pro demokracii, k sobě navzájem stát poctivě a loajálně, nemusí dojít k žádným těžkým bojům, k žádným občanským rozvratům anebo dokonce k bojům na ulicích, jak vám to Němci předpovídají, ukazující na Řecko a směšně vás strašice svým blábolním o konci evropské civilizace pod ranami Rudé armády a o zavedení komunistického režimu u nás.“ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 249.

⁵⁶ V projevu k delegaci československých krajanských sdružení ve Spojených státech amerických, která Beneše vyzvala, aby se ujal vedení československé zahraniční akce, Beneš dne 18. dubna v Chicagu uvedl: „K vaší žádosti, abych se postavil v čelo osvobozovací akce, odpovídám: Nepřestal jsem pracovat pro svou vlast od chvíle, kdy jsem ji odpustil loni v říjnu po mnichovském rozhodnutí, ale zůstal jsem zdrženlivý a loajální jak k naší vládě, tak k vládám ostatních interesovaných států, čekaje na vývoj dalších událostí. Nyní, když obsazením naší staré vlasti, stala se nám nová veliká křivda, jsem opět volný... Odpovídám Vám tudíž, že výzvě vaší rád vyhovím.“ J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, dok. č. 22, s. 83-84. Dopis Národní rady Čechů a Slováků v USA z 21. března 1939 s výzvou E. Benešovi, aby se ujal vedení československého odboje, byl publikován v M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 34, s. 63.

⁵⁷ Pokud jde o stanovisko francouzské vlády k Benešovi srov. zejména záznam vyslance Prokopa Maxy ze dne 20. října 1939 o rozmluvě s bulharským vyslancem Balabanovem, který mu sdělil, že francouzské ministerstvo zahraničí informuje cizí diplomaty o stanovisku francouzské vlády k Benešovi takto: „Je příliš málo myšlenkově pružný, žije v zajetí staré ideologie. Doba Benešů a Titulesců nenávratně minula a na integrální obnovení Československa není pomyšlení.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 20, s. 50-51. B. Lockhart, který byl v polovině září 1939 jmenován spojovacím úředníkem mezi britskou vládou a československou zahraniční akcí, k tomu ve svých vzpomínkách na Jana Masaryka uvádí: „V té době bylo postavení Čechoslováků nesmírně obtížné. Neměli žádné oficiální postavení a byli bez peněz. Francouzská vláda se k Benešovi chovala nepřátelsky a britská vláda, která chtěla téměř za každou cenu udržet Francii ve válce, neměla zájem na samostatné akci a zachovávala si rezervovaný odstup... To nebyla dobrá situace, protože britské ministerstvo zahraničních věcí mi sdělilo, že jednota mezi emigranty je nezbytným předpokladem jakékoli formy uznání.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, Jan Masaryk – osobní vzpomínky, s. 28. Srov. rovněž B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 81-82, kde Lockhart s velkou dávkou sentimentu uvádí: „Moje činnost u Čechoslováků měla být snad nejnepříjemnějším úkolem mé kariéry a měla klást značné nároky na moje rezervy trpělivosti, houževnatosti a kázně. Neboť, i když se to možná zdá divné, situace Čechoslováků v době vypuknutí války byla tragickou ilustrací nelásky, jakou lidé cítí k těm, jimž ukřivdili. Chování britské vlády bylo chladné a opatrné, chování francouzské vlády téměř nepřátelské. Lidé Mnichova museli najít obětího beránka a dr. Beneš jim byl nasnadě... Na Čechoslováky se přísně krčilo rameno a jak ve Francii, tak v Británii tíž politikové, kteří jim v době Mnichova nařídili nebojovat, jim nyní vytýkali malomyslnost a podlézavost. Na nešťastné Čechoslováky to působilo deprimujícím dojmem. Ať vědomě či nevědomě Francie s britskou vládou v pozadí, jak se zdálo, dělala věci co nejlépe

Prozatímního státního zřízení došlo ke střetu dvou koncepcí československé zahraniční akce.⁵⁸

První tzv. vyslanecká či legační koncepce vycházela z předpokladu, že československé zastupitelské úřady, které nebyly vydány po okupaci Čech a Moravy přes pokyn ministra Chvalkovského pověřeného řízením ministerstva zahraničí v likvidaci ze dne 16. března 1939 německým diplomatickým misím a nebyly uzavřeny z pokynu hostitelských zemí, představují z hlediska mezinárodního práva kontinuitu samostatného československého státu a jejich vedoucí představitelé jsou proto oprávněni stát v čele zahraniční akce usilující o jeho obnovu. Zastáncem této koncepce byl zejména československý velvyslanec v Paříži Š. Osuský, který měl velmi dobré kontakty a postavení ve francouzských politických kruzích.⁵⁹ Osuský vycházel z toho, že poté, co

směřované k tomu, aby zasely rozkol a zoufalství mezi možné spojence. Naštěstí Čechoslováci měli vůdce, kteří byli zabezpečeni proti zoufalství.“ Britský Foreign Office se však již před 1. září 1939 rozhodl podpořit Beneše pro případ vypuknutí války. Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 63. Ještě po svém návratu z Chicaga byl však Beneš ze strany Foreign Office upozorněn, aby nezneužíval britské pohostinnosti a aby se zdržel politické činnosti. Srov. i H. VELECKÁ, *Agónie appeasementu*, in: *Český časopis historický*, roč. 2001, s. 817-818 a V. SMETANA, *In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942)*, s.163-166 a 197. V. Smetana na základě srovnání britského postoje vůči E. Benešovi a W. Jakschovi dovozuje (Home Office odmítl na jaře 1939 žádost Foreign Office, aby upozornil Jaksche na nutnost zdržet se všech politických činností, a to s tím, že tuto záležitost je nezbytné ponechat k rozhodnutí zdravému rozumu W. Jaksche), že upozornění Foreign Office v Benešově případě bylo vyvoláno československou stranou samotnou, nikoliv Foreign Office (chargé d'affaires K. Lisický žádal Foreign Office měsíc před Benešovým návratem z Ameriky, aby se vyjádřila k tomu, zda se Beneš má zdržet po návratu politické činnosti. Vyhýbavá odpověď Foreign Office Beneše neuspokojila, a proto poslal K. Lisického do Foreign Office znovu s žádostí, zda by mohl dostat více konkrétní odpověď.).

⁵⁸ Definitivní vyjádření však paradoxně obě koncepce dostaly až mnohem později při vyostření sporu mezi Osuským a Benešovými stoupenci na půdě Státní rady v Londýně v roce 1941 a na počátku roku 1942. V této době již nebylo o vítězství Benešovy koncepce žádných pochyb. Do jisté míry však nešlo v letech 1939 a 1940 ani tak o střet dvou koncepcí, ale spíše o mocenský boj mezi Benešem a Osuským. Beneš sám ve svých pamětech přiznává, že Osuský svoji vyslaneckou teorii nikdy v její plnosti a s jejími důsledky veřejně neprohlásil, jen ji tu a tam naznačoval, a vůči ostatním ji, kde mohl, praktikoval. Blíže viz *Edvard Beneš, Paměti*, s. 136. Srov. i S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, s. 118-119. Tento mocenský boj byl pak následně z různých důvodů popisován jako střet dvou koncepcí zahraniční akce. Benešovy rozepře s Osuským, který reprezentoval druhou koncepci zahraniční akce, navazovaly na jejich spory z doby první světové války. K tomu srov. např. A. KLIMEK, *Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939)*, in: *Z druhé republiky*, s. 193. Klimek uvádí, že vedle bývalého premiéra Hodži se Benešovo pobouřené podezírání po jeho abdikaci zaměřilo – a to snad v míře nejvyšší – právě na Osuského. I s ním se Beneš velmi špatně snášel, a to již od dob součinnosti v zahraničním odboji za 1. světové války, kdy mezi nimi docházelo i k prudkým bojům. Spory se točily hlavně kolem slovenské otázky, když centralistické koncepce Beneše narážely na tehdy silně autonomistické postoje Osuského, který navíc – i z osobních motivů – obviňoval Beneše, že Slováky ve vedení odboje staví na vedlejší kolej. Nyní podle Klimka došel Beneš k závěru, že jmenovitě Osuský stojí ve Francii, ale i ve vlasti, za kampaní proti němu.

⁵⁹ Podle M. Haunera je z dokumentů německé provenience zřejmé, že Berlín považoval v této době Osuského za nebezpečnějšího protivníka než Beneše, a to především proto, že zůstal persona grata francouzské vlády a čs. velvyslanectví pod jeho vedením dále plnilo téměř všechny funkce zastupitelského úřadu po Mnichovu, po 15. březnu i po vypovězení války 3.9.1939, tj. zejména

Francie dne 18. března 1938 oficiálně oznámila, že odmítá uznat *fait accompli* a hlava československého státu a jeho vláda ztratily možnost hovořit jménem státu, resp. poté co jim Německo toto právo dne 15. března odňalo, je a zůstává na francouzské půdě jediným představitelem československé státní autority a symbolem nezadatelných a výsostných státních práv. Osuský zjevně vycházel při své argumentaci z norem mezinárodního práva, neboť opakovaně tvrdil, že Česko-Slovensko sice bylo okupantem zbaveno výkonu své státní moci, ale existence suverénních státních práv zůstala nedotčena. Hlavním symbolem těchto výsostných státních práv pak mělo být s ohledem na tehdejší postavení Francie právě československé velvyslanectví v Paříži.⁶⁰

Pozdějším výtkám Benešových stoupenců předneseným ve Státní radě, že odmítal při jednáních československých politiků s francouzskou vládou v roce 1939 Benešovu koncepci prezidentské funkce a kontinuity Československa, se bránil tím, že v té době žádnou jinou tezi právní a politické kontinuity než tu, kterou vždy hájil a reprezentoval, neznal, ani o ní nikdy neslyšel. Členové Národního výboru, včetně Beneše, mu prý nikdy neoznámili, že mají něco lepšího pro záchranu Československé republiky, než představovala jím zastávaná koncepce kontinuity samostatného československého státu prostřednictvím zastupitelských úřadů a prozatímní vlády následně uznané spojenci.⁶¹ Zastánci Benešovy koncepce právní kontinuity dále poukazovali na nebezpečnost této tzv. legační koncepce, neboť zastupitelské úřady představovaly pomnichovskou druhou

umožňovalo bez obtíží prodlužovat čs. občanům jejich francouzská víza a získávat pracovní povolení, kdežto Benešův statut byl redukován na roli soukromého občana, třebaže „vynikajícího evropského demokrata“. Blíže viz. M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, s. 51-52. Podle V. Smetany Osuského hlasitý odpor vůči německé agresi a nabubřelé zdůrazňování právního významu československého zastupitelství pro další osud státu a národa posloužilo československé věci více než umírněný postoj K. Lisického v Londýně. Lisického opatrnost, nečinnost a mlčení podle V. Smetany sehrálo negativní roli v britských plánech na uzavření československého velvyslanectví v Londýně. Blíže viz V. SMETANA, *In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942)*, s. 153.

⁶⁰ Nutno však dodat, že mezi Benešem a Osuským nepanovaly rozpory jen ohledně způsobu vedení zahraniční akce, ale i v názoru na vnitropolitické uspořádání. Těmto rozporům se budeme blíže věnovat v dalších kapitolách této práce. K Osuského právním a politickým postojům na počátku války srov. např. i dopis J. Smutného E. Benešovi o kongresu Čechů a Slováků v Paříži ze dne 8. května 1939 publikovaný in: M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, dok. č. 53, s. 223-225. Srov. i J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, s. 22-24 a S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, s. 106-117.

⁶¹ Š. OSUSKÝ, *Pravda vítězí!*, s. 40-41. Osuský předložil na podporu svého tvrzení řadu důkazů, ze kterých bylo možné dovodit, že ostatní členové Národního výboru na podzim a v zimě roku 1939 v Paříži skutečně nevycházeli z koncepce kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše.

republiku a tím i přetržení politické a právní kontinuity s předmnichovskou první republikou.⁶²

Osuský tuto výtku zásadně odmítal. Především poukazoval na skutečnost, že jeho koncepce není žádnou koncepcí legační, ale naopak koncepcí státní. Pravomoc zastupitelských úřadů důsledně hájil prý jen proto, aby na nich vybudoval politickou superstrukturu a státní výkonný orgán ve formě provizorní vlády.⁶³ Osuského argument měl nepochybně reálný základ, neboť to byl právě Osuský, který přes naléhání francouzské vlády nakonec odmítl podepsat jménem československého státu dohodu o obnovení československé armády ve Francii podle francouzsko-polského vzoru, tedy s podřízením politického vedení armády velvyslanci v Paříži, a nikoli prozatímní vládě.⁶⁴ Dohoda o obnovení československé armády ve Francii byla po rezignaci francouzského ministra zahraničí Bonneta podepsána dne 2.10.1939 ve znění,⁶⁵ které se stalo hlavní oporou Osuského argumentace proti Benešovi a jeho stoupencům. Dohodu totiž podepsal za Československo československý velvyslanec v Paříži Osuský výslovně jako zástupce prozatímní vlády, a to přesto, že v té době nebyla prozatímní československá vláda vytvořena ani uznána ze strany spojenců.⁶⁶ Podle čl. I. odst. 2 této dohody navíc

⁶² J. Opočenský k tomu např. v roce 1942 uvádí: „Předně měl být odboj veden na frontě krajanských organizací Čechoslováků po celém světě, za druhé měla být politická fronta, vedená druhým prezidentem republiky, zahrnující všechny spolupracovníky, kteří se buď přihlásili, anebo přihlásí. Konečně měla být třetí fronta zastupitelských úřadů, které se nepodrobily rozkazům Berlína a Prahy, jež v daném okamžiku, až vše bude jasnější a mezinárodní statut druhého odboje pevnější, měla splynout s frontou politickou. Nebylo možno dosud ztotožnit revoluční hnutí se zastupitelskými úřady zastupujícími podle legálního výkladu více neexistující druhou republiku a nebylo to ani v zájmu jejich činnosti. Nebylo to ani v zájmu druhého odboje, aby se ztotožňoval jen se zastupitelskými úřady a byl omezován na mnichovské hranice, jež druhý odboj neuznával a proti nimž se stavěl. J. OPOČENSKÝ, Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických, in: M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 117-118.

⁶³ Š. OSUSKÝ, Pravda vítězí!, s. 54.

⁶⁴ K tomu srov. např. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Proti Benešovi!, s. 27 či S. MICHÁLEK, Diplomat Štefan Osuský, s. 114-118. Podle S. Michálka je faktem, že celá záležitost spojená s uzavřením dohody o obnovení československé armády podléhala ve Francii Osuskému a skutečně záleželo jen na něm (ne na Benešovi a jeho skupině), jak se rozhodne, tedy zda původní francouzský návrh dohody dle polského vzoru přijme či odmítne.

⁶⁵ Rezignace ministra zahraničí G. Bonneta ukázala, že překážka jakéhokoliv uznání na francouzské straně nespočívala jen v jeho osobě, ale i v samotném ministerském předsedovi E. Daladierovi, který zásadně odmítal možnost, že by v čele jakéhokoliv československého orgánu stál bývalý československý prezident. Beneš pro něj „znamenal určitý program“, a ten byl pro francouzskou vládu pod jeho vedením nepřijatelný. Blíže viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, dok. č. 92, s. 213-215 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 227.

⁶⁶ K tomu je nutné dodat, že naděje na uznání prozatímní vlády nebyly v té době aktuální pouze ve Francii, ale i ve Velké Británii. Ministr zahraničí lord Halifax podporovaný W. Churchillem vyjádřil připravenost uznat československou vládu v čele s Benešem na zasedání britské vlády již dne 20. září 1939. Pro odpor Foreign Office (tedy pracovníků podřízených lordu Halifaxovi) však k uznání nedošlo. Blíže viz V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia

podléhala obnovená československá armáda z politického hlediska rovněž československé prozatímní vládě. Podle článku IX. dohody mohla být tato dohoda doplněna nebo měněna společnou dohodou mezi vládou francouzskou a reprezentanty československé vlády.⁶⁷

Osuský následně rovněž opakovaně připomínal, že jím podepsaná smlouva důsledně hovořila o rekonstituci československé armády, nikoli o jejím zakládání, organizování či obnovení, t.j. o armádě, která nikdy nepřestala existovat, která stále trvá a která byla událostmi pouze dezorganizovaná.⁶⁸ Následná nutnost aplikace dohody s sebou přinesla i zásadní otázku, kdo jsou vlastně českoslovenští občané, kteří podléhali vojenské povinnosti podle ustanovení dohody. Odpověď na tuto otázku samozřejmě úzce souvisela s tím, zda-li francouzská strana vycházela při uzavření dohody z předmnichovských hranic Československa či přihlížela k územním změnám po Mnichově. Po několikaměsíčním vyjednávání nakonec francouzská strana přistoupila na stanovisko, že československými příslušníky se pro účely dohody rozumí rovněž českoslovenští občané ze Sudet, Slovenska a Podkarpatské Rusi, a to včetně území obsazených Maďarskem po 15.3.1939.⁶⁹ Z této skutečnosti Osuský následně vyvozoval, že uzavření dohody o obnovení československé armády ve Francii znamenalo nejen uznání právní kontinuity existence Československé republiky, jejích suverénních práv, ale i její předmnichovské hranice.⁷⁰ Přestože nelze se všemi těmito Osuského vývody souhlasit,⁷¹ lze konstatovat, že uzavření této dohody bylo nesporným diplomatickým a politickým úspěchem Osuského koncepce československé akce a mohlo představovat první a nikoli nevýznamný krok k definitivnímu uznání právní kontinuity Československé republiky.

from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 174. Podle Smetany Foreign Office tehdy preferovala nalezení rovnováhy mezi různými zájmy a názory na uspořádání střední Evropy před jednoznačnou podporou svých přirozených spojenců. Svou roli sehrála podle Smetany i setrvačnost byrokratického aparátu Foreign Office, trvalé nepřátelství některých jeho pracovníků vůči E. Benešovi (R. Makins) a pevné přesvědčení jiných (W. Strang) o nutnosti nezavazovat se dopředu ve věcech, jejichž řešení není na pořadu dne.

⁶⁷ Francouzská vláda tím nepochybně dávala najevo, že vlády Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu nepovažuje za skutečné vlády a že možné uznání těchto politických útvarů de facto prostřednictvím jmenování konzulů v Praze a Bratislavě bylo odvoláno.

⁶⁸ Š. OSUSKÝ, *Pravda vítězí!*, s. 50-51.

⁶⁹ Blíže viz Zpráva vyslance ČSR ve Francii a člena ČSNV Š. Osuského Kanceláři předsedy Výboru E. Benešovi do Londýna o postoji Francie k otázce československého státního občanství. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVAČKOVÁ a I. ŠTOVIČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č 197, s. 386-387.

⁷⁰ Š. OSUSKÝ, *Pravda vítězí!*, s. 54.

⁷¹ Např. podle přístupu francouzské vlády nemohli být nuceni sloužit v československé armádě původní českoslovenští občané, kteří pocházeli z oblastí, jež byly podle Vídeňské arbitráže přiřčeny Maďarsku, a kteří si vyměnili československé pasy za maďarské. Francie tedy nevycházela zcela z předmnichovských hranic, jak Osuský později tvrdil.

Další vývoj československé zahraniční akce se však vydal poněkud jinou cestou, než dohoda předvíдалa a než Osuský sám zamýšlel.

Osuský měl na rozdíl od Beneše s domovem a mimofrancouzskými skupinami emigrace jen náhodné a sporadické kontakty a také je ve své diplomatické bohorovnosti přehlížel a podceňoval. Beneš naopak za pomoci Moravcovy skupiny a dalších svých důvěrníků neustále své spojení s domovem prohluboval.⁷² Právě tento nedostatek mimofrancouzských kontaktů byl Osuského největší slabinou, oslaboval ho při jednáních o vytvoření ČSNV a po pádu Francie musel logicky přivodit jeho pád. Vedle spolupráce zpravodajské skupiny plk. Moravce, která bezprostředně před okupací českých zemí unikla do Londýna s pomocí britské zpravodajské služby S.I.S.,⁷³ měl však Beneš k dispozici proti Osuskému a dalším aspirantům na vůdčí místo v zahraniční akci ještě další trumfy. Generál Ingr, který uprchl v létě roku 1939 z protektorátu, přinášel do Francie pro Beneše mandát od vojáků, kteří ho ve své většině doma i nadále pokládali za svého nejvyššího velitele a přáli si restituci Československé republiky v předmnichovských hranicích.⁷⁴ Benešovi se navíc vhodně podařilo spojit své jméno s odkazem zakladatele republiky T.G. Masaryka, když pro svoji akci získal osobní účast obou Masarykových dětí, Jana a Alice.⁷⁵ V symbolické rovině mohlo zachování kontinuity Československé republiky sotva něco ilustrovat více než spojení Edvarda Beneše s Janem Masarykem.⁷⁶ Beneš byl navíc jako jediný z aspirantů na vedoucí místo

⁷² J. KŘEN, V emigraci, s. 281.

⁷³ K útěku Moravcovy skupiny srov. např. J. ŠOLC, Ve službách prezidenta: Generál František Moravec ve světle archivních dokumentů, s. 42-53. Britské úřady si zpočátku nepřály, aby Moravec a jeho skupina pracovali pro Beneše. Přesto Moravec napsal Benešovi do Chicaga již dne 26. dubna 1939 dopis, v němž mu nabídl spolupráci. Beneš mu ve své odpovědi z 11. května 1939 velmi upřímně poděkoval a sdělil mu, že ho jeho dopis potěšil a že mu zatím sám nepsal, neboť věděl, že se v daném okamžiku Moravec sám přihlásí. Užší spolupráce mezi Benešem a Moravcem však byla navázána až po Benešově návratu do Londýna. Benešův dopis Moravcovi byl publikován v M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 54, s. 228-231. Srov. i M. SEDLÁKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, Počátky spolupráce E. Beneše a F. Moravce v roce 1939, in: Slovanský přehled, roč. 1999, č. 2, s. 227-229.

⁷⁴ J. ŠOLC, Ve službách prezidenta: Generál František Moravec ve světle archivních dokumentů, s. 57.

⁷⁵ Účast Alice však byla vzhledem k její pokročilé duševní chorobě minimální.

⁷⁶ Benešův americký tajemník Hitchcock toto spojení v souvislosti s Benešovým pobytem v USA popisuje takto: „Podivuhodně se doplňují, a jejich současná přítomnost ve Spojených státech v roce 1939 zajistila zájem o českou věc co nejučinněji a nejtrvaleji... Byly-li v Americe ještě nějaké pochyby o české věci, tato kombinace je zcela rozptýlila.“ E.B. HITCHOCK, Zasvětil jsem život míru, s. 288. K tomu je ovšem nutné dodat, že ač bylo Benešovo spojení s Masarykem nejen ve Spojených státech vskutku účinnou zbraní, americké pochyby o Benešově postavení a jeho pojetí zahraniční akce trvaly hluboko do roku 1942. Lze však souhlasit s M. Haunerem, že Beneš, který se od smrti Masaryka-otce rozhodně nechtěl s nikým dělit o monopol moci, nemohl najít lepšího a loajálnějšího partnera, který by doplňoval a nenuceně vyplňoval velké mezery v Benešově charakteru – zejména jeho naprostý nedostatek charismatu a osobního magnetismu. Blíže viz M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana

v zahraniční akci schopen zabezpečit její financování mobilizováním všech dostupných i nedostupných zdrojů.⁷⁷ Nyní se ale vraťme zpět k Benešovu působení ve Spojených státech amerických.

Opočenského, s. 53. Slabší stránky Masarykovy povahy a jeho přístupu k výkonu přidělené funkce ministra zahraničí se měly naplno projevit až v průběhu zahraniční akce.

⁷⁷ Srov. např. M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 36.

II. 3. PŘEDNÁŠKY V CHICAGU

Jak bylo již výše uvedeno, přijal Edvard Beneš ještě před svým odjezdem z vlasti na podzim roku 1938 nabídku chicagské univerzity, aby zde působil jako hostující profesor.¹ Volný překlad přednášek, které zde v letním semestru roku 1939 přednesl, tvoří první část knihy *Demokracie dnes a zítra*, jež byla česky poprvé vydána v Londýně v roce 1942. Druhá část knihy, která se dotýkala i Benešových představ o hospodářském, sociálním a politickém uspořádání poválečného Československa, byla sepsána až v druhé polovině roku 1941 a na počátku roku 1942,² a bude jí věnován prostor až v dalších kapitolách této práce.

Beneš byl na univerzitě v Chicagu nesmírně populární a v květnu 1939 byl dokonce zvolen nejvýznačnějším mužem univerzity („the most outstanding man at the university“). Lze souhlasit s M. Haunerem, který na základě korespondence s bývalými Benešovými studenty konstatuje, že si tuto popularitu Beneš vysloužil spíše svou politickou angažovaností po 15. březnu 1939 nežli kvalitou svých přednášek, kterými studenti tolik nadšeni nebyli. Některým studentům se zdál Benešův model světového vývoje k demokracii silně zjednodušující. Většina studentů si však Beneše vážila jako mezinárodního diplomata s dvaceti lety nepřetržitých zkušeností, zahrnujících pařížskou mírovou konferenci a Společnost národů. Vadila jim však prý Benešova „česká“ angličtina a jeho didaktický přístup, namísto diskuse neustále někoho poučoval. Prof.

¹ „University of Chicago“ měla v době Benešova působení přibližně 7.000 studentů a značným způsobem se odlišovala od evropských univerzit. Hned po příjezdu do New Yorku se Beneše ujali dva pracovníci univerzity, kteří měli na starosti propagandu a společenský styk, a od té doby ho již ze svých služeb nepropustili. Beneš se měl stát a také stal jejich trumfovým esem při zvyšování již tak vysoké prestiže chicagské univerzity. Díky jejich úsilí se stal Beneš jedním z veřejně nejvytíženějších cizinců ve Spojených státech. Chicagská univerzita disponovala mj. i rozhlasovým studiem a dala ho Benešovi po 15. březnu 1939 plně k dispozici. Všechny velké americké rozhlasové stanice tak byly dne 19. března 1939 při prvním velkém Benešově rozhlasovém projevu paradoxně napojeny právě na malé rozhlasové studio „University of Chicago“. Blíže viz B. BENEŠ, *Amerika jde s námi*, s. 64-65 a 78-79. Ze 7.000 studentů se na Benešovy přednášky přihlásilo přes 2.000 studentů. Díky mikrofonu a reproduktorům ve vedlejší sále si mohlo 1.800 studentů jeho přednášky skutečně vyslechnout. Vedle nich se přednášek účastnil i velký počet amerických novinářů. Padesát nejlepších studentů se mohlo těšit na Benešův seminář. Benešovy přednášky a jeho veřejná činnost ve prospěch chicagské univerzity byly tak populární, že mu prezident univerzity nabídl, aby se stal na trvalo profesorem univerzity, přičemž mu byla ponechána volnost, aby přijel přednášet, jak mu to dovolí jeho politická činnost. Tamtéž, s. 66-68. Srov. rovněž J. OPOČENSKÝ, *Prezidentův pobyt ve Spojených státech amerických*, in: M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, s. 84 či s. 87. Opočenský aktivitu „University of Chicago“ popsal velmi přesně ve své práci takto: „Americké university dovedou své přednášející profesory, zejména jsou-li to politické hlavy, stojící v popředí zájmů široké veřejnosti – jak to byl v roce 1939 Dr. Beneš – využít dokonale... Reklama, propaganda, touha být v novinách, ohled na společenské záležitosti hrají v nich roli, která našim ctihodným Alma Mater zdála by se čímsi nesrovnávaným se s akademickou hodností. Tamtéž, s. 87-88.

² Tedy až po vstupu Sovětského svazu do války.

Saul Levin, jeden ze studentů, kteří na jaře 1939 navštěvovali Benešovy přednášky, to ve svém dopise shrnul tak, že Benešův pobyt na „University of Chicago“ byl významný spíše symbolicky než intelektuálně.³

Benešovy přednášky vyšly poprvé v anglické verzi již v roce 1939 v New Yorku a v Londýně.⁴ Na základě srovnání prvního poválečného vydání Benešových přednášek jak s prvním českým vydáním z roku 1942, tak z původní anglickou verzí z roku 1939, je nutné konstatovat, že se tato vydání - pokud se týče Benešových přednášek na univerzitě v Chicagu - obsahově podstatným způsobem neliší, a to navzdory obecně rozšířenému názoru o zásadní obsahové odlišnosti. Slouží jistě Benešovi ke cti, že se nepokusil v novějších vydáních své původní názory žádným zásadním způsobem modifikovat. Výše uvedené platí s výjimkou kapitoly „Komunismus, autoritativní režimy a demokracie“,⁵ která byla z taktických důvodů jako celek z českého vydání z roku 1942 i z poválečných vydání vypuštěna.⁶ Beneš se v ní v roce 1939 pokusil o shrnutí základních shod a odlišností demokracie, komunismu a autoritativních režimů. Pokud jde o teoretické základy, má podle Beneše komunismus blíže k demokracii než k autoritativním režimům, neboť uznává rovnost lidí a národů, je humanistický, univerzalistický, intelektualistický, racionalistický, pacifistický, internacionalistický a je pro politiku Společnosti národů. Z pohledu teorie má proto komunismus podle Beneše tentýž morální a filozofický základ jako demokracie, samozřejmě s výjimkou toho, že demokracie je spiritualistická a komunismus vychází z materialistické koncepce dějin.⁷

Na druhou stranu Beneš výslovně uvádí, že v politické praxi užívá komunismus prostředky autoritativních režimů (systém jedné strany, potlačování individuální svobody, svobody svědomí, tisku, shromažďování) a nachází se proto v oblasti politické praxe blíže k fašismu a nacionálnímu socialismu. S ohledem na tyto skutečnosti Beneš prý nepřijímá komunistickou koncepci třídního boje, revoluce, dočasné diktatury proletariátu a dominance jedné třídy nad druhou (buržoazie nad pracující třídou i naopak). Rozpory, rozdíly a nerovnosti mezi jednotlivými třídami, které jsou podle

³ Blíže viz. M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, pozn. č. 24, s. 85 či M. HAUNER, Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje, in: Historie a vojenství, roč. 1996, s. 37-38. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 199-200.

⁴ K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 213. K ohlasům na první české vydání knihy a překladům do cizích jazyků srov. tamtéž, s. 367.

⁵ „Communism, Authoritarian Régimes, and Democracy“. E. BENEŠ, Democracy: Today and Tomorrow, s. 180-183.

⁶ Kromě ní byla vypuštěna (či přesněji přemístěna) ještě část třetí kapitoly o vadách a chybách liberální demokracie. Tato část se však v upravené podobě objevila v českém vydání v nové kapitole č. VII.

⁷ Tamtéž, s. 181-183.

Beneše zcela evidentní a nelze o nich pochybovat, je nutné harmonizovat a usmiřovat evolučními, demokratickými metodami: diskusí, kooperací a vzájemnou dohodou, a nikoliv prostředky, které nabízejí autoritativní režimy či komunismus.⁸

Beneš v tomto svém srovnání demokracie, komunismu a fašismu (nacionálního socialismu) neváhá konstatovat, že „nemůže akceptovat komunismus v jeho základních politických a filozofických tezích“.⁹ Podobně kategorické veřejné vyznání týkající se komunismu od něj již po vstupu Sovětského svazu do války v červnu 1941 samozřejmě neuslyšíme. Nicméně význam tohoto Benešova výroku rozhodně nelze přeceňovat.¹⁰ Vyvozovat z něj Benešův principiální nesouhlas s komunistickým režimem v Moskvě či vyjádření neochoty spolupracovat se sovětskou vládou je zcela nepřiměřené okolnostem, za nichž tento výrok spatřil světlo světa.

Od „nejvýznačnějšího evropského demokrata“, za kterého byl Beneš ve Spojených státech opakovaně označován, se podobný výrok nepochybně očekával. Beneš si toho byl dobře vědom a tato očekávání americké veřejnosti, studentů i Washingtonu nezklamal.¹¹ O tři roky později Beneš naopak nechtěl zbytečně jít naděje, které do něj vkládala Moskva, a proto kapitolu srovnávající komunismus s demokracií a fašismem, jež obsahovala předmětný výrok, z knihy vypustil.¹² Ve skutečnosti (zejména v politické praxi) se však Benešův přístup ke komunismu a sovětskému režimu žádným podstatným způsobem od jara 1939 do roku 1942 nezměnil. Ostatně ty části prvního českého vydání *Demokracie dnes a zítra*, které Beneš napsal na přelomu let 1941 a 1942, pojednávají o shodách a rozdílech mezi komunismem, demokracií a fašismem velmi podobným způsobem jako vypuštěná kapitola z roku 1939. Definitivně opuštěny byly jen ostřejší formulace odkazující na potlačování základních práv a svobod ze strany komunistického režimu a Benešova výslovná konstatování, které části komunistické doktríny nemůže akceptovat. Benešovy přednášky z roku 1939 a české vydání *Demokracie dnes a zítra*

⁸ Tamtéž, s. 181-183.

⁹ „I cannot accept communism in its fundamental political and philosophical theses.“ Tamtéž, s. 180.

¹⁰ Např. podle M. Haunera vyškrtnutí tohoto výroku z prvního českého vydání z roku 1942 (i ze všech pozdějších poválečných vydání) činí z české verze „*Democracy Today and Tomorrow*“ jinou knihu s odlišnou politickou filozofií. Blíže viz. M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, pozn. č. 25, s. 85. S tímto závěrem autor této práce nesouhlasí. K jisté taktické korekci v Benešových názorech nepochybně došlo, ale podstata jeho teoretického přístupu ke komunismu a praktického postoje k Sovětskému svazu zůstala zachována.

¹¹ Podobný výrok Beneš pronesl i při diskusi u kulatého stolu na chicagské universitě dne 5. března 1939, kdy na otázku, zda existuje rozdíl mezi nacismem, fašismem a komunismem odpověděl, že v zásadě nikoliv, neboť všechny tři režimy představují útok na osobní svobodu.

¹² K tomu srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 360.

z roku 1942 byly určeny zcela jinému okruhu subjektů a byly vydány v zcela odlišné mezinárodně politické situaci. Vypuštění jedné kapitoly a několik drobných, svým rozsahem i významem spíše kosmetických změn, je za těchto okolností zásah víceméně přirozený a sotva z něj lze vyčíst zcela radikální proměnu Benešovy politické filozofie. Na druhé straně je nezbytné přiznat, že Beneš ve Spojených státech podobně ne zcela „uspokojivými“ výroky na adresu komunistického režimu nijak nešetřil. Na konci června 1939 například neváhal v Chicagu do rozhlasu prohlásit, že „každý systém vlády bude nakonec vždy posuzován podle toho, do jaké míry dokáže uspokojivě splnit tuto základní podmínku: Jak zajistit pro jedince co nejvyšší možnou míru svobody pro jeho osobní rozvoj, aniž by byla zároveň zničena centrální moc, autorita a disciplinární role státu, národa a sociální jednotky. Toto je a vždy bude rozhodující kritérium každého systému vlády. Podle mého názoru se komunismus a fašismus ze své vlastní podstaty ocitají v nebezpečí, že se jim nepodaří dostatečně uspokojivě tuto podmínku splnit. Právě z tohoto důvodu jsem demokrat.“¹³

Demokratem E. Beneš nepochybně zůstal i v druhé polovině druhé světové války, kdy od něho již žádný podobně „neopatrný“ výrok na veřejnosti neuslyšíme. Ostatně v této době budou mít výrazy „demokracie, demokrat a demokratický“ nejen v jeho podání, ale téměř v celé československé zahraniční akci (o domácím odboji ani nemluvě) již nový, radikálně nacionálně socialistický obsah, v němž bude navíc organicky naředěno novoslovanství. Této výbušné ideologické směsi se však budeme věnovat až v dalších kapitolách této práce.

Přestože se Beneš ve svých přednáškách zabýval především demokracií politickou, nastínil zde již v hrubých rysech svou základní představu o humanitní demokracii, kterou chápal jako doplnění demokracie politické demokracií hospodářskou a sociální. Když v létě roku 1939 odjížděl z Ameriky zpět do Londýna, měl v úmyslu se do Chicaga následující rok vrátit a podrobně se zde věnovat ve svých dalších přednáškách právě demokracii hospodářské a sociální.¹⁴ Nedlouho po jeho příjezdu do Anglie však vypukla druhá světová válka a jeho politická činnost na podzim roku 1939 spojená se snahou o vytvoření a uznání prozatímní vlády a Národního výboru mu tento záměr nedovolila naplnit.

¹³ Srov. např. E. BENEŠ, Questions on Democracy, s. 5-6.

¹⁴ Beneš akceptoval nabídku zaměstnání pro další akademický rok osobním dopisem prezidentovi univerzity již na počátku června 1939.

V úvodní části svých přednášek se Beneš zabýval myšlenkovým a politickým vývojem Evropy od středověké feudální společnosti až k liberální buržoazní demokracii a antidemokratickým hnutím ve třicátých letech dvacátého století. Za klíčové momenty tohoto spletitého vývoje považuje Beneš dvě události – francouzskou revoluci a první světovou válku. První z nich přivedla na politickou scénu evropských dějin třetí stav (buržoazii, měšťanstvo), jenž vytvořil nový sociální řád – buržoazní civilizaci a měšťanskou liberální demokracii. Revoluční liberalismus a politický individualismus však po rozložení feudální stavovské společnosti a absolutní monarchie přinesly současně s budováním nového řádu buržoazní civilizace a demokracie i zárodky jejího dalšího logického vývoje a vlastně rozkladu.

Postupné uplatňování lidských a občanských práv - při současném tvoření se moderního industrialismu a kapitalismu – přivedlo totiž v politický život čtvrtý stav (dělníka a malého rolníka). Tím byly nastoleny podle Beneše primární otázky skutečné demokracie: jak umožnit účast v novém evropském sociálním řádu co nejširším lidovým vrstvám všech kategorií a jak zajistit uplatnění důsledné lidovlády – „vlády ne stavu, ne strany, ne několika stavů či stran, nýbrž vlády a správy všech, vlády a správy lidu, všeho lidu“?¹⁵

Humanistická, egalitářská a osvícenská filozofie francouzské revoluce podle Beneše logicky vede k sociálnímu vyrovnání mezi všemi vrstvami obyvatelstva a k postupnému uplatňování rovnostářského společenského řádu. Čtvrtý stav, jenž poprvé oznámil svou politickou existenci svými organizovanými vystoupeními v letech 1848 a 1871, se od osmdesátých let předminulého století již důrazně hlásí o svůj podíl na moci, o spoluvládu v politickém a sociálním měšťanském řádu.¹⁶ Buduje své mocné a bojovné stranicko-politické a odborové organizace. Ideově však zůstávají příslušníci čtvrtého stavu opravdovými a skutečně důslednými demokraty v duchu ideologie francouzské revoluce. Systém více méně svobodného konstitucionalismu vybudovaného na vládě politických

¹⁵ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s.20.

¹⁶ K názorům E. Beneše před první světovou válkou ohledně postupného probouzení čtvrtého stavu srov. zejména E. BENEŠ, *Stručný nástin vývoje moderního socialismu*, část I., s. 20-47. Podle Beneše je „otázka sociální a socialismus spojena nerozlučně s uvědomováním, vzděláním, civilizací. Odtud právě pochází ten jev, že vzniká otázka sociální tehdy, když proletariát nabývá vědomí o svých právech... Dělnictvo šlo – a muselo jít – s touto buržoazií, třebaže ta se jeho otázkami zabývala pramálo; bylo k té solidaritě hnáno instinktivně, vidělo, že pomocí buržoazie ono samo roste, že jeho úroveň stoupá... I dělnictvo začíná si uvědomovat individualismu, i ono začne žít, myslet, mluvit, bojovat ve jméno individualismu. A toto uvědomění přechází později u dělnictva, u nejnižších tříd zcela přirozeně a přímo nutně v to, čemu říkáme socialism.“

stran, který se v Evropě vytváří od šedesátých let devatenáctého století, chtějí však podle Beneše doplnit ve dvou hlavních směrech.¹⁷

Francouzská revoluce dala podnět k hospodářské svobodě, která však vytvořila moderní brutální kapitalismus a industrialismus.¹⁸ Hospodářský liberalismus vede k sociálnímu vykořisťování práce dělníka, proto je nutné omezit hospodářskou svobodu jednotlivce, zavést pronikavé sociální zákonodárství a rozšířit vliv státu ve věcech sociálně-hospodářských vůbec. Centrální moc státu, liberální revolucí oslabená, se má opět posílit. Funkce státu se musí zásadním způsobem rozšířit, neboť koncepce státu jako pouhého nočního hlídače majetku je podle čtvrtého stavu zcela chybná.

Druhý podstatný princip, o který je třeba liberální demokracii doplnit, vidí podle Beneše čtvrtý stav v doktríně třídního boje. Čtvrtý stav pokládá dělnickou třídu za zvláštní třídu, politicky a hospodářsky vyděděnou. Odlučuje se proto od liberální měšťanské třídy a hlásá, že rozdíl tříd bude definitivně odstraněn jen v nové kolektivistické společenské struktuře, v níž stát učiní všechny občany sobě rovnými nejen politicky, ale i sociálně a hospodářsky.¹⁹ Až potud se představy čtvrtého stavu víceméně shodují s vůdčími idejemi Edvarda Beneše, podle něhož se vítězný čtvrtý stav nakonec obrátí proti kapitalismu, který na začátku pomáhal budovat v rámci protifeudální revoluce.²⁰

Zůstává jistě otázkou, na kolik se tato koncepce ještě pohybuje na demokratické půdě. Beneš sám tu žádné zásadní rozpory neviděl, i když připouštěl, že doktrínou třídního boje se čtvrtý stav dostává do úzké blízkosti ke komunismu, jenž tuto teorii žene do důsledků a hlásá jako její nevyhnutelný následek dočasnou diktaturu proletariátu. Beneš sám komunista rozhodně nebyl, i když byl komunismem v mládí načas ovlivněn. Chladný materialismus komunismu prý odporoval jeho spirituálnímu vidění světa a o dočasnosti diktatury proletariátu pochyboval.

Za druhý klíčový moment v politickém a myšlenkovém vývoji Evropy považoval Beneš, jak jsem již výše zdůraznil, první světovou válku, jež dala podle něj podstatný a rozhodující popud k demokratizaci celého evropského prostoru. Beneš stejně jako Masaryk nevidí v této světové válce jen velký zápas o politicko-mocenské postavení

¹⁷ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 23.

¹⁸ Význam průmyslové revoluce ve Velké Británii Beneš zásadně nedoceňoval. Od Velké francouzské revoluce odvozoval veškerý pokrok v Evropě jak v politické, tak sociální a hospodářské oblasti. K tomu srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 214.

¹⁹ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 24

²⁰ Srov. např. M. HAUNER, *Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje*, in: *Historie a vojenství*, roč. 1996, s. 37.

dvou skupin států či boj dvou nacionalismů, ale světovou revoluci – boj o evropskou a světovou demokracii.²¹ Zatímco však Masaryk chápal přirovnání první světové války ke světové revoluci spíše jako metaforu,²² Beneš vzal tuto myšlenku doslova již po skončení první světové války a důsledně z ní vycházel i na počátku druhé světové války nejen při svých předpovědích budoucích událostí, ale i při formulování koncepcí hospodářského, sociálního a politického uspořádání v poválečném Československu.

V první světové válce proti sobě bojovaly podle Beneše dva tábory, které měly dvě zcela protichůdné koncepce o politice, o složení a vývoji moderní společnosti a o její kultuře vůbec. Na jedné straně to byly demokratické dohodové státy a na straně druhé teokratické, aristokratické a absolutistické státy Ústředních mocností, jež byly řádným dědicem poměrů, které existovaly v Evropě před francouzskou revolucí. Jejich konflikt byl v podstatě nevyhnutelný, neboť jejich soužití v jednom geopolitickém prostoru je podle Beneše nemožné.

Vojáci dohodových států však nebojovali podle Beneše jen za politickou demokracii, ale i za hospodářskou spravedlnost a rovnoprávnost. Po konečném vítězství demokracie měly evropské státy jedinečnou příležitost pronikavými reformami tuto hospodářskou a sociální spravedlnost zajistit. Buržoazní demokracie však nenašla odvahu tuto skutečnost pochopit a problémy sociální a hospodářské demokracie dost radikálně a rychle položit a řešit.²³ Logickým důsledkem těchto skutečností byla antidemokratická reakce, která proběhla ve většině evropských států ve třicátých letech. Autoritářské a totalitní státy se za pomoci sociální demagogie zmocnily moci, odmítly racionalistickou ideologii francouzské revoluce a z hlediska vnitřní politiky se vrátily do doby absolutní monarchie a feudálního státu před francouzskou revolucí.²⁴ Dvacet let evropské poválečné politiky bylo tak jen příměřím a zároveň pokračováním politické a duchovní revoluce, kterou první světová válka vyvolala. Cíle totalitních a autoritářských států v předvečer druhé světové války byly jen zesílením a zbarbarštěním všeho toho, co si za cíl kladly Ústřední mocnosti v roce 1914.²⁵

²¹ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 52. K tomu srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II.*, s. 215.

²² Srov. M. HAUNER, *Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu*, in: *Češi v cizině*, s. 47.

²³ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 55.

²⁴ *Tamtéž*, s. 31.

²⁵ Srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II.*, s. 216-217.

Nadcházející válka měla tak být podle Beneše jen brutálnějším pokračováním války z let 1914-1918²⁶ a mělo v ní jít o tytéž otázky, tytéž zájmy a tytéž boje.²⁷ Historický vývoj těchto otázek však již dospěl do dalšího pokročilejšího stadia, jsou výrazněji a radikálněji položeny a jejich konečné radikální řešení se stalo nevyhnutelným.²⁸

Tolik k politickému a myšlenkovému vývoji novověké evropské demokracie podle Benešových přednášek z jara roku 1939. Tento poněkud zdlouhavý výklad byl dle autora této práce nezbytný pro pochopení závěrů, které si Beneš ještě před začátkem druhé světové války z výše nastíněných východisek odvodil.

V druhé světové válce nemělo podle Beneše jít jen o boj mezi demokracií na jedné straně a diktaturou, totalitarismem a státním absolutismem na straně druhé, ale také o to, zdali „sociálně a hospodářsky vyhraje nakonec komunismus či nová zdokonalená demokracie tím, že se pokusí o radikálnější vyřešení svých vnitřních sociálních a hospodářských problémů a odvážně se pokusí o vývoj v demokracii sociální a hospodářskou.“²⁹ Stejně jako po první světové válce v Rusku položil komunistický stát otázku sociální revoluce, tj. hospodářské a sociální demokracie jako logický důsledek politické demokracie, vynese podle Beneše i druhá světová válka na povrch tento fundamentální problém evropské a světové politiky, tentokrát ale v daleko radikálnější podobě.

O porážce nacistického Německa a jeho fašistických spojenců byl Beneš před začátkem druhé světové války pevně přesvědčen.³⁰ S pevnou jistotou rovněž očekával, že období na konci druhé světové války a doba bezprostředně následující přinese převratné změny politických, sociálních a hospodářských režimů alespoň v takové míře, jako tomu bylo s Evropou po revoluci francouzské.³¹ Benešova tehdejší předpověď poválečného vývoje byla tedy poměrně jednoznačná: neprovedou-li demokratické strany po vyhrané válce dostatečně odvážné hospodářské a sociální reformy, budou v důsledku nahromaděných sociálních a hospodářských rozporů smeteny komunistickou demagogií, která nastolí svou „dočasnou“ diktaturu proletariátu. Právě z obavy z tohoto vývoje navrhně Beneš o několik let později za účelem ochrany demokracie provedení rozsáhlých hospodářských a sociálních reforem v poválečném Československu, včetně rozsáhlého

²⁶ Beneš na jaře 1939 zahájení druhé světové války nejen pevně očekával, ale dokonce tvrdil, „že v Evropě a v celém světě skutečná a veliká válka dnes už je a Evropou už dnes zmitá jistý druh veliké revoluce.“ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 179.

²⁷ Srov. např. E. BENEŠ, *Building a new Europe*, s. 16-17.

²⁸ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 55.

²⁹ Tamtéž, s. 56.

³⁰ Tamtéž, s. 186.

³¹ Tamtéž, s. 56.

znárodnění průmyslových a obchodních podniků.³² Jeho upřímná snaha se však následně ukáže zcela kontraproduktivní.

Strach buržoazie a středních vrstev z komunistického převratu v meziválečném období považoval Beneš kupodivu za přehnaný. Byl to podle něj jasný projev neschopnosti buržoazní demokracie překonávat komunismus rozumnou, cílevědomou a statečnou demokratickou politikou hospodářskou, sociální a kulturní a jasný důsledek toho, že „nebylo zejména dost silných, osvícených, vzdělaných a odvážných vůdců demokratických“.³³ Jeho pozdější politické postoje a názory nepochybně nasvědčují tomu, že on sám se takovým vůdcem již před začátkem druhé světové války cítil být.

Na základě výše uvedeného je podle autora této práce zcela zřejmé, že Beneš měl k politickým a ekonomickým zásadám socialismu blíže, než se obvykle připouští. Již ve třicátých letech dospěl k názoru, že stávající parlamentní systém liberální demokracie se přežil a bude nevyhnutelně nahrazen novým systémem s výrazně socialistickými prvky, hlavně v ekonomice. Zklamání z postoje západních velmocí v době Mnichova tyto jeho názory ještě podstatně prohloubilo. Starý neudrživý kapitalismus a systém liberální demokracie měl být podle Beneše po válce nejen u nás, ale po celé Evropě nahrazen účinnějším společenským systémem vyššího typu – humanitní demokracií. Pro staré zkorumpované politiky a politické strany konzervativně-liberálního stříhu v něm již nemělo být místo. Právě tento nový systém měl potvrdit politiku odčinění Mnichova a poskytnout poválečnému Československu dostatečné bezpečnostní záruky před jakoukoliv budoucí agresí ze strany Německa.³⁴ Beneš zároveň upřímně věřil, že v Sovětském svazu dochází k posunu směrem k demokracii (v politickém smyslu). Tento posun se měl pak po válce ještě výrazněji stupňovat. Zdůrazňování tohoto posunu mělo podle Beneše přispět k odstranění nedůvěry na straně Sovětského svazu a zároveň zajistit příznivější postoj Sovětského svazu k československé věci.

Beneš si byl dobře vědom toho, že uskutečnění jeho představ o hospodářské a sociální demokracii nelze provést bez zásadního omezení svobody individua ve prospěch kolektivní státní moci. Přestože k omezení osobní svobody mělo dojít hlavně v oblasti sociální a hospodářské,³⁵ není zcela jasné, zda byly tyto představy ještě slučitelné s jeho ideou demokracie jako systému, v němž je lidská bytost vždy prvotní a základní a každá

³² Srov. např. E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 145.

³³ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 80.

³⁴ Srov. J. KOCIÁN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948*, s. 36.

³⁵ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 25.

společenská kolektivita vždy až druhotná.³⁶ O zamýšleném rozsahu omezení svobody individua lze totiž jen spekulovat, neboť Benešovy úvahy o hospodářské a sociální demokracii se v roce 1939 odehrávaly zásadně jen v obecné rovině a jsou typickým příkladem toho, jak obtížně řešitelným je principiální vztah mezi lidskou svobodou a rovností.

Podle J. Dejmka se „Demokracie dnes a zítra“ stala „svým jednoznačným poukázáním na nepřítele demokracie v podobě autoritativních, resp. totalitních režimů jedním z nejdůležitějších českých intelektuálních vkladů do zápasu za novou evropskou demokracii a svobodu.“³⁷ S tímto hodnocením lze souhlasit. Nutno však dodat, že tento „jeden z nejdůležitějších českých intelektuálních vkladů“ trpěl jednou podstatnou vadou. Benešův nástin politického a myšlenkového vývoje moderní Evropy od francouzské revoluce k demokracii hospodářské a sociální jako do důsledků domyšlené politické demokracii je lehce srozumitelný, lákavý, ucelený a na první pohled bez rozporů. Je výsledkem důsledné aplikace sociologických zákonů na dějiny společnosti.³⁸ Vtěsnat rozmanitou historickou realitu do myšlenkových schémat však obvykle nelze bez jejího silného zjednodušení. Toho se dopustil i Beneš, když zcela odmítá jedinečnost a původnost všech odpůrců demokracie. Všechny státy, jež nebyly demokratické, jsou totiž pro Beneše jen dobovou variací na absolutistický, teokratický a aristokratický feudální stát. Klást rovnítko mezi předrevoluční francouzskou monarchií, liberálně-konstituční Rakousko-Uhersko a nacistické Německo je však dle autora této práce poněkud odvážné.³⁹ Za pozoruhodné lze ovšem označit to, že do tohoto zjednodušeného výčtu absolutistických, teokratických a antidemokratických režimů odmítl Beneš již v roce 1939 zařadit Sovětský svaz.⁴⁰ Důvodů pro toto jeho pochybení by se jistě dalo najít více, každopádně se mu ale tento omyl stal nakonec osudným.⁴¹

³⁶ Blíže tamtéž, s. 134-135. Srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 248.

³⁷ Viz J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I.*, s. 218.

³⁸ Blíže viz E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 74 a 174.

³⁹ Stejně odvážné se autorovi této práce jeví i označení Rakouska-Uherska z přelomu devatenáctého a dvacátého století za absolutistický stát. Blíže viz tamtéž, s. 49.

⁴⁰ „Komunismus jako režim má některé vnější znaky společné s fašismem a nacionálsocialismem a jiné zase s demokracií, takže jej nelze označit ani za nějaký typický režim totalitní, ani jej nelze klást teoreticky na tutéž linii jako autoritativní systémy, fašismus a nacionálsocialismus.“ Tamtéž, s. 131. Především bych však chtěl zdůraznit, že pokládám za správné, aby demokraté objektivně uznali, že je skutečně značný rozdíl mezi diktaturami fašistickými a tak zvanou diktaturou proletariátu, jak je obhajována v systému sovětského socialismu. Tamtéž, s. 229. Tento poslední Benešův závěr však již pochází až z konce roku 1941. Podle J. Dejmka Beneš již v prvním českém vydání z roku 1942 nezačleňoval Sovětský svaz do kategorie „totalitních diktatur“ (tedy v roce 1939 Beneš podle Dejmka Sovětský svaz mezi „totalitní diktatury“ začleňoval). Blíže viz J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II.*, s. 360-361. Tato interpretace však podle našeho názoru není

Je jistě zajímavé, že Beneš naprosto zásadně odmítal možnost pokojného soužití demokracie s autoritativními či totalitními režimy v jednom geopolitickém prostoru. Na jaře 1939 k tomu například uvedl: „Maje na zřeteli události od roku 1931, maje na mysli výchovu, psychologii a vládnoucí politické koncepce v autoritativních státech a stav jejich vnitřní politiky, popírám naprosto možnost, že by tyto dva protichůdné režimy – demokracie a totalitní diktatury – mohly pokojně trvat a žít vedle sebe. Jeden nebo druhý režim musí zmizet, má-li být obnoven mír.“⁴² Beneš rovněž popíral možnost dlouhodobého mírového soužití nacistického a komunistického režimu. V květnu 1939 při rozmluvě s prezidentem Rooseveltem na otázku, zda Sovětský svaz vstoupí do války, a pokud ano, na čí straně, měl Beneš odpovědět: „Rozumí se, že na naší straně. Mezi ním a Německem je válka dříve nebo později naprosto nevyhnutelná. Vychází to nutně z obou ideologií, nacistické a komunistické, vychází to z Hitlerova pojetí německých národních zájmů, jeho konkrétních plánů a z charakteru lidí, kteří jsou v Německu u moci.“⁴³

Dne 8. června 1939, během projevu k československým legionářům v Chicagu, Beneš shrnul v Masarykově duchu ideový základ nově vytvořeného programu československé zahraniční akce: „Československo bude vždy svobodné, když bude svobodná Evropa. Náš boj o svobodu je součástí ohromného boje o svobodu moderního člověka, o svobodu Evropy a zároveň součástí velkého kulturního boje o moderní demokracii. Události znovu vyvolávají nový velký světový boj o svobodu, ve kterém znovu svoboda bude triumfovat a my znovu budeme na vítězné straně... My to nakonec vyhraje, děj se co děj, protože Evropa nemůže zůstat dlouho v nesvobodě a v takové pohromě, jako je dnes... Vytrváme až do konce. Konec to znamená obnovu naší československé samostatnosti, která přijde, kdyby se i nejmocnější pekelné moci proti

přesná. Beneš nezařazoval Sovětský svaz do kategorie totalitních diktatur ani v roce 1939, a to z důvodu výše uvedených. Sovětský svaz se nacházel podle Benešova popisu z roku 1939 kdesi na pomezí mezi demokraciemi a „totalitními diktaturami“.

⁴¹ Rozhovor švédské novinářky Amelie Posse Brázdové (která si vzala za manžela českého sochaře a malíře Oskara Brázdu) s Edvardem Benešem, který se uskutečnil krátce před jeho smrtí v srpnu 1945 v Sezimově Ústí, svědčí o tom, že si Beneš svůj hořký omyl i přes pokročilé stádium nemoci na sklonku svého života bolestně uvědomoval: „Ale teď vím, že jsou bez výjimky všichni stejní, že lhaní je charakteristickým rysem všech komunistů, zejména ruských. Mou největší chybou bylo, že jsem se dlouhou dobu zdráhal uvěřit, že Stalin chladnokrevně a cynicky lhal jak v roce 1935, tak i později a že sliby, které dával mně i Masarykovi, nebyly nic jiného než záměrná a cílevědomá lež.“ Blíže viz E. POSSE BRÁZDOVÁ, *Tajné dopisy z Prahy 1948*, s. 32. Srov. E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 281 Podle Táborského Beneš sám na sklonku svého života přiznal, že „jeho největší chybou bylo, že důvěřoval Stalinovi a Gottwaldovi. A snad do jisté míry i posílil Rooseveltovu a Churchillovu víru ve Stalinovu důvěryhodnost. Občas byl vůči Sovětům skutečně až příliš ústupný.“

⁴² Viz E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 185.

⁴³ E. BENEŠ, *Paměti*, s. 118.

nám spojovaly, poněvadž pravda a spravedlnost je na naší straně a protože věříme s Masarykem, že nakonec „Pravda zvítězí“.⁴⁴

Lze souhlasit s M. Haunerem, že tento Benešův masarykovský slovník československého zahraničního odboje byl v průběhu války postupně infiltrován komunistickou terminologií a neoslovanským žargonem. Autor této práce se však na rozdíl od M. Haunera domnívá, že k žádnému „obrovskému kvalitativnímu skoku“ v Benešově pojetí demokracie (politické, hospodářské a sociální) v průběhu druhé světové války nedošlo.⁴⁵ Jak si v následujících kapitolách ukážeme, Benešovy představy na konci války o ideálním sociálním, hospodářském a politickém uspořádání Československé republiky se od jeho koncepcí z roku 1939 žádným podstatným způsobem - s výjimkou řešení německé otázky - nelišily. Samozřejmě zde existovalo mnoho změn a korekcí, které měly řadu příčin (situace na frontě, postupná radikalizace domácího odboje atd.). V žádném případě však nešlo o „obrovský kvalitativní skok“. Beneš sám se navíc k masarykovské demokracii důsledně hlásil i po druhé světové válce.

Jak bylo již naznačeno, výše uvedené závěry neplatí ohledně Benešových koncepcí pro řešení německé otázky. Beneš sice postupně přijal za své myšlenku hromadného odsunu německého a maďarského etnika, která byla sotva v souladu s masarykovským ideálem demokracie, ale tato skutečnost neměla pro osud hospodářských, sociálních a politických reforem rozhodující význam. Tyto radikální reformy by totiž byly v poválečné republice provedeny i v případě, že by z Československa nebyl v důsledku Benešova záporného stanoviska a negativního rozhodnutí postupimské konference odsunut oficiální cestou ani jeden sudetský Němec.⁴⁶ Ideové základy těchto reforem demokratického poválečného systému a jejich hrubé obrysy nebyly Benešem načrtnuty v době druhé světové války pod vlivem „náhradní“ tzv. neoslovanské ideologie (jak vyplývá z Haunera stanoviska), ale byly připraveny

⁴⁴ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 46-60. Základní teze tohoto projevu Beneš přednesl již ve svém prvním velkém projevu na americké půdě dne 13. března 1939 u příležitosti 89. výročí narození T.G. Masaryka. Tento projev byl publikován v M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 17, s. 161-173.

⁴⁵ Podle Haunera Beneš namísto masarykovské demokracie, ke které se veřejně přihlásil ještě během svého akademického i politického vystoupení v USA, začíná hlásat „náhradní“, tzv. neoslovanskou ideologii, na jejímž konci stojí vidina etnicky homogenního československého státního národa, zbaveného všech svých neslovanských menšin a chráněného „na věčné časy“ sovětskou supervelmocí. Tuto metamorfózu považuje pak Hauner za obrovský kvalitativní skok z dočasného amerického pobytu do trvalého sovětského područí. Bližší viz M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 63.

⁴⁶ Hromadný odsun samozřejmě tyto reformy demokratického systému značně radikalizoval, neboť se do rukou státu dostalo podstatně více majetkových hodnot, než by tomu bylo v případě občanský (nikoliv etnicky) zaměřených reforem, ale nebyl jejich primárním ideovým východiskem.

ještě před jejím vypuknutím, a to nejen během Benešova pobytu ve Spojených státech. Nikoliv zanedbatelná část Benešových představ o politické, hospodářské a sociální demokracii, kterým se budeme věnovat v dalších kapitolách této práce, má svůj původ na počátku dvacátého století či na sklonku první světové války. Politická situace tehdy Benešovi nedovolila, aby se důsledněji pokusil o jejich realizaci. Na sklonku druhé světové války byla již mezinárodní i vnitropolitická situace těmto představám příznivěji nakloněna.

Vraťme se ale zpět do roku 1939, kdy Beneš s výše nastíněnou koncepcí humanitní demokracie opustil dne 12. července 1939 Spojené státy americké a vydal se lodí zpět do Londýna.⁴⁷ Ve svých pamětech se Beneš svěřuje, že jeho působení v USA bylo jedním z neaktivnějších období jeho života a že dosáhl maxima toho, co mohl dosáhnout: „přineslo to ve všech směrech ovoce nejkrásnější“⁴⁸. Tato interpretace Benešova pobytu je však silně nadnesená. Jak se později ukázalo při odkladech s uznáním exilové vlády ze strany USA, Beneš v žádném případě v Americe nerozptýlil pochybnosti oficiálních kruhů ve Washingtonu vůči své osobě a jeho „ovoce nejkrásnější“ nabývalo v letech 1940-1942 velmi trpkou příchutí. Benešovi se navíc nepodařilo zajistit jednotu ani u krajanských sdružení, ani u zahraniční akce. V Polsku a v Paříži se právě formoval paralelní československý odboj s podporou silně protibenešovsky laděných vládnoucích garnitur. Německo sondovalo možnost uzavření dohody se Stalinem, což by, pokud by o tom Beneš býval věděl, muselo naplňovat jeho nejčernější sny. K tomu všemu se ještě Beneš vracel zpět do Londýna, kde vládní kruhy

⁴⁷ V svých Pamětech k tomu uvádí, že odjížděl s obavami, zdali přijede do Evropy včas ještě před Hitlerovým útokem na Polsko. Blíže viz E. BENEŠ, *Paměti*, s. 122. Národní socialista F. Munk, který odešel z protektorátu na konci května 1939 a na počátku července téhož roku pobýval v Chicagu, o svých soukromých rozhovorech s Benešem, které s ním vedl těsně před jeho odjezdem do Evropy, poznamenává: „Pamatuji se zvláště výrazně na jedno konstatování: ‚Můžeme se spoléhat na Sovětský svaz. Francie a Anglie doplatí na Mnichov.‘ Čekal brzkou válku, ačkoliv nevylučoval její odklady. Francie a Anglie budou těžko odolávat Německu, ale nakonec válku rozhodne Rusko, soudil. Byl si jist, že válka bude dlouhá a těžká, ale že nakonec naše věc zvítězí.“ E. MUNK, S Benešem v Chicagu, in: *Střední Evropa*, roč. 1993, s. 104. V této souvislosti je nepochybně zajímavý i postoj Benešova synovce Bohuše, který Munkovi ve stejné době sdělil: „Teď musí přijít Mnichov pro Poláky, jinak by chtěli všem v okolí vládnout. Angličané jsou si toho nebezpečí vědomi, nechťeli by, aby Polsko vyhrálo. Pro nás by bylo neštěstí, kdyby teď začala válka a Poláci zvítězili, - chtěli by protektorát nad námi. Vedlo by se nám jako Ukrajincům na jejich teritoriu. Přišli by polští kozáci s nagajkama, Polsko musí být poraženo... Polská vládnoucí klika musí padnout, jinak je to pro nás zlé.“ Munk k tomu uvádí, že tehdy předpokládal, že protipolský postoj Bohuše Beneše se kryje s názory jeho strýce a následně dodává, že i Bohuš Beneš nakonec konstatoval, že musíme počítat především s Ruskem: „My budeme komunističtější než Rusové, budou nás brzdit.“ Tamtéž, s. 105.

⁴⁸ Blíže viz E. BENEŠ, *Paměti*, s. 95.

pomalu začaly uvažovat o uzavření československého velvyslanectví v Londýně.⁴⁹ Za těchto okolností by si na Benešův triumfální návrat zpět do Prahy v roli prezidenta osvoboditele a ideového iniciátora hospodářských, politických a sociálních reforem vsadil jen málokdo.

⁴⁹ Foreign Office v té době zamýšlel zlikvidovat československé velvyslanectví na podzim 1939. Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 61 a pozn. č. 23 v kapitole II.2 této práce.

II. 4. ČESKOSLOVENSKÝ NÁRODNÍ VÝBOR A UZNÁNÍ PROZATÍMNÍ VLÁDY

K vytvoření a uznání provizorní československé vlády ve Francii nikdy nedošlo. Výsledkem jednání, které paralelně s jednáními Osuského o uzavření dohody o obnovení československé armády vedl se státním tajemníkem francouzského ministerstva zahraničí Champetierem de Ribes Mgr. Šrámek,¹ bylo pouze ustanovení a uznání Československého národního výboru, na který bylo přeneseno i provádění dohody o obnovení československé armády ve Francii.² Ustavující schůze Československého národního výboru (dále jen „ČSNV“) se konala dne 17. října v Paříži. Osuský do ČSNV na ustavující schůzi odmítl vstoupit s tím, že si chce nejprve u francouzské vlády ověřit, zda Francie chce skutečně uznat jen Národní výbor.³ Vytvoření Národního výboru bylo podle názoru většiny jeho členů ústupkem od v té době neprůchodného požadavku

¹ Beneš sice na počátku října 1939 do Paříže na naléhání Ripky, Outraty a Ingra, kteří zpočátku očekávali, že jednání o ustavení provizorní vlády bude úspěšné, přijel, ale francouzský premiér Daladier ho odmítl přijmout. Po čtrnáctidenním neúspěšném pobytu tak nakonec odjel Beneš bez rozloučení zpět do Londýna. Jak k tomu uvádí ve svých pamětech: „Byl jsem rozhodnut, že do Paříže se za války už vrátit nebudu moci a že pro válku budu především počítat s Britskou říší a se Spojenými státy, přičemž budu stále věřit, že později bude bojovat na naší straně i Sovětský svaz.“ Edvard Beneš, Paměti, s. 141. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 231-234. Není jisté bez zajímavosti, že během pařížského pobytu navštívil Beneše komunistický předák a poslanec Šverma a pokoušel se ho přemluvit, aby Západ opustil a odebral se do Sovětského svazu, neboť osvobození mělo být spojeno výlučně jen s velkým revolučním vítězstvím Sovětského svazu. Beneš tehdy tuto orientaci zahraniční akce odmítl a Švermovi vysvětlil, že by byla chyba přenechat věci na Západě emigrantům, orientovaným jen podle Hodži, Osuského a jiných a že je třeba celé akci dát hned od počátku správnou linii pokrokovou, celonárodní, sjednocovací a také světovou, tj. západní a východní současně. Beneš se od Švermy rovněž dozvěděl, že i komunisté pevně počítají se vstupem Sovětského svazu do války, mělo se tak stát ovšem revolučně a až na konci války, kdy budou obě strany tak vyčerpány, že nebudou mít sílu bránit se sociální revoluci. Beneš s komunistickými názory nesouhlasil, podle něj západní velmoci i Německo tyto sovětské výpočty již prohlédly a podle toho postupovaly. Jedni i druzí podle něj tehdy už dostatečně znaly komunistickou teorii, speciálně leninsko-stalinské názory o imperialistické válce a proletářské revoluci. Edvard Beneš, Paměti, s. 208-211.

² Sám Beneš na adresu ČSNV na tajné schůzi jeho budoucích členů, která se konala den před jeho ustavením, samozřejmě bez účasti Osuského, bez nadšení podotkl: „Když jde o věc národní jednoty, jste-li všichni souhlasni, já se podrobuji.“ Po skončení schůze pak dodal: „Není to řešení slavné, ale co dělat. Má alespoň určité dobré stránky. Vylikviduje Osuského.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 15, s. 43.

³ Blíže viz záznam o ustavující schůzi ČSNV ze dne 17. října 1939. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, Příloha, dok. č. 2, s. 37-42. V souladu se svojí „legační“ koncepcí se Osuský snažil své pozdější kolegy z ČSNV již od počátku září 1939 přesvědčit, že „uznání komitétu (Rady, Ústředí) by bylo krokem zpět, protože žádný komitét nemůže nahradit významem legaci a zaujmout pozici, kterou zde on již v Paříži má jako vyslanec.“ K tomu srov. např. zápis E. Outraty a S. Ingra o sdělení Š. Osuského ze dne 13. září 1939, L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 2, s. 18-20.

vytvořit prozatímní československou vládu.⁴ K uznání ČSNV ze strany Francie došlo až poté, co Osuský ustoupil ze svého stanoviska a přijal členství v ČSNV, které pro něj bylo od počátku rezervováno.⁵ Podle dopisu předsedy vlády a ministra zahraničních věcí Francie E. Daladiera československému vyslanci Osuskému ze dne 14. listopadu 1939, jímž oznamoval uznání ČSNV francouzskou vládou, byl ČSNV uznán výslovně nikoli jako prozatímní vláda či orgán zastupující československý stát, ale pouze jako oprávněný zástupce československého lidu.⁶ Dopisem britského ministra zahraničních věcí lorda Halifaxe ze dne 20. prosince 1939 byl ČSNV ve stejném rozsahu uznán i ze strany Velké Británie, tedy jako zástupce československého národa⁷ a zvláště, aby v dohodě s britskou vládou zařídil na územích pod pravomocí vlády Jeho Veličenstva ve Spojeném království

⁴ Toto většinové stanovisko členů ČSNV Osuský nesdílel. Tvrdil, že Šrámkův způsob jednání s francouzským ministerstvem zahraničí, ke kterému Šrámek přistoupil bez konzultace s Osuským a za jeho zády, byl veden formami vnitřní politiky a politického paktování. Tento postup poskytl francouzským představitelům neočekávanou a vítanou příležitost, aby se osvobodili od svého závazku uznání československé státnosti, vyjádřené v zásadě, že politicky bude armáda podléhat pravomoci provizorní československé vlády. Rutinování diplomatů si podle Osuského nenechali tuto příležitost ujít. Jen tyto skutečnosti byly podle Osuského důvodem, proč francouzská vláda dne 14. října 1939 při uznání Národního výboru neuznala zásadu o ustanovení provizorní československé vlády, kterou dvanáct dnů předtím vtělila do Dohody o obnovení československé armády. Blíže viz Š. OSUSKÝ, *Pravda vítězí!*, s. 51, S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, s. 126-127 či dopis Osuského Benešovi do Londýna ze dne 23. října 1939 publikovaný in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 21, s. 51-53.

⁵ Srov. např. S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, s. 128-129. Členy ČSNV, zastupujícími různé skupiny československého národa, byli: E. Beneš, S. Ingr, Š. Osuský, E. Outrata, H. Ripka, J. Slávik, R. Viest a J. Šrámek (ve funkci úřadujícího místopředsedy). V ČSNV tedy nebyli zastoupeni od počátku z významných proudů československé emigrace především sociální demokraté a s výjimkou Osuského ani stoupenci slovenské autonomie.

⁶ Blíže viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 146, s. 310. Podle pozdějšího názoru Osuského forma ČSNV, kterou Šrámek s francouzskou vládou bez jeho vědomí dohodl, opustila československou státnost a právní kontinuitu existence československé republiky a zavedla nás na cestu obyčejné politické agitace a propagandy, na jakou jsme byli odkázáni v letech 1914/1918. Š. OSUSKÝ, *Pravda vítězí!*, s. 52. K postavení národa jako přechodného subjektu mezinárodního práva v dobách a případech zcela výjimečných srov. např. E. TÁBORSKÝ, *Naše věc*, s. 110-115.

⁷ Přesněji řečeno jako zástupce československých národů: „This Committee will be qualified to represent the Czechoslovak peoples“. Blíže viz anglický text dopisu J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, Příloha, dok. č. 162, s. 337. Srov. i zprávu o tiskové konferenci pořádané zpravodajským oddělením britského ministerstva zahraničí, na níž byli zahraniční novináři informováni o stanovisku britského ministerstva zahraničí k ČSNV. Britský úředník Ridsdal zde na otázku, koho vlastně ČSNV zastupuje, uvedl: „ČSNV má sice právo zastupovat Čechoslováky za hranicemi, ale nikoliv Čechoslováky doma. Je prostý výrazem toho, že anglická vláda uznala existenci zahraniční organizace Čechoslováků a jistých jejich reprezentačních práv. Anglická vláda neuznala zřízení protektorátu a považuje Československo za okupované území, ale neodňala dosud uznání Háchovské vlády.“ L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 38, s. 66. Přestože odpověď britského úředníka není v souladu s zněním dopisu lorda Halifaxe ze dne 20. prosince 1939, naznačuje, jakého stupně vážnosti se ČSNV v kruzích britského ministerstva zahraničí v prosinci 1939 těšil.

vše potřebné pro obnovení československé armády ve Francii.⁸ Výsledkem tohoto postupu byla poněkud paradoxní skutečnost, kdy československé zastupitelské úřady i nadále v souladu s mezinárodním právem zastupovaly v mezích své působnosti Československou (Česko-Slovenskou) republiku, zatímco ČSNV, který jim byl fakticky nadřizen, zastupoval pouze československý národ (národy).

Z pohledu Osuského koncepce se tento postup československé zahraniční akce po podpisu dohody o obnovení československé armády ve Francii až do porážky Francie a ustanovení prozatímního státního zřízení v Londýně musel jevit jako krok zpět a nepochopitelná odbočka na cestě ke společnému cíli: uznání právní kontinuity Československé republiky v předmnichovských hranicích.⁹ Zda-li bylo vytvoření ČSNV v Paříži skutečně jen odbočkou diktovanou osobními ambicemi Beneše a jemu oddaných členů ČSNV, jak tvrdili Benešovi odpůrci,¹⁰ či šlo jen o nechtěný důsledek nemožnosti

⁸ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 436-437. K organizační struktuře ČSNV, způsobu jednání a právní povaze jeho rozhodnutí srov. např. J. KUKLÍK, Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996, s. 48-67.

⁹ Benešovy ambice umně zakryté pod pláštěm jednoty zahraniční akce téměř od počátku narážely na představy a ambice Osuského, který se, ač uznával vůdčí politickou roli Beneše jako bývalého prezidenta republiky, v žádném případě neměl v úmyslu spokojit s druhořadým postavením. Jak bylo již výše uvedeno, střet obou koncepcí zahraniční akce byl do jisté míry střetem právě ambicí Beneše a jeho stoupenců s představami a tužbami Osuského. Osuského ambice však nebyly na rozdíl od těch Benešových ukotveny ani v obecné podpoře domácího odboje, ani v sympatiích a uznání většiny členů zahraniční akce. Pádem Francie se jeho politický kapitál z větší části vyčerpával a jeho postavení druhého muže zahraniční akce se stalo minulostí. Přestože se Osuský stal ministrem londýnské vlády, měl již brzy pocítit, že jeho přezíravé a do jisté míry arogantní chování z dob existence ČSNV mu nebylo většinou jeho členů zapomenuto. K Osuskému arogantnímu chování na podzim 1939 v Paříži srov. např. Smutného záznam ze dne 13. října 1939 publikovaný in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 10, s. 38-40. Stejně tak nebyl zapomenut Osuského požadavek z října 1938 adresovaný prostřednictvím tehdejšího ministra zahraničí F. Chvalkovského československé vládě, aby byl zřízen vyšetřující výbor, pověřený vyšetřit a zjistit zodpovědnost za národní a státní katastrofu, která Československo postihla. K tomuto Osuského požadavku blíže viz např. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Proti Benešovi!, s. 22 nebo A. KLIMEK, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, s. 194. K tomu srov. i L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky I, s. 56. Feierabend uvádí, že právě na jeho návrh vláda jednomyslně odmítla Osuského návrh vyšetřovat Mnichov a za tím účelem ustavit národní soud. K Osuského cestě do Prahy na počátku listopadu 1938 a k jeho tehdejšímu proti Benešovi ostře zaměřeným výpadům srov. i J. RATAJ, O autoritativní národní stát, s. 56 a S. MICHÁLEK, Diplomát Štefan Osuský, Bratislav 1999, s. 99-100.

¹⁰ K tomu srov. zejména pozdější výpověď Osuského o svém jednání s francouzským ministerstvem zahraničí, Š. OSUSKÝ, Pravda vítězí!, s. 58-59 či provolání Česko-Slovenské národní rady vydané po jejím ustavení dne 28. ledna 1940, ve kterém se k této problematice uvádí: „Byl totiž učiněn návrh na ustanovení zatímni československé vlády v čele s jistou česko-slovenskou osobností. Rozhodující zahraniční činitelé upozornili, že tato osobnost v čele česko-slovenské zatímni vlády vzhledem k mezinárodní situaci a se zřetelem na otázku politické důvěry není přijatelná. Toto stanovisko zahraničních činitelů nebylo lze pokládat za nepřipustný zásah do vnitřní československé politiky, protože šlo a jde o exteritoriální vládu, jež má být spojeneckým vládami uznána a její uznání musí se tedy opírat o politickou důvěru nejen činitelů česko-slovenských, ale samozřejmě také o politickou důvěru příslušných činitelů zahraničních. Kruh Československého národního výboru trval však na osobnosti jím navržené a pak místo aby osobní zájem obětoval zájmu národnímu, raději upustil od ustavení vlády a spokojil se se zřízením Národního výboru. Tento výbor ovšem pak už nebyl uznán za

prosadit na podzim roku 1939 uznání prozatímní vlády, zůstává otázkou, jejíž zodpovězení dalece přesahuje rozsah této práce.¹¹

Druhá koncepce zahraniční akce vycházela z Benešovy postupně formulované teorie právní kontinuity, podle níž Československo rovněž nikdy nepřestalo právně existovat jako subjekt mezinárodního práva, nemělo však žádné vládní orgány, které by je v mezinárodních vztazích zastupovaly. Mnichovská dohoda byla podle Beneše od samého počátku neplatná mezinárodní smlouva, neboť byla Československu vnucena pod hrozbou silou ze strany Německa, československé Národní shromáždění ji nikdy ústavním způsobem nepřijalo a samo Německo ji svým postupem v březnu 1939 porušilo. Československá zahraniční akce tedy měla být založena na kontinuitě s předmnichovskou republikou, jejímž představitelem se Beneš jako bývalý prezident cítil být. Nositelem a ztělesněním právní a politické kontinuity s masarykovským předmnichovským Československem měla být podle této koncepce prezidentská funkce Edvarda Beneše, jehož rezignace neměla být považována za platnou.¹² Tato koncepce

zástupce Česko-Slovenské republiky ani vůbec československé státnosti, nýbrž toliko za představitele česko-slovenského lidu“. Text provolání viz E. TÁBORSKÝ, Prezidentův sekretář vypovídá, s. 66. Česko-Slovenské národní radě se budeme blíže věnovat v dalších kapitolách této práce.

¹¹ K tomu srov. zejména J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Proti Benešovi!, s. 28. Autoři této knihy k této problematice uvádí: „Zásadní otázkou je, zda by Francie a zejména Velká Británie vůbec v situaci října 1939 byly ochotny uznat československou exilovou vládu (třeba i bez osoby E. Beneše) a účastnit se tak procesu obnovy alespoň nějaké formy československého státu, nebo zda se jim spory Beneše s Osuským a Hodžou jen hodily k prosazování méně zavazujícího řešení v podobě Československého národního výboru. Domníváme se, že doposud známé dokumenty a souvislosti svědčí spíše pro druhou variantu, nicméně Osuský i další Benešovi oponenti se rádi přiklonili k závěru, že důvodem neuznání vlády byla pouze osoba bývalého československého prezidenta.“ I autor této práce se přiklání k výše uvedenému názoru, že uznání prozatímní československé vlády asi nebylo na podzim 1939 reálné, nicméně postup členů Národního výboru, kteří úsilí zahraniční akce o uznání prozatímní československé vlády vzdali při jednáních se státním tajemníkem francouzského ministerstva zahraničí již dvanáct dnů po podpisu dohody o obnovení československé armády, se z pohledu Osuského sotva mohl jevit jinak než jako zrada na jeho v té době úspěšném pojetí československé zahraniční akce, která byla vyvolána obavami Beneše a jeho stoupenců o své vůdčí postavení v zahraniční akci. Nezodpovězenou otázkou však zůstává, proč francouzská strana dohodu o obnovení československé armády ve znění počítajícím s provizorní československou vládou vlastně podepsala. Srov. rovněž záznam o rozmluvě Beneše s B. Lockhartem z 14. března 1940, podle něhož Lockhart sdělil Benešovi, že byl zplnomocněn Foreign Office, aby mu oznámil, ovšem pouze jako informaci Lockhartovu, nikoliv jako úřední sdělení, že anglická vláda v říjnu 1939 neměla nejmenšího úmyslu připustit, aby byla ustavena československá prozatímní vláda. Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 66, s. 86-87. Srov. i B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 81-82.

¹² Hájení jakéhokoliv jiného stanoviska považoval Beneš za druh politické zrady. Zcela jasně se vyjádřil např. ve svých pamětech: „Proto jsme pokládali a pokládám ony pokusy některých našich emigrantů, kteří z důvodu ryze osobních šířili později v naší politické emigraci a ve vojsku – a dokonce i mezi Angličany a Američany – teorii, že nejsem „legálním“ prezidentem, aby tím zabránili v očích našich lidí i spojenců normalizaci a konsolidaci našich poměrů za hranicemi, za prostou vlastizradu.“ E. BENEŠ, Paměti, s. 164.

však byla zpočátku důsledně odmítnuta jak francouzskou, tak britskou a americkou vládou a prosadila se až v průběhu války.¹³

K prvního veřejnému vyjádření Benešovy teorie právní kontinuity došlo ještě v době jeho pobytu v USA, a to v rámci projevu proneseného k legionářům v Chicagu dne 8. června 1939.¹⁴ Teorie vyjádřená v tomto projevu již nese téměř všechny hlavní atributy Benešovy teorie právní kontinuity, která se později stane osou, kolem níž bude právně a politicky ukotvena celá československá zahraniční akce. Chyběl zatím pouze jediný, ovšem nikoli nevýznamný prvek, který byl s teorií právní kontinuity předmnichovského Československa úzce propojen: teorie o neplatnosti Benešovy rezignace z funkce prezidenta Československé republiky. Tato teorie si musela na své první Benešovo veřejné oficiální oznámení ještě více než rok počkat.¹⁵

¹³ Není jisté bez zajímavosti, že sám Beneš označoval zpočátku svoji teorii za „revoluční“. Revolučnímu principu tvorby československých emigračních orgánů měl být podřízen princip úřední, reprezentovaný kontinuitou funkcí československých vyslanců, kteří nevydali své úřady Německu. Blíže viz J. KUKLÍK, Problémy kontinuity Benešovy prezidentské funkce, in: Český časopis historický, roč. 1997, s. 419. Tato původní Benešova terminologie v zásadě odpovídá terminologii, již později užíval Štefan Osuský. Osuský totiž tzv. legační teorii (úřední princip) považoval za teorii státní a Benešovu teorii označoval za teorii odbojovou či revoluční. Š. OSUSKÝ, Pravda vítězí!, s. 55 a 65. K tomu srov. i Zápis o poradě na čsl. vyslanectví v Paříži konané po Benešově příjezdu do Paříže dne 7. října 1939, L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 5, s. 24-35. Beneš zde na adresu Osuského uvádí: „Toto Vaše postavení my všichni respektujeme; všichni naši vyslanci jsou oficiální osobnosti. Já sám od prvního počátku jsem již v Americe prohlašoval právní kontinuitu státu a absolutní nutnost, ve všem podporovat naše velvyslanectví. Co však každý z vyslanců dělal mimo jeho úkol, jako vyslanec, to dělal nelegálně a revolučně, jako my všichni.“

¹⁴ Beneš ve své řeči uvedl: „Nejsme tudíž mnichovskou dohodou vázáni, jednak proto, že ústavně nikdy nebyla přijata, jednak proto, že byla nacistickým diktátorským Německem násilně a svévolně zrušena provedením tzv. protektorátu. Pro nás tudíž dnes vzhledem k Německu neexistuje. Půjdeme do boje za svobodu své staré vlasti a za vydobytí své staré Československé republiky. Neuznáváme a neuznáme ani právně, ani politicky žádného fait accompli. Neuznáme žádného obsazení a proto náš stát legálně existuje dál. Nepřijmeme ani vídeňskou arbitrážní dohodu o Slovensku a Podkarpatské Rusi, kterou Maďarsko svévolně a násilně porušilo. Jdeme světem dál hrdě a pevně jako občané Československé republiky.“ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 53.

¹⁵ Jan Křen v této souvislosti správně připomíná, že srovnávají-li se nejvýznamnější, nejautoritativnější a nejambicióznější předáci nekomunistické emigrace z Československa, padne hned do oka skutečnost, že všichni až na Beneše byli osobnostmi politicky takřkajíc fragmentárními: Hodža pretendoval na místo prvního slovenského představitele v zahraničí, Osuský rovněž a nadto představoval v zahraniční akci hlavního hlasatele francouzské orientace, Prchala, pokud vůbec přicházel v úvahu jako předák emigrace, zastupoval především sám sebe a po porážce Polska nepříliš významný polský vliv, Jaksch se považoval za hlavu německé demokratické menšiny. Beneš byl mezi nimi jediný, který celou svou činnost jednoznačně spojil s Československem a stal se nejpřednějším hlasatelem integrální obnovy republiky. U všech ostatních nebyl postoj k integrální obnově předválečného Československa zcela jednoznačný a každý měl v tom ohledu větší či menší výhrady: u Jaksche nebylo jasné, zda si obnovení republiky vlastně přeje, Prchala pokud vůbec měl nějaký politický program, hlásal jakési míhové československo-polské spojení, Hodža si bral za ideál kombinaci politické soustavy z posledních dnů před Mnichovem s národně-politickou úpravou pomnichovskou a také pozice Osuského, v této chvíli hlavního Benešova soupeře, nebyla ve vztahu k I. či II. republice přinejmenším dost určitá. Každý z nich podle Křena přejímal cosi z Mnichova a jeho důsledků. Blíže viz J. KŘEN, V emigraci, s. 286-287.

Při jednáních o vytvoření československé armády ve Francii a s tím souvisejícím uznání prozatímní vlády sice Beneš již aspiroval na funkci prezidenta republiky, jejím právním základem však neměla být neplatnost abdikace ze dne 5. října 1938. Ve své instrukci představitelům československé zahraniční akce ve Francii ze dne 7. září 1939 k tomu Beneš uvádí: „Souhlasím, aby v tomto smyslu dr. Osuský za součinnosti gen. Ingra a dr. Outraty s vládou francouzskou věci dohodl a sdělil zároveň zřízení provizorní vlády ČSR, jež by byla ustavena v tomto zatímním složení: předseda dr. Beneš, jenž podle naší konstituce vykonává zároveň funkci prezidenta republiky, ministr zahraničních věcí dr. Osuský, ministr národní obrany Ingr, ministr financí Outrata.“¹⁶ Benešova prezidentská funkce tedy měla v září roku 1939 nalézt oporu v ustanovení § 60 ústavní listiny z roku 1920, ve kterém se stanovuje, že pokud nový prezident není zvolen nebo je-li prezident zaneprázdněn nebo churav tak, že nemůže vykonávat svůj úřad, přísluší výkon jeho funkcí vládě, která může pověřit svého předsedu jednotlivými úkony. Beneš by tedy mohl jako předseda prozatímní vlády uznané ze strany Francie zároveň vykonávat z pověření této vlády jednotlivé úkony, jež jinak přísluší podle ústavní listiny z roku 1920 prezidentovi republiky.¹⁷ Jak bylo již výše naznačeno, k uznání československé prozatímní vlády ve Francii však na podzim roku 1939 nedošlo.

Hlavní úsilí ČSNV i přesto nadále směřovalo k uznání výboru za prozatímní československou vládu, tak jak předvíдалa výše specifikovaná dohoda o obnovení československé armády ve Francii. Iniciativu při úsilí o uznání prozatímní vlády však s rostoucím vlivem Velké Británie pomalu začínal přebírat Beneš, který stále setrval

¹⁶ Text instrukce byl publikován v J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 86, s. 206-207. Instrukce byla mimo jiné reakcí na dopis představitelů československé zahraniční akce ve Francii, ze kterého je zřejmé, že Benešovi stoupenci v Paříži vycházeli ohledně funkce hlavy státu ze stejného pojetí jako Beneš: „Zastáváme právně stanovisko, že armáda, kterou nyní stavíme v zahraničí, jest armádou československé republiky, jejíž právní kontinuita se všemi atributy a institucemi státní svrchovanosti trvá. Z této právní teze vyplývá, že předseda naší příští vlády bude zároveň fungovat jako hlava státu i jako vrchní velitel československé armády.“ J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 84, s. 204.

¹⁷ Benešem použitý obrat „předseda dr. Beneš, jenž podle naší konstituce vykonává zároveň funkci prezidenta republiky“ neodpovídá přesně výše citovanému pojetí výkonu prezidentských funkcí v době, kdy není funkce prezidenta obsazena, zakotvenému v § 60 ústavní listiny z roku 1920. Patrně na toto sporné pojetí prezidentské funkce upozorňoval ve svém rozhovoru s Ingrem a Outratou dne 7. září 1939 Osuský, když prohlásil, že nemá námitek proti vykonávání funkcí prezidenta republiky Benešem jako předsedou vlády, pokud se tak ale bude dít podle česko-slovenské ústavy. Blíže viz zápis o tomto rozhovoru sepsaný E. Outratou. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 87, s. 208.

jako jediný z členů ČSNV v Londýně.¹⁸ V memorandu adresovaném dne 26. dubna 1940 britskému ministerstvu zahraničních věcí vylíčil Beneš situaci v Československu, kde Hácha a vláda již ztratili jakýkoliv vliv a vypočetl nejpodstatnější důvody mezinárodního rázu, které mluvily pro uznání prozatímní vlády.¹⁹ Beneš končí své memorandum konstatováním, že podmínky jsou již zralé pro konečné rozhodnutí. Britská vláda se však ve své odpovědi na toto memorandum vyjádřila navzdory již probíhajícím rozsáhlým válečným operacím k možnosti uznání záporně.²⁰

¹⁸ B. Lockhart obdržel v té době ohledně Benešovy aktivity od vysokého úředníka Foreign Office Sargenta zcela jasný pokyn: „Přijali jsme Beneše, ale v jeho vlastním zájmu nedopusťte, aby hnal věci příliš rychle. Má mnoho nepřátel... Je třeba postupovat zvolna, ale jistě.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 105. Beneš se však touto radou příliš neřídil. Jeho těžce zkoušená nervová soustava byla již ze samého čekání napjatá k prasknutí.

¹⁹ Beneš tehdejší právní stav československé zahraniční akce označil za chaotický, neboť celé existující právní struktury působící podle právních předpisů Československé republiky (tedy zejména armády a zahraničním zastupitelským úřadům) chybí nejvyšší vládní a státní orgán, který by byl oprávněn tuto strukturu upravovat a řídit. Z právního pohledu je proto podle Beneše navýše žádoucí, aby byl tento chaos ukončen. Originální anglický text memoranda byl publikován v J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVIČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 230, s. 470-478. K tehdejší britské politice vůči československé zahraniční akci srov. např. V. SMETANA, *In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942)*, s. 196-197. Podle V. Smetany se v zápisech z jednání a memorandech Foreign Office v této době stále opakují tyto termíny: „non-commitment“, „no encouragement“, „listen and say nothing“. Tyto tři termíny vystihují politiku britské vlády k československé věci v prvních deseti měsících druhé světové války více než výstižně. Beneš měl ve Foreign Office řadu odpůrců a nepřátel, ale přes všechny své chyby byl považován za jediného zkušeného a skutečně schopného vůdce v českém politickém exilu. Podle Smetany byl přístup Foreign Office k E. Benešovi na rozdíl od francouzského ministerstva zahraniční natolik realistický, že si byl dobře vědom toho, že jakýkoliv pokus vyřadit E. Beneše z vedení československé zahraniční akce byl předem odsouzen k neúspěchu. Pokud nějaké uznání československé zahraniční akce mělo být uděleno, muselo to být uznání organizace kolem E. Beneše. Blíže viz tamtéž, s. 198.

²⁰ V dopise státního podtajemníka ministerstva zahraničních věcí Velké Británie A. Cadogana se konstatovalo: „Chápeme důvody, pro něž žádáte o rozšíření uznání, které bylo dáno Národnímu výboru. Ale cítíme, že každou další úvahu o Vašem požadavku by mělo předcházet jasné a veřejné projevení jednoty česko-slovenské akce v zahraničí. Je mi známo, že již uvažujete o vytvoření tělesa širší a reprezentativnější povahy, než je dnešní Národní výbor. Myslím proto, že by bylo moudřejší vyčkat, až bude tento projekt uskutečněn, dříve než bychom měli uvažovat o změně dopisů vyměněných mezi Vámi a lordem Halifaxem 20. prosince minulého roku.“ Dopis byl publikován v J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVIČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 247, s. 507. Jednotou česko-slovenské akce v zahraničí britská strana rozuměla především rozšíření ČSNV o Hodžu jako zástupce jím iniciované Česko-Slovenské národní rady a dohodu s W. Jakschem, vůdcem německých sociálních demokratů v exilu. K tomu srov. např. E. TÁBORSKÝ, *Prezidentův sekretář vypovídá*, s. 216-219. B. Lockhart k tomu ve svých pamětech uvádí, že se „v té době britská vláda klonila k názoru, že malé státy, které nebyly schopny bránit se samy, jsou nebezpečím pro mír a že v novém světě, který se měl vybudovat po válce, musíme mít méně států, ale větších. Převažovala proto silná neochota slíbovat něco o budoucnosti Sudet a Slovenska a jako první podmínkou jakéhokoliv uznání i jen de facto Foreign Office žádal, aby si Čechoslováci dali do pořádku svou vlastní domácnost. Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 93. Podobně stanovisko jako Velká Británie zastávalo v květnu 1940 i francouzské ministerstvo zahraničí, když úřadujícímu místopředsedovi ČSNV Šrámkovi oznámilo, že dokud nebude ČSNV rozšířen, nebude zahraniční akci poskytnut úvěr. Beneš se snažil britským požadavkům vyhovět především prostřednictvím dohody s Hodžou a rezervací několika míst v Národní radě pro zástupce československých Němců, včetně postu místopředsedy. Srov. zejména J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, s. 90-91. K britskému postoji k Hodžovi srov. i B. R. H. LOCKHART,

V průběhu první poloviny roku 1940 se postupně formuje Benešův plán dosáhnout vedle uznání prozatímní vlády i vytvoření širší struktury tzv. prozatímního státního zřízení, do jehož rámce by byla prozatímní vláda zasazena. Vedle vlády mělo prozatímní státní zřízení podle Benešových plánů zahrnovat prezidenta republiky a Národní radu.²¹ Prezidentem republiky se měl stát právě Beneš, ovšem již nikoliv jako předseda prozatímní vlády s odkazem na § 60 ústavní listiny z roku 1920, ale spíše jako morální autorita a vůdce zahraničního odboje, který je uznáván za prezidenta doma na okupovaném území.²²

Podmínky pro uskutečnění hlavního cíle ČSNV definitivně dozrály až po vojenském pádu Francie a změnách v britské vládě, při kterých stoupenci Mnichova v konzervativní straně vyklidili své přední pozice Churchillovu křídlu, byť ještě stále zůstávali členy britské vlády.²³ V dopise lordu Halifaxovi ze dne 9. července 1940

Přichází zúčtování, s. 94, 97 a 123. Lockhart mimo jiné uvádí, že mu Beneš po britském odmítnutí sdělil: „Připustíte, že mám velkou většinu. A přece se pokoušíte nutit mne, abych přijal tuto nevýznamnou menšinu vyděračů. Nesnažíte se je přemluvit.“ Beneš podle Lockharta mluvil velmi roztrpčeně a hovořil o tom, že odejde do Spojených států. Nejednotnost a ostré rozpory se však netýkaly jen československé zahraniční akce, ale i většiny ostatních exilových reprezentací v Londýně (např. rakouské, polské, jugoslávské, holandské atd.). Srov. např. V. SMETANA, *In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942)*, s. 197-198.

²¹ Byl to právě prezident E. Beneš, který se jako první vyslovil v československém exilu pro projekt širšího sboru v rámci prozatímního státního zřízení. Poprvé Beneš uvažoval o širším poradním sboru již v září 1939. Podle jeho původních představ se měl sbor skládat z čs. vyslanců, politiků a významných krajanů. Blíže viz V. ŠUSTEK, *Státní rada v Londýně v letech 1940-1941*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 1994, s. 241-242. O Benešových představách o funkci a složení Národní rady (nakonec ustavené pod názvem Státní rada) nejlépe vypovídá jeho rozklad ze dne 28. dubna 1940 adresovaný pravděpodobně britskému ministerstvu zahraničních věcí publikovaný in: J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 231, s. 479. Národní rada měla být vytvořena jako poradní a kontrolní orgán, který by nahrazoval parlament. O tom, že by Národní rada měla vykonávat i zákonodárnou činnost, však Beneš neuvažoval. Členy národní rady se měli stát: 1) bývalí ministři, poslanci a senátoři; 2) členové ČSNV; 3) význačné osobnosti politického a ekonomického života; 4) vojáci a jiní odbojářé, kteří přijdou z Československa později; 5) významné osobnosti, o jejichž členství dosud nebylo rozhodnuto (např. Ečer, Szathmáry). Zajímavý se jeví především způsob svolání Národní rady. Jednotlivé členy Národní rady měl totiž podle tohoto Benešova rozkladu svolat k ustavujícímu shromáždění osobními dekrety právě Beneš, a to nikoli ještě z titulu prezidenta republiky, ale z titulu „doma uznávaného zástupce celého našeho zahraničního hnutí“. K Benešovým plánům na pacifikaci nespokojených členů zahraničního odboje prostřednictvím jejich zapojení do činnosti Státní rady srov. V. ŠUSTEK, *Státní rada v Londýně v letech 1940-1941*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 1994, s. 240-241 a 244. Šustek mj. konstatuje, že projekt Státní rady byl pro Beneše především příhodným prostředkem k popření obvinění z diktátorských snah a k dosažení modu vivendi se Slováky a ostatními opozičníky.

²² V první polovině roku 1940 se tedy Beneš ještě stále oficiálně nedovolával neplatnosti své abdikace z 5. října 1938.

²³ Podle V. Smetany se Velká Británie rozhodla svoji původní taktiku usilující o vyvážení zájmů ve střední Evropě prostřednictvím širších státních celků změnit ve prospěch jasné podpory svého přirozeného válečného spojence až v okamžiku, kdy se její situace stala po pádu Francie více než kritickou. I za této situace se však mnoha Britům jeví uznání prozatímní vlády jako odvážný krok, který z právního pohledu nemá žádný precedent. V. SMETANA, *In the shadow of Munich, British*

oznámil Edvard Beneš britské vládě rozhodnutí o přeměně Československého národního výboru ve vládu a ustavení prozatímního státního zřízení Československé republiky, jež mělo být tvořeno prezidentem republiky, exilovou vládou a Státní radou. Prozatímní vláda, včetně prezidenta republiky, tedy byla ustavena ČSNV,²⁴ fakticky však byla prohlášena Benešem samotným, neboť většina členů ČSNV v té době ještě do Londýna z Francie nedorazila. Velká Británie dopisy lorda Halifaxe z 18. a 21. července 1940 prozatímní československou vládu uznala.

Toto britské uznání však obsahovalo řadu omezení, která československou prozatímní vládu stavěla v porovnání s ostatními exilovými vládami do poněkud druhořadého postavení. Britská vláda nejmenovala na rozdíl od všech ostatních exilových vlád k československé prozatímní vládě mimořádného a zplnomocněného vyslance. Především však britská vláda uznala československou vládu na rozdíl od všech ostatních exilových vlád pouze jako prozatímní vládu,²⁵ která navíc podle Halifaxova dopisu ze dne 18. července 1940 byla „reprezentativním zástupcem českého a slovenského lidu“,

Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 197.

²⁴ Beneš ve svém dopise uvedl: „V nové situaci, vyplývající z nedávných událostí v naší zemi a v Evropě vůbec, Národní výbor ve shodě s armádou, s všemi československými činiteli politickými za hranicemi, zvláště pak ve shodě se zcela zřejmým a nezlomným duchem odboje ohromné většiny všeho obyvatelstva v obsazené vlasti – rozhodl se nyní ustavit prozatímní československou vládu s celým státním zřízením.“ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 438-440.

²⁵ Nutno ovšem poznamenat, že v ještě neurčitějším a nejasnějším mezinárodněprávním postavení než československá prozatímní vláda se nacházel francouzský výbor generála de Gaulla. K povaze prozatímnosti uznání srov. především pojednání o této otázce z pera prezidentova sekretáře E. Táborského, který ve své knize Naše věc k této problematice uvádí: „Atribut prozatímnosti se vyskytuje při uznání vlád jen zcela výjimečně, ojediněle. Nebyl proto v nauce mezinárodního práva dosah tohoto pojmu v této souvislosti dostatečně probrán a zhodnocen. Jak tomu však nasvědčují hlavní díla systematicky pojednávající o právu mezinárodním, lze na uznání vlád prozatímních hledět přibližně asi tak, jako na uznání de facto. Jelikož ani po uznání prozatímní československé vlády britská vláda u ní nepověřila ani vyslance ani žádného jiného diplomatického zástupce, nýbrž dala se až do „plného uznání“ z července 1941 zastupovat jen „britským reprezentantem“ (jímž byl Bruce Lockhart), zdá se, že i britská vláda se dívala na prozatímní uznání z 21. července 1940 jako na jakýsi druh uznání de facto. E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 130-132. Na s. 139 k tomu Táborský dodává, že plné uznání de iure je považováno za právně neodvolatelné, zatímco pouhé uznání vlády provizorní (de facto) je nutné považovat právně za odvolatelné. Politicky je podle něho uznání vlády de facto nesporně méně hodnotné než plné uznání de iure a zahrnuje vždy určitou rezervu na straně uznávajícího subjektu. Vyskytuje se jen v dobách mimořádných a je často předchůdcem uznání plného. B. Lockhart ke svému vlastnímu postavení britského zástupce u prozatímní vlády ve svých pamětech uvádí: „Byl jsem jmenován britským zástupcem u prozatímní československé vlády. Můj úřední titul měl být britský agent. Ale ohradil jsem se. V roce 1918 jsem byl jmenován britským agentem u neuznané bolševické vlády. Jednou za život to stačilo.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 127. Za zmínku jistě stojí i to, že britský ministr zahraničí Halifax od září 1939 do svého odchodu z úřadu v prosinci 1940 ani jednou osobně nepřijal svého podřízeného britského zástupce u československé vlády B. Lockharta. Situace se měla změnit až s příchodem nového ministra zahraničí A. Edena, který byl spolu s Churchillem Benešovi a československé zahraniční akci podstatně více nakloněn. Odpor nezanedbatelné části vysokých úředníků Foreign Office proti Benešovi trval i po Halifaxově odchodu. Tamtéž, s. 144. K zhodnocení příspěvku B. Lockharta pro československou věc srov. např. V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 197.

tedy nikoliv zástupcem Československé republiky, jak se uznání prozatímní vlády často nepřesně interpretuje.²⁶ Britská vláda rovněž výslovně upozornila na skutečnost, že nemá v úmyslu se tímto uznáním předem zavázat, že uznává nebo že bude podporovat stanovení kterýchkoliv budoucích hranic ve střední Evropě. Dále britská vláda zásadně odmítla i Benešův pokus spojit uznání prozatímní československé vlády s potvrzením právní a politické kontinuity Československé republiky, když uvedla, že „nelze předpokládat, že vláda Jeho Veličenstva nezbytně sdílí Váš závěr, který jste v dopise učinil: že totiž svým postupem po událostech 15. března 1939 zaujala vláda Jeho Veličenstva jakékoliv definitivní stanovisko, pokud jde o právní kontinuitu Československé republiky.“²⁷ Lze shrnout, že Velká Británie v letech 1939 a 1940 nikdy neuvažovala o uznání jakékoliv jiné československé organizace než té, která bude vedena E. Benešem. Otázkou pouze zůstávalo, kdy má toto uznání přijít a jakou bude mít formu. Z pohledu Foreign Office nešlo o čistě právní otázku, ale rozhodnutí politické, neboť legalita Benešova postavení byla pro Velkou Británii minimálně sporná. Na rozdíl od většiny ostatních exilových vlád v Londýně nebyl Benešův nárok založen na zjevné kontinuitě, ale na právní konstrukci a zejména pak na jeho reálném politickém vlivu v československém exilu, který byl podpořen příspěvkem československých vojáků. Proto uznání přišlo až v okamžiku, kdy po pádu Francie výhody spojené s uznáním E. Beneše a československé zahraniční akce podstatně převážily nevýhody a právní obtíže s tím spojené. Vzhledem k přetrvávajícím britským námitkám proti postavení E. Beneše však sotva mohlo jít o více než uznání „prozatímní“.²⁸

Beneš prozatímní vládě korespondenci s Halifaxem, která vedla k jejímu uznání ze strany Velká Británie, nepředložil, a tak jí zůstal skutečný rozsah uznání zpočátku

²⁶ Těto skutečnosti si byl dobře vědom i prezident E. Beneš. Feierabend ve svých pamětech např. vzpomíná na rozmluvu s Benešem v souvislosti s vytvořením Státní rady v roce 1940: „Prezident mi také řekl, že si přeje, aby Státní rada představovala československý stát, tj. aby v ní byli zastoupeni také naši Němci. Poněvadž se nepodařilo u Britů prosadit, aby naše vláda byla uznána jako představitelka republiky, nýbrž byla uznána pouze jako představitelka československého lidu, prezident to chtěl napravit při ustavení Státní rady. Jeho stanovisko jsem chápal, ale nepokládal jsem za logické, aby vláda zastupovala československý lid a Státní rada československý stát.“ L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 45. Feierabend byl narozdíl od Beneše odpůrcem zastoupení demokratických československých Němců ve Státní radě. K tomu srov. i zápis Opočenského ze dne 10. srpna 1940 o rozmluvě Feierabenda s Benešem. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 32. Srov. i V. ŠUSTEK, *Státní rada v Londýně v letech 1940-1941*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 1994, s. 244 a 251.

²⁷ Blíže viz E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 441-443.

²⁸ Blíže viz V. SMETANA, *In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942)*, s. 198.

utajen. Korespondence byla vládě předložena až dodatečně na žádost Osuského.²⁹ Přes výše uvedené zásadní limity, na které Beneš i jeho stoupenci při svých veřejných vystoupeních, rozhlasových projevech a vzkazech do vlasti rádi zapomínali,³⁰ bylo britské uznání velkým vítězstvím Edvarda Beneše,³¹ které definitivně vychýlilo kyvadlo dějin ve prospěch jeho koncepce zahraniční akce. Výše uvedené platí navzdory skutečnosti, že o Benešově prezidentské funkci se Halifaxovy dopisy vůbec nezmiňovaly, neboť vycházely důsledně pouze z uznání prozatímní československé vlády.

Beneš tedy nebyl v červenci roku 1940 uznán Velkou Británií za československého prezidenta *de iure*. Jisté pochybnosti však byly vyjadřovány na britské straně i ohledně možnosti jeho uznání *de facto*.³² V červenci roku 1940 se proto Beneš

²⁹ Bližší viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, s. 111. či L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 32.

³⁰ Stejně tak exiloví představitelé v čele s Benešem rádi v letech 1940-1942 zapomínali na limity britského postoje k neplatnosti Mnichovské dohody. K tomu srov. např. Opočenského deníkový záznam ze dne 25. srpna 1942, tedy krátce po vydání klíčové noty A. Edena ze dne 5. srpna 1942, která formulovala britské stanovisko k neplatnosti Mnichovské dohody. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 231. Opočenský si do deníku zapsal: „Nová ministerská rada o dokumentech Eden-Masaryk. Trvala celkem do čtyř hodin. Stránský mluvil hodinu. Že těmi akty se teprve legalizuje to, co naše propaganda již přes rok tvrdila. Řípka a Masaryk přiznali, že propaganda byla napřed před fakty.“ Feierabend k tomu ve svých pamětech dodává: „Debatě o nové situaci Jaroslav Stránský dokázal, že britská nota legalizovala stav, který naše propaganda hájila již celý rok. Odsoudil takové jednání a tvrdil, že nyní nebude nikdo naší informační službě věřit. Řípka i Masaryk doznali, že naše propaganda předbíhala skutečnosti, ale činili prý to na základě Churchillova sdělení z 30. září 1940, jímž prohlásil, že Mnichovská dohoda byla zrušena.“ Bližší viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 158.

³¹ Posun od ČSNV, jehož mezinárodněprávní postavení bylo velmi nejisté a jeho pravomoci velmi neurčité, k vládě, byť pouze prozatímní a reprezentující pouze český a slovenský lid, byl patrně nejvýraznějším posunem v celé historii československé zahraniční akce za druhé světové války. Pokud jde o rozdíl mezi kompetencemi vlády (být prozatímní) a ČSNV srov. např. E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 126-127. Tábořský k tomu uvádí, nazve-li se určitý reprezentativní orgán vládou, dostává se mu automaticky oné pevné pravomoci, jež vládám podle oné mnohaleté tradice i praxe přísluší – ledaže by ta či ona stránka kompetence výslovně byla vyloučena. Naproti tomu přizná-li se stejnému sboru sebeširší kompetence, aniž by byl výslovně uznán za vládu, nezbyvá – vzhledem k tomu, že tu jde o instituci ad hoc – než příslušnou kompetenční klauzuli běžným způsobem interpretovat. Což vždy znamená – jelikož takový výklad nečapadne vždy u obou stran shodně – od případu k případu se o jednotlivých otázkách příslušnosti dohadovat. Srov. i J. W. BRUEGEL, The Recognition of the Czechoslovak Government in London, in: Kosmas – Journal of Czechoslovak and Central European Studies, díl II., č. 1, s. 1, J. W. Bruegel považuje prozatímní uznání z července 1940 za nic méně než zázrak.

³² K tomu srovnej J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu, s. 90-91. Kuklík k této záležitosti uvádí: „Britské ministerstvo zahraničí však na Beneše dále pohlíželo spíše jako na osobu v postavení exilového premiéra a bylo maximálně ochotno připustit jeho uznání za prezidenta ČSR *de facto*. Ostatně tato záležitost vyvolala na Foreign Office rozsáhlou diskusi, která nakonec vyzněla v Benešův prospěch, když podle záznamu Foreign Office z května 1941 měl být Edvard Beneš považován *de facto* za prezidenta Československa a při jednání s ním a s ostatními hlavami spojeneckých států v exilu neměly být činěny žádné rozdíly.“ Na jiném místě Kuklík doplňuje, že Foreign Office vyjadřoval pochyby, zda by před britským soudem uspělo prohlášení, že Benešovo postavení je rovno postavení hlavy státu. Při sporech Beneše s jeho politickými odpůrci v československé zahraniční akci, kteří britské ministerstvo zahraničí doslova bombardovali svými protesty proti Benešovi jako prezidentovi, Foreign Office, především pak F. Roberts, přiznávalo

patrně stal pouze prezidentem prozatímního státního zřízení a až další válečný vývoj měl ukázat, zdali se mu podaří plně prosadit jeho teorii právní kontinuity Československé republiky a prezidentské funkce i v mezinárodním měřítku.³³

Vycházíme-li z platnosti Benešovy abdikace, může okamžik mezinárodněprávního uznání Beneše za prezidenta Československé republiky hrát roli při zodpovězení klíčové otázky, kdy se E. Beneš opět stal prezidentem republiky. K tomu je však nutné dodat, že mezinárodní uznání vlády či hlavy určitého státu nevypovídá z právního pohledu nic o tom, zda tato vláda či hlava státu byla ustavena v souladu s platnými ústavními předpisy tohoto státu. To, zda se ta či ona vláda či hlava státu dostala k moci násilím, revolucí či v souladu s platným právním řádem, má však nepochybně svůj velký význam politický, který rozhoduje o tom, zda se uznání poskytne či nikoliv a zda půjde o uznání *de facto* či *de iure*. Mezinárodněprávní uznání (či neuznání) prezidentské funkce Edvarda Beneše tedy nemohlo z právního pohledu vypovídat samo o sobě nic o tom, zda kontinuita prezidentské funkce Edvarda Beneše byla z pohledu vnitrostátního právního řádu zachována. Může však významně přispět do celkové mozaiky osvětlující problematiku kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše.

Spojené státy americké, na které Beneš od počátku velmi spoléhal, v té době odmítaly uvažovat byť i jen o uznání československé vlády *de facto*. Situace se nezměnila ani v první polovině roku 1941.³⁴ Velké zklamání zažil Beneš především

odpůrcům Benešovy prezidentské funkce logiku jejich argumentů a odsuzovalo Benešův postup proti politickým odpůrcům. J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 30. B. Lockhart ve svých pamětech taktně podotýká, že „je pravda, že v našem Foreign Office byli vysocí úředníci, kteří podezírali dr. Beneše a pokládali ho za příliš obratného.“ Bliže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 88.

³³ Benešova prezidentská funkce v této době tedy ještě nemohla jednoznačně odvozovat svoji právní relevanci z mezinárodněprávního uznání. Opačný názor ohledně problematičnosti mezinárodněprávního uznání prezidentské funkce Edvarda Beneše v červenci roku 1940 zastává např. E. Tábořský, který skutečnost, že se Halifaxovy dopisy z 18. a 21. července 1940 o Benešově prezidentské funkci vůbec nezmiňovaly, interpretuje v Benešův prospěch. Podle Tábořského Beneš ve svém notifikačním dopise ze 9. července 1940 výslovně mluvil zvláště o prezidentu republiky a zvláště o ministerském předsedovi a členech kabinetu, proto kladné a bezvýhradné přijetí této notifikace britskou vládou nezbytně znamenalo uznání jak hlavy státu, tak i vlády. Tento závěr je podle Tábořského tím spíše na místě, že v předběžné odpovědi, kterou zaslal dne 18. července 1940 Halifax Benešovi na jeho notifikační dopis z 9. července 1940, psal britský ministr zahraničí o řadě problémů, jež s uznáním souvisely, a činil výhrady k některým Benešovým vývodům, avšak ani slovem se nedotkl trojdílného složení prozatímního státního zřízení, jež tvořilo hlavní obsah Benešovy notifikace. E. TÁBORSKÝ, *Naše věc*, s. 130. Přestože tato Tábořského argumentace má svoji poměrně přesvědčivou vnitřní logiku, výše zmíněný přístup britského ministerstva zahraničí k Benešově prezidentské funkci svědčí spíše o opaku. Sám Tábořský k tomu na jiném místě dodává: „Přesto však dlužno přiznat, že uznávací akt z července 1940 v této otázce zanechal jisté nejasnosti, že postavení prezidentovo nebylo mezinárodněprávně vytyčeno s patřičnou přesností a určitostí.“

³⁴ Srov. např. J. KALVODA, *Z bojů o zítřek*, III. díl, Praha 1998, s. 104

v únoru 1941, kdy Spojené státy americké jmenovaly vyslance A. J. D. Biddlea u exilových vlád Belgie, Nizozemí, Norska a Polska.³⁵ Československé vládě se přitom nedostalo ze strany USA ani uznání de facto. Důsledky přídomek „prozatímní“, který většina exilové reprezentace včetně prezidenta Beneše považovala za takřka hanlivý, se projevovaly v mnoha oblastech.³⁶ Koncem listopadu 1940 například referoval ve vládě Jan Masaryk, že se mezi britskou vládou a exilovými vládami – včetně de Gaullova národního výboru – jedná o vydání společného projevu proti německému „novému řádu“ v Evropě. Československá prozatímní vláda měla na dotyčném dokumentu figurovat až za ostatními vládami. Podle Masarykova vyjádření mu dalo mnoho práce, než to napravil.³⁷

Bezprostředně po uznání prozatímní vlády v rozhlasovém projevu ze dne 24. července 1940 však bez ohledu na výše uvedené vyjádřil Beneš svoji teorii právní kontinuity již v plné šíři. Na posluchače se hned v úvodu obrátil „jako prezident Československé republiky“³⁸ a následně uvedl: „Neuznavše Mnichova a nic z toho, co přivodil, hájili jsme a hájíme zásadu, že Československá republika, republika Masarykova, žila a existovala i po Mnichovu dál. Celá naše právní soustava mezinárodně právně i politicky tudíž pokračuje: pro nás právně není mého odchodu z úřadu a vlasti, pro nás právně není rozbití republiky, právně a politicky neexistuje pro nás nic, co provedl násilnický nacismus u nás po 15. březnu 1939.“

³⁵ Britský zástupce u exilové vlády B. Lockhart ve svých pamětech popisuje snahu britského ministra zahraničí A. Edena zjistit po rozhovoru s Benešem v únoru 1941 důvody odlišného přístupu Foreign Office a Washingtonu k československé zahraniční akci než k ostatním exilovým vládám: „Jel jsem zpět do Foreign Office s Edenem. Hned se do toho pustil a ústřední odbor mu dodal dlouhý seznam námitek. Jejich postup byl vhodný a správný. Je povinností stálých úředníků upozornit na důsledky ministrova postupu. Námítka byla věcná a vážná. Britská vláda byla účastníkem Mnichovské dohody. Dr. Beneš se zákonně vzdal prezidentství a byl nahrazen zákonně prezidentem, jehož jsme zákonně uznali. Uznat nyní právní kontinuitu dr. Beneše jako prezidenta by pro nás znamenalo popřít legalitu potvrzenou schválením parlamentu a mohlo by mít všelijaké právní důsledky.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 150-151

³⁶ Beneš byl na důsledky provizornosti exilové vlády velmi citlivý. K tomu srov. např. L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 38. B. Lockhart, kterého rozhodně nelze vinit ze záporného vztahu k Benešovi a československé zahraniční akci, ve svých pamětech popisuje jednu z recepcí pořádanou Benešem na podzim 1940 pro diplomatický sbor takto: „Odpoledne jsem se účastnil jeho (Benešovy) recepce pro diplomatický sbor, které se zúčastnili pouze dva nižší zastupitelé: norský charge d'affaires a já. Dle příkladu britské vlády ostatní spojenecké vlády v emigraci neuznaly ubohé „prozatímníky“. Bylo to v době, kdy, jak si vzpomínám, mi jinak trpělivý Jan Masaryk poslal dopis podepsaný doložkou: „Váš prozatímní...“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 142.

³⁷ Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 38.

³⁸ Tedy nikoli jako Národním výborem ustanovený prezident prozatímního státního zřízení, jehož prozatímní vláda byla právě uznána Velkou Británií za reprezentativního zástupce českého a slovenského lidu.

Prohlašuji slavnostně tyto naše politické a právní zásady a zdůrazňuji, že platí pro nás všechny zde a platí pro všechny příslušníky našeho státu a našeho národa, pro Čechy, Slováky, Němce i Karpatorusy, i ostatní u nás doma. Prohlašuji dále za neexistující a bezprávné všechno to, k čemu byli od září 1938 nezákonně a neústavně přinuceni. Buďte si všichni vědomi také toho, že i to, co z vaší vlastní správy a vlády zůstalo a zůstává, je v rukou nepřítele, musí poslouchat gestapa a cizích vládců, nemá své vůle a nemá své vlastní moci.³⁹

Benešova teorie právní kontinuity a obnovy Československa v sobě zahrnovala jak prvky kontinuity, tak i revoluce. O poměru, v jakém mají být tyto na první pohled neslučitelné prvky vzájemně namíchané, měl Beneš od počátku války poměrně jasno. Ve svém právním projevu ve Státní radě k tomu dne 11. prosince 1940 uvedl: „Naše prozatímní státní zřízení je proniknuto především zásadou kontinuity republiky. Zásada ta je prvním článkem celého našeho osvobozovacího programu a ze zásady té vychází a bude vycházet celý náš politický odbojový program a všechna naše činnost... To neznamena, že budeme všechno dělat do posledních podrobností tak, jak jsme to měli v první republice, a že chceme všechno, co u nás bylo, obnovit. To znamená jen, že ničeho, co z přinucení se stalo, neuznáváme a neuznáme, že mezinárodně ničeho z toho, co nám bylo vzato, se zásadně nevzdáváme a že jen nová naše dobrovolná jednání mohou definitivně stanovit naše hranice, naše odškodnění za to, co se nám stalo a co se nám děje, a naši novou mezinárodní pozici; to také znamená, že vnitropoliticky demokratické rozhodnutí našeho občanstva ustanoví svobodně a svrchovaně i novou vnitřní strukturu i to, co ze starého řádu politického, hospodářského a sociálního zachováme a co změníme... Ale přitom zásadou naší je měnit všechna ustanovení první republiky co nejméně a provádět změny výlučně v duchu a smyslu naší konstituce a našich dosavadních zákonů.“⁴⁰

Ve stejném projevu Beneš k problému kontinuity dodává: „Tím vším chci zdůraznit, že jsme si vědomi ohromné síly toho, co znamená historická a právní kontinuita, a všude, kde to státu, národu a naší dnešní práci poslouží, jí plně využijeme. Na druhé straně jsme si stejně vědomi toho, že jsme v době převratné, že jsme nejen ve válce, nýbrž že prožíváme také patrně dost dlouhé revoluční období hlubokých všestranných změn a že tudíž musíme doplňovat všude, kde je to nutno, svou koncepci

³⁹ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 88-92.

⁴⁰ První projev ve Státní radě ze dne 11. prosince 1940 byl publikován v E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 262-264.

právní kontinuity koncepcemi, vycházejícími z našeho pojetí odboje, a koncepcemi, jež si vynutí mezinárodní i vnitřní události, vyvolané dnešní válkou a dalšími eventuálními převraty... Události v celé Evropě nám samy ukáží, jak se provede vývoj a převrat u nás doma. O tom každý z nás bude mít plnou volnost uvažovat a podle svých názorů a představ počítat, jak to bude anebo jak by to mělo být. Pro mne takto zdůrazněný princip kontinuity republiky, doplněný vývojovými změnami, vyplývajícími z revolučního vývoje Evropy, představuje nejen politickou a právní základnu a politický a právní obsah celého našeho prozatímního ústrojí státního, nýbrž současně nám dává to nejpodstatnější pro další naši činnost, určuje nám největší a podstatnou část celého politického programu pro budoucnost a zároveň nám dává metodu, proceduru a cestu, které máme použít všude tam, kde je třeba změn proti tomu, co bylo v první republice.⁴¹

Princip právní kontinuity předmnichovského Československa tedy měl být podle Benešových představ z roku 1940 důsledně střežen proti všem vnějším nepřítelům, ale na druhou stranu neměl představovat žádnou větší překážku při plánování a provádění, byť i velmi radikálních změn politické, sociální a hospodářské struktury předmnichovského Československa.

V dubnu 1941 se Beneš k problému kontinuity ještě mnohem konkrétněji vyjádřil při rozpravě po referátu pozdějšího exilového ministra spravedlnosti J. Stránského na téma revoluce a kontinuita takto: „Kontinuita a revoluce, dva protilehlé pojmy, jsou v denní práci našeho hnutí povážlivě míchány. V zájmu osobním jednou je se dovoláváno kontinuity, podruhé revoluce. Jak rozdělit sféru kontinuity a sféru revoluce? Kontinuita pro zahraniční stanovisko, pro naše uznání spojeneckými státy, v otázce hranic, v tom platí kontinuita. V otázce vnitřní úpravy poměrů, tam platí princip revoluce. Jsme ve válce s Německem, neděláme odboj, to je princip kontinuity, ale jak upravíme vnitřní věci, nezávisí na nás, není vyloučeno, že je budeme muset upravovat revolučně... Revoluce je výměna vládnoucích tříd. Evoluce - revoluce, často v revoluci není jasno, co se má změnit. Revoluce je výraz určitého programu, není dnes dosud vidět jeho obrys. Není možno zde dělat fundamentální změny. Bude-li radikální evropská změna, není v našem zájmu ani zůstat pozadu, ani předcházet. Problém demokracie je, jak omezit kritiku. Válka je dnes ideologické spojení s válkou o nové sociální uspořádání...

⁴¹ Tamtéž, s. 264-265.

Evropský člověk v rozkladu hledá nové autority. Nesmíme myslet, že reforma stačí, nesmíme ani být, ani zdát se elementem statickým.“⁴²

V listopadu 1941 ve svém projevu ve Státní radě Beneš předvídá, že půjde po válce o „revoluci, v níž osoby jsou a budou málo a národ a stát jako celek všecko. V takové krizi osoby odcházejí, generace se vyměňují, strany a sociální třídy se rozměňují, národ, stát, strany a třídy se nově formují a nový život se rodí.“⁴³

Princip kontinuity tedy neměl podle Beneše platit pro československé vnitřní poměry. Ve vnitropolitických, hospodářských a sociálních věcech poválečného Československa měl platit princip revoluce. Nastane-li po válce radikální změna hospodářských a sociálních poměrů, což Beneš očekával, mělo se Československo organicky začlenit do tohoto revolučního hnutí. Bylo by dle Beneše chybou za takovým hnutím zaostávat. Na druhé straně však bude podle Beneše nutné udržet tuto revoluci v přiměřených mezích a zabránit zkomunizování vlády a země. Podle Beneše byl československý národ dostatečně vyspělý, aby se to podařilo.

Ve svém závěrečném projevu ve Státní radě v únoru 1945 se Beneš jasně vyjádřil při obraně legality své prezidentské funkce i k důvodům, proč od počátku zvolil za pevný bod, od něhož se kontinuita práva a státu odvíjela, září 1938, a nikoliv až březen 1939: „Budiž tudíž jednou provždy konstatováno, že všecko, co se u nás, v našem státě a s naším státem stalo už od konce srpna 1938, neodpovídalo přesně našim zákonům a naší ústavě. Bylo tudíž samozřejmé, že politicky i právně, když jsme začali znovu boj o svůj stát a své osvobození, jsme se musili vrátit před září 1938, tj. do doby naší legality. Je to nejen politicky samozřejmé, bylo to však také ve výsostném zájmu státu a je to i právně nejlogičtější a nejvýhodnější. Nejde o otázku té či oné osoby, jde o otázku zájmu spravedlnosti pro stát a národ. To bylo vždycky mým vodítkem, když jsem hájil naši přijatou ideologii druhého odboje a když jsem na ideologii této zakládal také teorie o nutnosti obnovení předmnichovských hranic a odůvodňoval ji tím jak mravně, tak i právně. Každá jiná ideologie odboje je nejen nevhodná, zájmům státu nevýhodná, ale také přijímající a uznávající naše ponížení a naše ukřivdění a v důsledcích tudíž zrazující naše státní a národní zájmy.“⁴⁴

⁴² Jedná se o záznam z deníku J. Opočenského ze dne 4. dubna 1941. Viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 105-106.

⁴³ Druhý projev ve Státní radě 25.11.1941. Blíže viz E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 311.

⁴⁴ E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 426.

Beneš v tomto projevu tedy sám připouští, že v jeho koncepci kontinuity státu, práva a prezidentské funkce nejde jen o přesvědčivost právní argumentace a dodržování základních právních principů, ale především o výsostný zájem státu, politickou účelnost a právní výhodnost. Vyjdeme-li z tohoto Benešem popsaného úhlu pohledu, jeví se jeho koncepce právní kontinuity jako skutečně logická a bezproblémová. Budeme-li se však držet čistě juristického hlediska, jak činili např. po druhé světové válce na stránkách odborného právního tisku stoupcí tzv. normativní právní vědy,⁴⁵ má jeho koncepce právní kontinuity značné trhliny, kterými se budeme zabývat v dalších kapitolách této práce.

Ve svém posledním zásadním projevu na toto téma, který Beneš přednesl dne 15. prosince 1945 při udělení čestné vědecké hodnosti doktora právních věd Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, své původní pojetí právní kontinuity a revoluce poněkud korigoval: „Naše národní revoluce v zahraničí za druhé světové války musela proto právně znamenat především návrat do právního stavu první republiky proti právnímu stavu tzv. protektorátu. První princip, kterého se už v r. 1939 a pak v r. 1940 naše londýnská vláda dovolávala, byl princip právní kontinuity. Tuto právní kontinuitu uplatňovala především vzhledem k cizině, tj. mezinárodně právně, aby mohla zdůrazňovat mezinárodní nesprávnost všeho toho, co se stalo v Mnichově a po Mnichově. Z hlediska vnitropolitického nám však princip právní kontinuity znamenal dvě podstatné věci: (i) Především právní a skutečně politické obnovení všech těch duchovních a mravních hodnot demokracie, tj. navazování na trvání režimu demokracie, sestávajícího z Národního shromáždění, z prezidenta republiky a z vlády republiky a pokračujícího za normálních poměrů v zásadním uznávání systému práva a svobod, jež tento režim představoval v r. 1938 a jež měl předpokládat v některých hlavních svých zásadách i pro budoucnost; (ii) Soustavné měnění právních norem – tak jak to děláme dnes – ve všech těch otázkách, jež po válce politicky změn budou potřebovat, při čemž se na základě dřívějšího práva budou změny ty odvážně a rozhodně provádět, a bude tudíž princip kontinuity sloužit nikoli jako zásada, od níž se neustupuje, nýbrž jako jistého druhu metoda nebo indikace, v jakém směru se má jít dál, jak příslušné změny mají být prováděny a jak daleko se ve změnách těch pro dnešní dobu má postoupit.“⁴⁶

⁴⁵ K tomu srov. kapitolu č. VII. této práce.

⁴⁶ Projev byl publikován např. v E. BENEŠ, Projev prezidenta republiky o právní kontinuitě a o novém právu, in: Právní prakse, roč. 1945, s. 280-281. Nově pak E. BENEŠ, Přednášky na Univerzitě Karlově 1913-1948, Praha 1998. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš, Politická biografie českého demokrata, část II., s. 565-567. K studiu E. Beneše na české a následně i německé právní fakultě v letech

Beneš tedy půl roku po skončení druhé světové války nabízí kontinuitu práva a státu nejen pro zajištění předmnichovských hranic Československé republiky, jak činil již od počátku války, ale i jako záruku dalšího demokratického vývoje státu a právního řádu, když místo diskontinuity (v materiálním smyslu) a revoluce požaduje evoluci a reformy. V praxi, jak ještě uvidíme, se však právní předpisy vydávané na sklonku války a v prvních šesti měsících po osvobození blížily více Benešovým válečným představám o nutnosti revoluce ve vnitřních věcech československého státu.⁴⁷

1908-1909 a 1913 srov. J. DEJMEK, Edvard Beneš, Politická biografie českého demokrata, část I., s. 55.

⁴⁷ Pro srovnání uvedme i pojetí právní kontinuity v podání komunistického předáka Klementa Gottwalda tak, jak je shrnul ve svém projevu ze dne 8. dubna 1945: „česká ani slovenská buržoazie se dnes nemůže opírat o žádnou z těch právních ústavních a státních institucí, které si vytvořila do Mnichova. A nemůže navazovat ani na předmnichovskou vládu a předmnichovský parlament, nemá pevné ústavní instituce, které by mohla ovládat a s jejichž pomocí by mohla ve jménu práva, ústavnosti a kontinuity vládnout. K porovnání může složit příklad Belgie: tam belgická buržoazie zrestaurovala starý předválečný parlament a s pomocí tohoto parlamentu, který měla v rukou, začala vládnout. Podle charakteru tohoto parlamentu vytvořila vládu a vládne, jako by se nic nestalo. U nás takový případ není. To je jedna změna oproti jiným zemím. Druhá charakteristická věc pro Československo je tato: na rozdíl od jiných emigrantských vlád si naše československá vláda domů nenese nic takového, oč by se mohla opírat. V Londýně byla Státní rada, vláda a prezident. Státní rada byla zásluhou našich soudruhů rozpuštěna. Vláda, jejíž trosky přijely do Košic, musela už ve vlaku podat demisi, ještě na sovětské půdě, a z těch, kdo udržují kontinuitu, zůstává jediný Beneš. V celé řadě jiných zemí tomu tak nebylo. Například ve Francii přišla buržoazie domů s vládou v čele s de Gaullem, se svou státní radou, a ti dnes vládou v Paříži dál a dovolávají se legality a kontinuity. U nás přišel ze zahraničí jako ústavní činitel jen Beneš. To je druhý znak těžké situace, do které se naše buržoazie dostala.“ Gottwaldův projev ze dne 8. dubna 1945 na konferenci KSS byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 210, s. 587-595. Z Gottwaldova projevu je více než zřejmé, že si byl narozdíl od Beneše velmi dobře vědom toho, jaký význam mohla mít přísně dodržovaná právní kontinuita předmnichovského Československa (ve vnitropolitických, hospodářských a sociálních věcech) pro poválečný vývoj československého státu.

II. 5. BENEŠOVA ABDIKACE

Základem pro výše naznačené pojetí Benešovy prezidentské funkce, které nemělo zcela oporu v britském uznání prozatímní vlády, se stalo dnes již sotva udržitelné tvrzení, že Benešova rezignace z prezidentského úřadu byla neplatná, neboť byla učiněna pod nátlakem ze strany Německa, a že naopak Háchova volba prezidentem druhé republiky nebyla z ústavního hlediska platná. Touto problematikou se zabýváme až na tomto místě, neboť v říjnu 1938 Beneš i jeho stoupenci považovali Benešovu abdikaci za platnou. Jak jsme si výše ukázali, toto stanovisko si podrželi i v roce 1939 a v první polovině roku 1940. Zlom nastal oficiálně právě až v červenci 1940.

Názory autorů, kteří se problematikou neplatnosti či platnosti Benešovy abdikace zabývali, se zásadně rozcházejí. Mezi dnešní odpůrce neplatnosti Benešovy abdikace patří např. V. Pavlíček, který k Benešově rezignaci uvádí: „Převzetím ústavní funkce uskutečněné složením slibu se prezident zavázal dbát blaha republiky a lidu. Při výkonu svého úřadu musel zvažovat, co je v zájmu státu a jeho lidu. Musel proto čelit i případnému nátlaku a rozhodnout se v souladu se složeným slibem. Ostatně ve veřejném životě obecně, a u hlav státu zvláště, k nátlaku a ovlivňování nezřídka dochází. Demise hlavy státu je v monarchiích a v republikách často nátlakem vyvolána, a přesto se za akt neplatný nepovažuje. Nelze proto jiné kritérium zvolit ani pro československý případ.“¹

Podobně se vyjadřoval k této otázce v poválečné diskusi významných československých právníků Zdeněk Neubauer, který výslovně odmítá považovat za důvod neplatnosti argument, že abdikace byla vynucena násilím. Jde podle něj sice o argument politicky a mravně velmi pádný, avšak právně náležející do soukromoprávní oblasti, jenž nelze na poli státního práva a politiky obecně využívat. Tam se pohybujeme podle Neubauera na kolbišti, kde téměř každé jednání je výslednicí politických sil a kde se velmi často jedná v takové situaci, o níž - zejména v časovém odstupu - lze tvrdit, že vykonávala na jednajícího nátlak.²

K odpůrcům neplatnosti Benešovy abdikace patřil po druhé světové válce i J. Budník, který k problematice uvádí: „Abdikace byla nepochybně důsledkem zahraničních

¹ V. PAVLÍČEK, Dekrety prezidenta republiky, in Dekrety prezidenta republiky, s. 7-8.

² Z. NEUBAUER, Kontinuita našeho ústavního práva, in: Právník, roč. 1945, s. 290. K tomu je však nutné dodat, že i přes tuto skutečnost byl Neubauer stoupencem kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše, neboť Beneš podle něj sice platně rezignoval, ale jako prezident druhé republiky. Jeho prezidentská funkce v rámci předmnichovského právního řádu zůstala nedotčena. K tomu srov. kapitolu č. VII. této práce.

i vnitropolitických poměrů nastalých po Mnichově. Politická koncepce Dr. E. Beneše, počítající se samostatným státem československým a s jeho zabezpečením soustavou vojenských aliancí, nebyla slučitelná s plány útočného nacismu, jež republika připravovaly jiný osud. Německé hrozby postavily Dr. E. Beneše před alternativu ozbrojeného konfliktu s Německem nebo abdikace. Za této situace vyskytly se i u nás živly, které ze zlého úmyslu nebo z oportunistu či zbabělosti na abdikaci naléhaly. Všechn tento politický nátlak nebyl však toho rázu, aby mohl být kvalifikován jako protiústavní vynucení abdikace. Ústavní listina nemá ustanovení o platnosti nebo neplatnosti abdikace vynucené politickým nátlakem. § 59 ústavní listiny zná jen vzdání se funkce ve volebním období jako důvod nové volby a nepřiznává jejím motivům žádného právního významu.³

K neudržitelnosti teorie o neplatnosti Benešovy abdikace se ze současných autorů dále zjevně přiklání ve svých posledních dílech i J. Kuklík, podle kterého lze původní verzi kontinuity Benešovy prezidentské funkce přijmout jen se značnými obtížemi.⁴

Z tábora současných historiků, kteří nejsou E. Benešovi příliš nakloněni, uvedme alespoň E. Mandlera, dle něhož E. Beneš zcela regulérně abdikoval a uznal svého řádně zvoleného nástupce.⁵

Mezi zásadní odpůrce teorie o neplatnosti Benešovy abdikace patřil v londýnském exilu především Osuský. Beneš podle něj jasně ve své demisi osvědčil, že podal demisi dobrovolně „ze svého osobního přesvědčení.“ Podle Osuského nikdo, ani Hitler Beneše nenutil, aby v rezignaci uvedl, že odchází dobrovolně. Tento fakt pak prý svědčí o tom, že Beneš nejen nepodal svoji demisi pod nátlakem, ale ani nechtěl, aby jeho odstoupení bylo považováno za vynucené. O platnosti Benešovy rezignace pak podle Osuského rozhoduje pouze Benešův rezignační akt a nikoli náhled exilové vlády. Osuský ovšem dovedl svoji zpočátku velmi přesvědčivou argumentaci v závěru až ad absurdum. Pokud bychom podle něj přijali vyhlášení o neplatnosti Benešovy rezignace z důvodu jejího vynucení za princip československého státního práva, znamenalo by to konec Československé republiky. Rezignace posledního císaře Habsburka Karla by pak totiž

³ J. BUDNÍK, Prozatímní státní zřízení Československé republiky, s 54-55.

⁴ J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 29. Srov. i shrnutí diskuse o kontinuitě prezidentské funkce viz J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, s. 71 an.

⁵ Viz E. MANDLER, Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou. Praha 2002, s. 21.

podle Osuského byla neplatná, neboť byla protiprávně vynucena a Karlův syn Oto by dnes mohl uplatňovat svoje dědičné právo na trůn Koruny české.⁶

Slovenský exilový politik P. Prídavok, který po rozchodu s M. Hodžou stál u zrodu opoziční platformy Slovenská národní jednota, která ostře kritizovala politiku Beneše i exilové vlády, v letáku z roku 1943 nazvaném „Slovákem v Anglicku“ prohlašoval, že není pravda, že Slováci doma uznávají Beneše a jeho exilovou vládu. Naopak se prý na Slovensku diví, „jak k této nelegální vládě přišli“. Prídavok vycházel z faktu, že se Beneš dobrovolně vzdal prezidentského úřadu a v exilu jen použil „naivný trik na ošmeknutí spojenců“.⁷ Podobným způsobem vystupovala v Londýně v letech 1943 a 1944 proti Benešovi i opoziční organizace Česká národní jednota, v jejímž čele stál generál Prchala. V otevřeném dopise České národní jednoty z 20. ledna 1944 adresovaném A. Edenovi byl Beneš důsledně a údajně ve shodě s míněním anglického soudu označován za „bývalého prezidenta“ a soukromou osobu, která zneužila svého postavení v zahraničním odboji, zbavuje se nepohodlných politických oponentů, zneužívá informace v jednání s velmocemi a „despoticky a prostřednictvím triků nelegálně předstírá, že je prezidentem Československé republiky“. Vzhledem k tomu, že žádným legálním prezidentem není, prohlašovala zároveň Česká národní jednota všechna jeho jednání za „absolutně neplatná“ s tím, že za způsobené škody měl být Beneš „činěn osobně odpovědným.“⁸

Sám Beneš se k tvrzení svých odpůrců v londýnském exilu vyjádřil později takto: „Proto jsem pokládal a pokládám ony pokusy některých našich emigrantů, kteří z důvodů ryze osobních šířili později v naší politické emigraci a ve vojsku – a dokonce i mezi Angličany a Američany – „teorii“, že nejsem „legálním“ prezidentem, aby tím zabránili v očích našich lidí i spojenců normalizaci a konsolidaci našich poměrů za hranicemi, za prostou vlastizradu. A to tím spíše, že pokud měli v souladu se svými kalkulacemi, naději na vývoj poměrů podle svých přání a názorů, naši novou právní a politickou situaci svým postupem a jednáním uznávali a byli dokonce ochotni přijímat z mých rukou jako prezidenta republiky různé funkce a úřady.“⁹

⁶ Š. OSUSKÝ, *Triedenie duchov nastalo*, s. 7-8

⁷ Blíže viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, s. 232.

⁸ Dopis podepsal vedle gen. L. Prchaly i V. Ležák-Borin, K. Locher, J. Kratochvíl a R. Hildprandt. Blíže viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, s. 235. Srov. též K. LOCHER, *Naše akce*, Londýn 1942, s. 8.

⁹ Blíže viz E. BENEŠ, *Paměti*, s. 164. Kromě Osuského, který přijal v první exilové vládě místo státního ministra a formálně byl členem vlády až do dubna 1942, byl se od ledna 1941 zasedání vlády v podstatě neúčastnil, měl Beneš patrně na mysli i Hodžu, který přijal funkci místopředsedy Státní

K nejménějším stoupencům neplatnosti abdikace prezidenta Beneše patřil v londýnském exilu naopak P. Drtina, který tuto teorii vydatně propagoval k nevoli některých členů londýnské vlády i v rámci československého vysílání BBC. Podle Drtiny byla rezignace prezidenta republiky z 5. října 1938 právně a politicky neplatná jako všecko, co se v Československu stalo neústavního od 21. září 1938, protože to bylo vynuceno násilím a hrozbami z Berlína. Proto si to také podle Drtiny Beneš nedal žádným ústavním parlamentním orgánem schválit, aby tím národ nebyl vázán.¹⁰

K věrným stoupencům platnosti abdikace patřil i prezidentův sekretář v době druhé světové války Eduard Táborský, který se většinou právních problémů spojených s československou zahraniční akcí a kontinuitou Československa velmi detailně a na vysoké úrovni zabýval ve své knize, která byla v češtině vydána v roce 1946 pod názvem *Naše věc*. Navzdory těmto skutečnostem se Táborský věnuje Benešově abdikaci v této knize v podstatě pouze v jediné větě: „Dr. Edvard Beneš, druhý prezident Československé republiky, který byl po Mnichově německým nátlakem donucen vzdát se svého úřadu a jehož rezignaci v důsledku toho bylo považovat za neplatnou, byl v té době ve Spojených státech, hotov ujmout se znovu své funkce.“¹¹

rady, jejíž činnosti se však nikdy neúčastnil, popř. Bechyněho, prvního předsedu Státní rady, který rovněž začal na konci války zpochybňovat Benešovu prezidentskou funkci.

¹⁰ Blíže např. P. DRTINA, *A nyní promluví Pavel Svatý*, s. 206. Ve svých pamětech ale Drtina, jak bylo již výše uvedeno, svůj názor poněkud pozměnil. Beneš podle něj rezignoval nikoliv pouze na nátlak Berlína. Po Mnichovu byla podle Drtiny Benešova abdikace politicky zcela nevyhnutelná. Vedle nátlaku Berlína k ní pak měl přispět i vnitropolitický tlak, především ze strany vysokých představitelů armády. Drtina k tomu ve svých pamětech doslova uvádí: „Říci tedy, že prezident Beneš se vzdal prezidentství v říjnu 1938 na nátlak a přání Berlína, je zjednodušování. Je to sice pravda, ale není to pravda celá, neboť problematičnost postavení Benešova v čele státu po mnichovské kapitulaci byla zjevná i bez takového vysloveného přání berlínské vlády. Opakuji: zahraničně politicky i vnitropoliticky. Prezident Beneš si toho byl dobře vědom zejména v okamžicích, kdy se začal hotovit k ústupu celé naší politiky před Němci. Proto říká-li sám ve svých pamětech, že se vzdal prezidentství na nátlak z Berlína, je to sice správné, ale říká to tak asi jen proto, aby ukázal, jak Hitler ihned v mnichovských dnech šel ve svém nátlaku na Československo dále přes všechny své sliby a pak též proto, že se sám nechtěl věci dále zabývat a nechtěl se u tohoto politického faktu při psaní paměti příliš zdržovat, protože pro vyličení celé těžké problematiky naší zahraniční politiky v emigraci za druhé světové války je to celkem podružné a pro mravní poplatnost západního veřejného mínění za utrpenou křivdu a příkoří, které se nám stalo, je to dokonce i výhodnější. Proto asi dr. Beneš se tím blíže a podrobněji ve svých pamětech nezabýval a proto zůstává na historii úkol, aby to vyložila úplně a všestranněji. A k tomuto úkolu bych chtěl touto kapitolou přispět.“ P. DRTINA, *Československo můj osud*, sv. I, kniha 1, s. 245.

¹¹ E. TÁBORSKÝ, *Naše věc*, s. 80. Srov. i obdobnou formulaci tamtéž, s. 141. Toto Táborského vyjádření však není zcela v souladu s jinými tvrzeními a závěry, které ve své velmi hodnotné knize rovněž uvádí. V souvislosti s otázkou svobodné vůle a donucení při přijetí mnichovské dohody Táborský např. výslovně tvrdí, že československý stát sice byl pod bezprostřední hrozbou vojenského přepadení, ale „donucení osobního vůči našim orgánům, jež při aktu přijetí působily, nebylo“. E. TÁBORSKÝ, *Naše věc*, s. 39. K osobnímu donucení vůči Benešovi ze strany Německa by tedy muselo dojít podle Táborského zřejmě až po přijetí mnichovské dohody. Jak bylo ale již výše uvedeno, sám Beneš následně opakovaně uvedl, že k rozhodnutí rezignovat dospěl již při přijetí Mnichova. V příkrém rozporu s Táborského obhajobou nepřetržité právní kontinuity prezidentské

Z významných československých právníků patřil po druhé světové válce mezi stoupence neplatnosti Benešovy abdikace především Ladislav Vošta, který k této otázce v první části svého posudku v trestní věci K.H. Franka uvádí: „Hlavní představitel státní suverenity, prezident republiky, který se stal předmětem bezpříkladné nenávisti vedoucích činitelů německé říše a jimi pošťvaného německého národa, byl nejmázněji ohrožen na svobodě, ba i na životě. Octl se v postavení, které bylo prakticky stejné, jako je postavení šéfa státu, jenž upadne do válečného zajetí. Od 29. září nemohl provést žádný úřední akt vskutku svobodně. Proto jsou jeho úřední akty provedené od tohoto dne neplatné právě tak, jako by byly neplatné akty hlavy státu provedené v zajetí. Je známo, že bylo prezidentu republiky vůbec znemožněno, aby vykonával svůj úřad a že byl nucen uchýlit se do ciziny. Československá republika neměla také brzy po 29. září 1938 legitimní vládu, která by spravovala zemi. Takovou vládou nebyla druhá vláda gen. Syrového, jmenovaná dne 4. října 1938. Proto také svolání Národního shromáždění k volbě prezidenta republiky na den 30. listopadu 1938 nebyl akt právně platný a v důsledku toho nebyla platná ani volba dr. Háchy. Tzv. prezident republiky dr. Hácha a vlády jím jmenované byly jen orgány faktické, jejichž vládní akty nemají s právem nic společného.“¹²

Ze současných autorů patří mezi stoupence neplatnosti abdikace prezidenta Beneše např. Pavel Winkler, podle jehož poněkud zjednodušující argumentace lze námitky proti kontinuitě Benešovy prezidentské funkce odmítnout poukazem na

funkce Edvarda Beneše je pak jeho komentář k možnostem československé zahraniční akce po 15. březnu 1939: „Kdyby se tehdy československá vláda byla uchýlila do zahraničí, byla by – při neuznání nového faktického stavu ze strany Francie, Anglie, SSSR, Spojených států a některých další států, resp. dominií – automaticky pokračovala ve výkonu výsostných práv československého státu, pokud výkon jejich je přípustný mimo vlastní území. Tehdejší československá vláda však zůstala v Praze a dostala se pod moc okupanta, jenž ji pak přeměnil ve vládu Protektorátu Čechy a Morava.“ E. TÁBORSKÝ, Naše věc, s. 79-80. Přestože s tímto Tábořského komentářem nelze než souhlasit, nelze podle autora této práce na jedné straně vycházet z legálnosti a legitimnosti působení česko-slovenské vlády, jmenované prezidentem Háchou dne 1. prosince 1938, a zároveň tvrdit, že rezignace prezidenta Beneše ze dne 5. října 1938 byla z důvodu německého nátlaku neplatná a prezident Beneš je tedy nepřetržitě ve funkci od prosince 1935. Pokud by byla Benešova rezignace neplatná, nemohl se Hácha nikdy stát prezidentem Česko-Slovenska, neboť prezidentský úřad byl v té době obsazen. Stejně tak by nemohl Hácha platně jmenovat jakoukoliv legitimní vládu. Tento Tábořského přístup by mohl vést až k těžko přijatelnému či spíše absurdnímu závěru: Pokud by česko-slovenská vláda skutečně nad ránem 15. března 1939 opustila území Česko-Slovenska (bez prezidenta Háchy), zapojila by se do československé zahraniční akce vedené prezidentem Edvardem Benešem, který tuto vládu nejmenoval, ač byl v době jejího jmenování prezidentem republiky, a tedy jedinou osobou, která tak byla oprávněna podle ústavní listiny z roku 1920 učinit. Stavem ústavní nouze by bylo možné tento stav odůvodnit jen sotva.

¹² L. VOŠTA, O právní kontinuitě Československé republiky, s. 9-10.

usnesení vlády z prosince 1942 a usnesení Prozatímního Národního shromáždění potvrzující prodloužení funkčního období prezidenta Beneše až do nové volby.¹³

Podobnou, i když podstatně propracovanější argumentaci obhajující neplatnost Benešovy rezignace obsahuje i nálezný Ústavního soudu České republiky publikovaný pod č. 55/1995 Sb., ve kterém se kromě odkazu na usnesení československé vlády ze dne 3. prosince 1942 dodává, že k abdikaci prezidenta dr. Edvarda Beneše došlo v "době nesvobody", kterou se rozumí doba od 30. 9. 1938 do 4. 5. 1945, tedy v období po mnichovské dohodě ze dne 29. 9. 1938, jež ve Smlouvě o vzájemných vztazích mezi Československou socialistickou republikou a Spolkovou republikou Německa, publikované vyhláškou č. 94/1974 Sb., byla ve svém článku 1 prohlášena za nulitní.¹⁴

Stoupencem neplatnosti Benešovy abdikace se stal i člen všech exilových i poválečných vlád Hubert Ripka, který byl obecně považován za Benešova politického důvěrníka. K osvětlení problematiky kontinuity Benešovy prezidentské funkce proto snad nejlépe přispěje jeho původní stanovisko k Benešově abdikaci, které bylo publikováno v roce 1939 v Londýně ještě před tím, než Benešova ucelená teorie kontinuity Československa a prezidentské funkce spatřila světlo světa: „Dne 5. října 1939, poté co byly tyto změny vlády a politiky provedeny v souladu s měnící se situací, prezident Beneš iniciativně a bez jakéhokoliv nátlaku oznámil svoje odstoupení z úřadu.“¹⁵ K stoupencům neplatnosti vynucené abdikace patřil i jiný exilový ministr J. Stránský, který považoval Beneše za jedinou ústavní osobnost, která „představovala právní kontinuitu s předmnichovským Československem“.¹⁶

Vnější nátlak směřující proti hlavám států a členům vlád je v mezinárodním politickém prostředí věc nikoli výjimečná, s níž jsou dobře obeznámeni a srozuměni všichni političtí aktéři, kteří se v tomto prostředí pohybují. Ostatně většina rezignací hlav států či členů vlád, pomineme-li zdravotní důvody, je vyvolána určitým nátlakem, který je svojí intenzitou a obsahem často nikoli nepodobný tomu, kterému musel čelit na

¹³ P. WINKLER, Dekrety prezidenta republiky z období 1940-1945, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 23-24.

¹⁴ K zcela protikladným stanoviskům německých autorů hájících zájmy sudetských Němců srov. např. H. RASCHHOFER, O. KIMMINICH, Die Sudetenfrage, Mnichov 1988 či F. ERMACORA, Die Sudetendeutschen Fragen, Bonn 1992. Srov. i O. KIMMINICH, Benešovy dekrety. Posouzení z mezinárodněprávního hlediska, in: Střední Evropa, roč. 1994.

¹⁵ Blíže viz H. RIPKA, Munich Before and After, s. 237.

¹⁶ Blíže viz elaborát J. Stránského ze dne 5. října 1939 publikovaný v L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 4, s. 21.

podzim roku 1938 i Edvard Beneš. Za neplatné se tyto rezignace v oblasti veřejného práva přesto téměř nikdy nepovažují.

Beneš, jenž studiu mezinárodní politiky a jejímu praktickému uplatňování zasvětil a obětoval doslova celý život a který téměř všechny své spoluhráče i protihráče na mezinárodním poli vysoce převyšoval jak svými zkušenostmi, tak znalostmi a schopnostmi, si této skutečnosti samozřejmě musel být při svém nástupu do prezidentské funkce dobře vědom. S rizikem možného vnějšího nátlaku přijal kandidaturu na prezidenta republiky a v okamžiku, kdy se toto riziko zhmotnilo, rozhodl se rezignovat, aby, jak sám ve svém abdikacním dopise uvedl, „usnadnil vnitropolitický a vněpolitický další zdravý vývoj státu a národa.“

K odmítnutí teorie o neplatnosti Benešovy rezignace nepochybně přispívá i skutečnost, že Benešovu rezignaci považovala v roce 1938 za platnou nejen většina tehdejších ústavních a politických činitelů, ale jak bylo výše ukázáno i Beneš sám. Subjektivní postoj k Benešově rezignaci jistě nemůže hrát v tomto případě rozhodující roli, ale může přispět do celkové mozaiky vypovídající o platnosti či neplatnosti jeho abdikace. Při posuzování možné neplatnosti Benešovy abdikace sehraává roli i fakt, že ač měl Beneš nepochybně možnost vyjádřit se k násilnému nátlaku nacistického Německa proti jeho osobě jak ve svém rozhlasovém projevu na rozloučenou dne 5. října 1938, tak po svém příjezdu do Londýna, neučinil tak, a to dokonce ani později ve Spojených státech amerických, když byly české země obsazeny německou armádou v březnu 1939.¹⁷ Jak bylo již výše uvedeno, při všech těchto příležitostech vystupoval Beneš důsledně jako bývalý prezident Československa. Pro tento zdrženlivý Benešův postup lze jistě nalézt mnoho politických důvodů, nicméně nebylo by upřímné si nepřiznat, že k obecné věrohodnosti teorie o neplatnosti Benešovy abdikaci by přispěl spíše postup opačný. Tvrzení, že rezignace byla neplatná, neboť byla násilně vynucena, které se poprvé v Benešově podání oficiálně objevilo ve Velké Británii až téměř po dvou letech ode dne

¹⁷ Na tuto skutečnost poukazovali často Benešovi odpůrci v londýnském exilu. Např. Osuský k tomuto výslovně uvádí: „Ještě vážnější však je, že ani v listě ministerskému předsedovi, ani v řeči přednesené v rozhlase dne 5. října roku 1938 o 19. hod, ani jen slovíčkem nenaznačil, že odchází pod mravním nátlakem; slovíčkem, které by mu umožnilo dovolávat se toho, že jeho vůle nebyla přitom zcela svobodná a že tak jeho demise má mravní kaz, že postrádá dobrovolný souhlas autora. V právě života lidí na této zemi tajné úmysly neplatí, platí jen úmysly, které se projeví, a to v pravý čas. Vzpomeňte si na Schusnigga, jak 11. března 1938 při své demarši volal do světa: „Bůh a lidé jsou mi svědkem, že ustupuji jenom násilí“. Š. OSUSKÝ, Pravda vít'azí!, s. 68.

abdikace,¹⁸ sotva mohlo být u zkušených britských a amerických diplomatů a politiků vnímáno jinak než jako politicky účelové.¹⁹

Na platnost či neplatnost Benešovy abdikace nemohly mít v žádném případě vliv skutečnosti, které nastaly až po jeho abdikaci, včetně níže citovaného usnesení československé exilové vlády z 3. prosince 1942.²⁰ Jak bylo již výše uvedeno, abdikace na prezidentský úřad byla osobním aktem prezidenta republiky a v případě, že splňovala všechny náležitosti předepsané československým právním řádem, byla platná a neodvolatelná. Jestliže tedy Beneš v roce 1938 platně abdikoval, nemohlo výše uvedené vládní usnesení vyvolat ex post neplatnost jeho abdikace a udržet kontinuitu jeho prezidentské funkce. Pokud by Beneš mohl odvozovat v roce 1942 právní relevanci své prezidentské funkce pouze od svého zvolení za prezidenta republiky v roce 1935, pak by podle našeho názoru nemohl být v té době prezidentem Československa. Tak tomu ale nebylo.

¹⁸ Z úst Benešových stoupců jak v protektorátu, tak především v exilu se však objevilo podstatně dříve.

¹⁹ Ohledně stanoviska britského ministerstva zahraniční k Benešovým snahám o uznání *de iure* srov. zejména J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, s. 97. J. Kuklík zde např. uvádí, že zásadní nesouhlas s uznáním *de iure* a některými dalšími Benešovými právními názory opakovaně vyjadřoval především právní poradce Foreign Office, sir Viliam Malkin. Další významný britský diplomat R. M. Makins je dokonce označil za projev „přehnaného optimismu a nepravd“, které stojí na „právně velmi podivných argumentech“. Pokud jde o přístup Spojených států amerických srov. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 43. Kuklík uvádí, že USA i po opakovaném zvolení Roosevelta za prezidenta v listopadu 1940 nadále za jediného reprezentanta Československé republiky považovaly československého velvyslance ve Washingtonu V. Hurbana. Kromě toho existovala ve State departmentu skupina vlivných amerických diplomatů, která upozorňovala na existenci podle nich legálního prezidenta Háchy v protektorátu a na prosovětskou orientaci Beneše, což mělo oddálit uznání československé exilové vlády *de iure*.

²⁰ Stejně např. V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky, in Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 39. Podle Pavlíčka představa o možnosti revokace abdikáčního rozhodnutí nemá oporu v ústavní listině. Měla ale význam politický, aby posílila legitimitu zahraničního odboje v Londýně a kontinuitu ústavního řádu, později napadanou komunisty i většinou slovenské politické reprezentace.

II. 6. DEFINITIVNÍ UZNÁNÍ ČESKOSLOVENSKÉ VLÁDY A LEGITIMNÍ ZDROJE PREZIDENTSKÉ FUNKCE E. BENEŠE

Nedlouho po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem se sovětský velvyslanec v Londýně I. Majskij obrátil na Beneše jako na československého prezidenta a dne 8. července 1941 mu v rozmluvě sdělil, že sovětská vláda je ochotna obnovit diplomatické styky s československou vládou v Londýně a souhlasí s vytvořením československých vojenských jednotek v Sovětském svazu.¹ Mezinárodní smlouva, kterou byla uznána de iure československá vláda a jež rámcově upravovala vytváření československých vojenských jednotek v Sovětském svazu, byla podepsána dne 18. července 1941.²

Toto uznání Benešovy prezidentské funkce a československé exilové vlády de iure bylo dohodnuto se sovětskou stranou během několika málo dnů. Sovětský svaz přitom upravil svůj poměr k Československu plně v souladu s Benešovou teorií právní kontinuity. Tato skutečnost zřetelně zanechala v Benešovi hluboký dojem, kterému se však nelze vzhledem k předchozí dvouleté neúspěšné snaze dosáhnout podobného uznání ze strany Francie, Velké Británie či Spojených států amerických příliš divit.³ Dosavadní postoj Sovětského svazu k československé zahraniční akci, který vycházel z paktu uzavřeného s Německem v srpnu 1939, byl rázem zapomenut, včetně uzavření československého velvyslanectví v Moskvě na konci roku 1939 či sovětského uznání Slovenského státu.⁴ Vstřícný sovětský postoj přiměl přehodnotit stanovisko ohledně

¹ Záznam E. Beneše o rozhovoru s I. Majským ze dne 8. června 1941 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 88, s. 201-204.

² Pokud jde o její znění a okolnosti jejího uzavření blíže viz E. BENEŠ, Paměti, s. 242-244. Majskij již při úvodním setkání neváhal Beneše ubezpečit, že Sovětský svaz si přeje nezávislé Československo a nemá v úmyslu jakkoliv zasahovat do vnitřních věcí Československé republiky. Tato formulace se pak stala nutnou součástí všech setkání mezi Benešem a sovětskými představiteli. Přestože stokrát opakovaná lež se nemůže stát pravdou, Beneš této neodolatelné a oštěpané formulaci podlehl hned na samém počátku a neváhal pak do celého světa prohlašovat, že se mu sovětské představitelé upřímně zaručili, že se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí Československa. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 320.

³ Feierabend k tomu ve svých pamětech uvádí, že v rozhovorech s Benešem pozoroval, že si tím Sovětský svaz Beneše koupil a že osten proti Angličanům se znovu přiosřil. Beneš se podle něj styděl veřejně přiznat, že Angličané jsou ještě stále na pochybách o právní kontinuitě a o předválečných hranicích. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 233. K tomu srov. i V. SMETANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 198-199.

⁴ E. Beneš a většina československých exilových představitelů si dostatečně jasně neuvědomovala, že ve světě sovětského komunismu, v němž lze zcela protikladným způsobem změnit stanovisko k mezinárodní situaci dvakrát během dvou let a ještě to prohlašovat za konstantní linii sovětské zahraniční politiky, se uznání a podpora sice rychle získávají, ale stejně rychle se i ztrácí. Právni a

uznání československé vlády i britské ministerstvo zahraničí, které ještě na konci jara 1941 definitivní uznání odmítalo s poukazem na existenci prezidenta Háchy a jeho vlády v protektorátu.⁵

Definitivní uznání ze strany Velké Británie se československé vládě dostalo dopisem A. Edena J. Masarykovi rovněž ze dne 18. července 1941 v souvislosti se jmenováním britského vyslance u E. Beneše jako prezidenta Československé republiky.⁶ V dopise se uvádělo: „Toto rozhodnutí zároveň znamená, že vláda Jeho Veličenstva považuje nyní právní postavení prezidenta a vlády Československé republiky za totožné s postavením ostatních spojeneckých hlav států a vlád, nyní sídlících v této zemi, a že napříště při úředním označování československého státního zřízení bude užíváno výrazů Československá republika, prezident Československé republiky,

politická legitimita, normy mezinárodního práva a ohledy na ústavní předpisy dotčeného státu přitom nehrají žádnou větší roli. Rozhoduje jen účelnost. Z tohoto pohledu nemohlo mít sovětské uznání stejnou váhu jako uznání britské, samozřejmě pokud nevycházíme z předpokladu, že Beneš a jeho spolupracovníci uvažovali již v roce 1941 o začlenění poválečného Československa do izolovaného světa v sovětské sféře vlivu. Tento krajní názor však autor této práce v žádném případě nesdílí.

⁵ Ještě bezprostředně po napadení Sovětského svazu Foreign Office v důvěrném memorandu předaném A. Edenem americkému velvyslanci v Londýně J. Winantovi konstatovalo, že původní britské výhrady proti rozšíření uznání čs. exilové vlády existovaly i nadále, a to zejména ty, které se týkaly „Sudetských Němců a ostatních disidentských prvků“. Beneše mělo uspokojit řešení, které spočívalo v odstranění přídomek prozatímní, což však nemělo znamenat udělení plného uznání ve smyslu mezinárodního práva. Proti rozšíření uznání se vyslovovala i dominia, která uznání za prozatímní vládu považovala za dostačující. Blíže viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 44. K odporu britských dominií k uznání prozatímní vlády a následnému uznání de iure srov. V. SMETANA, *In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942)*, s. 241-242. Podle V. Smetany nebyl odpor dominií v žádném případě pouhou záminkou pro neudělení uznání. Pokud by Sovětský svaz exilovou vládu v července 1941 neuznal de iure, tak by podle V. Smetany k britskému definitivnímu uznání v létě 1941 nedošlo. Beneš by se musel spokojit jen s dalším „kompromisním řešením“ nepředstavujícím plné uznání. V okamžiku akutní hrozby existence jednostranného uznání exilové vlády de iure ze strany Sovětského svazu a politických důsledků s tím souvisejících, byli Britové přinuceni začít urychleně jednat. W. Churchill, A. Eden a Foreign Office neměli zájem, aby Češi připadli do sféry dominantního sovětského vlivu. Britské úsilí však bylo dle V. Smetany do jisté míry kontraproduktivní, neboť ještě posílilo nedůvěru E. Beneše a exilové politické reprezentace vůči Velké Británii. K tomu srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 322-323.

⁶ Beneš strávil čekáním na plnohodnotné uznání československé exilové vlády a své prezidentské funkce více než dva roky. Za tu dobu musel strávit mnoho hořkých ponížení a ústrků ze všech světových stran. Definitivní uznání proto pro něj osobně muselo znamenat obrovskou satisfakci a velmi silný emocionální prožitek. Pro lepší poznání jeho osobnosti může proto velmi dobře posloužit historika o Benešově reakci na dopis A. Edena., kterou B. Lockhart zaznamenal ve svých pamětech: „Když jsme přišli do jeho pracovny, byl skloněn nad spoustou papírů. Vzhlédl s tázavým úsměvem, jako by si stále nebyl jist, že je všechno dobré. Přinesl jsme k němu malý český projev: „Poprvé mám čest pozdravit Vás oficiálně jako prezidenta Československé republiky a odevzdat Vám jménem ministra zahraničí Edena tuto listinu.“ Malý muž nehnul brvou. Vzal listinu, sedl si ke stolu, dal nohu přes nohu a začal číst. Jeho tvář byla nehybná, ale pozoroval jsem, že zkřížená noha se chvěje. Čekal jsem trpělivě. Hlavou mi bleskla věta, kterou mi často říkával: „Člověk může být největším géniem na světě, ale nikdy se nikam nedostane bez tvrdé práce.“ Nikdy neprojevil podivuhodnější důkladnost než nyní. Když přečetl listinu dvakrát, položil ji. „Je tam chyba v posledním odstavci,“ řekl. Byla tam, ale byla brzy opravena. Pak mi klidně poděkoval a já jsem ho nechal o samotě s Janem.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 160.

vyslanectví Československé republiky atd.⁷ Vláda Jeho Veličenstva vzala na vědomí sdělení, obsažené v bodě II. 6 memoranda dr. Beneše z 18. dubna, že prozatímnost československé vlády bude napříště pojmána jen jako vnitřní věc československé demokracie a že to znamená, že se dnešní československá vláda hned po válce podrobí ustanovením demokratické československé ústavy.“

I v této nótě však Velká Británie odmítla dát jakékoliv záruky ohledně právní kontinuity Československé republiky: „Memorandum dr. Beneše z 18. dubna položilo také otázku právní kontinuity Československé republiky. Argumenty uvedené v memorandu ukazují, že je to otázka poněkud složitá. Stanovisko vlády Jeho Veličenstva bylo vytčeno v dopise mého předchůdce dr. Benešovi z 18. července 1940 a vláda jeho Veličenstva si přeje ponechat tuto otázku pro pozdější úvahu ve vhodné chvíli.“ Stejně se odmítla britská vláda zavázat i ve věci územních otázek.⁸ Mimořádným britským vyslancem a zplnomocněným ministrem u Beneše jako prezidenta Československé republiky byl králem pověřen Phillip Nichols. Kontinuita britské zahraniční politiky tedy stále ještě dostávala přednost před Benešovou právní kontinuitou Československé republiky. Britové na rozdíl od Sovětského svazu a jeho proměn zahraniční politiky v letech 1939-1941 nehodlali popírat sami sebe. Pokud by uznali Benešovy argumenty ohledně neplatnosti všeho, co bylo vynuceno silou (Mnichov, rozpad Česko-Slovenska, Benešova abdikace atd.), logicky by to znamenalo, že Mnichovská dohoda a všechny kroky s ní související byly od samého počátku neplatné a protiprávní. V roce 1941 jistě neexistovalo ve Foreign Office mnoho pracovníků, kteří by považovali Mnichov za něco jiného než debakl, ale bylo něco zcela jiného oficiálně sdělit, že podpis ministerského předsedy pod Mnichovskou dohodou byl od samého počátku neplatný. K tomu nebyli připraveni ani takoví kritici appeasementu jako W. Churchill či A. Eden. Uznání z července 1941 tak bylo z britské strany pojato jako revoluční akt, který neměl z právního pohledu žádnou paralelu a precedent.⁹ Britská vláda uznávala postavení

⁷ Definitivní potvrzení, že mezi právním postavením ostatních hlav spojeneckých států a Benešem není žádný rozdíl pak přinesla až nota A. Edena ze dne 5. srpna 1942, kterou bylo zároveň definitivně vyjádřeno britské stanovisko k mnichovské dohodě. Velká Británie na rozdíl od pozdějších prohlášení Francie či Itálie považovala mnichovskou dohodu za platně uzavřenou. Její neplatnost mělo způsobit až její následné porušení ze strany Německa 15. března 1939. Text nóty E. Edena ze dne 5. srpna 1942 byl publikován v E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 473-474.

⁸ Text Edenova dopisu byl publikován v E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 459-460.

⁹ Bliže viz V. SMĚTANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 239 a 240. V. Smetana v této souvislosti správně připomíná, že to, co se nepovedlo generálu de Gaullovi za čtyři roky jeho působení ve Velké Británii, získal Beneš za dva roky. Jejich počáteční postavení přitom nebylo nijak zásadně odlišné. Podle V. Smetany existují tři hlavní důvody, proč byl Beneš úspěšnější než de

prezidenta a vlády Československé republiky za totožné s postavením ostatních spojeneckých exilových hlav států a vlád, přičemž ale zároveň stále odmítala výslovně uznat jejich právní kontinuitu.

Beneš byl označován za prezidenta prozatímní československé vlády či za prezidenta stojícího v čele prozatímní československé vlády rovněž v dopise prezidenta Roosevelta adresovaném Benešovi ze dne 30. července 1941¹⁰ a v dopise amerického velvyslance v Londýně J.G. Winanta ministroví Janu Masarykovi ze dne 31. července 1941, kterými došlo k uznání prozatímní československé vlády ze strany USA.¹¹

V době stavu ústavní nouze, kdy se nemohlo z objektivních důvodů, které Československá republika nezpůsobila, sejít Národní shromáždění Československé republiky, které jediné bylo podle ústavní listiny oprávněné zvolit prezidenta republiky,

Gaulle: i) Beneš byl na rozdíl od svého francouzského spojence schopen prokázat, že za ním stojí domácí odboj a protektorátní vláda, (ii) Beneš dokázal úspěšně pacifikovat vliv svých největších odpůrců v exilu, a to buď tím, že je dočasně zapojil do orgánů zahraniční akce, nebo přesvědčil vlivné britské kruhy o jejich bezvýznamnosti, c) W. Churchill, A. Eden a jiní významní britští politici a úředníci měli pocit, že Velká Británie Československu něco dluží.

¹⁰ K tomu srov. J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 45. Kuklík konstatuje, že Benešovo označení „prezident prozatímní československé vlády“ ze strany USA mělo podle neoficiálního sdělení amerického diplomata Arthertona členu britské diplomatické mise ve Washingtonu H. Millraovi z 9. září 1941 znamenat, že vláda USA neuznává právní kontinuitu české vlády v Londýně a nepřestala uznávat Háchovu vládu v Praze a co více, že se na dr. Beneše State Department stále dívá s určitým podezřením. Jiný významný americký diplomat George F. Kennan, který zažil německou okupaci Prahy, hlásil do Washingtonu na počátku roku 1941 z Berlína, že je třeba více spoléhat na existující Háchovu českou vládu v Praze, kolem které se prý „semkne český lid v každé rozhodné revoltě proti německé nadvládě a ne kolem nepřítomného (londýnského) výboru“. Kennan doporučoval prohabsburskou linii a orientaci nikoliv na Beneše a rekonstituci Československa, nýbrž na poválečné zřízení federace ve střední Evropě v případě vítězství spojenců. Státní department, pro nějž Kennan platil jako hlavní a snad jediný expert, pokud jde o postavení bývalého Československa ve střední Evropě, na závěr svého rozboru přidal ještě varování týkající se očividné prosovětské orientace Benešovy skupiny: „Jestliže vláda Spojených států uzná provizorní československou vládu, bude to znamenat souhlas s její politikou vůči Rusku a to by v budoucnu způsobilo vládě Spojených států opravdové nepříjemnosti.“ Blíže viz M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, s. 41-44. Srov. i J. KALVODA, *Z bojů o zítřek*, III. díl, Praha 1998, s. 104 a J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK (vyd.), *Edvard Beneš v USA v roce 1943*, Dokumenty, in: *Sborník archivních prací*, 1999, č. 2, s. 474 an.

¹¹ Oba dopisy byly publikovány v E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 463-466. Nicméně toto uznání prozatímní vlády ze strany Spojených států amerických, ke kterému došlo až poté, co byla československá vláda krátce před tím uznána de iure ze strany Sovětského svazu a Velké Británie, muselo u Beneše vyvolat velké zklamání, neboť si na svých nadstandardních vztazích s prezidentem Rooseveltem velmi zakládal. Beneš ve svých pamětech uvádí, že při jeho schůzce s Rooseveltem uskutečněné dne 28. května 1939 v době jeho účinkování na univerzitě v Chicagu, ho Roosevelt pozdravil jako prezidenta republiky a dodal, že pro něho Mnichov neexistuje a že je pro něj Beneš dále prezidentem. Na závěr rozhovoru pak měl Roosevelt podle Beneše prohlásit: „Pomohli jsme Vám již jednou, pomůžeme Vám i podruhé“ a následně si od Beneše vyžádal podrobné informace, za jakých okolností došlo v první světové válce k uznání Masarykovy vlády od Spojených států. E. BENEŠ, *Paměti*, s. 116 a 120. Srov. i J. KALVODA, *Z bojů o zítřek*, III. díl, Praha 1998, s. 104 a M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, s. 38-39.

je nezbytné připustit i jiné legitimní zdroje prezidentské funkce než volbu Národním shromážděním.

Prezident Beneš byl v této době již považován za prezidenta drtivou většinou jak domácího demokratického odboje,¹² tak odboje zahraničního. Za prezidenta byl uznáván i naprostou většinou politicky a odbojově neaktivních obyvatel Čech a Moravy. Na Slovensku byla situace odlišná, nicméně i tam měl Beneš nikoli zanedbatelnou podporu. Rovněž exilová londýnská prozatímní vláda, která byla postupně uznávána všemi spojeneckými státy, považovala Beneše za československého prezidenta. Jak bylo výše ukázáno, byl Beneš za prezidenta Československé republiky od roku 1941 uznáván jak Sovětským svazem, tak Velkou Británií. V roce 1942 přišlo i definitivní uznání od Spojených států. Benešovo mezinárodně právní uznání za prezidenta Československé republiky pak definitivně potvrdily obě jeho velké zahraniční cesty v roce 1943 do USA a Sovětského svazu. I přes platnost Benešovy abdikace ze dne 5. října 1938 nemůže být podle autora této práce o Benešově prezidentské funkci nejpozději od července roku 1941 jakýchkoliv pochyb. Prezidentská funkce založená na těchto provizorních zdrojích mohla z pohledu právního řádu první republiky samozřejmě obstát pouze v případě, že bude bez zbytečného odkladu po odstranění stavu ústavní nouze dodatečně potvrzena způsobem odpovídajícím volbě prezidenta republiky podle platných ústavních předpisů první republiky. K tomu však v právně zcela čisté podobě nakonec nedošlo. Právě tato skutečnost představuje vedle otázek spojených s neplatností Benešovy abdikace další slabé místo v Benešově teorii právní kontinuity předmnichovského Československa a s tím spojené kontinuity jeho prezidentské funkce. Nezanedbatelná část významných československých právníků po druhé světové válce - stoupenců tzv. normativní teorie, pro které měla formálně právní přesnost rozhodující význam - z této skutečnosti vyvozovala formální diskontinuitu mezi poválečným právním řádem (a státem) a předmnichovským právním řádem (a státem).¹³

Vycházíme-li z platnosti Benešovy abdikace a následného opětovného vzniku jeho funkce, neměla by zůstat nezodpovězena otázka, jak se mohl stát Beneš prezidentem republiky v době druhé světové války, když prezidentská funkce byla v té době ještě stále obsazena Emilem Háchou. Ohledně ústavnosti volby Háchy za prezidenta republiky lze

¹² K tomu srov. např. J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 259.

¹³ Blíže viz. kapitola VII. této práce.

vyjadřovat značné pochybnosti,¹⁴ nicméně ústavní listinou z roku 1920 předepsaný počet hlasů pro zvolení prezidenta republiky byl v tomto případě dodržen. Háchova volba byla navíc výsledkem dohody velké většiny tehdejší politické reprezentace a za prezidenta druhé republiky byl nepochybně uznáván bezprostředně po volbě i většinou československých občanů.¹⁵ Pochybnosti ohledně Háchovy prezidentské funkce však podle autora této práce přestávají být relevantní v okamžiku, kdy Hácha přijal funkci státního prezidenta, tedy hlavy autonomní správy Protektorátu Čechy a Morava tak, jak byla tato funkce upravena v článku 4 Výnosu vůdce a říšského kancléře A. Hitlera o zřízení Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. března 1939.¹⁶ Přestože ústavní listina z roku 1920 samozřejmě nepočítala s tím, že by mělo dojít k zániku prezidentské funkce v okamžiku, kdy prezident republiky přijme funkci hlavy jiné, byť jen fakticky existující politické jednotky,¹⁷ tuto skutečnost lze dovést z naprosté neslučitelnosti obou funkcí. Emil Hácha nemohl požívat důvěru vůdce a říšského kancléře, kterou potřeboval pro výkon svého úřadu podle čl. 4. Výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava, a zároveň dbát blaha republiky i lidu a šetřit ústavních a jiných zákonů, jak slíbil ve svém prezidentském slibu podle § 65 ústavní listiny z roku 1920. V okamžiku, kdy Hácha z vlastní vůle akceptoval funkci státního prezidenta Protektorátu Čechy a Morava, jeho funkce prezidenta republiky, pokud vycházíme ze stanoviska, že dne 30. listopadu 1938 platně vznikla, v důsledku tohoto osobního aktu zanikla.¹⁸ Prezidentská funkce pak v důsledku nemožnosti svolat Národní shromáždění zůstala neobsazena.¹⁹

¹⁴ Jedná se zejména o výše zmíněné protiústavní opatření Stálého výboru Národního shromáždění, které omezilo počet poslanců a senátorů. Volba rovněž neproběhla v ústavou předepsané době atd.

¹⁵ Demokraticky zvolení poslanci a senátoři Národního shromáždění, kteří Háchu na konci listopadu 1939 v tajné volbě za prezidenta zvolili, byli při samotné volbě nepochybně vystaveni menšímu vnějšímu tlaku a měli možnost svobodněji vyjádřit svůj politický názor než pozdější nedemokraticky zvolení poslanci, kteří se od roku 1948 podíleli na volbě prezidenta republiky v komunistickém Československu. Přesto byly a jsou osoby takto zvolené považovány za prezidenty Československa a akty jimi vydané či podepsané za integrální součást českého právního řádu.

¹⁶ Hlava autonomní správy Protektorátu Čechy a Morava požívala podle tohoto ustanovení ochrany a čestných práv hlavy státu. Hlava protektorátu však zároveň potřebovala pro výkon svého úřadu důvěru vůdce a říšského kancléře.

¹⁷ O uznání protektorátu de facto ze strany Velké Británie a Francie v květnu 1939 jsme se zmínili v kapitole č. II.2 této práce.

¹⁸ K tomu srov. J. BUDNÍK, Prozatímní státní zřízení Československé republiky, s. 55-56 či F. Weyr, 15. březen a nauka o paktech, in: Právní praxe, roč 1946, s. 215-216. Budník dochází k podobným závěrům a uvádí, že otázka ústavnosti prezidentské volby E. Háchy se stala bezpředmětnou dne 16. března 1939, kdy přestal být hlavou státu, neboť se stal státním prezidentem tzv. Protektorátu Čechy a Morava a představitelem české pomocné okupační vlády. Weyr konstatuje, že především s ohledem na výše zmíněné opatření Stálého výboru byl Háchův volební akt stížen tak vážnou vadností podle ústavy z roku 1920, že hraničil těsně na přímý paakt. Hácha byl proto podle Weyra „tak málo řádným prezidentem, jako onen kopnický občan hejtmanem.“ Za zcela zřejmý paakt označil však Weyr až Háchův podpis v Berlíně dne 15. března 1939. Nutno dodat, že oba autoři vycházeli z platnosti

Prezident Beneš se mohl podle své teorie o neplatnosti abdikace odvolávat na trvání sedmiletého funkčního období běžícího od prezidentských voleb z prosince 1935 pouze do prosince 1942. Z tohoto důvodu byl v listopadu 1942 připraven po dohodě s exilovou vládou návrh ústavního dekretu o době trvání prezidentské funkce, podle kterého měl prezident v souladu s ústavní listinou zůstat ve funkci, pokud nebude zvolen prezident nový.²⁰ V důvodové zprávě k tomuto dekretu se uvádělo, že vzhledem k tomu, že za dnešních poměrů válečných a za našeho pobytu v cizině není možno provést novou volbu prezidenta republiky Národním shromážděním podle § 58 a násl. Ústavní listiny, rozhodla se vláda předložit nyní prezidentu republiky návrh ústavního dekretu, jímž by bylo volební období, počítané ode dne 18. prosince 1935, prohlášeno za prodloužené, až do doby, kdy by řádně ústavně předepsaná a ústavně provedená volba prezidenta republiky mohla být uskutečněna.²¹

Benešovy abdikace a nemožnost provést volbu prezidenta republiky na podzim 1938, protože byla funkce stále obsazena Edvardem Benešem, za důvod neplatnosti Háchovy volby nepovažovali.

¹⁹ Pokud považujeme Háchovu volbu za platnou a následně vyjdeme, ať již z jakýchkoliv pohnutek z opačného stanoviska, tedy že Hácha i po akceptaci funkce protektorátního státního prezidenta zůstal prezidentem republiky, je možné otázky spojené s existencí dvou prezidentů republiky řešit patrně jen na základě diskontinuity poválečného právního řádu založeném na dekretech prezidenta republiky s předválečným právním řádem založeným na ústavní listině z roku 1920. Právní řád první republiky by v tomto případě platil po druhé světové válce jen na základě recepce provedené ústavním dekretem č. 11/1945 Sb., o obnovení právního pořádku.

²⁰ V tomto návrhu se v článku I. konstatovalo, že „hledíc k nemožnosti provést volbu prezidenta republiky Národním shromážděním pro nové období, počínající 18. prosince 1942, vchází v platnost pátý odstavec § 58 ústavní listiny, dle něhož dřívější prezident zůstává ve své funkci, pokud nebyl zvolen prezident nový.“ To ustanovení bylo doplněno o čl. II., podle něhož nerozhodne-li osvobozený československý lid právoplatně jinak, budiž nová volba provedena dle předpisů Ústavní listiny co možná nejdříve kterýmkoliv den po uzavření příměří mezi Československou republikou a Říší německou, nejpozději však v období mezi koncem třetího a šestého měsíce po podpisu uzavřeného příměří. Návrh ústavního dekretu i důvodová zpráva byla publikována např. v J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, s 154-156 či J. KUKLÍK Problémy kontinuity Benešovy prezidentské funkce, in: Český časopis historický, roč. 1997, s. 443-445. Srov. i J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, s 104-108.

²¹ Tamtéž. s. 156. V této důvodové zprávě nalezneme i další propracovanější vyjádření teorie o právní kontinuitě Československa a prezidentské funkce Edvarda Beneše, včetně odůvodnění, proč tato teorie nemohla být od počátku veřejně deklarována: „Události vnitřního i mezinárodního rázu, jež započaly tzv. zářijovou krizí v roce 1938, pokračovaly dohodou v Mnichově, rezignací druhého prezidenta republiky a zvolením Dr. Háchy za prezidenta okleštěné republiky okleštěným Národním shromážděním a konečně vyvrcholily nejdříve v odloučení části našeho území ve prospěch Německa a Polska, pak v tzv. ústavních změnách, týkajících se Slovenska a Podkarpatské Rusi a po 15. března 1939 v násilné odloučení Slovenska a Podkarpatské Rusi od zemí českých a ve zřízení tzv. protektorátu českého a slovenského, byly vesměs způsobeny násilnými a výhrůžnými akty především říše německé, a už proto bylo mezinárodněprávně pro Československou republiku neplatné a nezávazné. Z hlediska ústavy československé žádná z těchto událostí nemůže být pokládána ani za normální, ani za legální, a tudíž také ani za ústavní. Proto stát a lid československý nikdy nezavazovaly a nezavazují. Jsou i vnitropoliticky neplatné. Po událostech mnichovských žádná vláda československá, ani žádný zodpovědný činitel československý nemohl dát ani politicky, ani právně této skutečnosti výraz, aniž by tím neohrozil co nejdůležitější zájmy státu a národa. Teprve, když po událostech ze dne 15. března 1939 a po vypuknutí války v září 1939, jakož i po dalších událostech válečných byla ustavena a mezinárodně uznána nová vláda Československé republiky, která za své sídlo dočasně stanovila Londýn, bylo možno naše politické a právní hledisko slavnostně z hlediska

Návrh tohoto ústavního dekretu nebyl však nakonec realizován²² a místo něho dne 3. prosince 1942 přijala na svém zasedání československá vláda usnesení, ve kterém se konstatuje, že „vláda československá ve shodě s věrnými občany československého státu nikdy nepokládala tuto abdikaci za platnou, neboť byla protiprávně vynucena. Proto prezident republiky Edvard Beneš zůstal hlavou Československého státu nepřetržitě od 18. 12. 1935 a je vládami Spojených národů, jakož i vládami států jiných za hlavu státu uznáván... Podle odstavce 5 § 58 ústavní listiny, který zní - Dřívější prezident zůstává ve své funkci, pokud nebude zvolen prezident nový -, zůstává dosavadní prezident republiky dr. Edvard Beneš, řádně zvolený Národním shromážděním dne 18. prosince 1935, ve svém prezidentském úřadě až do doby, kdy bude možné provést volbu nového prezidenta.“²³

K odpovědi na další otázky spojené s kontinuitou prezidentské funkce Edvarda Beneše a právní kontinuitou Československé republiky bude možné přistoupit až poté, co se podrobně seznámíme se způsobem, který československá zahraniční akce zvolila pro výkon zákonodárné činnosti v době stavu ústavní nouze.

vnitropolitického zdůraznit a z hlediska práva mezinárodního je vládám spojeneckých oficiálně oznámit.“

²² Dne 21. listopadu 1942 se vláda usnesla, že bude řešit tuto otázku nikoli dekretem, ale vládním prohlášením.

²³ Viz J. GRÓNSKÝ, J. HŘEBEJK, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I, dok. č. 3, s. 163-164.

III. VÝKON ZÁKONODÁRNÉ ČINNOSTI V DOBĚ STAVU ÚSTAVNÍ NOUZE A BEZPROSTŘEDNĚ PO JEHO SKONČENÍ

III. 1. EXILOVÁ VLÁDA

Vedle prezidenta republiky se prozatímní státní zřízení skládalo v roce 1940 z prozatímní exilové vlády a Státní rady.¹ V duchu ústavních zvyklostí první republiky jmenoval Edvard Beneš jako prezident republiky bezprostředně po uznání prozatímní vlády dne 22. července 1940 svým dekretem ve formě dopisu předsedu vlády J. Šrámka a další členy vlády – ministry a státní tajemníky.² S poukazem na § 68 ústavní listiny z roku 1920 byl tento jmenovací dekret kontrasignován J. Šrámkem jako nově jmenovaným předsedou vlády. Šrámek zastával funkci předsedy vlády až do jara 1945, kdy byla exilová vláda nahrazena vládou ustavenou již na osvobozeném území v Košicích. Ke jmenování Šrámka předsedou vlády však přistupovala většina československé politické exilové reprezentace s poměrnými rozpaky.³ Ve jmenovacím

¹ Obvykle bývá do rámce prozatímního státního zřízení řazen i Nejvyšší účetní a kontrolní úřad, který vznikl v roce 1941 a Právní rada vzniklá v roce 1942. K pojmu prozatímní státní zřízení srov. např. J. BUDNÍK, *Prozatímní státní zřízení Československé republiky*, Praha 1947 a A. GERLOCH, J. HŘEBEJK, V. ZOUBEK, *Ústavní systém České republiky*, Praha 2002, s. 35-36.

² Členy první exilové vlády byli: předseda vlády J. Šrámek, státní tajemník na ministerstvu sociální péče Ján Bečko, státní ministr Ladislav Feierabend, ministr národní obrany Sergej Ingr, ministr zahraničí Jan Masaryk, státní ministr Jaromír Nečas, ministr sociální péče František Němec, státní ministr Štefan Osuský, ministr financí Edvard Outrata, státní tajemník na ministerstvu financí J. Paulini-Toth (své místo nenastoupil), státní tajemník na ministerstvu zahraničních věcí Hubert Ripka, ministr vnitra Juraj Slávik a státní tajemník na ministerstvu obrany Rudolf Viest.

³ Proti Šrámkově jmenování vystupovali jak příslušníci předválečné levice, tak pravice. K tomu srov. zejména J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 23-26. Opočenský, který sám patřil k sociální demokracii, ve svých zápiscích z 16.-20. července 1940 bezprostředně zachycuje odmítavé reakce tehdejších vůdčích představitelů sociální demokracie Bechyněho a Nečase a národního socialisty Stránského, kteří vystupovali především proti Šrámkovu způsobu vystupování, neboť se obávali, že marasmus Národního výboru se s ním přenese i do Londýna. Opočenský samozřejmě zachycuje i odmítavé stanovisko svého přítele, válečného spolubydělce a příslušníka pravice (družstevního křídla agrární strany) Feierabenda, který se později v souladu s Opočenského bezprostředními zápisy vyjádřil k Šrámkově nominaci na premiéra ve svých pamětech takto: „Okamžitě jsem odpověděl (Benešovi), že Šrámka nepokládám za vhodnou osobu v čele exilové vlády, ač osobně proti němu nic nemám a uznávám jeho zásluhy o republiku doma. Ministerský předseda československé vlády v exilu musí být energický, rychlý a rozhodný, kdežto Šrámkovy politické metody jsou pravým opakem této nutnosti. Šrámek neumí ani francouzsky, ani anglicky, což je pro práci vlády ve Velké Británii velký handicap. Konečně se mi zdá, že se na toto místo nehodí ani svým věkem, ani svou konstitucí, ani jako katolický kněz a ani tím, že byl předsedou jedné politické strany. Hned jsem dodal, že nejsem ochoten jít do vlády, v jejímž čele bude Šrámek.“ L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky I.*, s. 372. Srov. i záznam J. Nečase o názorech Š. Osuského, R. Bechyně a L. Feierabenda na složení nové vlády ze dne 18. července 1940 publikovaný in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok.

dekretu prezident republiky vytyčil i úkoly nové vlády. Vláda měla pokračovat v tradicích první republiky, republiky Masarykovy, a připravovat republiku novou, přizpůsobující se válečným událostem a novým poměrům, jež vzniknou po válce. Mezi hlavní úkoly vlády patřila organizace armády, dále vedení války a uvedení do pořádku všech věcí zahraničních: zastupitelské úřady, věci uprchlické a vystěhovalecké, úřednické atd.⁴ Zároveň mělo jít nové vládě vždy o to, aby upevnila a udržela v zahraniční akci jednotu, svornost a klid.⁵ Ustavující schůze vlády se konala dne 23. července 1940 v místnostech ČSNV v Londýně. Ustavující schůzi zahájil prezident Beneš stručným vyličením snah o uznání československé vlády. Poté přijal ode všech přítomných předepsaný slib.⁶ Po složení slibu Beneš přednesl projev, v němž zopakoval, že nová

č. 99, s. 119. Přes výše uvedené Beneš Šrámka za předsedu vlády bez větších problémů prosadil. Argumentoval především jeho zkušenostmi a postavením výkonného místopředsedy ČSNV v Paříži. Šrámkova opakovaná podpora Beneše, např. při prezidentských volbách v roce 1935 či při jednáních o uznání ČSNV z doby pařížského působení československé zahraniční akce, tedy nezůstala bez odměny a Šrámkovi se tak splnil jeho velký politický sen. Šrámkův loajální poměr k Benešovi jistě přispěl i k tomu, že se lidová strana na rozdíl od agrárníků, kteří až na výjimky před prezidentskými volbami v roce 1935 či v době pařížského intermezza příliš lojality k Benešovi neprojevili, mohla aktivně zúčastnit na poválečné realizaci ideálů humanitní demokracie v praxi. Nadstandardní vztah mezi Benešem a Feierabendem udržovaný takřka po celou dobu působení československé zahraniční akce v Londýně nakonec agrárů od jejich politického zániku nezachránil. Nutno dodat, že Feierabend nakonec na Benešovo naléhání do první exilové vlády vstoupil. Členem vlády se stal i Nečas a o rok později i Stránský. Bechyně se stal prvním předsedou Státní rady. K důvodům pro jmenování Šrámka exilovým premiérem srov. i Opočenského záznamy ze dne 6. listopadu 1940 a 7. května 1942, zachycující obsah rozmluv Beneše s Feierabendem - J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 52 a 213. Beneš Feierabendovi v listopadu 1940 řekl, že „mluví o politických věcech jenom asi ze čtyřmi ministry a on je jedním z nich. Není možné nechat v radě ministrů rozvinout se politickou debatu, protože Šrámek by ji nezvládl. Raději bude on sám (prezident) předsedat každé radě, která bude jednat o politických věcech. Šrámek je starý a tvrdohlavý, ale je to poslední funkce v jeho životě.“ V květnu 1942 Feierabendovi sdělil, že měl pravdu, když v roce 1940 nechtěl Šrámka za ministerského předsedu. Jeho způsob vyřizování věcí je nemožný. Nebude ho chtít doma, ale za nynějších okolností zde není nikoho jiného. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 47.

⁴ Exilový rozpočet první exilové vlády svojí výší dosahoval 3 % běžného rozpočtu Československé republiky. Válečný charakter rozpočtu byl patrný z toho, že 80 % všech položek zabíraly výdaje na armádu. Navíc ještě další resorty hradily vedlejší výlohy vojenské správy. Druhou největší položkou rozpočtu tvořily sociální podpory udělované čs. exulantům. Za jednu z jejich forem se ale považovalo i zaměstnávání emigrantů ve státním aparátu. Výdaje byly z větší části hrazeny z britského úvěru. Blíže viz. V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 283.

⁵ Text jmenovacího dekretu viz E. BENEŠ, Paměti, s. 164-165. Beneš se zpočátku při jmenování členů exilové vlády a Státní rady důsledně snažil, aby byla dodržena rovnováha mezi pravíci a levíci. Proto čtyři členové první exilové vlády náleželi k předválečné pravici, čtyři k socialistickým stranám a zbytek patřil k politickému středu. S pozdějším odchodem Osuského a Outraty z vlády a přechodem ministra vnitra J. Slávika, předválečného agrárníka, k národním socialistům se však vláda v průběhu války postupně posunovala doleva. Ještě výraznější byla tato tendence při jmenování nových členů Státní rady.

⁶ Pokud jde o okolnosti složení slibu, shrnuje tehdejší státní ministr Feierabend ve svých pamětech vše podstatné v jedné větě: „Sliboval jsem stejnou formulí a témuž prezidentovi jako v říjnu 1938, ale nikoli na Pražském Hradě, nýbrž v malém domě v Park Street v Londýně.“ L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 28. Feierabend byl Benešem jmenován dne 5. října 1938 ministrem

vláda bude pokračovat v tradici první republiky a připravovat republiku novou, přizpůsobující se novým poměrům sociálním a hospodářským, které po tak velké válce jistě vzniknou.

Jednotliví členové vlády měli podle původních Benešových představ reprezentovat ve vládě sami sebe a nikoli strany, k nimž náleželi. Beneš nechtěl do zahraniční akce zanášet stranický život, neboť ten s sebou nevyhnutelně přinášel sváry a různice, kterých se měla zahraniční akce alespoň zpočátku vystříhat.⁷

V proslovu k zahraničním úředníkům v Park Street k tomu Beneš po jmenování vlády uvedl: „Znám emigraci, protože jsme dnes v emigraci již potřetí. Nedal jsem psát ani agitovat vůči lidem ani zde, ani doma. Není na to čas, abychom se hádali. Kdo se hádá, nepracuje. Neznám strany, jsem přesvědčen, že po válce budou zase strany, protože považují strany pro demokracii za nutné, ale nyní je třeba jednoty.“⁸ Nejsilnější zastoupení v první exilové vládě měli agráři.⁹

zemědělství. Stejnou funkci zastával jak ve vládě jmenované prezidentem Háchou dne 1. prosince 1938, tak v protektorátní vládě a to až do svého útěku z protektorátu v lednu 1940.

⁷ Odhlédneme-li od komunistů, kteří se podle stranického klíče organizovali hned od počátku zahraniční akce, přestali však i členové ostatních předválečných politických stran tyto Benešovy představy postupně respektovat a začali se organizovat na stranickém principu, vydávali stranický tisk atd. Nejdříve začaly v rámci stranické organizace působit především levicové strany, vedle komunistů především pak sociální demokraté, později i národní socialisté. Nutno ovšem dodat, že princip nestraničného odboje porušoval i sám prezident Beneš. Například již před jmenováním komunistických členů Státní rady na podzim 1941 jednal s komunistickou stranou a vyžádal si od ní návrhy na jejich jmenování. Benešova politická jednání s komunistickou stranou v prosinci 1943 v Moskvě pak tento nastolený trend opouštějící princip nestraničného odboje jen definitivně potvrdila. Feierabend si stěžoval na začínající stranicví socialistických stran Benešovi již v lednu 1941, a to zejména ve spojení s přípravami radikálních socialistů na vydávání časopisu *Nová svoboda*. Beneš s Feierabendem souhlasil, nicméně k žádnému zásahu ve prospěch hlášané nadstraničnosti zahraničního odboje nedošlo. Někteří socialisté v čele s Fierlingerem již tehdy navrhovali, aby bylo vytvořeno socialistické hnutí, které by dovolilo Benešovi, aby s ním jednal. Fierlinger ostatně již tehdy hlásal, že se socialisté musí vrátit k vědeckému marxismu a zabránit, aby hnutí či strana byly zasaženy elementy, které nejsou marxistické. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 82. V červnu 1941 se o tom, aby nebyly v exilu zakládány politické strany, jednalo bez většího úspěchu i na schůzi Pracovního sdružení Státní rady. Tamtéž, s. 126. V červnu 1943 Beneš vůbec poprvé uvažoval o tom, že vyzve na podzim Státní radu, kterou doposud považoval za Státní radu individualit, aby se rozestoupila podle stran a udělala přípravy k obnově stranického života v Československu. K žádné oficiální výzvě ve prospěch zahájení stranického života však ze strany Beneše v Londýně nedošlo. Formálně tedy princip nadstraničnosti odboje nikdy opuštěn nebyl, nicméně nejméně od prosince 1943 byl tento princip v troskách po důsledné ofenzivě levicových stran.

⁸ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 27.

⁹ Čtyři členové první vlády Feierabend, Lichner, Osuský a Slávik byli předválečnými agráři. Přes proklamovanou nestraničnost vlády je z pozdějšího pohledu sotva pochopitelné, jak mohla agrární strana, která se významně podílela na zrodu zahraniční akce a v první exilové vládě Benešem jmenované byla dokonce ze všech stran nejsilněji zastoupena, být o čtyři roky později se souhlasem Beneše a ostatních demokratických stran komunisty označena za kolaborantskou a státně nespolehlivou. Hlavní kritika proti agrární straně přitom vždy směřovala do let 1938 až 1940, tedy do doby, kdy se agráři podíleli významným způsobem na zahraničním i domácím odboji, zatímco ilegální ústřední vedení komunistické strany Československa tehdy vysvětlovalo ve svých usneseních

Formálně i personálně vláda navazovala na ČSNV. Všichni členové ČSNV se stali i členy první exilové vlády.¹⁰ K první změně exilové vlády došlo dne 27. října 1941.¹¹ Kromě doplnění vlády o státního ministra J. Stránského pověřeného správou záležitostí min. spravedlnosti došlo především k reorganizaci vlády. Funkce státních tajemníků byla s ohledem na její nejasné postavení nahrazena funkcí státních ministrů. Zároveň došlo k vytvoření nového klíčového ministerstva hospodářské obnovy, které obsadil dosavadní státní ministr sociální demokrat Nečas.¹² Podle dekretu prezidenta republiky ze dne 13. listopadu 1941 - 2/1942 Úř. věst. čsl., o zřízení ministerstva pro hospodářskou obnovu, mělo být ministerstvo zřízeno na přechodnou dobu a příslušelo mu připravit obnovu hospodářského života na území Československé republiky, pokud nejde o věci, jejichž správa je přikázána jiným ústředním úřadům. Působnost a organizaci tohoto ministerstva však upravila vláda až svým nařízením přijatým dne 26. června 1942.

opakovaně národu, že „dějinný význam cesty soudruha Molotova do Berlína tkví v tom, že se jí na podkladě pokračování přátelských vztahů mezi Německem a Sovětským svazem maří plány Spojených států na rozšíření války a její obrácení směrem na východ,“ a neváhalo zároveň v roce 1940 prohlásit, že „KSC plní čestně a úspěšně za nejtěžších podmínek perzekuce svoje poslání vůdce české dělnické třídy a českého národa“, zatímco „česká buržoazie přesně v duchu svého vývoje dospěla až k úloze hrobaře svého vlastního národa.“ Usnesení ilegálního ústředního vedení komunistické strany Československa z 15. prosince 1940 bylo publikováno v E. Beneš, Paměti, s. 213. Beneš však již ve svých tehdejších zprávách do vlasti opakovaně varoval odbojové skupiny, aby se tím vším nedaly mýlit a aby bez zřetele na tento komunistický postup nepřerušovaly spolupráci s komunisty, kde to bude možné, znovu ji navazovaly, a stůj co stůj se snažily udržet celonárodní jednotu. Pokud by Beneš a ostatní demokratické strany mysleli své výtky vznášené proti agrární straně v letech 1944 a 1945 vážně, musely by nepochybně tytéž výtky vznášet již v roce 1940 a odmítnout agrárníky do vlády jmenovat či do ní s nimi vstoupit. Vzhledem k tomu, že místo výtek se agrárníci stali v roce 1940 na základě Benešova jmenování nejsilněji zastoupenou stranou v první exilové vládě, je nutné označit pozdější důvody zákazu obnovení agrární strany za zcela účelové a popírající základní principy politické demokracie.

¹⁰ Opočenský si po rozhovoru s Benešem dne 20. července 1940 o Národním výboru poznamenal: „Nesouhlasil s ním, nesouhlasil, že si hrál na vládu, nesouhlasil s rozdělováním na resorty. Telegrafoval v té věci svého času Národnímu výboru. Ale co je to platné, Národní výbor byla autorita a té se musíme podřídit, nemáme-li být anarchisty... Nemůže dát Angličanům najevo, že se mýlili, když světili vládní moc těmto osobám. Chce ale, aby před ustavením vlády Národní výbor i formálně přestal existovat. Nebude trpět, aby ve vládě tvořil zvláštní těleso a scházel se bez ostatních.“ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 25-26.

¹¹ První personální změnou však bylo již jmenování J. Lichnera do funkce státního ministra v září 1940, a to na uprázdněné místo, které J. Paulíny-Toth (člen Česko-Slovenské národní rady) z důvodu nespokojenosti s místem, jež mu bylo ve vládě vyhrazeno (státní tajemník v ministerstvu financí), nepřijal a odmítl se dostavit k vykonání ústavního slibu do rukou prezidenta Beneše. Členství v Státní radě pro druhé funkční období ve funkci místopředsedy však v roce 1941 již přijal.

¹² Beneš v důvěrném rozhovoru Feierabendovi sdělil, že ho nemohl jmenovat ministrem pro hospodářskou obnovu, jak původně zamýšlel, neboť je agrárník a toto ministerstvo musí být obsazeno socialistou. Svůj postup omlouval tím, že jako ministr financí bude mít stejně na činnost tohoto ministerstva silný vliv. Ze stejného důvodu se nemohl Feierabend stát předsedou výboru hospodářských ministrů, ač mu tato funkce jako ministru financí měla podle předmnichovských zvyklostí náležet.

V dubnu 1942 byl zbaven funkce státního ministra Štefan Osuský, a to především s ohledem na jeho výše zmíněný konflikt na půdě Státní rady a exilové vlády s Benešovými stoupenci (mezi ně patřili v tomto sporu především Klecenda, Bečko, Ingr, Slávik, Outrata a Ripka).¹³ Po dalším sporu v exilové vládě na podzim roku 1942 mezi ministry Outratou a Nečasem v souvislosti se zbrojní aférou kolem společnosti Caswick došlo k poslední rekonstrukci vlády, při níž byl rozšířen počet ministerstev o ministerstvo spravedlnosti a zemědělství a později i o ministerstvo obchodu, průmyslu a živností. Jak Outrata, tak Nečas vládu opustili. Místo Nečase nastoupil na klíčové ministerstvo hospodářské obnovy rovněž sociální demokrat F. Němec. Poté co byl Němec na počátku srpna 1944 jmenován vládním delegátem pro osvobozené území, nahradil ho ve vládě od 3. srpna 1944 sociální demokrat V. Majer. V souvislosti se jmenováním gen. Ingra a Viesta do velitelských funkcí v československé armádě převzal ve stejné době vedení ministerstva obrany ministr zahraničí J. Masaryk. K poslední změně ve vládě došlo na konci února 1945, kdy z vlády na protest proti jednostranné orientaci zahraniční politiky směrem na východ a proti usnesení socialistického bloku, na jehož základě měl odjet do Moskvy za zemědělce k politickým jednáním o nové vládě Václav Pácal, odešel ministr

¹³ Osuskému byla vytýkána jeho činnost v době od března 1939 do pádu Francie, zejména pak, že se nestaral o zajištění evakuace ČSNV a československé armády z Francie do Anglie a že jeho tzv. vyslanecká teorie popírala Benešovu teorii právní kontinuity. Srov. např. S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, Bratislava 1999, s. 158-162 a V. ŠUSTEK, *Státní rada v Londýně v letech 1940-1941*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 1994, s. 298. Osuský se ostatně od ledna 1941 zasedání vlády pravidelně neúčastnil a v dopise ze dne 14. srpna 1941 prezidentovi republiky uvedl, že se někteří členové Státní rady hrubě dotkli jeho cti, a požadoval, aby byla obvinění proti němu vznesená odůvodněna a řádně v plenární schůzi Státní rady projednána. K projednání sporu mezi Osuským a Benešovými stoupenci na půdě Státní rady došlo v únoru a březnu 1942. Osuský v tomto nerovném a často demagogicky vedeném souboji podlehl, a to přesto, že jeho argumentace byla většinou právně přesvědčivější a důsledněji pracovala s fakty. K podrobnému shrnutí sporu srov. zejména J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, s. 120-129. Osuského verze sporu obsahující podrobnou argumentaci k jednotlivým námitkám členů Státní rady je zachycena v jeho knize vydané v roce 1942 v Londýně *Pravda vítězí!*. Státní rada dne 30. března 1942 přijala usnesení, jehož jádrem bylo odsouzení činnosti Osuského v době evakuace ČSNV a takzvané vyslanecké teorie potírající Benešovu teorii kontinuity. Osuský se poté raději rozhodl vzdát demonstrativně členství v Státní radě a postavil se otevřeně do opozice proti československé zahraniční akci vedené Edvardem Benešem. Předmět výše uvedeného sporu se stal později i předmětem jednání britského soudu, a to na podkladě žaloby podané Osuským a Prchalou proti synovci prezidenta Beneše Bohuši Benešovi, v té době šéfredaktorovi časopisu *Čechoslovák*, který ve svém Úvodníku „Do posledního roku?“ z ledna 1942 napadl Prchalovu a Osuského činnost v počátcích odboje v Polsku a ve Francii (Osuský však na rozdíl od Prchalý nebyl v článku výslovně jmenován). O případ se vzhledem k projednání i pro Brity poněkud choulostivých témat začal zajímat Foreign Office. Jak britské ministerstvo zahraničí, tak britský soud dal nakonec ve sporu za pravdu spíše Osuskému. K podrobnostem sporu srov. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Proti Benešovi!* s. 411-430 a S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, Bratislava 1999, s. 164-166. Srov. rovněž zápis pracovníka exilového ministerstva vnitřní dr. Malače o průběhu sporu před britským soudem publikovaný in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 304, s. 368-372.

financí a předválečný agrárník Feierabend.¹⁴ Členem československé exilové vlády se nestal nikdy žádný člen komunistické strany, a to ani poté, co komunisté opustili po napadení Sovětského svazu svoji protinárodní platformu imperialistické války a zapojili se do činnosti Státní rady. Pozdější nabídky na vstup do exilové vlády učiněné např. při Benešově cestě do Moskvy v prosinci 1943 komunisté odmítli.

I v exilu vláda rozhodovala v souladu s § 80 ústavní listiny ve sboru. Předsedu a členy vlády (ministry) jmenoval a propouštěl prezident republiky. Právní předpisy vládou v exilu vydávané měly rovněž v souladu s ústavní listinou formu nařízení vlády.¹⁵ Kromě nich se vláda usnášela na osnovách dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky.¹⁶ Vláda byla vedle prezidenta nejvyšším orgánem exekutivní složky moci a v souladu s ústavní listinou rozhodovala kromě výše uvedeného i o všech věcech politické povahy a uváděla v život dekrety a ústavní dekrety prezidenta republiky.¹⁷

¹⁴ Socialistickým blokem se rozumí blok složený z komunistické strany, sociální demokracie a národních socialistů. Václav Pácal byl předválečný agrárník, který v Londýně za přispění socialistických stran koketoval s myšlenkou založení nové zemědělské strany.

¹⁵ Při vydávání vládních nařízení se vláda odvolávala i na předmnichovské zákony, zejména na zákon č. 95/1933 Sb., o mimořádné moci nařizovací a zákon č. 131/1936 Sb., o obraně státu.

¹⁶ Výše uvedené platí s výjimkou ústavního dekretu č. 1/1940 Úř. věst. čs., o ustavení Státní rady, který vláda neprojednávala. Text dekretu byl ale předmětem jednání prezidenta Beneše s ministerským předsedou, s jednotlivými ministry a s designovaným předsedou Státní rady Bechyněm.

¹⁷ K organizaci úřadu vlády v Londýně srov. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, Z historie Úřadu vlády České republiky 1918-1992.

III. 2. NORMOTVORNÁ ČINNOST

Normotvorná činnost byla v rámci prozatímního státního zřízení vykonávána ústavními dekrety prezidenta republiky, dekrety prezidenta republiky a výše zmíněnými nařízeními vlády. Základním právním předpisem, od kterého se odvíjela další legislativní činnost, se stal ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 15. října 1940 č. 2/1940 Úř. věst. čs., o prozatímním výkonu moci zákonodárné.¹

Tento ústavní dekret řešil mimořádnou ústavní situaci (stav ústavní nouze), do níž se Československá republika dostala nikoli vlastní vinou a kterou ústavní listina z roku 1920 nepředpokládala a neřešila.² Československé exilové zřízení se muselo především vypořádat s nemožností svolat nejvyšší zákonodárný orgán podle ústavní listiny z roku 1920 – Národní shromáždění.

V § 1 tohoto ústavního dekretu se stanovilo, že do doby, než bude možné provádět ustanovení hlavy druhé ústavní listiny z 29. února 1920 o moci zákonodárné, bude prezident republiky vykonávat úkony, které mu ukládá § 64 č. 1 a č. 3 ústavní listiny, pokud je k nim zapotřebí souhlasu Národního shromáždění, se souhlasem vlády. Těmito úkony bylo zastupování státu navenek, uzavírání mezinárodních smluv, prohlášení válečného stavu a další pravomoci s tím související.

Podle § 2 tohoto ústavního dekretu měly být předpisy, jimiž se mění, ruší nebo nově vydávají zákony, vydávány po dobu platnosti prozatímního státního zřízení v nezbytných případech prezidentem republiky k návrhu vlády ve formě dekretů, které spolupodepisoval předseda vlády, respektive členové vlády pověřeni jejich výkonem. K veřejnému vyhlášení nově vydávaných právních ustanovení československé vlády byl dekretem č. 4/1940 Úř. věst. čs. určen Úřední věstník československý. Do Úředního věstníku se měly podle tohoto dekretu zařazovat zejména dekrety prezidenta republiky a vládní nařízení.

Podle důvodové zprávy k ústavnímu dekretu o prozatímním výkonu moci zákonodárné se počítalo s tím, že dekrety prezidenta republiky budou vydávány pouze v nejnutnějších případech, budou maximálně šetřit ustanovení ústavní listiny z roku 1920 a především ústavou zaručená práva československých občanů a po válce budou podléhat

¹ K otázkám spojeným s přípravou vládní osnovy tohoto dekretu srov. J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 73-74.

² K dalším řešením, které připadaly v úvahu ve stavu ústavní nouze, srov. J. BEŇA, *Slovensko a Benešovy dekrety*, Bratislava 2002, s. 15.

dodatečnému schválení řádně ustaveného zákonodárného sboru.³ Z tohoto ústavního dekretu vyvěrá důraz na kontinuitu československé ústavnosti, úzkostlivá snaha co nejméně měnit platné právo a mimořádnost této pravomoci prezidenta republiky, která byla omezena nejen časově, ale i věcně, na potřeby vedení války.⁴

Forma dekretů prezidenta republiky nebyla československému právu cizí. Byla používána při individuálních jmenovacích aktech prezidenta republiky. Existovala ovšem i jiná, již jednou výše zmíněná paralela, ústavně založená až v období druhé republiky. Čl. I ústavního zákona č. 330/1938 Sb. z. a n. ze dne 15. prosince 1938, o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů Česko-Slovenské republiky, zmocňoval prezidenta republiky, aby na jednohlasný návrh vlády vydal dekretem s mocí ústavního

³ Důvodová zpráva byla publikována v J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, s. 151-153. K obsahu důvodové zprávy srov. i J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 70-71. Podle důvodové zprávy bylo v exilu nutné řešit zákonodárnou činnost vydáváním prezidentských dekretů, neboť se jednalo o nalezení východiska z problému, v rámci platného československého právního řádu neřešitelného a zároveň o důsledek faktu, že státní řízení je ústavně imobilizováno všude tam, kde naše ústavní listina počítá s účastí Národního shromáždění na výkonu ústavního života. Důvodová zpráva však dále přiznávala, že vydávání dekretů prezidenta republiky je řešení politické a v daném případě „revoluční“, neboť uvedené změny ústavy se dějí cestou, kterou ústava nepředvíдалa. Československý exil se zde podle důvodové zprávy dopustil určitého opuštění zásady právní kontinuity s ústavou z roku 1920, avšak na druhé straně se snažil držet co možná nejvíce litery a ducha ústavy („Logickým předpokladem i důsledkem této právní kontinuity jest platnost předmnichovské československé ústavy, již se musíme snažit co nejskrupulózněji uplatňovat“). Důvodová zpráva pak zdůraznila i fakt, že zákonodárnou činnost svěřil ústavní dekret ústavním činitelům, kteří se na ní ústavou vymezeným způsobem podíleli i podle ústavní listiny z roku 1920. Srov. i E. SCHWELB, Obnovení právního pořádku, Londýn 1945, s. 11. Podle Schwelba bylo zvoleno při vydávání dekretů řešení revoluční. Na celou koncepci nahlížel jako na jednatelství bez příkazu (negotiorum gestio) v duchu zásad římského práva. Z tohoto důvodu dle Schwelba vyžadovala tato koncepce po válce schválení dekretů příslušnými ústavními činiteli Československé republiky.

⁴ Viz V. PAVLÍČEK, O dekretěch prezidenta republiky, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 37. Srov. i A. GERLOCH, J. HŘEBEK, V. ZOUBEK, Ústavní systém České republiky, s. 36, dle nichž „konstrukce s prezidentskými dekrety se sice neopírala o žádné ustanovení ústavní listiny z roku 1920 (měla revoluční povahu), odpovídala však představě o mimořádných pravomocích prezidenta republiky v období ústavní nouze, války a poválečného období.“ Srov. i P. MARŠÁLEK, Mnichov a problémy kontinuity československého státu a práva, in: Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě, s. 381. Podle P. Maršálka tento ústavní dekret nepochybně vytvořil – aniž by to v něm bylo výslovně stanoveno – nové ohnisko československého právního řádu. Jeho vydání představovalo podle něj významný diskontinuální moment dosavadního právního vývoje. To nemohlo zakrýt ani omezení vydávání dekretů prezidentem jenom na nezbytné případy, jakož i úzkostlivá snaha Beneše a jeho spolupracovníků šetřit platné právo, ani poválečná ratihabice všech dekretů ústavním zákonem, provedená Prozatímním národním shromážděním, jež bylo ustaveno právě jedním z dekretů, který byl vydán na podkladě ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. Maršálkova argumentace i závěry se v podstatě shodují s názory stoupců normativní právní vědy, které se objevovaly na stránkách právnických časopisů v letech 1945-1947. K tomu srov. např. Z. NEUBAUER, Kontinuita našeho ústavního práva, in: Právník, roč. 1945, Z. NEUBAUER, Kontinuita a revoluce, in: Právní praxe, roč. 1946, F. WEYR, O právní kontinuitu, in: Právní praxe, roč. 1946, K. GREIF, Kde je ohnisko obnoveného československého státu?, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 46, C. HORÁČEK, K problému kontinuity československého ústavního práva, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, Z. PEŠKA, K otázce kontinuity našeho právního řádu v letech 1938-1945, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, A. MEISSNER, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, Š. LUBY, Kontinuita, in: Právní obzor, roč. 1946, Š. LUBY, Poznámky, in: Právní obzor, roč. 1947, J. KÖRBEI, O právní kontinuitu, in: Právní praxe, roč. 1946, J. BUDNÍK, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947.

zákona novou úpravu těch ustanovení ústavní listiny Česko-Slovenské republiky a jiných ústavních zákonů, jejichž změny vyžadovaly nové poměry. Toto zmocnění mělo trvat dva roky.

Myšlenka o mimořádných pravomocech prezidenta republiky v období ústavní nouze, války i poválečného období nebyla cizí ani T. G. Masarykovi při úvahách o samostatném Československu, jehož názory byl E. Beneš trvale ovlivňován.⁵

V československém právním řádu však byla i jiná norma, která umožňovala prezidentu republiky a vládě vydávat normativní právní akty, k nimž byl jinak oprávněn pouze parlament. Jednalo se o zákon o obraně státu č. 131/1936 Sb., který v § 138 odst. 1 vládu zmocňoval, aby k úpravě mimořádných poměrů způsobených stavem branné pohotovosti státu vydávala tam, kde by jinak bylo třeba zákona, se souhlasem prezidenta republiky vládní nařízení. Toto zmocnění se však podle § 138 odst. 2 nevztahovalo na úpravu poměrů ústavních. Vláda byla navíc povinna předložit nařízení vydaná podle § 138 odst. 1 do čtrnácti dní ode dne vyhlášení oběma sněmovnám Národního shromáždění. Odeprou-li obě sněmovny hlasováním podle § 48 odst. 1 ústavní listiny jejich schválení, měla pozbyt tato nařízení platnosti ode dne tohoto usnesení. Vláda byla povinna vyhlásit bez odkladu ve Sbírce zákonů a nařízení, od kdy to nebo ono nařízení pozbylo platnosti. Z výše uvedeného je zcela zřejmé, že vzhledem k nemožnosti svolat obě sněmovny Národního shromáždění a zároveň nemožnosti měnit těmito vládními nařízeními ústavní poměry, byl zákon na obranu státu jako výchozí právní norma pro československou zahraniční akci nepostačující.

Prezident Beneš nevydával dekrety o své újmě a z vlastní iniciativy. Jak bylo již výše uvedeno, kromě prvního ústavního dekretu o ustavení Státní rady je vydával vždy na návrh vlády. Vláda byla oním iniciativním orgánem, který obdobně jako při vládních předlohách zákonů pro Národní shromáždění (§ 81 písm. a) ústavní listiny) i při předlohách dekretů prezidenta republiky se o nich usnášel a prezidentu republiky je předkládal k vyhlášení. Prezident republiky svá odlišná stanoviska vyjadřoval v dopisech vládě, ale nepostupoval v rozporu s rozhodnutím vlády.⁶ Skutečnost, že dekrety byly vydávány na návrh vlády, nalézáme v uvozovací větě každého dekretu. Podle ústavního dekretu č. 12/1942 Úř. věst. čs. byly dekrety od 27. října 1942 vydávány po slyšení Státní

⁵ Viz A. GERLOCH, J. HŘEBEJK, V. ZOUBEK, Ústavní systém České republiky, s. 36.

⁶ Viz V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky, in Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 38.

rady. Od dubna 1945 byly dekrety, pokud měly platit i na Slovensku, vydávány po dohodě se Slovenskou národní radou.

V podstatně jednodušší situaci než československá zahraniční akce se ocitly polské exilové orgány. Polská ústava z 23. dubna 1935, která zakotvovala prvky autoritativního režimu do polského politického a ústavního systému, totiž na rozdíl od demokratické československé ústavní listiny z roku 1920 počítala s výjimečnými situacemi pro případ války.⁷ Podle čl. 12 a 13 ústavního zákona mohl polský prezident v mimořádných situacích označovat nástupce prezidenta republiky na dobu války a dle svého uvážení jmenovat i předsedu vlády a na jeho návrh i jednotlivé ministry. Doba výkonu funkce prezidenta republiky se v případě války prodlužovala až do uplynutí tří měsíců po uzavření míru.⁸ Polské exilové orgány tedy mohly na rozdíl od československé zahraniční akce vycházet plně z platné polské ústavy a nebyly nuceny činit opatření, která byla formálně v rozporu s platným ústavním pořádkem. Ještě předtím než polský stát přestal po napadení Německem a Sovětským svazem v říjnu 1939 fakticky existovat, podařilo se Polákům dne 30. září 1939 ustavit v Paříži nového prezidenta Rackiewiczze,⁹ který byl jmenován dosavadním prezidentem Mosćickým.¹⁰ Mosćický zároveň na svou funkci rezignoval.¹¹ Nový prezident nejprve odvolal dosavadní polskou vládu, která byla stále internována v Rumunsku a poté jmenoval předsedu vlády generála W. Sikorského a následně i ostatní členy vlády.¹² Sikorski, který po překonání úvodní potíží soustředil do

⁷ Nutno ovšem doplnit, že výhodnější postavení polské akce nebylo způsobeno jen zněním polské ústavy, ale i skutečností, že polská vláda, na rozdíl od česko-slovenské vlády, odešla po německé agresi do exilu. Rovněž ochota velmocí se angažovat v polské věci byla na podzim 1939 nepochybně vyšší než u Československa (Česko-Slovenska) v září 1938 a březnu 1939.

⁸ Blíže viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 63.

⁹ Racziewicz byl poslední předválečný maršálek Sejmu.

¹⁰ Polský prezident Mosćický i polská vláda v čele s ministerským předsedou Slavojem-Skladkovským a tvůrcem zahraniční politiky ministrem zahraničí Beckem opustili na rozdíl od česko-slovenské vlády v březnu 1939 nedlouho po úspěšném německém útoku na počátku září 1939 polské území. Jak prezident, tak vláda byli původně internováni v Rumunsku, kde museli podepsat rumunské vládě závazek, že se zdrží jakýchkoliv aktů souvisejících s výkonem jejich funkce. První dva polské pokusy o ustavení nového prezidenta ještě v září 1939 byly neúspěšné, neboť Francie a Velká Británie navržené kandidáty kategoricky a ultimativně odmítla. Třetí kandidát – Racziewicz – již však byl akceptován.

¹¹ Okolnosti této abdikace nebyly nikoli nepodobné Benešově abdikaci. I Mosćického abdikace byla bezprostředně vyvolána německou agresi (u Beneše Mnichovem). I on byl k rezignaci tlačěn některými polskými politickými představiteli. Jeho abdikace se však za neplatnou nepovažuje.

¹² Protože se zároveň v proněmeckém tisku objevily zprávy, že internovaná polská vláda v Rumunsku zahájila jednání s Německem o nové státní formě pro Polsko, podal v té době již bývalý polský premiér Slavoj-Skladkovský slavnostní dementi, v němž kategoricky potvrdil, že jeho vláda, internovaná a izolovaná v Rumunsku, z vlastní vůle a iniciativy předložila prezidentovi Polské republiky Rackiewiczovi dne 30. září 1939 demisi s cílem umožnit vznik polské vlády, která bude schopná obrany ohrožené existence státu. Bývalý polský premiér dále potvrdil, že on i jeho kolegové jako občané sloužící ideji nezávislého státu, uznávají za jedinou právoplatnou vládu tu, která byla

svých rukou fakticky veškerou výkonnou moc, včetně vrchního velitelství polské armády, se stal až do své tragické smrti v červenci 1943 vůdčím představitel polské zahraniční akce. Polský prezident i vláda byli následně na rozdíl od v té době neúspěšných československých pokusů o uznání prozatímní vlády bez větších problémů mezinárodně právně uznáni ze strany velmocí, čímž bylo jejich postavení definitivně potvrzeno.

Systém polských emigračních orgánů doplňovala Národní rada, zřízená v prosinci 1939 dekretem prezidenta republiky. I polská Národní rada byla pouze poradním orgánem prezidenta a vlády a stala se předobrazem československé Státní rady. Polský prezident byl podle polské ústavy z roku 1935 oprávněn vedle exekutivních činností, které běžně hlavě státu náleží, vykonávat i zákonodárnou činnost, a to formou dekretů prezidenta republiky. Polský prezident mohl podle polského ústavního pořádku vydávat dekrety upravující organizaci vlády, vrchního velitelství, branné moci a státní správy. V době, kdy byl rozpuštěn Sejm, pak i v dalších oblastech státního zákonodárství s výjimkou změn ústavy a ukládání daní. Tato pravomoc byla ještě posílena v době válečného stavu, kdy polský prezident mohl vydávat bez souhlasu zákonodárných komor dekrety v oboru státního zákonodárství, s výjimkou změny ústavy. Tohoto prezidentova oprávnění polské exilové orgány samozřejmě využívaly. Na rozdíl od československé zahraniční akce se tedy mohla polská akce plně opřít o předválečný ústavní pořádek a nemusela hledat při vydávání zákonodárných aktů exilovými orgány náhradní řešení formálně porušující ústavu, byť legitimně odůvodněné stavem ústavní nouze. Také polský prezident vydával v praxi v exilu dekrety na návrh ministerské rady.¹³

Systém polských exilových orgánů, včetně vydávání prezidentských dekretů, se stal nejvýznamnějším vzorem pro vytvoření československého prozatímního státního zřízení. V některých jednotlivostech se však československé uspořádání odlišovalo. Postavení československého prezidenta Beneše bylo podstatně silnější než postavení polského prezidenta Rackiewiczze.¹⁴ Mezi prezidentem a vládou navíc nedocházelo

legálně jmenována prezidentem Polské republiky Raczkiewiczem. Blíže viz J. NĚMEČEK, *Od Spojenectví k roztržce, vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939-1945*, s. 32.

¹³ Blíže viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 65. Kuklík rovněž uvádí, že na polské zachování ústavnosti také upozorňoval při srovnání s československou akcí Foreign Office. Rovněž polská diplomacie, zejména do sovětského a britského uznání v červenci 1941, podle Kuklíka považovala mimo jiné z tohoto důvodu právní status československé exilové vlády za nižší a stavěla se proti jejímu plnému diplomatickému uznání. Kuklík rovněž poukazuje na paradoxní skutečnost, že Československu tak bylo vlastně přičítáno k tíži, že mělo ve srovnání s polskou ústavou liberální demokratickou ústavu.

¹⁴ Tato skutečnost však nebyla ani tak výsledkem odlišné konstrukce československé zahraniční akce, ale byla spíše důsledkem Benešova politického stylu a také nezměrné autority, kterou Beneš mezi většinou členů zahraniční akce požíval.

v československém případě zdaleka k tolika sporům jako v případě polském. Částečně odlišné bylo i postavení polské Národní rady. Národní radě například byly od samého počátku přiznány pravomoci v oblastech schvalování státního rozpočtu a při projednávání osnov prezidentských dekretů. Národní rada byla pak na rozdíl od Státní rady organizována na stranickém základě.¹⁵

V podobné situaci jako československá zahraniční akce, která se nemohla na rozdíl od polského odboje dovolávat při vydávání právních předpisů platných ústavních předpisů, však byli samozřejmě i představitelé jiných spojeneckých zemí (norský a jugoslávský král, nizozemská královna, belgická vláda).¹⁶ Například nizozemská královna vydávala právní předpisy rovněž bez součinnosti nizozemského parlamentu a po formální stránce také v rozporu s nizozemskou ústavou. Ve sporu o ústavnost a platnost takových předpisů před anglickými soudy právní experti i britské soudy zastávali názor, že takový postup je odůvodněn nouzovým stavem výkonné moci.¹⁷ Britské ministerstvo

¹⁵ Viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 66. Pokud jde o vztahy mezi československými a polskými exilovými orgány a o problematiku spojenou s plánovaným vznikem Československo-polské konfederace srov. zejména J. NĚMEČEK, *Od Spojenectví k roztržce, vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939-1945*, s. 80 -180.

¹⁶ K situaci v Jugoslávii srov. D. GUŠTIN, *Právní stav a postup vůči německé menšině v Jugoslávii 1944-1946*, in: *Německé menšiny v právních normách 1938-1948*, s. 281.

¹⁷ Ohledně rozhodnutí britského High Court of Justice ve věci nizozemského příslušníka Amanda srov. zejména E. TÁBORSKÝ, *Naše věc*, s. 149-159. Vzhledem ke klíčovému významu tohoto případu pro uznání práva spojeneckých okupovaných států vydávat právní předpisy, které po formální stránce zcela nenaplnují ústavní předpisy těchto států, je vhodné na tomto místě shrnout podstatu tohoto sporu, jak jej Tábořský ve svém podrobném pojednání zachytil. Nizozemský státní příslušník Amand byl ve Velké Británii stíhán proto, že odešel od nizozemské vojenské jednotky, v níž sloužil, a nevrátil se k ní. Rozhodnutí High Court of Justice, který se věcí zabýval, záviselo z pochopitelných důvodů především na vyřešení předběžné otázky, zda je či není z pohledu britského soudu platný dekret nizozemské královny z 8. srpna 1940 o povinné vojenské službě nizozemských příslušníků sídlících ve Velké Británii, USA a Kanadě. Britský soud při vyřešení této předběžné otázky odmítl jak názor vyslovený nizozemskou vládou, že pouhý odkaz na to, že jde o zákonodárský akt nizozemské vlády postačuje, aby ho britský soud považoval za platný. Britský soud konstatoval, že cizí právo je pro britský soud pouhým faktem, které musí být dokazováno jako každá jiná skutková okolnost. Na druhé straně však britský soud odmítl stanovisko, že dekret nizozemské královny je neplatný, poněvadž byl vydán mimo nizozemské státní území, a tudíž nebyl vydán ve shodě se zněním nizozemské ústavy, jež předepisuje, že sídlo vlády nesmí být v žádném případě přeneseno mimo království. V rozsudku k tomu předseda soudu výslovně uvedl: „Takovou doktrínu bych stěží mohl akceptovat. Vedla by nutně k tomu důsledku, že německý vpád do Nizozemí v květnu 1940 nejen že vyhnal nizozemskou vládu, ale že by jí byl znemožnil podniknout jakékoliv kroky k tomu, aby získala zpět odňaté území nebo aby pomohla svému lidu. Soudím proto, že dekret nizozemské královny je platný z hlediska nizozemského práva a že se vztahuje na stěžovatele, i pokud sídlí v této zemi.“ Britský soud v tomto případě akceptoval svědectví dvou znaleců stojících na straně nizozemské vlády a uznal platnost dekretu nizozemské královny, přestože si byl plně vědom, že není zcela v souladu s nizozemskou ústavou. Tito znalci ve svém svědectví uváděli, že v Anglii je způsobilá činit svobodná rozhodnutí sama nizozemská vláda (královna a odpovědní ministři), neboť obě sněmovny parlamentu a Státní rada jsou na obsazeném území pod mocí nepřitele. Zákonodárství však musí pokračovat v zájmu života státu i za těchto mimořádných okolností, které si vyžadují tvorbu mimořádných zákonů. Ve stavu mimořádného ohrožení se pak podle nich na prvním místě neaplikují ústavní předpisy, ale životní zájmy státu a lidu. Tolik právní názory znaleců a soudců High Court of Justice v prvním rozsudku z 23. května 1941 ve věci nizozemského občana Amanda, se kterými nelze než vyslovit souhlas.

zahraničí se k tomu v lednu 1941 vyjádřilo takto: „politikou vlády Jeho veličenstva je nakládat se spojeneckými vládami vytvořenými v této zemi jako s plně kompetentními a suverénními vládami a v zájmu ochrany aktivity těchto vlád v zahraničí před nepřítelem, není vhodné v žádném případě zpochybňovat ústavní autoritu těchto spojeneckých vlád vydávat takové dekrety nebo dekrety-zákony. Vláda Jeho veličenstva podle toho také obecně uznává takovéto dekrety, jako jakékoliv jiné zákonodárství spřátelených států v čase míru, pokud se tyto dekrety nedostávají do konfliktu se zákonodárstvím Velké Británie.“¹⁸

Nelehký osud čekal v exilu i na belgické exilové politiky, neboť král Leopold do exilu neodešel. Belgická vláda neuznala kapitulaci vyhlášenou králem Leopoldem a vydala dne 28. května 1940 prohlášení, dle něhož byl král v rukou nepřátel a nebyl schopen vládnout. Všechna výkonná moc proto měla přejít na vládu. Po následném pádu Francie se belgická vláda znovu ustavila až v říjnu 1940 v Londýně. Velká Británie tuto vládu uznávala jako legitimní a ústavní vládu Belgie, která je kompetentní vykonávat plnou autoritu jménem suverénního státu Belgie. Belgická vláda vydávala dekrety podle zvláštního zákona vydaného 2. února 1940 pro „administraci v době války“ s tím, že v záhlaví dekretů uváděla, že král je neschopen vlády a že vydává tyto předpisy vzhledem k mimořádným poměrům a vzhledem k tomu, že se nemohlo sejít zákonodárné shromáždění. Jednalo se částečně o problematiku, kterou Belgie již znala z doby první světové války. U mnohých dekretů proto bylo použito předloh z let 1914-1918, které byly příslušně rozšířeny nebo přizpůsobeny novému uplatnění. V dekretu belgické vlády z 10. ledna 1941 byla všeobecně prohlášena všechna opatření okupační vlády za neplatná. Vláda se přitom výslovně odvolávala na stejně znějící nařízení krále Alberta I. z období první světové války, neboť, jak bylo uvedeno v úvodní zprávě k tomuto dekretu, „stejná zvěrstva spáchaná stejnými vetřelci po čtvrtstoletí vyžadují stejná opatření.“¹⁹

Celkově bylo v Londýně vydáno 44 dekretů prezidenta republiky. Převážná většina se týkala aktuální činnosti zahraničního odboje a vedení války s Německem a jeho spojenci. Patřily sem již zmíněné dekrety zabývající se otázkami organizace prozatímního státního zřízení a výkonu zákonodárné moci, dekrety upravující záležitosti československé armády v zahraničí, vojenské soudnictví, zavedení válečných a jiných

¹⁸ Blíže viz. J. KUKLÍK, Tzv. Benešovy dekrety z právně historické perspektivy, in: Benešovy dekrety, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí, s. 64-65.

¹⁹ Blíže viz U. TIEDAU, Právní normy a jejich aplikace vůči německy mluvícímu obyvatelstvu v Belgii po roce 1945, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 448-450 a J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 63.

vyznamenání, státní rozpočty na jednotlivé roky, ale i dekret o dokončení lékařského studia ve Velké Británii. Svou povahou byly tyto dekrety omezeny na dobu války, i když důsledky trvaly dále. Menší část exilových dekretů vytvářela podmínky pro poválečný vývoj.

Počet právních předpisů, které byly prezidentem republiky a vládou v londýnském exilu vydány, byl podstatně nižší než počet právních předpisů, které byly ve stejném období vydány v rámci polské, nizozemské či belgické zahraniční akce.²⁰ Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že prezident Beneš a československá vláda v londýnském exilu nejméně do roku 1944 skutečně důsledně sledovali zachování právní kontinuity s předmnichovským právním řádem, snažili se co nejvíce vystačit s právními normami předmnichovského právního řádu a omezili vydávání nových norem jen na případy, jejichž úprava byla pro život a úspěch zahraniční akce naprosto nezbytná.

²⁰ Blíže viz E. Tábořský, *Naše věc*, s. 164.

III. 3. STÁTNÍ RADA A PRÁVNÍ RADA

Ústavním dekretem č. 1/1940 Úř. věst. čs. se zřizovala Státní rada jako poradní sbor prezidenta republiky a jako pomocný kontrolní orgán v rámci prozatímního státního zřízení Československé republiky.¹ Státní rada byla zřízena podle polského vzoru, a jak bylo již výše uvedeno, měla původně rovněž nést jméno Národní rada. Projekt ustavení Národní (Státní) rady měl odstranit veřejně artikulované pochybnosti na britské straně ohledně jednoty československé zahraniční akce.² Členy Státní rady se vedle zástupců českého a slovenského národa měli stát původně i zástupci československých Němců. Státní rada byla vytvořena jako poradní a kontrolní orgán, který měl nahrazovat parlament.³ Jak bylo již výše konstatováno, o tom, že by Státní rada měla vykonávat i zákonodárnou činnost, však Beneš nikdy vážněji neuvažoval. Rovněž zcela odmítal myšlenku, aby vláda byla ze své činnosti odpovědná Státní radě a mohla jí vyslovit

¹ Tento ústavní dekret dostal č. 1/1940 Úř. věst. čs. a byl datován 21. července 1940, přestože byl vydán prezidentem republiky až po ústavním dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. ze dne 15. října 1940. Ustavující schůze Státní rady se sešla až 11. prosince 1940 v zasedací místnosti londýnského vyslanectví. K ustavující schůzi srov. zejména V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 254. Srov. i J. KUKLÍK, Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996, s. 147-154.

² Britskému ministerstvu zahraničí se jednalo především o stoupence slovenské autonomie a odpůrce Benešova vůdčího postavení. M. Hodža nabídku na post místopředsedy Státní rady formálně přijal, ale na jednáních Státní rady se nikdy neúčastnil. K tomu srov. zejména J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, s. 118-120. J. Paulíny-Toth a Š. Osuský se naopak na činnosti Státní rady podíleli. Mimo Státní radu zůstali až do napadení Sovětského svazu komunisté, kteří ostře vystupovali proti celé československé zahraniční akci z pozic teorie o imperialistické válce. Od druhého funkčního období se však již na činnosti Státní rady rovněž podíleli. V jejich rámci vstoupil do Státní rady i jediný zástupce československých Němců K. Kreibich. Opakovaná jednání o vstupu do Státní rady mezi Benešem a zástupcem německých soc. demokratů W. Jakschem byla neúspěšná. K polskému vzoru Státní rady, návrhům E. Beneše na ustavení Státní (resp. Národní) rady a postoji jednotlivých exilových politiků k těmto návrhům srov. např. J. KUKLÍK, Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996, s. 89-98.

³ Jak jsme již výše uvedli, rozdělení jmenovacích dekretů do Státní rady mělo uspokojit ambice opozičních politiků a přinést zklidnění ve vztazích uvnitř emigrace. Personální složení však nebylo věrným obrazem politického spektra v exilu ani v okupované vlasti. Většinu tvořili sociální demokraté s 8 mandáty. Následovali národní socialisti s 6 mandáty a agráři s čtyřmi mandáty. Lidovci a vojáci měli dva mandáty. Ostatní složky odboje disponovali dalšími osmi mandáty. K důvodům tak vysokého počtu mandátů pro sociální demokracii srov. zejména V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 252. Následným každoročním pozměňovacím členstvím Státní rada poměrně přesně zobrazovala sílící vliv levice, zvláště komunistické strany na československé exilové zřízení a zahraniční politiku. Jmenování členů Státní rady zůstalo až do konce války výlučnou pravomocí prezidenta Beneše, a proto z něj lze dobře vytušit jeho rostoucí odvahu nezatěžovat se příliš úvahami o rovnoměrném rozdělení sil na pravici a levici. Členství ve Státní radě se navíc zakládalo plně na důvěře prezidenta a držitelé členských mandátů si to velmi dobře uvědomovali. Beneš navíc využíval svého vlivu a zasahoval do znění poradních zpráv formálně adresovaných právě jemu samému. Tamtéž, s. 312. Srov. i J. KUKLÍK, Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996, s. 159-161.

nedůvěru.⁴ Státní rada měla mít podle původního znění ústavního dekretu č. 1/1940 Úř. věst. čs. nejvýše 40 členů,⁵ později byla tato hranice s ohledem na potřebu jmenovat nové členy Státní rady z dosud nezastoupených složek zahraniční akce zvýšena na 50 členů. Členy Státní rady jmenoval prezident republiky na dobu jednoho roku. Prezident rovněž svolával a uzavíral zasedání Státní rady. Na úvod každého funkčního období přednesl prezident Beneš ve Státní radě obsáhlý projev, ve kterém členy Státní rady seznámil s aktuální politickou a válečnou situací a vymezil hlavní úkoly, které by československá zahraniční akce měla naplnit v příslušném funkčním období Státní rady.⁶

Předsedu a tři místopředsedy Státní rady ustanovoval zpočátku rovněž prezident republiky.⁷ Osoby jmenované za členy státní rady byly oprávněny se účastnit na jednání Státní rady teprve poté, kdy prezidentu republiky potvrdily přijetí mandátu spolu s písemným slibem tohoto znění: „Slibuji na svou čest a svědomí věrnost republice Československé a jejímu prozatímnímu státnímu řízení uznanému na půdě spojenecké Anglie, a slibuji, že budu svědomitě a nestranně vykonávat své povinnosti a plnit úkoly, které členu Státní rady ukládá společný boj za plné osvobození vlasti a že ve válce proti nacismu a jeho spojencům vytrvám až do konečného vítězství.“ Člen vlády mohl zároveň být i členem Státní rady, nemohl se však zúčastnit na jejím hlasování. Státní rada měla právo prostřednictvím svého předsedy pozvat členy vlády k účasti na schůzích, aby mohli poskytnout členům Státní rady požadovaná vysvětlení.

Z pohledu teorie ústavního práva bylo jistě zajímavé ustanovení § 8 ústavního dekretu č. 1/1940 Úř. věst. čs., podle něhož na návrh kárného výboru mohla Státní rada zrušit mandát svého člena, zjistilo-li se, že ho není hoden. S literou a duchem ústavní listiny z roku 1920 nemělo toto ustanovení mnoho společného.

Státní rada mohla zpočátku podávat ve stanovené lhůtě prezidentovi republiky nebo vládě poradní zprávu k určité otázce nebo věci pouze tehdy, pokud ji k tomu

⁴ Srov. V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 256.

⁵ Při prvním funkčním období měla Státní rada 31 členů. V dalších funkčních obdobích jejich počet postupně stoupal. Prezident republiky však až na malé výjimky (např. Kozák, Osuský) vždy jmenoval pro nové funkční období i všechny staré členy Státní rady.

⁶ Texty všech pěti úvodních projevů byly publikovány v E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 261-430. Zahajovací schůze měly vždy slavnostnější ráz a konaly se na rozdíl od běžných schůzí v prezidentském sídle na Grosvenor Place. Podle mínění prezidenta zpravodaje ve Státní radě P. Drtiny tím chtěl Beneš členům rady připomenout, že Státní rada není parlament, ale především poradní sbor prezidenta republiky. Srov. V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 263-264.

⁷ Od října 1941 byl počet místopředsedů zvýšen na pět. Jejich pořadí určoval také prezident republiky.

prezident republiky nebo vláda vyzvali.⁸ Mohla však z vlastního podnětu podávat prezidentovi republiky nebo vládě memoranda ze všech oborů státního života.⁹ Prvním předsedou Státní rady se stal sociální demokrat Rudolf Bechyně.¹⁰

Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 12/1942 Úř. věst. čs. bylo rozšířeno interpelační právo členů Státní rady a zejména upraveno spolupůsobení Státní rady při provádění dekretální pravomoci prezidenta republiky – do budoucna si byl prezident povinen vyžádat před vydáním dekretu poradní zprávu Státní rady, neučinila-li to již předtím vláda. Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 13/1944 Úř. věst. čs. bylo stanoveno, že se Státní rada zrušuje dnem, kdy se ustanoví vláda jmenovaná prezidentem republiky se sídlem na území republiky. Fakticky skončila činnost Státní rady 12. března 1945, kdy se konala v Londýně její poslední schůze. Právně existovala Státní rada do 4. dubna 1945. Praktický vliv Státní rady na rozhodování Edvarda Beneše a vlády nebyl především v prvních letech existence Prozatímního státního zřízení v důležitých záležitostech velký. Pro exilové zřízení měly větší význam politické aspekty působnosti Státní rady. Tedy především konsolidace poměrů v emigraci a pacifikace politických odpůrců.

Vedle Státní rady existovalo z iniciativy E. Beneše i Pracovní sdružení Státní rady. V jeho čele stál předseda. Do této funkce byl zvolen na Benešův návrh prof. V. Klecanda.¹¹ Pracovní sdružení mělo připravovat práci Státní rady, harmonizovat její činnost a přispívat k zlepšení vztahu Státní rady k ostatním orgánům prozatímního

⁸ Beneš se snažil udržet si činnost státní rady pod kontrolou. Vzhledem k jejímu kontroverznímu složení a neblahým zkušenostem z dob Československého národního výboru se právem obával proměny Státní rady v dějiště rozkladných konfliktů. Tím si lze vysvětlit malý prostor pro samotnou politickou práci, kterou Státní radě Beneš svým dekretem vymezil. Srov. V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 245.

⁹ J. Stránský působnost Státní rady pregnantně shrnul ve své odpovědi na Benešovo úvodní poselství ve Státní radě, když uvedl, že Státní rada chápe svoji hlavní povinnost v: „nebojácné a osobními sympatiemi nezkažené poradní zprávě, jejíž veškerá autorita bude vždy záviset jenom na její vnitřní přesvědčivosti.“ Srov. i V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 310.

¹⁰ Bechyně se však od počátku dostával díky svým radikálním postojům do sporu s větší částí exilové reprezentace včetně prezidenta Beneše. Jeho pokus vytvořit z Státní rady jakousi opoziční platformu proti vládě však neuspěl. Od druhého funkčního období Státní rady byl jmenován k překvapení takřka celé zahraniční akce jejím předsedou její dosavadní vedoucí úředník a národní socialista Prokop Maxa. Bechyně zůstal i nadále členem Státní rady, ale stále ostřeji začal vystupovat proti celé koncepci československé zahraniční akce. Ve svých očeřujících výpadech nešetřil ani prezidenta Beneše. V roce 1944 začal dokonce zpochybňovat i jeho prezidentskou funkci. Kvůli je výroky na půdě Státní rady dne 21. prosince 1944 byl dokonce svolán kárný výbor Státní rady. Bechyně se však z jeho jednání ze zdravotních důvodů omluvil. Blíže zejména J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Proti Benešovi!, s. 293-297. Srov. i J. KUKLÍK, Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996, s. 148-150.

¹¹ Prvním místopředsedou byl zvolen Ján Čaplovič a druhým Vladimír Uhlíř.

státního zřízení, zejména pak k exilové vládě. Jednalo se podle Benešova návrhu o dobrovolnou organizaci nahrazující do jisté míry poslanecké kluby v parlamentu, do níž mohl vstoupit kterýkoliv člen Státní rady. Projednávaly se v ní některé sporné otázky ještě předtím, než byly předány do pléna nebo do výborů Státní rady. Výsledek porad Pracovního sdružení nezavazoval členy při hlasování ve Státní radě. V pracovním sdružení byly zastoupeny všechny politické směry.¹²

System exilového státního zřízení doplnila Právní rada vytvořená usnesením vlády a rozhodnutím prezidenta republiky 4. února 1942.¹³ Právní rada byla pětičlenný sbor,¹⁴ jenž měl přispět k dodržování právnosti československého státního zřízení v zahraničí. Působnost právní rady byla pouze poradní, šlo o jakýsi quasi soudní orgán, jehož úkolem bylo podávat právní posudky, zda se určitá nařízení nebo rozhodnutí vlády nebo ústředních úřadů shodují s platným československým právním řádem. Právní rada působila jak při přípravě osnov normativních aktů exilového státního zřízení, tak při posuzování stížností československých státních příslušníků proti rozhodnutím orgánů exilového státního zřízení. Právní radu mohl podle článku 3 jejího statutu o posudek požádat prezident republiky, Nejvyšší účetní a kontrolní úřad nebo československý státní příslušník, jehož práv se určité nařízení nebo rozhodnutí dotýká. Ministerstvo spravedlnosti nebo jiný ústřední úřad jeho prostřednictvím si mohl od Právní rady podle článku 5 jejího statutu vyžádat právní posudek *de lege ferenda*. Právní rada zahájila svou činnost dne 12. března 1942. Podle prezidentova rozhodnutí ze dne 27. března 1943 se Právní rada měla zrušit dnem, kdy se ustaví vláda jmenovaná prezidentem republiky se sídlem na osvobozeném území. Rozhodnutím ze dne 22. února 1945 bylo pak upřesněno, že činnost Právní rady na půdě Velké Británie skončí dnem, kdy aktem prezidenta republiky bude ukončena činnost Státní rady.¹⁵

¹² Blíže viz J. KUKLÍK, *Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40*, Praha 1996, s. 165.

¹³ Rozhodnutí prezidenta republiky o zřízení Právní rady ze dne 4. února 1942 bylo publikováno v K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 4, s.107-108. Vytvořením právní rady se exilová vláda zabývala již od podzimu roku 1941 na základě podnětu Kanceláře prezidenta republiky. S iniciativou zřídit právní radu podle belgického vzoru Conseil Juridique přišel Benešův tajemník E. Táborský. Táborský se rovněž inspiroval posudkovou činností. Blíže viz J. KUKLÍK, *Právní rada v londýnském exilu za druhé světové války*, s. 33 an. a J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 53-60.

¹⁴ Jejimi členy byli Adolf Procházka, Prokop Drtina, Vladimír Clementis, Alfréd Drucker a Egon Schwelb. Později i F. Havlíček.

¹⁵ K Právní radě blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 4, s.103-113. K okolnostem vzniku Právní rady a její činnosti srov. též J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 53-60 či E. TÁBORSKÝ, *Naše věc*, s. 176-181.

K otázce zákonodárných opatření vydávaných v exilových podmínkách formou dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky zaujala Právní rada v lednu 1944 vysvětlující stanovisko, v němž se mimo jiné uvádí: „Právní řád československý, a to ani právní řád státního zřízení zahraničního, neobsahuje předpisu o tom, co jest rozuměti ústavním dekretem... Dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs. sám o sobě doplňuje a nahrazuje po přechodnou dobu nepoužitelná ustanovení ústavní listiny a tím, byť i jen na přechodnou dobu, mění ústavní listinu... Tedy přesto, že podle práva státního zřízení československého ústavní dekret nemá větší normativní sílu než dekret, který není označen jako ústavní, doporučuje se hledě k praxi zahraničního zákonodárství zachovati název „ústavní dekret“ pro takové normy, které obsahově, byť i jen dočasně, zavádějí změnu ústavní listiny a jejich součástí.“¹⁶

¹⁶ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 2, s. 93-94. K otázkám spojeným s přípravou tohoto dekretu srov. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 160-166.

III. 4. OBNOVA PRÁVNÍHO POŘÁDKU

Pro poválečný právní řád byl rozhodující ústavní dekret prezidenta republiky z 3. srpna 1944 č. 11/1944 Úř. věst. čs., o obnovení právního pořádku,¹ který právní formou vyjádřil koncepci kontinuity československého právního řádu vytvořenou Edvardem Benešem v letech 1939 a 1940.²

Přípravu ústavního dekretu o obnovení právního pořádku lze sledovat již od září 1942, kdy si ministerstvo spravedlnosti vyžádalo expertizu zabývající se výhradně právními předpisy pro přechodnou dobu po skončení války. Již tehdy byla stanovena jako výchozí zásada: chránit československý právní řád platný před mnichovským diktátem, jeho pozdější změny ponechat v platnosti jen v nevyhnutelných případech a co nejdříve jej reformovat v souladu s postojem lidu v osvobozené republice.³

Za hlavní úkol si exilové státní zřízení vytklo zejména právní vyjádření Benešovy teorie kontinuity Československé republiky a vyřešení vztahu předmnichovského a pomnichovského právního řádu. Výsledkem těchto prací byly návrhy několika osnov dekretů prezidenta republiky (např. „o obnově státní suverenity ČSR na předmnichovském území republiky a o ústavě z roku 1920“), z nichž vzešel ústavní dekret prezidenta republiky o obnovení právního pořádku označovaný při politických jednáních vlády a Státní rady jako tzv. „první zákon“.⁴

První hlava ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. pojednávala o obecných právních normách. Ústavní a jiné právní předpisy československého státu, vydané do 29. září 1938 včetně, prohlašovala za československý právní řád, neboť byly vydány ze svobodné vůle československého lidu. Předpisy, vydané v oblasti tohoto řádu v době, kdy československý lid byl zbaven své svobody (tzv. doba nesvobody), nebyly součástí československého právního řádu. Doba nesvobody byla vymezena jako doba od 30. září

¹ K otázkám spojeným s přípravou tohoto dekretu srov. J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 160-166. K obdobným právním normám v jiných okupovaných státech srov. např. dekret belgické exilové vlády ze dne 10. ledna 1941, kterým se všeobecně prohlašovala všechna opatření okupační moci za neplatná, a belgický zákon z 27. července 1953, kterým byly uznány osobní akty (sňatky, rozvody atd.) provedené za okupace dle německého práva. Blíže viz U. TIEDAU, *Právní normy a jejich aplikace vůči německy mluvícímu obyvatelstvu v Belgii po roce 1945*, in: *Německé menšiny v právních normách 1938-1948*, s. 449-451.

² Autorem prvního podrobného komentáře k textu dekretu se stal ještě v Londýně v roce 1945 člen Právní rady E. Schwelb. Viz E. SCHWELB, *Obnovení právního pořádku*, Londýn 1945.

³ Viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 4, s.101.

⁴ Viz J. Kuklík, *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*, in: *Němci a Maďaři v dekretech prezidenta republiky*, s. 37-38. Srov. i J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 344.

1938 až do dne, který bude určen vládním nařízením. Nařízením vlády z července 1945 byl dnem ukončení doby nesvobody stanoven 4. květen 1945.⁵

Z vůle československé zákonodárné moci bylo možné na zcela přechodnou dobu i nadále používat ty předpisy, které se svým obsahem nepříčily znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy.⁶ Z používání však byly zcela vyloučeny předpisy z doby nesvobody z oborů soudního práva trestního, soudního řízení trestního, práva osobního a práva rodinného. O tom, zda předpis vyhovoval této podmínce, rozhodoval soud nebo správní úřad při řešení konkrétní věci, přičemž byl povinen uvést důvody pro své rozhodnutí o této předběžné otázce.

Možnost používat na zcela přechodnou dobu některé předpisy z doby nesvobody se podle tohoto dekretu tedy odvozovala od vůle československé zákonodárné moci, nikoliv z vůle původců těchto předpisů. Nejednalo se jen o předpisy vydané úřady působícími v protektorátu a ve Slovenské republice, ale i na územích obsazených Německem, jež byla rozdělena a podrobena různým právním řádům (Rakouska, Bavorska a Pruska) i územích obsazených po Mnichovu Polskem a Maďarskem.⁷ Základním právním předpisem později upravujícím použitelnost těchto norem z doby nesvobody byl zákon č. 195/1946 Sb. z 2. října 1946. V jeho příloze byly uvedeny předpisy vydané v době nesvobody, jejichž použitelnost se zrušila.

V článku 5 ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. pak byla potvrzena nutnost dodatečného schválení (ratihabice) všech dekretů prezidenta republiky příslušnými ústavními činiteli. Požadavek na ratihabici všech dekretů, tedy i ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs., nasvědčuje tomu, že zákonodárce tehdy ještě pevně sledoval cestu formálně právní kontinuity předmnichovského právní řádu.⁸ Další vývoj však poskytuje

⁵ O různých možnostech interpretace tohoto ústavního dekretu je pojednáno blíže v VII. kapitole této práce.

⁶ K tomu srov. např. E. SCHWELB, *Obnovení právního pořádku*, Londýn 1945, s. 28. Schwelb již v roce 1945 upozorňoval na to, že nepřiliš právně přesný pojem „demokratické zásady“ může způsobovat při aplikaci dekretu potíže. Na druhou stranu si byl ale vědom toho, že tento pojem může napomoci při odstranění právních norem, které byly vydány v zájmu okupanta, ale formálně nebyly v rozporu s ústavou.

⁷ Podle P. Maršálka tento dekret kromě prvorepublikového práva s pomocí důmyslné konstrukce v podstatě skrytě recipoval množství právních předpisů náležejících k jinému než čs. právnímu řádu a až na výjimky uznal i platnost rozhodnutí státních orgánů z doby nesvobody s tím, že se lze domáhat z určitých, přesně stanovených, důvodů jejich zrušení, resp. změny. Blíže viz P. MARŠÁLEK, *Mnichov a problémy kontinuity československého státu a práva*, in: *Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě*, s. 381.

⁸ Ústavní soud České republiky dovodil, že to, že ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 3. 8. 1944 č. 11 Úředního věstníku československého podroboval ratihabici i ústavní dekrety, tvořící tzv. Londýnskou ústavu, ve svých důsledcích znamenalo, že základem československého právního řádu i po vydání tohoto dekretu stále zůstával zákon č. 11 ze dne 28. října 1918, stejně jako Ústava z roku 1920. Blíže viz náleží ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbírky

dostatek relevantních důvodů pro závěr, že tato idea byla v roce 1945 opuštěna. Těmto otázkám se ale budeme věnovat až v dalších kapitolách této práce. Dekrety prezidenta republiky, vydané podle § 2 ústavního dekretu č. 2/1940, pokud podle svého obsahu neplatily na dobu kratší, měly pozbyt další platnosti šest měsíců po dni, kdy se sejde Národní shromáždění, nebyly-li již dříve zrušeny nebo změněny, nebo jako zákony znovu usneseny a vyhlášeny. Článek 5 rovněž vyjadřoval zásadu, že i ústavní dekrety mohou být měněny pouhým zákonem.

Požadavkem ratihabice dekretů prezidenta republiky byla vyjádřena zásada, že veškerá normotvorná činnost státního zřízení v zahraničí je podřízena vůli svrchovaného lidu doma, který byl podle ústavní listiny jediným zdrojem veškeré státní moci. Zároveň tím byla konkretizována zásada, již obsažena v ústavním dekretu č. 2 z roku 1940, že jde jen o zatímní státní zřízení vynucené nemožností plně postupovat podle ústavní listiny.⁹

Druhá hlava tohoto dekretu se zabývala rozhodnutími soudů a správních úřadů z doby nesvobody. Podle článku 6 bylo tato rozhodnutí možno zrušit či změnit na návrh stran především tehdy, když byla vydána podle předpisů, které se svým obsahem přičily znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy.¹⁰ Byla-li taková rozhodnutí vydána správními úřady, bylo je možno zrušit nebo změnit i z moci úřední. Strana byla oprávněna navrhnout zrušení nebo změnu rozhodnutí podle čl. 6 odst. 1 nejpozději do dvou let ode dne, kdy končí doba nesvobody.¹¹ V téže lhůtě musel správní úřad oznámit stranám, že zavedl řízení, aby se změnilo nebo zrušilo rozhodnutí z moci úřední. Zvláštní pravidla byla stanovena pro trestní rozsudky a nálezy. Za nicotné od samého počátku byly považovány ty rozsudky, jimiž byl někdo uznán vinným a odsouzen pro skutek, který nebyl trestný podle československého práva.

Tento dekret byl po válce republikován ve Sbírce zákonů pod č. 30/1945 Sb. Konečnou podobu pak dostal teprve zákonem Prozatímního národního shromáždění č. 12/1946 Sb. ze dne 19. prosince 1945, kterým se schvalují, doplňují a mění předpisy o

nálezů a usnesení). Tento závěr ústavního soudu by byl plně ospravedlnitelný v létě roku 1944, z pohledu roku 1945 je však již z formálně právních důvodů velmi sporný. Blíže k této problematice kapitola VII. této práce.

⁹ Viz V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky, in Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 42.

¹⁰ K dalším důvodům pro zrušení rozhodnutí patřilo to, že rozhodnutí směřovalo k cíli československým právem zakázanému, nebo bylo straně pro mimořádné poměry doby nesvobody znemožněno nebo ztíženo dostavit se k řízení nebo provést důkaz, anebo byl-li učiněn nátlak na osoby v řízení zúčastněné.

¹¹ Podle Ústavního soudu České republiky je tato lhůta prekluzivní. Blíže viz náleží ÚS ČR z 16.12.1998 publikovaný pod č. 154/1998 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Tato lhůta však byla v roce 1947 ústavním zákonem č. 72/1947 Sb. prodloužena do 17. června 1949.

obnovení právního pořádku. Ústavní dekret o obnovení právního pořádku měl původně platnost celostátní a měl obnovit na celém území Československa v jeho předmnichovských hranicích jednotně československý právní řád. K tomu však nedošlo.¹² Na Slovensku byla v prosinci 1943 vytvořena Slovenská národní rada jako společný orgán občanského a komunistického odboje, která usilovala o obnovení Československa na principu „rovný s rovným“. Zásadní trhlinu do Benešovy koncepce kontinuity přineslo pak nařízení Slovenské národní rady č. 1/1944 Sb. nař. SNR z 1. září 1944, o vykonávání zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku. Slovenská národní rada v tomto nařízení odmítla návrat k předmnichovskému stavu a vyhlásila, že vykonává celou zákonodárnou, vládní a výkonnou moc na Slovensku. Všechny zákony, nařízení a opatření měly na Slovensku zůstat v platnosti, pokud neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu.

Tímto nařízením se stala Slovenská národní rada druhým ohniskem zákonodárné moci na československém území, jež bylo zcela nezávislé na londýnském prozatímním státním zřízení. Vznikl faktický právní dualismus, podtržený navíc tím, že koncepční přístup k otázce, co je třeba a co není třeba považovat za platné právo, je v tomto nařízení zcela opačný než v ústavním dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. Pojetí kontinuity ústavního řádu prosazované prezidentem Benešem bylo tím rozhodující měrou popřeno. Autorita vlády a prezidenta republiky, vyjádřená v dekretech, se v tehdejší době na území Slovenska neprosadila vůbec nebo jen v rozsahu, který připustil revoluční orgán slovenského národa vzniklý na domácí půdě. Takové rozhodnutí nejen po formální stránce nevycházelo z ústavní listiny z roku 1920, ale i po obsahové stránce popíralo ideu jednotného československého státu založeného na vůli československého lidu, který rozhoduje na celém území státu.¹³

Takto vzniklý dualismus začal být odstraňován až nařízením Slovenské národní rady č. 30/1945 Sb. nař. SNR, které stanovilo, že zákonodárnou moc na Slovensku vykonává ve věcech celostátní povahy prezident republiky po dohodě se Slovenskou národní radou. K tomu, aby věci byla přiznána celostátní povaha, byla potřebná dohoda

¹² Podle usnesení vlády ze dne 27. července 1945, vyhlášky ministra vnitra ze dne 27. července č. 30/1945 Sb. o platnosti ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944, č. 11 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku a zákona č. 12/1946 Sb., ze dne 19. prosince 1945, zůstával ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944, č. 11 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku, v platnosti, platil zatím ale jen v českých zemích. Vláda byla zároveň zmocněna, aby stanovila nařízením, že ustanovení tohoto ústavního dekretu platí také na Slovensku.

¹³ Viz V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky, in Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 43.

vlády Československé republiky a předsednictva Slovenské národní rady.¹⁴ V ostatních případech měla vykonávat zákonodárnou moc na Slovensku Slovenská národní rada v duchu upřímné shody s prezidentem a vládou Československé republiky.

Teorie continuity prezidenta Beneše a jeho snaha o obnovení Československa v předmnichovských hranicích byla kromě vývoje na Slovensku ohrožena i postupem sovětských vojenských orgánů na Podkarpatské Rusi, které znemožnily předpokládané uplatnění ústavního dekretu prezidenta republiky č. 10/1944 Úř. věst. čs. z 3. srpna 1944, o dočasné správě osvobozeného území Československé republiky. Těmto otázkám se však budeme podrobně věnovat až v dalších kapitolách této práce.

Ústavním dekretem č. 3/1945 Úř. věst. čs. ze dne 22. února 1945, o výkonu moci zákonodárné v přechodném období se prodlužovala platnost přechodné úpravy výkonu zákonodárné moci (§ 2 ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs.), a to až do doby, kdy se ustaví prozatímní zákonodárný sbor Československé republiky. Prezident republiky při výkonu zákonodárné moci nebyl již nadále povinen vyžádat si poradní zprávu od Státní rady. Tento dekret měl nabýt účinnosti dnem, kdy se ustaví nová vláda na osvobozeném území.

Londýnskému prozatímnímu státnímu zřízení nebylo dopřáno, aby se vrátilo ve své původní podobě do osvobozené vlasti. Exilovému vedení komunistické strany v Moskvě se podařilo prosadit, aby londýnská exilová vláda podala před návratem na osvobozené území demisi s tím, že ihned po návratu na osvobozené území bude vytvořena vláda nová. V březnu 1945 opustil prezident Edvard Beneš přes značné zdravotní problémy Londýn a odjel do Moskvy, kde se londýnští exiloví političtí představitelé zúčastnili jednání o programu a složení nové vlády, a to spolu s moskevským vedením komunistické strany a se zástupci Slovenské národní rady. Došlo k dohodě o složení vlády a jejím programu, vyhlášeném symbolicky na osvobozeném území v Košicích.¹⁵

¹⁴ Šlo o tzv. „První pražskou dohodu“ uzavřenou mezi vládou Československé republiky a předsednictvem Slovenské národní rady dne 2. června 1945. Tato dohoda uznávala Slovenskou národní radu nejen za oprávněnou představitelku svébytného slovenského národa, ale i nositelku státní (zákonodárné, vládní i výkonné) moci na území Slovenska, kromě věcí vyhrazených celostátním orgánům. Dále dohoda obsahovala taxativní výčet 19 bodů, které měly být považovány za věci celostátní povahy. V těchto společných věcech vykonával zákonodárnou moc pro celé území republiky prezident republiky svými dekrety, a to k návrhu vlády a po dohodě se Slovenskou národní radou. Tzv. „První pražská dohoda“ představovala posun ve státoprávním uspořádání, ukončovala období vládního dualismu a položila základy asymetrického modelu, který v částečné podobě trval až do roku 1968.

¹⁵ Obsahem těchto jednání se budeme podrobně zabývat v příštích kapitolách. K těmto jednáním a první poválečné vládě srov. zejména M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 127-138, s. 378-453 nebo K. KAPLAN, První poválečná vláda, in: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, Praha 1992, s. 69-88.

Ještě před jmenováním nové vlády byl vydán ústavní dekret č. 1/1945 Sb. ze dne 2. dubna 1945, o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné.¹⁶ Podle § 1 tohoto dekretu se zřizoval nový orgán – předsednictvo vlády, jež se skládalo z předsedy vlády a pěti náměstků. Náměstky předsedy vlády měl jmenovat a propouštět prezident republiky. Šlo o novelizaci § 70 odst. 1 a § 71 ústavní listiny z roku 1920. Novelou ústavní listiny bylo i ustanovení § 3, podle kterého měli být na ministerstvech zahraničních věcí, národní obrany a zahraničního obchodu ustanoveni státní tajemníci, kteří byli členy vlády. Byl-li ministr Čech, měl být státním tajemníkem Slovák, a naopak.

Jmenovacím dekretem ze 4. dubna 1945 prezident republiky E. Beneš jmenoval předsedou vlády dosavadního velvyslance v SSSR Zdeňka Fierlingera a další členy vlády. Pokud jde o národnostní složení, tvořilo vládu 16 Čechů a 9 Slováků. V čele některých resortů, jejichž působnost byla omezena na české země, tak stáli Slováci. Jmenovací list podepsal již nový předseda vlády.

Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků byl sice přijat na první schůzi vlády 5. dubna 1945 v Košicích, ale vlastní text programu byl koncipován již na březnových politických jednáních v Moskvě.¹⁷ Podkladem jednání se stal návrh programu předložený moskevským vedením komunistické strany a tomu odpovídal i výsledný dokument. Jednání o tomto návrhu kupodivu nebyla nijak dramatická, rozpory se týkaly jen některých dílčích otázek, především pak problematiky Slovenska, národních výborů a armády (otázka političnosti armády). Dekrety prezidenta republiky pak nadále především uskutečňovaly cíle Košického vládního programu.

V této souvislosti nelze nezmínit, že Košický vládní program a moskevská jednání, na nichž byl jeho obsah dohodnut, byly flagrantním porušením dvou základních politických zásad československé zahraniční akce, jejichž autorem a zpočátku i důsledným strážcem byl právě prezident Edvard Beneš: 1. československá zahraniční

¹⁶ Šlo o první ústavní dekret prezidenta republiky, který byl uveřejněn v obnovené Sbírce zákonů a nařízení, vydávané podle zákona č. 139/1919 Sb. z. a n., jímž se upravuje vyhlásování zákonů a nařízení, ve znění zák. č. 500/1921 Sb. z. a n. Tento ústavní dekret měl celostátní platnost. Prezident Beneš ústavní dekret podepsal ve vlaku na cestě do Košic. Vznikl ještě před uzavřením dohody, že celostátní dekrety budou vydávány po dohodě se SNR a že to v nich bude výslovně uvedeno, a proto v něm není tato formulace obsažena. V dekretu rovněž chybí obvyklá formule „na návrh vlády“, neboť exilová vláda přestala formálně existovat a nová měla být jmenována až o dva dny později v Košicích. K zvláštní povaze tohoto dekretu srov. L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 180.

¹⁷ Jednání v Moskvě se konala ve dnech 22. - 29. března 1945 a zúčastnili se jich první tři dni jen v emigraci se nacházející představitelé tří socialistických stran – pět komunistů, čtyři sociální demokraté, čtyři národní socialisté a dva lidovci. Od 25. března se jednání zúčastnila i delegace SRN, která prosazovala koncepci státoprávního uspořádání, které se blížilo pojetí federativního státu. Zástupci všech českých stran však tuto koncepci odmítli.

akce nebude organizována na stranickém principu a 2. československá zahraniční akce nebude stavět pro poválečnou dobu československý národ před hotové události a československý exil nechce a nebude ani vnitropoliticky, ani mezinárodně prejudikovat svobodnou vůli lidu doma. Československý lid, který byl podle § 1 odst. 1 ústavní listiny jediným zdrojem veškeré státní moci v Československé republice, měl tedy sám rozhodnout po osvobození Československa o poválečném politickém, sociálním a hospodářském uspořádání. O porušení první zásady bylo již v této práci pojednáno. Pokud jde o druhou zásadu, je nutné uvést, že Košický vládní program byl dohodnut a přijat v době, kdy byla větší část Československa ještě stále okupována nacistickým Německem. Zástupci domácího odboje a odbojově neaktivní složky československého lidu, s výjimkou zástupců Slovenské národní rady, se tedy na jeho obsahu a přijetí žádným způsobem nepodíleli. V nové československé vládě jim navíc nebylo rezervováno jediné místo.¹⁸

Politický život v poválečném Československu tak v rozporu se svými původními programovými prohlášeními personálně i ideově zcela ovládli příslušníci československé zahraniční akce.¹⁹ Přestože ústavní listina z roku 1920 v § 1 odst. 2 výslovně stanovila, že pouze ústavní listina určuje, kterými orgány si svrchovaný lid dává zákony, uvádí je ve skutek a nalézá právo, příslušníci československé zahraniční akce se rozhodli z politických důvodů, které z větší části nelze odůvodnit stavem ústavní nouze, že tato ustanovení a výše specifikovaná původní zásada československé zahraniční akce nebudou respektovány. Zástupci československého lidu z okupovaných území se nepodíleli na zásadním programovém dokumentu nové vlády, nestali se jejími členy a nepodíleli se tak přímo na zásadních rozhodnutích spojených s jeho realizací.²⁰ Národní

¹⁸ Opět s výjimkou zástupců Slovenské národní rady.

¹⁹ K tomu je ovšem nutné uvést, že domácí odboj byl od počátku války ve svých představách o hospodářském, sociálním a politickém uspořádání poválečného Československa většinou radikálnější než londýnský exil. K tomu srov. např. vzkazy jednoho z vůdčích představitelů vojenské odbojové organizace Obrany národa pplk. Josefa Balabána ministru národní obrany londýnské exilové vlády gen. Ingrovi z let 1940 a 1941 publikované v P. KOURA, Podplukovník Josef Balabán, Praha 2003. Např. ve vzkazu z 1. října 1940 Balabán uvádí: „My ovšem děláme, co můžeme a dosud se to daří, aby národní revoluce byla a zůstala základním a hlavním prvkem celého převratu u nás. Jsme si však plně vědomi, že poměry u nás musí být zcela jiné ve všech směrech než tomu bylo před okupací. Žel naše byrokracie všeho druhu je tak bídně špatná, bázlivá a chromá. Kdybyste se tak mohli zadívat na jejich činnou nečinnost na poli národa. Je to prostě hnus. Musí se čistit, bezohledně, programově a důsledně. Jinak tu zkaženou krev z těla národa nedostaneme.“ Ve vzkazu z 25. listopadu 1940 se Balabán zamýšlí nad tím, proč nebyly ideje první republiky naplněny a v souladu s Benešovými názory konstatuje, že „Chceme také jednotným ideovým blokem udržet revoluci na správné národní linii, ve jménu pokračování a idejí první republiky, která sice ideální hodnoty měla, ale pro stranické a žravé strany na úkor lidu je neprováděla.“ Viz P. KOURA, Podplukovník Josef Balabán, s. 248 a 269.

²⁰ Pro úplnost je nutné dodat, že nikoli nepodstatná část londýnských sporů mezi Benešem a Jakschem či třeba Hodžou (ale i domácím odbojem) pramenila právě z toho, že Beneš v té době vždy důsledně

shromáždění, které bylo z pohledu předmnichovského ústavního pořádku jediné oprávněno provést po formálněprávní stránce bezchybnou recepci dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do předmnichovského právního řádu a potvrdit tak formální kontinuitu československého právního řádu, nebylo svoláno.

Otázkám, které jsou s touto problematikou spojeny, je věnována kapitola VII. této práce. Na tomto místě je však nezbytné pro pořádek dodat, že výše uvedené se nijak nedotýká platnosti dekretů či ústavních dekretů prezidenta republiky. Tyto skutečnosti vypovídají pouze o tom, zda byla v této době sledována politickými představiteli revoluční koncepce československé zahraniční akce,²¹ na jejímž základě bude provedena zásadní proměna právního, společenského, politického a hospodářského řádu poválečného Československa, přičemž forma a obsah této proměny budou následně potvrzeny československým lidem na osvobozeném území způsobem stanoveným právními předpisy vydanými v rámci normotvorné činnosti zahraniční akce či naopak koncepce formální kontinuity zahraniční akce, která vychází z předpokladu, že budou provedeny jen takové změny, které jsou nezbytně nutné, jsou odůvodněny stavem ústavní nouze a směřují k zajištění vítězství nad nacistickým Německem a jeho spojenci. O zásadních proměnách právního, politického, společenského a hospodářského systému pak rozhodne až sám československý lid na osvobozeném území po odpadnutí stavu ústavní nouze způsobem stanoveným v ústavní listině z roku 1920. Tím samým způsobem československý lid dodatečně schválí i opatření provedená orgány prozatímního státního zřízení v době stavu ústavní nouze. Obě koncepce jsou samozřejmě zcela legitimním politickým projevem jakékoliv zahraniční akce, jejich právní důsledky se však mohou lišit, a to přesto, že tyto důsledky účastníci zahraniční akce přímo nesledují či je dokonce výslovně odmítají.

Celkem bylo na osvobozeném území přijato 98 dekretů, které se dotýkaly všech oblastí poválečného života – nikoliv však vždy pro celé území republiky.²² Dekrety vydávané na osvobozeném území se od londýnského období kvalitativně odlišovaly.

lpěl na zásadě, že zahraniční akce nebude dopředu určovat poměry v poválečném Československu, neboť o nich rozhodne definitivně až československý lid doma. Jistě by bylo možné namítat, že vláda byla ustavena až v Košicích a stejně tak i Košický vládní program byl rovněž vyhlášen a realizován až na osvobozeném území a tedy původní programová zásada byla zachována. Tato formální námitka, která nepřihlíží k faktickému stavu, však podle autora této práce nemůže vzhledem k výše uvedeným okolnostem obstát.

²¹ Zahraniční akcí se v tomto odstavci na rozdíl od všech ostatních odstavců této práce rozumí činnost představitelů československé exilu od okupace českých zemí v březnu 1939 až do 28. října 1945.

²² Celostátní platnost („po dohodě se Slovenskou národní radou“) měla jen přibližně polovina dekretů vydaných na osvobozeném území.

Byly vydávány do ustavení Prozatímního národního shromáždění a změnil se jejich záběr a způsob přípravy a přijímání. Podíl E. Beneše a kanceláře prezidenta republiky na přípravě dekretů se nadále zmenšoval a naopak narůstal vliv politických stran Národní fronty, aparátu ministerstev a zejména vlády na jejich formulaci.²³

Ústavním dekretem prezidenta republiky ze dne 23. června 1945 č. 22/1945 Sb. o vyhlášení právních předpisů, vydaných mimo území Československé republiky byla vláda zmocněna, aby a) určila, které ústavní dekry prezidenta republiky (vyjímajíc ústavní dekret ze dne 15. října 1940, č. 2 Úř. věst. čsl., o prozatímním výkonu moci zákonodárné, a ústavní dekret ze dne 22. února 1945, č. 3 Úř. věst. čsl., o výkonu moci zákonodárné v přechodném období), dále dekry prezidenta republiky, vládní nařízení a jiné právní předpisy, které byly vyhlášeny v Úředním věstníku československém, zůstávají v platnosti, měnila počátek jejich účinnosti a územní platnost a dala je vyhlásit ve Sbírce zákonů a nařízení; b) aby znovu dala otisknout ve Sbírce zákonů a nařízení mezinárodní smlouvy, které byly vyhlášeny v Úředním věstníku československém; otištěním ve Sbírce se na jejich účinnosti nic nemění. Právní předpisy a mezinárodní smlouvy měl otisknout ve Sbírce zákonů a nařízení na podkladě usnesení vlády ministr vnitra.

Protože podrobnému rozboru dle mého soudu klíčových dekretů prezidenta republiky bude věnována další část této práce, omezím se zde jen na stručný nástin dekretální činnosti prezidenta na osvobozeném území.

Dekry prezidenta republiky vydané na osvobozeném území měly různorodý charakter. Jejich prvořadým úkolem bylo napravit důsledky války, okupace a panství nacistického práva na československém území, ale svým obsahem a rozsahem tento prvořadý úkol řada dekretů zásadně překračovala. Poválečné dekry prezidenta republiky zasahovaly podstatným způsobem snad do všech oblastí společenského života. Celá hospodářská, sociální i kulturní struktura Československé republiky dostala dekretální tvorbou jinou podobu a jiný základ.

Prostřednictvím dekretů prezidenta republiky byly uskutečněny změny ústavních orgánů Československé republiky, byla započata obnova hospodářství postiženého válkou a obnova československé měny, byly upraveny právní poměry Národní banky

²³ Viz J. KUKLÍK, Dekry prezidenta republiky, in Kauza: tzv. Benešovy dekry, s 46. Srov. i A. MEISSNER, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, s. 25. Meissner k tomu uvádí, že dekry prezidenta republiky byly navenek vydávány stejnou formou jako dříve, ale těžiště se přesunulo do vlády. Právně tak byl podle Meissnera prezident oprávněn odmítnout podepsat návrh předložený mu vládou, avšak to by znamenalo konflikt nejen s vládou, nýbrž se stranami, jež tvořily Národní frontu. Tím se podle něj prakticky stala zákonodárce vláda a Slovenská národní rada, byť právně za zákonodárce platil stále výhradně prezident republiky.

československé. Znárodněním průmyslových podniků a bank a zřízením Hospodářské rady byly položeny první základy centrálně plánovaného hospodářství.

Významné změny se uskutečnily v oblasti školství a kultury. Dekrety prezidenta republiky byly založeny Vysoká škola politická a sociální a Akademie muzických umění v Praze, zřízeny pobočky Univerzity Karlovy v Hradci Králové a v Plzni, zrušeno školné na státních středních školách, zřízen státní orchestr České filharmonie a znárodněna kinematografie. Dekrety byly zrušeny i německá univerzita v Praze a německé vysoké školy technické v Praze a v Brně.

Čelit důsledkům poválečného chaosu, jehož využili někteří pachatelé k trestné činnosti, měl dekret o přísném trestání drancování. Byla zavedena pracovní povinnost, nejprve pro osoby, které pozbyly československé státní občanství, později obecně pro všechny státní občany. Dekretem prezidenta republiky byly rovněž rozpuštěny všechny organizace, které fašizovaly za protektorátu. Ústavním dekretem prezidenta republiky byla uskutečněna i příprava provedení mezinárodní smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem o Zakarpatské Ukrajině ze dne 29. června 1945.

S obnovením autority státní moci na osvobozeném území souviselo i vydání trestněprávních norem a odčinění křivd způsobených některým skupinám občanů v době nsvobody. Ještě v Londýně byl vydán retribuční dekret č. 6/1945 Úř. věst. čs. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, který byl s určitými změnami nahrazen na osvobozeném území dekretem č. 16/1945 Sb.²⁴ Tento dekret stanovoval pro dobu zvýšeného ohrožení republiky, tj. od 21. května 1938, přísnější trestní sazby pro v dekretu uvedené trestné činy a zřizoval pro jejich projednání mimořádné lidové soudy. Pro projednání zločinů nejvýznamnějších provinilců byl dekretem č. 17/1945 Sb. v Praze zřízen Národní soud, který měl působit jednak jako soud trestní, jednak jako soud čestný.²⁵ Po hmotněprávní stránce byl však Národní soud vázán předpisy retribučního dekretu č. 16/1945 Sb.²⁶

Další skupina dekretů řešila postavení německé a maďarské menšiny v Československu. Přes obecně sdílené přesvědčení laické i odborné veřejnosti neexistuje žádný dekret prezidenta republiky, který by alespoň rámcově upravoval odsun německé a

²⁴ Nejvýraznějšími změnami oproti londýnskému dekretu bylo zařazení v § 11 nové skutkové podstaty „udavačství“ a omezení platnosti dekretu č. 16 na české země. Na Slovensku platilo nařízení SNR č. 33/1945 Sb. nař. SNR z 15. května 1945.

²⁵ Do působnosti Národního soudu spadali podle § 2 tohoto dekretu např.: státní prezident tzv. protektorátu, členové protektorátních vlád, členové ústředního vedení Vlajky atd.

²⁶ K retribuční se vázaly ještě dva dekryty spadající do závěru dekretálního období: ústavní dekret č. 137/1945 Sb., o zajištění osob, které byly považovány za nespolehlivé, v době revoluční a dekret č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti – tzv. „malý dekret“.

maďarské menšiny z Československa. Samotný odsun německého obyvatelstva byl otázkou mezinárodně právní a proběhl na základě článku XII. Protokolu Postupimské konference, který se zabýval spořádaným odsunem německého obyvatelstva.

Jak již bylo výše uvedeno, všechny dekrety podléhaly podle ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. dodatečnému schválení příslušnými ústavními činiteli. K tomu také skutečně došlo.²⁷ Ústavním zákonem Prozatímního národního shromáždění č. 57/1946 Sb. ze dne 28. března 1946 byly všechny dekrety dodatečně schváleny (co do způsobu svého vzniku i co do svého obsahu) s tím, že dekrety mají být od samého počátku považovány za zákony a ústavní dekrety za ústavní zákony.

Prof. dr. Z. Peška 28. března 1946 jako poslanec-zpravodaj Prozatímního národního shromáždění při ratihabici dekretů ústavním zákonem uvedl: „Tímto ústavním zákonem se schvalují a prohlašují za zákon veškeré dekrety, které byly vydány nejprve londýnskou emigrantskou vládou, později vládou československé republiky až do sejítí se Prozatímního národního shromáždění. Schválením tohoto ústavního zákona vyslovuje tento sbor zároveň souhlas s činností prezidenta republiky a jeho vlády až do dne 27. října m.r., pokud tato činnost byla vyjádřena v těchto dekretech. A tu dlužno konstatovati, že naše vláda vždy měla snahu býti vládou státu právního a že tedy veškeré tyto normy byly skutečnou páteří veškeré její činnosti.“²⁸

Ústavní zákon č. 57/1946 Sb. nebyl nikdy zrušen nebo změněn a stal se součástí právního řádu České republiky, avšak s tím, že od 1. ledna 1993 má právní sílu obyčejného zákona. Právní účinky z něj vyplývající nastaly dnem vyhlášení ústavního zákona: od tohoto dne jsou dekrety zákony a ústavní dekrety ústavními zákony.

Všechny dekrety byly publikovány nebo republikovány ve Sbírce zákonů anebo uveřejněny v příloze Sbírky zákonů z roku 1947, pokud šlo o dekrety, vydané v zahraničí, u nichž vláda neurčila, že zůstávají na osvobozeném území v platnosti.

²⁷ K některým zásadním otázkám, které jsou spojeny s ratihabicí dekretů prezidenta republiky srov. kapitoly IV.3 a VII. této práce.

²⁸ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 45, s.998-1000. K názoru Z. Pešky na pojetí ústavního zákona č. 57/1946 Sb. a k důvodům změny původně navržené osnovy tohoto ústavního zákona srov. kapitolu č. VII. této práce.

III. 5. DEKRETY PŘED ÚSTAVNÍM SOUDEM

Ústavní soud České republiky se dekrety prezidenta republiky zabýval na podkladě ústavních stížností, podaných proti soudním rozhodnutím, jimiž nebylo vyhověno restitučním požadavkům dle (i) zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, (ii) zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku a (iii) zákona č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku.

Pokud jde o restituční hranici stanovenou v zákonech č. 87/1991 Sb. a č. 229/1991 Sb. na 25. února 1948 Ústavní soud České republiky hned na počátku své rozhodovací činnosti v oblasti restitučních sporů konstatoval, že „po listopadu 1989 řešil tehdejší československý stát prostřednictvím svého nejvyššího zastupitelského sboru otázku odčinění majetkových křivd, které nastaly po 25. únoru 1948. Parlament se nepostavil na stanovisko, že budou odčiněny všechny křivdy, nýbrž pouze křivdy některé, a to v rozsahu a za podmínek, které stanoví zákon. Bylo věci suverénního rozhodnutí státu, zda vůbec a v jakém rozsahu budou majetkové křivdy odčiněny... Lze ostatně připomenout, že v žádné jiné středoevropské či východoevropské zemi (s výjimkou Německa) majetkové křivdy napravovány nebyly. Nejde tedy ani v zákonném textu ani při aplikaci zákona o svévolné rozlišování mezi postiženými osobami, ale toliko o možnou a pro stát i finančně únosnou nápravu křivd vzniklých občanskoprávními a pracovněprávními úkony a správními akty učiněnými v období od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990 v rozporu se zásadami demokratické společnosti, respektující práva občanů vyjádřená Chartou OSN, Všeobecnou deklarací lidských práv a navazujícími mezinárodními pakty o občanských, politických, hospodářských a kulturních právech.¹

V roce 1998 pak Ústavní soud toto své odůvodnění doplnil tím, že „bylo věci suverénního rozhodnutí státu, zda vůbec, a pokud ano, v jakém rozsahu, budou majetkové křivdy odčiněny. Lze konstatovat, že stanovení tzv. rozhodného období, konkrétně pak jeho počátku, se opírá o "rozumné a objektivní důvody", když zákonodárce byl nucen jasně vymezit časovou hranici, za kterou v zásadě již nelze jít, bez nebezpečí dalšího řetězení odškodnění až do doby předmnichovské republiky, či ještě dále. Z pohledu legislativně-technického třeba konečně zmínit i to, že vyhovění návrhu by znamenalo,

¹ Nález ÚS ČR z 26.4. 1995 publikovaný pod č. 22/1995 Sbirky nálezů a usnesení ÚS.

bez pozitivní úpravy, neexistenci jakékoli spodní časové hranice pro uplatnění restitučních nároků.“²

Průlom do restituční hranice (rozhodné období od 25 .února.1948 do 1. ledna 1990) přinesl zákon č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb.³ Dle § 2 odst. 1 tohoto zákona je oprávněnou osobou k vydání majetku i státní občan České republiky, který ztratil majetek podle dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. nebo dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. a neprovinil se proti československému státu a nabyt zpět občanství podle zákona č. 245/1948 Sb., o státním občanství osob maďarské národnosti, zákona č. 194/1949 Sb., o nabývání a pozbývání československého státního občanství, nebo zákona č. 34/1953 Sb., jímž některé osoby nabývají československého státního občanství, pokud se tak nestalo již ústavním dekretem prezidenta republiky č.33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, a jehož majetek v rozsahu určeném zvláštním předpisem přešel na stát.⁴ Ústavní soud dovodil, že se ustanovení § 2 odst. 1 tohoto zákona vztahuje nejen na osoby, které státní občanství na základě ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., pozbyly, ale i na osoby, kterým bylo zachováno dle § 2 odst. 1 nebo § 1 odst. 4 ústavního dekretu, tedy na osoby, které sice zůstaly československými občany, ale jejichž majetek byl jako majetek osob německé národnosti přesto konfiskován.⁵

² Nález ÚS ČR z 25.3. 1998 publikovaný pod č. 41/1998 Sbirky nálezů a usnesení ÚS.

³ Srov. Nález ÚS ČR z 29.10. 1997 publikovaný pod č. 131/1997 Sbirky nálezů a usnesení ÚS. Podle tohoto nálezu ÚS pokud projednáváný restituční případ nemůže spadat pod režim zákona č. 229/1991 Sb., v platném znění, musí příslušné orgány zkontrolovat, zda je možno jej projednat podle zákona č. 243/1992 Sb., v platném znění, který je ve vztahu na prvně jmenovaný restituční zákon *lex specialis*. Podle § 2 zákona č. 243/1992 Sb., který činí dle Ústavního soudu průlom do rozhodného období podle zák.č. 229/1991 Sb., je oprávněnou osobou státní občan České republiky, který ztratil majetek podle dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., neprovinil se proti československému státu a nabyt zpět státní občanství mimo jiné podle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. K tomu srov. i M. KINDL, V. KNAPP, K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 7 a K. ELIÁŠ, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 11.

⁴ Oprávněnou osobou dle § 2 odst. 2 tohoto zákona byl pak i státní občan České republiky, který pozbyl majetek v rozsahu určeném zvláštním předpisem v období od 29. září 1938 do 8. května 1945 a vznikly mu majetkové nároky podle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, nebo podle zákona č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a jiných zásahů do majetku vzcházejících, avšak tento majetek nebyl oprávněné osobě vrácen, ani nebyla podle těchto předpisů odškodněna, ač podle nich odškodněna měla být, ani nebyla odškodněna podle mezinárodních smluv uzavřených mezi Československou republikou a jinými státy po druhé světové válce.

⁵ Blíže viz nález ÚS ČR z 13.10. 1995 publikovaný pod č. 60/1995 Sbirky nálezů a usnesení ÚS. Dle tohoto nálezu se zákon č. 243/1992 Sb. vztahuje na občany ČR, kteří pozbyli státní občanství v

Při rozhodování o restitučních sporech vycházel Ústavní soud ze závěru, že v těchto případech nejde o základní právo formulované v čl. 11 odst. 1 Listiny základních práv a svobod slovy „každý má právo vlastnit majetek“, jehož podstata spočívá v zákazu, aby byl někdo z práva na vlastnictví vylučován: při restitucích se oprávněná osoba stává vlastníkem až uzavřením dohody nebo právní mocí soudního rozsudku, jde tedy o pouhý spor o vlastnictví, které dosud nevzniklo.⁶

Návrh na zrušení některého z dekretů prezidenta republiky z důvodu jeho rozporu s platným ústavním zákonem nebo s mezinárodní smlouvou o lidských právech a základních svobodách ve smyslu č. 10 Ústavy podaly pouze některé fyzické osoby, které využily oprávnění podat takový návrh spolu s ústavní stížností.⁷

Ústavní soud si byl vědom toho, že ani správní orgány ani soudy nejsou oprávněny k přímým zásahům a k rušení pravomocných rozhodnutí z minulého období. Dospěl však k závěru, že pokud jde o správní akty přijaté v tzv. rozhodném období (od 25.2.1948 do 1.1.1990), jsou uvedené orgány oprávněny v případech restitučních řízení posuzovat dopad těchto rozhodnutí z hlediska v úvahu přicházejících restitučních titulů, uvedených v restitučních předpisech. Soudy jsou dle Ústavního soudu povinny se zabývat zkoumáním, zda tato správní rozhodnutí byla vydána v souladu s tehdy platnými právními předpisy tím spíše, že se jedná o věc restituční, kde společným jmenovatelem je snaha o zmírnění následků některých dalších majetkových křivd vzniklých v důsledku platnosti nebo zvláštního použití některých právních předpisů.⁸

poválečném období účinností dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. a jednak jej nabyli zpět podle zákonů č. 245/1948 Sb., č. 194/1949 Sb. nebo č. 34/1954 Sb. nebo jej nabyli zpět již na základě ústavního dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb., tedy vydáním osvědčení o národní spolehlivosti podle § 1 odst. 4, event. podle § 2 důkazem věrnosti ČSR. Jiný výklad by byl dle ústavního soudu diskriminační vůči těm občanům, u kterých byla stanovena ústavním dekretem prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. zákonná fikce o trvání státního občanství. Na dotčené osoby je třeba tedy pohlížet tak, že účinností dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. pozbyly státní občanství, po určitou dobu nebyly státními občany, a poté na základě úředního rozhodnutí toto občanství ke dni účinnosti dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. zpět nabyly. Kontinuita státního občanství je dle Ústavního soudu zachována, avšak pro účely restituční, ve smyslu § 2 odst. 1 zákona č. 243/1992 Sb. jsou oprávněnými osobami. Závěr Ústavního soudu je sice správný a za daných okolností jediný možný, ale odůvodnění je vzhledem k § 2 odst. 2 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., „tyto osoby jest až do vyřízení žádosti považovat za československé státní občany“ a § 2 odst. 3 „až do úředního rozhodnutí jest je považovati za československé státní občany“ velmi sporné. Minimálně část těchto osob československé státní občanství nikdy nepozbyla a právní konstrukce Ústavního soudu na tom může sotva něco změnit.

⁶ Nález ÚS ČR z 1. 2. 1994 publikovaný pod č. 5/1994 Sbírkou nálezů a usnesení ÚS.

⁷ Čl. 87 odst. 1 písm. a) Ústavy ČR, § 64 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu. Nikdo jiný z okruhu oprávněných podle § 64 odst. 1, odst. 4 a odst. 5 zákona č. 182/1993 návrh nepodal, tedy ani prezident republiky, ani skupina nejméně 41 poslanců nebo nejméně 17 senátorů, ani senát ústavního soudu, ani obecný soud v souvislosti se svou rozhodovací činností.

⁸ Blíže viz nález ÚS ČR z 20.2.1997 publikovaný pod č. 18/1997 Sbírkou nálezů a usnesení ÚS.

Další faktický průlom do restituční hranice 25. února 1948 nepřinesl přímo zákonodárce, ale Ústavní soud svým výkladem restitučních zákonů. Podle ustálené judikatury obecných soudů – k níž dal Ústavní soud podnět a následně se od ní odmítl odchýlovat – bylo možné na základě zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, připustit vydání majetku, který byl konfiskován podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., tedy de facto prolomit restituční hranici 25. února 1948, to však pouze za podmínek stanovených v § 6 odst. 2 a § 2 odst. 1 písm. c) cit. zákona (tedy byla-li konfiskace důsledkem politické perzekuce nebo postupu porušujícího obecně uznávaná lidská práva a svobody) a pokud správní orgán rozhodoval o splnění podmínek podle dekretu č. 108/1945 Sb. až po 25. 2. 1948, tedy v rozhodném období ve smyslu ustanovení § 1 zákona č. 87/1991 Sb.⁹ Pokud správní orgán rozhodl o konfiskaci před 25.2.1948, měly být žádosti o vydání majetku považovány za nedůvodné.¹⁰ Ústavní soud ve své rozhodovací činnosti tedy vycházel ze skutečnosti, že v období od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990 máme co činit s obdobím nesvobody, v němž docházelo k dodatečnému zneužití dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. při vydávání správních aktů v zájmu nového totalitního režimu, a to i za cenu rozhodnutí, jež nebyla právně přiměřená.¹¹

V jiném svém nálezu Ústavní soud konstatoval, že při úvahách o možnosti a vůbec přípustnosti tzv. "nápravy" rozhodnutí orgánů veřejné moci, aplikujících v letech 1945 až 1948 dekret č. 33/1945 Sb., byla-li navíc tato rozhodnutí předběžné povahy pro žadatele příznivá, Ústavní soud zastává názor, že nelze abstrahovat od skutečnosti, že se jednalo o rozhodnutí orgánů, které byly dobře obeznámeny s tehdejší realitou a neměly od tehdejších, bezesporu tragických událostí, nepřiměřený časový odstup. Byly tedy způsobilé, více či méně, bezprostředního hodnocení skutečností relevantních podle příslušných ustanovení dekretu č. 33/1945Sb. Při dnešním hodnocení těchto skutečností,

⁹ Srov. např. nález ÚS ČR z 10.6.1996 publikovaný pod č. 360/1998 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

¹⁰ Rozhodnutím správního orgánu se rozumí pravomocné rozhodnutí. Pokud bylo v prvním stupni rozhodnuto před 25.2.1948, ale o odvolání bylo rozhodnuto až po 25.2.1948, bylo vydání majetku při splnění dalších podmínek přípustné. Blíže viz nález ÚS ČR z 20.2.1997 publikovaný pod č. 18/1997 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Později Ústavní soud judikoval, že vydání majetku může být při splnění ostatních podmínek přípustné i tehdy, kdy sice bylo pravomocné rozhodnutí správního orgánu vydáno před 25.2.1948, ale o stížnosti proti tomuto rozhodnutí bylo Nejvyšším správním soudem rozhodnuto až po 25.2.1948. Blíže viz nález ÚS ČR z 11.9.1997 publikovaný pod č. 103/1997 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Pro zajímavost je možné dodat, že Městský soud v Praze v následném řízení judikoval, že „nejde o zneužití dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. pro účely pounorového politického režimu, jestliže stížnost proti rozhodnutí orgánu veřejné správy o konfiskaci z roku 1945 zamítl Nejvyšší správní soud sice teprve 10.12.1948, použil však přitom hlediska založená na předúnorové judikatuře a názorech.“ Blíže viz rozhodnutí Městského soudu v Praze ze dne 7.10.1998 č.j. 28 Ca 361/97.

¹¹ Blíže viz nález ÚS ČR z 18.2.1998 publikovaný pod č. 24/1998 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Srov. i nález ÚS ČR z 4.10.1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sbírky nálezů a usnesení ÚS a nález ÚS ČR ze dne 20.10.1999 publikovaný pod č. 405/1998 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

za situace dnes již velmi obtížného dohledávání skutkových podkladů pro rozhodnutí orgánu veřejné moci, po uplynutí téměř šesti dekad od konce druhé světové války, je proto podle Ústavního osudu nezbytné postupovat s největší obezřetností.¹²

Nejpodrobněji se dekrety prezidenta republiky Ústavní soud České republiky zabýval ve svém nálezu ze dne 8. března 1995,¹³ ve kterém konstatoval, že „normativní akty z této doby splnily tak svůj účel ve zmíněné bezprostředně poválečné době, z hlediska současnosti jsou již vesměs bez aktuálního významu a postrádají již nadále konstitutivní charakter. Právní vztahy těmito akty založené jsou tak nejen důsledkem válečných událostí, ale jsou současně i výsledkem legálně projevené československé (české) zákonodárné moci, sledující odstranění škod vzniklých důsledkem mimořádných poměrů z doby nesvobody, a proto jim přísluší ochrana vyplývající z předpisů československého (českého) právního řádu. Na základě všech uvedených zjištění a úvah dospěl Ústavní soud k závěru, že dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, byl v době svého vydání nejen legálním, ale také legitimním aktem. Vzhledem k tomu, že tento normativní akt již splnil svůj účel a po dobu více než čtyř desetiletí již nezakládá právní vztahy, a nemá tedy již nadále konstitutivní charakter, nelze dnes, za uvedené situace, zkoumat jeho rozpor s ústavním zákonem nebo mezinárodní smlouvou podle článku 10 Ústavy (čl. 87 odst. 1 písm. a Ústavy ČR), neboť takový postup by postrádal jakoukoli právní funkci. Opačný postup by ostatně zpochybnil princip právní jistoty, jenž je jednou ze základních náležitostí současných demokratických právních systémů.“

Proti tvrzenému rozporu dekretu č. 108/1945 Sb. s ústavní listinou z roku 1920 Ústavní soud ČR argumentoval tím, že na prozatímní státní zřízení Československé republiky, ustavené ve Velké Británii, je nutno nahlížet jako na mezinárodně uznávaný legitimní ústavní orgán československého státu, na jehož území okupovaném říšskou brannou mocí byl nepřitelem znemožněn výkon svrchované státní moci československé, pramenící z ústavní listiny ČSR, uvozené ústavním zákonem č. 121/1920 Sb., jakož i z celého právního řádu československého. V důsledku toho všechny normativní akty

¹² Nález ÚS ČR z 29. června 2005 publikovaný pod č. 98/2004 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

¹³ Nález ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbírky nálezů a usnesení). Návrh na zrušení se týkal dekretu č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Navrhovatel přitom tvrdil, že dr. Beneš nebyl v době, kdy dekrety vydával, vůbec prezidentem republiky; i kdyby jím však byl, nebyl by podle ústavní listiny z roku 1920 oprávněn vydávat akty z moci zákona. Pokud tak činil, jde o akty od samého počátku nulitní a za takový má Ústavní soud ČR uvedený dekret prohlásit; kdyby se Ústavní soud ČR navzdory právním zásadám civilizovaných společností Evropy domníval, že šlo o právní akt či dokonce o zákon, má jej alespoň zrušit.

prozatímního státního zřízení ČSR, tedy i dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, - také v důsledku jejich ratihabice Prozatímním národním shromážděním (ústavní zákon č. 57/1946 Sb. ze dne 28. 3. 1946) - jsou výrazem legální československé (české) zákonodárné moci, a bylo jimi dovršeno úsilí národů Československa o obnovu ústavního a právního řádu republiky. Dovolávat se tedy nepodmíněně, tedy i pokud jde o zákonodárný proces, ústavní listiny ČSR z roku 1920 pro dobu, kdy československý stát byl zprvu násilně okleštěn a později zcela okupován, a kdy postupně ztrácel svou politickou reprezentaci, je dle Ústavního soudu zcela absurdní, protože ve svých důsledcích by to znamenalo odepřít podrobenému národu jeho přirozené právo na boj proti okupujícími agresorovi, včetně odporu branného.

Řád minulosti nemůže být podle Ústavního soudu postaven před soud řádu přítomnosti, jenž je již poučen dalšími zkušenostmi, z těchto zkušeností čerpá a na mnohé jevy pohlíží a hodnotí je s časovým odstupem. Z tohoto zorného úhlu a v kontextu všech souvislostí a událostí v době nacistické okupace a v období na ni úzce navazujícím, je třeba hodnotit i sám dekret ze dne 25. 10. 1945 č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, jehož vydání nebylo dle Ústavního soudu ničím jiným než opatřením, v této historické situaci a na bázi tehdy platného právního řádu, reagujícím na předchozí likvidaci státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti a demokraticko-republikánské státní formy Československé republiky, likvidaci principů demokratického, právního státu, zahrnutých v Ústavní listině Československé republiky z roku 1920, a to nacistickým režimem, jenž se svou ideologií světovlády panské rasy a na tuto ideologii navazujícím terorem pustošícím miliony lidských životů, představuje jeden z nejničivějších totalitních systémů v dějinách lidstva. Je proto třeba podle Ústavního soudu považovat za zcela konsekventní i legitimní, že každý demokratický politický systém, jak zdůraznil již T. G. Masaryk, má nejen potřebu, ale i povinnost obrany základů, na nichž je postaven. Vzhledem ke znění ustanovení § 1 odst. 1 dekretu č. 108/1945 Sb. není podle Ústavního soudu pochyb o tom, že tento dekret jako svůj cíl sledoval utvrzení zmíněných základních demokratických a právních principů, neboť je namířen právě proti jejich nepřítelům. Toto odhodlání bránit a rozvíjet Českou republiku je ostatně podle Ústavního soudu explicitně vyjádřeno i v preambuli k Ústavě České republiky, zachovávající a rozvíjející tímto i v této oblasti důležitý prvek kontinuity.

Jako další ze základních otázek se zde podle Ústavního soudu České republiky ukazuje otázka, zda mezi tímto cílem, totiž vybudováním demokratického právního státu, a použitým prostředkem, konfiskací nepřátelského majetku, existuje nezbytný funkční, vzájemně podmiňovaný, vztah, jinými slovy, zda použitý prostředek odpovídá sledovanému cíli, či zda mezi nimi naopak vznikl takový rozdíl, kdy použitý prostředek se ukazuje ve vztahu k cíli již jako neadekvátní. Otázka přiměřenosti zvoleného prostředku je dle Ústavního soudu otázkou hranice, za kterou žádný prostředek v relaci prostředek - cíl již nemůže jít, nechce-li zpochybnit sám cíl. Pro zachování funkčního vztahu cíle a prostředku je proto nezbytné, aby i použitý prostředek byl stejného druhu či rodu jako cíl, jinými slovy, aby i ve svých taktizujících prvcích byl obrácen a umožňoval vývoj k cíli, v našem případě k demokracii. Nahlíženo z tohoto pohledu také dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. může proto, jako normativní právní akt, obstat pouze tehdy, neodporuje-li ve své podstatě intencím demokratického právního státu. V daném případě přitom Ústavní soud došel k poněkud spornému závěru, že prostředek (konfiskace nepřátelského majetku) plně odpovídá sledovanému cíli (vybudování demokratického právního státu).

Obsáhlým historickým a právním rozbohem Ústavní soud dále dovodil, že konfiskace podle dekretu č. 108/1945 Sb. nebyla trestem a nevycházela ani z presumpce viny, nýbrž (pokud jde o fyzické osoby) z vyvratitelné domněnky individuální odpovědnosti.¹⁴ Na předmětný dekret nelze podle Ústavního soudu pohlížet „jako na jakousi genocidní normu, neboť byl namířen proti těm, kteří svým chováním, ať již mělo jakékoliv formy, podporovali nacistický stát“. „Právo někdejších občanů Československa bylo nutno po ukončení nacistické okupace omezit ne proto, že zastávali odlišné postoje, ale z toho důvodu, že tyto jejich postoje byly v celkovém kontextu nepřátelské vůči samé podstatě demokracie a jejímu hodnotovému řádu a ve svých důsledcích představovaly podporu útočné válce.“

V hodnotovém nazírání, jak se vytvářelo během druhé světové války a krátce po ní, bylo podle Ústavního soudu obsaženo přesvědčení o nezbytnosti postihu nacistického režimu a náhrady, či alespoň zmírnění škod způsobených tímto režimem a válečnými událostmi. Ani v tomto směru tedy dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy neodporuje "právním

¹⁴ Tímto sporným závěrem Ústavního soudu se podrobně zabýváme v kapitolách V.6 a VI.4 této práce.

zásadám civilizovaných společností Evropy platným v tomto století", ale je podle Ústavního soudu právním aktem své doby, opírajícím se i o mezinárodní konsens.

Ústavní požadavek demokratické povahy československého státu v ústavní listině z roku 1920 formuluje dle Ústavního soudu sice pojem politicko-vědní povahy (jenž je juristicky obtížně definovatelný), což však neznamená, že je metajuristický a že nemá právní závaznost. Naopak, jako základní charakteristický rys ústavního zřízení znamená ve svých důsledcích, že nad a před požadavek formálně-právní legitimacy byl v ústavní listině Československé republiky z roku 1920 postaven ústavní princip demokratické legitimacy státního zřízení.

Specifický charakter dekretů byl dán podle Ústavního soudu pouze mimořádnou situací, jaká nastala znemožněním výkonu veškeré státní moci, včetně moci zákonodárné, německou okupací. V dané historické situaci a souvislosti tak dekreta představovaly jedinou možnost, jak přijímat rozhodnutí s právní silou a mocí zákona. Obdobně se s legislativním procesem v období německé okupace vypořádaly dle Ústavního soudu také jiné okupované země. Ústavní soud dále poukázal i na zákon č. 11 ze dne 28. 10. 1918, o zřízení samostatného státu československého, jenž byl vydán Národním výborem, tedy z pohledu tehdy platného právní řádu neústavním orgánem, a jenž se přesto stal základem právního řádu Československé republiky.

Rozborem tohoto klíčového nálezu Ústavního soudu České republiky a některými jeho spornými závěry se budeme podrobně zabývat až v příštích kapitolách této práce. Na tomto místě jen shrňme, že Ústavní soud České republiky tedy dekret č. 108/1945 Sb. (a s ním fakticky i všechny ostatní dekreta prezidenta republiky) odmítl posuzovat z pohledu jeho souladu s aktuálně platným ústavním pořádkem, neboť „takový postup by postrádal jakoukoli právní funkci“, a zkoumal ho jen z hlediska stavu v době jeho vydání.

IV. POLITICKÉ ASPEKTY

IV. 1. STRANICKÝ SYSTÉM

V této kapitole se budeme zabývat vývojem názorů Edvarda Beneše na reformu stranického systému v poválečném Československu, a to v kontextu stanovisek domácího odboje a zahraniční akce. Půjde nám zde především o ideová východiska a obecně teoretický přístup ke stranictví, otázkám spojeným s realizací těchto představ v poválečném Československu se budeme věnovat až v příští kapitole.

Hned na úvod se stručně vraťme k Benešovým politickým názorům a postojům od mládí do druhé světové války. Pod vlivem svých bratrů se Beneš přiklonil ještě jako student k sociální demokracii. Radikálně levicová orientace mu byla blízká již před maturitou.¹ Jak si ještě podrobně ukážeme, při svých studentských pobytech na Západě si Beneš často vydělával jako dopisovatel Práva lidu.² Ještě před první světovou válkou však Beneš pozice sociálně demokratické strany opustil.³ Socialistou však zůstal po celý život, pokládal se ovšem za socialistu bez dogmat. Třídní boj se mu zcela nezamlouval a svému bratru Vojtovi v dopise ze dne 28. července 1908 vysvětlil, že hodlá „rozsekat právě to třídní štvání, přivést ad absurdum celou tu taktiku.“⁴ Jinak ovšem Beneš existenci tříd a nevyhnutelný konflikt mezi jejich zájmy považoval za nezpochybnitelný fakt.

V roce 1912 Beneš dokončil sociologickou studii „Stranictví“, která mu měla pomoci k získání privátní docentury na Filozofické fakultě české Karlo-Ferdinandovy univerzity.⁵ Šlo o první jeho ucelenější formulaci názorů na fenomén politického

¹ Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 30-32. Podle J. Dejmků Beneš opustil vinohradské gymnázium se značně vyhraněnými politickými a zvláště sociálními postoji a rozhodně na straně těch, kteří opravdu „věděli, co je to dřina chudého lidu“, jak si přál jeho otec.

² Tamtéž, s. 39 až 47. Již tehdy se naplno projevila jeho píle a oddanost socialismu „bez dogmat.“ Jen do Práva lidu Beneš tehdy napsal nejméně stopadesát článků, mnohdy na téměř celý první list formátu A3.

³ K tomu srov. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 70. Podle J. Dejmků to byl především svérázně chápaný internacionalismus ze strany rakousko-německých socialistů a části jejich českých soudruhů, který nezávisle myslícího českého intelektuála Beneše od přímého angažování v řadách sociální demokracie odrazoval.

⁴ Blíže viz Z. ZEMAN, Edvard Beneš - politický životopis, s. 10. Srov. i E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu, I. až IV. díl, Praha 1910-1911 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. .

⁵ Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 86-87.

stranictví, kterému se měl v teoretické rovině s přestávkami věnovat celý život. Politické strany jsou podle tehdejších Benešových představ prvkem, který všude proniká, jejich skutečně přesná a jasná definice však neexistuje. Evropské strany (s výjimkou Anglie) se mu tehdy jevily vesměs jako „elementy nevyspělé, dosud nevyvinuté.“⁶ Za nejdůležitější znak moderních stran považoval Beneš centralizovanou organizaci, která jim má umožnit vzájemný zápas nikoliv provokováním davových vášní, ale především apelem na chladný rozum občanstva.⁷ Pouze centralizovaná organizace dovolí uskutečnit demokratický princip postupu „zdola nahoru“, a nikoliv naopak. Za nejdokonalejší moderní strany považoval Beneš strany socialistické (dělnické), a to mimo jiné proto, že socialismus vyžaduje krajní a důkladný demokratismus ve společenských institucích.⁸

Beneš se již tehdy rovněž zabýval otázkou, z jakého důvodu vlastně strany vznikají. Přitom se přiklonil k teorii tzv. stranotvorného principu, kterou však částečně modifikoval. Rozhodujícím principem pro tvoření stran byl již tehdy pro Beneše vztah k pokroku či přesněji „rozpor mezi autoritou a svobodou“, „...při rozporu názorů a zájmů ve všech otázkách společenských se může zaujmout stanovisko odpovídající tendenci buď svobodářské, nebo autoritářské.“⁹ Z tohoto pohledu se podle Beneše strany rozdělují na dva základní tábory: strany svobody a strany autority. Na tomto půdorysu se mělo odehrávat i další členění stran na strany národnostní, náboženské a sociálně-hospodářské. Dávno před tím, než získal první praktické zkušenosti s politickým stranictvím, hájil Beneš tezi, že ze soupeření politických stran pocházejí všechny vady stranictví a hlavní nesnáze demokracie.¹⁰ To souvisí dle Beneše s tím, že strana usiluje především o uskutečnění stranických cílů a hospodářských, sociálních, kulturních, náboženských a mravních ideálů a zájmů skupin, které zastupuje, nikoliv o realizaci zájmů všeobecných.¹¹ Přesto považoval Beneš strany za hybatele politického vývoje a pokroku společnosti, které kromě interpreta jednotlivých vůlí určitých skupin národa plní i roli výchovnou a vzdělávací. Strany navíc svou funkcí řídicí a kontrolní zabraňují násilným převratům a revolucím, což přivedlo podle Beneše k postupné rezignaci na revoluční ideály i většinu socialistických stran.¹²

⁶ E. BENEŠ, Stranictví, s. 5-6.

⁷ E. BENEŠ, Stranictví, s. 186-189.

⁸ E. BENEŠ, Stranictví, s. 205 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 85.

⁹ E. BENEŠ, Stranictví, s. 75.

¹⁰ E. BENEŠ, Stranictví, s. 147. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 84.

¹¹ E. BENEŠ, Stranictví, s. 143.

¹² E. BENEŠ, Stranictví, s. 167-174.

Lze shrnout, že již v roce 1913 považoval Beneš politické strany za nutné zlo a uznával nezbytnost jejich existence. Preferoval jejich formování na co nejvšeobecnějším stranotvorném principu. Strany pokud možno neměly reprezentovat roztříštěné partikulární hospodářské, sociální, národnostní a náboženské zájmy, ale měly rozdělovat a reprezentovat společnost podle základního a vše ostatní určujícího vztahu ke „svobodě a autoritě.“ Za nejprogresivnější a nejmodernější se Benešovi v tomto ohledu jevily strany socialistické. O tom, na které straně bilo jeho „stranické“ srdce, nebylo již tehdy žádných pochyb.

V roce 1919 Beneš z pařížské mírové konference navrhoval redukci stran v Československu na dva až tři bloky. Domníval se, že moderní společnost je hnána tendencemi kolektivistickými, a doporučil proto vytvořit spojením všech levicových stran socialistický blok, který by se stal rozhodující politickou silou, přičemž signalizoval připravenost postavit se do čela tohoto bloku. V programu bloku měl být podle Beneše zachován princip třídního boje, ale jen jako otázka taktická a metodická. Vyslovoval se pro praktický socialismus a pro praktické uplatňování socialistických reforem. Toužil vytvořit teorii socialistického praktikismu nebo aktivismu. Domníval se, že socialistický empirismus představuje jediný jistý základ, na kterém je možné společnost měnit. Vedle socialistického bloku by se podle Beneše vytvořily další státní strany, zejména strana agrární a strana liberální. Z účasti na vládě, a tím i z vlivu na státní politický vývoj, chtěl Beneš vyloučit krajní revolucionáře a krajní reakcionáře. Na levici revoluční marxisty, jimž by však toleroval, aby jejich frakce stála na nejzazší levici a prováděla skutečnou politiku revoluční. Nebylo by to prý celkem bez užitku. Za extrémní reakcionáře považoval monarchisty a politizující katolíky, kteří podle Beneše neměli mít v politice nového státu místo.¹³

Benešovy politické představy vycházely již tehdy mnohem více z teorie než ze znalosti domácího prostředí a nenalezly proto větší odezvy.¹⁴ Po nezdaru svého plánu na vytvoření jediné socialistické strany Beneš dlouho váhal se do některé strany přihlásit, vycházel přitom z argumentu, že ministr zahraničí by měl zůstat nad stranami. V první republice však panovala poněkud jiná atmosféra a vyžadovalo se, aby ministr byl zároveň poslanec. V roce 1920 proto Beneš kandidoval do Národního shromáždění za národní socialisty, aniž by však tehdy ještě do této strany vstoupil. K tomu došlo v roce 1923. Po

¹³ Blíže viz Z. ZEMAN, Edvard Beneš - politický životopis, s. 48. Srov. i A. KLIMEK, Plány Edvarda Beneše na poválečný vývoj Československa, in: Střední Evropa, roč. 1993, s. 26 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 249- 250.

¹⁴ Srov. zejména výše zmíněnou monografii E. BENEŠ, Stranictví, Praha 1912.

vyloučení J. Stříbrného ze strany v roce 1926 Beneš zastával funkci místopředsedy strany, a to až do své volby prezidentem republiky. Podílel se i na přijetí tzv. Benešova programu strany v roce 1931.¹⁵ V roce 1935 v souvislosti s volbou prezidentem republiky svoji činnost v národně socialistické straně ukončil.

V roce 1924 vydal Beneš svoji první větší teoretickou práci o demokracii.¹⁶ Životním problémem demokracie a stranicí jsou podle jeho tehdejších názorů političtí vůdcové. Pokud svoji úlohu nezvládnou, hrozí formalizace a sklouznutí k partajní a hospodářské oligarchii. Občané jsou podle Beneše ochotni uznat v politickém systému autoritu vedoucích osobností, musí jimi však být osoby, jejichž mimořádné postavení bylo založeno více než na skutečnosti, že reprezentují zájmové skupiny, na jejich určité výjimečnosti. Autorita demokratického vůdce by se měla podle Beneše odvozovat od jeho „vědění a znalostí otázek“ i od jeho politických schopností. Musí být však zároveň založena i na jeho „opravdovosti, poctivosti a oddanosti ideálu demokracie, projevovaném vědomím, že vůdce je voják, který jde na místo, kam je postavený“ a dále na jeho „mravní důstojnosti a velikosti, zejména také osobní neinteresovanosti.“¹⁷ Jedině těmito vlastnostmi disponující vůdčí demokrat měl být protiváhou hrozbě oligarchie, za níž Beneš považoval nejen stranické aparáty, ale i tzv. Pětku, jejíž kritikou Beneš zvláště později nijak nešetřil.

Beneš se za výše popsaného vůdce zřejmě považoval již v červnu 1919, kdy z Pařížské mírové konference v dopisech prezidentu Masarykovi vyjadřoval ochotu převzít úřad předsedy vlády, pokud to „bude více než tří-čtyřměsíční práce a nikoliv jen na základě nahodilé konstelace“, aby mohl vypracovat a alespoň začít realizovat „pevný program pro vnitřní konsolidaci a reformy státu.“¹⁸ Toto přesvědčení a sebevědomí, nutno podotknout, že velmi dobře založené na jeho nesporných úspěších, neopustilo Beneše ani v době druhé světové války, a to přesto, že se hned při svém prvním hlubším setkání s vnitropolitickou realitou od září 1921 do října 1922, kdy vykonával funkci předsedy vlády, přesvědčil o limitech, které faktické politické zájmy a demokratická pluralita kladou sebelépe projektované vizi.¹⁹ Stejně tak si Beneš uchoval i názor, že

¹⁵ Viz J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: *Moderní dějiny*, roč. 1995, s. 160.

¹⁶ E. BENEŠ, *Nesnáze demokracie*, Praha 1924,

¹⁷ Viz E. BENEŠ, *Nesnáze demokracie*, Praha 1924, s. 30-31 a J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část I., s. 308-309.

¹⁸ Viz Z. ŠOLLE, *Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (Říjen 1918 - prosinec 1919)*, Praha 1994, č. 63, s. 265. Srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část I., s. 249-250.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 309.

základním problémem politické demokracie a stranictví je problém politického vůdcovství.

Benešovy názory na poválečné politické uspořádání vycházejí i na přelomu let 1941 a 1942 z jeho důsledné kritiky předválečných pořádků. Denním úkazem politického života evropských demokracií mezi válkami byl podle něj nedostatek víry ve vlastní zásady a nedůslednost v jejich uplatňování, nedostatek občanské odvahy, nepřijatelný utilitářský oportunismus, pokud šlo o uplatnění demokratických zásad, a stále pokusy o nemožnou dohodu s fašistickými odpůrci, třídní, stranická a osobní sobeckost, ve většině případů velkého politického významu vnitřně i mezinárodně, nedostatek skutečné znalosti konkrétních mezinárodních problémů a nesvědomitost, lehkomyšlnost, s níž odpovědní političtí činitelé zaujíмали stanoviska a činili dalekosáhlá rozhodnutí. Osud, jenž demokracie postihl, podle Beneše jasně ukázal, že je nutno nejen se stavět ve veřejných projevech na odpor proti diktaturám a totalitarismu, hlásat demokracii a mluvit pochvalně o svobodě lidí a národů, nýbrž že je také třeba mít správnou koncepci demokratické politické, sociální a hospodářské teorie, a hlavně je nutné mít odvahu uvádět tyto teorie důsledně, správně a spravedlivě do praxe.²⁰ Jinak všechna ta velká slova o demokracii jsou jen prázdná slova, určená k tomu, aby zakryla nejvulgárnější sobecké zájmy vládnoucích tříd, stran a jedinců. A důsledek je pak podle Beneše vždy stejný – pád.²¹ Demokracie padly podle Beneše ne proto, že byly špatné jako režim, nýbrž hlavně proto, že byli špatní, slabí a neschopní jejich vůdcové.²² Navržení a přijetí mechanismu, který by zajistil výběr vhodnějších vůdců, však podle Beneše zjevně nestačí, je nutné reformovat celý stranický systém.

Benešova kritika předválečné demokracie byla opravdu důsledná. Není například bez zajímavosti, že Velkou Británii Beneš označil za pouhou polodemokracii, stejně jako většinu jiných evropských demokracií, neboť se v nich běžně bral zřetel i na dědičnost třídního postavení a majetek.²³ Jak si ještě opakovaně ukážeme v příštích kapitolách, Beneš však nevnímal demokracii jako pouhou vládu většiny určovanou ve svobodných, rovných a tajných volbách a garanci občanských a politických práv, ale jako systém mnohem komplexnější, doplněný zejména o hospodářské a sociální zrovnoprávnění všech občanů.

²⁰ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 243.

²¹ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 243.

²² E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 257.

²³ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 263.

S ostrou kritikou předválečného stranického systému jsme se setkali jak ve výše citovaných Benešových dopisech do vlasti z let 1938 až 1941, tak v přednáškách, jež Beneš přednesl na univerzitě v Chicagu. Beneš se k tomuto tématu opakovaně vracel v obecné rovině i v rozhlasových projevech do vlasti. V projevu ze dne 30. dubna 1941 například uvedl: „Budeme mít ovšem v osvobozené republice nejen nové poměry sociální, nýbrž i politické. Budeme mít nové útvary stranické, a vyloučíme z našeho budoucího politického života všechno to, co v našem dřívějším systému stranickém, a zejména koaličním, bylo nezdravé a právem kritizováno. K tomu všemu není návratu. Nové poměry v třetí republice budou potřebovat jen zcela omezený počet stran politických. Nebude to žádný totalismus, ale zato zdravé a velmi omezené roztrídění stranické.“

Ve stejném projevu Beneš již ale zřetelně předjímá další vývoj: „Nechci dnes mluvit o všech podrobnostech těchto nových poměrů, říkám jen zatím, že jedna z cest k tomu bude především jednota všeho dělnictva. To nám také připraví a zachrání národní a státní jednotu v převratových dobách po válce, bude jedním z hlavních pilířů bezpečnosti a pevnosti osvobozené republiky a umožní vybudovat onen nový sociální řád, po němž celá nová a mladá poválečná Evropa bude volat.“²⁴

Nutno podotknout, že domácí odboj byl hned od počátku války podstatně radikálnější než odboj zahraniční i v otázce stranického systému. Ve zprávě odbojové organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z října 1939 se např. uvádí: „...staré strany patří minulosti a zejména skoro všichni jejich vedoucí lidé. Všechny pokusy obnovit jejich vládu, někdejší koalici, jakkoliv zastřenou, by vedly po obnovení samostatnosti leda k druhé revoluci. Nelze nic namítat proti tomu, vystupuje-li některý politický činitel v cizině jménem té či oné strany, protože cizina jiného akreditivu nemá, ale nutno vědět, že mocenský podklad toho pominul.“²⁵ V březnu 1940 pracovník ilegální organizace Politické ústředí A. Pešl ve své zprávě pro zahraniční akci uvádí: „Nějaké zásadní stanovisko odsud není snadno vnucovat. Je ovšem pravda, že je tu nechuť k sestavám,

²⁴ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 118. Srov. i např. rozhlasový projev do vlasti z 21. prosince 1943, tamtéž s. 223.

²⁵ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Pravda zvítězila, s. 419. Ve zprávě téže organizace z konce roku 1939 se opět uvádí: „Lid nechce staré vůdce a strany, ani jejich náhradníky (ani parlament zvolený 1935!), ani Národní souručenství. Všechny formace se teprve vytvoří – i to bude úkolem přechodné doby...“ Zpráva ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z 28. prosince 1939 byla publikována in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 379, s. 498-501.

připomínajícím příliš starou koalici a parcelaci národa mezi partaje a jejich pohlaváry.²⁶ Požadavky na omezení počtu politických stran přicházely i ze Slovenska.²⁷

V další zprávě domácího nekomunistického odboje z 19. dubna 1940 se již mnohem radikálněji konstatuje: „Kromě toho trvají pokusy starých stran zachránit se do III. republiky, v čemž nejdále dospěli agrárníci. Toto všechno však bude smeteno vůlí a hněvem lidu, jemuž potom nesmí být bráněno - jen zabráněno, aby se věci nezvrhly. Je nezbytně nutno vzít na vědomí, že zde se formuluje den ode dne jasněji a pevněji vůle lidu, která musí být respektována jako hlavní činitel, ona to bude, kdo vytvoří silnou vládu a vybaví ji vším, čeho bude třeba. Nestaví se tedy od střechy... Bude nezbytné, aby v rozhodném okamžiku byla vláda utvořena zde a to hned od počátku z činitelů domácích i zahraničních - opačný postup, aby byla vytvořena venku s „přibráním“ domácích pracovníků je nemožný, protože se nesmí zapomínat, že národ zůstal doma a že tu byl už dvacet let samostatný stát.“²⁸ Většina aktivních demokratických odbojových pracovníků z let 1939 až 1941 se však později ocitne na popravišti či v koncentračním táboře a poválečná demokracie se začne stavět v rozporu s jejich tužbami a požadavky, ale i Benešovými představami z počátku války právě „od střechy.“

D. Brandes v této souvislosti při srovnání českého, polského a jugoslávského odboje správně připomíná, že slabost českého odboje, zejména od podzimu 1941 do roku 1944, přinášela Benešovi jednu významnou výhodu. Beneš a jeho vláda mohli, pokud chtěli, nerespektovat nebo přehlížet představy odbojového hnutí, ať se jednalo o složení vlády, její vnitropolitický a národněpolitický program, konfедераční plány nebo její vztahy k protektorátní vládě. Benešův manévrovací prostor byl proto podle Brandese větší než prostor Sikorského a Mikołajczyka, kteří museli brát ohled na plány a názory centrálně řízeného, silného a aktivního odbojového hnutí, především v nejožehavějších

²⁶ Zpráva A. Pešla z 12. února 1940 byla publikována in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 384, s. 515. Takřka největší nechuť k předmnichovským politickým funkcionářům a politickým stranám však obecně vyjadřovali od roku 1939 představitelé vojenské odbojové organizace Obrana národa. Srov. např. paměti odbojového pracovníka profesora J. Grňy, který k tomu uvádí: „Zvláště ostře se vojáci vyslovovali o politických sekretariátech a jejich představitelích jakožto o lidech, kteří si učinili s rozeštváním lidu své životní povolání a které proto považovali za škůdce národního života.“ Blíže viz J. Grňa, Sedm let na domácí frontě, s. 32. K postupnému přijetí levicového „socialistického“ programu vojenskou složkou domácího odboje srov. např. P. KOURA, Představy československého domácího nekomunistického odboje o poválečném uspořádání republiky, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, s. 106.

²⁷ Srov. např. Lettrichovo memorandum z února 1940, ve kterém je vznesen požadavek na omezení počtu politických stran nejvýše na tři. Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezidentův sekretář vypovídá, s. 93.

²⁸ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 397, s. 535-538. Srov. i V. KURAL, Vlastenci proti okupaci, s. 71-72.

tématech, kterými byly východní oblasti a plánování povstání. Mihajlovič v Jugoslávii pak podle Brandese nedovolil kontrolu ze strany exilové vlády vůbec.²⁹

Názory nekomunistického odboje byly sice již tehdy leckdy politicky, hospodářsky a sociálně velmi radikální, ale s opuštěním pluralitního stranického systému parlamentní demokracie nepočítaly. Ve zprávě ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z 1. října 1940 se např. prohlašuje: „Naše vítězství možno jen vítězstvím demokracie, nemožno tady zavádět soustavu jedné strany. Německá propaganda i doba druhé republiky a zlořády stranického aparátnictví v tom nadělaly mnoho zmatků, demokratická propaganda vítána – jen pozor, žádný návrat k bývalým stranám, vůdcům, aparátům a koaličně-obchodním mravům. To je naprosto jasné, stejně jako se už nikdo nespokojí demokracií politickou, půjde o radikální demokratizaci života hospodářského. Toto ovšem se programově promýšlí a pracuje se na tom.“³⁰

V. Kural v této souvislosti správně dodává, že střídání stráží v domácím odboji v průběhu let 1940 a 1941 vyneslo do popředí zcela nové lidi. V ÚVODU již podle něj nebyli žádní „staří borci“... ani „šedé eminence v pozadí“... „první housle v něm nehraje ani řízně velící generalita.“ Vedoucí postavy, jako doc. Fischer z Petičního výboru Věrní zůstaneme, pplk. Balabán z Obrany národa či redaktor Pešl z Politického ústředí – to jsou vsuktu noví, podle Kurala „staropolitictvím“ nezatížení lidé, které vynesl do popředí teprve odboj, lidé, kteří vidí svět jeho očima, žijí jeho idejemi, formují svou koncepci především na základě zkušenosti z protifašistického boje, jemuž dávají přednost před stranicko-politickým dědictvím meziválečného dvacetiletí.“³¹ Ve vrcholném programu domácího nekomunistického odboje Za svobodu do nové Československé republiky, který ve své konečné podobě pochází z podzimu 1941 se výslovně uvádí: „Dřívější politické strany nebudou obnoveny; také návrat bývalých vedoucích politických činitelů k moci je vyloučen.“³² Tvůrci tohoto programu však připouštěli nutnost politických stran, ty však měly být organizovány na jiném podkladě nežli za první republiky a měl být zejména omezen jejich počet.³³

²⁹ D. BRANDES, Exil v Londýně. 1939-1943, s. 429.

³⁰ Zpráva ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z 1. října 1940 byla publikována in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 423, s. 573.

³¹ V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 115. K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 257.

³² K.J. BENEŠ, Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939-1941, s. 61.

³³ Tamtéž, s. 71-72.

Na redukci počtu politických stran a nemožnosti návratu ke starým stranickým pořádkům se zbytky domácího nekomunistického odboj shodovaly i po jeho brutální likvidaci v letech 1941 a 1942. V červnu 1943 např. zaslali K. Krofta a E.Lány Benešovi z protektorátu vzkaz, ve kterém ho informují o nemožnosti svolat Stálý výbor Národního shromáždění a odporu lidu vůči starým politickým stranám: „Chtěli svolat Stálý výbor parlamentu, ale nemohou tak učinit, protože někteří členové jsou nespolehliví, jako Gajda, a proto, že Stálý výbor je vybudován na základě starých stran, o nichž lid nechce nic slyšet. Přeje si jen 3 strany.“³⁴

Československý informátor v Ankaře M. Hanák v srpnu 1943 po rozhovoru s A. Brabcem, který se zdržoval krátce obchodně v Turecku, do Londýna napsal: „Všeobecně se pokládá za samozřejmé, že po válce nebude život už tak přepolitizován, a to v žádném směru. Rozhodně nepočítat s nějakým politickým klíčem. To říká každý.“ „Lid chce předmnichovskou republiku, a to nejlépe v rámci velké federace. To pro zajištění budoucna. Názor na Rusko všeobecně přátelský. Rusko si získalo velké sympatie též u nelevicových lidí svým zdůrazňováním (rozhlas), že si přeje samostatné Československo. Věří se, že Rusko nemá úmysl vtělit RČS do Sovětského svazu a že dává přednost čsl. samostatnosti. Proto jsou též ruské válečné úspěchy nejvíce vítány.“³⁵

Podle německého historika D. Brandese kapitulace před Německem v září 1938 a březnu 1939 a kolaborace vedoucích předválečných politiků s německou okupační mocí diskreditovaly tradiční politické strany v očích české a slovenské veřejnosti, která hledala obětího beránka, takže se z toho za války a po válce zotavily jen částečně. Polské politické strany se naopak podle něj pozvedly jako Fénix z popela dlouholetého režimu Sanace. Jejich vedoucí role v odbojovém hnutí byla na rozdíl od Čechů tak jednoznačná, že komunisté ji mohli zpochybňovat jen v propagandě a vojenskou pomocí Sovětů. Předválečné poměry se podle Brandese obrátily: Polsko nastoupilo během války cestu k parlamentární demokracii, Československo se ocitlo na šikmé ploše omezení

³⁴ Vzkaz K. Krofta a E.Lány Benešovi ze dne 21. června 1943 byl publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 512, s. 714-715.

³⁵ Hanáková zpráva ze dne 23. srpna 1943 byla publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 521, s. 723-724. V další zprávě M. Hanáka z Ankarý ze září 1943, zasláné po Hanákově rozhovoru s pražským obchodním zástupcem K. Příkrylem do Londýna, je zachycen stejná nálada v protektorátu: „Návrat starého politického života je naprosto vyloučen a kdo by s tím přišel, by pohořel. Žádná stranická diktatura, žádná vojenská diktatura, jediná diktatura je přijatelná: rozumná diktatura demokracie, reprezentovaná a vedená hospodářskými odborníky, která by se snažila o blahobyt všech a nikoliv o blahobyt politických předáků a jejich stran.“ Hanáková zpráva ze dne 20. září 1943 byla publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 528, s. 732-733.

pluralismu a stranického spektra.³⁶ Východiska D. Brandese jsou zjevně správná, ale konečný závěr nikoliv. Hlavní příčinnou správně popsaného rozdílu mezi Československem a Polskem nebyla touha českého národa po omezeném pluralismu, ale podstatně větší politická síla československých komunistů v porovnání s jejich polskými dělnickými kolegy.

Výše naznačené zprávy, které E. Beneš z domova od počátku války pravidelně dostával, ho utvrzovaly v jeho přesvědčení o nutnosti vytvořit v poválečném Československu jednotnou dělnickou stranu. Již výše jsme uvedli, že Beneš snil o jednotné socialistické straně už po první světové válce. Na počátku druhé světové války se k této myšlence vrátil, a to v souvislosti se svým požadavkem, aby v poválečném Československu existovaly pouze dvě, nejvýše tři strany.³⁷ Podrobně se reformou poválečného stranického systému zabýval Beneš na přelomu let 1941 a 1942 v druhé části své knihy *Demokracie dnes a zítra*.³⁸ Protože tyto londýnské úvahy měly zásadní význam pro poválečný politický vývoj, budeme se jimi nyní podrobně zabývat.

V mnohých předválečných demokraciích dospěly podle Beneše politické strany jednak svou přílišnou početností, jednak svým přehnaným stranickým duchem a sobeckým vykořisťováním státní moci ve prospěch svůj a svých straníků tak daleko, že státní a národní politický život rozložily a atomizovaly a přiváděly národy až na okraj občanských válek a anarchie. Politické strany jsou podle Beneše sociální organizmy, jejichž vlastnosti, psychologie, metody práce mohou být v politickém životě velmi nebezpečné. V jistém smyslu jsou však politické strany nutným zlem. Práví demokraté si podle Beneše mají a musí si být vědomi zlých vlastností a sklonů politických stran, stejně jako si musí být vědomi toho, že politické strany jsou pro svobodu občanskou a pro demokracii prostě nezbytné. Nemá tudíž smyslu je zatracovat nebo proti jejich existenci mluvit. Je prostě třeba nutnost jejich existence vzít na vědomí a politicky postupovat tak, aby zlo z nich pocházející bylo omezováno na minimum.³⁹

Právý demokrat nesmí nikdy zapomenout, že duch stranictví odnaučuje střízlivému a samostatnému myšlení a přímo ničí duchovní svobodu jednotlivce.⁴⁰ Být

³⁶ D. BRANDES, *Exil v Londýně. 1939-1943*, s. 425.

³⁷ Srov. např. projev ve Státní radě ze dne 25. listopadu 1941. Blíže viz E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 300.

³⁸ Jak jsme již výše uvedli, druhá část knihy *Demokracie dnes a zítra* vyšla poprvé v Londýně v roce 1942, v prvním českém vydání této knihy. Jak bylo již výše rovněž konstatováno, poválečná vydání *Demokracie dnes a zítra* se od toho londýnského z roku 1942 obsahově žádným zásadním způsobem neliší.

³⁹ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 263.

⁴⁰ Tamtéž, s. 266.

neomylným, neústupným a nesnášenlivým vyplývá podle Beneše přímo z podstaty každého stranictví. Nesnášenlivost a fanatismus u straníků pak působí, že strana bývá při svém usuzování naprosto neobjektivní.⁴¹ Strany ve své denní práci a agitaci snadno přecházejí ke lži, klamu a podvodu. Nespokojují se už jen se soustavným nedoceňováním a neobjektivním znehodnocováním svých odpůrců. Sestupují často mnohem níže a tupí, štvou a hrubě snižují své politické protivníky.⁴² Přesto demokratický systém politické strany jako záruku politické svobody vůbec, stejně jako jejich vzájemně slušnou, poctivou a stálou kritiku a kontrolu nezbytně potřebuje. Je to podle Beneše velmi zvláštní protiklad a anomálie.⁴³

Z těchto obtíží podle Beneše není jiné východisko než demokracii jako systém si zachovat, ale pokusit se politické stranictví jako nezbytný nástroj svobodného politického života zlepšit, zdokonalit, obrodit.⁴⁴ V poválečném Československu půjde podle Beneše tedy především o to, jakými opatřeními kolektivního rázu omezit všechny zlé a nebezpečné vlastnosti politického stranictví, jak omezit počet politických stran, jak správně vytknout jejich funkce a jak správně určit jejich místo v celém novém demokratickém životě, přičemž se nesmí nikdy zapomenout, že „ne politická strana jako taková je zlem, nýbrž nevzdělaní a nevyspělí, nevychovaní a nedemokratičtí občané a jejich vůdcové v režimu svobody jsou zlem.“⁴⁵

Čím je počet politických stran v demokratickém zřízení větší, tím se podle Beneše zesilují všechny výše naznačené zlé vlastnosti politického stranictví a jejich důsledky se zmnohonásobují. Jejich boj je úpornější, počet vůdců, podvůdců, tajemníků a důvěrníků je mnohem rozsáhlejší, a tudíž stranické poměry jsou komplikovanější, míra sporů a počet konfliktů mnohem větší, národní a státní život více rozdrobený a stát více zeslabený. Mají-li se v budoucí poválečné demokracii zlé důsledky stranictví omezit, je první cestou k tomu omezení počtu politických stran. Nemá jít o potlačení existence politických stran či vytvoření pouze jedné totalitní politické strany. Strany totalitní v autoritativních režimech mají podle Beneše všechny zlé vlastnosti stran demokratických v míře ještě daleko větší, než je tomu v demokracii samé, a stávají se tudíž automaticky prostým nástrojem nejhorší tyranie.

⁴¹ Tamtéž, s. 264.

⁴² Tamtéž, s. 266. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 365.

⁴³ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 272.

⁴⁴ Tamtéž, s. 271.

⁴⁵ Tamtéž, s. 273-274.

Jistě nepřekvapí, že se toto příkré hodnocení „totalitních stran“ podle Beneše netýká stranictví v systému sovětského socialismu, neboť tam se problém stranictví klade zásadně jinak nežli v demokracii a autoritativních režimech. V socialistické společnosti, kde zásadní a strukturální rozpory třídní jsou odstraněny zespolečněním výrobních prostředků a vytvořením beztřídní společnosti, není podkladu pro tvoření více stran nežli jedné. Této straně podle Beneše pak dává sovětsko-socialistický systém funkce zvláštní, poněkud jiné nežli mají strany v demokracii. Funkci kontroly a jistého druhu opozice – pokud ji připouští – se snaží podle Beneše vyjadřovat a provádět s pomocí institucí jiných.⁴⁶ „Zůstává však zatím poněkud nejisté, zdali se tento systém ve chvíli, kdy po skončení přechodné periody diktatury přejde v demokracii „skutečnou“, za jakou se sám pokládá – a tudíž v režim politické a duchovní svobody – bez tvoření nových stran obejde.“⁴⁷ Jinak ale Beneš odmítá marxistickou představu, že by stranotvorným principem v režimu svobody mohly být jenom a jedině třídní zájmy.⁴⁸

Režim občanských a politických svobod chce Beneš zachovat. Ale stejně jako bude stát regulovat a omezovat svobodu majetkovou a hospodářskou, bude podle něj muset také více regulovat některé způsoby a projevy dřívějšího svobodného demokratického politického života. Vývoj k socializaci moderní společnosti a k plánování všeho druhu s sebou tuto regulaci podle Beneše automaticky přináší.⁴⁹ Politická strana, která je a v budoucnosti ještě více bude podstatným orgánem nové demokracie - přijímající zásady plánování a regulování hospodářského a vůbec veřejného života v míře daleko vyšší nežli demokracie předválečná -, by měla být podle Beneše součástí konstituční úpravy. Nelze již tedy připustit, aby v kontinentálních demokraciích bylo formování stran přenecháno úplné volnosti občanů a jejich svobodnému rozhodnutí a aby se politické strany zakládaly, budovaly a organizovaly bez předchozích konstitučních ustanovení a bez předchozího zákroku demokratické zákonodárné moci jen na základě prostého spolčovacího zákona, jako tomu bylo v demokraciích až doposud. I v tom musí být podle Beneše liberalismus devatenáctého a první poloviny dvacátého století reformován.⁵⁰

Podle Beneše je „dnes možné založit politickou stranu na základě jakéhokoliv programu a kýmkoliv: stranu proti vázaným kandidátním listinám, stranu úřednickou,

⁴⁶ Tamtéž, s. 275.

⁴⁷ Tamtéž, s. 276.

⁴⁸ K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 365.

⁴⁹ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 277.

⁵⁰ Tamtéž, s. 277.

stranu nájemníků, stranu dokonce ryze osobní... Je však třeba mít odvalu k jasnému konstatování, že po dosavadní zkušenosti budoucí kontinentální demokracie mají mít minimální počet politických stran a že se má pro budoucnost určit ústavně a zákonně stranotvorný princip, který v tom kterém státě bude podle konstituce připuštěn a na základě jehož politické masy lidové se smějí ve strany formovat.⁵¹

„A zároveň je třeba dát v budoucnosti právo parlamentním sborům nebo nějaké jiné, konstitucí stanovené korporaci, aby v duchu demokracie a demokratickou metodou samy rozhodly, zda se pak v dalším vývoji státu a společnosti princip ten má měnit, zdali v konkrétním případě počet stran se má nebo smí zvýšit a nová strana zákonně a ústavně do života toho kterého státu připustí.“⁵² I tento Benešův ideál dojde v roce 1945 naplnění, kdy se nikým nevolené strany Národní fronty „v duchu demokracie a demokratickou metodou“ samy rozhodnou, že ostatní strany mohou vzniknout jen na základě jejich souhlasu. Těmito otázkami se však budeme zabývat až v příští kapitole. Zde se omezíme na komentář, že tyto Benešovy představy nebyly v souladu s obecně uznávanými demokratickými principy a navíc zcela zásadním způsobem odporovaly výše nastíněným Benešovým názorům ohledně nevyhnutelně sobecké „povahy“ všech politických stran. Přidělit takto pojímaným stranám právo rozhodovat o možnosti vzniku či zániku svých potencionálních konkurentů je zcela absurdní a sotva mohlo být realizováno jiným způsobem, než se tomu v roce 1945 stalo.

Beneš v tom však na přelomu let 1941 a 1942 problém neviděl, naopak soudil, že by toto omezení nebylo porušením demokratické politické svobody. Šlo by podle něj o demokratické rozhodnutí omezit svou vlastní svobodu v zájmu státního celku v docela speciálním a svým obsahem omezeném případě.⁵³ Beneš si neuvědomoval, že v tomto případě by v žádném případě nešlo „o omezení své vlastní svobody“, alespoň ne z pohledu politických stran, které by o omezení počtu politických stran v konečném důsledku rozhodovaly, ale naopak o vítaný prostředek k odstranění potencionálních politických protivníků. Podle Beneše volnost přesvědčení musí být zachována, stejně tak jako svoboda tisku a spolčování pro jakékoliv názory, tedy i pro ty, které by usilovaly o vytvoření nových stran. Ale dříve, nežli by se na jejich základě strana měla založit a

⁵¹ Tamtéž, s. 277. Jak nebezpečný princip to přivádí na svět, zjistí Beneš až v roce 1945. Jen ústavní formu určení „stranotvorného principu, na jehož základě se smějí lidové masy formovat“, nahradí Košický vládní program a vládní nařízení č. 48/1945 Sb. a č. 49/1945 Sb.

⁵² Tamtéž, s. 278.

⁵³ Tamtéž, s. 278.

budovat, musel by o tom podle něj učinit rozhodnutí „parlament“, tj. lid a národ jako celek sám nebo ovšem jiný orgán, ústavou k tomu určený.“⁵⁴

Podle Beneše by proto po druhé světové válce měla mít československá demokracie odvahu stanovit, že se politické strany mají tvořit výlučně na základě principu konservativismu a pokroku a že mohou být vytvořeny pro parlamentní život republiky jen dvě, maximálně tři strany: strana tak zvané levice a tak zvané pravice, eventuálně strana středu. Beneš k tomu zároveň dodává, že se rozumí samo sebou, že si strany mohou dát zcela svobodně svá vlastní jména. Jde tu jen o to, aby se plně podřídily ústavou jedině dovolenému stranotvornému principu. Všechny ostatní politické názory, ideje, přesvědčení a programy (problémy nacionální, decentralizační, náboženské atd.) se měly soustředit do těchto dvou, nejvíce tří stran. V jejich rámci měli mít občané mající zájem na těchto otázkách plnou volnost přesvědčení, propagandy, uplatnění se a hájení svých speciálních cílů, zájmů a programů, a to tím spíše, že možnost tvořit volné spolky a společnosti, kluby, ligy s volností slova, tisku a propagandy pro různé názory by v demokratické společnosti existovala i nadále.⁵⁵

Podle Beneše je princip konservativismu nebo pokroku nutné pokládat za základní stranotvorný princip ze dvou hlavních důvodů: 1) Každá společnost se automaticky a už strukturálně dělí na ty, kteří chtějí dosavadní řády změnit, a ty, kteří je chtějí zachovat, ať již z jakýchkoliv důvodů; 2) Lidská povaha má sklon – ať již vrozený, či podmíněný výchovou – buď k rovnostářství, nebo k lpění na všem starém, tradičním, na všem zvykově nebo poměry vytvořeném. Tento princip je proto podle Beneše pro tvoření stran, nutných pro politickou organizaci společnosti, na rozdíl od všech ostatních nejpřirozenější a nejzákladnější. Jde o princip co nejvšeobecnější, trvalý a celý vývoj společnosti charakterizující.⁵⁶

Bude tedy nutné vytvořit stranu sjednocené levice a stranu sjednocené pravice. Strana středu by mohla být rovnovážným umírnovatelem politických bojů. Pomáhala by zabránovat tomu, aby nedošlo k diktatuře či k pokusům o totalitu jedné či druhé existující strany.⁵⁷ Systém tří politických stran by podle Beneše vyžadoval, aby nebylo při volbách

⁵⁴ Tamtéž, s. 278. Beneš samozřejmě přehlížel fakt, že v tomto směru není parlament nic jiného než soubor zástupců politických stran, kteří při rozhodování o svých potencionálních protivnicích nebudou zastupovat lid, ale především své strany. V poválečném Československu však zůstala tato konstrukce nevyužita. O omezení počtu politických stran se strany Národní fronty dohodly a daly mu právní vyjádření formou vládního nařízení dávno předtím, než se první parlament – Prozatímní národní shromáždění - vůbec sešel.

⁵⁵ Tamtéž, s. 279

⁵⁶ Tamtéž, s. 279

⁵⁷ Tamtéž, s. 281. K tomu srov. i K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Toronto 1985, s. 17-29.

povoleno sdružování a koaličnictví. Mohlo by to mít za následek sdružení dvou stran k zničení strany třetí.⁵⁸ V poválečném Československu měla být podle Beneše požadována finanční kontrola politických stran, stejně tak jako nová kontrola tisku, nikoli však, co se týče svobody slova a tisku, nýbrž ve věcech vlastnictví a financování tisku. Systém vázaných kandidátních listin měl být zrušen. Princip poměrného zastoupení měl být i přes omezený počet politických stran zachován. Při novém zjednodušení politických poměrů počítal Beneš v dobách míru i s institucí lidového hlasování. Rovněž volba prezidenta měla být svěřena hlasování lidu. Beneš v tomto případě zvažoval i americký systém volby prostřednictvím prezidentských volitelů.⁵⁹

Beneš v rozporu s výše uvedeným výkladem o „konstitučním“ omezení počtu politických stran odmítá považovat registraci politických stran vládou nebo nějakým jiným ústředním orgánem za opatření dostačující a také ne za demokratické. Dává prý vládě a dočasnému režimu příležitost k libovolnému postupu proti politickému odpůrci.⁶⁰ V tomto bodě nelze než s Benešem souhlasit. Otázkou však zůstává, proč se domníval, že parlament nebo jiný ústřední orgán libovolný přístup k politickému odpůrci neuplatní, zatímco vláda by tak učinit mohla. Vláda v parlamentních demokraciích obvykle reprezentuje většinu stran ovládajících parlament. Proč by se v tomto případě měla vláda chovat jinak než parlament, je tedy poněkud záhadné. Obzvláště pak v systému národní jednoty - pozdější Národní fronty -, kde vláda přesně kopíruje politické rozložení sil v parlamentu.

Pro případ, že by nebyl povolený počet stran „konstitučně“ omezen, se Beneš zabýval i otázkou tzv. jepičích stran, které podle něj veřejný politický život jen atomizovaly. Nutný počet hlasů, jehož překročení bylo podmínkou pro vstup strany do parlamentu, měl být v případě existence více stran daleko radikálnější, opřený především o strukturální státní a národní povahu společnosti, aby dosáhl žádoucího cíle. Podle Beneše v poválečné republice nebude a nesmí být podkladem k tvoření tolika stran, jako tomu bylo dříve, na základě dílčích hospodářských a sociálních zájmů. Provedené reformy způsobí, že nebude podle Beneše mít žádný smysl tvořit strany podle starých etiket, nebude např. třeba tvořit strany náboženské a nacionální, neboť „tyto problémy budou vyřešeny natolik, že ani jedněch ani druhých zájmů nebude nutné zvláštními

⁵⁸ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 291.

⁵⁹ Tamtéž, s. 291.

⁶⁰ Tamtéž, s. 280.

politickými stranami hájit.“⁶¹ Nebude mít už rovněž smysl tvořit tři strany dělnické, stranu národně demokratickou nebo živnostenskou, strany katolické či ryzí stranu agrární. Všechny dílčí problémy, o jejichž řešení všechny dřívější strany usilovaly, měly by být soustředěny ve třech základních stranách. Boje o tyto problémy a zájmy by měly být sváděny uvnitř těchto stran, aby celé ústrojí parlamentního života a celého státu nebylo jimi stále otřásáno a rozvraceno. Nikdy nesmí být zapomenuto, že při pádu kontinentální demokracie hrála početnost stran velmi podstatnou roli.⁶²

Omezením počtu politických stran mělo být podle Beneše zároveň odstraněno či alespoň podstatně omezeno jedno velké zlo kontinentálních demokracií: koaličnictví, a to především ve formě dohody, že si každá strana vyhradí svou sféru vlivu, do níž se jí druhá strana nebude vměšovat. Vznikly tak podle Beneše vyhraněné domény jednotlivých stran, nekontrolovatelné a nikomu jinému neproniknutelné, a tím došlo k rozdrobení státu na jednostranné sektory.⁶³

Výše uvedené reformy stranictví měly usnadnit strukturální změny hospodářsko-sociální. Vyrovnáním majetkových poměrů se mělo organicky zjednodušit sociální složení poválečných demokracií. Pokud by však k této automatické reformě stranictví nedošlo, bude třeba „rozhodné, nestranné a objektivní vůle vedoucích politických kruhů, která to provede.“⁶⁴ Jinými slovy, pokud národ neprovede výše naznačené reformy stranického systému po válce sám, budou mu muset být uvědomělými vedoucími představiteli politických stran demokratickou cestou vnuceny.

V době mezi válkami přestával být podle Beneše parlament celkem. Tato instituce se podle Beneše stávala jen konglomerátem několika uzavřených pevných stranických organizmů, jež nerozhodovaly svobodně a demokraticky, volnou diskusí a podle všeobecných zájmů celku, nýbrž podle předběžných rozkazů stranických oligarchických aparátů.⁶⁵ Beneš na přelomu roku 1941 a 1942 jako jeden z hlavních problémů předválečných stran vidí to, že strany nechápajíc správně své úkoly, braly místo kontroly vlády a správy samy do svých rukou vládu a správu státu.⁶⁶ Z tehdejších Benešových úvah je více než zřejmé, že úkolem politických stran, o jejichž nutnosti nepochyboval, je kontrola a garance politických práv a svobod. Nikoli vláda a správa státu. V londýnském vydání knihy *Demokracie dnes a zítra* z roku 1942 Beneš výslovně uvádí, že politické

⁶¹ Tamtéž, s. 280.

⁶² Tamtéž, s. 281.

⁶³ Tamtéž, s. 282.

⁶⁴ Tamtéž, s. 283.

⁶⁵ Tamtéž, s. 287.

⁶⁶ Tamtéž, s. 286.

strany budou moci být daleko méně cílem samy sobě a „zejména nebudou muset vládnout.“⁶⁷ Později se této formulace zřejmě zalekl, a tak ji v českých poválečných vydáních *Demokracie dnes a zítra* nahradila více neutrální formulace „zejména nebudou musit tak přímo a tak hltavě vládnout“.⁶⁸

Kdo tedy ale měl vládnout podle Benešových představ z roku 1942? Beneš sice uznával nutnost existence politických stran, ale neměl k nim lidsky žádnou důvěru, ani sympatie. Byly pro něj opravdu jen tím nejnужnějším zlem, které by mělo být co možná nejvíce vytěsněno z centra politického dění. V něm se měli pohybovat zdánlivě nestranní a neúplatní lidé, vysokých mravních a intelektuálních kvalit, kteří by však především disponovali vysokým odborným rozhledem a zkušenostmi. Zjednodušeně řečeno – odborníci. Odborníci nemuseli být nevyhnutelně bez stranické příslušnosti, pouze se neměli rekrutovat z protřelých stranických kádrů. Ostatně obě dvě skupiny v Benešových myšlenkách mnoho styčných bodů neměly. Za prvního z těchto odborníků považoval Beneš samozřejmě sám sebe.⁶⁹ Mezi další „odborníky“, kteří měli ať již z jakýchkoliv důvodů Benešovy sympatie, patřil např. Jan Masaryk či Ladislav Feierabend.⁷⁰ Je více než zřejmé, že i v tomto případě Benešův postoj organicky navazoval na jeho názory z doby po první světové válce, kterými jsme se blíže zabývali v úvodu této kapitoly.

V poválečné demokracii mělo dojít podle Benešových představ z přelomu let 1941 a 1942 k zesílení a stabilizaci výkonné státní moci v poměru k moci zákonodárné a v poměru k činnosti politických stran. Ministři už neměli být vůdcové politických stran, neboť tyto dvě funkce bude podle Beneše možné od sebe odloučit. Ministři proto měli méně záviset na přímém vlivu stran a více se starat o své resorty nežli o denní stranické boje. Nebudou tak mít podle Beneše tolik starostí s rozdělováním míst a prebend straníkům. Státní byrokracii „bude možné odpolitizovat a odstranit“.⁷¹

Beneš se tehdy domníval, že prvním a nejdůležitějším předpokladem k naplnění původního úkolu politických stran (být nástrojem svobody a demokracie a tedy vládu a státní správu pouze kontrolovat, a nikoliv vládnout) je a bude změna poválečné sociální a hospodářské struktury.⁷² Z Benešových úvah není zcela zřejmé, jak k tomuto závěru

⁶⁷ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, Londýn 1942, s. 241.

⁶⁸ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 288.

⁶⁹ K tomu srov. J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část I., s. 308-309.

⁷⁰ Strany Národní fronty měly však na věc poněkud jiný názor a své představy v druhé polovině války až na výjimky bez větších problémů naplnily.

⁷¹ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 289.

⁷² Tamtéž, s. 288.

dospěl, nicméně lze konstatovat, že je postaven na velmi pochybných základech. Představa, že ve státě, který bude sám vlastnit, řídit či spravovat většinu průmyslové výroby, bankovníctví, pojišťovnictví a těžby surovin, se politické strany na rozdíl od předválečných demokracií, kde se většina výrobních prostředků nacházela v soukromých rukou, omezí na pouhou kontrolu státní správy a vlády a nebudou usilovat o bezprostřední vládnutí a správu, je velmi naivní a zcela odporuje Benešovým výše zmíněným představám o nezměnitelné sobecké povaze politických stran.

Je zcela patrné, a není třeba se na tomto místě tímto jevem blíže zabývat, že moc politických stran a jejich apetit bezprostředně vládnout se zvětšuje s množstvím majetku a funkcí, které jsou pro vládu a správu k dispozici. Je-li většina výrobních prostředků v soukromých rukách a je spravována zcela autonomně na přání vlády, snižuje se i touha politických stran bezprostředně vládnout. Beneš tu tedy na správně popsanou nemoc politických stran předepisuje lék, který nemoc nejen neléčí, ale naopak ještě posiluje téměř všechny podstatné průvodní jevy nemoci.⁷³

Sympatiemi k vládě „odborníků“ je diktováno i Benešovo přesvědčení, že by evropské demokracie měly přijmout a evropským poměrům přizpůsobit přísnější oddělení centrální výkonné moci od moci zákonodárné, a to podle vzoru Spojených států amerických. Ústřední vláda by měla být nezávislejší na parlamentu, i když by jím byla plně a stále kontrolována a důvěra či nedůvěra ministrům by mohla být i nadále individuálně vyslovována.⁷⁴ Ministři však měli být zodpovědní jen hlavě státu a hlava státu by byla zodpovědná zákonodárnému sboru, jako je tomu ve Spojených státech amerických.⁷⁵

Z výše uvedeného je zřejmé, že se Beneš svými úvahami o nutnosti redukovat počet politických stran veřejně nijak netajil. Důvody, kterými ji ospravedlňoval, se sice často lišily, ale v konečném důsledku směřovaly vždy k politické stabilizaci poválečného Československa. V lednu 1942 Beneš například při rozhovoru s A. Edenem a P. B. Nicholsem na otázku, co bude s Francií, odpověděl, že je nutné počítat s tím, že ve Francii bude revoluce. Na Edenův dotaz, zda má Beneš na mysli revoluci krvavou, odpověděl Beneš, že ano. Nelze podle něj vědět, jak dlouho budou občanské boje trvat, neboť všechno záleží na tom, najdou-li se schopní politikové, kteří by byli s to, aby revoluční hnutí kanalizovali. Podle Beneše se prostě musí počítat s tím, že to půjde ve

⁷³ Tamtéž, s. 289.

⁷⁴ Tamtéž, s. 289.

⁷⁵ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, Londýn 1942, s. 242. Tyto Benešovy úvahy již na první pohled obsahují řadu rozporů. Snad proto je z poválečného vydání vypustil.

Francii silně nalevo. Ostatně podobné to bude i v jiných zemích. Proto má Beneš svůj plán na kanalizování revolučního vření v Československu. Přeje si, aby byly 2 až 3 strany, a sice, aby byla jedna jediná dělnická nebo socialistická strana. V této straně by byli také komunisté. Tímto způsobem by mohli být komunisté absorbováni. Vedle této velké revoluční strany byla by strana levé buržoazie, ve které by byli takoví lidé, jako je Ripka, a která by zmírňovala nebo vyrovnávala výkyvy levicové strany, pokud by šlo o extrémny. Beneš se domníval, že by se o něco podobného měli pokoušet i ve Francii a že by anglická politika měla v tomto směru působit zejména na vytvoření solidní strany levé buržoazie ve Francii.⁷⁶

Na počátku května 1942 Beneš ve velmi zajímavém rozhovoru s H. Ripkou dále rozváděl tuto svoji koncepci jednotné dělnické strany, ve které by byli zahrnuti také komunisté a která by spoluvládla se stranou středu, utvořenou levými buržoazními elementy. Ripka si k tomu poznamenal: „Když o tom všeobecně mluvil s Novikovem z Majského ambasády, ten mu řekl, že by to znamenalo zánik komunistické strany. Beneš mu odpověděl, že ano, ale právě proto, že máme na mysli velmi radikální změny hospodářské a sociální, nebude vlastně odůvodnění pro zvláštní komunistickou stranu. Namítl jsem prezidentovi, že pokud není jeho plán především taktický, tj. pokud nesleduje takticky tu myšlenku, aby ukázal a dokázal, že zval komunisty do jednotné socialistické strany, a jestliže odmítnou, odpovědnost za to bude na nich, mám sám stále obavy z uskutečnění jeho plánů a to proto, že nepochybuji o tom, že zejména v prvním období bezprostředně po válce jednotnou socialistickou stranu rozhodně by ovládali komunisté a pak proniknutím do hlavních pozic politických a administrativních mohli by ovládnout celý stát. Proto si kladu otázku, zda by nebylo výhodnější, aby komunisté byli po válce ihned vyzváni k účasti ve vládě, ale jako samotná strana, spolupracující s ostatními stranami. Prezident odpověděl, že je si vědom, že je to vážná námitka a vlastně jediná vážná námitka proti jeho plánům, že o tom hodně přemýšlel a že mě ihned uvádí námitky, které si sám sobě dal proti. Koncepce, jak jsem ji já naznačil – kdyby byla zachována komunistická strana – znamenala by to, že by již musily být nejenom tři, nýbrž čtyři a vlastně pět stran. Ale on klade hlavní váhu na to, aby stran nebylo více než maximálně tři. Jakmile by se umožnily čtyři strany, tak by se štěpil tábor nesocialistů na další strany, a tak bychom zase byli tam, kde jsme byli. Dále, kdyby se

⁷⁶ Výňatek ze záznamu H. Ripky o rozhovoru Beneš s A. Edenem a P. B. Nicholsem ze dne 21. ledna 1942 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 132, s. 281-283.

zachovala samostatná komunistická strana, získala by jistě více než polovinu všeho dělnictva, ale pak nejen že by byla nejsilnější stranou, která by k sobě pro svou sílu a váhu vábila další nové členy, nýbrž nutně by vyvolávala tak silnou reakci od ostatních, že by se hleděli dát dohromady, a tak bychom snadno mohli dospět k tak prudkým sporům, že by z toho mohla vzniknout občanská válka. Ale prezidentovi jde právě o to, abychom pokud je to vůbec v našich silách, tomuto nebezpečí čelili. Když se o svých myšlenkách zmínil Šrámkovi, ten mu hned řekl, aby místo toho, aby se stal pokus o absorbování komunistů, bylo by snad lépe, aby zůstali mimo, protože pak vůbec socialistický tábor jsa rozdvojen, bude slabší. Z toho co říkal Šrámek, je vidět, že se jistě sám pokusí, aby se opakovalo to, co bylo u nás po předešlé válce, a prezident řekl Šrámkovi, že vývoj je již dále, než byl po poslední válce a že spor po této válce mezi socialisty a komunisty spíše by vedl k úplné převaze komunistů v socialistickém táboře. Ostatně Šrámek nebo lidé jako on nebo také Feierabend, bude-li chtít a moci, hned se prosadí do strany středu a tím si zaručí místo ve vládě. Prezident je si vědom velkého rizika, které je spojeno s jeho plánem, ale musíme si být vědomi, že budeme mít revoluční periodu a v té se musí riskovat. Upozorňuje ještě také, že kdyby byla zachována samostatná komunistická strana, nekomunističtí socialisté, cítíce svoji slabost vůči komunistům, okamžitě by začali s nimi závodit, v demagogickém radikalismu, a to by vyvolalo nejhorší reakci nejen u komunistů, nýbrž také u socialistů. Ze všech těchto důvodů proto myslí, že jeho plán je lepší než to, co mám na mysli, ale souhlasí se mnou, jak veliké je v tom riziko. Ostatně se domnívá, že komunisté mu navrhnou to, co já říkám, totiž účast ve vládě jako samostatná strana prostě na základě staré formule o front populaire.“⁷⁷

Již v první polovině roku 1942 byl Beneš připraven v rámci lidové fronty prosadit dominantní postavení levice, a to za pomoci integrace komunistické strany do demokratického poválečného systému. Beneš si byl dobře vědom toho, že bez komunistické strany by byl socialistický blok příliš slabý a mohl by být v rámci nekomunistické lidové fronty převážen středovými a pravicovými formacemi. Navíc oprávněně předpokládal, že právě to je hlavní cíl jak Šrámkových lidovců, tak v exilu zatím stranicky neaktivních agrárníků. Beneš však nehodlal udělat tutéž chybu, kterou podle něj udělali demokratické socialistické strany po první světové válce, když zcela rezignovaly na podporu komunistické strany a v následném souboji podlehlí spojenému

⁷⁷ Ripkův záznam rozhovoru s Benešem dne 8. května 1942 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, pozn. č. 3, s. 44-45. K postojí H. Ripky k Benešovým názorům srov. i J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995, s. 163-165.

tlaku politické pravice a středu. Už vůbec pak neměl v úmyslu zatáhnout svoji vlast do chaosu občanské války. Rozhodl se proto riskovat nebezpečí komunizace Československa a za pomoci komunistické strany odstranit „reakci“ od politické moci v poválečné republice. Hrozbu komunizace poválečného Československa si přitom Beneš uvědomoval, ale doufal, že se mu ji tímto pevným, odvážným a „šikovným“ tahem podaří eliminovat. Domníval se navíc, že jeho postavení a schopnosti jsou dostatečnou zárukou, aby se mu jeho plán nemohl vymknout z ruky.

V srpnu 1942 Beneš při rozhovoru s Opočenským uvedl, že na Slovensku očekává hodně levý režim, protože podle jeho přesvědčení se republika bez levého režimu nedá dohromady.⁷⁸ Levicový poválečný režim byl alfou a omegou všech Benešových úvah. Bez něj si nedokázal prosazení socialistických ideálů a zabránění občanské válce vůbec představit.

V březnu 1943 Beneš sdělil Feierabendovi, že myslí-li si Gottwald, že ho bude komandovat, tak to se mýlí, neboť nic takového on nepřipustí a následně dodal, že si nemyslí, že by nějaké nebezpečí v Československu mělo jít z pravice. Má prý zprávy, že z agrárníků je 90% za ním, z klerikálů 60%, ale od levice je nebezpečí. Bohudík ale levice má mezi sebou i zde v emigraci osobní spory.⁷⁹

Ještě na počátku tohoto roku Beneš nadále trval na tom, že v exilu nemají být účastníci zahraniční akce stranicky organizováni a předjímat tak budoucí stranickou organizaci v poválečném Československu. V únoru 1943 např. vzkazoval na Slovensko: „Jinak první vláda po osvobození republiky bude celonárodní – složená ze všech směrů (i komunistů), které se přičinily o pád starého režimu. Počítáme s tím, že systém stran bude třeba od základu změnit, a proto ani my zde stranicky nepostupujeme, i když dbáme toho, aby všechny směry byly v zahraničí zastoupeny.“⁸⁰

Na konci června 1943 Beneš však již Feierabendovi potvrdil, že zamýšlí připravit stranicko-politický vývoj doma tím, že na podzim roku 1943 oznámí členům Státní rady,

⁷⁸ Blíže viz ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 230.

⁷⁹ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 275. Benešova čísla ohledně podpory agrárníků jsou zjevně nadnesená, nicméně je paradoxní, že strana, o které se Beneš v roce 1943 domníval, že ho její členové z 90% podporují, byla o dva roky později označena za kolaborantskou a nebyla za nikoliv bezvýznamného příspěví E. Beneše připuštěna k budování světlých zítřků v poválečném Československu. Nebudeme však na tomto místě předbíhat další vývoj a zůstaneme zatím v roce 1943. Beneš Feierabendovi ve stejné době rovněž často zdůrazňoval, že se stále snaží vyvažovat pravici a levici. Proto je vláda více napravo a Státní rada více nalevo, neboť tak je to správné a politicky zdravé. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 106.

⁸⁰ Benešův vzkaz na Slovensko z 20. února 1940 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 74, s. 146-149.

aby se politicky rozestoupili a udělali přípravy k obnově nového stranického života ve vlasti po osvobození. Pak prý již bude možné mluvit o příštím stranickém rozvrstvení a každý bude mít možnost se stranicky zařadit.⁸¹ Při jednáních s londýnskými představiteli komunistické strany na počátku července 1943 Beneš uvedl, že chce zachovat parlamentní systém ovšem při snížení počtu parlamentních stran na 3. Měla to být a) sjednocená dělnická strana, b) strana středu, c) strana nějaké pravice. První poválečná prozatímní vláda měla mít dělnickou a progresivní většinu.⁸² Beneš při těchto jednáních rovněž nadhodil otázku účasti komunistů v exilové vládě. Londýnští komunisté však odmítli o této otázce diskutovat a ponechali rozhodnutí na svém moskevském vedení. Beneš samozřejmě nehodlal komunistům vydat část moci prostřednictvím jejich účasti v exilové vládě zcela zadarmo. Domníval se, že jejich účast ve vládě umírní jejich radikální postoje, přiměje je k přijetí zodpovědnosti a konstruktivních postojů a otupí ostří jejich sociální demagogie.

Ve stejné době však Beneš na dotaz svého kancléře Smutného, jak si představuje poválečné stranické rozvrstvení pod vlivem tvrdého a bezohledného postupu Moskvy ve věci podpisu československo-sovětské smlouvy, poněkud skepticky uvedl: „Myslím, že půjde udělat tři bloky. Komunisté zůstanou stranou sami pro sebe, u těch se nedá nic změnit, v daném případě, kdyby to potřebovali nebo kdyby jim to bylo přikázáno, tak přeskočí zase ke Kominterně a budou revolučními bolševiky. Proto vím, že nesplynou s ostatními dělnickými vrstvami. Ty musí se organizovat kolem dnešní sociálně demokratické strany. Národní socialisty už nechci, aby existovali jako strana. Až provedeme ještě novou pozemkovou reformu, tak naši zemědělci organizováni v zemědělské straně budou tvořit protiváhu komunistům. Až v tom nebudou agrární baroni, Práškové, Beranové, Švejkovina, korupce, tak to bude přirozené konzervativní prostředí. Ve středu pak budou lidovci, to bude myslím základ středu, Šrámek, Stránský. Šrámek se vždycky bránil, že nevedl stranu katolickou, nýbrž lidovou. To bude střed se sklonem k levici. Národní demokraté zmizí jako strana, taky živnostníci. Tihle všichni i národní socialisté se rozdělí do těchto tří skupin. Já považuji komunisty a socialisty za

⁸¹ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 47. O Benešově zásadě nestraničnosti odboje pojednáváme na jiném místě této práce.

⁸² Blíže viz záznam o rozhovoru pořizený komunistickými pracovníky v Londýně, který byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl 1., dok. č. 1, pozn. č. 1 s. 35.

jednu skupinu, proto mluvím o třech, musejí být nějak federováni. Ostatně odborové organizace budou jednotné, už to samo je bude sbližovat.“⁸³

Rozpor v Benešově argumentaci je zřejmý. Na jedné straně uznává, že komunisté vždy zůstanou stranou pro sebe, které se nedá věřit, neboť kdykoliv na příkaz či z opportunity přeskočí zpět k revolučnímu bolševismu, a na druhou stranu i nadále razí myšlenku tří stran, v níž socialisté a komunisté budou spojeni do jednoho celku, aby byli dostatečně silní a mohli v poválečné době určovat obsah a rozsah nezbytných hospodářských, sociálních a politických reforem. Důvod rozporu je více než patrný, Beneš se i nadále obává hrůz občanské války a především pak skutečnosti, že by nesocialistické demokratické strany v jednotné frontě proti komunistům otupily podle něj zcela nezbytné politické ostří socialistických stran.

Plně v souladu s výše uvedeným učinil Beneš rovněž v červenci 1943 sovětskému vyslanci u spojeneckých vlád Bogomolovovi výklad o svých vnitropolitických plánech na rekonstrukci republiky. Beneš Bogomolovovi opět potvrdil, že v poválečném Československu by měly existovat jen tři strany. Levice měla být konsolidovaná sjednocením dělnických stran. Samostatná komunistická strana neměla již dále existovat. Beneš Bogomolovovi zdůraznil, že ví, že se do toho sovětská vláda nebude vměšovat, ale u Kominterny si prý už tak jistý není. Sovětský svaz by si však podle Beneše měl uvědomit, že ČSR může být v nejlepším poměru k SSSR, a proto musí mít Sovětský svaz zájem, aby byla republika vnitřně konsolidovaná. Budou-li však rozpory na levici, konsolidovaná nebude a začnou staré spory o Rusko samotné. Podle to se pak bude rozhodovat v politice vnitřní i zahraniční a nastane kolísání jak ve vnitřní, tak v zahraniční politice. Pro Československo tak sjednocená a konsolidovaná levice není jen věcí vnitřní, neboť rozpory na levici by komplikovaly i poměr obou států navzájem.“⁸⁴

Nic nepřipadalo Benešovi v létě roku 1943 děsivější než rozpory na levici mezi demokratickými socialistickými stranami a komunisty. V jejich důsledku by situaci v Československu po válce ovládly ve vzniklém chaosu buď komunisté, anebo demokratický střed a pravice (reakce), které k získání moci využijí i demokratické socialistické strany. Obě předpovědi nevěstily pro Beneše nic dobrého, a to ani z hlediska

⁸³ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 286, s. 344.

⁸⁴ Záznam E. Beneše o rozhovoru s A. Bogomolovem dne 13. července 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 177, s. 362-363.

realizace jeho radikálních, ale podle jeho mínění ještě stále demokratických, sociálních a hospodářských koncepcí, ani z hlediska jeho budoucího politického postavení.

V srpnu 1943 Beneš plánoval vzít po návratu z Moskvy dva členy komunistické strany do vlády, a to Noska za londýnské komunisty a jednoho zástupce z Moskvy.⁸⁵ V září 1943 už Beneš uvažoval pouze o jednom komunistovi, druhého chtěl jmenovat až těsně před odchodem z Londýna do vlasti.⁸⁶ V listopadu 1943 Beneš svůj plán oznámil i britskému velvyslanci Nicholsovi s tím, že chce, aby to Britové věděli již nyní. Komunisté podle něj nebudou přijati do vlády pod nátlakem Moskvy, neboť plán ohledně jejich účasti ve vládě má již velmi dlouho.⁸⁷

Při jednáních v Moskvě v prosinci 1943 Beneš zástupcům KSČ sdělil, že vedení v osvobozené republice musí mít levice, a to na rozdíl od doby po první světové válce, kdy se dostala k vládě na dlouhá léta pravice a levice se musela jen hájit. Beneš zdůraznil, že do levice počítá tři dělnické strany: komunisty, sociální demokraty a národní socialisty. Dělnické strany se podle Beneše musí dát dohromady a musí za sebou strhnout většinu národa: „Jinak nemohu být prezidentem.“ Levicová většina měla být vytvořena buď tak, že tři dělnické strany budou rozhodovat o vládě, přičemž každá si ponechá svoji samostatnost, nebo budou tvořit federalizovaný blok, anebo vytvoří jednu stranu. Beneš sám chtěl napomáhat spojení dělnických stran v jednu stranu. Pokud se dělnické strany dohromady nedají, přijde podle něj opět rok 1920 a zvrát v reakci. Doma bude podle Beneše sjednocení snazší, než je tomu v zahraničí, kde mohou jednotlivé strany provádět různé „kumšty“, poněvadž se jim v Londýně velmi pohodlně žije. Dělnictvo a lid doma však na sobě cítí německý útlak, a otázku sjednocení tak berou vážněji. Rozhodující bude podle Beneše získat masu a o ně se opřít. Bez mas se nedá nic dělat. Mezi sociálními demokraty a národními socialisty není podle Beneše možné provést v zahraničí žádné sjednocení, hlavně prý proto, že v sociální demokracii jsou rozbroje a hádky o tom, kdo by vedl. Němec prý vést nemůže, poněvadž je na to slabý. Bechyněho ostatní nechtějí. A proto prý řekl Beneš národním socialistům a sociálním demokratům, aby to sjednocení nechali až na doma, kde se prý brzy ukáže, kdo povede.

⁸⁵ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 302.

⁸⁶ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 308.

⁸⁷ Benešův záznam o rozhovoru s Nicholsem dne 4. listopadu 1943 byl publikována in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č.51, s. 104.*

Následně Beneš komunistům otevřeně sdělil: „Vy budete z dělnických stran nejsilnější. Budete v onom levicovém bloku nejsilnější, a tudíž povedete. Když to budete umět, vyhrajete. Musíte mít hlavně převahu v masách. Jestliže doposud byl poměr mandátů takový, že vy jste měli 30 mandátů a soc. demokraté 40 mandátů, musí být vaší snahou, abyste měli maximum mandátů vy, ale neopustili půdu jednoty.“ Beneš dále dodal, že půjde nejen o dělníky, ale i o to, aby se získal vliv na rolníky, k čemuž má sloužit projektovaný program nové pozemkové reformy. Beneš poté zdůraznil, že tato jeho koncepce budoucího vývoje a utváření poměrů v poválečné republice je jeho pevným přesvědčením, není jen chvilková a přechodná, nýbrž je výsledkem jeho úvah během několika posledních let. Beneš poté vyzval komunisty, aby se vyjádřili k jeho návrhům a plánům a sdělili mu, jak hodlají postupovat v následujících dvou etapách: 1) do konce války, kdy by si Beneš přál, aby komunisté poslali své zástupce do exilové vlády a 2) po skončení války při budování nové republiky.⁸⁸

⁸⁸ Blíže viz záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednáních s Benešem ve dnech 13. až 20. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 40-59. Beneš neváhal komunistům v Moskvě sdělit ani svůj osobní názor na jednotlivé politické skupiny a členy zahraniční akce. O sociální demokracii tak Beneš prohlásil, že je naprosto rozvrácena a panuje v ní boj jeden proti druhému, plný nevráživosti a intrik. O Nečasovi Beneš prohlásil, že k nepoznání sešel a že u něho protestoval proti politice přátelství se Sověty. O Bechyňovi uvedl, že za rozhodující pohnutku jeho opozičního vystupování považuje okolnost, že se nestal v exilové vládě ministrem a že Beneš nesplnil jeho přání, aby byl předsedou vlády a nejvíc byl ještě odstraněn z místa předsedy Státní rady. O Laušmanovi Beneš rovněž konstatoval, že pohnutkou jeho opozičního vystupování je snaha stát se ministrem. Beneš rovněž ironizoval skupinu kolem Nové svobody, která podle něj chce být komunističtější než komunisté. Ze všech těchto důvodů proto Beneš působí na sociální demokraty, aby se vzpamatovali, frakce Bechyňova zanechala konkurování s komunisty a aby se sociální demokracie opět držela své linie a snažila se s komunisty dohodnout na platformě společné práce pro novou republiku. O Bečkoví komunistům sdělil, že úkoly člena vlády nezvládá. O ministrově Němcovi se vyjádřil, že prý není svými schopnostmi plně na výši, je to člověk jen formátu „odborového poslance“. Sociálních demokratů je podle Beneše v Londýně dvacet, ale jeden za druhým k němu chodí, aby na svého soudruha žaloval, aby ho pomlouval, aby proti němu intrikoval. Při sporech jde přitom hlavně o ministerská křesla. O Fierlingerovi Beneš komunistům řekl, že byl od roku 1934 v Rakousku a požíval tam pověst rudého vyslance. A když přicházely stížnosti, určil ho Beneš za nástupce Bohdana Pavlu na vyslaneckém místě v Moskvě. Fierlinger už nechce v diplomacii zůstat a projevil zájem jít do vnitřní politiky. Beneš s tím prý souhlasí. Ať pozná slasti vnitřní politiky. Osobně je prý Fierlinger charakterní člověk. Nepatří do kategorie kariéristů. Mezi Benešem a Fierlingerem je ten nejlepší poměr. Problém ovšem je, že Fierlinger jedná občas zbrkle.

O národních socialistech Beneš prohlásil, že staří vůdcové Klofáč, Franke, Tučný zemřeli a on má dnes tolik vlivu, aby znovuvytvoření národně socialistické strany zabránil. Přesto o něco později Beneš uvedl, že tato strana pro něho byla vždy méně spolehlivou oporou než sociální demokracie: „jest v ní mnoho pochvostů.“ Dvanáctileté členství v této straně Beneš jako by pozapomněl. David je podle Beneše člověk chorobný, ubrečený, neurastenik. Každou chvíli se zhroutlí a Beneš ho musí jako stroj opět natočit, aby opět nějakou dobu vydržel. O Stránském prohlásil, že je to hrozný člověk. Má prý velké aspirace a navíc si myslí, že nejde s Benešem, ale že Beneš jde s ním. V budoucí prozatímní vládě prý rozhodně být nesmí, i když si on sám myslí, že tam určitě bude. O Šrámkovi se vyjádřil, že je to dobrý člověk, ale je mu již 72 let, a tak pro jeho stáří už nelze s jeho aktivní úlohou příliš počítat. Ministerským předsedou ho učinil s úmyslem působit na Angličany a západní svět. Beneš sám je pro západní svět rudé sukno, a tak posunul do popředí Šrámka jako černé sukno. Je sice k Benešovi loajální, ale je příliš starý a málo pracovitý. O Feierabendovi řekl, že byl jako člen protektorátní vlády v tajném spojení s Londýnem a bez výhrady se podřizuje Benešově

Beneš svůj výklad ukončil prohlášením, že těch dvacet let bojů s koalicí bylo strašným životem a že už by takový život dále nevydržel. Je mu již 60 let a bylo by nad jeho fyzické síly, aby se opět musel s nějakou koalicí rvát. Chce prý proto již jiný, levicový režim. S ním to bude dělat dál. Když národ bude chtít, tak ještě těch sedm let prezidentem vydrží. Ale jinak by šel na svou soukromou vilu a psal by prý paměti. Bez toho bude mít hodně práce s tím, aby vysvětlil Mnichov.⁸⁹

Benešovy rozhovory v Moskvě v prosinci 1943 patří k nejméně zvládnutým okamžikům jeho politické kariéry. Jak při rozhovorech se Stalinem a Molotovem, tak při jednáních s československými komunisty trpěl naprosto nepochopitelnou výřečností, ve které se snažil očernit všechny své současné i budoucí potenciální spojence proti komunistickému nebezpečí. Místo taktického mlčení a snahy zjistit skutečná stanoviska Moskvy k mezinárodním a vnitropolitickým otázkám se pouštěl do dlouhých monologů, ve kterých předjímal budoucí události způsobem, který musel překvapit i samotného Stalina.⁹⁰ Místo aby se snažil udržet co nejlepší postavení pro demokratickou část politického spektra a o každý drobný ústupek sváděl s komunisty velký souboj, nabízel Stalinovi i Gottwaldovi v podstatě bezplatně jeden politický dar za druhým, a to bez jakéhokoliv pro udržení demokracie důležitého protiplnění.

Moskevským členům KSČ především nabídl v podstatě dobrovolně a bez boje vedoucí postavení v poválečné Národní frontě. To vše s jediným cílem: zachránit jednotu dělnických stran a zabránit možnosti vytvoření jednotné protikomunistické fronty, která

politice. Je to podle Beneše jeden z nejschopnějších ministrů a osobně čestný člověk, i když smýšlením konzervativce. O Osuském prohlásil, že je to vyložený magor a že duševní zatížení jest charakteristické pro celou rodinu. O skupině Borin-Ležák, Schwarz, Lochner, Pridavok uvedl, že se mu podařilo dostat celou tuto desperátskou skupinu v Anglii do žaláře, ale dnes prý jsou tito lumpové opět na svobodě, protože se našlo několik omezených anglických liberálů, kteří se jich jako pronásledovaných ujali. Celkově se Beneš o londýnské emigraci vyjádřil, že je to hrozná společnost. Zná prý již život emigrace z dřívějších dob, ale nynější emigrace je podle něj mnohem horší. Byla to prý těžká práce celou emigraci nějak konsolidovat, neboť každý chtěl něčím být. Dnes se již ale většina emigrantů Benešovi podřizuje, i když ho po straně pomlouvají a intrikují proti němu. Velmi nepříznivě se Beneš vyjádřil i o československé armádě, její velitelé byli svými schopnostmi spíše kaprálové než generálové. Byli nevzdělaní, neschopní a nedozráli ke své úloze. V zahraničí se prý přesvědčil, jak pochybný byl všeobecně duch v čsl. armádě. A zvláště jak pochybnou byla tzv. nepolitická výchova důstojníků. To, že se politická výchova v armádě zakazovala, vedlo podle něj k tomu, že čsl. důstojníci se pak v emigraci ukázali naprostými nevědomci, analfabety, schopnými se stát obětmi nejhlupečtějších reakčních štvanic fašistické antisemitské tendence. K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 426.

⁸⁹ Blíže viz záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednáních s Benešem ve dnech 13-20. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 40-59.

⁹⁰ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 36-37.

by zemi podle něj z největší pravděpodobností uvrhla do občanské války.⁹¹ Exiloví političtí představitelé jinak poměrně oprávněně sdíleli názory svých předchůdců z první republiky, že Beneš stranickému životu nerozumí, nezná strany a voličstvo, jen poslance a úřednický aparát.⁹²

Dne 16. prosince 1943 předestřel Gottwald Benešovi jako odpověď na jeho výše nastíněný výklad komunistickou představu poválečného stranického systému. Gottwald na úvod vyslovil souhlas s Benešovými návrhy, aby jádro vlády tvořil pevný blok tří dělnických stran, přičemž do vlády však měli být podle něj přizváni i někteří představitelé jiných skupin, a to katolíci a agráři. Beneš k tomu poznamenal, že by bylo lépe říkat „zemědělci“ namísto agráři.⁹³ Ve svých pamětech k tomu ale Beneš dodává, že o existenci agrární strany se v prosinci roku 1943 komunisté definitivně určitě nevyjádřili. Bezohledná likvidace všeho fašismu se však prý všem bez rozdílu rozuměla sama sebou.⁹⁴

Gottwald při rozhovorech s Benešem zároveň zdůraznil, že vedoucí blok dělnických stran nesmí být orientován k tomu, aby dělal politiku „levice“, ale aby byl skutečně reprezentantem celého národa, aby dělal politiku státní. Blok tří dělnických stran podle komunistického plánu neměl být představitelem pouze levice, ale celého národa, především pak jeho tří hlavních složek: dělníků, rolníků a inteligence. Pozdější

⁹¹ Lze souhlasit s J. Dejmekem, dle něhož „se zřejmě již nikdy nedozvíme, jaké byly pohnutky Benešových postojů v těchto zásadních rozhovorech. Nelze pochybovat, že tu vedle vize zakončení války formou národní a sociální revoluce hrály roli momenty taktické, mimo jiné i obava, aby se československému exilu nestalo ze strany nepochybně vlivné KSČ to, co jen před pár týdny deklarovali vůči královské vládě komunisté jugoslávští a co teď vážně hrozilo i exilovému státnímu zřízení polskému...“ Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 432-433.

⁹² Srov. např. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 332.

⁹³ Nebyli to tedy komunisté, kteří jako první prosazovali myšlenku nahrazení předválečné agrární strany novým politickým uskupením „zemědělců“. Ostatně v dopise ze dne 21. prosince 1943, kterým Gottwald pro své londýnské kolegy shrnuje obsah rozhovorů s Benešem, se rovněž uvádí: „Vedle tohoto bloku mají být ve vládě zastoupeny složky tzv. středu a živly tzv. konzervativní (lidovci, agráři)... Vláda sama, v níž tyto složky a jejich političtí představitelé mají hrát vedoucí úlohu, má mít příbráním lidovců a agráři ráz vlády Národní fronty.“ Blíže viz dopis K. Gottwalda ze dne 21. prosince 1943 adresovaný londýnským členům KSČ publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 3, s. 59-68. Komunisté tedy na konci roku 1943, byť z taktických důvodů, počítali nikoli s účastí „zemědělců“, ale agráři v poválečné vládě. O agráři v Národní frontě - a nikoli zemědělcích - mluvil v polovině ledna i V. Nosek v Londýně s Feierabendem. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 86. Beneš používal označení „zemědělci“ místo „agráři“ v exilu velmi často, a to dávno před rokem 1943. Zpočátku tato záměna asi ani neměla mít žádné zásadní politické konotace. K tomu srov. např. Feierabendovy vzpomínky na rozhovor s Benešem v březnu 1940, kdy Beneš výslovně uvedl, že v Národním výboru nejsou zastoupeni „zemědělci“ a sociální demokraté. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky I, s. 316. Srov. i J. KOCIÁN, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, Praha 2002, s. 30.

⁹⁴ Blíže viz E. BENEŠ, Paměti, s. 409.

vývoj jasně potvrdil, že tento komunistický přístup neměl nic společného s velkorysostí či národní jednotou, ale s již tehdy patrnou snahou socialistického bloku reprezentovat i voliče jiných stran. To vše samozřejmě s tím, že s ohledem na tuto reprezentaci již nebude nutné, aby tito voliči byli reprezentováni i jinou stranou, a tak tyto strany pozbudou svůj smysl a bylo by proto zbytečné je obnovovat či povolovat.

Vedoucí skupinu v bloku dělnických stran měli podle Gottwalda hrát komunisté, neboť jsou, jak Beneš uznal, nejsilnější z dělnických stran. Za normálních poměrů by komunisté měli mít podle konstitučních zvyklostí právo na to, aby měli svého ministerského předsedu.⁹⁵ Podle Gottwalda se sice komunisté nevzdávají tohoto nároku, ale nechtějí ho pro první období prozatímní vlády uplatňovat, aby Benešovi nečinili zahraničně politické obtíže. Považují však za samozřejmé, že komunistům musí být rezervovány významné funkce v nové vládě a že například ministerstvo vnitra a národní obrany bude obsazeno lidmi z řad komunistů. Blok dělnických stran měl vystupovat při provádění své politiky jako politický celek, který má svůj jasný program, musí udržovat svoji disciplínu ve vládě, v Národním shromáždění i navenek. Koaliční systém se podle něj nesmí v žádné formě obnovovat. Pokud se podaří tento blok vybudovat a bude dobrá spolupráce mezi ním a prezidentem, pak není síly, která by mohla ohrozit klidný vývoj poměrů v Československu. I kdyby se někteří ministři jiných skupin postavili proti bloku, bude to podle Gottwalda možno vyřídit výměnou jednotlivých ministrů bez otřesů a bez krize vlády.“ Podle komunistických představ z prosince 1943 tedy nesocialističtí ministři měli být pouhou formální okrasou vlády, kterou bude možné, kdykoliv začne zlobit, vyměnit na základě usnesení bloku tří dělnických stran. O svých zástupcích ve vládě tedy neměly rozhodovat agrární a lidová strana jako autonomní politické jednotky, ale přímo dělnické strany. Na jejich souhlasu pak měl záviset i další osud zástupců těchto stran ve vládě.

Gottwald Benešovi zároveň vysvětlil, že komunisté nemohou vstoupit do londýnské exilové vlády, a to nejen proto, aby nezpůsobili obtíže zahraničně-politického rázu ze strany anglické vlády. Jejich hlavní důvody jsou prý politické. Exilovou vládu sice uznávají jako reprezentanta republiky na mezinárodní aréně, spolupracují s ní, ale za její politiku a za její složení nemohou převzít spoluzodpovědnost. Vstup komunistů do

⁹⁵ Beneš Gottwaldův návrh komentoval slovy: „Je to formule pro vás výhodnější. A také mezinárodně jest výhodnější. Trvejte však jako komunisté na tom, že se chcete tradice nejsilnější strany držet. To bude důležité pro příště, po volbách, vy budete asi jako nejsilnější strana lidem potvrzeni. Všechny druhé strany jsou v krizi. Vy, komunisté jste na tom nejlépe. Sousedství se Sovětským svazem bude hrát velkou úlohu při vzestupu vašeho vlivu. Musíte však být opatrní a věc nepřehnat, aby se neříkalo, že se to všechno rázem bolševizuje.“

vlády by vyžadoval rekonstrukci celé vlády, a to je podle něj dnes v zahraničí nemožné a neúčelné.⁹⁶ Beneš v reakci uvedl, že toto stanovisko plně chápe, že měl sice úmysl jednoho nebo dva komunisty do vlády povolát, ale jestliže komunisté nechtějí, že mu to ušetří mnoho obtíží, jež by byly spojeny se vstupem komunistů do vlády na anglické půdě.⁹⁷

Poté co Gottwald dokončil svůj výklad, Beneš opět konstatoval: „Budete nejsilnějším elementem nového režimu. A tento element budu já vždy držet.“ Komunisté v Moskvě, v Londýně i na okupovaném území od té doby již nikdy nezapomenou zdůraznit, že dělnická třída je hlavní silou národa a komunisté jsou hlavní silou dělnické třídy. Benešův tehdejší osobní tajemník Eduard Táborský k tomu uvádí, že Beneš si byl již tehdy dobře vědom toho, jakou podporu poskytne komunistům prestiž a popularita Sovětského svazu, hrdinského přemožitele nacistů a osvoboditele porobených zemí. Proto byl přesvědčen, že jen rovnoprávná účast komunistů ve správě Československa zachrání republiku od úporných politických bojů a od možné občanské války. Domníval se, že bude lepší mít komunity ve vládě než v opozici a že podíl na zodpovědnosti za správu země ztlumí jejich radikalismus.⁹⁸ S tímto Táborského postřehem lze souhlasit, a to až na jednu, bohužel však nikoliv nepodstatnou záležitost. To, co Beneš moskevským představitelům KSČ v prosinci 1943 nabízel a na jaře 1945 bez větších výhrad akceptoval, nebyla rovnoprávná účast komunistů ve správě poválečného Československa, ale účast dominantní. Navíc ještě podstatně posílená tím, že přirození, nejdůslednější a největší odpůrci komunistické strany byli z politického systému poválečného Československa cíleně odstraněni.

Beneš v prosinci 1943 dále Gottwaldovi sdělil: „Chci, aby poměry v republice byly již solidnější. Potřebuji vládu, která by znala své povinnosti, abych mohl být vskutku jen prezidentem.“ Gottwald reagoval slovy: „Když bude naše dohoda upřímná a čestná, tak komunisté a Beneš představují společně takovou sílu, kterou nikdo nezdolá...“⁹⁹

⁹⁶ Gottwaldův návrh přednesený Benešovi dne 16. prosince 1943 byl publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu*, díl I., dok. č. 1, s. 35-40. Srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 199. Podle Táborského hlavním důvodem, proč komunisté neakceptovali Benešovu nabídku, byl Gottwaldův odmítavý postoj k návratu londýnské vlády do osvobozeného Československa, a to ani ve stavu demise. Chtěli raději vládu novou, v níž by kromě některých členů londýnské vlády zasedli ve větším počtu komunističtí ministři a zástupci domácího odbojového hnutí.

⁹⁷ M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu*, díl I., dok. č. 2, s. 55.

⁹⁸ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 199.

⁹⁹ Až další vývoj měl ukázat, jak pravdivá to byla předpověď. Nutno ovšem podotknout, že až na výjimky se nikdo tuto společnou jednotu zdolat nesnažil. Ostatně pokud by se o to někdo pokusil, skončil by velmi brzo v lepším případě s nálepkou kolaborant, zrádce či reakcionář, v horším případě

Jest nutné vzájemné respektování a loajalita v jednání. My jsme komunisty a komunisty zůstaneme. Máme nejen své zásady, své názory, ale máme i svou komunistickou morálku a ta, jak víte, není jedna z nejhorších.“¹⁰⁰

Beneš následně rozhovor dne 16. prosince 1943 uzavřel slovy: „Budu dělat takovou politiku, abyste mohli být budoucně v každé vládě. Diskriminace komunistů musí zmizet. Bude platit pro komunisty plná rovnoprávnost. Rozumím vašemu stanovisku, když se v prozatímní vládě zříkáte nároků na předsedu vlády. Svědčí to o vaší prozíravosti. Ostatně dostanete místo předsedy vlády určitě po volbách. Pokud jde o resorty, které žádáte, záleží to nejen ode mne. Jest nutná také dohoda s partnery vašimi v bloku. Já neříkám nikoliv. Bude nutné to dostávat i do myslí blokových partnerů, že komunisté mají nárok na vedoucí politická místa ve vládě. Musíte počítat s předsudky. U mne nebude zásadního stanoviska proti. Jsem si vědom toho, že politické resorty dostat musíte... Jsem jinak plně spokojen s výsledky jednání, jež by bylo možno formulovat tak, že rozpory zůstávají v otázce Mnichova a v slovenské otázce, v druhých otázkách se dohodujeme až na některé oceňování věcí domácích, ale to jsou jen detaily.“¹⁰¹

O dva dny později dne 18. prosince 1943 Beneš při rozhovorech zdůraznil, že hlavní věcí je, že jsou za jedno v zásadní linii, pokud jde o otázku vlády, která přijde domů. Bude to vláda Národní fronty, a to v té formě, že jejím jádrem bude blok tří dělnických stran a vedle bloku v ní budou katolíci a zemědělci. Beneš následně souhlasil s tím, aby termín zemědělci nebyl ztotožňován s agráříkem Feierabendem jako představitelem agrární buržoazie. Komunisté rovněž zdůraznili, že zemědělce nutno zahrnovat do rámce bloku tří dělnických stran.¹⁰²

K předchozím návrhům komunistů, aby jim byly vyhrazeny resorty ministerstva vnitra a národní obrany, Beneš uvedl, že proti tomu nemá námitek a že si dovede docela dobře představit komunistu jako ministra národní obrany. „Mezi mnou jako nejvyšším velitelem armády a komunistou jako ministrem národní obrany by mohla vládnout ideální spolupráce.“ Pokud jde o osoby budoucí prozatímní vlády, Beneš souhlasil, aby předseda

za mřížemi či bez majetku. K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 440.

¹⁰⁰ M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 55-56.

¹⁰¹ Tamtéž, dok. č. 2, s. 56. Jan Masaryk po svém návratu z USA na jaře 1944 o Benešových jednáních s komunisty v Moskvě velmi trefně prohlásil: „Prezident byl vnitropoliticky vyhledovětý, proto se nedivte, že si pořádně zařádl, když se k tomu v Moskvě naskytla příležitost.“ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 96.

¹⁰² Cíl byl opět zjevný, pokud bude blok tří dělnických stran obsahovat i „zemědělskou skupinu“, stane se případná existence agrární strany nesmyslnou. Její voliči již budou reprezentováni blokem tří dělnických stran.

vlády byl odpovědný bloku, aby to byl muž bloku a že jej bude vybírat v souhlase s blokem. Beneš dále dodal, že předseda vlády by měl být podle jeho mínění z domova. Doposud prý ale nikoho jako vhodnou osobu pro funkci osoby takové vlády Beneš nevidí. Jako kandidáty na křeslo ministra zahraničí v prozatímní vládě viděl Beneš pouze tři osoby: Jana Masaryka, Huberta Ripku a Zdeňka Fierlingera. Teprve se prý uvidí, kdo se bude více hodit, ale všichni prý by mu byli plně oddáni.¹⁰³

Pokud jde o vypracování programu bloku, Beneš přijal návrh komunistů, aby to byla vláda bloku, která by program připravila a následně se s programem na československý lid obrátila. Původně si prý myslel, že by musel takové svolání o budoucí cestě vývoje v osvobozené republice činit sám, a proto kvituje návrh komunistů. Akceptace tohoto komunistického návrhu Benešem byla rovněž zcela netaktická a zbytečná. Beneš opět bez boje přenechával iniciativu komunistické straně ve zcela zásadní věci - přípravě programu první poválečné vlády. O tom, že komunisté za pomoci levého křídla sociální demokracie prosadí v bloku tří dělnických stran svoji představu vládního programu, ani on sám jistě nepochyboval. Jednání stran Národní fronty a delegace SNR v Moskvě o obsahu tzv. Košického vládního programu v březnu 1945 tyto úvahy jenom potvrzují.

Beneš rovněž souhlasil s komunistickým návrhem, aby orientace v rámci bloku byla zaměřena na levější, progresivnější živly. Beneš k tomu dodal, že až se oznámí dohoda o tvoření bloku, tak pro něj stejně všichni budou. A i ti „praví“ budou ochotni skočit sebedále nalevo, aby se mohli na práci bloku účastnit.¹⁰⁴ I v této předpovědi se Beneš nemýlil.

Jak jsme již výše uvedli, Beneš komunistům v Moskvě přednesl i svůj návrh na vytvoření jednotné dělnické strany. Moskevské vedení KSČ se však v prosinci 1943 vyjádřilo k Benešovým návrhům na vytvoření jednotné strany z komunistů, sociálních demokratů a národních socialistů pouze tak, že není v zásadě proti, nicméně že jde o předčasnou otázku, která se bude řešit až po válce.¹⁰⁵ Do doby vytvoření jednotné strany

¹⁰³ Oddanost byla zjevně tím nejpodstatnějším kritériem. Jinak si lze asi sotva přestavit horší nominaci. Ani jeden z jmenovaných rozhodně nebyl schopen dlouhodobě aktivně a neústupně čelit hrozbě komunistické střední Evropy. Masaryk s Ripkou ji alespoň čelit chtěli, Fierlinger měl už dávno jiné plány.

¹⁰⁴ M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 57-58.

¹⁰⁵ Beneš k tomu ve svých pamětech uvádí: „Položil jsem otázku možnosti sloučení všech socialistických stran dělnických; věc zůstala však neurčitá, neboť na můj dotaz, zdali komunisté půjdou za sloučením všech socialistických stran a vzdají-li se eventuálně samostatnosti strany své, mi odpověděli, že dnes - v prosinci roku 1943 - na tuto otázku odpověď ještě dát nemohou. Vyvodil jsem hned tehdy pro sebe závěr, že zcela určitě se samostatnosti své strany komunisté nevzdají. A tudíž

měl existovat pouze jednotný blok socialistických stran, který byl označován jako Národní blok pracujícího lidu měst i venkova.

V rozhlasovém projevu do vlasti z Moskvy ze dne 21. prosince 1943 Beneš opět zopakoval svůj požadavek, aby poválečný politický režim byl postaven na omezeném počtu politických stran. On sám by si prý velmi přál jen tři. Nová poválečná vláda měla reprezentovat celou naši domácí Národní frontu. Z vlády a jejich výhod měli být vyloučeni jen fašisti, nacisti a všichni zrádlní viníci druhé světové války.¹⁰⁶

K. Gottwald shrnuje stanovisko moskevského vedení KSČ k možnosti vytvoření jednotné levicové strany ve svém dopise ze dne 21. prosince 1943 adresovaném londýnským členům KSČ: „K různým projektům o vytvoření jednotné strany z komunistů, sociálních demokratů a českých socialistů máme toto stanovisko: nejsme v zásadě proti. V emigraci však takové sloučení není možno provést.¹⁰⁷ Vytvoření skutečně jednotné, politicky a ideologicky pevné strany možno provést teprve doma, cestou demokratickou, za plné účasti všeho členstva v úvahu připadajících stran. Na dané etapě je základnou naší politiky blok tří stran (komunistů, sociálních demokratů a českých socialistů). Zároveň jsme toho názoru, že tzv. masové organizace, zejména odbory, družstva apod. mají být ihned od začátku reorganizovány a budovány jako organizace jednotné a že dřívější roztržičnosti musí být stůj co stůj zabráněno. Ve věci jednotné strany prezident prohlásil, že má na to svůj názor, že však jej nikomu nevnučuje. Necht' si strany jednají podle svého. Co se strany českých socialistů týče, chce prý prezident prosazovat, aby k její obnově v osvobozené vlasti nedošlo. Kam mají členové strany českých socialistů vstoupit, nám prezident neřekl.“¹⁰⁸

zůstane i strana sociálně demokratická, soudil jsem.“ E. BENEŠ, Paměti, s. 409. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 200.

¹⁰⁶ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 227.

¹⁰⁷ Na stejné téma se vyjádřil o pět měsíců později i H. Ripka na schůzi československých socialistů: „Jsem pro jednotnou socialistickou stranu, když to bude strana demokratická, s masarykovskou koncepcí socialismu. Pan prezident se domnívá, že jednotná levice se vytvoří ze 3 socialistických stran a že es. socialisté a soc. demokrati v ní budou tvořit většinu a že komunisté budou v ní pohlceni. Jádrem ovšem měli být sociální demokraté a my jsme měli být obětováni ve prospěch sociální demokracie. Naproti tomu my tvrdíme, že kdyby se mechanicky vytvořila jednotná socialistická strana, pak v ní budou mít vedení komunisté. Sociální demokraté nepovažují československé socialisty za nic a v jejich představách vypadá jednotná socialistická strana tak, jak vypadala strana práce v druhé republice. Přitom zapomínají, že tehdy v ní nebyli komunisté.“ Část Ripkova projevu na schůzi československých socialistů dne 17. května 1944 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, pozn. č. 3, s. 45.

¹⁰⁸ Blíže viz dopis K. Gottwalda ze dne 21. prosince 1943 adresovaný londýnským členům KSČ publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 3, s. 59-68. Beneš uvažoval o zrušení své bývalé strany v podstatě od počátku války, neboť se nehodila do jeho politických koncepcí. Na jedné straně byla málo socialistická a nemohla tedy hrát úlohu pilíře nové socialistické strany, na druhé straně byla málo rozkročená do středu politického spektra a nemohla tedy zastávat roli základního kamene strany středové. Pro takto nevyhraněné strany již

Po návratu z Moskvy Beneš na schůzi vlády dne 11. ledna 1944 uvedl: „Nakonec jsme se dohodli, že otázka Mnichova není překážkou k loajální spolupráci mezi námi. Na druhé straně oni přijímají plně a důsledně mé stanovisko o vytvoření tří stran v republice. Chtějí jednu socialistickou stranu, dále centru a třetí strana, že by byla konzervativní. Hledají pro to jiná jména.“¹⁰⁹ Toto Benešovo hodnocení moskevské schůzky s komunisty je poněkud zavádějící. Již jsme výše uvedli, že komunisté v prosinci 1943 prozatím odmítli vytvoření jednotné socialistické strany. Nemělo tedy jít o jednu socialistickou stranu, ale spíše o jeden socialistický blok skládající se ze tří nezávislých dělnických stran. Komunisté v Moskvě rovněž nechtěli vytvořit středovou a pravicovou stranu, pouze takticky nerozporovali Benešovy plány na jejich ustavení. Komunisté sice uznali lidovce a agrárníky za členy Národní fronty, ale hned následně uvedli, že nepovažují Feierabenda za zástupce zemědělského lidu. Vzhledem k tomu, že Feierabend byl se svým družstevním pohledem na budoucí politické a hospodářské uspořádání v rámci agrárníků na samé levici, de facto tím již komunisté naznačovali, že s agrárníky po válce do Národní fronty nepočítají, ač zatím z taktických důvodů tvrdili opak.

Dne 27. ledna 1944 k tomu sdělil Beneš Feierabendovi, že by si přál, aby se komunistická strana, sociálně demokratická a národně socialistická spojily v jednu stranu. Předseda vlády Šrámek měl pak podle Beneše organizovat stranu středu a Feierabend stranu konzervativní.¹¹⁰

Ve svém čtvrtém výroční projevu ve Státní radě Beneš v únoru 1944 prohlásil, že „vybudujeme po válce republiku novou, konsolidovanější, lidovější, demokratičtější, jednotnější a vlastenečtější“. Rovněž znovu potvrdil, že bude zřízen nový stranický

nemělo být po válce v systému tří stran místo. V dubnu 1941 např. při diskusi se svým kancléřem Smutným o tom, kdo by měl promluvit dne 1. května 1941 za dělnictvo v londýnském vysílání, byl Beneš proti tomu, aby mluvil kdokoliv z národně socialistické strany. Podle Beneše tato strana musí po válce konečně zmizet, a proto nebude obnovována. Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 443, s. 608. Srov. i J. KOCIÁN, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, s. 35-36.

¹⁰⁹ Zápis o mimořádné schůzi československé vlády dne 11. ledna 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 75, s. 198-229.

¹¹⁰ Feierabend Benešovi v písemných připomínkách k jeho plánové řeči ve Státní radě na počátku února 1944 sdělil, že pokládá za nesprávné, aby Beneš navrhoval v exilu budoucí stranický systém a aby se připravovaly nové strany, když o tom má, jak všichni hlásají, rozhodnout až lid doma. Poznamenal rovněž, že by podle Benešova návrhu byla levice od samého začátku v naprosté převaze, střed by byl slabý a konzervativní strana by neznamenal nic. Feierabend rovněž odmítl Benešův návrh, aby organizoval pravicovou stranu s tím, že nikdy nepatřil k politické pravici, a dále proto, že označení konzervativní by v Československu mělo příchut' zpátečnictví. Feierabend se domníval, že lidé, kteří za ním v republice půjdou, patří spíše ke středu nebo k levici. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 120-121 nebo J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 303 a 332.

system, sestávající jen ze tří stran, strany levé, strany centra a strany konzervativní. Z těchto tří stran měla být hned po válce jmenována nová vláda. Jak se strany budou po válce jmenovat, mělo být otázkou pozdějšího rozhodnutí. Své rozvrstvení do těchto nových stran si měl lid provést doma také sám. Podle Beneše však již nemělo jít o stavovské strany v dřívějším slova smyslu. Na závěr Beneš opět zopakoval, že „nechce však z toho zde nic definitivně ani rozhodovat, ani určovat.“¹¹¹ Beneš již tehdy také počítal se sjednocením dosavadních odborových a jiných organizací.

Protože Benešovy rozhovory s Feierabendem z jara roku 1944 jsou pro pochopení Benešovy politické strategie podle autora této práce zcela klíčové, budeme se jim zde podrobněji věnovat. Feierabend Benešovi podle svých vzpomínek v osobních rozhovorech od února 1944 vyčítal, že dříve vždy hájil pro cestu návratu domů silný sociálně a ekonomicky velmi pokrokový střed, který by šel až doleva jakožto jádro politického života v dobách znovuzřízení státu. Krajní pravice a krajní levice přitom do něho neměly být počítány. Nyní po návratu z Moskvy upustil prý Beneš od tohoto plánu a hájí tři strany, levou zahrnující komunisty, soc. demokraty a národní socialisty, pak střed reprezentovaný Šrámkem a tzv. stranu konzervativní.¹¹² Podle Feierabenda podle tohoto uspořádání bude levice vedoucí politický element a komunisti ji budou mít úplně v hrsti. Beneš Feierabenda přerušoval s tím, že přehání. Je prý přesvědčen, že se mu podaří dát dohromady jednu socialistickou stranu, z níž zmizí jméno komunistů a která spojením národních socialistů a sociálních demokratů bude mít rovnováhu proti komunistickému živlu. Beneš navíc nesdílel ani Feierabendovu námitku, že pravice nebude po válce nic znamenat, neboť podle něj bude mít pravice a střed pořád většinu. Feierabend Benešovi opět odporoval s tím, že touto jeho kombinací budou komunisti velmi posíleni a v důsledku toho, že má obavy o zaručení demokracie v ČSR, neboť je přesvědčen, že komunisti ze svého programu nic nezměnili a že mění jen taktiku, aby později snáze dosáhli svého původního cíle.¹¹³

¹¹¹ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 397. Většina politických členů exilové vlády s těmito Benešovým záměry nesouhlasila. Rípka se Stránským oznámili, že se českoslovenští socialisté odmítají rozejít, jak Beneš v Moskvě naznačil komunistům. Bečko s Němcem se vyslovili proti sloučení tří dělnických stran. Agráři Feierabend s Lichnerem pak poukazovali na to, že Beneš svým stranickým rozdělením dává moc do rukou komunistům.

¹¹² Feierabend se v tomto svém hodnocení proměny Benešových názorů mylí. Již jsme si výše ukázali, že Beneš počítal s jednotnou socialistickou stranou, v jejímž rámci by byli i komunisté, dávno před svým odjezdem do Moskvy na konci roku 1943.

¹¹³ Feierabend ve svých vzpomínkách promítá do popisu válečných rozhovorů s Benešem velmi často i své pozdější názory a představy. Nicméně hlavní směr diskusí obvykle odpovídá válečné realitě.

Beneš oponoval, že si nedělá ohledně komunistů žádných iluzí, že zůstali stále stejnými, ale právě proto se musí hlídat a právě proto to musí být tak, jak on navrhuje (tedy jednotná strana či úzce spolupracující blok na levici sestávající z komunistů, soc. demokratů a nár. socialistů). Feierabend s Benešem nesouhlasil a vyjadřoval pochybnosti, jak marxisti a nemarxisti mohou vytvořit jednu stranu. Beneš reagoval, že to podle něj není v praktické politice žádnou překážkou. Rozhovor z 8. února 1944 Beneš zakončil slovy: „Nic se toho nebojte, já nejsem žádný komunista a komunistou nebudu. Víte, že jsem to jasně prohlásil několikrát veřejně a přímo jsem to řekl Noskovi, když jsem s ním jednal. Pokud budu, nenechám pravici utiskovat levicí, ale také ne levici pravici. Jen se toho nebojte a přijďte.“¹¹⁴ O rok později byla pod Benešovým dohledem pravice, kterou Feierabend odmítl organizovat, s definitivní platností na čtyřicet pět let vymazána z poválečných československých dějin. Feierabend konzultoval obsah svých rozhovorů s Benešovým chráněncem Ripkou, který mu sdělil, že když byli u prezidenta oni,¹¹⁵ že jim jasně řekl, že převaha bude na levici a že je z toho vidět, že prezident neví, co chce.¹¹⁶

V dalším rozhovoru Feierabend nastínil Benešovi svou představu systému politických stran. I podle něj by měly existovat jen tři strany, a to: komunistická strana, strana objímající národní socialisty, sociální demokraty a levé agrárníky, pokud se hlásí k nemarxistickému socialismu, a liberalistická strana. Beneš proti těmto představám především namítal, že dělnické strany nejsou spojeny v jednu stranu. Podle Beneše je důležité, aby dělníci měli jednu stranu, protože „jen jedna dělnická strana zabrání vzájemnému soutěžení dělnických stran, které se prakticky projevuje radikálníčením. Jedna strana chce přetrumfnout druhé sociálními vymoženostmi, které má ve svém programu a o něž ve stranickém zápase usiluje, aby zvýšila dělnický vliv na politiku a

¹¹⁴ Blíže viz Opočenského deníkový záznam z 8. února 1944. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 332. Pro dokreslení tehdejšího Benešova postoje ohledně nutnosti organizace pravice lze dodat příhodu, která se odehrála téhož dne poté, co Feierabend potkal Benešova kancléře Smutného. Smutný se Feierabenda ihned dotazoval: „Tak vy budete organizovat pravici?“ Když Feierabend odvětil, že ho to ani nenapadne, Smutný výstižně zareagoval: „Tak to budu dělat já. Dvacet let jsem byl levičákem a nyní budu organizovat pravici.“ Srov. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 440.

¹¹⁵ Beneš vedl vedle Feierabenda jako zástupcem agrární strany po návratu z Moskvy na konci ledna a začátku února 1944 rozhovory se všemi velkými stranami v exilu, tedy s komunistickou stranou, sociálními demokraty, národními socialisty a lidovci. Ripka odkazuje na návštěvu národních socialistů. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 333

¹¹⁶ Prezidentův názor na komunisty je podle Ripky naivní, on vidí situaci jasně: Fierlinger se chce stát ministrem zahraničí a k tomu nesmí dojít. Fierlinger organizuje v Moskvě stranu a dělá schůze a vůbec oznamuje, že chce zůstat vyslancem až do skončení války a potom že chce jít do vnitřní politiky.

hospodářství. To vede k nezdravé lícitaci se škodlivými následky pro celý život národa a státu.“

Takovou politiku by podle Beneše zcela jistě prováděli i komunisté, kdyby byli samostatnou stranou, a to beze všech skrupulí i za cenu oslabení státu. Druhé dělnické strany by je pak musely ve svých radikálních požadavcích následovat. Tomu všemu lze podle Beneše zabránit nejlépe právě projektem jediné sjednocené dělnické strany. Beneš se domníval, že rozumné národně socialistické, sociálně demokratické a komunistické živly by měly v jednotné straně většinu a poznamenal: „Podívejte se na takového Noska. Poznal jsem ho dobře nyní při stranicko politických jednáních, která jsem s ním vedl. Ten bude mluvčím rozumného křídla komunistů.“¹¹⁷

I po moskevských rozhovorech z prosince 1943 měl tedy Beneš i nadále strach z existence samostatné komunistické strany a snažil se tomuto nebezpečí stále čelit svým starým projektem jednotné socialistické strany, a to přesto, že jej komunisté i národní socialisté odmítali. Jednotný blok demokratických stran (včetně sociálních demokratů a národních socialistů) proti komunistické straně však i nadále z důvodů, které jsme si výše opakovaně uvedli, odmítal a nadále ho považoval za nejhorší řešení komunistického nebezpečí, a to přesto, že jinak Beneš stále souhlasil s Feierabendovým přesvědčením, že komunisté chtějí spolknout republiku a ujistil ho, že komunistickým ujištěním vůbec nevěří. Navíc Beneš tehdy očekával, že Angličané rovněž nabídnou Československu obdobnou dvacetiletou smlouvu, jakou podepsalo Československo se Sovětským svazem.¹¹⁸

Když možnost vytvoření jednotné socialistické strany pro odpor všech tří dělnických stran na jaře 1944 definitivně ztroskotala, vyslovil se Beneš pro náhradní řešení ve formě bloku tří dělnických stran.¹¹⁹ S ním se rozhodl spojit politickou budoucnost poválečného Československa. V květnu 1944 na otázku Mackenzieho, zda počítá s opozicí, až se vrátí do Československa, Beneš odpověděl: „Z počátku opozici

¹¹⁷ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 124-125. Přesně o čtyři roky později na počátku roku 1948 měl Beneš poznat, jak špatným znalcem lidí byl. Bylo to právě počínání „mluvčího rozumného komunistického živlu“ V. Noska jako ministra vnitra, které se stalo rozbuškou k závěrečné ofenzivě KSČ proti posledním zbytkům demokratických základů poválečného Československa.

¹¹⁸ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 334. Britové setrvali na svém původním stanovisku, že nebudou v době války uzavírat s malými spojenci smlouvy pro poválečné období. Žádná smlouva s Velkou Británií, podobná smlouvě uzavřené v prosinci 1943 v Moskvě, proto nebyla a ani nemohla být uzavřena. V okamžiku, kdy začali Britové tyto smlouvy uzavírat, bylo již Československo pevnou součástí sovětské sféry vlivu.

¹¹⁹ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 126.

mít nebudu. V prvních třech až šesti měsících mohu nepochybně spoléhat na jednomyslnou podporu celého národa, kdybych pak odešel z veřejného života a žil v ústraní, možná, že by na mě po určitou dobu pohlíželi jako na světce. Snad bych tak udělal nejlépe, abych si uchoval svou dobrou osobní pověst. A protože jsem byl už celých třicet let ve veřejném životě - a z toho šestadvacet let v úřadě - nebylo by mi za těžko odejít na odpočinek.... Stranické politiky se však zříkám navždy - ať už se stane cokoliv. Nezůstanu-li prezidentem republiky, odejdu zcela určitě z politického života a pak se ovšem vrátím ke své univerzitní práci, jsem profesorem a chci také napsat své paměti - a ještě několik dalších knih.“¹²⁰

Ve stejném rozhovoru Beneš ohledně dalších prezidentských voleb v poválečném Československu uvedl: „Nemyslím, že budu sám znovu kandidovat. Budu-li zvolen, přijmu prezidentský úřad, avšak nepomyslím na nějakou volební kampaň. Možná, že budu mít nějaký veřejný projev, na němž prohlásím, že na československém národě nic nežádám a prezidentský úřad nepřijmu, nebudu-li zvolen dostatečně velkou většinou celé Národní fronty. Otázka opozice mne vlastně nijak neznepokojuje, neboť vím velmi dobře, že budu-li zvolen prezidentem, budu mít opozici možná už za šest měsíců. V politice nemám rád hazardní hráče. Řeknu vždy zcela otevřeně, pro koho jsem a pro koho nejsem. Povím také určitým lidem u nás, že je nemám rád a že si s nimi nepřeji spolupracovat. Po mém názoru záleží síla charakteru v tom, že máme odvalu říci zcela jasně, co chceme a co nechceme, pro koho jsme a pro koho nejsme. Vždycky jsem se řídil touto zásadou. Mnozí lidé se domnívají, že si to politik nemůže dovolit, já však jsem přesvědčen, že lidé, kteří se snaží být s každým zadobře, buď nemají charakter- a nemají ani vlastní názor - anebo, že to jsou slaboši a oportunisté. Takovou politiku nemám rád.“¹²¹

Omezením počtu politických stran se zabývala v létě roku 1944 i Státní rada. V návrhu poradní zprávy Státní rady určené pro prezidenta Beneše o činnosti ministerstva vnitra se uvádí: „...bereme na vědomí sdělení ministra vnitra o tom, že v nové republice podle přání domova nemá být registrováno více než tři politické strany. Státní rada má pochybnosti o tom, zda by se nucenou registrací, tedy mechanickým omezením počtu politických stran, dosáhlo zamýšleného účelu. Je však přesvědčená, že jestliže všichni

¹²⁰ Blíže viz C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 496.

¹²¹ Blíže viz C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 496-497.

přistoupí k řešení tohoto problému s dobrou vůlí, bude možné dosáhnout omezení počtu politických stran dohodami bez zvláštní zákonné úpravy.“¹²²

Naděje na vytvoření jednotné dělnické strany se však Beneš nevzdal ani v létě roku 1944.¹²³ Jak jsme si již výše ukázali, myšlenka omezení počtu politických strana nebyla vlastní jen prezidentu Benešovi, ale i domácím odbojovým představitelům v protektorátu i na Slovensku. Na počátku října se k otázce vyjádřila v programovém článku, který vyšel v časopise Čas, i nově vznikající Demokratická strana.¹²⁴ V článku se uvádí, že „politické poměry se na Slovensku zkonsolidovaly tak, že máme dvě strany: komunistickou stranu a Demokratickou stranu. Je v zájmu našeho osvobozujícího boje, aby nedošlo k vytvoření dalších stran, a je víc než pravděpodobné, že k tomu ani nedojde, neboť by znovu zavedly systém korupce a špíny a upadaly by do starých chyb a osudných omylů... Dvě strany jsou však potřebné, aby jedna kontrolovala druhou, aby výkonná moc představovala skutečnou politickou vůli národa. Strana demokratická neuznává nadvládu jedné třídy nad druhou třídou, protože třídní nenávisť zavrhuje a vidí všude jen lidi.“¹²⁵ Vytvořením systému Národní fronty se budeme zabývat až v dalších kapitolách této práce. Zde na konec připomeňme, že při svém závěrečném

¹²² Návrh poradní zprávy Státní rady ze dne 26. června 1944 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 28, s. 145-147.

¹²³ Ještě před odjezdem vládního delegáta ministra F. Němce do Moskvy se Beneš sešel v létě roku 1944 s J. Valem, komunistickým členem poradního sboru delegáta. Beneš si ve svém záznamu o rozhovoru poznamenal: „a) formuli o sjednocené straně: Jsou pro sjednocenou stranu, komunistická strana nevyklučuje splnutí pod novým názvem (strana pracujícího lidu nebo něco podobného), ale nebude to dělat zde, to může jen lid doma!; 2) Dal mi dále potvrzení, že přijímají mou formulaci zahraniční politiky o nutnosti vyrovnaného poměru mezi Sovětským svazem a Západem. Republika se nemůže odloučit od Západu.“ Výňatek Benešova záznamu o rozhovoru s Valem byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 42, pozn. č. 4, s. 187.

¹²⁴ Demokratická stran se zformovala v polovině září 1944 z občansko-demokratického směru či bloku na půdě SNR. Jádro strany tvořili bývalí příslušníci agrární, národní a živnostenské strany. Vedoucí postavení v ní zaujala skupina bývalých agráriků v čele s Ursínym a Lettrichem. V Čechách a na Moravě nebylo dovoleno, aby se zde na stejných základech ustavila podobně občansky orientovaná strana. Tři dělnické strany byly na jaře 1945 již natolik silné, že dokázaly tomuto jinak logickému vývoji zabránit. Jak zásadní to byla chyba se ukázalo přesně o rok později, a to při vyhlášení výsledků voleb v českých zemích a na Slovensku. Zatímco v Čechách komunisté bez protiváhy v podobě občanské strany drtivě zvítězili, na Slovensku v podstatně menší konkurenci zcela propadli. Do jisté míry nezávislý a Benešem neregulovaný vývoj na Slovensku se ukázal z mnoha důvodů jako mnohem odolnější vůči komunistickému nebezpečí než podle Benešových plánů usměrněné české země. Existence jednotné občansky orientované strany samozřejmě ale nebyla jediným důvodem drtivé volební porážky slovenských komunistů.

¹²⁵ Programový článek orgánu Demokratické strany „Čas“ byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 77, s. 263-264. V článku se rovněž uvádí: „Připomínám ještě, že strana komunistická je stranou marxistickou a z toho vyplývá i skutečnost, že přijímá nejen Marxovy principy národohospodářské, ale i filozofické (dialektika, historický materialismus atd.). Tak jako se opírá strana komunistická o Marxe, opíráme se my v tomto ohledu celou svojí vahou o myšlenkový svět Masarykův. Necht' se někdo opováží tvrdit, že Masaryk byl reakcionářem. Necht' se opováží někdo tvrdit, že všichni ti, kteří nepřijímali filozofické a národohospodářské názory Karla Marxe, byli reakcionáři!“

projevu ve Státní radě v únoru 1945 Beneš prohlásil, že „všichni víme, že náš lid se k dřívějším stranickým útvarům vrátit nechce; já sám je pokládám předválečnými a válečnými událostmi za překonané. Dnešní válka a její důsledky jsou a budou takové, že nevyvodit z nich tyto závěry ohledně politických stran by znamenalo pokusit se u nás o jistý druh protirevoluce. Ale změny ty musí být provedeny v klidu, rozvážně, za všech záruk demokratické politické svobody, bez nepřipustného tlaku a bez násilí. Přál bych si, jak víte, abychom po definitivní úpravě doma neměli více stran nežli tři; ale jsem dalek toho, abych v té věci cokoliv předpisoval a svými projevy vynucoval.“¹²⁶

¹²⁶ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 424

IV. 2. NÁRODNÍ FRONTA

Beneš o možnosti vytvoření jednotné lidové fronty pro boj s okupantem uvažoval v podstatě od března 1939. Dohoda Sovětského svazu s Německem v srpnu 1939 však další Benešovy úvahy o jednotné lidové frontě na téměř dva roky přerušila. Zatímco slovenští komunisté v izolaci reálně uvažovali o sovětském Slovensku, akcie komunistické strany v českém národě silně klesaly na ceně, která předtím v době Mnichova konjunkturálně velmi stoupla. Komunistický odpor k válečnému úsilí proti Německu byl pro nekomunistickou většinu národa zcela nepochopitelný (stejně na tom ale byla i nezanedbatelná část řadových členů komunistické strany, kteří dosud nevzali za vlastní základní předpoklad komunistické věrouky, totiž, že o příkazech z Moskvy se nepochybuje) a z komunistů se pomalu stávala uzavřená sekta bez větších sympatií i v té části nekomunistické veřejnosti, která byla jinak nakloněna radikálně socialistickým idejím. To vše se mělo změnit v okamžiku, kdy první německý voják v červnu 1941 vstoupil na území Sovětského svazu.

Evropské komunistické strany z pokynu Kominterny změnily tehdy rychle taktiku a Beneš se najednou proměnil ze „sluhy západních monopolistů“ v *de iure* uznaného demokratického prezidenta Československé republiky. Za těchto okolností Beneš příliš neváhal a začal s komunisty jako stranou ještě v létě roku 1941 jednat o vstupu do Státní rady. O tom, že tím naprosto zásadním způsobem porušoval svůj princip nestrannosti zahraničního odboje, jsme se již zmínili. Ve stejné době probíhala i opakovaná jednání o vstupu zástupců demokratických československých Němců do Státní rady. Příchod Heydricha do Prahy však jednání přerušil a po jejich obnovení v roce 1942 bylo již postavení Beneše vnitropoliticky i mezinárodněpoliticky natolik silné a stabilizované, že vstup Němců do Státní rady nepotřeboval a ani nebyl ochoten ho prosazovat proti nevíli většiny zahraničního a domácího odboje.¹ Jednání o zařazení demokratických Němců do jednotné lidové fronty (*front populaire*) tedy skončila neúspěchem. Podrobně se mu věnujeme na jiném místě této práce.

Naopak vstup komunistů do Státní rady a jejich faktické zařazení do jednotné fronty proti nacistickému Německu proběhlo na podzim roku 1941 úspěšně.² Beneš si

¹ K postoji domácího odboje k formování Národní fronty srov. J. KUKLÍK, K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji, Praha 1976.

² K zapojení komunistů do domácího odboje a vytvoření tzv. Národně revolučního výboru Československa v létě a na podzim 1941 srov. např. V. KURAL, Vlastenci proti okupaci, s. 145-148 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 315-316. Podle Dejmk

částečně uvědomoval nebezpečí, které hrozilo od samostatné komunistické strany demokratickému poválečnému Československu, a proto od počátku plánoval její „kanalizaci“ v rámci jednotné dělnické strany sestávající se z národně socialistické, sociálně demokratické a komunistické strany.³ Vývojem jeho názoru na tuto otázku jsme se podrobně zabývali v předchozí kapitole. Zde pouze shrňme, že komunisté se své samostatnosti vzdát nehodlali a v souladu s pokyny Kominterny trvali na vytvoření jednotné lidové fronty formálně nezávislých stran. Na jaře 1942 si Benešův důvěrník H. Ripka k Benešovým plánům na vytvoření jednotné dělnické strany poznamenal: „Ze všech těchto důvodů, proto myslí, že jeho plán je lepší než to, co mám na mysli, ale souhlasí se mnou, jak veliké je v tom riziko. Ostatně se domnívá, že komunisté mu navrhnou to, co já říkám, totiž účast ve vládě jako samostatná strana prostě na základě staré formule o front populaire.“⁴

Dne 7. května 1942 zaslal Beneš Fierlingerovi do Moskvy telegrafickou instrukci, ve které ho informoval o svých plánech na poválečnou úpravu poměrů v Československé republice, které krátce předtím sdělil i československým komunistům v Londýně: „a) Jednotnost dělnické třídy jako základ budoucí stranického a politického rozvrstvení v republice; b) Jejich účast (komunistů) v rekonstrukci vnitřní, a to jak ve vládní většině, tak i ve vládě; c) První vláda a většina by byla jakási „front populaire“, s předsedou vlády z levice, s radikálním programem sociálním hospodářským a za účasti naší levé buržoazie...“⁵

Ve stejné době se Beneš sešel s sovětským vyslancem Bogomolovem. Ve svém záznamu o rozhovoru Beneš uvádí: „Sdělil jsem mu své plány otevřeně bez taktiky a bez tendence: co budu dělat já, za jakých okolností chci v tom zůstat, o nutnosti jednoty dělnického hnutí, o nutnosti dvou, tří stran, spolupráci komunistů a linii tzv. front populaire, o reformách vnitřních, stupni socializace a pozemkové reformě.“⁶ Z výše

byl výše zmíněný program domácího odboje „Za svobodu do nové československé republiky“ a některé názory E. Beneše v části svých vývodů radikálnější než takticky vytyčované omezené cíle komunistů, a v průběhu několika týdnů mohlo tedy bez větších problémů dojít k dohodě o spolupráci.

³ Obdobnými úvahami se ve stejné době zabývali i příslušníci jiných exilových vlád, například vlády nizozemské. Viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 116.

⁴ Ripkův záznam rozhovoru s Benešem dne 8. května 1942 byl publikován in: in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu*, díl I., dok. č. 2, pozn. č. 3, s. 44-45.

⁵ Benešova telegrafická instrukce z 7. května 1942 Z. Fierlingerovi byla publikována in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*, díl I., dok. č. 158, s. 323-324

⁶ Benešův Záznam o rozhovoru s Bogomolovem ze dne 7. května 1942 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*, díl I., dok. č. 159, s. 325-327. Podle Tábořského deníku měl Beneš se zástupci KSČ rozhovor o zapojení KSČ do obnovy ČSR již dne 4.6.1942. Na jednání jim

uvedeného je patrné, že již na jaře roku 1942 začala získávat Benešova představa jednotné lidové fronty poměrně jasné kontury. „Front populaire“ měla být společným institucionálním vyjádřením bloku tří nově zřízených stran, v němž měla mít zřetelnou převahu sjednocená levicová dělnická strana, která měla být iniciátorem a zároveň garantem provedení radikálních hospodářských a sociálních reforem.⁷ Strany, které by zůstaly mimo lidovou frontu, by buď vůbec nebyly povoleny, nebo by alespoň byly vyloučeny z účasti na poválečné vládě. V lidové frontě již tehdy Beneš zřejmě nepočítal s účastí buržoazie, a to s výjimkou její levé složky.

V protektorátu se myšlenka jednotné Národní (lidové) fronty začala objevovat v druhé polovině roku 1941. Měli do ní tehdy samozřejmě patřit všichni: od dělníků po buržoazii. K národní jednotě vyzýval v roce 1942 i Gottwald z Moskvy. I podle něho do ní měli patřit všichni bez ohledu na politické přesvědčení a sociální původ.⁸

Na rozdíl od situace v protektorátu a moskevských komunistů tedy Beneš v letech 1941 a 1942 pro jednotnou frontu proti okupantům nepoužíval označení Národní fronta, ale spíše „front populaire“. Ostatně, jak si ještě ukážeme, v roce 1941 a ještě na počátku roku 1942 Beneš více či méně upřímně jednal o vstupu německých sociálních demokratů do Státní rady. Za těchto okolností by bylo adjektivum „národní“ poněkud nepatřičné. Myšlenkou jednotného politického národa skládajícího se z více složek se Beneš zabýval pouze při svých úvahách o „Čechoslovácích“, československé Němce do jednotného národa (ve smyslu politickém - Böhmisch) v žádném případě nezahrnoval. Prezident Beneš tedy byl jedním z prvních propagátorů myšlenky jednotné lidové fronty v boji proti okupantům, nestál však u zrodu samotného termínu „Národní fronta“. V tomto ohledu patřila iniciativa komunistické straně.

Budoucí strategii KSČ při budování Národní fronty byla poměrně jasně určena v usnesení předsednictva Exekutivy Komunistické internacionály o politické linii a nejbližších úkolech KSČ v národně osvobozeneckém boji z ledna 1943. V usnesení se mimo jiné uvádělo: „V rámci Národní fronty usilujeme o úzkou spolupráci s nám blízkými levicovými sociálními demokraty ze skupiny ‚Nová svoboda‘ – přičemž však nebudeme tvořit osobitý, levý blok uvnitř Národní fronty a izolovat se od jiných seskupení. Komunisti se nesmí nechat strhnout k nějakým malicherným druhořadým

sdělil, že počítá s „vytvořením vlády lidové fronty s předsedou vlády z levice a s radikálním programem sociálním a hospodářským.“ HIA, Stanford, Táborský Collection, kart. 2.

⁷ Vedle sjednocené levicové dělnické strany měly existovat ještě konzervativní strana a středová strana.

⁸ Srov. např. T. BROD, Osudný omyl Edvarda Beneše 1939-1945, s. 378.

rozmiškám v emigraci a musí všude proti egoistickým a skupinovým zájmům zastupovat a hájit zájem celého národně osvobozenického boje. Beneše podporujeme proti útoku reakčních klik, ale požadujeme od něho aktivní boj proti fašistickým a protisovětským tendencím v emigraci a v armádě.“⁹

Myšlenka Národní fronty se pak detailně poprvé diskutovala až při moskevských jednáních Beneše se zástupci KSČ v prosinci 1943. Gottwald při jednáních konstatoval, že považuje za účelné, aby Národní fronta, vytvořená v procesu nynějšího osvobozenického boje, měla své pokračování i při budování a vytváření nového života v osvobozené vlasti.¹⁰ Beneš proti tomu nic nenamítal a pouze uvedl, že pojímá Národní frontu s veškerou vážností a v plném rozsahu včetně komunistů. Souhlasil s tím, že to není jen politika pro zahraniční odboj, přičemž zdůraznil, že exilová vláda není utvořena jako vláda stran, nýbrž jako vláda osobností. Jednota politických stran v Národní frontě měla podle něj platit i nadále, řadu let po válce, aby mohla být vybudována nová moderní republika, která sice bude navazovat na první republiku, ale bude značně přeměněna zvláště v sociálním ohledu.¹¹ O dva dny později dne 18. prosince 1943 Beneš při rozhovorech zdůraznil, že hlavní věcí je, že jsou za jedno v zásadní linii, pokud jde o otázku vlády, která přijde domů. Bude to vláda Národní fronty, a to v té formě, že jejím jádrem bude blok tří dělnických stran a vedle bloku v ní budou katolíci a zemědělci.¹²

Ve svém dopise ze dne 21. prosince 1943 Gottwald shrnul rozhovory s Benešem na téma Národní fronty tak, že obě strany považují za žádoucí, aby Národní fronta vytvořená v procesu nynějšího národně osvobozenického boje československého lidu proti cizácké okupaci, měla své pokračování i při budování a vytváření nového života v osvobozené vlasti. Vláda sama, v níž složky bloku tří dělnických stran a jejich političtí představitelé mají hrát vedoucí úlohu, má mít přibráním lidovců a agrárníků ráz vlády Národní fronty. Blok tří stran nemá být nazýván „blokem levice“, nýbrž jinak. Vyskytl se podle Gottwalda název „Národní blok pracujícího lidu měst i venkova“, což ovšem je pouze návrh. Definitivní vhodný název musí být ještě hledán. „Věc tato nemá pouze

⁹ Usnesení předsednictva Exekutivy Komunistické internacionály ze dne 5. ledna 1943 bylo publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 1, s. 37-43.

¹⁰ Blíže viz záznam o Gottwaldových návrzích přednesených Benešovi dne 16. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, s. 35-40. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 199-201 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 432-433.

¹¹ Ve svých Pamětech k tomu Beneš uvádí: „V diskusi pak padla poprvé otázka Národní fronty: bude třeba, aby vládní strany utvořily po osvobození jednotnou národní frontu, formulovaly společně jednotný porevoluční program a zavázaly se k jeho solidárnímu plnění. Vyslovil jsem tehdy i s plány o Národní frontě souhlas.“ E. BENEŠ, Paměti, s. 409-410.

¹² Touto otázkou jsme se blíže zabývali v předchozí kapitole.

formální charakter, nýbrž hluboký politický význam. Prezident s těmito našimi názory souhlasí.“¹³

Benešova akceptace pojmu Národní fronta a potvrzení členství komunistů v jejím středu ještě nemuselo mít fatální následky. Komunisté se však podle Benešových slov stali nejen nejsilnějším členem Národní fronty, ale dokonce zároveň i jeho „demokratickým“ členem. Slůvko „demokratický“ tak pomalu v československém exilu ztrácelo svůj původní význam a stávalo se spíše synonymem pro slovo „socialistický“. To, že se jedna z „nových demokratických“ stran ještě před pár lety jezdila učit do Moskvy, jak zakroutit mladé a křehké československé demokracii krkem, téměř nikomu nevadilo. Do budoucna to ale mělo mít velmi významné důsledky. Demokratické strany, které nebyly zároveň socialistické, totiž přestaly mít právo se za demokratické označovat. Demokratické (socialistické) stany jim toto právo začaly upírat a používaly pro ně nová označení: fašistické, kolaborantské nebo reakcionářské strany.

Ihned po návratu z Moskvy v lednu 1944 Beneš informoval domácí odboj o svých moskevských jednáních s KSČ a zároveň vyzval členy komunistické strany v českých zemích a na Slovensku, aby se v souladu s jeho dohodou s exilovou KSČ zapojili aktivně do společné přípravy převratu: „Jednal jsem velmi podrobně se zástupci našich komunistů v Moskvě a jsem ovšem ve stálém styku a spolupráci s našimi komunisty zde v Anglii. Všichni stojí na půdě republiky, jdou s prezidentem a vládou, vlastenecky spolupracují. Jakmile ve chvíli pádu Německa bude lze jmenovat novou vládu v dohodě s našimi doma v republice, vstoupí do ní komunisté. Jsme zajedno s komunisty, že počet stran doma se zredukuje na tři, na levici, střed a konservativce a že na řadu let bude v republice zachována Národní fronta, ovšem bez všech fašistů a všech českých i slovenských provinilců. Žádám proto naléhavě komunisty na Slovensku i v českých zemích, aby v tomtéž duchu se účastnili domácích osvobozeneckých prací společně s ostatními skupinami a připravovali společně s nimi jednotný převrat.“¹⁴

Již v únoru 1944 v projevu ve Státní radě Beneš uvedl, že v hlavních liniích je v koncepci převratu a budování nové republiky jednota nejen mezi členy československé zahraniční akce v Londýně a v Moskvě, jak se o tom přesvědčil při své cestě do Moskvy, ale i mezi emigranty v zahraničí a lidem doma v Čechách a na Slovensku. Stejně tak je

¹³ Bližší viz dopis K. Gottwalda ze dne 21. prosince 1943 adresovaný londýnským členům KSČ publikovaný in: M. KLÍMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 3, s. 59-68.

¹⁴ Benešův vzkaz na Slovensko ze 18. ledna 1944 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 80, s. 168-171.

podle něj ohledně budování nové republiky shoda i mezi politickými činiteli, ať již jsou orientace levé (směry socialistické a komunistický), pravé či centristické. Proto podle Beneše „naše první domácí vláda, jmenovaná ve chvíli pádu Německa, bude vládou Národní fronty, složené ze všech těchto činitelů bez rozdílu.“¹⁵ Stejně tak tomu mělo být i s národními výbory a s revolučním národním shromážděním.

V únoru 1944 vypracovali londýnští představitelé KSČ podle Gottwaldova dopisu ze dne 21. prosince 1943 a v souladu s dohodou Beneše s moskevským vedením KSČ o tom, že program budoucí vlády Národní fronty připraví blok tří dělnických stran, a nikoli Beneš sám, návrh programu Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova.¹⁶ Návrh programu předložili londýnští komunisté k projednáním stranickým klubům, které byly v lednu 1944 vytvořeny ze sociálně demokratických a národně socialistických členů vlády a Státní rady.¹⁷ Jak českoslovenští socialisté, tak sociální demokraté se postavili za myšlenku jednotné Národní fronty a v jejím rámci i za existenci bloku tří dělnických stran a akceptovali návrh programu bloku připravený KSČ jako základ pro další jednání.¹⁸

V komunistickém návrhu se plně v souladu s moskevskou dohodou Beneše s Gottwaldem a dalšími představiteli moskevského vedení KSČ uvádí, že Národní fronta

¹⁵ E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 404.

¹⁶ Návrh programu Národního bloku pracujícího lidu měst i venkova vypracovaný londýnskými členy KSČ byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu*, díl I., dok. č. 8, s. 82-92.

¹⁷ Národní socialisté se usnesením své skupiny ze dne 1. února 1944 vrátili ke svému původnímu názvu - strana československých socialistů. V čele jejich klubu, který se ustavil na počátku ledna 1944, stál J. Stránský. V dalším výkladu však budeme často používat vedle nového názvu i název starý, neboť stejně tak činili všichni příslušníci zahraničního i domácího odboje. Sociální demokraté vytvořili ve stejné době tzv. Sbor důvěrníků, který měl být jejich nejvyšším orgánem v exilu. Obě strany však žily stranickým životem již dříve, a proto proběhlo oficiální ustavení jejich stranických klubů velmi rychle. Komunisté měli svoji stranickou organizaci ve Velké Británii od samého počátku. Všechny tři dělnické strany v tomto ohledu získaly před ostatními stranami v Londýně značný náskok, který dokázaly patřičně využít. K formování národně socialistické strany v exilu srov. např. J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: *Moderní dějiny*, roč. 1995. Pokud jde o sociální demokracii srov. zejména J. HORÁK, *Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji*, Svědectví, č. 5, 1957. Ohledně činnosti komunistické strany pak srov. zejména B. LAŠTOVIČKA, *V Londýně za války*, Praha 1966.

¹⁸ V odpovědi československých socialistů na návrh programu bloku se mimo jiné uvádí: „Souhlasíme, že jednotná Národní fronta, která se osvědčila v zahraničním hnutí a boji, měla by po vítězství pokračovat jako jednotná fronta vnitropolitická v zájmu rychlého a pokojného zotavení rozvráceného státu. Souhlasíme také, že dohoda a blok všech tří socialistických stran mohl by Národní frontu usnadnit a utvrdit jak svým vlivem na závěrečný vývoj bojový, tak svou váhou při vrstvení stran po vítězství.“ Odpověď československých socialistů formulovaná J. Stránským byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu*, díl I., dok. č. 8, pozn. č. 1, s. 82. Srov. i souhlasnou rezoluci z konference sociálních demokratů ze dne 27. února 1944, která byla publikována tamtéž, dok. č. 9, s. 92-93. K tomu srov. i J. KUKLÍK, *Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války*, in: *Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám*, s. 214.

vytvořená v procesu nynějšího národně osvobozeneckého boje má mít své pokračování i při budování nového života v osvobozené vlasti. Podle návrhu programu bloku se ve válce za osvobození Československa doma vytvořil a stále se zesiluje pevný svazek všech pracujících vrstev národa, dělníků, rolníků, živnostníků a inteligence. Tento jednotný svazek prý odpovídá vůli národa, který si přeje, aby jednota vykovaná v boji, byla udržena i při výstavbě nové republiky. Komunisté již tehdy přišli s myšlenkou, kterou obě zbývající dělnické strany okamžitě akceptovaly, že tento svazek pracujících vrstev představuje zdrcující většinu národa a že politicky je hlavním reprezentantem toho svazku blok tří stran, komunistické, sociálně demokratické a strany československých socialistů. Blok tří stran měl proto vystupovat jako hlavní představitel většiny národa a měl tvořit „Národní blok pracujícího lidu měst a venkova“.¹⁹ Všechny konkrétní programové návrhy komunistů nebyly od té doby formulovány jen jako úzce stranický program, ale vždy jako celonárodní programové požadavky a úkoly nové lidové moci.²⁰

Se skutečností, že myšlenka reprezentace většiny národa Blokem neodpovídá posledním volebním výsledkům z roku 1935 - ani jakýmkoliv jiným předchozím volebním výsledkům - se komunisté ani obě zbývající dělnické strany příliš netrápily. Nutno rovněž poznamenat, že v komunistickém návrhu programu Bloku z února 1944 se stále ještě počítá s tím, že Blok bude spolupracovat v emigraci i po osvobození jak s lidovci, tak s agrárníky. O jakékoliv nové organizaci zemědělců se komunistický program vůbec nezmiňuje. Nová prozatímní vláda měla být už tvořena za účasti zástupců domova a její základ měl tvořit Blok tří dělnických stran. Přibráním zástupců lidovců a agrárníků měla pak první poválečná vláda mít ráz vlády Národní fronty.²¹ Komunistický program Bloku však již důsledně předjímá, že v osvobozené vlasti bude zbavena moci a rozhodování úzká skupina finančních, průmyslových a agrárních velkokapitalistů, která na celé čáře ztroskotala a páchala národní zradu. Lze shrnout, že komunistický program Bloku se od Gottwaldova programového dopisu z 21. prosince 1943 takřka vůbec nelišil.

¹⁹ Jak bylo již výše uvedeno, tento název pocházel z dílny moskevské KSČ a byl použit Gottwaldem v programovém dopise zaslaném do Londýna dne 21. prosince 1943. Oficiálně však název „Národní blok pracujícího lidu města venkova“ pro blok tří dělnických stran nikdy nebyl přijat. V dalším výkladu budeme používat pro označení tohoto uskupení tří dělnických stran stejně jako většina zahraničního odboje termín „Blok“.

²⁰ Srov. J. KOCIÁN, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, s. 35.

²¹ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 8, s. 82-92.

V Bloku tří dělnických stran byly projednávány všechny zásadní otázky exilové vládní politiky.²² Žádnou stranu v Bloku nebylo možné přehlasovat, neboť k přijetí usnesení byl nutný jednomyslný souhlas všech tří stran Bloku. Blok zavazoval své členy, aby ve vládě postupovali podle jednomyslných usnesení Bloku.²³

Hned od počátku se národní socialisté v Bloku často ocitali v defenzivě proti spojeným silám komunistické strany a sociální demokracie. Mezi levým křídlem sociálních demokratů a komunisty již v té době nebyl kromě názvu žádný podstatný rozdíl. V únoru 1944 se například toto křídlo zasadilo o nepřijetí Benešovy oblíbené myšlenky o mostu mezi Východem a Západem. V jejich rezoluci k této otázce se uvádělo: „Na idejích, které jsou základem smlouvy československo-sovětské, setrváme nekompromisně v každé situaci a vynasnažíme se, aby svazky mezi námi a velkou východní slovanskou federací byly trvalé a stále intimnější. Ačkoliv nepřijímáme teorii tzv. mostu mezi Východem a Západem, budeme ze všech sil napomáhat, aby se přátelský poměr mezi naší zemí a západními demokraciemi v součinnosti s naším východním spojencem rozšiřoval a prohluboval.“²⁴ I méně zkušenému pozorovateli politických pořádků muselo být již v roce 1944 zcela zřejmé, že se stranou, podle které již Československo nemělo rozvíjet a prohlubovat své styky ze Západem samostatně, ale pouze v součinnosti se Sovětským svazem, nelze v dalším boji za zachování demokracie v Československu příliš počítat. Poválečný vývoj tyto obavy potvrdil.

Pojmy Národní fronta či Blok (tří dělnických stran) měly od počátku velmi vágní a ne vždy obecně srozumitelný obsah. Proto bylo na velikonoční schůzi Bloku tří dělnických stran v roce 1944 dohodnuto, že československý socialista Uhlíř a komunist

²² J. Opočenský si např. 6. dubna 1944 zaznamenal do deníku, že v jednání se socialisty komunisté přišli s návrhem jednotné levé fronty. Chtějí prý sami rozhodovat o tom, kdo patří do Národní fronty a kdo do ní nepatří. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 344.

²³ Tato praxe se samozřejmě týkala pouze ministrů za sociálně demokratickou a národně socialistickou stranu. Komunisté v exilové vládě zastoupeni nebyli. Prostřednictvím Bloku však na ni vykonávali nezanedbatelný vliv. Zjednání Bloku tří dělnických stran nebyly pořizovány zápisy z jednání. K obsahu jednání Bloku srov. především B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 347-381. Vedle oficiálních jednání v rámci Bloku docházelo i k častým neformálním schůzkám členů stran zúčastněných v Bloku. Vzhledem k tématu této práce se nejdůležitější z těchto schůzek konaly v bytě H. Ripky v Londýně, kde docházelo již od února 1943 ke schůzkám mezi komunisty a národními socialisty. Prostřednictvím těchto schůzek (Benešova důvěrníka H. Ripky) se Beneš a komunisté nepřímo informovali o svých vzájemných stanoviscích. Blíže viz J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995, s. 166.

²⁴ Rezoluce z konference sociálních demokratů ze dne 27. února 1944 byla publikována v M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 9, s. 92-93. Srov. i J. HORÁK, Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji, Svědectví, č. 5, 1957, s. 51. K tomu srov. i J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, s. 215.

Laštovička společně vypracují definice obou pojmů. K výsledné dohodě o obsahu pojmů však nedošlo, neboť Laštovička chtěl definovat oba pojmy především z hlediska budoucího politického vývoje v osvobozeném Československu, zatímco Uhlíř a českoslovenští socialisté trvali na tom, že zatím lze o Národní frontě a Bloku hovořit pouze v zahraničí s tím, že je věcí národa doma, jakým způsobem si politické věci následně upraví.²⁵

V polovině dubna 1944 sdělil sociálně demokratický veterán Bechyně agrárníkovi Feierabendovi, že tři levicové strany z Bloku pozvou jeho a lidovce k poradám o utvoření Národní fronty.²⁶ Pokud však jde o agrární stranu či jejího nejvýznamnějšího exilového představitele L. Feierabenda, k žádnému oficiálnímu pozvání na jaře 1944, ani

²⁵ Definice Národní fronty a Bloku schválená československými socialisty byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 24, s. 135-136. Národní fronta byla definována takto: „Národní fronta československá zahrnuje všechny Čechy, Slováky a Podkarpatské Rusy. Z Národní fronty jsou vyloučeni toliko zrádci národa, tj. ti, kteří dobrovolně a bez přinucení kolaborovali s nepřitelem. V Národní frontě jsou si všichni její členové rovni v právech i povinnostech bez ohledu na difference politické, náboženské či třídní a stavovské. To také znamená, že do Národní fronty patří všechny politické složky národa, respektive ty bývalé politické československé strany, které se československému národu a státu nezpronevěřily a jež se národní zradou nebo přísluhováním zradou Němcům, Maďarům nezatížily. Úkolem Národní fronty je hledat jednotlivé ideje a společné cesty v boji za svobodu československého lidu i společné úsilí o budování nové Československé republiky na základě široké lidové demokracie. Národní fronta takto budovaná sdružuje tedy v sobě elementy socialistické i nesocialistické.“ Tato definice, i kdyby byla druhými stranami přijata, což se nestalo, sotva mohla přispět k odstranění pochybností ohledně přesného významu pojmu Národní fronta. Blok byl československými socialisty definován takto: „Blok tří socialistických stran: čs. str. komunistické, soc. demokratické a československých socialistů jest nutno považovat za rovnoprávné delegace tří samostatných socialistických skupin, jež se sešly v Londýně za účelem napomáhání československému boji za svobodu... Blok tří stran socialistických není tedy společným výkonným orgánem těchto tří skupin, nepředstavuje také orgán jednotné socialistické strany a jeho utvoření nesleduje porušení, oslabení nebo snad nahrazení celonárodní fronty. Z tohoto důvodu blok tří socialistických stran nechce ve svém politickém snažení zastávat politiku výlučně levice, neboť sleduje spolupráci se všemi složkami národa.“ Z uvedené definice i z dalšího postupu československých socialistů je zřejmé, že považovali v té době Blok za pouhý prostředek při budování Národní fronty, který neměl hrát později žádnou zásadnější roli. Z definice je rovněž patrné, že českoslovenští socialisté přijali taktiku komunistické strany ohledně politického rozkročení Bloku tak, aby se mohl zdánlivě vydávat za reprezentanty nejen dělnické třídy, ale všech pokrokových vrstev národa. Blok si nehodlal vnutit pravicovými či středovými stranami orientaci výlučně na dělnické vrstvy a přiznat tím tak těmto stranám postavení oprávněných zástupců zemědělského lidu, živnostníků, buržoazie či inteligence. K definicím Bloku a Národní fronty srov. rovněž B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 360. Srov. i J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995, s. 168. Podle J. Kociána po vytvoření politických skupin v lednu 1944 a ustavení Bloku v březnu 1944 bylo zcela jasné, že nastává pozvolná likvidace československého státního zahraničního zřízení. Blok jako politický nástroj komunistů začal podle Kociána v podstatě iniciovat vládu a Státní radu. To se brzy změnilo v otevřená a ostrá střetnutí mezi koncepcemi vlády v Londýně a komunistů v Moskvě. S takto vyhoceným závěrem však nelze souhlasit. Národní socialisté v té době měli ještě dostatek prostředků, aby nátlaku komunistů ve spolupráci s Benešem alespoň v některých otázkách úspěšně odolali. Situace se měla radikálně změnit až na jaře roku 1945.

²⁶ Bliže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 129 či J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 346.

nikdy později ze strany Bloku nedošlo. Nejpozději od dubna 1944 se pokoušel o založení nové zemědělské strany předválečný agrárník a člen Státní rady Pácal.²⁷

Aktivita Bloku dělnických stran, který měl zřejmou podporu prezidenta Beneše, znervózňovala především zástupce agrární strany v exilu. Feierabend se proto na jaře

²⁷ Je dějinným paradoxem, že Pácala Benešovi doporučil ke jmenování do Státní rady na přelomu let 1941 a 1942 právě Feierabend. Pácal se však brzy po svém jmenování dostal do vlivu profesora K. Nigrina, který pracoval na ministerstvu zahraničí pro H. Ripku. Právě jeho prostřednictvím se podařilo národním socialistům získat Pácala pro ideu založení nové zemědělské strany. Srov. např. L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 243. O rok později Beneš Feierabendovi navrhol jmenování dalšího „malozemědělce“ do Státní rady, a to J. Hostinka, který rovněž patřil do skupiny profesora Nigrina. V tomto případě již dostatečně poučený Feierabend odmítl a pohrozil demisí pro případ, že ho Beneš do Státní rady jmenuje. Feierabend a ostatní agráři vždy podezřívali národní socialisty, zejména H. Ripku, že je Pácal najat a placen jejich stranou, aby pracoval na politické likvidaci předválečné agrární strany. Českoslovenští socialisté skutečně v průběhu roku 1944 systematicky pracovali na posílení své skupiny ve Státní radě z předválečných příslušníků pravicových stran. Hospitanty a následně i řádnými členy se stali Slávik, Pácal a Kleinbergr (bývalí agráři), Smetánka (bývalý národní demokrat) a Vido (bývalý živnostník). Ne všichni členové této strany však s tímto postupem souhlasili. Srov. např. dopis P. Drtiny ze dne 7. července 1944 adresovaný předsedovi skupiny J. Stránskému, ve kterém Drtina vyjadřuje svůj nesouhlas s přijímáním hospitantů do skupiny, a to především proto, že ani jeden z nich není socialistou a politika strany se díky tomu odchyluje od platformy hájené v první republice. Drtinův dopis byl publikován in: M. KLÍMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 31, s. 157-158. Drtina svůj postup pravděpodobně konzultoval s Benešem, který jeho obavy sdílel. H. Ripka po rozmluvě s Benešem dne 1. července 1944 ve svém záznamu o rozhovoru uvedl: „Prezident se zajímá o poměry ve skupině československých socialistů. Zřejmě se mu nelíbí, že jsme přibrali také Vido. Prý již slyší z několika stran, že tím vším, zejména přibráním Pácala a Vido připravujeme novou stranu. Byl by nerad, abychom si počínali tak, jak to dělal Kľofáč, který chtěl sbírat nalevo i napravo, jen aby zvětšil stranu a pak z toho byl míšmaš. Řekl jsem prezidentovi, že naprosto nám nejde o to, abychom zde již připravovali novou stranu. Trváme zásadně i prakticky na tom, že nijak nechceme prejudikovat, co se stane se stranou socialistickou. (Prezident rozuměl, že jsem tím řekl, že se tedy nebudeme spojovat v nějakou užší formaci se sociální demokracií.). Pácala a Vido jsme nevzali ani jako hospitanty, nýbrž jako ty, kteří přátelsky chtějí s námi spolupracovat a kteří chtějí být informováni o tom, co se děje. Ostatně celé toto seskupování bylo nám vnuceno. Na druhé straně já sám jsem ve stálém styku s Němcem a Majerem a až se uzdraví, také ve styku s Bečkem, a to za tím účelem, aby se připravovala dohoda a spolupráce s těmi sociálními demokraty, kteří se nespojí s komunisty. Mým cílem bylo, říkal jsem, aby jádrem příští formace byli národní socialisté a sociální demokraté spolu s malozemědělci a inteligenci, pokud ovšem inteligence se nepřikloní jednak ke komunistům, jednak na pravici. Já sám nevěřím tomu, že by se mohlo podařit vytvořit jednotnou stranu s komunisty a domnívám se, že vedle komunistů, kteří budou posílení přívrženci jiných stran, vytvoří se velká nová strana, která půjde od sociálních demokratů až po drobné zemědělce u agráři a lidovců. Prezident mě na to říkal, že s komunisty se na jednotné formaci nedohodneme, ale přesto musíme počítat s tím, že heslo jednoty dělnictva a vůbec jednoty pracujícího lidu měst a venkova bude velmi přitažlivé. Proto po prezidentově mínění se má postupovat tak, aby bylo jasno, že když se to nepodaří, vinni a odpovědní zato budou komunisté a nikoliv my ostatní. Prezident je vůbec – říkal mi – hodně ustarán o tom, co a jak bude u nás doma. Nemáme, říkal, zapomenout na to, že všude kolem nás bude rozvrat a hrozná vnitřní zmatky, také Francie bude dost dlouho ve vnitřních zmatcích a vůbec se ještě nedá odhadnout, jak se věci ve Francii budou vyvíjet. Za těchto okolností bude to také u nás velmi těžké. A komunisté této celkové situace budou využívat. Mimoto komunisté by byli ohromně posílení tím, kdyby u nás v zemi byla zároveň také Rudá armáda, zejména kdyby tam zůstala delší dobu.“ Ripkův záznam o rozhovoru s Benešem ze dne 1. července 1944 byl publikován in: M. KLÍMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 32, pozn. č. 1., s. 159. K tomu srov. i J. KOCIÁN, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, s. 32. Beneš se svými chmurnými úvahami nijak netajil. V červnu 1944 např. Feierabendovi sdělil, že si není zcela jist, zda ještě jednou nepůjde do emigrace. Politik prý musí být připraven na všechno. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 355. Opočenský k tomu ve svém deníku dodává: „Zřejmě narážel na možnost, že by odešel, kdyby bolševická vlna se převalila přes naši zemi.“

roku 1944 pokusil o dohodu s předsedou vlády Šrámkem o společném postupu lidovců a agrárníků při jednáních s Blokem. Šrámek Feierabendovi sdělil, že nebude v exilu ustanovovat lidovou stranu, protože nemá venku tolik schopných lidovců, aby mohl sestavit výkonný výbor, a že nehodlá za lidovce jednat o vstupu do Národní fronty. Souhlasil však, aby lidovci a agrárníci jednali o vzájemné součinnosti vzhledem k těsné spolupráci socialistických stran. K žádné užší spolupráci však nakonec pro nezájem lidovců nedošlo.²⁸

V dubnu 1944 Beneš Feierabendovi sdělil, že řekl komunistům, že v připravované Národní frontě musí být i lidovci a agrárníci. Zároveň však dodal, že nevěří, že k jednotné frontě dojde, alespoň ne v nejbližší době. Komunisté by podle Beneše nyní chtěli změnu vlády a vstoupit do ní, ale on už změnu vlády nechce. Zároveň Beneš souhlasil s Feierabendem, že bude výhodnější dát v případné vládě komunistům ministerstvo národní obrany než ministerstvo vnitra.²⁹

Na konci května 1944 se klub československých socialistů jednomyslně usnesl, že vstoupí do jednání s Pácalem o jeho vstupu do skupiny československých socialistů jako hospitanta. I po vstupu však měla zůstat zachována Pácalova politická skupina.³⁰ Pácalova iniciativa nakonec přiměla členy exilové vlády za agrární stranu Feierabenda a Lichnera k založení agrární organizace v exilu, neboť odmítali, aby nová zemědělská strana byla v područí národních socialistů. Ustavující schůze agrární organizace se konala v Londýně na počátku července 1944 se souhlasem prezidenta Beneše. Do jejího čela byl zvolen ministr zemědělství Lichner a místopředsedou ministr financí Feierabend.³¹ Když Feierabend Benešovi oznámil, že agrární organizace byla

²⁸ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 129. Srov. i M. TRAPL, Monsignore Jan Šrámek, Olomouc 1995, s. 65 an.

²⁹ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 345.

³⁰ Srov. k tomu např. zápis o poradě skupiny československých socialistů ze dne 31. května 1944 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 25, s. 136-140. Člen skupiny H. Ripka se zde již výslovně vyjádřil, že podporuje Pácala v tom, že se musí rozbít agrární strana.

³¹ Pácal se na schůzi nedostavil, ač byl řádně pozván. Agrární organizace byla založena s dvěma hlavními cíli: 1. aby agrarismus byl protiváhou marxismu, který se podle názoru agrárníků mezi emigranty nebezpečně šířil, 2. aby hájila agrární zájmy při jednání o Národní frontě. K založení agrární organizace v Londýně srov. L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 130-131. Londýňští zástupci agrárníků odmítli zakládat novou agrární stranu, ale shodli se, že se mají v exilu hájit její zájmy. Srov. i J. ROKOSKÝ, Zákaz agrární strany a pokusy o její obnovení v letech 1945-1948. in: Zemědělství na rozcestí 1945-1948, Uherské Hradiště 1999, s. 77an. Srov. i Opočenského deníkového záznamy z 18. a 24. května 1944. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 351-352.

ustanovena, projevil prý nad tím Beneš radost a nelibě se vyslovil o snahách zakládat protiagrární stranu v exilu.³²

V červenci 1944 Beneš prostřednictvím P. Drtiny vzkazoval do vlasti: „Převrat bude proveden všemi lidovými masami, náležejícími všem vrstvám národa a všem dřívějším stranám politickým, kromě těch, kteří zradili anebo nejsou jako fašisté přijatelní nikomu ani doma, ani v cizině. Také první nová vláda bude výrazem celé Národní fronty od komunistů až ke stranám pravice, pokud nejsou a nebyli kompromitováni zradou, kolaborantstvím nebo fašismem. Nemáme v úmyslu nikoho z nich vylučovat, přičemž ovšem se rozumí samo sebou, že i ve vládě i na všech jiných rozhodujících místech mohou být lidé jen naprosto nekompromitovaní, lidé, kteří v ničem nekolaborovali nebo se neprovinili, kteří nebyli fašisty.“³³

Ještě před odjezdem vládního delegáta ministra F. Němce do Moskvy se Beneš sešel v létě roku 1944 s J. Valem, komunistickým členem poradního sboru delegáta. Beneš si ve svém záznamu o rozhovoru poznamenal: „...Pokládám za nemožné vylučovat agrární stranu z Národní fronty – ani klást podmínky: aby oni vyloučili fašisty a pravé agrární křídlo fašizující. Vyložil jsem mu důrazně, že jsem zde a zejména zůstanu doma nad stranami. To platí pro ně, pro levý blok i pro střed a pravici. Vyložil jsem mu, že jsem to tak také smluvil se Šrámkem.“³⁴ Po příjezdu vládního delegáta Němce do Moskvy se sešel člen jeho delegace a Benešův důvěrník P. Drtina s Gottwaldem a sdělil mu, že by „pan prezident rád znal jeho názor, jak si představují vnitropolitický život, co s politickými stranami, co s Národní frontou, co jednotná strana socialistická, co Slovensko, co zahraniční politika, co s agrárníky?“ Gottwald podle Drtinova záznamu o rozhovoru odpověděl, že „o agrárnících s panem prezidentem přece mluvil, že je to strana, která selhala, v níž se soustředilo nejvíce naší reakce, měla největší sklony fašizující, paktovala s hitlerismem a henleinismem a prostě zradila. Nerozumí tedy dobře této otázce.“

Drtina Gottwaldovi odpověděl, že to je správný přístup, ale že měl rozumět otázce pana prezidenta tak, že jde o to, jak politicky organizovat zemědělský stav, který přece nezmizí, který zůstane, s nímž nutno počítat a jenž sotva se dá zařadit do levého

³² Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 131. Srov. i J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995, s. 165.

³³ Blíže viz Drtinův vzkaz odbojovým skupinám na Slovensku i v českých zemích ze dne 16. července 1944, který byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 83, s. 181.

³⁴ Výňatek Benešova záznamu o rozhovoru s Valem byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 42, pozn. č. 4, s. 187.

bloku.³⁵ Komunisté na konci srpna již s účastí agrárníků v Národní frontě v žádném případě nepočítali a začali odhazovat taktické ohledy, které jim původně bránily svůj názor otevřeně prezentovat. Beneš však s účastí agrárníků či spíše s jejich nově vytvořenou levicovou odnoží v září 1944 stále počítal. Stejně tak i nadále vycházel z toho, že první poválečná vláda bude mít levicovou většinu a v jejím čele bude stát příslušník levice.³⁶ Podle konceptu Benešova programového návrhu ze dne 4. září 1944 se měla Národní fronta skládat z těchto směrů: „Komunisti, soc. demokrati, českoslovenští socialisté, lidovci, agrárníci (bez fašizujícího křídla). Ostatní směry se v té či oné formě k těmto směrům připojí (třeba ve federaci či autonomizaci). Jsou vyloučeni a priori všichni viníci, kolaboranti, fašisti a fašizující elementy. Skutečné a definitivní formace stranické budou vytvořeny v období funkce Prozatímního národního shromáždění. Vláda Národní fronty bude vedena předsedou z levice, neboť prezident soudí, že je v zájmu věci, aby první vláda po převratu měla předsedu orientovaného levicově. Kabinet by v tom případě měl mírnou většinu levicovou, lze-li tři první skupiny nazývat skupinami levicovými a ostatní skupiny Národní fronty pokládat za náležející k centru a pravici. Všechno ostatní rozhodnou pak volby už do Prozatímního národního shromáždění, ale hlavně volby do normálního parlamentu.“³⁷

Pro další úvahy o směřování poválečného politického systému je nezbytné již zde připomenout, že když se členové vládní delegace z řad československých socialistů Uhlíř a Drtina v Moskvě na počátku září 1944 dozvěděli, že jejich strana nemá zastoupení ve slovenských politických orgánech (SNR, národní výbory atd.) a ani se nepočítá s její budoucí účastí v slovenské části Národní fronty, mocně se v Londýně domáhali podpory u předsedy vlády Šrámka a prezidenta Beneše. Uhlíř ve své zprávě do Londýna

³⁵ Drtinův záznam o rozhovoru s Gottwaldem ze dne 30. srpna 1944 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 42, s. 186-187. Gottwald podle Drtinova záznamu na tuto další otázku již nedopověděl.

³⁶ K Benešovým úvahám o budoucím ministerském předsedovi, který měl být představitelem domácího odboje a byl buď „pronásledován nebo se aspoň bezvadně choval“ srov. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 120.

³⁷ Benešův program závěrečných příprav pro přechodné období po osvobození ze dne 4. září 1944 byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6, s. 135-139. V polovině září 1944 poslal Benešův důvěrník H. Ripka ministru Feierabendovi do Washingtonu ve stejném duchu depeši, ve které shmoval politickou situaci v zahraničním i domácím odboji: „V první době, resp. mezidobí mezi osvobozením a řádnými volbami, nezbytná opatření i hospodářská budou vydávána koaliční vládou, v níž budou všichni kromě fašistů a kolaborantů. A ve všech důležitých otázkách se bude uplatňovat autorita prezidenta Beneše, jehož pevně demokratická linie je dobře známá... Nikdo tě nemůže házet na pravici nebo jinam, kam se sám nehodíš. Každý rozumný musí počítat se zemědělci, ale to ještě neznamená, že se musí obnovit agrární strana, jejíž politika nese těžkou odpovědnost za národní katastrofu, ani že se musí tvořit strany na stavovském podkladě.“ Dopis H. Ripky ministru L. Feierabendovi do Washingtonu ze dne 18. září 1944 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 62, s. 233-235.

adresované předsedovi skupiny československých socialistů J. Stránskému ze dne 19. října 1944 popisuje reakci komunistů a soc. demokratů na požadavky zemského vedení jeho strany na Slovensku: „Dne 6. září 1944 žádalo zemské předsednictvo strany, aby naši byli přibráni do klubu soc. stran a později do jednotné soc. strany. Dne 8. září odpověděl jim poslanec Šmidke jménem strany kom. i soc. dem. Cituji doslovně: 'Nereflektuje na sloučení s stranou nár. soc.. Sloučení strany kom. a soc. dem. má svoje ideové základy v Marx. svět. názoru, kdežto Váš návrh nedává podklad pro úspěšnou práci budoucí jednotné strany. Podle našich vědomostí, strana nár. soc. spojila se s Hlinkovou stranou. Dnes neexistuje a v budoucnosti i podle pokynů Dr. Beneše znovu utvořena na Slovensku být nemá.' Proti nám se stále používalo domnělých pokynů p. prezidenta o likvidaci strany. Ani druhá strana na Slovensku, strana dem. s námi zatím přímo nespolupracuje přes vysvětlení, které poslal p. prezident.“³⁸

Beneš žádné podobné rozhodnutí o neobnovení strany československých socialistů nikdy formálně neučinil, komunisté vycházeli z jeho názorů, které jim sdělil ohledně obnovy národně socialistické strany v prosinci 1943 v Moskvě a o kterých jsme se již zmínili v předchozí kapitole.³⁹ Politický vývoj na Slovensku však šel již svojí vlastní, do značné míry autonomní, cestou a ani exilová vláda, ani Beneš neměli na podzim 1944 k dispozici nástroje, kterými by mohli obnovení a účast československých socialistů ve slovenských revolučních orgánech vynutit.⁴⁰ Ze strany Edvarda Beneše k tomu nepochybně chyběla i politická vůle, neboť redukce politických stran na dvě byla jeho dávným veřejně známým přáním, a proti myslí mu nebylo ani ukončení činnosti československých socialistů a jejich rozptýlení do jiných povolených stran.

Na druhou stranu však tato neintervence ve prospěch československých socialistů způsobila, že Benešovy plány o vytvoření jediné levicové strany, ve které by komunisty pacifikovaly spojené síly soc. demokratů a československých socialistů, nemohly být na

³⁸ Uhlířova depeše Stránskému do Londýna ze dne 19. listopadu 1944 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LĚSJK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu*, díl I., dok. č. 86, s. 279-282. Uhlíř zaslal podobnou depeši již v polovině září 1944 předsedovi vlády Šrámkovi. V této depeši se táže, zda prezident skutečně učinil rozhodnutí o tom, že českoslovenští socialisté nemají být po válce obnoveni. Pokud ano, pak proti tomu důrazně protestoval a žádal, aby ho v tomto případě vláda bezodkladně odvolala do Londýna, neboť se nemůže smířit s tím, aby ti nejvěrnější byli vylučováni z celostátního politického života. Tamtéž, dok. č. 86, pozn. č. 2, s. 280. Srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 221.

³⁹ K zvláštní povaze vztahu mezi E. Benešem a národními socialisty v londýnském exilu srov. J. KOČIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: *Moderní dějiny*, roč. 1995, s. 158-169. Podle J. Kociána je dojem, že Beneš v londýnském exilu opustil „své“ národní socialisty, klamný.

⁴⁰ Srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 479.

Slovensku realizovány. Slovenští sociální demokraté se stali pro slovenské komunisty vítaným a velmi lehkým soustem. Z pohledu dalšího vývoje je jistě zajímavé, že exiloví českoslovenští socialisté, kteří se tak bouřlivě domáhali napravení nespravedlnosti, která se stala jejich slovenským spolustraníčkům, se o půl roku později významným způsobem podíleli na politické likvidaci agrární strany, která byla provedena za velmi podobných okolností. Hlásané důvody pro neobnovení agrární strany byly v podstatě totožné jako v případě slovenské pobočky československých socialistů, v tomto případě však již československým socialistům nevadily a za žádnou nespravedlnost je rozhodně nepovažovali, naopak se stali jejich iniciátory a vášnivými propagátory.

Dne 13. září 1944 otiskl československý vládní list Čechoslovák Pácalovo prohlášení přednesené ve Státní radě. Pácal v něm uvedl, že se po svém vstupu do Státní rady od agrární strany odklonil, protože dospěl k přesvědčení, že je zatížena minulostí a nemá být obnovována. Lid je doma podle Pácala nakloněn myšlence revize starého stranictví a on sám, ač nechce předcházet jeho rozhodnutí, bude rozhodně vystupovat proti zájmům velkostatkářů a agrárního velkokapitálu. Vzhledem k publicitě, které se Pácalovu prohlášení v Londýně dostalo, bylo více než patrné, že českoslovenští socialisté ve spolupráci s ostatními stranami Bloku připravují Pácalovo vystoupení jako hlavního reprezentanta nově se rodící zemědělské strany, jež bude ihned po svém ustavení přijata do Národní fronty s odůvodněním, že pro předválečnou agrární stranu ovládanou velkostatkáři a velkokapitálem není v Národní frontě místo.

Pácal navštívil dne 30. září 1944 místopředsedu agrární organizace v exilu L. K. Feierabenda a sdělil mu, že všechny tři socialistické strany jsou proti obnovení agrární strany a lidovci je v tom vydatně podporují. Agrární strana je prý zatížena kolaborací s henleinovci a násilnými manýrami při zakládání Strany národní jednoty po Mnichovu a ostatní strany s ní nechtějí spolupracovat. Všichni však podle Pácala uznávají, že zemědělci, kteří patřili k agrární straně, tvoří důležitou složku národa a mají být zastoupeni v Národní frontě. Proto musí zemědělci vytvořit novou stranu, která by dala jasně najevo, že nesouhlasí s tím, co agrární strana dělala před Mnichovem a po Mnichovu. Nová strana se sice může podle Pácala plně ustavit až doma, ale už v exilu je nutné zajistit její politické uplatnění v Národní frontě. Druhé strany, zejména národní socialisté, tento postup podle Pácala podporují. Pácal proto navrhl Feierabendovi, aby se londýnská agrární organizace veřejně dozvala, že nesouhlasí s tím, co agrární strana

v posledních letech před válkou doma dělala, a aby veřejně prohlásila, že se pokládá za organizaci nové zemědělské strany. Do takové organizace prý Pácal ihned rád vstoupí.⁴¹

Na podzim roku 1944 byla již rovněž v plném proudu komunistická kampaň směřující proti agrární straně, odstartovaná původně článkem R. Slánského „Agrární strana, rolníci a dělníci“, otištěném na počátku března 1944 v Československých listech.⁴² Důvody pronášené při úvahách o nemožnosti obnovit reakční agrární stranu

⁴¹ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 173-174. Feierabend kontaktoval ihned po rozhovoru s Pácalem československého socialistu a Benešova důvěrníka H. Ripku, který popřel, že by měl s Pácalovou návštěvou cokoliv společného, netajil se však tím, že u druhých stran jsou velké námitky proti přibrání agrární strany do Národní fronty a že je těžké je nutit, aby jednaly se stranou, která se podle jejich přesvědčení hrubě provinila na národních zájmech. Dne 4. října 1944 pak soc. demokrat Bechyně Feierabendovi upřímně sdělil, že je nemyslitelné, aby stará agrární strana – stejně jako živnostníci a Národní sjednocení – mohla tvořit s ostatními Národní frontu. Bechyně Feierabendovi vyložil postoj moskevských komunistů k agrárikům a uvedl, že by to byla sisýřovská práce se za těchto okolností pokoušet o zastoupení agráriků v Národní frontě. I Bechyně však Feierabendovi potvrdil, že zemědělský lid, který náležel k agrární straně, musí být zastoupen v Národní frontě, že si to všechny socialistické strany přejí, ovšem pod podmínkou, že to nebude agrární strana ve staré podobě. Bechyně svůj výklad ukončil slovy: „Proč neodhodíte tu přítěž a nestanete se mluvčím nové agrární strany? Zcela jistě se k tomu budete lépe hodit než Pácal, kterého strkají dopředu národní socialisté. Nikdo není tak slepý, aby neviděl, že si z Pácalova hnutí chtějí udělat filiálku, aby v budoucnosti získali lepší politickou pozici, než jakou měli před Mnichovem. A také Šrámek se chce přiživit, protože věří, že mnozí agráři půjdou s ním. Ládičku, poslechněte zkušeného politika, odřekněte se staré agrární strany, a pak budeme spolu mluvit o vstupu zemědělců do Národní fronty.“ Agrární organizace se následně usnesla, že bude dále v Londýně vystupovat jako zástupce zemědělců a žádat jejich rovnoprávné zastoupení v Národní frontě, ale že se zároveň odmítne vzdát vazeb na starou agrární stranu. Toto řešení však ostatní strany neuspokojilo. Soc. demokrat Bechyně například požadoval po Feierabendovi, aby jako zástupci zemědělců podepsali prohlášení, které vinilo agrární stranu z fašismu a z národní zrady. To bylo pro agrární organizaci v exilu zcela nepřijatelné a k žádné dohodě proto nedošlo. Tamtéž, s. 175-176.

⁴² Slánský ve svém článku snažil dokázat, že se z agrární strany, která se vždy prohlašovala za nejspolehlivější státotvornou stranu, stal hrobař republiky: „Vysvětlení nenajdeme v programu této strany, který po dvacet let zůstal nezměněný a vyslovoval se pro demokracii a pokrok, ale v lidech, kteří seděli v jejím vedení a za dvacet let se ze zástupců českých sedláků stali exponenty zemědělského, průmyslového a finančního velkokapitálu. A železná logika zájmu velkokapitálu vede je pak k tomu, že nikoli blaho republiky, ale blaho svých měšců staví nejvýše, že zrazují zájmy národa a státu, také zájmy zemědělského a malorolnického lidu... Masy zemědělského lidu na vlastní kůži poznaly celou tíhu a strašné důsledky národní pohromy, poznaly i její viníky, viděly celý ten politický a morální bankrot hlavních předáků agrární strany. Můžeme právem předpokládat, že z tohoto poznání vyvodí náležité důsledky. Jedním z těchto důsledků, o němž dnes můžeme s naprostou jistotou mluvit, bude, že agrární strana ve své staré podobě a pod svým starým názvem nebude již obnovena, že navždy zmizí z našeho politického života. Je nasnadě otázka, kdo že pak bude politickým představitelem milionových mas zemědělců? Vznikne snad na troskách staré agrární strany nová zemědělská strana? Na tyto otázky my zde v zahraničí nemůžeme dát zatím žádnou definitivní odpověď. O tom si rozhodne náš lid doma sám, ten lid, který dnes za těžké poroby a za cenu drazé placených zkušeností koriguje své staré názory a nabývá nových politických poznatků. Bez lidu doma nelze rozhodovat ani o vytvoření nových politických stran, ani o slučování starých, ani nadekretovat omezení jejich počtu.“ Blíže viz Československé listy, roč. 1944, 1.3.1944, Moskva, R. Slánský, Agrární strana, rolníci a dělníci. Je jistě zajímavé, že podle Slánského argumentace k vyřešení této otázky (kdo bude politickým představitelem zemědělského lidu) zahraniční představitelé oprávnění nejsou, zatímco k podstatně zásadnějšímu rozhodnutí, která strana obnovena bude a která nikoliv, zahraniční představitelé oprávnění jsou. Jinak je však nutné uznat, že část výtek vznesených Slánským na adresu vedoucích představitelů agrární strany o jejich propojení se zemědělským velkokapitálem měla reálný základ, nicméně míra korupce mezi agráři za první republiky žádným výrazným způsobem nepřesahovala míru korupce v ostatních státotvorných stranách. Rozdíl byl v podstatě jen v tom, že agráři díky svým volebním výsledkům drželi „korupčně zajímavější“ resorty.

v osvobozeném Československu se stále opakovaly a lze je přibližně shrnout takto: Agrární strana byla po dvacet let vedoucí silou v republice, z jejích řad pocházel největší počet ministerských předsedů a agrární strana nese proto odpovědnost za to, co se v roce 1938 a 1939 stalo. Zejména v posledních letech se k vedení agrární strany dostala ta nejreakčnější fašistická klika, která ve své zaslepenosti pělala chvalozpěvy na Hitlera a byla zrádnou pátou kolonou Němců v republice. Mnozí činitelé agrární strany po celou dobu okupace aktivně spolupracovali s Němci. Národ by proto smetl každého, kdo by se pokusil obnovovat toto zločinné dědictví agrární strany a jejího vševládného aparátu. Agrárníci navíc v roce 1935 postavili proti ostatním demokratickým stranám svého vlastního kandidáta, aby znemožnili volbu prezidenta E. Beneše.⁴³

Přestože tato argumentace obsahovala mnoho vnitřních rozporů a při hlubším zamyšlení nepůsobí příliš přesvědčivě,⁴⁴ podařilo se s její pomocí vyvolat atmosféru obecné nevraživosti proti agrární straně, která nakonec logicky vyústila v zákaz jejího obnovení. Každý agrárník či jiný příslušník předmnichovské pravice byl považován za anachronismus nehodící se do nové doby a byl proto často označován za reakcionáře, který patří minulosti a není schopen překročit svůj vlastní stín. Pravice v čele s agrárníky byla přitom postupně vylučována z politického dění a z Národní fronty poněkud paradoxně pod heslem budování národní jednoty. Demokratické strany, které se na tomto vylučování z Národní fronty samy významně podílely, měly zažít podobnou zkušenost jako agrárníci přesně o tři roky později. Jen tentokrát se již reakcionáři v politickém spektru posunou významně doleva. Být socialistou a reakcionářem zároveň, nebylo

⁴³ Srov. např. úvahu českého vysílače „Za národní osvobození“ ze dne 18. listopadu 1944 v Moskvě publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 97, s. 307.

⁴⁴ Je nepochybně pravda, že agrární strana hrála v první republice rozhodující roli, ale nikoliv v zahraniční politice, do níž z větší části spadá i vztah Československa k Německu. Ta byla plně v rukou Edvarda Beneše. Komunistická (a socialistická) propaganda tedy vyčítala agrárikům něco (Mnichov), na čem nenesli agrárníci v žádném případě větší odpovědnost než ostatní strany, spíše naopak. Komunistické a radikálně socialistické smýšlení pozdějších kritiků agrární strany československou pozici u Německa či na Západě rozhodně v roce 1938 nezlepšovalo. Nebyli to v žádném případě agrárníci, kteří byli v roce 1938 tmem v oku Daladiera, Chamberlaina či Hitlera. Největší odpovědnost za rok 1938 proto nenesli agrárníci a snaha obvinít je z mnichovské katastrofy postrádala jakoukoliv logiku. Významný podíl agrární strany na nedemokratické autoritativní politice druhé republiky je nezpochybnitelný, ale proti ní většina kritiků nevystupovala. Ostatně agrární stranu již tehdy nahradila Strana národní jednoty, v níž sice agrárníci hráli roli nejvýznamnější, ale za aktivní spolupráce ostatních demokratických stran. Rovněž kolaborace s nacistickým okupantem se sice nepochybně týkala i řady členů agrární strany, ale nikoliv agrární strany samotné, která se žádným konkrétním způsobem na kolaboraci nepodílela. Stejně jako někteří její členové kolabovali, jiní její členové působili aktivně v odboji. Zatímco v prvním případě šlo podle rozpoutané kampaně o akci agrární strany, v druhém případě o akci jednotlivců, kteří s agrární stranou zřejmě vůbec nesouviseli.

ještě na sklonku druhé světové války v Londýně dost dobře možné, o tři roky později však již bylo možné prakticky cokoliv.

V polovině listopadu 1944 komunistický člen Státní rady V. Nosek v dopise K. Gottwaldovi do Moskvy na adresu Bloku poznamenal: „Vliv a přání ‚Hradu‘ je u našich partnerů rozhodujícím faktorem. Velikou myšlenku politiky Bloku naši partneři ještě asi dosud nepochopili. Nár. soc. a někteří soc. dem (ministři) stále považují politiku Bloku za něco přechodného, jako formu spolupráce s komunisty, dokud tito nejsou ve vládě. Druzí soc. dem. (Bechyně a spol.) politiku Bloku považují za seskupování marxistů (to znamená, že chtějí úplně vynechat nár. soc.) k „socialistickým“ úkolům. Mimo to mezi skupinou Bechyněho a nár. soc. jsou veliké osobní rozpory, takže nár. soc. prohlásili, že s Bechyněm v Bloku sedět nebudou. Za této situace musíme jednat s našimi partnery odděleně, což naší práci nesmírně ztěžuje.“⁴⁵

Když ministr financí Feierabend přišel na konci listopadu 1944 k Benešovi podat demisi z důvodu nesouhlasu se zahraniční politikou zahraniční akce a přílišným vlivem komunistů ve vnitřních věcech, Beneš mu sdělil: „Z hlediska vnitropolitického pak byste nemohl provést větší hloupost, než odcházet z vlády. Chcete přeci mít účast v Národní frontě a nesmíte utíkat před tím, než se bude o ní jednat. Odchodem z vlády byste ztratil ze svého vlivu a prestiže. Musíte ve vládě zůstat. Neberu na vědomí, že jste mi podal demisi, a nebudu o tom s nikým mluvit, a vše vám doporučuji, abyste také sám o tom s nikým nemluvil.“⁴⁶

Pokud by Beneš tehdy Feierabendovu demisi přijal, mohl si do budoucna ušetřit spoustu starostí se zastoupením odnože agrární strany v Národní frontě. Beneš tak neučinil velmi pravděpodobně proto, že ještě stále věřil, že se mu podaří účast „levých“ agrárníků v Národní frontě prosadit. Blok tří dělnických stran za tiché spolupráce lidovců měl však tehdy již jiné plány a nanejvýše byl ochoten v Národní frontě připustit členství Pácalovy skupiny.

⁴⁵ Noskův dopis K. Gottwaldovi ze dne 13. listopadu 1944 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 96, s. 305-307. K problémům akceschopnosti Bloku od léta 1944 srov. zejména B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 360 an.

⁴⁶ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 189-190. Feierabend k tomu uvádí, že na vnitropolitický důvod proti demisi dříve nemyslel a že si uvědomil, že má Beneš pravdu, když tvrdí, že by udělal chybu, kdyby odešel z vlády: „Můj rozchod s Bechyněm mě přesvědčil, že socialistický blok je proti přijetí agrární strany do Národní fronty a snaží se s pomocí Pácala podporovat novou zemědělskou stranu. Tomu bylo nutno zabránit, a to velmi rozhodně...Dokonce jsem v Benešově poznámce viděl náznak, že počítá s agrární účastí v Národní frontě a že počítá se mnou jako hlavním vyjednávačem.“

V rozhlasovém projevu do vlasti z 23. prosince 1944 Beneš opět potvrdil, že vláda bude vytvořena na základě celonárodní fronty tak, že se jí zúčastní „všichni političtí činitelé od levice až k pravici, kteří nespolupracovali s Němci a nejsou vinni fašismem.“ Hned vzápětí však Beneš poprvé výslovně naznačil, že se vlády zúčastní jen ti političtí činitelé, kteří „chápu ducha nové doby“.⁴⁷ Nezbytným předpokladem pro účast v nové vládě tedy již neměla být pouze účast v odboji či alespoň politická pasivita v době německé okupace, ale nyní již i pochopení „pro ducha nové doby.“ Sotva si lze představit vágnější a zneužitelnější měřítko pro posuzování kvalifikace vládnout, nicméně ti, kteří pochopení pro ducha nové doby měli, se podobnými subtilnostmi již dávno nezabývali.

Na počátku ledna 1945 se Beneš sešel při obědě s vůdci agrární organizace v exilu Feierabendem a Lichnerem. Hned na úvod agráři poznamenali, že je druhé strany ignorují, k žádným jednáním o vstupu do Národní fronty je nepozvali a jednají s nimi, jako kdyby byli prašiví. Beneš se jen smál a tvrdil, že oni žádnou prašivinou rozhodně netrpí a že on je prý rozhodně pro to, aby všechny demokratické strany byly členy Národní fronty. Nyní, když vidí, co se děje na Podkarpatské Rusi a na Slovensku, není pro tři, nýbrž pro pět až šest stran, z nichž jednou by byli komunisté. Dále je pro to, aby se demokratické strany spojily ve volební blok proti komunistům. Když se Lichner Beneše zeptal, které zkušenosti ho vedou k tomu, že chce tak velký počet stran, Beneš odpověděl, že na Slovensku poznal, jak jednotná socialistická strana není vhodným politickým nástrojem, poněvadž slovenští komunisté spolkli sociální demokraty, ač byli sociální demokraté silnější. Socialistické křídlo Slovenské národní rady je vedeno čistě komunisticky.

Beneš se při rozhovoru rovněž divil, že Ursíny dělal všechno s komunisty v poměru 50:50, čímž je prý posílil. Lichner ho opravil, že poměr 50:50 znamenal polovinu vlivu pro demokraty a čtvrtinu pro sociální demokraty a čtvrtinu pro komunisty. Ursíny byl prý přesvědčen, že sociální demokraté povedou. Na Feierabendovu otázku, proč počítá se šesti stranami a jaká má být ta šestá, Beneš prý odpověděl, že by si přál, aby počet nesocialistických stran byl stejný jako socialistických, a ze šestá strana by měla být napravo od zemědělců. Závěrem uvedl, že nemá starost, že by se agráři při tvoření Národní fronty neuplatnili.⁴⁸ Ani po tomto přátelském rozhovoru však agráři k jednání o Národní frontě nikdo nepozval.

⁴⁷ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 249.

⁴⁸ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 205 nebo J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 394.

Na konci ledna a v únoru se konalo v Londýně několik jednání prezidenta Beneše s představiteli jednotlivých stran Národní fronty a s agrárníky. Protože tato jednání byla pro další formování poválečného politického vývoje zcela klíčová, budeme se jim nyní podrobně věnovat. Na neformální schůzce ministrů exilové vlády 25. ledna 1945 Beneš uvedl, že už jednal o sestavení nové vlády s komunisty, a to jako s prvními, protože se pokládají za největší stranu a on sám má dojem, že největší stranou budou. Řekl jim prý, že v českých zemích počítá s pěti stranami: Komunistickou, sociálně demokratickou, národněsocialistickou, lidovou a zemědělskou.⁴⁹ Slováckům chce dát ve vládě čtvrtinu až třetinu míst podle toho, jak se o tom dohodne se Slovenskou národní radou. Komunisté prý po něm žádali ministerského předsedu, ministra zahraničních věcí a další dva členy vlády. Beneš jim prý ale radil, aby nechtěli ministerského předsedu, že by to neposloužilo ani jim, ani státu, a poznamenal, že má dojem, že to uznali. Dále prý oznámil komunistům, že si přeje, aby se volby do národních výborů konaly stejným způsobem jako za první republiky, a že je rozhodně proti aklamaci.⁵⁰ Komunisté to podle Beneše vzali na vědomí. Beneš ministrům nakonec oznámil, že jako s komunisty bude jednat také s druhými stranami a bude chtít znát jejich požadavky.⁵¹ Jak vyplývá z obsahu výše uvedené Noskovy depeše, byl tedy v té době již Beneš dohodnut s komunisty, že agrární strana obnovena nebude. Ještě stále však počítal s účastí zástupců zemědělského lidu v Národní frontě. Zůstávalo však otázkou, kdo by těmito zástupci vlastně měli být. Na 31. ledna 1945 si přitom Beneš domluvil jednání o nové vládě s vedoucími představiteli agrární organizace v exilu Lichnerem a Feierabendem.

⁴⁹ Nosek o tomto jednání s Benešem, které se konalo dne 22. ledna 1945, v depeši ze dne 31. ledna 1945 Gottwaldovi do Moskvy vzkazoval: „Nová vláda má být vládou Národní fronty a rozhodujícím jádrem má být blok dělnických stran plus katolíci a zástupci zemědělců. Nepočítá se však se stranou agrární. Rozmluva byla vedena i o budoucím programu nové vlády a našim podkladem byl Váš dopis ze dne 21. 12. 1943. Zejména bylo mluveno o tom, že: 1. nová vláda a veřejná správa vyjde z národních výborů podle Vám známého dekretu o NV; 2. jedním ze základních úkolů bude docílení jasné dohody se Slováky; 3. bude nutné provést pronikavé zásahy do hospodářství a novou pozemkovou reformu, 4. republika bude muset být vyčištěna od nacistů, fašistů, zrádců a kolaborantů; 5. nová čs. armáda bude budována na nových základech; 6. bude zabezpečena všechna pomoc obětem války a perzekuce, 7. snaha bude, aby odbory, družstva, tělovýchovné hnutí, apod. byly naprosto jednotné. V zahraniční politice zůstává základem smlouva čs.-sovětská a její plnění nejen co do litery, nýbrž hlavně co do ducha a to na všech úsecích. Zdůraznili jsme a prezident je také toho názoru, že vše má být dohodnuto s konečnou platností teprve po osobních rozhovorech s Vámi a se Slovenskou národní radou.“ Na závěr depeše pak Nosek informuje Gottwalda o tom, že se vyskytla možnost, aby s prezidentem přijelo do Moskvy několik londýnských politických činitelů – včetně komunistických – k jednání a žádá ho rychlou odpověď, zda tuto možnost vítá, či nikoliv. Depeše byla publikována in: B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 618-619 nebo M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 110, s. 338-340.

⁵⁰ Komunisté vždy požadovali provedení voleb do národních výborů na veřejných schůzích aklamací.

⁵¹ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 207-210. Feierabend k jednání ve svých pamětech dodává, že se rozešli s Benešem přátelsky, měli však pocit, že jim neřekl vše, co ví a co by měli vědět.

Ještě před plánovaným jednáním zaslal Beneš Fierlingerovi do Moskvy depeši, ve které ho seznámil se svými plány na ustavení první domácí vlády bezprostředně po příjezdu do Košic a dodal: „proto přistupuji už nyní k jednání o ustavení vlády nové a chtěl bych ještě v Londýně, pokud možno, všechno připravit, aby doma dlouhého jednání nebylo a zejména nenastaly žádné komplikace. Začal jsem dne 22. ledna 1945 jednání se stranou komunistickou, kterou zde v jednání zastupuje kolega Nosek. Vyložil mi, jak se na tvoření vlády dívají komunisté a jaké budou jejich požadavky. Druhý den jsem jednal s dr. Šrámkem jako předsedou strany lidové. V nejbližších dnech budu jednat se skupinou československých národních socialistů, pak sociálních demokratů a zemědělců. Vláda bude složena ze stran Národní fronty, tj. z komunistů, sociálních demokratů, československých socialistů, lidovců a českých zemědělců a z delegátů Slovenské národní rady, kteří budou ve vládě zastupovat Slovensko.“⁵²

Při jednání s Feierabendem a Lichnerem dne 31. ledna 1945 Beneš nejprve agrárikům znovu potvrdil, že již jednal dne 22. ledna 1945 o nové vládě s komunisty. O tom, že se s komunisty domluvil, že stará agrární strana nebude obnovena se však opět nezminil. Komunisté mu prý řekli, že budou nejsilnější stranou a že žádají ministerského předsedu a čtyři ministry. Nato je prý informoval, že není v zájmu státu, aby měli ministerského předsedu. Protože českoslovenští socialisté v té době žádali rovněž čtyři ministerstva a mezi nimi i ministerstvo vnitra, Lichner Benešovi sdělil, že v tom případě žádá za agráriky jako nejsilnější předválečnou stranu 5 ministrů s takovými resorty, které by odpovídaly významu strany. Konkrétní ministerstva Lichner s Feierabendem nejmenovali, ale uvedli, že by nepovažovali za vhodné, aby ministerstvo zemědělství dostal příslušník některé socialistické strany, a že by bylo záhubné, kdyby komunisté dostali ministerstvo vnitra i obrany. Beneš Feierabendovi s Lichnerem odpověděl, že určitě nedá ministerstva vnitra a obrany do rukou jedné strany, neboť není možné, aby jedna strana měla v rukou armádu i četníky. Tyto resorty musí podle něj být rozděleny, aby jedna strana kontrolovala druhou.

Dále si Beneš vyhrazoval právo obsadit ministerstvo zahraničních věcí svým vlastním člověkem. Pokud však jde o obsazení křesla ministra zemědělství, Beneš s Feierabendem a Lichnerem nesouhlasil, neboť komuniste podle něj může být stejně dobrým ministrem zemědělství jako agrárik a nebál by se mu svěřit ani pozemkovou reformu. Komunisté prý dobře vědí, že půda musí u nás zůstat v soukromém vlastnictví,

⁵² Depeše E. Beneše Z. Fierlingerovi zasláná do Moskvy dne 29. ledna 1945 byla publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 109, s. 337-338.

ježto domkář a maloročník lpí na svém políčku více než velkostatkář. Ostatně komunisté podle Beneše jasně prohlásili, že nechtějí socializovat půdu, a on jim věří, poněvadž jinak by ztratili všechny venkovské hlasy.⁵³ Lichner s Feierabendem odcházeli od Beneše dne 31. ledna 1945 v domnění, že se s nimi počítá do Národní fronty, v lepším případě jako se zástupci agrárníků, kteří se podíleli na odboji nebo v horším případě jako se zástupci v budoucnosti nově vytvořené zemědělské strany, která v poválečném Československu naváže na předmnichovskou agrární stranu.

V návaznosti na výše zmíněná jednání s Benešem o složení Národní fronty a programu nové vlády však přijala skupina československých socialistů dne 31. ledna 1945 usnesení, ve kterém se mj. uvádí: „Vláda má svým složením představovat Národní frontu. Národní frontu utvoří vedení stran národně socialistické, komunistické, sociálně demokratické a lidové, jakož i těch řad zemědělských, které žádnou z těchto stran se nebudou považovat zastoupeny. Utvoření vlády na tomto základě neprejudikuje další změny v soustavě a počtu politických stran, k jakým by svobodnou dohodou a bez vzájemného nátlaku docházelo. Za představitele zemědělských vrstev považujeme v zahraničním státním zřízení jenom kolegu Pácala. Ti, kdož se dohodnou o utvoření nové vlády, přičiní se na Slovensku mezi svými politickými přáteli, aby se tam utvořily složky Národní fronty podle zásad stejných nebo obdobných. Ještě před jmenováním nové vlády bude připraveno prohlášení o jejím akčním programu až do řádných voleb do Národního shromáždění... Skupina čs. socialistů nemá námitek, aby předsedou vlády byl příslušník kterékoliv socialistické strany. Doporučujeme, aby socialistické strany měly v první vládě zastoupení paritní. Kdyby se postupovalo jinak, vyhrazujeme si, aby počet jejich zástupců ve vládě byl nejvýše o jednoho menší než počet zástupců strany komunistické. Doporučujeme, aby socialistickým stranám byla svěřena ministerstva zahraničních věcí, vnitra, národní obrany, financí a zemědělství... Kandidaturu zemědělské skupiny (Pácal) na účast ve vládě podporujeme. Doporučujeme posléze, aby v první vládě zůstal ministr Slávik.“⁵⁴

Osud exilové agrární organizace byl tímto usnesením v podstatě zpečetěn. Bylo zcela zřejmé, že komunisté a sociální demokraté vyšachování agrární exilové organizace z Národní fronty za pomoci Pácalovy skupiny v žádném případě nebudou rozporovat.

⁵³ Bliže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 209.

⁵⁴ Usnesení československých socialistů ze dne 31. ledna 1945 bylo publikováno in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 111, s. 340-341.

Usnesení ostatně jen formálně potvrzovalo dřívější dohodu Bloku dělnických stran o tom, že agrární stran nebude po válce obnovena.

Dne 2. února 1945 zaslal Gottwald Benešovi do Londýna zprávu, ve které mu sdělil, že KSČ považuje jednání o vytvoření nové vlády za včasná a projevuje ochotu se jich zúčastnit. Výše popsaná jednání Beneše s V. Noskem však Gottwald označil za předběžná a navrhl Benešovi, aby se v zájmu rychlého a hladkého průběhu jednání se svými nejbližšími spolupracovníky, jakož i s londýnskými představiteli v úvahu přicházejících politických skupin, vydal ihned do Moskvy, kde by mohli představitelé londýnského a moskevského zahraničního odboje za účasti zástupců ze Slovenska a za předsednictví Beneše projednat všechny programové a osobní otázky nové vlády.⁵⁵ O den později pak Gottwald v další depeši do Londýna, tenkrát adresované V. Noskovi, sděluje, že vítá a i sám navrhl, aby s prezidentem Benešem přijeli do Moskvy odpovědní představitelé oněch politických skupin, které pro tvoření nové vlády přicházejí v úvahu. Za žádoucí by například považovala KSČ přítomnost Šrámka, Davida, Ripky, Pácala a samozřejmě i jiných soudruhů.⁵⁶ Pro další naše úvahy tu především zaznamenejme, že Gottwald na začátku února sám zcela bez nátlaku Benešovi nabídl předsednictví při jednáních o programu nové vlády a tedy i možnost do jednání zásadním způsobem zasahovat, podporovat demokratické strany a z pozice své autority otupit případná nepřijatelná ostří vládního programového prohlášení. KSČ rovněž ještě tehdy v souladu s výše citovaným usnesením československých socialistů počítala s tím, že součástí Národní fronty bude i nová zemědělská strana prozatím reprezentovaná Pácalem.

Dne 8. února 1945 ministr spravedlnosti a vůdce československých socialistů J. Stránský na neformální schůzce ministrů exilové vlády u prezidenta Beneše jménem socialistického Bloku potvrdil, že se Blok usnesl, že zemědělce má při moskevských jednáních o nové vládě Národní fronty zastupovat Pácal. Feierabend s Lichnerem vyjádřili jménem agrární organizace s tímto postupem nesouhlas. Proti se vyslovil i J. Masaryk, podle něhož se Pácalovi nedostává pro takové zastupování potřebných mravních kvalit. Feierabend následně pohrozil demisí a ze schůzky prezidenta s ministry exilové vlády předčasně odešel.⁵⁷ Ještě téhož dne Beneš Feierabendovi telefonoval a sdělil mu, že chápe, že se rozhořčil a odešel, neboť i podle něj socialistický Blok provedl hloupost. Žádal ho však, aby nic nedělal bez řádného rozmyšlení. Feierabend Benešovi

⁵⁵ Depeše K. Gottwalda E. Benešovi do Londýna ze dne 2. února 1945 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 112, s. 342.

⁵⁶ Tamtéž, dok. č. 113, s. 343.

⁵⁷ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 210-211.

odpověděl, že jedinou možnou reakcí je demise, ale že si přes víkend ještě vše rozmyslí a že k němu v pondělí přijede. Beneš reagoval, že na demisi nesmí Feierabend ani pomyslet, že usnesení Bloku bylo skutečně hloupé a že Pácal do Moskvy nesmí v žádném případě jet. Feierabend konstatoval, že považuje za nepřipustné, aby se tři strany dohodly na tom, kdo má být zástupcem čtvrté, a že je to asi tak, jako kdyby se agráři usnesli, že zástupcem komunistů při moskevských jednání má být předseda Živnobanky dr. Preiss. Beneš se tomu smál a pozval Feierabenda na pondělí 12. února 1945 do svého domu v Aston Abbots.⁵⁸ O den později Stránský, Masaryk i Lichner Feierabenda informovali, že Beneš skutečně rozhodl, že Pácal do Moskvy k politickým jednáním nepojede.

Dne 12. února 1945 Ripka při obědě Feierabendovi řekl, že se na usnesení socialistického Bloku nedá nic měnit a že usnesení bylo učiněno, poněvadž nebyl ochoten se zříct staré agrární strany.⁵⁹ Zároveň Feierabendovi naznačil, že zemědělská strana, kterou měl v Moskvě původně Pácal zastupovat, měla být odlišná od předválečných agráriků. Ripka dále uvedl, že si jsou vědomi toho, že komunisté budou chtít využít přátelství Československa se Sovětským svazem pro své stranické cíle, ale je prý zbytečné si z toho dělat nějaké starosti. Druhé strany socialistického Bloku, zejména národní socialisté, se postarají, aby komunisté byli zneškodněni, socialistický Blok je k tomu prý vhodnou taktickou pomůckou. Proto je důležitý.⁶⁰

Téhož dne se sešel Feierabend i s Benešem, aby mu podal ohlášenou demisi. Beneš se prý snažil Feierabenda přemluvit, aby tak nečinil, a mimo jiné znovu uvedl, že socialistický Blok provedl hloupost.⁶¹ Chápe sice stanovisko Bloku, že nechce v příští vládě spolupracovat se starou agrární stranou, a sám nemá možnost toto stanovisko

⁵⁸ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 400.

⁵⁹ Ripka Feierabendovi při obědě rovněž sdělil, že by ho neradi ztratili, a navrhl mu, aby dělal ministra odborníka. Feierabend prý odpověděl, že ministrem odborníkem být nechce. Tutéž nabídku učinil Feierabendovi se stejným výsledkem o několik dní později i vůdce národních socialistů Stránský. Stránský zároveň Feierabendovi sdělil, že mu Beneš řekl, že v příští vládě budou vyhrazena agrárikům dvě křesla. Dále Feierabenda informoval, že k utvoření jednotné socialistické strany nedojde a že národní socialisté komunisty jen blaší. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 405.

⁶⁰ Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky III.*, s. 213.

⁶¹ Podle deníkového záznamu J. Opočenského Beneš při tomto rozhovoru Feierabendovi sdělil, že vláda je jeho vládou a on, že Feierabendovi nic neudělal a že má proto zůstat. Poté se Beneš vyslovil velmi ostře proti Pácalovi a nazval ho zrádcem. Navrhl věc vyřešit tak, aby Feierabend, pokud na tom trvá, podal demisi, ale s tím, že ho Beneš pověří vedením záležitostí ministerstva financí až do ustavení nové vlády. Beneš Feierabenda vybízel, aby se v republice opřel o družstva a vytvořil novou organizaci selského lidu. Beneš nevěřil, že by Pácal byl schopen rozrazit agrární stranu. Zároveň si však Beneš prý dobře uvědomoval, že se zde bojuje o voličstvo venkova. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 401.

zakazovat, ale Blok tomu neměl podle Beneše dávat výraz způsobem, jakým to provedl. Ztotožnil svou nelibost vůči agrárikům s osobou Feierabenda a to nebylo ani spravedlivé, ani politicky správné. Tato hloupost měla však podle Beneše jednu dobrou stránku, totiž že Pácal do Moskvy nepojede.⁶² Beneš Feierabenda v rozhovoru znovu ubezpečil, aby neměl žádné obavy, že by Československo mohlo být zkomunizováno. Komunistická strana podle něj sice bude hrát po válce v domácí politice značnou roli, ale bude to moci dělat jen v koalici s druhými socialistickými stranami a ty budou automaticky mírnit její radikalismus. Komunisté se podle Beneše již přesvědčili, že v Československu je politická diktatura jedné strany nemyslitelná a že by usilování o ni vedlo jen k jejich porážce. Tak si budou podle Beneše postupně zvykat na demokratické metody a nutnost spolupráce s druhými.

Beneš rovněž znovu hovořil o svém starém přesvědčení, že se Sovětský svaz bude postupně měnit a přejde od diktatury k nějaké nové formě, která se bude podobat demokracii, a že tento sovětský příklad bude mít vliv i na československé komunisty. To ale podle Beneše neznamena, že mohou demokratičtí českoslovenští politici přestat být bdělými. Proto prý Beneš hájil jednotnou socialistickou stranu, v níž by komunisté byli jen jednou složkou, a když se mu to nepodařilo, myslí si, že socialistický Blok bude důležitou institucí, která bude držet komunisty na uzdě. Nyní hájí názor, že má být pět českých stran, mezi nimi i zemědělská strana, aby nesocialisté byli protiváhou socialistům. Rozhodl se, že pojede domů přes Moskvu, aby tam byl při politických jednáních a mohl na ně vykonávat vliv, ač jako prezident republiky nemá právo se jich účastnit.⁶³

Na Feierabendovu žádost, aby nejezdil do Moskvy a odjel až do Prahy přímo z Londýna, Beneš odpověděl, že jeho místo je mezi demokratickými politiky, když jde o jmenování nové vlády, zejména první vlády v osvobozené vlasti. Nikde nemůže tak dobře sledovat politická jednání jako na místě samém a popřípadě na ně vykonávat vliv. Do

⁶² I s odstupem času je obtížné určit, zda Benešovo rozhodnutí, že Pácal do Moskvy nepojede, skutečně bylo „dobrou stránkou“ Feierabendovy akce, či nikoliv. Pácal byl samozřejmě pouze bezvýznamnou a bezmocnou loutkou, která na osudu pokojného a nedůstojného směřování poválečného Československa do sovětské sféry vlivu nemohla nic změnit. Na podkladech jím nově založené zemědělské strany však teoreticky bylo možné vybudovat nesocialistickou stranu drobného rolnictva, jejíž zástupci se v únoru 1948 mohli připojit k demisi zástupců demokratických stran. Mnohem pravděpodobněji by však tato strana byla od počátku proniknuta a ovládnuta komunistickými agenty, kteří by její politiku určovali v souladu se zájmy KSČ. Post ministra zemědělství by KSČ nové zemědělské straně v žádném případě nepřepustila, a tak by se tato nová strana drobných rolníků ocitla hned na počátku na politické periferii za nezájmu většiny voličů.

⁶³ Již jsme výše viděli, že Gottwald toto právo Benešovi v žádném případě neupíral. Demokratické strany by Benešovo vedení jednání o nové vládě rovněž uvítaly. Této otázce se však budeme podrobně věnovat později.

vlasti se prý musí vrátit z východu, poněvadž z východu bude republika osvobozena. Na Slovensku je pak jeho přítomnost nutná z důvodů československé státnosti. Dalším důvodem, proč musí jet do Moskvy, je prý i tamní přítomnost zástupců Slovenské národní rady. Beneš Feierabendovi následně sdělil, že nemusí mít žádnou starost, že by při jmenování nové vlády na sebe nechal působit nějaké vlivy. Už předem oznámil komunistům, že si vyhrazuje obsazení ministerstva zahraničních věcí a že ministerstva vnitra a národní obrany nedá jedné straně. Tyto dva resorty musí být podle Beneše stranickopoliticky tak obsazeny, aby jedna strana kontrolovala druhou. Není tudíž důvodu se obávat, že by někdo v Moskvě mohl mít na něho neblahý vliv. Beneš Feierabendovi prý na závěr sdělil, že by mu dával špatné vysvědčení, kdyby se domníval, že nějaké místo na světě může mít vliv na jeho rozhodování při sestavování nové vlády, a že nemusí mít žádné starosti, že by komunistům dal rozhodující resorty. Zároveň ale uvedl, že nepřichází v úvahu, aby hospodářsky důležitá ministerstva byla v rukou nesocialistů, jako tomu bylo za první republiky. Feierabend demisi přes Benešovo naléhání nakonec podal, Beneš ji přijal a pověřil ho výkonem jeho úřadu ministra financí až do ustavení nové vlády.⁶⁴

O den později dne 13. února 1945 Beneš do Moskvy vzkazoval, že „vládu budou tvořit komunisté, soc. demokraté, čeští socialisté, lidovci a zemědělci. Podle dosavadní diskuse byli by patrně ve vládě dva čs. socialisté, dva lidovci, dva čeští zemědělci (bude-li jich), čtyři Slováci (dva leví a dva praví), jeden neutrální (Masaryk). Diskuse o předsedovi vlády nechává se až na konec, početní účast komunistů a sociálních demokratů se dohodne v Moskvě. Rozdělení resortů až na tři – čtyři nebude patrně dělat větších nesnází. Vládu pokládat za docela provizorní, dokud se v plné volnosti nebude moci vyslovit osvobozená Morava a Čechy... Dále bylo dosud politickým jednáním stran dohodnuto, že zároveň pojede min. předseda Šrámek, za komunisty Nosek a Laštovička, za soc. dem. Majer a Bečko, za čs. socialisty Stránský a David, aby se účastnili politických jednání s našimi politickým činiteli, dlíci v Moskvě, a se Slovenskou

⁶⁴ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 214-216. Ještě téhož dne večer Benešův kancléř Smutný Feierabendovi sdělil, že po návratu domu by měl začít organizovat nové hnutí selského lidu, že on i Beneš jsou přesvědčeni, že by se přitom mohl opřít o mohutnou organizaci zemědělských družstev. Beneš s tím prý počítá a řekl Smutnému, aby ho k tomu vybízel. Smutný dále uvedl, že prezident od začátku neschvaloval Pácalovu akci a pokládal Pácala za nedůstojného zástupce zemědělského lidu. Akce socialistického Bloku proti agrárikům prý není osobní, ale čistě politická, při níž jde o hlasy venkovského voličstva. Smutný se domníval, že je to komunistický manévr, který byl vypočítán na to, aby se národním socialistům nepovedlo tažení s Pácalem a komunisté mohli z něho těžit. Zdůraznil, že ale ani on, ani prezident neví nic o dalších plánech socialistického Bloku proti agrárikům.

národní radou. Hned Vám sdělím, jestli ještě někdo jiný pojede k těmto polit. jednáním.“⁶⁵

Ještě 13. února 1945 tedy Beneš stále počítal s účastí dvou zástupců zemědělců v nové vládě, ale samotná účast zástupců zemědělců při jednáních v Moskvě již zjevně nebyla na pořadu dne. O den později dne 14. února 1945 napsali Feierabend s Lichnerem Benešovi dopis, v němž požadovali, aby k jednání v Moskvě byli přibráni i zástupci agrárníků, a to Lichner a Sahánek.⁶⁶ V dopise oba autoři uvedli, že považují Feierabenda za zástupce zemědělského lidu, ale přesto ho nenavrhují, naopak místo něho navrhují Lichnera, který se sice považuje v první řadě za zástupce Demokratické strany na Slovensku, ale na základě dohody s Ursínym zůstal i nadále v těsné spolupráci s londýnskými zástupci českého zemědělského lidu.⁶⁷

Dne 15. února 1945 pak Beneš obdržel společný dopis Bloku od zástupců komunistické strany (Nosek), soc. demokracie (Bečko) a československých socialistů (Stránský), v němž se konstatovalo, že „socialistické strany odmítají jednat zde v zahraničí o čemkoliv se skupinou, jež se tu utvořila ze zástupců různých složek někdejší strany republikánské“, kteří se cítí – jak dopisem ze dne 22. května 1944 ohlásili Noskovi, Bechyněmu a Stránskému – „oprávněnými ve jménu této strany mluvit“. Agrární strana se svou účastí na politickém rozvratu republiky z politické Národní fronty sama vyloučila, a proto jsou socialistické strany ochotny jednat jen s takovými zemědělskými činiteli, kteří se této strany zřekli a její činnost odsoudili.“⁶⁸ Jak mohli zástupci sociálních demokratů a národních socialistů, včetně obou signatářů tohoto dopisu, sedět téměř pět let v exilové vládě se zástupci agrárníků, jejichž strana „se svou účastí na politickém rozvratu republiky z politické Národní fronty sama vyloučila“, se v dopise neuvádělo. Z jejich pohledu šlo jistě jen o drobný, nijak problematický detail na nevyhnutelné cestě směřující k poválečné humanitní demokracii.

⁶⁵ Společná depeše E. Beneše a H. Ripky československému velvyslanectví do Moskvy ze dne 13. února 1945 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 115, s. 345-346.

⁶⁶ Dne 13. února se agrární organizace v Londýně na svém zasedání jednomyslně usnesla, že české agrárníky má zastupovat při moskevských jednáních E. Sahánek. Sahánek byl náhradním řešením, když Feierabend nabídku odmítl s tím, že musí jet do Moskvy někdo, proti komu nebudou moci socialisté a komunisté vznášet námitky, a to on, jakožto bývalý člen protektorátní vlády není. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 401 nebo L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 219-220.

⁶⁷ Blíže viz B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 629.

⁶⁸ Blíže viz B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 630. Srov. i J. ROKOSKÝ, Zákaz agrární strany a pokusy o její obnovení v letech 1945-1948. in: Zemědělství na rozcestí 1945-1948, Uherské Hradiště 1999, s. 77an.

Za této situace mohl zachránit členství bývalých agrárníků v Národní frontě, byť pod změněným jménem, jen prezident Beneš, a to pokud by se celou vahou svého úřadu a své nesporné autority za bývalé agrárníky zaručil. Vzhledem k Benešovým sympatiím, či spíše averzi k předválečné agrární straně však nebylo možné podobný krok v žádném případě očekávat. Ostatní strany Benešovu nedůvěru k agrární straně dobře znaly, a proto s podobným krokem ani nepočítaly. Národní socialisté, stejně jako vůdce lidovců Šrámek, chtěli Benešovy averze vůči agrárníkům využít ve svůj stranický prospěch a s odkazem na komunistické požadavky zahodili všechny demokratické zásady a diktovali si, kdo má zastupovat zemědělskou stranu při jednáních v Moskvě. Komunisté neměli sebemenší důvod hloupou a naivní hru demokratických stran narušovat, neboť již tehdy tušili, kdo bude sklízet politické zisky spojené s neobnovením agrární strany. Politická hodnota křesla ministerstva zemědělství v únoru 1945 prudce stoupla a komunisté si toho byli velmi dobře vědomi.

Téhož dne 15. února 1945 Beneš Opočenskému při rozhovoru sdělil, že by Feierabend neměl prosazovat stanovisko, že ho ti druzí musí uznat za zástupce zemědělského lidu. Ať jde teď stranou, jeho čas ještě přijde, protože zemědělci sami budou po něm volat, neboť on je jejich politické aktivum, důkaz, jehož prostřednictvím mohou dosvědčit svoji účast v revoluci. Na druhou stranu vyjádřil pochybnosti, že se Feierabend prosadí, neboť není politická individualita, je prý příliš čestný a ti gangsteři ho vždy odstrčí stranou. Podle Beneše selskému lidu není dáno bojovat za morální hodnoty, neboť je příliš oddán materiální stránce života. Proto se bude Feierabend obtížněji prosazovat.⁶⁹ Dělnická třída byla pro boj za morální hodnoty disponována podle Beneše zjevně mnohem lépe.

O den později dne 16. února 1945 sdělil Nosek Gottwaldovi do Moskvy, že „po jednání v Bloku byli skupinami samostatně navrženi tito kandidáti k politickému jednání: za čs. socialisty dr. Stránský a posl. David, za soc. dem. ministři Majer a Bečko, za komunisty Nosek a Laštovička. Dále nám bylo sděleno, že Šrámek přijede, a sdělte, můžete-li zaříditi pozvání pátera Hály k jednání do Moskvy. Pácal pravděpodobně nepříjede. Vysvětlíme osobně. V Bloku bylo jednomyslně rozhodnuto, že stará agrární

⁶⁹ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 402.

strana a její představitelé nepřichází v úvahu jako politický partner v Národní frontě, což bylo prezidentovi také společným rozhodnutím sděleno.⁷⁰

Téhož dne 16. února 1945 Beneš v posledním londýnském rozhlasovém poselství domů do vlasti prohlašoval, že „aniž bychom chtěli předbíhat událostem a rozhodnutím doma, soudíme, že nová vláda bude reprezentovat to, čemu zde říkáme Národní fronta, tj. všechny hlavní vrstvy národa: dělnictvo a zemědělstvo, střední vrstvy a inteligenci. Budou to tudíž především ty skupiny našeho lidu, které tvořily tři bývalé dělnické a socialistické strany a jejich odborové organizace, bývalou stranu lidovou a zemědělce. Svými zástupci bude reprezentována ve vládě Slovenská národní rada. Zdůrazňuji však, že i to bude zatím vláda dočasná, neboť stabilnější a definitivnější formy může docílit domácí vláda teprve po osvobození celé republiky a po přibrání všech příslušných politických činitelů z Moravy a Čech.“⁷¹

S agrární stranou či její levicovou odnoží jako reprezentantem „zemědělstva“ Beneš v polovině února 1945 už nepočítal. Místo ní měla podle jeho plánů v Čechách a na Moravě vzniknout nová zemědělská strana. Vzhledem k tomu, že Pácal byl jako zástupce této budoucí zemědělské strany odmítnut, zůstávala stále nezodpovězena otázka, kdo bude tuto neexistující stranu vlastně zastupovat. Po své rozhlasové řeči Beneš přijal Sahánka, kterého agrární organizace k moskevským jednáním nominovala, a sdělil mu, že komunisté jsou proti tomu, aby kdokoliv z bývalých agrárníků jel do Moskvy, a že on proti tomu nemůže nic podniknout, protože musí dělat politiku s komunisty.⁷²

Zemědělský lid, živnostenské a buržoazní vrstvy českého národa měly tak zůstat při moskevských jednáních o programu vlády Národní fronty bez zastoupení. Důvod byl zřejmý, nebyly schopny správně pochopit „ducha nové doby“. To, že strany hájící zájmy zemědělstva, živnostníků a buržoazie držely v Poslanecké sněmovně v předmnichovském Československu téměř tolik neněmeckých mandátů za Čechy a Moravu, jako tři dělnické strany Bloku (a spolu s lidovci, kteří při moskevských jednáních jen trapně přihlíželi, by dokonce nesocialistické strany disponovaly mnohem větším počtem mandátů než strany Bloku), Beneše ani ostatní vyvolené politické strany příliš nerozptylovalo.

⁷⁰ Depeše V. Noska K. Gottwaldovi do Moskvy ze dne 16. února 1945 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 121, s. 358.

⁷¹ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 254.

⁷² Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 220. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 440.

Beneš sice ve výše zmíněném rozhlasovém projevu ze dne 16. února 1945 znovu naznačuje, že jmenováním takto politicky zabarvené vlády nemá v úmyslu v čemkoliv prejudikovat ve věci poválečných stranických formací - „Vím, že náš lid doma si nepřeje vrátit se k předválečným poměrům stranickým, a jsem přesvědčen, že po válce život stranický u nás dostane a musí dostat jiné formy a prodělat podstatné změny, jak ve formacích stranických samých, tak i v osobách.“ –, skutečnost však byla, jak ještě uvidíme, poněkud jiná.⁷³

Dne 23. února 1945, tedy v době, kdy již bylo dávno rozhodnuto, že do Moskvy nepojede ani Pácal a český zemědělský lid zůstane v Moskvě bez zastoupení, jednal Feierabend s Noskem, který mu sdělil, že odpor proti jeho osobě v socialistickém Bloku nepochází od komunistů, že oni proti němu nic nemají. Feierabend na základě tohoto rozhovoru došel k závěru, že jde primárně o odpor národních socialistů, zejména Ripky a Stránského, kteří se domnívají, že se mohou zmocnit agrárního voličstva. Nosek Feierabendovi samozřejmě lhal. Feierabendovo členství v protektorátní vládě bylo pro komunisty příliš lákavý terč, než aby ho nevyužili. Jen o pár týdnů později se Feierabend při čtení Košického vládního programu mohl dozvědět, jak upřímná Noskova informace ve skutečnosti byla.⁷⁴

Ve svém poslední projevu ve Státní radě dne 23. února 1945 Beneš již významně naznačuje, že se rozhodl pro roli nadstranického prezidenta a jednání o nové vládě Národní fronty se nezúčastní: „Jakmile přijdeme na osvobozené území, ustavíme ihned novou vládu na základě naší domácí Národní fronty. Zde v cizině jmenoval prezident vládu osobností po všestranné poradě a úvaze o tom, které osoby ji mají tvořit; doma to budou političtí činitelé sami, kteří sami vezmou iniciativu a učiní prezidentovi návrhy a závazná doporučení pro její jmenování. Bude to vláda, v níž budou zastoupeny všechny hlavní složky našeho politického, sociálního a hospodářského života, ony ji vytvoří, ony za ni vezmou a ponесou odpovědnost.“⁷⁵

Beneš tedy byl ještě před odjezdem z Londýna pevně rozhodnut, že ustoupí do pozadí, nevyužije svoji autoritu, kterou měl u národa doma a přenechá politickou moc v poválečném Československu politickým stranám Národní fronty. Sám pro sebe si vyhradil postavení nadstranického prezidenta, který bude z výšky dohlížet a usměřňovat

⁷³ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 254.

⁷⁴ V článku IX. komunisty navrženém a ostatními stranami Národní fronty akceptovaném Košickém vládním programu se mimo jiné uvádělo, že se „vláda postará, aby byli postaveni před soud všichni členové protektorátních vlád“, tedy i exilový ministr financí a protektorátní ministr zemědělství Ladislav Feierabend.

⁷⁵ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 423.

řevnivost politických stran. Politické složení Národní fronty mu bylo dostatečnou zárukou, že reakce v Československu bude definitivně poražena.

V polovině března 1945 se komunistická strana a Demokratická strana na Slovensku dohodly, že za účelem dalšího prohloubení těsné spolupráce a soustředění všech demokraticky a národně uvědomělých sil je nevyhnutelné vytvořit společný orgán – Přípravný výbor Národní fronty, který by vypracoval program Národní fronty a koordinoval spolupráci nejen všech složek obou stran, ale i všech organizací, které budou mít v Národní frontě zastoupení.⁷⁶ Dne 25. března 1945, tedy ještě před ukončením moskevských jednání, obě strany vyzvaly své funkcionáře, aby vytvářeli v místním i okresním měřítku Přípravné výbory Národní fronty, které se měly vždy skládat ze 2 až 3 zástupců z KSS a 2 až 3 zástupců z DS a dále „z poctivých a demokratických občanů neorganizovaných v žádné straně.“ Přípravný výbor neměl být více než devítičlenný.⁷⁷ Z výše uvedeného je zcela zřejmé, že obě dvě stany měly mít dohromady v Přípravných výborech Národní fronty nejen za všech okolností většinu, ale především samy důsledně usilovaly o to, aby se žádný člen jiné strany nemohl stát členem Přípravného výboru. Ostatní strany tedy zatím nebyly na Slovensku novými právními předpisy výslovně zakázány, ale bylo jim znemožněno proniknout do Národní fronty.

Před plánovaným odjezdem k jednání o programu nové vlády do Moskvy dostal prezident Beneš dne 9. března 1945 slabý záchvat mozkové mrtvice. Jeho zdravotní stav však nebyl natolik vážný, aby bylo nutné celou cestu zrušit. Několikadenní odklad postačoval. Beneš si nepřál, aby ostatní politici kvůli němu odložili odjezd, a tak dne 9. března odletěl předseda vlády Šrámek s dalšími čtrnácti politiky přes Střední východ do Moskvy. Nikoli však již jako zástupci exilové vlády, ale jako zástupci stran Národní fronty. Téhož dne se rovněž uskutečnil poslední londýnský rozhovor mezi Feierabendem a Benešem, ve kterém Feierabend využil situace a znovu podle svých vzpomínek Beneše žádal: „Pane prezidente, nevím, zda věříte v Prozřetelnost. Na procházkách v Aston Abbots, na něž budu vzpomínat celý život, mluvili jsme o všem možném, jenom ne o Bohu. Já věřím v Boha a jsem přesvědčen, že vaše nevolnost je pokyn Prozřetelnosti. Prosím vás znovu, nejezděte do Moskvy a zůstaňte v Londýně. Máte vážný zdravotní důvod, jímž můžete odůvodnit změnu svého rozhodnutí, a nikdo v tom nemůže hledat

⁷⁶ Srov. např. programové provolání Přípravného výboru Národní fronty na Slovensku ze dne 17. března 1945 publikované in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 182, s. 542-543.

⁷⁷ Srov. např. společné organizační pokyny KSS a DS o vytváření orgánů Národní fronty na Slovensku publikované in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 186, s. 548-549.

politické motivy. Pane prezidente, nejezděte do Moskvy! Beneš Feierabendovi mnohoznačně odpověděl: „Kolego, teď už je pozdě. Já do Moskvy musím a chtěl bych tam být co nejdříve, abych mohl sledovat jednání.“⁷⁸

O pár dnů dříve než s Feierabendem se Beneš rozloučil ve svém sídle v Aston Abbots i s bývalým britským zástupcem u prozatímní československé vlády B. Lockhartem, který k tomu ve svých vzpomínkách uvádí: „Pokolikáté již dopodrobna probíral celou politickou situaci a zdůrazňoval svoji vřelou touhu po dorozumění mezi Ruskem a Británií a věřil, že se nejedná o nemožnou věc. Tvrdil, že s Rusy máme jednat poctivě a otevřeně, protože tohle oni chtějí a tomu rozumějí. Naopak nám mají za zlé, když jim vysocí politici lichotí a angloamerický tisk je kritizuje. To v nich budí hluboká podezření... Prezident mě doprovodil až k venkovním dveřím. Děkoval i víc než štědře. ‚Zajisté přijedete,‘ řekl klidně. ‚Vím, že chápete, že mě doma čekají nejspíš problémy.‘ Odmlčel se a pak pevně pokračoval: ‚Ale já je rozřeším.‘“⁷⁹ Jistá schizofrenie je z Benešova tehdejšího postoje více než zřejmá. Na jedné straně vytrvale ubezpečuje své nejbližší spolupracovníky i zahraniční politiky o čestných úmyslech a poctivosti sovětských představitelů a na druhé straně pesimisticky odhaduje, že mu KSČ pod vedením týchž sovětských představitelů způsobí po návratu do vlasti nemalé problémy.⁸⁰ Beneš odletěl do Moskvy dne 11. března 1945 a jeho zdravotní stav do budoucna nevěstil nic dobrého.

Londýnská delegace přijela do Moskvy 17. března 1945. Předběžné rozhovory mezi jednotlivými politickými stranami byly zahájeny 19. března 1945 a bylo při nich mimo jiné dohodnuto, že politická jednání o uspořádání poměrů v poválečné republice budou mít charakter schůzí Bloku tří socialistických stran za účasti strany lidové a že dohodnuté výsledky potom budou předloženy zástupcům SNR a po projednání s nimi

⁷⁸ Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky III.*, s. 227. Srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 225. Podle Táborského bylo Benešovo rozhodnutí jet do Moskvy v březnu 1945 absolutně správné. Příkazovalo mu to prý jeho přání zachránit co nejvíc z československé nezávislosti. Kdyby se byl rozhodl zůstat v Londýně, musel by tam pravděpodobně čekat až do konce války v Evropě, tedy do května 1945, což by znamenalo, že by se obklíčené demokratické síly v Československu musely po několik dalších měsíců obejít bez svého nejvýznamnějšího vůdce, a komunisté by shledali, že mohou dosáhnout svého ještě snáz.

⁷⁹ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 450-452.

⁸⁰ B. Lockhart o svém tehdejšímu loučení s J. Masarykem a E. Benešem ve svých vzpomínkách na J. Masaryka uvádí: „Válka byla skoro již vyhrána, ale ani on, ani prezident nehleděli vstříc moskevské návštěvě bez obav. Oba považovali tuto cestu za nutnou a Jan, kterého Poláci měli raději než kteréhokoli jiného Čechoslováka, mi řekl, že československá vláda v exilu se musí vyrovnat osudu polské londýnské vlády.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Jan Masaryk – osobní vzpomínky*, s. 40.

nakonec i prezidentu republiky.⁸¹ Jak jsme již výše uvedli, Beneš nevyužil nabídku KSČ na předsednictví a jednání se osobně vůbec neúčastnil.

Představitelé sociální demokracie se po předběžných jednáních v Moskvě mezi sebou a se zástupci KSČ dohodli, že žádný samostatný návrh vládního programu předkládat nebudou a že budou jednat na základě návrhu KSČ, s nímž byli předem seznámeni.⁸² Národní socialisté ani lidovci žádný podrobný program pro moskevská jednání s KSČ a SNR nepřipravili.⁸³ Samotná jednání probíhala od 22. března do 29. března 1945, a to nad návrhem vládního programu připraveného moskevským vedením KSČ, což všechny nekomunistické strany výslovně bez větších problémů akceptovaly.⁸⁴ Nutno dodat, že programové požadavky i personální složení budoucí vlády K. Gottwald předem projednal s šéfem zahraničněpolitického oddělení ÚV KSSS (neoficiálním nástupcem Kominterny) a dalšími sovětskými představiteli.⁸⁵

V literatuře se obvykle moskevská jednání hodnotí jako velký neúspěch nekomunistických stran, které přijely do Moskvy zcela nepřipraveny. To však je jen jedna rovina pohledu. Druhá rovina zcela jasně hovoří o tom, že program sociálních demokratů byl v mnoha bodech radikálnější než taktický program komunistů a program československých socialistů se od komunistického lišil jen částečně, a to především

⁸¹ K tomu srov. např. zprávu J. Stránského H. Ripkovi do Londýna ze dne 20 či 21. března 1945, ve které Stránský uvádí: „Předběžné jednání s komunisty skončeno jejich podrobnějším výkladem, který potvrzuje: 1. Trvají na koncepci Bloku pro české země s utuženou disciplínou a koordinačními výbory blokových stran. Komunisté ještě oznámí, jsou-li ochotni přibrat k jednání Bloku zástupce katolíků, jak to doporučujeme my a Majer, nebo má-li zůstat při londýnské praxi. 2. Ve slovenských věcech důrazně žádají, aby dnešní stav na Slovensku byl uznán za trvalý.“ Ripka Stránskému odpověděl, aby trval na tom, že strana československých socialistů má celostátní charakter, a aby lidovci byli přibráni jako rovnoprávný partner do Bloku. Zpráva i Ripkova odpověď byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 129, s. 379.

⁸² Svůj vlastní program pro jednání si připravil člen pravicového křídla soc. demokracie V. Majer i levicové křídlo sociální demokracie. Akční program levicové skupiny byl formulačně a částečně i věcně radikálnější než návrh předložený KSČ, který se stal podkladem pro další jednání. Akční program levicové skupiny soc. demokracie byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 122, s. 358-366. Obsahoval mj. i požadavek na vytvoření jediné a jednotné socialistické strany.

⁸³ K tomu srov. např. telegrafickou zprávu J. Smutného H. Ripkovi do Moskvy ze dne 26. března 1945, ve které Smutný uvádí: „Jedná se na základě předloh komunistů, ježto ostatní strany nic konkrétního připraveno neměly.“ Zpráva byla publikována in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 257, s. 525. Srov. i J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995, s. 169.

⁸⁴ Komunistický návrh nového programu vlády Národní fronty ze dne 21. března 1945 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 130, s. 380-390.

⁸⁵ Blíže viz J. KOCIÁN, K mechanismu vzniku první vlády Národní fronty Čechů a Slováků na počátku roku 1945, in: Rok 1945 v českých a evropských dějinách, s. 62 an.

v otázce národních výborů a Slovenska.⁸⁶ Právě v těchto bodech se rozpoutala při jednáních v Moskvě nejbouřlivější diskuse.⁸⁷

Nekomunistické strany prostřednictvím svých zástupců v exilové vládě a Státní radě téměř čtyři roky více či méně intenzivně připravovaly podrobné plány, které měly být použity po osvobození v poválečném Československu. Měly tedy k dispozici dostatek teoretických i praktických návrhů, podnětů a zkušeností, které mohly při jednáních využít. Proto výše zmíněný závěr, že nekomunistické strany přijely do Moskvy zcela nepřipraveny, nemá s realitou mnoho společného. Problém totiž nebyl v rozsahu přípravy, ale spíše v jejím obsahu, který se bohužel nijak nelišil nejen od obsahu taktických komunistických návrhů, ale ani od ideového zakotvení, představ a návrhů Edvarda Beneše. Nekomunistické strany sotva byly připraveny začít v březnu 1945 hlásat a věřit něčemu jinému, než co samy pět let v exilu pod ideovým i politickým vedením prezidenta Beneše samy připravovaly.⁸⁸ Zástupce agrární strany či alespoň zemědělců, o které by se v klíčových bodech mohly při jednání s komunisty a levicovým křídlem sociálních demokratů opřít, z moskevských jednání i z Národní fronty z vlastní iniciativy pro jistotu vyloučily. Účast zástupce lidové strany F. Hály byla spíše jen symbolická, jak zřetelně dosvědčují zápisy o jednání.⁸⁹ Za těchto okolností mohla mít moskevská jednání sotva jiný průběh, než nakonec měla, a to samé lze konstatovat i o chmurném výsledku těchto jednání, Košickém vládním programu.⁹⁰

⁸⁶ Spory ohledně Slovenska se zabýváme na jiném místě této práce. Českoslovenští socialisté požadovali, aby vládní program odpovídal ústavnímu dekretu o národních výborech. Namítali především, že v programu není ani zmínka o tom, že národní výbory mají být podřízeny vládě, a naopak se v něm objevuje nový požadavek na odvolatelnost národních výborů lidem. Rovněž důsledně požadovali, aby v národních výborech nebyl nikdo, koho nevolí dostatečný počet voličů, tedy v podstatě nikdo, kdo není členem či sympatizantem stran, které tvoří Národní frontu. Jako kompromisní řešení bylo v programu nakonec doplněno vágní ustanovení, že národní výbory jsou lidem „až na další“ odvolatelné.

⁸⁷ Zápisy z jednání tří socialistických stran a lidové strany v Moskvě ve dnech 22. - 29. března 1945 byly publikovány in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 131-138, s. 391-453. Srov. i K. KAPLAN, První poválečná vláda, in: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, Praha 1992, s. 69-88. Za KSČ se jednání obvykle účastnili Gottwald, Kopecký, Slánský, Nosek a Laštovička, za sociální demokraty Majer, Fierlinger, Laušman a Pacák, za československé socialisty Stránský, Uhlíř, David a Drtina a za lidovou stranu Hála.

⁸⁸ V nejednom ohledu byl komunisty navržený vládní program dokonce méně radikální než program demokratických stran a domácího nekomunistického odboje. K tomu srov. např. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 504.

⁸⁹ Předseda vlády a vedoucí představitel lidové strany Šrámek se jednání o programu nové vlády neúčastnil a trávil dny v Moskvě ve svém hotelovém pokoji. Svůj postup omlouval s odkazem na své zdraví a stáří. Dne 26. března 1945, kdy bylo na programu jednání o složení vlády a rozdělení jednotlivých resortů, se však náhle uzdravil, jednání se zúčastnil a podařilo se mu získat pro lidovou stranu o jeden resort více, než bylo pro lidovce původně rezervováno.

⁹⁰ Srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 237.

Významnější spory při jednání vznikaly pouze mezi komunisty a československými socialisty, kterým se podařilo komunistický návrh vládního programu ve věcech národních výborů, Podkarpatské Rusi a Slovenska částečně upravit. Z hlediska dalšího osudu poválečného Československa to však byly spíše jen kosmetické změny, které se nijak netýkaly zásadního nasměrování poválečné republiky do sovětské sféry vlivu, které bylo v Košickém vládním programu zásadním způsobem potvrzeno. Nekomunistické strany žádným způsobem nepochybovaly či dokonce vyjadřovaly svůj souhlas, např. i u těchto bodů programu: 1) skoncování s tzv. nepolitickostí armády a zřízení instituce osvětových důstojníků;⁹¹ 2) sjednocení organizace, výcviku a výzbroje československé armády s Rudou armádou, která měla sloužit jako hlavní vzor pro budování nové československé armády; 3) vůdčí linie zahraniční politiky – nejtěsnější spojení s vítěznou slovanskou velmocí na východě;⁹² 4) osud československých občanů německé a maďarské národnosti;⁹³ 5) mimořádné lidové soudy, 5) zajištění majetku, 6) konfiskace půdy a pozemková reforma,⁹⁴ 7) dosazení národní správy do

⁹¹ E. Beneš přitom stoupencem existence osvětových důstojníků alespoň na počátku války nebyl. Na podzim 1940 po nepokojích v československé armádě ve Velké Británii např. odmítl návrh sociálních demokratů, aby k armádě ustanovil civilní komisaře, kteří by dohlíželi na správnou politickou výchovu armády. Nepolitickost armády Beneš hájil spolu s ministrem obrany gen. Ingrem i při ustavování československých jednotek v SSSR, když sovětská představitelé usilovali budovat armádu podle sovětského vzoru.

⁹² Spojenectví se západními demokraciemi byly přitom věnovány dvě chladně zdvořilostní věty na závěr kapitoly o zahraniční politice, tedy až za pojednáním o spojení s Bulharskem, Polskem a Jugoslávií, což sotva mohlo kteréhokoliv bystrého zahraničního pozorovatele utvrdit v něčem jiném, než že poválečné Československo již definitivně zakotvilo v sovětské sféře vlivu a rozhodně nemá v úmyslu „sedět na dvou židlích“. Vůdce československých socialistů J. Stránský, který se v Moskvě jediný odvažoval komunistům odporovat, k taktu pojaté IV. kapitole vládního programu o zahraniční orientaci poválečného Československa doslova prohlásil: „Nemáme žádných zásadních námitek.“ Zástupce lidovců Hála neměl k této kapitole – stejně jako k většině ostatních kapitol – vůbec žádné námítky. Ani to však Gottwaldovi nestačilo, a tak neváhal návrh KSČ doplnit komentářem: „... chceme jenom to, aby bylo jasné, že my tentokrát sedíme na jedné židli.“ Bližší viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 131, s. 400-404.

⁹³ Srov. např. J. Kocián, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 40.

⁹⁴ O pár dnů později k tomu Gottwald na konferenci KSS zcela výstižně prohlásil: „V programu nové vlády je konfiskace a rozdělení půdy závazně slíbena i pro Čechy a Moravu. To je věc, o kterou by v normálních dobách musel být sveden boj na barikádách. A oni na to byli nuceni přistoupit. Je to ohromný úspěch našeho programu.“ Gottwaldův projev ze dne 8. dubna 1945 na konferenci KSS byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 210, s. 587-595. Úspěch komunistů to nepochybně byl, ale stavět barikády kvůli tomu by rozhodně nebylo nutné ani tehdy, kdyby Československo osvobodila americká armáda. V podstatě všechny strany působící v londýnském exilu, včetně agráriků, měly konfiskaci půdy a pozemkovou reformu ve svém programu. Komunisté tedy v tomto případě nemuseli vynakládat příliš energie na prosazení svého požadavku. Ostatně při schvalování těchto otázek v Košickém vládním programu při moskevských jednáních nebyly vzneseny téměř žádné připomínky nekomunistických stran. Gottwald ve svém výše zmíněném projevu zhodnotil i zajišťování majetku nepřátel, zrádců a kolaborantů: „Druhé pole je zajišťování závodů nepřátel, zrádců a kolaborantů. Tady se význam toho ještě necítí, ale pocítí se, až půjdeme dále na západ, do Brna, Bratislavy, Ostravy, Kladna a dále. To bude majetkový přesun dalekosáhlého významu. Zatím ještě ne přesun formální, zatím nemluvíme o žádném zestátnění nebo

podniků, 8) zásobování,⁹⁵ 9) poválečná rekonstrukce, 10) výuka ve školách včetně poučování mládeže o SSSR a výuky ruského jazyka na prvním místě. Při jednání o kapitolách VIII. až XV. návrhu vládního programu, ve kterých byla předvídána zcela zásadní proměna hospodářského a sociálního uspořádání předmnichovského Československa a jež bylo ukončeno během několika desítek minut, měly nekomunistické strany dohromady asi tolik připomínek (konceptně zcela bezvýznamných) jako při jednání o kapitole VII. – odstoupení Podkarpatské Rusi, kde se jen řešila otázka formy jejího odstoupení Sovětskému svazu, nikoli to, zda tak učinit, či nikoliv.⁹⁶

Košický vládní program představoval podivnou směs radikálního nacionalismu a socialismu propojenou s obrozenou myšlenkou novoslovanství.⁹⁷ Tyto tři základní složky měly podle mínění jeho tvůrců nejlépe vyjadřovat celonárodní zájmy. Na přípravě této výbušné a s demokracií takřka neslučitelné směsi se významnou měrou podílel svým ideovým působením a praktickou politikou v letech 1939 až 1945 právě E. Beneš. V duchu této ideologie byly pak po válce koncipovány a rozvíjeny programy povolených politických stran.⁹⁸ Toto téma již ale nespadá do předmětu této práce. O účasti agrární strany či jiného zástupce zemědělského lidu v Národní frontě či ve vládě se v Moskvě

konfiskaci, kromě konfiskace půdy. Ale přece jen jsou tu předpoklady, abychom mohli provést ohromný majetkový přesun a vzít těžkému kapitálu jeho ekonomickou bázi pod nohama. To se dnes dělá legálně za nedobrovolného souhlasu, ale přece jenom souhlasu našich „přátel“. I v tomto případě Gottwald bohužel uvádí své slovenské spolustraníky vědomě v omyl. Plány Gottwaldových „přátel“ (československých socialistů, pravice sociálních demokratů i prezidenta Edvarda Beneše) bohužel s těmito - Gottwaldem správně pojmenovanými - majetkovými přesuny dalekosáhlého významu počítaly, a to částečně dokonce v radikálnější podobě, než v jaké byly v Košickém vládním programu nakonec obsaženy.

⁹⁵ Při projednávání kapitoly zásobování sice diskuse vznikla, ale poněkud paradoxně v ní lidovci (Hála) a českoslovenští socialisté (Stránský) proti komunistům (Gottwaldovi a Kopeckému) hájili stanovisko, že si normované přiděly obyvatelstvo nesmí doplňovat na volném trhu. Pravověrný marxista Gottwald tak musel nejpravivějším zástupcům Národní fronty vysvětlovat, že je účelnější stanovit u sedláků určitou míru povinných dodávek s tím, že se zbytkem si můžou dělat co chtějí, než stanovit, že vše musí odvést státu a zakázat mu prodávat přebytky na volném trhu a nutit tak celé kategorie obyvatel, aby páchali přestupek. Bližší viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 131, s. 421-422. Tato příhoda jen dokresluje truchlivou úroveň ekonomického vzdělání, zkušeností a přehledu nekomunistických členů Národní fronty. Pětiletý pobyt v „kapitalistickém“ Londýně zjevně na nekomunistické členy Národní fronty žádným pozitivním způsobem nezapůsobil.

⁹⁶ Ke komunistickému pojetí srov. např. B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 13-20 nebo J. HURDÍK, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 75.

⁹⁷ K tomu srov. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 503. Podle Dejmeka Beneš sice vládní program akceptoval, ale byl si vědom, že je v některých pasážích „mnohomluvný“ a tedy i zneužitelný.

⁹⁸ K programu politických stran v prvních dnech po osvobození srov. např. J. Kocián, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 43.

vůbec nejednalo. Vůdce československých socialistů Stránský k tomu pouze lakonicky poznamenal: „Měli jsme pět složek donedávna, nyní máme jen čtyři a o té páté tedy nemluvíme.“⁹⁹ Beneš sám sice ještě po prvních dvou dnech moskevských jednání zástupců politických stran trval na tom, aby výsledky moskevských porad nebyly považovány za definitivní řešení uspořádání poměrů v osvobozeném Československu,¹⁰⁰ ale následně byl nucen svůj názor změnit.

Při jednáních o politickém složení vlády a rozdělení jednotlivých resortů mezi strany, které probíhalo od 25. března do 29. března 1945 byl v podstatě všemi stranami přijat komunistický návrh z 26. března 1945, a to s jedinou významnější změnou. Místo původně navržených dvou resortů získali lidovci resorty tři. Důraznější námitky proti rozdělení resortů vznášeli opět jen českoslovenští socialisté, kteří oprávněně nebyli spokojeni s resorty, které jim komunistický návrh přiděloval (ministerstva spravedlnosti a zahraničního obchodu). Svým významem se tato ministerstva nemohla ani zdaleka přibližovat nejen komunistickým resortům, ale ani resortům sociální demokracie a Demokratické strany či resortům, které byly vyhrazeny pro bezpartijní. Hůře dopadli jen lidovci, ale ti na komunistický návrh poté, co jim byl přidělen jeden resort navíc, přistoupili. Za těchto okolností nezbylo čs. socialistům než rezignovat a přijmout komunistický návrh, včetně určení osoby nového premiéra Z. Fierlingera, kterého byli původně rozhodnutí vetovat.¹⁰¹ Dokonce i Stalin hodnotil při rozhovoru s Benešem

⁹⁹ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 131, s. 404. Ripka sice dne 29. března 1945 do Moskvy svým spolustraníkům vzkazoval, že „by se nemělo ve vládě a předsednictvu zapomínat na část zemědělců z českých zemí“, ale zpráva došla do Moskvy až po skončení jednání a nemohla tak mít na průběh jednání žádný vliv. Tamtéž, dok. č. 135, pozn. č. 1, s. 441. Zpráva by však zůstala bez účinku, i kdyby dorazila včas, komunisté byli proti a ostatní v žádném případě neholdali přepustit svá ministerská křesla ve prospěch jiného politického seskupení a ještě kvůli tomu riskovat střet s komunisty. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 506.

¹⁰⁰ K tomu srov. zprávu F. Hály H. Ripkovi do Moskvy ze dne 25. března 1945, ve které Hála Ripku informuje o obsahu prvních dvou dnů jednání a zároveň uvádí: „...Prezident trvá pevně na tom, že o definitivním řešení nelze jednat a rozhodovat, dokud nebudou osvobozeny české země.“ Výňatek ze zprávy byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 131, pozn. č. 15, s. 410.

¹⁰¹ Srov. např. Stránského zprávu Ripkovi do Londýna ze dne 26. března 1945, ve které se uvádí: „Ve věci Fierlingera naše stanovisko dosud nezměněno, ale pochybuji, že je uhájíme, zjistíme-li, že by prezident nakonec ustoupil. Ježto komunisté na Fierlingerově premiérství budou asi trvat, jeví se jako druhá alternativa jenom jiný soc. demokrat, konkrétně Laušman, a to budí i naše rozpaky. Zítra nás přijme prezident a zjistíme, jak daleko můžeme jít.“ Tamtéž, dok. č. 135, pozn. č. 1, s. 441. Ripka již opožděně dne 29. března 1945 Stránskému sděloval, že v Londýně se českoslovenští socialisté stále domnívají, že by bylo lépe, aby byl min. předsedou Gottwald než Fierlinger. Toto stanovisko však již dorazilo pozdě. Ministerským předsedou se tak měl stát člověk, kterého prezident Beneš i exilová vláda pokládali za nespolehlivého představitele Československé republiky a za zrádce československé demokratické věci. Benešův kancléř Smutný si např. v návaznosti na Fierlingerův telegram z Moskvy z 3. října 1943 poznamenal: „To je také teze Fierlingerova a tak máme jako vždy sovětskou tezi hájenou oficiálním sovětským vyslancem u naší vlády, jenž je v tom hodně brutální, jenž je placen naší

navrhované personální složení nové vlády a jejího předsedu s ironickým nádechem takto: „Měl jste si vzít někoho jiného, třeba Šrámka.“ Hned poté začal vysvětlovat Benešovi, že Západ bude nyní z těchto jmenování vinit Sověty, a připojil i kritiku na adresu československých komunistů, které charakterizoval jako „lidi prosté, bez rozhledu.“¹⁰² Stalinovo hodnocení bylo sotva upřímné, nicméně přesně vystihuje pocity, které začaly na Západě po jmenování nové československé vlády a zveřejnění jejího programu panovat.

Dne 29. března 1945 byly program nové vlády, který vešel do dějin jako tzv. Košický vládní program, a její struktura všemi v Moskvě přítomnými budoucími ministry a státními tajemníky podepsány.¹⁰³ Ještě před tím museli všichni budoucí členové vlády výslovně prohlásit, že s návrhem souhlasí.

Z hlediska tématu této kapitoly připomeňme především ustanovení článku IX. Košického vládního programu, ve kterém se uvádělo, že „odhodlána vykořenit fašismus politicky a morálně do všech důsledků, vyhlásí vláda zákaz všech fašistických stran a organizací a nedovolí obnovení v jakékoliv formě těch politických stran, které se tak těžce provinily na zájmech národa a republiky (agrární strany, její odnože tzv. živnostenské strany, Národního sjednocení, jakož i těch stran, které v roce 1938 splynuly s lidovou stranou).“

Poznamenejme rovněž, že jednání o novém vládním programu a jeho výsledek nebyly v oficiálním londýnském exilu přijaty vůbec pozitivně. Program jednoznačně

vládou, aby v Moskvě uplatňoval její politiku. Myslím Fierlingera. Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 316, s. 387. Beneš po britském souhlasu s podpisem spojenecké smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem dne 1. listopadu 1943 na adresu Fierlingera pronesl: „Nikdy se nezmění, pořád mu zůstane 25 let, přesto se nedostane. Je jako student, jenž zrovna udělal II. státnici, a myslí, že teď už všechno ví a že všichni ostatní jsou hloupi. Fierlinger se nikdy dále nedostal a nedostane. Co já jsem se ho už zachraňoval, ze situací, které by ho bývaly stály kariéru. Co ten mi všechno vyvedl.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 326, s. 406. Poté co se na Fierlingerově odvolání z postu velvyslance v Sovětském svazu usnesla exilová vláda, prezident Beneš Feierabendovi sdělil, že nemůže Fierlingera odvolat, protože by došlo k intervenci od Rusů, aby ho neodvolával. Poté dodal, že na to nezapomene a že si tyto účty srovná. Na konci listopadu 1944 Beneš prohlašoval, že Fierlinger je jeden z těch vyslanců, kteří v příštím státě nebudou mít místo. On je bohužel trpěl v jejich činnosti a lituje toho. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 384. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 51 či B. R. H. LOCKHART, Jan Masaryk – osobní vzpomínky, s. 41. Lockhart jmenování košické vlády komentuje slovy: „Jan Masaryk byl sice členem vlády jako ministr zahraničí, ale Zdeněk Fierlinger, jediný člověk, kterého opravdu nenáviděl, byl předsedou vlády.“

¹⁰² Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 236.

¹⁰³ Srov. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 240-242.

odsuzovali z pochopitelných důvodů nejen bývalí agráři či národní demokraté,¹⁰⁴ ale i národní socialisti Ripka a Slávik. Nejvíce hanlivých výroků na adresu Košického vládního programu a prezidenta Beneše samozřejmě padalo ze strany stabilních Benešových odpůrců, jako byl Osuský, Borin-Ležák, Schwarz či Prchala.¹⁰⁵

Co vlastně stálo za komunistickým úspěchem při moskevských jednáních o programu Národní fronty v březnu 1945? Již výše jsme naznačili, že problém žádným významným způsobem nespočíval v tom, že by demokratické strany přijely do Moskvy po programové stránce zcela nepřipraveny. Je jistě pravda, že se komunisté na převzetí moci programově důkladně přichystali. Se svými názory se nijak netajili a publikovali je v časopise Československé listy vydávaném v Moskvě.¹⁰⁶ Tento časopis měly samozřejmě k dispozici i ostatní strany v Londýně, takže názory komunistů dobře znaly. Celkově lze konstatovat, že komunistické programové články byly mnohem radikálnější než vládní program, který komunisté pro jednání nakonec připravili.

Komunisté totiž ostatním stranám, zejména sociálním demokratům a národním socialistům doslova vyplenili jejich program. Český nacionalismus, ostře zaměřený proti Němcům, úhlavní to programový bod národních socialistů, převzali komunisté v exilu v roce 1944 s lehkostí, která ještě dnes zaráží. Oni, internacionalističtí marxisté, se náhle snížili k něčemu tak primitivnímu, jako byl protiněmecký šovinismus. Němečtí komunističtí soudruzi v KSČ v čele s K. Kreibichem jistě museli ve svém nitru svádět těžké boje, ale nepovolili. Strana a komunistické světlé zítřky jim byly víc než vlastní národ.

Pozvolná a nerevoluční demokratická cesta k socialismu, bez diktatury proletariátu a násilného třídního boje, základní to články sociálně demokratické platformy přijali komunisté z taktických důvodů rovněž. Najednou to už nebyli komunisté, kteří v hospodářských a sociálních otázkách čněli na radikální levici, ale

¹⁰⁴ Člen Státní rady za agráři Míšek prohlásil, že Beneš je úplně v rukou komunistů a dopracuje to se svou zahraniční politikou tak daleko, že se Československo promění z protektorátu nacistického v protektorát komunistický. Další člen Státní rady za agráři Čapek uvedl, že Beneš chce opakovat nový Mnichov. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 220. Bývalý národní demokrat a pracovník Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu J. Bertl se vyslovil o všech politikách, kteří podepsali nový program Národní fronty jako o zrádcích národa, škůdcích republiky a mravních nestvůrách.

¹⁰⁵ Blíže viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Proti Benešovi!, s. 451-452.

¹⁰⁶ Otázkou prvních revolučních opatření na osvobozeném území a postavením národních výborů se zabýval K. Gottwald. J. Šverma se zabýval rovněž otázkou národních výborů a dále rolí sjednocených odborů. Jak ještě uvidíme, V. Kopecký se věnoval vztahu Čechů a Slováků a Rudolf Slánský dostal na starost pojednat o nezbytných hospodářských opatřeních a o postavení agrární strany. Pozemkovou reformou se zabýval J. Kořátko. K tomu srov. i V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 10-11.

právě sociální demokraté. Již jsme výše uvedli, že návrh vládního programu připravený v březnu 1945 levými sociálními demokraty byl v mnoha ohledech radikálnější než Košický vládní program.

Heslo národní jednoty, hlásané od počátku všemi exilovými představiteli, si komunisté přivlastnili rovněž. Samozřejmě s tím, že oni budou rozhodovat o tom, kdo do národní jednoty patří a kdo ne. Humanitní či socializující demokracii, politickou demokracii doplněnou o demokracii hospodářskou a sociální, velký sen a zároveň program prezidenta Beneše, si vypůjčili komunisté pro jistotu také. Jen slůvko humanitní se jim zdálo patrně příliš zavádějící, a tak ho ve svém programu nahradili pro jejich účely mnohem vhodnějším označením: „lidová demokracie.“

Pozemková reforma se zachováním soukromého vlastnictví půdy v rukou těch, kteří na ní pracují. Velké to téma londýnské agrární organizace komunisté odcizili rovněž. Kolchozy a sovchozy byly označeny za zcela nevhodné pro československé podmínky, což ostatně potvrdil v rozhovoru s Benešem i sám Stalin. A tak asi jediný, kdo nemohl ohlásit na místní pobočce Scotland Yardu v Londýně, že mu právě byl vykraden jeho po léta připravovaný a střežený program, byl předseda exilové vlády Šrámek.¹⁰⁷

Demokratický politický program československé státnosti, slavnostně zakotvený před 25 lety do ústavní listiny z roku 1920, neměl najednou žádné zastánce. Nikdo z představitelů Národní fronty nevystoupil na jeho obranu, nikdo nepřipomněl, že právní kontinuita musí platit i ve vnitřních věcech poválečného Československa, jinak se poválečná republika vydává na cestu revoluce, která musí zcela očividně prospívat mnohem více komunistům, a nikoliv demokratickým stranám. Nikdo se netrápil tím, že v ústavní listině je mnoho ustanovení, která nejsou dodržována, přestože dosud nebyla zrušena.

Velkou a navíc zcela zbytečnou ránu však z pohledu dalšího vývoje zasadil poválečné demokracii v Československu E. Beneš sám, a to především svým rozhodnutím hrát roli nadstranického prezidenta a moskevských jednání se vůbec neúčastnit a ani do nich žádným významným způsobem nezasahovat. Ponechal tím demokratické strany bez svého největšího trumfu a vydal je do osidel komunistického nátlaku. Při jediné podstatné roztržce při moskevských jednáních, ke které došlo mezi komunisty a československými socialisty, Beneš místo jednoznačné podpory reagoval

¹⁰⁷ Snad proto se moskevských programových jednání neúčastnil a raději se věnoval ve svém hotelovém pokoji svému oblíbenému starému slovanskému zvyku: konzumaci alkoholu.

pověstnými slovy: „musíte se dohodnout“. ¹⁰⁸ To, co si komunisté v druhé polovině března dovolili proti J. Stránskému, který se jako jediný z demokratických politiků alespoň občas vzmohl na odpor, ¹⁰⁹ by si proti Benešovi v té době ještě dovolit nemohli. První program Národní fronty by v případě Benešovy přítomnosti při jednání asi nevypadal o mnoho jinak, ale československý prezident Beneš měl u národa tehdy tolik autority, aby vahou své osobnosti prosadil vypuštění alespoň některých nejradikálnějších bodů programu ohledně národních výborů, Národní fronty, retribuice atd. ¹¹⁰

Beneš se v tomto ohledu posouval od jednoho extrému k druhému. Zatímco v prosinci 1943 jednal s komunisty v Moskvě bez souhlasu a přítomnosti demokratických politických stran, kterým následně představil výsledky svých jednání jako takřka hotovou věc, ¹¹¹ v březnu 1945 se Beneš proti vůli zástupců demokratických stran jednání vůbec neúčastnil ¹¹² a výsledek jednání – Košický vládní program a

¹⁰⁸ Blíže viz P. DRTINA, Československo můj osud, sv. II, kniha I, s. 23.

¹⁰⁹ Pro dokreslení obrazu moskevských jednání snad nejlépe poslouží citát z rozhlasového projevu J. Stránského z Londýna do vlasti z 3. prosince 1944: „Vláda strany jediné je s demokracií slučitelná jen tam, kde pro ni zjednal předpoklady zjednodušený sociální a výrobní řád a kde ji proto široké lidové vrstvy uvědoměle podporují.“ Viz J. STRÁNSKÝ, Hovory k domovu, s. 479. Pokud byl schopen odporovat komunistům jen politik, který po pěti letech pobytu v londýnském liberálním prostředí byl schopen dospět k názoru, že existence demokracie je slučitelná s vládou jedné strany, není si těžké představit, k jak radikálním názorům asi dospěli při stejném pobytu ostatní, kteří se komunistům odporovat ani nepokusili. V protektorátu velmi oblíbené československé vysílání BBC z Londýna patří k jedné z nejsmutnějších kapitol dějin demokracie v Československu. Soustavně opakovaná prohlášení o demokratickém vývoji v Sovětském svazu a demokratickém postoji československých komunistů přicházející z liberálně demokratického Londýna a pronášená všemi demokratickými politiky od E. Beneše a J. Masaryka po J. Stránského a P. Drtinu formovala myšlení široké veřejnosti a silně povzbuzovala prosovětské a prokomunistické postoje většiny národa. Je jednou z velkých ironií historie, že kolaborantský protektorátní tisk byl při popisu sovětského režimu a hospodářského a kulturního života v Sovětském svazu mnohem objektivnější a bližil se realitě mnohem víc než československé vysílání z Londýna. Jenže český národ byl tehdy navyklý vnímat všechny politické zprávy v protektorátním tisku přesně opačným způsobem, než byly napsány a vytištěny. A tak sehrávaly Moravcovy, Krychtálkovy či Vojtauerovy články o Sovětském svazu bohužel přesně opačný efekt, než jim jejich autoři přikládali. Zrádcům českého národa, kteří právě díky svému odklonu od hlavního proudu českého myšlení byli schopni nahlédnout skutečnou podstatu sovětského režimu, tak nebylo umožněno ani na závěr jejich života sehrát alespoň částečně pozitivní roli při formování poválečného vývoje v Československu a rehabilitovat se tak, aspoň částečně před příkrým soudem dějin za své kolaborantské pronacistické postoje. K protisovětským výpadům výše zmíněných autorů srov. zejména T. BROD, Osudný omyl Edvarda Beneše, s. 432 an.

¹¹⁰ Lze souhlasit s E. Tábořským, že Benešova relativní nečinnost v době, kdy mu Gottwald se svými spojenci rval z rukou vedení země, byla osudnou chybou. Pochybil, když se snažil přesvědčit komunistické předáky o své spravedlnosti a nestrannosti a zaujal rozšafný postoj „au-des-sus de la mêlée“, protože tím oslabil své vazby k demokratickým stranám, zbavil je tak svých rad, svého působení i vedení, což nahrávalo komunistům. Stejně pochybná byla podle Tábořského i jeho snaha vyhnout se jakémukoliv střetu s komunisty, což nejen povzbuzovalo Gottwalda k ještě silnějšímu nátlaku a přesvědčovalo ho o tom, že až nasadí patriční tlak, prezident kapituluje úplně.“ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 282.

¹¹¹ Komunisté ostatním stranám v případě potřeby v letech 1944 a 1945 nikdy neopomněli zdůraznit, že se na tom či onom dohodli s Benešem v prosinci 1943 Moskvě.

¹¹² Beneš tento svůj postoj opakovaně zdůvodňoval (např. vůči americkému velvyslanci Harrimanovi dne 21.3.1945) tím, že se s obnovou státu musí vrátit ke své „ústavní“ úloze, podle níž musí přijímat (a

rozdělení křesel v první domácí vládě, včetně osoby premiéra - takřka bez připomínek přijal.¹¹³ Zástupci demokratických stran, kteří až dosud byli zvyklí na to, že o ovšem podstatném rozhoduje prezident a oni jen provádějí jeho rozhodnutí či o nich diskutují, tak najednou měli sami čelit síle komunistické demagogie a sebevědomé neústupnosti.¹¹⁴ Přestože šlo většinou o již velmi zkušené politiky, v rozhodujícím okamžiku selhali.

Beneš do svého válečného kabinetu silné politické osobnosti - snad s výjimkou Šrámka - nevzal a žádné nové osobnosti neměly možnost v exilovém prostředí vyrůst. O úspěchu či neúspěchu jejich kariéry v československé zahraniční akci rozhodovala především jejich loajalita k prezidentovi a jeho politickým koncepcím a to nebylo zrovna nejvhodnější podhoubí pro růst silných politických osobností. Benešovo nadstranické vyklizení pozic je o to paradoxnější, že si byl slabosti demokratických politiků, které s sebou do Moskvy přivezl, dobře vědom a jiný výsledek debat s komunisty snad ani neočekával. Byl to ostatně on sám, kdo demokratické politiky svými dvěma cestami do Moskvy zbavil všech trumfů, které by bývali při jednání o nové vládě s komunisty v Londýně mohli mít.¹¹⁵ Ten poslední trumf, který demokratickým zástupcům zůstal, tedy Beneš sám, jim byl odepřen Benešovým rozhodnutím se jednání neúčastnit.¹¹⁶

Přestože Beneš a jeho političtí stoupenci po celou dobu války pracovali na přípravě programu, podle něhož se měla uskutečnit hospodářská, sociální a politická přestavba poválečného Československa, do Moskvy, jak jsme již výše uvedli, nakonec žádný program nepřivezli. Vůdce československých socialistů Stránský to zdůvodnil při úvodním jednání slovy: „Nám není nic nového, že jednáme na základě konceptů komunistické strany, my jsme na to zvyklí z Londýna pracovat na podkladě návrhů komunistické strany. Od doby, co nastal v naší emigraci vnitropolitický život, bylo a je to přirozené. My jsme byli zaměstnáni více přítomností. Vy jste se mohli obírat plány nehledě k tomu, že je to už v charakteru komunistů dívat se dopředu. Jsme přesvědčení, že se také tentokrát dohodneme.“¹¹⁷

eventuálně odmítat) návrhy stranických vůdců, nikoliv je sám diktovat. Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 503.

¹¹³ Srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 238.

¹¹⁴ Benešův styl práce o samotě a rozhodování na vlastní pěst se těžko mohly stát vodítkem pro přípravu schopných spolupracovníků, kteří by z něho mohli sejmut část břemen, hlavně když ho začalo opouštět zdraví. Srov. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 48.

¹¹⁵ Horší místo pro jednání o nové vládě než Moskvu a Fierlingerovu budovu československého vyslanectví si lze těžko představit.

¹¹⁶ Srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 239.

¹¹⁷ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 131, s. 182.

V tomto případě však lze spíše souhlasit s názorem komunistického účastníka jednání B. Laštovičky, který k tomu ve svých vzpomínkách uvádí: „To, že londýnská delegace si nepřivezla společný vypracovaný program a že nebyly předloženy ani programové návrhy jednotlivých politických skupin, neznamenalo ovšem, že delegáti nevěděli, co chtějí. Naopak, všem bylo dostatečně jasno, i když nezřídka mlhavé výroky a projevy zdánlivě nasvědčovaly opaku. V Londýně se několik let intenzivně a do nejmenších podrobností pracovalo na programech pro všemožná odvětví činnosti. Pracovaly celé štáby i za pomoci vysoce odborné britské expertizy.“¹¹⁸

Iniciativa však tehdy již byla na komunistické straně hříště a až do roku 1989 tam měla i zůstat. Komunisté v Moskvě nabídli československým socialistům, pravicovému křídlu sociální demokracie a Šrámkovým lidovcům již dlouho připravovaný a na první pohled velmi výhodný obchod: pokud budou souhlasit s tím, že pravicové a středové občanské strany nebudou obnoveny a nové strany tohoto zaměření budou moci vzniknout jen se souhlasem všech složek Národní fronty (jinými slovy tedy nebudou moci vzniknout), uznají komunisté jejich nezastupitelné místo v Národní frontě a Národní výbory budou ustaveny víceméně na základě paritního zastoupení všech čtyř stran Národní fronty. Obchod byl jak socialistickými stranami, tak Šrámkem ochotně akceptován v naivní víře, že pravicoví (přesněji zemědělstí) a středoví voliči stran, které nebudou obnoveny, budou hlasovat právě pro jejich stranu.¹¹⁹ Jak špatný to byl předpoklad, měly tyto strany zjistit již v květnu roku 1946.

Prezident E. Beneš, který svým programem a politickými skutky uvedl celý tento stroj v letech 1939-1944 do chodu, se v březnu 1945 najednou nadstranicky vytratil a z výšky pozoroval, jak si jeho důvěrníci, žáci i protivníci vedou.¹²⁰ A nebylo to sledování příliš radostné, a to hned od počátku roku 1945. Přestože se i nadále Beneš trápil pochybnostmi ohledně směru, který tomuto stroji dal do vínků, nesebral nikdy dostatek

¹¹⁸ Blíže viz B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 643.

¹¹⁹ Srov. např. J. KOCIÁN, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, s. 37.

¹²⁰ Jeho nejbližší spolupracovníci přitom očekávali, že se Beneš moskevských jednání politických stran zúčastní a i po návratu bude aktivně a autoritativně zasahovat do politické situace. Benešův osobní tajemník E. Táborský k tomu např. uvádí: „My, kdo jsme ho obklopovali, jsme tehdy věřili, že bezprostředně po válce bude dokonce silnější, než byl v předválečných letech. Já osobně jsem cítil, že by měl na krátkou dobu jednat autoritativněji a opřít se přitom o svou obrovskou prestiž u Čechoslováků a jejich absolutní, téměř mystickou důvěru, kterou v něj měli. „Co budeme potřebovat v těch chaotických dnech,“ řekl jsem mu při jednom z mnoha rozhovorů na toto téma, „nebude hlava státu, která by stála nad stranami a byla jen jakýmsi smířovatelem v mezistranických sporech. Budeme potřebovat silného prezidenta, který by byl s to rázně a včasné zarazit komunistické pikle.“ „Ano, máte pravdu,“ odpověděl. „Tentokrát budu musít použít plně své autority, zejména vůči komunistům. Lid doma bude demoralizován a obávám se, že nebude silných demokratických vůdců. Tož budu musít zasáhnout do vládních věcí mnohem aktivněji než v dobách normálních.“ E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 52-53.

sil, aby přehodil výhybku a umožnil alespoň důstojnější rozlučku se svobodou a demokracií ve střední Evropě. Koleje už tehdy vedly jen východním směrem a změnit geografický směr setrvačného pohybu již bylo pravděpodobně vyloučené.¹²¹ Pořád ale ještě bylo možné volit, kterou z kolejí vedoucích na Východ se Československo vydá. Podrobný rozbor této smutné, nedůstojné a nestatečné cesty již ale spadá mimo rámec této práce.¹²²

Benešova idea jednotné dělnické strany nenašla své naplnění ani po skončení války. Žádná z dělnických stran neměla na sjednocení zájem¹²³ a vzhledem k neexistenci pravicové či středové občanské a nikoliv konfesně zaměřené strany nebyl k zásadní integraci dělnických stran žádný důvod.¹²⁴ Nebylo proti komu se spojovat do pevného volebního bloku a nebylo proč utvářet pevný politický útvar z důvodu aktivního tlaku opozice.

Instituce jako opozice či svobodné volby za účasti i jiných než předem povolených subjektů nepatřily v poválečné republice mezi oblíbená témata, kterým stálo

¹²¹ Částečně jiné stanovisko hájí např. J. Kuklík. Srov. např. J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 237. Kuklík nejprve připomíná stanovisko britské diplomacie ke Košickému vládnímu programu. Britský velvyslanec Nichols zhodnotil nový program a sestavení vlády jako směřování doleva, které vyhovuje sovětské vládě, ale zároveň varoval před tím, aby to pro Británii znamenalo, že v tomto stádiu je prosovětská orientace Československa „totální, definitivní, konečná“. Nichols věřil v uklidnění situace po ustavení Prozatímního národního shromáždění a především po parlamentních volbách, které však podle něj měly záviset i na „přítomnosti nebo nepřítomnosti“ jednotek Rudé armády. Kuklík k tomu dodává: „Domnívám se, že právě takovéto věcné hodnocení musí být postaveno proti názorům „historického determinismu“, který vidí již v Moskvě března 1945 přímou dálnici k Únoru 1948.“

¹²² V. Prečan v této souvislosti poznamenává: „Snad se dá říci, že český národ v oné dějinné vichřici ztratil svoji identitu a jako by se vymkl z kloubů, takže po skončení války snadno podlehl svodu vymanit se z dějin, ze středoevropských historických vazeb a v touze zapomenout na nedávnou minulost, která tak špatně skončila, vzhlížel jen k vábné budoucnosti, kterou zahlédl v pokřiveném zrcadle národního triumfu, aby se pak nakonec podvolil novému protektorátu a nadvládě nové totalitní moci. Zbytky českých demokratických elit nebyly nuceny podstoupit obtížnou sebereflexi a sebekritiku. Hitlerovy světovládné plány, svou povahou agresivní německý národ, sudetoněmecká menšina jako Hitlerova pátá kolona, slabost Západu a zaslepenost předválečné politiky appeasementu, to vše bylo na pranýři doby a jako by dávalo české společnosti – včetně jejích demokratických politiků – ve všem a od samého počátku jen zadostiučinění a zároveň rozehřešení ze všech vlastních chyb, omylů a selhání. Opojení z vítězství a národní sebeospravedlnění uchránily národ od povinnosti sebekriticky zkoumat, jak se choval za okupace. Mimoto se doma našla oběť, na niž bylo možné svalit všechnu vinu a všechny hříchy: politicky degenerovaná háchovská reprezentace, ti ubozí, nešťastní zastánci politiky menšího zla, od nichž se sám Beneš distancoval až na podzim 1941, ale kteří teď byli označeni za zrádce od samého počátku... Nereflektovaná vlastní minulost podstatnou měrou přispěla k morální politické krizi, v níž se po válce obnovoval československý stát, a kdy demagogie mohla slavit triumfy. Při sestavování vlády Národní fronty a v debatách o jejím programu si účastníci – s Benešem v pozadí – udělovali navzájem absolutorium za nedávnou minulost.“ V. PREČAN, *Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945*, in: *V kradeném čase*, s. 32–33.

¹²³ S výjimkou levicového proudu v sociální demokracii žádná ze stran o sjednocení v jednotné straně neusilovala.

¹²⁴ Srov. např. J. Kocián, *České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945*, in: *Konec soužití Čechů a Němců v Československu*, s. 45.

zato věnovat pozornost či je jakýmkoliv způsobem propagovat. Slova jako demokracie, odbory, presumpce nevinny, svoboda slova a jiné občanské svobody dostávaly v poválečném Československu nový budovatelský a pokrokový obsah, a tak opozice či svobodné volby vlastně ani nikomu nechyběly, neboť původní a v západní civilizaci obecně sdílený význam těchto slov se pomalu vytrácel.

Přestože k vytvoření jednotné dělnické strany nedošlo, měly dělnické strany ihned po příchodu na osvobozené území i nadále zájem pokračovat v plodné spolupráci v rámci socialistického Bloku, jehož dosavadní existence jim umožnila získat bez větších obtíží veškerou moc v osvobozené republice. KSČ vypracovala návrh další spolupráce tzv. Národního bloku již bezprostředně po příjezdu na osvobozené území 7. dubna 1945. V něm se mj. konstatuje, že „při zachování politické a organizační samostatnosti stran Národního bloku pracujícího lidu měst i venkova (KSČ, ČSSD a ČSNS) budou tyto strany těsně spolupracovat a společně postupovat ve všech otázkách veřejného života v osvobozené republice. Politickou základnu stran Národního bloku tvoří vládní program, jednomyslně přijatý vládou dne 5. dubna 1945 v Košicích. V českých zemích ve všech místech, kde existují organizace Národního bloku, budou tvořeny místní koordinační výbory Národního bloku... Strany Národního bloku se shodují, že v osvobozené republice mají být všechny odborové, družstevní, zájmové, kulturní, tělovýchovné a jiné národní organizace budovány ihned od začátku jako organizace nestraničné, jednotné, samostatné, s dobrovolným členstvím a s demokraticky voleným vedením... Dřívější stranická roztříštěnost hnutí mládeže nebude připuštěna.“¹²⁵

Komunistický návrh byl opakovaně projednáván na schůzích Bloku v Košicích během dubna 1945.¹²⁶ Tehdy k dohodě ještě nedošlo. Českoslovenští socialisté se

¹²⁵ Návrh KSČ na dohodu o spolupráci tří socialistických stran z 7. dubna 1945 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 208, s. 583-585. K postoji KSČ k Národní frontě na jaře 1945 z komunistického úhlu pohledu a k boji proti „reakci“ vedeném z platformy Národní fronty srov. V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 47.

¹²⁶ Komunisté při jednáních odmítli, aby se Blok tří dělnických stran nazýval „Socialistický blok“. Důsledně trvali na názvu „Národní blok“. Stejně tak odmítli návrhy levicové skupiny soc. demokratů na sjednocení tří dělnických stran v jednu stranu. Ministr informací Kopecký k tomu na závěr jednání Bloku uvedl: „Blok nevyčerpal svoje poslání. Každá naše strana se v něm může historicky vyžít. Nemějte proti nám předsudků. Zbytečně jste se nás báli. Komunistická internacionála neexistuje. Máme volnost. Nejsme nijak vázáni. I pro kooperaci s vámi máme plnou volnost. Vzdejte se pochyb. Dobře nám to půjde. Mně se ta vláda Národní fronty líbí. Posílili jsme touto vládou věc doma. Už námi v zahraničí byly vytvořeny podmínky, aby vývoj doma mohl být přímo vzorný.“ Za zmínku jistě stojí i úvahy pronesené vůdcem československých socialistů J. Stránským na téma rolnické strany, které byly v zápise o jednání zachyceny takto: „Dr. Stránský říká, že ještě nepředstavujeme Národní frontu, protože tu nejsou zástupci rolníků. Chceme, aby naše tři strany si vzaly za úkol boj o získání rolníků a abychom si uvědomili, že není nutná existence strany agrární. My tu tvoříme Blok s určitými jasnými cíli, s tím, že chceme prosadit program, na které jsme se dohodli v Moskvě, a získat pro něj většinu národa... Není třeba, aby vznikla zvláštní rolnická strana, která by se brzy přeměnila v agrární stranu.“

pokusili vytvořit v dubnu 1945 svůj vlastní návrh na koordinaci politické činnosti stran Bloku, který měl garantovat všem třem dělnickým stranám a lidovcům určitá rovná práva v politické soutěži (rovný přístup politických důvěrníků při vstupu do osvobozených oblastí, které jsou ještě stále v pásmu bojových operací, rovný přístup do sdělovacích prostředků atd.). Jejich návrh však nebyl ze strany KSČ akceptován.¹²⁷ Po dalších jednáních během května a na počátku června 1945 nakonec Gottwald za komunistickou stranu, Fierlinger za sociální demokracii a Zenkl za čs. socialisty uzavřeli dne 8. června 1945 dohodu o vytvoření Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova, a to za účelem sdružení se ke společnému postupu ve všech otázkách Košického vládního programu.¹²⁸

Národní blok byl vytvořen v podstatě podle zásad nastíněných ve výše uvedeném návrhu KSČ ze dne 7. dubna 1945. Lze proto souhlasit s V. Prečanem, podle něhož hlavní argumentační výzbroj pro ztotožnění národního a socialistického (dělnického) dodali komunisté.¹²⁹ Spolupráce dělnických stran v rámci Bloku vydržela až do roku 1946, kdy se v prohlubující politické diferenciaci před parlamentními volbami prakticky rozpadl a ukončil svoji činnost. Ještě před svým rozpadem stihl sehrát Blok negativní úlohu na podzim roku 1945 při přípravě a prosazování znárodňovacích dekretů, proti nimž se zpočátku postavila jak Demokratická strana, tak lidovci. Pod jednotným tlakem Bloku však podlehli. Výsledkem jejich odporu bylo jen několik týdnů zdržení při vydání

Rolníci se mohou organizovat v kterékoliv ze stávajících stran. Zvláštní rolnické strany není např. ve Francii, rovněž v Americe a v Anglii. Rovněž u nás nemusí být.“ Ostatní dvě dělnické strany se k úvahám J. Stránského výslovně nevyjádřily. Patrně to nepovažovaly za nutné, neboť zastupování rolníků dělnickými stranami měly již za zcela samozřejmé. Zápis o schůzi tří dělnických stran dne 13. a 21. dubna 1945 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 214, s. 603-611.

¹²⁷ K tomu srov. např. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 402-403.

¹²⁸ Podle dohody měl koordinační výbor Národního bloku zajišťovat jednotný postup stran Bloku v místních a okresních národních výborech, v organizacích odborových, družstevních, zájmových, kulturních, tělocvičných a jiných. Podle dohody měly být vytvořeny jednotné národní instituce: Ústřední rada odborů (ÚRO), Jednotný svaz českých zemědělců a Družstevní rada. Národní blok měl spolupracovat se stranou lidovou. Národní výbory měly být všude utvořeny na základě dohody čtyř vládních stran. Místní národní výbory měly být potvrzovány na veřejných schůzích voličů. Nešlo samozřejmě o blok národní, jak svoji společnou spolupráci tři dělnické strany nazvaly, ale o blok socialistický. Vládní program, který v Moskvě přijalo několik exilových zástupců čtyř českých politických stran, byl nyní přijat za definitivní základnu Národního bloku, aniž by se k tomu drtivá většina národa měla možnost jakkoliv vyjádřit. Dohoda Bloku definitivně vylučovala jakoukoli opozici: „Strany Národního bloku se zavazují tvoření takových organizací plně podporovat a co nejdůrazněji vystoupit proti jakýmkoliv pokusům o tříštění.“ I tam, kde by snad voliči nebyli spokojeni s navrženou kandidátní listinou vládních stran do místního národního výboru, mělo její potvrzování na veřejných schůzích odstranit jakoukoli možnost vytvoření reálné opozice. Blíže viz V. PREČAN, Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945, in: V kradeném čase, s. 30.

¹²⁹ V. PREČAN, Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945, in: V kradeném čase, s. 31. Srov. i J. Kocián, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 42.

znárodnovacích dekretů a agresivní a výhrůžná komunistická kampaň proti rozvracečům jednoty Národní fronty.¹³⁰

Přestože prezident Beneš v posledním rozhlasovém londýnském poselství domů do vlasti dne 16. února 1945 sliboval, že jakmile přijde na území republiky, bude hned vytvořena první domácí vláda, která bude už obsahovat domácí činitele, pokud budou k dispozici, a bude se řídit výlučně poměry doma,¹³¹ žádní domácí čeští činitelé se v první vládě, která připravila návrhy všech poválečných dekretů prezidenta republiky, jež zásadním způsobem proměňovaly politickou, národnostní, hospodářskou a sociální strukturu předmnichovského Československa, neobjevili.¹³² Všichni čeští členové první vlády pocházeli z moskevského či londýnského exilu a k žádné výměně či doplnění první poválečné vlády po květnovém osvobození Čech a Moravy nedošlo. K první drobné obnově první poválečné vlády došlo až poté, co byly všechny dekryty prezidentem republiky podepsány a staly se nedílnou součástí právního řádu.

K Benešem plánované integraci všech dělnických stran do jediné levicové strany nedošlo nakonec ani po únoru 1948, kdy tak mohla KSČ již bez větších problémů učinit. Českoslovenští socialisté si formálně uchovali svoji existenci po celou dobu komunistického totalitního režimu v Československu a působili tak spolu s Národní frontou jako trapná kulisa vlády jedné strany. Na závěr našeho pojednání o Národní frontě je nutné bohužel konstatovat, že Československo se stalo v podstatě modelovou zemí ve válečné a poválečné Evropě, ve které Národní fronta prošla od roku 1941 do roku 1948 přesně těmi fázemi, se kterými Kominternu při vytvoření projektu jednotné národní fronty (resp. lidové fronty) v letech 1935 a 1941 počítala.¹³³ Vlastního strategické cíle - uchvácení moci komunistickou stranou - bylo v případě Československa dosahováno způsobem, který jako by byl vystřižený z brožur komunistické taktiky.

¹³⁰ K tomu srov. např. zápisy ze zasedání vlády ze září a října 1945 publikované in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekryty prezidenta republiky, dok. č. 32.7-32.23, s. 532-655.

¹³¹ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 254.

¹³² Profesor Grňa, který byl jako delegát domácího odboje vyslán do Košic s nevyslyšenou žádostí o dodávky zbraní domácímu odboji, své rozpaky nad složením nové vlády a obnovením předmnichovských politických stran shrnul ve svých pamětech takto: „Když jsem konečně před odjezdem dělal bilanci svého zájezdu, cítil jsem se krajně nespokojen a nešťasten. Uvědomil jsem si, že zbraně nedovezu a místo nich přivážím jen tu zprávu o čtyřech politických stranách.“ Blíže viz J. Grňa, Sedm let na domácí frontě, s. 310.

¹³³ Srov. např. J. KOCIÁN, K mechanismu vzniku první vlády Národní fronty Čechů a Slováků na počátku roku 1945, in: Rok 1945 v českých a evropských dějinách, s. 62 an.

IV. 3. NÁRODNÍ VÝBORY A PROZATÍMNÍ NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ

Názory exilových představitelů na poválečné politické, sociální a hospodářské uspořádání lze velmi dobře sledovat i na problematice národních výborů. Byly to právě národní výbory, nikoliv hospodářské, sociální či ryze politické otázky, nad jejichž pojetím a působností se rozpoutávaly v exilu mezi komunisty (a levým křídlem sociální demokracie) a demokratickým stranami v čele s prezidentem Benešem největší boje. A nutno hned na úvod říci, že právem. V poválečném Československu se v podstatě ze dne na den ocitla ve veřejných rukách většina národního bohatství, které mělo být rozdělováno či spravováno za rozhodující účasti právě národních výborů. Všechny strany si proto velmi rychle uvědomily, že právě v národních výborech bude ležet klíč k politické a ekonomické moci v poválečné republice.

Beneš se myšlenkou vytvoření nových revolučních (provizorních) orgánů veřejné moci zabýval v podstatě od počátku války, reálnějších obrysů však začaly jeho myšlenky nabývat až v roce 1943. Jeho tehdejší představy o charakteru a kompetencích národních výborů ale neměly s později uplatněnou koncepcí mnoho společného. Beneš tehdy neuvažoval o tom, že by v dosavadní správě mělo dojít k nějaké dlouhodobé „revoluční“ proměně, a to s výjimkou důsledně provedené retribuice. Na správě osvobozeného území v přechodném období se podle původních plánů exilového ministerstva obrany z roku 1942, které nebyly Benešovy zcela cizí, měla účastnit armáda. Tato účast měla být podmíněna politickým podřízením armády vládě, udržením jednoty odboje a zaměstnáním armády vojenskými úkoly. Tato koncepce však bylo tvrdě kritizována ze strany komunistů a sociálních demokratů, zejména bylo zdůrazňováno podezření ze zneužití vojenské diktatury.¹ Na počátku května 1943 přijali zástupci národních socialistů, sociální demokracie a KSČ manifest zástupců socialistických stran londýnské i moskevské emigrace k domácímu odboji, v němž byla vyjádřena i výzva k vytváření národních výborů doplněných tajnými dělnickými výbory.² Ministerstvo vnitra a vlastně celá exilová vláda i pod vlivem vzkazů z domova a událostí v roce 1918 počítala v roce

¹ Blíže viz J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, Praha 2002, s. 209 nebo J. ČEJKA, Československý odboj na Západě 1939-1945, Praha 1997, s. 232.

² Manifest byl publikován např. v Komunistická strana Československa a Národní fronta, Praha 1971, s. 32.

1943 s národními výbory jako prozatímními mocenskými orgány, které budou tak jako v roce 1918 nahrazeny po několika měsících řádnými správními orgány pevně kontrolovanými ministerstvem vnitra.³

Při jednáních s londýnskými představiteli komunistické strany na počátku července 1943 Beneš uvedl, že již vcelku nelze počítat s nynějším státním a veřejným aparátem, hlavně s vrchní byrokracií. Ta musí být odstraněna.⁴ Myšlenka národních výborů je podle Beneše z tohoto úhlu pohledu dobrá a může se rozhlasem do vlasti propagovat. Organizování národních výborů se však zatím podle něj nemůže stát oficiální politikou vlády. K tomu situace doma ještě nedozrála a správný čas přijde až 4 až 6 měsíců před zhroucením Německa. Za současné situace by předčasné výzvy vedly k zatýkání a perzekuci. Proto také Beneš odmítl komunistický návrh, aby promluvil o významu národních výborů v rozhlase.⁵

Při moskevských jednáních s KSČ v prosinci 1943 Beneš již na úvod zdůraznil, že je pro všeobecné tvoření národních výborů, v čemž se ostatně podle něj představy zahraničního odboje shodují s domácím odbojem. Beneš komunistům osvětlil, že by podle jeho plánů byly vytvořeny místní, okresní a zemské národní výbory. Zemské národní výbory v Čechách, na Moravě a na Slovensku pak měly dohromady nahrazovat provizorně parlament nebo Státní radu, která by jinak byla zrušena. I zemské národní výbory se měly tvořit odzdola. Do popředí měli přijít noví lidé, především ti, „kteří se nebálí“. Staré živly měly zmizet. Vše mělo podle Beneše probíhat samovolně, formou revoluce. Nicméně bude prý nutné dbát o to, aby se tlak zezdola projevil všude a aby vtiskl svoji tvář i národním výborům. Tím bude odstraněno nebezpečí, že by se národní výbory mohly utvářet odshora a objevit se tak ve zkreslené podobě. Národní výbory však bude nutné podle Beneše pojímat jako pomocné orgány národa. Teprve všeobecné volby měly vyjevit skutečnou tvář národa.⁶ V roce 1943 tedy Beneš ještě důsledně

³ Blíže viz J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, s. 210.

⁴ Na počátku září 1943 Beneš vzkazuje ve stejném duchu na Slovensko: „...Vedle toho bude třeba myslet na místní výbory národní, které provedou převraty místní a dají do běhu novou administrativu. V nových prozatímních orgánech ve chvíli převratu nesmí být nikdo z těch, kdo buď zradil, nebo je v podezření, nebo kdo se s dnešním režimem zkompromitoval.“ Benešův vzkaz do vlasti ze 3. září 1943 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 78, s. 161-163.

⁵ Blíže viz záznam o rozhovoru pořázený komunistickými pracovníky v Londýně, který byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, pozn. č. 1 s. 35.

⁶ Blíže viz záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednáních s Benešem ve dnech 13 - 20. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 40-59.

vycházel z toho, že národní výbory budou pomocné a provizorní revoluční orgány veřejné moci, které sehraji svoji hlavní roli bezprostředně po pádu Německa a následně se budou významným způsobem podílet na „vyčištění“ veřejné správy, samy však až na výjimky politickou správu vykonávat nebudou.

V návrhu, který Gottwald následně Benešovi v Moskvě dne 16. prosince 1943 předložil a přednesl jako podklad k dalšímu jednání, je již plně zachycena jak budoucí struktura národních výborů, tak jejich kompetence a způsob volby. Podle komunistického návrhu měly hrát národní výbory rozhodující roli jako orgány nové státní správy.⁷ Národní výbory měly být vybudovány v místním, okresním i zemském měřítku a okamžitě se měly ujmout své výkonné moci. Národní výbory se měly ustavovat na základě voleb. Místní národní výbory měly být voleny přímo voliči. Okresní národní výbory měly být voleny na okresní konferenci místních národních výborů a obdobně zemské národní výbory měly být voleny na zemské konferenci okresních národních výborů. Na jednotné schůzi všech čtyř zemských národních výborů (Čechy, Morava, Slovensko, Podkarpatsko) měli být zvoleni členové Prozatímního národního shromáždění. Kompetence národních výborů měla podle komunistického návrhu odpovídat kompetenci starých samosprávných orgánů, přičemž by byla rozšířena o bezprostřední úkoly státní správy a o ty úkoly, které by vláda národním výborům předala. Místní národní výbory by tedy měly kompetenci obecních zastupitelstev a vykonávaly by dále speciální úkoly přechodné doby, které by jim vláda uložila. Okresní národní výbory by měly kompetenci okresních zastupitelstev a okresních politických správ a řešily by ty speciální úkoly, které by jim vláda přidělila. Zemské národní výbory by pak měly kompetenci zemských zastupitelstev a zemských politických správ. Prozatímní národní shromáždění by mělo kompetence Národního shromáždění. Komunisté ve svém návrhu tehdy ještě zdůrazňovali, že všechny tyto orgány považují za orgány přechodného období. Jejich hlavní úkol měl být zakončen svoláním řádně zvoleného Národního shromáždění.⁸

⁷ Domácí komunistický odboj i moskevské komunistické exilové centrum s myšlenkou národních výborů (resp. národně revolučních výborů) počítaly již od vstupu Sovětského svazu do války. Domácí komunistický odboj dokonce od té doby vybízel k jejich vytváření. Blíže např. Komunistická strana Československa a Národní fronta, Praha 1971, s. 25-27. Tato činnost byla následně plně podpořena usnesením prezidia Exekutivy Komunistické internacionály z 5.1.1943. Usnesení bylo publikováno tamtéž, s. 27 an.

⁸ Blíže viz záznam o Gottwaldových návrzích přednesených Benešovi dne 16. prosince 1943 publikovaný in: M. KLJMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, s. 35-40.

Z komunistického návrhu je více než zřejmé, že přesahuje rámec, ve kterém se byl Beneš ještě před svou cestou do Moskvy ohledně národních výborů ochoten pohybovat. Beneš proto ke Gottwaldově návrhu nejprve pouze takticky podotkl, že se k této otázce ještě vyjádří, aby byla co nejdříve plně ujasněna úloha národních výborů. Podle E. Táborského se Beneš nezdržel, aby nepoznamenal, že se tato tělesa dosti podobají sovětům z Leninových časů, a nebyl touto nabídkou nijak nadšen.⁹ O dva dny později 18. prosince 1943 však již Beneš komunistům sdělil, že souhlasí s jejich návrhy na tvoření národních výborů, a že budou-li proti němu námitky v Londýně, postará se o to, aby to nebyly námitky směřující proti demokratickému principu, proti svobodě, proti volnosti lidového hnutí. „Nepřipustíme nijaké podfuky. Všechny strany musí mít stejné šance.“¹⁰

V Moskvě již Gottwald samozřejmě zdůraznil nutnost tvoření národních výborů, které by měly být použity nejen pro formaci revolučních povstaleckých buněk, nýbrž i pro další zárodky celé revoluční politické správy. Beneš se tehdy nepostavil proti této koncepci, ač ji evidentně nesdílel. Pouze Gottwaldovi vyložil, že je nutné tuto otázku dobře promyslet a správně ji formulovat a že tentýž úmysl tu byl již v roce 1918, ale přítomnost menšin zabránila uskutečnění této myšlenky v praxi. Podle Beneše bude hlavní starostí a úkolem zabránit právnímu a správnímu chaosu a rychle nahradit dřívější právní řád novým porevolučním právním řádem.¹¹

V dopise ze dne 21. prosince 1943 adresovaném K. Gottwaldem československým komunistům ve Velké Británii, který shrnoval výsledky moskevských jednání KSČ s Benešem, Gottwald uvádí, že Beneš s komunistickými návrhy na výstavbu národních výborů vcelku souhlasí. S myšlenkou výstavby zemských národních

⁹ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 201. Záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o rozhovorech s Benešem však o této poznámce nic neuvádí. Podle Táborského Beneš, ačkoliv sám kritizoval přílišnou centralizaci místní správy v předválečném Československu a podporoval zvyšování pravomoci místních volených orgánů, se obával, že drastická změna v době, kdy se hroutí Německo, povede k chaosu a ke špatné správě. Nemohl se zbavit ani myšlenek na to, že takové schéma bude výhodné pro komunisty, protože jim dovolí, aby si v poválečné chaotické situaci zajistili pro sebe nejvýznamnější místa v místní správě. Cítil však, že nemá na vybranou, protože tato myšlenka bude populární a protože na současném aparátu příliš těžce spočívalo znamení hanby za kolaboraci, než aby mohl náležitě fungovat, když už budou nacisté vyhnáni. Srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 432.

¹⁰ M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu*, díl I., dok. č. 2, s. 57. K tomu srov. i poznámky o Benešově hodnocení moskevských jednání s komunisty, se kterými J. Smutný seznámil na sklonku roku 1949 představitele vznikajícího třetího odboje v Londýně: „1. Komunistická strana zůstane i po válce (nedohoda o jednotné straně), 2. Národní výbory v komunistickém pojetí mají být sověty, 3. Totalitní tendence komunistů zůstávají, 4. Účast komunistů ve vládě má jediný cíl: zmocnit se pozic a mít rozhodující vliv na přípravách na uchopení se vši moci ve státě.“ Citováno dle J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 136. Lze plně souhlasit s J. Kuklíkem, že Smutného záznamy je však v tomto případě nutné brát s určitou rezervou i vzhledem k době, kdy byly reprodukovány.

¹¹ Srov. např. E. BENEŠ, *Paměti*, s. 409.

výborů a na vytvoření Prozatímního národního shromáždění za pomoci těchto národních výborů přišel podle Gottwalda Beneš sám ještě před tím, než mu ji komunisté stihli sami navrhnout. Z Gottwaldova dopisu je zřejmé, že ke shodě ve věci národních výborů nedošlo mezi Benešem a komunisty v Moskvě zejména ohledně kompetence národních výborů. Gottwald uvádí, že v této otázce projevil Beneš určitou nerozhodnost. Jak jsme již výše naznačili, Beneš tehdy ještě odmítal, aby národní výbory hned od počátku převzaly nejen veškerou kompetenci, která náležela v předmnichovském Československu voleným zastupitelstvům (obecním, okresním, zemským), ale i působnost politických správ (okresního hejtmana, zemského prezidenta). Gottwald ve svém dopise velmi příznačně uvádí, že Benešovi v Moskvě rozhodně zdůraznili, že národní výbory nesmějí být pouze bezmocnou dekorací a že stanovisko k otázce kompetence národních výborů bude kritériem, nakolik existuje dobrá vůle provádět výstavbu osvobozené republiky skutečně demokratickou cestou za nejširší účasti lidu a v jeho duchu.¹²

Ve svém výročním projevu ve Státní radě dne 3. února 1944 Beneš navrhoval, aby v každém městě, obci, vesnici, okrese a zemi byl dočasně zřízen národní výbor, nejdříve konspirativní a v dané chvíli všemi svobodnými a k tomu připravenými občany doma zvolený. Národní výbory měly mít první politická a správní práva hned ve chvíli pádu německé moci. O jejich kompetenci se měly všechny strany včas dohodnout. Beneš tehdy počítal s tím, že z místních a okresních národních výborů by se vytvořily volbou revoluční zemské národní výbory a ze zemských národních výborů dočasné revoluční národní shromáždění pro kontrolu první poválečné národní vlády a pro spoluřízení národních a státních věcí ve chvíli převratu a v prvních dobách po něm.¹³ Tato Benešova koncepce se příliš nelišila od komunistického návrhu vyjádřeného v Gottwaldově dopisu ze dne 21. prosince 1943. Beneš však tento svůj návrh značně zmírnil vyjádřením, že revoluční národní výbory budou jen přechodné orgány, které budou fungovat jen do doby, než vstoupí v platnost stará československá ústava, a že všechna opatření jimi učiněná musí být schválena řádně zvoleným parlamentem. I v případě národních výborů se Beneš vyjádřil ke zcela zásadní politické otázce národních výborů ještě před tím, než se jí vůbec zabývala exilová vláda.

¹² Dopis K. Gottwalda ze dne 21. prosince 1943 adresovaný londýnským členům KSČ byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 3, s. 59-68. K tomu srov. i J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, s. 213.

¹³ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 395-397.

V komunistickém návrhu programu Národního bloku pracujících měst i venkova z února 1944 se pochopitelně objevuje komunisty v Moskvě hájená myšlenka, že národní výbory mají převzít veškerou kompetenci dosavadních politických správ. Podle tohoto programu národní výbory měly být voleny a doplňovány veřejně.¹⁴ Na jaře 1944 se pak rozpoutal v londýnském exilu velký boj o povahu a kompetence národních výborů. Na jedné straně stál ministr vnitra J. Slávik podporovaný stranou československých socialistů a částečně i E. Benešem¹⁵ a na druhé straně komunisté podporovaní radikálně levicově orientovanou částí sociální demokracie.¹⁶ Slávik se snažil rozlišovat tři etapy národní revoluce. V každé z nich pak měly mít národní výbory rozdílné postavení a charakter. V první etapě měly být národní výbory vytvářeny v ilegalitě a měly organizovat odpor proti okupantovi. Po jeho pádu měly národní výbory v přechodné době převzít výkonnou a nařizovací moc a stát se tak v podstatě rozhodujícími orgány veřejné moci. V okamžiku, kdy se však vláda ujme na celém území republiky ústavou daných pravomocí, měly národní výbory tuto moc pozbýt a stát se jen poradními orgány, kterým bude přiznána částečně legislativní pravomoc. Národní výbory tedy měly mít podle původních představ ministra vnitra Slávika povahu dočasných orgánů veřejné správy a v žádném případě jim neměl do budoucna příslušet výkon politické správy, který v první republice náležel okresním a zemským úřadům. Laický, neodborný živel neměl natrvalo proniknout do samotného výkonu politické správy.¹⁷

Komunisté naopak vycházeli ze stanoviska, že nelze připustit, aby byl převzat celý státní aparát do nové poválečné republiky. Podle jejich přesvědčení bude možné převzít jen jednotlivce a i ty „bude nutné hlídat na každém kroku, neboť i tam, kde nebudeme moci prokázat, že kolaborovali, zůstane přece určité podezření, že za okupace udělali pro německý režim více než bylo nezbytně nutné.“¹⁸ Z tohoto důvodu měla být dosavadní politická správa jako celek odstraněna a nahrazena národními výbory, a to nejméně do doby, než bude zvoleno v řádných volbách Národní shromáždění. Národní

¹⁴ Srov. např. M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 8, s. 82-92. Tajné hlasování považovali komunisté vždy za velmi nebezpečný a reakční přežitek.

¹⁵ Blíže viz J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 172.

¹⁶ V Benešově bezprostředním okolí se dokonce objevil i návrh na vydání příslušného předpisu o národních výborech ve formě vládního nařízení, kterým by bylo možné obejít levicově naladěnou Státní radu. Blíže viz J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 170.

¹⁷ Srov. např. záznam projevu J. Slávika ve Státní radě dne 28. února 1944 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 10, s. 94-96.

¹⁸ Srov. např. záznamy projevu J. Valo či V. Noska ve Státní radě dne 8. března, resp. 21. března 1944 publikované in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 11 a č. 13, s. 97-99, 101-103. K tomu srov. i J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, s. 218.

výbory tedy neměly podle komunistického návrhu za žádných okolností nabýt postavení pouhých poradních či pomocných orgánů vládou jmenovaných úředníků (zemského prezidenta, okresního hejtmána).

Přestože na jaře 1944 k zásadní dohodě o povaze a kompetenci národních výborů nedošlo, exilová vláda pod tlakem postupujících sovětských armád svým svoláním z 16. dubna 1944 vyzvala k tvoření národních výborů: „Odkud nepřítel bude zahánán, spočíne na národních výborech povinnost nahradit rozvrácenou veřejnou správu; dokud čsl. vláda s pomocí občanstva podle čsl. zákonů veřejnou správu znovu nevybuduje. Tvořte všude národní výbory, aby na území obsazeném pečovaly o vše, čeho je třeba k aktivnímu boji proti nepříteli, a aby na území osvobozeném organizovaly vše, čeho je třeba ke správě tohoto území... Úkoly národních výborů řídí se danou situací a týkají se všech oborů veřejné správy a samosprávy, dokud nebude zajištěna organizací pravidelnou.“¹⁹

Vládní svolání bylo do jisté míry výsledkem kompromisu mezi oběma stranami, nicméně Benešem podporovaná Slávikova koncepce národních výborů jako orgánů, kterým bude náležet výkonná a nařizovací moc jen dočasně, tedy do doby ustavení řádných československých orgánů, především pak vlády a Národního shromáždění, je z svolání stále více než patrná. J. Kuklík v této souvislosti správně připomíná, že příprava dekretu o národních výborech byla poznamenána spíše než odbornými, spory politické povahy.²⁰

Českoslovenští socialisté následně při jednáních v Bloku tří dělnických stran učinili ústupek komunistickému tlaku a souhlasili s tím, aby náčelníci politických veřejných správ byli zároveň předsedy národního výboru, tedy zejména aby předseda okresního národního výboru byl zároveň i okresním hejtmánem, podléhajícím v této funkci vládě. I nadále však odmítali, aby národní výbory převzaly dlouhodobě nejen funkce samosprávy, ale i politických správ. Politickou správu podle nich nemůže vykonávat laický živel, zvolený do národních výborů, ale profesionální úřednický aparát.

Tento nejednotný postup stran uvnitř Bloku paralyzoval nejen přípravu prezidentského dekretu o národních výborech, ale činnost Bloku vůbec.²¹ Postup

¹⁹ Svolání vlády ze dne 16. dubna 1944 bylo publikováno in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6, s. 125-126. Vláda původně zamýšlela vydat hned dekret o národních výborech a nikoli pouze svolání. Debaty v ministerské radě o tomto dekretu však ukázaly, že se názory členů vlády na znění dekretu silně rozcházejí a že jeho schválení bude vyžadovat delší dobu.

²⁰ J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 169.

²¹ K jednáním Bloku o národních výborech a k ochromení jeho činnosti v létě roku 1944 srov. zejména B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 353 an. Pokud jde o komunistickou představu o povaze a

československých socialistů byl konzultován s Benešem a do značné míry odpovídal i jeho názorům. V polovině července 1944 například Beneš vzkazoval prostřednictvím Drtiny do vlasti nekomunistickým odbojovým skupinám: „Převrat se má podle mínění dr. Beneše, prezidenta republiky, provádět tím způsobem, že budou platit tyto zásady: hned první den existuje stará předmnichovská ústava, existuje původní naše zákonodárství a v duchu tom se bude dělat převrat. Všude, kde bude možno, se to bude respektovat. Politické správy a byrokracie zásadně zůstanou na svých místech tak, aby denní život mohl jít co možná normálně dál. Tam, kde se budou tvořit místní, okresní a zemské národní výbory, které pod autoritou ústřední vlády začnou fungovat ve spolupráci s byrokracií, se postarají o to, aby všeobecně známé kompromitované živly ze správy odešly. Národní výbory budou mít jen dvě třetiny členů, třetí třetina bude jmenována po návratu vlády a prezidenta. Národní výbory budou mít hlavně funkci poradní...“²² Jak už

postavení národních výborů v protektorátu, srov. např. programové prohlášení ilegální komunistické skupiny Předvoj z léta 1944, publikované in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 30, s. 140-157. V prohlášení se národní výbory rozdělují na NV 1 a NV 2. NV 1 představovaly ty národní výbory, které byly ustaveny „plánovitou revoluční prací uvědomělých komunistů, zatímco NV 2 pouze živelným sdružením protiněmeckých živlů. V programovém prohlášení se uvádí: „Co se týče NV 2, platí devisa: „nenápadně je přitahovat“, přičemž slovo nenápadně je nutno velmi zdůraznit. To znamená, že členové kádrů nebo NV 1, kteří naváží spojení s jakýmkoliv již hotovým NV 2 (je pozván ke spolupráci), vstoupí do styku s ním jako jednotlivci, neprozradí nijak své členství v NV 1 či ve straně, zjistí vše potřebné o způsobu činnosti této organizace a zařídí se podle instrukcí vedení, jemuž o celém případě podají podrobné zprávy... NV 1 jsou zakládány členy kádrů podle instrukcí vyšších orgánů ve všech místech, továrnách, podnicích, ústavech, příp. spolcích atd. Práce v nich se účastní i nečlenové kádrů, pokud splňují předpoklady pro ilegální revoluční práci, tj. pokud jsou zaručeně spolehliví, odhodlaní, konspirativní a přesvědčení antinacisté, sympatizující s SSSR nebo aspoň s „Rusy“, „východem“ atd. Za každého nestranického člena musí ručit nejméně jeden pracovník na základě delší spolehlivé známosti... NV 1 budovaný stranou musí odpovídat tomuto základnímu požadavku: aby byl stranou ovládnut a aby nečlenové strany pracující v NV 1 neměli ponětí o existenci strany. Ovládnutí děje se přirozenou cestou tím, že předseda NV 1, který je zároveň členem ústřední buňky strany, má spojení na vyšší organizaci NV: Dále tím, že určitá část stranických sil je stále v záloze - může kdykoliv být povolána do práce v NV. Zahalení strany před nečleny, prováděné z důvodu nutné zvýšené ochrany strany, docílí se prostě tím, že žádný člen strany nevystupuje při spolupráci s nečleny kádrů jako člen strany, nýbrž jako člen NV. Předseda NV, který přináší instrukce, nepřináší je ze strany, nýbrž s vyšší složky NV.“ Při vniknutí do NV 2 měl přitom člen strany zakrývat nejen své členství, ale i své „levé přesvědčení“. Metody vyzkoušené v ilegální činnosti v protektorátu tedy měly být komunistickými kádry důsledně použity i při výstavbě národních výborů v okamžiku pádu Německa. Národní výbory měly být podle programového prohlášení rozhodujícími orgány veřejné moci: „NV se stane vládnoucím orgánem svého obvodu, jehož příkazy musí být každým občanem respektovány a vykonávány.“ Národní výbory se měly stát zastupitelským orgánem nejširších pracujících mas. Měly to být orgány, které „připravují ne diktaturu členů NV, ale diktaturu pracujících.“ Tyto radikální představy domácích komunistických představitelů však měly být již brzy poněkud zmíněny v rámci již výše zmíněné strategie moskevského vedení KSČ.

²² Blíže viz Drtinův vzkaz odbojovým skupinám na Slovensku i v českých zemích ze dne 16. července 1944, který byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 83, s. 180-189. Ve stejném vzkazu Beneš prostřednictvím Drtiny uvádí: „V obcích se vytvoří hned ve dnech převratu národní výbory místní, složené v zásadě ze všech vrstev a ze všech odbojových pracovníků. Nikdo z odbojových pracovníků nemá být a priori vylučován. Tyto široké lidové výbory budou patrně za sebe volit užší předsednictvo, které bude přebírat v městech a místech vedoucí funkce ve chvíli převratu, a to zcela dočasně, poněvadž dle naší představy, národní výbory a jejich předsednictva, jakož i vedoucí

jsme výše uvedli, národní výbory podle tehdejších Benešových představ tedy sice měly zaručit „čistotu“ výkonu veřejné politické strany, ale neměly ji v žádném případě nahradit.

Naopak národní výbory podle komunistického návrhu ústavního dekretu o přechodném řádu z května 1944 měly v souladu s výše uvedeným komunistickým návrhem Bloku vykonávat jak působnost dosavadní samosprávy, tak politických úřadů. Svě funkce měl pak národní výbor vykonávat pod vedením a kontrolou vlády.²³ Jeho členové měly být odvolatelní na žádost většiny voličů. Volby do místního národního výboru se měly konat aklamací na demokraticky svolané schůzi všech voličů.²⁴

Podle vládní osnovy ústavního dekretu o přechodném řádu neměla být zákonodárná, vládní a výkonná moc vykonávána přímo a pouze národními výbory, ale občanstvo se mělo účastnit na jejím výkonu a její kontrole právě prostřednictvím národních výkonů. Tato zdánlivě drobná odlišnost má ve skutečnosti, jak si ještě ukážeme, zásadní důsledky. Okresní a zemské národní výbory neměly nahradit dosavadní okresní a zemské úřady, měly pouze zajistit jejich lidovou kontrolu. Jak jsme již výše uvedli, českoslovenští socialisté v Bloku tří dělnických stran již na jaře 1944 ustoupili od své původní představy oddělení národních výborů a politických úřadů komunistům v tom,²⁵ že se předseda okresního, resp. zemského národního výboru stával okresním hejtmanem, resp. zemským prezidentem. Tomuto ústupku odpovídal i vládní návrh ústavního dekretu.²⁶

funkce, budou musit být nakonec přece jen rozhodovány volbou a k té bude moci dojít asi ve čtyřech, nejdéle šesti nedělích po převratu... President sám pokládá za nutné, aby opravdoví odbojoví činovníci nikde nebyli vylučováni a priori, aby zásadně všechny směry a hlavní skupiny byly vždy zastoupeny, aby se každé zastoupení pokládalo za provisorní a aby zejména početní zastoupení dříve, nežli bude možno volbou dokázat, kdo jak je silný, nebylo pokládáno ani za definitivní, ani za důkaz, že lid a národ jde s tím, či oním. Do výborů okresních bude třeba volit v každém případě, nevidíme totiž jiné cesty, jak je ustavit... Ústřední výbor zemský – český, moravský, slovenský, podkarpatoruský – také musí být podobnou cestou složen. Bylo by dobře, aby bylo obsazeno zásadně jen dvě třetiny míst z činitelů nesporných a aby se vyčkalo, až přijde president a bude ustavena první vláda, která by pak dle dohody výbory ty doplnila tak, aby eventuální rozpory nebo nespravedlnosti byly vyřízeny a vyrovnány.“

²³ V komunistickém návrhu ústavního dekretu o národních výborech, který byl připraven o měsíc později v červnu 1944, je již výslovně uvedeno, že národní výbory jakožto orgány veřejné správy jsou podřízeny vládě. Podobné ustanovení ve vládní osnově ústavního dekretu o přechodném řádu z června 1944 zatím chybělo. Toto ustanovení se nakonec objevilo i v konečné podobě ústavního dekretu o národních výborech. Komunistický návrh ústavního dekretu o národních výborech z června 1944 byl publikován in : K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.4, s. 132.

²⁴ Komunistický návrh ústavního dekretu o přechodném řádu z května 1944 byl publikován in : K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.2, s. 127-129.

²⁵ Národní výbory na sebe neměly ihned vzít funkci úřadů a úředníků.

²⁶ Práce na přípravě organizace veřejné správy pro poválečné době začaly již v roce 1941, K tomu srov. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, 169.

Předseda okresního či zemského národního výboru se však podle vládní osnovy ústavního dekretu stával okresním hejtmanem či zemským prezidentem pouze tehdy, pokud jeho volbu potvrdila vláda, resp. prezident. Pokud se tak nestalo nebo vláda původní potvrzení odvolala nebo vzdal-li se okresní hejtman či zemský prezident svého úřadu, neměl vést až do nové volby či potvrzení okresní či zemský úřad zástupce národního výboru, ale pořadím nejstarší úředník úřadu. Předseda místního národního výboru měl být v přenesené působnosti podřízen podle vládní osnovy ústavního dekretu okresnímu hejtmanovi, a ten naopak zase zemskému prezidentovi. Zemský prezident byl podřízen a odpověden vládě. Nemělo tu tedy jít o přímou podřízenost národních výborů vyšším národním výborům a vládě, ale o podřízenost předsedy příslušného národního výboru, resp. vedoucího politického úřadu vedoucímu politického úřadu bezprostředně vyššího stupně. Politické úřady měly být i nadále řízeny monokraticky, nikoliv národním výborem jako celkem.²⁷

Tato vládní osnova dekretu o přechodném řádu tedy představovala jakýsi kompromis mezi předmnichovským pojetím veřejné správy a komunistickým pojetím národních výborů jako nových orgánů veřejné správy ve všech jejích oborech. Přestože Beneš vyjádřil z větší části v Moskvě v prosinci 1943 s komunistickou koncepcí souhlas, ve skutečnosti byl stoupencem vládní kompromisní varianty pojetí a kompetence národních výborů.²⁸

Na konci srpna se uskutečnilo v Moskvě jednání vládního delegáta F. Němce a jeho politických poradců s moskevským vedením KSČ. Na poradě moskevští komunisté ihned otevřeli otázku národních výborů a bez větších potíží se jim podařilo vnutit vládnímu delegátovi i jeho politickým poradcům komunistickou představu o podobě národních výborů, která neodpovídala ani Benešovým názorům, ani původní vládní osnově dekretu o národních výborech připravené ministerstvem vnitra v čele s J. Slávikem.²⁹ Přesto se právě tento návrh ústavního dekretu o národních výborech

²⁷ Vládní návrh ústavního dekretu o přechodném řádu z června 1944 byl publikován in : K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.3, s. 130-132.

²⁸ Srov. záznam z deníku E. Táborského ze dne 18.6.1944, dle něhož k tomu Beneš uvedl, že „komunistům jejich divoké návrhy nebude sankcionovat“. Dále souhlasil s posílením pravomocí hlavy státu v bezprostředně poválečném období, jako s formou jejich protiváhy. HIA, Stanford, Táborský Collection, kart. 2.

²⁹ Vládní delegát F. Němec dne 30. srpna 1944 sděloval předsedovi vlády Šrámkovi do Londýna: „V poradách, které jsem já i Viest měl s poradci a poslanci Vrbenským, Gottwaldem, Švermou a Šmidkem, jsme probrali návrh dekretu o národních výborech a dohodli jsme se jednomyslně na připomínkách, jež jsme nakonec vložili v novou formulaci, kterou Vám zasíláme jako naše připomínky. Doporučuji, abyste k tomuto výsledku našich porad při svém jednání přihlédl.“ Návrh dekretu, který Němec ke své zprávě připojil, počítal v souladu s komunistickým stanoviskem s tím, že

dohodnutý v Moskvě do značné míry shoduje s ústavním dekretem, který prezident Beneš nakonec podepsal. Ústavní dekret o národních výborech byl proto prvním dekretem prezidenta republiky, který nebyl připraven v Londýně, ale v Moskvě.

Na počátku září 1944 Beneš připravil program závěrečných příprav pro přechodné období po osvobození Československé republiky. Pokud jde o volby do národních výborů, Beneš v programu navrhoval, aby bylo stanoveno, že volby mají být provedeny nejpozději do šesti neděl (do místních NV do 10 dnů, do okresních NV do 20 dnů, do zemských NV do 1 měsíce, do Prozatímního národních shromáždění do 6 neděl).³⁰ Pokud se týče voleb do místních národních výborů, měly být dohodnuty záruky, aby v nich byly zastoupeny všechny politické i sociální směry. Volby do Prozatímního národního shromáždění měly být prováděny formou voleb do zemských národních výborů a i zde měly být stanoveny záruky, aby všechny politické směry byly zastoupeny. Na závěr si Beneš klade otázku, jak by tato záruka měla vypadat vzhledem k tomu, že ve spěchu období po převratu nebude možné uplatnit bývalý volební systém. Navíc podle něj nebudou hned fungovat ani politické strany a jejich celá struktura a nebude tudíž možné obnovit dosavadní systém listin.

Na tuto otázku si sám odpovídá takto: „Nejlépe by bylo zřídit zvláštní volební všeobecný ‚Výbor Národní fronty‘, kde by se přibližně dohoda o složení Prozatímního národního shromáždění dobrovolně smluvila.“³¹ Beneš tedy již tehdy rámcově počítal s eliminací voleb a jejich nahrazení dohodou stran.³² Mělo však jít o opatření krátkodobé, vyvolané válečnými událostmi. O rok později se sice ze šesti týdnů stalo šest měsíců, ale Benešem navržený princip zůstal zachován.

národní výbory budou ustaveny jakožto prozatímní orgány veřejné správy ve všech jejích oborech. Otázka voleb a přesné úpravy kompetence národních výborů však měly být stanoveny až později vládním nařízením. Němcova zpráva do Londýna, včetně návrhu dekretu byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 41, pozn. č. 2, s. 183-184. K obsahu rozhovorů vládního delegáta Němce a jeho poradců s moskevským vedením KSČ srov. zejména zápis o tomto jednání dne 29. srpna 1944 pořádaný F. Hálou a F. Uhlířem a publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 41, s. 182-186. O den později jednal s Gottwaldem na stejné téma i Benešův politický referent P. Drtina, který o jednání Benešovi dne 1. září 1944 do Londýna napsal: „Řekl jsem Gottwaldovi, že chcete dekret o národních výborech opatřit klauzulí o možném doplnění nebo i změnách doma. Žádá Vás, abyste to nedělal. Obává se, že by tím autorita dekretu byla znehodnocena. Mé výklady, že Vám jde o to, aby se nemohlo vytýkat, že prejudikujete vůli lidu, nepůsobily.“ Tamtéž., dok. č. 42., pozn. č. 5, s. 187.

³⁰ Jak následný vývoj ukázal, šlo o odhady velmi optimistické. Po válce najednou nikdo s volbami nespěchal a nikým nezvolená vláda Národní fronty připravovala s tichým Benešovým souhlasem jeden zásadní dekret za druhým.

³¹ Benešův program závěrečných příprav pro přechodné období po osvobození ze dne 4. září 1944 byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6, s. 135-139.

³² Jak již víme z předchozích kapitol, Beneš počítal s tím, že komunisté budou po válce nejsilnější stranou, a tak byl jeho návrh na zastoupení všech stran v národních výborech na základě dohody (a nikoliv voleb) samozřejmě zaměřen především proti nim.

Pokud jde o kompetence národních výborů, Beneš již v tomto svém programu ustupuje komunistickému tlaku a konstatuje, že zemským a okresním národním výborům bude náležet jak kompetence dosavadních zemských a okresních zastupitelstev, tak kompetence zemského prezidenta a okresních hejtmanství. Funkci zemského prezidenta a okresního hejtmána měl převzít volený předseda příslušného národního výboru s několika referenty, kteří spolu s předsedou měli tvořit předsednictvo národního výboru. Do kompetence národních výborů mělo spadat i to, co jim vláda a Národní shromáždění dále přidá.³³

Beneš tento svůj návrh programu zaslal k posouzení některým členům vlády dne 6. září 1944. K návrhu programu připojil i návrh ústavního dekretu prezidenta republiky o výkonu moci zákonodárné a veřejné správy na osvobozeném území republiky v přechodném období.³⁴ K návrhu tohoto ústavního dekretu Beneš připojil i svoje poznámky, ve kterých mimo jiné uvádí: „Je to návrh střední mezi krajně všeobecným a krátkým návrhem dr. Slávika a návrhem došlým z Moskvy.“³⁵ Řeší všechny otázky až na volby do obecních výborů a nechává vládnímu nařízení věci téměř jen technické... Kryje všechny problémy, které nám zůstaly k řešení, a bude-li přijat, dává garance politickým stranám, že žádná druhou nemůže majorizovat. Je výrazem toho, co bylo řečeno v mém programu o tom, čeho je třeba ještě před pádem Německa k provedení nového řádu v údobí přechodném doma.“³⁶

V samotném Benešově návrhu ústavního dekretu prezidenta republiky o výkonu moci zákonodárné a veřejné správy na osvobozeném území republiky v přechodném období se již navrhovalo ustavení Prozatímního národního shromáždění (skládajícího se z jedné sněmovny o 200 poslancích).³⁷ Prozatímní národní shromáždění mělo být zvoleno zemskými národními výbory. Volba měla být provedena do 14 dnů po ustavení všech čtyř zemských národních výborů, tak aby se všem politickým skupinám dostalo zastoupení odpovídající jejich početnosti.³⁸ Prozatímnímu národnímu shromáždění

³³ Tamtéž, s. 137-138.

³⁴ Návrh připravil na žádost E. Beneše E. Táborský. Blíže viz J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 175-176.

³⁵ Beneš měl na mysli výše zmíněný komunistický návrh ústavního dekretu o přechodném řádu z května 1944, který byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.2, s. 127-129.

³⁶ Benešův komentář k návrhu tohoto ústavního dekretu byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.7, s. 139.

³⁷ Nejde tedy již o Ústřední národní výbor.

³⁸ Beneš žádným způsobem nespecifikuje, podle čeho by se početnost určovala. Nicméně lze konstatovat, že objektivní zjištění počtu členů jednotlivých stran by trvalo podstatně déle než

nepříslušelo právo volit prezidenta republiky a měnit jednotlivá ustanovení ústavy mohlo jen v případech naprosto nezbytných. Do pravomoci národních výborů měla v souladu s výše citovaným Benešovým programovým návrhem náležet jak pravomoc okresních a zemských zastupitelstev, tak okresní i zemská politická správa. Při volbách do národních výborů mělo být dbáno stejné zásady poměrnosti jako v případě voleb do Prozatímního národního shromáždění (tedy všem politickým skupinám se mělo dostat zastoupení odpovídající jejich početnosti).³⁹

Tento Benešův návrh ústavního dekretu prezidenta republiky o výkonu moci zákonodárné a veřejné správy na osvobozeném území republiky v přechodném období byl výsledkem jeho obav, že dekret o národních výborech, podle jeho názoru již naprosto nezbytný vzhledem k postupu Rudé armády, nebude přijat včas, tedy před tím, než bude nikoliv zanedbatelná část československého území osvobozena od nacistů.

Když se jednání vlády, Státní rady i Bloku o národních výborech neustále protahovala, začal být Beneš velmi nervózní a pověřil na počátku srpna svého tajemníka E. Táborského, aby připravil „dekret o dočasném území“ a dekret či nařízení „o volbě obecních a okresních národních výborů“. Žádná z těchto osnov se však nestala předmětem úředního jednání. Samotná jednání o národních výborech nebrala konce a po vypuknutí Slovenského národního povstání se Benešovy obavy ještě prohloubily. Požádal proto na počátku září 1944 Táborského, aby podle jeho instrukcí vypracoval osnovu novou, týkající se nejen prozatímní správní moci, ale i zákonodárné. Osnova měla být podle Benešova pokynu jen rámcová a měla ponechávat co možná nejvíce věcí k úpravě vládním nařízením. Výsledkem Benešových instrukcí a Táborského invence se stal výše popsáný návrh ústavního dekretu prezidenta republiky o výkonu moci zákonodárné a veřejné správy na osvobozeném území republiky v přechodném období. Beneš ho předal členům vlády dne 6. září 1944.

Mezitím ovšem přišel z Moskvy od ministra Němce výše zmíněný návrh osnovy ústavního dekretu o národních výborech dojednaný mezi moskevským vedením KSČ a členy vládní delegace. Beneš si přes Táborského upozornění o právní nedokonalosti tohoto ústavního dekretu nechal připravit návrh ústavního dekretu držící se striktně zásad

uspořádání tajných a rovných voleb do místních národních výborů. Navíc by nepochybně vyvolalo účelový nábor tisíců nových členů politických stran.

³⁹ Návrh ústavního dekretu O výkonu moci zákonodárné a veřejné správy na osvobozeném území republiky v přechodném období byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 52, pozn. č. 1, s. 211-213. Tento Benešem připravovaný ústavní dekret však nebyl nikdy vydán. Důvodem byla zřejmě skutečnost, že jeho obsah byl již vyjádřen v předchozích ústavních dekretech a že měl být znovu potvrzen ústavním dekretem o výkonu moci zákonodárné v přechodném období.

a pokud možno i díky moskevského návrhu. Oba dva návrhy ústavního dekretu Beneš projednal na neformálních schůzkách s ministry exilové vlády dne 7. a 12. září 1944. Beneš se pochopitelně snažil prosadit při jednáních přijetí podle jeho instrukcí zpracovaného návrhu ústavního dekretu o výkonu moci zákonodárné a veřejné správy na osvobozeném území republiky v přechodném období. Ve vládě však převládlo mínění, že by měla být spíše přijata osnova dekretu vycházející z moskevského návrhu zasláného vládním delegátem Němcem.⁴⁰

Dne 12. září 1944 po jednáních s Benešem připravili národně socialističtí a sociálně demokratičtí ministři odpověď na výše specifikované Benešovy návrhy. V odpovědi se mimo jiné uvádí: „Jsme pro stručný rámcový dekret o národních výborech, jak jej navrhuji naši přátelé z Moskvy z Němcova vzkazu, protože tento návrh vyjadřuje v podstatě zásady, které jsme od počátku sdíleli. Jsme pro to, aby kompetence národních výborů byla určena vládním nařízením, které by obsahovalo zásady naznačené v prezidentově konceptu osnovy dekretu o prozatímní moci zákonodárné a výkonné. Jsme dále pro to, aby vládní nařízení o volbách do národních výborů ustanovilo přímé volení do národních výborů obecních a okresních a aby členové výboru okresních zvolili pak národní výbory zemské a Prozatímní národní shromáždění, všechno na základě proporčním... Souhlasíme, že z aktivních domácích i zahraničních složek národní resistance by měl vzniknout ústřední výbor národní jednoty, který by v době, kdy už nebude fungovat státní rada a kdy ještě nebude ustanoveno Prozatímní národní shromáždění, připravil volební dohodu a byl popřípadě vládě demisiované i vládě nové až do ustavení Prozatímního národního shromáždění představitelem politické veřejnosti z fakultativní působností poradní, jež by nemusela být ani normována. Zejména by šlo o to, aby takovýto sbor národní jednoty připravil dohodu o složení Prozatímního národního shromáždění a volební dohodu vůbec. Na základě této dohody bylo by pak Národní shromáždění příslušnými voliteli zvoleno. Má-li být taková volební dohoda možná, přesto že se nemůže opírat o žádný volební klíč, který by byl spolehlivým ukazatelem dnešní orientace lidových mas, ani o žádný spolehlivý odhad, musela by jí předcházet dohoda o akčním programu nové vlády. Považujeme i takovou dohodu za možnou.

⁴⁰ K přípravě ústavního dekretu o národních výborech srov. Záznam jednání o osnově ústavního dekretu o národních výborech, vypracovaný E. Táborským dne 5. listopadu (prosince?) 1944, který byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.10, s. 144-145. K tomu srov. i J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, s. 224.

Musela by být vyjádřena hned v úvodním prohlášení nové vlády.⁴¹ Exilová vláda se následně v souladu s touto odpovědí usnesla na konečné osnově dekretu, která odpovídala moskevským návrhům.⁴²

Většina ministrů exilové vlády hájila názor, že volby do národních výborů mají být tajné za použití hlasovacích lístků a že aklamace má být vyloučena. Komunisté a většina sociálních demokratů naopak ve Státní radě prosazovali, aby bylo dovoleno hlasování zvednutím ruky a aby aklamace byla připuštěna. Vláda nakonec nátlaku Státní rady neodolala a na svém zasedání dne 13. října 1944 ustoupila od požadavku tajného hlasování, když způsob hlasování z návrhu dekretu zcela vypustila a přenechala jej do úpravy vládnímu nařízení s mocí zákona, které mělo být vydáno až v pozdější době.

Tímto zdánlivě neutrálním postupem v podstatě rozhodla o budoucím osudu národních výborů, neboť bylo více než zřejmé, že později bude postavení nesocialistických stran podstatně slabší, než bylo v Londýně, a nebudou schopny zakotvení ustanovení o hlasování aklamací zabránit. Navíc bylo očividné, že národní výbory se v okamžiku převratu při neexistenci volební úpravy budou tvořit především právě na základě aklamace. Stejný závěr platí, pokud jde o rozhodnutí vlády a prezidenta Beneše ponechat stanovení přesné kompetence národních výborů až později vydanému vládnímu nařízení.

O situaci na Slovensku při tvoření Národních výborů na podzim 1944 dobře vypovídá depeše J. Švermy K. Gottwaldovi do Moskvy ze dne 5. 10. 1944, ve které Šverma hodnotí možnosti komunistů při ovládnutí veřejné správy: „Národní výbory stojí dosud špatně. Nejsou voleny – jsou většinou ustavovány podle parity (my a demokrati). Vedle nich je starý aparát (pod vedením Husáka), a protože lidé v N.V. jsou slabí, jsou často zatlačováni do pozadí. Chystáme nyní dekret o N.V. na našich zásadách: volba národních výborů; místní N.V. mají veřejnou správu obcí a notář jest jejich úředníkem; okresní N.V. mají veřejnou správu v okrese, jejich předseda má vlastně funkci náčelníka (ovšem bez diktátu) a okresní úřad podléhá N.V. Slovenskou národní radu zatím samozřejmě zatím necháváme tak – volby budeme dělat až po osvobození většiny Československa. Nepůjde to ovšem lehce, protože narazíme na odpor demokratů a i u našich některých lidí není pro to plné pochopení. Ovšem provést to musíme, protože

⁴¹ Důvěrné stanovisko ministrů J. Stránského, H. Ripky, J. Slávika, V. Majera a J. Bečky ze dne 12. září 1944 k programovému návrhu E. Beneše ze dne 4. září 1944 bylo publikováno in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.8, s.140-142.

⁴² K tomu srov. i J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, s. 225.

jinak náš vliv na státní aparát spočívá jen na té skutečnosti, že nyní máme ministra vnitra.“⁴³

Ústavní dekret o národních výborech, který byl exilovou vládou nakonec přijat, měl rámcový charakter a obsahoval řadu ustanovení s velmi vágním a širokým významem. Do jisté míry poskytoval prostor pro možný výklad oběma dosavadním koncepcím - tedy jak komunistické, tak koncepci ministra vnitra J. Slávika podporovaného československými socialisty. Právní rada ve svém posudku k tomuto dekretu na jeho právní nedokonalost upozornila, ale exilová vláda k této skutečnosti příliš nepřihlížela. V důsledku toho zůstala v osnově dekretu řada nejasných míst. Beneš se proto spolu s ministrem vnitra J. Slávikem rozhodli doprovodit podpis ústavního dekretu o národních výborech společným dopisem, ve kterém vyloží, jak prezident Beneš na tyto nejasné záležitosti nahlíží, aby nevznikly později žádné pochyby o úmyslech, s nimiž byl dekret vydáván.

V den podpisu ústavního dekretu tak Beneš se Slávikem zaslali předsedovi vlády Šrámkovi dopis obsahující toto Benešovo stanovisko k výkladu dekretu: „V článku I. se praví, že ‚národní výbory budou prozatímními orgány veřejné správy, ve všech jejích oborech‘. Slova posléze uvedená by mohla vyvolat mylný dojem, jako by národní výbory měly nastoupit na místo dosavadního úředního organismu v celém oboru veřejné správy nižších instancí a jako by se samy měly přímo chopit jejího bezprostředního výkonu i ve zcela speciálních jejích oborech, jako je například agenda berní, poštovní, železniční, agenda samosprávy zájmové atd. Na tuto možnost výkladu upozorňuje i posudek Právní rady ze dne 4. října 1944. Jak jsem se o tom přesvědčil při svých rozhovorech o otázce národních výborů s Vámi, s jednotlivými ministry a řadou jiných našich politických činitelů ze Státní rady, nemá být citovanému ustanovení čl. 1 rozuměno ve smyslu právě uvedeném. Předpokládám tudíž, že jsme, pokud se této věci týče, zajedno v tomto výkladu: Ustanovení čl. 1 ponechává otevřenou otázku, nakolik v tom či onom oboru veřejné správy národní výbory nastoupí na místo orgánů a úřadů dosavadních a nakolik budou správu tu vykonávat jejich prostřednictvím. O tom rozhodne a učiní vhodná opatření vládní nařízení, o němž mluví čl. 3 dekretu. Já soudím, že otázka poměru našich dosavadních úřadů veřejné správy k národním výborům bude řešena jak z hlediska co nejplnější demokratizace celého oboru veřejné správy, tak i s náležitým zřetelem ke

⁴³ Depeše J. Švermy K. Gottwaldovi do Moskvy ze dne 5.10.1944 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 76, pozn. č. 1, s. 259-260. Srov. i V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 20 a 31-34.

skutečné účelnosti a aniž by přitom bylo zapomínáno, kde toho bude třeba, na potřebu odborné kvalifikace. To znamená, že nová úprava tohoto poměru nebude patrně ve všech oborech veřejné správy stejná.“⁴⁴

Z dopisu je více než zřejmé, že Beneš si uchoval své rezervy ke komunistickému širokému pojetí národních výborů. Nicméně tento vysvětlující dopis mohl sotva něco změnit na skutečnosti, že vydání ústavního dekretu o národních výborech bylo velkým vítězstvím komunistické strany, kterého dosáhla, aniž by měla v rozhodujících zákonodárných orgánech jakékoliv zastoupení.⁴⁵ Rámcový charakter ústavního dekretu o národních výborech umožňoval komunistům velmi široký výklad kompetence národních výborů v praxi a především jim dával naději, že již brzy, za okolností pro ně mnohem více příznivých, budou moci tento ústavní dekret naplnit za pomoci vládního nařízení zcela novým obsahem.⁴⁶

Ústavní dekret prezidenta republiky č. 18/1944 Úř. věst. čs. ze dne 4. prosince 1944, o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění vycházel ze zásady platné ústavní listiny, že lid je zdrojem veškeré státní moci, a navazoval na vládní prohlášení ze dne 16. dubna 1944. V přechodném období měl podle tohoto ústavního dekretu vykonávat lid na území osvobozeném od nepřítele svoji svrchovanou moc prostřednictvím národních výborů, které měly být ustaveny na základě voleb. Národní výbory měly být zřízeny na místní, okresní i zemské úrovni jakožto prozatímní orgány veřejné správy ve všech oborech. Jakožto orgány státní správy měly být národní výbory podřízeny vládě.

Ústavní dekret tedy pojímal národní výbory jako orgány „prozatímní“ v „přechodném období“ a neobsahoval formulace, které byly součástí prvotní osnovy ústavního dekretu předložené exilovým vedením KSČ v květnu 1944 a podle níž měly být národní výbory přímo odpovědné svým voličům a jejich členové odvolatelní na žádost většiny příslušných voličů.⁴⁷

⁴⁴ Benešův dopis předsedovi vlády J. Šrámkovi ze dne 4. prosince 1944 byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.11, s.146-147. Srov. rovněž J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 177-178.

⁴⁵ Ve Státní radě sice komunisté zastoupeni byli, ale Státní rada hrála po formální stránce v zákonodárném procesu zahraniční akce méně významnou roli. Prezident, ani vláda nebyli povinni se stanovisky Státní rady řídit. K tomu srov. např. V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 312-313 a J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 52-53.

⁴⁶ Benešovi se však podařilo do znění ústavního dekretu prosadit, že vládní nařízení musí být v tomto případě spolupodepsáno prezidentem republiky.

⁴⁷ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6, s.127-129.

Přechodné období bylo podle tohoto ústavního dekretu vymezeno jako období, které začíná dnem, kdy bude některá část Československé republiky osvobozena z nepřátelské moci, a končí dnem, který určí řádně zvolené Národní shromáždění.

Správu obcí a okresů s většinou obyvatelstva státně nespolehlivého měli podle ústavního dekretu č. 18/1944 Úř. věst. čs. vykonávat správní komisaři (resp. správní komise), k nimž se měli podle místních poměrů přibrat k spolupráci zástupci státně spolehlivého obyvatelstva. Z národních výborů mělo pak vzejít na základě voleb Prozatímní národní shromáždění jakožto prozatímní zákonodárny orgán, jemuž bude odpovědna vláda. Jeho složení, způsob jeho vzniku a jeho působnost měl stanovit zvláštní ústavní dekret.⁴⁸ Ústavní dekret č. 18/1945 Úř. věst. čs. byl na osvobozeném území republikován vyhláškou ministra vnitra pod č. 43/1945 Sb.

Nutno dodat, že na vznik a fungování národních výborů v době Slovenského národního povstání měli prezident E. Beneše, exilová vláda a vládní delegáta F. Němce jen velmi nepatrný vliv. Stejná situace se opakovala o několik měsíců později i na Podkarpatské Rusi. Zde sice sehrály národní výbory pod patronací Rudé armády a NKVD významnou roli, ale nikoliv při obnovování veřejné správy v poválečném Československu, ale při organizaci a realizaci kampaně směřující k vynucenému odstoupení Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu.⁴⁹

V posledním rozhlasovém projevu do vlasti z Londýna v polovině února roku 1945 Beneš konstatuje, že organizace státu se bude hned od osvobození provádět odzdoła. Nejprve se měly ustavit národní výbory, které se budou skládat ze všech vrstev obyvatelstva, všech stavů a všech názorů, jen zrádci, kolaboranti a provinilci jsou vyloučeni. Výbory měly být podle Beneše vesměs voleny. Někde se prý může stát, že z důvodu nezbytnosti a k udržení pořádku dojde v první chvíli po osvobození k ustavení národních výborů dočasnou dohodou místních činitelů. Jakmile to však bude možno, musí se podle Beneše hned přejít k řádným tajným volbám, přibližně podle zásad platných v první republice.⁵⁰ Již jsme si výše naznačili, že prezident Beneš na podzim 1944 s volbami do národních výborů příliš nepočítal. Nyní se k této myšlence, patrně pod vlivem událostí na Podkarpatské Rusi, vrátil.

⁴⁸ Ústavní dekret č. 47/1945 Sb.

⁴⁹ K tomu srov. i J. KUKLÍK, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, s. 226. Touto problematikou se budeme blíže zabývat až v kapitole VI.2 a VI.5 této práce.

⁵⁰ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 254.-255.

Při politických jednáních mezi londýnským a moskevským exilem na sklonku března 1945 v Moskvě to byla právě problematika charakteru národních výborů a možnosti odvolatelnosti jejich členů, jež vybočila z poklidné atmosféry vzájemného porozumění.⁵¹

Dne 5. května 1945 bylo vydáno článkem 3 ústavního dekretu č. 18/1944 Úř. věst. čs. předvídané vládní nařízení č. 4/1945, o volbě a pravomoci národních výborů.⁵² Toto vládní nařízení (dne 7. srpna novelizované vládním nařízením č. 44/1945 Sb.) platilo jen v českých zemích. Organizace a činnost revoluční cestou vzniklých národních výborů byla na Slovensku upravena hned po vyhlášení Košického vládního programu nařízením předsednictva SNR č. 26/1945 Sb. nar. SNR, o národních výborech.

Podle vládního nařízení č. 4/1945 Sb., měly být na osvobozeném území Československé republiky vytvořeny a pokud možno v nejkratší době po vytvoření volbami podle zásad československých volebních řádů a podle zvláštního vládního nařízení obnoveny místní, okresní a zemské národní výbory jakožto orgány zastupitelské a orgány veřejné správy ve všech jejich oborech (§ 1 odst. 1).⁵³ O prozatímnosti národních výborů či výkonu veřejné správy pouze v přechodném období již nenalezneme ve vládním nařízení žádnou stopu. Dokud nebudou vydány podrobnější předpisy o organizaci národních výborů a jejich jednacích řády, měl určit zatímně vnitřní organizaci národních výborů, způsob, jakým vykonávají svou působnost, a způsob jednání jejich složek ministr vnitra (§ 1 odst. 2). Jakožto orgány státní správy byly národní výbory podřízeny vládě (§ 1 odst. 3). Národní výroby měly rovněž podléhat kontrole lidu, který mohl jejich členy odvolat a nahradit jinými. Způsob odvolání a nahrazování měl být určen volebním řádem. Do doby jeho vydání měly pečovat o řádné ustavení, odvolávání nebo doplňování národních výborů nadřízené orgány (§ 1 odst. 4).

V každé obci měl být ustaven místní národní výbor, v sídle každého okresního úřadu okresní národní výbor a v sídle každého zemského zastupitelstva zemský národní

⁵¹ Podrobně jsme se moskevským jednáním, včetně diskuse o národních výborech, věnovali v kapitole o Národní frontě. Několik dní po skončení jednání shrnul K. Gottwald ve svém projevu úlohu národních výborů takto: „Naši partneři si nepředstavovali národní výbory jako orgány vlády, které budou mít širokou pravomoc, a nyní vidí, že jsou trnem v jejich těle. Národní výbory jsou hlavní arénou politického boje. Tam právě zápasíme o vedení národa se svými skrytými i otevřenými protivníky. A proto má naše počínání v národních výborech a ve Slovenské národní radě tak ohromný význam.“ Gottwaldův projev ze dne 8. dubna 1945 na konferenci KSS byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 210, s. 587-595. Ve stejném projevu Gottwald prorocky předvídá: „Nadávání na komunisty tady není pod trestní sankcí – jednou bude.“

⁵² K jeho přípravě srov. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 394-395.

⁵³ Navzdory znění § 1 odst. 1 „na osvobozeném území Československé republiky“ bylo toto vládní nařízení aplikováno jen v českých zemích.

výbor. Místní, okresní a zemské národní výbory měly spravovat v obvodu své působnosti všechny veřejné záležitosti, pokud nejsou spravovány jiným veřejným orgánem. Místní národní výbor měl vykonávat přímo nebo svým úřadem pravomoc, kterou podle dosavadních předpisů vykonávalo obecní (městské) zastupitelstvo, obecní (městská) rada a starosta obce (města), okresní národní výbor měl vykonávat přímo nebo svým úřadem pravomoc, kterou podle dosavadních předpisů vykonávalo okresní zastupitelstvo, okresní úřad a okresní hejtman (náčelník) a zemský národní výbor měl vykonávat přímo nebo svým úřadem pravomoc, kterou podle dosavadních předpisů vykonávalo zemské zastupitelstvo, zemský úřad a zemský president. Ve městech, která podle svých zřízení vykonávala dosud též působnost okresních úřadů, vykonává místní národní výbor též působnost okresního národního výboru. Dnem ustavení místního, okresního a zemského národního výboru zanikalo obecní (městské), okresní a zemské zastupitelstvo. Obecní (městský) úřad se stal po zániku obecního (městského) zastupitelstva úřadem místního národního výboru a prováděl jeho rozhodnutí a opatření. Okresní úřad se stal po zániku okresního zastupitelstva úřadem okresního národního výboru a prováděl jeho rozhodnutí a opatření. Zemský úřad se stal po zániku zemského zastupitelstva úřadem zemského národního výboru a prováděl jeho rozhodnutí a opatření. Plenární schůze všech národních výborů měly být veřejné. Všechny národní výbory měly ihned po ustavení propustit zaměstnance všech kategorií, kteří se provinili proti národním a státním zájmům. Počet členů místního, okresního a zemského národního výboru měl být stejný jako počet členů obecního (městského), okresního a zemského zastupitelstva.

Místní národní výbor byl podřízen okresnímu národnímu výboru, ve městech se zvláštním statutem zemskému národnímu výboru. Okresní národní výbor byl podřízen zemskému národnímu výboru, ve věcech politické správy též ministru vnitra nebo jinému věcně příslušnému ministru. Zemské národní výbory byly ve věcech politické správy podřízeny ministru vnitra, a pokud tyto věci spadaly do působnosti jiných ministerstev, příslušným ministrům. Toto ustanovení, stejně jako ustanovení o podřízení okresních národních výborů ve věcech politické správy ministru vnitra, bylo do vládního nařízení doplněno až při jeho novelizaci ze dne 7. srpna 1945 č. 44/1945 Sb. Podle původního znění podléhal zemský národní výbor vládě. O odvolání z rozhodnutí a opatření zemských národních výborů mělo rozhodovat, pokud je odvolání přípustné, věcně příslušné ministerstvo.

Pro dočasnou správu obcí nebo okresů, kde pro převážnou většinu obyvatelstva státně nespolehlivého nemohl být ustaven národní výbor, měly být jmenovány správní

komise, které měly přibrat k spolupráci zástupce státně spolehlivého obyvatelstva. Pro okresy jmenovalo správní komise ministerstvo vnitra, pro obce okresní národní výbor, a pokud nebyl ustaven, okresní správní komise. Pravomoc správních komisí byla stejná jako pravomoc místních národních výborů.

Pokud uznala vláda anebo v nebezpečí z prodlení předsednictvo vlády, že to vyžaduje řádný chod veřejné správy, anebo že rozhodnutí nebo opatření národního výboru odporuje demokratickým řádům republiky nebo veřejnému zájmu, byl ministr vnitra nebo jiný příslušný ministr oprávněn podle nařízení vlády č. 4/1945 Sb. v mezích své působnosti učinit rozhodnutí a opatření ve věcech spadajících do působnosti národních výborů také přímo.

Podle směrnice ministerstva vnitra pro místní a okresní národní výbory z 19. května 1945, kterou schválila i vláda Národní fronty, se členy národních výborů mohly stát pouze osoby „státně spolehlivé“, fakticky se pak podle vládní politiky mělo jednat především o členy stran Národní fronty.

Ani podle nařízení předsednictva SNR č. 26/1945 Sb. nar. SNR, o národních výborech již nebyly národní výbory chápány jako prozatímní orgány v přechodném období. I na Slovensku byla zakotvena zásada, že národní výbory podléhají kontrole lidu a jsou jím odvolatelné. Slovenské národní výbory se stejně jako v Čechách staly všeobecnými orgány místní veřejné správy a byla na ně postoupena pravomoc, kterou do té doby vykonávaly obecní zastupitelstvo, obecní rada, starosta obce, obecní nebo notářský úřad a obecní nebo obvodní notář. Narozdíl od úpravy platné v Čechách však byly dosavadní obecní a obvodní notářské úřady zrušeny, tedy nepřešly jako celek pod národní výbory, nestaly se jejich úřadem, který prováděl jejich rozhodnutí a opatření. Slovenská úprava se tedy snažila rozbít dosavadní státní aparát a nahradit ho nově zřízenými úřady, které měly být podřízeny národním výborům. Na druhou stranu nařízení počítalo s tím, že úředníky dosavadní obecních a obvodních notářských úřadů je možné převzít do nově vytvořených úřadů národních výborů, ovšem pouze za předpokladu, že jsou politicky a národně spolehliví. Toto kritérium bylo rozhodující nejen pro převzetí dosavadních úředníků, ale i při přijímání nových uchazečů. Faktický rozdíl oproti úpravě platné v Čechách tedy nebyl ani v této otázce nijak zásadní. Župní úřady, župní zastupitelstva a župani se dle nařízení předsednictva SNR č. 26/1945 Sb. nar. SNR rušily bez náhrady, neboť byly zrušeny i župy. Jejich pravomoc přešla částečně na okresní národní výbory a částečně na Pověřenectvo SNR pro vnitřní věci. I na Slovensku byli pro správu obcí a okresů s většinou obyvatelstva německé nebo maďarské národnosti

jmenování komisaři a správní komise s působností příslušných národních výborů. Místní národní výbor podléhal okresnímu národnímu výboru a SNR. Okresní národní výbor podléhal SNR. Ani nařízení předsednictva SNR č. 26/1945 Sb. nar. SNR neupravovalo způsob volby národních výborů. Stejně jako vládní nařízení i nařízení SNR předpokládalo, že existující národní výbory budou v nejkratší možné době obnoveny (potvrzeny) volbami.⁵⁴

Z výše uvedeného výkladu je zřejmé, že se od sebe obě právní normy upravující postavení, organizaci a pravomoc národních výborů příliš nelišily. Jejich hlavním společným rysem bylo zrušení (popř. převod pod národní výbory) dosavadní samosprávy (obecního zastupitelstva, okresního zastupitelstva, zemského či župního zastupitelstva) a státní politické správy (okresních úřadů, obecních a obvodních notářských úřadů, zemských úřadů a župních úřadů) a přenesení jejich pravomocí na nově se formující národní výbory (popř. na SNR). Obě dosavadní koleje veřejné správy tak měly být sjednoceny pod národními výbory, čímž měla veřejná správa podle záměru zákonodárce dostat novou demokratickou kvalitu a lidovější rozměr. Mělo jít o správu odbornou (národní výbory měly své odborné úřady), ale lidem volenou, kontrolovatelnou a odvolatelnou. Obě úpravy byly založeny na vertikální, hierarchické podřízenosti národních výborů. Tedy nikoliv pouze jejich úřadů, ale celého národního výboru. Dosavadní samosprávný prvek veřejné správy tak byl organizačně i funkčně zrušen.

Z výše uvedeného je rovněž zřejmé, že pravomoc a působnost národních výborů nebyla vládním nařízením č. 4/1945 Sb. ve znění vládního nařízení č. 44/1945 Sb. určena zcela vyčerpávajícím způsobem. Při rozhodování otázek spojených s dekrety prezidenta republiky docházelo k tomu, že nebylo zřejmé, který z národních výborů má vlastně rozhodnout, zda má vůbec rozhodovat národní výbor, zda vyhláška národního výboru má charakter správního rozhodnutí, zda pro řízení před národními výbory vždy platí vládní nařízení ze dne 13. ledna 1928 č. 8/1928Sb., o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů (dále jen „správní řád“), zda je proti rozhodnutí přípustné odvolání, popř. zda je přípustný opravný prostředek i proti rozhodnutí o odvolání. Těmito otázkami se však ve světle judikatury Nejvyššího správního soudu budeme podrobně zabývat až v kapitole č. V.2 této práce.

Ohledně ustavení národních výborů v českých zemích připomeňme, že Klement Gottwald za komunistickou stranu, Zdeněk Fierlinger za sociální demokracii a Petr Zenkl

⁵⁴ Srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 146-147.

za socialisty uzavřeli dne 8. června 1945 dohodu o společném postupu stran Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova. Podle doporučení, připojeného k této dohodě se čtyři vládní strany (kromě tří výše uvedených tedy i lidovci) měly dohodnout na utváření národních výborů na základě dohody, tedy nikoli v tajných a všeobecných volbách, s přibráním přiměřeného počtu prověřených zástupců společenských organizací.⁵⁵

Dne 25. srpna 1945 bylo vydáno vládní nařízení č. 49/1945 Sb., o prvních volbách do okresních a zemských národních výborů. Platilo pouze v českých zemích, volby do okresních národních výborů na Slovensku se řídily předpisy vydanými Slovenskou národní radou (§ 1 odst. 2). Volby do okresních národních výborů měly dle tohoto vládního nařízení provést na okresních shromážděních volitelé, zvolení podle § 2 vládního nařízení č. 48/1945 Sb. V politických okresech do 40.000 obyvatel se volilo 20 členů, do 70.000 obyvatel 24 členů, do 100.000 obyvatel 32 členů a nad 100.000 obyvatel 36 členů okresního národního výboru. Volby do zemských národních výborů měly provést na zemských sjezdech delegáti, zvolení podle § 3 vládního nařízení č. 48/1945 Sb. V Čechách se volilo 120 členů a na Moravě a ve Slezsku 80 členů zemského národního výboru. Za každého člena národního výboru se volil i náhradník.

Dle § 3 vládního nařízení kandidátní listinu pro volbu do okresních a zemských národních výborů mohly podat jen politické strany, které v den účinnosti tohoto nařízení byly veřejně činny na území Československé republiky. Do kandidátních listin měly být pojaty v přiměřeném počtu také osoby navržené jednotnými zájmovými svazy, organizovanými mimo politické strany, a jinými významnými složkami veřejného života. Rozborem tohoto klíčového ustanovení se budeme zabývat až v souvislosti s vládním nařízením č. 48/1945 Sb. o volbě Prozatímního národního shromáždění. Podrobnosti, zejména o náležitostech kandidátních listin, o době a místě podání, o jejich úpravě a o doručení volitelům, po případě delegátům, měl stanovit ministr vnitra vyhláškou v Úředním listě.⁵⁶

Za členy okresních a zemských národních výborů mohli být zvoleni bezúhonní, národně, státně a demokraticky spolehliví státní občané Československé republiky, české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti, bez rozdílu pohlaví, kteří v den volby dosáhli 18. rok věku a měli bydliště v příslušném politickém okrese, šlo-li o volby do okresního národního výboru, nebo v příslušné zemi, jednalo-li o volby do zemského národního

⁵⁵ Srov. např. V. PREČAN, Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945, in: V kradeném čase, s. 30.

⁵⁶ Jednalo se o vyhlášku č. 265/1945 Ú.l.

výboru. Demokratičtí antifašisté německé a jiné neslovanské národnosti tedy byli z účasti na veřejné správě vyloučeni. Pasivní volební právo měli i osoby ve vojenské činné službě a příslušníci Sboru národní bezpečnosti.

Kromě § 3 o kandidátních listinách veřejně činných stran obsahovalo vládní nařízení o prvních volbách do okresních a zemských národních výborů ještě jedno zcela převratné ustanovení: volbu aklamací. Jestliže se dohodly všechny politické strany, zastoupené ve sboru volitelů (a to bylo pravidlem), po případě ve sboru delegátů, na podání společné kandidátní listiny nebo na tom, že všichni dosavadní členové národního výboru mají zůstat ve svých funkcích, konaly se volby aklamací (§ 5). Obdobné ustanovení obsahovala i vládní nařízení č. 48/1945 Sb., o volbě Prozatímního národního shromáždění. Protože byly předloženy jediné společné kandidátní listiny, konaly se veškeré volby aklamací.⁵⁷ Vládní nařízení sice předvíдалo v § 6 i případ, kdy se volitelé nedohodnou na podání společné kandidátní listiny („pokud se podle § 5 nevolí aklamací, provádí se volba hlasováním, pro něž platí přiměřeně ustanovení §§ 45 až 48 zákona ze dne 14. dubna 1920, č. 330 Sb., o volbách zemských a okresních zastupitelstev, ve znění zákona ze dne 14. července 1927, č. 126 Sb.“), toto ustanovení však zůstalo v praxi v podstatě bez užitku.⁵⁸

V mnoha obcích byly místní národní výbory hned po osvobození schvalovány na shromážděních voličů. Vzhledem k silnému zastoupení komunistů v národních výborech usilovaly ostatní politické strany o to, aby strany Národní fronty byly v národních výborech zastoupeny paritně. V mnoha obcích však chyběly organizace politických stran, takže k paritě na úrovni obcí nedošlo. V okresním a zemském měřítku však byla parita v souladu s výše uvedenou dohodou o společném postupu stran Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova dosažena. Období od osvobození Československa do prvních a zároveň posledních svobodných voleb v květnu 1946 bylo tedy krátkým mezidobím paritního zastoupení všech stran Národní fronty v parlamentu a v národních výborech – byť v národních výborech jen na okresní a zemské úrovni.⁵⁹ Jan Kuklík v této souvislosti uvádí, že závažným problémem celé koncepce nepřímých voleb bylo již samotné ustavení místních národních výborů. Složení řady místních národních výborů vzniklých bezprostředně po osvobození na základě veřejných voleb na shromáždění občanů či aklamací nerespektovalo plně paritní zastoupení. V jejich složení (i využitím

⁵⁷ Viz např. J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 17, s. 80.

⁵⁸ Srov. např. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 402-403.

⁵⁹ Viz. J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 17, s. 78..
K paritnímu zastoupení v SNR srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 148.

odborářů a tzv. nestranických odborníků) a zejména v klíčových funkcích předsedů získala KSČ podstatně výraznější vliv než ostatní strany. O ledasčems podle Kuklíka svědčí statické údaje uváděné komunistickou historiografií, podle níž v Čechách získala v národních výborech KSČ více jak 17.000 členů ze 42.294, tj. 37 % a 1797 předsedů z 3.854, tj. 46 % všech předsedů národních výborů.⁶⁰

Ve svém poselství k Prozatímnímu národnímu shromáždění dne 28. října 1945 zhodnotil E. Beneš roli národních výborů takto: „Po roce 1918 přijali jsme v podstatě starou byrokraticko-policejní správu rakouskou a přesto, že už tehdy návrh na dnešní formu národních výborů byl učiněn, nebyl přijat hlavně z ohledu na naše Němce a Maďary – těm nebylo možno tehdy tu míru svobody a demokracie dát. Dnes jsou poměry jiné. Budujeme stát národní, národní výbory představují bezesporně vyšší stupeň demokracie a sám princip decentralizace, jímž naše ústava bude proniknuta už také s ohledem na Slovensko, si tuto reformu samozřejmě vnucuje... Já nemám pochybnosti, že z hlediska právního a správního budou národní výbory za těchto okolností představovat skutečný pokrok, že to bude uplatnění toho, čemu se u nás říká „lidová“ demokracie, a že se jako nová forma státní správy v rámci státního života osvědčí. Náš lid je pro tento způsob státní správy zralý.“⁶¹

S problematikou národních výborů úzce souvisí i funkce a složení Prozatímního národního shromáždění. V druhé části této kapitoly proto shrneme představy zahraniční akce související s ustavením tohoto zákonodárného orgánu. Podle původních představ E. Beneše, vlády i Státní rady měl vzniknout na osvobozeném území volbou ze zemských národních výborů Ústřední národní výbor, který měl mít až do ustavení řádného

⁶⁰ Bliže viz J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 403. Srov. i zápis ze zasedání vlády ze dne 3. května 1945, na kterém byla projednávána osnova vládního nařízení o volbě a pravomoci národních výborů. Českoslovenští socialisté se na zasedání stavěli proti možnosti voleb národních výborů na schůzích a požadovali místo toho volby tajné, nezávislé a nekontrolovatelné. Zároveň však nevylučovali možnost dohody politických stran o jednotné kandidátní listině. Volič však měl mít podle nich vždy možnost hlasovat. O prozatímním charakteru Národních výborů či o omezeném rozsahu jejich kompetence se na schůzi již vůbec nediskutovalo. Tyto původní koncepce hájené Benešem a československými socialisty již byly vývojem zcela překonané. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 220-221.

⁶¹ Benešovo poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění z 28. října 1945 bylo publikováno např. in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 45.3, s. 959-973. O něco později v roce 1946 shrnul ve své doplňující poznámce k povátečnému vydání Demokracie dnes a zítra postavení národních výborů Beneš takto: „Zavedení nové správní organizace ve formě národních výborů na místo dřívějšího správního systému ryze byrokratického a policejního je nová a vyšší forma demokratické administrativy. Odpovídá požadavkům moderní demokratické státní správy, která uplatňuje dva principy: decentralizaci a lidovost, založenou na základě volitelnosti a zodpovědnosti. Byrokratický a policejní prvek musí být v zemské, okresní a obecní správě podle Beneše likvidován na míru co nejmenší. Tím bude problém byrokracie přirozeně vyřešen.“ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 302.

Národního shromáždění zákonodárné pravomoci a měla mu být v přechodném období odpovědna i vláda. V tomto smyslu byla i koncipována původní vládní osnova dekretu o přechodném řádu z června 1944.⁶² Komunistický návrh ústavního dekretu o přechodném řádu z května 1944 s Ústředním národním výborem vůbec nepočítal. Místo Ústředního národního výboru mělo být ustaveno Prozatímní národní shromáždění.⁶³ Na podzim roku 1944 pak prezident Beneš i vláda akceptovali koncepci moskevského vedení KSČ, podle kterého měly být národní výbory podřízeny vládě a Ústřední národní výbor mělo nahradit Prozatímní národní shromáždění.

Pokud jde o postavení Prozatímního národního shromáždění, Beneš ve svém programu na počátku září 1944 stanovuje, že mu zásadně náleží právo parlamentu. Všechna jeho usnesení však budou podléhat ratihabici, tedy potvrzení prvním řádně zvoleným Národním shromážděním. Prozatímní národní shromáždění nemělo být oprávněno revidovat konstituci, ale mělo pracovat na její přípravě a zároveň na přípravě nového volebního řádu. Pokud bude Prozatímnímu národnímu shromáždění přiznáno právo vyslovit nedůvěru vládě, mělo být podle Beneše zároveň prezidentu přiznáno právo rozpouštět Prozatímní národní shromáždění. Beneš v programu rovněž navrhol, aby bylo stanoveno, že volby do Prozatímního národního shromáždění se mají uskutečnit do šesti neděl.⁶⁴

Ve svém závěrečném projevu ve Státní radě dne 23. února 1945 Beneš požaduje, aby první domácí vláda spolu s prezidentem byla v co nejkratší době podrobena běžné demokratické kontrole zastupitelských orgánů, zvolených na základě tajného hlasovacího práva způsobem, který by přibližně odpovídal dřívějšímu volebnímu pořádku. Zároveň však dodává, že nebude pravděpodobně možno se vyhnout ustavení Prozatímního národního shromáždění. To mělo připravit vše nejnnutnější pro změnu ústavy, která pak bude dohodnuta a odhlasována v řádném Národním shromáždění.⁶⁵ Při úvahách o nutnosti zřízení Prozatímního národního shromáždění Beneš vždy zdůrazňoval, že ustavení Prozatímního národního shromáždění získá československému lidu čas, aby se definitivně rozvrstvil na nové stranické útvary a připravil si první řádné parlamentní

⁶² Vládní návrh ústavního dekretu o přechodném řádu z června 1944 byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.3, s. 130-132.

⁶³ Komunistický návrh ústavního dekretu o přechodném řádu z května 1944 byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6.2, s. 127-129.

⁶⁴ Benešův program závěrečných příprav pro přechodné období po osvobození ze dne 4. září 1944 byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6, s. 135-139.

⁶⁵ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 424

volby.⁶⁶ Doba přechodná, do ustavení řádného Národního shromáždění, měla podle Beneše trvat nejvýše šest měsíců.⁶⁷

Ve svém posledním londýnském rozhlasovém projevu do vlasti v únoru 1945 Beneš konstatuje, že podle něj nebude možné, aby po ustavení vlády a národních výborů prezident a vláda zůstávali nějakou delší dobu bez veřejné a přímé parlamentní kontroly. Proto mělo v nejkratší době dojít k volbě a ustavení provizorního Národního shromáždění o jedné sněmovně, a to podobně, jako tomu bylo po první světové válce s Revolučním národním shromážděním. Provizorní období s Prozatímním národním shromážděním, které by připravilo první řádné parlamentní volby do řádného Národního shromáždění, nemělo podle Benešových představ překročit šest měsíců od chvíle, kdy bude celá republika osvobozena. Ve stejné době se měly vytvořit nové, definitivní stranické formace a stanovit nový stranický řád.⁶⁸

Benešova analogie s Revolučním národním shromážděním po první světové válce je poněkud zavádějící. Ustavení Revolučního národního shromáždění po první světové válce netrvalo šest měsíců, ale čtrnáct dnů a klíčem pro jeho ustavení byly poslední výsledky předválečných parlamentních voleb z roku 1911. Podobný princip byl samozřejmě pro strany Národní fronty zcela nepřijatelný, neboť by podle něj nedisponovaly v Prozatímním národním shromáždění ani zdaleka 50 % ze všech křesel, natožpak 100 % všech křesel, která v Prozatímním národním shromáždění od konce října 1945 fakticky držely.

Na druhou stranu je ovšem nutné uvést, že z výše uvedených Benešových projevů z druhé poloviny roku 1944 a z počátku roku 1945 je zřejmé, že Beneš počítal s tím, že Prozatímní národní shromáždění bude ustaveno do šesti neděl od konce války. Mělo mít tedy čtyři a půl měsíce nato, aby připravilo volby do řádného Národního shromáždění, které se mělo sejít do šesti měsíců od konce války. Beneš tedy plánoval, že zásadní přestavba předmnichovského politického, hospodářského a sociálního pořádku neproběhne z právního pohledu formou dekretů prezidenta republika, ale formou zákona vydaného u záležitostí, které nesnesou odkladu, Prozatímním národním shromážděním a v ostatních věcech až řádným Národním shromážděním.

⁶⁶ Srov. např. Projev ve Státní radě ze dne 23. února 1945. E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 424

⁶⁷ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 425. Ohledně délky přechodného období (šest měsíců) byl Beneš poměrně konzistentní. Již v únoru 1944 při svém předposledním výročním projevu ve Státní radě Beneš počítal s tím, že první řádný poválečný parlament bude svolán po provedených řádných volbách nejpozději do šesti měsíců po příměří. E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 425.

⁶⁸ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 256.

Při moskevských jednáních stran Národní fronty v březnu 1945 však byly dohodnuty podstatně volnější podmínky pro ustavení Prozatímního národního shromáždění, než ještě před měsícem Beneš sliboval národu v okupované vlasti. Košický vládní program pak ve své první kapitole z časového hlediska velmi neurčitě stanovil, že „po osvobození ostatních částí republiky a zejména pak českých zemí bude ve smyslu ústavního dekretu prezidenta republiky na podkladě národních výborů zvoleno a svoláno Prozatímní národní shromáždění. Prozatímní národní shromáždění potvrdí prezidenta republiky v jeho funkci až do řádné volby a prezident jmenuje novou vládu s ohledem na přiměřené zastoupení všech složek národního odboje doma i za hranicemi. Tato vláda a Prozatímní národní shromáždění připraví a provedou pak v nejkratší možné lhůtě všeobecné, tajné a přímé volby do Ústavodárného shromáždění, které vypracuje novou ústavu republiky a položí její budoucnost na pevný ústavní základ.“

V okamžiku, kdy se Beneš stáhnul do své role nadstranického prezidenta a faktickým zákonodárcem se stala nová vláda Národní fronty,⁶⁹ přestaly mít strany Národní fronty, zejména radikálně levicové, zájem na tom, aby původní časový harmonogram byl naplněn. Proč zapojovat do radikálních poválečných hospodářských, sociálních a politických reforem něco tak těžkopádného jako parlament, byť nevolený ve všeobecných přímých volbách, a proto snáze ovladatelný, když bylo možné vše potřebné provést rychle a na základě dohody vládou a následně to jen předložit prezidentovi k podpisu? Navíc pokud možno v co největším objemu najednou a s odůvodněním, že na žádné významné změny rozhodně není vzhledem k okolnostem čas. Jistě, poválečné dekrety měl stejně jako ty londýnské dodatečně schválit parlament, či přesněji Prozatímní národní shromáždění, ale mezi paušální ratihabací všech dekretů a podrobným projednáním každého zákona v parlamentu je rozdíl asi tak velký jako mezi sovětskou „socializující demokracií“ a „polodemokracií“ ve Velké Británii.⁷⁰ Názory E. Beneše na sblížení obou systémů se budeme podrobně zabývat v příštích kapitolách, zde jen pro pořádek dodejme, že mezi členy nové Národní fronty patřily jeho názory ohledně slučitelnosti obou politických a hospodářských systémů spíše k těm umírněným. Za

⁶⁹ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 52. Podle Táborského Benešův monopol rozhodování a jeho schopnost svá rozhodnutí prosazovat začaly ochabovat ke konci roku 1944, když s ním vedoucí představitelé komunistické strany začali se sovětskou podporou hrát přesilovou hru, která nakonec uvedla Gottwalda na Pražský hrad. Při osudových jednáních o nové československé vládě, která se konala v březnu 1945 v Moskvě, se prakticky nedá už mluvit o Benešově rozhodování, tím méně potom, po jeho návratu do osvobozeného Československa v dubnu 1945.

⁷⁰ K Benešovým názorům na polodemokracii ve Velké Británii srov. E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 263.

těchto okolností se nelze příliš divit, že o šesti týdnech pro ustavení Prozatímního národního shromáždění po válce již nikdo moc vážně neuvažoval a vláda se místo přípravě řádných voleb do Národního shromáždění věnovala legislativní smršti, která měla bez součinnosti parlamentu rychle a pokud možno nevratně proměnit hospodářské, sociální a politické poměry v poválečném Československu.

Není jisté bez zajímavosti, že podle zprávy britského velvyslance P. Nicholse ze dne 14. července 1945 do Londýna Beneš měl již v polovině července 1945 předsedovi vlády Z. Fierlingerovi sdělit, že po 1. září 1945 již za žádných okolností žádný dekret nepodepíše a že je třeba, aby další zásadní opatření aprobovalo alespoň Prozatímní národní shromáždění.⁷¹ I v tomto případě však Beneš vládě Národní fronty bez většího odporu ustoupil a nejzásadnější dekrety podepsal až na konci října 1945. Nicholsova zpráva o Benešově stanovisku z léta 1945 však zřetelně naznačuje, že ani prezident republiky E. Beneš nebyl přesvědčen o tom, že na podzim roku 1945 ještě stále bude trvat stav ústavní nouze, který byl primárním a z právního pohledu vlastně jediným legitimním důvodem pro vydávání dekretů prezidenta republiky.

Výše uvedené ustanovení Košického vládního programu o Prozatímním národním shromáždění bylo realizováno ústavním dekretem prezidenta republiky č. 47/1945 Sb. ze dne 25. srpna 1945, o Prozatímním národním shromáždění. Prozatímní národní shromáždění mělo až do doby, než se sejde Ústavodárné národní shromáždění, zvolené podle všeobecného, přímého a tajného hlasovacího práva a podle zásady poměrného zastoupení, vykonávat zákonodárnou moc podle tohoto dekretu pro celé území Československé republiky. Tato formulace měla svůj význam ve vztahu k zákonodárné moci Slovenské národní rady. Prozatímní národní shromáždění měla tvořit jedna sněmovna o 300 členech. Tímto ustanovením se podstatně měnila ústavní listina z roku 1920, která v § 6 stanovila, že: „Moc zákonodárnou vykonává pro celé území Československé republiky Národní shromáždění, skládající se z dvou sněmoven: sněmovny poslanecké a senátu.“

Aktivní volební právo do Prozatímního národního shromáždění přiznával ústavní dekret osobám starším osmnácti let a pasivní volební právo měly mít osoby starší jednadvaceti let. I v tomto případě šlo o změnu ústavní listiny z roku 1920, která přiznávala aktivní volební právo do poslanecké sněmovny osobám starším jednadvaceti let a pasivní volební právo osobám starším třiceti let. Prozatímnímu národnímu

⁷¹ Citováno dle J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 540.

shromáždění příslušelo potvrdit ve funkci prezidenta republiky dle 58 odst. 5 ústavní listiny z roku 1920, tedy až do nové volby prezidenta republiky. Prozatímní národní shromáždění mělo vykonávat přiměřeně pravomoc Národního shromáždění podle dřívějších ústavních a jiných předpisů. Ústavu však smělo měnit jen pokud to bylo „nezbytně zapotřebí“. K potvrzení prezidenta republiky se vyžadovala přítomnost nadpoloviční většiny všech členů Prozatímního národního shromáždění a třípětinové většiny hlasů přítomných. Ke změně ústavněprávního postavení Slovenska bylo třeba souhlasu většiny přítomných členů Prozatímního národního shromáždění ze Slovenska. Byl tím vyjádřen zákaz majorizace slovenských poslanců v této oblasti.⁷²

Na Prozatímní národní shromáždění a jeho členy se měly vztahovat předpisy ústavní listiny a jiných zákonů o poslanecké sněmovně Národního shromáždění a jeho členech.⁷³ Ve svém postavení se ovšem Prozatímní národní shromáždění od bývalé Poslanecké sněmovny Národního shromáždění poměrně výrazně odlišovalo: bylo ustaveno na základě nepřímých voleb, resp. na základě volebních dohod, jednalo se o jednokomorový parlament, jenž neměl přesně stanovené funkční období, pasivní i aktivní volební právo bylo stanoveno odlišně, neexistoval ani volební soud, ani ústavní soud a byl uplatněn výše zmíněný zákaz majorizace.

Přestože ústavní dekret č. 47/1945 Sb. výslovně nestanovil, že Prozatímní národní shromáždění má provést ratihabici dekretů prezidenta republiky, vyplývala tato nutnost ratihabice ze znění ústavního dekretu prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čs., o obnovení právního pořádku.

Dne 25. srpna 1945 bylo vydáno i pro budoucnost demokracie v Československu velmi důležité vládní nařízení č. 48/1945 Sb., o volbě Prozatímního národního shromáždění. Nařízení vycházelo z výše uvedené zásady Košického vládního programu, podle níž mělo být Prozatímní národní shromáždění zvoleno a svoláno na podkladě národních výborů. Prozatímní národní shromáždění mělo být zvoleno delegáty národních výborů a správních komisí na zemských sjezdech. V Čechách a na Moravě, které tvořily jeden volební obvod, se volilo 200 poslanců a stejný počet náhradníků. Na Slovensku, které tvořilo další volební obvod, se volilo 100 poslanců a stejný počet náhradníků.⁷⁴ Delegáti měli být voleni voliteli, kteří byli zvoleni na veřejné schůzi místními národními

⁷² Šlo o novou formu realizace 1. pražské dohody a první případ (nepočítáme-li období tzv. druhé republiky), kdy se v československém parlamentu uplatnil při státoprávním řešení vztahu Čechů a Slováků princip zákazu majorizace.

⁷³ Platil jednací řád předválečné Poslanecké sněmovny (zákon č. 325/1920 Sb.).

⁷⁴ Zemské sjezdy národních výborů se v Čechách konaly dne 14. října 1945 a bylo na nich zvoleno 200 poslanců. O volbě 100 poslanců za Slovensko se blíže zmíníme v kapitole věnované slovenské otázce.

výbory (místními správními komisemi). Za volitele, delegáta či poslance mohli být zvoleni pouze bezúhonní, státně a demokraticky spolehliví státní občané Československé republiky, české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti.⁷⁵

Zcela zásadní změnu do předmnichovského pojetí demokracie přinášelo ustanovení § 4 tohoto vládního nařízení, podle něhož kandidátní listiny pro volbu do Prozatímního národního shromáždění mohly podat jen politické strany, které v den vyhlášení tohoto nařízení byly veřejně činné na území Československé republiky. Do kandidátních listin měly být též pojaty v přiměřeném počtu osoby navržené zájmovými svazy, organizovanými mimo politické strany, a jinými významnými složkami veřejného života (§ 4).⁷⁶ Naprosto stejné ustanovení obsahoval i § 3 výše zmíněného vládního nařízení č. 49/1945 Sb., o prvních volbách do okresních a zemských národních výborů. „Veřejně činnými stranami“ se samozřejmě rozumělo šest stran Národní fronty.⁷⁷ Ideovému zdůvodnění a důsledkům tohoto pro osud demokracie v poválečném Československu poměrně klíčového ustanovení jsme se věnovali v předchozích kapitolách této práce, a proto je zde ponechme bez komentáře. Připomeňme však, že naplnění tohoto ustanovení v praxi fakticky ignorovalo hlasy více než poloviny československých občanů, kteří v posledních předválečných volbách volili agrárníky, národní demokraty, živnostníky a ostatní strany, jejichž činnost nebyla obnovena. Pod pláštíkem vznešeného cíle se stranám sdruženým v Národní frontě dávala do budoucna pravomoc rozhodovat o tom, kterým stranám bude činnost povolena (tedy které budou „veřejně činné“) a kterým nikoli.

I vládní nařízení č. 48/1945 Sb. ze dne 25. srpna 1945, o volbě Prozatímního národního shromáždění obsahovalo ustanovení o volbě aklamací: „Byla-li předložena jen

⁷⁵ Šlo tedy o zásadní opatření, které vylučovalo z účasti na politickém životě všechny demokraticky smýšlející občany neslovanské národnosti.

⁷⁶ V politickém systému země v té době už začaly hrát značnou roli velké (většinou sjednocené) zájmové organizace (především sjednocené odbory – ROH – a jejich Ústřední rada odborů, Jednotný svaz zemědělců, Český svaz mládeže atd.), jejichž zástupci (stejně jako zástupci armády, vědeckých institucí, vysokých škol a církví) měli být rovněž pojatí na kandidátní listiny jednotlivých politických stran.

⁷⁷ Jak jsme již v předcházejících kapitolách uvedli, šlo o těchto šest stran, které byly zastoupeny v košické vládě: Komunistická strana Československa, Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová, Československá sociální demokracie (všechny tyto strany, i když podle názvu „československé“ působily jen v českých zemích) a na Slovensku Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska (která se v době Slovenského národního povstání sloučila se sociální demokracií na Slovensku). Mezi veřejně činné strany nepatřily ty strany, kterým ve smyslu Košického vládního programu nebylo dovoleno obnovit svoji činnost s odůvodněním, že se těžce provinily na zájmech národa a státu. Jednalo se především o agrární stranu, živnostenskou stranu a Národní sjednocení. Mezi veřejně činné strany samozřejmě nepatřily ani ty strany, kterým nebylo dovoleno vzniknout, aby reprezentovaly voliče stran, kterým nebylo dovoleno obnovit svou činnost (jednalo se především o plánovanou stranu českých zemědělců).

jedna společná kandidátní listina všech politických stran, zastoupených ve sboru delegátů dotčeného volebního obvodu, koná se volba aklamací. Bylo-li předloženo více kandidátních listin, koná se hlasování lístky. Sčítání hlasů a rozdělení mandátů provede zemská volební komise.“ Obdobné ustanovení obsahovalo vládní nařízení i ohledně volby volitelů místními národními výbory (§ 2 odst. 2) a volby delegátů národních výborů sbory volitelů. Protože byly předloženy jediné společné kandidátní listiny, konaly se veškeré volby aklamací.⁷⁸ O paritním zastoupení všech stran v Prozatímním národním shromáždění jsme se již zmiňovali v souvislosti s paritním zastoupením v okresních a zemských národních výborech.

Na základě výše uvedeného je zřejmé, že Prozatímní národní shromáždění nemělo s Národním shromážděním zakotveným v ústavní listině z roku 1920 v podstatě nic společného. Bylo zvoleno (či spíše jmenováno) na základě zcela jiných právních předpisů, zásad a obecně politických principů, než s jakými počítala ústavní listina z roku 1920.⁷⁹ Většinu těchto změn přitom nebylo možné odůvodnit stavem ústavní nouze či jinou objektivní nemožností aplikace právních předpisů a základních zásad, na kterých stál politický a právní systém předmnichovského Československa. Naopak ve většině případů šlo o zásahy, které byly z větší části podmíněny a odůvodněny snahou o realizaci národní, politické, sociální a hospodářské přestavby předmnichovského Československa.⁸⁰ Revoluční charakter této přestavby jak po stránce materiální, tak po stránce formální z dnešního pohledu poněkud zužuje prostor pro udržení představ o kontinuitě poválečného Československa se základními principy a hodnotami předmnichovského Československa.⁸¹

Mohlo tedy takto ustavené Prozatímní národní shromáždění potvrdit kontinuitu Benešovy prezidentské funkce a schválit vydávání dekretů a ústavních dekretů prezidenta

⁷⁸ Viz J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 17, s. 76.

⁷⁹ Pro úplnost je však nutné dodat, že principy, na jejichž základě bylo Prozatímní národní shromáždění ustaveno, se paradoxně příliš neodlišovaly od principů, na jejichž základě bylo ustaveno Revoluční Národní shromáždění, které v únoru 1920 tuto ústavní listinu přijalo. I tehdy šlo o jednokomorový sbor nezvolených delegátů jednotlivých politických stran, ve kterém nebyli zastoupeni zástupci národnostních menšin.

⁸⁰ Odlišný názor zastává Ústavní soud České republiky v nálezu z 8. března 1995 publikovaném pod č.55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbírky nálezů a usnesení). Ústavní dekret č. 47/1945 Sb. dle ÚS reflektuje na straně jedné to, že vzhledem k poválečné situaci a měnícím se hospodářským a sociálním poměrům nebylo již možno ratifikací zákonodárství zahraničního státního zřízení realizovat zcela na bázi ústavní listiny z roku 1920, na straně druhé však nepředstavuje z hlediska této listiny, kladoucí, eminentní důraz na princip demokratické legitimacy, uvedené listině cizí prvek. Dle ÚS nad a před požadavek formálně-právní legitimacy byl v ústavní listině Československé republiky z roku 1920 postaven ústavní princip demokratické legitimacy státního zřízení.

⁸¹ Srov. např. P. MARŠÁLEK, Mnichov a problémy kontinuity československého státu a práva, in: Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě, s. 379-382.

republiky formou jejich recepce do předmnichovského právního řádu?⁸² Vycházíme-li z platnosti Benešovy abdikace, je zřejmé, že Prozatímní národní shromáždění potvrdit kontinuitu prezidentské funkce nemohlo. Představa, že by Prozatímní národní shromáždění v roce 1945 bylo oprávněné zrušit platnost osobního aktu prezidenta republiky ze dne 5. října 1938, je z právního pohledu podle autora této práce neudržitelná.

Významná část československých právníků – stoupců tzv. normativní právní teorie - se pak po druhé světové válce přikláněla k záporné odpovědi i na druhou z výše položených otázek.⁸³ Prozatímní národní shromáždění podle nich nemohlo provést či schválit recepci dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do předmnichovského právního řádu. Prozatímní národní shromáždění odvozovalo svoji existenci a pravomoc od ústavních dekretů prezidenta republiky. Prezident republiky však neměl podle předmnichovského právního pořádku oprávnění tyto dekrety vydávat. Jak bylo již výše uvedeno, vydávání dekretů prezidenta republiky v době ústavní nouze bylo nepochybně legitimním a legálním způsobem řešení situace, kterou Československo nezavinilo a kterou ústavní listina z roku 1920 nepředvíдалa. Podmínkou sine qua non provedení recepce dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do právního pořádku předmnichovského Československa a vlastně i potvrzení kontinuity prezidentské funkce prezidenta republiky, vycházíme-li z předpokladu, že rezignoval v roce 1938 neplatně, však bylo podle stoupců normativní právní teorie jejich provedení orgánem, který tak byl podle ústavní listiny Československé republiky z roku 1920 jediný oprávněn učinit - Národním shromážděním.⁸⁴ To se však nestalo.⁸⁵

⁸² K tomu srov. V. PAVLÍČEK, Dekrety prezidenta republiky, in Dekrety prezidenta republiky, s. 40-41. J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 405-408 a J. KUKLÍK, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny?, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004.

⁸³ Ze současných autorů srov. např. P. MARŠÁLEK, Mnichov a problémy kontinuity československého státu a práva, in: Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě, s. 381. Maršálek se však v podstatě neodchyluje od stanoviska níže zmíněných stoupců normativní právní vědy po druhé světové válce. Srov. i K. ADAMOVÁ, K otázce kontinuity a diskontinuity práva v České republice, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990, s. 73-78.

⁸⁴ K tomu srov. diskusi o kontinuitě československého právního řádu a dekretch prezidenta republiky, která se odehrála v letech 1945 až 1947 na stránkách právnických časopisů: Právník, Právní prakse, Právní obzor, Časopis pro právní a státní vědu a Sborník věd právních a státních. Postupně se do diskuse zapojili mimo jiné tyto českoslovenští právníci: F. Weyr, A. Meissner, Z. Neubauer, P. Körbel, J. Hoffman, J. Krčmář, K. Greif, J. Budník, Š. Luby, M. Takáč, J. Pošvář, C. Horáček, Z. Peška, J. Valeček, B. Kučera a L. Vošta. Mezi nejzásadnější příspěvky do diskuse patřily: Z. NEUBAUER, Kontinuita našeho ústavního práva, in: Právník, roč. 1945, Z. NEUBAUER, Kontinuita a revoluce, in: Právní prakse, roč. 1946, F. WEYR, O právní kontinuitu, in: Právní prakse, roč. 1946, K. GREIF, Kde je ohnisko obnoveného československého státu?, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 46, C. HORÁČEK, K problému kontinuity československého ústavního práva, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, Z. PEŠKA, K otázce kontinuity našeho právního řádu v letech 1938-1945, in:

Vydeme-li z tohoto formálně právně logického přístupu,⁸⁶ Prozatímní národní shromáždění nepochybně bylo oprávněno dodatečně schválit dekrety s tím, že dekrety mají být od samého počátku považovány za zákony a ústavní dekrety za ústavní zákony, nemohlo však provést recepci dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do předmnichovského právního řádu.⁸⁷ Mohlo pouze provést či schválit recepci předmnichovského právního řádu do právního řádu založeném na ústavním dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. To, že nejde jen o čistě právně teoretické úvahy, dokazuje původní návrh znění ústavního zákona č. 57/1946 Sb., ze dne 28. března 1946, kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety prezidenta republiky, jež vyjímal z ratihabice ústavní

Sborník věd právních a státních, roč. 1946, A. MEISSNER, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, Š. LUBY, Kontinuita, in: Právní obzor, roč. 1946, Š. LUBY, Poznámky, in: Právní obzor, roč. 1947, J. KÖRBEL, O právní kontinuitu, in: Právní praxe, roč. 1946, J. BUDNÍK, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947. Nepřimo se diskuse zúčastnil i Eduard Táborský prostřednictvím své knihy Naše věc, jež byla upraveným překladem anglického vydání z roku 1944 a prezident republiky Edvard Beneš svým projevem o právní kontinuitě předneseným dne 15. prosince 1945 při přijetí čestného doktorátu práv Univerzity Karlovy.

⁸⁵ Jak jsme již výše zdůraznili, Prozatímní národní shromáždění nemělo s Národním shromážděním podle ústavní listiny z roku 1920 mnoho společného. K tomu srov. ne zcela právně konzistentní stanovisko Ústavního soudu České republiky, dle něhož, i když zde již nemohlo jít o ratihabici podle ustanovení článku 5 odst. 1 ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 3. 8. 1944 č. 11/1944 Úř. věst. čsl., neboť ústavním činitelem v něm bylo rozuměno Národní shromáždění podle ústavní listiny z roku 1920, bylo požadavku právní kontinuity učiněno zadost tím, že schválením a prohlášením za zákon, pokud jde o dekrety prezidenta republiky, bylo umožněno se vypořádat s podmínkou uvedenou v článku 5 odst. 2 ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 3. 8. 1944 č. 11/1944 Úř. věst. čsl., časově omezující platnost dekretů prezidenta republiky. Navíc ustanovení článku I. odst. 1 ústavního zákona č. 57/1946 Sb. se vztahuje i na sám ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 15. 10. 1940 č. 2 Úř. věst. čsl. a v odst. 2 tohoto článku se zdůrazňuje platnost všech dekretů prezidenta republiky již od jejich počátku. Nález ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbírký nálezů a usnesení).

⁸⁶ Námitky proti možnosti provedení recepce dekretů prezidenta republiky do předmnichovského právního řádu Prozatímním národním shromážděním lze však vznášet i z jiných úhlů pohledu. Podle ústavní listiny z roku 1920 byl lid jediným zdrojem veškeré státní moci. Lid měl tedy nepochybně právo dodatečně schválit dekrety a ústavní dekrety prezidenta republiky a provést jejich recepci do předmnichovského právního řádu, a to přesto, že při jejich vydání nebyly dodrženy formální náležitosti předmnichovským právním řádem předepsané. Prozatímní národní shromáždění však nemělo s Národním shromážděním zakotveným v ústavní listině z roku 1920 nic společného nejen po formální stránce. Prozatímní národní shromáždění totiž reprezentovalo i podstatně jiný lid, než o kterém mluvila ústavní listina z roku 1920. Českoslovenští Němci, Maďaři a obyvatelé Podkarpatské Rusi, kteří rovněž tvořili lid ve smyslu § 1 ústavní listiny z roku 1920, se v roce 1945 již mezi něj nepočítali. V Prozatímním národním shromáždění navíc neseděli ani zástupci nejsilnější předmnichovské politické strany a dalších menších politických uskupení. Vzhledem ke skutečnosti, že žádné volby do Prozatímního národního shromáždění neproběhly, zůstali jejich voliči nejméně do června 1946 bez jakéhokoli politického zastoupení. Z výše uvedeného je pak zřejmé, že Prozatímní národní shromáždění reprezentovalo při ratihabici dekretů prezidenta republiky podstatně méně než 50 % lidu, o kterém hovořila ústavní listina z roku 1920 a který tvořil v předválečném Československu československý národ v politickém smyslu.

⁸⁷ Námitky však byly vznášeny proti ratihabici provedené Prozatímním národním shromážděním i v jiném duchu. Např. lidovecký ministr zdravotnictví a bývalý člen Právní rady A. Procházka, který se podílel na přípravě koncepce ratihabice za války v Londýně, podal při jednání vlády dne 5. února 1946 „státopravní ohrazení“, neboť podle něj mělo ratihabici provést až řádně zvolené Ústavodárné národní shromáždění. Část zápisu z jednání vlády obsahující ohrazení byla publikována v K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 45, s. 993. K tomu srov. i J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 408.

dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl., tedy ústavní dekret, na jehož základě byly vydány všechny dekrety prezidenta republiky.⁸⁸ Podobně by tomu pak podle stoupenců normativní teorie právní bylo i s potvrzením prezidentské funkce Edvarda Beneše, pokud by jeho abdikace byla neplatná. Prozatímní národní shromáždění, které odvozovalo svoji existenci od dekretů prezidenta republiky, by mohlo nepochybně dodatečně potvrdit prezidenta republiky ve funkci, nikoli však ve funkci, která svoji právní relevanci odvozovala od volby prezidenta republiky v roce 1935, ale od výše specifikovaných legitimních zdrojů prezidentské funkce, které Benešovi svědčily v době stavu ústavní nouze.⁸⁹

Pro úplnost zbývá dodat, že v dopoledních hodinách dne 28. října 1945 se v pražském Rudolfinu konala ustavující schůze Prozatímního národního shromáždění, kterou svolal prezident republiky dopisem předsedovi vlády ze dne 20. října 1945. Na druhé schůzi téhož dne přijalo Prozatímní národní shromáždění mimo jiné následující usnesení: „Prozatímní národní shromáždění potvrzuje podle článku 2 ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 25. srpna 1945, č. 47 Sb., o Prozatímním národním shromáždění, že prezident republiky dr. Edvard Beneš, řádně zvolený Národním shromážděním dne 18. prosince 1935, zůstává podle § 58 odst. 5 ústavní listiny ve své funkci až do nové volby prezidenta republiky.“⁹⁰

⁸⁸ K tomu srov. i V. PAVLÍČEK, Dekrety prezidenta republiky, in Dekrety prezidenta republiky, s. 41. Pavlíček konstatuje, že „Ustanovení o ratihabici v ústavním dekretu o obnovení právního pořádku v oddíle o předpisech státního zřízení zahraničního nepožadovalo, aby byly usneseny Národním shromážděním vytvořeným podle ústavní listiny z roku 1920, tedy dvoukomorovým parlamentem vzešlým z voleb podle procesních a kompetenčních ustanovení této listiny. Tak by to podle něj vyžadoval princip formální kontinuity ústavního řádu, z něhož původně vycházel i ústavní dekret o obnovení právního pořádku. Tato kontinuita však byla přerušena ústavním dekretem č. 2 z roku 1940 a ústavní listina z roku 1920 byla do tohoto ústavního řádu recipována. Vzniklá situace, související se Slovenským národním povstáním a s dalšími změnami (ztráta Podkarpatské Rusi atd.), takový postup podle Pavlíčka neumožnila. Převážil proto názor, že jde o ratihabici politickou, nikoli právní, spočívající v tom, že reprezentanti československého lidu v Prozatímním národním shromáždění budou tyto dekrety přezkoumávat.“ K opačnému úhlu pohledu srov. výše zmíněný náleze ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č.55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbírky nálezů a usnesení).

⁸⁹ Těmito otázkami se budeme podrobně zabývat v VII. kapitole této práce.

⁹⁰ Viz J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 15, s. 71-72.

V. HOSPODÁŘSKÉ A MAJETKOVÉ ASPEKTY

V.1 REFORMY NEBO REVOLUCE?

Atmosféra v první republice po překonání ekonomické krize byla v polovině třicátých let obecně nakloněna opuštění politiky liberalismu a volného trhu a jejímu nahrazení státní regulací hospodářské činnosti. Zásahy veřejné moci do ekonomiky a podniky ve veřejném vlastnictví se v Československu celkem osvědčily, a proto se dalším státním zásahům částečně nebránily ani pravicové strany. Odůvodnění nutnosti provést hluboké státní zásahy do poválečné ekonomiky však nebylo u prezidenta Beneše motivováno efektivitou těchto zásahů, ale mělo zcela odlišné, veskrze teoretické základy.

Sociální a hospodářské problémy a otázka spravedlivého rozdělení důchodů se staly podle Beneše hlavním problémem vnitřní politiky evropských států v meziválečném období.¹ Právě tyto hospodářské a sociální problémy, které nebyli evropsí politici schopni rázně a odvážně řešit, způsobily podle Beneše příklon většiny evropských národů k reakci a autoritativním a totalitním hnutím. Aby se situace neopakovala a Evropa opět nebyla vydána do rukou reakčních a autoritativních politiků, bude podle Beneše nutné ihned po válce přistoupit k rychlému a odvážnému řešení hospodářské a sociální otázky, která bude během druhé světové války položena mnohem radikálnějším způsobem než za první světové války. Politická demokracie proto musí být doplněna o demokracii hospodářskou a sociální.² Benešovým úvahám odůvodňujícím nutnost provedení pronikavých hospodářských reforem přednesených na „University of Chicago“ jsme se věnovali v jedné z předchozích kapitol. Zde jen pro pořádek poznamenejme, že v polovině roku 1939 Beneš ve Spojených státech v rozhlase neváhal tvrdit, že „je dnes zřejmé, že výlučně demokracie, na rozdíl od komunismu, fašismu a národního socialismu, je systémem, kde mohou existovat staré ekonomické svobody tzv. středostavovské průmyslové civilizace.“³ To ale podle něj neznamená, že jisté ekonomické svobody nemohou být omezeny. Beneš již tehdy prorocky prohlašoval, že „si myslí, že v budoucnosti budou rozsáhlé intervence státu do ekonomických záležitostí

¹ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 58.

² K velmi podobným Benešovým názorům na tuto otázku z dvacátých let 20. století srov. např. E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, díl II., s. 548-549.

³ Srov. např. E. BENEŠ, *Questions on Democracy*, s. 12.

prováděny ve všech demokratických státech, samozřejmě, aniž by eliminovaly některé základní ekonomické svobody občanů, stejně jako demokracie nikdy nesmí zrušit některé základní politické svobody.⁴ Jak jsme si ale již výše v podobné souvislosti ukázali, byly tyto úvahy a prohlášení věnovány především americkému publiku a Beneš se jimi necítil o pár let později při koncipování hospodářského programu poválečného Československa příliš vázán. Ekonomické svobody tzv. středostavovské průmyslové civilizace nepatřily od roku 1940 mezi oblíbená témata E. Beneše a oficiálního londýnského exilu. Ostatně, jak sám Beneš v roce 1939 prorocky konstatoval, tyto svobody mohou existovat pouze v demokracii, nikoliv v komunistickém či nacionálně socialistickém systému.

Podle Benešových názorů z přelomu let 1941 a 1942 umožní po válce hladší přechod k hospodářské a sociální demokracii již samotný válečný vývoj. Praktickým důsledkem druhé světové války bude totiž podle Beneše především nová velká sociální a hospodářská nivelizace. Válka bude tak nákladná jako žádná jiná v historii, bude zničeno tolik materiálních hodnot, tolik majetku dřívějších bohatších vrstev a vyšších sociálních tříd, že celkové zchudnutí, které z ní vyplyne, samo automaticky vytvoří značné sociální vyrovnání mezi jednotlivými třídami všech evropských a jiných národů.⁵ Druhým významným důsledkem války měly být podle Beneše velké změny ve výrobní organizaci celé řady průmyslových oborů. Vše je totiž obráceno jen k vedení války. Všechny průmysl, všechna výroba potřebná pro válku je soustředěna pod přímým státním dohledem anebo přímým státním vedením a z větší části je dokonce přímo ve státním vlastnictví. Celá velká řada výrobních oborů se soustřeďuje buď ve velkých koncernech, nebo dochází přímo k zestátnění či jiné formě kolektivizace výrobních prostředků. Do jisté míry se to podle Beneše týká a bude týkat i výroby zemědělské.⁶

V zemích obsazených Německem se kromě toho pod různými záminkami většina velkého průmyslu, finančního podnikání a zemědělské velkovýroby germanizuje, konfiskuje nebo podvodným násilným způsobem vykupuje a arizuje a přitom pozměňuje tak, že skoro nikde nebude možné vrátit tyto výrobní prostředky původním majitelům. Ve chvíli, kdy tyto země budou osvobozeny, nebude podle Benešových úvah z roku 1942 pravděpodobně žádné jiné cesty k vyřešení všech nových, neuvěřitelně složitých majetkových, právních a sociálních problémů a poměrů nežli převzít tento majetek do

⁴ Tamtéž, s. 13.

⁵ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 237.

⁶ K tomu srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 363.

správy a řízení osvobozeného státu a hledat pak cesty k nové všeobecné úpravě podle zvláštních poměrů existujících v každém jednotlivém státě.⁷ Jinými slovy podle Beneše válka způsobí velkou majetkovou a sociální nivelizaci jednotlivých tříd národa, přivedí a vynutí si v řadě států značnou kolektivizaci velkého, zejména těžkého průmyslu a některých odvětví zemědělského průmyslu, a vyvolá značné změny v organizaci průmyslové a zemědělské výroby vůbec. Některé formy individuálního vlastnictví budou podle Beneše automaticky přecházet v nové formy kolektivního vlastnictví.⁸

Tyto změny však podle Beneše ještě nelze považovat za změny individualistického hospodářského systému v systém socialistický. „Jsouce však nivelizujícím faktorem, sblíží jednotlivé třídy sociální, jejich majetkové poměry vyrovnávají často až ve smyslu přímé proletarizace a vytvářejí tak poměry, kde strukturální změny hospodářské nejsou tak bolestné a snáze se snášejí. Jako všechny války i druhá světová válka vytvoří poměry, které hlubší sociální a hospodářské změny podstatně usnadní a zároveň umožní vládám sáhnout k opatřením, která by se za jiných okolností neobešla bez těžkých vnitřních sociálních otřesů a politických převratů.“⁹

Druhá světová válka měla svým způsobem vyvolat jedinečnou příležitost, v níž se pokrokové většině národa nebude zdát, že je něco v zásadě revolučního v tom, když se: a) dřívější třídní sociální a hospodářské rozdíly ještě více rozmělní; b) zákonným způsobem určí meze některých druhů individuálního vlastnictví a učiní se různá opatření k zamezení všech výstřelků tzv. individuálního vykořisťování, c) stanoví obory, v nichž se bude vytvářet kolektivní vlastnictví státu, zemí, okresů, obcí nebo jiných veřejných kolektivit a přesně se vymezí podmínky, za nichž se bude tento majetek spravovat, neboť „to prostě jsou jen fakta daná vývojem posledních dvou válek a sociálních bojů z nich vzešlých.“¹⁰

A tato „fakta“ zněla občas velmi neúprosně. V lednu 1942 při rozmluvě s Opočenským např. Beneš přiznal, že nepočítá s tím, že lidé jako Baťa se budou moci po válce vrátit zpátky, neboť se již jednou vystěhovali. Pro takové mamutí soukromé podniky jako Baťa, Škodovka či Vítkovice nemělo být podle Beneše v poválečné republice místo.¹¹ Beneš rozhodně neměl v úmyslu radikálním revolučním opatřením rozměňujícím sociální a hospodářské rozdíly bránit. Naopak je hodlal iniciovat a

⁷ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 238.

⁸ *Tamtéž*, s. 239.

⁹ *Tamtéž*, s. 239.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 239.

¹¹ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 184.

podporovat. Ostatně již v roce 1910 definoval socialistu jako toho, „kdo chce změnit právo vlastnické v tom smyslu, aby byla zavedena větší rovnost majetková.“¹² V tomto smyslu byl E. Beneš socialistou celý svůj život.

Válečná hospodářská a sociální nivelizace a Benešem nastíněné reformy měly Československo podle Benešových představ z konce roku 1941 přiblížit k beztřídní hospodářské společnosti. Neměla to však být beztřídní společnost ve smyslu marxistického socialismu. Pod hospodářskou beztřídní společností si Beneš představoval výše nastíněnou zásadní proměnu hospodářských a sociálních struktur dosavadní společnosti a spolu s ní pak i celý systém právní nadstavby, kterou Beneš rozuměl zejména do důsledku uplatněnou zásadu práva na práci a povinnosti práce, jakož i zásadu o pojištění všeho druhu a zajištění stáří. V systému plánovaného hospodářství, který měl být v poválečném Československu zaveden, se podle Beneše tato právní nadstavba rozumí sama sebou, stejně jako automatické a radikální odstranění bolestného problému nezaměstnanosti, charakterizujícího periodu buržoazního industrialismu a demokracie v její tzv. kapitalistické fázi.¹³

V dalších kapitolách se budeme podrobně zabývat nedůvěrou Beneše a dalších předních představitelů zahraniční akce k bohatým lidem a jejich snaze je ne vždy právně čistým a průhledným způsobem ostrakizovat jako „nedemokraty“,¹⁴ reakcionáře, fašisty či kolaboranty. Stejnou nedůvěru však Beneš měl i k podnikání jako takovému (s výjimkou drobného živnostenského podnikání), především pak k obchodu. V červnu 1941 Beneš např. prohlásil: „To už s sebou nese podstata obchodu, že vždycky v tom musí být nějaká zlodějna. Ne pro toho ovšem, kdo ten obchod dělá, ale proti někomu to vždycky musí jít. Tak radši dál od toho. Proto jsem zůstal po celou dobu republiky vždycky stranou věcí, v nichž byl nějaký zájem soukromý“¹⁵. Zlodějna v Benešových očích byla pojmovým znakem velkého obchodu, a tak se nelze příliš divit, že měl být podle jeho návrhů postaven pod státní dohled či přímo do státních rukou.

V červnu 1941 Beneš při rozhovoru s tehdy ještě úřadujícím předsedou Státní rady Bechyněm o skandálu spojeném se zbrojařskou společností Caswick poznamenal: „Na světě je dvojí spravedlnost. Jedna vaše socialistická. Podle ní se to má dělat, jako to

¹² E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část I., s. 8. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 64.

¹³ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 241.

¹⁴ Tato snaha byla však u Beneše obvykle navenek zahalena do tolerance radikálních návrhů stran socialistického Bloku.

¹⁵ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 175, s. 220.

dělám já: Pryč od těchto peněžních sporů, ruce pryč od toho. Druhá je kapitalistická, to je morálka pánů Slabých, Vorlů, Outratů a těch druhých. Tam platí: dám ti ránu palicí a ten druhý mu za to dá přes hubu. Každý podle toho jak může.“¹⁶ Ne, prezident Edvard Beneš skutečně nebyl přítelem kapitalismu, obchodu a svobodné hry tržních sil.¹⁷ Částečně proto, že je zcela mylně zaměňoval s korupčnictvím, klientelismem a systémem, v němž člověk člověku je více než vlkem, především však proto, že se na první pohled podle Beneše neřídily žádnými etickými principy.

Myšlenka spontánního tržního řádu, který sice je lidským výtvozem, ale výtvozem neuvědomělým, a proto se na první pohled nemůže řídit žádnými etickými principy, jež by mu byly dány vědomě do vínku, byla pro Beneše zcela nepřijatelná. Všechny segmenty lidské společnosti bylo nutné řídit podle vědeckých a etických pravidel, a to včetně hospodářské činnosti. Nečinné přihlížení k vykořisťování ekonomicky slabých jedinců a jejich odměňování na základě jakýchsi pomatených a „nespravedlivých“ tržních sil patřilo podle Beneše světu včerejška a v novém Československu pro něj nemělo být místo. To, že ekonomicky slabí jedinci v moderních státech, které dávaly „nespravedlivé hře tržních sil“ největší prostor, požívali vyšší životní standard při zachování politických a občanských svobod, než tomu bylo ve státech, kde se „nespravedlivé“ tržní síly zatím neměly možnost rozvinout, či byly naopak zcela eliminovány, nebyl argument, který by mohl Beneše od jeho plánů odradit.

V této souvislosti si připomeňme, že Beneš již před první světovou válkou sice považoval A. Smitha za největšího revolucionáře své doby, vedle Rousseaua a Montesquieuho, ale zároveň soudil, že u něj bylo možné „pozorovati chyby, jež pak stihly celý ten individualistický systém ekonomický, který založil. Zejména nevystihl dobře ... vzájemný poměr státu a jednotlivých tříd hospodářských a sociálních, byl přílišným optimistou ohledně přirozených pudů a egoismu individua, nechápal dost významu státu.“¹⁸

Pro dokreslení těchto úvah dodejme, že Spojené státy se podle Benešových slov z ledna 1942 nacházely vývojově někde v osmdesátých letech 19. století, v plné epoše

¹⁶ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 189, s. 230.

¹⁷ Srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 42. Táborský ve své klíčové práci uvádí, že Benešova předpojatost vůči kapitalismu byla poměrně nepatrná a jeho náklonnost k socialismu umírněná. S tímto závěrem se však autor této práce nemůže ztotožnit.

¹⁸ Blíže viz E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část I., s. 66.

liberalismu. Proto se o něj bude podle Beneše opírat konzervativizmus všude ve světě.¹⁹ Není jistě bez zajímavosti, že pokud většina exilových československých politiků v čele s Benešem srovnávala stav ekonomiky ve Spojených státech s Evropou či Sovětským svazem, nikdy neopomněla dodat, že „Amerika je aspoň x let za Evropou“. Názory se lišily pouze v tom, o kolik let Amerika za Evropou vlastně zaostává. Většina politiků obvykle uváděla odstup dvaceti let.²⁰ Beneš, který stál u zrodu tohoto děsivého nepochopení skutečné ekonomické situace ve světě, neváhal stanovit odstup na propastných 60 let. K tomu je však nutné znovu zdůraznit, že většina československých politiků neposuzovala ekonomiku primárně z hlediska její výkonnosti a efektivnosti rozdělení zdrojů, ale naopak z hlediska zaměstnanosti a uplatnění „pokrokových“ forem organizace výroby a vlastnictví výrobních prostředků.

To, že americký průmysl zvládal zásobovat nejen americkou armádu a částečně i armády všech ostatních spojenců, ale zároveň dokázal vyprodukovat i dostatek spotřebního zboží pro americký trh, který evidentně netrpěl nedostatkem a naopak zažíval obrovskou konjunkturu, Beneš a ostatní českoslovenští exiloví představitelé podvědomě ignorovali.

Beneš si byl však dobře vědom toho, jak pevně Amerika lpí na kapitalismu a jakou nechuť chová k socialismu, a chtěl proto vědět, zdali radikální sociální a hospodářské reformy, které plánoval v poválečném Československu uskutečnit, nebudou Spojené státy považovat za odmítnutí západního způsobu života a zdali neodepíšou Československo jako nevděčného a svedeného kmoťřence, který se rozhodl pro sovětskou cestu. Zodpovězení této otázky bylo jedním z cílů jeho cesty do Spojených států amerických na jaře 1943.²¹ Benešův bezbřehý optimismus, se kterým se z Washingtonu po rozhovorech s Rooseveltem a dalšími vysokými představiteli vrátil, nasvědčuje tomu, že nabyl dojmu, že Spojené státy Československo kvůli radikálním hospodářským a sociálním reformám rozhodně ze seznamu svých spojenců neodepíší.²² Ještě mnohem

¹⁹ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 184-185.

²⁰ Srov. např. Opočenského záznam z 12. května 1942 obsahující názor agrárníka Feierabenda, po odchodu Osuského již patrně nejpravivějšího a v hospodářských věcech nejlépe se orientujícího člena vlády - J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 214.

²¹ Srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 145.

²² Neochota Spojených států při poskytnutí úvěru pro Československo v létě roku 1944 však svědčí spíše o opaku. Důvody pro odmítnutí však samozřejmě nespočívaly pouze v rozdílných přístupech k řešení hospodářských otázek. K přístupu Velké Británie v téže době srov. např. výňatky z rozhovoru Beneše s britským velvyslancem Nicholsem ze dne 20. října 1944, ve kterém Nichols Benešovi sdělil, že Velká Británie nebude moci poskytnout Československu vedle vojenské pomoci ani nějakou větší

nesprávnější než úvahy o americkém národním hospodářství byly Benešovy představy o výkonnosti sovětské ekonomiky, které lze bez nadsázky označit za čítankový příklad vytváření fiktivní reality ze snů, přání a nerealistických očekávání. Pokud by si své zcela mylné představy Beneš nechával pro sebe či své bližní, nemuselo to mít ještě katastrofální důsledky, bohužel si však od vstupu Sovětského svazu do války předsevzal, že bude západní politiky a veřejnost a především pak český národ opakovaně přesvědčovat o výkonnosti a demokratičnosti sovětského národního hospodářství.

V roce 1944 Beneš například ve svém rozhovoru s britským spisovatelem Mackenziem popisuje život v Azerbajdžánu, kde se, jak sám uvádí, zastavil na čtyři velmi zajímavé dny na zpáteční cestě z Moskvy do Londýna v prosinci 1943 způsobem, který jako by vypadl z pera redaktora Rudého práva z padesátých let minulého století: „Vyprávěli mi hrdě, za co všechno vděčí Sovětskému svazu a jak se jim tam dobře daří: „Máme svůj stát nyní už dvacet let. Předtím, pokud jsme ještě byli pod carským Ruskem, bylo všechno v rukou ruských. Dnes však všechna nafta, kterou vytěžíme, patří státu a celé vedení i organizace výroby je v našich rukou. Máme svou národní univerzitu, svou vysokou školu technickou, nemocnice – vše je v našich rukou. Je to národní stát a celá naše kultura je naší vlastní národní kulturou. Před dvaceti lety jsme neměli zhora nic; dnes je celé bohatství naší vlasti v našich rukou.“²³ Sám Beneš k tomu hned dodává: „Všichni občané v azerbejdžánské republice jsou spokojeni: bohatnou ze svého petroleje a z výroby svých velikých továren. Mají báječné podnebí a – byť by to znělo neuvěřitelně – jejich národním ovocem je pomeranč, mandarinka. Dospěl jsem k názoru, že tento lid se svým prezidentem, národním parlamentem a národním divadlem, svou univerzitou a svým tiskem, užívajícím národního jazyk, je z nešťastnějších, jež jsem kdy poznal.“²³ K zmíněnému Benešovu dojemnému popisu života v Sovětském svazu zbývá snad jen dodat, že Beneš v Baku v prosinci 1943 ani nikdy dříve či později čtyři dny nestrávil. Městem v prosinci 1943 pouze dvakrát projížděl a strávil tam jeden den a jednu noc.²⁴

Jak již bylo výše uvedeno, Beneš ještě před zahájením války očekával, že v souladu se sociologickými zákony dojde na sklonku války a po válce v celé Evropě k radikálním hospodářským a sociálním reformám (nebo k revolucím) směřujícím

sumu peněz a zdůvodňoval to tím, že oni sami zchudli. J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., pozn. č. 3, dok. č. 145, s. 325.

²³ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 458-459.

²⁴ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 43.

k hospodářské a sociální demokracii. O roce 1942 Beneš optimisticky prohlašoval, že jde o poslední válečný rok a že když se válka protáhne do roku 1943, tak jen o několik málo měsíců. Beneš tedy s nezměrným optimismem očekával v roce 1942 nejen konec války, ale i detailní přípravy spojeneckých vlád pro provedení poválečných radikálních hospodářských reforem. Spojenecké vlády však měly prozatím jiné starosti (vesměs válečného rázu) a o provedení radikálních hospodářských reforem v rozsahu, který si přál a očekával Beneš, zatím v žádném případě neuvažovaly. Proto Beneš již v září 1942 kritizoval hospodářské plány Velké Británie pro poválečné období. Anglická politika je podle něj v tomto ohledu špatná a neprozíravá. Angličané nechápou, že jejich zájmem je, aby zůstali v Evropě na kontinentu, aby zde hráli vedoucí politickou hospodářskou úlohu, ale současně pochopili, že je absolutní nutností přitáhnout k této vedoucí roli také Rusko. Bez spolupráce s Ruskem podle Beneše není možné dosáhnout plné hospodářské rozvinutí Evropy. Pokud jde o poválečnou roli Spojených států v hospodářské oblasti, neskrýval Beneš své rozpaky. Podle něj mají Spojené státy svůj názor závislý na tom, jak se jim jeví z dálky evropské poměry a jak si je dosti často primitivisticky představují. Bude-li jim vnucováno a ponecháno vedení, přijdou podle něj Američané s hospodářskými plány, které se ukáží neschůdnými, a důsledek by mohl být stejný jako po první světové válce: odchod Američanů z Evropy.²⁵

Ze stejného důvodu si Beneš v listopadu 1942 ve svém projevu ve Státní radě posteskl: „Stejně jako není dosud dosti jasný spojenecký celkový politický obraz poválečného světa, vidí se dnes ještě méně jeho obraz hospodářský. Je zde zatím řada plánů, řada idejí a názorů o tom, jak bude třeba hospodářský svět rekonstruovat, na jakých zásadách budoucí evropskou a světovou hospodářskou spolupráci budovat, jak onu velikou hospodářskou a finanční krizi, která se hned po válce ukáže ve všech státech, ve všech jejích důsledcích řešit. Konkrétní, jednotný nebo společný plán ještě diskutován nebyl, a dokud válečné události dosti nepokročí a dokud politický obraz poválečné Evropy a světa nebude jasnější, neočekávám v této věci nějakých konkrétních rozhodnutí a větších pokroků. Proto se dá očekávat, že mnoho z těchto věcí se bude řešit takřka v poslední chvíli před pádem Německa anebo teprve po pádu Německa, a že se bude musit hodně improvizovat. Nebude to dobře, ale musíme být na to připraveni.“²⁶

²⁵ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 246, s. 293. Beneš v hospodářské oblasti Američanům zásadně nedůvěřoval. Tomuto problému se však budeme věnovat podrobně až později.

²⁶ Jedná se o část projevu E. Beneše předneseného ve Státní radě dne 12. listopadu 1942. Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 329.

Neochota či nepřipravenost ostatních spojeneckých států přistoupit uprostřed válečné vřavy k plánování radikálních ekonomických reforem nemohla Beneše žádným způsobem od jeho pevného přesvědčení o nutnosti provedení revolučních změn československého hospodářství odradit. Benešův sen vždy byl udělat z Československa vzorový model sociálně a hospodářsky pokrokového evropského demokratického státu a pomalost, nerozhodnost a politická umírněnost většiny ostatních spojeneckých vlád mu k tomu měla poskytnout jedinečnou příležitost. Beneš tedy nehodlal na rozdíl od spojeneckých států v hospodářských a sociálních opatřeních v žádném případě na konci války improvizovat.²⁷

Prvním počátkem k zamýšleným hlubokým státním zásahům do poválečného hospodářství se mělo stát zřízení ministerstva pro hospodářskou obnovu Československa dekretem č. 2/1942 Úř. věst. čsl. ze dne 13. listopadu 1941, které obsadil dosavadní státní ministr sociální demokrat Nečas. Podle § 2 dekretu prezidenta republiky mělo být ministerstvo zřízeno na přechodnou dobu a příslušelo mu připravit obnovu hospodářského života na území Československé republiky, pokud nejde o věci, jejichž správa je přikázána jiným ústředním úřadům. Působnost a organizaci tohoto ministerstva však upravila vláda až svým nařízením přijatým dne 26. června 1942 (č.11/1942 Úř. věst. čsl. z 3.7.1942).

Podle tohoto právního předpisu spadalo do působnosti ministerstva: a) příprava přechodných naléhavých věcí zásobovacích, b) zjištění válečných škod a příprava pro jejich zhodnocení, odškodňování a odčiňování, c) příprava rekonstrukce zemědělského hospodářství, např. pozemkové reformy (tato věc však byla na konci roku 1942 z působnosti ministerstva vyjmuta), d) příprava rekonstrukce průmyslového podnikání, zejména jeho nové soustavy, např. zespolečněním hlavních odvětví průmyslové výroby (doly atd.), e) příprava plánovacího ústředí a příprava převodu hospodářství válečného na mírové se zvláštním zřetelem k hospodářství dlouhodobému.²⁸

²⁷ Beneš usiloval o to, aby byly poválečné reformy důkladně a dopředu připraveny již v exilu. Zavádění nikde jinde neexistujících a nevyzkoušených hospodářských pořádků, pokud byly založeny na „vědeckých“ a „pokrokových“ základech, přitom za improvizaci v žádném případě nepovažoval.

²⁸ Socialisté v čele s ministrem Nečasem požadovali, aby do působnosti tohoto ministerstva připadlo i zpracování koncepce nové pozemkové reformy. Agráři v čele s Feierabendem naopak hájili myšlenku, že nová pozemková reforma musí spadat do kompetence nově zřízeného ministerstva zemědělství. Beneš sice nabídl agráři Lichnerovi v červnu 1942 resort ministerstva zemědělství, ale bez pozemkové reformy, která měla zůstat v kompetenci ministerstva pro hospodářskou obnovu. Lichner Benešovu nabídku odmítl. Po dalším dlouhém váhání nakonec Beneš požadavku agráři vyhověl a jmenoval dosavadního státního ministra Lichnera ministrem zemědělství, přičemž v jeho kompetenci byla i příprava pozemkové reformy.

Poválečná republika měla být ještě lidovější a demokratičtější než ta první. Ostatně k základní proměně našeho hospodářství podle Benešových názorů z konce roku 1942 již došlo, neboť „celé německé hospodaření, německé finančníctví, hospodářská germanizace a arizace jsou už samy o sobě velmi radikální zásahy přímo do naší struktury sociální a hospodářské. Vývoj však měl jít podle Beneše vlastní československou cestou, bez zásahu a bez rozhodování z ciziny, ať západní, či východní.²⁹

Rozpor mezi tímto principem, podle něhož mělo jít Československo v hospodářské oblasti svojí vlastní československou cestou, bez zásahu z ciziny, a jinou Benešovou myšlenkou, že sociální a hospodářské reformy či revoluce budou v poválečném Československu vynuceny, ať již německou revolucí, či přítomností sovětských vojsk, Beneš neviděl. Všichni sovětské diplomaty i politici samozřejmě neváhali československé politiky opakovaně bez vyzvání informovat, že sovětský hospodářský model se pro ČSR nehodí, že by si měla věci vyřešit jinak. Všechny státy si měly podle sovětských ujištění samy rozhodnout, jaký režim budou mít a kam chtějí patřit. Přestože bystřejším exilovým politikům bylo zřejmé, že sovětské diplomaty mají nařídáno tímto způsobem mluvit, rádi se nechávali unášet na vlnách těchto sladkých lží.³⁰

Beneš se v londýnském exilu zabýval i úpravou hospodářských vztahů mezi Čechy a Slováky. I v tomto případě měly být odstraněny tržní nespravedlnosti a hospodářské disproporce mezi oběma národy za pomoci centrálního orgánu, který by důsledně zajišťoval dodržování parity na všech úrovních hospodářského života. Například podle Benešova návrhu na uspořádání vzájemného poměru Čechů a Slováků v poválečné republice ze září 1943 měla být při ministerském prezidiu zřízena paritní komise Čechů a Slováků, která by byla střídavě vedena českým či slovenským předsedou a jež by měla za úkol probrat jednotlivé hospodářské otázky, které se týkaly Slovenska a v nichž byl dosud spor o vzájemném českém a slovenském podílu. Diskutovány měly být především věci konkrétní (otázky státních dodávek, otázky hospodářského a finančního přispění českých zemí Slovensku, správný výpočet slovenské finanční povinnosti atd.). Tato komise měla vypracovat zprávu, na jejímž základě by bylo možné stanovit definitivní směrnice v jednotlivých finančních a

²⁹ Třetí projev ve Státní radě 12.11.1942. Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 336.

³⁰ Srov. např. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 217.

hospodářských otázkách, týkajících se Slovenska, aby Slovensko dostalo v celém státním hospodaření kvótu, která mu podle počtu obyvatel přísluší. Komise měla v hospodářských věcech mimo jiné zajistit, aby při sestavování rozpočtu byl každoročně k dispozici podklad pro zabezpečení výdajových potřeb Slovenska aspoň v míře, která odpovídá části státních příjmů vybraných na Slovensku, včetně výnosů z cel a jiných příjmů, které se vztahují k hospodářskému životu na Slovensku. Při výdajích na státní investice se mělo přihlížet k tomu, aby Slovensko bylo dotováno částkami, které by dle výpočtu komise byly potřebné pro jeho postupný hospodářský vývoj dosahující úrovně českých zemí. Slovensko se mělo podle dohodnutých kritérií (poměr obyvatelstva) účastnit na všech státních fondech (např. týkajících se vodního hospodářství, meliorací atd.), ve všech veřejných hospodářských a finančních institucích s účastí státu (např. sociální pojišťovny, banky, velké státní podniky, akciové společnosti atd.), jakož i ve všech sociálně – politických institucích.³¹

Beneš již poměrně brzy dospěl k přesvědčení, že hospodářské poměry na Slovensku a Podkarpatské Rusi, které se vyvíjely po řadu let odděleně od situace v protektorátu, budou vyžadovat na konci války a po válce zvláštní úpravu odlišnou od opatření a reforem navržených pro české země.³² V únoru 1944 k tomu ve svém projevu ve Státní radě uvedl: „Při rekonstrukci jednotné republiky měl být brán zřetel na to, aby se učinila některá dočasná zvláštní opatření politická a hospodářská na Slovensku nebo na Podkarpatské Rusi podle jejich vlastní potřeby, a to vzhledem k tomu, že jejich praktické oddělení od Čech a Moravy v roce 1939 a provádění zvláštního režimu po celou dobu války na těchto územích bude toho patrně na nějakou přechodnou dobu vyžadovat.“³³

Situace na Slovensku mu v druhé polovině roku 1944 a v roce 1945 dala plně za pravdu. Nařízení Slovenské národní rady, která se v hospodářských otázkách od obsahu prezidentských dekretů často lišila poměrně podstatným způsobem a byla vydávána autonomně a nezávisle na exilové vládě a Benešovi, však jeho představám o řešení situace na Slovensku v žádném případě neodpovídala. Beneš však od svých nepochybně

³¹ Návrh E. Beneše z 12. září 1943 byl publikován in: Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 302, s. 365-367.

³² K tomu srov. např. K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 18.

³³ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s.400.

správných představ o nutnosti krátkodobě odděleného hospodářského vývoje na Slovensku neustupoval ani za této, pro něj jistě velmi skličující, situace.³⁴

Vraťme se ale k Benešovým hospodářským námluvám se Sovětským svazem. Již v červnu 1942 se Beneš a Molotov při rozhovoru v Londýně shodli, že budoucí sousedství Československa a Sovětského svazu položí zcela nové základy užší hospodářské spolupráce, na kterou je nutné již nyní myslet a připravovat ji.³⁵

V březnu 1943 Beneš při neformálním rozhovoru sdělil Feierabendovi, že si myslí, že Sovětský svaz zůstane ve své hospodářské izolaci a že se nebude účastnit clearingů, který proponují Angličané.³⁶ Bude tam podle něj mít účet, ale to je tak všechno. Feierabend se prý snažil Benešovi vysvětlit, že by to vzhledem k tomu, že se Československo chce politicky opírat o Sovětský svaz i Západ, mohlo mít dalekosáhlé politické důsledky.

Beneš Feierabendovi sdělil, že podle jeho informací Sovětský svaz sice zůstane i po válce v hospodářské izolaci, ale politicky bude se Západem spolupracovat. Proto zde není žádný důvod k obavám. Systém sovětského hospodářství, teritoriální velikost Ruska i jeho zdroje skoro všech surovin ho podle Beneše navíc k hospodářské izolaci přímo předurčují. Tato hospodářská izolace však nebude podle Beneše bránit spolupráci na poli politickém a není třeba mít obav, že by to mohlo mít vliv na poměr Československa k Západu či to dokonce táhnout Československo do těsného sovětského objetí.³⁷ Beneš tehdy neviděl v negativním sovětském postoji k hospodářské spolupráci mezi Východem a Západem žádný významný signál, který by ho přiměl byť i jen částečně pozměnit zahraniční politiku ČSR. Při své cestě do Moskvy v prosinci 1943 pak Beneš na své nedávné úvahy o poválečné hospodářské izolaci Sovětského svazu od Západu poněkud zapomněl.

³⁴ Při jednáních v Moskvě v březnu 1945 Beneš například Molotovovi sdělil, že Slovensko a české země představují dvě rozdílné měnové oblasti, přičemž je třeba přechodně použít v českých zemích peněžní poukázky, rozdílné od peněžních poukázek, které jsou vydávány Rudou armádou na slovenském území. Zápis o rozhovoru Beneše s Molotovem dne 21. března 1945 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 248, s. 505-512.

³⁵ Záznam E. Beneše o rozhovoru s Molotovem dne 9. června 1942 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 171, s. 348-351.

³⁶ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 275. Nezájem o clearingovou unii a úmysl setrvat v hospodářské izolaci o několik dní později potvrdil Feierabendovi při rozmluvě dne 11. března 1943 sovětský velvyslanec v Londýně Majskij. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 278.

³⁷ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 65.

Při jednáních s Molotovem v Moskvě v prosinci 1943 mu Beneš odevzdal mimo jiné i připravené Memorandum o poválečné hospodářské spolupráci. Při předání uvedl, že dosavadní hospodářská orientace Československa byla obrácena dosud z 80% na Západ. To se ale podle něj určitě změní, výsledný poměr by měl být 50% na Západ a 50% na Východ. Beneš dále dodal, že to, co je v memorandu uvedeno, bude československý velvyslanec Fierlinger se sovětskými experty dále studovat a připravovat tak, aby ihned po válce nevznikla u nás nezaměstnanost.³⁸ Beneš neváhal uvést, že bez Sovětského svazu by se to Československu nemohlo podařit. Proto také Beneš prý nechce, abychom byli i nadále odkázáni v surovinách jen na Západ.³⁹ Podle E. Táborského memorandum obsahovalo vše, co chtěl Beneš k této záležitosti říci, a protože bylo určeno expertům, v rozmluvě s Molotovem o něm bylo řečeno jen málo. Molotov se podle něj nicméně jasně a důrazně vyslovil pro předpokládané přeorientování československého zahraničního obchodu směrem k východu a tuto jednosměrnou orientaci československého hospodářství označil za „velice závažnou záležitost“.⁴⁰

Samotné memorandum bylo připraveno exilovým ministerstvem zahraničí podle Benešových pokynů. Hospodářští ministři v exilové vládě nebyli seznámeni ani s existencí memoranda, ani s jeho obsahem. Obsah memoranda stojí za připomínku z mnoha důvodů. Hned v jeho úvodu se uvádí: „Vzhledem k tomu, že Československo bude spojeno se Sovětským svazem dlouholetou smlouvou o vzájemné pomoci a hospodářské spolupráci, je třeba položit pevné základy hospodářských styků, které budou znamenat hluboké změny v hospodářském životě Československa, aby tak bylo spojeno

³⁸ Toto zdánlivě nepřilíš srozumitelné odůvodnění je ve skutečnosti zcela logické. Primárním účelem státních zásahů do ekonomiky nemělo být zvyšování efektivity či zajištění co největší udržitelné míry uspokojení potřeb obyvatelstva, ale udržení zaměstnanosti.

³⁹ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 16. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 63, s. 148-163

⁴⁰ Blíže E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 193. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 427-429. J. Dejmek, který nepochybně nepatří do radikálního tábora Benešových kritiků, k rozhovorům E. Beneše s Molotovem v Moskvě roku 1943 uvádí, že „Beneš prakticky od počátku formuloval své teze evidentně s perspektivou v zásadních věcech mluvit a postupovat vždy v souhlasu s představiteli vlády sovětské“, čím – což si nemohl neuvědomovat – fakticky podřizoval celou příští zahraniční, ale také vojenskou politiku obnovované republiky záměrům Moskvy. V daném momentu se – alespoň navenek – ve většině svých názorů s Molotovem shodl, i když ten zachovával často spíše svůj příslovečný postoj mlčící sfingy. Už v blízké budoucnosti však muselo toto překvapivé vykročení „na Východ“ přinést Benešovým záměrům vytvářet spojnici mezi Západem a Ruskem překážky, které po rozpadu protiněmecké koalice a postupném vývoji tzv. studené války prostě nemohla politika malého státu překonat.“ S tímto závěrem nelze než souhlasit. Je nutné pouze dodat, že výše uvedené se netýká jen zahraniční a vojenské politiky, ale i hospodářských otázek obsažených v memorandu, které Beneš při jednání Molotovovi předal.

ještě pevnějšími svazky se svým sousedem a spojencem.“⁴¹ Toto prohlášení vyplývalo z Benešova přesvědčení, že užší spolupráce mezi dvěma či více státy je možná jen tehdy, pokud jsou jejich sociální a hospodářské systémy alespoň částečně kompatibilní. Například jedním ze tří základních Benešových předpokladů existence československo-polské spolupráce byla vždy zásadní proměna sociální a hospodářské struktury poválečného Polska.⁴² Východím modelem v případě československo-polské konfederace měl být pokrokovější československý sociální a hospodářský systém. V případě užší spolupráce se Sovětským svazem tomu mělo být ale právě naopak, neboť nositelem pokrokovějšího hospodářského a sociálního systému nebylo Československo, ale Sovětský svaz.

Proto také Beneš hned na úvod mluví o hlubokých změnách v hospodářském životě Československa a o jakýchkoliv změnách ve vnitřním hospodářském životě Sovětského svazu se vůbec nezmiňuje. Tato formulace nebyla tedy dána jen ohledem k postavení Sovětského svazu jako vítězné velmoci, které sotva může malý stát diktovat proměny vnitřní hospodářské struktury, ale byla určována i Benešovým přesvědčením o tom, že kapitalistický hospodářský systém, který v té době ještě stále v Československu převládal, je vadný a překonaný a musí být nahrazen systémem plánovaného hospodářství podle sovětského vzoru. Beneš přikládal plánovanému řízení hospodářství zásadní úlohu. Již v červenci roku 1943 si stanovil jako jeden z hlavních cílů, které měly být v poválečném Československu bezprostředně po osvobození provedeny, zřízení permanentní celostátní plánovací komise.⁴³ A svůj plán, jak ještě uvidíme, naplnil. Beneš samozřejmě nehodlal přebírat veškeré vymoženosti sovětského hospodářského systému, chtěl zachovat omezené soukromé vlastnictví a drobné podnikání, hodlal postupovat specifickou cestou, která by odpovídala československým podmínkám, v principu se však poválečný hospodářský systém měl více podobat sovětskému hospodářskému

⁴¹ Memorandum o hospodářské spolupráci bylo publikováno in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 65, s. 169-171.

⁴² Stejně tak základním předpokladem přátelského poměru mezi Československem a Maďarskem podle Beneše bylo, aby byla zrušena maďarská feudální soustava a aby provedení maďarské pozemkové reformy vyrvalo politickou moc z rukou těch, kteří tuto moc zneužili v neprospěch maďarského lidu. Stejně tak předpokladem středoevropské federace měla být podobnost sociálních úprav zúčastněných států. K tomu srov. např. záznam prof. Vámberyho o rozmluvě s Benešem v New Yorku 28. května 1943, který byl publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 277, s. 333. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 362.

⁴³ Benešův seznam kroků pro osvobození z konce roku 1943 či z počátku roku 1944 byl publikován v poznámce č. 2 k deníkovému záznamu J. Opočenského ze dne 24. července 1943. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 299.

systému než „nemožně zastaralému“ kapitalistickému hospodářskému systému, který v té době například existoval ve Spojených státech amerických.

Pokud jde o konkrétní podoby plánované hospodářské spolupráce, Beneš v memorandu uvádí, že nemá pochybnosti o tom, že celý hospodářský systém a zejména zahraniční obchod Československé republiky po této válce se v podstatě změní a vývoz i dovoz republiky budou směřovat z velké části na východ, zejména do SSSR. Měl být vypracován plán na co nejširší výměnu surovin a výrobků s cílem využít všechny výrobní možnosti obou zemí. Beneš v memorandu důsledně vychází z toho, že hlavní odvětví československého průmyslu jako ložiska uhlí, zdroje energie, doly, metalurgie a další průmyslová odvětví, doprava atd. budou po válce znárodněny. Tímto způsobem budou podle něj vytvořeny základní předpoklady umožňující plánovanou výrobu v hlavních průmyslových odvětvích na několik let dopředu a zároveň přizpůsobení československého výrobního plánu státnímu plánu SSSR, který měl brát příslušným způsobem zřetel na všechny základní potřeby Československa jak co do potřebných surovin, tak co do odbytu výrobků. Takovým způsobem bylo podle Beneše možné dosáhnout nejúčelnější spolupráce s SSSR v hlavních odvětvích, zabezpečit československý průmysl plnou zaměstnaností na dlouhou dobu, naplánovat potřebné nové investice a účastnit se rekonstrukce zpustošených oblastí SSSR.

Veškerý válečný průmysl, který měl být v poválečném Československu podle Beneše jako celek v rukou státních orgánů, měl být přizpůsoben potřebám armád obou států, které měly mít v zásadě stejnou výzbroj, a to plně v souladu s plány vypracovanými generálními štáby obou zemí. Československý generální štáb měl po výměně názorů s odpovídajícími orgány SSSR stanovit ve shodě se všeobecným státním plánem rozměr válečné výroby. Ve všech technických otázkách týkajících se armády a její výzbroje měla být provedena rozsáhlá normalizace. Technické zkušenosti a všechna zdokonalení, dosažená v různých oblastech výroby, měly být navzájem vyměňovány. Průmyslové, technické a vědecké bádání v SSSR a v Československu mělo probíhat v těsném vzájemném styku.

Znárodnění a reorganizace bank a veškerého úvěrového systému v Československu měly umožnit dlouhodobé plánování potřebných investic v hlavních průmyslových odvětvích, to vše plně v souladu s úkoly výroby podle státního plánu, a ulehčit tak vzájemnou hospodářskou spolupráci. K financování vzájemných dodávek měl být založen u státní banky v Moskvě a v Praze clearingový účet, alimentovaný státními

úvěry ve výši stanovené vzájemnou dohodu. Obě státní banky přitom měly udržovat pevný mezinárodní kurs své valuty.

Beneš rovněž navrhoval vypracovat plán na co nejrychlejší výstavbu komunikací mezi oběma zeměmi (železnice, autostrády, letecká spojení). Odpovídající pozornost měla být věnována i Dunaji, jakožto výhodné dopravní magistrále. Ještě před koncem války měly být ustaveny komise, které by podle výše nastíněných zásad připravily přehled výrobků a surovin, které jsou nejdůležitější pro vzájemnou výrobu, tak aby vzájemná hospodářská spolupráce mohla začít bezprostředně po osvobození Československa.⁴⁴

O Benešových představách o propojení sociální a nacionální revoluce se podrobně zmiňujeme na jiném místě této práce. Zde jen konstatujeme, že přes opatření nacionálního charakteru a přes opatření proti „německým boháčům“ se měla podle Beneše otevřít cesta pro radikální hospodářské zásahy a sociální přeměny v českých oblastech.⁴⁵ Stejně řešení navrholo Benešovi v prosinci 1943 i exilové vedení KSČ. Beneš vyjádřil s těmito komunistickými návrhy na přechodná opatření svůj souhlas.⁴⁶ V. Kopecký k tomu v roce 1946 zpětně uvedl: „Pokud pan prezident tlumočil londýnský program hospodářských revolučních opatření v osvobozené republice, byl tento program v některých bodech docela radikálnější než náš, moskevský. Nehledě k tomu, že v Londýně byl používán termín „socializace“, zatímco my jsme trvali na termínu „nacionalizace“ a dokazovali jsme důsledně, že jde o program národní a demokratické revoluce.“⁴⁷

Při jednáních se zástupci KSČ v Moskvě se Beneš s Gottwaldem rovněž shodli, že připravovaný zákon o potrestání viníků má zahrnovat i postih spolupráce s Němci na hospodářském poli. Na mimořádné schůzi vlády dne 11. ledna 1944 Beneš prohlásil, že jeho memorandum o hospodářských otázkách prakticky znamená, že hospodářská spolupráce s SSSR bude značně rozšířena – ale, jak prý výslovně konstatoval ve svém

⁴⁴ Memorandum o hospodářské spolupráci bylo publikováno in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 65, s. 169-171.

⁴⁵ Blíže viz záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednáních s Benešem ve dnech 13-20. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 56-58.

⁴⁶ Srov. i K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 11-13.

⁴⁷ Blíže viz V. KOPECKÝ, Gottwald v Moskvě, s. 33. K tomu lze pouze dodat, že Kopecký má v této věci bohužel pravdu. Benešův hospodářský program byl v některých věcech skutečně radikálnější než taktický plán exilového vedení KSČ (skutečné plány KSČ byly samozřejmě mnohem radikálnější než tehdejší hospodářské plány E. Beneše). Beneš vydal rozsáhlé oblasti hospodářských svobod Čechů a Slováků a s nimi i přirozené odpůrce komunistického režimu komunistické straně zcela dobrovolně a bez boje. Ke komunistickému úhlu pohledu srov. např. V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 14.

projevu, neznamena to, že opustíme svoje hospodářské pozice na západě, nýbrž pro budoucnost počítáme s daleko větší hospodářskou spoluprací se Sověty, kam se bude moci československý průmysl otočit a odkud bude moci čerpat suroviny.⁴⁸ Samotné hospodářské memorandum však žádnou podobnou myšlenku neobsahuje. Není v něm jediná zmínka o tom, že poválečné Československo bude usilovat o udržení svých západních trhů a svého předválečného hospodářského systému. Výklad hospodářského memoranda je v tomto ohledu naprosto jednoznačný: orientace převážné části ekonomiky poválečného Československa na východní trhy a zavádění socialistického či komunistického ekonomického systému založeného na rozsáhlém zestátnění či znárodnění výrobních prostředků a centrálním státním plánování.⁴⁹

Už v rozhlasovém projevu do vlasti z Moskvy dne 21. prosince 1943 Beneš Čechy a Slováky informoval, že čerstvě uzavřenou smlouvou „prohlašujeme společně trvalé přátelství našich národů pro budoucnost, přátelství, které bude hned po této válce započato rozsáhlou spoluprací hospodářskou. My zde a vy doma se k tomu už připravujeme, dělejme své plány a svá praktická opatření! Bude to znamenat značné přeměny naší obchodní a průmyslové předválečné orientace, bude to však znamenat také pro nás velká hospodářská zajištění, novou hospodářskou neodvislost, zejména od Německa a jeho budoucího vlivu. Bude třeba připravovat nové vybudování našich komunikací železničních, vodních i leteckých. Nebude to znamenat, že máme opustit svoje spojení a zájmy hospodářské v západní a jižní Evropě a v ostatním světě. Bude to však jejich doplnění, nové naše zajištění, výraz toho, že jsme geograficky právě v srdci Evropy, v bezprostřední blízkosti a sousedství Sovětského svazu, který byl od nás dosud hospodářsky tak zanedbáván a který sám má a bude mít na našem hospodářství budoucnosti tak podstatný zájem.“⁵⁰ Ostatně v článku 4 Benešem navržené Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupraci se vedle zásady nevměšování do vnitřních věcí druhého státu smluvní strany zároveň dohodly, že budou vyvíjet v měřítku co možná nejširším své hospodářské styky a poskytovat si po válce vzájemně veškerou možnou hospodářskou pomoc.

Beneš dále sděloval z Moskvy posluchačům ve vlasti, že stát přijme pro svou politiku a své hospodářství systém plánování a že očekává a zároveň chce usilovat o to,

⁴⁸ Zápis o mimořádné schůzi československé vlády dne 11. ledna 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 75, s. 198-229.

⁴⁹ Srov. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 42.

⁵⁰ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 225.

aby celá naše poválečná hospodářská, sociální, politická a národnostní rekonstrukce byla provedena velmi rychle a podle předem připraveného programu soustavně a dobře promyšlené a vědecky připravené první pětiletky. Vláda v Londýně měla v těchto věcech učinit všechny nutné přípravy, ale o jejich konečné podobě měl rozhodnout svobodně a suverénně až osvobozený lid doma sám.⁵¹

Podle D. Brandese na počátku války Beneš pomýšlel na to, že pokusu o převrat řízenému z Moskvy bude čelit „národní jednotou a odvážnou sociální politikou“, po vstupu Sovětského svazu do války však své představy stále více přizpůsoboval předpokládaným přáním velmoci na Východě. Dalekosáhlé zestátnění ve všech oborech a plánovitě hospodářství v rytmu sovětských pětiletok měly usnadnit rychlou poválečnou obnovu a hospodářskou spolupráci se Sovětským svazem.⁵² Toto hodnocení není úplné, neboť pomíjí to, že důvody pro tyto radikální zásahy neměly primárně hospodářský, ale především politický a sociální charakter.

Když na počátku února 1944 ministr financí exilové vlády Feierabend obdržel z ministerstva zahraničí memorandum o hospodářských otázkách, které Beneš předal Molotovovi v Moskvě, byl značně roztrpčen tím, že Beneš toto memorandum nekonzultoval s vládou. Vzhledem k tomu, že Beneš s Feierabendem konzultoval hospodářské věci velmi často, byl pro něj Benešův postup velmi překvapivý. Feierabend i Beneš zamýšleli zavést v poválečném Československu plánované hospodářství a oba počítali se znárodněním části výrobních prostředků. O tomto zásadním směřování poválečného hospodářství mezi nimi spor nebyl. Přes výše uvedené však na Feierabenda prý dělalo memorandum dojem, že se Československo ekonomicky připravuje k tomu, aby se muselo stát součástí Sovětského svazu. Beneš ho proto požádal, aby vypracoval elaborát, který by vysvětloval, jak se má memorandum v duchu jejich společných představ rozumět. Feierabend měl podle svých vzpomínek tehdy Beneše upozornit, že to půjde jen velmi těžko, neboť memorandum jde tak daleko, že jeho zapojení do rámce alespoň částečně tržně orientované ekonomiky v podstatě není možné.⁵³

Plány na změnu orientace československého hospodářství předložené v Moskvě a celková proměna zahraniční politiky Benešovi pochopitelně nebránily v tom, aby požádal o hospodářskou pomoc Západu. Při jednáních s britským velvyslancem Nicholsem ho

⁵¹ Tamtéž, s. 225. Srov. Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 33.

⁵² D. BRANDES, Exil v Londýně. 1939-1943, s. 427.

⁵³ S Feierabendovým postřehem nelze než souhlasit. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 92-93 či J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 332.

například v březnu 1943 informoval, že by byla pro Ameriku a Anglii velká výhoda, kdyby vedle rozvráceného Polska, Maďarska, Rakouska a Německa měly hned od počátku pevný bod ve střední Evropě: Československo. Za tímto účelem měly poskytnout Československu prostřednictvím UNRY ještě před osvobozením alespoň 20 až 30 miliónů liber, které by byly ČSR hned od počátku k dispozici k hospodářskému zajištění vnitřního obchodu a kuvedení průmyslu a vnějšího obchodu do běhu. Hospodářský příspěvek Západu měl být podle tehdejší Benešovy koncepce postaven vedle politického příspěvku Sovětského svazu a tím mělo být docíleno vzájemného vyrovnání obou vlivů. Na závěr svého výkladu Beneš neopomněl Nicholsovi dodat, že by finanční příspěvek musel být ČSR opravdu poskytnut hned na počátku, později poskytnutá pomoc by již vyrovnávací účinek mít nemohla.⁵⁴

Britská pomoc, ani její garance však v očekávané výši nepřicházely a v létě roku 1944 odmítly dokonce Spojené státy poskytnout Československu úvěr. Beneš si však i nadále nijak významně nepřipouštěl, že by politika spojení se Sovětským svazem, podepsané či plánované vojenské a hospodářské dohody mohly mít na hospodářské odcizení Západu jakýkoliv vliv. Svoji politiku Beneš nezměnil ani poté, co se na podzim roku 1944 v souvislosti s odmítnutím rozsáhlejší vojenské pomoci Slovenskému národnímu povstání ze strany Západu s definitivní platností dozvěděl, že Československo spadá do operačního pásma Rudé armády a že nelze očekávat ani nějakou výraznou hospodářskou pomoc.⁵⁵

Přitom i Beneš občas velmi dobře chápal podstatu ekonomických vztahů. Bohužel často pouze v mezinárodním měřítku. V roce 1944 v Úvahách o slovanství na adresu naivních budovatelů úzké slovanské hospodářské spolupráce velmi otevřeně poznamenal: „Chtěl bych zejména varovat před představami o tak zvané jednotě a citu slovanském, který má snad vést k nevím jaké spolupráci hospodářské. V hospodaření jde o peníze, tj. otázku, v níž přímý egoismus každého jedince je nejostřejší a kde počítat na city a na bratrství je nejen hospodářsky a finančně nesprávné, ale chybou psychologicky politickou, ne-li více: hloupostí. Tu všechny teorie politiků, ideologů a nadšenců nezvratně ztroskotávají, nepočítají-li v dostatečné míře s faktem, že ve věcech hospodářských je

⁵⁴ Záznam E. Beneše o rozhovoru s Nicholsem ze dne 23. března 1944 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 80, s. 240-241.

⁵⁵ K tomu srov. např. již výše zmiňované výňatky z rozhovoru Beneše s britským velvyslancem Nicholsem ze dne 20. října 1944, ve kterém Nichols Benešovi řekl, že Velká Británie nebude moci poskytnout Československu vedle vojenské pomoci ani nějakou větší sumu peněz a zdůvodňoval to tím, že oni sami zchudli.

prvkem rozhodujícím zájem. Kvalita špatného zboží, špatné dodávky a bezohledné využívání klienta nedá se zastřít odvoláváním se na slovanské bratrství. V hospodářském životě je třeba především reální spolupráce, spočívající na zájmech a na vzájemném materiálním prospěchu.“⁵⁶ Nelze než připomenout, že při sestavování hospodářského memoranda, které Beneš předal v prosinci 1943 Molotovovi v Moskvě, ani v pozdějších návrzích ohledně hospodářské spolupráce s Moskvou se Beneš těmito principy příliš neřídil. Už vůbec pak Beneš nedopřával sluchu těmto ekonomickým zásadám ve vnitřní hospodářské politice.

Pro autonomní tržní síly neměl Beneš příliš pochopení, vše mělo podléhat dohledu a centrální plánovací moci státu. Již jsme si několikrát ukázali, že Beneš byl vášnivým stoupencem vědeckých metod ve všech oborech lidské činnosti. V národním hospodářství tomu samozřejmě nemohlo být jinak. Tržní ekonomika měla být zbavena neviditelné ruky trhu a postavena na vědecký základ. V květnu 1944 v rozhovoru s britským spisovatelem C. Mackenziem k tomu Beneš uvedl: „Vědecké metody, užití v průmyslu, a potřeba, aby každý pracoval co nejvýkonněji, vyžadují velkých průmyslů a velkých továren. Představuji si, že se v budoucnu všechny tyto velké průmysly odejmou jednotlivcům a dají se do rukou celku. Zdůrazňuji, že je součástí mého programu, zavést tuto soustavu po válce i v naší republice... Nebezpečí takové změny záleží ve vzniku hospodářské byrokracie. Rusové se tomu vyhnuli vytvořením soustavy, v níž se továrny částečně staly majetkem těch, kteří v nich pracovali. Náš vlastní Baťův systém je velmi výkonná výrobní soustava, avšak po mém názoru by měla být v rukou všech lidí, kteří tam pracují. Jak bude tento přesun proveden, je jiná otázka.“⁵⁷

Odstranění nespravedlivé neviditelné ruky trhu a její nahrazení centrálním plánováním a kolektivním vlastnictvím většiny výrobních prostředků mělo automaticky samo o sobě mít velmi pozitivní účinky na celou společnost, zejména pak v kulturní oblasti. V roce 1944 při rozhovoru s C. Mackenziem Beneš prohlásil: „Zřízení tzv. komunistické společnosti povzneslo každou jednotlivou lidskou bytost na vyšší úroveň. Umění, věda, výchova, drama, film – to vše se rozvinulo k jejich užitku. Hudební a divadelní umění je na zvlášť vysoké úrovni. Tak zvaná svobodná povolání jsou honorována podle velmi vysoké sazby. Právě tak jako u nás dostává např. lékař za své operace tisíce rublů. Skutečně významný spisovatel je v Rusku boháčem, vezměte na příklad nebožtíka Alexandra Tolstého. Dostával ohromné autorské honoráře a mohl se

⁵⁶ E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, s. 289.

⁵⁷ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 413-414.

svým jméním dělat, co chtěl – jen továrny nebo pozemky nesměl za své peníze kupovat a také nesměl za své peníze vykořisťovat jiné... Ostatně – umělce byste nikdy nemohl vinit z vykořisťování svých bližních tak, jak jsou lidé vykořisťováni v kapitalistické společnosti.“⁵⁸

Na počátku září 1944 Beneš připravil podrobný program závěrečných příprav pro přechodné období po osvobození Československé republiky. V hospodářské oblasti Beneš v tomto programu požadoval ihned připravit a předložit: a) text dekretu o konfiskaci německého a maďarského majetku a o jeho nové zprávě; b) text dekretu o majetku zrádců a kolaborantů a jeho zprávě; c) text dekretu o majetku germanizovaném a jeho nové zprávě; d) text dekretu speciálního o majetku československých, vlasteneckých, sociálních a jiných kolektivit a institucí konfiskovaných Němci. Beneš dále požadoval doplnění toho, co už je připravené a předložení a) konkrétních technických hospodářských opatření v přechodné době (cla, obchod, vývoz a dovoz atd.); b) měnová opatření; c) přípravu pozemkové reformy včetně dekretu o zřízení úřadu s tím, že se pozemková reforma provede až na základě bližších rozhodnutí první domácí vlády.⁵⁹ O jiných hospodářských opatřeních pro přechodné období se Beneš ve svém podrobném programu nezmiňuje. Z výše uvedeného lze usuzovat, že Beneš ještě v září 1944 uvažoval pro přechodné období pouze o zajištění a konfiskaci majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, nikoliv však o znárodnění průmyslu ležícího v rukách Čechů a Slováků. K tomu mělo dojít, až bude ustaveno Prozatímní národní shromáždění. Znárodnění tedy nemělo být provedeno ve formě prezidentských dekretů, ale zákonem. Pod tlakem socialistického Bloku však byl nucen Beneš své stanovisko v roce 1945 změnit.

Zatímco sociální demokraté se snažili předběhnout v radikalitě svých hospodářských plánů komunisty a českoslovenští socialisté víceméně propagovali Benešovy hospodářské plány, které se od těch komunistických příliš nelišily, byla situace na Slovensku poněkud odlišná.⁶⁰ Demokratická strana vydala krátce po svém ustavení ještě v době slovenského povstání brožuru „Programové zásady Demokratické strany“, jejíž obsah na počátku října 1944 vycházel na pokračování i v časopise „Čas“. I Demokratická strana samozřejmě nemohla opominout posílení moci státu v hospodářství

⁵⁸ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 417.

⁵⁹ Benešův program závěrečných příprav pro přechodné období po osvobození ze dne 4. září 1944 byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 6, s.135-139.

⁶⁰ Šrámkovi lidovci, poslední člen Národní fronty, aktivitu v hospodářské oblasti příliš neprojevovali, ač to měli být teoreticky právě oni (jako jediná nesocialistická strana), kdo budou hájit osvědčené principy demokratického právního státu a tržního hospodářství.

poválečné republiky, ale z jejího programového textu je zcela zřetelný odlišný přístup k jinak nevyhnutelné hospodářské etatizaci společnosti. Zásadní hospodářské reformy nebyly chápány jako něco automaticky pozitivního, co musí být bez jakýchkoliv pochybností provedeno, neboť to představuje vyšší formu organizace společnosti, a teprve následně se může diskutovat o tom, jakým způsobem odstranit drobné konstrukční závady, které jsou s nově zavedeným systémem spojeny, ale spíše jako něco, co má právo být realizováno pouze tehdy, pokud je to opravdu uskutečnitelné a přinese to pozitivní hospodářské a sociální účinky.⁶¹

Ještě před ustavením exilového ministerstva pro hospodářskou obnovu schválila československá vláda na počátku roku 1941 návrh na ustavení hospodářské komise, která měla nezávazně připravit zásady příštího československého hospodářského systému. Úkolem komise bylo vypracovat zásady hospodářského systému nové republiky za předpokladu, že se po válce v nezničené zemi bude navazovat na předmnichovské hospodářské poměry. Komise se skládala z československých členů hospodářsko-finančního výboru ustaveného v rámci československo-polské spolupráce. Jejími členy proto byli předváleční agráři a exiloví ministři Lichner a Feierabend, bývalý generální ředitel Čs. zbrojovky v Brně E. Outrata, člen Státní rady a vedoucí národohospodářské sekce ministerstva zahraničí J. Friedman a sociální demokrat ministr Nečas. Členové komise byli před válkou až na Nečase spíše pravicového zaměření, a bude proto zajímavé sledovat na tomto místě závěry, k jakým komise dospěla v době, kdy Sovětský svaz ještě nebyl ve válce, komunisté nebyli členy Státní rady a o hromadném odsunu sudetských

⁶¹ Protože Demokratická strana v podstatě představovala jedinou programově nesocialistickou stranu v poválečném Československu (lidovci programovou aktivitou příliš neoplývali), stojí její hospodářský program, který v září roku 1944 ještě nebyl zcela dotčen socialistickými představami londýnského a moskevského exilu, za připomenutí. V programových zásadách Demokratické strany se např. uvádí: „Ani jedna ze známých hospodářských soustav, ať již jde o individualistickou či kolektivistickou, sama o sobě neposkytuje podklad pro vhodné řešení hospodářských a sociálních otázek Slovenska. Proto se jednoznačně nepřikláníme ani k jedné z nich. Zásadně zastáváme princip soukromého vlastnictví a s ním související princip smluvní svobody a volné soutěže. Zároveň však klademe požadavek omezení platnosti těchto zásad do takové míry, do jaké to vyžadují ohledy na hmotné, kulturní a sociální potřeby širokých vrstev národa... Liberalismus je překonanou institucí. Socialismus ve svojí původní podobě, zejména tam, kde sleduje revoluční změny v hospodářské a sociální oblasti, je v některých ohledech prakticky neuskutečnitelný... Rozdělení důchodu a majetku ať se děje tak, aby nemohli být upřednostňováni ani zkracováni jednotlivci, ani stavy, ani společenské třídy. Proto jsme zásadně za takové sociální reformy, které rychle a účinně zajistí dosažení výše uvedených cílů... Vhodně upravená účast pracujících na výsledku podnikání je odůvodněná, uskutečnit se však může s příslušným ohledem na potřeby iniciativy, jednotného vedení a tvorby odůvodněných kapitálových rezerv, potřebných na rozvoj výroby. K postátnění velkých podniků určitých kategorií, některých bank atd., stavíme se kladně, pokud se tím lépe poslouží sociálním potřebám a veřejným zájmům.“ Výňatek z Programových zásad Demokratické strany byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 77, pozn. č. 1, s. 263-264. K hospodářskému programu KSS a SNR v době povstání na Slovensku srov. V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 22-29.

Němců se zatím nikdo neodvážil veřejně mluvit, a konfrontovat je s názory prezidenta Beneše.

Jednání komise se sice nakonec protáhla i do období, kdy Sovětský svaz do války vstoupil, nicméně v průběhu léta a podzimu roku 1941 členové komise vzhledem k situaci na frontě ještě neuvažovali pod tlakem chmurných představ, že se sovětská válečná vlna nakonec nevyhnutelně přežene přes československé území. O to více jsou závěry komise přínosnější, neboť poodhalují plány československé emigrace na poválečné hospodářské uspořádání, které ještě nebyly zcela korigovány očekáváním přítomnosti sovětské armády v Československu. Práce v komisi probíhala tak, že si členové komise mezi sebe rozdělili úvodní referáty a následně probíhala o každém referátu obsáhla diskuse (Outrata měl referát o průmyslu, Feierabend o zemědělství, Lichner o telekomunikacích a dopravě, Nečas o peněžnictví a Friedmann o obchodu a živnostech).

Tehdejší exilový ministr financí Outrata ve svém referátu o průmyslu požadoval znárodnění všech přírodních zdrojů bez jakékoliv výjimky. Dále navrhoval znárodnění základního a těžkého průmyslu včetně zbrojního a všeho ostatního průmyslu, v němž je směrodatná kapitálová účast a soukromá iniciativa vlastníků je málo významná. Takto pojaté znárodnění mělo být ještě kombinováno se znárodněním všeho průmyslu, jehož rozsah překročil určitou mez. Ostatní průmyslové podniky, které této meze nedosahovaly, měly být ponechány v soukromém nebo družstevním vlastnictví. Agráři Feierabend s Lichner v zásadě vyjádřili s Outratovými návrhy souhlas. Feierabend pouze dodal, že by měl být ze znárodnění vyjmut těžký průmysl vyrábějící na základě zahraničních patentů a licencí, jejichž majitelé by je nebyli ochotni odevzdat státnímu podniku, a dále průmysl, který vyrábí statky podléhající vkusu a módě, který vyžaduje pružnost, těžko dosažitelnou u státních podniků. Lichner s Feierabendem souhlasil a pouze vyslovil obavu, aby politické zájmy nehrály při znárodnění podniků a při jejich provozu silnější roli než důvody hospodářské, a nabádal k opatrnosti. Friedman jako jediný považoval Outratovy návrhy za příliš radikální a upozorňoval na to, že mnozí zájemci na Západě nebudou ochotni kupovat zboží od státních podniků, nehledě k tomu, že správa podniků ve veřejných rukou je při stycích s cizími zeměmi podle něj vždy do určité míry těžkopádná. Jediný socialista v komisi,⁶² sociální demokrat Nečas, naopak považoval

⁶² K socialismu se později přiklonil z této komise jak E. Outrata, který se po válce stane generálním sekretářem Hospodářské rady, poradcem K. Gottwalda a v roce 1948 dokonce vstoupí do KSČ, aby si udržel místo místopředsedy Ústřední plánovací komise, tak částečně i Friedman, jenž zastával až do

Outratovy návrhy za zcela nedostatečné a vyslovil se pro nacionalizaci všech průmyslových závodů bez ohledu na jejich povahu nebo velikost a ze svého stanoviska nic neslevil ani po námitkách ostatních členů komise.

Feierabend se ve svém referátu o zemědělství vyslovil pro soukromé vlastnictví zemědělské půdy. Veřejné vlastnictví doporučoval jen pro statky zemědělských škol, výzkumných ústavů, pokusných stanic atd. Zároveň ovšem navrhoval pronikavou pozemkovou reformu spojenou s nuceným scelováním, navíc doplněnou o veřejnoprávní regulaci převodů zemědělské půdy. Osou pozemkové reformy mělo být stanovení maximální výměry usedlostí, která měla být odstupňována podle úrodnosti půdy, polohy usedlosti a kultury na ní pěstované. Maximální výměra začínala na 50 ha v majetku jedné rodiny v úrodných oblastech a byla odstupňována až do 200 ha v horských pastvinářských oblastech. Převody zemědělské půdy měly být regulovány autonomní veřejnoprávní organizací, spravovanou převážně zemědělským živlem. Všechna půda by musela být nabídnuta této organizaci k úplatnému převodu a jen od ní by bylo možné úplatně půdu získat. Z její pravomoci by byly vyloučeny jen bezplatné převody usedlostí (dědictví atd.) a úplatné převody usedlostí v rámci rodiny. Podstatou Feierabendem navrhované reformy bylo, že půda sice zůstane v soukromém vlastnictví, ale bude ji vlastnit jen ten, kdo na ní hospodaří (a to i v širším slova smyslu, tedy nejen výkonný zemědělec, ale i správce). Cena půdy měla být prostřednictvím veřejnoprávní kontroly převodů půdy stabilizována a mělo být zároveň zabráněno roztržštění zemědělského majetku.

O formě správy znárodněných podniků hospodářská komise vůbec nejednala. Zemědělský průmysl měl být ponechán v soukromém vlastnictví anebo provozován formou družstev dodavatelů zemědělských výrobků nebo spotřebitelů zpracovaných produktů. S Feierabendovu koncepcí vyjádřili souhlas všichni členové komise až na Nečase, který sice vyslovil souhlas se soukromým vlastnictvím půdy, ale požadoval stanovení limitu pro soukromé vlastnictví půdy ve výši 20 ha bez ohledu na polohu a úrodnost půdy. Zemědělský průmysl měl být podle něj stejně jako všechen ostatní průmysl v plném rozsahu znárodněn. Veřejnoprávní regulace převodů zemědělského

roku 1951 funkci předsedy Nejvyššího účetního kontrolního úřadu. K socialismu nebude mít daleko ani L. Feierabend, který v roce 1946 kandidoval do Ústavodárného národního shromáždění za československé socialisty. Nutno ovšem dodat, že zatímco Feierabend po únoru emigroval na Západ, Outrata byl v roce 1952 zatčen a obviněn ze sabotáže socialistického vývoje čs. ekonomiky a v roce 1954 v politickém procesu odsouzen k 12 letům vězení.

majetku pak byla podle něj při maximální výměře 20 ha zcela zbytečná. Ani v tomto případě Nečas pod tlakem ostatních členů komise neustoupil.

Pokud jde o dopravu a telekomunikace, všichni členové komise se shodli na základě Lichnerova referátu na tom, že doprava železniční, osobní, letecká a autobusová má být výhradně státní a všechny telekomunikace mají být zestátněny. Velká neshoda mezi Nečasem a ostatními členy komise nastala i v oblasti živností a obchodu, kde se Friedmann ve svém referátu vyslovil pro svobodné živnosti a svobodný obchod. Nečas požadoval znárodnění i v této oblasti, a to dokonce i v tzv. domácí průmyslu (textilním, sklářském, dřevoobráběcím atd.), neboť podle něj musí podléhat stejné regulaci jako průmyslové podniky vyrábějící stejné zboží.

Ve svém vlastním referátu o peněžnictví v poválečném Československu Nečas hájil znárodnění cedulové banky i všech obchodních bank. Systém lidového peněžnictví sice uznával, ale navrhoval ho postavit pod přímý státní dozor. Vyslovil se rovněž pro daňovou reformu spočívající převážně na přímých daních se silnou progresí a pro tak vysokou sazbu dědičné daně, že při větším majetku měla být konfiskace. Ostatní členové komise souhlasili se znárodněním cedulové banky, ale hájili její autonomii – nezávislost na ministerstvu financí. Trvali rovněž na soukromém vlastnictví obchodních bank a po Nečasově naléhání byli ochotni povolit jednu státní obchodní banku pro obor znárodněného průmyslu. Nečas neochvějně trval na svém návrhu a prohlásil, že nemůže ustoupit od svého stanoviska obecného znárodnění, a to nejen v bankovníctví, nýbrž i v průmyslovém oboru.⁶³

Tím byla práce komise v podstatě ukončena. Exilová vláda vzala její hubené výsledky na vědomí, protože však zatím neměla mnoho zájmu o řešení těchto věcí, žádné stanovisko k tomu, že se názory jednotlivých členů komise podstatně liší, nezaujala.⁶⁴ Z výše uvedeného je zcela patrné, že vedoucí exiloví představitelé v podstatě napříč politickým spektrem uznávali již v roce 1941 nutnost radikálních zásahů státu do ekonomiky, paušálního znárodnění dolů a energetického průmyslu, velkého průmyslu, cedulové banky, dopravy, telekomunikací. Rovněž jednotného souhlasu se dostalo zásadě, že půdu smí vlastnit jen ten, kdo na ni pracuje či alespoň sám spravuje své hospodářství. Spory vyvolával jen rozsah případného znárodnění. Spíše pravicový sociální demokrat Nečas navrhoval již v roce 1941 tak radikální státní zásahy

⁶³ Srov. rovněž J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 107-108.

⁶⁴ Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 72-77.

do ekonomiky, že nemohly být naplněny ani v Košickém vládním programu. Benešovy představy, jak ještě podrobně uvidíme, se pohybovaly někde uprostřed mezi představami sociálního demokrata Nečase a ostatních, dříve spíše pravicových, členů komise.

O značném ideovém posunu doleva v československé emigraci již na počátku války svědčí i Feierabendovy úvahy o SSSR při rozhovoru s prezidentem Benešem v září 1941. Feierabend tehdy uvedl, že nemá nic proti sovětskému hospodářskému systému, v Rusku se podle něj asi našel přechod z liberalistické epochy k neliberalistickému hospodaření. Vážil si sovětské práce a domníval se, že Československo bude muset přejímat podněty i od Sovětů. Na druhou stranu v politické oblasti Feierabend Beneše ohledně vstupu komunistů do Státní rady mámě přesvědčoval, že strana, která je nedemokratická, která poslouchá příkazů z Moskvy, by neměla být do Státní rady vůbec přijata. Beneš oponoval tím, že Rusové sami říkají, že jsou demokratičtí, že jen některé ideje jsou zakázány. Navíc on prý musí dělat politiku, která počítá se všemi eventualitami, neboť zatím neví, jak to všechno dopadne.⁶⁵

Beneš jevil na rozdíl od exilové vlády o výsledky výše zmíněné komise hospodářských ministrů velký zájem a nechával se o obsahu jednotlivých referátů i diskuse Feierabendem podrobně informovat. Když Feierabend vyslovil před Benešem své zklamání nad tím, že práce v hospodářské komisi nikam nevede, neboť stanoviska jejích členů jsou diametrálně odlišná a nemohou se proto na ničem shodnout, Beneš bez většího znepokojení Feierabendovi sdělil, že není důvod zoufat nad neshodami v exilu, neboť tyto věci stejně musí definitivně schválit až národ doma.⁶⁶ Beneš již tehdy dobře znal radikalitu domácího odboje a v tomto ohledu mu nebyla proti mysli. Proto s ní počítal a doufal, že mu umožní prosadit po válce podstatně radikálnější reformy než v sousedních zemích.⁶⁷

Již ve zprávě ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z 28. prosince 1939 se například uvádí: „Dnes víc než dříve nutno zdůraznit, že vlivem událostí, nepřetržitého útisku, nepředstavitelných křivd a utrpení, vlivem touhy po odplatě, jakou tato země nepoznala, vytvořilo se zde skutečně sjednocující národní a lidové hnutí, o

⁶⁵ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 151.

⁶⁶ Tamtéž, s. 110.

⁶⁷ K hospodářskému programu domácího odboje srov. např. V. Kural, V. KURAL, *Vlastenci proti okupaci, Ústřední vedení odboje domácího, 1940-1943*, 191-192, K.J. BENEŠ, „Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939-1941, s. 81-98 a K. KAPLAN, *Znárodnění a socialismus*, s. 10-11.

jehož radikalismu ve směru demokratickém, sociálním, národním, jsou venku asi dost matné představy. Pracuje se na programu ve všech sektorech, nutno jen upozdit, že jakýkoliv prejudic zvenčí, týkající se vnitřních poměrů, by mohl být přijat velmi nepříznivě. Program se buduje pro úsek politický, hospodářsko-sociální, kulturní. Obsáhne revizi ústavy při zachování její kontinuity. Plán hospodářské výstavby republiky na 30 let, tedy terminovaný a rozvržený (nesmí dojít ke krizovým zjevům v hospodářství)⁶⁸

Ve zprávě ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z 1. října 1940 se v duchu Benešových představ konstatuje: „To je naprosto jasné, stejně jako se už nikdo nespokojí demokracií politickou, půjde o radikální demokratizaci života hospodářského. Toto ovšem se programově promýšlí a pracuje se na tom.“⁶⁹ Zpráva ilegální skupiny V boj z 1. října 1940 je ještě radikálnější: „U nás přejí si lidé z převážné části sociální uspořádání lepší a pronikavější, než bylo prováděno a není pochyby, že právem. Dnes hovoří se velmi často v lidu o zestátnění, vlastně znárodnění dolů, nové pozemkové reformě, omezení velkého a těžkého průmyslu, postátnění bank atd. Proniká to do národa, ať už jest komu příjemné či nikoliv, ale je tomu tak... Hlavně pracujeme k tomu, abychom soustředili většinu národa do jednoho tábora, který by byl oporou všemu co přijde. A věříme, že s nám to zdaří, žel, že naše byrokracie všeho druhu je tak bídně špatná, bázlivá a chromá. Kdybyste se tak mohli zadívat na jejich činnou nečinnost na poli národa, Je to prostě hnus. Musí se čistit, přísně, bezohledně, programově a důsledně. Jinak tu zkaženou krev z těla národa nedostaneme.“⁷⁰ Ve výše zmíněném programu Za svobodu do nové Československé republiky z let 1940 až 1941 se v poněkud mírnějším duchu uvádí, že „některé úseky hospodářské činnosti jsou zralé ke zveřejnění, jiné k zespolečenštění, v jiných zůstane soukromé podnikání pod veřejnou kontrolou... Budou zveřejněny obory základní důležitosti obecné (státní), a to především ty, které se zmonopolizovaly.“⁷¹ Program počítal s výstavbou hospodářské demokracie, která představovala smíšené hospodářství, s vedoucí úlohou zveřejněného sektoru.⁷²

⁶⁸ Zpráva ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z 28. prosince 1939 byla publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 379, s. 498-501.

⁶⁹ Zpráva ilegální organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme z 1. října 1940 byla publikována in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 423, s. 573.

⁷⁰ Zpráva ilegální skupiny V boj z 1. října 1940 byla publikována in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 424, s. 574-575.

⁷¹ K.J. BENEŠ, Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939-1941, s. 86.

⁷² Tamtéž, s. 82.

V programu komunistické strany zaujímal klíčové místo vyvlastnění buržoazie. Do června 1941 byl tento požadavek vznášen jako součást socialistické revoluce, která tehdy představovala pro komunisty jediné východisko z okupace. Po vstupu Sovětské svazu do války změnili komunisté taktiku i slovník a místo vyvlastnění buržoazie a sociální revoluce začali požadovat znárodnění a národně demokratickou revoluci.⁷³

Ke konci války radikalita odboje ještě stoupala.⁷⁴ Ilegální odbojová organizace Ústřední rada odborů, která byla od druhé poloviny roku 1944 prostřednictvím vysílačky organizace „Rada tří“ ve spojení s Londýnem, zaslala dne 19. března 1945 do Moskvy delegacím socialistických stran depeši, ve které požaduje „znárodnění dolů, všech velkých průmyslových závodů kovodělných, chemických, potravinářských, bank, pojišťoven, lesního majetku, jakož i zespolečnění zemědělských majetků nad 30 ha výměry za minimální hospodářský program první domácí vlády.“⁷⁵ O radikalitě domácího odboje svědčí i svolání ČNR ze dne 30. dubna 1945.⁷⁶

V svolání se mj. navrhuje „vytvoření hospodářské demokracie, která vrátí pracujícím vrstvám, co vytvořily a co jim patří: znárodnění nerostného bohatství, všech důležitých podniků výroby, dopravy, obchodu, peněžnictví a všeho lesního majetku. Provádění sociální a hospodářské politiky zúčastní se rozhodujícím způsobem sjednocené revoluční odborové hnutí. Hospodářství bude řízené a zamezí tak krizím a nezaměstnanosti. Zajistíme všem příslušníkům národa právo na práci. Postaráme se o jednotné a všestranné sociální zabezpečení všech pracujících. Důsledné provedení zásady: Půdu těm, kdo na ní pracují. Svépomocí malých a středních zemědělců se usnadní a zdokonalí práce zemědělského lidu. Z velkých zemědělských celků budou utvořena společná hospodářství, tak se zvýší hospodářská úroveň zemědělců a vzniknou předpoklady pro jejich vzestup kulturní, který najde řešení v kulturním programu celostátním. Účinná péče o stav živnostenský a řemeslnický. Náležitým plánováním, vyřazením nekvalifikovaných sil a důsledným prováděním odborného školení bude práce živnostníků a řemeslníků zajištěna.“⁷⁷

⁷³ K tomu srov. K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 11.

⁷⁴ K tomu srov. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 459-462.

⁷⁵ Depeše byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 125, s. 375-376.

⁷⁶ K radikálním požadavkům delegátů revolučních odborů při ustavení ČNR srov. např. S. Kokoška, Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání, s. 150.

⁷⁷ Svolání ČNR ze dne 30. dubna 1945 bylo publikováno in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 235, s. 647-648

Na jiném místě této práce jsme se zmínili o tom, že při projednávání hospodářských otázek Košického vládního programu v Moskvě v březnu 1945 mezi stranami Národní fronty k žádným rozporům nedošlo.⁷⁸ Nebyl k tomu ostatně žádný důvod. Exiloví představitelé národních socialistů při přípravách vládního programu v lednu 1945 konstatovali, že „přechodná opatření hospodářská podle dekretu prezidenta republiky v Londýně vydaného budou se prováděti neprodleně, a to tak, aby to už byl začátek neprodleného zespolečenštění (znárodnění) dolů, uhelného obchodu, hutí, těžkého průmyslu, jakož i veřejných zdrojů léčebných a lázeňských, a v příslušné oblasti veřejného peněžnictví spolu s naprostou kontrolou peněžnictví veškerého...“⁷⁹ Exiloví sociální demokraté byli ze všech demokratických stran nejradikálnější a v řadě věcí požadovali dalekosáhlejší zásahy než komunisté.⁸⁰ Přírodní zdroje a bohatství, bankovníctví, peněžnictví a úvěrnictví, veškeré podniky těžkého průmyslu a velké průmyslové podniky, všechna doprava a velké podniky pro distribuci výrobků měly být podle jejich návrhů předmětem veřejného podnikání založeném na veřejném vlastnictví výrobních prostředků.⁸¹ Znárodnění a kolektivizaci se ve svých programových zásadách nebránila ani demokratická strana: „Průmyslové a bankovní podniky chce položit na nové základy. Znárodněním, kolektivizací všech výrobních a obchodních podniků chce zabezpečit spravedlivou účast pracujících dělníků a úředníků na správě a na výsledku podnikání.“⁸² Za nevyhnutelné považovalo zásahy do ekonomiky i vedení lidové strany: „Velká odvětví hospodářská a odvětví klíčová vůbec, na jejichž správné funkci závisí životní úroveň širokých vrstev občanstva, bude třeba postátnit nebo postavit pod přímé vedení veřejnoprávních orgánů správních.“⁸³ Konečné znění Košického vlastního programu, pokud jde o hospodářské otázky, v podstatě odpovídalo návrhu moskevského exilového vedení KSČ a budeme se jím podrobně zabývat až v příští kapitole.⁸⁴ Lidovci

⁷⁸ K tomu srov. např. B. LAŠTOVIČKA, V Londýně za války, s. 674-675. Srov. i V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 39.

⁷⁹ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 111, s. 340-341. Srov. i J. KOCIÁN, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995, s. 169.

⁸⁰ V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 40-41.

⁸¹ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 122, s. 358-366.

⁸² Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 222, s. 622-624.

⁸³ Jedná se o programové prohlášení „Československá strana lidová do nového života“ publikované v deníku Lidová demokracie dne 16.5.1945. K postoji exilových zástupců lidovců k státním zásahům do ekonomiky v roce 1944 srov. např. M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 41, s. 186.

⁸⁴ K postoji vedoucích orgánů komunistického hnutí k znárodnění a jiným radikálním zásahům do poválečného hospodářství srov. K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 14-15. K programu KSČ

a demokratická strana se sice, jak ještě uvidíme, nakonec pokusili na podzim 1945 rozsah znárodnění omezit, ale bez většího úspěchu.

Již podle Benešových návrhů z přelomu let 1941 a 1942 měly veřejné finance v poválečném Československu podlehnout velkým změnám. Většina států v poválečné Evropě včetně Československa se měla podle Benešovy předpovědi přiklonit ke zkušenostem jednak Sovětského svazu a jednak států totalitních. Bankovníctví mělo přestat být individuálním nebo výdělečně akciovým podnikem. Banky se měly stát institucemi veřejnými a všeobecně prospěšnými, ne jako tomu bylo doposud – kapitalisticky spekulujícími a podnikajícími. Ukládání peněz nemělo být jako dosud jen prostředkem neomezeného výtěžku bez práce. Veškeré bankovní hospodaření a burzovníctví mělo být podrobeno striktní státní a veřejné regulaci. Tím měla podle Beneše tzv. „plutokracie“ automaticky ztratit půdu ke své činnosti v dosavadních formách.⁸⁵

Měna již neměla být založena na zlatě, nýbrž na „práci jedinců a na autoritě státu, jenž práci ve formě měny ohodnotí a finančně podloží.“⁸⁶ Podle Beneše půjde v oblasti financí především o to vytvářet takové poměry a okolnosti, za nichž by nevznikaly nespravedlivé „bezpracovní“ důchody. Z výše uvedených, ne vždy zcela srozumitelných Benešových ekonomických úvah je zcela zřejmé, že hodnota peněz, měny, zboží a v podstatě všech ostatních statků a komodit měla být určována nikoliv na základě nabídky a poptávky na trhu, ale administrativním centrálním stanovením jejich ceny, která měla být odvozena od rovněž administrativně stanovené hodnoty práce, která byla na jejich pořízení vynaložena. Úrok a jiný „bezpracovní“ zisk měly být buď odstraněny nebo sníženy na minimální úroveň. Ekonomickými důsledky těchto radikálních opatření se Beneš nezabýval. Vzhledem k etickému charakteru navržených řešení však podle něj sotva mohly být jiné než pozitivní. I kdyby snad nově vytvořené veřejnoprávní finanční podniky žádný zisk negenerovaly, nebyla by to podle Benešových představ žádná velká tragédie. Jednak jejich primárním účelem nebylo vytváření zisku a jednak vytvořený zisk by stejně v žádném pozitivním smyslu nikde nechyběl, neboť předválečná finanční „plutokracie“ ho používala k těm nejnekalejším účelům.

pro úpravu hospodářských poměrů po válce, který byl vypracován počátkem roku 1944 v Moskvě srov. B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977. s.

14.

⁸⁵ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 240.

⁸⁶ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 240.

I představy členů exilové vlády na uplatnění radikálních státních zásahů do poválečného peněžního systému lze sledovat nejméně od roku 1941. Ministr Nečas např. navrhoval, aby Národní banka a celé peněžnictví bylo postátněno. Do přehledu nejbližších opatření po osvobození zařadilo v polovině března roku 1944 ministerstvo financí kromě jiného i zřízení bankovního úřadu ministerstva financí, povinnou evidenci cenných papírů a vydání dekretu prezidenta republiky o kontrole peněžnictví. V Košickém vládním programu se pak nová vláda Národní fronty zavázala, že požene před soud zrádce z řad bankovních a jiných magnátů, kteří ve svých podnicích a organizacích pomáhali okupačnímu drancování a německému vedení války, že zajištěný majetek nepřátel a zrádců zabezpečí pod národní správou až do rozhodnutí zákonodárných orgánů. Nejzávažnější bylo ustanovení o tom, že celý peněžní a úvěrový systém bude spolu s klíčovými podniky rozhodujících hospodářských odvětví postaven pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu. Tato formulace se stala předmětem četných vládních sporů, neboť ji bylo možno interpretovat jak ve smyslu limitovaných, tak i prakticky neomezených vlastnických a organizačních změn v peněžní a bankovní soustavě, ve sféře průmyslového podnikání apod.⁸⁷

Na sklonku roku 1941 Beneš rovněž předvídal pro poválečnou Evropu rozsáhlé agrární reformy, které podle něj budou mít ve všech státech více méně obdobný charakter. Půda bude – prý pravděpodobně více v teorii než v praxi – pokládána za majetek státní či národní. Následně se mělo provést její nové rozdělení na:

- 1) individuální zemědělské vlastnictví, jehož maximální míra bude stanovena zákonem a nové hromadění půdy nad tuto hranici bude znemožněno;
- 2) zemědělské a lesní vlastnictví půdy státem, zeměmi, okresy, obcemi a veřejnými korporacemi.

Dosavadní systém umožňující spekulaci s půdou měl být důsledně znemožněn. Pokud jde o spor, zdali se má soustavně a ve větším rozsahu vytvářet kooperativní zemědělské vlastnictví, stejně jako tomu bude v otázce kooperativního či pospolitého majetku průmyslového, nemělo by jít podle Beneše o spor o princip, ten je zjevně správný, ale pouze o rozsah, výhodnost a účelnost této formy zemědělského kolektivního vlastnictví.⁸⁸

⁸⁷ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 34.1, pozn. č. 2, s. 732.

⁸⁸ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 241.

Stát bude muset dbát na to, aby poměr obyvatelstva pracujícího na půdě a pracujícího v průmyslu zůstal na určitém teritoriálním komplexu stále vyrovnaný a ve vzájemném trvalém poměru. Industrializace zemědělství a zkulturnění venkova je podle Beneše správnou cestou a účinným prostředkem k dosažení tohoto cíle.

V červnu 1942 exilový ministr financí a agrárník Feierabend u Beneše požadoval, aby plánovaná pozemková reforma v poválečném Československu připadla do kompetence ministerstva zemědělství, a tedy agrárikům, a nikoli do působnosti ministerstva hospodářské rekonstrukce, které mělo být podle Benešových představ rezervováno pro socialistické strany, neboť podle Feierabendova názoru pozemkové reformy nemohou dělat socialisté. Beneš proti tomu tvrdě namítal: „A proč by ji neměli nebo nemohli dělat socialisté? Právě naopak. To už se nesmí a nebude opakovat, aby se z pozemkové reformy udělalo rozdělení statků, zbytků, aby se kradlo a uplácelo. To ne. Pozemková reforma bude znamenat nadělení množství drobných vlastníků půdy. Buďte rádi, když to za Vás udělají socialisti. A nemluvte proti tomu, nevíte, proti čemu mluvíte. Takhle socialisti udělají pro Vás množství individuálních vlastníků, kteří budou Vaši ochranou proti komunistům.“⁸⁹ Jak chabá to bude ochrana, se mělo ukázat již ve volbách v roce 1946.

Při jednáních s Molotovem v Moskvě v prosinci 1943 Beneš na Molotovův dotaz, jaké bylo maximum půdy ponechané jednotlivcům při předválečné pozemkové reformě, odpověděl, že velmi radikální pozemková reforma byla provedena již v roce 1924: „Ponechali jsme jako maximum majetku 500 ha, 250 ha lesa a 250 ha pozemků. Teď chcí maximum pro jednotlivou rodinu 25 ha. Mám už teď usnesení hospodářských ministrů a ve vládě jsou také agrárici, v němž se toto maximum 25 ha uvádí jako součást vládního programu. Chyba v naší první pozemkové reformě byla v tom, že jsme ji úplně přenechali provádět agrární straně. O tom se dohodli s nimi naši socialisté: oni budou dělat sami všechno, co se týká sociálního opatření dělnictva, agrárici zase budou dělat pozemkovou reformu. Já 20 let jsem proti tomuto systému bojoval, ale neprosadil jsem to. To se nesmí teď opakovat. Pozemkovou reformu budou dělat všichni, celý národ, ale také sociální věci budou dělat všichni, nejenom socialisté. Toto jsou mé plány.

⁸⁹ Bliže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 221, s. 271.

Já nic neslibuji, jsem demokrat, rozhodnout musí národ, ale tohle jsou myšlenky a program, který mu předložím, za kterým budu stát a který budu obhajovat.⁹⁰

Pozemková reforma provedená bezprostředně po válce se však nakonec týkala jen pozemkového majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů. Většina velkých českých pozemkových vlastníků si měla na omezení svého vlastnictví ještě pár let počkat. Ve svém úvodním poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění dne 28. října 1945 k tomu Beneš uvedl, že „v souvislosti s konfiskací německého a maďarského majetku, jakož i majetku zrádců a kolaborantů byl vydán dekret o nové reformě pozemkové. I to je otázka dalekosáhlá. Celé statisíce hektarů půdy mají přejít v držení českých lidí na podkladě ustanovení, v dekretu onom obsažených. Další reforma pozemková, která především bude mít za cíl stanovit definitivně vrchní hranici pozemkového vlastnictví pro všechny obyvatele republiky, bude diskutována později a bude provedena až rozhodnutím parlamentu. To se stane teprve po provedení osídlení pohraničí, po řádném provedení a prozkoumání všech statistik ohledně zemědělského obyvatelstva a zemědělského vlastnictví vůbec.“⁹¹

Již v roce 1940 Beneš Feierabendovi sdělil, že se národ musí připravit na omezení soukromého vlastnictví, a vyslovil se pro znárodnění přírodních a energetických zdrojů, základního a těžkého průmyslu a také určitých podniků v průmyslu spotřebního zboží. Cedulová banka měla být podle Beneše rovněž ve státním vlastnictví a stát měl mít také rozhodný vliv na vedení soukromých bank. Beneš v diskusi rovněž poznamenal, že se už nesmí nikdy opakovat, aby dr. Preiss a Živnobanka diktovali státu různé podmínky, a že je nemyslitelné, aby průmyslové kolosy jako Škodovka, Vítkovice, Baťovy závody a podobné podniky mohly prosazovat své soukromé zájmy. Vyslovil opět své nezvratné přesvědčení, že doba liberalismu v hospodářství je nenávratně pryč a že je nutné se připravit na státem řízené hospodářství. Dalekosáhlé změny předválečného hospodářského systému přitom měly být podle Beneše provedeny především proto, aby se zabránilo rozsáhlým sociálním otřesům a případné komunistické revoluci. Na Feierabendovy námitky, že nebude jednoduché skloubit soukromou iniciativu, která je v hospodářství vždy rozhodujícím činitelem, s ústřední vůlí řídicího orgánu, Beneš

⁹⁰ Situace se po válce skutečně neopakovala a ani nemohla, neboť agrární strana nebyla obnovena. Pozemkovou reformu a sociální opatření proto prováděli po válce v českém politickém táboře pouze komunisté a socialisté, a to za tichého přihlížení lidovců. Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 14. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 60, s. 134-144. Situace se po válce skutečně neopakovala.

⁹¹ Benešovo poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění z 28. října 1945 bylo publikováno např. in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 45.3, s. 959-973

odpověděl, že i při řízeném hospodářství musí zůstat hybnou silou v hospodářské oblasti osobní iniciativa. Bylo by prý nepochopením jeho slov se domnívat, že chce odstranit soukromé vlastnictví ve velkém měřítku.⁹² Feierabend v prosinci 1942 Benešovi na otázku, jaký má program, sdělil, že vidí část hospodářství zestátněnou anebo zesocializovanou, část hospodářství, kde stát má velký vliv, ale velkou část hospodářství nechává soukromé iniciativě. Beneš s ním souhlasil.⁹³

V červenci 1941 Beneš o hospodářském programu republiky po válce poznamenal: „Zbídačení bude takové, že budeme muset naše hospodářství založit ne na zlatě – nebudeme ho mít –, nýbrž na práci a na majetku státu. Stát bude muset zajistit si vlastnictví dolů, bankovníctví, provádět velmi radikální politiku kolektivizační.“⁹⁴ Na přelomu let 1941 a 1942 se Beneš ve své knize *Demokracie dnes a zítra* vyslovil pro kolektivizaci velkého, zejména těžkého průmyslu a některých odvětví zemědělského průmyslu.⁹⁵

V červnu 1942 Beneš při rozhovoru s exilovým ministrem financí Feierabendem prohlásil: „A já nejsem pro zespolnění velkých podniků teprve ode dneška. Už po minulé válce jsem žádal, aby se to udělalo s doley, jediné tak se mohly ty kraje stát českými. Ale pan Rašín a Kramář rozhodli jinak, Živnobanka měla jiný zájem, mysleli si, že to bude české, když dají na ulice české tabulky. Proto to musíme udělat dnes. A uděláme. To je otázka národní.“⁹⁶ I u znárodnění měla být podle Benešových představ národní revoluce důsledně propojena s revolucí sociální.

V depeši podzemnímu hnutí do vlasti z 15. května 1942 k tomu Beneš uvádí: „Každý musí chápat, že převrat bude sociálně a hospodářsky radikální. Bude třeba dobře kombinovat revoluci nacionální a sociální, docílit všestranně převratem všech možných výhod národních a odčinit vše, co se nám stalo od Mnichova; zároveň však by bylo nezbytno podchytit hned v první chvíli ke konstruktivní spolupráci nejširší vrstvy lidové radikálním programem sociálním, tak, aby komunisti mohli jít hned od počátku se všemi ostatními v konstruktivní práci pro přebudování státu. Cílem tohoto programu a postupu

⁹² Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 108-110.

⁹³ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 259.

⁹⁴ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 198, s. 243.

⁹⁵ E.BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 239.

⁹⁶ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 221, s. 271. Beneš po rozmluvě s Feierabendem smutnému sdělil: „Feierabend i socialisti jsou si blízko a fakticky by dělali totéž, ale chce to dělat i on i socialisti. O to se hádají. A tak je to se všemi.“

je zabránění jakýmkoliv pokusům o nějaké násilné vnitřní jednostranné revoluce a o občanskou válku mezi námi samotnými ve chvíli, kdy nám národně a státně půjde o všechno... Ale věřím, že národní a státní zájmy po válce budou vyžadovat této radikální politiky, která bude znamenat značnou změnu naší dřívější sociální struktury.⁹⁷ Benešův plán založený na integraci komunistické strany do demokratického politického systému poválečného Československa, jehož prostřednictvím měly být otupěny hroty komunistického populismu a demagogie a zabráněno vypuknutí občanské války, je v této depeši vyjádřen snad v nejkryštalovější podobě.

K. Kaplan ve své starší práci z druhé poloviny šedesátých let v této souvislosti uvádí, že Benešův postoj lze s jistou dávkou nepřesnosti vyjádřit takto: „Zajistit Československou republiku i za cenu socialismu.“⁹⁸ Podle našeho názoru je tento Kaplanův závěr zcela nesprávný, neboť je příliš svázaný s komunistickým pojetím poválečných událostí. Beneš nechtěl zajistit bezpečnost Československé republiky „za cenu“ socialismu, ale „cestou“ socialismu.⁹⁹

Podle Benešova tehdejšího osobního tajemníka E. Táborského si Beneš již tehdy uvědomoval, že komunisté budou trvat na mnohem rozsáhlejším zespolečenštění průmyslu a obchodu, než bylo podle jeho soudu ekonomicky oprávněné. Zároveň předpokládal, že budou pro své radikální postoje hledat podporu a asi ji i najdou mezi nejširšími vrstvami československé veřejnosti, hlavně mezi dělníky, kteří ve svém počátečním revolučním nadšení nebudou předvídat nebezpečí tak radikálních opatření. Beneš byl tedy podle Táborského připraven ustupovat v sociální a hospodářské sféře, i když byl přesvědčen o škodlivosti podobných pokusů. Doufal, že takový postup mu poskytne lepší šance pro neochvějnou obhajobu politických svobod.¹⁰⁰

Při jednáních s londýnskými představiteli komunistické strany na počátku července 1943 se Beneš vyslovil pouze pro zestátnění těžkého průmyslu a toho, co

⁹⁷ Benešův vzkaz do vlasti z 15.5.1942 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 71, s. 137.

⁹⁸ Blíže viz K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 172.

⁹⁹ Nikoliv však komunismu, jak se někteří autoři mylně domnívají.

¹⁰⁰ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 248. S tímto Táborského názorem autor této práce souhlasí jen částečně. Komunisté samozřejmě trvali na mnohem rozsáhlejším zespolečenštění průmyslu a obchodu, než bylo podle Beneše ekonomicky oprávněné, a Beneš jim byl připraven ustupovat, ač byl přesvědčen o škodlivosti těchto pokusů. Skutečný problém, o kterém se Táborský vůbec nezmiňuje, byl však především v tom, že Benešovy představy o zespolečenštění průmyslu a obchodu byly již samy o sobě tak radikální, že se od komunistických taktických požadavků příliš nelišily. Benešovy vynucené a nevynucené ústupky v sociální a hospodářské oblasti navíc žádným výrazným způsobem nepřispívaly k posílení politických svobod, spíše naopak. V tomto ohledu Benešův plán nastíněný E. Táborským zcela selhal.

uchvátily německé koncerny.¹⁰¹ V hospodářském memorandu předaném v prosinci 1943 v Moskvě však Beneš již důsledně vychází z toho, že hlavní odvětví československého průmyslu budou znárodněna. Má se podle něj jednat zejména o ložiska uhlí, zdroje energie, doly, metalurgie a další průmyslová odvětví, dopravu atd.

Při jednání s moskevskými představiteli KSČ přednesl Gottwald dne 16. prosince 1943 Benešovi návrhy, které měly sloužit jako podklad k dalšímu jednání. Komunisté v nich především pro první přechodné období požadovali, aby všechny hospodářské podniky, ovládnuté z nacionálních nebo rasových důvodů Němci, byly vyrvány z jejich rukou a převody majetku byly prohlášeny za neplatné. Přitom majetek do půl milionu předválečných korun měl být ihned vrácen původním majitelům. Rozsáhlejší majetek měl být dán pod národní správu až do rozhodnutí řádného Národního shromáždění. Okamžitě pak měly být zkonfiskovány majetky zrádců. Tyto majetky měly být použity ve prospěch obětí národně osvobozovacího boje.¹⁰² Tento komunistický návrh, včetně hranice 500.000 Kč pro vrácení majetku původním vlastníkům Beneš přijal a důsledně se k němu v roce 1944 hlásil.¹⁰³

V svém výročním projevu ve Státní radě v únoru 1944 Beneš zdůraznil, že „vláda si bude muset připravit hned na počátku rozumný, nejen politický, nýbrž i hospodářský a sociální program pro novou republiku: znamená to určit stupeň naší budoucí hospodářské etatizace či nacionalizace, tj. to, co bude třeba učinit státem v zásahu do průmyslu, zejména průmyslu těžkého a majetnictví dolů, co v bankovníctví a veřejném finančnictví, co v pojišťovnictví a družstevnictví, co v revizi, v dokonání a v doplnění pozemkové reformy. Dále budou obzvláště důležitá všechna opatření měnová a vše, co bude s nimi souviset k rychlému vybudování pořádku finančního a měnového v celé republice.“¹⁰⁴

Z výše uvedeného stručného nástinu je zřejmé, že soukromé vlastnictví mělo být podle Beneše výrazným způsobem v poválečném Československu omezeno. Z oblasti většího či kapitálově náročnějšího podnikání mělo pak být odstraněno úplně.

¹⁰¹ Blíže viz záznam o rozhovoru pořizovaný komunistickými pracovníky v Londýně, který byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, pozn. č. 1 s. 35.

¹⁰² Blíže viz záznam o Gottwaldových návrzích přednesených Benešovi dne 16. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, s. 35-40. K utváření postojů exilových představitelů KSČ k poválečné obnově československého hospodářství a zásahům státu do ekonomiky srov. K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 10-13 a V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 9-11.

¹⁰³ Srov. K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 11 a B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 13-14.

¹⁰⁴ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 402.

Individuální vlastnictví mělo nahradit jednak veřejnoprávní vlastnictví (státní, zemské, obecní atd.) a jednak družstevní vlastnictví. V roce 1944 k tomu Beneš uvedl: „Představuji si, že budeme mít v naší republice tři druhy majetku: 1. individuální majetek, 2. státní, obecní, okresní nebo zemský majetek 3. družstevní majetek. Družstevní majetek znamená továrnu v rukou všech, kteří v ní pracují a kterou můžete provozovat na téže základně jako individuální podnik, kde však zisk nejde do kapes jediného majitele. Zisk bývá naopak rozdělován podle předem stanoveného a dohodnutého plánu, rozeznávajícího, jaký kdo má z pracujících na výrobě individuální podíl. Budeme tedy mít určitý počet továren v rukou státních; výtěžky tu případnou veřejnosti jako celek. Pokud jde o půdu, zřídíme systém podobný soustavě průmyslové. Velkostatky však budou smět patřit jen státu, okresům a obcím. Družstevně vlastněnou půdou může být rozsáhlý velkostatek, na němž žije určitý počet lidí, z nichž každému byla přidělena určitá rozloha zemědělské půdy.“¹⁰⁵

V dubnu 1944 Beneš předložil Feierabendovi svůj program základních změn, které mají být co nejdříve provedeny v poválečném Československu. Podle Opočenského deníkového záznamu obsahoval tento program čtyři hlavní body: 1) odčinění arizace a germanizace majetku, 2) socializace průmyslu,¹⁰⁶ 3) zřízení státního plánovacího ústavu, 4) transfer, a to nucený a brutální.¹⁰⁷ Z výše uvedeného programu je zcela zřejmé, že vedle řešení německé otázky přikládal Beneš tehdy největší význam právě znárodnění a zřízení státního plánovacího úřadu

V otázce nutnosti provedení radikální ekonomické reformy poválečného hospodářství (včetně rozsáhlého znárodnění) panovala v domácím i exilovém prostředí shoda. O možných nepříznivých následcích těchto zásadních hospodářských reforem se pro jejich nepopulárnost příliš nediskutovalo. Na nedostatečnou úroveň této diskuse upozornil v říjnu 1944 svým Memorandem o problému vyvlastňování v Československu člen Právní rady A. Drucker: „Zdá se býti pravděpodobné, že dojde po osvobození Československa k značným zásahům do vlastnických poměrů a že se vyvlastní zejména průmysl těžký a majetek důlní. Diskuse, které se o těchto věcech vedou, zdají se mi býti neuspokojivé především z těchto hledisek: a) Neuvažuje se dostatečně o

¹⁰⁵ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 414.

¹⁰⁶ Feierabend Benešovi navrhoval, aby program změnil tak, že bude negativně formulováno, která průmyslová odvětví nebudou podléhat státnímu hospodářství, stejným způsobem požadoval, aby bylo vymezeno, jaká výměra půdy nebude zabrána pro pozemkovou reformu - Beneš však Feierabendovy návrhy odmítl

¹⁰⁷ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 345.

národohospodářských a právních následcích expropriace, b) nestuduje se problém moderní a výkonné správy zestátněných podniků.“¹⁰⁸

V roce 1944 Beneš při diskusi o plánovaném hospodářství a zvláštním plánovacím úřadě odmítl Feierabendův návrh na ustanovení zvláštního odborného orgánu, který by činnost plánovacího úřadu kontroloval. Podle Beneše budou nejlepší kontrolou plánovacího úřadu všeobecné volby, v nichž se voliči vysloví pro hospodářské plány jednotlivých stran. Úřad pak podle něj bude jen provádět plán, který bude schválen lidem. Tím se podle Beneše přiblíží ČSR anglickému systému, který se mu líbí, neboť v němž volič hlasuje pro program, a nikoli pro stranu nebo určitou osobu.¹⁰⁹

Beneš ovšem nikdy nepočítal s tím, že by soukromé podnikání mělo být odstraněno zcela. Naopak, u drobného a živnostenského podnikání měla být hospodářská

¹⁰⁸ Memorandum A. Druckera z 24. října 1944 bylo publikováno in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 32.2, s. 498-502. Vzhledem k tomu, že v oficiálním československém exilu nenajdeme mnoho dokumentů, které by se touto otázkou zabývaly, přiblížíme si Druckerovy úvahy podrobně: „Předem chci zdůraznit, že abstrahuji od jakýchkoliv politických úvah. Pojem soukromé vlastnictví přestal být v Evropě onou svatyní, kterou byl ve století devatenáctém, a vycházím z toho, že se chce vyvlastňovat bez náhrady, tak jak to již § 109 Ústavní listiny dovoluje. Vycházejí z tohoto předpokladu, kladu si otázku, jaký bude prima facie účinek vyvlastňování na celek národního hospodářství (nepřihlížím zatím k speciální otázce výkonné správy vyvlastňovaných podniků) a jaké budou jeho právní následky. Jsem si vědom toho, že rozbor této problematiky jest velmi nepopulární, zvláště když se hledí věcem vstříc bez iluzí. Jest nutno předpokládat, že ti, kteří byli bez náhrady vyvlastňováni, nebudou nečinně přihlížet a budou se snažit ztížit státu úspěšné vedení vyvlastňovaných podniků. Pokud majitelé vyvlastněných podniků budou na území státu, nemohou vzniknout příliš vážné překážky, ačkoliv i v tomto případě nedostatek spolupráce bývalých majitelů, kteří znají svůj podnik, jeho potřeby a možnosti, musí mít nepříznivý vliv na výkonnost celého národního hospodářství. Mnohem nepříznivější vliv může být vykonáván ze strany majitelů vyvlastňovaných podniků, kteří jsou v zahraničí. Mohou do značné míry ochromit zahraniční styky vyvlastněných firem a způsobit čs. národnímu hospodářství, které jest odkázáno do značné míry na export, hluboké rány. Ještě závažnější jsou případně následky vyvlastňování na poli právním... Každý kdo jen poněkud sledoval důsledky ruské revoluce na poli hospodářském a právním, ví, že se ve všech státech světa vyvlastňování majitelé hodnot v Rusku žalovali u soudů a že ruská aktiva v zahraničí byla během těchto sporů postižena často zvláštními opatřeními vymáhajících věřitelů. Nechci zde podat rozbor judikatury různých států světa k vyvlastňování v Rusku, stačí pro účely tohoto memoranda konstatovat skutečnost, že tyto spory činily normální hospodářský život a styk Ruska se světem kapitalistickým v podstatě nemožný. To Rusku tehdy příliš nevadilo, poněvadž se vědomě izolovalo od kapitalistického světa. Když však tato perioda izolace skončila a začala hospodářská spolupráce se západem, došlo, jak známo, k pověstné Litvinově postupní listině, kterou Sovětský svaz souhlasil s převodem určité, byť velmi nepatrné částky k uspokojení amerických věřitelů. Tato postupní listina předcházela uznání Sovětského svazu Spojenými státy... Nakonec chci ještě zdůraznit, že jest jedním z nejdůležitějších předpokladů pro pokud možno nerušený rozvoj hospodářství doma, aby se co nejdříve vědělo, jak dalece půjde zestátnovací akce. Nikdo nebude chtít investovat, nikdo nebude chtít zahájit dešetravající průmyslové nebo obchodní jednání, nebude-li mít jistotu, že do toho kterého oboru nezasáhne stát akcí vyvlastňovací. Jest tedy nutno co nejdříve stanovit rozsah zamýšlené etatizace, jinak se nám může stát, že naše národní hospodářství bude směsí státního a soukromého podnikání, ve které nevýhody obou těchto systémů budou převyšovat jejich výhody.“

¹⁰⁹ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 143. Tato Benešova myšlenka samozřejmě nedošla po válce naplnění. Ostatně opozice nebyla povolena, a tak voliči žádnou, byť teoretickou, možnost volby mezi hospodářskými plány stran Národní fronty a jinými hospodářskými plány nemohli mít.

činnost provozovaná vlastním jménem na vlastní účet a odpovědnost za účelem dosažení zisku zachována: „Jak věci vidím ve skutečnosti, mám zato, že se u nás nelze vyhnout tomu, aby se v hospodářském životě současně jedni vyvíjeli kolektivně, zatím co by práce druhých měla i nadále individuální ráz a měla širší svobodu. To se právě odehrává v Rusku, jež stále ještě může udržovat své individuální obchody i jednotlivé řemeslníky.“¹¹⁰

Dne 3. dubna 1945 Beneš v Humenném ve svém prvním projevu na osvobozeném území nenechal nikoho na pochybách, že nový vládní program Národní fronty není v hospodářské oblasti zásadně v rozporu s jeho názory: „Obnovíme si svou zemi hospodářsky a sociálně a dáme novému životu nový směr, nový cíl a nový vzmach. Vytvoříme na Slovensku a v českých zemích jejich novou národní kulturu a dáme jejím novým formám jejich nový ráz a nový revoluční rozvoj. Provedeme nově pozemkovou reformu a budeme usilovat o to, aby půda dostala se do rukou těch, kteří ji sami obdělávají. Půjde o provedení rozsáhlého sociálního zákonodárství, které dá základ nové sociální struktuře státu. Stát bude veden na bázi plánovaného hospodaření a dle toho budou zbudovány příslušné instituce. Budeme mít novou, nově budovanou a nově organizovanou armádu, která bude mít v nejbližších letech po válce důležité národní poslání jak v zemích českých, tak i na Slovensku i při přebudování státu na stát národní. Naší budoucí zahraniční politice byl dán základ v posledních letech v exilu. Tyto úkoly a řada jiných, které zde neuvádím, budou dávat našemu novému státu zcela nový ráz a zcela nového ducha. Jsme si a musíme si být vědomi toho, že tvoříme nový život a nový svět a že ve jménu tohoto nového světa začínáme se svým novým státem zde na Slovensku.“¹¹¹

V rozhlasovém projevu dne 14. září 1945 Beneš plně v souladu se svými předválečnými a válečnými postoji k této problematice uvedl: „Stojíme před problémem socializace. Masaryk se k němu stavěl pozitivně. Jen varoval, abychom si domysleli její dosah a vypjali všechny síly, abychom ji zvládli. Neviděl z hlediska teorie žádných překážek, jen se ptal, zdali jsme už vnitřně a mezinárodně pro ni zralí. Já sám odpovídám

¹¹⁰ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 414. Tato úvaha a spojení se Sovětským svazem naznačují, že rozsah povoleného soukromého podnikání neměl být dle Benešových představ nijak široký. Nemělo jít o více než o drobné živnostenské podnikání.

¹¹¹ E. BENEŠ, Do nového života republiky. Tři projevy prezidenta dr. E. Beneše na osvobozené půdě vlasti, s. 4-5.

za Masaryka: myslím, že zralí jsme, myslím, že i mezinárodně doba socializaci už připouští.“¹¹²

Ve svém poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění dne 28. října 1945 Beneš k právě provedenému znárodnění uvedl: „Ponechal jsem na konec poznámky k našemu snad nejdůležitějšímu opatření hospodářskému, stanovenému podepsáním dalekosáhlých dekretů o postátnění a znárodnění klíčových průmyslů, o postátnění bank a pojišťoven. Neskrývám nijak si fakt, že se tím dotýkáme struktury dřívější liberální společnosti a že se tu dáváme na cesty, které mají vést k socializaci moderní společnosti. Není to nějaký hotový přechod z jedné fáze vývoje naší společnosti do fáze nové. Je to jen začátek budování nových forem vlastnictví, vedle vlastnictví soukromého a družstevního....“¹¹³

¹¹² Projev byl publikován v *Právu lidu*, 16.9.1945. K „mezinárodnímu zrání“ situace pro socializaci z komunistického úhlu pohledu srov. např. P. MATES, *K procesu nacionalizace průmyslu střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1949*, *Právněhistorické studie*, roč. 1977, s. 95. Na základě srovnání poválečné situace v Československu, Polsku, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Jugoslávii Mates dospívá k názoru, že prakticky všude byly použity v prvním období proti nejreakčnějším živlům a okupantům obdobné formy, a to konfiskace a sekvestrace a v dalším období je jako obecný prostředek vyvlastnění buržoazie přistoupeno k znárodnění postátněním. Dalším společným prvkem byla podle Matese i realizace státní a dělnické kontroly průmyslu. K té se ve všech zemích přikročilo vesměs jako k prvnímu opatření, mnohde revoluční cestou bez státní sankce.

¹¹³ Benešovo poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění z 28. října 1945 bylo publikováno např. in: K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 45.3, s. 959-973

V.2 APLIKACE DEKRETŮ PREZIDENTA REPUBLIKY, NÁRODNÍ VÝBORY A NEJVYŠŠÍ SPRÁVNÍ SOUD

Poté, co jsme si podrobně osvětlili pozice a stanoviska Edvarda Beneše, členů exilové vlády a domácího odboje můžeme pomalu přistoupit k rozboru obsahu 4 klíčových dekretů prezidenta republiky, které zásadním způsobem proměňovaly ráz hospodářství poválečného Československa a zároveň velmi radikální formou zasahovaly do vlastnických poměrů. Pokusíme se zároveň objasnit do jaké míry odpovídalo znění dekretů Benešovým válečným představám o hospodářském uspořádání Československa. Při analýze ustanovení dekretů budeme přihlížet především k judikatuře Nejvyššího správního soudu, který se ve své rozhodovací praxi v letech 1946 až 1948 pokoušel odstranit nejkřiklavější přehmaty a účelové výklady národních výborů a ministerstev.

K tomu je však nutné dodat, že většina zásadních rozhodnutí Nejvyššího správního soudu spatřila světlo světa až v roce 1947 či spíše v jeho druhé polovině, tedy více než dva roky poté, co předmětné dekry nevratným způsobem zasáhly do majetkové a sociální struktury předmnichovského Československa. Na nápravy většiny přehmatů a nepřiměřených tvrdostí ze strany národních výborů a ministerstev již tehdy bylo příliš pozdě. Navíc již brzy měla přijít vlna nových zásahů a účelových výkladů, které si s těmi původními co do intenzity, ani rozsahu příliš nezadaly, nebyly však již zaměřeny proti nepřátelům českého národa, ale nepřátelům dělnické třídy.

K zavedení národní správy, konfiskaci majetku, znárodnění a pozbytí státního občanství docházelo ex lege ke dni účinnosti příslušného dekretu. Následná rozhodnutí (často ve formě vyhlášky) správních úřadů, tedy příslušných národních výborů a ministerstev, měla proto jen deklaratorní charakter. Nekonstituovala nový právní stav, pouze osvědčovala směrem k dotčeným osobám účinky, které nastaly dnem účinnosti dekretů.¹

Pravomoc a působnost národních výborů nebyla vládním nařízením č. 4/1945 Sb. ve znění vládního nařízení č. 44/1945 Sb. určena zcela vyčerpávajícím způsobem. Při rozhodování otázek spojených s dekry prezidenta republiky docházelo k tomu, že nebylo zřejmé, který z národních výborů má vlastně rozhodnout, zda má vůbec rozhodovat národní výbor, zda vyhláška národního výboru má charakter správního

¹ Srov. např. rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946). Ústavní soud České republiky v této věci zaujal zčásti poněkud odlišné stanovisko, kterým se budeme podrobně zabývat u konfiskačních dekretů č. 12/1945 S. a č. 108/1945 Sb. v kapitolách V.4 a V.6 této práce.

rozhodnutí, zda pro řízení před národními výbory vždy platí vládní nařízení ze dne 13. ledna 1928 č. 8/1928Sb., o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů, zda je proti rozhodnutí přípustné odvolání, popř. zda je přípustný opravný prostředek i proti rozhodnutí o odvolání. Nejvyšší správní soud všechny tyto otázky ve své judikatuře s velkým nadhledem a kvalitním odůvodněním zodpověděl a nutno konstatovat, že v drtivé většině případů ve prospěch osob, které byly ustanoveními dekretů dotčeny.

Podle Nejvyššího právního soudu z čl. 1 ústavního dekretu č. 18/1944 Úř. věst. čs. a ze shodně znějícího § 1 vládního nařízení č. 4/1945 Sb., o tom, že se národní výbory zřizují jakožto orgány veřejné správy ve všech jejích oborech, je patrné, že na tyto národní výbory přešla i působnost, kterou až dosud vykonávaly politické úřady. Pokud tedy vládní nařízení č. 4/1945 Sb., ani žádná jiná platná norma novější nemá ustanovení, které by generálně upravovalo určitou otázku, je třeba vyjít ze zákona č. 125/1927 Sb. o organizaci politické správy z roku 1927 (dále jen „organizační zákon“), který na většinu výše položených otázek poskytuje odpověď.

Pokud tedy není v dotčených dekretech výslovně stanoveno, který úřad má ve věci rozhodnout, je nutné vycházet z toho, že i za účinnosti vládního nařízení č. 4/1945 Sb. o volbě a pravomoci národních výborů zůstal v platnosti čl. 7 organizačního zákona, ovšem nyní pro kompetenci národních výborů při výkonu jejich pravomoci jako úřadů politických. Dle čl. 7 organizačního zákona pak platí, že politickým úřadům přísluší nalézat právo v oboru práva veřejného, pokud to není nebo nebude vzneseno na jiné úřady nebo soudy. Z toho lze podle Nejvyššího správního soudu dovodit, že v případě, kdy nebylo výslovně v dekretu stanoveno, který úřad má ve věci rozhodnout, je příslušný k rozhodnutí národní výbor.² Otázkou, který konkrétní národní výbor má ve věci rozhodnout, se budeme zabývat níže.

Řada dekretů obsahovala výslovná ustanovení o tom, že pro řízení před národními výbory platí vládní nařízení ze dne 13. ledna 1928 č. 8/1928 Sb., o řízení ve věcech

² Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 22.3.1947 č.j. 116/46 (Boh. admin. 1578/1947). Na této skutečnosti nemůže dle NSS nic změnit ani § 2 odst. 2 vládního nařízení č. 4/1945 Sb., ve kterém se uvádí, že místní národní výbor spravuje v obvodu své působnosti všechny veřejné náležitosti, pokud nejsou spravovány jiným veřejným orgánem, a obdobné ustanovení § 3 odst. 2 ohledně okresních národních výborů a § 4 odst. 2 ohledně zemských národních výborů, neboť zde nejde o úpravu nové kompetence ohledně nalézání práva v oboru práva veřejného, o němž měl organizační zákon samostatné ustanovení v čl. 7. Na tomto stavu práva nebylo a nemohlo podle NSS být nic změněno ani výnosy ministerstva vnitra, vydanými na základě ustanovení § 1 odst. 2 vládního nařízení o volbě a působnosti národních výborů ve znění čl. I vládního nařízení č. 44/1945 Sb., neboť tímto ustanovením byl ministr vnitra zmocněn určit prozatímně pouze vnitřní organizaci národních výborů, způsob, jakým vykonávají svou působnost a způsob jednání jejich složek, nikoli však upravovat jejich pravomoc a kompetenci. Srov. i rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946).

náležících do působnosti politických úřadů (dále jen „správní řád“). Některé národní výbory na základě této skutečnosti upíraly dotčeným osobám při aplikaci těch ustanovení dekretů, u kterých použití správního řádu nebylo výslovně stanoveno, práva, která jim byla přiznána ve správním řádě, a to s tím, že pokud by i v tomto případě měl platit správní řád, zákonodárce by to nepochybně v dekretu rovněž výslovně stanovil. Nejvyšší správní soud však ve své judikatuře dovedl, že správní řád platí pro řízení před národními výbory, pokud vykonávají působnost úřadů politických i tam, kde to zákon výslovně nestanoví, a to jak před zemskými národními výbory,³ tak okresními národními výbory.⁴ Dle Nejvyššího správního soudu nemůže být u rozhodování národních výborů dle dekretů pochyb, že jde o rozhodnutí správního úřadu, a to i u rozhodnutí ve formě vyhlášky.⁵ Správní řád pak podle judikatury Nejvyššího správního soudu platil i pro řízení před příslušným ministerstvem, pokud rozhodovalo v první instanci.⁶ V této souvislosti Nejvyšší správní soud uvedl, že rozhodnutí a opatření ministerstva jsou de jure akty ministra, pověřeného vedením resortu, a v tomto směru jsou ministr a ministerstvo pojmy identické.⁷ Nejvyšší správní soud ve své judikatuře rovněž konstatoval, že oběžníky ministerstva nejsou všeobecně závaznými právními normami, nýbrž jen vnitřními instrukcemi, na jejichž dodržení strany nemají subjektivní právo.⁸

Z platnosti správního řádu pro rozhodnutí ministerstev a národních výborů Nejvyšší správní soud dovozoval, že jejich rozhodnutí (včetně vyhlášek) především předpokládá, že si úřad zjistil skutkový podklad pro svůj úsudek. Podle Nejvyššího správního soudu

³ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 22.10.1945, č.j. 61/46 (Boh. admin. 1456/1946).

⁴ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946). Srov. i rozhodnutí NSS ze dne 27.1.1947, č.j. 322/46 (Boh. admin. 1532/1947).

⁵ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946).

⁶ K tomu srov. např. rozhodnutí NSS ze dne 23.10.1947, č.j. 302/46 (Boh. admin. 1729/1947), v němž NSS dovedl, že i pro vyhlášku ministra průmyslu o znárodnění podniku dle § 1 odst. 4 dekretu č. 100/1945 Sb., platí správní řád. Srov. i rozhodnutí NSS ze dne 3.12.1947, č.j. 289/46, (Boh. admin. 1784/1947).

⁷ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 23.10.1947, č.j. 302/46 (Boh. admin. 1729/1947), které vycházelo z dekretu č. 100/1945 Sb. K tomu ale srov. náleží ÚS ČR z 4.4.1996 publikovaný pod č. 27/1996 Sbírky nálezů a usnesení ÚS, dle něhož dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, svěřil veškerou rozhodovací pravomoc ve věcech znárodnění v uvedeném oboru výlučně do rukou ministra (§ 1 odst. 3, 4, § 4 odst. 5, § 7 odst. 6, § 10 odst. 1). Tomu, že tato výlučná pravomoc ministra byla dána i při rozhodování o rozsahu znárodnění, nasvědčuje dle ÚS také pozdější novelizace citovaného dekretu zákonem č. 114/1948 Sb., o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a jiných podniků, výslovně stanovícím v čl. II sub. 14 (§ 4 odst. 7), že o rozsahu znárodnění podle odstavců 2 až 5 rozhoduje ministr průmyslu. Pokud tedy výměr, jímž byl vymezen rozsah znárodnění, byl sice vydán ministerstvem průmyslu, nicméně nikoli ministrem průmyslu, ale někým, jehož podpis je ve výměru označen jako nečitelný, byl podle Ústavního soudu znárodněovací proces dovršen v rozporu s tehdy platnými předpisy.

⁸ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 4.11.1947, č.j. 232/46 (Boh. admin. 1747/1947). Tato otázka byla podstatná zejména při rozhodování o zjištění, zda se československé státní občanství určité osobě zachovává dle § 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb..

sice strana nemá všeobecně nárok, aby se zjišťování rozhodných skutečností dalo určitým, jí požadovaným způsobem, ale má nárok na to, aby byly zjištěny spolehlivě konkrétní skutečnosti, které ve svém souhrnu tvoří skutkovou podstatu rozhodnutí. Dále má strana zejména nárok na to, aby jí podle § 42 správního řádu byla dána příležitost uplatnit svá práva a své právní zájmy, zejména podle § 48 odst. 3 správního řádu a aby jí byla dána příležitost nabyt vědomosti o výsledku provedeného důkazu a vyjádřit se o něm. To platilo i o skutečnostech všeobecně známých nebo známých úřadu z jeho vlastní činnosti, jak plyne z § 48 odst. 1 správního řádu, který i proti takovým skutečnostem připouští důkaz opaku a tedy předpokládá, že straně byly i takové skutečnosti sděleny, aby se k nim mohla vyjádřit. Zásady vyslovené správním řádem č. 8/1928 Sb. o nutnosti řádného zjištění rozhodných skutečností a slyšení strany o nich byly ostatně dle Nejvyššího správního soudu všeobecně uznávány pro správní řízení za závazné i před platností správního řádu č. 8/1928 Sb. a není žádný důvod, proč by se jimi neměly národní výbory a ministerstva řídit.⁹

Pokud nebylo v dekretu stanoveno, který konkrétní národní výbor má ve věci rozhodnout (místní, okresní, zemský), popř. nebylo vůbec stanoveno, zda má rozhodnout národní výbor, je i za účinnosti vládního nařízení č. 4/1945 Sb. nezbytné dle Nejvyššího správního soudu vyjít z § 6 správního řádu: „Je-li dána příslušnost politických úřadů, není-li však určeno, který z nich jest věcně příslušný, jsou v první stolici příslušné okresní úřady, v druhé stolici zemské úřady“.¹⁰ K rozhodnutí v těchto věcech tedy byl příslušný okresní národní výbor, proti jehož rozhodnutí bylo přípustné odvolání k zemskému národnímu výboru.

Pokud nebylo v dekretěch výslovně stanoveno, zda je proti rozhodnutí příslušného národního výboru přípustné odvolání, popř. zda rozhodnutí zemského národního výboru o odvolání proti rozhodnutí okresního národního výboru podléhá dalšímu opravnému prostředku, Nejvyšší správní soud konstatoval, že je při posuzování těchto otázek nezbytné vyjít z čl. 8 organizačního zákona.¹¹ Z toho Nejvyšší správní soud dovodil, že proti rozhodnutí okresního národního výboru je možné se vždy odvolat k zemskému národnímu výboru, jehož rozhodnutí je konečné.¹² Z rozhodnutí zemského

⁹ K tomu srov. např. rozhodnutí NSS ze dne 3.12.1947, č.j. 289/46 (Boh. admin. 1784/1947).

¹⁰ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946).

¹¹ Čl. 8 odst. 1 zákona č. 125/1927 Sb. zní: „Pokud opravný prostředek není vyloučen, lze se odvolat z rozhodnutí (opatření a nálezů) okresního úřadu k zemskému úřadu a, rozhoduje-li tento úřad sám v první stolici, lze se odvolat z jeho rozhodnutí (opatření) k příslušnému ministerstvu.“ Dle čl. 8 odst. 2 pak platilo, že „z rozhodnutí zemského úřadu jako odvolacího není další odvolání přípustné“.

¹² Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 22.3.1947 č.j. 116/46 (Boh. admin. 1578/1947).

národního výboru bylo vždy přípustné odvolání k příslušnému ministerstvu. Rozhodnutí ministerstva, ať již jako orgánu prvního stupně nebo odvolacího orgánu, bylo vždy konečné.

Proti konečným (pravomocným) rozhodnutím národních výborů a ministerstev bylo možné podat stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu. Jednalo se o realizaci ustanovení § 88 ústavní listiny z roku 1920, dle něhož soudní ochranu proti správním úřadům poskytuje v nejvyšší stolici soud složený z neodvislých soudců a zřízený pro území celé republiky. Nejvyšší správní soud byl zřízen zákonem ze dne 2. listopadu 1918 č. 3/1918 Sb. Sídli v Praze a pro jeho příslušnost a řízení před ním platil dle § 2 zákona č. 3/1918 Sb., rakouský zákon o zřízení správního soudu z 22. října 1875 č. 36/1876 ř.z., který byl v roce 1918 jen drobně a v roce 1937 výrazněji modifikován (dále jen „zákon o NSS“).¹³ Podle § 2 odst. 1 a 2 zákona o NSS platilo, že Nejvyšší správní soud rozhoduje ve všech případech, ve kterých někdo tvrdí, že nezákonným rozhodnutím nebo opatřením správního úřadu byl poškozen na svých právech. Správními úřady, proti jejichž rozhodnutím nebo opatřením může být vznesena stížnost u Nejvyššího správního soudu, byly jak orgány státní správy, tak i orgány správy zemské, okresní a obecní. Řízení se podle § 5 odst. 1 zákona o NSS zahajovalo pouze na návrh (stížnost) dotčené strany. Stížnost bylo možné podat jen proti konečnému (pravomocnému rozhodnutí) správního úřadu (§ 5 odst. 2). Nepodala-li dotčená strana odvolání či jiný opravný prostředek proti rozhodnutí správního úřadu tam, kde byl opravný prostředek možný, nebyla stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu přípustná (§ 5 odst. 3).

Nejvyšší správní soud byl dle zákona o NSS při přezkoumávání napadených rozhodnutí povinen zejména zhodnotit, zda správní úřad správně právně posoudil skutkovou podstatu, kterou vzal za základ svého rozhodnutí. Pokud Nejvyšší správní soud zjistil, že stížnost je důvodná, zrušil napadané rozhodnutí nebo opatření pro nezákonnost a uvedl důvody, pro které tak učinil (§ 7). Měnit napadané rozhodnutí nebyl Nejvyšší správní soud oprávněn. Závěry správních úřadů ohledně skutkových okolností věci byl oprávněn přezkoumávat jen v mezích § 6 zákona o NSS, dle něhož Nejvyšší správní soud rozhodoval zpravidla na základě skutkové podstaty, kterou vzala poslední správní stolice za základ svého rozhodnutí. Pokud však Nejvyšší správní soud zjistil, že tato skutková podstata je v rozporu se spisy nebo že v podstatných bodech potřebuje doplnění nebo že nebylo dbáno podstatných forem správního řízení, zrušil i v těchto

¹³ Úplné znění zákona č. 36/1876 ř.z. bylo publikováno v příloze zákona č. 164/1937 Sb.

případech napadané rozhodnutí nebo opatření pro vadné řízení a vrátil věc správnímu úřadu, jenž měl odstranit vytčené vady a potom vydat nové rozhodnutí nebo opatření. V dalším řízení byly správní úřady vázány právním názorem, z něhož vycházel Nejvyšší správní soud ve svém nálezu.

Nejvyšší správní soud odmítal posuzovat, zda osoba, proti níž rozhodnutí správního úřadu směřuje, má majetek skutečně ve svém zákonném vlastnictví dle předpisů občanského práva. Podle Nejvyššího správního soudu není totiž otázka, zda určitý majetek je ve vlastnictví té či oné osoby, otázkou práva veřejného, o kterém by správní úřad mohl rozhodnout způsobem judikátním, tedy právní moci schopným, nýbrž otázkou soukromoprávní, kterou si tento úřad řeší jen jako otázku prejudiciální, tedy jen jako součást skutkové podstaty.¹⁴ Z tohoto důvodu Nejvyšší správní soud nemůže posuzovat zákonnost nabytí tohoto majetku, ale dle § 6 zákona o NSS může pouze přezkoumat to, zda tato skutková podstata je v rozporu se spisy nebo zda v podstatných bodech potřebuje doplnění nebo zda bylo dbáno podstatných forem správního řízení. Tím se z nemalé části mimo přezkum Nejvyššího správního soudu dostala otázka, zda osoba, jejíž majetek byl konfiskován či dán pod národní správu, opravdu je jeho skutečným vlastníkem dle předpisů občanského práva.

Nejvyšší správní soud ve své judikatuře zdůrazňoval, že jednotlivé dekrety je nezbytné posuzovat samostatně a od ostatních norem neodvisle.¹⁵ Každý z dekretů dle Nejvyššího správního soudu upravuje svoji vlastní materii a předpoklady stanovené v jednotlivých dekretech pro zavedení národní správy, konfiskaci zemědělského majetku, konfiskaci majetku atd. nelze zaměňovat. Jak ještě uvidíme, Ústavní soud České republiky toto stanovisko ve své judikatuře do jisté míry opustil. Stejně tak podle Nejvyššího správního soudu každý dekret vymezuje pojem „osob německé a maďarské národnosti“ samostatně a tyto jednotlivé úpravy není možné směšovat.¹⁶

Z výše uvedeného výkladu je možné shrnout, že dotčeným osobám byla formálně poskytnuta široká ochrana jejich procesních práv tak, jak byla zakotvena v precizním správním řádu z roku 1928. Nad jejich dodržováním dohlížel Nejvyšší správní soud. Jeho judikatura měla vysokou formální i obsahovou úroveň a z četnosti jeho rozhodnutí je zřejmé, že podání stížnosti proti rozhodnutí národních výborů a ministerstev dle

¹⁴ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 9.4.1947 č.j. 428/45 (Boh. admin. 1592/1947).

¹⁵ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 21.5.1947 č.j. 76/47 (Boh. admin. 1639/1947).

¹⁶ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 11.4.1947 č.j. 866/46 (Boh. admin. 1598/1947).

dotčených dekretů bylo poměrně častým jevem.¹⁷ Nejvyšší správní soud však nebyl oprávněn posuzovat soulad dekretů prezidenta republiky s ústavní listinou z roku 1920. Dle § 8 zákona o NSS byl, pokud jde o právo zkoumat platnost zákonů a nařízení, Nejvyšší správní soud postaven na roveň řádným soudům. Podle § 102 ústavní listiny z roku 1920 měli soudcové právo, řešíce určitou právní věc, zkoumat platnost nařízení. U zákona mohli jen zkoumat, byl-li řádně vyhlášen. Nejvyšší správní soud tedy byl zněním dekretů ve své rozhodovací praxi vázán a nemohl dotčeným osobám poskytnout ochranu před radikálními zásahy veřejné moci do jejich práv, pokud tyto zásahy měly podobu zákona (dekretu), a to přesto, že některá ustanovení dekretů byla zjevně v rozporu s ústavní listinou z roku 1920.¹⁸ Nejvyšší správní soud tuto zásadu vyslovil ve svém rozhodnutí ze dne 1.12.1947 takto: „Pokud stížnost obsahuje kritiku formulace ustanovení § 1 odst. 3 dekretu č. 108/1945 Sb., nemohl soud k ní přihlížet, poněvadž jeho úkolem není kritika zákona, nýbrž zkoumání, zda rozhodnutí správního úřadu nezasáhlo do subjektivních práv strany, zákonem chráněných.“¹⁹ Nejvyšší správní soud sice mohl teoreticky dle formálně platné úpravy podat návrh k ústavnímu soudu, v němž by požadoval posoudit, zda předmětné ustanovení dekretu vyhovuje zásadě článku I. zákona, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, ale ústavní soud po válce ustaven nebyl, a tato možnost proto nemohla být ani teoreticky využita.

Nejvyšší správní soud však mohl (a občas tak i činil) v určitých případech restriktivním výkladem právní normy ochránit dotčené osoby před nezákonným procesním postupem nebo příliš extenzivním či zcela nezákonným výkladem klíčových ustanovení dekretů ze strany národních výborů a ministerstev. Tato ochrana však přicházela, jak již bylo výše uvedeno, ve většině případů příliš pozdě. Po únoru 1948 byla činnost Nejvyššího správního soudu omezena a v roce 1952 byl bez náhrady zcela zrušen.²⁰ Část stížností proti rozhodnutím národních výborů a ministerstev dle dotčených dekretů se tak projednání před soudem nikdy nedočkala, ač byly v poválečné době řádně podány.²¹ Ostatně stejný osud potkal nemalou část uplatněných restitučních nároků dle zákona č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby

¹⁷ Srov. např. V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, s. 76.

¹⁸ Jednalo se zejména o rozpor s hlavou VI. Ústavní listiny - Ochrana menšin národních, náboženských a rasových.

¹⁹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 1.12.1947, č.j. 355/47 (Boh. admin. 1777/1947).

²⁰ K zrušení došlo symbolicky zákonem č. 65/1952 Sb., o prokuratuře. Dle § 18 odst. 2 tohoto zákona se rušily všechny předpisy o správním soudu.

²¹ Srov. V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, s. 76.

nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzcházejících. Ještě větší část stížností k Nejvyššímu správnímu soudu proti rozhodnutím národních výborů a ministerstev jako správních úřadů při aplikaci dekretů však nikdy ani nespátřila světlo světa. Např. divoký odsun v tomto ohledu působil více než spolehlivě.

Ústavní soud byl dle ústavní listiny z roku 1920 a § 7 zákona č. 162/1920 Sb., o ústavním soudě, příslušný pouze k rozhodování o tom, zda-li vyhovují a) zákony Československé republiky a zákony sněmu Podkarpatské Rusi zásadě článku I. zákona, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky („zákony odporující ústavní listině, jejím součástkám a zákonům ji měnícím a doplňujícím, jsou neplatné“), b) prozatímní opatření výboru podle § 54 ústavní listiny, ustanovení odst. 8. lit. b) tohoto paragrafu („výbor není oprávněn měnit zákony ústavní a příslušnost úřadů, leč by šlo o rozšíření působnosti úřadů už zřízených novými úkoly“). Rozhodování o individuálních ústavních stížnostech proti pravomocnému rozhodnutí a jinému zásahu orgánů veřejné moci do ústavně zaručených základních práv a svobod do působnosti ústavního soudu dle ústavní listiny z roku 1920 vůbec nepatřilo. Podle § 9 zákona č. 162/1920 Sb., o ústavním soudě rozhodoval ústavní soud pouze na základě návrhu, který mohl být podán jen Nejvyšším soudem, Nejvyšším správním soudem, Volebním soudem, Poslaneckou sněmovnou, Senátem nebo sněmem Podkarpatské Rusi. Osoby, jejichž ústavní práva byla dotčena při aplikaci dekretů, možnost obrátit se na ústavní soud podle tehdy platné úpravy neměly. Nutno dodat, že ústavní soud hrál za první republiky roli zcela minimální a po válce nebyl vůbec ustaven. I kdyby však zřízen byl, nemohl by v žádném případě sehrát úlohu, kterou v současném právním řádě hraje Ústavní soud České republiky. To samozřejmě nelze tehdejšímu zákonodárci vyčítat. Úprava ústavního soudnictví v ústavní listině z roku 1920 byla na svou dobu velmi progresivní. Vývoj ústavního soudnictví v západní Evropě směrem k rozhodování o individuálních stížnostech fyzických osob spadá až do období po druhé světové válce. Pokud v této práci odkazujeme na judikaturu Nejvyššího správního soudu, máme tím vždy na mysli poválečnou judikaturu Nejvyššího správního soudu Československé republiky. Pokud výjimečně odkazujeme i na nová rozhodnutí Nejvyššího správního soudu České republiky, vždy uvádíme i dovětek Nejvyšší správní soud „České republiky“.

V.3 NÁRODNÍ SPRÁVA A RESTITUCE MAJETKU

Pro přípravu prezidentských dekretů v hospodářské oblasti byla na základě návrhu ministerstva pro hospodářskou obnovu zřízena 29. ledna 1943 komise vedoucích úředníků hospodářských ministerstev. Do komise byli jmenováni zástupci předsednictva ministerské rady, ministerstev zahraničí, vnitra, zemědělství a obchodu, hospodářské obnovy, sociální péče, financí a štábu pro vybudování branné moci ministerstva národní obrany. Komise poskytovala odborné zázemí pro jednání komitétu tzv. hospodářských ministrů.¹ V březnu 1944 komise vyslovila na základě návrhů jednotlivých ministerstev souhlas se seznamem námětů na přechodná opatření pro osvobození.² Ministerstvo pro hospodářskou obnovu předložilo v květnu 1944 k připomínkovému řízení soubor podrobných opatření v hospodářské oblasti.³ Ještě před ukončením činnosti exilové vlády bylo z iniciativy komitétu hospodářských ministrů připraveno několik dekretů prezidenta republiky s finančním a ekonomickým obsahem.

Jedním z nedůležitějších dekretů spadajících do této skupiny byl dekret č. 2/1945 Úř. věst. Čs., o mimořádných opatřeních pro zajištění hospodářského života na osvobozeném území, který byl vydán v Londýně 1. února 1945.⁴ Tento dekret, dotýkající se téměř všech stránek hospodářského života, byl výchozí součástí rozsáhlých příprav k zamýšleným hlubokým státním zásahům do národního hospodářství po skončení války a okupace. Jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkoprávní jednání, ať se týkala majetku movitého či nemovitého, soukromého či veřejného, byla prohlášena tímto dekretem za neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce.⁵ Dalšími dekrety mělo být stanoveno, jaké jsou

¹ Blíže viz J. KUKLÍK, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, in Němci a Maďaři v dekretech prezidenta republiky, s.39.

² Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 7.1, s.151-155.

³ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 7.2, s.156 an.

⁴ Do této skupiny dále patřily dekry vydané dne 5. března 1945. Jednalo se o dekry o finančních a měnových opatřeních v době přechodné a o postavení Správy spojených národů pro okamžitou pomoc a první obnovu (UNRRA), jejichž účelem byla obnova a stabilizace ekonomických a měnových poměrů po osvobození republiky.

⁵ Tento princip odpovídal mezinárodní deklaraci o vyvlastňování na územích obsazených nebo kontrolovaných nepřítelem z 5. ledna 1943, na jejíž přípravě se podílela i exilová vláda. Deklarace byla exilovou vládou schválena dne 9.10.1942. Blíže Úřední věstník československý, 1943, č. 1. Srov. i zápis ze schůze vlády o jednání o dekretu č. 5/1945 Sb. ze dne 17. května 1945 publikovaný in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, dok. č. 3.2, s. 244-247. Na této schůzi ministr spravedlnosti Stránský prohlásil, že by nebyl proti škrtnutí § 1, ale prohlášení o neplatnosti převodů a jiných majetkoprávních jednání má mezinárodní význam. V Anglii a Americe dle něj sledují věc s velikou pozorností, zejména vlivné mezinárodní židovské federace a nutno brát zřetel na mezinárodní veřejné mínění.

důsledky pro ty, kteří jednali v dobré víře, nebo tam, kde původní stav nemohl být obnoven (§1). Tímto ustanovením byla uzákoněna v souladu s Benešovými koncepcemi zásada vyjádřená v prohlášení vlády ze dne 17. října 1941: „Vláda Československé republiky prohlašuje, že neuznala, neuznává a nikdy neuzná jakýchkoliv převodů a dispozic s majetky, ať movitými či nemovitými, patřícími podle právního stavu ke dni 27. září 1938 československému státu, zemím, okresům, obcím a všem veřejnoprávním institucím na území Československé republiky, pokud tyto převody a dispozice byly provedeny po tomto datu pod tlakem nepřátelské okupace, respektive též mimořádných poměrů politických. Přitom nerozhoduje, zda tyto převody a dispozice mají zevní charakter dobrovolných převodů a zda se staly nebo stanou ve prospěch příslušníků československých nebo příslušníků cizích států. Rovněž nejsou a nebudou uznány jakékoliv převody a dispozice se soukromým majetkem, provedené po 27. září 1938 za okolností shora uvedených.“⁶

Veškerý nepřátelský majetek na území Československé republiky, ať veřejný či soukromý, měl být podle tohoto dekretu zajištěn (§ 2). Co se rozumí nepřátelským majetkem, však dekret nestanovil. Podle důvodové zprávy mělo být přesné určení osobního a věcného obsahu pojmu „nepřátelský majetek“ ponecháno pozdější úpravě.⁷ V přechodném období měla být obligatorně zavedena zatímní správa.⁸

- a) do závodů, podniků a majetkových podstat, které jsou ve vlastnictví, v držbě nebo správě osob státně nespolehlivých,
- b) do závodů, podniků a majetkových podstat opuštěných (§ 3 odst. 1)

Fakultativně mohla být zatímní správa zavedena do hospodářských podniků a závodů, v odborných, zájmových a hospodářských organizacích a ústavech, pokud to vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života (§ 3 odst. 2). Účelem těchto ustanovení bylo dle důvodové zprávy zabránit jakýmkoliv machinacím s uvedeným majetkem. Na místo dosavadního držitele nastupoval jmenovaný zatímní správce, přičemž nerozhodovalo, na jakém základě se držba zakládala.

Bezprostředně po osvobození byl tento dekret nahrazen dekretem prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945, o neplatnosti některých majetkoprávních

⁶ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 7, s.163-164.

⁷ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 7, s.164.

⁸ Pojem přechodné období byl upraven dekretem č. 18/1944 Úř. věst. čsl.

jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.⁹ Tento dekret stejně jako většina poválečných dekretů uváděl do právního života ustanovení Košického vládního programu a podstatně rozšiřoval neurčitá a rámcová ustanovení dekretu č. 2/1945 Úř. věst. čsl.

Podle § 1 tohoto dekretu byly jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkově-právní jednání, ať se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce.¹⁰ Toto ustanovení mělo obecnou platnost, působilo tedy bez ohledu na to, zda účastníky převodů a majetkoprávních jednání byly osoby státně spolehlivé či nespolehlivé ve smyslu dalších ustanovení dekretu.¹¹

Nejvyšší správní soud se ve své judikatuře zabýval klíčovou otázkou, zda dekret tím, že v § 1 odst. 1 prohlásil některé majetkové převody a některá majetkoprávní jednání z doby okupace za neplatné, měl na mysli bezpodmínečnou neplatnost (absolutní neplatnost) těchto převodů a jednání či nikoliv. Kdyby se předmětné ustanovení mělo vykládat v tom smyslu, že tyto převody resp. jednání se za podmínek v § 1 odst. 1 stanovených prohlašují ex lege za bezpodmínečně neplatné, t. j. za neplatné erga omnes, byl by si každý správní úřad, který rozhoduje o zavedení národní správy či konfiskaci zemědělského majetku, musel řešit tuto otázku prejudiciálně, a nemohl by se jí vyhnout ani poukazem na to, že v době jeho rozhodování nebyla ještě vydána norma předvídaná v § 1 odst. 2 dekretu č. 5/1945 Sb. o tom, jakým způsobem mohou být nároky, plynoucí z ustanovení odst. 1 uplatňovány, tedy zejména které úřady nebo soudy jsou povolány o těchto nárocích rozhodovat. Nejvyšší správní soud však nedospěl k názoru, že by v § 1 odst. 1 dekretu č. 5/1945 Sb. byly převody a jednání tam uvedené prohlášeny ex lege za bezpodmínečně neplatné. Pokud se podle něj v § 1 odst. 2 dekretu stanoví, že způsob uplatnění nároků, plynoucích z ustanovení odst. 1 má být upraven zvláštním dekretem, pokud se tak nestalo již tímto dekretem, bylo tím dáno jasně najevo, že neplatnost nenastává již ex lege, že tedy žádný úřad ani soud nemůže z moci úřední prohlásit

⁹ Dekret byl prezidentem republiky podepsán dne 19. května 1945 a dle § 28 odst. 1 nabýval účinnosti dnem jeho vyhlášení, tj. 23. května 1945.

¹⁰ Podle rozhodnutí NSS ze dne 9.4.1947, č.j. 428/45 (Boh. admin. 1592/1947) prohlásil-li § 1 dekretu č. 5/1945 Sb. některé majetkové převody a majetkoprávní jednání z doby nesvobody za neplatné, je toto ustanovení ve své podstatě doplňkem, resp. modifikací soukromoprávních předpisů práva občanského, tedy rovněž normou soukromoprávní, jak ostatně vyplývá i z ustanovení zákona č. 128/1946 Sb. vydaného k provedení dekretu, který rozhodování o návrhu na prohlášení takovýchto převodů, resp. jednání za neplatné odkázal do kompetence řádných soudů, ač o něm mají rozhodnout jen v nesporném řízení.

¹¹ K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 11.1.1947, č.j. 359/46 (Boh. admin. 1518/1947).

převody, resp. jednání tam uvedená za neplatná, nýbrž že je k tomu zapotřebí, aby postižený svůj nárok z tohoto ustanovení plynoucí uplatnil určitým způsobem, jenž teprve má být upraven, a že tedy je zejména ponecháno postiženému na vůli, zda chce tento nárok uplatnit nebo neuplatnit a tedy po případě se spokojit s tím, aby tento převod, resp. toto jednání bylo ponecháno v platnosti. V podstatě tu tedy podle Nejvyššího správní soudu nejde o bezpodmínečnou neplatnost (absolutní neplatnost) těchto převodů a jednání, nýbrž o pouhou jejich nařikatelnost (relativní neplatnost), a to nařikatelnost, kterou je nutné uplatnit způsobem, jež má být teprve určen předvídanou normou pozdější. Dokud tedy dotčený převod, resp. jednání nebude k žádosti oprávněného, uplatněné způsobem, vyhrazeným teprve normě budoucí, prohlášeno za neplatné úřadem, resp. soudem k tomu povoláním, není tento akt neplatný, a proto si ani správní úřad nemůže otázku jeho neplatnosti řešit prejudiciálně, a to ani k námitce osoby, která je legitimována uplatnit nárok na prohlášení převodu (jednání) za neplatný. Opačný názor by vedl podle Nejvyššího správního soudu k absurdním důsledkům, neboť by připouštěl, aby si oprávněný v cestě prejudiciálního řešení vymohl prohlášení majetkového převodu za neplatný, nárok sám by však způsobem v § 1 odst. 2 předvídaném nakonec nikdy neuplatnil, takže by např. mohl docílit osvobození zemědělského majetku z konfiskace, majetek ten by však i nadále zůstal ve vlastnictví osoby národnosti německé.¹²

Majetek osob státně nespolehlivých se podle dekretu č. 5/1945 Sb. dával pod národní správu (§ 2 odst. 1). Tento dekret tedy ještě neodnímal vlastnické právo, pouze široce omezoval vlastníka v jeho výkonu.¹³ Za majetek osob státně nespolehlivých se považoval též majetek těmito osobami převedený po 29. září 1938, s výjimkou případů, kdy nabyvatel nevěděl, že jde o takový majetek (§ 2 odst. 2). Národní správa měla být zavedena rovněž do všech podniků i do všech majetkových podstat, kde to vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života, zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných nebo takových, které jsou v držbě, správě, nájmu

¹² Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 9.4.1947 č.j. 428/45 (Boh. admin. 1592/1947). Nutno ovšem dodat, že oprávněnému (původní převodce), jehož majetek byl na základě nařikatelného právního úkonu dán pod národní správu či konfiskován jako majetek jiné osoby (původního nabyvatele), jeho nárok zůstával zachován i proti nástupci původního nabyvatele (státu). Srov. i nálezný NSS z 11. ledna 1947, č. 359/46 (Boh. admin. 1518/1947). Jiný názor ohledně výkladu § 1 dekretu zastává Nejvyšší soud České republiky, dle něhož majetkoprávní jednání, týkající se soukromého majetku, je nutno přímo z ustanovení § 1 odst. 1 dekretu č. 5/1945 Sb. považovat za neplatné a tedy už dnem účinnosti citovaného dekretu měl původní vlastník (a po jeho smrti jeho právní nástupci) nárok na tento majetek, k jehož přechodu na bývalou Německou říši došlo z důvodů rasové perzekuce. Blíže viz rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 20.2.2001 č.j. 28 Cdo1746/99 Sb.

¹³ Srov. J. HURDÍK, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 76-77.

nebo pachtu osob státně nespolehlivých (§ 3). Ustanovení § 3 tedy umožňovalo dát pod národní správu i majetek osob státně spolehlivých, a to pokud to vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života.¹⁴

Nejvyšší správní soud konstantně vykládal výše uvedená ustanovení dekretu tak, že pro otázky, zda jde o majetek spadající pod národní správu, dekret uznává za majitele toho, kdo jím v době, kdy dekret nabyl účinnosti, byl, ať již jím byl od doby před 29. zářím 1938 nebo se jím stal na základě převodu teprve po této době.¹⁵ Pokud nešlo o případ dle § 2 odst. 2 či § 3 dekretu zavedení národní správy dle § 2 odst. 1 dekretu se tedy nevztahovalo na bývalý majetek osob státně nespolehlivých, který tyto osoby pozbyly přede dnem 23. května 1945. Pokud jde o ustanovení § 2 odst. 2 dekretu, vyslovil Nejvyšší správní soud ve svém nálezu právní názor, že majetek, který byl převeden po 29. září 1938 osobou státně nespolehlivou na osobu státně spolehlivou a u něhož nabyvatel věděl, že jde o takový majetek, spadá pod národní správu podle citovaného ustanovení jako majetek nabyvatelův (tedy jako majetek osoby státně spolehlivé), nikoli jako majetek převodcův (tedy majetek osoby státně nespolehlivé).¹⁶

Nejvyšší správní soud ve své judikatuře dále konstatoval, že § 1 dekretu na straně jedné a § 2 tohoto dekretu na straně druhé jsou normami vzájemně na sobě nezávislými, z nichž každá upravuje samostatně svou vlastní materii, odlišnou od materie druhého ustanovení. Disposice § 2 o národní správě nemá proto podle něj žádnou souvislost ani s neplatností majetkových převodů, upravenou v § 1 odst. 1, ani s uplatněním nároků, plynoucích z této neplatnosti, upravených v § 1 odst. 2. Majetkový převod, k němuž došlo v době podle § 1 rozhodné, tedy byl neplatný, byl-li sjednán pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce. Bylo zcela lhostejné, byly-li osoby převod sjednávající nebo jedna z nich osobami státně spolehlivými či nikoliv. Pod národní správu podle § 2 naopak spadal určitý majetek, pokud jeho majitel v době nabytí účinnosti dekretu byl buď osobou státně nespolehlivou nebo sice státně spolehlivou, ale věděl, že na sebe převedl majetek osoby státně nespolehlivé. V obou těchto případech bez ohledu na to, jakým způsobem majitel majetek nabyl, tedy i tehdy, jestliže se nabytí v rozhodné době nestalo za podmínek § 1, a nebylo je proto možné uznat podle tohoto

¹⁴ Zcela vágní charakter tohoto ustanovení dával národním výborům možnost zavést národní správu v podstatě kdekoliv. Srov. B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 18.

¹⁵ K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 11.1.1947, č.j. 359/46 (Boh. admin. 1518/1947) či rozhodnutí ze dne 19.4.1947, č.j. 158/46 (Boh. admin. 1604/1947)

¹⁶ Majetkový převod tedy nebyl v tomto případě považován za neplatný. K tomu srov. rozhodnutí NSS č.j. 160/46 (Boh. admin. 1605/1947).

ustanovení za neplatné. Naproti tomu pod národní správu nespadal majetek, jestliže nabyvatel byl osobou státně spolehlivou a nevěděl, že při majetku převedeném na něj po 29. září 1938 jde o majetek osoby státně nespolehlivé, a to i kdyby došlo k majetkovému převodu za podmínek uvedených v § 1, tedy k neplatnému majetkovému převodu.¹⁷

Vedle fyzických osob se tento dekret vztahoval i na osoby právnické. Za státně nespolehlivé se považovaly ty právnické osoby, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým či nacistickým účelům (§ 5).

Právní jednání majitelů, držitelů a správců majetků, spadajících pod národní správu, týkající se podstaty těchto majetků a provedená po účinnosti dekretu, tedy po 23. května 1945, byla prohlášena za neplatná (§20 odst.1). Dosavadní majitelé, držitelé a správci majetků pod národní správu daných, byli zároveň povinni zdržet se jakéhokoliv zásahu do jednání národního správce (§ 20 odst. 2). Národní správce byl povinen spravovat majetek daný pod národní správu s péčí řádného hospodáře, a byl oprávněn a povinen učinit všechna opatření, jichž je k řádné správě zapotřebí. Národní správce odpovídal za škodu, která vzešla zanedbáním jeho povinností (§ 21).

S ohledem na výše uvedené se brzy objevil problém, zejména u právnických osob, zda vůbec a pokud ano, v jakém rozsahu, byla zachována působnost dosavadních majitelů (statutárních orgánů právnických osob). Tento problém souvisel i s otázkou, zda je dosavadní majitel oprávněn podat proti rozhodnutí příslušného národního výboru o zavedení národní správy odvolání. Některé národní výbory toto právo dosavadním statutárním orgánům právnických osob, jejichž majetek byl dán pod národní správu, upíraly s odůvodněním, že dle § 20 odst. 1 dekretu jsou právní jednání majitelů, držitelů a správců majetků, spadajících pod národní správu, týkající se podstaty těchto majetků a provedená po účinnosti dekretu, tedy po 23. května 1945, neplatná. Z toho pak vyvozovaly zcela absurdní závěr, že odvolání proti rozhodnutí národního výboru o

¹⁷ K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 11.1.1947, č.j. 359/46 (Boh. admin. 1518/1947): „...toto posléze uvedené ustanovení (§ 2), dávajíc v 1. odstavci pod národní správu majetek osob státně nespolehlivých, má zde na mysli jen ony osoby státně nespolehlivé, které jako majitele zastihl citovaný dekret při nabytí své účinnosti, necht' již byly majiteli před 29. zářím 1938 nebo se jimi staly po této době, třeba způsobem podle § 1 neplatným, nikoli však ony osoby státně nespolehlivé, které před účinností dekretu převedly svůj majetek způsobem podle § 1 neplatným na osoby státně spolehlivé, jelikož v době, kdy dekret nabyl účinnosti, jeví se již jako majitelé osoby státně spolehlivé (byť i neplatně). Že tomu tak jest, plyne zejména již z toho, že pro majetek osob státně nespolehlivých, které jej převedly po 29. září 1938 a jež tedy dekret nezastihl již jako majitele, jest dáno zvláštní ustanovení v § 2, odst. 2, jež praví, že za majetek osob státně nespolehlivých se považuje též majetek těmito osobami převedený po 29. září 1938, leč by nabyvatel nebyl věděl o tom, že jde o takovýto majetek.“

zavedení národní správy může podat jménem dotčené právnické osoby, jejíž majetek byl dán do národní správy, pouze národní správce.

Nejvyšší správní soud ve svém nálezu konstatoval, že společným znakem ustanovení § 2 a § 3 je, že se národní správa dotýká jen majetkových hodnot, neboť v § 2 se uvádí, že se pod národní správu dává majetek osob tam uvedených, a v § 3 se pak ukládá zavést národní správu do podniků (závodů) a do všech majetkových podstat, kdežto personalita majitele těchto majetkových hodnot zůstává obsahem těchto ustanovení nedotčena. Tato personalita majitele zůstává nedotčena i ustanovením § 20, jež upravuje účinky národní správy na právní postavení majitele. Podle Nejvyššího správního soudu je z okruhu působnosti národního správce dle § 21 odst. 1 dekretu zjevné, že jednání národního správce, do něhož podle § 20 odst. 2 dekretu není majiteli dovoleno zasahovat, je nutné rozumět jen ta jednání, která směřují k výkonu řádné správy majetku, jak ji má ustanovení § 21 na mysli. Tím však jsou zároveň účinky národní správy, pokud oklešťují právní postavení majitele majetku, postiženého národní správou, zcela vyčerpány. Vzhledem k jejich obsahu, zaměřenému jedině na majetkové hodnoty, dané pod národní správu, bude se situace majitele osoby právnické, jejíž majetek je postižen národní správou, jevit tak, že zavedením národní správy nejen nezaniká její právní existence, nýbrž že trvá i nadále působnost jejího statutárního orgánu, který tvoří její vůli a je oprávněn ji zastupovat navenek při těch (právních) jednáních, jež se nedotýkají okruhu působnosti, vyhrazené dekretem o národní správě národnímu správci. Jedním z těchto jednání, kdy může statutární orgán právnické osoby vystupovat nezávisle na národním správci či dokonce proti jeho vůli, je podle Nejvyššího správního soudu právě podání odvolání proti zavedení národní správy na majetek dotčené právnické osoby.¹⁸

Tento dekret, na rozdíl od výše zmíněného dekretu č. 2/1945 Úř. věst. čsl. již blíže vymezoval pojem „osoby státně nespolehlivé“,¹⁹ za které měly být považovány osoby národnosti německé a maďarské bez výjimky (§ 4 písm. a)). Kromě nich i osoby, které vyvíjely činnost, směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, dále osoby které k takové činnosti podněcovaly nebo záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty. U této druhé kategorie osob se tedy vyžadoval úmysl. Mělo jít zejména o členy Vlajky, Rodobrany, Úderných oddílů

¹⁸ K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 14.5.1947, č.j. 530/46 (Boh. admin. 1629/1947).

¹⁹ K tomu srov. zejména J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 290.

Hlinkovy gardy, vedoucí funkcionáře Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu české mládeže, Hlinkovy slovenské ľudové strany, Hlinkovy gardy, Hlinkovy mládeže, Národní odborné ústředny zaměstnanecké, Svazu zemědělství a lesnictví, Německo-slovenské společnosti a jiných fašistických organizací podobné povahy (§ 4 písm. b). Výčet fašistických organizací byl pro potřeby tohoto dekretu pouze demonstrativní.

Osobami národnosti německé nebo maďarské se rozuměly ty osoby, které se při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti (§ 6).²⁰ Podle judikatury Nejvyššího správního soudu si vymezil dekret č. 5/1945 Sb. v § 6 pro účely národní správy rozsah i obsah pojmu německé národnosti určitými objektivními znaky, a lze pak za osoby německé národnosti ve smyslu a pro potřeby dekretu č. 5/1945 Sb. uznat jen osoby, v nichž jsou uskutečněny objektivní znaky, která pro vymezení pojmu německá národnosti vytýčilo ustanovení § 6 dekretu. Jedním z těchto znaků, jež podle § 6 mohou určitě osobě vtisknout povahu osoby německé národnosti, je skutečnost, že se tato osoba přihlásila k německé národnosti. Pokud však z přihlášení k německé národnosti nelze dovodit, že se jím přihlášená osoba stala členem národní skupiny nebo útvaru nebo politické strany, sdružující osoby německé národnosti, neuznává uvedené ustanovení za objektivní znak pro určení národnosti jakékoli přihlášení k německé národnosti, nýbrž jen takové, které se stalo při sčítání lidu od roku 1929. Pouhé přihlášení osoby k německé národnosti bez výše uvedených kvalifikovaných znaků tedy samo o sobě pro zařazení pod pojmy osoby německé národnosti a osoby státně nespolehlivé nepostačovalo.²¹

²⁰ Všeobecné sčítání lidu se po roce 1929 uskutečnilo jen v roce 1930. V Sudetech proběhlo sčítání lidu i v roce 1939. Ohledně sčítání lidu v roce 1930 vydala vláda v červnu 1930 vládní nařízení č. 86/1930 Sb., o sčítání lidu v roce 1930. Dle § 21 odst. 2 tohoto vládního nařízení platilo, že národnost se zapisuje zpravidla podle mateřského jazyka. Jinou národnost, než pro kterou svědčí mateřský jazyk, lze zapsat jen tehdy, jestliže sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani ve své rodině ani v domácnosti a úplně ovládá řeč oné národnosti. Židé mohli však vždy přiznat národnost židovskou. V § 22 odst. 2 vládního nařízení pak bylo výslovně stanoveno: „Zapsati smí se jen jedna národnost. Přizná-li někdo národnosti dvě nebo žádnou, zapíše se národnost podle mateřského jazyka.“ Národnost dětí do 14 let se řídila podle vládního nařízení národností jejich rodičů. Pokud rodiče byli různé národnosti, podle národnosti toho z nich, kdo se o ně stará. Pokud se starali oba nebo naopak žádný z nich a ve sporných případech, rozhodovala národnost otce a u nemanželských dětí národnost matky. K sčítání lidu za první republiky srov. např. V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, s. 80-81. K sčítání lidu a pojetí národnosti srov. i V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 92.

²¹ K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 15.2.1947, č.j. 24/46 (Boh. admin. 1550/1947).

Při stížnosti osoby státně spolehlivé proti zavedení národní správy na celý majetek ve spoluvlastnictví více osob Nejvyšší správní soud dovedl, že národní správu podle § 2 až 6 dekretu č. 5/1945 Sb. nelze zavést do celého podniku, tedy i na spoluvlastnické podíly a práva osob státně spolehlivých, jen proto, že je podnik ve spoluvlastnictví jednak osob státně nespolehlivých, jednak osob státně spolehlivých a většina spoluvlastníků je státně nespolehlivá. Majetek osob státně spolehlivých může být podle Nejvyššího správního soudu dotčen národní správou jen pokud (i) tento majetek osoba státně spolehlivá nabyla po 29. září 1938 a věděla, že jde o majetek osoby státně nespolehlivé, nebo (ii) zavedení národní správy na majetek osoby státně spolehlivé je vyžadováno ohrožením plynulého chodu výroby a hospodářského života, zejména za předpokladů v § 3 příkladmo uvedených (zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných nebo takových, které jsou v držbě, správě, nájmu nebo pachtu osob státně nespolehlivých). Tím však jsou možnosti zavedení národní správy podle uvedených ustanovení na majetek osob státně spolehlivých vyčerpány, a nelze proto uznat, že na základě těchto ustanovení lze zavedením národní správy do určité majetkové podstaty postihnout i majetkovou účast osoby státně spolehlivé jen z toho důvodu, že ostatní majetková účast - byť i většinou - patří osobám státně nespolehlivým.²²

Osoby německé či maďarské národnosti mohly žádat o vynětí svého majetku z národní správy a o jeho vrácení, pokud šlo o dělníky, rolníky, živnostníky, drobné a střední podnikatele, úředníky, příslušníky volných povolání a osoby v podobném sociálním postavení, resp. jejich dědice, a jestliže mohly hodnověrně prokázat, že byly obětí politické nebo rasové perzekuce a zůstaly věrné demokraticko-republikánské státní myšlence Československé republiky (§24).²³

Národní správa měla být zrušena, jakmile pominou důvody, pro které byla zavedena (§ 11). K zrušení byl příslušný orgán, který ji zavedl. Slovy úředních vysvětlivek k tomuto dekretu: „Jestliže pak taková osoba podle dekretu o státním občanství bude československým státním občanem, bude to (není-li jiný důvod pro zavedení národní správy) nepochybně důvodem ke zrušení národní správy podle § 11.“²⁴ Podle povahy podniku a počtu zaměstnanců byly příslušné k zavedení národní správy místní, okresní či

²² K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 28.2.1947, č.j. 298/46 (Boh. admin. 1557/1947).

²³ Příslušníci německé a maďarské buržoazie, šlechty a jiných vyšších tříd tedy neměli nárok na vyjmutí majetku z národní správy, i když byli schopni hodnověrně prokázat, že byli obětí politické nebo rasové perzekuce a zůstali věrní demokraticko-republikánské státní myšlence Československé republiky. Benešovy představy o propojení národní a sociální revoluce jsou v tomto ustanovení zakotveny přímo v krystalické podobě. To, že se ve skutečnosti jednalo o zcela nepatrnou skupinu osob, na tomto závěru nemůže nic změnit.

²⁴ Nové zákony a nařízení, roč. 7 (1945), I. s. 234.

zemské národní výbory, popřípadě resortně příslušné ministerstvo (§ 7). V případě nebezpečí z prodlení, zvláště šlo-li o podnik opuštěný, nebo pokud osoby státně nespolehlivé zasahovaly do majetku nebo podniku, byly okresní národní výbory oprávněny i přes svou věcnou nepříslušnost jmenovat zatímního národního správce, a to až do rozhodnutí příslušného orgánu o zavedení národní správy (§ 9). Rozhodnutí o zavedení a zrušení národní správy, o ustanovení a odvolání národních správců muselo být vždy vydáno písemně. Opis rozhodnutí bylo nutné doručit příslušnému zemskému národnímu výboru (§ 14).²⁵

Podle judikatury Nejvyššího správního soudu byla národní správa podle dekretu č. 5/1945 Sb. institucí, kterou zákonodárce uvedl v život výlučně z důvodů veřejného zájmu. Ochrana těchto zájmů přitom vybočuje z právní sféry individuálních nároků jednotlivců a je svěřena právním řádem jen orgánům vnitřní správy. Proto na zavedení národní správy do určitého majetku neměla žádná osoba právní nárok. To platí ovšem nejen pro osoby třetí, ale i pro majitele majetku, který může být postižen národní správou. Majitel majetku i třetí osoby tedy mohou pouze upozornit příslušný národní výbor na to, že je zde majetek, do něhož by z důvodů veřejného zájmu měla být národní správa zavedena.²⁶ K povaze národní správy se vyjádřil i Ústavní soud České republiky při rozhodování restitučních sporů. Dle jeho stanoviska národní správu nelze považovat za převzetí věci státem ve smyslu ustanovení § 6 odst. 2 zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, neboť tato instituce plnila pouze funkci prostého zajišťovacího opatření, které znamenalo omezení užívání a disponování s takto postiženým majetkem.²⁷

Národním správcem měla být jmenována pouze osoba s patřičnými odbornými a praktickými znalostmi, mravně bezúhonná a státně spolehlivá, zpravidla některý ze schopných zaměstnanců dotyčného závodu (§ 16).²⁸ Národním správcem neměl být pokud možno ustanoven ani dlužník ani věřitel podniku (závodu) nebo majetkové podstaty, ledaže příslušný národní výbor důvodně rozhodl jinak. Před nastoupením úřadu

²⁵ Na základě tohoto rozhodnutí provedl z moci úřední: a) u nemovitostí příslušný soud knihovní zápis poznámky národní správy v pozemkových knihách; b) u horních oprávnění příslušný soud, resp. úřad zápis poznámky národní správy v horních knihách, resp. záznamech; c) u podniků (závodů) zapsaných do obchodního (společensvévního) rejstříku, příslušný soud zápis poznámky národní správy do obchodního (společensvévního) rejstříku.

²⁶ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 16.9.1947, č.j. 118/47 (Boh. admin. 1693/1947).

²⁷ Nález ÚS ČR z 25.4.1995 publikovaný pod č. 21/1995 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

²⁸ U menších majetků, drobných podniků a menších živnostenských provozoven mohl být ustanoven jediný správce pro více podniků, resp. majetkových podstat. Vyžadoval-li to rozsah národní správy, mohl příslušný národní výbor ustanovit za národního správce až ščlenný sbor, který řídil správu podle zásad většiny.

skládal národní správce před orgánem, který ho ustavil, slib, že bude plnit svědomitě své povinnosti s péčí řádného hospodáře v souladu s hospodářskými, národními a jinými veřejnými zájmy. Při výkonu své funkce měli národní správci postavení veřejných orgánů ve smyslu § 68 trestního zákona. Národní správce byl povinen skládat o svém hospodaření účty orgánu, který ho ustavil, a podávat mu kdykoliv potřebné nebo vyžádané zprávy a vysvětlení. K opatřením, která nenáležela k obyčejnému hospodaření, jakož i ke všem jednáním zvláštní důležitosti, k pronájmu nebo propachtování, k zápůjčkám, ke knihovnímu zatížení, k likvidaci apod., potřeboval národní správce svolení orgánu, který ho ustavil. Tento orgán byl zároveň povinen dohlížet na to, jak národní správce hospodaří. Národní správce byl povinen se jeho směrnicemi řídit. Národní správce měl nárok na náhradu hotových výdajů a na odměnu, jejíž výši určoval orgán, který ho ustavil. Tyto náklady nebyly hrazeny z veřejných zdrojů, ale šly k tíži spravované podstaty.

Všeobecné směrnice a jednací řád pro národní správce vydala 18. června 1945 společně ministerstva průmyslu, výživy, vnitřního obchodu, zahraničního obchodu, zdravotnictví a zemědělství. Směrnice a jednací řád stanovily jednotný postup při zavádění národních správ, práva a povinnosti národních správců při vedení podniku, označení firmy apod. Také upravovala výši platů zaměstnanců a odměn národních správců a otázky jejich nemocenského a penzijního pojištění.²⁹

Příslušný zemský národní výbor mohl, vyžadoval-li to veřejný zájem, změnit z moci úřední rozhodnutí okresního národního výboru nebo místního národního výboru o zavedení správy nebo o jmenování národních správců a učinit jiná opatření (§10 odst. 1). Podle nálezu Nejvyššího správního soudu tuto pravomoc nesvěřuje ustanovení § 10 zemskému národnímu výboru bezvýhradně, nýbrž za výslovného předpokladu, že opatření, jímž se zemský národní výbor míní odchýlit od opatření příslušných místních nebo okresních národních výborů, vyžaduje veřejný zájem. Tento veřejný zájem je proto podle něj faktorem, zakládajícím věcnou příslušnost zemského národního výboru, a současně pak ovšem i elementem, odůvodňujícím věcnou správnost provedeného opatření.³⁰

²⁹ K roli národních správců blíže viz V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 61-62; B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 16 a J. HURDÍK, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 76.

³⁰ K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 3.11.1947, č.j. 775/47 (Boh. admin. 1746/1947).

Proti rozhodnutí národního výboru o zavedení národní správy bylo přípustné odvolání.³¹ Odvolání nemělo odkladný účinek. Konečné rozhodnutí, jak bylo již výše uvedeno, podléhalo přezkumu Nejvyššího správního soudu. Osobám, které skutečně byly národnosti německé či maďarské ve smyslu § 4 a § 6 dekretu, mohl být však Nejvyšší správní soud prospěšný jen potud, pokud šlo o právní korektnost postupu.³² Ústavní listina z roku 1920 stanovila, že soukromé vlastnictví lze omezit jen zákonem (§ 109 odst. 1). Tato podmínka byla okamžikem provedení ratihabice dekretů splněna.

Dekret rovněž umožňoval, aby majetek daný pod národní správu, který patřil dělníkům, rolníkům, živnostníkům, drobným a středním podnikatelům, úředníkům, příslušníkům volných povolání a osobám v podobném sociálním postavení a jehož pozbyly v důsledku národní, politické nebo rasové perzekuce, pokud nešlo o osoby německé či maďarské národnosti či jiné osoby státně nespolehlivé, byl vyňat z národní správy a ihned vrácen dřívějším majitelům, resp. jejich dědicům (§24 odst. 1).³³ Ostatní majetek měl zůstat pod národní správou až do nové zákonodárné úpravy. Sociální, hospodářská a právní diskriminace české buržoazie je z těchto ustanovení rovněž více než zřejmá a je rovněž plně v souladu s Benešovými názory o propojení národní a sociální revoluce. O možnosti vrácení či nevrácení majetku odňatého za války Němci a daného po válce pod národní správu tedy u českých osob rozhodoval podle dekretu č. 5/1945 Sb. primárně jejich sociální status, nikoliv rozsah odňatého majetku.

Způsob uplatnění nároků, plynoucích z neplatnosti majetkových převodů a majetkově-právních jednání měl být dle § 1 odst. 2 dekretu upraven zvláštním dekretem prezidenta republiky, pokud se tak nestalo již tímto dekretem. Zvláštní dekret do konce října 1945 vydán nebyl. K provedení § 1 odst. 2 dekretu č. 5/1945 Sb. byl vydán dne 16. května 1946 zákon č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzházejících.

³¹ Proti rozhodnutí místního národního výboru bylo přípustné odvolání k okresnímu národnímu výboru, který rozhodoval s konečnou platností (§ 25 odst. 1). Proti rozhodnutí okresního národního výboru jako první instance bylo přípustné odvolání k zemskému národnímu výboru (§ 25 odst. 2). Podle nálezu NSS ze dne 14.5.1947, č.j. 530/46 (Boh. admin. 1629/1947), rozhodnutí zemského národního výboru, vydané ve věcech národní správy podle § 25 odst. 2 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. jako stolicí odvolací, je v pořadí stolicí správních konečné. NSS při absenci podrobné úpravy této otázky v dekretu č. 5/1945 Sb. vyšel z čl. 8 organizačního zákona č. 125/1927 Sb., který v odst. 2 stanoví, že z rozhodnutí zemského úřadu jakožto odvolacího není další odvolání přípustné.

³² Blíže viz V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech, in: Studie o sudetoněmecké otázce, s. 193n.

³³ Obnovení vlastnického práva k majetku, který byl vrácen podle § 24 dekretu č. 5/1945 Sb., nevyžadovalo uplatnění restitučního nároku u soudu. K tomu srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 19.8.1999 č.j. 24 Cdo 1212/98.

V § 1 tento zákon prohlašoval jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkově-právní jednání, ať se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, za neplatné, pokud k nim došlo po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo politické perzekuce, ledaže ten, na koho majetek přešel nebo kdo uzavřel jiné majetkově-právní jednání, je osoba státně spolehlivá a bude prokázáno, že k majetkovému převodu nebo k jinému majetkově-právnímu jednání došlo za přiměřenou úplatu buď z podnětu původního vlastníka (oprávněného) nebo v převážném jeho zájmu. Stejně nároky jako z majetkových převodů neplatných podle § 1 mohly být uplatněny podle § 2 tohoto zákona i u majetkových přechodů provedených po 29. září 1938 neplatným právním předpisem (§ 15)³⁴ nebo jakýmkoliv způsobem, zejména úředním výrokem, na základě takového předpisu anebo jinak výrokem soudním nebo úředním, který bude jako výrok z doby nesvobody zrušen nebo změněn. To platilo přiměřeně o jiných zásazích do majetku, provedených takovými neplatnými předpisy nebo na jejich základě anebo takovými soudními nebo úředními výroky.

Nárok příslušel tomu, kdo neplatným převodem pozbyl věci (práva) nebo kdo jiným neplatným majetkově-právním jednáním byl poškozen, anebo jejich právním nástupcům. Byla-li oprávněna osoba státně nespolehlivá, příslušel nárok státu jako majetek konfiskovaný podle dekretu prezidenta republiky ze dne 25. října 1945, č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fonděch národní obnovy. Nárok směřoval proti tomu, kdo věci (práva) neplatným převodem nabyt nebo kdo měl z jiného neplatného majetkově-právního jednání prospěch, anebo proti jejich právním nástupcům, pokud právní nástupce, který nebyl osobou státně nespolehlivou, neprokázal, že nevěděl ani nemusel vědět, že k majetkovému převodu anebo k jinému majetkově-právnímu jednání, z něhož se nárok odvozuje, došlo pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce (§ 4).

Nárok dle zákona spočíval zejména v nároku na vrácení věci (práva) nebo na jiné navrácení v předešlý stav, a nebylo-li to dobře možné anebo neměl-li ten, komu nárok přísluší, zájem na vrácení věci (práva) nebo na jiném navrácení v předešlý stav, měl nárok na peněžitou náhradu ve výši obecné ceny. Vrácení věci (práva) nebo jiné navrácení v předešlý stav mělo být považováno za nikoliv dobře možné i tehdy, když by

³⁴ Neplatnými právními předpisy se dle § 15 zákona rozuměly předpisy, které v rozporu s československou ústavou a zákony ji měnícími a doplňujícími provedly nebo umožnily zásahy do majetku Československé republiky a osob vydaných národní, rasové nebo politické perzekuci. Seznam předpisů, kterých se neplatnost týká, vyhlášovalo ministerstvo spravedlnosti v Úředním listě a v dohodě s pověřenectvem pro soudnictví v Úředním vestníku.

tím byly ohroženy důležité veřejné zájmy. Pokud ministerstvo spravedlnosti prohlásilo v dohodě s věcně příslušným ministerstvem, na Slovensku rovněž v dohodě s příslušnými pověřenectvy, že důležité veřejné zájmy by byly ohroženy, byly tím strany i soud vázány. V případech zvláštního zřetele hodných se mohla poskytnout peněžitá náhrada také tehdy, pokud se měly vrátit věci, kterých ten, proti komu nárok směřoval, nezbytně potřeboval pro sebe, svou rodinu a svou domácnost a bez kterých se ten, komu nárok přísluší, mohl slušně obejít (§ 6).³⁵ Ten, kdo nárok uplatňoval, byl povinen vrátit všechno, co z neplatného majetkového převodu nebo z jiného majetkově-právního jednání obdržel, a nemohl-li to dobře vrátit, byl povinen za to poskytnout přiměřenou náhradu (§ 7).³⁶

Nárok se promlčoval ve lhůtě tři let ode dne, kdy zákon nabyl účinnosti.³⁷ Pokud však šlo o nárok vyplývající ze zrušení nebo ze změny soudního nebo úředního výroku (§ 2), promlčoval se nárok až ve třech letech od právní moci rozhodnutí, které předmětný soudní nebo úřední výrok zrušilo nebo změnilo (§ 8). O nárocích měly rozhodovat

³⁵ Podle rozhodnutí Krajského soudu v Bratislavě ze dne 30.6.1949 č.j. R II 201/49 (publikováno pod č. 148/1949) v restitučním řízení dle zákona č. 128/1946 Sb. není povinností navrhovatele, aby místo vrácení věci žádal peněžitou náhradu podle § 6 zákona. Proto pokud odpůrce má zájem na tom, aby mu věc byla ponechána za peněžitou náhradu, musí toto v řízení navrhnout a ve své obraně uvést a odůvodnit, že jde o případ zvláštního zřetele hodný. Pokud tak neučiní, soud není oprávněn uložit navrhovateli požadovat místo vydání věci peněžitou náhradu.

³⁶ Podle rozhodnutí Krajského soudu v Ostravě ze dne 8.4.1949 č.j. R III 97/49 (publikováno pod č. 70/1949) zaplatil-li ten, kdo nabyt nemovitosti neplatně ve smyslu § 1 a 2 zákona č. 128/1946 Sb. a § 1 dekretu č. 5/1945 Sb., hypotekární dluh na ní váznoucí, je restituent, jemuž se nemovitost vrací, povinen nahradit odpůrci podle § 7 zákona to, co bylo zapláceno na úhradu hypotekárního dluhu a jeho příslušenství, nikoliv však i úroky ze zaplacených částek.

³⁷ Zákon nabyt účinnosti dne 17.6.1946. Lhůta tedy uplynula dne 17.6.1949. Podle rozhodnutí Krajského soudu v Praze ze dne 6.9.1949 č.j. R XIX 128/1949 (publikováno pod č. 233/1949) tříletá lhůta podle § 8 zák. č. 128/1946 Sb. je lhůtou prekluzivní a nikoliv promlčecí. K tomu, zda byla zachována, proto přihlíží soud z úřední povinnosti. Opačné stanovisko zaujal Ústavní soud České republiky, dle něhož je lhůta podle ustanovení § 8 zákona č. 128/1946 Sb. ve své podstatě lhůtou procesní, nikoli prekluzivní. Ústavní soud se k povaze této lhůty vyjádřil v rámci rozhodování restitučních sporů. Dle jeho závěru nelze přičítat k tíži restituenta, že nebyl podán návrh k soudu podle § 10 zák. č. 128/1946 Sb. (návrh na zrušení národní správy podle § 24 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. podán byl), když lhůta k tomuto podání přesáhla den 25. 2. 1948. Z nepodání tohoto návrhu dle ÚS nelze dovozovat, že nesplnil zákonem stanovenou povinnost. Pro změnu politického režimu po únoru 1948 bylo podle Ústavního soudu již úplně zbytečné žalobu na vrácení nemovitostí podávat. I soudní řízení o podaných žádostech byly soudy přerušeny a k dalšímu řízení již nedošlo. Blíže viz náleží ÚS ČR z 9.12.1998 publikovaný pod č. 152/1998 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Srov. i náleží ÚS ČR z 2.2.1998 publikovaný pod č. 18/1999 Sbírky nálezů a usnesení ÚS, dle něhož nelze stěžovateli přičítat k tíži jeho zpětvzetí návrhu podle zák. č. 128/1946 Sb. pod tlakem politické perzekuce. V roce 2004 Ústavní soud toto své stanovisko ještě zmínil, když konstatoval, že restituci podle zákona č. 87/1991 Sb. lze pokládat za možnou, i když nebyl dodržen postup předepsaný dekretem prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., případně zákonem č. 128/1946 Sb., neboť tyto předpisy se týkaly poválečných restitucí. Nelze proto přičítat k tíži oprávněné osoby, že neuplatnila nárok podle zákona č. 128/1946 Sb. Blíže viz náleží ÚS ČR z 16.3.2004 publikovaný pod č. 40/2004 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

soudy.³⁸ Pokud zákon nestanovil výslovně pro některé otázky jinak, platilo pro řízení ustanovení nesporného soudního řízení. Pro rozhodnutí o nároku byl příslušný okresní soud, u kterého měla osoba, proti níž nárok směřoval, svůj obecný soud, anebo podle volby oprávněného okresní soud, v jehož obvodu se nacházela věc, o jejíž vrácení šlo (§ 10). Soud měl s účastníky jednat zpravidla ústně a působit při tom k tomu, aby se dohodli po dobrém (§ 11).

Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. byl ze všech dekretů této skupiny nejméně individualizovaným opatřením. Vycházel plně z principu kolektivní odpovědnosti osob německé a maďarské národnosti a vztahoval se tedy na všechny osoby německé a maďarské národnosti bez rozdílu: na příslušníky SS stejně jako na příslušníky Československé armády německé národnosti. Přes naléhavou potřebu zajistit majetek v době poválečného chaosu a prozatímnost národní správy šlo o opatření jen stěží ospravedlnitelné. Nutno podotknout, že obecná povaha tohoto dekretu s Benešovými názory v souladu nebyla. Prezident Beneš vždy během druhé světové války vycházel z toho, že se poválečné řešení německé otázky nebude týkat demokratických Němců, kteří zůstali republice věrni. V tomto ohledu jeho představy naplněny nebyly. Jak však ještě v příštích kapitolách uvidíme, i jeho názory na úpravu vztahu mezi Čechy a Němci se po pod tlakem veřejného mínění a Národní fronty po válce značně radikalizovaly, a tak žádným zásadním způsobem vydání tohoto paušálního dekretu neodporoval.

Dekret byl původně koncipován jako celostátní zákonodárný akt. Teprve po zjištění, že se v tomto případě nepodařilo dosáhnout souhlasu Slovenské národní rady, byla z úvodní věty vypuštěna slova „a v dohodě se Slovenskou národní radou“.³⁹ SNR si

³⁸ Pokud byla podána žádost o restituci majetku podle zák. č. 128/1946 Sb. řádně a včas, ale po padesáti letech již nebylo možné zjistit, zda a jak o této žádosti soud rozhodl, což byl poměrně častý případ (soudy se v padesátých letech s archivací spisů u restitučních věcí příliš neobtěžovaly), dospěl Nejvyšší soud České republiky k závěru, že v případě, že nebudou zjištěny zákonné překážky, které bránily restituci majetku, je nutné vycházet z toho, že této žádosti bylo vyhověno. Účinky restituce pak nastaly ex tunc, tedy k okamžiku přechodu majetku dle neplatného majetkového převodu. Blíže viz rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 19.8.1999 č.j. 24 Cdo 1212/98.

³⁹ Srov. zejména zápis ze schůze vlády ze dne 17. května 1945 publikovaný in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, dok. č. 3.2, s. 244-247, na kterém náměstek předsedy vlády Ursíny českým členům vlády oznámil, že měl spolu s náměstkem předsedy vlády Širokým jednání v Bratislavě se SNR o osnově dekretu a že SNR nesouhlasí s vydáním dekretu jako předpisu celostátního charakteru. SNR měla zásadní námitky proti ustanovení § 1 dekretu, a proto navrhovala, aby se věc upravila zvlášť pro české země a zvlášť pro Slovensko. Autorita SNR by dle názoru SNR zvlášť utrpěla, kdyby se tento problém řešil celostátním dekretem. Kromě § 1 SNR byly pro SNR sporné i otázky spojené s tím, co se má stát s podniky, které se dostaly do německých nebo slovenských rukou, a jaká bude pravomoc SRN ve věcech, kde má podle osnovy rozhodovat resortní ministr ústřední vlády. SRN se obávala, že by se tak její kompetence vztahovala jen na menší podniky. Námitky proti § 1 dekretu č. 5/1945 Sb. byly na Slovensku spojeny s nechtí vrátit zabraný majetek v restitucích židům, kteří se nehlásili ke slovenské národnosti. K tomu srov. např. stanovisko K. Klementa z července 1945 adresované slovenským komunistům: „...je to nadmíru příznačné, proč jste

v tomto případě, stejně jako v případě níže zmíněného nařízení o pozemkové reformě či nařízení o retribuci žárlivě střežila a opětovně prosazovala původnost své zákonodární pravomoci a svébytnost slovenského právního pořádku.⁴⁰ Formulace vztahující se ke Slovensku však v textu dekretu zůstaly zachovány, přestože jeho platnost se omezovala na české země.⁴¹ Právními důsledky přijetí tohoto postupu se zabýváme v kapitole o řešení slovenské otázky.

Na Slovensku byla národní správa zavedena o tři týdny později než v Čechách nařízením č. 50/1945 Sb. nař. SNR z 5. června 1945. Slovenská úprava se od české úpravy odlišovala v tom, že se týkala jen zavedení národní správy. Relativní neplatnost majetkověprávních převodů a jednání z doby nesvobody nebyla v nařízení vůbec stanovena.⁴² Podle nařízení SNR se dával pod národní správu: i) všechen majetek státně nespolehlivých osob nacházející se na území Slovenska, ii) všechen majetek (s výjimkou zemědělského majetku), který byl nabytý buď podle fašistických právních norem o národní, rasové nebo politické perzekuci nebo soukromoprávní smlouvou uzavřenou po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové a politické perzekuce, a to i tehdy, pokud takový majetek byl převedený na třetí osoby a iii) všechny majetkové podstaty a podniky u nichž toto opatření vyžaduje celkový veřejný nebo hospodářský zájem, zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných nebo takových, které jsou v držbě, správě nebo nájmu osob nepřátelských či státně nespolehlivých. Právní úprava pod body i) a iii) byla zcela totožná s českou úpravou či se od ní lišila jen minimálně. I na Slovensku tedy bylo možné dát pod národní správu majetek, který sice nebyl ve vlastnictví osob státně nespolehlivých, ale byl v jejich nájmu, držbě či správě. I na Slovensku bylo možné dát pod národní správu majetek,

vy odmítli dekret o národních správách. V Košicích jsme o tom mluvili, že budete mít potíže pokud jde o banky, družstva apod. Řekli jsme vám tehdy, že vám pomůžeme, uděláme dekret celostátní. Také jsme to provedli. Udělali jsme to na všechny majetkové hodnoty bez rozdílu. Šlo se tím nejen německé a maďarské buržoazii, jak se říká, hodně na pytlík, a vy jste to odmítli takovým způsobem a z takových důvodů, které jsou příznačné. Vám nevyhovuje § 1, kterým se prohlašují všechny transakce za neplatné, které byly učiněny v době nesvobody... § 24 téhož dekretu řešil, co se má dělat s majetkem těchto lidí, kteří jim jej vraceli. Kladli jsme důraz na to, že nechceme vyvlastňovat malé podnikatele, nýbrž jim vrátit, co jim Němci ukradli. Vy jste to odmítli kvůli tomu, abyste nevrátili nějakému tomu Židovi jeho krámk nebo krčmu, kvůli tomu jste odmítli tento dekret...". Viz V. PREČAN, Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1997, s. 269. K shovívavému postoji slovenských komunistů k arizaci a k jejich odporu k restituci židovského majetku srov. např. K. ZAVACKÁ, Slovenská národná rada v rokoch 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004, s. 608-613.

⁴⁰ Viz J. BEŇA, Vývoj slovenského právného poriadku, s. 178. Srov. ale i K. ZAVACKÁ, Slovenská národná rada v rokoch 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, s. 613.

⁴¹ Srov. např. § 10, § 12, § 13, § 14 či § 25 dekretu č. 5/1945 Sb..

⁴² Nařízením č. 50/1945 Sb. nař. SNR se tak úmyslně znemožnila restituce židovského majetku, především zemědělské půdy. O důvodech tohoto postupu jsme se zmínili výše v pozn. č. 60.

pokud to vyžadoval veřejný nebo hospodářský zájem, aniž by byly splněny ostatní podmínky pro zavedení národní správy, jejichž výčet byl při splnění podmínky veřejného nebo hospodářského zájmu pouze demonstrativní. Nařízení SNR č. 50/1945 Sb. tedy při extenzivním výkladu § 3 umožňovalo stejně jako v českých zemích (§ 3 dekretu č. 5/1945 Sb.) realizovat i vysloveně „protikapitalistická“ opatření: zavést národní správu do velkých průmyslových podniků a závodů, které neměly s osobami státně nespolehlivými mnoho společného.⁴³ Odlišná než v českých zemích byla úprava specifikovaná výše pod bodem ii). Na Slovensku se na majetek osob státně nespolehlivých, převedený na třetí osobu od 29. září 1938 do dne účinnosti nařízení, národní správa nevztahovala, a to s výjimkou případů, kdy majetek byl nabyt po 29. září 1938 podle fašistických právních norem o národní, rasové nebo politické perzekuci nebo soukromoprávní smlouvou pod tlakem okupace nebo národní, rasové a politické perzekuce. Slovenská i česká úprava se shodovaly i v tom, že obsahovaly ustanovení o dočasné národní správě všech družstevních podniků a organizací, a to do doby, než budou zvoleny členy družstva nové správní orgány.⁴⁴

Za osoby státně nespolehlivé se na Slovensku samozřejmě rovněž považovaly i osoby německé a maďarské národnosti. Zásadní rozdíl oproti české úpravě byl ale v tom, že byla těmto osobám dána možnost prokázat svoji aktivní antifašistickou činnost. Pokud se jim to podařilo, za osoby státně nespolehlivé se nepovažovaly a národní správa se jich netýkala. Odlišné bylo i kritérium pro posuzování německé a maďarské národnosti. Dle slovenské úpravy byl stejně jako u nařízení o konfiskaci zemědělského majetku rozhodující zejména jazyk užívaný v rodinném styku a dále pak se přihlíželo k příslušnosti k německé nebo maďarské politické straně po 6. říjnu 1938 nebo k přiznání národnosti při posledním sčítání lidu.

Nařízení SNR neobsahovalo na rozdíl od dekretu prezidenta republiky (§ 24) ustanovení o vrácení majetku, který byl nabyt v důsledku národní, rasové a politické perzekuce. Tento majetek se měl dát podle slovenské úpravy pod národní správu a jestliže ho získal stát (nebo jiná veřejnoprávní korporace) a sloužil státním a veřejným účelům, tak se u něj národní správa nezaváděla.⁴⁵ I na Slovensku mohla být národním správcem ustanovena pouze osoba s patřičnými odbornými i praktickými znalostmi, která

⁴³ K tomu srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 179.

⁴⁴ Toto ustanovení vycházelo z válečných návrhů KSČ o zavedení národní správy do družstev všeho druhu (než bude mít členstvo možnost si zvolit nové vedení), který směřoval k likvidaci vedení spjatého se zájmy agrárníků. Bližší viz B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 14.

⁴⁵ Viz J. GRÓNSKÝ, Dějiny státu a práva v Československu 138-1948, s. 156-157.

byla státně (na Slovensku i národně) spolehlivá. Cíle nařízení SNR i dekretu prezidenta republiky byly totožné. Zajistit majetek osob státně nespolehlivých před ztrátou, zcizením či poškozením a zachovat či obnovit průmyslovou, živnostenskou a zemědělskou výrobu.⁴⁶ V červnu 1945 byla národní správa ustavena v ¾ průmyslových podniků na Slovensku.⁴⁷

Nařízení č. 50/1945 Sb. nař. SNR, o národní správě bylo následně doplněno v srpnu 1945 nařízením SNR č. 100/1945 Sb. nař. SNR, které rozšiřovalo národní správu i na peněžní ústavy a pojišťovny. Tato novelizace zaváděla zcela nový prvek do poválečného právního řádu. Poprvé se ve větším měřítku paušálně omezovalo vlastnické právo bez ohledu na to, zda byl majetek ve vlastnictví (držbě či správě) osob státně nespolehlivých či nepřátelských. Již jsme se výše zmínili o tom, že extenzivní výklad § 3 dekretu č. 5/1945 Sb. a § 3 nařízení SNR č. 50/1945 Sb. nař. SNR umožňoval zavedení národní správy z důvodu veřejného či hospodářského zájmu (plynulý chod výroby a hospodářského života) i do podniků, závodů a majetkových podstat, které neměly k osobám státně nespolehlivým žádný přímý vlastnický či obdobný vztah, ale paušální zavedení národní správy do celého odvětví byla novinka. Svou novost a radikálnost si však tato norma dlouho neudržela, neboť byla velmi rychle následována ještě mnohem převratnějšími a tentokrát již celostátními změnami, totiž znárodněním. I tak je však možné konstatovat, že zásahy do majetkových poměrů na Slovensku často svoji intenzitou předbíhaly úroveň zásahů v českých zemích.⁴⁸

Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. nebyl dosud zrušen, ani změněn, od 1. ledna 1993 je součástí českého právního řádu s tou právní relevancí, jakou k tomuto datu jako součástí federálního právního řádu měl. Podle uvozoovacího ústavního zákona k Listině základních práv a svobod (č. 23/91 Sb.) ta ustanovení zákonů a jiných právních předpisů, která nejsou v souladu s Listinou, pozbývají dnem 31. prosince 1991 účinnosti (§ 6 odst. 1). Takový nesoulad je přitom, pokud jde o zavedení národní správy již z toho důvodu, že jde o majetek osoby německé či maďarské národnosti, zřejmý. Podle čl. 3 Listiny základních práv a svobod se totiž základní práva zaručují všem bez rozdílu mj. národního původu nebo příslušnosti k národnostní menšině, každý má základní právo svobodně rozhodovat o své národnosti a nikomu nesmí být způsobena újma na právech pro uplatňování jeho základních práv a svobod. Dotčená ustanovení dekretu prezidenta

⁴⁶ K odlišnostem mezi dekretem č. 5/1945 Sb. a nařízením č. 50/1945 Sb. nař. SNR srov. J. BEŇA, Slovensko a Benešovy dekrety, s. 78-79.

⁴⁷ Viz J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 181.

⁴⁸ Blíže viz J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 183.

republiky tedy patrně pozbyla účinnosti k 31. prosinci 1991 a od tohoto dne jsou sice součástí československého (českého) právního řádu, ale není možné podle nich postupovat.⁴⁹

Zavedení národní správy představovalo podstatný zásah do vlastnických vztahů v Československu. Ještě sice nedošlo ke změně subjektu vlastnického práva, ale dotčeným osobám zůstalo jen tzv. holé vlastnictví, bez jakékoliv možnosti se svým majetkem disponovat. Jakákoliv právní jednání majitelů, držitelů či správců majetků spadajících pod národní správu byla ze zákona absolutně neplatná.

Pod národní správu se dostala hned v prvních dnech po osvobození více než jedna třetina veškeré průmyslové výroby (nepočítaje v to zemědělskou a drobnou řemeslnou výrobu). Tak vznikla velká masa majetku, která nesloužila potřebám soukromých vlastníků, ale potřebám státu. Vedení všech záležitostí této ohromné majetkové podstaty se dělo pod řízením a dozorem státních orgánů. Národní správa v tomto rozsahu byla instituce československému právnímu řádu dosud neznámá.⁵⁰ Občasná srovnání s konkursní správou nejsou případná, neboť podobnost je jen vnější. Konkursní správa má uspořádat majetkové poměry dlužníka a zajistit poměrné uspokojení věřitelů, zatímco národní správa měla zcela jiný cíl: zabezpečit nerušený chod hospodářského života v době přechodné prostřednictvím zajištění majetku osob státně nespolehlivých a vytvořit tak podmínky pro následné znárodnění či konfiskaci tohoto majetku, které měly ve svém programu všechny strany Národní fronty. Lze bohužel souhlasit s hodnocením národní správy z komunistického úhlu pohledu, a to v tom smyslu, že instituce národní správy dávala takové možnosti zásahů do soukromoprávních poměrů,⁵¹ že si sama časem vynucovala znárodnění.⁵²

V českých zemích zahrnovala národní správa na 40 procent průmyslových podniků a asi 75 procent průmyslových dělníků. Zavedení národní správy bylo ovšem vzhledem k výše uvedenému jen dočasným opatřením –v některých případech různými formami zrušeným ve prospěch původních vlastníků.⁵³ Skutečný kvalitativní zásah do

⁴⁹ Srov. V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech, in: Studie o sudetoněmecké otázce, s. 191-192.

⁵⁰ Srov. B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977. s. 16.

⁵¹ Zejména § 3 dekretu č. 5/1945 Sb. poskytoval pod pláštěm legitimního, všem srozumitelného a obecně akceptovaného cíle takřka neomezené možnosti.

⁵² Srov. B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977. s. 18.

⁵³ Viz J. GRÓNSKÝ, Dějiny státu a práva v Československu 138-1948, s. 156-157. Srov. i V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 63.

hospodářských a majetkových poměrů poválečného Československa představovalo až znárodnění z října roku 1945.

V.4 KONFISKACE ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU

A POZEMKOVÁ REFORMA

Jak jsme již výše uvedli, v londýnském a moskevském exilu vzniklo několik koncepcí předpokládaných pozemkových reforem. Výchozím záměrem bylo pokračování nedokončené meziválečné pozemkové reformy, avšak postupně se dostávala do popředí protifašistická, protiněmecká a protimaďarská hlediska, reagující na rozbití Československa, na vnucené zásahy do pozemkové držby v odtržených územích nebo i ve vnitrozemí, na zábory židovského zemědělského majetku atd. První podrobnou alternativní osnovu zákona o zemědělské reformě, o níž mělo s ohledem na budoucí poměry jednat poválečné Národní shromáždění, předložilo ministerstvo pro hospodářskou obnovu již v říjnu 1942.¹ Reforma měla umožnit takové rozdělení půdy, aby její budoucí nabyvatelé mohli na ni hospodařit jednotlivě, v zemědělském družstvu nebo v záduze.² S postupným růstem vlivu moskevského exilu se nakonec prosadila koncepce exilového vedení KSČ, podle níž se měly pozemkové přeměny z politických i technických důvodů rozčlenit do několika etap. Tento postup přijal za svůj i prezident Beneš. Přednostně měla být konfiskována a rozdělena půda Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a teprve později reformována pozemková držba přesahující určitou výměru. Proto také Gottwald kritizoval začátkem března 1945 postup SNR na osvobozeném území Slovenska za to, že vyhlásila konfiskaci zemědělské půdy nad 50 ha a lesních komplexů nad 40 ha a předávání konfiskované půdy oprávněným uchazečům nikoliv do vlastnictví, nýbrž pouze do užívání.³ Nařízení Předsednictva SNR č. 4/1945 Sb. nař. SNR, o konfiskaci a urychleném rozdělení polnohospodářského majetku Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel slovenského národa bylo vydáno v Košicích již 27. února 1945, tedy ještě před započatím moskevských porad a téměř o čtyři měsíce dříve než byl vydán dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb.

Vedení londýnského a moskevského exilu se bez větších problémů v březnu 1945 v Moskvě se souhlasem delegace Slovenské národní rady shodlo na společné koncepci nejbližších pozemkových přeměn vyjádřených v jedenácté kapitole Košického vládního programu: „Vycházejíc vstříc volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po důsledném provedení nové pozemkové reformy a vedení snahou, především jednou

¹ Blíže viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 303-304.

² Viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 15, s. 281.

³ Viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 15, s. 281.

provždy vyrvat českou a slovenskou půdu z rukou cizácké německo-maďarské šlechty, jakož i zrádců národa a dát ji do rukou českého a slovenského rolnictva a bezzemků – vítá vláda konfiskaci půdy nepřátel a zrádců, kterou provádí Slovenská národní rada,⁴ a její rozdělení mezi drobný zemědělský lid – vláda rozšíří podobné opatření na celé území republiky.“

Preambule dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenské národa, byla doslovně převzata z výše citovaného programového prohlášení vlády. Pouze z důvodu zřejmého nesouladu mezi textem dekretu a jeho preambulí byla „cizácká šlechta“ nahrazena „cizáckými statkáři“. Ještě výstižněji než preambule vyjádřila vláda smysl tohoto dekretu ve své odpovědi prezidentu republiky na jeho připomínky k tomuto dekretu ze dne 12. června: „Stejně jako Vy, pane prezidente, vychází i vláda ve svém návrhu na dekret z nutnosti odčinit historickou křivdu na českém národě z doby pobělohorské, ze státní, národní, politické nutnosti vyrovnat se jednou provždy s nepřáteli republiky a domácími zrádci a konečně z nutnosti řešit nejzákladnější hospodářské potřeby českého zemědělského lidu, který po staletí marně volal po půdě, na níž pracuje.“⁵

Dekret č. 12/1945 Sb. nese datum 21.6.1945, účinnosti nabyl o dva dny později, tedy dne 23.6.1945. Podle tohoto dekretu byl s okamžitou platností a bez náhrady konfiskován pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, jenž byl ke dni 23. června 1945 ve vlastnictví:

- a) všech osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost,
- b) zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, projevivších toto nepřátelství zejména za krize a války v letech 1938 až 1945,
- c) akciových a jiných společností a korporací, jejíž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům (§ 1 odst. 1).

Podle judikatury Nejvyššího správní soudu je-li v § 1 odst. 1 dekretu uvedeno, že se „konfiskuje zemědělský majetek, který je ve vlastnictví“, je tím dáno jasně najevo, že

⁴ Jak bylo již výše uvedeno, s konfiskací půdy na Slovensku se započalo podle nařízení č. 4/1945 Sb. nař. SNR ještě před ukončením moskevských porad, jejichž výsledkem byl Košický vládní program.

⁵ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15, s. 301-303.

dekret rozeznává přesně pojmy "majetek" a "vlastnictví" a že tedy nechce konfiskaci postihnout půdu, která je v pouhém majetku osoby závadné, jestliže tento majetek nemá všechny náležitosti vlastnictví, t. j. vlastnictví ve smyslu ustanovení občanského zákona.⁶

Pro výklad pojmu německé a maďarské národnosti ve smyslu § 1 odst. 1 dekretu nebylo možné použít ustanovení § 1 odst. 4 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., neboť podle Nejvyššího správního soudu toto ustanovení bylo směrodatné pouze při řešení otázek týkajících se státního občanství podle tohoto dekretu.⁷ Z tohoto důvodu existovala

⁶ Podle NSS se tímto výkladem neocitá soud v rozporu s úmyslem zákonodárce vyjádřeným v preambuli dekretu, totiž vzít všechnu českou a slovenskou půdu z rukou závadných osob. Je sice pravda, že při tomto výkladu zemědělská půda, která je, resp. v době účinnosti tohoto dekretu byla v pouhém majetku, nikoli však v knihovním vlastnictví osob závadných (pokud ovšem i podle předpisů občanského zákona k převodu vlastnictví bylo zapotřebí knihovního zápisu), v některých případech nebude postižena konfiskací podle dekretu č. 12/1945 Sb., ale tato půda stejně nemůže uniknout konfiskaci úplně, neboť propadne konfiskaci podle dekretu č. 108/1945 Sb., neboť tento dekret postihuje i majetková práva a podle § 17 se nevztahuje na zemědělský majetek jen tehdy, pokud je konfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb. Veden těmito úvahami dospěl NSS k názoru, že výrazem "vlastnictví" v § 1 odst. 1 dekretu č. 12/1945 Sb. je nezbytné rozumět vlastnictví, jak je upraveno ve II. až V. hlavě obecného zákona občanského. Za tohoto stavu pak ale podle NSS není otázka, zda určitý zemědělský majetek je ve vlastnictví té či oné osoby, otázkou práva veřejného, o které by správní úřad mohl rozhodnout autoritativním způsobem, tedy právní moci schopným, nýbrž otázkou soukromoprávní, kterou si tento úřad řeší jen jako otázku prejudiciální (dle (§ 44 správního řádu č. 8/1928 Sb.), tedy jen jako součást skutkové podstaty. Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 9.4.1947 č.j. 428/45 (Boh. admin. 1592/1947) či rozhodnutí NSS ze dne 2.5.1947 č.j. 277/46 (Boh. admin. 1615/1947). Z těchto důvodů Nejvyšší správní soud konstantně odmítal s odkazem na § 6 zákona č. 36/1876 ř.z. o Nejvyšším správním soudě, ve znění pozdějších předpisů, přezkoumávat prejudiciální závěry národních výborů ohledně toho, kdo byl skutečným vlastníkem majetku ke dni účinnosti dekretu, z pohledu souladu s platnými právními soukromoprávními předpisy, ale jen jako součást skutkové podstaty z hlediska § 6 zákona o Nejvyšším správním soudě, t. j. zda si žalovaný úřad opatřil všechny skutkové podklady pro její řešení, zda zjištění jeho po této stránce netrpí podstatnými vadami a zda úsudek, k němuž dospěl, není v odporu se zásadami logického myšlení.

⁷ Podle rozhodnutí NSS ze dne 11.4.1947 č.j. 866/46 (Boh. admin. 1598/1947) není možné pro účely dekretu č. 12/1945 Sb. přihlídnout k ustanovení dekretu č. 33/1945 Sb. a směrnicím ministerstva vnitra, vysvětlujícím pojem příslušnosti k určité národnosti. Dekret č. 33/1945 Sb. uvádí v § 1 odst. 4 výslovně, že Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili za Němce a Maďary, neposuzují se za podmínek zde stanovených jako Němci a Maďaři podle tohoto dekretu. Tím bylo podle NSS jasně prohlášeno, že uvedeného ustanovení lze použít jen při řešení otázek upravených tímto dekretem, t. j. tedy otázek týkajících se státního občanství, a proto ho nelze použít k výkladu pojmu německé a maďarské národnosti ve smyslu dekretu č. 12/1945 Sb. o konfiskaci zemědělského majetku osob v tomto dekretu uvedených. Odlišné stanovisko zaujal k této problematice Ústavní soud České republiky, dle něhož dle dekretu č. 12/1945 Sb. a 108/1945 Sb. přecházel majetek na československý stát dnem jejich účinnosti. Konfiskační správní rozhodnutí pak měla pouze deklaratorní a prováděcí charakter. V obou dekretech se však hovoří o konfiskaci majetku osob národnosti německé a maďarské. Z dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. plyne, že Češi etc., kteří se pod nátlakem přihlásili za Němce, a kterým bylo vydáno osvědčení o národní spolehlivosti, se za Němce nepovažují, a tedy jejich majetek nemohl podléhat konfiskaci podle dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. Pokud vydáním osvědčení o národní spolehlivosti v lednu 1946 byla dotčeným osobám úředně potvrzena česká národnost, nemohly se na ně podle Ústavního soudu České republiky vztahovat konfiskační dekrety týkající se osob národnosti německé a jejich majetek nemohl platně přejít na československý stát. Jestliže konfiskační správní rozhodnutí (která mohla jen deklarovat přechod majetku, ke kterému ex lege došlo účinností zmíněných dekretů prezidenta republiky) byla vydána několik let po vydání osvědčení o národní spolehlivosti a navíc s odůvodněním, že se jedná o Němce, byla vydána zjevně v rozporu s tehdy platnými zákonnými předpisy a jejich nemovitý majetek přešel na čs. stát bez právního důvodu. Blíže viz náleží ÚS ČR z 13.10.1995 publikovaný pod č. 60/1995 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Nutno dodat,

v poválečném Československu skupina osob, kterým sice bylo československé státní občanství dle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., zachováno a neposuzovaly se dle tohoto ústavního dekretu jako Němci, ale přesto jejich majetek podléhal konfiskaci podle dekretu č. 12/1945 Sb., a to jako majetek osob německé národnosti.

Narozdíl od zavedení národní správy dle dekretu č. 5/1945 Sb. připouštěl dekret č. 12/1945 Sb., při konfiskaci výjimky z paušální působnosti dekretu vůči osobám německé a maďarské národnosti. Jak bylo již výše uvedeno, konfiskace se nevztahovala na osoby německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky (§ 1 odst. 2).⁸ Podle judikatury Nejvyššího správního soudu za aktivní účast v boji za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky ve smyslu ustanovení § 1 odst. 2 dekretu č. 12/1945 Sb. nelze pokládat pouze účast na bojových akcích a jen v československých armádách v zahraničí.⁹

O tom, lze-li připustit tuto výjimku z konfiskace, rozhodoval na návrh příslušné rolnické komise příslušný okresní národní výbor. Pochybné případy předkládal okresní národní výbor zemskému národnímu výboru, který byl povinen je se svým dobrozdáním

že tato argumentace Ústavního soudu České republiky je nejen v rozporu s poválečnou judikaturou Nejvyššího správního soudu, ale i s doslovným zněním § 2 odst. 1 dekretu č. 12/1945 Sb. Žádné výjimky z tohoto ustanovení přitom stanoveny nebyly. Pro vydání osvědčení o národní spolehlivosti dle § 1 odst. 4 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., kterým Ústavní soud ve svém nálezu argumentuje, přitom v žádném případě nebylo nezbytné, aby se dotčené osoby aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky ve smyslu § 1 odst. 2 dekretu č. 12/1945 Sb., tedy jediného důvodu, který dekret pro vyjmutí majetku osob německé a maďarské národnosti z konfiskace výslovně připouští. K tomu srov. i nález ÚS ČR z 26.3.1996 publikovaný pod č. 21/1996 Sbírkou nálezů a usnesení ÚS a nález ÚS ČR z 30.11.1995 publikovaný pod č. 77/1995 Sbírkou nálezů a usnesení ÚS.

⁸ Podle rozhodnutí NSS ze dne 15.4.1947 č.j. 811/46 (Boh. admin. 1602/1947) nelze z § 1 odst. 1 ve spojení s odst. 2 dekretu č. 12/1945 Sb. vyvozovat, že u určitých osob německé národnosti je dána již pro jejich názory nebo rasovou příslušnost domněnka, že splnily podmínky pro vynětí z konfiskace dekretem požadované. Vynětí z konfiskace mohla odůvodnit jen skutečná aktivní účast v boji za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky.

⁹ Tento závěr NSS zaujal při posuzování otázky, zda lze pokládat za aktivní účast v boji za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky i službu v australské pracovní rotě, jakožto jednotce australského vojska, sloužící k obraně australského teritoria. NSS v této souvislosti konstatoval, že se aktivní účastí v boji za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky rozumí i aktivní počiny, jež zapadaly do zápasu československého lidu za jeho osvobození a sledovaly záměr oslabit nebo poškodit vojenskou moc německé říše (jejich spojenců), pokud se týče rozšířit vojenskou moc nebo usnadnit bojovou činnost těch, kteří s okupantem a jeho spojenci zápolili, k tomu cíli, aby v konečném účinku vzešlo osvobození Československé republiky z německého područí. Při tom ovšem podle NSS nemůže zase na druhé straně být za takovou účast uznán každý ojedinelý počín, zejména významu zcela podružného, ani počín - nejde-li při tom o akci zvláště významného účinku nebo spojenou s těžkou obětí na zdraví - vykonaný v době, kdy boj za osvobození Československé republiky byl v podstatě rozhodnut a běželo již jen o likvidaci zbytků poražených německých armád. Bez významu pak není podle NSS ani otázka, byl-li zásah způsobitelný přihodit poškození vojenské moci okupantovy nebo jeho spojenců a do jaké míry. Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 21.5.1947 č.j. 572/46 (Boh. admin. 1638/1947). Srovnej i nález NSS ze dne 26. března 1947 č.j. 692/46 (Boh. admin. 1583/1947) a nález NSS ze dne 4.11.1947, č.j. 232/46 (Boh. admin. 1747/1947).

postoupit ke konečnému rozhodnutí ministerstvu zemědělství, které rozhodovalo v dohodě s ministrem vnitra (§ 1 odst. 3).¹⁰ Toto ustanovení připouštělo různé výklady. Zejména šlo o to, zda je proti rozhodnutí okresního národního výboru o nepřiznání výjimky přípustné odvolání a pokud ano, tak jaký úřad má o tomto odvolání rozhodovat. V nález z března 1947 Nejvyšší správní soud vyslovil právní názor, že rozhodnutí, jež vydal okresní národní výbor podle § 1 odst. 3 dekretu č. 12/1945 Sb. o tom, že u vlastníka národnosti německé nebo maďarské nelze připustit výjimku podle odstavce 2 tohoto zákonného ustanovení, není konečné a že o odvolání jsou příslušné rozhodovat v dohodě ministerstva zemědělství a vnitra, tedy nikoli zemský národní výbor, jako u běžných rozhodnutí okresních národních výborů.¹¹

Jak již bylo výše uvedeno, za osoby německé nebo maďarské národnosti se stejně jako podle dekretu č. 5/1945 Sb. považovaly osoby, které se při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti (§ 2 odst. 1).¹² Výjimky z tohoto ustanovení § 2 odst. 1 měly být dodatečně určeny zvláštním dekretem (§ 2 odst. 2).¹³ Dekret č. 12/1945 Sb. byl

¹⁰ Zemský národní výbor sám ve věci nebyl oprávněn v pochybných případech rozhodnout. Bliže viz rozhodnutí NSS ze dne 12.2.1947 č.j. 226/46 (Boh. admin. 1547/1947). Ministerstvo zemědělství nemohlo samo rušit v dozorčí cestě rozhodnutí, jež podle § 1 odst. 3 dekretu č. 12/1945 Sb. vydalo ve společné působnosti s ministerstvem vnitra. Bliže viz rozhodnutí NSS ze dne 24.10.1947 č.j. 92/46 (Boh. admin. 1732/1947).

¹¹ Bliže viz nále z 22. března 1947, č.j. 150/1946 (Boh. admin. 1579/1947). K tomu srov. i rozhodnutí NSS ze dne 22.3.1947 č.j. 116/46 (Boh. admin. 1578/1947) či rozhodnutí NSS ze dne 2.5.1947 č.j. 928/46 (Boh. admin. 1617/1947).

¹² K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 26.6.1947 č.j. 180/47 (Boh. admin. 1673/1947) dle něhož k tomu, aby vlastník zemědělského majetku byl považován za osobou německé národnosti ve smyslu § 2 dekretu č. 12/1945 Sb. z titulu přihlášení se k německé národnosti při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929, není zapotřebí, aby se toto přihlašování soustavně opakovalo. Jedno prohlášení zcela postačovalo. Srov. i rozhodnutí NSS ze dne 27.1.1947 č.j. 322/46 (Boh. admin. 1532/1947) dle něhož, za osobu národnosti německé, které se podle § 1 odst. 1 písm. a) dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. jako vlastníku konfiskuje zemědělský majetek, nutno považovat ve smyslu § 2 odst. 1 dekretu též osobu, která se stala členem národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé národnosti, bez ohledu na to, zda se při sčítání lidu k německé národnosti přihlásila či nikoliv.

¹³ Tento zvláštní dekret však nebyl vydán. K tomu srov. rozhodnutí NSS ze dne 27.1.1947 č.j. 322/46 (Boh. admin. 1532/1947). Dle NSS autor dekretu v § 2 odst. 2 vyslovil, že znaky osob národnosti německé uvedené v odst. 1 mohou být stanovením výjimek určeny odchýlně od úpravy, obsažené v odst. 1. Protože však v době vydání napadnutého rozhodnutí dekret, resp. zákon, kterým by byly stanoveny tyto výjimky pro vymezení pojmu osob německé národnosti ve smyslu § 1 odst. 1 písm. a) dekretu č. 12/1945 Sb. vydán nebyl, je nutné za tohoto zákonného stavu vyčerpávající znaky osob německé národnosti spatřovat výlučně v ustanovení § 2 odst. 1. Ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé nemůže být považován za dekret slíbený v § 2 odst. 2 dekretu č. 12/1945 Sb. a to proto, že nebyl vydán, jak je z jeho znění zřejmé, k provedení § 2 odst. 2 dekretu č. 12/1945 Sb., nýbrž upravuje na této normě zcela nezávisle otázku státního občanství osob národnosti německé a maďarské a tudíž otázku v podstatě jinou. Srov. i rozhodnutí NSS ze dne 21.5.1947 č.j. 76/47 (Boh. admin. 1639/1947), dle něhož z toho,

posledním zásadním dekretem, který se pokusil o legální definici pojmu „osoba německé národnosti“. Ostatní klíčové dekry (zejména ústavní dekret č. 33/1945 Sb. a dekret č. 108/1945 Sb.) již záměrně přenechávaly výklad tohoto pojmu správním úřadům (resp. vnitřním instrukcím jednotlivých ministerstev) a tím v konečném důsledku i judikatuře Nejvyššího právního soudu. O důvodech se zmíníme při výkladu o ústavním dekretu č. 33/1945 Sb.

Pokud jde o osoby, které se při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti, nečinil výklad § 2 dekretu větší obtíže. Složitější již byla interpretace výrazu „člen národních skupin nebo útvarů sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti“. O jaké členy a národní skupiny a útvary vlastně šlo? Dle judikatury Nejvyššího správního soudu se jednalo o členy národa německého, které spojuje stejná kmenová příslušnost bez ohledu na státní příslušnost a bydliště, vyplývající z jejich subjektivních postojů a podpořená znaky objektivními, které jejich sounáležitost k německému národu potvrzují. Zejména používání převážně jazyka německého, nikoliv však jen jako nutného dorozumívacího prostředku, nýbrž zároveň jako výrazového prostředku pro manifestaci vnitřního cítění, resp. přesvědčení o sounáležitosti k souhrnu osob, požívajících tohoto jazyka ke stejnému účelu. Výrazem „člen národní skupiny sdružující osoby německé národnosti“ se tedy dle Nejvyššího správního soudu označoval člen národa německého, v obecné mluvě „Němec“. V tomto smyslu měla být za Němce považována popř. i osoba, které se při sčítání lidu přihlásila k jiné národnosti než k národnosti německé.¹⁴

Za zrádce a nepřátele Československé republiky se podle tohoto dekretu považovaly fyzické osoby, které kolektivně nebo individuálně vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo sváděly a záměrně a aktivně podporovaly jakýmkoliv způsobem

že ustanovení stanovící výjimky dle § 2 odst. 2 dekretu č. 12/1945 Sb. dosud vydáno nebylo, nelze dovodit, že by původní ustanovení § 2 odst. 1 nebylo použitelným a že následky zákona spojené s tím, že určitá osoba má být pokládána za osobu německé nebo maďarské národnosti, nenastávají, dokud takové výjimečné ustanovení nebude vydáno. K tomu srov. i rozhodnutí NSS (Boh. admin. 2013/1948, 2014/1948 a 2017/1948), dle nichž je pojem osob německé národnosti za aktuálně platné právní úpravy vymezen výlučně v § 2 odst. 1 dekretu. Jakýkoliv extenzivní výklad § 2 dekretu č. 12/1945 Sb. NSS odmítl.

¹⁴ Viz výklad pojmu osoby německé národnosti rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu z prosince 1947 (Boh. admin. CXXVIII/1947). Srov. i V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, s. 81.

německé a maďarské okupanty.¹⁵ Právnícké osoby se považovaly za zrádce a nepřátele Československé republiky tehdy, jestliže jejich správa záměrně a aktivně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům (§ 3). Vymezení pojmu „zrádci a nepřátele Československé republiky“ bylo tedy zčásti převzato z legální definice „osob státně nespolehlivých“ podle dekretu č. 5/1945 Sb.

O tom, zda bude rozhodovat o podřazení konkrétní osoby pod pojem „zrádce a nepřítel Československé republiky“ pro účely tohoto dekretu správní úřad či soud, se sice vedly ve vládě spory. Ministr zdravotnictví A. Procházka považoval případné rozhodování správních úřadů o této otázce za zásadní odchylku od dosavadní zásady, že o zrádcovství a nepřátelství k republice mohly rozhodovat jedině soudy. Nakonec však převážil názor, který považoval administrativní rozhodnutí za daného stavu za jediné možné.¹⁶ Rozhodnout, zda jde v daném případě o zrádce či nepřátele Československé republiky, tedy podle tohoto dekretu připadlo zemskému národnímu výboru podle návrhu příslušného okresního národního výboru, v jehož obvodu dotčená nemovitost ležela. Pochybné případy měly být předloženy zemským národním výborem ke konečnému rozhodnutí ministerstvu zemědělství, které rozhodovalo v dohodě s ministerstvem vnitra (§ 3 odst. 2). Nejvyšší správní soud vyložil toto neurčité ustanovení § 3 odst. 2 dekretu tak,¹⁷ že zemský národní výbor je povolán rozhodovat o tom, zdali určitá osoba spadá pod ustanovení § 3 odst. 1 písm. a) dekretu ve všech případech, ministerstvo zemědělství v dohodě s ministerstvem vnitra pak pouze v těch v případech, jež mu zemský národní výbor předloží, aniž by sám o nich rozhodl, nebo jako úřad druhé instance, bylo-li podáno odvolání proti rozhodnutí zemského národního výboru.¹⁸ Z výše uvedeného vyplývá, že společná příslušnost ministerstva zemědělství a vnitra k rozhodování o tom, zda v konkrétním případě je splněn předpoklad konfiskace podle § 3 odst. 1 dekretu č. 12/1945 Sb., nastupoval teprve tehdy, když zemský národní výbor pro tento případ vyslovil, že jej považuje za pochybný, anebo když o případu jako nepochybném věcně rozhodl a bylo podáno odvolání. Dle Nejvyššího správního soudu právo nadřízeného úřadu, aby z moci dozorčí odňal podřízenému úřadu rozhodnutí v konkrétní věci a sám na jeho místě rozhodl, musí být stanoveno zákonem. Pokud v zákoně toto oprávnění nadřízeného

¹⁵ Blíže viz J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 290.

¹⁶ Viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 15, s. 289.

¹⁷ Ze znění ustanovení § 3 odst. 2 není zřejmé, zda se pochybnými případy rozumí případy, kdy bylo rozhodnutí zemského národního výboru napadeno odvoláním či jinak zpochybněno nebo případy, kdy má zemský národní výbor vzhledem ke skutkové či právní obtížnosti věci pochybnosti ohledně svého rozhodnutí.

¹⁸ Srov. rozhodnutí NSS ze dne 22.3.1947 č.j. 116/46 (Boh. admin. 1578/1947) či rozhodnutí NSS ze dne 2.5.1947 č.j. 928/46 (Boh. admin. 1617/1947).

úřadu (v tomto případě ministerstev zemědělství a vnitra) stanoveno není, není nadřízený úřad oprávněn toto oprávnění uplatnit a věc rozhodnout sám.¹⁹

Národním výborům a komunisty řízeným ministerstvům vnitra a zemědělství se tak v § 3 dekretu č. 12/1945 Sb. dával do ruky jednoduchý nástroj, jak bez součinnosti soudu hospodářsky a sociálně zlikvidovat své potencionální politické protivníky ještě předtím, než se stačí zorganizovat či projevit proti novému směřování poválečného Československa odpor. Nejvyšší správní soud, který rozhodoval o stížnostech proti pravomocným rozhodnutím o konfiskaci zemědělského majetku zrádců a nepřátel Československé republiky, sice mohl dodatečně některé křiklavé nepravosti korigovat, šlo však svým rozsahem o zcela nedostatečnou a navíc opožděnou nápravu způsobených křivd.²⁰

Označení osob, jejichž majetek podléhal konfiskaci, se zpravidla provádělo veřejnou vyhláškou okresního národního výboru. Vyhláška vedle označení osob obsahovala i specifikaci zemědělského majetku, který byl majiteli podle § 1 odst. 1 dekretu zkonfiskován pro účely pozemkové reformy. Podle judikatury Nejvyššího správního soudu docházelo ke konfiskaci zemědělského majetku u osob v § 1 dekretu uvedených s okamžitou platností ex lege, tedy ke dni účinnosti dekretu 23. června 1945, nikoli až dodatečně vyhláškou či jiným individuálním rozhodnutím správního úřadu. Dekret podle Nejvyššího správního soudu nemá žádné ustanovení o tom, že by k provedení této konfiskace bylo zapotřebí ještě nějakého úředního, deklaratorního aktu, kterým by v každém jednotlivém případě bylo vysloveno, že jsou splněny osobní i materiální předpoklady konfiskace. Vychází proto z předpokladu, že takový deklaratorní akt správního úřadu zpravidla zapotřebí nebude a že bude tedy možné konfiskaci realizovat i bez takového rozhodnutí, přímo na základě předpisu zákona.²¹

¹⁹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 11.9.1947 č.j. 456/46 (Boh. admin. 1689/1947)

²⁰ Srov. např. rozhodnutí NSS ze dne 30.1.1947 č.j. 373/46 (Boh. admin. 1534/1947).

²¹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946). M. Kindl a V. Knapp v této souvislosti uvádějí, že při vysoké profesionální úrovni tehdejšího Nejvyššího správního soudu a jeho rozhodování toto „neslané, nemastné“ rozhodnutí dost překvapuje a skrývá v sobě řadu teoretických i praktických problémů. Blíže viz M. KINDL, V. KNAPP, K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 7, s. 602 an. Na řadu těchto problémů narazil ve své judikatuře Ústavní soud České republiky a byl často nucen zaujmout k výkladu § 1 dekretu č. 12/1945 Sb. jiné stanovisko než poválečný Nejvyšší správní soud. Podle názoru Ústavního soudu má pro řešení tohoto problému zásadní význam to, že ke konfiskaci podle § 1 odst. 1 dekretu č. 12/1945 Sb. nemohlo dojít bez příslušného správního aktu, který prohlašoval určitou osobu za zrádce či nepřitele. Bez tohoto správního rozhodnutí totiž nebylo možno určit, která osoba pod ustanovení § 1 odst. 1 zmíněného dekretu vlastně spadá. K tomu srov. např. nález Ústavního soudu České republiky ze dne 22.6.1995 publikovaný pod č. 36/1995 Sbírkou nálezů a usnesení ÚS., dle něhož ke konfiskaci majetku podle dekretu č. 108/1945 Sb. docházelo sice ex lege, nicméně při splnění všech, tímto dekretem stanovených, podmínek, mezi které náleželo i pravomocné

Jako opatření tohoto druhu nepřecházelo vlastnictví ke konfiskovanému majetku zápisem do pozemkových knih.²² Vlastníkem konfiskovaného majetku se stával československý stát. Dekret č. 12/1945 Sb. to sice výslovně neuvádí, ale z právní povahy konfiskace jako veřejnoprávního institutu to nepochybně vyplývá. Možné pochybnosti pak odstranil dekret č. 108/1945 Sb., který v § 1 odst. 1 již výslovně stanovil: "konfiskuje se bez náhrady - pokud se tak již nestalo - pro Československou republiku majetek nemovitý i movitý, zejména i majetková práva...". Konfiskace představovala originární způsob nabytí vlastnictví státem. Podle tehdejší judikatury Nejvyššího soudu stát, ani Fond národní obnovy nebo Národní pozemkový fond nebyly sukcesorem původních vlastníků.²³ Proto na ně ani nemohly přejít soukromoprávní závazky osob postižených konfiskací, a to s výjimkou závazků v dekretch výslovně stanovených.²⁴

Jak vyplývá z výše zmíněné judikatury poválečného Nejvyššího správního soudu, stával se dle tehdejšího pojetí stát vlastníkem konfiskovaného majetku ipso iure dnem účinnosti dekretu.²⁵ Z judikatury Ústavního soudu České republiky vyplývá jiný názor: „Problém, zda k přechodu vlastnictví došlo už ze zákona (dekretu), nebo až v souvislosti

rozhodnutí správního orgánu o tom, že jsou splněny podmínky pro konfiskaci podle tohoto dekretu (§ 1 odst. 4). Podobným způsobem Ústavní soud rozhodl i v řadě jiných případů konfiskace dle dekretu č. 108/1945 Sb. (blíže viz kapitola V.6 této práce věnovaná dekretu č. 108/1945 Sb.). Tyto nálezy jsou dle Ústavního soudu použitelné i pro konfiskaci dle dekretu č. 12/1945 Sb. Srov. i nálezy ÚS ČR z 2.11.1999 publikovaný pod č. 152/1999 Sbirky nálezů a usnesení ÚS ČR a nálezy z 10.11.1994 publikovaný pod č. 20/1993 Sbirky nálezů a usnesení ÚS. Srov. i K. ELIÁŠ, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 11, s. 971 an..

²² Srov. rozhodnutí Ústavního soudu České republiky ze dne 10.11.1994 publikované pod č. 20/1993 Sbirky nálezů a usnesení ÚS. Ústavní soud sdílel stanovisko zastávané obecnými soudy (např. rozsudek Nejvyššího soudu České republiky z 29. 3. 1993, Odon 4/93, uveřejněný pod R 35/1993 Sbirky soudních rozhodnutí a stanovisek), že k přechodu majetku na stát docházelo bez ohledu na intabulační princip. K tomu srov. i K. ELIÁŠ, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 11 Dle Eliáše je konfiskace opatřením veřejnoprávní povahy a institutem veřejného práva. Konfiskovaný majetek proto přechází do vlastnictví státu samotným faktem konfiskace, dnem účinnosti toho kterého dekretu. Pro vznik vlastnického práva státu se proto intabulace nevyžadovala. K opačnému závěru srov. zejména M. KINDL, V. KNAPP, K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 7. Dle Kindla a Knappa se zřetelem na princip dvoufázovosti nabytí vlastnictví v obecném občanském zákoníku a k mlčení konfiskačních dekretů v této věci lze soudit, že konfiskační dekry ve smyslu závěru § 424 tehdy platného občanského zákoníku ex lege založily právní důvod nabytí vlastnictví, vlastnictví samo však ve smyslu § 431 se nabývalo teprve intabulací. Konfiskační dekry proto podle nich nevykloučily konstitutivní působení intabulace, ač ho pravděpodobně vyloučit zamýšlely. Stát by podle tohoto závěru nenabýval konfiskovaný majetek ipso iure, ale až intabulací. Jak bylo ale již výše uvedeno, obecné soudy i Ústavní soud České republiky toto stanovisko odmítly.

²³ Srov. rozhodnutí č. 186/1945 a č. 191/1947 Sbirky nálezů Nejvyššího soudu ve věcech občanských (civ. rozh. č. 191/1947).

²⁴ K tomu srov. § 5 odst. 3 a § 12 dekretu č. 12/1945 Sb.

²⁵ Např. rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946). Stejný závěr částečně hájí např. i K. Eliáš. K. ELIÁŠ, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 11.

se správním aktem, řeší tento nález jednoznačně ve prospěch názoru, že k přechodu vlastnictví došlo až správním rozhodnutím...K jedné a téže věci nemůže mít vlastnické právo více osob, nejde-li o spoluvlastnictví. Nemůže tedy být současně stát vlastníkem ze zákona a občan ze smlouvy. Není-li taková situace možná, přičemž musí existovat řešení, musí mít prioritu právo, které vzniklo první. Nemohlo-li ke konfiskaci majetku dojít bez příslušného správního rozhodnutí, pak majetek řádně nabytý před takovým rozhodnutím třetí osobou nemůže být konfiskací dotčen, neboť v okamžiku konfiskace již nešlo o majetek zrádce nebo nepřítel, který by podléhal režimu příslušného dekretu.²⁶ Dle Ústavního soudu České republiky tedy majetek před vydáním deklaratorního správního rozhodnutí o konfiskaci ještě není ve vlastnictví státu a dotčená osoba s ním může, pokud není omezena jinými právními předpisy, právně disponovat. Z výše uvedeného nálezu proto dále vyplývá, že dle Ústavního soudu se stát stává vlastníkem konfiskovaného majetku až vydáním deklaratorního správního rozhodnutí, a to ex tunc ke dni účinnosti dekretu. Tento závěr je konzistentní s výše zmíněným stanoviskem Ústavního soudu, že předpokladem konfiskace je vždy deklaratorní správní rozhodnutí.²⁷ Poválečný Nejvyšší správní soud správní rozhodnutí za nezbytný předpoklad konfiskace nepovažoval,²⁸ a proto mohl dospět k závěru, že vlastníkem konfiskovaného majetku se stává stát bez dalšího ke dni účinnosti dekretu.

²⁶ Bližší viz nález ÚS ČR z 12.9.1996 publikovaný pod č. 35/1996 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Podle tohoto nálezu Ústavního soudu České republiky tedy platí, že pokud osoba, na kterou se vztahovala konfiskace majetku dle dekretu č. 12/1945 Sb. (ale její majetek zároveň nebyl pod národní správou dle dekretu č. 5/1945 Sb.), převedla po 23. červnu 1945 svůj majetek na třetí osobu, je tento převod platný a konfiskace se na takto převedený majetek nevztahuje, to vše za předpokladu, že se převod uskutečnil před vydáním deklaratorního správního rozhodnutí o konfiskaci. Tento závěr je v rozporu s výše zmíněnou „neslanou, nemastnou“ poválečnou judikaturou Nejvyššího správního soudu, nicméně chrání práva nových vlastníků nabytá v dobré víře, posiluje princip právní jistoty a omezuje nepříznivé majetkové dopady u konfiskací dodatečně objevených zrádců a nepřátel Československé republiky české či slovenské národnosti. Vzhledem ke znění dekretu a úmyslu zákonodárce je však nutné poznamenat, že jde ze strany Ústavního soudu o interpretaci § 1 dekretu č. 12/1945 Sb., jež jde do jisté míry až na samou hranici skutečného smyslu tohoto ustanovení.

²⁷ K tomu závěru srov. i M. KINDL, V. KNAPP, K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 7.

²⁸ Stejný závěr sdílí např. i K. Eliáš. Dle Eliáše administrativního rozhodnutí o tom, spadá-li určitá osoba (její majetek) pod konfiskační režim dekretů, „bylo skutečně třeba jen tehdy, jestliže ho bylo třeba.“ Pro každý jednotlivý případ toto rozhodnutí nutné nebylo. Pokud pochybnost nebyla ani na straně příslušného orgánu veřejné správy, ani na straně osoby postižené konfiskací, nebylo nutné (a ani nebylo o čem) rozhodovat. V takovém případě postačilo oznámení (nikoli rozhodnutí) o konfiskaci a provedení soupisu konfiskovaného majetku na základě podkladů opatřených místním národním výborem (§ 1 odst. 1 bod 1 dekretu č. 108/1945 Sb.). Bližší viz K. ELIÁŠ, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., in: Právník, roč. 1994, č. 11. K tomu je však nutné dodat, že právě toto „oznámení (nikoli rozhodnutí)“, tedy v podstatě vyhlášku příslušného národního výboru, považoval Nejvyšší správní soud za správní rozhodnutí.

Dle Ústavního soudu České republiky však zároveň platí, že jestliže k vydání rozhodnutí podle § 3 odst. 2 dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., popř. podle ustanovení § 1 odst. 4 dekretu č. 108/1945 Sb., v projednávané věci došlo alespoň v některých případech, byl původní vlastník již těmito rozhodnutími z hlediska citovaných dekretů "kategorizován", takže i tam, kde tato rozhodnutí ve vztahu k určité části majetku nebyla vydána, nebo nebyla zapsána v pozemkové knize, byl nepochybně i v těchto případech dán průchod účinkům přechodu konfiskovaného majetku ex lege.²⁹ Jinými slovy řečeno, dle Ústavního soudu České republiky bylo deklaratorní rozhodnutí podmínkou konfiskace, ale obsah tohoto rozhodnutí (přesná specifikace majetku podléhajícímu konfiskaci) již byl v podstatě irrelevantní. Konfiskaci podléhal i majetek v rozhodnutí (vyhlášce) neuvedený.³⁰

Nejvyšší správní soud ve své judikatuře zdůrazňoval, že vyhláška okresního národního výboru, kterou se určitá osoba označovala za osobu německé národnosti, je deklaratorním rozhodnutím správního úřadu právní moci schopným, kterým se konstatuje, že u určité osoby je splněn předpoklad konfiskace jejího zemědělského majetku, vyslovené ex lege dekretem č. 12/1945 Sb.³¹ Proti tomuto rozhodnutí (vyhlášce) je dle Nejvyššího správního soudu přípustné odvolání k zemskému národnímu výboru a

²⁹ Blíže viz nálezy z 10.11.1994 publikované pod č. 20/1993 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

³⁰ Toto stanovisko Ústavního soudu není zcela bez vnitřních rozporů. Závěr Ústavního soudu České republiky, dle něhož platí zásada, že podmínkou konfiskace je deklaratorní rozhodnutí správního orgánu, však přináší i jiná úskalí. Ústavní soud k této zásadě dospěl při interpretaci § 1 odst. 1 písm. b) dekretu č. 5/1945 Sb. a § 1 odst. 1 č. 3 dekretu č. 108/1945 Sb. (tedy u zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti), ale z dnešního pohledu není úplně zřejmé, proč by stejná zásada neměla platit i při výkladu zcela totožných ustanovení § 1 odst. 1 písm. a) dekretu č. 5/1945 Sb. a § 1 odst. 1 č. 2 dekretu č. 108/1945 Sb. týkajících se konfiskace majetku osob německé a maďarské národnosti. Ostatně poválečný zákonodárce důsledně trval na tom, že přístup k zrádcům a kolaborantům musí být v těchto otázkách stejný jako k sudetským Němcům. Vyjdeme-li dále (i) ze skutečnosti, že v řadě případů konfiskační rozhodnutí vůči osobám z řad sudetských Němců nebylo nikdy vydáno (např. z důvodu administrativního opomenutí, v důsledku divokého transferu atd.), ale majetek byl přesto konfiskován; (ii) z rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 25.1.1999 č.j. Cdon 457/97, dle něhož z § 444 o.z.o. ani z ustanovení dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 28/1945 Sb., které upravují konfiskaci a přidělování zemědělského majetku osob v těchto dekretech blíže vymezených, nelze dovodit, že by rozhodnutí správního orgánu o přidělení zemědělského majetku mělo v případě, že přidělený majetek nebyl ve vlastnictví státu, za následek zánik vlastnického práva dosavadního vlastníka, (iii) z právního principu, že se vlastnické právo nepromlčuje (zakotveného dnes v § 100 odst. 2 zákona č. 40/1964 Sb.) a (iv) poměrně přísné judikatury Nejvyššího soudu České republiky ohledně podmínek pro vydržení majetku; můžeme dospět k právním závěrům, které jsou u konfiskovaného majetku sudetských Němců, u něhož nebylo nikdy vydáno konfiskační rozhodnutí (popř. šlo o paakt či není možné rozhodnutí dohledat) a přitom je stále ve „vlastnictví“ státu (tedy nedošlo k jeho vydržení oprávněným držitelem jednajícím v dobré víře, který majetek od státu nabyt např. na základě kupní smlouvy), jež jsou velmi problematické. Výše citované rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946), dle něhož vydání deklaratorního rozhodnutí správního orgánu není podmínkou konfiskace, se z tohoto úhlu pohledu již tak „nemastným“ a „neslaným“ nejeví.

³¹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946).

v řízení před ním platí správní řád. Ze skutečnosti, že dekret ve dvou případech připouští vydání deklaratorních rozhodnutí o tom, zda se na určité osoby konfiskace vztahuje či nikoliv,³² Nejvyšší správní soud vyvozoval, že je možné vydávat obdobná deklaratorní rozhodnutí i o jiných předpokladech konfiskace, zejména o tom, zda osoba, jejíž majetek se konfiskuje, je národnosti německé nebo maďarské a jde-li v konkrétním případě o zemědělský majetek. Naopak v tom, že se v obou shora uvedených případech vydání deklaratorních rozhodnutí výslovně nejen připouští, nýbrž dává postiženým i právní nárok na jejich vydání, nutno podle Nejvyššího správního soudu spatřovat vyslovení zásady, jež má přirozeně platit i ohledně jiných rozhodnutí o předpokladech konfiskace: Pokud jakákoliv dotčená osoba zpochybní, že se na ní konfiskace vztahuje, správní úřad (národní výbor) v dané věci musí vydat deklaratorní rozhodnutí, zda v daném případě byly předpoklady konfiskace splněny či nikoliv.³³ V ostatních případech závisí dle Nejvyššího správního soudu jen na správním úřadě, zda z moci úřední takové deklaratorní rozhodnutí (např. ve formě vyhlášky) vydá či nikoliv. Jak již bylo výše naznačeno, toto pojetí Ústavní soud České republiky odmítl, neboť vycházel ze zásady „není konfiskace bez konfiskačního rozhodnutí“.

Nejvyšší správní soud se zabýval i otázkou, jaký správní úřad je příslušný vydat rozhodnutí o předpokladech konfiskace, jež v dekretu není výslovně upraveno, tedy zejména rozhodnutí o tom, zda určitá osoba, které se majetek konfiskuje, je skutečně národnosti německé nebo maďarské. Ve svém nálezu dospěl s odkazem na § 6 správního řádu č. 8/1928 Sb., k jednoznačnému závěru, že tímto správním úřadem je místně příslušný okresní národní výbor.³⁴

³² Jednalo se o (i) rozhodnutí dle v § 3 odst. 2 dekretu o tom, zda-li fyzickou nebo právnickou osobu lze považovat za zrádce a nepřitele ČSR a (ii) rozhodnutí dle § 1 odst. 3 dekretu o připuštění výjimky, že se osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, zemědělský majetek nekonfiskuje.

³³ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946).

³⁴ NSS ve svém argumentaci vyšel z ustanovení čl. 7 organizačního zákona č. 125/1927 Sb., dle něhož politickým úřadům přísluší nalézat právo v oboru veřejného práva, pokud to není nebo nebude vzneseno na jiné úřady nebo soudy, a dále ustanovení § 6 správního řádu č. 8/1928 Sb., stanovícího, že je-li dána příslušnost politických úřadů, není-li však určeno, který z nich jest věcně příslušný, jsou v prvé instanci příslušné okresní úřady a ve druhé instanci zemské úřady. Dle vládního nařízení č. 4/1945 Sb., o volbě a pravomoci národních výborů je pak stanoveno, že kompetence dosavadních politických úřadů okresních a zemských byla přenesena na národní výbory okresní a zemské (§ 3, odst. 3 a § 4, odst. 3 vládního nařízení č. 44/1945 Sb.). Tím se dostalo těmto orgánům - které ostatně v § 1 citovaného nařízení byly přímo označeny jako orgány vnitřní správy ve všech jejích oborech a jakožto takové podřízeny vládě - právní povahy úřadů politických, a proto je na ně nezbytně vztáhnout všechny předpisy o úřadech politických, pokud novou úpravou nebyly změněny. Ustanovení kompetenční, obsažená v § 1 odst. 3 a § 3 odst. 2 dekretu č. 12/1945 Sb., stanovují zvláštní kompetenční předpisy k rozhodování pochybných případů, jednak pokud jde o uplatňování výlučky z konfiskace na základě ustanovení § 1 odst. 2 dekretu a jednak pokud jde o rozhodování o tom, zda je splněn předpoklad konfiskace, stanovený v § 1 odst. 1 písm. b) citovaného dekretu, t. j. zda jde o

Konfiskace podle dekretu č. 12/1945 Sb. ani podle pozdějšího dekretu č. 108/1945 Sb. nebyla považována soudy v poválečném Československu za opatření trestního práva, nýbrž za zákonný důsledek určitých v dekretch uvedených skutečností.³⁵ V recentní literatuře se objevuje názor, že konfiskace spojené s odsunem mohou být posuzovány jako součást sankcí a bezpečnostních garancí pro futuro, jež spojenci uplatnili v souladu s tehdejším mezinárodním právem v legální válce proti hitlerovskému Německu.³⁶

Konfiskace představovaly zásah do soukromého vlastnictví, k němuž však podle ústavní listiny z roku 1920 stačil běžný zákon (§ 109 odst. 1). V případě, že by se na konfiskaci nahlíželo jako na určitý druh vyvlastnění, i tehdy ústavní listina dovoľovala zákonodárci stanovit, že se „náhrada dáti nemá“ (§ 109 odst. 2).³⁷ Nejvyšší správní soud vycházel z primátu vnitrostátního práva, a proto na stížnost, že podle principů mezinárodního práva lze majetek cizího státního občana vyvlastnit jen podle norem platných i pro státní občany domácí státní, reagoval tím, že v Československu platí především normy vnitrostátní, proti jejichž jednoznačným a výslovným ustanovením se nelze dovolávat nějakých, jinak snad uznávaných principů mezinárodního práva.³⁸

Zemědělským majetkem se pro účely tohoto dekretu rozuměla zemědělská a lesní půda, k ní patřící budovy a zařízení, závody zemědělského průmyslu, sloužící vlastnímu zemědělskému a lesnímu hospodářství, jakož i movité příslušenství (živý i mrtvý inventář) a všechna práva, která jsou spojena s držbou zkonfiskovaného majetku anebo jeho části (§ 4). Podle Nejvyššího správní soudu byl i k vydání deklaratorního rozhodnutí o tom, že konfiskovaný majetek má povahu majetku zemědělského ve smyslu § 4 dekretu č. 12/1945 Sb., příslušný okresní národní výbor, proti jehož rozhodnutí bylo možné se

zrádce nebo nepřítele Československé republiky. Těchto speciálních kompetenčních ustanovení je však možné dle NSS použít výlučně jen v případech, na něž byly dekretem vztaženy a nelze jich - právě proto, že jde o ustanovení kompetenční - použít ani analogicky na případy jiné. Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.12.1946, č.j. 337/45 (Boh. admin. 1512/1946) a rozhodnutí ze dne 27.1.1947 č.j. 322/46 ze dne 27.1.1947 (Boh. admin. 1532/1947).

³⁵ Blíže viz rozhodnutí NSS Boh. admin. 1918/1948 či Boh. admin. 1808/1948. Odlišně viz V. PAVLÍČEK, Dekrety prezidenta republiky, in Dekrety prezidenta republiky, s. 35, který považuje konfiskaci za opatření trestněprávní, jímž dochází k vyvlastnění, a předpokládá zjištění viny. Tato vina a trest byly podle něj vysloveny obecnou právní normou. K tomu srov. i V. PAVLÍČEK, Dekrety, demokratické hodnoty a národní zájmy, in: Benešovy dekrety, Praha 2002, s. 18. Pojetí konfiskace jako trestněprávního opatření převažovalo i v komunistické literatuře. Viz např. J. HURDÍK, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 88. Stejný náhled se objevil již bezprostředně po válce. K tomu srov. např. V. KNAPP, O konfiskaci nepřátelského majetku, in: Právní praxe, roč. 1946, s. 53.

³⁶ K tomu srov. M. POTOČNÝ, Mezinárodní právo a transfer Němců z Československa, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců a P. ŠTURMA, Posudek o problematice dekretů prezidenta republiky z mezinárodně právního pohledu pro Úřad vlády ČR, 2002.

³⁷ Blíže viz F. WEYR, Soustava československého práva státního, s. 354. Toto ustanovení souviselo s pozemkovou reformou provedenou v prvních letech trvání první republiky.

³⁸ Blíže viz rozhodnutí NSS (Boh. admin. 2012/1948).

odvolat k zemskému národnímu výboru.³⁹ Zkonfiskovaný zemědělský majetek spravoval až do odevzdání přidělcům Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství, který byl zřízen tímto dekretem. Statut tohoto fondu byl vydán vládním nařízením č. 70/1945 Sb. ze dne 3. září 1945. Souvislé lesní plochy ve výměře nad 50 ha měly dle dekretu připadnout státu. Pokud konfiskované lesní plochy nebylo možno spojit v souvislý celek se státní lesní půdou a pokud nepřesahovaly 100 ha, měly být odevzdány Národním pozemkovým fondem příslušnému národnímu výboru (§ 6).

Pokud byl zemědělský majetek, konfiskovaný podle § 1 dekretu, v nájmu (pachtu), všechny nájemní (pachtovní) smlouvy se dnem účinnosti dekretu rušily. Pokud však byla nájemcem (pachtýřem) osoba, která měla nárok na přiděl půdy, mohlo jí být ponecháno dosavadní užívání do konce hospodářského roku. Nebyl-li pronajatý (pachtovaný) zemědělský majetek z jakýchkoliv důvodů přidělen, platil nájemce (pachtýř) nájemné (pachtovné) Národnímu pozemkovému fondu. Pokud byly konfiskací dotčeny fyzické nebo právnické osoby, jež nebyly považovány za zrádce a nepřátele Československé republiky, měl jim poskytnout Národní pozemkový fond náhradu za běžné náklady a investice, a to na návrh místního národního výboru (§ 5). Patronátní práva a povinnosti, váznoucí na zemědělských majetcích, konfiskovaných podle § 1 dekretu, dnem konfiskace zanikly. V případech zvláštního zřetele hodných mohl poskytnout Národní pozemkový fond za zrušení patronátních práv náhradu. Platy, penze, daně a jiná běžná vydání váznoucí na konfiskovaných majetcích hradil prozatím národní správce (§ 5 odst. 3).

Ze zemědělského majetku, spravovaného Národním pozemkovým fondem, se měla přidělovat půda pouze do vlastnictví osob slovanské národnosti: deputátníkům a zemědělským dělníkům ve výměře až do 8 ha orné půdy, malozemědělcům ve výměře doplňující jim dosud vlastněný pozemkový majetek nejvýše do 8 ha orné půdy, mnohačlenným zemědělským rodinám ve výměře doplňující jim dosud vlastněný pozemkový majetek nejvýše do 10 ha, obcím a okresům k veřejným účelům, stavebním, zemědělským a jiným družstvům, dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům pro stavbu vlastního domu anebo zařízení zahrady ve výměře nejvýše do 0.5 ha (§ 7).⁴⁰

³⁹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 2.5.1947, č.j. 180/46 (Boh. admin. 1614/1947).

⁴⁰ Přidělit bylo samozřejmě možné pouze půdu, která byla na základě řádně provedené konfiskace ve vlastnictví státu. K tomu srov. např. rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 25.1.1999 č.j. Cdon 457/97, dle něhož z § 444 o.z.o. ani z ustanovení dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 28/1945 Sb., které upravují konfiskaci a přidělování zemědělského majetku osob v těchto dekretech blíže

Zcizit, pronajmout nebo zatížit takto přidělený majetek bylo možno jen s předchozím souhlasem Národního pozemkového fondu. Dekret navazoval na první pozemkovou reformu uskutečňovanou po vzniku Československé republiky, jejíž právní základy byly položeny v letech 1919-1920.⁴¹ Z uchazečů o přidělovaný majetek se měla při každém místním národním výboru, v jehož obvodu se nacházel konfiskovaný majetek, vytvořit místní rolnická komise, skládající se nejvíce z deseti členů. Tato komise pak měla za úkol vypracovat přidělový plán s návrhem na úhradu. Návrh na úhradu se měl určit podle výnosnosti, polohy, vzdálenosti a stavu obdělání půdy a podle majetkových a rodinných poměrů přidělce, a to: nejméně ve výši hodnoty jedné průměrné roční úrody na navrhované výměře půdy a nejvýše ve výši dvou průměrných ročních úrod na navrhované výměře půdy. Úhrada za přidělené budovy se měla pohybovat ve výši 1 až 3 ročního nájemného přidělované budovy. Nájemné mohlo být vyjádřeno v naturáliích (§ 10 -12).

Úhradu spláceli přidělenci Národnímu pozemkovému fondu podle jím vydaného plánu. Takto získané prostředky se měly použít k hrazení dluhů a závazků, váznoucích na konfiskovaných majetcích, pokud tyto dluhy a závazky byly uznány a převzaty, dále k hrazení válečných škod a škod na majetku osob perzekuovaných v době okupace z důvodů národních, politických a rasových, k zvelebení zemědělské produkce a pro vnitřní osídlení. Případné přebytky Národního pozemkového fondu připadaly státní pokladně.

V okresech s převážnou většinou obyvatelstva německé národnosti, kde nebylo dostatek oprávněných uchazečů, zůstala půda ve správě Národního pozemkového fondu pro potřeby vnitřního osídlení. Přednostní právo na přiděl bylo zakotveno pro osoby, které se vyznamenaly a zasloužily v národně-osvobozovacím boji, zejména vojáci a partyzáni, bývalí političtí vězni a deportovaní a jejich rodinní příslušníci i zákonní dědici, jakož i rolníci poškození válkou (§ 7 odst. 6).

Podle Ústavního soudu České republiky je nabytí konfiskovaného majetku podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945, č. 28/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. na základě přidělového rozhodnutí veřejnoprávní povahy, ať již o něm bylo rozhodnuto pravomocným rozhodnutím pověřeného Osídlovacího úřadu či Fondem národní obnovy.

vymezených, nelze dovodit, že by rozhodnutí správního orgánu o přidělení zemědělského majetku mělo v případě, že přidělený majetek nebyl ve vlastnictví státu, za následek zánik vlastnického práva dosavadního vlastníka.

⁴¹ Šlo zejména o tyto zákony: zák. č. 32/1919 Sb. z. a n., o obstavení velkostatků, zák. č. 215/1919 Sb. z. a n., tzv. „záborový zákon“, zák. č. 330/1919 Sb. z. a n., o Pozemkovém úřadu, zák. č. 81/1920 z. a n., tzv. „přídělový zákon“ a zák. č. 329/1920 Sb. z. a n., tzv. „náhradový zákon“.

Pro nabytí vlastnického práva proto nebylo zapotřebí ani vkladu práva vlastnického do pozemkových knih (tzn. intabulací práva vlastnického neboli provedení knihovního pořádku), ani hmotného odevzdání nemovitosti.⁴²

Poměrně nízké úhrady za přidělenou půdu byly jedním z hlavních důvodů, proč prezident Beneš odmítl tento dekret podepsat bezprostředně poté, co mu byl vládou předložen. Beneš své rozhodnutí tehdy zdůvodnil takto: „Celá osnova je největší revoluční čin dnešní vlády, čin, který bude mít dalekosáhlé a všestranné důsledky a čin, jehož i politický dosah je a bude pro celý další vývoj republiky nadmíru důležitý. Nemohl jsem tudíž bez důkladného prozkoumání celé osnovy Vám dát na návrh ten hned odpověď.“⁴³ Soudím, že navrhovaná náhrada je příliš nízká a pokládal bych z důvodů věcných i mravních za správné, aby byla zvýšena.“⁴⁴ Vláda tuto připomínku prezidenta republiky odmítla zapracovat do vládní osnovy s odůvodněním, že „se přidělem má odčinit křivda, která trvala 300 let a za tuto dobu český zemědělec zaplatil skutečnou hodnotu přidělených pozemků 20 až 30krát.“⁴⁵ Výše uvedené vládní odmítnutí je jen jedním z mnoho důkazů o tom, že v poválečném období šlo z materiálního hlediska spíše o dekretální činnost vlády Národní fronty než prezidenta Beneše. Druhá zásadní Benešova připomínka k dekretu o konfiskaci zemědělského majetku vycházela z jeho představy, že z každé velké revoluční reformy, jakou představoval konfiskační dekret, má mít prospěch především „všeobecnost a stát - tedy pokud možno co největší počet občanů, nemůže-li to být přímo stát a tím občané všichni.“ Beneš nechtěl vyvolávat podle svých slov závist a žárlivost a tím nespokojenost, že se tu dávají výhody jen jedné části nemajetného obyvatelstva (zemědělcům). Z tohoto důvodu Beneš navrhoval, aby z finanční výtěžku reformy (konfiskace) byla jedna polovina použita k ve vládní osnově navrhovaným účelům (oddlužení, zvelebení zemědělské produkce a kolonizace,

⁴² Blíže viz nálezy ÚS ČR z 21.10.1998 publikovaný pod č. 127/1998 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

⁴³ Vláda Benešovi zaslala osnovu tohoto dekretu až poté, co se o ní sama usnesla a vyžadovala jeho rychlý podpis. Beneš to odmítl s tím, že si musí osnovu důkladně prostudovat a požadoval, aby mu ministerské předsednictvo zaslalo předlohy dekretů vypracované jednotlivými ministerstvy současně s jejich předložením ministerskému předsednictvu k připomínkovému řízení, aby měl dostatek času k jejich prostudování a mohl se o předlohách dekretů dohodnout s vládou během jejich projednávání ve vládě, a nikoliv až poté, co je vláda sama projedná a schválí. Komunisté samozřejmě měli zájem na tom, aby prezident dostával osnovy dekretů až poté, co prošly úspěšně vládou, aby Benešovi zůstávalo co nejméně prostoru do legislativního procesu zasahovat, a to přesto, že formálně Beneš ještě stále zůstával v českých zemích jediným zákonodárcem.

⁴⁴ Beneš požadoval, aby náhrada byla stanovena nejméně ve výšce tří průměrných ročních úrod na příslušné výměře půdy. Poznámky E. Beneše k návrhu dekretu o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku ze dne 12. června 1945 zasláné předsedovi vlády Z. Fierlingerovi a ministru zemědělství J. Ďurišovi byly publikovány in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15.4, s. 293-295. K tomu blíže srov. zejména J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 306-307.

⁴⁵ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15, s. 297-298.

hrazení válečných škod), ale druhá polovina měla být použita ke krytí potřeb, z nichž mají podle jeho názoru prospěch všichni, tedy k finanční sanaci státu (státní měny, státního dluhu atd.).⁴⁶

Československá vláda jednala o Benešových připomínkách již 13. června 1945. Benešovo stanovisko ohledně zvýšení náhrad a rozdělení výnosů z konfiskace i na sanaci státních financí podporoval ministr financí V. Šrobár, neboť to bylo právě ministerstvo financí, které mělo z Benešem navržených úprav nejvíce profitovat.⁴⁷ Důrazně proti se však postavil ministr zemědělství J. Ďuriš, který ohnivě argumentoval tím, že jasnou tendencí Košického vládního programu je, že „nepřátelé nemají dostat vůbec žádnou náhradu a nemají mít vůbec žádných nároků a přídělci mají dostávat zabavený majetek za velmi nízkou úhradu.“⁴⁸ Ministr zemědělství byl výslovně proti tomu, aby se vláda

⁴⁶ Blíže viz výše zmíněné připomínky E. Beneše ze dne 12. června 1945. K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15.4, s. 293-295. Beneš rovněž vládě navrhoval, aby se vrátila k jeho původní myšlence, podle níž měly být válečné škody, které v Československu nacistické Německo způsobilo, hrazeny z majetku Němců odsunutých z Československa. Beneš zastával názor, že by tento postup usnadnil jak prosazení myšlenky transferu Němců, tak eventuální odškodnění Československa za válečné škody. Proto navrhoval, aby bylo alespoň jako kompromisní řešení do vládou přijaté osnovy dekretu doplněno ustanovení: „Vláda si vyhrazuje možnost, aby v souvislosti s transferem německého obyvatelstva z republiky přezkoumala znovu tuto otázku a aby z účtu reparací Německa odškodnila při transferu německého obyvatelstva ony občany německé a maďarské národnosti, kteří by dle eventuálních dalších dispozic zákonných nabyli práva na odškodnění.“ Požadavek prezidenta podporovalo i ministerstvo zahraničí, které v návaznosti na Benešovy připomínky upozorňovalo vládu na skutečnost, že Benešův návrh na odškodnění československých Němců je v souladu s Memorandem o transferu, které bylo v Londýně v srpnu 1944 předáno Evropské poradní komisi. V tomto Memorandu se mj. podle Benešových tehdejších plánů uvádělo, že „Německo (Maďarsko) vyplatí hotově poukázky vydané československým státem transferovaným osobám za majetek, který zanechají v Československu, a vymění peníze, které si přinesou z Československa a které nebudou mít oběh v Německu (Maďarsku), za peníze mající oběh v Německu (Maďarsku)... Není žádného úmyslu konfiskovat majetek transferovaných osob, ačli tento nepropadne jako rest. Bude jim zpravidla dovoleno vzít sebou své svršky s výjimkou zboží, jehož vývoz bude všeobecně zakázán (například dobytek, stroje, některé valuty, zlato atd.) Za majetek, který zanechají v Československu a jehož cena bude stanovena podle stanoveného standardu, obdrží stvrzenky zajišťující jim, že obdrží úplatu na účet československého požadavku vůči německému státu, říšské bance nebo německým příslušníkům, nebo budou zaplacení německými penězi, které budou nalezeny na československém území.“ Text Memoranda ze dne 24. srpna 1944 byl publikován in: J. Vondrová j, (vyd.), Češi a sudetoněmecká otázka, dok. č. 139, s.282-284.

⁴⁷ V. Šrobár k tomu při projednávání osnovy dekretu dne 4. června 1945 uvedl: „... Jedině z této velké majetkové podstaty opuštěného a konfiskovaného majetku jest možno krýtí ohromné schodky, které byly vytvořeny v naší finanční soustavě inflačním vydáváním peněz a vkladů, jež jsou „kryty“ německými státními papíry. Jen tak, že část majetku opuštěného či konfiskovaného bude prodána za přiměřenou cenu, bude možno opatřiti prostředky, kterými by se sanovaly vklady českého obyvatelstva a peníze, které drží... Naše námítky se týkají zejména ustanovení o úhradě (§10) navrhované osnovy. Výsledkem takového řešení by bylo, že by majetek, přinášející několik set miliard korun hodnoty, byl zpeněžen za několik málo desítek miliard. Takové řešení by uvedlo vníveč veškerou snahu zachránit hodnotu peněz v Československé republice se všemi důsledky, jež z toho vyplývají.“ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15.4, s. 288. Srov. i M. SPIRIT, Tzv. Benešovy dekrety, předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky, Praha 2004, s. 192.

⁴⁸ Část zápisu ze zasedání vlády ze dne 13. června 1945 byla publikována in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15.5, s. 296-301. V Košickém vládním programu se skutečně v XI. kapitole mluví v souvislosti s úhradami za přidělení pozemků pouze o „mímém poplatku,

v jakékoliv podobě, ať již v dekretu či ve zvláštním usnesení „veřejně vyslovila sebemenším náznakem pro možnost, že by Němci mohli třeba jen z účtu reparace Německa dostat nějaké odškodnění... Takové náměty nejsou hodny našeho osvobozovacího boje proti cizím utlačovatelům.“ Ďurišovi šlo samozřejmě především o to, aby veškerá opatření a finanční prostředky spojené s konfiskací zůstaly v působnosti ministerstva zemědělství, které bylo na rozdíl od ministerstva financí v rukou komunistů.⁴⁹

V odpovědi vlády ze dne 13. června 1945 na výše naznačené připomínky bylo prezidentu Benešovi vysvětleno, že většina jeho požadavků je v rozporu s Košickým vládním programem a nemůže jim být vyhověno. V odpovědi se mimo jiné uvádí: „Za druhé vláda podotýká, že se nekonziskuje půda těm Němcům, kteří se aktivně zúčastnili boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky. Ostatní Němci, jimž se půda konfiskuje, nesou kolektivní odpovědnost za všechny zločiny spáchané Němci na českém národě a republice, a proto jim náhrada nepřísluší. Vzhledem k tomu a s ohledem na české veřejné mínění vláda nepokládá za možné mluvit o náhradě, byť i na účet našich reparačních nároků vůči Německu, na nichž budeme bezpodmínečně trvat.“⁵⁰

Poválečná vláda Národní fronty tedy skutečně vycházela při přípravě osnov dekretů týkajících se občanství a majetku československých Němců z principu kolektivní odpovědnosti, a nikoli z principu individuální odpovědnosti za protiprávní jednání, jak se

nepřevyšujícím hodnotu průměrné jednoroční nebo dvouroční sklizně.“ Přičemž tento poplatek má být podle programu použit na zvelebení polního hospodářství.

⁴⁹ Tamtéž, s. 297. Ještě radikálnější než Ďuriš vystoupil jako obvykle komunistický ministr informací V. Kopecký, který prohlásil, že považuje za nemožné, aby se vláda odchýlila od svého programu. To by podle něj mohlo vzbudit dojem, že je vláda pod vlivem nějakých majetných vrstev nebo že to s programem nemyslela vážně. Podle Kopeckého jde o pokus o zvrácení důležitého a historického činu, o pokus zneužít vládní program. Je podle něj politováníhodné, že se tento pokus děje ve středu vlády a dokonce i ze strany prezidenta republiky. To může jen dodat odvahy kolaborantům, kteří si budou vědomi, že mají své zastánce a záštitníky na nejvyšších místech a že s nimi mohou počítat nejen v této, ale i v jiných věcech. Vláda podle Kopeckého musí dodržet to, co v Moskvě podepsala, jinak by to nebyla vláda, která má na mysli blaho lidu. Při provádění konfiskace se pak Československo nemá starat o to, co si o nás myslí jiní. Připravujeme dalekosáhlé opatření sociálního a hospodářského rázu a nesmíme trpět vlivy a snahy ze zahraničí. Z důvodu historických, sociálních, politických i právních, musí Československo provést konfiskaci tak, jak je navržena. Stejně tak nesmí nastat rozpor s řešením přijatým na Slovensku. Lidovci a českoslovenští socialisté se sice částečně pokoušeli postavit za připomínky prezidenta Beneše, ale před důrazným komunistickým postupem podporovaným sociálními demokraty opět rezignovali. Zvýšení náhrad bylo odmítnuto zcela, stejně jako možnost odškodnění československých Němců prostřednictvím válečných reparací. Pokud jde o podíl na výtěžku konfiskace měl se ministr financí na základě drobného ústupku navrženého Fierlingerem místo požadované poloviny prostředků z výtěžku z konfiskace spokojit pouze s přebytkem Národního pozemkového fondu, který vznikne poté, co budou pokryty všechny potřeby předvídané dekretem o konfiskaci.

⁵⁰ Koncept odpovědi vlády ze dne 13. června 1945 na připomínky prezidenta republiky E. Beneše k dekretu o konfiskaci byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15.6, s. 301-303.

snazí část odborné veřejnosti dovozovat. Beneš byl vládou v závěru její odpovědi vyzván, aby stanovisko vlády akceptoval a s ohledem na jeho historický význam a nutnost rychlého řešení věci, dekret podepsal. Což Beneš o pár dnů později, dne 21. června 1945 skutečně učinil.⁵¹

Z výše uvedeného je více než zřejmé, že vládou navržená a nakonec i přijatá osnova dekretu o konfiskaci se odchylovala od původního Benešova plánu a Memoranda o transferu předaného spojeneckým vládám. Beneš sice měl nikoliv nepodstatné připomínky k dekretu o konfiskaci zemědělského majetku, ty ale nic neměnily na tom, že by tomuto dalekosáhlému a vpravdě revolučnímu zásahu do majetkových zemědělských poměrů v Československé republice v jakékoliv formě bránil. Naopak, soudil, že jde o zásah nutný a v zásadě správný.

Pokud jde o konfiskační část, dekret nebyl zrušen ani změněn. Nové právní účinky však již vyvolávat nemůže, protože je vázán na den 23. června 1945. Týká se pouze majetku, který určité osoby k tomuto dni vlastnily a kterého tento den konfiskací pozbyly.⁵² Na zemědělský majetek dotčených osob řádně nabytý po 23. červnu 1945 se dekret podle svého znění nevztahoval. Tento závěr však měl své praktické důsledky spíše podle dekretu č. 108/1945 Sb.

Dnes by mohl konfiskaci (propadnutí) majetku uložit soud jako trest za trestný čin, pokud to dovozuje zákon, a to v rámci individuálního trestního řízení (čl. 39 Listiny základních práv a svobod). Jinak je vyvlastnění dovoleno jen ve veřejném zájmu, na

⁵¹ Srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 249-250. Podle Táborského si Beneš nikdy nedokázal zajistit opravdové, silné vůdcovství. Nepodnikl v tomto směru žádný rozhodný pokus a místo toho si nechal vedení vyrvat z rukou od Gottwalda a jeho soudruhů. První zkouška přišla podle Táborského brzy po skončení války, když K. Gottwald poslal 8. června 1945 prezidentovi bez jakéhokoliv předchozího jednání předmětný dekret o konfiskaci zemědělské půdy. Gottwald údajně jen požádal Táborského, aby ho dal prezidentovi neodkladně podepsat, a poslal s ním kameramany, aby celou událost nafilmovali. Táborský k tomu dodává: „Tímto způsobem se předseda vlády k hlavě státu nechová. Navíc jsem ve formulaci dekretu našel několik formálních chyb. Naléhal jsem tedy na prezidenta, aby dekret nepodepisoval, a on s mým návrhem souhlasil. O necelé dva týdny později však povolil a 21. června dekret podepsal, ačkoliv stále nesouhlasil s jeho stylizací. To byl první střet mezi Benešem a Gottwaldem po prezidentově návratu do Prahy a prezident ustoupil. Ačkoliv nešlo o věc zásadního politického významu, představovala Benešova kapitulace přesto nebezpečný precedent.“ S Táborského hodnocením lze až na jednu korekci souhlasit. Předmětný dekret nepochybně měl zcela zásadní politický význam. Vzhledem k tomu, že se Benešovo stanovisko k dekretu principiálně od stanoviska komunistů a ostatních stran příliš nelišilo, je však skutečně možné z tohoto úhlu pohledu spolu s Táborským konstatovat, že při střetu nešlo „o věc zásadního politického významu“. K tomu srov. i záznam z Táborského deníku ze dne 8.6.1945: „Vláda usnesla dekret o konfiskaci zemědělské půdy Němcům, Maďarům a zrádcům. Došlo to narychlo k nám bez jakékoliv důvodové zprávy. Hned aby to prezident podepsal... I filmaři volali, aby při tom mohli filmovat. Divný postup, takhle stavět hlavu státu před hotový fakt.“ HIA, Stanford, Táborský Collection, kart. 2.

⁵² Viz V. MIKULE, *Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech*, in *Studie o sudetoněmecké otázce*, s. 192-193. Tento, ze znění dekretu vyplývající, závěr, je však poněkud modifikován výše specifikovanou judikaturou Ústavního soudu České republiky, dle níž není konfiskace bez konfiskačního rozhodnutí, byť deklaratorního charakteru.

základě zákona a za náhradu (čl. 11 odst. 4 Listiny základních práv a svobod), neodporuje-li obecným zásadám mezinárodního práva (čl. 1 Dodatkového protokolu k evropské Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod).

Zbývá dodat, že dekret č. 12/1945 Sb. (ostatně stejně jako dekret č. 108/945 Sb.) byl po únoru 1948 zneužíván ke konfiskaci majetku odpůrců a třídních nepřátel komunistického režimu. V těchto případech Ústavní soud České republiky opakovaně judikoval, že pokud vlastník nespĺňoval podmínky pro uplatnění dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a vlastnictví se všemi jeho atributy užíval až do doby po 25. únoru 1948, kdy teprve byl dekret vůči němu uplatněn, jednalo se v tomto případě o zneužití dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. ve smyslu politické perzekuce podle § 6 odst. 1 písm. r) zákona č. 229/1991 Sb. K uvalení nucené národní správy proto dle Ústavního soudu České republiky po únoru 1948 nedošlo dekretem prezidenta republiky, nýbrž výměry správních orgánů, které se na dekret formálně odvolávaly a k vydání těchto správních aktů došlo již v rozhodném období podle zákona č. 229/1991 Sb.⁵³

Dekret č. 12/1945 Sb. platil pouze v českých zemích. Jak bylo již výše uvedeno, vyhlášení Košického vládního programu předběhlo na Slovensku nařízení předsednictva Slovenské národní rady č. 4/1945 Sb. nař. SNR, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa, kterým byla na Slovensku konfiskována německá a maďarská půda bez náhrady. Vládou navržený dekret o konfiskaci zemědělského majetku měl tedy v tomto bodě uvést právní úpravu platící na území Čech a Moravy do souladu se slovenskou úpravou. Toto nařízení bylo vzhledem ke komplikacím ve věci maďarské půdy novelizováno nařízením Slovenské národní rady č. 104/1945 Sb. nař. SNR ze dne 23. srpna 1945, o konfiskování a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa se zpětnou účinností od 1. března 1945.

⁵³ Blíže viz nález ÚS ČR z 4.10.1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sbírký nálezů a usnesení ÚS. Srov. i nález ÚS ČR ze dne 20.10.1999 publikovaný pod č. 405/1998 Sbírký nálezů a usnesení ÚS, dle něhož ve smyslu dekretu č. 12/1945 Sb. přecházel konfiskovaný majetek na čs. stát dnem jeho účinnosti. Konfiskační výměr jako akt deklaratorní a zároveň prováděcí pak vymezoval, které nemovitosti jsou dekretem dotčeny. Teprve konfiskačním výměrem, jako aktem správním, byla konfiskace majetku dovršena. Zároveň bylo umožněno, aby v případě liberačních důvodů příslušný orgán část takto zkonfiskovaného majetku z konfiskace vyňal. V rámci ustálené judikatury Ústavního soudu bylo konstatováno, že osvědčení o státní a národní spolehlivosti, včetně rozhodnutí o zastavení trestního stíhání, pokud byla vydána k tomu kompetentními orgány před přijetím konfiskačního výměru, zcela opodstatňují právní závěr, dle kterého byl následně vydaný (v rozhodném období) konfiskační výměr zjevně v rozporu s tehdy platnými právními předpisy. Pokud by k přechodu majetku na stát došlo se zpětnou platností k datu účinnosti dekretu č. 12/1945 Sb., aniž by byly v této době naplněny hmotně právní podmínky pro konfiskaci majetku původního vlastníka, nutno na správní akt (konfiskační výměr) pohlížet jako na akt politické perzekuce, porušující obecně uznávaná lidská práva a svobody a v daném případě i jako na právní akt vydaný v rozporu s tehdy platnými právními předpisy.

Nařízení předsednictva Slovenské národní rady č. 4/1945 Sb. nař. SNR nejen předcházelo, ale i ovlivnilo formulace Košického vládního programu a částečně i dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb.⁵⁴ Pro agrárně zaměřené Slovensko s přebytkem zemědělsky orientovaného obyvatelstva měla pozemková reforma do jisté míry větší význam než pro průmyslové české země. To byl jeden z hlavních důvodů, proč SNR přistoupila ke konfiskaci zemědělského majetku pro účely pozemkové reformy hned na konci února 1945. Dle předmětného nařízení SNR se konfiskoval s okamžitou platností a bez náhrady zemědělský majetek ve vlastnictví osob německé a maďarské národnosti. Úplná konfiskace se vylučovala u osob německé národnosti, které se aktivně zapojily do protifašistického boje. Konfiskace se v tomto případě omezila na výměru nad 50 ha. Podstatně odlišnou úpravu než dekret č. 12/1945 Sb. obsahovalo nařízení předsednictva SNR ohledně konfiskace osob maďarské národnosti. Nařízení rozlišovalo mezi osobami maďarské národnosti, které měly dne 1. listopadu 1938 československé občanství, u nichž se konfiskoval jen zemědělský majetek nad 50 ha, a osobami maďarské národnosti, které dne 1. listopadu 1938 československé občanství neměly (tedy přišly na původní území Slovenska s okupační mocí), u nichž se konfiskoval všechen zemědělský majetek bez omezení. Důležitým prvkem slovenské i české úpravy byly místní rolnické komise, které měly zaručovat její lidovost, vyloučit uplatnění byrokratismu, prodlení a korupci.⁵⁵ Místní rolnické komise byly voleny při místních národních výborech z uchazečů, kteří byli v příslušném obvodu oprávněni k přidělu půdy ze zkonfiskovaného majetku. Tyto komise mohly mít až deset členů. Delegáti místních rolnických komisí volili okresní rolnickou komisi při okresním národním výboru. Místní rolnická komise zpracovávala přidělový plán a předkládala ho ke schválení okresní rolnické komisi. Okresní rolnická komise na základě těchto místních plánů vypracovala přidělový plán a rozvrh náhrad pro celý okres. Pověřenectvo SNR pro zemědělství a pozemkovou reformu mohlo přidělový plán měnit, jen pokud byly ohrožené důležité veřejné nebo národní zájmy. Minimální dolní hranice výměry přidělované půdy byla stanovena na Slovensku na 5 ha. V českých zemích žádná dolní hranice nebyla určena. Náhrada za příděl se určovala nejen podle bonity půdy a její polohy, ale i podle majetkových a rodinných poměrů přídělčů. Nejnižší náhrada měla na Slovensku odpovídat hodnotě jedné průměrné roční úrody a nejvyšší hodnotě dvou průměrných úrod. Náhrady mohly být hrazeny ve splátkách rozvržených až

⁵⁴ Blíže viz. J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 305. Kuklík uvádí, že slovenská velmi radikální úprava v řadě ohledů postavila celostátní vládu před fait accompli ještě předtím, než mohla být přijata celostátní norma.

⁵⁵ Blíže viz. J. BEŇA, *Vývoj slovenského právního poriadku*, s. 101-175.

na 15 let. Zatímco v českých zemích spravoval konfiskovanou půdu Národní pozemkový fond, na Slovensku Slovenský pozemkový fond.

Zatímco v českých zemích rozhodovaly o konfiskaci národní výbory a ministerstvo zemědělství (po dohodě s ministerstvem vnitra) jako správní úřady obvykle v dvojinstančním řízení dle správního řádu, na Slovensku rozhodovaly revolučně ustavené konfiskační komise, které nebyly vázány správními předpisy a proti jejichž výrokům neexistovala ani po novelizaci účinná právní ochrana. Podle slovenské normy posuzovaly konfiskační komise příslušnost osob k německé nebo maďarské národnosti podle jazyka užívaného v rodinném styku. Tímto způsobem pak docházelo k nepřiměřeným tvrdostem zejména v případě židovského zemědělského majetku, neboť ve slovenských židovských rodinách se němčina a maďarština běžně používaly. Tento majetek za fašistického režimu připadl do státního vlastnictví a po válce, aniž došlo k restituci, byl s uplatněním uvedeného jazykového kritéria konfiskován jako majetek Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel slovenského národa.⁵⁶

Nařízením SNR z 23. srpna 1945 č. 104/1945 Sb. nař. SNR byla přijata nová, rozšířená a úplná redakce původního nařízení č. 4/1945 Sb. nař. SNR. Byl rozšířen okruh osob, kterým se zemědělský majetek bez náhrady konfiskoval, a to o osoby právnické, jejich správa záměrně a aktivně sloužila nepřátelskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům. Vymezoval se i okruh osob, které se považovaly za zrádce a nepřátele slovenského národa, kterým se rozuměly osoby státně nespolehlivé podle § 4 nařízení č. 50/1945 Sb. nař. SNR. Rozšířil se rovněž okruh osob, kterým se konfiskoval majetek jen nad 50 ha (pokud manžel či děti osoby, jejíž majetek podléhal konfiskaci, měl nebo nabyl československé státní občanství dle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb.). Žádné podobné ustanovení dekret č. 12/1945 Sb. neobsahoval. V tomto ohledu byla slovenská úprava podstatně mírnější.

Dle nařízení č. 64/1946 Sb. nař. SNR došlo k další novelizaci nařízení o pozemkové reformě. Byla vytvořena Konfiskační komise, která rozhodovala o tom, zda majetek určité osoby podléhá konfiskaci či zda je u ní možné připustit výjimky. Půda osob maďarské národnosti se již rovněž konfiskovala bez ohledu na státní příslušnost, tedy dodatečně byla zkonfiskována i půda osob maďarské národnosti, které měly k 1. listopadu 1938 československé občanství.

⁵⁶ Viz J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 8, s. 54 a J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 177.

S dekretem č. 12/1945 Sb. resp. nař. SNR č. 104/1945 Sb. nař. SNR bezprostředně souvisely dekrety prezidenta republiky č. 27/1945 Sb., o jednotném řízení vnitřního osídlení a č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými a slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.

Celkově bylo v této etapě pozemkové reformy konfiskováno 2,946.395 ha půdy (2,400.449 ha v Čechách a na Moravě a 545.946 ha na Slovensku). Z toho bylo 1,651.016 ha zemědělské půdy a 1,295.379 ha lesní půdy. Půda byla rozdělena tak, že 1,705.652 ha dostal do vlastnictví stát, svazky lidové správy, družstva a jiné veřejnoprávní korporace., 1,220.743 ha dostali osídlenci a jiní přidělenci. Zbytek (kolem 20.000 ha) byl ponechán jako rezerva na Slovensku pro repatrianty z Maďarska. Půda byla přidělena celkem 303.338 osídlencům a přidělcům – z toho 157.495 osídlencům v českém a moravském pohraničí, 65.909 přidělcům v českém a moravském vnitrozemí a 79.979 osídlencům a přidělcům na Slovensku.⁵⁷

⁵⁷Blíže viz J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 8, s. 54 a T. STANĚK, Odsun Němců z Československa, s. 346.

V.5 ZNÁRODŇOVACÍ DEKRETY

Náměty členů vlády na uplatnění radikálních reformních zásahů do poválečného hospodářství a na jeho postavení pod kontrolu státu a veřejnosti lze sledovat minimálně od roku 1941. O ustavení a výsledku jednání hospodářské komise vlády v roce 1941 jsme se již výše podrobně zmínili. Dne 16. února 1942 přednesl její člen ministr J. Nečas v hospodářském a sociálním výboru Státní rady projev o úkolech poválečné rekonstrukce československého hospodářství na základě řízení a plánování ekonomiky a postátnění, resp. zveřejnění klíčových odvětví. Tento zásadní projev formuloval koncepci ministerstva pro hospodářskou obnovu, zřízeného při rekonstrukci vlády 28. října 1941. Celý projev se nesl v duchu nutnosti radikální změny dosavadního hospodářského systému. Podle Nečase „je dnes již téměř všeobecný přesvědčením, že po nynějším gigantickém zápolení, které jistě z větší části má svůj původ v otázkách hospodářských a sociálních, struktura světa bude jiná, než byla doposud. Jinak by přece všechny ty oběti byly zbytečné. O budoucím uspořádání světa, o novém světovém řádu máme jistě každý svou představu. V tom však jsme všichni zajedno bez rozdílu ideologických směrů, že bývalý hospodářský systém musí být ze základů změněn, abychom se vyvarovali opakování těch hrůz, jichž svědky a účastníky jsme byli za našeho života již podruhé. Není také již pro zdrcující většinu obyvatelstva otázkou, zda je třeba hospodářského plánu nebo ne.“¹

V budoucnu se proto mělo podle Nečase v podnikání přihlížet především k zájmům celku a ne k soukromým ziskům. Staré teorie o tom, že soukromé zisky dosahované při volné soutěži hospodářských sil jsou nejlepší a nejúčinnější vzpruhou iniciativnosti a podnikavosti, měly být nahrazeny zvýšenou radostí z práce v novém, veřejném a zkolektivizovaném hospodářství, v němž rozhodující roli měla hrát složka práce. Poválečné hospodářství mělo být řízené a plánované, měly být postátněny (resp. zveřejněny) doly, těžký průmysl, doprava, zdroje přírodní energie, elektrárny. Postátněna měla být i Národní banka a celé peněžnictví a pojišťovnictví mělo být postaveno na nový podklad.² Tyto Nečasovy plány se sice koncepčně kryly s tehdejšími představami E. Beneše, nicméně podobné radikality a optimismu Beneš zdaleka nedosahoval. Například nepředpokládal, by bylo možné iniciativnost a

¹ Nečasův projev z 16. února 1942 v hospodářském a sociálním výboru Státní rady byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 32.1, s. 496-498.

² Tamtéž, s. 496-497.

podnikavost, vyvolané snahou o dosažení soukromého zisku, zcela nahradit zvýšenou radostí z práce v novém, veřejném a zkollektivizovaném hospodářství. I Beneš však počítal s tím, že v poválečném hospodářství bude hrát rozhodující roli složka práce a rozsah znárodnění navržený ve Státní radě Nečasem v podstatě odpovídal Benešovým představám.

Obnově hospodářské života v osvobozeném Československu se věnovala dvanáctá kapitola Košického vládního programu. Jedním ze základních cílů vlády v hospodářské oblasti bylo podle jejího programového prohlášení: „Postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a ekonomické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu.“³ Košický vládní program tedy se znárodněním ještě výslovně nepočítal.⁴ „Všeobecné státní vedení“ se však v průběhu léta a podzimu roku 1945 proměnilo ve „znárodnění zestátněním“.

Když v Košicích v dubnu 1945 diskutovali představitelé stran Národní fronty otázky spojené s hospodářskou obnovou poválečného Československa, dohodli se na realizaci dvou etap hospodářské obnovy. V první etapě měla být uvalena národní správa na majetek Němců, Maďarů a kolaborantů a měla být rozjeta výroba za použití vlastních surovin. V druhé etapě měl být zajištěný průmysl předán „do povolaných rukou“ nebo „do rukou národa“ a výroba stupňována pomocí dovezených surovin. Jak při jednáních v Košicích, tak při pozdějších jednáních v Bratislavě, převládala představa, že o druhé fázi (znárodnění) rozhodne až Prozatímní národní shromáždění.⁵

³ Viz J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 8, s. 2.

⁴ K tomu srov. např. K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 15. Podle Kaplana „ačkoliv Košický program vyjádřil zásahy ve vlastnických vztazích velmi obecně a neurčitě, přece z pozdějších jednání i prohlášení těch, kdož program podepisovali, bylo zřejmé, že obsah XII. kapitoly vládního programu chápali jako požadavek znárodnění.“ K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 15. Tomuto závěru však nenasvědčuje zápis z jednání ze dne 24. března 1945, na němž strany Národní fronty v Moskvě diskutovaly otázky spojené s hospodářským programem budoucí vlády. K. Gottwald při tomto jednání výslovně uvedl: „Jiná otázka, kterou úmyslně neřešíme, je, jak s těmito objekty naložit. Zda vrátit a komu, nebo zda znárodnit a združstevnit atd. To zůstává otevřeno. Vycházíme z toho, co najdeme... Pak, až budeme mít přehled o tom, co a jak, uvidíme, co a jak máme řešit a co dělat. Větší objekty zůstanou ve veřejné správě potud, než se rozhodne, co s nimi bude.“ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 132, s. 420–421. Lze však souhlasit s B. Kučerou, že ač v Košickém vládním programu není otázka znárodnění výslovně nikde řešena, stanovil program základní předpoklady k realizaci znárodnění, o které se bylo možné při prosazování znárodnění opírat. Srov. B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 13. Ke komunistickému úhlu pohledu srov. i J. HURDÍK, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945–1948, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 75.

⁵ Blíže viz K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 19.

Na odlišném základním principu, tedy že znárodnění bude provedeno ve formě dekretů prezidenta republiky ještě před ustavením Prozatímního národního shromáždění, se strany Národní fronty dohodly až v červenci 1945.⁶ Následně se vedly spory ohledně rozsahu a fází znárodnění, kdy komunisté a sociální demokraté prosazovali jednorázové a široce pojaté znárodnění.⁷ „Národní měřítko“, které v počátcích převažovalo u představitelů všech politických stran i prezidenta Beneše a jež vyžadovalo znárodnit velké průmyslové podniky Němců, Maďarů a zrádců, ustoupilo do pozadí. Od chvíle, kdy o znárodnění počala jednat národohospodářská komise Bloku tří dělnických stran a komise odborníků, prosazovalo se a vítězilo nové hledisko a měřítko – vytvořit rozsáhlý, poměrně uzavřený ekonomický celek. Všechny strany Bloku „národní“ kritérium velmi brzy opustily, byť národní socialisté s jistými obtížemi, a následně společně dokázaly vnutit tento svůj postoj lidovcům a demokratické straně.⁸ V průběhu několika dnů na konci října 1945 (od 24. do 27. října 1945) podepsal prezident Beneš 32 dekretů, z nichž některé mimořádně výrazným způsobem zasahovaly do vlastnických vztahů.⁹ Většina z nich byla připravována již v létě 1945 a souvisela nejen s procesem ekonomické konsolidace,¹⁰ ale i se stále se zesilujícími tendencemi státních zásahů a státní regulace hospodářského života.

Již v srpnu 1945 byla v souladu s Benešovými představami ustavena dekretem prezidenta republiky č. 63/1945 Sb., o Hospodářské radě, Hospodářská rada. Jejím primárním úkolem byla příprava a koordinace opatření a rozhodnutí vlády v hospodářských věcech. Jednalo se však pouze o pomocný orgán, všechna její usnesení

⁶ Tamtéž, s. 21-23. Srov. i V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 75-76.

⁷ K názorům členů vlády na šíři a fáze znárodnění srov. zápisy ze schůzí vlády Národní fronty ze září a října 1945 in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 32.7.-32.23. Vláda věnovala dekretům o znárodnění zdaleka nejvíce pozornosti. Projednávala je na devatenácti schůzích od 13. září 1945 do druhé poloviny října 1945. Důvodem průtahů byl společný pokus Demokratické strany a lidovců o alespoň částečné zmírnění navrhovaných osnov dekretů. Proti soustředěnému Bloku tří socialistických stran a Košickému vládnímu programu byl ale jejich odpor v podstatě marný a bez většího úspěchu. K tomu srov. i J. KOCIÁN, Znárodnění v programu československých politických stran, in: Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů, Brno 2006; D. JANČÍK, Zásady a průběh znárodnění v roce 1945, in: Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů, Brno 2006; K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 33-34 a 48-49 a V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 115-184.

⁸ K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 35 a D. JANČÍK, Zásady a průběh znárodnění v roce 1945, in: Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů.

⁹ K přípravám nejdůležitějších dekretů srov. zejména J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 330-334 a K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 30-39.

¹⁰ Viz např. dekret č.91/1945 Sb., o obnově československé měny, na základě kterého se jediným zákonným platidlem na území celého státu staly dnem 1. listopadu 1945 nové bankovky a státopvky a jednodokorunové poukázky z roku 1944.

a opatření podléhala schválení vlády. Hospodářská rada měla podle tohoto dekretu zejména: a) zjednávat a udržovat přehled o celkovém hospodářském stavu ve státě, b) vypracovávat hospodářský plán ve všech oborech hospodářského života a běžně jej doplňovat a c) navrhopvat konkrétní opatření a konkrétní úkoly za účelem provedení hospodářského plánu.¹¹ Mezi členy hospodářské rady patřili: předseda vlády, hospodářští ministři, guvernér Národní banky, zástupce SNR, zástupce Ústřední rady odborů, Ústřední rady Družstev a zástupce Jednotného svazu zemědělců.

Dne 27. října 1945 byl pak vydán navazující dekret prezidenta republiky č. 109/1945 Sb., o řízení výroby, kterým byl ministr průmyslu za účelem docílení plynulého chodu podniků a jejich hospodárného, stejnoměrného a plánovitého provozu zmocněn k řízení těžby, opatrování surovin, polotovarů, pomocných látek, strojů, energie a jiných zařízení a k řízení výroby a odbytu v oboru průmyslu. Za tímto účelem mohl ministr průmysl mj. stanovit formou vyhlášky účelné využití podniků, rozsah výroby, dodávek, odbytu, podmínky dodávek, odběru a soutěže. V důvodové zprávě k tomuto dekretu se pak uvádělo, že „vývoj hospodářských poměrů nezbytně vyžaduje, aby těžba, výroba a odbyt byly i nadále řízeny. Tento požadavek jest dán nejen dnešním stavem nedostatku surovin i zboží, ale i v budoucnu musí stát plánovitě usměrnit celé podnikání. Je toho třeba jak z důvodu hospodářských, tak i sociálních. Podniky musejí především uspokojit požadavky veřejné správy, zejména tvořící se naší armády, a dále nutno zajistit výrobu toho zboží, kterého jest po letech okupace značný nedostatek a tak poskytnout obyvatelstvu v nejkratší době alespoň předměty denní potřeby... Hospodaření musí se dít podle určitého, úředně vypracovaného plánu a také regulaci samu nutno provádět jednotně, poněvadž nebylo by možným, aby pro výrobu platily v různých místech odlišné předpisy. Plánovité usměrnění celého podnikání bude vycházet z jednotného ústředí, v němž budou koordinovány všechny složky hospodářství a jejich zájmy i vzájemný poměr sladěn tak, aby činnost těchto složek odpovídala intencím programu celkového, který bude základem hospodářského plánu. Tento hospodářský plán, který bude vypracován k návrhu všech hospodářských míst, bude nutno pak po jeho schválení provést, a tu právě vytyčuje osnova především účel, kterého má být navrženou úpravou dosaženo a stanoví meze jednotlivých opatření ministerstva průmyslu.“¹²

¹¹ K tomu srov. např. J. HURDÍK, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 77.

¹² Důvodová zpráva k dekretu o řízení výroby byla publikována in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 39.1, s. 898-900.

Nejvýznamnějšími z této skupiny dekretů, které byly podepsány prezidentem republiky bezprostředně před zahájením první schůze Prozatímního národního shromáždění, byly znárodnovací dekry ze dne 24. října 1945:

- A. dekret č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků,
- B. dekret č. 101/1945 Sb., o znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu,
- C. dekret č. 102/1945 Sb., o znárodnění akciových bank,
- D. dekret č. 103/1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven.

ad A. - č. 100/1945 Sb.

Podle dekretu č. 100/1945 Sb. byly znárodněny zestátněním dnem vyhlášení tohoto dekretu podniky provozované podle obecného horního zákona, energetické podniky a zařízení sloužící k výrobě a rozvodu energie, podniky zbrojního průmyslu, železárny, ocelárny, slévárny a jiné průmyslové podniky (§ 1 odst. 1).¹³ Dekret rozlišoval průmyslové obory zcela znárodněné a podniky oborů, které se znárodněly jen za stanovených podmínek. Zakládat nové podniky v znárodněných odvětvích a provozovat je bylo napříště vyhrazeno pouze československému státu (§ 3). Všechny průmyslové obory, v nichž byly podniky znárodněny, byly uvedeny v § 1 odst. 1 (bod 1 až 27) dekretu. Podniky, které podléhaly znárodnění, byly charakterizovány především určitým výrobním procesem. V některých odvětvích bylo dalším předpokladem znárodnění určitý větší rozsah podniku, měřený zařízením podniku nebo počtem zaměstnanců podniku. Všechny tyto předpoklady znárodnění byly dle Nejvyššího správního soudu u jednotlivých kategorií podniků stanoveny v § 1 odst. 1 dekretu taxativně.¹⁴

Znaky, stanovené v § 1 odst. 1 dekretu č. 100/1945 Sb. jako předpoklady znárodnění, musely být dány podle Nejvyššího správní soudu ještě v den, k němuž se

¹³ K vyhlášení došlo 27. října 1945. V § 1 odst. 1 byly pod č. 1 až 27 vyjmenovány druhové znaky všech znárodněných podniků.

¹⁴ Blíže viz rozhodnutí NSS z 23. října 1947 č. 302/46 (Boh. admin. 1729/1947).

znárodnění vyslovuje, t.j. v den, kdy citovaný dekret nabyl účinnosti.¹⁵ Dekret původně neobsahoval žádné ustanovení, které by výslovně upravovalo, kdo má rozhodnout o tom, zda u určitého podniku došlo ex lege ke znárodnění či nikoliv.¹⁶ V § 1 odst. 4 dekretu bylo pouze stanoveno, že ministr průmyslu, na Slovensku v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod, je povinen vyhlásit s účinkem doručení v Úředním listě a v Úradnom vestníku, které konkrétní podniky byly tímto dekretem znárodněny (§ 1 odst. 4).¹⁷ Nejvyšší správní soud za těchto okolností dospěl k právnímu názoru, že ustanovením § 1 odst. 4 dekretu je dáno ministru průmyslu nejen právo uveřejnit vyhlášku, v níž oznamuje, které podniky byly dekretem znárodněny, nýbrž též rozhodnout, že u určitého podniku znárodnění nastalo. Podle Nejvyššího správního soudu je nezbytné na vyhlášku ministra průmyslu, vydané podle § 1 odst. 4 dekretu nutno nahlížet jako na správní akt, který deklaruje s účinností vůči vlastníku, že podnik, uvedený ve vyhlášce, byl dekretem znárodněn. Náplň pojmu vyhlášení, který užíval § 1 odst. 4 dekretu, nebyl tak vyčerpán prostým uveřejněním vyhlášky v Úředním listě, nýbrž v tomto pojmu bylo podle Nejvyššího správního soudu zahrnuto i právo zkoumat a rozhodnout, zda u jednotlivého podniku jsou splněny předpoklady, za nichž dekret podniky v něm vyjmenované prohlašuje za znárodněné, tedy zkoumat a rozhodnout, zda u konkrétního podniku

¹⁵ Bliže viz rozhodnutí NSS ze dne 3.12.1947, č.j. 289/46, (Boh. admin. 1784/1947). Nejvyšší správní soud v tomto rozhodnutí dokonce shledal, že pokud z napadeného rozhodnutí (vyhlášky dle § 1 odst. 4 dekretu), ani ze správních spisů není patrné, na základě jakých konkrétních skutečností a jakým způsobem ministerstvo průmyslu dospělo k závěru, že podnik, o němž jde, v době počátku účinnosti dekretu č. 100/1945 Sb. vykazoval znaky, které jsou v § 1 odst. 1 stanoveny jako předpoklady znárodnění, a stěžující si straně ve správním řízení vůbec nebyla dána možnost, aby se o zjištěných úřadu vyslovila a provedla po případě důkazy o opaku, napadnuté rozhodnutí trpí podstatnými vadami řízení, a proto je nezbytného ho zrušit podle § 6 zákona o Nejvyšším správním soudu.

¹⁶ Toto ustanovení bylo do dekretu doplněno až zákonem ze dne 13. července 1950 č. 106/1950 Sb. Od 1.7.1950 § 1 odst. 5 dekretu zní takto: „O tom, jsou-li splněny podmínky pro znárodnění podle tohoto dekretu, rozhoduje ministr průmyslu.“

¹⁷ Vyhláška podle § 1 odst. 4 dekretu vydaná místerem průmyslu měla obvykle tuto podobu: „Vyhláška Ministra průmyslu ze dne Na základě § 1 odst. 4 dekretu presidenta republiky ze dne 24. října 1945, č. 100 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, vylašuji, že podnik, se sídlem v, byl dnem 27. října 1945 znárodněn zestátněním, poněvadž jde o podnik průmyslu s více než zaměstnanci podle průměru stavů ke dnům 1. ledna let 1942 až 1944 podle § 1 odst. 1, č. .. tohoto dekretu. Znárodněním nabývá československý stát vlastnictví znárodněného podniku a to veškerých nemovitostí, budov a zařízení, sloužících provozu znárodněného podniku, veškerého příslušenství podniku, počítajíc v to všechna práva (patenty, licence, živnostenská oprávnění, známky, vzorky a pod.), směnky, cenné papíry, vkladní knížky, hotovosti a pohledávky k podniku náležící, jakož i všech hotových i nedokončených výrobků, polotovarů, zásob a hmot, které patří podniku v den počátku účinnosti tohoto dekretu. Ložisek a nalezišť surovin a movitostí a práv sloužících trvale provozu podniku se týká znárodnění, i když náleží někomu jinému než vlastníku podniku. Zároveň s podnikem se znárodnějí v rozsahu plynoucím z ustanovení § 4 odst. 2 dekretu i veškeré pomocné podniky a pomocné závody, náležící vlastníku podniku, jakož i veškeré podniky a závody, které tvoří s podnikem znárodněným nerozlučný hospodářský celek. O tom dávám vědět s účinkem doručení. Ministr průmyslu:“

vyhlášením dekretu znárodnění skutečně nastalo.¹⁸ Vyhláškou o znárodnění vydanou ministerstvem průmyslu jako správním úřadem podle § 1 odst. 4 dekretu č. 100/1945 Sb. se tedy deklaratorně osvědčovalo, že jsou ohledně určitého podniku splněny předpoklady znárodnění stanovené v tomto dekretu, a znárodnění se uvádělo vůči dotčené straně v účinnost.¹⁹

Ministerstvo průmyslu, které o znárodnění rozhodovalo, vycházelo s odkazem na § 10 dekretu č. 100/1945 Sb. z právního názoru,²⁰ že správní řád č. 8/1928 Sb. platí jen pro řízení o náhradě za znárodněné podniky, nikoli pro řízení o prohlášení podniku za znárodněný podle § 1 odst. 4 dekretu. V souladu s tímto závěrem i v praxi postupovalo. Nejvyšší správní soud však ve své judikatuře dovedl, že znárodnění průmyslových podniků podle dekretu č. 100/1945 Sb. je zcela nepochybně věc vnitřní správy ve smyslu § 1 odst. 1 organizačního zákona č. 125/1927 Sb. a spadá tedy zásadně do působnosti úřadů politických. Okolnost, že prováděním znárodnění je pověřeno ministerstvo průmyslu, mu tuto povahu nebere, neboť nejsou povolány úřady jiné nežli politické, aby je pod ministerstvem průmyslu prováděly. Naopak z ustanovení § 10 odst. 3 dekretu je dle Nejvyššího správního soudu patrné, že zákonodárce sám pokládal znárodnění za věc náležející do působnosti politických úřadů. Není proto na místě z ustanovení toho vyvozovat argumentum a contrario, naopak spíše argumentum a pari. Podle Nejvyššího správního soudu není srozumitelné, proč by zákonodárce stanovil platnost správního řádu č. 8/1928 Sb. pro řízení o náhradě, a nikoli pro vlastní správní řízení ve věcech znárodnění, když v obou těchto úsecích rozhoduje jen přímo ministerstvo a pro nějaké rozlišování není žádný vnitřní důvod. Těmito úvahami soud dospěl k závěru, že správní řád č. 8/1928

¹⁸ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 27.5.1946, č.j. 131/46, rozhodnutí NSS ze dne 27. 5 1946 č.j. 132/46, či rozhodnutí NSS z 23. října 1947 č. 302/46. V tomto posledním rozhodnutí navíc NSS dovedl, že všechna rozhodnutí a opatření vycházející od ministerstva jsou po právu volnými projevy ministra samého, nikoli projevy nějakého místa, které by stálo samostatně vedle ministra. Z tohoto hlediska jsou pak podle NSS ministr průmyslu a ministerstvo průmyslu pojmy identické, a okolnost, že stížnost jako žalovaný úřad uvádí ministerstvo průmyslu, ač napadenou vyhlášku vydal ministr průmyslu, nemůže proto být na závadu, aby stížnost byla projednána meritorně.

¹⁹ Srov. rozhodnutí NSS ze dne 3.12.1947, č.j. 289/46, (Boh. admin. 1784/1947). Srov. i rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 31.7.1996 č.j. 3 Cdon 464/96, dle něhož k přechodu vlastnictví k podnikům znárodněným zestátněním na stát podle dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb. docházelo ze zákona ke dni účinnosti tohoto dekretu. Vyhlášení znárodnění konkrétního podniku v Úředním listě mělo z tohoto hlediska význam pouze deklaratorní. Srov. i náleží ÚS ČR z 11.6.2002 publikovaný pod č. 71/2002 Sbírky nálezů a usnesení ÚS, dle něhož vzhledem ke skutečnosti, že dekret č.100/1945 Sb. neobsahoval jako podmínku nabytí vlastnictví intabulací, není pro okamžik přechodu vlastnického práva rozhodné, kdy došlo k zápisu do pozemkové knihy.

²⁰ V § 10 odst. 3 dekret výslovně stanovil, že pro řízení o náhradě za znárodnění platí ustanovení vládního nařízení ze dne 13. ledna 1928, č. 8/1928 Sb., o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů (správní řád). Pro rozhodnutí o znárodnění nic podobného v dekretu výslovně stanoveno nebylo.

Sb. platí i pro řízení o znárodnění podle § 1 dekretu č. 100/1945 Sb., pokud ovšem tento dekret sám nestanoví odchylku - jako je tomu v ustanovení § 1 odst. 4, kterým se pro případ tam uvedený modifikují předpisy správního řádu o doručování.²¹

Pojmy znárodnění, zestátnění a znárodnění zestátněním nebyly ve znárodnovacích dekretech definovány. Podle důvodové zprávy k vládní osnově dekretu o znárodnění dolů a podniků energetického, zbrojního, klíčového a velkého průmyslu ze dne 10. září 1945 slovo zestátnění ukazuje na vlastní subjekt práv znárodněním nabytých, který v první etapě, tedy od počátku účinnosti dekretu až do zřízení národních podniků, je subjektem bezprostředním, po zřízení národních podniků nejvýše nadřazeným. Výrazy zestátnění a znárodnění se tedy neměly užívat střídavě. Tato právní konstrukce je podle vlády nutným důsledkem požadavku vysloveného v § 18, že průmyslové podniky musí být hospodářsky soběstačné a vedené zásadami obchodního podnikání. Podle důvodové zprávy není úmyslem vlády zatížit stát závazky z podnikání, jeho následná úloha se měla omezit na dozírání, zda podniky, které zřídil, plní své hospodářské a sociální poslání zákonodárce.²²

Znárodněním nabýval ex lege vlastnictví znárodněných podniků stát. Znárodnění se týkalo (i) nemovitostí, budov, zařízení, ložisek a nalezišť surovin, (ii) příslušenství podniku, zejména všech movitostí a práv (licence, živnostenská oprávnění, známky, vzorky, vodní práva a pod.), směnek, cenných papírů, vkladních knížek, hotovosti a pohledávek, (iii) jiných movitostí a práv, než které byly příslušenstvím podniku. Pokud výše uvedený majetek sloužil nebo byl určen k provozu znárodněného podniku, podléhal znárodnění, a to i když náležel někomu jinému než vlastníku podniku. Pouze u patentů a zásob, zejména surovin, pomocných a provozovacích hmot, polotovarů, rozpracovaných a hotových výrobků, se znárodnění týkalo jen v případě, že patřily vlastníku nebo provozovateli znárodněného podniku (§ 4 odst. 2). Znárodněním tedy přešly na stát i ložiska a naleziště surovin, movitosti a práva trvale sloužící znárodněnému podniku, i když náležely někomu jinému než dosavadnímu vlastníku podniku. Zároveň s podnikem se znárodněly i veškeré pomocné podniky a pomocné závody, náležící témuž vlastníku, jakož i veškeré podniky a závody, které tvořily se znárodněným podnikem nerozlučný hospodářský celek (§ 4 odst. 3).

Závodem ve smyslu ustanovení § 4 odst. 3 dekretu se dle judikatury Nejvyššího správního soudu rozuměla obecně technická, pracovní jednotka. V souboru nerozlučného hospodářského celku, jaký má na mysli § 4 odst. 3 dekretu, je proto podle Nejvyššího

²¹ Blíže viz rozhodnutí NSS z 23. října 1947 č. 302/46 (Boh. admin. 1729/1947).

²² Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 32, s. 657-665.

správního soudu nezbytné za závod považovat část celku, která - aniž by dosahovalo povahy podniku, tedy samostatné jednotky hospodářské - podle celkové své organizace a technického zařízení se jevila jako samostatný, od ostatní výroby odlišný celek. Závody dle § 4 odst. 3 dekretu ale nebyly dle Nejvyššího správního soudu závody, které sloužily provozu v znárodněném odvětví, neboť ty podléhaly zestátnění již podle § 1 dekretu, a nebylo tedy nutné, aby zákonodárce znárodnění tam vyslovené na ně rozšiřoval. Podle Nejvyššího správního soudu nelze mít ani za to, že by měl zákonodárce na mysli jen závody náležející jiné osobě než vlastníkovi znárodněného podniku. Pokud zákonodárce v § 4 odst. 3 uvedl, že znárodnění podléhají "i veškeré podniky a závody, které tvoří s podnikem znárodněným nerozlučný hospodářský celek", nutno dle Nejvyššího správního soudu soudit, že má zákonodárce na mysli i závody patřící majiteli podniku znárodněného. Pak nelze však pod pojmem závod rozumět nic jiného, než (mimo závody náležející osobě jiné nežli majiteli znárodněného podniku) závody, které v nerozlučném hospodářském celku s podnikem spadajícím pod § 1 se zabývají výrobou jinou nežli výrobou v znárodněném průmyslovém odvětví. Poněvadž však dekret uznal za potřebné znárodnění na tyto závody výslovně rozšířit, a tyto závody podléhají tedy znárodnění podle § 4, nikoli podle § 1, plyne z toho, že takové závody nejsou součástí podniku ve smyslu § 1, a proto musí být pojem podniku použitý v § 1 dekretu vykládán ve smyslu užším.²³

Podnik ve smyslu § 1 dekretu č. 100/1945 Sb. Nejvyšší správní soud ve své judikatuře konstantě vykládal v souladu s § 6 dekretu o závodních a podnikových radách č. 104/1945 Sb. jako organizovanou hospodářskou jednotku (na rozdíl od závodu jako pouhé jednotky technické a pracovní). Jak již bylo výše uvedeno, rozhodoval dle § 1 odst. 1 dekretu v řadě průmyslových oborů o znárodnění počet zaměstnanců podniku. Hranice byla pro různé průmyslové obory stanovena odlišně.²⁴

Ministerstvo průmyslu vycházelo při svém rozhodování z celkového počtu zaměstnanců podniku, aniž by rozlišovalo, zda skutečně všichni zaměstnanci pracující v průmyslovém oboru, který podléhal znárodnění. Pokud se podnik zabýval více činnostmi, z nichž některá spadala do znárodněného oboru a jiná nikoliv, byl tento přístup při znárodnění napadán stížnostmi k Nejvyššímu správnímu soudu, který ve své judikatuře konstatoval, že dekret č. 100/1945 Sb. uvádí v § 1, že se zestátní

²³ Bliže viz rozhodnutí NSS z 23. října 1947 č. 302/46 (Boh. admin. 1729/1947). Tato zdánlivě subtilní otázka mohla hrát, jak ještě uvidíme, zásadní roli při naplnění podmínek pro znárodnění podniku dle § 1 dekretu.

²⁴ Od 150 do 500 zaměstnanců.

"podniky..... s více než zaměstnanci". Lze proto počítat jenom zaměstnance, jichž zaměstnavatelem je znárodnovaný podnik. Poněvadž však počet zaměstnanců je znakem rozsahu podniku, a podnik podléhá znárodnění, jen když má stanovený rozsah, daný počtem zaměstnanců, lze počítat jenom ty zaměstnance, kteří jsou činní v provozu, který je předmětem tohoto podnikání, a nikoli jiné zaměstnance, kteří jsou sice také v pracovním poměru k podniku, jsou však zaměstnání jinak nežli v podnikovém provozu, např. zaměstnance přijaté přechodně na zemědělské nebo stavební práce v podniku, jehož předmětem je jiné výrobní odvětví, neboť počet těchto zaměstnanců - zpravidla ostatně kolísavý - pro posouzení rozsahu podniku nemá významu. Jestliže se podnik neomezuje na výrobu v odvětví, které je předmětem znárodnění a tedy důvodem pro zestátnění podniku, nýbrž vedle toho provozuje ještě výrobu jinou, která pod znárodnění nespadá, je nezbytné tyto zaměstnance v rozhodnutí o znárodnění řádně odlišit. Dle judikatury Nejvyššího správního soudu nechtěl zákonodárce znárodnit všechny podniky, nýbrž jen větší a tedy hospodářsky významnější podniky v určitém odvětví. Důvodem znárodnění jsou tu rovnoměrně oba tyto předpoklady (znárodněné odvětví a počet zaměstnanců), a proto musí oba tyto předpoklady být vždy splněny ohledně téže jednotky. Z toho dle soudu vyplývá, že se v takových případech podnik znárodnuje jen tehdy, když dosáhl stanoveného rozsahu v znárodnovaném odvětví, a že tedy lze pro rozsah podniku dle § 1 odst. 1 dekretu počítat jen zaměstnance zaměstnané v znárodnovaném odvětví podniku.²⁵

Do části podniků, které podléhaly znárodnění podle dekretu č. 100/1945 Sb., byla již na jaře 1945 zavedena národní správa podle dekretu č. 5/1945 Sb. Československý stát, zastoupený finanční prokuraturou v Praze zastával po vydání dekretu č. 100/1945 Sb. stanovisko, že zavedením národní správy do podniku ztratil dosavadní majitel podniku právo s podnikem nakládat, a tedy i právo odporovat stížností jeho následnému znárodnění. Toto právo mělo podle československého státu přejít zavedením národní správy na národního správce. Nejvyšší správní soud však ve své judikatuře dovodil, že zavedení národní správy do podniku nebrání tomu, aby vlastník podniku odporoval znárodnění podniku stížností podanou k Nejvyššímu správnímu soudu proti vyhlášce o znárodnění podniku dle § 1 odst. 4 dekretu č. 100/1945.²⁶

²⁵ Blíže viz rozhodnutí NSS z 23. října 1947 č. 302/46 (Boh. admin. 1729/1947). Při zjišťování počtu zaměstnanců podniku, rozhodného podle § 1 dekretu č. 100/1945 Sb. pro jeho znárodnění, nelze podle téhož rozhodnutí NSS přihlížet ani k zaměstnancům činným v podnicích a závodech znárodnovaných podle § 4 odst. 3 dekretu.

²⁶ Blíže viz rozhodnutí NSS z 19. listopadu 1947 č. 89/46.

Národní podnik, do kterého vplynula majetková podstata znárodněného podniku, vstupoval do závazků znárodněného podniku v den převzetí. Národní podnik měl však možnost odporovat po dobu jednoho roku od převzetí podniku právním jednáním, které vykonal vlastník znárodněného podniku po 29. srpnu 1944 v úmyslu poškodit nebo ztížit znárodnění průmyslu anebo zavléci ve svůj nebo cizí prospěch majetkové hodnoty podniku (§ 5 – 6). Pro odporování těmto právním jednáním jinak platilo ustanovení § 29 a násl. (odpůrčí řád) zákona č. 64/1931 Sb., kterým se vydávají řády konkursní, vyrovnací a odpůrčí.

Pokud nebylo stanoveno jinak, příslušela za znárodněný majetek náhrada.²⁷ Pro určení náhrady byl rozhodný stav znárodněného majetku podniku v den převzetí národním podnikem a závazků k němu v tento den náležejících. Náhrada se rovnala obecné ceně majetku, vypočtené podle úředních cen ke dni vyhlášení dekretu, resp. zjištěné úředním odhadem (§ 8).²⁸ Nedostala-li náhradu za majetek osoba právnická, příslušela poměrná část náhrady osobám na ní kapitálově zúčastněným. Pro řízení o náhradě platilo, jak již bylo výše uvedeno, správní řízení.

Náhrada se neposkytovala za znárodněný majetek, který v době faktického skončení okupace a nacistického nebo fašistického režimu nepochybně vlastnický náležel osobám uvedeným v § 7 dekretu.²⁹ O tom, zda fyzická nebo právnická osoba spadala pod tento výčet, rozhodoval ministr průmyslu v dohodě s věcně příslušným ministrem. Vláda mohla nařízením stanovit, že se určitému okruhu osob, kterým na základě tohoto dekretu náhrada nepříslušela, zčásti nebo zcela poskytne. To se však nestalo.

²⁷ K ojedinelým návrhům na zakotvení znárodnění bez náhrady srov. K. KAPLAN, *Znárodnění a socialismus*, s. 37-38.

²⁸ K náhradám za znárodněný majetek srov. i J. HURDÍK, *Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948*, in: *Právněhistorické studie*, roč. 1977, s. 78 a 89.

²⁹ Náhrada se neposkytovala těmto osobám: 1. Německé říši, Království maďarskému, osobám veřejného práva podle německého nebo maďarského práva, německé straně nacistické, politickým stranám maďarským a jiným útvarům, organizacím, podnikům, zařízením, osobním sdružením, fondům a účelovým jměním těchto režimů nebo s nimi souvisejícím, jakož i jiným německým nebo maďarským právnickým osobám; 2. fyzickým osobám národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokážou, že zůstaly věrné Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za osvobození republiky, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem (výjimka je v tomto dekretu formulována stejně jako výjimka podle § 2 odst. 1 ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945 č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské); 3. fyzickým osobám, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, nebo které v době zvýšeného ohrožení republiky nadržovaly germanizaci nebo maďarizaci na území Československé republiky nebo se chovaly nepřátelsky k Československé republice nebo k českému nebo slovenskému národu, jakož i osobám, které strpěly takovou činnost osob spravujících jejich majetek nebo podnik;

Z majetkové podstaty znárodněných podniků a dosavadních státních podniků ve znárodněných odvětvích byly zřízeny ministerstvem průmyslu národní podniky. Zřízení národního podniku se vyhlášovalo v Úředním listě (§ 12). Národní podniky byly majetkem státu a měly postavení samostatných právnických osob (§ 13). Pro národní podniky platila ustanovení o obchodnících plného práva, z hlediska daňového pak předpisy o podnicích veřejně účtujících a podléhaly poplatkové povinnosti podle poplatkového zákona. Majetek, který stát na národní podnik převedl, a závazky, do kterých národní podnik vstoupil, při jeho zřízení nebo později, měly být v národním podniku oceněny.³⁰ Čistá hodnota majetkové podstaty, kterou stát na národní podnik převedl, tvořila jeho počáteční kmenové jmění. Stát neručil za závazky národních podniků. Přebytky výtěžků měly národní podniky odvádět státu. Kromě podrobné úpravy postavení národních podniků, jež spadá mimo rámce této práce, obsahoval tento dekret i trestní ustanovení, jejichž účelem bylo hladké a efektivní provedení znárodnění.

ad B. - č. 101/1945 Sb.

Podle dekretu č. 101/1945 Sb., o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského se dnem vyhlášení znárodněly cukrovary, rafinerie, průmyslové lihovary a rafinerie lihu.³¹ V závislosti na počtu zaměstnanců a denním výkonu zařízení se pak znárodněly pivovary, mlýny, podniky na výrobu umělých jedlých tuků a podniky na výrobu čokolády a cukrovinek (§ 1). Dekret vycházel z obdobné koncepce jako dekret č. 100/1945 Sb. a tomu odpovídaly i v podstatě totožné formulace základních ustanovení. Většina odchylek vyplývala ze specifické povahy potravinářského průmyslu a jeho úzké vazby na zemědělskou výrobu.

ad C. - č. 102/1945 Sb.

Návrhy členů vlády na postavení poválečného peněžnictví a pojišťovnictví pod kontrolu státu a veřejnosti se objevovaly již od roku 1942.³² Do přehledu nejbližších

³⁰ Podle čl. 29 a 31 obchodního zákona a na Slovensku podle § 26 a 28 zák. čl. XXXVII/1875.

³¹ K vyhlášení došlo 27. října 1945.

³² Viz výše zmíněný projev ministra J. Nečase z 16. února 1942.

opatření po osvobození zařadilo v polovině března 1944 ministerstvo financí kromě jiného i zřízení bankovního úřadu ministerstva financí, povinnou evidenci cenných papírů a vydání dekretu prezidenta republiky o kontrole peněžnictví.³³

Ve svém programu z 5. dubna 1945 se pak vláda zavazovala, že požene před soud zrádce z řad bankovních a jiných magnátů, kteří ve svých podnicích a organizacích pomáhali okupačnímu drancování a německému vedení války, a že zajištěný majetek nepřátel a zrádců zabezpečí pod národní správu až do rozhodnutí zákonodárných orgánů. Nejzávažnější ovšem bylo již výše zmíněné ustanovení o tom, že celý peněžní a úvěrový systém bude spolu s klíčovými podniky rozhodujících hospodářských odvětví postaven pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu. Tato formulace se stala předmětem četných vládních sporů, neboť ji bylo možné interpretovat jak ve smyslu limitovaných, tak i prakticky neomezených vlastnických a organizačních změn v peněžní a bankovní soustavě, ve sféře průmyslového podnikání apod.³⁴

Podle dekretu prezidenta republiky č. 102/1945 Sb., o znárodnění akciových bank, se dnem vyhlášení tohoto dekretu znárodněly zestátněním akciové společnosti provozující bankovní a peněžní obchody (§ 1 odst. 1).³⁵ Tyto znárodněné akciové společnosti se měly přeměnit podle dalších ustanovení dekretu v národní podniky (banky). Znárodněním přecházela veškerá práva a závazky akciových bank na národní podniky (banky) (§ 1 odst. 2).

Za akcie, které byly částí základního kapitálu akciových bank, příslušela jejich vlastníkům náhrada odpovídající jejich obecné ceně, která byla vypočtena podle úředních cen aktiv a pasiv akciové banky v den vyhlášení tohoto dekretu. Náhrada za akcie se měla poskytovat v cenných papírech, v hotovosti nebo v jiných hodnotách a byla splatná do šesti měsíců od vyhlášení její výše a druhu v Úředním listě Československé republiky. Ostatní práva akcionářů zanikala dnem vyhlášení dekretu (§ 2).

Náhrada nepříslušela za akcie, které v době faktického skončení okupace a nacistického nebo fašistického režimu nepochybně náležely, nebo které v den vyhlášení dekretu patřily osobám uvedeným v dekretu (§ 3). Výčet těchto osob byl totožný s výčtem podle dekretu č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků.

³³ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 7, s. 155.

³⁴ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 34, s. 732n. Srov. i B. KUČERA, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977, s. 17.

³⁵ K vyhlášení došlo 27. října 1945.

Ustanovení tohoto dekretu se nevztahovala na Národní banku Československou. Postavení této banky bylo upraveno již dekretem prezidenta republiky ze dne 19. října 1945 č. 139/1945 Sb., o přechodné úpravě právních poměrů Národní banky Československé, kterým byl této bance svěřen výkon činnosti cedulové banky na celém státním území. Slovenská národní banka v Bratislavě se stala jejím oblastním ústavem pro Slovensko.

ad D. - č. 103/1945 Sb.

Podle dekretu prezidenta republiky č. 103/1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven, bylo ke dni vyhlášení tohoto dekretu znárodněno zestátněním smluvní (soukromé) pojišťovnictví na území Československé republiky.³⁶ Znárodněné pojišťovny, ustavené podle předpisů tohoto dekretu, byly jako národní podniky ve vlastnictví státu (§ 3). Znárodnění se nedotýkalo nositelů veřejnoprávního sociálního pojištění (zaopatření). Za majetkové újmy způsobené znárodněním příslušela náhrada, jejíž výši měl určit ministr financí (§ 18).

Vlastníkům akcií znárodněné tuzemské akciové pojišťovny příslušela náhrada vypočtená podle úředních cen aktiv a pasiv znárodněného ústavu. Jinak veškerá práva vyplývající z vlastnictví akcií a zakladatelských listů akciových pojišťoven se sídlem na území Československé republiky zanikala. U vzájemných pojišťoven se rušily práva a povinnosti pojistníků vyplývající z jejich členského poměru (§ 13).

Náhrada se neposkytovala za akcie a za podíly na zakládacích fondech za podmínek totožných s dekretem č. 102/1945 Sb.

Za účelem jednotného vedení smluvního (soukromého) pojišťovnictví byla zřízena Pojišťovací rada, jež byla korporací veřejného práva a jejím hlavním úkolem bylo pečovat o to, aby činnost pojišťoven byla v každém směru v souladu se zásadami řízeného hospodářství a se zájmy Československé republiky (§ 23).

I znárodnovací dekry koncepčně plně odpovídaly Benešovým představám o znárodnění rozhodující části průmyslu a peněžnictví poválečného Československa. Do

³⁶ K vyhlášení došlo 27. října 1945.

samotného jednání o obsahu znárodnovacích dekretů však příliš nezasahoval. Beneš sice v průběhu války počítal s tím, že znárodnovací dekrety budou vydány hned po válce, později však své stanovisku pozměnil a dával přednost tomu, aby byly přijaty až zákonodárným sborem. Navíc Beneš preferoval znárodnování po etapách,³⁷ a proto jednorázové znárodnění ve vládou schváleném rozsahu šlo v daném okamžiku nad rámec jeho představ.³⁸ Ofenzivnímu tlaku Bloku tří dělnických stran však žádným významným způsobem neodporoval a dekrety podepsal. Dne 28. října 1945 je pak ve své úvodní řeči před Prozatímním národním shromážděním označil za pouhý „začátek budování nových forem vlastnictví“.³⁹ V listopadu 1945 Beneš hospodářskou politiku vlády Národní fronty a postoj československých občanů k probíhajícím radikálním, sociálním a hospodářským opatřením v souladu se svými válečnými představami zhodnotil takto: „Jsme z těch států, které jsou dost vyspělé a kde obyvatelstvo je dost informované, aby si určitá opatření mající smysl socializující nedávalo vnutit stávkami, bouřemi, konflikty nebo občanskou válkou, nýbrž se snažilo všemu tomu předejít rozvážnou politikou, sociálně sice pokrokovou, ale zato demokraticky poctivou, otevřenou, jasnou...“⁴⁰

Na základě výše zmíněných zásahů do vlastnické struktury v poválečném Československu získal znárodněný průmysl rozhodující převahu: v českých zemích představoval 75 až 80 procent veškeré průmyslové výroby a pracovalo v něm 61,2 procent všech osob zaměstnaných v průmyslu (na Slovensku jen 30 procent). Celkově se po znárodnění podílel znárodněný sektor 50,3 procenta na tvorbě národního důchodu.⁴¹ Stát se stal zdaleka největším zaměstnavatelem v poválečném československém průmyslu. Většina dělníků a technických, administrativních a obchodních zaměstnanců

³⁷ E. Beneš k tomu v Rudém právu dne 26. října 1945 uvedl: „Byl bych si přál – říkal jsme to zcela otevřeně – kdybychom byli postupovali po etapách a kdyby celý zákon co do rozsahu byl prováděn tak, aby postupem doby bylo více zkušeností.“

³⁸ Bliže viz K. KAPLAN, Znárodnění a socialismus, s. 45.

³⁹ Benešovo poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění z 28. října 1945 bylo publikováno např. in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 45.3, s. 959-973. V článku pro Manchester Guardian však Beneš uváděl poněkud jiné důvody pro znárodnění, než které prezentoval v poválečném Československu: „Když jsme po osvobození Československa dělali hospodářskou válečnou bilanci našeho klíčového průmyslu a bank, zjistili jsme, že banky byly úplně vyplundrovány a zničeny tímto německým postupem a průmysl buď odcizen nebo vyvlastněn z rukou původních vlastníků, neboť byl z většiny v rukou lidí německého původu. Bylo prostě nemožné vrátit tento majetek a banky do rukou českých jednotlivců nebo je konsolidovat bez značné státní podpory a bez nových finančních záruk... Stát by nemohl finančně podpořit velké množství jednotlivců a vrátit jim - na útraty všech ostatních obyvatel - jejich velké majetky. Bylo proto lepší a spravedlivější ponechat je ve veřejném vlastnictví a prohlásit je zásadně za státní majetek.“ Článek byl publikován in: Přehled zajímavosti světového tisku z roku 1945, s. 241-244.

⁴⁰ Svobodné slovo, 10. listopadu 1945, s. 2.

⁴¹ Viz J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 18, s. 82. Srov. i V. LHOTA, Znárodnění v Československu, s. 207.

tedy podle marxistické věrouky, které nejednou v tomto duchu využil i prezident Beneš, přestala být vykořisťována a mohla své životy naplnit novým a krásným pocitem radosti z dobře vykonané práce pro celek.⁴² Základní ekonomické ukazatele však bohužel tento radostný přístup nesdílely a československá ekonomika začala v porovnání se státy, kde takto radikální reformy nebyly provedeny, rychle ztrácet krok.

Znárodňovací dekrety zásadním způsobem proměnily vlastnickou strukturu v Československu. Předmnichovské pojetí soukromého vlastnictví bylo podstatně narušeno. Prostřednictvím znárodnění byl vytvořen nový ekonomický systém, v němž vedle sebe sice existovaly dva základní sektory – státní a soukromý, ale státní sektor prostřednictvím znárodnění získal zcela dominantní postavení. Částečně bylo sice znárodnění nutnou reakcí na válkou proměněnou strukturu národního hospodářství a normotvornou činnost v protektorátu, ať již ze strany okupanta či protektorátní vlády, ale ve větší míře bylo důsledkem snah o nahrazení tržního hospodářství státem regulovanou a

⁴² Účast zaměstnanců na řízení podniku měla být zajištěna podle sovětského vzoru prostřednictvím dekretu prezidenta republiky č. 104/1945 Sb., o závodních a podnikových radách. Závodní rady se podle tohoto dekretu zřizovaly pro každý samostatný závod, který pravidelně zaměstnával alespoň 20 zaměstnanců. Závodní rady měly hájit a povzbuzovat hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců v závodě. Měly rovněž dohlížet, zda hospodářská činnost závodu (podniku) je vykonávána v souladu s obecným hospodářským zájmem. Závodní rada se pak především měla účastnit v závodech (podnicích) na správě závodu (podniku) prostřednictvím svých návrhů a rad, aby byl dosažen obecný hospodářský prospěch, zejména pak co největší hospodárnost a výkon. Z tohoto důvodu byly závodní rady oprávněny účastnit se na úpravě pracovních poměrů jednotlivých zaměstnanců, spolupůsobit při zařazování zaměstnanců na pracovní místo, spolurozhodovat o přijímání zaměstnanců z hlediska mravní způsobilosti a státní spolehlivosti, spolurozhodovat o propuštění zaměstnanců. Závodní rady se měly dále účastnit na přípravě obchodního a výrobního plánu, jeho rozvrhu a provádění, a to tak, že měly činit připomínky a navrhovat změny i zásadní povahy a dohlížet nad tím, zda obchodní a výrobní plán závodu je v souladu s celostátním hospodářským plánem. Závodní rady měly rovněž oprávnění dohlížet na provoz a správu závodu (podniku) po stránce technické, správní a hospodářské. Pokud bude správa podniku závodní radě v jejích návrzích nevyhověla, mohla se závodní rada obrátit na příslušný orgán veřejné správy s žádostí o zjednaní nápravy. Správa závodu byla povinna závodním radám veškeré informace o výrobním, technickém, hospodářském a obchodním stavu závodu, jeho výkonnosti a záměrech pro příští dobu. Zplnomocnění členové závodní rady měli právo nahlížet i do všech obchodních knih závodu. Na základě výše uvedeného je zcela zřejmé, že se závodní rady měly stát orgánem, jehož prostřednictvím měly dělnické strany monitorovat, kontrolovat a usměrňovat téměř veškerý významnější hospodářský podnik v Československu, tedy nejen ve znárodněných závodech, ale i v podnicích, které prozatím znárodnění nepodléhaly. O hlavním účelu dekretu nenechávala nikoho na pochybách již důvodová správa k tomuto dekretu, ve které se uvádí: „Dnes však již není otázkou, má-li být uzákoněno povinné zřízení závodního zastoupení v závodech, nýbrž, jak dalece lze vyhovět požadavkům zaměstnaneckých kruhů, aby zástupcům zaměstnanců v závodě byla přiznána kontrola nad veškerým provozem a nad správou závodu a z toho vyplývající práva. Jest nepochybné, že velká většina předpisů zákona č. 330/1921 byla předstížena vývojem hospodářských a sociálních poměrů, takže dnes nevyhovují praktické potřebě a sotva by bylo možné uvést zákon v život by sebedůkladnější novelizací. Byl proto vypracován k návrhu ÚRO návrh nových předpisů o závodním zastoupení zaměstnanců, jimiž se nahrazují zastaralé předpisy zákona o závodních výborech. Osnova použila zásad vyzkoušených v Sovětském svazu, jakož i zásad, které se uplatnily ve vývoji působnosti závodních rad v době po květnové revoluci, pokud znamenaly kladný přínos pro postavení hospodářství na nový lidové demokratický základ.“ Důvodová zpráva k vládní osnově dekretu o závodních radách byla publikována in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 36.1, s. 815-818.

plánovanou ekonomikou socialistického typu, jejichž neúnavným a nikoliv umírněným propagátorem byl E. Beneš po celou dobu druhé světové války.

V.6 KONFISKACE NEPŘÁTELSKÉHO MAJETKU

Již v květnu 1944 v podmínkách londýnského exilu předložilo ministerstvo pro hospodářskou obnovu a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností společný návrh rámcového dekretu prezidenta republiky o zajištění nepřátelského majetku na území Československé republiky.¹ Podle tohoto návrhu měl být veškerý nepřátelský majetek na území Československé republiky zajištěn pro účely budoucího mezinárodního ujednání o nepřátelském majetku (§ 1). Co zahrnuje nepřátelský majetek na území republiky, a jak nakládat s pojmy nepřátelská osoba a nepřátelský stát, měla podle důvodové zprávy k této osnově stanovit vláda nařízením podle § 6 tohoto dekretu. Dekret mluví o „zajištění“ nepřátelského majetku a nikoli o jeho „zabavení“ anebo „konfiskaci“, protože neměl být na překážku případné odlišné mezinárodněprávní úpravě a tedy i budoucím mezinárodním závazkům Československé republiky.² Rozhodnutí o tomto návrhu bylo především pro tuto vázanost na budoucí mezinárodní ujednání odloženo na dobu po osvobození republiky.

Na základě nové osnovy dekretu předložené v červnu 1945 ministrem vnitra, po meziministerském řízení a po schválení vládou podepsal prezident republiky 14. srpna 1945 dekret o zajištění a konfiskaci nepřátelského majetku, kterým měl být uvedený majetek urychleně převzat do státní správy a využit k částečné náhradě hospodářských škod a odčinění bezpráví, jež způsobily nepřátelské státy, nacistický a fašistický režim, národy německý a maďarský a jejich příslušníci Československé republice, českému a slovenskému národu, národnímu hospodářství a právnickým osobám i jednotlivcům v Československé republice (§ 1). Tento dekret však nenabyl účinnosti, neboť podle usnesení vlády z 24. srpna 1945 nebyl publikován a po dalších jednání vlády jej prezident republiky svým rozhodnutím ze dne 25. října 1945 zrušil.³

Od srpna 1945 současně začala v ministerstvu průmyslu a ve vládě příprava podstatně šířeji koncipované osnovy dekretu, která kromě zajištění a konfiskace nepřátelského majetku podrobně vymezila i způsob jeho rozdělení, stanovila zřízení organizací a působnost k tomu pověřených státních orgánů. V tomto pojetí, které již těsně

¹ Podobné úpravy byly přijaty i v jiných státech obsazených nacistickým Německem. K tomu srov. zejm. pojednání o normách upravujících zásahy do nepřátelského majetku v Jugoslávii, Francii, Polsku, Dánsku, Lucembursku, Nizozemí a Belgii v J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 291-295.

² Bližší viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 37, s. 860-863.

³ Viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 37, s. 858.

souviselo s přípravou znárodňovacího procesu, pak prezident republiky výslednou vládní osnovu dekretu o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy dne 25. října podepsal.⁴

Podle dekretu č. 108/1945 se konfiskoval bez náhrady – pokud se tak již nestalo⁵ – pro Československou republiku majetek movitý i nemovitý, zejména i majetková práva (jako pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná), který ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace nebo ke dni účinnosti dekretu (dekret nabyl účinnosti 30. října 1945) byl ve vlastnictví osob uvedených v § 1 odst. 1 dekretu. Jednalo se o majetek těchto osob:

1. Německé říše, Království maďarského, osob veřejného práva podle německého nebo maďarského práva, německé strany nacistické, politických stran maďarských a jiných útvarů, organizací, podniků, zařízení, osobních sdružení, fondů a účelových jmění těchto režimů nebo s nimi souvisejících, jakož i jiných německých nebo maďarských osob právnických, nebo
2. osob fyzických národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokáží, že zůstaly věrné Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem, nebo
3. osob fyzických, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svést hleděly, záměrně podporovaly jakýmkoli způsobem německé nebo maďarské okupanty, nebo které v době zvýšeného ohrožení republiky (§ 18 dekretu prezidenta republiky ze dne 19. června 1945, č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech) nadržovaly germanizaci nebo maďarizaci na území Československé republiky nebo se chovaly nepřátelsky k Československé republice nebo k

⁴ viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 37, s. 859.

⁵ Tento dekret se dle § 17 nevztáhal na zemědělský majetek, který byl již konfiskován podle dekretu prezidenta republiky ze dne 21. června 1945, č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, a podle obdobných předpisů platných na Slovensku.

českému nebo slovenskému národu, jakož i fyzických nebo právnických osob, které strpěly takovou činnost u osob spravujících jejich majetek nebo podnik.⁶

⁶ Ve svém klíčovém rozhodnutí k otázkám spojeným s dekrety prezidenta republiky Ústavní soud České republiky k rozlišení subjektů uvedených pod č. 1, č. 2 a č. 3 konstatuje, že je třeba „zdůraznit, co naznačuje již sám název dekretu č. 108/1945 Sb. (... o konfiskaci nepřátelského majetku), že určujícím hlediskem při vymezení subjektů konfiskovaného majetku je jejich nepřátelství k Československé republice nebo českému a slovenskému národu, fakt, jenž v případě subjektů uvedených v ustanovení § 1 odst. 1 č. 1 dekretu ... má nevyvratitelnou povahu, zatímco u subjektů uvedených v ustanovení § 1 odst. 1 č. 2 dekretu, tj. osob fyzických národnosti německé nebo maďarské, povahu vyvratitelnou, a sice v tom směru, že majetek těchto osob se nekonfiskuje, jestliže prokáží, že zůstaly věrné Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem. Přitom vzhledem k ustanovení § 1 odst. 1 č. 3 dekretu se konfiskuje majetek, bez ohledu na národnost... Vztah nepřátelství není tedy v dekretu č. 108/1945 Sb. koncipován na národnostní bázi, neboť za nepřitele zde na prvním místě platí nacistický či fašistický systém, a to, jak již uvedeno, nevyvratitelně, a také objektem ochrany je zde především demokraticko-republikánská státní forma. I když tedy v dekretu je v prvé řadě řeč o Německé říši a osobách německé národnosti, ve skutečnosti má tento dekret obecnější rozměr a lze jej považovat za jeden z dokumentů reflektujících odvěký zápas mezi demokracií a totalitarismem. Dělicí čarou je zde to, na které straně kdo stál: proto za nepřitele není považován ten, byť kupříkladu německé národnosti, kdo aktivně vystoupil na obranu demokracie a nebo byl postižen totalitním režimem, na druhé straně je jako nepřítel kvalifikován ten, kdo, bez ohledu na příslušnost k jakémukoliv národu, aktivně vystoupil proti demokracii... V této souvislosti je dále třeba posoudit otázku, zda namítaný rozpor s „právními zásadami civilizovaných společností Evropy“, nelze spatřovat v tom, že dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, je zjevně založen na presumpci odpovědnosti osob německé (a také maďarské) národnosti, zatímco u osob jiných národností je důkazní břemeno naopak na straně orgánu rozhodujícího o tom, zda jsou či nejsou splněny podmínky pro konfiskaci jejich majetku. Již v úvodu zde třeba položit důraz na to, že ani u osob německé národnosti zde nejde o presumpci „viny“, ale presumpci „odpovědnosti“... Tato mimořádná legislativní opatření musí přirozeně rozlišovat mezi „vinou“ a „odpovědností“: tak se v československém zákonodárství také stalo rozlišením retribučních dekretů, vyžadujících důkaz individuální viny a konfiskačních dekretů, spočívajících, pokud jde o fyzické osoby, na vyvratitelné domněnce individuální odpovědnosti. To, že dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, vychází z presumpce odpovědnosti osob německé národnosti, nemá tedy, vzhledem k uvedeným skutečnostem, diskriminační povahu, nepředstavuje nějakou nacionální pomstu, ale je pouhou adekvátní reakcí na agresi nacistického Německa, reakcí, jež si kladla za cíl politicky i ekonomicky alespoň zmírnit následky okupace, předejít možným novým nástupům totalitarismu a posílit společenské a mravní vědomí dotvrzením toho, že s porušením jakékoliv odpovědnosti má být vždy spojena sankce... Jako podstatné zůstává to, že Němcům vyplývala jejich povinnost napomáhat intencím totalitního státu již z jejich státního občanství, jež takové loajální chování vůči Německé říši nepodmíněně vyžadovalo, zatímco Češi a příslušníci jiných národností, ústavně vázání věrností demokracii, museli jednat proti československé státnosti a demokracii o své vlastní vůli.“ Blíže viz náleží ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbirky nálezů a usnesení). Sporným otázkám spojeným s tímto pojetím Ústavního soudu se budeme podrobně zabývat v kapitole č. VI.4 této práce, Zde jen uvedme, že závěr Ústavního soudu o nediskriminační povaze tohoto dekretu by byl logicky zcela správný pouze tehdy, pokud by u osob německé a maďarské národnosti (§ 1 odst. 1 č. 2 dekretu) byla „vyvratitelná domněnka individuální odpovědnosti“ koncipována např. takto: „Konfiskuje se bez náhrady - pokud se tak již nestalo - pro Československou republiku majetek nemovitý i movitý, zejména i majetková práva (jako pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná), který ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace byl nebo ještě jest ve vlastnictví osob fyzických národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokáží, že neporušily věrnost Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a činně se nezúčastnily boje proti Československé republice, ani se jinak aktivně nepodílely na utrpení českého národa pod nacistickým nebo fašistickým terorem...“ V tomto případě by podmínky konfiskace byly u subjektů dle § 1 odst. 1 č. 2 a č. 3 přibližně stejné, neboť by vyžadovaly pro uplatnění sankce určité aktivní jednání proti Československé republice, které by se však u osob dle § 1 odst. 1 č. 2 presumovalo. Odlišná by tedy byla jen presumpce individuální odpovědnosti a s ní spojené důkazní břemeno (v prvním případě

Vymezení těchto osob bylo zcela totožné s již výše uvedeným okruhem osob, kterým nepřislušela náhrada za znárodněný majetek podle znárodnovacích dekretů. Konfiskaci podléhal rovněž majetek, který náležel v době po 29. září 1938 výše uvedeným subjektům, ale v době rozhodné byl ve vlastnictví osob,⁷ na něž se konfiskace nevztahovala, a to s výjimkou případů, kdy by podrobení takového majetku konfiskaci neodpovídalo zásadám slušnosti (§ 1 odst. 3).

O tom, zda jsou splněny podmínky pro konfiskaci, rozhodoval příslušný okresní národní výbor. Rozhodnutí mohlo být doručeno veřejnou vyhláškou i tehdy, kdy nebyly splněny předpoklady §33 vládního nařízení č.8/1928 Sb. (správní řád). Konfiskační rozhodnutí i zde mělo podle judikatury Nejvyššího správního soudu povahu rozhodnutí deklaratorního.⁸ Otázkami s tím spojenými jsme se podrobně zabývali u dekretu č.

vyvratitelná individuální odpovědnost osob německé a maďarské národnosti a v druhém případě presumpce nevinu u osob ostatních národností, v prvním případě důkazní břemeno na straně osob německé a maďarské národnosti a v druhém případě na straně orgánů státu). Přijatá koncepce § 1 odst. 1 dekretu č. 108/1945 Sb. je však zcela odlišná. U subjektů dle § 1 odst. 1 č. 2 (osob německé a maďarské národnosti) se nepřímo vychází z povinnosti činné účasti v boji za osvobození (či utření pod nacistickým terorem), která, pokud není splněna, je sankcionována konfiskací veškerého majetku těchto osob, zatímco u ostatních fyzických osob jiných národností tato povinnost buď neexistuje nebo sice existuje, ale její porušení nemá za následek konfiskaci veškerého majetku. Vyvratitelná domněnka odpovědnosti a přenesení důkazního břemene na osoby německé a maďarské národnosti tedy představuje jen jednu rovnu problému, a to nikoliv tu rozhodující. Ústavní soud se svým závěrem o „nediskriminační povaze“ tohoto dekretu nepodává příliš přesvědčivou odpověď na otázku, jak mohl československý stát a jeho zákonodárce nepřímo požadovat v roce 1945 po demokratických či politicky pasivních československých Němcích povinnost činné účasti v boji za osvobození, když jejich čeští a slovenští sousedé a předváleční spoluobčané tuto povinnost neměli (či její porušení nebylo sankcionováno konfiskací veškerého majetku) a on sám v roce 1938 a 1939 před nacistickým terorem a nepříznivou mezinárodněprávní situací kapituloval a znemožnil tak československým Němcům (nejen jim samozřejmě) jedinou skutečně efektivní účast v boji proti nacistickému teroru, která připadala v úvahu.

⁷ Rozhodnou dobou se tu rozumí doba od faktického skončení okupace do 30. října 1945, kdy tento dekret nabyl účinnosti.

⁸ K tomu srov. rozhodnutí Vrchního soudu v Praze ze dne 30.12.1994 č.j. 4 Cdo 174/94, dle něhož z dikce ustanovení dekretu plyne, že konfiskovaný majetek byl vymezen právě osobou vlastníka, který splňoval podmínky uvedené v § 1 odst. 1 bodu 1 až 3 konfiskačního dekretu. Bez příslušného správního rozhodnutí tehdejšího okresního národního výboru by bylo pojmově vyloučeno označení majetku, jenž podléhá konfiskaci. Právě pro tuto skupinu osob (dle § 1 odst. 1 bodu 3 dekretu), kterých se konfiskace týkala, se vyžadovala určitá skutková zjištění k závěru, že jsou splněny podmínky, za nichž ke konfiskaci došlo již ze zákona dnem 30. října 1945. Rozhodnutí příslušného okresního národního výboru (resp. v případě, že bylo podáno odvolání, zemského národního výboru) nebylo samotným rozhodnutím o konfiskaci, pouze deklarovalo, že podmínky pro konfiskaci majetku určité osoby jsou splněny, tedy že majetek této osoby byl dnem účinnosti dekretu konfiskován. Aby však nevznikaly pochybnosti, o jaký majetek (tzn. o majetek které osoby) se jedná, bylo takové rozhodnutí třeba vydat, zejména šlo-li o osoby uvedené v § 1 odst. 1 bod 3 dekretu, to je osoby, které měly být zrádci a nepřáteli republiky v době německé a maďarské okupace, resp. v době zvýšeného ohrožení republiky. Srov. i rozhodnutí Ústavního soudu České republiky ze dne 22.6.1995 publikované pod č. 36/1995 Sbírky nálezů a usnesení ÚS, dle něhož konfiskaci majetku podle dekretu č. 108/1945 Sb. docházelo sice ex lege, nicméně při splnění všech, tímto dekretem stanovených, podmínek, mezi které náleželo i pravomocné rozhodnutí správního orgánu o tom, že jsou splněny podmínky pro konfiskaci podle tohoto dekretu (§ 1 odst. 4). Srov. i nález Ústavního soudu České republiky ze dne 17.12.1997 publikovaný pod č. 166/1997 Sbírky nálezů a usnesení ÚS, dle něhož

12/1945 Sb. Tento výklad je plně použitelný i pro deklaratorní rozhodnutí o konfiskaci dle dekretu č. 108/1945 Sb.

Proti rozhodnutí o konfiskaci bylo přípustné odvolání k zemskému národnímu výboru (na Slovensku k příslušnému orgánu Slovenské národní rady). Zemský národní výbor (na Slovensku příslušný orgán Slovenské národní rady) mohl, a to i během řízení, převzít vedení řízení a rozhodnout v první instanci o věci. Pokud zemský národní výbor rozhodoval v prvním stupni, bylo odvolacím orgánem ministerstvo vnitra (§ 1 odst. 4).

Proti konečnému rozhodnutí byla i v tomto případě přípustná stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu. Příslušné národní výbory i v tomto případě vykládaly ustanovení o podmínkách konfiskace velmi široce (zejména ustanovení § 1 odst. 1 č. 3 dekretu o záměrné podpoře německých nebo maďarských okupantů a nadržování germanizaci nebo maďarizaci jako postačujících předpokladech konfiskace). Nejvyšší správní soud se pokoušel jejich výklad korigovat, ale i zde se značným časovým odstupem a tedy bez většího efektu. Podle Nejvyššího správního soudu je v pojmu „nadržování germanizací“ ve smyslu § 1 odst. 1 č. 3 dekretu č. 108/1945 Sb. obsažen moment volní. Nadržování je projev vůle a může se tedy projevit jen v okruhu volní sféry té které osoby. Jako pojem právní předpokládá volní sféru vymezenou právním řádem. To, že někdo "nadržuje germanizaci" v právním smyslu, lze proto konstatovat jen tehdy, když buď pozitivně k ní přispívá neb aspoň negativně jí trpí a jí nebrání, ač by tak po právu a i fakticky činit mohl. Není-li však v jeho disposiční volnosti, aby germanizaci zabránil, pak nelze v tom,

právním důvodem konfiskace je dekret č. 108/1945 Sb. Výměry okresních národních výborů pouze deklarují oprávněnost jeho použití. Dle rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 29.6.2000 č.j. 33 Cdo 2398/98 pak platí, že i když k rozhodnutí příslušného okresního národního výboru podle ustanovení § 1 odst. 4 dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o tom, zda jsou splněny podmínky pro konfiskaci majetku osob uvedených v ustanovení § 1 odst. 1 bod 3) dekretu, nebylo rozhodnutím o konfiskaci, bylo jeho vydání nezbytné pro zjištění, který majetek, tzn. majetek které osoby, byl ke dni účinnosti dekretu konfiskován. Teprve vydáním tohoto rozhodnutí byl konfiskační proces završen. Bez právně účinného rozhodnutí (výměru) okresního národního výboru o tom, že jsou splněny podmínky pro konfiskaci majetku podle § 1 odst. 4 dekretu č. 108/1945 Sb. nelze dovodit, že došlo k přechodu konfiskovaného majetku na stát. Srov. i rozhodnutí Ústavního soudu České republiky ze dne 31.5.1999 publikovaném pod č. 81/1999 Sbírky nálezů a usnesení ÚS, ve kterém se uvádí, že pokud byl konfiskační výměr okresního národního výboru vydán vůči někomu, kdo již majetek nevlastnil, byl vydán v rozporu s tehdy platným právním řádem, podle kterého se jednalo o nicotný právní akt (paakt), na základě kterého nemohlo přejít vlastnictví na stát. Srov. i rozhodnutí Ústavního soudu České republiky ze dne 10.11.1994 publikované pod č. 20/1993 Sbírky nálezů a usnesení ÚS. Ústavní soud sdílel stanovisko zastávané obecnými soudy (např. rozsudek Nejvyššího soudu České republiky z 29. 3. 1993, Odon 4/93, uveřejněný pod R 35/1993 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek), že k přechodu majetku na stát docházelo bez ohledu na intabulační princip.

že nepodnikne kroky, které by v tom kterém případě byly způsobilé germanizaci zabránit, shledávat "nadržování germanizaci".⁹

Záměrné podporování okupantů ve smyslu ustanovení § 1 odst. 1 č. 3 dekretu č. 108/1945 Sb. pak podle Nejvyššího správního soudu předpokládá podporování z vlastní vůle a přímo k cíli poskytnout okupantům (okupantskému režimu) nějaký ať hmotný nebo morální prospěch.¹⁰ Pokud jde o pojem „nepřátelského chování vůči Československé republice“ dle ustanovení § 1 odst. 1 č. 3 dekretu č. 108/1945 Sb., jde podle Nejvyššího správního soudu o činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, nebo která je podněcováním nebo sváděním k takové činnosti. Mluví-li ale totéž ustanovení níže ještě zcela všeobecně o nepřátelském chování vůči Československé republice nebo českému a slovenskému národu, je tomu podle Nejvyššího správního soudu nezbytné rozumět tak, že kromě nepřátelského jednání vůči republice, shora uvedeného a zvláště kvalifikovaného jednak tím, že jde o činnost, jednak tím, že musí jít o činnost namířenou proti zmíněným hodnotám, chce dekret postihnout - a to potvrzuje právě velmi široký pojem "se chovaly" - i jiná jednání, jež, i kdyby je nebylo možné posuzovat jako zvláště kvalifikovanou činnost shora uvedenou, nutné považovat za nepřátelství vůči Československé republice nebo národu českému či slovenskému vzhledem k tomu, že se navenek projevují odporem proti republice nebo českému či slovenskému národu. Vzhledem k použití slovního obratu "se chovaly" zákonodárce podle Nejvyššího správního soudu zřejmě klade důraz na vnější projev, který sice - jak ani jinak není možno - musí být učiněn vědomě a z vlastní svobodné vůle

⁹ Bliže viz rozhodnutí NSS ze dne 5.5.1947, č.j. 65/46 (Boh. admin. 1619/1947). Na základě výše uvedeného pak v tomto případě Nejvyšší správní soud dospěl k závěru, že na nadržování germanizaci nelze usuzovat jen z toho, že dcera stěžovatelky chodila do německé školy, aniž by se příslušný národní výbor zabýval tím, zda tam dcera vzhledem k německé příslušnosti svého otce chodit musela a na českou školu ani nemohla být přijata.

¹⁰ Pokud si někdo pouze od NSV bral přídatkové lístky na děti a za nepřítomnosti svého manžela na vojně pro jeho osobu jeho přiděl, mohlo by se podle NSS jevit toto jednání jako neshodující se s československým právním řádem z hlediska jiných norem nežli dekretu č. 108/1945 Sb., nemůže však být v žádném případě kvalifikováno jako "podporování okupantů", jak to jako předpoklad konfiskace požaduje § 1 odst. 1 č. 3 dekretu č. 108/1945 Sb., neboť tímto jednáním stěžovatelka neposkytovala okupantům žádnou podporu, žádný ani hmotný ani morální prospěch. Naopak sama pro své rodinné příslušníky od nich prospěch přijímala. Podpora okupantů by naopak mohla být spatřována v tom že určitá osoba platila příspěvky na zimní pomoc a německý Červený kříž. Ustanovení § 1 odst. 1 č. 3 však žádá pro svou skutkovou podstatu podporování "záměrné", t. j. pozitivní jednání nebo negativní chování, které prýští z vlastní vůle podporovatele a směřuje promyšleně přímo k cíli poskytnout druhé osobě - zde okupantskému režimu - nějaký ať hmotný ať morální prospěch. Placení příspěvků za manžela (osobu německé národnosti), který byl na frontě, a to na nátlak či popud německého funkcionáře, tyto znaky (promyšlené volní jednání) podle NSS nesplňuje. Bliže viz rozhodnutí NSS ze dne 5.5.1947, č.j. 65/46 (Boh. admin. 1619/1947).

a tak, že z něho je patrný odpor proti republice nebo českému či slovenskému národu, vybočující z mezí nepřístojného chování urážejícího národní cítění českého či slovenského lidu, nevyžaduje však, jak plyne rovněž ze shora uvedeného obratu, aby tento zevní projev byl učiněn v úmyslu poškodit republiku nebo český či slovenský národ.¹¹

Naopak u posuzování výjimek z konfiskace u osob německé a maďarské národnosti vykládal Nejvyšší správní soud pojem „činná účast na boji za osvobození Československé republiky“ spíše restriktivně,¹² a to tak, že za takovou účast nemůže být uznán každý ojedinělý počin podružného významu.¹³ I u konfiskace majetku podle dekretu č. 108/1945 Sb. hrála podle znění dekretu rozhodující roli národnost (německá a maďarská), nikoliv státní příslušnost dotčených osob, jejichž majetek podléhal konfiskaci. Nejvyšší správní soud ve své judikatuře opakovaně konstatoval, že pokud stížnost vytýká naříkanému konfiskačnímu rozhodnutí nezákonnost poukazem na to, že podle dekretu č. 33/1945 Sb. a podle prozatímního osvědčení se stěžovatel dotčený konfiskací považuje za československého státního příslušníka, je zcela bezdůvodná.¹⁴

Pokud jde o posouzení výjimek z konfiskace u osob maďarské a německé národnosti, nebyl ani zde podle Nejvyššího správní soudu důležitý postoj třetích osob (manžela či jiných osob blízkých), ale výlučně postoj dotčené osoby německé a

¹¹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 1.12.1947, č.j. 420/47 (Boh. admin. 1778/1947). Na základě výše uvedeného výkladu pak NSS např. zrušil rozhodnutí příslušného národního výboru o konfiskaci majetku osoby české národnosti, které spatřovalo spínění předpokladů konfiskace podle § 1, odst. 1 č. 3 dekretu č. 108/1945 Sb. již v té okolnosti, že osoba české národnosti udržovala styk s příslušníkem bývalé německé branné moci a žádala o německou státní příslušnost a považovalo za právně nerozhodné námítky, podle nichž uvedené okolnosti nezakládají skutkovou podstatu citovaného ustanovení, protože byly způsobeny pohnutkami čistě osobní povahy a šlo o příslušníka německé branné moci, pocházejícího ze severní Moravy. Podle NSS však skutečnost, že příslušník německé branné moci, o něhož šlo, pocházel ze severní Moravy a podle tvrzení stěžovatelky (osoby české národnosti) byl antinacista, by mohla nasvědčovat tomu, že v jednání osoby české národnosti projev nepřátelského odporu proti republice nebo českému národu spatřovat nelze. Realizace pohnutek čistě osobní povahy sama o sobě nemusí přestavovat projev nepřátelství vůči Československé republice.

¹² Tentýž pojem „činné účasti na boji za osvobození Československé republiky“ byl použit i v § 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., o státním občanství. K jeho výkladu v kontextu ústavního dekretu o státním občanství srov. rozhodnutí NSS ze dne 26.3.1947, č.j. 692/46 (Boh. admin. 1583/1947).

¹³ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 26.11.1947, č.j. 331/47 (Boh. admin. 1768/1947). V tomto rozhodnutí NSS například za činnou účast na boji za osvobození Československé republiky neuznal údajné zachránění jediné osoby ze spárů gestapa obratnou svědeckou výpovědí s odůvodněním, že tento čin nemůže sám o sobě být ničím jiným než právě ojedinělým počinem podružného významu.

¹⁴ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 26.11.1947, č.j. 331/47 (Boh. admin. 1768/1947). Rozhodujícím zásadním kritériem je podle NSS vždy národnost postižené osoby. Odlišné stanovisko zastává Ústavní soud České republiky. K tomu srov. náleží ÚS ČR z 13.10.1995 publikovaný pod č. 60/1995 Sbírky nálezů a usnesení ÚS, kterým jsme již blíže zabývali v souvislosti s dekretem č. 12/1945 Sb., a náleží ÚS ČR z 30.11.1995 publikovaný pod č. 77/1995 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

maďarské národnosti.¹⁵ Podle Nejvyššího správního soudu byla konfiskace podle dekretu č. 108/1945 Sb. institucí podle zákona neodvislou na event. potrestání podle dekretu č. 138/1945 Sb., takže potrestání podle tohoto dekretu nevylučovalo, aby nastaly konfiskační následky podle dekretu č. 108/1945 Sb., které nastávají již ze zákona, jsou-li pro to dány zákonné předpoklady.¹⁶

Pokud osoby, jejichž majetek podléhal konfiskaci, byly spoluvlastníky ve společenství s osobami, které pod ustanovení § 1 dekretu nespádaly, a spoluvlastnický podíl osob, jejichž majetek podléhal konfiskaci, činil více než jednu polovinu, podléhal konfiskaci majetek celý. Osobám nespádajícím pod § 1 dekretu však příslušela věcná náhrada stejného druhu a stejné hodnoty jako byl jejich podíl, a nebylo-li to možné, v penězích (§ 2 odst. 5).¹⁷ Při konfiskaci majetku osoby právnické příslušela poměrná náhrada osobám kapitálově na ní zúčastněným, pokud nespádaly pod ustanovení § 1 odst. 1 a 2 dekretu (§ 2 odst. 4).

Konfiskaci nepodléhal majetek osob uvedených v § 1 dekretu, pokud ho v době po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické perzekuce pozbyly osoby, které nespádaly pod ustanovení § 1 dekretu. Tento majetek tedy zůstával v národní správě a původní vlastníci, kteří ho v době po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické perzekuce pozbyli, popř. jejich dědici mohli podle § 24 dekretu č. 5/1945 Sb., resp. zákona č. 128/1946 Sb. žádat o jeho navrácení.¹⁸

Z konfiskace byla vyňata ta část majetku výše uvedených fyzických osob, která byla nevyhnutelně třeba k ukojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání těchto osob a jejich členů rodiny (jako oděv, peřiny, prádlo, domácí nářadí,

¹⁵ Nepřihlíželo se tak ani k tomu, že manžel osoby německé národnosti, jejíž majetek podléhal podle znění dekretu konfiskaci, byl české národnosti a československým státním občanem a měl zásluhy o českou věc, neboť podle NSS je ze znění § 1 odst. 1 č. 2 dekretu č. 108/1945 Sb. jasně patrné, že předpoklady konfiskace se vážou jen na národnost a postoj osoby, o jejíž majetek jde, a nikoliv osob jiných. Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 26.11.1947, č.j. 331/47 (Boh. admin. 1768/1947). Jinými slovy, pokud osoba německé národnosti nebyla schopna prokázat, že zůstala věrna Československé republice, nikdy se neprovinila proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnila boje za její osvobození, nebo trpěla pod nacistickým nebo fašistickým terorem, její majetek podléhal konfiskaci, ač její manžel české národnosti byl hrdinou domácího odboje.

¹⁶ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 1.12.1947, č.j. 355/47 (Boh. admin. 1777/1947).

¹⁷ K tomu srov. rozhodnutí Vrchního soudu v Praze ze dne 23.5.1994 Sb., č.j. 4 Cdo 19/93.

¹⁸ K tomu srov. výklad v kapitole V.3 této práce zabývající se dekretem č. 5/1945 Sb.

potravin a nástroje) (§ 2 odst. 1).¹⁹ Podrobnosti o tomto rozsahu měla stanovit vláda nařízením. To se však nestalo.

Vůbec poprvé tak byla výslovně zakotvena možnost zachování určitého osobního majetku, předchozí právní předpisy tuto možnost neznaly. O tomto ustanovení se ve vládě konala obsáhlá diskuse, jejímž výsledkem bylo usnesení, aby byly osobám, jichž se konfiskace týká, ponechány nejnужnější osobní svršky a prostředky k uhájení osobní existence asi v rozsahu, „jak platné předmnichovské předpisy exekučního řádu vylučovaly součásti majetku z exekuce“.²⁰

V průběhu jednání vlády o tomto dekretu ministr informací J. Kopecký navrhoval, aby se konfiskovaný majetek neodebral hned, nýbrž ponechal původním majitelům k dalšímu užívání, pokud jsou na československém území a zde pracují. Tyto osoby bez státní příslušnosti měly být podle jeho návrhu v postavení nevíтанých cizinců, kterým by byl majetek odebrán až v okamžiku vystěhování. Kopeckého návrh byl ale neproveditelný, protože osídlenci chtěli majetek vlastnit hned. Velmi se ale rozšířila praxe, kterou doporučovaly směrnice ministerstva zemědělství z 10. května 1945, aby bývalý majitel pracoval jako nádeník ve svém závodě, který spravoval národní správce.²¹

Ve své konfiskační části nebyl dekret č. 108/1945 Sb. zrušen ani změněn. Stejně jako dekret č. 12/1945 Sb. nové právní účinky vyvolávat nemůže, protože je vázán na den 30. října 1945. Týká se pouze majetku, který určité osoby nejpozději k tomuto dni vlastnily a kterého tímto dnem konfiskací pozbyly. Na majetek dotčených osob řádně nabytý po tomto datu se dekret č. 108/1945 Sb. nevztahuje.

K obstarání úkolů se zatímni správou konfiskovaného majetku a k jeho rozdělení byly zřízeny při každém osídlovacím úřadě Fondy národní obnovy (§ 3). Každý fond byl právnickou osobou a byl zastupován finanční prokuraturoou, pokud statut fondu nestanovil jinak. Fond národní obnovy podléhal osídlovacímu úřadu, při němž byl zřízen. Do působnosti Fondu národní obnovy spadalo především:

1. zjištění veškerého konfiskovaného majetku podle tohoto dekretu,
2. učinit potřebná opatření k jeho zajištění, převzetí, úschově, udržování a správě,
3. sepsání a vypořádání závazků náležejících ke konfiskovanému majetku,

¹⁹ Jednalo se o podstatně přísnější úpravu než o jaké v Londýně uvažoval prezident Beneš. Členové vlády Národní fronty v tomto ohledu zastávali podstatně radikálnější stanoviska. Ani v tomto případě však Beneš vládě neodporoval.

²⁰ Českoslovenští Němci se tak ocitli pokud jde o jejich majetek ve faktickém postavení, jež předmnichovský právní řád přiznával dlužníkům, kteří neplnili své dluhy a jejichž majetek se proto stal předmětem exekuce. Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 37, s. 864-865.

²¹ K. KAPLAN, Pravda o Československu 1945-1948, s. 139.

4. provést odevzdání konfiskovaného majetku podle konečných rozhodnutí o přidělu a rámcových plánů vypracovaných osídlovacími úřady po dohodě s příslušnými ministerstvy (§ 5).

Jednotlivé majetkové podstaty se z konfiskovaného majetku přidělovaly oprávněním uchazečům za úhradu. Úhradu (přejímací cenu) spláceli přidělci příslušnému Fondu podle rozhodnutí o přidělu. Výkaz nedoplatků úhrady, vydaný Fondem, byl vykonatelný správní nebo soudní exekucí. Úhrada měla být použita k zaplacení závazků, náležejících ke zkonfiskovanému majetku, pokud byly při vypořádání uznány a nebyly převzaty přidělci, a zbytek měl být odveden do státní pokladny k vázaným účelům (§ 14). Majetkové podstaty mohly být přiděleny zemím, okresům, obcím a jiným veřejnoprávním institucím, zejména zájmovým a kulturním, družstvům a jiným uchazečům, kteří vyhovovali přidělovým podmínkám (§ 7 odst. 2). Přednostní postavení při přidělování konfiskovaného majetku bylo uzákoněno pro účastníky národního odboje a osoby poškozené válkou, národní, rasovou nebo politickou perzekucí. (§ 7 odst. 3)

Podle platných přidělových plánů byl příslušný k přidělení malých majetkových podstat okresní národní výbor, středních majetkových podstat zemský národní výbor a u průmyslového majetku a velkých majetkových podstat rozhodovalo příslušné ministerstvo (§ 8 odst. 2).²² Podle § 15 dekretu platilo pro řízení před příslušnými orgány veřejné správy dle tohoto dekretu vládní nařízení č. 8/1928 Sb. (správní řád). Dekret obsahoval rovněž vlastní trestněprávní ustanovení. Kdo vědomě porušil některé ustanovení tohoto dekretu nebo nařízení podle něho vydaných, měl být potrestán pokutou do výše 1,000.000 Kč nebo vězením do jednoho roku nebo oběma těmito tresty (§ 19).

Již jsme opakovaně uvedli, že toto pojetí dekretu o konfiskaci majetku bez náhrady nebylo v souladu s Benešovými představami a že ještě v létě vládě navrhoval, aby se vrátila k jeho původní myšlence, podle níž měly být válečné škody, které v Československu nacistické Německo způsobilo, hrazeny z majetku Němců odsunutých z Československa a odsunutým Němcům měly být vystaveny československou vládou poukázky na náhradu za konfiskovaný majetek splatné u německé vlády.²³ Beneš tehdy

²² I v tomto případě se nově zřízeným národním výborům dostávalo do ruku obrovské množství majetku, o jehož osudu měly rozhodnout.

²³ Pokud jde o otázku reparací vůči Německu a právní otázky s tím spojené srov. V. PAVLIČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 75-129, J. KREJČÍ, Reparace a některé další nároky vůči Německu vyplývající z mnichovské dohody a z druhé světové války, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 65-74 a P. WINKLER, Majetkoprávní otázky ve vztahu k Spolkové republice Německo, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 31 an.

zastával názor, že by tento postup usnadnil jak prosazení myšlenky transferu Němců, tak eventuální odškodnění Československa za válečné škody. Po skončení konference velmocí v Postupimi již tyto ohledy nebyly nutné a vláda původní prezidentovu koncepci neakceptovala. Na konci října Beneš dekret o konfiskaci nepřátelského majetku podepsal aniž by jeho obsah zásadnějším způsobem rozporoval. Na podrobnější námitky v tehdejší zákonodárné smršti ostatně ani nebyl čas.

Konfiskace majetku osob německé národnosti byly provedeny jako důsledek druhé světové války a byly uskutečněny i v mnoha jiných zemích protihitlerovské koalice. Po uplynutí více než 60 let se staly dokonanými skutečnostmi.

VI. SOCIÁLNÍ ASPEKTY

VI. 1. TEORETICKÉ ZDŮVODNĚNÍ SOCIÁLNÍ REVOLUCE

Jak bylo již v předchozích kapitolách zmíněno, demokracie nebyla pro Beneše pouze režimem politickým, charakterizovaným jen určitými demokratickými institucemi, „nýbrž celým názorem na život a svět, to znamená, také usilováním o důslednou demokracii sociální a hospodářskou.“¹ Ve svých úvahách o sociální a hospodářské demokracii se Beneš vždy nejprve vrací k velké příležitosti, kterou podle něj evropské pokrokové síly promarnily po skončení první světové války. Pád všech čtyř císařství v první světové válce přišel podle Beneše příliš nečekaně, masy prostého lidu na něj nebyly dostatečně připraveny, a tak si automaticky staré politické a sociální řády v celém poválečném chaosu zachovaly mnoho síly a rezistence. V Německu, Polsku, Maďarsku a Rakousku stará byrokracie, šlechta, vojsko a velké pozemkové vlastnictví zůstaly vcelku neotřeseny. Dělníci a sedláci se dostali k moci buď jen velmi přechodně nebo vůbec. Právě v této skutečnosti spočívaly podle Beneše zárodky pozdějšího neblahého vývoje střední Evropy.²

Situace v Československu byla sice odlišná, neboť odstranění cizí rakouské a maďarské nadvlády znamenalo plné a automatické odstranění cizí dynastie, cizího vojska, cizí byrokracie a cizí církevní hierarchie. Byla rovněž provedena dost radikální pozemková reforma. Československý lid dostal doslova a plně do svých rukou vládu věcí svých. Ohledy na zahraničí však podle Beneše přiměly československý lid nejít tak daleko, jak si sám přál a jak bylo nezbytné. Zahraničně politické ohledy ho zároveň nutily přijímat koncese pro nedemokratické Němce a Maďary uvnitř a pro své nedemokratické sousedy navenek.³ Na konci druhé světové války tomu už ale podle Beneše mělo být jinak. Zahraničně politické ohledy na sousedy a západní mocnosti již neměly v důsledku spojení se Sovětským svazem bránit Československu v provedení dalekosáhlých hospodářských, politických a sociálních reforem.

Beneš byl již před válkou přesvědčen, že sociální systém předmnichovského Československa byl mnohem pokrokovější než systém západních demokracií, o

¹ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 52.

² K tomu srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 216.

³ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 67.

československých sousedech ani nemluvě. V dopise Karlu Čapkovi ze dne 3. listopadu 1938 k tomu Beneš uvádí: „Byli jsme jako celek demokraticky a sociálně dál nežli naši sousedé – a proto šli proti nám; a byli jsme dál sociálně nežli naši přátelé, a proto nás nakonec opustili, zbaběle a v necti. Ale bojovali jsme boj dobrý a není ještě všem dnům konec. Boj jde dál, neúchylně dál a výsledek bude pro nás.“⁴ V pokrokovosti sociálního systému mohl podle Beneše s předmnichovským Československem soutěžit snad jen Sovětský svaz. Jak ještě uvidíme, byl Beneš hned od počátku války připraven této pokrokovosti důkladně využít, a to jak na poli mezinárodním, tak vnitrostátním.

Lze souhlasit s D. Brandesem, podle něhož Beneš ve svém druhém exilu viděl logické pokračování boje za demokracii v Evropě, kterou spolu s Masarykem vedl při svém prvním exilu. Bašta parlamentní demokracie a sociálního pokroku, kterou podle něj Československá republika po dvacet let představovala, padla jako první. Oběť, kterou podle něj Československo pro světový mír přineslo tím, že se podřídilo mnichovskému diktátu, měli spojenci odměnit uznáním právní kontinuity předmnichovské republiky. Státní nezávislost měla být podle Brandese nabyta stejně, jako byla ztracena, tj. bez boje a na diplomatickém poli.⁵ I s tímto druhým Brandesovým závěrem lze pouze souhlasit. Beneš nepochybně nepatřil mezi politiky, kteří dobývají ztracená území se zbraní v ruce. Jeho oblíbeným koľbištěm nebyla fronta, ale kancelář či salón a místo meče či kulometu dával přednost písemným memorandům, protestům a vhodně vybudované síti přímůvců a informátorů. Ostatně z první světové války a z jednání Pařížské mírové konference disponoval v tomto ohledu zkušenostmi, které mu mohli ostatní exiloví politici v Londýně jen závidět.

Vraťme se ale zpět k tématu této kapitoly. Beneš byl na počátku druhé světové války přesvědčen, že představy komunistů a Třetí internacionály z doby po první světové válce o tom, že evropská buržoazní společnost z let 1914-1918 je již v koncích a zralá pro pád v poválečném rozvratu a chaosu, byly hluboce mylné. Beneš v roce 1939 soudil, že podle všech sociologických zákonů Evropa musela a měla obdobím opravdu demokratické měšťanské buržoazní společnosti, první světovou válkou vyvolaném nebo posíleném, bezpodmínečně projít. Teprve poté se mohla vývojově a etapově proměňovat v demokracii sociální a hospodářskou. Přeskočit vývojovou etapu „opravdu demokratické měšťanské buržoazní společnosti“ bylo podle Beneše při nenásilném

⁴ Dopis byl publikován např. v M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 5, s. 132-133.

⁵ D. BRANDES, Exil v Londýně. 1939-1943, s. 426.

směřování k socialismu zcela nemožné. Proto prý vždy varoval před sociálním utopismem, který po skončení první světové války lehkovážně vyvolával dojem, že je možno z války a revoluce přímo vytvořit novou společnost, která by byla nějakým rájem. Podmínky pro tento vývoj ještě nebyly na konci první světové války zralé. Proto je podle Beneše nutné pokládat teorii i politickou praxi poválečného komunismu z doby hned po první světové válce za jeden z historických omylů, jehož důsledky byly pro poválečnou evropskou demokracii skoro osudné.⁶ I z pohledu dělnických zájmů a stran mohlo prý 50-60 let mírového vývoje měšťanské demokracie přinést více než peklo autoritativních režimů a druhá světová válka.⁷

Rozumnou, obětavou a statečnou politikou, politikou zásadní, pevné, rozhodné, nesmlouvavé demokracie a zároveň odvážného sociálního pokroku a cílevědomého sociálního vývoje k demokracii sociální a hospodářské, se podle Beneše bylo možno vyhnout po první světové válce oběma násilným extrémům: levému i pravému.⁸ Jen málo evropských států však bylo v roce 1919 svými vnitřními poměry dostatečně připraveno k nové evropské demokratizující revoluci.⁹ Zákony sociálního vývoje jsou podle Beneše neúprosné a jejich důslednou aplikací není možné dojít k jinému závěru, než že v roce 1939 již vnitřní sociální poměry dostatečně připraveny jsou. Beneš proto neváhal v roce 1939 konstatovat: „Uplatníme-li nevyhnutelný zákon sociálního vývoje, jež jsem výše vyložil a podle něhož rozsáhlé změny mravní, politické sociální jsou způsobovány vlastními vnitřními silami přirozené reakce a nezbytnou opozicí odpůřících sil proti nově vytvořenému násilnému stavu doma i v jiných státech, ohrožených neustále revolučními diktaturami, znamená to, že se nezadržitelně v Evropě přibližují veliké, nevyhnutelné změny. Evropa projde tudíž obdobím nových velikých obtíží, nových utrpení a rozsáhlých změn. Soudobá Evropa je dnes prostě už odsouzena politicky, ideově i morálně k zániku. Diktatury se všemi svými slabostmi, extrémny, omyly, neúspěchy, násilím, cynismem a barbarismem se nevyhnutelně zhroutí. Nejpravděpodobnější

⁶ J. Dejmek v této souvislosti uvádí, že Beneš tehdy „nešetřil nejen kritikou „dynamických“ režimů, ale ani komunismu, který otevřeně označil za historický omyl s tím, že jeho chyby přispěly „k pecku autoritativních režimů“. Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 216. Tato interpretace však není zcela přesná, Beneš totiž neoznačil za historický omyl komunismus jako takový, ale pouze jeho politickou praxi a teorii po první světové válce.

⁷ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 75. K Benešovým představám po první světové o nedogmatickém socialismu, kdy se vyslovoval pro praktický socialismus a pro praktické uplatňování socialistických reforem, toužil vytvořit teorii socialistického praktikismu nebo aktivismu a domníval se, že socialistický empirismus představuje jediný jistý základ, na kterém je možné společnost měnit, srov. zejména Z. ZEMAN, Edvard Beneš - politický životopis, s. 48.

⁸ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 81.

⁹ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 175.

eventualita je ta, že ke zhroucení dojde vojenským konfliktem, vyprovokovaným ať přímo, či nepřímo autoritativními státy. Méně pravděpodobná je možnost jejich vnitřního rozkladu nebo řady revolucí, ačkoliv ani to není vyloučeno. Avšak v každém případě bylo by i k tomu třeba nějaké vnější srážky.¹⁰

Své přednášky na chicagské univerzitě uzavřel Beneš jak jinak než brilantním proroctvím: „A s lepší, svobodnější a demokratičtější vnitřní strukturou rozličných evropských států přijde i nová a lepší vnější organizace Evropy, evropské národy jsou již unaveny nynějším mezinárodním chaosem ve vztazích mezistátních. Vše se konečně vzbouří při myšlence, že by každých deset nebo dvacet let měla Evropa projít světovou válkou. Jakýsi druh Spojených států evropských bude snad nakonec jediným řešením, které může zachránit Evropu před naprostým a konečným zhroucením a před mravní a hmotnou zkázou.“¹¹ Tehdy ještě samozřejmě nemohl tušit, že se toto lákavé řešení týká jen té části Evropy, která nebude osvobozena Rudou armádou. Toto tušení bylo v roce 1939 ostatně tím posledním, co trápilo jeho mysl. Beneš už tehdy snil svůj velký sen, že po válce bude Československo bezprostředním sousedem Sovětského svazu. Realizace tohoto snu měla zajistit bezpečnost a klidný vývoj státu, o jehož vznik se Edvard Beneš tak významně přičinil. Vraťme se ale zpátky k Benešovým představám o sociálním vývoji poválečné Evropy.

Na základě výše uvedených Benešových úvah je zcela zřejmé, že se Beneš v roce 1939 domníval, že existující sociální a hospodářské struktury liberálně demokratické společnosti jsou již vývojem překonány a odsouzeny k zániku a nebude možné se k nim po druhé světové válce v žádném případě vracet. Po šlechtě, jejíž politická moc byla zlomena v pokrokových státech (jako např. v Československu) sociální a národní revolucí po první světové válce, měla světlo sociálních, hospodářských a politických dějin opustit po druhé světové válce další dosud privilegovaná skupina obyvatel. Buržoazie jako třída měla být podle Beneše v poválečné sociální a hospodářské revoluci nenásilnou cestou odstraněna. Její hospodářskou roli měl převzít stát a správci znárodněných podniků a její politickou a sociální úlohu měli suplovat živnostníci a drobní podnikatelé.

¹⁰ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 186.

¹¹ E. BENEŠ, *Tamtéž*, s. 186. W. Jaksch Benešovo prorocství ve svých vzpomínkách komentoval slovy: „Historickou alternativu skutečně představovala Evropa znásilněná diktátory pod Hitlerovým vedením, nebo Evropa svobodných národů ve znamení sebeurčení a demokracie. Kdyby Beneš zůstal u svých dobrých předsevzetí z Chicaga, nejenže by prokázal evropské myšlence rozhodující službu, ale ušetřil by svou zemi mnohých neštěstí.“ W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 231. K Benešovým představám o federativním uspořádání Evropy v roce 1939 srov. rovněž E. BENEŠ, *Building a new Europe*, s. 17-18.

V říjnu 1940 k tomu Beneš ve svém vzkazu do vlasti uvádí: „Také celá naše vnitřní politika, vzhledem k revolučnímu vývoji sociálnímu v nejbližší budoucnosti, byla správná. I Masaryk i já ji držel s velikou částí národa a státu a chtěl ji provádět evolučně... Válka linii tu zesílila, uspíšila a mění ji dnes ve velikou revoluci, v níž kontinentální buržoazie už zcela téměř podlehly. Anglická a americká sice nepodlehnu jako buržoazie německá a nebo francouzská, ale přesto úplně se, jak soudím, celkem evolučně přetvoří a podstatně promění válkou, a ovšem zejména po válce.“¹²

Jak jsme si již opakovaně ukázali, Benešovy úvahy o revoluci a jejím propojení s válečnými událostmi jsou obsaženy ve všech jeho přednáškách, korespondenci, vzkazech domů, úvahách a rozhovorech. Revoluční idea však na počátku druhé světové války v žádném případě nepředstavovala něco nového v myšlenkovém světě E. Beneše. Beneš měl velkou slabost pro sociální revoluci již jako student. Ve svých pamětech „Světová válka a naše revoluce“ Beneš v roce 1927 vzpomíná na svůj studijní pobyt v zahraničí: „Pobyt v Paříži mne přivedl také mezi ruské revolucionáře z první ruské revoluce r. 1905 a styk s nimi zanechal u mne vliv a dojmy hluboké. V roce 1906 a 1907 jsem chodil v Paříži do jejich společnosti, byl jsem členem jejich spolků, navštěvoval jsem jejich lidovou univerzitu, setkával jsem se pravidelně s revolucionáři, studenty, profesory, žurnalisty. Začal jsme studovat usilovně Rusko a ruskou literaturu klasickou a revoluční. Po návratu do Prahy jsem zůstával ve styku s revolucionáři ruskými v Praze.“¹³ O upřímnosti těchto Benešových slov netřeba pochybovat.

Benešovy postřehy ze studijních cest do Paříže a Londýna v roce 1906, které pravidelně vycházely na stránkách sociálně demokratického Práva lidu, jsou jednou velkou obžalobou vznesenou proti kapitalistickému systému, zejména ve Velké Británii. Beneš tehdy vnímal britský systém jako zcela prohnílý, v němž horní kapitalistická vrstva vykořisťuje dělnickou třídu způsobem, že „po procházce Londýna cítíte hnus nad takovým životem, lítost a bolest nad těmi ubohými bytostmi mění se v odpor, jste disgustováni, roztrpčeni; ta anglická lidská mraveniště ve vás budí hnus a odpor, který vás nutí rezignovat nad tím vším, když vidíte tu trpnost, nečinnost a resignaci těch

¹² Benešův vzkaz do vlasti ze 7. října 1940 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 50, s. 81-84 nebo L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 102, s. 130-132.

¹³ E. BENEŠ, Světová válka a naše revoluce, díl I., s. 2. Srov. i Tamtéž, díl II., s. 546-547. Prostřednictvím ruského levicového emigranta se E. Beneš seznámil i se svojí ženou Hanou, za svobodna Vlčkovou. Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 47.

ubohých tvorů.“¹⁴ Beneš tehdy české čtenáře neúnavně informoval nejen o bídě podstatné části městského obyvatelstva ve Velké Británii, nevyřešené agrární otázce na venkově, exkluzivitě vyššího vzdělání pro pouhou minoritu sociálních tříd, pouliční prostituci atd., ale i o britském imperialismu vůči Irům a Indům. Své články E. Beneš na závěr shrnul tak, že chtěl „nejvíce ukázati, kam vede vyvinutý systém kapitalistický a jak i tam, kde se o dělníka starají, nestarají se oň z humanity, z citu pro spravedlnost, právo a lidskost, ale ze sobeckých zájmů.“¹⁵

Tento postřeh je pro Beneše zcela typický a zároveň klíčový pro pochopení jeho odporu ke kapitalismu, podnikání a volnému trhu. Zjevná ekonomická výkonnost tohoto systému a rostoucí životní úroveň dělníků nebyly pro Beneše rozhodujícím kritériem, neboť nebyly založeny na humanitních ideálech a vědomém (a pokud možno vědecky podloženém) plánu usilujícím o naplnění zájmů a potřeb celku, ale pouze na sobeckém sledování partikulárních zájmů jednotlivých kapitalistů a dělníků.¹⁶ Beneš sice záhy zjistil, že „nikde není dělnictvo tak favorisováno, tak bohatě nadáno, jako v Anglii“, ¹⁷ ale protože se tato skutečnost nedala přičítat ani humanitě, ani ideálům demokracie, ale především ekonomickým zájmům vyšších tříd, žádné stopy to v něm nezanechalo.¹⁸ Přestože Beneš později své radikální levicové postoje opustil, jeho výše naznačený principiální přístup k sociálním otázkám a kapitalismu se v podstatě nezměnil. V tomto ohledu měl Beneš již od svých pařížských a londýnských studií podstatně blíže ke kontinentálnímu racionalismu (a socialismu), než k anglosaskému empirismu (a liberalismu), ač se sám velmi často vyslovoval pro empirický postoj k řešení problémů.

¹⁴ Jedná se o výňatek z Benešova článku o Londýně v Právu lidu ze dne 10. října 1906. Srov. i propagandistickou publikaci vydanou nacisty v protektorátu v roce 1943, pro kterou byly použity právě Benešovy články otištěné v Právu lidu v roce 1905 a 1906. E. BENEŠ, Londýn a sociální poměry v Anglii, Praha 1943.

¹⁵ Blíže viz zejména Právu lidu ze dne 8. a 30. listopadu a 5., 12., 29. a 30. prosince 1906. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 43-44 a C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 54-55.

¹⁶ Ve svém článku o Londýně v Právu lidu ze dne 10. října 1906 k tomu Beneš dále uvádí: „Londýn, největší město světa, nejbohatší město světa je zároveň nejbídnejším, nejnemravnějším, nejchudším městem světa. Projděte nejživějšími ulicemi... a užasnete na tím hrozným chaosem, nad tím mraveništem lidí, kde se jeden přes druhého žene za svým obchodem a prospěchem, neohlížeje se a nestaraje se ani za mák o to, jak si počíná druhý... zde nejlépe viděti ten hrozný životní boj, bezohledný a nelítostný, materialistický na nejvyšší stupeň a drsný, krutý až běda.“ Paříž v tomto ohledu dělala na Beneše zcela jiný dojem: „Projděte Paříží a zůstane vám v duši dojem milé, svěží procházky; vidíte i zde ty politování hodné plody moderní kultury a společnosti, ale vidíte je v jiném světle. Vidíte lid, jenž chce ze života něco mít, jenž při všem svém materialismu žene se do výše a chce být činný, živý, nespokojený s nespravedlností; chce rovnost, svobodu, štěstí a veselý, zdravý život, má porozumění pro život. Po procházce Paříží máte chuť pomoci tomu lidu, kde je možno, máte chuť k práci, poněvadž ten lid chce se povznést, cítíte sami radost ze života a nádherná Paříž vás povznáší.“

¹⁷ Viz Právu lidu ze dne 21. srpna 1906.

¹⁸ Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 45.

Již z jeho článků do Práva lidu v roce 1906 zřetelně probleskuje základní princip jeho přístupu k řešení sociálních a hospodářských otázek: primárním hodnotícím kritériem sociálních a hospodářských systémů není to, jak efektivně fungují, ale především to, proč fungují právě tímto způsobem a s jakým cílem byly navrženy, popř. zda vůbec nějaký cíl sledují. Několik měsíců trvající pobyt v Londýně v roce 1906 a 1907 ho sotva mohl od tohoto jeho pevného přesvědčení zviklat. Je však pozoruhodné, že na něj v tomto ohledu neměl žádný větší vliv ani jeho šestiletý pobyt ve Velké Británii a USA v letech 1938 až 1945. Stejný závěr však platí i o téměř všech účastnících československé zahraniční akce v době druhé světové války v Londýně.

S výše uvedeným přístupem k hospodářským a sociálním otázkám úzce souviselo i tehdejší Benešovo přesvědčení, že demokratický model republikánské Francie je podstatně progresivnější než nemožně „zastaralá“ britská konstituční monarchie.¹⁹ Na rozdíl od Velké Británie si Beneš Francii při svém studentském pobytu ihned „zamiloval pro tradici velké revoluce“.²⁰ Na svoji náklonnost k politickému a sociálnímu systému republikánské Francie Beneš definitivně rezignoval až na konci třicátých let, a to za pro něj velmi bolestných okolností. Své prvotní nedůvěry k anglosaskému ekonomickému, sociálnímu a politickému systému se Edvard Beneš nezbavil nikdy.

Beneš ke svým tehdejším postojům v roce 1944 britskému spisovateli C. Mackenziemu sdělil, že byl jako mladý student dokonce nakrátko ovlivněn marxismem: „Byl jsem velký socialista, marxista. Byl jsem mladý, nadšený chlapec; šel jsem do East Endu a viděl jsem slumy. Byl jsem zhnusen velkým bohatstvím na jedné straně a bídou na druhé straně a napsal jsem jistý počet článků pro socialistické noviny u nás doma.“²¹ Jak si ještě níže podrobně ukážeme, Beneš se však velmi rychle ještě před první světovou válkou s ortodoxním marxismem z intelektuálních důvodů rozloučil. Víru v nutnost a prospěšnost sociální revoluce si však od svých studentských let ponechal až do konce svého života.

V letech 1939-1941 byl Beneš myšlenkou o propojení světové války a revoluce téměř posedlý a neopustil ji ani v druhé polovině války.²² Oba pojmy tvořily nerozlučnou

¹⁹ Srov. např. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 44-45.

²⁰ Viz E. BENEŠ, Světová válka a naše revoluce, díl I., s. 4.

²¹ Blíže viz C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 54-57. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 41.

²² Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 196 a M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, pozn. 69, s. 111. Lze souhlasit s M. Haunerem, podle něhož představa nevyhnutelnosti sociální revoluce v Německu a paralelně s tím ve střední Evropě postupuje jako axiom Benešovým politickým myšlením. Podle Haunera si Beneš tuto fixní ideu udržel až do příjezdu

dvojici, na niž Beneš při svých pověstných předpovědích budoucích událostí nikdy nezapomněl. Již jsme se zmínili o tom, že na rozdíl od Masaryka, který chápal přirovnání první světové války ke světové revoluci spíše jako metaforu, brai Beneš tuto ideu doslova a svůj hluboký zážitek z konce první světové války, kdy se v části východní a střední Evropy přelila válka ve své konečné fázi do sociální a nacionální revoluce, si uložil hluboko do své mysli a neváhal na jeho základě odhadovat další politický a sociální vývoj ve válečné a poválečné Evropě. Lze souhlasit s M. Haunerem, podle něhož sociální a nacionalistická revoluce na sklonku první světové války byl Benešův vrcholný životní zážitek, který asi nebyl překonán, pokud se týče intenzity až do mnichovských dnů. Proto není divu, že po 1. září 1939 se Benešova vize z roku 1918 vrací zpět.²³

Již dva týdny po Mnichovu si Benešův pozdější kancléř J. Smutný po rozmluvě s Benešem poznamenal: „Počítá s válkou evropskou za účasti Ruska (+Anglie a Francie). Nevylučuje soc. revoluci v Evropě.“²⁴ Hubert Ripka ve svém záznamu o rozhovoru s Benešem, který se konal krátce po příjezdu Beneše do Londýna dne 12. listopadu 1938, zachytil tehdejší Benešovy představy takto: „Válka vyvolá všude ohromné změny, politické, sociální, ve výměně generací, v hospodářství, nakonec budou revoluce – co teď přijde, bude pokračováním a v mnohém skončením toho, co počala poslední světová válka. Budou velké změny také u nás, nejen hospodářské, také politické, přijdou noví lidé a s nimi i nové metody, zcela jinak bude postaven problém Němců a minorit vůbec...“²⁵ V lednu 1939 sdělil E. Beneš J. Drábkovi: „Válka však bude, ledaže by pokojnou cestou padly diktatury, jak věří Chamberlain. Pak by byly revoluce všude. Problém sociální revoluce hraje roli dál... Naprostá nejistota bude trvat. Revoluce, série válek, vše možné.“²⁶

Ve svém vzkazu do vlasti z 22. června 1939 Beneš uvádí, že „válka se rozhodne tentokráte skutečně na místě ve Středozezemním moři, v Itálii a v území mezi Ruskem a Německem. Jest přirozené, že počítáme v daném okamžiku s revolucí v Německu, a tudíž i u nás. Roosevelt v rozmluvě mi přímo řekl, že pro případ války počítá s naší

do Moskvy v prosinci 1943, kdy se dozví k svému překvapení od Stalina, že SSSR si nepřejí revoluci v Německu.

²³ M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 57.

²⁴ Citováno podle M. HAUNER, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, s. 47.

²⁵ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 16-17.

²⁶ Blíže viz J. DRÁBEK, Z časů dobrých i zlých, s. 35-39 a Drábkův zápis z návštěvy u E. Beneše v Londýně dne 31.1.1939, který byl publikován s komentářem S. Kokošky ve sborníku: Z druhé republiky, díl II. s. 365-375.

revolucí. Přirozeně i Rusko s ní bude počítat a s ním budu především jednat o pomoc v tomto případě. Připomínám, že Rusko samo zdůrazňuje, že se mu nejedná o to být ve styku a v jednání jen s našimi komunisty, nýbrž i s ostatními a hlavně s našim centrálním vedením.“²⁷

Beneš od počátku okupace českých zemí počítal s tím, že se Sovětský svaz bude podílet na zinscenování sociální revoluce v Německu. Odtud měl přejít revoluční impuls do bývalého Česko-Slovenska. Sociální revoluce měla tak sehrát klíčovou roli při osvobození Československa z nacistického područí.²⁸ I to byl jeden z důvodů, proč Beneš hleděl na Stalina od počátku války nejen jako na potenciálního vojenského spojence, ale i na politického a ideologického partnera.²⁹ O nevyhnutelném provázání druhé světové války s revolucí byl Beneš bytostně přesvědčen. Pokud si měl Beneš vybrat mezi německou nacionálně socialistickou a sovětskou bolševickou revolucí, volil bez váhání sovětskou cestu. V možnost třetí cesty pro malý národ uprostřed Evropy a revoluční vřavy příliš nevěřil.³⁰

V listopadu 1939 Beneš dopisovateli TASSu v Londýně Rotšteinovi sdělil, že „až padne Německo, přijde občanská válka a že záp. Evropa bude pomáhat na jedné straně a Sověty na druhé.“ Rotštein souhlasil. Beneš se ho následně zeptal, co si myslí, kde potom

²⁷ Benešův vzkaz do vlasti ze 22. června 1939 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 2, s. 23.

²⁸ M. Hauner v této souvislosti tvrdí, že si Beneš přál, aby druhá světová válka měla charakter války revoluční. Válka však bez ohledu na jeho představy nabyla nejprve charakter války imperialistické a nakonec války vyhlazovací. Závěrečnou fází války podle Haunera necharakterizovala ve středovýchodní Evropě již revoluční vlna prosazující požadavky sociální, nýbrž genocida mezi národy, které se znaly a žily spolu v relativním míru po celá staletí. Na konci války tudíž z Benešova předsevzetí opakovat model z roku 1918 a transformovat válku v sociální a demokratickou revoluci nezbylo mnoho. Milionové národy a etnické skupiny byly vyhubeny, násilně přestěhovány ze své vlasti, jejich majetek konfiskován a rozkraden v rámci degenerované „revoluční“ akce. Beneš podle Haunera tento trend včas vyтуšil a ačkoliv se mu musel přičít z estetických i mravních důvodů, nedokázal protestovat. Genocidní fáze války podle Haunera Beneše pohltila a od konce roku 1942 se ji přizpůsobil. Srov. M. HAUNER, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, s. 46. S tímto Haunerovým názorem ohledně opuštění myšlenky sociální revoluce E. Benešem v druhé fázi války autor této práce nesouhlasí. Jak si ještě dále ukážeme, Beneš považoval za ideální propojení sociální a národní revoluce. Představa izolované národní (vyhlazovací!) revoluce mu byla cizí. Svých snů a myšlenek ohledně sociální revoluce či radikálních sociálních a hospodářských reforem, které měly být provedeny na sklonku druhé světové války, se Beneš nikdy nevzdal. Model z roku 1918, tedy propojení národní a sociální revoluce, se měl opakovat i v roce 1945, jen v mnohem brutálnější podobě. Vytvoření samostatného státu s velkou německou menšinou a zavedení osmihodinové pracovní doby měly nahradit hromadný odsun německé menšiny a znárodnění, byť v omezenějším rozsahu, než byly nakonec realizovány.

²⁹ Srov. M. HAUNER, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, s. 47.

³⁰ Když v březnu 1946 navštívil F. Munk Beneše na Hradě a vyslovil stejně jako v roce 1939 obavu z rostoucího vlivu komunistů, podíval se na něj Beneš a řekl: „Nezapomeňte, doktore, že nejsme někde v západní Evropě, jsme mezi Německem a Ruskem. E. MUNK, S Benešem v Chicagu, in: Střední Evropa, roč. 1993, s. 106.

bude ČSR. Rotštejn odpověděl, že „nemůže být jinde než na straně Východu.“ Beneš mu tuto domněnku potvrdil.³¹

Na konci roku 1939 Beneš prohlašoval, že revoluce, sociální problémy a problém komunismu hrály a budou hrát velkou roli ve druhé světové válce a zejména po jejím skončení. Zatímco v první světové válce se tyto faktory objevily až ke konci konfliktu, v této válce jsou podle něj přítomny od samého počátku. „Jsem osobně přesvědčen, že válka přinese v tomto směru velké změny. Ale hluboce věřím, že rozum i v tomto ohledu nakonec zvítězí.“³²

O rok později v září 1940 měl Beneš velké starosti z toho, co bude s Německem po válce. Beneš totiž tehdy ve svých méně optimistických chvílích očekával, že se Němci budou chtít zachránit tím, že by slili v jedno německou a ruskou revoluci. Nevěřil v brzké vzpamatování se Francie, která podle něj měla projít sociální revolucí pravděpodobně ve stejný okamžik jako Německo. Ruská armáda by pak podle Beneše pochodovala přes Moravu a Čechy, a proto si klade otázku, zdali se v tom případě ubráníme proti spojenému nacismu a bolševismu. Jeho odpověď byla tehdy poměrně jasná: „Převalí-li se tato vlna přes nás, pak nás čeká asi osud emigrace.“³³

Podobným tématem se o měsíc později Beneš zabýval i ve svém dopise adresovaném gen. Sikorskému: „Obecně vzato, jsou všichni toho názoru, že máme-li být schopni zastavit víceméně definitivně německý ‚Drang nach Osten‘, tj. boj na život a na smrt, který vedou Němci proti Polákům a Čechům dnes ve jménu nacistické revoluce, ale zítra ho mohou Němci vést jménem sociální revoluce, pak nesmíme mít Rusy proti nám.“³⁴

Z výše uvedeného je zřejmé, že Beneš důsledně nadřazoval zájmy národní nad zájmy ideologické³⁵ a stejně tak důsledně vycházel z toho, že Drang nach Osten je

³¹ Citováno dle M. HAUNER, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, s. 52.

³² E. BENEŠ, Building a new Europe, s. 18.

³³ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deniky Jana Opočenského, s. 39.

³⁴ Benešův dopis Sikorskému z 1.11.1940 byl publikován např. in: I.ŠŤOVÍČEK, J. VALENTA, Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939-1944, dok. č. 28, s. 59-63.

³⁵ V této souvislosti není bez zajímavosti zmínit telegram sovětského velvyslance v Praze Sergeje S. Alexandrovského ze dne 19.10.1938 adresovaný komisaři zahraničních věcí Litvinovovi, ve kterém se, pokud jde o Benešovu opatrnost při přijetí strategie jednotné Lidové fronty, uvádí: „Beneš má strach ze sociální revoluce a z bolševismu,“ a to přesto, že se prý snažil Alexandrovského ujistit, že „v případě nutnosti volby mezi fašismem a bolševismem by dal přednost bolševismu, nikoli snad proto, že je blíže k socialismu, nýbrž proto, že vyhovuje jeho (Benešově) národnostní politice. Alexandrovský nicméně varoval Litvinova v Moskvě, aby nedůvěřoval Benešovým údajným probolševickým sympatiím.

nevyhnutelným znakem německé zahraniční politiky a německého národa, bez ohledu na to, jaký režim a revoluce je zrovna v Německu u moci. Závěr, který si z této své premisy Beneš odvodil, je zřejmý. Bezpečnost Československa v žádném případě nelze založit na představách o socializaci či demokratizaci nacistického Německa, ale především na důsledné orientaci na jeho jediného rovnocenného kontinentálního konkurenta: Sovětský svaz. Pomoci a podpory ostatních velmocí se Beneš rozhodně nezříkal a hodlal o ně ze všech sil usilovat, odmítal však na ně spoléhat jako na hlavní či dokonce jediný zdroj zajištění bezpečnosti poválečného Československa. Nárůstu vlivu SSSR po válce chtěl Beneš čelit právě prostřednictvím rozsáhlých sociálních a hospodářských reforem, které měly otupit radikální ostří komunistického programu a touto cestou zachránit demokracii.³⁶

Domácí nekomunistický odboj, který ponechával od počátku Benešovi vedení zahraniční politiky a respektoval jeho zahraničně politická stanoviska, ve vnitřních věcech, především v představách o hospodářském, sociálním a politickém uspořádání, hájil v letech 1939 až 1941, když ne nadřazenost, tedy alespoň autonomii domácího odboje.³⁷ Proto se také od počátku nezávisle na Londýnu zabýval přípravou programu, který měl být realizován po pádu Německa.³⁸ Tyto přípravy nekomunistického odboje pro poválečné uspořádání vrcholí v druhé polovině roku 1940 a v roce 1941.³⁹ Po příchodu Heydricha do Prahy na podzim 1941 začínají zeslabovat, aby v létě roku 1942 téměř zcela utichly. Programovou ofenzívu přebrala v protektorátu, ale i v zahraničním odboji od roku 1943 definitivně komunistická strana, která se své iniciativy již nehodlala vzdát. Jednání o programu Národní fronty v Moskvě v březnu 1945 jsou jen jedním z mnoha důkazů této tendence, i když patrně tím nejvýznamnějším.

V hodině dvanácté Benešovy „skutečné třídní zájmy ovládnou jeho národní city“. Citováno podle M. HAUNER, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, s. 49.

³⁶ Srov. J. KOCIÁN, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, s. 36.

³⁷ Srov. např. P. KOURA, Podplukovník Josef Balabán, s. 120-125.

³⁸ K tomu srov. např. P. KOURA, Představy československého domácího nekomunistického odboje o poválečném uspořádání republiky, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, s. 106. Podle P. Koury nebyly ideové představy domácího odboje fakticky v konečné fázi plánování výstavby „nového Československa“ vzaty v potaz.

³⁹ Srov. zejména K.J. BENEŠ, Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939-1941, Praha 1945. Tento program představoval vrchol politického myšlení domácího nekomunistického odboje a jeho konečná podoba byla vytvořena na podzim 1941. V souladu s Benešovými představami se v něm zdůrazňuje myšlenka, že revoluční přeměna předmnichovského pořádku nesmí být záležitostí pouze politickou, ale především sociální a hospodářskou. V tomto smyslu považovali tvůrci programu tuto revoluci za dovršení snah T.G. Masaryka, ke kterému se opakovaně přihlašovali. Bezpečnostní záruky poválečného Československa však neměla poskytnout jednostranná vazba na Sovětský svaz, ale středoevropské soustátí, které mělo podle záměrů tvůrců programu chránit menší státy ve středoevropském regionu před nepřátelskými atakami ze strany velmocí. Tamtéž, s. 71-80.

Nutno dodat, že domácí nekomunistický odboj byl ve svých programových počínech v letech 1939 až 1941 radikálnější než odboj zahraniční a do jisté míry přispěl i k radikalizaci názorů Beneše a zahraničního odboje obecně.⁴⁰ Domácí odboj se však od počátku se zahraniční akcí shodoval v tom, že návrat k předmnichovským politickým, hospodářským a sociálním pořádkům je zcela nepřipustný a nemožný.⁴¹ Pro český domácí nekomunistický odboj bylo již tehdy poměrně příznačné, že neměl žádnou výraznější pravicovou občansky orientovanou složku.⁴² Od počátku v něm zcela převládala levicově demokratická orientace. Sympatie k Sovětskému svazu přitom zcela nevyprchaly ani v době jeho nejužší spolupráce s Německem.

Ve zprávě Ústředního vedení odboje domácího z července 1940 se například uvádí: „Ve všech vrstvách národa počíná se opět probouzet naděje v SSSR, od něhož lidé si slibují pomoc zvláště od okamžiku pohybu Sovětů před zabráním Besarabie a Bukoviny. Všeobecně se věří, že dříve či později dojde ke konfliktu Ruska s Německem, při němž se nám podaří obnovit svoji samostatnost. Tím ovšem není řečeno, že by snad valná část inklinovala k bolševismu. Podobná a snad větší nálada se projevuje na Slovensku. Svoje sympatie k Sovětům projevují u nás dnes lidé, zaujímající vysoká místa v úřadech a v hospodářském světě, vlastníci velikého jmění, vyjadřující slovy: ‚Raději bolševici, jen když to nedostanou Němci‘ a tak podobně.“⁴³

Ve zprávě ilegální organizace V Boj z 20. října 1940 se uvádí: „Soudí se zde na dočasnost neutrality Sovětů a vzbuzuje to naději, že se pak dostaneme ze spárů Německa. Těch, kteří by dali přednost bolševismu před současným stavem, je většina. Tvrdí se, že by to byla záchrana pro národ. Těch, kteří by si přáli obnovu republiky, je 90%. V tom se shoduje nynější veřejné mínění: Cokoliv jiného, než německé. Bude-li naše obnova možná a v tu se stále díky Bohu věří, bude to ideál. Mám však obavy, že dají-li se Sověty na pochod a přijdou sem, budou vítáni částí jednou a přijati částí druhou. Pak ovšem se musí počítat se skutečností, nezmění-li se mentalita ruského lidu a najde-li bolševismus hlavně v Německu nové injekce pro posílení ochablého ruského radikalismu. Potom by bylo lépe spolupracovat, abychom se vyvarovali chyb mnohých vrstev ruského národa za

⁴⁰ Srov. např. V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, 108-109.

⁴¹ Srov. např. V. KURAL, Vlastenci proti okupaci, Ústřední vedení odboje domácího, 1940-1943, 191-192.

⁴² Srov. např. T. BROD, Osudný omyl, Edvarda Beneš 1939-1948, s. 392-393.

⁴³ Zpráva Ústředního vedení odboje domácího z července 1940 byla publikována in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 411, s. 554.

bolševické revoluce, a konečně, aby se nerozhodovalo o nás – bez nás.“⁴⁴ Tyto zprávy představují jen jeden z mnoha důkazů, že pokud šlo o zásadní volbu mezi dvěma zly - nacismem a bolševismem, volil domácí odboj i většina politicky neaktivního obyvatelstva již v roce 1940 zcela stejně jako Beneš. O boji proti oběma zlům současně na dvou frontách neuvažoval ani domácí odboj, ani Beneš. Naopak, vzácně se shodovali v tom, že vynucená spolupráce s bolševismem, byť za cenu dalekosáhlých kompromisů a ústupků je pro osud národa prospěšnější, než „chybný“ boj na dvou revolučních frontách současně.

Benešovy tehdejší názory na hospodářské a sociální poválečné uspořádání tedy sice nijak nevybočovaly z rámce vymezeného domácím odbojem, ale v evropském a světovém kontextu byly považovány za velmi radikální. Ostatně ve většině svých cílů se od komunistických představ nijak nelišily. Jeho teoretická východiska však byla odlišná. Především historický materialismus a diktatura proletariátu byly Benešovi zcela cizí.⁴⁵

Ve svém prvním projevu ve Státní radě dne 11. prosince 1940 Beneš opět zdůraznil, že první světová válka dala politicky a sociálně podstatný a rozhodující popud k demokratizaci celého světa, a to do té míry, že je možné ji charakterizovat jako boj o světovou demokracii. Beneš v tomto projevu v souladu se svou (či spíše Masarykovou) koncepcí opět odmítá interpretovat první světovou válku tak, jak ji interpretovali ortodoxní socialisté a komunisté. Vzhledem k tomu, že Beneš v této své argumentaci poměrně jasně shrnuje své teoretické principiální námitky proti historickému materialismu, které jsou samozřejmě použitelné i pro případ tehdy platné a zcela účelové komunistické interpretace druhé světové války,⁴⁶ je užitečné ocitovat zde část jeho projevu: „Pro ty ortodoxní socialisty a komunisty byla světová válka válkou kapitalistickou a imperialistickou, bojem o kolonie, o ovládnutí světových trhů, hospodářských zdrojů střední Evropy, Přední Asie a severní Afriky. Koncepce tato však převádí všechny příčiny a důsledky války na činitele hospodářské a hospodářsko-sociální, berouc jako podklad všeho svého uvažování o světové válce, jejím smyslu, významu, důsledcích filozofii dějin, vyjádřenou teorií historického materialismu. Nepřijímám jak víte, stejně jako Masaryk, této teorie a hájím stanovisko, že se činitelé mravní,

⁴⁴ Zpráva ilegální organizace V Boj z 20. října 1940 byla publikována in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 426, s. 578.

⁴⁵ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 41.

⁴⁶ Projev byl přednesen v době, kdy Sovětský svaz, Komunistická internacionála a s ní samozřejmě i všechny komunistické strany, včetně KSČ, ještě pevně vycházely z pojetí druhé světové války jako války imperialistické. Beneš sám byl tehdy v komunistickém pojetí ještě stále agentem monopolistů. Velká vlastenecká válka si musela na své zahájení ještě více než 6 měsíců počkat.

náboženství, národní a vůbec jevy psychologické a duchovní z hlediska filozofického a metafyzického nedají na činitele materiální, tj. hospodářské, ani převést ani jimi beze zbytku vyložit. A proto pokládám tento výklad za vědecky nesprávný a věcně její smysl, význam i důsledky za nedostatečně vystihující.“⁴⁷ Druhá světová válka pak není pro Beneše samozřejmě nic jiného než v plné své hloubce a síle obnovený boj z první světové války o demokratizaci Evropy a světa, tentokrát ale v mnohem brutálnějších formách.⁴⁸

Beneš v prosinci 1940 ve Státní radě opět nastínil nám již velmi dobře známé základní odůvodnění nutnosti poválečných radikálních sociálních a hospodářských reforem: „V druhé světové válce jde o tytéž otázky, tytéž zájmy, tytéž boje v celé jejich grandiózní šíři. Jen vývoj jejich je dál. Historický boj o ně dospěl do dalšího pokročilého stádia, jsou výrazněji a radikálněji položeny a jejich konečné radikální řešení se stalo nevyhnutelným. Půjde opravdu o to, zdali politicky vyhraje demokracie, či diktatura, nacistický totalismus a státní absolutismus; vně politicky půjde o to, zdali dojde k vyrovnání a trvalejší rovnováze mezi velmocemi se zajištěním existence malých států národů, zdali opravdu bude barbarský, nelidský a zločinný nacionalismus fašistický pangermánský definitivně i pro budoucnost likvidován a zdali opravdu politicky, sociálně a hospodářsky vyhraje na konec fašismus, komunismus či demokracie politická, tím, že bude mít odvahu provést dvě podstatné věci: 1. pokusí se o rozhodnější vyřešení svých vnitřních problémů sociálních a hospodářských a odvážně se bude vyvíjet v demokracii hospodářskou a sociální; 2. bude revidovat všecko, co se v jejím vlastním systému politicky neosvědčilo anebo přímo selhalo, změní to, co v parlamentarismu a stranickém systému potřebuje nápravy a provede to, co ji učiní ve státní administrativě výkonnější a úspěšnější.“⁴⁹

O rok později ve svém druhém výročním projevu ve Státní radě dne 25. listopadu 1941 Beneš zopakoval svou hlavní tezi o druhé světové válce jako pokračování války předešlé, ale následně již mnohem důrazněji dodal: „je v logice událostí, že boj ten nyní

⁴⁷ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 268. Vzhledem k Benešově pojetí politiky jako vědy nemůže překvapit, že komunistická interpretace není pouze nesprávná, ale je „vědecky nesprávná.“

⁴⁸ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 268.

⁴⁹ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 271-272. Před vystoupením ve Státní radě předložil Beneš text své řeči předsedovi vlády Šrámkovi a předsedovi Státní rady Bechyněmu. Oba ho varovali, aby toto znění upravil, neboť se tak revoluční řeč do tehdejšího anglického prostředí nehodí a může československému hnutí uškodit. Beneš však tyto pasáže ponechal v původní podobě.

je důslednější nežli v roce 1914, přecházejí nyní přímo a radikálně z pole politického na pole hospodářské a sociální. A my a naše republika musí z toho vyvodit důsledky.⁵⁰

Beneš patřil mezi politiky, kteří byli přesvědčeni, že vědecké metody lze aplikovat také v politice. Odtud pramenil jeho věcný, střízlivý a analytický přístup k politice, v níž emoce neměly mít své místo.⁵¹ Mezi vědeckými disciplínami, kterým Beneš přiznával místo při utváření politiky, patřilo první místo samozřejmě sociologii. Na konci roku 1941 Beneš svůj teoretický přístup k politice shrnuje takto: „Demokratická politika jako věda se musí dívat na společnost a svět objektivně, musí pátrat po skutečné objektivní realitě, musí analyzovat nestranně a vědecky společnost skrz na skrz, musí ji pitvat za živa.“⁵² Politika byla pro Beneše jakousi aplikovanou vědou. Rozdíl mezi autoritativními a totalitními režimy na jedné straně a demokracií na straně druhé byl podle Beneše právě v tom, že „demokracie respektuje vědu a všechny duchovní síly vědecké, filozofické, mravní a staví své hlavní teze právě na přesně vědeckém, správném uznávání všech materiálních i duchovních faktorů společenského vývoje.“⁵³

Skutečný demokratický politik proto podle Beneše musel svoji politiku odvozovat nikoliv od zájmů voličů, které reprezentoval, ale od sociologických zákonů nevyhnutelného sociálního vývoje lidstva, které svým vědeckým přístupem ke společnosti a politice nahlédl. První základní a nevyhnutelný sociologický zákon vývoje společnosti byl podle Beneše zcela nepochybný: lidstvo směřuje k všeobecnému pokroku.⁵⁴ Na této cestě však překonává řadu překážek, slepých uliček a krátkodobých

⁵⁰ Benešův projev ve Státní radě ze dne 25. listopadu 1941 byl publikován in: E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 290.

⁵¹ K tomu srov. např. B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 84 a 88 nebo E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 48 či E. MUNK, S Benešem v Chicagu, in: Střední Evropa, roč. 1993, s. 106. Lockhart v této souvislosti uvádí: „Připouštím, že Edvarda Beneše není snadno dobře poznat, neboť jeho mysl je jako stroj ve své kompaktní uspořádanosti a jeho zdrženlivost je téměř neproniknutelná... V Benešově povaze nebylo nic ženského, jeho zvyky byly zvyky askety a jeho jediným zotavením byla změna práce.“ E. Munk o Benešově vědeckém, ale zoufale chladném a necharismatickém přístupu konstatuje: „Beneš mně vždy imponoval svou logikou, důsledností a tím, že byl naprosto oddán svým ideám. Pravda, v osobním styku dělal dojem chladného rozumáře a člověk vždy cítil jeho určitý odstup a chlad.“ Srov. i deníkový záznam Benešova kancléře J. Smutného: „Beneš je naším štěstím, kdyby nebylo jeho, sežrali bychom jeden druhého a zanikli v boji o moc mezi individui. Beneše uznáváme, protože je nad námi velmi vysoko inteligencí, houževnatostí, pracovitostí. Masaryk byl vůdcem, Pišudski byl vůdcem, kteří dávali nejen linii, nýbrž vdechli hnutí jimi vedenému i duši. Beneš bohužel dává jen linii. Spolupráce s Benešem nutí lidi, aby často se zamýšleli nad tím, jak jeho charakter postrádá všeho lidského. Je to mašina na myšlení a na práci, bez lidského citu, ale s lidskými slabostmi. Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 69, s. 91-92.

⁵² E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 244. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 30.

⁵³ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 133.

⁵⁴ Český národ z tohoto pohledu patřil svou pokrokovostí samozřejmě mezi národy vyvolené. Podle Beneše český národ vždy zcela „vědomě šel za pokrokem a tendencí všeobecnou a všelidskou, tedy

návratů zpět. O této cestě pojednával další zásadní Benešův zákon sociálního vývoje lidstva: „máme období svobody, jehož první revoluční nadšení vzplane snad příliš vysoko, v němž osvobozená generace a její osvobození vůdcové dopouštějí se z nadšení či ze slabosti chyb a mají nezdary, poněvadž jsou nezkušení; a následuje reakce - často násilná. Po období úpadku následuje však nová vlna svobody. Tentokrát nově osvobozený lid a jeho vedení je připravenější, zralejší a uskutečňuje v tomto novém období vyšší stupeň kultury a civilizace, svobody a úcty k lidské osobnosti. Přichází tudíž nová vlna, vyšší vlna vývoje společnosti a lidské civilizace.“⁵⁵

Připravenější a zralejší vedení v československém případě měl reprezentovat právě Beneš a socialistický blok tří dělnických stran. Společně pak měli podle Benešových představ zavést vyšší stupeň kultury a civilizace, svobody a úcty k lidské osobnosti v poválečném Československu. Žádné pochyby, proč by zrovna oni měli představovat vyšší stupeň kultury a civilizace, si nebylo nutné připouštět, neboť základ Benešova přesvědčení byl „vědecky“ odvozen z nevyhnutelných zákonů sociálního vývoje lidstva. Zatímco lidé se mohou mýlit, pokrok a vědecké sociologické zákony nikoliv.

Beneš své úvahy o sociologických zákonech vývoje lidstva rozvíjel i za války poměrně často. V Československém klubu v Londýně v květnu 1940 při slavnostní večeři s českými a slovenskými krajany Beneš např. uvedl: „Mravní, politické i hospodářské předpoklady tohoto zápasu mluví pro nás, a proto musíme vyhrát. Kdyby ne, tož by nastalo jen příměří, avšak já věřím v jistou logiku politických, sociálních i jiných událostí. Není možné, aby po této hrozné válce, po změnách ve všech státech převládlo nacistické zlo. Rozhodně se vrátíme do své republiky. Neptám se, jak to bude vypadat, neboť mně jde především o to, abychom vyhráli.“⁵⁶

Po vstupu Sovětského svazu do války Beneš prozradil svému kancléři Smutnému tajemství, které mu umožnilo jako jednomu z mála demokratických evropských politiků správně předpovědět směr politických a válečných událostí v letech 1938 až 1941: „Nepočítám s lidmi, nýbrž se sociálními silami. Proto nehledím na to, co dělají jednotliví lidé, nýbrž vývoj si určuji podle toho, jak naň sociální síly působí. Proto jsem s určitostí

nejen za vývojem a pokrokem západním, nýbrž také za pokrokem a vývojem východním.“ Ve svých Pamětech k tomu Beneš dodává, že „v tomto smyslu - jedině v tomto smyslu - byla podepsána a mnou schválena smlouva se Sovětským svazem z prosince 1943, navazující tak záměrně a vědomě na smlouvu britsko-sovětskou z 26. května 1942, v jejíž poválečné trvání - právem či neprávem? - jsem tehdy pevně věřil.“ Blíže viz E. BENEŠ, Paměti, s. 425.

⁵⁵ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 174.

⁵⁶ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezidentův sekretář vypovídá, s. 183.

počítal, že Rusko se musí octnout v konfliktu s Německem.“ Hned v zápětí však sám sebe popřel, když uvedl: „I Molotov mluvil včera již lépe. Už mluví o demokraciích. To je pokrok.“ Na Smutného předpověd', že „je zřejmé, že teď vývoj půjde zase nalevo, jak to Masaryk určoval a více nežli kdy jindy,“ Beneš reagoval: „Ovšem, to je určeno hrou sociálních sil. To se může na chvíli zastavit, jít zdánlivě reakčně, ale nakonec musí to zase vrátit vývoj tam, kam má jít.“⁵⁷

Již jsme se zmínili o tom, že Beneš od počátku války předpokládal, že Evropa, včetně Československa, projde po válce řadou revolucí, a to často revolucí krvavých.⁵⁸

Na začátku července 1941 se např. Beneš domníval, že Evropu očekává prudký sociální vývoj, kterému se mělo poválečné Československo nejen přizpůsobit, ale i jít ostatním příkladem. Nastávající období, které mělo přijít na sklonku války a v prvních měsících po skončení války, Beneš nazýval „přechodnou dobou“. Přechodná doba podle Beneše měla být ve znamení velmi silně vyvinutého kolektivního socialismu, který by však uchovával soukromá individuální majetková práva v zemědělství a soukromém hospodářství. Zkolektivizován měl podle něj být především bankovní obchod, velký průmysl a doly. Beneš tehdy Smutnému sdělil, že chce Rusy výslovně požádat o to, aby nám dali v přechodné době pokoj se zaváděním komunistické propagandy, neboť je v zájmu vítězného boje proti Německu, aby u nás v první řadě byla jednotná protiněmecká dělnická fronta. S touto jednotnou dělnickou frontou mělo poté Československo přejít i do mírové přechodné doby. V ní již měly být základem politického systému dva bloky, jeden dělnický a jeden občanský. Celkově by se však mnoho v rozvrstvení obyvatelstva podle Beneše nezměnilo, soukromé vlastnictví by zůstalo, „ztratil bychom jen Preissy a Machníky a kvůli tomu nikdo brečet nebude.“

Tento Benešův plán měl podléhat vývoji, sám Beneš ho nepovažoval za program, který by se hodil do všech poměrů a který by chtěl uskutečňovat za podmínek existujících v létě roku 1941. Změní-li se podmínky, chtěl tento program přizpůsobit okolnostem. Proto ho také nechtěl v podrobnostech dávat na papír. Ať je to ale podle Beneše jak chce,

⁵⁷ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 193, s. 235. K Benešově vřelosti o nevyhnutelnosti srážky mezi Sovětským svazem a Německem srov. rovněž B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 131.

⁵⁸ Srov. např. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 129. Není jisté bez zajímavosti, že Benešův kancléř Smutný Benešovým představám o revolučních převratech uskutečněných na sklonku války moc nevěřil. V listopadu 1940 si zaspal o svém rozhovoru s Drtinou do svého deníku: „Navázal jsem na to úvahou, jak si představují, že bude příští republika. Prezident sám buď sebe sama klame, nebo to myslí jen na oklamávání druhých nebo jako hezké řečnické gesto, když mluví o velkých sociálních a mravních převratech, jakými projde republika. Myslím, že se nic nezmění.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 109, s. 137-139.

Československo se musí stále jen ohlížet na východní a střední Evropu, v níž žije, Francie a Anglie zase po této válce zůstanou daleko, budou mít své vlastní zájmy, a proto musí hledat své zabezpečení jenom tam. Proto prý Beneš chce dohodu s Polskem, proto chce, aby se Polsko dohodlo se Sovětským svazem.⁵⁹

Jak bylo již výše naznačeno, vyšlo v Londýně v roce 1942 první české vydání Benešovy knihy *Demokracie dnes a zítra*. Zatímco první část této knihy byla jen českým překladem Benešových přednášek z chicagské univerzity vydaných v anglickém znění v Londýně a v New Yorku v roce 1939 pod názvem „*Democracy Today and Tomorrow*“, druhá část knihy, která se dotýkala i Benešových představ o hospodářském, sociálním a politickém uspořádání poválečného Československa, byla sepsána v druhé polovině roku 1941 a na počátku roku 1942.⁶⁰ Tehdejšími Benešovými představami o řešení sociální otázky v poválečné Evropě se nyní budeme podrobně zabývat.⁶¹

Na přelomu let 1941 a 1942 Beneš ještě stále tvrdil, že podle nevyhnutelných zákonů sociálního vývoje lidstva se „politická demokracie musí po této válce soustavně a důsledně vyvinout a přerodit v tak zvanou demokracii sociální a hospodářskou. A musí se především přerodit mravně a politicky nejen demokracie jako systém, nýbrž demokraté jako lidé, tj. nejen instituce, nýbrž i lidé v nich.“⁶²

Liberálně buržoazní demokracie se podle Beneše již nemůže po druhé světové válce vrátit zpět do svých pozic. Po roce 1918 liberálně buržoazní demokracie své problémy politicky nezvládly a hospodářsky a sociálně se jen v některých zemích dovedly odvážně pokusit o radikálnější reformy. Sociální zákonodárství a sociální reformismus konce XIX. a začátku XX. století už dnes ale podle Beneše nemůže stačit. Je nutno sáhnout hlouběji k opatřením strukturálním, tj. kolektivizujícím a socializujícím.⁶³ Beneš však zároveň odmítá komunistickou doktrínu a diktaturu proletariátu a věří v možnost a nutnost opravdového postupného přerodu liberálně buržoazní demokracie v její nové stádium – humanitní demokracii. Liberálně buržoazní demokracie však musí

⁵⁹ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 195, s. 238.

⁶⁰ Tedy až po vstupu Sovětského svazu do války.

⁶¹ Beneš dal posoudit druhou část své knihy, která se zabývala poválečným uspořádáním, ministři exilové vlády L. Feierabendovi. Ten mu po jejím přečtení doporučil, aby nově sepsané kapitoly rozhodně nezveřejňoval, neboť jejich publikace je prý jak proti zájmům národa a státu, tak Beneše samotného. Beneš však jeho rady neuposlechl a své úvahy v roce 1942 publikoval. Blíže viz L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 230.

⁶² E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 189. K postoji komunistů k Benešovým úvahám o socializující demokracii srov. K. KAPLAN, *Znárodnění a socialismus*, s. 172-175.

⁶³ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 216. K tomu srov. J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 362.

podle Beneše sáhnout k některým zásadním strukturálním změnám společnosti, pokud se vůbec chce ve své, byť velmi změněné podobě, zachovat.⁶⁴

Druhou světovou válku zároveň vidí Beneš jako boj na život a na smrt tří politicko-sociálních systémů. Mezi demokracií a všemi druhy fašismu není přitom podle Beneše smíření možné. Není jediné podstatné myšlenky politické, jediné podstatné zásady mravní, v níž by se shodovaly nebo se aspoň mohly tolerovat.⁶⁵ Ani fašismus všech odstínů a sovětský socialismus se podle Beneše navzájem nesnesou, a proto i mezi nimi půjde nakonec o boj na život a na smrt.⁶⁶ I když zdánlivě mají podle Beneše oba systémy některé vnější znaky obdobné, jejich smíření a soužití možné není.

Jak je to ale se vztahem mezi systémem politické demokracie a sovětským socialismem? Beneš si v roce 1942 klade otázky, zda mohou a budou spolu vedle sebe po vítězné válce žít, zda budou spolupracovat anebo se navzájem aspoň tolerovat. Přestože Beneš připouští, že důsledný teoretický marxismus věří v konečnou likvidaci liberální demokracie jako systému buržoazního kapitalismu a komunistická internacionála teoreticky vždy vedla a patrně i dál teoreticky povede svůj boj o triumf beztřídní společnosti, odpovídá na výše položené otázky zcela jednoznačně kladně: „Myslím, že je možné a že je správné i nutné, aby – stejně jako dnes ve válce - oba tyto systémy svorně spolupracovaly a navzájem se loajálně tolerovaly i po válce. Mělo by to za následek jistě nejprve jejich další dočasné vzájemné sblížení a na konec snad i trvalé, vývojové vyrovnání a přizpůsobování. Názor ten zakládám jednak na úvahách teoretických, jednak na potřebách praktických.“⁶⁷

Beneš považoval demokracii ve své podstatě za jev „spiritualistický“. Plně uvědomějí a ve filozofii a metafyzice teoreticky vzdělaní demokraté podle něj, ať již přijímají nakonec idealismus, dualismus nebo pantheismus, vždy hledají ve svém názoru na život jistou syntézu mezi jevy duchovními a materiálními a odmítají přitom vždy dávat v životě člověka prvenství jevům materiálním a hospodářským. Na rozdíl od marxismu docházejí demokraté vždy k náboženské koncepci života, k uznání nějaké formy absolutna a tudíž Boha. Ve vývoji historickém zdůrazňují demokraté jevy duchovní, kulturní, náboženské a nikoli pouze strukturu hospodářskou a boj o chleba. Boj o politickou moc a o chleba prováděný ve formě třídních bojů pokládají podle

⁶⁴ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 218.

⁶⁵ Tamtéž, s. 220.

⁶⁶ Pro přesné vystižení Benešových myšlenek budeme používat v této kapitole Benešovu terminologii, včetně poněkud zavádějících označení „sovětský socialismus“ a „německý fašismus“.

⁶⁷ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 222.

Beneše jen za jednu z forem společenských bojů o život vůbec, nikoli za jedinou formu, která určuje a charakterizuje historický vývoj lidských společností a státních jednotek.⁶⁸

Beneš se samozřejmě považoval za vzdělaného demokrata a spiritualistu ve smyslu výše uvedeném a odmítal proto východiska historického materialismu. Spiritualismus je podle Beneše vždy zároveň spojen s individualismem, zatímco materialismus je antiindividualistický. Beneš v této souvislosti uvádí, že ze stanoviska metafyzického a morálního pokládá lidské individuum za nejvyšší hodnotu v lidské společnosti a je tedy jako každý spiritualista individualistou. Velmi příznačně však ihned dodává, že „pro praktickou politiku mu nevádí přijímat sociální a hospodářská opatření velmi kolektivistická - v zájmu blaha a nejvyššího, ve společnosti moderní možného stupně svobody.“⁶⁹ Tento závěr naprosto přesně ilustruje Benešovo řešení možnosti soužití demokracie a sovětského socialismu. Vzhledem k protikladnosti teoretických východisek obou systémů by soužití politické (staré liberálně buržoazní) demokracie se sovětským socialismem bylo pravděpodobně obtížné. Ale soužití a spolupráce nové přebudované demokracie, která již přijala za svůj princip zveřejnění výrobních prostředků a soukromého zisku a která jej v praktické politice – vedle jiných socializačních prostředků a cest – odvážně a přitom rozumně a vývojově uplatňuje, možné podle Beneše je.⁷⁰

Jakým způsobem měla podle Beneše tato nová přebudovaná demokracie vypadat? Především musí považovat hospodářský systém klasického liberalismu a kapitalismu za

⁶⁸ Tamtéž, s. 223.

⁶⁹ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 224.

⁷⁰ Tamtéž, s. 227. Beneš se ke svému základnímu tématu možnosti soužití a spolupráce demokracie a systému sovětského socialismu vrací v závěrečné pasáži svých Paměti v roce 1947. Nejprve shrnuje všechny své argumenty uvedené v knize Demokracie dnes a zítra a poté poněkud zklamaně konstatuje: „Podepsání britsko-sovětské smlouvy z 26. května 1942 o spolupráci válečné a o spolupráci na rekonstrukci a zabezpečení míru poválečného by naznačovalo a slibovalo, že šlo tehdy o opravdový úmysl a rozhodnutí zajistit si aspoň dvacetiletou spolupráci obou systémů po podepsání příštího míru. Či šlo jen o válečné zajištění vzájemné pomoci s úmyslem, že po vyhrané válce mezinárodněsociální boj obou systémů začne se bojovně znovu a půjde pak neúprosně dále? Není pochybnosti, že to žádná ze zúčastněných stran nedávala v tomto smyslu najevo, spíše se před podepsáním smlouvy tvářily obě právě naopak. A znamená to, že se máme vrátit zpět k vražednému systému předválečného boje mezi západní Evropou a Amerikou a Sovětským svazem, k vzájemnému bojkotu a vzájemné izolaci, až to zase vyvrcholí v nějaké katastrofě?... A půjde tento vývoj dále až ke konečnému násilnému vyvrcholení, anebo jej obě strany, přestavše se holedbat svou revoluční silou nebo atomovými pumami, jakož i zdůrazňováním skutečných nebo jen předpokládaných slabostí svého odpůrce, samy navrátivše se k politice tak státnicky prováděné za těžké doby války, zastaví a obrátí jej ve směr pro oba nutný a příznivý? Ne-li, pak běda, běda bez rozdílu všem nám! Neboť od zodpovězení této fundamentální otázky závisí dnes opět mír a veškeren osud celého světa a jeho rozumný nebo násilný a nešťastný další vývoj.“ Blíže viz E. BENEŠ, Paměti, s. 427-430.

zcela přežitý.⁷¹ Hlavní zásadou hospodářské politiky této nové přebudované demokracie musí být princip postupného zveřejňování výrobních prostředků a soukromého zisku. Tím se nová demokracie podle Beneše zcela automaticky ocitnou na správné cestě k dalšímu vývoji, „který může vést velmi daleko v budování beztřídní společnosti, kde – s jistými výjimkami hlavně kvantitativního rázu – výrobní prostředky a podnikatelský zisk by jednotlivcům nenáležely a kde by kapitalistická volná hra hospodářských sil ve výrobě i v distribuci statků byla nahrazena vědeckým hospodářským plánováním (regulování a stabilizování cen a mezd!), které je jednou z podstatných součástí každého socialistického systému.“⁷² Uskutečnění tohoto cíle se stává podle Beneše jednak otázkou pozvolného vývoje, nových metod politické práce a stupně vyspělosti té které společnosti a toho kterého státu, jednak otázkou zkušenosti, osvědčení se a výhodnosti a stupně socializace moderní společnosti. Uzná-li se však jedna zásada, že se neomezeného vlastnictví výrobních prostředků a získávání soukromého zisku ve výrobě a v distribuci statků zneužívá sociálně v té míře, jak to provádí moderní kapitalismus, uzná-li se, že je to nemravné, nesociální a na konec protistátní a protinárodní, je pak podle Beneše jen otázkou vhodnosti a volby prostředků, jak získat nápravu. Beneš samozřejmě znal v roce 1942 dva způsoby nápravy. Buď provést vše jedním rázem násilnou revolucí a nebo jít „postupně, vývojově, empiricky, a vědeckým hospodářským plánováním, bez katastrof a bez násilností, dohodou a spoluprací.“ Beneš jako správný nemarxistický socialista byl pro tuto druhou cestu nápravy kapitalistických nemravností a křivd a jak sám v roce 1942 uvádí: „jsem pro ni dnes bezvýhradně a více než kdy jindy.“⁷³ Z výše uvedeného je zcela zřejmé, že představy Edvarda Beneše o ideálním upořádání společnosti se od těch komunistických nijak zásadně neliší. Výše naznačené Benešovy úvahy o beztřídní společnosti a zespolečnění výrobních prostředků a podnikatelského zisku jsou toho nejlepším důkazem. Zásadní rozdíl je pouze ve způsobu, jak tohoto cíle dosáhnout. Jak jsme již výše naznačili, Edvard Beneš se v žádném případě nesnažil zajistit Československou republiku „za cenu“ socialismu, ale „cestou“ socialismu, a to nikoliv v jeho umírněné a reformní podobě.

⁷¹ V tom se Beneš nijak nelišil od stanoviska nekomunistického domácího odboje. Na stránkách ilegálního časopisu Obrany národa V boj z léta 1940 se např. uvádí: „Liberalismus, jenž neměl vnitřní síly k uspořádání hospodářských a sociálních vztahů občanů a nedovedl odstranit křiklavé a provokující nerovnosti existenci, prohrál svoji úlohu.“ Blíže viz R. HLUŠIČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, B. PEKÁREK (vyd.), V boj. Edice ilegálního časopisu. III. díl. 1939-1941, č. 24, s. 246.

⁷² E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 228.

⁷³ Tamtéž, s. 228.

Proto nemůže překvapit Benešův závěr, že soužití nové přebudované demokracie se sovětským socialismem je nejen možné, ale i žádoucí. Zůstává však otázkou, jak mohl Beneš v roce 1942 předpokládat, že většina občanů Československa sdílí jeho názory ohledně nemravnosti, nesociálnosti a protistátnosti soukromého vlastnictví a soukromého zisku ve výrobě a v distribuci statků. Odpovědi na tuto otázku se však budeme věnovat na jiném místě této práce.

Jak jsme si výše ukázali, Benešův obraz ideální společnosti se od komunistických snů příliš nelišil. Jeho odpor ke komunistickým metodám dosažení tohoto cíle byl sice principiální, nevyplýval však z přesvědčení o nemožnosti dosažení tohoto cíle prostřednictvím komunistických revolučních metod, nýbrž měl hluboký filozofický podklad. Benešův vztah k marxismu je pro pochopení jeho úvah zcela zásadní, a proto se jím zde budeme opět podrobněji zabývat. V květnu 1944 při rozhovoru s britským spisovatelem C. Mackenziem Beneš shrnuje své výhrady k marxismu takto: „A tak jsem se dostal přes Masaryka ke studiu filozofie Humeovy a po těchto humeovských studiích mi bylo jasno, že se musím rozhodnout sám pro přesnou volbu mezi duchovním a materialistickým pojetím vesmíru. Abych si rozhodnutí usnadnil, podjal jsem se podrobného studia Marxova materialistického socialismu. Základnou marxovského materialistického socialismu je však soustava mravních zásad, podle nichž si máme všech lidských bytostí vážit stejně. Zdráhal jsem se přijmout takové mravní pojetí bez duchovní základny, v níž by byly tyto zásady zakotveny. Vrátil jsem se k náboženství racionální a vědeckou cestou. Pojímal jsem materiální i spirituální hypotézu jako metafyzickou koncepci. Ze studia filozofie jsem nabyl přesvědčení, že se materiální hypotéze dostává vědeckého zdůvodnění jen tehdy, jestliže je závislé na víře stejně jako spirituální hypotéza.

Z toho tedy pro mě plynulo, že půjde-li zde o otázku dvojí víry, pak se musím rozhodnout ze sebe pro onu víru, jež nabízí vydat nejbohatší úrodu. Přijmu-li jako svoji víru materialismus, pak musím věřit v animální podstatu člověka, v relativitu všech věcí, musím uvěřit, že já sám, moje ego je konečným mravním měřítkem, a musím také věřit ve všemocnost lidské vůle a intuice. Taková víra by byla ve svých praktických politických důsledcích založena na soustavě Vůle a Moci. Nic už by nebylo trvalé, ustálené, a já sám bych byl nucen – společně s Němci – uvěřit, že Moc a Právo je totéž. Všecko se ve mně proti takové víře vzpouzelo. Zavrhuji osobní sobectví, ať už se projevuje vůlí jednotlivcovou, nebo kolektivní vůlí národa, ovládat jiné národy. Mám

zato, že lidstvo potřebuje trvalé a všeobecné měřítko, přijatelné všem národům a všem věkům, měřítko, jímž bude stejně vázána mravnost vůle jednotlivcovi.⁷⁴

Beneš, původně vášnivý ateista,⁷⁵ tedy podle svých slov dospěl při studiu filozofické literatury na počátku 20. století k názoru, že ani materialistické, ani čistě duchovní pojetí života nelze zakládat jen na vědeckých zásadách. Na počátku každého světonázoru podle něj vždy musí být víra. Za těchto okolností se neváhal rozhodnout pro spiritualistické pojetí života, neboť z čistě materialistického pojetí plynou podle něj rozličná zla, kterým může duchovní pojetí zabránit.⁷⁶ Na základě výše uvedeného pak prý Beneš dopěl k názoru, že pravá demokracie je závislá na plynulém mravním vývoji lidstva a vyžaduje bezpečná náboženská měřítka. Materialistický marxismus však náboženská, spirituální měřítka odmítá, a proto se Beneš nejprve domníval, že materialistické komunistické pojetí demokracie je nedostatečné, a může vést stejně jako fašismus zase jenom k válce a k opuštění zásad skutečně demokratického života. Později však prozřel a pochopil, že mezi marxistickým a fašistickým materialismem je zásadní rozdíl.

Duchovní prvky marxismu, zejména jeho humanitní cíl, mu neumožňují poklesnout na úroveň vulgárně materialistického fašismu. „Uvědomil jsem si, že politické a hospodářské rozpory, jichž jsme byli svědky mezi oběma válkami, měly svůj původ v mravním rozporu v lidech samotných. Pojetí tak hrubě materialistické, jako je německý národní socialismus, musí nakonec nezbytně sáhnout k násilí. Všechny vývoj za posledních dvacet let mne přesvědčil o tom, že jsem učinil správně, když jsem se rozhodl přijmout hypotézu duchovní. V Mnichově jsme byli svědky bídného úpadku a zhroucení západní Evropy, způsobenou znehodnocováním mravních měřítek, když se tato octla tváří v tvář hrubému materialismu fašismu a nacismu. Zatímco jsem sympatizoval s vyšším mravním pojetím ruského komunismu, nemohl jsem vždy přijímat metody, jimiž byl uplatňován. Víím, že konečný cíl komunismus je humanitní a že v teorii odsuzuje vykořisťování národa národem stejně rozhodně, jako odsuzuje vzájemná

⁷⁴ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 392-393.

⁷⁵ Vztah Edvard Beneše ke katolické víře byl od dětství velmi vlažný a již na gymnáziu se pokládal „skoro za ateistu“ a proticírkevního radikála, přestože jeho matka původně doufala, že se její nejmladší syn Eduard stane knězem. Blíže viz Z. ZEMAN, Edvard Beneš - politický životopis, s. 10 a E.B. HITCHCOCK, Zsvětíl jsme život míru, s. 14-15. Od katolické víry se Beneš propracoval k pevné víře, že se lidstvo vydalo na cestu všeobecného pokroku. Na této cestě měla lidstvo provázet vyšší moc, Prozřetelnost, která si vybírá své vlastní pomocníky. Beneš se již velmi brzy začal pokládat za velmi vhodného kandidáta. Blíže viz Z. ZEMAN, Edvard Beneš - politický životopis, s. 15. K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 26-27.

⁷⁶ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 410.

vykořisťování mezi jednotlivci. Marxovská teorie snad zavrhuje duchovní pojetí života; nemůže se však, po mém názoru, ubránit duchovním prvkům obsaženým v její vlastní víře a z nich plynoucím důsledkům.⁷⁷ Převáděno do srozumitelnějšího jazyka: přestože marxismus je na první pohled materialistický a sám se k materialismu důsledně hlásí, ve skutečnosti podle Beneše tak zcela materialistický není, neboť jeho základní východisko je spiritualistické.

Proto ač na první pohled teoretické a praktické soužití politické demokracie s marxismem možné není, na druhý pohled, po správném pochopení částečně spiritualistické povahy marxismu, je toto soužití nejen možné, ale i žádoucí: „Založíme-li moderní socialismus docela na marxovském dialektickém materialismu, musíme nakonec dospět k totalitarismu a budeme tam, kam se dostali nacisté. Takový totalitarismus musí ztroskotat, protože je bez duše. Moderní demokracie, ať už se projevuje marxismem nebo komunismem, nemůže se vyvíjet bez ohledu na individuum. Chcete-li si vážít individua, musíte mít víru v osobnost a víra v osobnost spočívá na náboženské myšlence. Chcete-li zachránit demokracii, musíte vzkřísit náboženskou myšlenku. Není jiné alternativy, kromě materialistického totalitarismu, jehož nejhorší vtělení jsme svědky v Německu. Komunismus mohl snad poškodit jedince, když se snažil uplatnit se prakticky, jeho fundamentální základna je však humanitní, a užívá-li totalitních metod, aby splnil své poslání, ničí komunismus svou vlastní ideologickou základnu. Po úspěchu velkého ruského pokusu bylo by absurdní, kdyby se komunistická strana ruská obávala protimaterialistické filozofie a zavrhovala právě proto s touto filozofií také snášenlivost. Po mém názoru bude komunismus musít nejen trpět náboženstvím, ale nebude ani téměř lze, aby se komunismus dále rozvíjel a současně nepodlehł lidské touze po duchovních hodnotách.“⁷⁸

Beneš se v těchto svých úvahách samozřejmě dopouští hrubého zjednodušování reality ve snaze spoutat skutečnost do svých učených tezí. Představa fašismu jako hrubě materialistického hnutí ve srovnání s vyšším mravním pojetím sovětského socialismu je sotva realistická a přijatelná. Fašismus měl v mnoha evropských státech hluboký náboženský či spiritualistický rozměr a přenášet jeho význam do čistě materialistické roviny není např. v Itálii, Španělsku či na Slovensku možné. Není ani bez zajímavosti, že Beneš sice teoreticky odmítá komunistické metody, ale na druhou stranu důsledně považuje metody až za druhotné měřítko pro posouzení etických kvalit jednotlivých

⁷⁷ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 394.

⁷⁸ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 408-409

ideologii. Jinými slovy řečeno: účel sice nesvětí prostředky, ale prostředky nemohou znesvětit účel.

Do jisté míry přesvědčivěji než v době druhé světové války se Beneš vypořádal s marxismem ještě před první světovou válkou ve své práci „Stručný nástin vývoje moderního socialismu“.⁷⁹ V ní Beneš zcela zřetelně pod vlivem Masaryka odmítl hlavní principy Marxova učení a teorii o nadhodnotě, resp. tezi, že jediným pramenem hodnoty je práce, označil za fatální omyl.⁸⁰ Postavil se i proti doktríně třídního boje a určující povaze výrobních vztahů.⁸¹ Přestože Beneš ve své práci prokazoval, že mnoho Marxových myšlenek je chybných a na počátku dvacátého století již překonaných, vážil si jeho „úžasné a železné“ myšlenkové logiky a zdůrazňoval jeho význam pro vznik dělnického hnutí v Evropě. Navíc to prý byl Marx, jenž „ukázal na nutný vývoj i v budoucnosti, čímž neobyčejně snahy proletariátu podpořil a přesně před oči mu postavil konečný cíl...“ a „k dosažení tohoto cíle dal proletariátu přesnou taktiku.“⁸² Socialismus však podle Beneše zvítězí nakonec stejně jako křesťanství proto, že „bylo výbuchem citů, lásky a sympatie k bližnímu, že bylo hnutím srdce, ne rozumu... Bylo by dětinstvím nechtít vidět, že vývoj skončí stejně i zde. Mnoho a mnoho se patrně během doby změnil u socialismu, ale ve své podstatě a hlavních rysech musí hnutí to proniknout... Socialismus netriumfuje proto, že jeho doktríny jsou vědecky správné a pravdivé..., ale proto, že je výrazem ideálů, především výrazem ideálu spravedlnosti.“⁸³

Sotva mohlo být něco více vzdáleného základní doktríně marxismu, než vítězství socialistického hnutí duchovní cestou za pomoci srdce, výbuchu citů a ideálu spravedlnosti. Myšlenkový vliv T. G. Masaryka na mladého E. Beneš je zde více než patrný. Ač Beneš popíral Marxe i v době druhé světové války především ze „spiritualistických“ pozic, je zřejmé, že se v tomto případě od svých myšlenek z doby před první světovou válkou odklonil.

Vraťme se však nyní od ne vždy konzistentních Benešových filozofických koncepcí zpět do roku 1942. Podle Beneše jsou ve vývoji národů a států doby, kdy jsou

⁷⁹ E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část II., Praha 1911.

⁸⁰ Viz E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část II., s. 104 an.

⁸¹ Společnost podle Beneše navíc není rozdělena jen na dvě třídy. „Tříd takových je mnohem více. A ostatně, ani Marx, ani socialism dnešní nedovedli přesně vymezit pojem proletáře. Kdo je to proletář, odkud pochází a kam až sahá, čím se určuje, čím se liší od tzv. měšťáka?“ Viz E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část II., s. 114.

⁸² Viz E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část II., s. 104 an. a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 70.

⁸³ Viz E. BENEŠ, Stručný nástin vývoje moderního socialismu. část I., s. 151 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 67.

násilné revoluce nutné. To ale nemá být případ poválečného Československa. Proto chce Beneš jako demokrat nejprve vyčerpat při zavádění svých hospodářských, politických a sociálních představ do praxe všechny smírné cesty, všechny prostředky dohody a všechny formy spolupráce. Nechce se při tom sektářsky hádat o otázky stranické etikety, o otázky terminologie a o to, zdali jeho cesta je stále ještě cestou liberalismu, kapitalismu a buržoazie, či cestou socialistického reformismu nebo marx-leninismu a komunismu. Důležité je to, aby se poválečná demokracie podstatně reformovala a měla odvahu k značným kompromisům ve smyslu omezení práv soukromého majetku a ve smyslu socializačním.⁸⁴

Pokojné soužití demokracie se sovětským komunismem nemělo být podle Beneše umožněno jen přebudováním liberálně buržoazní demokracie klasického stříhu v novou humanitní demokracii, ale i nevyhnutelným a automatickým vývojem v Sovětském svazu k postupné politické, náboženské a duchovní svobodě.⁸⁵ Jak Beneš k tomuto z dnešního pohledu jen sotva pochopitelnému závěru dospěl? Využil opět sociologické zákony nevyhnutelného vývoje společnosti, které si v tomto případě zcela bez rozpaků vypůjčil přímo od velkých klasiků marxismu-leninismu. V roce 1942 tak Beneš zdůrazňuje, že „pokládá za správné, aby demokraté objektivně uznali, že je skutečně značný rozdíl mezi diktaturami fašistickými a tak zvanou diktaturou proletariátu, jak je obhajována v systému sovětského socialismu.“⁸⁶ Diktatura proletariátu v pojetí marxisticko-leninském je podle Beneše diktaturou teoreticky dočasnou – má trvat jen v přechodné revoluční periodě mezi provedením revoluce proletariátu proti společnosti buržoazní a zkonsolidováním nově utvořené společnosti beztřídní, založené na zespolečenštění výrobních prostředků. Tou měrou pak, jakou se nová společnost hospodářsky a politicky upevňuje, uvolňuje se diktatura a přechází se do tak zvané fáze socialistické demokracie,

⁸⁴ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 229.

⁸⁵ B. Lockhart ve svých pamětech popisuje své tehdejší návštěvy u Beneše slovy: „Zjistil jsem, že jeho rada v propagačních záležitostech je neocenitelná a že jeho informace o Rusku jsou nadějnější než naše.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 170. Otázkou samozřejmě zůstává, zda „nadějnější informace o Rusku“ měly reálný základ a Beneš jim skutečně věřil nebo byly jen pouhou propagandou servirovanou Benešem britské straně prostřednictvím nic netušícího Lockharta. Zdá se, že šlo nejspíše o kombinaci obojího. Benešova upřímně optimistická přání a očekávání ohledně demokratizace v Sovětském svazu byla účelově využívána samotným Benešem k vylepšení pozice sovětské strany u britské vlády a veřejnosti. Kromě nového Mnichova se Beneš nebál ničeho více než právě roztržky mezi Západem a Východem z důvodu nedostatečného pochopení Západu pro nuance a realitu ruské proletářské revoluce. B. Lockhart k schůzkám s Benešem dále uvádí: „Nadto Čechové, kteří nebyli ani komunisty ani kapitalisty, se vždy snažili chápat jak Východ, tak Západ. Stálo proto za to radit se s prezidentem Benešem jak o propagačních věcech, tak o Rusku. Ale naše výzvědné služby, po technické stránce nejlepší na světě, ale po politické stránce dost často nejvíce tápající, byly skeptické.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, *Přichází zúčtování*, s. 170-171.

⁸⁶ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 229.

kteřá má být podle komunistické teorie daleko demokratičtější a svobodnější nežli každá demokracie buržoazní.

V praxi pak podle Beneše výše uvedené bude znamenat to, že v sovětském státě půjde již nyní vývoj automaticky k postupné politické, náboženské a duchovní svobodě, a to jako důsledek vnitřní politické a hospodářské konsolidace a definitivního zajištění existence beztřídní sovětské společnosti, založené na zespolečnění výrobních prostředků, tudíž sociálně naprosto rovné.⁸⁷ To také podle Beneše znamená, že podle těchto předpokladů půjde vývoj v Sovětském svazu v této oblasti ve směru demokratických duchovních a politických svobod, jak si je přibližně představují a obhajují dnešní demokraté ve svých vlastních státech. Říkává se tomu prý, že v Rusku půjde vývoj „napravo“.⁸⁸ Pro pořádek je nezbytné uvést, že optimistické představy o nevyhnutelné demokratizaci sovětského systému Beneš zastával již ve třicátých letech.⁸⁹ Nešlo o pouhou reakci na vstup Sovětského svazu do války. To, že se Beneš v tomto případě nenechal při aplikaci svých nevyhnutelných zákonů sociálního vývoje poněkud odlišnou realitou příliš rozptylovat, dosvědčuje i jeho další tvrzení z počátku roku 1942, kterým komentuje sovětský posun „napravo“: „Je to tak možné říkat, ale byl by omyl

⁸⁷ K tomu srov. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 362-363. Podle J. Dejmků „Benešova prognóza revolučního pohybu ve většině Evropy byla nepochybně správná a přinejmenším v teoretické rovině byly oprávněné i jím vytčené podmínky možné „koexistence“ demokracií a sovětského modelu vlády, které v mnohém anticipovaly politické snahy řady západních státníků o modus vivendi s Chruščovovým a později i Brežněvovým Svazem“. S tímto závěrem však zásadně nesouhlasíme. Podle našeho názoru byla mylná jak Benešova předpověď revolučního pohybu ve většině Evropy, tak úvahy o koexistenci sovětského modelu vlády s demokracií (důvody nemožnosti této koexistence Beneš sám poměrně zajímavě popsal v kapitole Demokracie dnes a zítra o nemožnosti soužití autoritativních a totalitních systémů s demokracií, chybělo vlastně jen jediné, zařadit do prvního tábora i Sovětský svaz. Tímto problémem se ale zabýváme na jiném místě této práce). Pokusy některých západních státníků o modus vivendi s Chruščovovým a později i Brežněvovým Sovětským svazem byly sice možná částečně podobné Benešově modelu koexistence, ale vzhledem k jejich neúspěchu sotva mohou změnit cokoliv na našem závěru, že předpoklady E. Beneše ohledně možnosti koexistence demokracie a sovětského modelu vlády byly zcela mylné. Pokud jde o revoluční vlnu je nutné uvést, že pokud Beneš mluvil o revoluční vlně či sociální revoluci za války či po skončení války, neměl tím obvykle na mysli jen hospodářské a sociální reformy, ale většinou především takovou revoluci, kterou zažil v době první světové války, tedy například „revoluci“, ke které došlo bezprostředně po skončení první světové války v Německu, Maďarsku nebo už za války v Rusku. Revoluční vlna měla být v době druhé světové války či bezprostředně po ní podle Beneše dokonce ještě silnější než ta, která se přehnala Evropou v souvislosti s první světovou válkou. K ničemu podobnému však v poválečném období, natožpak přímo v době druhé světové války, jak Beneš vytrvale očekával, ve větším měřítku nedošlo. Z Moskvy řízené revoluce na území osvobozeném Rudou armádou z pochopitelných důvodů nepočítáme. Pokud by Beneš pod pojmy „revoluce“ a „revoluční vlna“ neměl na mysli skutečnou revoluci, ale pouze radikálnější sociální, hospodářské a politické reformy, jak naznačují někteří autoři, sotva by vytrvale mluvil o revoluci, která přijde v době války či nejspíše na konci války. K uskutečnění sociálních, hospodářských a politických reforem za války na území obsazeném německou armádou mohlo dojít jen sotva.

⁸⁸ Srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 29.

⁸⁹ Srov. např. Benešovy představy o přeměně Ruska v „demokratický“ stát, které sdělil v lednu 1939 J. Drábkovi v Londýně. Blíže viz Drábkův zápis z návštěvy u E. Beneše dne 31.1.1939, který byl publikován s komentářem S. Kokošky ve sborníku: Z druhé republiky, díl II. s. 365-375.

soudit, že to je změna systému a zásad. Podle koncepce sovětské je to jen přirozený a automatický vývoj v konsolidačním procesu sovětské socialistické demokracie.“⁹⁰ Benešova víra v možnost přátelské spolupráce se Sovětským svazem a Stalinovy dobré úmysly tedy nebyla v žádném případě dána pouze jeho příznivým osobním dojmem ze Stalina, Molotova a jiných sovětských představitelů, jak naznačují někteří autoři, ale byla založena na něčem mnohem hlubším: na nevyhnutelné proměně sovětského režimu směrem k socializující demokracii. Beneš samozřejmě nepodceňoval význam osobních kontaktů, ale představa, že by na nich založil celou svoji koncepci zahraniční akce, je zcela neudržitelná vzhledem k jeho jinak zcela chladnému, logickému a profesionálnímu přístupu k politice a víře v nevyhnutelné sociální zákony vývoje lidstva. Beneš vždy odmítal, že by osobní kontakty mohly podstatně změnit politiku určitého národa a sotva by proto vše vsadil na jedinou kartu jen na základě subjektivního dojmu ze setkání se Stalinem či Molotovem.⁹¹

Z teoretických odpůrců těchto Benešových představ o demokratizaci Sovětského svazu připomeňme z československého exilu alespoň M. Hodžu, který již v lednu 1940 naznačoval, že proti československé demokracii, kterou označil za východisko i cíl své politiky, se prý dnes stavějí dvě nepřátelské ideologie: komunismus a nacismus, vtělené ve dvě velmoci s velkorysími státními aparáty. Proto podle něj československá demokracie bude a priori vylučovat třídní boj, a to jako protiklad k „demokracii“, kterou hlásají z Moskvy.⁹² V roce 1941 Hodža dokonce prohlašoval, že si musí v zájmu Československa svůj politický profil uchovat čistý a nekompromitovaný Benešovou prosovětskou politikou, aby se v okamžiku obratu měly západní velmoci na koho obrátit.⁹³

Beneš sám však především celou válku bojoval proti fašismu, Mnichovu a světové reakci. Komunistické nebezpečí si sice uvědomoval, ale podceňoval ho. Proto také většina receptů, které pro poválečnou republiku navrhoval, měla Československou republiku ochránit primárně před Německem a reakcí, a nikoli před Sovětským svazem a komunismem. Na počátku února 1943 např. Beneš vzkazuje bratru Vojtovi do Spojených států: „Očekávám, že konec války bude mezi listopadem r. 1943 a dubnem r. 1944. Pak nám nastanou největší obtíže – obtíže doma, vnitropoliticky a sociálně: boj s reakcí u nás

⁹⁰ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 230.

⁹¹ Srov. např. E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 30.

⁹² J. KŘEN, *V emigraci*, s. 402-403.

⁹³ J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, s. 136.

stejně jako v celém světě. Vidiš to jistě v Americe, v její politice, ve Francii a sev. Africe.“⁹⁴ Nebezpečí pro svobodu a demokracii hrozící od komunistické strany jako by vůbec neexistovalo. Mnichov bylo dílo politické reakce a německého nacionalismu a proti nim měl směřovat Benešův boj.⁹⁵

Vraťme se však nyní k našemu tématu teoretické možnosti soužití a sblížení demokracie a sovětského socialismu. Beneš své myšlenky shrnuje v roce 1942 takto: „Mezi těmito oběma politicko-sociálními systémy je spolupráce a sblížení možné a dosažitelné. V oboru čisté teorie a jejich filozoficko-sociologické základny je třeba vzájemné tolerance. V oboru sociálně hospodářské výstavby budoucí socializující demokratické společnosti musí demokracie dělat podstatné koncese systému sovětského socialismu. V oboru politického režimu demokratické svobody a v odbourávání dočasné diktatury proletariátu musí systém sovětsko-socialistický udělat naprosto podstatné a rychlé koncese systému poválečné, přebudované demokracie.“⁹⁶

Postupný vývoj směřující k systému západních demokratických států měl v Sovětském svazu nastat jen v politické oblasti. Hospodářsky a sociálně k žádným větším změnám dojít nemělo. V roce 1944 Beneš např. rozhodně tvrdil: „Já vím, že komunismus zůstane i po válce tím, čím byl ve své podstatě a zejména ve své sféře

⁹⁴ Dopis E. Beneše bratru Vojtovi do USA ze dne 1. února 1943 byl publikován in: V. OLIVOVÁ, Edvard Beneš. Dopisy bratru Vojtovi 1939-1944, 53-54.

⁹⁵ M. Hauner v této souvislosti konstatuje: „Z padesátiletého odstupu je třeba si dnes klást otázky, zda je možné definovat exilovou politiku tak úzce, že se prakticky identifikuje s extrémně subjektivními pocity osobní msty za neobyčejně krutý zážitek veřejné hanby – a nenechává absolutně žádný prostor pro alternativní formulace národních zájmů. Mělo se skutečně stát hlavním cílem čs. politiky odčinit Mnichov mnohonásobnou pomstou namířenou proti západu a Polákům, pomstou za appeasement a za zradu? Pomstít se na Němcích, na Slovácích, na Maďarech za rozpad státu, který Beneš právem pokládal za ‚svůj‘, za produkt svého nadlidského úsilí na mírové konferenci po skončení první světové války. Kdo dal Benešovi mandát jednat jménem celého národa? Stačilo, že Beneš se považoval za jediného významného nositele odkazu T.G. Masaryka? Blíže viz M. HAUNER, Edvard Beneš v Chicagu 1939 a počátky druhého odboje, in: Historie a vojenství, roč. 1996, s. 35. Na Haunerovy provokativní otázky není lehké nalézt vyváženou odpověď. Nicméně je nepochybné a tragické zároveň, že Beneš mandát k osobní pomstě za Mnichov od valné většiny českého národa v průběhu války skutečně dostal. Jak si ještě dále v této práci ukážeme, v řadě otázkách to byl dokonce Beneš, a nikoliv český národ, kdo se pokoušel najít smířlivější způsob potrestání viníků mnichovské katastrofy. Nebyl to Edvard Beneš, kdo od počátku války požadoval paušální transfer sudetských Němců či Maďarů, kdo byl proti jakémukoliv odstoupení části pohraničí Německu, kdo navrhoval konfiskace majetku Němců bez náhrady, kdo s nedůvěrou hleděl na plány na vytvoření poválečné konfederace s Polskem či důsledně požadoval zákaz agrární strany a zároveň odmítal vytvoření jiné strany, která by reprezentovala český venkov.

⁹⁶ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 233. Benešovy názory ohledně poválečného sblížení západní demokracie a sovětského komunismu nebyly v našem levicovém exilovém prostředí v žádném případě ojedinělé. Podobné představy zastával např. i československý velvyslanec v Moskvě Fierlinger, který již během svého londýnského intermezza v roce 1940 tvrdil, že po válce bude celý svět změněn v jakýsi druh kulturně zmírněného bolševismu. Podle tehdejších Fierlingerových názorů k tomuto názoru dospěli již i Rusové. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMÉČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 67.

hospodářské a sociální před válkou; a byla by to vážná chyba nebýt si toho pro normální doby poválečné plně vědom.⁹⁷

Dalším významným teoretickým momentem pro poválečný vývoj bylo Benešovo přesvědčení, že se k novému poválečnému stavu, k dokonalejším formám poválečné, politické sociální a hospodářské demokracie má každá země a každý národ vyvíjet a probojovat na základě svých vlastních domácích podmínek, poměrů a předpokladů, se správným ohledem na poměry ve svém okolí a na poměry Evropy a světa jako celku.⁹⁸ Této ideji vlastní autonomní československé cesty k socialismu Beneš přikládal mimořádný význam a pevně věřil, že se mu pro ni podaří získat i komunistickou stranu. Londýnští i moskevští členové KSČ samozřejmě Benešovy představy o autonomní československé cestě k socialismu a o sbližování a vyrovnávání liberálně demokratického modelu uspořádání společnosti se systémem sovětského socialismu dobře znali a dokázali jich využít. V dubnu 1944 si například Klement Gottwald k návrhům na opatření, které bude nutné provést na osvobozeném území, jež byly vypracovány moskevským vedením KSČ, poznamenal: „Na denním pořádku: Ne – socialistická revoluce a diktatura proletariátu. Nýbrž – národně osvobozeněcká demokratická revoluce, blok dělnictva, rolnictva, městských středních vrstev a inteligence. Vlastní forma: demokratická republika. Sociálně: v českém a slovenském národě podlomení moci velkoburžoazie – (zrádci) – nevracet velké majetky, likvidace šlechty – do všech konsekvencí pozemkovou reformu... Přechod: pro klidný organizovaný přechod bez občanské války. Předpoklad: Trvání Národní fronty Čechů, Slováků a Podk. Ukrajinců – spolupráce komunistů s Benešem. Tento politický blok – jádrem přechodné vlády.“⁹⁹ Mezi Gottwaldovými poznámkami z dubna 1944 a Benešovým programem možno nalézt pouze tři základní odlišnosti: 1) Gottwald tehdy ještě stále požadoval autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi, popř. federaci tří autonomních republik; 2) u československých Němců a Maďarů měla být provedena pouze likvidace šlechty, buržoazie a politických exponentů

⁹⁷ E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, s. 16.

⁹⁸ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 236. Ve svém vzkazu do vlasti z 15. května 1942 k tomu Beneš např. uvádí: „Dobrý poměr k Rusku nyní i ve chvíli převratu, jakož i dobrý poměr k Anglii a k Americe, bude nezbytným předpokladem k uskutečnění těchto plánů, neboť Rusové budou stát vedle na naší hranici a od Anglie a Ameriky budeme žádat jídlo a suroviny. Bude třeba, abychom volili ve všem správný kompromis mezi těmito třemi činiteli, řídíce se ovšem především našimi potřebami domácími. I po této válce musíme zůstat svými, československými.“ Benešův vzkaz do vlasti z 15.5.1942 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 71, s. 137. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 248-249.

⁹⁹ Návrh na některá opatření v osvobozených územích Československé republiky, vypracovaný představiteli moskevského vedení KSČ, byl včetně Gottwaldových poznámek publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 15, s. 106-110.

henleinovců. Gottwald tehdy ještě požadoval hned od počátku provádět nutná opatření týkající se Němců a Maďarů po dohodě a ve spolupráci s demokratickými elementy Němců a Maďarů; 3) otázka volby, postavení a kompetence národních výborů. Základní strategie byla tedy u komunistů v podstatě zcela stejná jako u Beneše, jen místo vynuceného posunu doleva šlo v jejich podání o vynucený posun doprava. I komunisté měli zájem otupit ostří demagogie, kterou by proti nim v případě jejich radikality demokratické strany rozpoutaly a získat čas, který v tomto případě pracoval pro ně, nikoliv proti nim, jak se domníval Beneš.¹⁰⁰

O svých představách o poválečném vývoji informoval Beneš samozřejmě nejen odbojové pracovníky v protektorátu a na Slovensku, ale i posluchače československého vysílání BBC. V projevu ze dne 1. května 1941 Beneš uvádí: „Půjde nám v nové republice o uskutečnění opravdové demokracie jak v politickém, tak i v sociálním smyslu. Vzpomeňte si, prosím, jen na to, co jsem Vám řekl ve své řeči nad rakví Masarykovou dne 21. září 1937 na Pražském hradě o nutnosti vývoje Evropy

¹⁰⁰ Jakákoliv nařčení ze snahy o sovětizaci poválečného Československa komunisté důsledně odmítali a nikdy neváhali sehrát dojemnou scénu, aby odstranili jakékoliv pochybnosti o čistotě svých úmyslů. Po příjezdu vládního delegáta Němce do Moskvy se například sešel člen jeho delegace a Benešův politický referent P. Drtina s Gottwaldem a sdělil mu, že „pan prezident je si vědom, že po válce pro nás a pro republiku se alespoň teoreticky otvírají tři možnosti: 1) návrat k republice první, předmnichovské, 2) sovětizace republiky, 3) nová lidová republika demokratická. Pan prezident je pro eventualitu třetí, komunisté ví dobře proč a pan prezident svůj program osobní vyložil již i veřejně v „Demokracii dnes a zítra“. Drtina k tomu ve svém záznamu o rozhovoru dodává: „Když jsem se Gottwaldovi zmínil o eventualitě druhé, prudce reagoval, jak na tuto možnost pan prezident přišel. Nebylo o tom přece řeči a nepřichází to vůbec v úvahu.“ Drtinův záznam o rozhovoru s Gottwaldem dne 30. srpna 1944 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 42, s. 186-187. Pod vlivem sovětského porušování spojenecké smlouvy mívával však i Beneš během války chvíle politické jasnozřivosti. V roce 1944 např. ve svých Úvahách o slovanství vyjádřil poměrně velmi přesně své pochyby o upřímnosti nové sovětské slovanské politiky: „Otázka ovšem stále zůstává: Nevrátí se ruská komunistická strana a pod jejím vlivem Sovětský svaz po válce znovu opět k čisté komunistické doktríně a nezůstane následkem toho její válečné slovanství jen pouhou taktikou? I s tím se musí jako s jednou z možných eventualit počítat, neboť nikdo nesmí zapomenout na dva podstatné a zásadní prvky komunistické doktríny, jimiž bude vedena i praktická politika Sovětského svazu, pokud jeho teroristickým vodítkem pro praktickou politiku bude komunistická teorie:

a) Vycházejíc ze zásad Marx-Leninovy filozoficko-historické koncepce materialistické, klade komunistická strana nad všechny ostatní ideologie problémy sociálně hospodářské, a tudíž v daném momentě bude vždy nadřazovat zájmy sociálně hospodářské jakýmkoliv zájmům sociálně nacionálním a slovanským, které pak může eventuálně sociálně hospodářským obětovat.

b) Vycházejíc z relativistické koncepce o společenské mravnosti a o morálce vůbec (jako důsledku svého filozoficko-historického materialismu), pokládá komunistická teorie i praxe za nejvyšší sociální hodnotu komunistický režim společenský a státní; tento režim je tudíž pro každou morální koncepci nejvyšším kritériem, podle kterého se hodnotí praktický postup každého člověka v životě soukromém i veřejném. Tomuto kritériu hodnocení bude následkem toho podřizovat i každou ideologii nacionální a slovanskou.“ E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, s. 265-267. Lze pouze vyslovit lítost nad tím, že Beneš tyto své úvahy v roce 1944 nezobecnil a neseznámil s nimi v těžkém informačním deficitu se nacházející československý lid. Jeho československá cesta k socialismu by ve světle výše uvedených Benešových závěrů mohla dostat poněkud jiné obrysy. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 45-46.

k demokracii sociální a hospodářské a o blížícím se novém postavení čtvrtého stavu, tj. všech našich malých lidí všech tříd, dělníka, malého rolníka, řemeslníka i inteligenta. Doba ta se nezadržitelně blíží. Náš celý národ to jistě chápe a dnešní jeho společný boj proti společnému nepříteli nám tento vývoj v třetí republice usnadní a pomůže jej provést. Náš národní boj byl přece v posledních staletích bojem především také sociálním a po dnešní válce v Československu, nacismem vykradeném a zgermanizovaném, bude jím více nežli kdykoliv jindy.“¹⁰¹

V dalším rozhlasovém projevu do vlasti z 26. července 1941 Beneš opět prohlašuje, že po válce přijdou na celém evropském kontinentu značné sociální a hospodářské změny: „A budeme už dnes hledat cesty, jak věci ty připravit a dělat je jednak v plné jednotě co možno naprosto převážné většiny celého národa, jednak poctivě, důrazně, rychle a účinně, ale vždy výlučně v zájmu národa a státu jako celku.“¹⁰² Zájmy národa a státu však Beneš již dávno ztotožňoval se zájmy „čtvrtého stavu“. V žádném případě si tak nemohl uvědomit, že by právě zájmy čtvrtého stavu mohly být v úzkém protikladu se zájmy národa a státu.

Tyto Benešovy projevy zároveň dobře ilustrují jeho přístup k plánovaným poválečným sociálním a hospodářským reformám. „Čtvrtý stav“, jenž představuje podle Beneše drtivou většinu Čechů a Slováků, má jedinečnou příležitost, která se již nemusí nikdy opakovat, podstatně omezit politickou a hospodářskou moc „třetího stavu“, a to pod pláštěm národní revoluce. V dalších kapitolách pojednávajících o Benešových koncepcích poválečného řešení slovenské a německé otázky si ukážeme, že vhodnému propojení sociální a národní revoluce přikládal mimořádný význam. Pevně doufal, že bude možné využít situace, kdy se většina výrobních prostředků v důsledku nacistické arizace, etatizace a germanizace ocitne na konci druhé světové války v německých rukou. Pod vhodně zvolenými hesly národní revoluce, kterým si nikdo nemůže dovolit odporovat, neboť by byl smeten vlnou poválečného vzedmutého nacionalismu, měl podle Benešových plánů čtvrtý stav bezprostředně po válce provést radikální reformy, které převedou či postaví výrobní prostředky Němců, Maďarů a kolaborantů do vlastnictví státu či pod národní správu, a zabít tak elegantně dvě mouchy jednou ranou: zbavit se Němců a Maďarů a zároveň i většiny obtížné a sociálnímu pokroku nepřející šlechtické a

¹⁰¹ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 119.

¹⁰² E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 130.

buržoazní třídy. Nevyužít této jedinečné příležitosti by bylo pro socialistu Benešova ražení sotva ospravedlnitelné.

V prosinci 1943 na toto téma Beneš v Moskvě soudružsky pohovořil s Molotovem: „Já spojuji otázku transferu s problémem sociálním. Mezi našimi Němci je 70% lidí bohatých. Ti musí nejdříve pryč, to byli všichni fašisti. Češi jsou demokrati. Máme taky řadu bohatých lidí, máme taky různé sklony politické mezi sebou, ale možno tvrdit právem o národě jako celku, že je demokratický.“¹⁰³ Podle této Benešovy úvahy, bohužel nikoliv ojedinělé, se občané v předválečném Československu v podstatě dělili do dvou kategorií. Do první kategorie patřili lidé bohatí.¹⁰⁴ Byli to vesměs samí fašisti (Němci) nebo „nedemokrati“ (Češi). Do druhé skupiny patřili lidé, kteří bohatí nebyli. Ti byli ve své zdrcující většině demokraty, alespoň u Čechů. Tato úvaha, na první pohled zcela absurdní, však až tak svérázná nebyla. Jak jsme si ukázali v kapitole o Národní frontě, pojem „demokracie“ začal dostávat v Benešových projevech od roku 1941 poněkud nový obsah. V okamžiku, kdy za demokratickou byla označena i komunistická strana, začal se původní význam pojmu demokracie vytrácet a adjektivum „demokratický“ začalo v podstatě znamenat totéž co „socialistický“. A protože většina bohatých lidí z pochopitelných důvodů Benešovy socialistické představy a ideály nesdílela, ocitla se najednou mezi „nedemokraty“ či přímo fašisty či kolaboranty. Naopak „chudí“ lidé, kteří s demokracií před válkou nechtěli mít vůbec nic společného, ale měli slabost pro radikálně socialistické ideje, se najednou přes noc stali demokraty, aniž by často na své radikalitě cokoliv změnili.

Beneš skutečně nebyl příznivcem bohatých lidí a už vůbec ne kapitalistického zřízení, které je generovalo. Jak bohatým, tak kapitalismu hluboce nevěřil a po celou válku se ve skrytu duše obával, aby se nakonec nedohodli s Hitlerem na nějaké formě kompromisu, který by měl pro realizaci jeho koncepcí zcela katastrofální důsledky. V prosinci 1940 např. svému kancléři Smutnému sdělil: „Jsem rád, půjde-li vývoj v této zemi (Anglii) pomalu. Oni to těm bohatým také vezmou, zůstane jim po válce tak

¹⁰³ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 14. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 60, s 134-144.

¹⁰⁴ Beneš sám přitom rozhodně chudý nebyl. Svůj majetek však nezískal podnikáním. Jeho manželka byla nejen v tomto ohledu velmi výhodnou partíí, neboť na rozdíl od E. Beneše byla velmi dobře finančně zajištěna. Beneše však hromadění majetku nezajímalo. Majetek mu měl pouze zajistit klid, který potřeboval k tomu, aby se mohl plně oddat svým politickým zájmům a nemusel se zatěžovat obstaráváním finančních prostředků pro svoji rodinu. Srov. např. Z. ZEMAN, Edvard Beneš - politický životopis, s. 69 a J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 47.

polovička, ale je dobře, když to nejde rychle. Oni by se ti bohatí polekali a hledali dohodu s Německem. To by bylo nebezpečné. Ale myslím, že bez toho se to odbude.“¹⁰⁵ Mentalita chudých sovětských dělníků a rolníků Benešovi zjevně imponovala mnohem více než přízemní starosti bohatých západních měšťáků o svůj majetek. Na začátku července 1941 si Smutný po rozhovoru s Benešem poznamenal: „Je fakt, pokračoval Beneš, že Rusové všechno za sebou systematicky ničí. To Němci nepoznali na západní frontě. Ve Francii, Holandsku, Belgii, tedy ve státech kulturních, sedlák a každý vůbec má strach, zničit svůj majetek. U nás by to bylo bývalo taky takové, sedlák sám svoje by nezapálil. V Rusku je to jiné. Na těch chudých vesnicích sedlák klidně všechno zničí, protože ví, že mu po válce to stát vystaví lepší. Když Rusové po válce dají výdaje jednoho dne války na výstavbu zničených vesnic, tak to všechno postaví. Naženou tam dělníky a půjde to.“¹⁰⁶ Sovětský svaz byl zjevně již v roce 1941 v Benešových očích zemí takřka neomezených možností.¹⁰⁷ O sovětské ekonomice daný závěr samozřejmě platí dvojnásobně. Ač si byl Beneš vědom toho, že občanské a politické svobody sovětských dělníků, kteří budou „nahnáni“ k výstavbě zničených vesnic, budou nepochybně dotčeny, žádné velké problémy mu to nedělalo.

Vraťme se ale ještě jednou zpátky k Benešovu rozhovoru s Molotovem v Moskvě v prosinci 1943 o propojení sociální a národní revoluce: „Chci, aby reparace byly uskutečněny tak, aby majetek Němců od nás vysídlených přešel na československou vládu. Němci dostanou od nás potvrzení, s nímž se pak obrátí o náhradu na německou vládu. Já nechci nic takového jako byly reparace po minulé válce. Je to prosté, prostá forma a je to také radikální. Budeme konfiskovat zemi, závody, doly, hutě, banky Němců. Jednotlivcům to nemohu dát, aby z toho vznikly nemožné boje, tak všechno převezme stát, bude se to nacionalizovat. A když jsem to udělal s německým majetkem, musím pak žádat totéž od Čechů.“ Molotov odvětil: „A vy si myslíte, že to přijmou? Řeknou Vám dobře, tamti to jsou Němci, ale my jsme Češi.“ Beneš reagoval takto: „Chápu, že to je těžké, a já věřím, že se nám to podaří. Ale začneme, transfer německého

¹⁰⁵ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 122, s. 149-150.

¹⁰⁶ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 195, s. 236.

¹⁰⁷ Ve stejné době Beneš již pevně očekával, že Sovětský svaz a Slované budou hrát v budoucí Evropě rozhodující roli. Odůvodňoval to tím, že Rusové prokáží touto válkou svoji životní, pracovní, duševní i organizační schopnost. Sblíží se s Evropou a „po válce si nikdo na bolševismus ani nevzpomene. Zapadne to všechno do nového evropského řádu.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 198, s. 242.

majetku bude počátek této nacionalizace. Chápete tudíž, co pro nás znamená taky transfer: čechizace, počátek velkého sociálního převratu.“¹⁰⁸

Již po první světové válce se Beneš domníval, že vzhledem k sociální struktuře české společnosti se úspěch socialismu a účast socialistů ve vládě staly v československém případě něčím trvalým a samozřejmým. Proto tak těžce následně nesl panské koalice a převahu nesocialistických agrárníků v politickém systému první republiky. Zosobněním Československa jako demokratického státu byl pro Beneše malý český člověk.¹⁰⁹ Předmnichovské Československo mělo být především jeho státem. To on ho vytvořil svým bojem na život a na smrt proti feudální aristokratické politice a úkladnému násilí ústředních mocností.¹¹⁰ V dopise Karlu Čapkovi ze dne 3. listopadu 1938 k tomu Beneš uvádí: „Správně píšete o našem malém člověku, s tím já vždycky šel a jemu sloužil, to je náš vlastní národ, v něm je duch národa, jeho tradice, jeho síla. A ten nám i dnes odolá a národ i jeho ducha zachová.“¹¹¹ Po Mnichově se ale Beneš nemohl ubránit dojmu, že tomuto malému českému člověku jeho stát někdo ukradl, a to dávno před Mnichovem. Podobnou krádež po druhé světové válce Beneš již nehodlal připustit. Vývoj k sociální a hospodářské demokracii měl totiž podle Beneše mít automaticky za následek nivelizaci sociálních tříd a postupný vývoj společnosti s tříděním vertikálním (třídy vyšší a nižší) na společnost s tříděním horizontálním se sobě rovnými společenskými skupinami, víceméně se doplňujícími, které budou mezi sebou podstatně méně soutěžit.¹¹² Již tak nízká sociální stratifikace české společnosti měla být ještě více

¹⁰⁸ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 14. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 60, s. 134-144. Přestože Beneš při rozhovoru s Molotovem nepochybně volil svá slova tak, aby získal sympatie sovětských vůdců a jejich podporu pro transfer německé menšiny, znějí i dnes s odstupu šedesáti let jeho slova poněkud zlověstně. Svou úhlavní myšlenku o propojení revoluce sociální a národní nadnesl Beneš i při moskevských jednáních v prosinci 1943 se zástupci KSČ, kterým sdělil, že očekává, že to s Německem praskne najednou. V českých zemích měla pak přijít revoluce, včetně ozbrojeného boje a partyzánů. Národ si to podle Beneše vyřídí s Němci důkladně, a to s Němci z Říše i s československými Němci. „Bude to revoluce nacionální, kombinována s revolucí sociální.“ Bližší viz záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednáních s Benešem ve dnech 13-20. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, J. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 40-59.

¹⁰⁹ Spojení „malý český člověk“ nemá v dalších úvahách žádný pejorativní význam.

¹¹⁰ Srov. např. Z. ZEMAN, Edvard Beneš - politický životopis, s. 60

¹¹¹ Dopis byl publikován např. v M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, dok. č. 5, s. 132-133. Srov. rovněž D. ŠVIHLOVÁ, J. SOUKUP, Dopis Edvarda Beneše Karlu Čapkovi z podzimu 1938 - Reakce, in: Střední Evropa, roč. 1997, s. 177-189.

¹¹² E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 288. K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 366.

rozmělněna. „Nový“ malý český člověk měl proniknout do všech sociálních tříd a skupin. Pro bohaté fašisty a „nedemokraty“ nemělo být v české společnosti místo.

Beneš byl vždy hluboce přesvědčen o „vrozené“ demokratičnosti československého národa. Ještě na universitě v Chicagu při jednom z kulatých stolů přenášených rozhlasem k tomu uvedl: „Historický vývoj českého národa vytvořil docela zvláštní sociální strukturu v Československé republice. V minulých politických revolucích a bojích tento národ ztratil své tzv. vyšší třídy, zejména národní aristokracii. Během období útlaku v Rakousku-Uhersku si nikdy nevytvořil svoji vlastní třídu byrokratů, církevních hodnostářů a důstojníků. Proto byl v době národního obrození v 19. století český národ obnoven a rekonstruován dvěma třídami – dělníky a sedláky. První čeští intelektuálové se znovu objevili v roce 1848. Do roku 1860 již existovala střední třída. V roce 1882 se univerzita v Praze stala znovu českou a kompletní obnova intelektuálů a střední třídy se stala skutečností. V roce 1900 vyšší průmyslové a obchodní třídy uzavřely celou národní strukturu. Ale protože národ ztratil v předcházejících revolucích veškerou aristokracii, byrokracii a vysoké církevní hodnostáře, byla tato nová národní struktura zcela demokratická. Byla vybudována odspodu a byla prochnuta lidovostí. Když přišla světová válka, celý národ byl spirituálně i morálně připraven na demokratizaci celé Evropy. Československý národ byl doslova obrozen v demokratickém duchu 19. století. Neměl v sobě žádné zbytky feudalismu předcházejících století. Ve srovnání s jinými středoevropskými národy jeho sociální struktura byla v takové rovnováze, že rozdíl mezi extrémní levicí a extrémní pravicí nikdy nebyl tak velký jako v sousedních zemích. Demokratický duch byl tak silný, že poválečné autoritativní a fašistické pokusy nikdy nemohly zničit ani tohoto ducha, ani tuto sociální strukturu.“¹¹³

Z výše uvedeného výkladu je zcela zřejmé, že Beneš zaměřoval demokratičnost s lidovostí a plebejstvím. Vše, co bylo lidové a plebejské, bylo z neznámého důvodu automaticky demokratické. Vše, co bylo spojeno s vyššími třídami, zejména aristokracií, bylo naopak apriori podezřelé a velmi pravděpodobně nedemokratické. Je zřejmé, že demokracie neimplikovala Benešovi primárně politické a občanské svobody, ale spíše sociální rovnost. Sociální a politickou strukturu „československého“ národa pak Beneš považoval za rovnovážnou a lépe uspořádanou než u ostatních středoevropských národů, přestože v ní evidentně chybělo silnější zastoupení středních a vyšších obchodních a

¹¹³ Blíže viz. E. BENEŠ, Questions on Democracy, s. 5-6.

průmyslových kruhů a liberálně-konzervativně laděné části populace.¹¹⁴ Zde si tedy prozatím poznamenejme, že tuto zřejmou sociální a politickou asymetrii, jejíž původ správně identifikoval, označoval Beneš paradoxně již před zahájením druhé světové války nejen za velkou přednost „československého“ národa, ale především za rovnovážný stav. Beneš si tehdy vůbec nepřipouštěl, že sociální struktura a mentalita, které ochránily jeho národ před větším rozšířením fašistických tendencí ve třicátých letech, může být nepřekonatelným nedostatkem při boji s komunistickým nebezpečím v letech čtyřicátých.

V lednu 1943 Beneš v návaznosti na diskusi o prezidentských volbách v roce 1935 uvedl, že nezapomněl nikdy na svůj selský původ, neboť jeho otec byl sedlákem. Vychování ho však prý přiblížilo k dělníkům a k dělnické věci.¹¹⁵ Poté vyslovil přesvědčení, že český národ může být bez buržoazie (národní demokracie), může být i bez konzervativně a křesťansky orientovaných občanů (klerikálů), ale nemůže být ani bez sedláků, ani bez dělníků.¹¹⁶ Tato úvaha je pro Beneše zcela příznačná. Naprosto podceňoval význam a roli buržoazie a vyšší střední třídy nejen pro zdravou hospodářskou budoucnost národa, ale především pro jeho schopnost vzdorovat tehdy již aktuálnímu komunistickému nebezpečí. Malý český člověk byl přitom tou nejméně pravděpodobnou osobou, která by byla schopná se odvážit důstojného, ale zároveň zoufale nerovného a marného boje s komunistickou totalitou. V únoru 1945 pak Beneš bez větších obtíží akceptoval i dělnické pojetí Národní fronty, ve kterém pro zástupce sedláků nezbylo místo. Nikým nezvolení zástupci dělnické třídy měli obsadit všechny nejvýznamnější mocenské pozice v poválečném Československu.

Problém zástupců selského stavu v předmnichovském Československu byl v Benešově pojetí v podstatě stejný jako problém zástupců buržoazie. Až na výjimky nebyli socialističtí, což, jak jsme si již výše ukázali, byl v novém pojetí humanitní demokracie hřích, který se v lepším případě trestal označením „nedemokrat“, v horším

¹¹⁴ Přirozený politický reprezentant těchto sociálních skupin - Národní demokracie - utrpěl již v prvních parlamentních volbách v roce 1920 drtivou porážku, z které se nikdy nevzpamatoval. O volebních výsledcích tří „socialistických“ stran mohly liberálně a konzervativně (neagrárně) laděné společenské vrstvy jen snít.

¹¹⁵ Starší bratři Edvarda Beneše Václav a Vojta byli učitelé a řadili se mezi volnomyšlenkáře a socialisty. Již v mládí oponovali názorům matky Edvarda Beneše, která doufala syna přivést ke katolické víře. Když bylo Edvardovi Benešovi dvanáct let, přestěhoval se z západočeských Kožlan k bratrovi Václavovi do Prahy, kde nastoupil na gymnázium. Právě prostřednictvím svých bratrů se mladý Beneš začal seznamovat s pokrokovými a socialistickými autory. Selský původ měl být velmi brzy zapomenut. Srdce mladého Beneše zahořelo pro dělnickou věc.

¹¹⁶ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 264.

případě fašista či kolaborant. O schopnosti českého národa komunistickému nebezpečí čelit měl Beneš zpočátku války velmi mylné představy: V lednu 1942 například při rozhovoru s A. Edenem a P. B. Nicholsem prohlásil, že se domnívá, že bolševizace jiných zemí není nyní Stalinovým plánem. Stalin je chytrý a realistický, patrně si uvědomuje, že by Rusko nemohlo spolknout ani Polsko ani Československo. Československému lidu příliš záleží na vlastní národní nezávislosti a je hluboce demokratický, podle Beneše by prostě nesnesl komunistický režim a určitě by mu odporoval, kdyby byl násilně zaveden a udržován. Beneš rovněž uvedl, že by se mělo pomýšlet na spolupráci druhé a třetí internacionály, tím spíše, když druhá internacionála je vlastně mrtva. Rusové podle něj budou mít méně zájmu na Kominterně po druhé světové válce, jež je zbavuje komplexu méněcennosti a komplexu nedůvěry vůči ostatním, který bolševici stále měli, obávající se zahraničních intervencí.¹¹⁷ Britský ministr zahraničí A. Eden Benešův optimismus ohledně Stalinových úmyslů naštěstí nesdílel.¹¹⁸

Beneš od počátku války počítal s tím, že novou poválečnou republiku budou již budovat noví lidé, nová generace. Vedle třídních bojů a hospodářského vykořisťování jednoho člověka druhým je podle Beneše druhou hlavní příčinou lidských strádání a utrpení, a to příčinou závažnější, lidský egoismus, vášně a nevědomost. Proto ten, kdo chce zdokonalovat politickou poválečnou společnost, musí se věnovat alespoň do stejné míry jako boji o nové instituce – boji o nové lidi.¹¹⁹

V dubnu 1941 na toto téma např. svému kancléři Smutnému sdělil: „To nebude záležet ode mě, jestli na Wilsonově nádraží budou Hampl a Beran. Já je tam zvat nebudu, a kdyby jenom na mě přišlo, tak by na nádraží nebyli. Já taky nevěřím, že tam budou. To už si lidé doma udělají pořádek. To nebudeme dělat my odtud. Já stále tvrdím, že revoluci budou dělat doma, ne my zde. Zde lidi nemáme. K vládě musí přijít nová generace. Nevím, jak obtoji v těžkých poměrech, které po válce přijdou. Ale návrat ke starému není možný. Oni si myslí, že budou dělat zase staré strany. Oni už zase vidí sekretáře atd. Já jsem to tadyhle Bechyněmu řekl: Sociální demokracie je reakce, nechťel to pochopit, že prý dělají revoluci. Neděláte revoluci, nýbrž organizujete zase starou stranu. Sociální demokracie už svou úlohu udělala, a taky dohrála. To co bude

¹¹⁷ Výňatek ze záznamu H. Ripky o rozhovoru Beneš s A. Edenem a P. B. Nicholsem ze dne 21. ledna 1942 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 132, s. 281-283.

¹¹⁸ Srov. i B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 450-452.

¹¹⁹ E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 242.

socialistické doma, to už bude něco zcela jiného.Staří musí odstoupit. A já jsem v tom důsledný, když říkám staří, tak to vztahuji taky na sebe. Ale já to taky opravdu cítím a jakmile si najdou někoho, kdo mě zastoupí, já ihned odstoupím. Já beru tu nutnost pro staré politiky udělat místo mladším velmi opravdově.¹²⁰

Beneš měl nepochybně pravdu v tom, že poválečný socialismus bude něco zcela jiného než ten předmnichovský. Jinak mu ale jeho předpověď příliš nevyšla. Nový socialismus měl být poválečnému Československu naordinován starými stranami se starými lidmi, a nikoliv doma, ale převážně v zahraničí. Beneš však tyto své úvahy rozvíjel i nadále. V rozhlasovém projevu do vlasti dne 27. října 1944 Beneš oznámil národu, že příznivci starých pořádků budou nahrazeni novými lidmi: „Vyčištění našeho politického, duchovního a mravního života po dnešní válce je podmínkou každého budoucího slušného politického žití v republice. Nový život půjde jen ve znamení nových lidí.“¹²¹ Na nižší úrovni tomu tak skutečně mělo být, nejvyšší místa v mocenské hierarchii si však podrželi ostřílení političtí matadoři.

Beneš se ve svých úvahách o poválečném sociálním uspořádání zabýval často i rolí byrokracie v české společnosti. Vedle politických stran a tisku měla podle Beneše na chybách a poklescích politického a veřejného života předmnichovského Československa významný podíl právě byrokracie,¹²² a to především její korupčníctví a zpolitizování. K odstranění obou těchto neduhů mělo v poválečném Československu přispět vytvoření nových orgánů veřejné správy – národních výborů, o nichž podrobně pojednáváme na jiném místě této práce.

Beneš si uvědomoval, že v případě uskutečnění jím plánovaných a očekávaných reforem se funkce státu a funkce exekutivní moci podstatně rozšíří. V poválečné republice měl přebírat stát a státní exekutiva kompetence ve věcech hospodářských a sociálních, které liberální stát a liberální měšťanská buržoazie státu většinou odmítaly přiznat. Beneš si sice připouštěl, že řady byrokracie se budou nebezpečně rozšiřovat a úřednictvo bude činitelem ještě důležitějším a početnějším než dříve a bude do života celé společnosti i jednotlivců ještě více zasahovat, neviděl v tom však žádný neřešitelný problém.

Jisté nebezpečí však Beneš zcela správně viděl v tom, že rozšíření funkcí státu ve věcech hospodářských a sociálních vyvolá nebezpečí zbyrokratizování hospodářského

¹²⁰ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 153, s. 198-200.

¹²¹ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 243

¹²² E. BENEŠ, Demokracie dnes a zítra, s. 297.

života. Poválečná demokracie si proto musí být podle Beneše vědoma faktu, že zbyrokratizování výroby a distribuce statků je tak velké nebezpečí, že na něm může ztroskotat celý režim. Zavést do výroby a distribuce statků všechn sklon k úřednické rutině, žárlivosti, řevnivosti, neinicativnosti, strachu z odpovědnosti, pomalosti, prestižnosti, detailnímu a malichernému rozdělování kompetence a stálým hádkám o ní, vytváření ve výrobě nekonečné řady hodnotných tříd a tak dále by znamenalo podle Beneše hospodářské znemožnění celého nového režimu. Zásady hospodářské rentability měly proto podle Beneše zůstat i pro veřejné a státní podnikání v platnosti a všechno státní, municipální, veřejné nebo kooperativní podnikání a vlastnictví mělo být řízeno v podstatě zásadami hospodářské rentability, ovšem za plného dohledu státu, jenž podnikání usměrňuje podle rámce svého státního hospodaření.¹²³

V roce 1944 označil Beneš fašismus a nacismus za reakci proti všem pokusům o demokracii sociální a hospodářskou, proti celé ideologii ruské revoluce a v praxi proti všem komunistickým hnutím v jednotlivých evropských státech. Nacismus a fašismus byly tudíž podle Beneše svou podstatou antisovětské a musely vyústit v boji na život a na smrt proti Sovětskému svazu. Byl to jedním slovem boj mezi nesmiřitelnými světy. Proto v tomto grandiózním zápase o nacismus a fašismus žádný ze slovanských národů neměl fašismu a nacismu povolovat, žádný mu neměl propadnout, žádný s ním neměl dělat vůbec kompromisy. Neboť je v podstatě vývoje všech slovanských národů, že dají-li se v čemkoliv na stranu fyzické brutální síly, podlehnou a stanou se její obětí.¹²⁴ Již jsme viděli, jak zjednodušeně a schematicky byl Beneš schopen nahlížet na „přirozené“ vlastnosti sociálních skupin a tříd. Podobným zjednodušováním ale Beneš zjevně nešetřil ani při nalézání „přirozených“ vlastností národních entit. Holubičí a demokratická povaha slovanských národů z výše citované úvahy jen číší.¹²⁵

Jak jsme si již výše naznačili, Beneš vždy odmítal pokládat jednotlivé události za oddělenou a samostatnou část vývoje lidstva, snažil se brát události vždy v celku a hledat jejich hluboký dějinně filozofický smysl, který by mu umožnil odhalit sociologické zákonitosti vývoje lidstva. Na závěr této kapitoly proto nechme zaznít jeho slova, kterými zhodnotil dějinný smysl a význam právě probíhající sociální, hospodářské a

¹²³ E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 301.

¹²⁴ Blíže viz E. BENEŠ, *Úvahy o slovanství*, s. 239-240.

¹²⁵ Podobné úvahy Beneš ostatně rozvíjel i po první světové válce v době Pařížské mírové konference, kdy ve svém memorandu „Čechoslováci, jejich dějiny, civilizace, jejich zápas a práce, jejich význam ve světě“ určeném západním státníkům psal o „jednoduchém, zemědělském a patriarchálním demokratismu Slovanů“, spjatém s jejich antiautoritářstvím. K tomu srov. J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část I., s. 236 a R. KUČERA, *Benešova memoranda na pařížské mírové konferenci*, in: *Střední Evropa*, roč. 1992, s. 7.

politické revoluce v poválečném Československu ve svém poselství k Prozatímnímu národnímu shromáždění dne 28. října 1945: „V historii světa a Evropy, bude tato doba tvořit zvláštní velikou a krajně revolučně vzednutou kapitolu, bude náležet mezi nejbouřlivější chvíle světových dějin a bude označována jako přechod, přelom, tvoření se – za těžkých krizí, válek a lidského utrpení – nové fáze lidské společnosti, nebo aspoň jako pokusy o ni a začátky jejího tvoření. Společně s Masarykem jsem po první válce světové zdůrazňoval, že musíme jít v duchu politiky evropské a světové a že se musíme vždycky snažit své českoslovenství vložit do rámce světových dějin. Že se musíme snažit pochopit, kam svět – a nikoliv jen ten či onen národ – jde a co chce, a dle toho sami postupovat, dle pravdy a práva, dle všelidské morálky a dle správně chápané a správně určené filozofie dějin světových, neboť moderní dějiny jsou stále více dějinami světa a nikoli jen dějinami jednotlivých národů. Že se přitom budeme přidržívat jako stát menší především toho státu a té orientace, která znamená větší jistotu a bezpečnost speciálně našemu státu, rozumí se mi samo sebou. Tak jsem se díval na události evropské od roku 1934, když jsem viděl, že krize evropská musí patrně vyústit ve velikou válku proti fašismu a nacismu, tak jsem se na ni díval speciálně v roce 1938. A odtud moje stanovisko: jít za každou cenu cestou vývoje světového, světového pokroku, pravdy, práva, správné lidské, světové morálky a světové demokracie.¹²⁶ Bylo mi už tehdy jasno, že novou válkou dojdeme k přelomu moderní společnosti, společnosti orientované světově, důsledně demokratické a sociálně a hospodářsky spravedlivější... Po roce 1918 jsme nemohli dělat to, co děláme dnes. Nebyl vývojově tak daleko svět mezinárodní, nebyly vývojově tak daleko ani naše poměry vnitřní. Od té doby však prošlo 20 let našich bojů uvnitř a prošla hrozná světová válka, která celý svět revolucionovala... Musíme si uvědomit, že se u nás začíná budovat celá nová společenská morálka a že těmito opatřeními neměníme jen instituce, nýbrž chceme a musíme tvořit také nového člověka. Stejně si musíme uvědomit s celou vážností věci, že se nám celý proces socializace musí podařit. S takovými věcmi se nemůže hazardovat. Uvažte jen, co by to znamenalo, kdyby náš veliký pokus byl neúspěšný. a) Celý svět na nás dává pozor a bude nás dle toho soudit, nejen naši schopnost, ale i naši státní odolnost pro budoucnost. Dle toho vzhledem k nám bude i nadále postupovat. A zklameme-li, bude k nám nemilosrdný. b) Položili jsme před světem na váhu – a to principiálně – celý problém socializace jako takový.

¹²⁶ Jak si ještě ukážeme, Beneš se sice často trápil pochybnostmi o Stalinových úmyslech vůči východoevropským a středoevropským satelitům, včetně Československa, nicméně to, že cesta spojení se Sovětským svazem v žádném případě nemá nic společného se světovým pokrokem, pravdou, právem, správnou lidskou a světovou morálkou a světovou demokracií, si zatím nepřipouštěl.

Jestliže by se nám celá tato operace nezdařila, je možno, že bychom mohli kompromitovat na dlouhou dobu i princip sám. Ti, kdož jsou mezi vámi socialisty, vědí, co to znamená. c) Kdybychom neměli úspěchu, ohrozili bychom celý náš hospodářský život. Měli bychom v našem hospodářství brzo chaos, úpadek všeobecné úrovně hospodářské a klesání ve všech oborech národního života jako nutný z toho důsledek. Pokles naší výkonnosti hospodářské by znamenal i těžkou a na dlouhou dobu nenahraditelnou ztrátu naší prestiže zahraniční a politického významu našeho státu. Neuvádím tyto poznámky, abych srážel odvahu našich politických činitelů, kteří se dali do této práce s takovou oddaností a nadšením. Podepsal jsem sám tyto dekrety z plného přesvědčení, že náš lid je pro opatření ta zralý a politicky i sociálně pro ně dostatečně připraven, jak jsem také už sám veřejně prohlásil... Naše celé hospodaření přechází v pravém slova smyslu do tzv. hospodaření řízeného, plánovaného.¹²⁷

¹²⁷ Benešovo poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění z 28. října 1945 bylo publikováno, např. in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 45.3, s. 959-973

VI. 2. SLOVENSKÁ OTÁZKA

Kromě vynuceného odstoupení Zakarpatské Ukrajiny přinesl největší trhlinu do Benešovy koncepce právní kontinuity Československé republiky vývoj na Slovensku v druhé polovině roku 1944 a v roce 1945. Události na Slovensku probíhaly do jisté míry autonomně na londýnské exilové vládě a navíc v příkrém rozporu s Benešovými plány a pokyny.

Své stanovisko ohledně soužití Čechů a Slováků v jednotném a nedílném státě formuloval Beneš podrobně v řadě přednášek, které na Slovensku přednesl v letech 1932 a 1933 a jež vyšly v roce 1934 i knižně.¹ Jeho pozdější názory zastávané na počátku války se od těch původních z poloviny třicátých let příliš nelišily.

V mezidobí však došlo k dočasné taktické změně stanoviska, a to v létě roku 1938, kdy se Beneš pokoušel o dohodu nejen s Henleinem, ale i se slovenskou ľudovou stranou. Beneš měl tehdy zájem na jejím vstupu do vlády a udržení československé národní jednoty. Proto chtěl zajistit oboustranně přijatelnou úpravu slovenských věcí ještě před možným vyhrocením konfliktu s Německem. Benešův tehdejší třetí návrh úpravy slovenských záležitostí - připravený v září 1938 - slovenská ľudová strana přijala za základ pro jednání, k němuž však za změněné mezinárodní situace již nedošlo.

V tomto návrhu Beneš vycházel poměrně radikálním způsobem vstříc slovenským požadavkům. Stále sice ještě setrval na stanovisku, že Češi a Slováci jsou členové národní rodiny československé a prosazoval něco na způsob pozdějšího tzv. tolerančního patentu, tedy vzájemnou toleranci jedněch i druhých, ať již se pokládají za Čechy a Slováky nebo Čechoslováky, na druhou stranu však v rozporu s tehdy platnou ústavní listinou počítal s existencí slovenského zemského sněmu, který měl mít působnost zákonodárnou, správní, hospodářskou a poradní. Slovenský zemský sněm měl podle tohoto Benešova návrhu vydávat zákony mimo jiné ve věcech humanitních, zdravotních, sociálních, hospodářských a kulturních. Kromě toho měl slovenský zemský sněm přijímat zákony k provedení zákonů usnesených celostátním Národním shromážděním. Slovákům měl být zaručen počet státních úředníků odpovídající počtu obyvatel Slovenska bez menšin a měly jim být garantovány zvláštní dotace k dorovnání vývoje na Slovensku na úroveň historických zemí.² Jak bylo již výše uvedeno, tento Benešův návrh

¹ E. BENEŠ, Reč k Slovákom: O našej narodnej prítomnosti a budúcnosti, Bratislava 1934.

² Benešův návrh ze září 1938 byl publikován např. in: E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, s. 318-322.

již nebyl projednán a nemohl tedy být uveden do praxe.³ Na konci ledna 1939 Beneš sdělil poslovi od svých přátel v Praze J. Drábkovi, že bude nutné v poválečném Československu nově upravit poměr ke Slovákům. Proto prý pomýšlí založit nové hlavní město Československa někde na Moravě v okolí Velehradu, protože Praha je příliš vysunutá na západ, což nepříznivě ovlivňuje náš poměr ke Slovensku.⁴

Svoji budoucí politiku v slovenské otázce Beneš předestřel bezprostředně po okupaci českých zemí německou armádou např. v dopise H. Ripkovi do Paříže ze dne 21. března 1939, ve kterém uvádí: „Politická linie je a musí být: ideově první Československá republika, jednota československá. Nehádat se, zda česko-slovenská, či československá, nehádat se, zdali Čechoslováci, či Čecho-Slováci, či Češi a Slováci, at' si to každý říká, jak chce. To se vše zařídí později a my nechceme prejudikovat věcem vnitřní organizace. Ale zbytečně tím nikoho nedráždit, jít prostě dál – bude-li úspěch, musí si to zase zařídit Češi a Slováci doma.“⁵ Beneš tedy hned v březnu 1939 formuloval své dva základní principy pro řešení slovenské otázky v době druhé světové války: 1) tzv. toleranční patent, podle něhož se měli stoupenci čechoslovakismu a slovenské národní svébytnosti vzájemně tolerovat a zbytečně nerušit jednotu zahraniční akce a 2) o úpravě vztahu mezi Čechy a Slováky v poválečném Československu mohou rozhodnout jen svobodní Češi a Slováci vzájemnou dohodou po osvobození z německého područí. Žádné dohody, prohlášení, záruky či jakékoliv jiné akty v exilu nesmějí prejudikovat svobodné rozhodnutí českého a slovenského (či spíše československého) lidu doma, neboť jen on je nositelem veškeré státní moci a jen on může rozhodovat o tak podstatných věcech, jakými nepochybně je i vzájemný poměr mezi Čechy a Slováky. V roce 1943 k těmto dvěma základním principům připojil Beneš ještě princip třetí, podle něhož měla být slovenská otázka vyřešena prostřednictvím rozsáhlé decentralizace státní moci, která se však neměla realizovat pouze na Slovensku, ale v celém Československu.

³ Po Benešově rezignaci přijalo v listopadu 1938 neúplné Národní shromáždění ústavní zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi, které šly mnohem dále než Benešův návrh ze září 1938. Pro tyto ústavní zákony sice nehlasovala potřebná třípětinová většina všech členů v každé ze sněmoven původního Národního shromáždění, nicméně podle tehdy obecně zastávaného přesvědčení postačovala i třípětinová většina členů sněmoven kusého Národního shromáždění (tedy Národního shromáždění po omezení počtu jeho členů opatřením Stálého výboru). Slovenská autonomie dohodnutá v tzv. Žilinské dohodě z počátku října 1938 tak přijetím ústavního zákona vstoupila v listopadu 1938 definitivně v platnost.

⁴ Blíže viz J. DRÁBEK, *Z časů dobrých i zlých*, s. 38.

⁵ Benešův dopis Ripkovi ze dne 21. března 1939 byl publikován in: J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 8, s. 62.

Lze souhlasit s Janem Křenem, že slovenská otázka byla od počátku jedním z nejsložitějších a nejdelikátnějších problémů československé zahraniční akce. Ve vlasti se to podle Křena projevovalo ve svérázném rozčlenění odbojového hnutí na dva víceméně nezávislé a navzájem často nedokonale spojené odbojové organizmy - český a slovenský - a v emigraci se tento problém odrážel snad ještě výrazněji. Slovenská otázka totiž již nebyla jen vnitropolitickým problémem, ale Mnichovem a zvláště pak událostmi, které se odehrály po něm, byla přenesena na mezinárodní fórum.⁶

Z důvodu zachování zdání jednotného postupu Čechů a Slováků v záležitostech restituce Československé republiky se Beneš od počátku zahraniční akce snažil zatlačovat do pozadí rozpory mezi krajanskými spolky a organizacemi ve Spojených státech amerických, jejichž jednotnou podporou se zaštiťoval. Velká část Slováků (krajanů) tehdy stála proti Benešovi a podporovala „samostatnou“ Slovenskou republiku. Beneš jim se svým čechoslovakismem v tomto ohledu nemohl mnoho nabídnout.⁷ Beneš se pokoušel zastírat rozdíly nejen mezi českými a slovenskými krajanmi, ale i rozpory mezi českými a slovenskými politickými představiteli fakticky zaniklého Československa. Benešem veřejně deklarovaná jednota zahraniční akce měla hned od počátku velmi daleko k realitě. Ve veřejných projevech ve Spojených státech amerických, pokud byly určeny americkému publiku, pak Beneš dokonce v souladu se svým čechoslovakismem neváhal zdůraznit, že Češi a Slováci od počátku své národní existence vždy setrvali ve skutečné národní a kulturní jednotě. Od 9. století podle něj udržoval český a slovenský národ nezávislou politickou, ekonomickou a národní jednotku.⁸ Podobné propagačně laděné polopravdy snad mohly zapůsobit na americké publikum, nepřiliš obeznámené se situací ve střední Evropě, ale sotva přispívaly ke skutečné jednotě zahraniční akce.

V předchozích kapitolách jsme se již zmínili o konfliktu mezi Benešem a Osuským ohledně koncepčního vedení zahraniční akce a přístupu k právním otázkám spojeným s právní kontinuitou Československé republiky. Nutno již zde dodat, že mezi Benešem a Osuským nepanovaly rozpory jen ohledně způsobu vedení zahraniční akce, ale i v názoru na vnitropolitické uspořádání. Osuský, stejně jako např. bývalý předseda

⁶ J. KŘEN, *V emigraci*, s. 344.

⁷ Lze souhlasit s M. Haunerem, podle něhož vzhledem ke specifickému prostředí USA jako emigrantské země si Beneš absolutně nemohl postavit za cíl získat po dobrém či po zlém většinu slovenských katolických spolků pro myšlenku obnovy Československa. Musel jednat pragmaticky, protože neměl mocenské prostředky a americké úřady zachovávaly naprostou neutralitu. Blíže viz M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, s. 50.

⁸ Srov. např. E. BENEŠ, *Questions on Democracy*, s. 3.

vlády Hodža, samozřejmě vycházel z neplatnosti Mnichova a mezinárodněprávních aktů z něj vyplývajících, autonomie Slovenska zakotvené ústavními zákony v době druhé republiky se však v žádném případě vzdát nehodlal.⁹ V lednu 1939 byla v Paříži ustavena Česko-Slovenská národní rada, která bezprostředně navazovala na již v listopadu 1939 založenou Slovenskou národní radu v čele s bývalým premiérem M. Hodžou. Hlavním politickým tématem Slovenské národní rady bylo naplnění slovenských představ v oblasti státoprávního uspořádání Československa (rozdělení kompetencí mezi ústřední a slovenské autonomní orgány) a v zastoupení v zahraničním odboji. Právě Slovenská národní rada měla být podle představ jejích členů jedinou oprávněnou představitelkou politického života na Slovensku na půdě spojenců. Ze slovenských politiků patřili do Česko-Slovenské národní rady dále např. J. Paulíny-Toth či P. Prídavok. Z českých politiků patřili mezi zakladatele Česko-Slovenské rady F. Schwarz, V. Ležák-Borin či K. Locher. Vytvoření Slovenské národní rady a později Česko-Slovenské národní rady poškodilo postavení a obraz jednotného československého odboje jak v očích velmocí Francie a Velké Británie, tak například v očích Polska, kde našly Hodžovy odstředivé snahy svoji odezvu.¹⁰ Hodžova autonomní politická aktivita byla do značné míry vyvolána právě druhým Benešovým principem, podle něhož nemůže

⁹ Osuský k rozporům s Benešem v rozhovoru s I. Ducháčkem v květnu 1939 konstatoval: „Tady vůbec nejde, aby bylo jasno, o minulost. Zde jde jen o to, aby se nedělaly v budoucnosti chyby, které se dělaly v minulosti. A to jsou především dvě věci: věc poměrů Čechů a Slováků. Dvacet let jsem o tom měl svou koncepci a Beneš a ti ostatní měli koncepci svoji. Dvacet let se to dělalo podle nich - a pak to selhalo. Tak to bude třeba povědět, jak to bude vypadat v budoucnosti. Bez toho by se nedalo jít dál, protože by to nestálo za to. Češi nemohou být bez Slováků a Slováci nemohou být bez Čechů. Buď společně, nebo vůbec nic. Já jsem dvacet let kritizoval a často ostře. Ale ovšem nikdy tak, abych doktrizoval až ke zradě jako Tuka a ti pánové. Druhá věc, o níž se musí mluvit a která selhala po dvacetileté zkušenosti, je náš vnitřní systém. Kdyby naši lidé nebyli tak naučení poslouchat stranického aparátu, nikdy by nebyli přijali zářijové události a 15. březen by nebyl vůbec nikdy nastal. Strany a jejich systém nás zabily.“ Bližší viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVIČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 22, s. 100. K Osuského politickým postojům na počátku války srov. i dopis J. Smutného E. Benešovi o kongresu Čechů a Slováků v Paříži ze dne 8. května 1939 publikovaný v M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, dok. č. 53, s. 223-225. Smutný v dopise poznamenává o svých rozhovorech s Osuským: „Slovákům se prý musí rozumět, musí se k nim dovést mluvit. Osuský praví, že i zde má s nimi těžkosti, ale vysvětluje jim neustále, že jedině Slováci s Čechy a Češi stejně se Slováci mohou existovat jako samostatný stát. Slováci nakonec to chápou, ale chtějí záruky, že v příštím státě bude s nimi nakládáno jinak. Na otázku, jak si Osuský představuje to budoucí Slovensko, mluví hlavně o úplném uplatnění se jazyka a kultury slovenské na Slovensku. Asi tak: Slovensko Slovákům v rámci společného státu československého. Z jednání Osuského a jeho řeči jsem nabyl přesvědčení, že mu skutečně jde o jednotný československý stát, že nevidí a nechce jiného řešení. To je fakt. Na druhé straně pak vidí v sobě jediného oprávněného mluvčího slovenského národa.“ Srov. i S. MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, s. 121 a 131.

¹⁰ K tomu srov. zejména J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Proti Benešovi!*, s. 39-48 či J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, s. 39 an. Srov. rovněž J. NĚMEČEK, *Od Spojenectví k roztržce, vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939-1945*, s. 54.

on sám, ani vrcholný politický orgán zahraničního odboje poskytnout zastáncům slovenské autonomie žádné prohlášení, ani záruku, že bude postavení Slovenska po válce řešeno ve smyslu ústavního zákona č. 299/1938 Sb., o autonomii Slovenskej krajiny.¹¹

V únoru 1940 si Beneš při rozmluvě s britským diplomatem B. Lockhartem o Hodžově Česko-Slovenské národní radě posteskl: „Ale na tom vidíte, co nám dělají Slováci. Žádný Čech by nedělal věci tak jako Slováci. To co dělal Osuský v Paříži dělá Hodža tam i zde.“¹² Přes výše uvedené však lze souhlasit s J. Kuklíkem a J. Němečkem, podle nichž Hodža vždy zůstal věrný ideálu samostatného, nezávislého Československa.¹³ Totéž ostatně platí i o Š. Osuském.

Základním momentem, kolem něhož se soustřeďovalo na počátku války celé Benešovo myšlení, byl existenční zápas Čechů a celé střední Evropy vůbec s německou hrozbou. Slovenskou národní emancipaci považoval Beneš za komplikaci, která tento boj jen oslabuje. Pohlížeje na všechno pod tímto zorným úhlem, tím spíše viděl nebo chtěl vidět v celé národnostní aktivizaci Slováků jen jakousi dějinnou zlomyslnost nebo výsledek cizích a hlavně německých intrik. Nízkost luďáckého separatismu a zcela zřejmý hitlerovský podíl na jeho úspěších Beneše v jeho přesvědčení jen utvrdil.¹⁴

O účelových britských a francouzských požadavcích na jednotu zahraniční akce z podzimu 1939 a z jara 1940, jimiž podmiňovali uznání prozatímní vlády, jsme se již zmínili na počátku této práce. Britská strana samozřejmě rozuměla požadovanou jednotou především rozšíření ČSNV o Hodžu jako zástupce jím iniciované Česko-Slovenské národní rady a dohodu Beneše s W. Jakschem, vůdcem německých sociálních demokratů v exilu. Beneš se snažil britským požadavkům vyhovět především

¹¹ Srov. i V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 244.

¹² Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 54, s. 80 nebo B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 93-94. Pokud jde o stanovisko Beneše k aktivitám Milana Hodži srov. též záznam Smutného z 23. března 1940, podle něhož se Beneš Smutnému svěřil, že „lituje, že v Paříži Ripka, Ingr a druzí nezaujali vůči Hodžovi stejnou taktiku jako Beneš. A to od počátku. Se starými politiky mluvit, dovolit jim, aby radili apod., ale ne je pouštět na vedoucí místa. Tak jako Bechyně. Oni svou taktikou odmítavou přivedli Hodžu do nynější jeho situace zavřeli si dvře s ním jednat. U Šrámka je to pochopitelné.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 70, s. 92-93. V dopise bratru Vojtovi do Spojených států z dubna 1940 k Česko-Slovenské národní radě dodává: „Nemůžeme nežli se pokusit to zlikvidovat a toho nemožného nebo nešťastného Hodžu znovu z toho zachránit a nějak ho do nějaké práce zapojit.“ Dopis E. Beneše bratru Vojtovi do USA ze dne 2. dubna 1940 byl publikován in: V. OLIVOVÁ, Edvard Beneš. Dopisy bratru Vojtovi 1938 - 1944, s. 31-35. Pokud jde o politickou likvidaci členů Česko-Slovenské národní rady prostřednictvím jejich internace po jejich příjezdu do Velké Británie v červenci 1940 a podíl Edvarda Beneše na ní srov. zejména J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Proti Benešovi! s. 169-170.

¹³ Viz J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, s. 195.

¹⁴ Blíže viz J. KŘEN, V emigraci, s. 351.

prostřednictvím dohody s Hodžou a rezervací několika míst v Národní (Státní) radě pro zástupce československých Němců, včetně postu místopředsedy. Benešův projekt ustavení Národní (Státní) rady tedy měl do značné míry za účel právě odstranění veřejně artikulované pochybnosti na britské straně ohledně jednoty československé zahraniční akce.¹⁵

Beneš se jako opravdový Čechoslovák samozřejmě nikdy nesmířil s myšlenkou samostatného slovenského státu. Bratrovi Vojtovi do Spojených států v dubnu 1940 naspal: „Dnes je jasno i Anglii i Francii, že Slováci být sami nemohou. Je to absurdní, byl by to nevyřešený problém. Musili by být tudíž anektováni někým jiným. Pak ovšem to není zase mír a nebyl by. Tudíž je jasno všem – musí být zase Československo. Musí být decentralizace větší nežli byla do roku 1938 – to se rozumí samo sebou. Jsem krátce pro decentralizaci a rozumný local government. Ostatně jsem proto byl už před rokem 1938. Dnešní chaos mezi Slováky je právě kocovina z toho, co provedli. Bojí se, co ze všeho toho vznikne, mají zlé svědomí – všichni až na ty naše věrné (Hurban, Bečko aj.) a dělají opozici a chtějí zodpovědnost za dnešek přenést na Čechy.“¹⁶

Jak logicky vyplývá z výše nastíněného druhého principu pro řešení slovenské otázky, Beneš důsledně odmítal nejen to, že by otázka postavení Slovenska mohla být řešena již v exilu, ale i to, že by slovenská otázka mohla být vyřešena jednostranně Slováky samotnými. Poměr mezi Čechy a Slováky neměli podle Beneše v žádném případě diktovat jenom Slováci, ale měl být výsledkem vzájemných dohod mezi Čechy a Slováky. Po ustavení prozatímní vlády v roce 1940 sdělil např. Beneš Feierabendovi, že nepřipadá v úvahu, aby si jen Slováci kladli podmínky pro společný život s Čechy. Také Češi podle něj musí mít právo schvalovat rozsah koncesí, které bude možné Slovákům povolit při řešení poměru mezi oběma národy, a také Češi musí mít právo říci, zda za podmínek diktovaných Slováky s nimi chtějí žít ve společném státě.¹⁷

Beneš se po Mnichovu v republice dlouho nezdržel, tehdejší vývoj, který skončil poskytnutím rozsáhlé autonomie Slovensku i Podkarpatské Rusi nezažil a ve vztahu ke Slovákům do značné míry stále vycházel z předmnichovských poměrů. Odmítal si připustit, že se Slováci nebudou chtít jednou nabyté politické a národní svébytnosti vzdát

¹⁵ Britskému ministerstvu zahraničí se jednalo především o stoupence slovenské autonomie a odpůrce Benešova vůdčího postavení. M. Hodža nabídku na post místopředsedy Státní rady formálně přijal, ale na jednáních Státní rady se nikdy neúčastnil. J. Paulíny-Toth a Š. Osuský se naopak na činnosti Státní rady podíleli. Srov. i V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 240-241 a 244.

¹⁶ Dopis E. Beneše bratru Vojtovi do USA ze dne 2. dubna 1940 byl publikován in: V. OLIVOVÁ, Edvard Beneš. Dopisy bratru Vojtovi 1938 -1944, s. 31-35.

¹⁷ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 113.

a že pro ně její uznání a právní zakotvení bude svým způsobem důležitější než plánované politické a hospodářské reformy v poválečném Československu. Z tohoto důvodu také nebyl Beneš schopen mnohem později pochopit podporu, kterou slovenská Demokratická strana během moskevských jednání v březnu 1945 poskytovala komunistické straně, která jejich požadavky obhajovala proti ostatním českým stranám. Beneš zůstával na počátku války ve svých úvahách a plánech ve vztahu ke Slovákům stále ještě na počátku roku 1938 a odmítal si připustit, že myšlenkově se většina Slováků již dávno cítí etnicky samostatným národem.

Na počátku roku 1942 Beneš sdělil Feierabendovi v reakci na sérii Hodžových článků, v nichž hájil samobytnost Slováků a autonomii poskytnutou Slovensku za druhé republiky, že články jsou nevhodné, neboť jsou pro Česko-Slovensko a navíc podněcují vůdce německých sociálních demokratů W. Jaksche, aby žádal stejné postavení pro Němce.¹⁸ Články proto podle Beneše nejsou ku prospěchu ani Čechů, ani Slováků, ani Československa: „V odboji hájíme právní kontinuitu první republiky, a proto musíme vycházet z předmnichovského česko-slovenského poměru“. Beneš tehdy Feierabendovi vytkl, že se na věc dívá žilinskýma očima a zapomíná, že tzv. Žilinská dohoda v exilu neexistuje a také neplatí ústava druhé republiky. Podle tehdejšího Benešova stanoviska může sice být vztah Čechů a Slováků po válce jiný než před Mnichovem, ale o tom může rozhodnout až po osvobození většina Čechů a Slováků. Chování Slováků za války přitom podle Beneše mělo mít při určení tohoto poměru významný vliv.¹⁹ Názorům E. Beneše na problematiku kontinuity předmnichovského Československa je věnována samostatná část této práce, ale i na tomto místě je nutné zdůraznit, že Beneš vždy důsledně počítal jen s kontinuitou předmnichovského Československa v zahraničně politickém ohledu. Ve vnitřních věcech měl platit přesně opačný princip revoluce. Z tohoto pohledu není možné výše zmíněné Benešovy argumenty proti slovenské autonomii označit jinak než za účelové a nekonzistentní.

¹⁸ Ještě příkřeji se Beneš vyjádřil o Hodžově knize *Federace ve střední Evropě*, která vyšla na počátku roku 1942 v Londýně. Důvodem nebyla pouze skutečnost, že Beneš nebyl na rozdíl od Hodži stoupencem širších střeoevropských federačních koncepcí. Beneš se cítil dotčen i tím, že se Hodža v knize označil za premiéra Česko-Slovenska a nezařadil Benešovo jméno na rozdíl od Kramáře či Masaryka do osobního rejstříku. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 196. Srov. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, s. 137. Hodža byl samozřejmě pouze bývalým předsedou vlády, a nikoliv Česko-Slovenska, ale Československa.

¹⁹ Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 254.

O kvalitách slovenských politiků si Beneš nikdy žádné velké iluze nedělal. Považoval je stejně jako Poláky za nenapravitelné romantiky, kteří nejsou schopni správně pracovat s fakty. Byl přesvědčen o tom, že zatím v žádném případě nedospěli k tomu, aby mohli reprezentovat a uhájit samostatnou slovenskou státnost. Spojení s Čechy pro ně mělo být tím největším dobrodiním a záchranou, i kdyby o tom oni sami pochybovali. V únoru 1942 např. Beneš při rozmluvě s Opočenským konstatoval, že Slováci nemají realismus, bude proto třeba, aby se jim řeklo, co jsou a kam patří.²⁰ V červenci 1943 Beneš na adresu Slováků v rozhovoru se svým kancléřem Smutným ještě mnohem příkřeji prohlásil: „My jsme nechali Slovákům, aby věci vyřizovali mezi sebou, a ti to nikdy nedokázali. Masaryk vůbec slovenským věcem nevěnoval žádný zájem. Fakt je, že jsme se ve Slovácích zmýlili. Mysleli jsme, že jádro slovenského lidu bude zdravé a že z něho vyjde dobrá generace. Ale Maďaři to s nimi dovedli. Některé kupovali, jiné zastrašili nebo zničili, a tak rozleptali za léta slovenskou duši... My dělali chybu. Slovensko se stalo majetkem dvaceti rodin, každý se hrnul jen za zlaťáky a kariérou a v tom prostředí měl Hlinka dobrou půdu.“²¹

Dne 13. března 1943 se Beneš z Londýna obrátil v rozhlasovém projevu přímo na Slováky na Slovensku, aby jim vysvětlil, „co jsou a kam patří.“ V projevu mluvil o českém a slovenském lidu (nikoliv o Čechoslovácích) a společné republice. Mimo jiné prohlásil: „Nezapomínejte proto, že Československá republika ani po tom, co se stalo v roce 1938 a 1939, nebyla zničena a že žila a žije právně, politicky a mezinárodně dál. Náležíte do republiky – stejně jako v roce 1938 před Mnichovem. A jednou provždy a definitivně vám dnes říkám, že Slovensko nikdy jako stát, od českých zemí oddělený, kromě států Osy ostatním světem uznáno nebylo a vítěznými Spojenci vůbec nikdy uznáno nebude.“²²

V únoru 1943 Beneš vzkazoval odbojovým skupinám na Slovensko: „...Proto by bylo chybou, kdyby si Slováci neuvědomovali, že budou od mnohých mezinárodních

²⁰ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 192.

²¹ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 515, s. 718-719.

²² E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 197. Beneš samozřejmě ve svém projevu taktně zamlčel, že Sovětský svaz na konci roku 1939 Slovensko uznal nejen de facto, ale i de iure. Hned na počátku existence samostatného Slovenska ho uznalo i Polsko. De facto uznaly Slovensko i Velká Británie a Francie. A nechybělo mnoho a mohlo na konci léta 1939 přijít i uznání de iure. Velká Británie tehdy plánovala i uzavření československého vyslanectví v Londýně. Slovenský stát uznaly de iure po okupaci českých zemí kromě výše zmíněného Polska samozřejmě i Německo, Itálie a Japonsko. Vedle nich ale např. i Španělsko, Vatikán či Švýcarsko. Blíže viz pozn. č. 23 v kapitole II.2 této práce.

faktorů činění za slovenský stát a za režim Hlinkovy strany, za Tisu a Tuku, zodpovědnými. Jen ten fakt, že jsme od počátku udrželi zde kontinuitu jednotné československé republiky a že jako Čechoslováci – my všichni společně, Češi a Slováci – držíme nekompromisně předmnichovský režim, zachránilo Slovensko a Slováci, aby nebyli pokládáni na konci války za poražený národ. Proto celý ten Tisův – Tukův režim musí být pokládán za veliký národní zločin a dle toho se bude musit po vítězství postupovat. Prosim aby toto bylo všemi na Slovensku chápáno a aby si uvědomili, do jaké katastrofy je mohl celý ten režim dovést, kdybychom my zde situaci nezachránili.“²³ Beneš se tedy ještě na jaře 1943 domníval, že Slováci budou Čechům na konci války natolik vděční za to, že je Češi zachránili, že v podstatě přijmou úpravu vzájemného poměru v podobě, kterou jim Češi po vzájemné dohodě předloží.

Osuského a Hodžovy aktivity se Benešovi podařilo eliminovat zejména prostřednictvím vytvoření Státní rady do značné míry již v roce 1940.²⁴ Podstatně větší nebezpečí než od těchto bývalých agrárníků začalo po vstupu Sovětského svazu do války hrozit jeho slovenské koncepci od komunistické strany. Beneš samozřejmě registroval heslo slovenských komunistů „za sovětské Slovensko“ z let 1940-1941, tehdy mu ale ještě nepřikládal žádný zásadní význam.²⁵ Situace se měla změnit v okamžiku, kdy se moskevští představitelé KSČ rozhodli podpořit a důkladně rozehrát slovenskou kartu. Gottwald a jeho soudruzi si v Moskvě dobře uvědomovali, že je to právě Slovensko, kde Beneše tlačí bota. Bylo jim totiž zcela zřejmé, že Benešovy názory na slovenskou otázku jsou nejen v rozporu s představami a základními požadavky většiny slovenských politiků, ale i samotného slovenského národa, a rozhodli se toho využít a získat tak slovenské demokratické politiky na svoji stranu. V člancích, proslovech a programech československých komunistů se tak pomalu začala od roku 1942 objevovat podpora myšlenky svébytnosti slovenského národa. Beneš komunistickou ofenzívu samozřejmě zaznamenal a rozhodl se jí čelit pro demokratickou budoucnost poválečného Československa tím nejméně vhodným způsobem.

²³ Benešův vzkaz na Slovensko z 20. února 1943 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 74, s. 146-149.

²⁴ Srov. J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, s. 132.

²⁵ K úvahám slovenských komunistů o připojení k Sovětskému svazu srov. např. K. ZAVACKÁ, Slovenská národní rada v letech 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004, s. 607-609.

V březnu 1943 Beneš požádal sovětského velvyslance Bogomolovova, aby Moskva intervenovala u československých komunistů, neboť ti podle něj příliš podporují myšlenku samostatného slovenského národa. Beneš Bogomolovovi sdělil, že komunisté tuto otázku kladou z důvodů ryze stranických a taktických a de facto tak slouží reakci v Čechách, na Slovensku, u Němců i Maďarů. On sám je prý sice Čechoslovák, ale respektuje Slováky, kteří se pokládají za národ. Chce však zároveň, aby i oni respektovali Čechoslováky a nechce se o to s nikým (ani s komunisty) hádat, a to ani teď, ani později.²⁶ Benešova intervence u Sovětů samozřejmě nebyla úspěšná a jediným jejím výsledkem mohlo být sovětské přesvědčení, že sám Beneš nebere příliš vážně ustanovení o nevměšování se do vnitřních věcí druhého státu, které bylo součástí návrhu spojenecké smlouvy, jež Beneš ve stejné době Sovětům předložil, a není tedy žádný důvod se obávat, že mu v budoucnosti bude jeho zásadní porušení vadit.

Na počátku března 1943 Beneš obdržel ze Slovenska memorandum slovenských odbojových pracovníků orientovaných na Londýn, které ho utvrdilo v přesvědčení, že jeho přístup ke slovenské otázce je zcela správný.²⁷ Na základě této a dalších zpráv odbojových skupin na Slovensku, které se orientovaly na Beneše, si Beneš učinil o situaci na Slovensku názor, který byl zcela v rozporu s realitou. V březnu 1943 například Beneš informoval československého vyslance ve Washingtonu V. Hurbana prostřednictvím J. Masaryka o situaci na Slovensku takto: „Činím ze všech těchto souhlasných zpráv závěr, že žádných větších sporů o decentralizaci mezi námi už nebude a že se dobře a celkem snadno dohodneme. Všichni rozhodující činitelé mezi Čechy budou po skončení války zcela určité pro decentralizaci státu. Zprávy tyto měly dobrý vliv také na Slováky zde v emigraci a na samotné slovenské ministry, kteří se nyní se mnou už o dalším jednotném a konkrétním postupu na základě těchto zpráv dohodují. V celku lze tudíž říci, že vývoj ke sjednocení státu na Slovensku je dále, nežli jsme my sami zde čekali, že také ve vládě v Londýně a v emigraci se věci slovenské

²⁶ Záznam E. Beneše o rozhovoru s A. Bogomolovem dne 19. března 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 220, s. 445-450.

²⁷ Memorandum ze dne 10. února 1943 bylo publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 2, s. 44-45. V memorandu se uvádí: „Stojíme neochvejne na stanovisku, že slovenský ľud svoj kultúrny a hospodársky rozvoj má zaistený iba v nedeliteľnej Československej republike, stvorenej 28. októbra 1918 a uzákonenej dňa 6. novembra 1918 pod číslom 11 Sb. z. a n. Rozhodne a dôrazne zavrhuje činnosť tých slovenských činiteľov, ktorí Slovensko by síce radi videli v rámci Československej republiky, avšak na podklade nanúteného žilinského rozhodnutia zo dňa 6. októbra 1938. Súdime, že autonómia by v krátkom čase slovenský ľud priviedla do tej istej situácie v akej je dnes!“ K memorandu a k Benešově přesvědčení, že jeho přístup k řešení slovenské otázky odpovídá faktické situaci na Slovensku srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 403-404.

zkonsolidovaly a že se nyní mezi námi připravuje plná likvidace jakýchkoli vnitřních sporů o vnitřní poměry československé.“²⁸

Memorandem slovenského odboje ze dne 10. února 1943 se zabývala koncem června 1943 i československá exilová vláda a v návaznosti na něj přijala usnesení, v němž se prohlásila za „plnoprávného reprezentanta suverénního československého národa“.²⁹ Toto prohlášení, které bylo vysíláno v londýnském rozhlase dne 11. července 1943 jako „Poselství československé vlády domů“, narazilo na odpor jak na Slovensku, tak částečně i v Londýně. Důrazný nesouhlas s prohlášením opakovaně vyjádřilo i moskevské vedení KSČ, které i přes Benešovy intervence u Sovětů i nadále podporovalo myšlenku svébytného slovenského národa.³⁰ Beneš sám při jednání s londýnskými představiteli komunistické strany na počátku července 1943 prohlásil, že neuznává český a slovenský národ, pouze československý národ. Opačné stanovisko prý považoval za protiústavní.³¹

V září 1943 obdržel Beneš přes Ženevu prohlášení výkonného výboru slovenské sociální demokracie z července 1943, v němž se slovenští sociální demokraté přihlásili

²⁸ Depeše J. Masaryka do Washingtonu se zprávou E. Beneše ze dne 23. března 1943 byla publikována in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 7, s. 68-70.

²⁹ Usnesení československé vlády z 30.6.1943 bylo publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 13, s. 79-81. Mimo jiné se v něm uvádí, že neplatí a v ničem nezavazuje tzv. Žilinská dohoda ze dne 6. října 1938, ani další zákonodárné a administrativní opatření z ní vyplývající. Podle vládního prohlášení mají pravdu na Slovensku ti, kteří soudí, že politická autonomie by v krátké době přivedla slovenský lid do stejné situace, v jaké je dnes. Žádná otázka, která se týká vnitřního uspořádání státu, není podle exilové vlády otázkou jen slovenskou, nebo jen českou a vláda nemá v žádném případě v úmyslu prejudikovat svobodné rozhodnutí suverénního československého národa doma.

³⁰ Stanovisko moskevského vedení KSČ shrnul V. Kopecký v programovém článku Češi a Slováci dne 15. září 1943 v časopise Československé listy. Článek byl rovněž publikován in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 24, s. 106-110. Kopecký ve svém článku jasně deklaroval požadavek, aby byli Slováci uznáni za národ vedle Čechů nacionálně svébytný a aby byli napříště posuzováni jako bratrský národ podle zásady „rovný s rovným“. Na těchto zásadách bratrství a rovnosti obou národů mělo být vybudováno nové, svobodné Československo. Srov. rovněž další Kopeckého příspěvek k tématu: článek Znovu o Čechách a Slovácích publikovaný v témže časopise dne 1. února 1944. Článek byl publikován též in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 44, s. 149-154. Kopecký v něm odmítá jak Benešův tzv. toleranční patent, tak údajnou klatbu, kterou podle něj vyhlásil z Benešova podnětu oficiální časopis československé zahraniční akce Čechoslovák, na diskuse o česko-slovenském poměru. Podle Kopeckého komunisté nežádali diskusi o česko-slovenském poměru, ale politický akt, deklaraci státního významu. Beneš s Kopeckého články pochopitelně důrazně nesouhlasil a 25. února 1944 žádal Fierlingera v Moskvě, aby působil směrem k tomu, aby se v Československých listech nevedla polemika o dvou problémech, v nichž nedošlo při jeho moskevských jednáních s vedením KSČ ke shodě. Tedy ve věci Mnichova a v otázce existence svébytného slovenského národa. Blíže viz Z. FIERLINGER, Ve službách ČSR, díl II., s. 219.

³¹ Blíže viz záznam o rozhovoru pořizovaný komunistickými pracovníky v Londýně, který byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, pozn. č. 1, s. 36. Zápis o jednání patrně poněkud zkreslil pravděpodobný Benešův argument, že ústavní listina z roku 1920 zná pouze československý národ, a nikoliv dva samostatné národy - český a slovenský. Myšlenka svébytného slovenského národa samozřejmě odporovala preambuli československé ústavy, ale Beneš by tuto myšlenku sotva prohlašoval za protiústavní. To zcela odporovalo jeho prvnímu základnímu principu pro řešení slovenské otázky: tzv. tolerančnímu patentu.

k memorandu slovenských odbojových pracovníků ze dne 10. února 1943 a zároveň konstatovali: „Uznesenie československej vlády v Londýne z dňa 30. júna t.r. prijali občania na Slovensku s veľikým nadšením. Nám dodalo sily, váhavých povzbudilo a ostatní čakajú na chvíľu, aby sa mohli pripojiť k všeobecnému hnutiu na Slovensku za oslobodenie československej republiky... Plne sa stavíme za prácu dr. Beneša a jeho vlády. Beneš je naším programom. Želáme si, aby všetci slovenskí i českí ministri vlády v Londýne podporovali jeho snahu a prácu za oslobodenie Československa. V duchu memoranda z 10. februára t.r.“³² Příznivější zprávy ze Slovenska si Beneš sotva uměl představit, a tak se ještě více utvrdil v tom, že jeho stanovisko v otázce Slovenska je zcela správné a má na Slovensku širokou podporu.³³ Beneš proto i nadále v souladu se svými třemi principy trval na tom, že slovenská otázka bude řešena decentralizací státní moci na základě poválečné dohody mezi Čechy a Slováky a odmítal se vyjadřovat ke všem otázkám, ve kterých by musel poskytnout Slovákům jakékoliv závazky ohledně jejich budoucího postavení, především pak zatím odmítal připustit, že by poměr mezi Čechy a Slováky měl být vyřešen podle zásady rovný s rovným.

Základem poválečné úpravy vztahů mezi Čechy a Slováky samozřejmě neměl být podle Beneše ústavní zákon o autonomii Slovenskej krajiny z listopadu 1938, ale ústavní listina z roku 1920. Beneš již ale výslovně připouští, že předvídaná dohoda mezi Čechy a Slováky se pravděpodobně bude od ústavní listiny z roku 1920 lišit. Na počátku září 1943 Beneš v tomto duchu vzkazuje odbojovým pracovníkům kolem V. Šrobára na Slovensko: „Rozumí se samo sebou, že okamžité a automatické provedení jednoty státu a fungování staré konstituce neznamená, že se nemají provést změny. Naopak musí to být velmi jasně řečeno a všeobecně známo, že nová decentralizující konstituce bude připravena demokraticky a mezi Čechy a Slováky smluvena. ...Na dotaz Váš o tzv. paritě nebo rovnosti nebo proporcionalitě mezi Čechy a Slováky odpovíme Vám později. Ve vzkazu vlády slovo parita není a věci jsou tam jinak formulovány. Jsou to otázky vcelku složité a je třeba mít napřed všestranně vše uváženo.“³⁴

Jen o pár dnů později se Beneš podrobně vyjádřil ve svém dopise V. Šrobárovi k otázce převzetí moci na Slovensku takto: „První republika uznáním vlády zahraniční stále existuje, právně, politicky a diplomaticky. S tím souvisí celé naše mezinárodní

³² Depeše vyslance J. Kopeckého ze Ženevy ze dne 23. září 1943 obsahující prohlášení výkonného výboru slovenské sociální demokracie ze dne 23. července 1943 byla publikována in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 25, s. 111-113.

³³ K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 405.

³⁴ Benešův vzkaz na Slovensko z 3. září 1943 byl publikován např. in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 78, s. 161-163.

postavení vlády a republiky, jenom na základě toho lze žádat staré hranice, tak se také dá nejlépe odmítat a odstranit existence samostatného Slovenska, vídeňská arbitráž, nároky Maďarů, Poláků, Němců atd. ... Vzhledem k uvedeným důvodům o existenci právní a mezinárodně právní Československé republiky není možno po pádu dnešního režimu volit novou vládu na Slovensku a stanovit nějaké slovenské revoluční shromáždění. Po našem soudu nesmí být ani na chvíli nějaká nová slovenská vláda a něco, co by bylo pokládáno třeba jen na chvíli za pokračování dnešního samostatného Slovenska. Užili by toho hned Maďaři a Němci a snad i někteří spojenci proti nám. Stejně nesmí rozhodovat nic o novém převratu a nic po převratu dnešní luďácký sněm slovenský. Rovněž nebude moci být starý československý parlament nebo jeho slovenští členové znovu oživen a nebude moci činit nějaká usnesení jako nový politický orgán národa. Jeho mandáty vypršely a členové jeho jako celek nevyjadřují dnešní změněné poměry... Přebírat na Slovensku i v českých zemích by byl proveden stejně. V jednotlivých místech po celé republice budou zřízeny místní národní výbory, které místní poměry upraví ihned podle potřeb převratu. V hlavním městě bude utvořen revoluční centrální národní výbor, v Praze český, v Bratislavě slovenský. Tyto výbory po okamžitém prohlášení faktu, že existuje stará jednotná republika, vyhlásí, že z pověření vlády přejímají zodpovědnost za vedení politických a správních věcí do doby, dokud se na území republiky nebude moci ujmout vedení zákonná vláda československá mezinárodně uznaná. Vláda za hranicemi bude hned jmenovat v dohodě s Národním výborem zemského slovenského prezidenta a zemského vojenského velitele (stejně jako na Moravě a v Čechách i na Podkarpatské Rusi), kteří pokud nebude vláda doma, budou fungovat ve spolupráci s Národním výborem. Vláda republiky za hranicemi zároveň prohlásí, že v dohodě s domovem bude hned doplněna a přeměněna. Prezident republiky si vyžádá také od národních výborů hned návrhy na sestavení nové centrální vlády československé. Jmenováním nové úplné vlády bude jednota domova se zahraničím úplná. Dokud pravidelné fungování vlády doma nebude možné, budou oba Národní výbory fungovat jako vrchní politické domácí orgány, vykonávající pod svrchovaností mezinárodně uznané vlády a v dohodě se zemským prezidentem a vojenským velitelem nutné správní a vládní úkony... Souhlasíme tedy s ustavením slovenského Národního výboru, který po našem soudu by měl fungovat jen na dobu přechodnou a pod svrchovaností vlády jako nejvyšší politický orgán na Slovensku až do doby, dokud jednotná československá vláda zas nebude na území doma fungovat. Nové národní shromáždění by mělo být ustaveno později, jakmile to bude možno a to zase jednotné československé. Vzhledem k tomu, že se nemůže tvořit hned

široké národní shromáždění, mohl by být slovenský Národní výbor eventuálně početnější a výše uvedené správní úkony, dokud nepřijde československá vláda domů, by mohlo vést jeho několikačlenné předsednictvo jako jeho výkonný orgán.“³⁵

Beneš tedy v žádném případě nepočítal s tím, že by jím předvídaný vrcholný politický orgán slovenského odboje – slovenský Revoluční národní výbor - měl mít vedle správních a vládních funkcí i kompetenci zákonodárnou. Už vůbec mu pak nepřišlo na mysl, že by tento výbor měl být výlučným nositelem vládní, výkonné a zákonodárné moci na Slovensku. Tímto nositelem měla být exilová československá vláda v čele s prezidentem Benešem a slovenský Revoluční národní výbor měl pouze vykonávat pod její svrchovaností politické a správní funkce. Správu pak neměl vykonávat slovenský

³⁵ Benešův dopis Šrobárovi ze dne 15. září 1943, včetně původního návrhu dopisu a stanoviska ministra československé vlády k němu (pravděpodobně J. Slávika), byl publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 21-23, s. 95-105. Beneš Šrobára rovněž žádal, aby se jeho skupina sjednotila se všemi ostatními skupinami jmenovitě s agráři, národními socialisty, sociálními demokraty a komunisty. Beneš obdržel od slovenských odbojových pracovníků odpověď přes Ženevu 18. listopadu 1943, v níž byl informován, že sjednocovací proces je na dobré cestě. Největší problém byl podle zprávy s komunisty, kteří se rozdělují na dvě skupiny. Intelektuálové (Novomestský a Husák) jsou pro sjednocení na bázi continuity, ale druhá skupina v čele se Širokým žádá začlenění Slovenska do SSSR jako samostatné sovětské republiky. Slovenští odbojoví pracovníci proto požadovali, aby po Benešově moskevské schůzce byly dány striktní rozkazy této komunistické skupině, aby svůj politický program usměrnila do rámce ČSR. Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 535, s. 742-743. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 406-407. Pro pořádek připomeňme i stanovisko nejvýznamnějšího představitele slovenských komunistů v exilu V. Clementise, který však byl v roce 1939 pro nesouhlas se sovětsko-německým paktem vyloučen z KSČ. V listopadu 1943 přednesl V. Clementis v Slovanském semináři v Londýně přednášku na téma Slovinci a Slované, která byla publikována v 1944 (V. CLEMENTIS, Slovinci a Slovanstvo, Londýn 1944). Clementis důsledně vycházel z myšlenky svébytného slovenského národa a necítil potřebu o ní polemizovat. Není podle něj náhodou, že se v čele Slovenského státu ocitli lidé, kteří se slovenskou tradicí uvědomělé slovanské vzájemnosti neměli nikdy nic společného. Tiso, Tuka, Mach, Karvaš apod. jsou podle Clementise odchovanci maďarské kultury či přímo Maďaři, kteří nemohou pochopit tužby slovenského národa po slovanské vzájemnosti. „Ale celá slovenská minulost a právě její nejbohatší část je tak úzce srostlá s československým a slovanským světem, že výsledek se musel dostavit ve formě oživení československého a slovanského povědomí.“ O samostatném slovenském státu V. Clementis v té době rozhodně neuvažoval, stál pevně na pozici československé. Svoji přednášku Clementis končí příběhem o slovenském uvědomování slovanské vzájemnosti, který mu prý vyprávěli slovenští letci, jimž se podařilo v roce 1943 emigrovat ze Slovenska na starém sovětském bombardéru, který dal v roce 1938 Sovětský svaz Československu. Podle nich se prý na Slovensku „hodně hraje ochotníky hra „Marína Havranová“ od Ivana Stodoly, drama ze slovenského povstání v letech 1848/1849. A když se v něj herci rozhovoří o tom, že „už idú Rusi“, obecenstvo nadšeně demonstuje.“ Clementis k tomu dodává: „V roce 1849, když šli Rusové na Slovensko, nešli tam jako Rusové, nešli tam na pomoc slovenskému povstání. Šli tam jako spojenci Habsburků, jako nástroj carské politiky. Tentokrát též „idú Rusi“, ale jsou to již svobodní synové ruského národa a blíží se k hranicím Československa jako spojenci Československa, jako bojovníci i za národní svobodu Čechů a Slováků, jdou na pomoc novému slovenskému povstání, které umožní Slovákům, aby s čistým čelem mohli už nejen snít, ale i budovat – Slovanstvo a svět budoucnosti.“ Blíže viz V. CLEMENTIS, Slovinci a Slovanstvo, s. 42-43. Poznání, že ruští vojáci, kteří o rok později údajně „přijdou (či spíše nepřijdou) na pomoc Slovenskému národnímu povstání, nepřijdou jako Rusové a už vůbec ne na pomoc Slovenskému národnímu povstání, ale jako nástroj bolševické politiky,“ bude stát V. Clementise v roce 1952 život.

Revoluční národní výbor sám, ale po dohodě se slovenským zemským prezidentem a vojenským velitelem, kteří měli být jmenováni exilovou vládou, a nikoli Revolučním národním výborem. Jak si ještě ukážeme, byla tato Benešova koncepce v září 1944 na Slovensku zcela popřena a odmítnuta.

V září 1943 Beneš vypracoval i první podrobný návrh na úpravu vzájemného poměru mezi Čechy a Slováky, na jehož základě měla být v poválečném Československu provedena revize ústavy. Podle tohoto návrhu nemělo být již sporu o tom, zda-li existuje jeden československý národ či dva národy. Každému měla být přenechána úplná volnost při volbě jeho názoru. Oba názory se však měly přísně respektovat a plně tolerovat. Benešův tzv. toleranční patent se tedy měl dočkat svého ústavního zakotvení. Podle Benešova návrhu je faktem, že vedle spisovného českého jazyka existuje i spisovná slovenština. Měla být proto přijata zásada, že obě spisovné řeči si jsou rovny a budou v celém společném státě pokládány za státní a úřední jazyky. Podle návrhu měla být provedena decentralizace státu, stupeň decentralizace měl však podléhat další diskusi. Už nyní však mělo být podle Beneše jasno, že Češi nejsou proti zřízení zemských sněmů v Čechách, na Moravě, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, jestliže si to většina Slováků bude přát. Bude-li přijato župní zřízení, měl být svaz všech slovenských žup uskutečněn v rámci slovenského zemského sněmu. Zemské sněmy měly mít podle Benešova návrhu působnost jak zákonodárnou, tak správní, hospodářskou a poradní. Tato působnost by byla upravena a koordinována v rámci celostátní zákonodárné činnosti. V čele zemské správy měl stát zemský prezident, náčelník či guvernér, který by byl zároveň předsedou zemského výboru. Dokud však nebude ve výše uvedeném smyslu ústava revidována, měla podle Beneše platit ústava z roku 1920. K revizi ústavy se však mělo přistoupit co nejdříve, aby nenastaly žádné dohady o tom, že má někdo úmysl revizi oddalovat. Ve státní službě, a to jak pokud jde o místa úřednická, tak zaměstnanecká a dělnická, se podle návrhu mělo dostat Slovákům počet míst ve všech kategoriích bez rozdílu, který jim podle počtu obyvatelstva na Slovensku náleží. Pokud nebude možné tento počet v některé kategorii naplnit, měl jim být tento poměr kompenzován v kategorii jiné. Základní zásady tohoto návrhu měly platit podle Beneše v československém exilu jako vnitřní dohoda, kterou by všichni vzali za svou a jež měla předcházet všem potencionálním sporům v těchto věcech. Nemělo však jít o diktát, který bude přenesen

mechanicky do vlasti. Návrh měl být po válce na osvobozeném území revidován podle hlasů rozhodujících činitelů a většiny lidu doma.³⁶

Do konce roku 1943 nebyly s výjimkou komunistů v oficiálním londýnském exilu české a slovenské zájmy odděleně příliš zdůrazňovány. Benešem vybraní slovenští členové vlády vesměs zastávali čechoslovakistická stanoviska (Slávik, Bečko, Viest) a po odchodu Osuského z vlády se J. Lichner, jediný slovenský ministr exilové vlády, který měl blízko k ideji svébytného slovenského národa, držel ve svých požadavcích spíše stranou. Beneš navíc jednal až do roku 1943 při formulaci odpovědí na slovenské vzkazy z domova jen se slovenskými ministry, a tak k žádným konfliktům s českými členy vlády ani docházet nemohlo. Českým ministrům o těchto vzkazech Beneš nic neřekl a ani dodatečně je o nich neinformoval. Poté co si na tento Benešův postup v listopadu 1943 vláda stěžovala, byl Beneš nucen tento svůj přístup částečně změnit.³⁷

Vláda jako celek důsledně hájila čechoslovakistické postoje a leckterým českým členům vlády připadaly Benešovy oficiální postoje ke Slováckům příliš umírněné a smířlivé. Beneš o sobě často tvrdil, že není pomstychtivý. Ve skutečnosti tomu ale bylo poněkud jinak. Beneš se např. nehodlal smířit s tím, co provedli slovenští představitelé Hlinkovy ľudové strany pod nátlakem Hitlera v březnu 1939. Protože se však obával, že na Slovensku jsou všichni tak trochu „jedna rodina“ a přední představitelé Slovenského státu by díky tomu mohli ujít „spravedlivému“ potrestání, rozhodl se, že ve věci požádá o pomoc svého všemocného spojence - Sovětský svaz. Potrestání slovenských zrádců muselo Beneše trápit natolik, že se s žádostí, jak ještě uvidíme, obrátil přímo na Molotova.

Nejprve však na konci listopadu roku 1943 v Habanyiah Beneš při jednáních o programu moskevské schůzky vyzval zástupce lidového komisaře zahraničních věcí Kornejčuka, aby Sovětský svaz žádal potrestání všech, kteří měli na Slovensku účast při vyhlášení války Sovětskému svazu. Beneš Kornejčukovi sdělil, že samozřejmě i českoslovenští politici budou trvat na jejich potrestání, ale ruským požadavkem se dostane potrestání zcela jiné váhy. A právě to podle Beneše pomůže zbavit se příživníků,

³⁶ Návrh E. Beneše z 12. září 1943 byl publikován in: Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 302, s. 365-367. Srov. i Drtinovy poznámky k tomuto návrhu, ve kterých Drtina odmítá přiznat slovenskému sněmu zákonodárnou pravomoc a navrhuje, aby byla decentralizace provedena pouze v správní oblasti, neboť přiznání zákonodárné pravomoci jinému než celostátnímu zákonodárnému sboru je typickým znakem autonomie. S tímto Drtinovým postřehem nelze než souhlasit. Beneš tedy i nadále z formálního hlediska odmítal přiznat Slováckům autonomii, ale zároveň jim ji fakticky prostřednictvím navržené decentralizace přiznával.

³⁷ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 141.

kteří se za války na Slovensku obohatili.³⁸ Beneš tedy nemířil se svým požadavkem jen na politické představitele Slovenského státu, ale i na představitele hospodářské elity slovenského národa. Na tom ostatně není nic překvapivého, jak si ještě ukážeme, podobný princip navrhoval Beneš i proti sudetským Němcům v době, kdy se ještě neodvážil doufat, že se mu podaří prosadit hromadný odsun všech československých Němců. Stejný princip pak zamýšlel uplatnit i při potrestání českých zrádců a kolaborantů. Beneš nikdy neopomněl spojit myšlenku národní revoluce či retribuice s otázkou sociální a v žádném případě nehodlal propást výhodný dějinný okamžik, který se už nemusel opakovat. Zbavit hospodářskou elitu Slováků, Čechů či Němců jejich majetku a tím i sociálního postavení, nebyl sice při návrzích předmětných opatření cíl primární, ale v žádném případě se na něj nemělo zapomínat. Hladké skloubení obou cílů, při kterém zbavení majetku a hospodářské moci bude organicky navazovat na retribuci či národní revoluci, byl ideál, který nedal Benešovi spát. Přitom všem se jaksi počítalo i s tím, že o čest a majetek mohou přijít i lidé, kteří nemají s nacismem či fašismem mnoho společného. Nicméně zaznamenejme již zde, že to byl právě prezident Beneš, který začal se Sověty rozehrávat hru na potrestání zrádců a kolaborantů, aniž by přesně definoval, kdo zrádce a kolaborant vlastně je. Přitom si asi sotva lze představit věc, která by lépe zapadala pod slovní spojení „vnitřní záležitost státu“ než potrestání vlastních zrádců a kolaborantů.

Při jednáních s Molotovem v Moskvě v prosinci 1943 Beneš svůj požadavek na potrestání slovenských zrádců znovu zopakoval: „Druhá otázka je trochu delikátní. Přál bych si, aby vaše vláda naléhala na naši vládu, aby všichni ti na Slovensku, kdož jsou vinni válkou proti SSSR, byli potrestáni. Chci, abyste přátelským způsobem nás žádali, abychom velmi přísně potrestali ty, kdo zavinili deklaraci války a provinili se spoluprací s Němci na frontě a děláním koncesí... Záleží mi na tom, aby se nemohlo zneužívat vnitropoliticky, že Češi chtějí trestat Slováky. Proto žádám vaši pomoc.“³⁹ Molotov, který ihned pochopil, co je pravým důvodem Benešovy žádosti, se Beneše následně zeptal: „Rozumím. Vy potřebujete poděrkku Sovětského svazu proti Slovákům. Kteří jsou to, které chcete potrestat?“ Beneš odpověděl: „Tuka, Mach, Tiso, též Kašpar, Medrický, Čatloš, ten také musí viset aj. U Slováků je to velmi těžká věc chytat viníky.

³⁸ Záznam o rozhovorech Beneše s Kornejčukem ve dnech 28.11-1.12.1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 54, pozn. č. 1, s. 112-114. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 185.

³⁹ Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 189-190.

Slovensko je všechno jedna rodina, zařídili si to dobře, jeden bratr je v Londýně, druhý na Slovensku. Kdyby to dopadlo špatně se spojenci, bratr na Slovensku by zachraňoval toho, co je venku, v opačném případě bude to zas bratr venku, co bude chránit bratra doma.⁴⁰

Beneš si nejspíše vůbec neuvědomoval, že právě před pár hodinami podepsal spojeneckou smlouvu, ve které se Sovětský svaz zavázal, že se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí poválečného Československa. Byl to tedy sám Beneš, který hned po podpisu smlouvy vyzval sovětské představitele k tomu, aby smlouvu porušili.⁴¹ Svým osobitým způsobem tak Beneš sovětské představitele v Moskvě ujistil, že právě převzaté smluvní závazky nepovažuje za něco posvátného a skutečně závazného, co nebude možné, kdykoliv se to bude jevit jako oportunní, porušit. Sovětský svaz samozřejmě nehodlal smlouvu z prosince 1943 dodržovat,⁴² a to i v případě, že by ji Beneš bral skutečně vážně a na každé její porušení důsledně upozornil a v případě nesjednání nápravy porušení v Londýně veřejně oznámil. Nicméně Benešův čistě účelový přístup k převzatým závazkům Sovětům vyhovoval a jistě si jeho postoj ke smlouvě dobře zapamatovali.

Ještě lépe než Molotov zvládl svůj rozhovor s Benešem o Slovensku Stalin. Při jejich třetím rozhovoru v Moskvě Beneše dojemně upozornil, že je nutné Slováky doma držet pevně v rukou. Při jejich malém počtu nelze připustit žádný separatismus. Byla by to podle Stalina nemožná hloupost. Ze strany Slováků je to prostě jen hloupé jančení. Stalin se následně zeptal Beneše, jaký je rozdíl mezi češtinou a slovenštinou. Beneše podle Fierlingerova záznamu o rozhovoru odpověděl, že „o tom jsou mezi námi spory, ale že je náhledu, že slovenština z vědeckého hlediska je tímž jazykem jako čeština, ale jinak on sám vždy byl i nyní zůstává velmi liberální v otázce jazykové i národnostní, zejména pokud se týče decentralizace správy celé republiky.“ Stalin následně opět zdůraznil, že Slovensko nesmí pomýšlet na to, aby se osamostatnilo. Patří prý k Československu.⁴³ V Benešově návrhu závěrečného protokolu o výměně názorů mezi E. Benešem a J. V. Stalinem a V. Molotovem ze dne 19. prosince 1943 se pak v duchu

⁴⁰ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 16. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 63, s 148-163.

⁴¹ K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 428.

⁴² Stejný přístup Sovětského svazu lze vysledovat i u všech ostatních smluv uzavřených před válkou, během války či po válce se satelity na jeho západní hranici.

⁴³ Záznam Z. Fierlingera o jednání Beneše se Stalinem dne 18. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 69, s 177-182.

Benešových požadavků vznesených při rozhovorech s Kornejčukem a Molotovem uvádělo: „Vláda SSSR chápe a uznává značný rozdíl v podílu na válečné vině, jaká zatěžuje Německo a jednoho ze satelitů – Slovensko, očekává, že slovenský lid po zásluze a přísně potrestá ty činitele, kteří ho zavedli do vražedného boje proti slovanským bratřím.“⁴⁴

Ještě před započítím jednání s představiteli KSČ v Moskvě v prosinci 1943 obdržel Beneš bezprostředně po svém příjezdu do Moskvy dopisy a návrhy, na jejichž základě poté probíhalo ve dnech 13 až 20. prosince 1943 jednání s KSČ. V prvním dopise komunisté zdůraznili, že „je třeba, aby vláda vydala oficiální proklamaci ke Slovákům, v níž Slováci budou uznáni jako lid s vlastním národním životem a vysloven závazek, že budoucí postavení Slováků v osvobozené republice bude řešeno podle vůle slovenského lidu a podle zásady ‚rovného s rovným‘.“⁴⁵

Poté co Gottwald tuto problematiku při jednání dne 16. prosince 1943 znovu otevřel konstatováním, že by věci osvobozenického boje nesmírně prospělo, kdyby exilová vláda uznala, že Slováci jsou nacionálně samobytným národem, Beneš prohlásil, že s tím nemůže souhlasit.⁴⁶ Dívá se prý na slovenskou otázku zásadně jinak než komunisté. Beneš následně komunistům přislíbil, že bude v budoucí republice provádět administrativní decentralizaci, nikoliv však pouze na Slovensku a jen pro Slováky. Poté před komunisty znovu ohnivě prohlásil: „Mne nikdy nedostanete k tomu, abych uznal slovenský národ. Je to mé vědecké přesvědčení, které nezměním. Hajte si jako komunisté stanovisko své, já proti tomu nic nemám, ale zastávám neochvějný názor, že Slováci jsou Češi a že slovenský jazyk jest jen jedním z nářečí českého jazyka, tak jako tomu je s hanáctinou nebo jinými nářečímí české řeči. Nikomu nebráním, aby o sobě říkal, že je Slovák, avšak nedopustím, aby se prohlašovalo, že existuje národ slovenský. Ostatně, tato věc se musí rozhodnout až po převratu. Říkám vám, že kdybyste šli do londýnské vlády, tak byste pro svoje stanovisko v slovenské otázce většinu nezískali.“⁴⁷

⁴⁴ Benešův návrh závěrečného protokolu o výměně názorů mezi E. Benešem a J. V. Stalinem a V. Molotovem ze dne 19. prosince 1943 byl publikováno in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 70, s 184-187. Návrh však nebyl z taktických důvodů ze strany sovětských představitelů přijat.

⁴⁵ Obsah dopisu byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, pozn. č. 1, s. 36-37.

⁴⁶ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 202.

⁴⁷ Blíže viz záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednáních s Benešem ve dnech 13-20. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 40-59. Při vyhotovení záznamu patrně opět došlo ke zkreslení Benešova projevu, neboť jeho jednotlivé části si vzájemně odporují. („Hajte si jako komunisté stanovisko své, já proti tomu nic

V době Benešovy cesty do Moskvy byla na Slovensku v prosinci 1943 vytvořena Slovenská národní rada jako společný orgán občanského a komunistického odboje, která usilovala o obnovení Československa na principu „rovný s rovným“. Již v úvodním programovém dokumentu o ustavení Slovenské národní rady - tzv. Vánoční dohodě se výslovně konstatuje, že úlohou a cílem SNR je převzít v první příhodné chvíli veškerou politickou, zákonodárnou, vojenskou a administrativní výkonnou moc na Slovensku a vykonávat ji podle vůle lidu až do té doby, kdy svobodně zvolení zástupci slovenského lidu budou moci veškerou moc převzít. SNR měla být jedinou reprezentantkou politické vůle slovenského národa.⁴⁸ SNR sice měla ve své činnosti postupovat v dorozumění s československou vládou a celým zahraničním odbojem, jehož práci na mezinárodním a vojenském poli uznává a podporuje, ale v celém dokumentu není jediná zmínka o tom, že by moc SNR byla jakkoliv odvozena od moci československé vlády, prezidenta Beneše či československého lidu. Pravomoc SNR měla pocházet přímo od slovenského lidu a měla být výlučná („jediný reprezentant politické vůle slovenského národa“). Neměla být tedy sdílena československou vládou či prezidentem. Ti svoji moc na Slovensku měli pravděpodobně pouze odvozovat od primární moci SNR. Vánoční dohoda však teoreticky připouštěla i jiný než výše naznačený výklad, a to ve smyslu Benešem navrhované rozsáhlé decentralizace poválečného státu.⁴⁹ O tom, která z možných interpretací se nakonec realizuje, měl rozhodnout až další vývoj. Výše naznačená koncepce nebyla v souladu s ústavní listinou z roku 1920, podle níž území Československé republiky tvoří jednotný a nedílný celek, a zcela odporovala představám Edvarda Beneše o jednotné, byť decentralizované poválečné republice. Tato koncepce měla na počátku Slovenského národního povstání najít vyjádření v nařízení SNR ze dne 1. září 1944, o kterém se ještě podrobně zmíníme v dalším výkladu. Přes výše uvedené se ale SNR ve Vánoční dohodě výslovně přihlásila k společnému československému státu, když uvedla, že si přeje, aby český a slovenský národ jako nejpříbuznější slovanské národy utvářely své další osudy v nové Česko-Slovenské

nemám... ..nedopustím, aby se prohlašovalo, že existuje národ slovenský.“) Podle autora této práce Beneš pravděpodobně v Moskvě pouze hájil svůj tzv. toleranční patent, byť sám za sebe důrazně odmítal připustit existenci samostatného slovenského národa. „Prohlašování“ měl Beneš zřejmě na mysli veřejnou deklaraci exilové vlády. Srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 201-202.

⁴⁸ Tou však v době svého vzniku ještě rozhodně nebyla. V SNR nebyla zastoupena sociální demokracie, antifašisticky orientovaný klérus, ani skupina kolem V. Šrobára spolupracující s Benešem. Srov. J. JABLONICKÝ, *O vzniku Slovenskej národnej rady a vojenského ústredia*, in: *Samizdat o odboji*, sv. II, Bratislava 2006, s. 55-57.

⁴⁹ J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 408.

republice, společném státě Čechů a Slováků. To vše však pouze na základě principu „rovný s rovným“.⁵⁰

Vytvoření SNR a především pak obsah tzv. Vánoční dohody byl pro Beneše první výrazný signál, že jeho představy o politické atmosféře na Slovensku a politické emancipaci slovenského národa zcela neodpovídají skutečné realitě. Podobný požadavek jako ve Vánoční dohodě se objevil i v londýnským komunisty zpracovaném programu Národního bloku pracujícího lidu, měst i venkova z února 1944, ve kterém komunisté požadují, aby v zájmu pevné jednoty Čechů a Slováků vláda prohlásila, že Slováci jsou národem nacionálně svébytným a že budoucí postavení slovenského národa v osvobozené republice bude vyřešeno podle zásady „rovný s rovným“.⁵¹

Beneš se k slovenské otázce znovu podrobně vyjádřil ve svém čtvrtém zahajovacím projevu na zasedání Státní rady na počátku února roku 1944: „Stejně tak nebude po mém soudu sporu o tom, zda-li jsou Češi a Slováci etnicky jeden národ či národy dva. Tohoto sporu mezi námi ani být nemá. Národem nějaká skupina lidí buď je nebo není. Upírat to někomu, kdo se tím být cítí a kdo podle toho žije, nelze. Také se to nějakým veřejným aktem teoreticky nedá prohlašovat nebo rozhodovat. Už v roce 1941 jsem sdělil na Slovensko, že v této otázce hájím stanovisko naprosté tolerance a vzájemného respektu toho či onoho názoru. A přál bych si, aby z vás nikdo nikomu druhému toto neupíral nebo nevynucoval. Nesoudím, že by bylo možno, aby se doma v republice dělala jakákoliv opatření, která by v této otázce kterémukoliv občanu republiky měla cokoliv vnucovat nebo nařizovat. Sám osobně přijímám v této otázce to, co hlásali Dobrovský a Kollár, Palacký a Šafařík, Hurban-Vojanský a Masaryk, Hviezdoslav a Štefánek a řada jiných Čechů a Slováků.“⁵² A prohlašuji jednou provždy, že se s nikým o tuto otázku spory vést nebudou.“⁵³ Již zanedlouho měl však Beneš poznat,

⁵⁰ Vánoční dohoda byla publikována např. in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 32, s. 125-126. K tomu srov. i Rychlík Jan, Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945, s. 233 an.

⁵¹ Návrh programu Národního bloku pracujícího lidu měst i venkova byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 8, s. 82-92.

⁵² Beneš tím měl na mysli myšlenku existence jednotného československého národa.

⁵³ Benešův projev z 3. února 1944 byl publikován v E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 400. Na konci března 1944 se Beneš ve svém vzkazu na Slovensko znovu vrátil ke svému výše citovanému projevu ve Státní radě: „Proto jsem také formuloval otázku dvou či jednoho národa ve své řeči z 3. února tak, aby to v dnešní chvíli mohli přijmout všichni bez rozdílu a aby o tom už nebylo vůbec až do konce války a nějakou dobu po válce veřejných sporů a diskusí. Ničemu se tím neprejudikuje, nikdo ze svého názoru nic neobětuje, nikdo není ve svém přesvědčení znásilňován. Na řešení takovýchto otázek je třeba klidu, rozvahy, zbavit se rozvášnění a atmosféry luďácké zrady, jaká je dnes v Bratislavě kolem vás a atmosféry výčitek a hořkosti, jaká je a jistou dobu zcela pochopitelně bude v prostředí zemí českých... Podotýkám, že své stanovisko k otázce jeden či dva národy, vyjádřené ve své řeči z 3. února, jsem zaujal již z jara 1941 ještě před vstupem Sovětů do války. Nikdo

že se mu toto předsevzetí nepodaří naplnit. A co víc, přestože o tuto otázku spory vést bude, nepodaří se mu jeho názor proti sjednocenému šiku českých komunistů a slovenských stran prosadit. V roce 1935 by Benešův tzv. toleranční patent kombinovaný s rozsáhlou decentralizací pravděpodobně Slováky uspokojil, v roce 1944 ho však již většina z nich považovala za špatný vtíp.

Na jaře 1944 Beneš nehodlal ze svého stanoviska ustoupit ani o milimetr. A vlastně zatím neměl žádný větší důvod. Svě stanovisko jednak považoval za velmi kompromisní a navíc pod dojmem výše citovaných depeší ze Slovenska stále věřil, že tamní situace není pro jeho koncepci zcela nepříznivá. Jisté pochybnosti však již měl, a tak v květnu 1944 při rozhovorech s britským spisovatelem C. Mackenziem na adresu československého národa prohlásil: „Většina Čechů věří, že je jen jeden národ. O tuto víru se podílí asi s třetinou Slováků, zbývající dvě třetiny však tvrdí, že jsme národy dva. Já věřím pouze v jeden národ... Neboť pro mě není ani českého, ani slovenského národa. Zním jedině československý národ. Chcete-li však být Slováky, tož jste Slováky, já však zůstávám Čechoslovákem.“⁵⁴

Sovětské karty se při úpravě vnitřního uspořádání československé republiky Beneš nevzdával ani po návratu z Moskvy. V červenci 1944 se například v návaznosti na zvýšenou komunistickou podporu ideji samotného slovenského národa snažil sovětskému velvyslanci Lebeděvovi vysvětlit, že Slováky je třeba více spojit s Čechy, protože jinak hrozí nebezpečí, že by se zase za nové mezinárodní krize mohli odtrhnout. Sověští politikové by podle Beneše již dnes měli myslet na příští válku, jako na ní myslí i on. Beneš Lebeděvovi dále sdělil, že příští válka bude obrácena proti Sovětům a že Západ užije Německa proti nim. Československo sice podle Beneše půjde v každém případě se Sovětským svazem, ale Němci by se za takové konstelace zase mohli pokusit získat Slováky, a proto musí Beneš i Sovětský svaz již dnes myslet na to, jak by se tomu dalo

v té věci na mne nečinil nikdy žádného nátlaku... Ohledně terminologie: Češi, Slováci, Čechoslováci, národ český, slovenský, československý (stejně jako ohledně terminologie ve věci Podkarpatské Rusi) má být po mém soudu nyní a až do konce války a do právoplatného ustanovení a rozhodnutí o všech těchto věcech v republice zachovávána také naprostá tolerance a plný respekt názoru a přesvědčení druhého.“ Benešův vzkaz do vlasti z 28. března 1944 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 82, s. 176-180. Stejně Beneš soudil i v roce 1944 vydaných Úvahách o Slovanství: „Přitom odmítám se pouštět do malicherného sporu o tom, zda-li například Slováci jsou nebo nejsou národem, národností, kmenem, zda-li slovenština je jazykem či jen nářečím a tak dále... V užívání termínu Čech, Slovák či Čechoslovák má být plná tolerance.“ E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, s. 276.

⁵⁴ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, 419-420.

čelit.⁵⁵ Beneš tedy opět požádal Sovětský svaz, aby porušil převzatý smluvní závazek a intervenoval u moskevských představitelů KSČ za opuštění podpory myšlenky svébytného slovenského národa. Jakoby se Beneš naplnění slovenských národních tužeb v létě roku 1944 obával více než sovětizace poválečného Československa.

V létě roku 1944 Beneš sice i nadále počítal s řešením slovenské otázky prostřednictvím rozsáhlé decentralizace provedené na celém území republiky, nicméně si již uvědomoval, že postavení Slovenska má svá specifika, ke kterým bude nutné přihlédnout. V červenci 1944 Beneš prostřednictvím svého politického referenta P. Drtiny vzkazoval do vlasti, že „zemské správy budou mít v Čechách a na Moravě dočasně kompetenci vcelku menší nežli na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Zejména na Slovensku, kde byl tzv. samostatný stát, bude třeba, aby Slováci sami vše, co znamenalo dřívější tzv. samostatnost, si zlikvidovali a dle potřeb a nutností slovenských postupně to převáděli do všeobecného rámce republiky. Chápu, že by byla chyba všecko najednou od shora unifikovat a nebrat v úvahu zvláštní poměry slovenské, a to ať politické, ať – a to především – hospodářské a finanční.“⁵⁶ V témže vzkazu Beneš znovu slovenský odboj prostřednictvím Drtiny ujistil, že „všecko, co se tu učiní, ať ve směru centralizace či decentralizace, je dočasné a přechodné a definitivní správa a ústavní vztahy Slovenska a českých zemí budou určeny konečnou změnou konstituce, kterou prezident sám osobně by chtěl mít do značné míry decentralizovanou tak, aby bylo

⁵⁵ Blíže viz výňatek H. Ripky o sdělení E. Beneše o jeho rozhovoru s Lebeděvem dne 12. července 1944 publikovaný in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVIČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 98, s. 265-267. H. Ripka k tomu v záznamu uvádí: „Nevím zda prezident si zaznamenal také tuto část svého rozhovoru. Sám jsem se úžasně divil, že prezident takto s Lebeděvem mluvil. Prezident přece ví, jak nyní Stalinovi záleží na spolupráci s Amerikou a s Anglií. Kdyby se to Angličané nebo Američané dozvěděli, měli bychom z toho hroznou patálii. Mimo to takovýto argument rozhodně nemůže na Sověty zapůsobit, aby snad kvůli tomu upustili od svého stanoviska, které dosud ve své koncepci o národnostech zaujímal. Mám dojem, že se prezident dal unést, jak to u něho někdy bývá, průběhem diskuse, za níž se mu vynořují rychle nové a nové důvody.“ S Ripkovým postřehem je možné souhlasit, ale je příznačné, že se Ripka ve své kritickém náhledu vůbec nedotýká podstaty Benešova sdělení Lebeděvovi: V případě konfliktu Západu s Východem, který Beneš dříve nebo později očekává, mělo Československo stát „v každém případě“ na straně Sovětského svazu. Přestože měla Benešova řeč nepochybně taktický charakter, je zarážející, že Beneš tímto způsobem se Sověty komunikoval dokonce ještě dříve, než sovětská armáda významnějším způsobem vstoupila na území předmnichovského Československa. Ripka zjevně sdílel Benešovo stanovisko, a tak se pozastavoval pouze nad formou a vhodností tohoto sdělení. Pro pořádek připomeňme, že žádné podobné taktické sdělení, ve kterém by Beneš anglickým či americkým diplomatům sdělil, že v případě konfliktu Západu s Východem, který dříve nebo později očekává, mělo Československo stát „v každém případě“ na straně Západu, nenalezneme. O přísně vyváženou zahraniční politiku (mezi Západem a Východem) v podání E. Beneše bohužel nešlo.

⁵⁶ Blíže viz Drtinův vzkaz odbojovým skupinám na Slovensku i v českých zemích ze dne 16. července 1944, který byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 83, s. 180-189.

opravdu a upřímně učiněno zadost všem oprávněným požadavkům slovenským a aby opravdu všem dřívějším chybám bylo zabráněno.⁵⁷

Slovenská národní rada připravila odpověď na tento Benešův vzkaz již na konci července 1944. V odpovědi se mimo jiné uvádí, že Slovenská národní rada plně uznává hájení principů jako kontinuita republiky, platnost ústavy a z ní vycházejících orgánů, avšak „jen vůči zahraničí a při mezinárodních stycích.“ V úpravě domácích záležitostí však toto stanovisko nemohlo podle SNR v ničem prejudikovat novou úpravu vnitropolitických poměrů. SNR považovala „za nevyhnutelné už v průběhu ilegální propagandy neustále zdůrazňovat a v první hodině veřejného politického vystoupení veřejně proklamovat stanovisko, podle kterého republika bude společným státem Čechů a Slováků, poskytujícím oběma národům jako rovnocenným partnerům možnost svéprávně si spravovat svoje záležitosti. Jen detaily této zásady se mohou upravit později. Princip samotný by však měl být jasným výhledem pro všechny národy republiky už v době zápasu o její obnovu, musí být základním článkem prvního programového prohlášení každého zodpovědného slovenského politického vedení.“⁵⁸

Požadavek SNR v podstatě odpovídal požadavku vznesenému Gottwaldovými komunisty v prosinci 1943 v Moskvě. Stejně jako v Moskvě na požadavek komunistů, ani SNR nehodlal Beneš v žádném případě ustoupit. I nadále setrval u svého druhého principu řešení slovenské otázky, podle něhož se o zásadách (nikoliv pouze o detailech zásady, jak si to představovala SNR) soužití mezi Čechy a Slováky bude jednat až po válce, přičemž jakékoliv odlišnosti od ústavní listiny z roku 1920 mohou být pouze výsledkem vzájemné dohody obou stran. V žádném případě podle něj nemohou být vyvolány jednostranným rozhodnutím či prohlášením jakéhokoliv „zodpovědného slovenského politického vedení.“

V předvečer Slovenského národního povstání tedy Beneš Slovákům sice neupíral, aby si sami rozhodli, zda samostatným a svébytným národem jsou či nikoliv (samozřejmě s tím, že on sám má na věc jiný názor a nebude se jejich rozhodnutím řídit), ale zároveň jim nehodlal přiznat žádný z důsledků, které jejich kladné rozhodnutí ohledně existence svébytného národa automaticky vyvolávalo. Klíč k těmto důsledkům měl držet po dobu války ve svých rukách i nadále Beneš a po válce mohl být Slovákům předán pouze na základě vzájemné dohody s Čechy. Toto Benešovo polovičaté a

⁵⁷ Tamtéž, s. 184.

⁵⁸ Odpověď SNR z konce července 1944 na vzkazy E. Beneše byla publikována in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 112, s. 258-261. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 467.

nedůstojné řešení slovenské otázky nemohlo Slováky až na výjimky v roce 1944 uspokojit. Čechoslovakismus však nepopuzoval jen Benešovy politické protivníky na Slovensku a v exilu, ale v průběhu roku 1944 začal pomalu odrazovat i jeho politické spojence, kteří se postupně přikláněli od čechoslovakistického pojetí k myšlence slovenské národní svébytnosti. Svým prezíravým postojem ke Slovákům pak dosahoval Beneš ve věci národní jednoty přesně opačných výsledků, než o které usiloval.

Ještě před vypuknutím Slovenského národního povstání byl Beneš velmi roztrpčen z jednání sovětských politiků v souvislosti s tzv. Čatlošovým memorandem.⁵⁹ Sovětští představitelé československé orgány o přiletu slovenské delegace do Moskvy vůbec neinformovali a jednali s delegací v rozporu s převzatými smluvními závazky bez vědomí Beneše a československého velvyslanectví v Moskvě.⁶⁰ Jak jsme si již výše ukázali, Čatloš sám byl přitom uveden na Benešově moskevském seznamu slovenských politiků, kteří měli po válce viset.⁶¹ Čatlošova iniciativa však nakonec nebyla sovětskou stranou akceptována a dne 29. srpna 1944 vypuklo na Slovensku zcela nezávisle na Čatlošově iniciativě vojenské povstání. Vzhledem k tématu této práce je však více než Čatlošova iniciativa samotná zajímavá oficiální reakce Edvarda Beneše. Dne 26. srpna 1944 zaslal Beneš Fierlingerovi do Moskvy instrukci, v níž mj. uvádí: „Podobné jednání

⁵⁹ Text Memoranda byl publikován in: V. PREČAN, Slovenské národné povstane. Dokumenty, dok. č. 113, s. 262-263. V memorandu, které dopravila do Sovětského svazu delegace v čele s pplk. Ferjenčíkem a komunistickým členem SNR Šmidkem, slovenský ministr obrany Čatloš nabízel Sovětskému svazu, že v případě koordinované dohody zajistí, aby slovenské vojsko umožnilo Rudé armádě rychlý a hladký přesun přes slovenské území a samo se následně připojilo k tažení proti Maďarům. V rozhodujícím okamžiku mělo podle Čatlošových návrhů slovenské vojenské vedení učinit státní převrat. Mělo odstranit nežádoucí osoby z vedení státu a zrušit organizace, které byly dosavadním režimem jednostranně vytvořené. Měl být zároveň zrušen válečný stav se Sovětským svazem a vypovězena válka Maďarsku, což by prý učinilo režim populární mezi slovenskými občany. Styk vojenského vedení se Sověty se měl dít prostřednictvím slovenské komunistické strany a pokud možno přímo bez kontaktu s československými orgány.

⁶⁰ E. Táborský si k Benešově reakci na Čatlošovu iniciativu 24. srpna 1944 poznamenal: „Zato ze Slovenska přišly zprávy nepěkné. Čatloš a jeho kumpáni poslali do Moskvy návrhy, že by změnili vládu, šli s Rusy a jednali o míru. Prý k tomu používají také slovenských komunistů. Darebáci! Zaprodali by Slovensko třeba i Sovětům, jen aby se zachránili. Je to vážná věc a prezident je tím velmi znepokojen. Bylo to něm vidět a potvrdil mi to, když jsem se ho na to ptal: ‚Neuvěřitelné, nepochopitelné. Tak to je odměna za to, že jsme se Rusů tak často zastávali. To tedy nejde, to musí přestat.‘ Rusové se opravdu nepěkně chovají, jednají-li s takovými lumpy a nic nám o tom neřekli.“ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 105, pozn. č. 3, s. 277. Srov. rovněž E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 31 a 205-206. Na konci září 1944 Beneš k Čatlošově iniciativě na Feierabendovu námitku, že je to jen další důkaz, že Sovětům nelze věřit, po chvilce mlčení odpověděl, že je v tom jistě nějaký omyl a že Stalin o tom jistě není informován. „Ostatně věc byla napravena a doufám, že se už nic podobného mezi námi a Sovětským svazem nebude opakovat.“ Blíže viz L.K. FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 177.

⁶¹ Srov. záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 16. prosince 1943, který byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 63, s. 148-163.

se Sověty se musí díť přes nás a každý pokus ze strany kteréhokoliv činitele slovenského by musel být odkázán od Sovětů na autority naší vlády v Londýně nebo v Moskvě. Jinak by to mohlo vytvořit ty nejkomplicovanější situace poválečné na Slovensku. Jiný postup by byl pokládán na Západě za doklad, že naše politika se Sověty byla pochybená. Byla by to podpora všech akcí celé zdejší reakce a zejména Poláků proti nám a proti Sovětskému svazu.“⁶²

Tento způsob argumentace, jak si ještě dále ukážeme, se v druhé polovině roku 1944 stane pro Beneše pod tíhou sovětských přestupků zcela typický a Beneš se bez něj neobejde ani v roce 1945. Podstata Benešova argumentu je přitom vždy stejná: nebezpečné a špatné není porušení závazné smlouvy ze strany Sovětského svazu či nedodržení daného slova, ale pouze jeden z důsledků tohoto nedodržení či porušení, konkrétně pak nepříznivá reakce Západu či Poláků, jež by mohla poškodit Sovětský svaz nebo dokonce vzbudit pochybnosti o tom, zda Benešova zahraničněpolitická orientace na Sovětský svaz byla skutečně správná. Přestože tato argumentace byla často diktována ohledy na zachování přízně Sovětského svazu, je nutné konstatovat, že šlo o poněkud nedůstojný způsob komunikace pro prezidenta suverénního státu (Z. Fierlinger jistě neopomněl všechny Benešovy instrukce Sovětům vydat) a zároveň ten poslední způsob, kterým mohl přimět sovětské politiky, aby začali brát československo-sovětskou smlouvu z prosince 1943 skutečně vážně. Ostatně nebyl to právě sám Beneš, který Sověty před pár měsíci ohledně Slovenska opakovaně žádal, aby zasahovali do vnitřních záležitostí Československa?

Slovenské národní povstání přineslo zásadní průlom do Benešovy koncepce řešení slovenské otázky. Bezprostředně po vypuknutí povstání se sice v Banské Bystrici podle Benešových koncepcí utvořil tzv. Revoluční národní výbor, oblast I.⁶³ jako centrální revoluční orgán, v němž hrál významnou roli na Beneše orientovaný V. Šrobár, ale jeho ustavení nebylo výsledkem většinové vůle slovenského odboje, ale pouze důsledkem skutečnosti, že SNR nebyla v okamžiku vypuknutí povstání v Banské Bystrici

⁶² Benešova instrukce Z. Fierlingerovi byla publikována in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 105, s. 275-277. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 206.

⁶³ Oblastí I. se rozumělo povstalecké území na rozdíl od území obsazeného Němci. K snahám V. Šrobára o vznik tzv. krajinského (zemského) národního výboru jako nejvyšší autority slovenského odboje již na jaře 1944 srov. J. JABLONICKÝ, O vzniku Slovenskej národnej rady a vojenského ústredia, in: Samizdat o odboji, sv. II, Bratislava 2006, s. 70.

dostatečně zastoupena. Většina členů SNR, kteří se až na Ursíniho a Styka v okamžiku vypuknutí povstání nacházeli mimo centrum povstání, se však do Banské Bystrice záhy dostavila, a tak Revoluční národní výbor nahradila již 1. září 1944 v čele povstání SNR, která zároveň na žádost občanské skupiny Ursíny-Lettrich přijala mezi členy SNR i Šrobára, ačkoliv do té doby bylo jeho členství vždy odmítáno.

Slovenské národní povstání však způsobilo i zásadní trhlinu v Benešově koncepci právní kontinuity, a to zejména nařízením Slovenské národní rady č. 1/1944 Sb. nař. SNR z 1. září 1944, o vykonávání zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku. Slovenská národní rada v tomto nařízení odmítla návrat k předmnichovskému stavu a v souladu s tzv. Vánoční dohodou vyhlásila, že vykonává celou zákonodárnou, vládní a výkonnou moc na Slovensku (§ 1). Všechny zákony, nařízení a opatření měly na Slovensku zůstat v platnosti, pokud neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu (§ 2).

Nařízení navazovalo na deklaraci SNR z 1. září 1944. V této deklaraci se SNR označila za jediný subjekt, který je „oprávněn hovořit jménem slovenského národa“. Dále prohlásila, že k dnešnímu dni (1. září 1944) přebírá na celém Slovensku zákonodárnou a výkonnou moc a obranu Slovenska. Výše uvedené samo o sobě ještě nemuselo mít tragické následky pro teorii právní kontinuity prezidenta Beneše, a to za předpokladu, že by SNR byla ochotna tuto moc následně předat vládnímu delegátovi či alespoň později vládě a prezidentovi republiky po jejich příjezdu na osvobozené či povstalecké území. SNR ale na počátku září 1944 neponechala o svých cílech a státoprávních představách nikoho nepochybách a přímo v deklaraci uvedla, že „tuto moc bude vykonávat do doby, než si slovenský národ demokratickým způsobem určí legitimní zástupce.“ O předání této moci v její celistvé podobě vládě a prezidentovi republiky SNR v žádném případě v září 1944 neuvažovala.

Na druhou stranu se ale SNR v deklaraci jednoznačně přihlásila k Československé republice: „jsme za bratrské soužití s českým národem v nové Československé republice ... voláme celý národ do zbraně a do boje proti našim odvěkým nepřátelům a jejich zdejšími присluhovačům, aby všichni Slováci mohli si ve svobodné Československé republice zařídit život podle své vůle.“⁶⁴ Nemělo však jít o předmnichovské Československo, ale o novou republiku, jejíž definitivní ústavněprávní, sociální, hospodářské a kulturní uspořádání mělo být teprve určeno vzájemnou dohodou zvolených

⁶⁴ Deklarace SNR z 1. září 1944 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., s. 194.

zástupců slovenského a české lidu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociální spravedlnosti.⁶⁵ SNR tedy na počátku září 1944 vůbec neuvažovala o materiální, ani formálně právní kontinuitě s předmnichovským právním řádem a ústavním pořádkem, a to s výjimkou mezinárodněprávní kontinuity předmnichovského Československa, kterou plně respektovala a v jejímž rámci se měly veškeré navrhované změny uskutečnit. Z vnitrostátního pohledu se měl nový stát teprve tvořit, nikoliv být pouze obnoven. Jeho utváření pak měli mít na starost zvolení zástupci českého a slovenského lidu, nikoliv prezident Beneš a exilová vláda.

Nařízením č. 1/1944 Sb. nař. SNR se stala Slovenská národní rada druhým ohniskem zákonodárné moci na československém území, jež bylo původní a zcela nezávislé nejen na londýnském prozatímním státním zřízení a ústavní listině z roku 1920, ale i na dosavadním Slovenském státu, který pro SNR právně neexistoval. Nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR výslovně stanovilo, že její zákonodárná moc je výlučná, tedy nepřipouštělo, aby pro území Slovenska vydával právní předpisy i jiný zákonodárný orgán. Lze souhlasit s J. Beňou, že čistě z právního pohledu Slovensko podle nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR mělo zákonodárné a ústavní znaky samostatného státního útvaru, neboť původnost, výlučnost a neomezenost zákonodárné pravomoci pro Slovensko jsou atributy svrchovaného orgánu státní moci. Normotvornou činností SNR se na podzim 1944 vytvářel slovenský právní pořádek jako součást konstituování slovenské národní státnosti se státoprávním cílem vytvořit nový státní svazek, společný stát s českým národem v rámci mezinárodněprávně existující Československé republiky.⁶⁶

Faktický právní dualismus byl navíc podtrhnutý tím, že recepční norma, resp. koncepční přístup k otázce, co je třeba a co není třeba považovat za platné právo, je v tomto nařízení řešen zcela opačně než v ústavním dekretu prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čs. Zatímco dle recepční normy nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR všechny zákony, nařízení a opatření měly na Slovensku zůstat v platnosti, pokud

⁶⁵ Tamtéž, s. 194.

⁶⁶ Blíže viz J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 101-102 či J. BEŇA, SNP v ústavoprávnom dejepisectve v rokoch 1963-1993, in: Právny obzor, roč. 2000. Na druhou stranu je ale nutné uvést, že zástupci Demokratické strany v SNR byli proti takto formulovanému nařízení a jen výrazná podpora Husáka ze strany komunistické strany umožnila prosadit tuto formulaci. Srov. např. K. ZAVACKÁ, Slovenská národná rada v rokoch 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, s. 615. Zavacká v této souvislosti konstatuje, že je s podivem, že pro hodnocení nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR tato argumentace zatím nikdy nebyla použita.

neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu (§ 2), naopak dle čl. 1 odst. 2 ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. nejsou předpisy vydané v oblasti československého právního řádu v době, kdy československý lid byl zbaven své svobody (doba nesvobody), součástí československého právního řádu. Slovenská recepční norma koncepčně odpovídala recepční normě obsažené v zákoně o zřízení samostatného československého státu č. 11/1918 Sb., dle jehož čl. 2 platilo, že “veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.” Právní předpisy předmnichovského Československa měly být proto recipovány do nového slovenského právního řádu prostřednictvím právního řádu Slovenského státu, tedy nikoliv ve své „čisté“ a původní předmnichovské podobě, ale ve formě tímto právním řádem pozměněné. Ustanovení čl. 1 ústavního dekretu prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čs., které se pokoušelo právní formou vyjádřit Benešovu teorii právní kontinuity, vycházelo ze zcela odlišného principu. „Čisté“ právní předpisy předmnichovského Československa buď i) vůbec neměly být recipovány, neboť byly integrální součástí právního řádu, jež nikdy nepřestal existovat a který předpisy z doby nesvobody neuznával za svou integrální součást, pouze umožňoval, aby byly na zcela přechodnou dobu používány, a to jen za předpokladu, že se nepříčí svým obsahem znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy (ústavní listiny, jejích součástí a zákonů ji měnících a doplňujících, vydaných do 29. září 1938) a nebo ii) měly být recipovány do nového právního řádu, jehož ohniskem byl ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs., popř. přímo ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čs. V tomto druhém případě však měly být recipovány ve své čisté předmnichovské podobě, nikoliv prostřednictvím právního řádu z doby nesvobody. I v tomto druhém případě mohly být předpisy z doby nesvobody používány z vůle československé zákonodárné moci na zcela přechodnou dobu, a to jen za předpokladu, že se nepříčí svým obsahem znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy. Oběma možným výkladům (z pohledu roku 1944) čl. 1 ústavního dekretu prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čs., tedy otázce, zda článek č. 1 představuje pouze deklaratorní ustanovení, jež v podstatě říká jen to, co je jinak zcela samozřejmé, totiž že československý právní řád je československým právním řádem, či naopak jde o konstitutivní ustanovení zásadního právního významu, totiž recepční normu, která recipuje do nového československého právního řádu předmnichovský právní řád, se budeme podrobně věnovat v kapitole č. VII. této práce. Pro účely této kapitoly je významné především to, že oba dva výklady čl. 1 ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. zásadně odmítají, že by právní předpisy z doby nesvobody měly být integrální

součástí poválečného československého právního řádu tak, jako tomu je v případě § 2 nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR, byť z vůle nového zákonodárce.

Z doslovného výkladu § 2 nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR. by bylo možné dokonce dovozovat, že SNR nepovažovala na rozdíl od výše citovaného ústavního dekretu období druhé republiky a Slovenského státu za dobu nesvobody a právní předpisy z této doby za právně neexistující či neplatné. Měl ale § 2 nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR skutečně tento smysl? Podle autora této práce nikoliv. Předmětné ustanovení je nezbytné vykládat z čistě právního pohledu tak, že předpisy z doby Slovenského státu, které neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu, platily na Slovensku pouze z vůle nové slovenské zákonodárné moci, tedy zcela stejně jako dle čl. 2 ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. bylo možné z vůle nové československé zákonodárné moci na zcela přechodnou dobu i nadále používat předpisy z doby nesvobody, které se nepříčí svým obsahem znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy. Jinými slovy řečeno, SNR považovala právní předpisy z období Slovenského státu za právně neexistující, právními předpisy se staly až okamžikem jejich recepce do nového právního řádu, tedy okamžikem účinnosti nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR. SNR v žádném případě nevycházela z formálně právní kontinuity nového právního řádu s právním řádem samostatného Slovenského státu a neusilovala o právní nástupnictví po samostatném Slovenském státě. Na slovenskou státnost a její právní řád však SNR v září 1944 zcela rezignovat nehodlala. Nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR se mělo stát ohniskem nového právního řádu, od kterého budou odvozovat svoji právní relevanci všechny ostatní právní předpisy platné na území Slovenska, tedy včetně těch vydávaných formou dekretů prezidenta republiky.

SNR v § 2 předmětného nařízení tedy v podstatě vyslovila zásadu, že nehodlá zcela ignorovat šestiletý právní vývoj, ke kterému na Slovensku došlo, a vrátit se z hlediska právního řádu a ústavněprávního vývoje zpět do září roku 1938.⁶⁷ Mnohem pregnančněji než v § 2 nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR byla tato zásada vyjádřena v usnesení SNR ze dne 29. září 1944, v němž SNR konstatovala, že „v zájmu zajištění mezinárodního postavení ČSR jsme přijali zásadu státoprávní kontinuity s tím, že

⁶⁷ Lze souhlasit s L. Vojáčkem, dle kterého vedly SNR k přijetí § 2 předmětného nařízení zřejmě jak zcela pragmatické důvody – chtěla nepřerušeností právního řádu zajistit bezproblémové fungování recipovaných i nových orgánů na povstaleckém území a poskytnout obyvatelstvu pocit elementární právní jistoty a uvědomovala si, že nelze ignorovat vývoj v posledních letech, tak nepochybně i politické důvody - snažila se reprezentovat „novost“ poválečného Československa, zejména uplatnění principu rovný s rovným ve vztahu Čechů a Slováků. Viz L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, 177.

vnitropoliticky jednotlivé části ČSR nemohou nenavazovat na právní stav, vytvořený šestiletým politickým vývojem. Jen postupně bude možné nahradit rozličná opatření, která jsou v rozporu z výše uvedenými zásadami. Tato zásada je vyjádřena v § 2 nařízení SNR ze dne 1. září 1944 č. 1 Sb. nařízení. Skutečným vývojem v důsledku potřeb domácího i zahraničního odboje byly překonány mnohé podstatné principy ústavy z roku 1920 a revoluční orgány v zahraničí v nejednom ohledu se od nich odklonily, jsme proto toho názoru, že ústava jako celek toho času nemůže být podkladem vnitropolitické úpravy poměrů ČSR.⁶⁸ Lze shrnout, že návrat do září roku 1938 byl pro SNR a vlastně i pro většinu slovenských politických představitelů (zejména těch mladších) zcela nepředstavitelný. Události na Slovensku v letech 1938 až 1944 způsobily, že se vztah k nedávné minulosti rozvinul na Slovensku do zcela odlišné podoby než v Čechách. Ostatně nebylo to za dobu existence společného státu poprvé a rozhodně ani naposledy. Co bylo zcela samozřejmé pro Čechy (návrat zpět do roku 1938), bylo zcela nepochopitelné a nepřijatelné pro většinu Slováků, a naopak. Rozpory, které z tohoto přístupu pramenily, sotva mohly být vyřešeny už na podzim 1944.

Ač se nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR žádným výslovným způsobem neodvolávalo na Československou republiku,⁶⁹ je zřejmé z kontextu výše uvedeného usnesení SNR ze dne 29. září 1944, deklarace SNR ze dne 1. září 1944, obsahu nařízení SNR, které byly v září a říjnu 1944 v Banské Bystrici vydávány, i z ostatních kroků SNR ze září a října 1944, kterými se ještě níže budeme zabývat, že SNR na podzim 1944 uznávala mezinárodněprávní kontinuitu Československé republiky, postavení Edvarda Beneše jako prezidenta republiky a působnost prozatímního státního zřízení v mezinárodněprávních a vojenských otázkách. Ústavní listinu z roku 1920, s ustanovením o jednotném československém národě, však nepovažovala za ústavní rámec, na němž by bylo možné stavět další osud slovenského národa, neboť došlo k vytvoření slovenské státnosti (demokratické a antifašistické). V § 2 nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR pak ustanovila SNR pro takto se nově formující státnost nový právní řád.⁷⁰ Tento právní

⁶⁸ Usnesení SNR o vzájemném poměru domácího a zahraničního odboje ze dne 29. září 1944 bylo publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 372, s. 600-601.

⁶⁹ J. Beňa z této skutečnosti vyvozuje, že „SNR nevykonávala moc ve jménu ČSR“. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 109. S tímto závěrem však nesouhlasíme. K tomu srov. např. i L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, 182.

⁷⁰ K otázkám spojeným s tímto novým právním řádem srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 101-102. Dle Beni SNR ve své recepční normě prosadila, že platnost normativního materiálu vytvořeného v době válečného slovenského státu nebyla odvozená od existence a legality jeho orgánů. Recepčním ustanovením jako ohniskovou normou dala SNR právním předpisům, z pro ni právně neexistujícího válečného slovenského státu, platnost, působnost a účinnost prostřednictvím

řád byl na počátku zcela nezávislý na československém právním řádu formovaném ústavním dekretem prezidenta Beneše č. 11/1944 Úř. věst. čs.. Dekrety prezidenta republiky nebyly považovány za součást tohoto nového právního řádu,⁷¹ snad s výjimkou těch, které upravovaly zahraničněpolitické či mezinárodní právní otázky. Ostatně SNR neměla na počátku povstání k dispozici všechny dekrety prezidenta republiky vydané v Londýně, a proto z nich ani teoreticky vycházet nemohla. Texty dekretů měl oficiálně doručit na Slovensko až vládní delegát F. Němec, ten však dorazil se svojí delegací na povstalecké území až na počátku října 1944, kdy již bylo pomalu zřejmé, že povstání bude vojensky poraženo. Pokud měly dekrety prezidenta republiky v budoucnu na území Slovenska platit, mělo se tak stát z vůle SNR jako jediné nositelky zákonodárné moci na Slovensku, nikoliv z vůle československého prezidenta či exilové vlády. Nově se formující slovenská státnost i její právní řád měly být originárními nositeli suverenity, od níž se měla odvozovat sekundární suverenita společné Československé republiky.

V poválečném období se výkladem ustanovení § 1 a § 2 nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR zabývaly jak státní orgány, tak odborná veřejnost. Referát z Úřadu předsednictva vlády z konce roku 1945 dospěl k závěru, že „vedle ústavněprávního uspořádání spočívajícího v předmnichovských ústavních normách, došlo revoluční cestou na Slovensku k odlišné ústavněprávní úpravě poměrů na revolučním základě, čímž vznikl druhý ústavní pořádek. Tento pořádek měl v první fázi celkem samostatný a na předmnichovských poměrech úplně nezávislý průběh. Po návratu prezidenta republiky do vlasti a po ustavení vlády na domácím území došlo dodatečně k určité politické a částečně i právní koordinaci obou těchto ústavněprávních pořádků, která však (koordinace) je kusá a nedokonalá, a proto v praxi plně nevyhovuje.“⁷² Podle stanoviska

ohniskové právní normy, ze své revoluční legality s výhradou, že neodporují republikánsko-demokratickému duchu. Slovenský právní pořádek tak byl dle Beni systémový a konzistentní, a to i přes soustavnou potřebu uplatňovat recepční výhradu při jeho interpretaci a aplikaci. Židovský kodex, ústavní zákon o vystěhování židů atd. dle Beni SNR výslovně rušit nemusela, neboť je vůbec nerecipovala (odporovaly republikánsko-demokratickému duchu). Dle Beni z § 2 nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR. vyplývá, že všechny protizidovské normy vydané válečným slovenským státem byly neplatné nejen ode dne účinnosti předmětného nařízení, ale od samého počátku, ex tunc. Zcela jiný právní pohled na věc zastával kancléř prezidenta Beneše J. Smutný, který ve svém dopise ze dne 1. března 1946 adresovaném Úřadu předsednictva vlády uvádí, že SNR neodepřela právní soustavě válečného Slovenského státu status právního pořádku. Uznat tuto soustavu za slovenský právní řád znamená, že platil ex tunc, a že část odporující jejímu demokraticko-republikánskému duchu byla zrušená až 1. září 1944. Blíže viz J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 135.

⁷¹ Srov. L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 182.

⁷² Jedná se o referát politického, slovenského a legislativního odboru předsednictva vlády o dosavadních poradách a prací, konaných podle usnesení vlády ze dne 19. prosince 1945 ve věci

kancléře prezidenta republiky E. Beneše J. Smutného z března 1946 existují tři způsoby výkladu předmětného ustanovení § 2 nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR: 1. SNR vypověděla kontinuitu s československým právním pořádkem, 2. vypověděla kontinuitu s luďáckou právní soustavou a 3. postavila na jednu úroveň československý právní řád a luďáckou právní soustavu, oba recipovala, žádnou právní kontinuitu nevypověděla a buduje za Slováky novou ČSR. Za společný znak názorů uvedených pod bodem 1. a 3. přitom pokládal to, že zřízení Slovenského státu bylo právně platné.⁷³

K zásadním rozporům při právním výkladu otázek týkajících se Slovenska a významu a smyslu nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR došlo v letech 1945 až 1947 i na stránkách odborného právníckého tisku. Slovenští právníci (Luby, Takáč) důsledně hájili existenci dvou právních řádů s vlastními ohnisky. To bylo pro českou stranu zcela nepřijatelné, neboť by to znamenalo z pohledu tehdy převládající normativní právní teorie existenci dvou států.⁷⁴ Svůj výklad nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR připojila dodatečně i SNR prostřednictvím své subkomise zřízené rozhodnutím SNR ze dne 18. února 1946 pro přípravu ústavněprávního postavení Slovenska v rámci obnovené ČSR. Tato subkomise SNR považovala nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR za ohnisko právního pořádku, protože splňovalo všechny předpoklady platnosti vzniku nové recepční normy: a) byla vydaná činitelem, který se ujal výkonu veškeré státní moci na Slovensku, když zde nebyl nikdo jiný, který by se i jen pokusil tuto státní moc vykonávat a b) vydaná nařízení SNR skutečně uvedla v život a postarala se o to, aby je úřady a občané používali a respektovali. Platnost revoluční právní normy se nemohla odvozovat z ústavní listiny z roku 1920, a to i proto, že Československou republiku nařízení vůbec nezmiňovalo. Dle tohoto závěru SNR během slovenského národního povstání vytvořila původní slovenský ústavní základ slovenské demokratické státnosti a nevykonávala na podzim 1944 moc jménem Československé republiky.⁷⁵ Až nařízením SNR č. 30/1945 Sb. nař. SNR dle subkomise přibrala SNR k vykonávání zákonodárné moci na Slovensku vládu a prezidenta ČSR. Z toho mělo vyplývat, že moc těchto ústavních činitelů, pokud se týkalo Slovenska, byla jen odvozená, nikoliv originární.

vzájemného vztahu mezi vládou a SNR. Citováno dle J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 105-106.

⁷³ Jedná se o dopis J. Smutného adresovaný Úřadu předsednictva vlády ze dne 1. března 1946 ve věci jednání z SNR. Citováno dle J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 106.

⁷⁴ Diskusi, která proběhla na stránkách odborných právníckých časopisů v letech 1945-1947 a jež se mimo jiné zabývala i právními důsledky faktického právního dualismu vzniklého na Slovensku v roce 1944, se budeme podrobně věnovat v kapitole č. VII. této práce.

⁷⁵ K tomu srov. již výše zmíněný odlišný pohled L. Vojáčka. Viz L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 182.

Bez ohledu na tyto spory ohledně významu a smyslu nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR bylo již na podzim 1944 zřejmé, že pojetí kontinuity ústavního a právního řádu prosazované E. Benešem je zcela neudržitelné. Autorita vlády a prezidenta republiky, vyjádřená v dekretech, se v tehdejší době na území Slovenska neprosadila vůbec nebo jen v rozsahu, který připustil revoluční orgán slovenského národa vzniklý na domácí půdě. Takové rozhodnutí nejen po formální stránce nevycházelo z ústavní listiny z roku 1920, ale i po obsahové stránce popíralo ideu jednotného československého státu založeného na vůli československého lidu, který rozhoduje na celém území státu.⁷⁶ Slovenské národní povstání tak postavilo v plné šíři problém neudržitelnosti myšlenky o „jednotném československém suverénním národě“, kterou po celou dobu války hájil Beneš i československá exilová vláda. Faktický právní dualismus vyvolal, jak ještě uvidíme, bouřlivý nesouhlas a diskuse nejen v londýnském exilu, ale byl i příčinou sporů při jednání mezi poválečnými československými vládami a SNR o tzv. pražských dohodách. Spory byly utišeny až s nástupem komunistického režimu v únoru 1948. Do jisté míry však vyvrcholily až procesem s tzv. buržoazními nacionalisty na Slovensku v roce 1954, jehož obětí se stal i pozdější československý prezident Gustav Husák.

Lze shrnout, že Slovenská národní rada na podzim 1944 neopírala svoji moc o československý právní řád, ať již ve své „čisté“ předmnichovské podobě či v podobě modifikované prozatímním státním zřízením v Londýně. Ústavní listina z roku 1920, ani londýnské dekrety prezidenta republiky ze SNR jako nositelem zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku nepočítaly, natožpak jako s nositelem výlučným a originárním. Pravomoc SNR, kterou si sama v § 1 nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR přiznala, šla daleko nad rámec toho, s čím pro národní výbory počítalo prohlášení exilové vlády z 16. dubna 1944 o tvorbě národních výborů i připravovaný dekret prezidenta republiky o národních výborech, který byl nakonec vydán pod č. 18/1944 Úř. věst. čs. Ostatně SNR se od počátku netajila tím, že žádným takovým zemským národním výborem není a ani nehodlá být. Z pohledu československého právního řádu proto byla SNR nesporně protiústavním prvkem. Její legitimita mohla být založena jen na doktríně suverenity lidu (ovšem slovenského, nikoliv československého ve smyslu ústavní listiny z roku 1920) a právu na sebeurčení. Její faktická moc se na podzim 1944 opírala o vojenskou a politickou moc povstalců a spontánní podporu většiny obyvatelstva z území kontrolovaného povstalcí. To však bylo mnohem více, než s čím disponovala na podzim

⁷⁶ Srov. např. V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky, in *Právní aspekty odsunu sudetských Němců*, s. 43.

1944 na Slovensku londýnská exilová vláda a prezident Beneš. Až další vývoj měl ukázat, zda-li se SNR podaří prosadit takto široké pravomoci i na nově osvobozeném území Slovenska. Nově konstituovaný právní řád SNR utvářela s cílem jeho integrace do československého právního řádu, jehož měl být nově vytvořený právní řád svébytnou součástí.⁷⁷

Pokud by podobné aspirace jako slovenský národ sdílel na sklonku války i český národ, bylo by vše přehledné a jasné: dva svébytné právní řády, dvě státnosti, na jejichž základě se ustaví společný, federativní stát s dvěma právními pořádky a společným československým právním řádem, to vše při důsledném respektování mezinárodněprávní kontinuity Československé republiky. Český národ a jeho političtí představitelé v čele s prezidentem E. Benešem však své státoprávní tužby uspokojili již v roce 1918 a v roce 1944 neměli zájem o ústavněprávní revoluci a vytvoření federativního státu založeného na principu dvou rovnoprávných národů, ale o ústavněprávní kontinuitu s předmnichovským Československem, která jim měla automaticky přinést zpět to, čím již jednou disponovali a čeho se bez boje nehodlali vzdát.⁷⁸ Pokud byli ochotní k ústupkům, tak jen pod tlakem faktické situace, která se na Slovensku na podzim 1944 a následně i na jaře 1945 vyvinula. Připočteme-li k této neochotě v českém národě široce rozšířenou a většinou upřímně sdílenou představu o jednotném československém národě, dostaneme výsledek, nad kterým si právní teoretici i právní historici již šedesát let marně lámou hlavu.

Slovenská národní rada, všechny její orgány i centrální úřady byly od počátku personálně budovány podle paritního klíče z příslušníků Komunistické strany Slovenska (včetně bývalých soc. demokratů) a občansko-demokratického bloku, z něhož postupně vykrystalizovala Demokratická strana.⁷⁹ Na půdě SNR byl vytvořen již za povstání klub členů SNR za KSS a klub občansko-demokratický.

⁷⁷ Ohledně záměru SNR o integraci nového právního řádu do československého právního řádu srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 127 a 134. Beňa však jinak důsledně hájí dle našeho názoru poněkud spornou tezi, že právní řád vytvořený SNR na podzim 1944 byl z pohledu roku 1944 právním řádem slovenským, nikoliv československým či parciálně československým právním řádem platným na Slovensku. Tato situace se podle něj změnila až na jaře 1945. K odlišnému pohledu srov. L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 182 -183 a kapitulu č. VII. této práce.

⁷⁸ K tomu srov. K. KAPLAN, Pravda o Československu, s. 159-170. Podle K. Kaplana se tehdy střetly tři koncepce obnovy: (i) Benešova - obnovit Československo na principu čechoslovakistickém-centralistickém, ale národním a občanském, (ii) komunistická - revoluční a (iii) slovenská - národně emancipační.

⁷⁹ Část slovenských komunistů sice i na počátku povstání uvažovala o „samostatném“ Slovensku v rámci SSSR, ale jejich naděje definitivně pohřbil příjezd J. Švermy na konci září 1944, který jim

Z hlediska soustavy nejvyšších státních orgánů a jejich vztahů SNR se svými orgány (předsednictvo a pověřenectví) reprezentovala model formy vlády založený na jednotné státní moci. Orgány SNR se z hlediska dělby práce dělily na orgány státní moci (plénium) a orgány státní správy (pověřenectví). Pověřenectví však neměla oddělenou, samostatnou státoprávní subjektivitu. Patřila k orgánům SNR. Byly tu sice zřetelné prvky předvídající budoucí dělbu moci, nicméně jednota státní moci dominovala.⁸⁰ Na zasedáních pléna SNR zaznívaly sice tendence, aby členové SNR přicházeli sami s iniciativními návrhy a podněty, a tak změnily SNR na parlament v pravém slova smyslu. K tomu však nedošlo. Jednota státní moci tak jak se projevovala ve vztazích SNR (plénium, předsednictvo, pověřenectví), však byla pouze provizorní, vyplývala z povstalecké organizační improvizace a odpovídala stádiu vývoje vzájemných vztahů těchto složek SNR. Nebyl to cíl, ke kterému SNR dlouhodobě směřovala.⁸¹ V době působení Slovenské národní rady v Banské Bystrici (od 1. září 1944 do 23. října 1944) bylo přijato 40 nařízení SNR.⁸² Krátce před obsazením povstaleckého území bylo přijato nařízení SNR č. 40/1944 Sb. nař. SNR o dočasném zplnomocnění předsednictva Slovenské národní rady. Vývoj vojenských událostí na Slovensku na podzim 1944 s sebou přinášel nemožnost svolání pléna SNR i hrozbu fyzické likvidace části či dokonce všech členů předsednictva SNR. Z toho důvodu byly v předmětném nařízení všechny pravomoci SNR dle § 1 nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR a pravomoci následně vytvořených ústředních úřadů dočasně delegovány na předsednictvo SNR. Předsednictvo bylo zároveň oprávněno přenést dočasně své univerzální pravomoci na své jednotlivé členy. Kromě toho mohlo předsednictvo v případě potřeby i přibrat k vykonávání svých pravomocí další spolupracovníky. Tato zplnomocnění následně předsednictvo a její delegace využily při působení na osvobozeném území. Od 21. ledna 1945 působila v Trebišově zplnomocněná delegace SNR. Od 1. února 1945 převzalo pravomoci SNR opět předsednictvo SNR, které působilo až do 11. dubna v Košicích. Dne 11. dubna se

přivezl z Moskvy vzkaz, že o připojení k SSSR nemůže být zatím ani řeč. K tomu srov. např. M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 74, s. 253-257.

⁸⁰ K tomu srov. nařízení SNR č. 3/1944 Sb. nař. SNR, kterým bylo vytvořeno předsednictvo SNR a devět pověřenectví; nařízení SNR č. 37/1944 Sb. nař. SNR, jež upravovalo postavení pověřenců. Pověřenectví byla chápána jako orgány státní správy, které vykonávají státní správu jménem SNR a z jejího pověření; nařízení SNR č. 8/1944 Sb. nař. SNR, jímž se počet pověřenectví zvýšil na 11, a nařízení SNR č. 14/1944 Sb. nař. SNR, jímž se zřizovala Rada na obranu Slovenska.

⁸¹ Blíže viz J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 102-103.

⁸² Jednalo se o nařízení z těchto oblastí: 11 státoprávních, 8 vojenských, 8 ekonomických, 4 právní, 3 společensko-politická a 3 pracovníprávní a sociální nařízení. Pokud jde o právní analýzu těchto nařízení srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 101-127.

svých pravomocí ujalo zpět plénum SNR, které sídlilo do poloviny května v Košicích, odkud se poté přestěhovalo natrvalo do Bratislavy.

Beneše i československou vládu vývoj na Slovensku v září 1944 velmi překvapil. Dne 24. září 1944 se pokoušeli reagovat na vzniklou situaci zprávou zaslanou radiotelegraficky Slovenské národní radě do Banské Bystrice. Ve zprávě se československá exilová vláda podle Benešových instrukcí ještě snažila ztotožňovat Slovenskou národní radu se zemským národním výborem. Ve zprávě se mimo jiné uvádí: „Chápeme a souhlasíme jmenovitě, aby SNR jako Zemský národní výbor pro Slovensko zařizovala vše, co je potřebné v duchu čs. platné ústavy a v duchu vládního prohlášení o národních výborech, prosíme však, abyste tam, kde je formálně třeba souhlasu prezidenta nebo vlády nebo jejich rozhodnutí, se podle možností předem s vládou a prezidentem dohodli... I když tedy chápeme a souhlasíme, aby Slovenská národní rada upravovala nezbytné věci a činila potřebné opatření zásadního rázu, i v konkrétních otázkách musíte pamatovat na to, že bude třeba mnohé dodatečně legalizovat... Některé vzkazy skupin ze Slovenska nás v poslední době znovu žádaly, aby vláda formulovala svoje stanovisko v otázce Slovenska, jmenovitě pokud jde o Slovensko jako etnickou jednotku. Čs. vláda zaujala opětovně stanovisko, že poměr Slováků a Čechů bude řešený až doma po osvobození na zásadě rovnosti a bratrském dorozumění. V zahraničí čs. vláda řeší jen problémy, které v zájmu našeho boje nezbytně řešit musí... Nejsme oprávněni v těchto otázkách předcházet řešení, na které mají právo jedině svobodní Češi, Slováci a Podkarpatsí Rusíni demokratickým způsobem.“⁸³

Tato zpráva jen plně dokazuje skutečnost, že Beneš i vláda zpočátku vůbec nechápali, k čemu na konci srpna na Slovensku vlastně došlo a jaký dosah může mít nařízení SNR z 1. září 1944. SNR především vůbec neuvažovala o tom, že by její vládní či zákonodárné akty měly být dodatečně prezidentem či vládou legalizovány. Byla to přece ona, kdo byl nyní na Slovensku jediným nositelem vládní, výkonné a zákonodárné moci, a o toto privilegium se zpočátku nehodlala s nikým dělit. Naopak, měla to být SNR, která měla legalizovat případnou platnost dekretů prezidenta republiky na území Slovenska. Samy od sebe tam platit neměly, neboť prezident nebyl nositelem zákonodárné pravomoci. Vláda sice již ve své zprávě akceptovala, že poměr mezi Čechy

⁸³ Zpráva čs. vlády Slovenské národní radě s informacemi o úlohách vládního delegáta ze dne 24. září 1944 publikována in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 349, s. 573-576. K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 475-477.

a Slováci bude řešen na základě rovnosti obou stran, ale až po válce, a to už bylo pro Slováci po vypuknutí povstání málo.

SNR vyjádřila v reakci na tuto zprávu z Londýna svůj vztah k exilové vládě a prezidentovi ve svém usnesení přijatém dne 29. září 1944 na tajném zasedání pléna SNR. V tomto usnesení SNR, které jsme již jednou výše zmínili, se mimo jiné uvádí: „SNR jako vrcholný revoluční orgán domácího odboje, v kterém jsou zastoupeny všechny politické složky a ideové směry demokratické, osvojuje si vedení domácího odboje po stránce zákonodárné, vládní a výkonné. Toto stanovisko je vyjádřené v § 1 nařízení SNR ze dne 1. září 1944 č. 1 Sb. nařízení. Vedení zahraničního odboje a všechny otázky, týkající se zastupování státu vůči spojencům a ostatnímu zahraničí, přísluší prezidentovi, vládě a Státní radě jako vrcholným revolučním orgánům zahraničního odboje... V zájmu zajištění mezinárodního postavení ČSR jsme přijali zásadu státoprávní kontinuity s tím, že vnitropoliticky jednotlivé části ČSR nemohou nenavazovat na právní stav, vytvořený šestiletým politickým vývojem. Jen postupně bude možné nahradit rozličná opatření, která jsou v rozporu z výše uvedenými zásadami. Tato zásada je vyjádřena v § 2 nařízení SNR ze dne 1. září 1944 č. 1 Sb. nařízení. Skutečným vývojem v důsledku potřeb domácího i zahraničního odboje byly překonány mnohé podstatné principy ústavy z roku 1920 a revoluční orgány v zahraničí v nejednom ohledu se od nich odklonily, jsme proto toho názoru, že ústava jako celek toho času nemůže být podkladem vnitropolitické úpravy poměrů ČSR.⁸⁴ Stanovisko čs. vlády v telegramu z 24. září 1944 ohledně vládního delegáta na osvobozeném území a jeho pověření a zplnomocnění považujeme za překonané slovenským povstáním a dnešním skutečným stavem, vedeným dle výše nastíněných zásad. Stanovisko vlády v otázce poměru vládního delegáta vůči domácím revolučním orgánům, zejména jeho absolutní nadřazenost nad lidovými domácími orgány, se přiči principu demokracie a úplně znehodnocuje domácí odboj. Přítomnost člena vlády na našem území v zájmu spolupráce vítáme.“⁸⁵

⁸⁴ K tomu srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 126 a 134. Dle Beni SNR svým stanoviskem, že ústava z roku 1920 neplatí, že mezinárodněprávně existující ČSR z pohledu vnitrostátního práva neexistuje, ale teprve se konstituuje, vyjadřovala i názor, že neexistuje československý právní řád, a proto je nutné ho vytvořit, a že na Slovensku se z normotvorné činnosti SNR ustanovuje slovenský právní řád, který se má stát svébytnou součástí budoucího československého právního pořádku. Dle Beni pro SNR existovala ČSR mezinárodněprávně, ale nikoliv ústavněprávně.

⁸⁵ Usnesení SNR o vzájemném poměru domácího a zahraničního odboje ze dne 29. září 1944 bylo publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 372, s. 600-601. Dne 16. října 1944 se SNR k stejné otázce usnesla takto: „Změnami, které nastaly, se mění funkce a rozsah činnosti vládního delegáta, pokud jde o území Slovenska. Vládního delegáta, resp. člena vlády považujeme za prostředníka mezi SNR a prezidentem republiky a čs. vládou v Londýně, jakož i za

Beneš se k tomuto klíčovému usnesení SNR vyjádřil ve svých poznámkách určených pro delegaci SNR v Londýně. Mimo jiné v nich SNR vysvětluje, že funkce vládního delegáta byl dohodnuta mezinárodní smlouvou s Ruskem, aby se před celým světem ukázalo, že území republiky náleží Československu a že je Sovětský svaz československé vládě předá v první možné chvíli. Dále uvádí: „Bylo by třeba tudíž smlouvu tu změnit, kdyby měla být přizpůsobena novým poměrům. Nebylo by to ani snadné, ani by to nebylo bez mezinárodních komplikací... Je však naproti tomu pravda, že věci se vyvinuly jinak a že zejména došlo k slovenskému povstání, jímž se mnoho změnilo. Bude tudíž v zájmu věci, aby správu Slovenska vedla SNR. Třeba očekávat, že Rudá armáda se přes Slovensko a Maďarsko přežene a že další slovenské území obsadí. Bude v zájmu věci, aby přebírání slovenského území od Rudé armády se dělo dle mezinárodní dohody se Sovětským svazem uzavřené (tj. přes ministra Němce jako člena vlády k tomu zvlášť pověřeného) a aby pak bylo dále dáno do správy SNR anebo aby byl určen vládou činitel, který převezme funkci ministra Němce při přebírání slovenského území z rukou Rudé armády.“⁸⁶

Beneš ve svých poznámkách určených delegaci SNR rovněž nastiňuje budoucí postavení Slovenska v poválečné republice: „Republika bude složena ze čtyř zemí: Čechy, Morava, Slovensko, Podkarpatská Ukrajina. Každá země bude mít 1. zemský sněm a 2. zemskou exekutivu. Z ústředního parlamentu provede se decentralizace zákonodárné pravomoci do zemských sněmů, dále do okresních a pak i obecních zastupitelstev... Já sám si představuji, že tato budoucí úprava kompetence se uskuteční tak, že se navzájem nejprve dohodneme, jaký bude třeba dát stupeň kompetence zákonodárné Slovensku, a dle toho pak upravíme kompetenci Čech, Moravy a Podkarpatské Ukrajiny. Náš systém státní správy nebude ani dualismus, ani federalismus.“⁸⁷

Přes výše uvedené problémy měl Beneš ze Slovenského národního povstání velkou radost. Byl si dobře vědom toho, že Tisův režim na Slovensku politicky skončil, ať již povstání dopadne jakkoliv. Velkou starost mu ale dělal politický vývoj ve Slovenské národní radě, kde podle něj panovala příliš velká rivalita mezi občanskou a

prostředníka mezi SNR a velitelstvím sovětských vojsk podle československo-sovětské smlouvy... Žádáme proto, aby v tomto smyslu byl dekret prezidenta republiky o vládním delegátovi, pokud jde o území Slovenska, pozměněný.“ Usnesení SNR ze dne 16. října 1944 bylo publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 446, s. 708-709.

⁸⁶ Poznámky Edvarda Beneše k usnesení SNR ze dne 29. září 1944 byly publikovány in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 92, s. 296-300.

⁸⁷ Tamtéž, s. 299.

socialistickou složkou, kterou po sloučení se sociální demokracií plně ovládli slovenští komunisté. V průběhu povstání Beneš opakovaně vyjadřoval obavu z nebezpečí, že na území Československa budou působit dvě vlády, jedna v českých zemích a druhá na Slovensku. Svým spolupracovníkům proto naznačoval, že londýnská vláda bude možná muset co nejrychleji odjet na Slovensko, aby zabránila tomuto vývoji k možnému státoprávnímu dualismu. Radost z vypuknutého povstání však Benešovi kalila nejen politická ofenziva SNR, ale i rychlost a rozsah pomoci, která byla slovenskému povstání poskytována. Beneš byl sovětským přístupem k slovenskému povstání velmi roztrpčen,⁸⁸ ač oficiálně žádné námitky sovětské straně nepředal a své zklamání se snažil nedávat najevo ani před britskou veřejností.⁸⁹

Jedenáct dnů po svém příjezdu na Slovensko zaslal člen vládní delegace a politický referent prezidentovy kanceláře P. Drtina Benešovi zprávu, ve které poměrně přesně shrnuje realitu, která na Slovensku panovala a jež byla zcela odlišná od zpráv, které Beneš dostával v průběhu let 1942 až 1944 ze Slovenska od jemu věrných odbojových pracovníků: „Pan Prezident: Pokud jde o národní problém Čechů a Slováků, máme ze všech rozhovorů dojem, že terminologie ústavy z roku 1920 o jednotném národě československém udržitelná není. Potvrzují nám to i vládní Čechoslováci, kteří sami cítí československy. Potvrdil mi to např. Pavel Blaho. Šrobár sám užil v proslovu slovenský národ. Není zde snad nikdo, kdo by chtěl v tomto směru trvat na dikci ústavy. Pokud jsme měli o tom v Londýně informace opačné, nebyly správné, resp. neodpovídaly

⁸⁸ Benešův tajemník E. Táborský si např. 8. září 1944 do svého deníku poznamenal: „Ze Slovenska nám hlásí, že jsou v těžkých bojích a že situace v prostoru Martina je kritická. Prezident byl zprávou velmi znepokojen. a je na něm vidět, jak tu pomalost Rusům zazlívá.“ Bližší viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 119, pozn. č. 2, s. 297. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 207-208.

⁸⁹ Srov. např. Benešův záznam o rozhovoru se sovětským velvyslancem Lebeděvem ze dne 13. listopadu 1944, ve kterém Beneš uvádí: „Žádal jsem ho, aby mi znovu opakoval odpověď z Moskvy na moji žádost přímo Stalinovi ze dne 24. října 1944 o pomoc povstání slovenskému. Opakoval mi to, co mi úředně sdělil už dne 11. listopadu. Přijal jsem vzkaz na vědomí. Neřekl jsme nic k tomu, že odpověď přichází dost pozdě a že povstání slovenskému po mé žádosti přispěno nebylo.“ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 151, s. 334-336. Beneš se teprve v souvislosti s neposkytnutím očekávané pomoci slovenskému povstání dozvěděl, ač nepřimo, že Spojené státy, Velká Británie a Sovětský svaz uzavřely dohodu o operačních zónách a zjevně zařadily Slovensko a možná i celé Československo do sovětské zóny. Teprve nyní porozuměl předchozímu britskému nezájmu o dohodu týkající se práv a povinností britských sil v Československu, podobnou těm, jaké byly uzavřeny s Belgií, Nizozemskem a Norskem. Beneš byl skutečností, že Československo bylo zařazeno do sovětské zóny, zneklidněn, neboť věděl, že se snadno mohou změnit v zóny vlivu a ten, kdo v nich operuje, je může považovat za trvalé a výhradní. Podle Benešova tehdejšího tajemníka E. Táborského Beneš tehdy cítil, že souhlas Západu se začleněním Československa do sovětské zóny, byť logický z vojenského hlediska, mu v budoucnu ztíží úsilí udržet svou zemi na vyvážené střední cestě mezi Východem a Západem. Bližší viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 209.

skutečnosti. Vaše předpoklady, že budeme muset v tomto směru revidovat představy z roku 1918 byly správné. Slováci berou svoji národní individuálnost jako něco samozřejmého a je nutné s tím počítat a podle toho zařídit svůj postoj. Já se tu přesvědčuji na každém kroku, že jen tak je možné posílit státní jednotu čs.“⁹⁰

Beneš se však nenechal zviklat ve svých pevných čechoslovakistických postojích ani usneseními SNR, ani realitou na Slovensku popsanou v Drtinově vzkazu. Ještě na počátku listopadu 1944 proto sdělil v Londýně delegátům Slovenské národní rady,⁹¹ že

⁹⁰ Drtinova zpráva Benešovi do Londýna ze dne 19. října 1944 byla publikována in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 462, s. 727.

⁹¹ Delegace SNR ve složení J. Ursíny, L. Novomeský a pplk. M. Vesel přiletěla do Londýna dne 13. 10. 1944, aby zde podle usnesení SNR: „informovala československý odboj v Londýně, jmenovitě prezidenta republiky, československou vládu a Státní radu, o domácím odboji, vysvětlila ho a ujasnila a projednala vzájemné vztahy domácího a zahraničního odboje. Delegace skutečně jednala jak s E. Benešem, tak s ostatními československými politiky. Zúčastnila se schůze exilové vlády i zasedání Státní rady. Z Londýna odletěla dne 14. listopadu 1944 do Moskvy, kde zůstala až do poloviny ledna 1945, kdy se vrátila na již osvobozené území. Československá vláda pod tlakem výše uvedeného usnesení SNR ze dne 29. září 1944 a po jednání s delegací SNR dne 23. října 1944 na závěr mimořádné schůze vlády věnované vztahu SNR k zahraničnímu odboji částečně pozměnila své dosavadní stanovisko, které v souladu s Benešovými názory a pokyny hájila od počátku války. Změna to však byla jen minimální a delegaci SNR neuspokojovala. V předmětném usnesení vlády se uvádí, že vláda sice „respektuje plně stanovisko SNR“, ale „jako každé jiné stanovisko v této otázce“, které je slučitelné se samostatnou, územně nedělitelnou a nezávislou Československou republikou a jež podporuje její vnitřní sílu, rozkvět a soudružnost. Vláda se ovšem nepokládala „za kompetentní, aby jakýmkoliv svým rozhodnutím prejudikovala a předurčovala konečné ústavní uspořádání Československa, o němž mohou rozhodnout jen svobodně zvolení zástupci lidu po osvobození celé republiky. Usnesení vlády z 23. října 1944 bylo publikováno in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 481, s. 747-750. G. Husák k tomu při moskevských jednáních politických stran se SNR na konci března 1945 v reakci na argumenty vůdce československých socialistů Stránského poznamenal: „Za povstání, které nebylo robeno jako slovenský puč, nýbrž v rámci boje za republiku, proti Němcům a proti našim quislingům, byla myšlenka slovenská velmi důležitá. Tehdy nepřišla z Londýna žádná pomoc. Vy jste to tehdy formuloval tak: ‚Dobře. Když národem chtějí být, nechť jsou. Ale velmi toho litujeme.‘ To byla chyba. Tak jste zeslabili myšlenku samostatného slovenského národa. To, že pak pozdě a tak nesměle byla formulována myšlenka dvou národů a že to bylo učiněno s takovým politováním, budí dojem, že se jen ustupuje dočasně a jen částečně před fakty. Dnes na skutečnostech na Slovensku nelze nic měnit.“ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 133, s. 429. Srov. i Feierabendovy vzpomínky na rozhovor s Ursínym v říjnu 1944 v Londýně: „Ursíny, jehož jsem znal z domova, mi řekl, že se Slováci cítí zvláštním národem, byť i bratrským národem Čechů, a chtějí, aby se s nimi také tak jednalo. Chtějí si vládnout sami, to však neznamená, že by neuznávali Československou republiku a nechtěli v ní žít. Jsou pro republiku jako společný domov s Čechy, ale chtějí v ní mít rovná práva. Praktické provedení si představují tak, že by Československá republika byla federativní stát s ústředním parlamentem. Společnými věcmi mají být záležitosti zahraniční, vojenské, finance, doprava a zahraniční obchod. O těch by se rozhodovalo v ústředním parlamentě majoritou českých i slovenských poslanců. Vedle ústředního parlamentu by byly zemské sněmy, v nichž by si Češi i Slováci rozhodovali sami o svých věcech a také si je sami prováděli. V tom směru je dohoda mezi demokraty a komunisty a Ursíny a Novomeský přijeli do Londýna, aby ji po konferencích s prezidentem Benešem uvedli ve skutek... S londýnskou vládou delegace jednat nebude, protože představuje ještě staré centralizované Československo a komunisté je neuznávají. Ursíny mi řekl, že na toto stanovisko museli demokrati v zájmu dohody přistoupit.“ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 180-181. Přestože zástupci SNR nakonec ze svých nejradikálnějších federalizačních požadavků ustoupili, je více než zřejmé, že Benešovy plány na širokou decentralizaci poválečného Československa v žádném případě nemohly zástupce SNR uspokojit. Jejich mise do Londýna byla v tomto ohledu již předem odsouzena k neúspěchu. Z rozhovorů představitelů londýnského exilu s komunistickým členem delegace L. Novomeským v Londýně na podzim 1944 bylo navíc zřejmé, že

vždy hájil a bude hájit stanovisko jednotného československého národa. Je to prý jeho stanovisko vědecké, sociologické. Češi a Slováci jsou pro něj dvě rovnocenné, rovnoprávné a stejně plně vyspělé součásti jednoho a téhož národa. Čeština i slovenština jsou rovnoprávné a rovnocenné jazyky a musí být i stejně respektovány. Obě části národa vždycky měly a mají tolik společných kulturních a ideových hodnot, že podle Beneše neexistuje žádný druhý národ nebo národy, kde by měli situaci obdobnou. „Já prostě, jedním slovem cítím a žiji československy, vidím v tom další a vyšší stupeň kulturního našeho vývoje a přijímám tento vyšší stupeň vývoje pro sebe jako hotový. Pokládal bych však za nepřípustné toto stanovisko komukoliv vnucovat... Obě národní kolektivity mají po mém soudu vytvářet v plném vzájemném respektu vyšší politickou, hospodářskou a kulturní jednotku, volně, svobodně a bez umělé tvořeného a násilného tlaku.“⁹²

Beneš ke svému projektu uvědomělého vytváření vyšší politické a kulturní jednotky - československého národa vzápětí dodává: „V Anglii se říká: English nation, Scottish nation, Welsh nation, ale se stejnou oprávněností a plnou tolerancí: British nation. Je to prostě výraz vyššího stupně vývoje. Proč bychom si i my neměli osvojit stejnou toleranci? Proč bychom i my neměli tento vyšší stupeň společenského vývoje pochopit a uznat a dovést se mu přizpůsobit?“⁹³ Tuto argumentaci ostatně používal Beneš velmi často. C. Mackenzie, kterému Beneš vášnivě předestřel tuto svoji úvahu v květnu 1944, k tomu ve své knize dodává: „Když mi dr. Beneš, mírně vykloněn ze své lenošky a mávaje svými brýlemi, jako by oslovoval shromáždění skalních Slováků, podával tak poutavý obraz svého vášnivého přesvědčení, neměl jsem srdce přerušit ho připomínkou,

slovenští komunisté nemají zájem respektovat londýnskou exilovou československou vládu, ale mají i odlišný přístup k vedoucím představitelům Slovenského státu, dle něhož „Tiso a jeho lidé nebyli by stíháni proto, že byli pro odtržení od Československa a že byli pro Slovenský stát, nýbrž proto, že byli ve službách nacismu a že jsou fašisté.“ Blíže viz V. PREČAN, Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen-listopad 1944): Nové dokumenty, in: Česko-slovenská historická ročenka, s. 179. Nejpozitivnějším momentem z příjezdu delegace SNR tak pro londýnské exilové politiky zřejmě bylo svědectví třetího člena delegace pplk. M. Vesela, který upozorňoval na to, že Slovenské národní povstání nevzniklo z iniciativy SNR, ale jeho plán a realizace byly dílem pročeskoslovensky orientovaných vojáků slovenské armády. Viz V. PREČAN, Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen-listopad 1944): Nové dokumenty, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1999, s. 183. K tomu srov. např. J. JABLONICKÝ, Povstanie bez legend, Bratislava 1990 a J. JABLONICKÝ, O vzniku Slovenskej národnej rady a vojenského ústredia, in: Samizdat o odboji, sv. II, Bratislava 2006, s. 64-70.

⁹² Blíže viz Benešovo sdělení delegaci Slovenské národní rady v Londýně ze dne 5. listopadu 1944 publikované např. in: E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, s. 326-329.

⁹³ E. BENEŠ, Úvahy o slovanství, s. 326-327.

že bychom asi sotva našli Velšana, který věří, že patří k jednomu národu společně s Angličany.“⁹⁴

Výše citované Benešovo sdělení delegaci SNR v Londýně ze dne 5. listopadu 1944 reagovalo na usnesení SNR ze dne 29. září 1944. Beneš dal své poznámky k tomuto usnesení, které byly obsahem pozdějšího sdělení, delegaci SNR k nahlédnutí již 1. listopadu 1944. Delegace mu odevzdala své připomínky dne 2. listopadu 1944.⁹⁵ Delegace SNR v nich mj. uvádí, že „záležitost vládního delegáta je vyřízená tím, že prezident a vláda - vláda podle rozhlasového projevu Dr. J. Slávika učiněného dne 27. října 1944 a ministra Dr. Ripky ze dne 1. listopadu t.r. (Ripka dne 31. října 1944 v londýnském rozhlasu prohlásil, že území osvobozené na Slovensku převezme do své správy SNR, která i nadále řídí boj na Slovensku a která si i svou dosavadní všestrannou vládní i administrativní činností získala právem všeobecnou důvěru a legitimitu) - vzali se souhlasem na vědomí usnesení předsednictva SNR ze dne 16. října 1944, učiněné v dohodě s ministrem Němcem, podle kterého odevzdá správu osvobozeného území slovenského převzatého od sovětského vojenského velení Slovenské národní radě a ta ho bude spravovat ve své pravomoci tak jako území osvobozené po 29. srpnu 1944. Delegace SNR kvituje toto stanovisko s tím, že samozřejmě jeho důsledkem je úprava dekretu vládního delegáta. Úprava dekretu neoddaluje však odevzdání území do správy SNR.“

Podle SNR se tedy měla působnost vládního delegáta na Slovensku uplatnit pouze v mezinárodněprávním ohledu. Vládní delegát Němec měl pouze převzít slovenské území od postupující sovětské armády a okamžitě jej předat do správy SNR. Tím se měla jeho působnost na Slovensku v podstatě vyčerpat. Dál už mohl působit jen jako prostředník mezi SNR, vládou, prezidentem a Rudou armádou. Vnitřní záležitosti na Slovensku měly spadat v souladu s § 1 nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR ze dne 1. září 1944 výlučně do kompetence SNR a vládní delegát do nich neměl zasahovat. Ústavní dekret prezidenta Beneše č. 10/1944 Úř. věst. čs. z 3. srpna 1944, o dočasné správě osvobozeného území Československé republiky tak měl zůstat na Slovensku, ostatně

⁹⁴ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, s. 420. Ostatně nic jiného než splynutí s Čechy v jednotný československý národ Slovákům podle Beneše nezbývalo. Bylo jich totiž příliš málo na to, aby mohli udržet vojensky a politicky svoji státnost a pěstovat svoji vlastní samostatnou a s ostatními národy rovnocennou národní kulturu. V červnu 1944 Beneš např. při rozhovoru o literatuře s Opočenským prohlásil, že Slováci nikdy nebudou mít světový rozhled, neboť jim v tom brání jejich malý počet. Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 356.

⁹⁵ Tyto připomínky byly publikovány in: V. PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 521, s. 797-799.

stejně jako o něco později na Podkarpatské Rusi, nenaplněn, ač formálně změněn či zrušen nebyl. Benešovi i vládě nezbylo nic jiného než toto pojetí SNR akceptovat. Beneš však pravděpodobně stále doufal, že se mu podaří nakonec SNR přivést k rozumu, a proto zatím nehodlal ze svých základních principů pro řešení slovenské otázky ustupovat.⁹⁶ Vedle inkorporace jemu blízkých politiků do SNR asi stále spoléhal i na Stalinem přislíbenou sovětskou pomoc při brždění slovenských emancipačních snah. Výsledná podoba Benešova sdělení pro SNR ze dne 5. listopadu 1944 se tak přes připomínky SNR lišila od původních Benešových poznámek jen minimálně.

K výraznější shodě ohledně poválečného uspořádání poměru mezi Čechy a Slováky mezi Benešem, vládou a delegací SNR v Londýně nedošlo, ač Beneš i československá propaganda z pochopitelných důvodů hlásali pravý opak.⁹⁷ Nicméně jak jsme si již výše ukázali, mezi SNR, Benešem a vládou bylo dohodnuto, že to bude v konečném důsledku SNR, které bude s postupným osvobozováním předávána správa slovenského území od postupující sovětské armády, byť z formálních důvodů bude

⁹⁶ K tomu srov. např. K. ZAVACKÁ, Slovenská národná rada v rokoch 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004, s. 609. Podle K. Zavacké je z doposud publikovaných materiálů očividné, že slovenská politická reprezentace, ať již komunistická či nekomunistická, neměla tehdy jasno, jaká by měla být budoucí ústava, ani jaké by mělo být budoucí administrativní uspořádání. Podle Zavacké neměli ani konkrétní představu o zahraniční politice a mezinárodní diplomacii a postrádali vědomosti o významu a důsledcích mezinárodních smluv, tzn. i okolnostech vzniku československého státu v roce 1918 a okolnostech uznání československé exilové vlády v Londýně. K tomu srov. i V. PREČAN, Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen-listopad 1944): Nové dokumenty, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1999, s. 191 a s. 208. H. Ripka k tomu v souhrnné zprávě o pobytu delegace SNR v Londýně po rozhovoru s L. Novomeským uvádí: „Bylo mně docela jasno z celého jeho chování, že mezi komunisty slovenská věc zdaleka ještě není vyjasněna a že jsou stále mezi nimi takoví, kteří by nejraději uviděli připojení Slovenska k Sovětskému svazu.“ Tamtéž, s. 197. S výše uvedeným hodnocením Zavacké lze souhlasit jen částečně, Slováci sice neměli zcela přesné představy o budoucím ústavněprávním uspořádání státu, ale na druhou stranu jasně věděli, co nechtějí - návrat k ideji jednotného československého národa a k ústavněprávnímu uspořádání státu z doby před Mnichovem. Slováci dokonce tušili i to, co chtějí, ale to bylo pro českou stranu zjevně nepřijatelné. Proto začaly vznikat právně neurčité, nejasné a neobvyklé konstrukce, které měly naplnit slovenské státoprávní tužby a zároveň být akceptovatelné pro české politiky, kteří rozhodně nehodlali překročit rámec unitárního státu.

⁹⁷ Dne 26. října 1944 Beneš např. sdělil Feierabendovi, že jeho jednání se Slováky bylo velmi hladké a že všichni, i komunisté, uznávají československou republiku jako svůj stát a že je přesvědčen, že to myslí doopravdy. Beneš Feierabenda dále informoval, že při jednáních neochvějně trval na stanovisku jednotného československého národa s dvěma větvemi, českou a slovenskou, které mají kulturně tolik společného, že by bylo nesprávné mluvit o dvou národech. Beneš rovněž poznamenal, že někteří slovenští komunisté měli plán připojit svou zemi k SSSR, ale že toho nechali, když se Moskva vyslovila proti, protože by to znemožnilo přátelský poměr Sovětů k Západu. Beneš Feierabendovi řekl, že v tomto směru má bezpečné informace a že je to důsledek smlouvy se Sovětským svazem, a neopomněl připomenout, jak bylo správné, že ji uzavřel včas. Beneš podle Feierabendových vzpomínek rovněž uvedl, že plně věří Stalinovi, že přesně dodrží, co podepsal. Stalin prý ho nikdy nezradí, poněvadž mu Beneš zachránil život. Nato Beneš překvapenému Feierabendovi vyložil, jak se československá tajná služba v roce 1937 dozvěděla z údajně bezpečných pramenů, že se maršál Tuchačevskij spojil s nacisty a připravuje státní převrat a usmrcení Štalina, a jak o tom bez prodlení informoval Štalina. Feierabend k tomu ve svých pamětech poznamenává, že viděl na Benešově tváři, že je přesvědčen, že Stalin mu za to zůstane do smrti vděčen. Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 183.

zachována československo-sovětská smlouva z května 1944 a předávání se proto uskuteční prostřednictvím vládního delegáta F. Němce. Bližší podmínky poválečného soužití však dohodnuty nebyly, a tak se vzájemný vztah mezi Čechy a Slováky nevyhnutelně musel stal bouřlivým tématem jednání českých politických stran s delegáty SRN v březnu 1945 v Moskvě.⁹⁸ Ohledně výkonu zákonodárné činnosti na Slovensku v Londýně rovněž k dohodě nedošlo. SNR se i nadále považovala za jediného a originárního zákonodárce na Slovensku a prezident vydával na návrh vlády a po slyšení Státní rady dekrety, jejichž územní působnost nebyla nijak omezena a měly tedy platit pro celé území Československé republiky. V době odjezdu delegace SNR z Londýna bylo téměř celé území Slovenska ovládáno Německem nebo jím podporovaným režimem, a tak tento dlouhodobě neudržitelný stav žádné vážné praktické problémy zatím nepůsobil.

Na povstaleckém a později osvobozeném území Slovenska se zákonodárná a výkonná moc prezidenta republiky a exilové vlády i nadále neuplatňovala. Veškerou moc držela v rukou SNR, jejíž postavení bylo na moci prezidenta Beneše a československé vlády ve vnitřních věcech zcela nezávislé a neodvozené. SNR sama sebe nepovažovala za Revoluční (Zemský) národní výbor, a tak pro její postavení chyběla v právním řádu odvozeném od ústavního dekretu prezidenta Beneše č. 2/1942 Úř. věst. čs., o prozatímním výkonu moci zákonodárné, jakákoliv opora. Vládní delegát Němec se po opětovném příjezdu na Slovensko dne 2. února 1945 pokusil pravomoci SNR (resp. v té době předsednictva SNR) omezit tím, že by do jeho pravomoci jako vládního delegáta patřily věci celostátní povahy.⁹⁹ S tímto přístupem však SNR zásadně nesouhlasila. Byla si dobře vědoma, že se zde jedná nejen o vymezení věci celostátní povahy (tedy zda jde jen o zahraniční politiku a mezinárodněprávní otázky, v níž primát londýnského exilu od počátku svého ustavení uznávala, či i o jiné oblasti, v nichž se naopak na Slovensku stále považovala za suveréna), ale již o budoucí ústavněprávní postavení Slovenska. Z tohoto důvodu SNR při únorových jednáních s vládním delegátem Němcem trvala na svém usnesení ze dne 29. září 1944 a neměla v úmyslu se zatím (do uzavření dohody o

⁹⁸ Podle J. Křena způsob Benešova přístupu k slovenské otázce, kdy namísto velkorysého činu vždy přišel jen soubor vynucených ústupků, poskytovaných s hokynářskou svárlivostí, nebyl ničím novým. Přešel do emigrace z předmnichovské republiky. J. KŘEN, *V emigraci*, s. 352.

⁹⁹ Ve zprávě adresované exilové vládě ze dne 10. února 1945 k tomu vládní delegát F. Němec uvádí: „Po příjezdu do Košic jednal jsem oficiálně se SNR: odevzdám jí plnou správu osvobozené části Slovenska. V mé pravomoci však zůstane styk s vládou v Londýně, s Moskvou a sovětským velením, k nimž se SNR bude obracet jen mým prostřednictvím. V mé pravomoci budou dále věci celostátní. Protože se agenda zmenšila, deleguji i některé úředníky do správního aparátu SNR.“ Zpráva byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu, díl II.*, dok. č. 161, s. 496.

ústavněprávním postavení Slovenska) o svoji zákonodárnou a výkonnou pravomoc pro území Slovenska dělit. Na Němcovy návrhy a úvahy ohledně věcí celostátní povahy proto hleděla se značnou nedůvěrou. Slova člena předsednictva SNR G. Husáka v tomto ohledu znějí dost jasně: „na Slovensku je vrcholným zákonodárným i vládním orgánem Slovenská národní rada, a ten fakt musí vzít na vědomí, pokud nechce, aby se s jeho delegací opakovala situace v Chustu.“¹⁰⁰ Němec byl tak pod tlakem SNR nucen ustoupit a postupovat dále podle výše naznačené dohody uzavřené mezi Benešem, exilovou vládou a delegací SNR v Londýně a odevzdával SNR správu osvobozené části Slovenska bezprostředně poté, co se ocitla formálně v jeho pravomoci. Následně působil již jen jako prostředník mezi SNR, exilovou vládou a sovětským velitelstvím. Část osvobozených okresů byla dokonce v rozporu s československo-sovětskou smlouvou z května 1944 ze strany sovětských vojenských orgánů odevzdána bez Němcova prostřednictví přímo do rukou SNR.¹⁰¹ Ustanovení ústavního dekretu č. 10/1944 Úř. věst. čs., o dočasné správě osvobozeného území Československé republiky tak zůstala stejně jako v době slovenského povstání a krátkého intermezza na Zakarpatské Ukrajině nenaplněna. Od ustanovení první poválečné vlády Národní fronty v Košicích bylo osvobozené území předáváno SNR ze strany sovětských vojenských orgánů jejím prostřednictvím.

Vraťme se však ještě zpět do roku 1944, kdy Benešovi vyšla v Londýně kniha *Úvahy o slovanství*,¹⁰² ve kterých se mimo jiné zabývá i vztahem mezi Čechy a Slováky. Beneš v *Úvahách o slovanství* samozřejmě ještě neopouští své pevné čechoslovakistické stanovisko, ale snaží se najít jeho nové vyjádření, které by lépe odpovídalo slovenským tužbám a změněným poválečným podmínkám: „Starý čechoslovakismus, který byl často chápán jako čechizace a podceňování prvku slovenského, byl nesporně chybami z jedné i z druhé strany značně zkompromitován. Musíme mít odvahu si to říci a svorně a jednotně začít budovat nové moderní českoslovenství, odpovídající novému politickému uvědomění slovenského lidu a výsledkům druhé světové války.“¹⁰³ Toto budování mělo být podle Beneše postaveno na čtyřech hlavních pilířích: 1. správní a zákonodárná decentralizace státu přijatelná pro Slováky, 2. plná rovnost a rovnoprávnost Čechů a Slováků, 3. plná tolerance obou názorů na etnickou jednotu Čechů a Slováků, 4. tvorba nového, modernějšího a dokonalejšího českoslovenství. Beneš zároveň prorocky varuje, že „nějaké prohlašování a manifestační uznávání Slováků za národ zcela suverénní

¹⁰⁰ G. HUSÁK, *Svedectvo o SNP*, s. 575.

¹⁰¹ Blíže viz J. BEŇA, *Vývoj slovenského právního poriadku*, s. 140.

¹⁰² Srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II.*, s. 448-455.

¹⁰³ E. BENEŠ, *Úvahy o slovanství*, s. 349-350.

neodvisle od Čechů, musí vést nejprve k touze a pak i k uskutečnění vlastní slovenské státnosti. Také Češi nejsou a nesmějí se pokládat, jako národ, za suverénní neodvisle od Slováků, tj., když by se jim to hodilo, je opustit. Ten, kdo tvrdí opak, nezná prostě zákonitost ani lidské, ani speciálně politické psychologie“¹⁰⁴

Jak jsme si již dříve ukázali, Beneš neměl pro politiku Slovenského státu příliš shovívavosti. Při hodnocení slovenské politiky Beneš dokonce občas opustil i svůj nezáživný, rozvláčný a upjatý styl, který jen málokdy naznačoval hlubší citové zaujetí autora. V příloze k Úvahám o slovanství jindy velmi zdrženlivý Beneš na adresu Slovenského státu neváhal konstatovat: „Je v historii malých národů příkladu politiky tak stupidní a nahromadění tolika politických zločinců na jednom místě a v tak krátké době? Byli přitom vedeni tou nejodpornější bandou individuí, které jsem kdy v politice znal: prolhaný, křivopřísežný, maďarónský kněz Tiso, podvodný, amorální, cynický polovzdělanec a kriminálník Béla Tuka, který svým dopisem vlastní rukou a z vlastní vůle napsaným a mně v roce 1934 poslaným prohlásil sám sebe za zločince, za nevzdělance a primitivního politického hlupáka a prosil mne za odpuštění za své hříchy

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 353. Dějiny daly v tomto případě Benešovi za pravdu. Na adresu komunistické podpory nacionálním snahám Slováků Beneš ve svých úvahách konstatuje: „Mám jen obavy, že komunismus má tendence jít ve zdůrazňování „lidové vůle“ a v uznávání a tvoření „národů“ příliš daleko. Rozleptává tím některé určité větší národní kolektivy na menší celky i tam, kde to není v zájmu ani jich samých a kde to může v budoucnosti být pro ně politicky a národně krajně nebezpečné.“ Tamtéž, s. 17. Ani v Úvahách o slovanství neměl Beneš pro slovenské národní tužby příliš pochopení a i nadále se je snažil redukovat na problém administrativní decentralizace: „Pro Československo byl problém slovenský a karpatoruský vždycky především problémem administrativním. I pro Slováky autonomisty nebo decentralisty se měl stavět problém Slovenska jako problém vývoje, pozvolného politického zrání slovenského lidu a budování stále lepší a hlubší demokracie. Značná míra decentralizace s nutným respektováním lokálních zvláštností slovenských byla jediným správným řešením celé otázky. Administrativní a zákonodárná decentralizace Československé republiky bude zcela jistě provedena po druhé světové válce. Její stupeň a formy budou rozhodnuty demokratickou dohodou lidu českého a slovenského. Republika bude pravděpodobně rozdělena na čtyři země, českou, moravskoslezskou, slovenskou a karpátoukrajinskou s lokálními sněmy a se zemskou, okresní a obecní administrací s příslušným rozdělením kompetencí zemských a kompetence centrální.“ Slovenské národní tužby byly pro Beneše i nadále účelovou malicherností, pro kterou Slováci nejsou schopni vidět skutečné zájmy své větve československého národa a zároveň, jak také jinak, záminkou slovenské reakce při jejím boji proti pokrokovým silám české větve československého národa: „Všechny slovenské národy ničilo v jejich pohnuté historii vždycky místní, egocentrické malichernictví; boj o tzv. slovenskou autonomii ve formách, v jakých se v republice vedl, byl nejčastěji tímto malichernictvím, bez širších horizontů a bez pochopení toho, jaké bylo a je postavení československého lidu a národa v Evropě... Bud' me si při tom však vždycky vědomi, že to byl také hned od počátku republiky – a to je a zůstane v problému tom to podstatné – boj slovenské reakce proti demokracii a pokrokovosti Čechů.“ Beneš byl vždy ochoten připustit, že se Češi dopouštěli chyb ve svém způsobu řešení slovenské otázky. Nikdy však neopomněl zdůraznit, že šlo o chyby „administrativní“. „Národní“ chyby přes důrazné slovenské námitky zatím zůstávaly mimo Benešovu rozlišovací schopnost: „Nechci zamlčovat, že při velkých zásluhách, které Češi a republika jako stát měli o politické zachránění a kulturní i národní obrození Slováků jako celku vůbec, se stala ze strany Čechů na Slovensku také řada především administrativních chyb, kterých bylo možno se vyvarovat, které Čechům a republice nic pozitivního nepřinesly a naopak jim škodily a nadto slovenské opoziční reakci dávaly jen záminky k odůvodňování její nemožné, neslovenské a nakonec zločinné a zrádné politiky.“ Tamtéž, s. 226-228.

proti našemu státu; a pak takový odpuzující, cyničtí, moci, peněz a kariéry žádostiví političtí hazardéři a při tom politicky primitivní analfabeti, takový Šaňo Mach, Karel Sidor a Tido Gašpar, Murgaš, Mutňanský, Durčanský, Čatloš, Čulen – skoro sami Slováci - jimž jejich zaostalý maďarský duchovní původ čouhal ze všech záhybů jejich šatů: to byli skutečnovatelé slovenských ideálů, slovenské samostatnosti, slovenského státu. Jak je to všechno hrůzné, jak zločinné, jak neslovenské, nečeskoslovenské, neslovanské, reakční, rozvratné, plné primitivní ubohosti a nevzdělané zločinnosti!¹⁰⁵

Pro naše příští pojednání o vztahu Němců a Čechů již zde zaznamenejme, že Beneš k těmto svým výpadům neopomíná dodat, že „s tím slovenský národ neměl nic společného a v budoucnosti, až bude o tom mluvit národní slovenská historie, slovenský lid nikdy nic s tím společného mít nebude... Skutečný slovenský lid neměl se zradou luďáků nikdy nic společného“¹⁰⁶ Z toho vyjádření je více než zřejmé, že politická a odbojová pasivita nezanedbatelné části německého a slovenského etnika měla mít v poválečném Československu podstatně odlišné důsledky. O tom, které z těchto důsledků nastanou, přitom u významné části příslušníků obou etnik (státních občanů předválečné Československé republiky) neměly podle Benešových představ rozhodovat skutky, ale jejich národnost.

Po krátkém exkurzu do světa Benešových představ o úpravě poměru mezi Čechy a Slováky se ale přesuňme do března roku 1945. Na jeho počátku přijala SNR usnesení o zásadách postavení Slovenska v osvobozené republice, které obsahovalo i směrnice pro delegaci SNR k připravovaným politickým jednáním v Moskvě.¹⁰⁷ Delegace SNR

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 343. Snad žádný politik dvacátého století nepopsal během své politické kariéry více stran papíru než E. Beneš. Benešova výkonnost byla v tomto směru naprosto obdivuhodná a ojedinělá. Obsahová kvalita sice za kvantitou občas zaostávala, ale v tom množství tomu ani nemohlo být jinak. Nicméně toto exaltované písemné vyjádření, které Beneš učinil na adresu politiků Slovenského státu, je svým způsobem jedinečné. Podobným způsobem Beneš většinou nemluvil ani se svými nejbližšími spolupracovníky, natož aby takto citově vypjaté úvahy byly přeneseny na papír a publikovány.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 345.

¹⁰⁷ V usnesení se konstatuje, že SNR očekává od prezidenta a nové vlády, že před příchodem na Slovensko slavnostně a oficiálně prohlásí úplnou rovnoprávnost slovenského a českého národa v rámci jednotné a nedělitelné Československé republiky. Aby význam této deklarace náležitě vyniknul, měla vláda zároveň oficiálně osvědčit, že se neztotožňuje s vyhlášením čl. exilové vlády v Londýně ze dne 30. června 1943 o jednotném československém národě. Vláda se měla rovněž zavázat, že budoucí ústavní řešení vztahu slovenského a českého národa se uskuteční na základě zásady „rovný s rovným“ a po dohodě obou národů. Vláda a prezident rovněž měli ještě před příchodem na Slovensko oficiálně potvrdit, že Slovenská národní rada vykonává na Slovensku celou zákonodárnou, výkonnou a vládní moc, a to s výjimkou bodů obsažených v bodě 3 usnesení (tento bod přiděloval do výlučné kompetence ústřední vlády jen zahraniční záležitosti, zahraniční obchod a národní obranu; železnice, pošty a telegrafy, rekonstrukce a finance měly spadat do kompetence společné; ostatní věci měly spadat do výlučné kompetence SNR). Vláda a prezident měli rovněž potvrdit, že SNR „je slovenskou vládou a slovenským parlamentem“. Zvláštní úprava měla navíc platit pro československou armádu, kde měly být ze slovenských vojáků vytvářeny zvláštní jednotky, které měly podléhat

předložila toto usnesení Benešovi a zástupcům politických stran v Moskvě před zahájením jednání o politickém programu nové vlády. Usnesení vyvolalo pro svoji radikalitu u Beneše i českých politických stran pobouření a SNR byla obviňována z toho, že požaduje zavedení dualismu či dvoustátí. SNR z tohoto důvodu ještě před zahájením jednání o postavení Slovenska částečně ustoupila od svého původního návrhu a postavila se za stanovisko KSČ, obsažené v VI. kapitole návrhu vládního programu, které se však od výše zmíněného usnesení SNR koncepčně příliš neodlišovalo.¹⁰⁸ Jeho základem byla akceptace čtyř zásadních slovenských požadavků: 1) uznání svébytnosti slovenského národa, 2) uznání pravomocí SNR, 3) uznání tvoření slovenských národních výborů, 4) příslib, že to vše není jen provizorní, že je to stav trvalý, který bude později konstitučně vyjádřen.¹⁰⁹

Otázka Slovenska se dostala na program jednání politických stran Národní fronty dne 24. března 1945. Gottwald hned na počátku jednání ostatním stranám sdělil, že v VI. kapitole návrhu vládního programu má být vyjádřeno stanovisko vlády ke slovenské otázce a Slováci se následně vysloví, zda s tím souhlasí. Přičemž s tím, co je v komunistickém návrhu dosud obsaženo, SNR prý souhlasí. Vůdce československých

zvláštním pravidlům. SNR rovněž požadovala, aby na přechodnou dobu tvořilo Slovensko samostatnou hospodářskou, celní a měnovou jednotku. Usnesení SNR ze dne 2. března 1945 bylo publikováno in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 124, s. 366-369. Pokud jde o státoprávní uspořádání státu byla nepochybně radikálnější složkou v SNR komunistická strana. K představám slovenských komunistů o federativním uspořádání státu v první polovině roku 1945 srov. např. K. ZAVACKÁ, Slovenská národná rada v letech 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, s. 608. Srov. i L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 178.

¹⁰⁸ Zástupce lidovců F. Hála např. vzkazoval H. Ripkovi dne 19. března 1945 do Londýna, že „v předběžném jednání Stránského, Davida, Uhlíře a Hály s komunisty postavili nás komunisté před novou koncepcí slovenského řešení, odlišnou od koncepce tří zemských národních výborů a v podstatě odpovídající košické rezoluci SNR.“ Hálova depeše ze dne 19. března 1945 byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 127, s. 378. Usnesení SNR, ani komunistický návrh vládního programu týkající se Slovenska samozřejmě neměly s představami E. Beneše a londýnské vlády mnoho společného.

¹⁰⁹ Dne 20. či 21. března 1945 Smutný vyhotovil v Moskvě zprávu, kterou informoval H. Ripku v Londýně o průběhu předběžných rozhovorů SNR s Benešem: „Prezident Beneš přijal včera SNR a jako závěr lze říci, že z této strany nebude velkých obtíží k dohodě. Pustili požadavek deklarace slovenského národa a spokojili se, když prez. Beneš řekl, že nebude užívat názvu ‚československý národ‘, ale že v praxi bude stát za tím, aby důsledky jejich snah po národním uplatnění byly provedeny v nejširším přijatelném rozsahu. Postavil požadavek, aby názvu ‚ministr‘ bylo užíváno jen pro vládu ústřední. Beneš nečeká, že by z této strany, aspoň za dnešní situace, vznikly nepřeklenutelné obtíže.“ Smutného zpráva do Londýna byla publikována in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 128, s. 378-379. Ze zprávy je zřejmé, že Benešovi se podařilo prosadit, aby výkonný orgán SNR nebyl považován a označován za vládu, jak se původně v usnesení SNR navrhovalo. Zástupci SNR se vzdali svého požadavku, aby Beneš a vláda potvrdili v samostatném prohlášení existenci svébytného slovenského národa a Beneš zato přislíbil přestat s užíváním označení „československý národ“. K žádné zásadní dohodě, kterou Smutného zpráva naznačuje, však mezi zástupci SNR a Benešem nedošlo. Ostatně průběh dalších jednání o obsahu vládního programu nové vlády Národní fronty tento závěr zcela potvrzuje.

socialistů Stránský shrnul výhrady své strany k VI. kapitole návrhu vládního programu plně v souladu s Benešovými názory takto: „A řeknu hned předem, že to, co nás dnes rozvádí a v čem jednotní nejsme, není nazírání na nynější stav na Slovensku, ale otázka, zda v konstrukci nynější má být vzor pro konstrukci trvalou. Za nás čtyři národní socialisty: souhlasíme s dohodou vládní, uzavřenou se Slováký, nevylučujeme ani to, že by ten dnešní stav na konec mohl být trvalý, jestli s tím vysloví souhlas národ slovenský i český, ale nezavazujeme se už předem.“¹¹⁰

Výsledkem nesouhlasu lidovců a československých socialistů s obsahem kapitoly o Slovensku byla nejprve dohoda o tom, že všechny nekomunistické strany formulují svůj návrh kapitoly VI. programu, které poté budou předloženy Slovákům s tím, že pokud je SNR schválí, komunisté proti tomu nebudou nic namítat. Národní socialisté skutečně svůj návrh vypracovali a předložili ho k jednání na společné schůzi českých politických stran a delegace SNR konané dne 25. března 1945.¹¹¹ Českoslovenští socialisté svůj návrh poměrně výstižně charakterizovali tak, že se liší od komunistického návrhu především jejich přáním, aby bylo zřejmé, že nynější stav na Slovensku je provizorní, plynoucí ze Slovenského národního povstání, ale že tím na druhou stranu naprosto nechtějí říct, že toto uspořádání nemá existovat i v budoucnu. Benešovu koncepci tedy hodlali držet i nadále. Českoslovenští socialisté pod tlakem SNR i komunistů v návrhu i v následné diskusi však učinili pozoruhodný, byť drobný ústupek a začali uznávat vůli Slováků být nacionálně svébytným národem, nikoliv ale již existenci nacionálně svébytného slovenského národa.¹¹²

Nehodlali se rovněž i nadále jakýmkoliv způsobem zavázat, pokud jde o budoucí konstituční úpravu postavení Slovenska a jeho orgánů. Ursíny i Husák za SNR návrh československých socialistů samozřejmě odmítli.¹¹³ Českoslovenští socialisté za této

¹¹⁰ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 132, s. 412.

¹¹¹ Návrh byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 133, pozn. 1, s. 425.

¹¹² Benešovy instrukce tu jsou více než patrné. Zástupci SNR, ani čeští komunisté však pro tyto slovní a právní hříčky neměli příliš pochopení.

¹¹³ Ursíny návrh odmítl slovy: „Nám jde o to, že nová vláda má povinnost vyslovit svůj závazek na takové konstituční řešení poměrů mezi Čechy a Slováký, jaké je v zájmu Slováků a státu. Není správné, že nemůžeme o ničem mluvit, dokud národ český nepronese slovo. My jsme toho názoru, že je tu třeba určitý závazek dát i na tomto úseku, když jste se už dohodli, že slovenský národ existuje.“ Husák byl ještě konkrétnější: „Vláda musí jasně povědět, že republika bude budována na nových základech. Ve vašem návrhu je několik bodů, které nám potvrzují obavy. Proč stále vystrkovat tu provizornost, proč stále zdůrazňovat jeden moment, který má zastřít momenty jiné. Zase to budou lidé vykládat jako chytristiku. A my nechceme, aby se opakoval stav jaký byl za dvacet roků, aby na Slovensku mohl vzniknout pocit urážení a vykořisťování. Je fakt, že slovenský národ a SNR se bere na vědomí. Ale my chceme, aby tu byl pevný konstituční příslib nové vlády, že se nejedná o dočasný

situace podpořili kompromisní návrh sociálních demokratů, který sice nepředjímal budoucí postavení Slovenska v souladu s výsledky Slovenského národního povstání, ale deklaroval, že vláda „bude napomáhat tomu, aby dnešní stav, vplynuvší ze Slovenského národního povstání, se stal základem pro příští ústavně právní uspořádání státu v duchu rovnoprávnosti národů v jednotné republice Československé“ a nahrazoval označení SNR jako „legitimní“ představitelky slovenského národa za představitelku „revoluční“. Návrh sociálních demokratů požadovali českoslovenští socialisté doplnit v prvním odstavci kapitoly VI. tak, že nebudou výslovně uznáni Slováci jako nacionálně svébytný národ, ale vůle Slováků být nacionálně svébytným národem. Požadavky čs. socialistů podpořil za lidovce i jejich zástupce při jednání F. Hála. Delegáti SNR po poradě však toto kompromisní řešení odmítli. Přestože návrh československých socialistů vycházel z návrhu sociálních demokratů a byl podporován i lidovci, začali po odmítnutí SNR čeští komunisté vyvíjet na československé socialisty a především na jejich vůdce Stránského silný nátlak, v němž nechyběly ani výhrůžky vyloučením z podílu na budování nové poválečné republiky.¹¹⁴ Českoslovenští socialisté následně na protest proti komunistickému nátlaku směřujícímu především proti J. Stránskému, jenž se jako jediný odvažoval komunistům odporovat, opustili jednací místnost, čímž bylo další jednání o slovenské otázce znemožněno. Zástupce lidovců Hála se odmítl s čs. socialisty solidarizovat a v jednací místnosti zůstal. Sociální demokraté se již během ostrého střetu postavili prostřednictvím Fierlingera spíše na stranu komunistů, jako by pozapomněli, že

příslib, ale o pevnou linii československé politiky. Jde o to, aby se na Slovensku vzbudila důvěra.“ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 133, s. 426-429.

¹¹⁴ Gottwald na adresu československých socialistů poznamenal: „To, co Slováci chtějí, je velmi skromné. Když se ale z té ústupnosti vyvozuje takový závěr, že se nakonec nemusí říci nic, pak pánové jsou na falešné cestě a nedovedou ocenit, co je. Nevím, jestli ztratili anebo nenabýli ještě pocit reálnosti. Už jsem předem řekl: je možno jednat s vůlí k dohodě, s vůlí k rozumnému kompromisu, ale je možno jednat i s vůlí jakýkoliv kompromis zmařit. A toto jednání na mne takový dojem činí. Nejprve se pánové chytili návrhu SNR. Označili jej za rozbíjení státu. Ted' zůstává formulace, při čemž o otázkách, které tento původní návrh stavěl, se říká, že mají být předmětem dohadování. A znovu se říká, že to není přijatelné. Nedovedu si představit novou vládu, která by mohla Slovákům méně říci a méně dát než je tohle. A poněvadž takovou mít musíme, vyplývá z toho, že je mi nejasné, jak by ti, kdo Slovákům tohle dát nechtějí, mohli v takové vládě být.“ Stránský reagoval o něco později takto: „...Řekli jsme si tedy, že nám stačí, jak to formulovali soc. demokraté. I lidovci byli stejného názoru. Jsou to tedy ze čtyř českých stran tři. Pak přišel další návrh a já nepostihuji rozdíl. Jaký to má smysl? Gottwalde, svoboda je především v tom, že člověk má svůj mozek a svoje svědomí. Nemohu vidět něco jiného, když vidím jen jiná slova pro stejnou věc. Na hlavní náš argument se zapomnělo a to je ten náš motiv. My se necítíme oprávněni dát nějaké stanovisko, dokud není aspoň český národ osvobozen.“ Gottwald na závěr své výhrůžky ještě stupňoval: „...Ale vy se díváte na věci z jiného hlediska. A proto odmítáte přijatelný kompromis ve věci života státu. Republika přesto bude, a bude to republika nová a bude postavena na zdravý poměr Čechů a Slováků. A když ji nebude chtít někdo stavět, bude se stavět bez něj.“

spor vznikl právě nad jejich návrhem, který českoslovenští socialisté učinili základem svého kompromisního návrhu.¹¹⁵

Ale i českoslovenští socialisté si pod dojmem komunistických výhrůžek svůj odpor přes noc rozmysleli a o den později se dostavili na jednání s prohlášením, které na úvod přečetl J. David: „Ve včerejší schůzi při debatě o poměru Čechů a Slováků došlo ke zjevu, který, kdyby se opakoval, mohl by ztěžovat vzájemnou dohodu o spolupráci socialistických a demokratických složek československého lidu. Náš postup a některé naše návrhy byly označeny za nedostatek dobré vůle dospět k dohodě se Slováky. Konstatujeme, že jsme neměli nic jiného na mysli než bratrskou dohodu se Slováky. Proto odmítáme s největší rozhodností útok na dr. Stránského, který mluvil za čs. národní socialisty, protože byl jimi k tomu pověřen. Po nové poradě národně sociální skupina přijímá konečnou formulaci jak ji navrhla Slovenská národní rada, přičemž jsou nám hlavně směrodatná vysvětlení ze slovenské strany, že se tím v meritu nijak nepředbílá konečná dohoda Čechů se Slováky, až bude osvobozena celá Československá republika.“¹¹⁶ Českoslovenští socialisté tak definitivně ustoupili nátlaku a výhrůžkám komunistů.¹¹⁷

Poprvé a naposledy během moskevských jednání tak byla narušena přátelská a bezstarostná atmosféra, která jednání o společném programu vlády Národní fronty provázela od prvního do posledního dne. Průběh i výsledek tohoto prvního vážného střetu na půdě Národní fronty však do budoucnosti nevěstil nic dobrého. Nekomunistické strany se sice dokázaly díky československým socialistům nejprve takticky sjednotit na nejméně radikálním návrhu, který jedna z nich při jednání v určité věci vznesla, ale následně se jejich spojenectví pod komunistickým tlakem rozpadlo způsobem, který měl s odvahou čelit komunistickému nátlaku či pevností názorů jen pramálo společného. Naopak komunisté si opět ověřili, že na Fierlingera a levicové křídlo sociální demokracie

¹¹⁵ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 133, s. 426-437. Srov. i Stránského zprávu Ripkovi do Londýna ze dne 26. března 1945, ve které se uvádí: „Majer je při nejlepší vůli zcela bezmocný, protože jeho spoludelegáti Fierlinger, Laušman, Pacák - Bečko se raději vyřadil sám - se podřizují každému pokynu komunistů.“ Tamtéž, dok. č. 135, pozn. č. 1, s. 441. Se Stránského postřehem nelze než souhlasit. Moskevské rozhovory nebyly vedeny z pozice tří českých demokratických stran proti komunistům, ale spíše z pozice tří komunistických skupin (KSC, SNR a levého křídla sociálních demokratů, které člena sociálně demokratické pravice Majera početně i významem zcela eliminovalo) proti československým socialistům. Zástupce lidovců Hála jen trapně přihlížel a ve většině případů odmítl s odporem československých socialistů být jen solidarizovat.

¹¹⁶ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 133, s. 435-436.

¹¹⁷ Gottwald se samozřejmě neopomněl velkoryse omluvit: „Chápeme zejména, že pro národní socialisty je to velmi těžké. Jestliže se naši přátelé cítili uraženi, prosím, aby mi odpustili.“ Tamtéž, díl I., dok. č. 133, s. 436.

se mohou za všech okolností spolehnout a nemusí se tak obávat jít do střetu i v případech, kdy proti nim teoreticky stojí všechny tři české nekomunistické strany.¹¹⁸ Z pohledu předmětu této kapitoly zaznamenejme, že SNR ve svém souhlasu s Košickým vládním programem poprvé oficiálně připustila, byť v zcela obecné rovině, že celostátní orgány mají právo zasahovat svými normativními akty do situace na Slovensku. Budoucí rozdělení kompetencí mezi ústřední a slovenské orgány měli dohodnout až legitimní zástupci českého a slovenského národa.

Benešova koncepce řešení slovenské otázky byla tedy v Košickém vládním programu definitivně opuštěna.¹¹⁹ Bezprostředně po příjezdu na osvobozené území Beneš již v souladu s novým vládním programem ve svém projevu v Národním divadle v Košicích dne 3. dubna 1945 zdůraznil, že „musí být naprosto jasno a postaveno mimo každou pochybnost, že Slováci a Češi budou svou novou státní jednotu budovat jako činitele rovnocenní a rovnoprávní. To se Čechům i mně osobně jeví jako samozřejmé, a i když o těch nebo oněch konkrétnostech a detailech uspořádání učiní definitivní rozhodnutí teprve Ústavodárné Národní shromáždění, tuto zásadu rovnocennosti a rovnoprávnosti přijímáme všichni bez rozdílu jako základ, o němž se nediskutuje.“¹²⁰

O dva dny později se v Košicích konala i zvláštní schůze SNR, na níž místopředseda vlády K. Gottwald slavnostně vyhlásil výše zmíněnou část Košického vládního programu, která se dotýkala Slovenska a slovenského národa (tzv. Magnu chartu slovenského národa). Vláda se v něm mimo jiné zavázala, že se (i) bude starat o

¹¹⁸ Demokratická strana v čele s Ursínym, která se při moskevských jednáních spojila s KSČ proti ostatním nekomunistickým stranám k prosazení svých požadavků a hájila stanoviska KSČ i v jiných bodech, měla již za dva roky pochopit, s kým to vlastně v březnu 1945 uzavřela společenství. E. Beneš byl tímto postupem vůdců Demokratické strany velmi zklamán a komentoval ho slovy: „Draze doplatí na to, že hrají s komunisty. Oni si myslí, jak jsou šikovní, když se spojí s komunisty v jakémisi oportunistickém společenství vzájemné pomoci. Ale až jich komunisté využijí, půjdou proti nim nemilosrdně. Což nejsou s to vidět, že komunisté se staví na slovenskou autonomii jen a jen proto, aby dosáhli absolutní moci? A jakmile ji dosáhnou, že ji použijí k tomu, aby zničili právě to, co teď slibují.“ Jedná se o záznam v deníku E. Táborského ze dne 23.3.1945, který byl publikován v E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 238.

¹¹⁹ Ustanovení kapitoly VI. Košického vládního programu v tomto ohledu nepřipouští žádný jiný výklad: „...vycházejíc z uznání Slováků jako nacionálně svébytného národa, bude vláda od prvních svých kroků důsledně se snažit, aby v česko-slovenském poměru byla uskutečněna zásada ‚rovný s rovným‘... Uznávajíc, že Slováci mají býti pány ve své slovenské zemi, stejně jako Češi ve své české národní domovině, a že republika bude obnovována jako společný stát rovnoprávných národů, českého a slovenského, vyjádří vláda toto uznání důležitými státně politickými akty. Bude spatřovat ve Slovenské Národní Radě, opírající se o Národní výbory v obcích a okresech, nejen oprávněnou představitelku samobytného slovenského národa, nýbrž i nositelku státní moci na území Slovenska (moci zákonodárné, vládní a výkonné), jak to odpovídá zvláštní dohodě Slovenské Národní Rady s prezidentem republiky a s československou vládou v Londýně. Společné úkoly bude vláda jako centrální vláda republiková provádět v nejužší součinnosti se Slovenskou Národní Radou a se sborem slovenských národních pověřenců jako výkonným vládním orgánem Slovenské Národní Rady.“

¹²⁰ E. BENEŠ, Do nového života republiky. Tři projevy prezidenta dr. E. Beneše na osvobozené půdě vlasti, s. 8-10.

to, aby při ústavním řešení poměru národa slovenského a českého byly konstituovány slovenské orgány moci zákonodárné, vládní a výkonné tak, jak je má dnes slovenský národ v SNR a (ii) o budoucím rozdělení kompetencí mezi ústředními a slovenskými orgány dohodnou legitimní zástupci českého a slovenského národa. SNR naopak vyhlásila věrnost slovenského národa jednotné lidově demokratické Československé republice. Košický vládní program však přesné rozdělení kompetencí SNR a celostních orgánů ve vztahu ke Slovensku neřešil, pouze naznačoval obrysy pozdější dohody (První pražské dohody). V době vyhlášení Košického vládního programu si tedy teoreticky zákonodárnou pravomoc nad Slovenskem i nadále osobovaly dva subjekty, prezident republiky na základě ústavních dekretů č. 2/1940 a č. 3/1945 Úř. věst. čs. a SNR na základě nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR, v obou případech pak mělo jít o zákonodárnou pravomoc výlučnou a originární.¹²¹ Bylo zcela zřejmé, že obě dvě právní normy nemohou vedle sebe bez další novelizace obstát.

Předsednictvo SNR obnovilo zákonodárnou činnost SNR dne 21. února 1945 v Košicích. SNR však až do 21. dubna 1945 i nadále vycházela z koncepce, že je jediným nositelem zákonodárné a výkonné moci na Slovensku. Tuto moc formálně neodevzdala ani první vládě Národní fronty, která byla dne 4. dubna 1945 ustavena v Košicích. V době od 21. února do 11. dubna 1945 přijalo předsednictvo SNR 28 nařízení. Mezi nejdůležitější z nich patřilo nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR o zřízení ústředních úřadů, na jehož základě byl jmenován Sbor pověřenců, jež vykonával vládní moc na Slovensku, nařízení č. 26/1945 Sb. nař. SNR o národních výborech, kterým se blíže zabýváme v kapitole o národních výborech, nařízení č. 4/1945 Sb. nař. SNR, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel slovenského národa, o němž pojednáváme v kapitole o hospodářských otázkách, a nařízení č. 22/1945 Sb. nař. SNR, o úpravě právního pořádku a revizi právních aktů na území Slovenska dočasně okupovaném maďarským státem. Toto okupované území z mezinárodněprávního hlediska nikdy nepřestalo být územím Československého státu. SNR svým nařízením rušila ke dni osvobození platnost právních norem zavedených po 2. listopadu 1938 Maďarskem na tomto dočasně obsazeném území. Maďarské normy měly nahradit právní předpisy platící z vůle SNR na ostatním území Slovenska. Na dobu nevyhnutelné potřeby se mohly používat dosavadní maďarské právní předpisy, to však

¹²¹ Zákonodárnou pravomoc orgánů Slovenského státu (popř. Maďarska), který se rychle blížil k svému zániku, pro zjednodušení neuvádíme, navíc z pohledu prezidentských dekretů i nařízení SNR tato pravomoc právně neexistovala.

pouze za předpokladu, že to (i) vyžadoval státní zájem, (ii) šlo o pokračování ve věci, (iii) přepisy neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu a (iv) v platném právním řádu nebylo obdobné ustanovení. Nařízení umožňovalo za přesně stanovených podmínek i revizi rozhodnutí a opatření úřadů a soudů z doby okupace. Lhůta pro podání žádostí o tuto revizi byla stanovena do 31.12.1946. Zcela v souladu s dosavadní činností SNR bylo dotčené území okupované v roce 1938 Maďarskem výslovně integrováno zpět nařízením SNR jako území Slovenska, nikoliv jako území československého státu.¹²² Dne 11. dubna 1945 obnovilo svoji činnost revolučně ustavené plénum SNR, které následně působilo až do 23. srpna 1945. Dne 28. srpna 1945 byla na sjezdu národních výborů v Banské Bystrici zvolena nová SNR a slovenští poslanci do Prozatímního národního shromáždění.

Existující právní dualismus začal být na Slovensku odstraňován nařízením Slovenské národní rady č. 30/1945 Sb. nař. SNR ze dne 21. dubna 1945, ve kterém již bylo stanoveno, že zákonodárnou moc na Slovensku vykonává ve věcech celostátní povahy prezident republiky po dohodě se Slovenskou národní radou. K tomu, aby věci byla přiznána celostátní povaha, byla potřebná dohoda vlády Československé republiky a předsednictva Slovenské národní rady (§ 2). V ostatních případech měla vykonávat zákonodárnou moc na Slovensku Slovenská národní rada v duchu upřímné shody s prezidentem a vládou Československé republiky (§ 1). Prezidentovi Benešovi tedy již bylo přiznáno právo zákonodárnou moc na Slovensku vykonávat. Jeho moc však nebyla odvozena od vůle československého lidu, ale od nařízení SNR, která mu toto právo přiznala. Z původní celistvé a věcně neomezené zákonodárné moci, která náležela pro celé území Slovenska SNR, byla tedy vydělena její část (věci celostátní povahy) a postoupena prezidentovi. Zákonodárná pravomoc prezidenta na Slovensku tedy byla z pohledu SNR až sekundární, primárním, originárním zákonodárcem zůstávala SNR. Navíc zákonodárná pravomoc prezidenta na Slovensku v celostátních věcech nebyla samostatná, ale byla vázána v každém jednotlivém případě na dohodu se SNR.¹²³ Opačně to neplatilo, SNR vykonávala zákonodárnou pravomoc ve věcech necelostátní povahy samostatně, když byla omezena pouze „duchem“ upřímné shody s prezidentem a vládou.

¹²² Blíže viz J. BEŇA, *Vývoj slovenského právného poriadku*, s. 142-143.

¹²³ SNR svůj souhlas s vydáním dekretu celostátní povahy publikovala ve formě usnesení SNR ve Sbírce nařízení SNR pouze v prvním případě. Jednalo se o usnesení SNR č. 32/1945 Sb. nař. SNR o dohodě s prezidentem republiky ve věci vydání dekretu č. 3/1945 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení vojenského trestního zákona a branného zákona. Ihned poté SNR od této praxe ustoupila.

SNR samozřejmě i nadále zůstávala podle své koncepce jedinou „legitimní“ představitelkou svébytného slovenského národa.

V okamžiku, kdy vláda a prezident Beneš tuto úpravu akceptovali, vznikl faktickou cestou v poválečném Československu netradiční dvojčlenný celostátní zákonodárný orgán, který se skládal z prezidenta republiky a SNR. Právní postavení tohoto orgánu nebylo v žádném celostátním právním předpise upraveno. Pokud byl dekret prezidenta republiky vydaný po dohodě se SNR, platil pro území celé Československé republiky, pokud nikoliv, platil jen pro české země.¹²⁴ Nabytím účinnosti nařízení č. 30/1945 Sb. nař. SNR přestal platit § 1 nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR ve své původní podobě. SNR přestala být výlučným a neomezeným zákonodárcem na Slovensku, ale stále zůstávala zákonodárcem originárním, který svoji pravomoc neodvozoval od celostátních předpisů (prezidentských dekretů či faktickými událostmi modifikované ústavní listiny z roku 1920), ale z doktríny o suverenitě lidu (slovenského). Je jistě zajímavé, že dle předmětného nařízení k vyřešení té nejdůležitější otázky, totiž k tomu, co se rozumí pod pojmem věci celostátní povahy, nebyl příslušný faktický společný celostátní zákonodárný orgán (prezidenta a SNR), ale výkonné orgány zákonodárce (tedy vláda a předsednictvo SNR). Navíc nemělo jít o dohodu zástupců českého národa na straně jedné a slovenského národa na straně druhé, ale o dohodu celostátního orgánu (vlády) a slovenského orgánu (předsednictva SNR). Vzhledem k výše zmíněnému českému nezájmu o konstituování samostatné české státnosti a vytvoření federace či jiné formy složeného státu, chyběl slovenské straně logický partner (Česká národní rada či česká vláda), se kterým by se na definici věcí celostátní povahy či na symetrickém uspořádání státu mohla dohodnout. Výsledkem jednání tak mohlo být sotva něco jiného než zvláštní druh unitárního státu s asymetrickým modelem.

Pro pořádek je však nutné dodat, že SNR se o nalezení svého logického partnera na straně českého národa pokoušela. Zcela klíčovou roli v tomto ohledu mohlo sehrát usnesení SNR z 26. května 1945 přijaté jako základ pro jednání s československou vládou, z něhož vzešla První pražská dohoda. V tomto usnesení byl místo asymetrického modelu naznačován model zcela symetrický: „ČSR má jednu hlavu státu, československý sněm a československou vládu, slovenský sněm a slovenskou vládu, český sněm a českou

¹²⁴ Výjimku představoval jen ústavní dekret č. 1/1945 Sb. o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné ze dne 2. dubna 1945 (prezident Beneš ho podepsal ve vlaku při cestě na osvobozené území), který platil na celém území státu, ač neobsahoval formulí „po dohodě se Slovenskou národní radou“.

vládu.¹²⁵ V usnesení SNR se sice federalizace výslovně nezmiňovala, do jisté míry se dokonce nepřímou vylučovala, ale návrh na zřízení českého a slovenského sněmu a dvou národních vlád vedle československého sněmu a československé vlády ve svých důsledcích k federativnímu řešení slovenské otázky pravděpodobně směřoval. Návrh SNR byl z právního pohledu vnitřně rozporný, jednu kvalitu mu však nelze upřít: byl zcela symetrický.

Československá republika se dle usnesení SNR neměla skládat ze dvou státoprávních celků. Stát měl být jen jeden. Národní orgány (sněm a vláda) neměly být nositeli české a slovenské státní suverenity, ale národní suverenity. Přesné vymezení pojmu národní suverenity návrh neobsahoval. Nositelem státní suverenity českého a slovenského národa měly být společné ústřední orgány (Národní shromáždění, prezident a československá vláda). Lze souhlasit s J. Beňou, že tento návrh SNR na úpravu ústavních poměrů ČSR byl absolutně neobvyklý, v něčem originální a v něčem zcela nepochopitelný.¹²⁶ Slovenská národní rada se v něm nepovažovala za nositelku slovenské státní suverenity, ale za nositelku slovenské národní suverenity. Československá republika se neměla skládat ze dvou státních útvarů. Státní suverenity měla být jen jedna: československá. Měla být reprezentována výlučně společnými ústředními orgány. Nemělo tedy jít o federaci dvou suverénních států, ale o jakousi quasifederaci dvou územních celků, které měly svoje vlastní vlády a sněmy, jež byly nositeli národní suverenity. Navíc mělo jít o pevný, jednotný a nedělitelný stát. Tedy opět žádná federace. Lze shrnout, že řešení slovenské otázky přinášelo v letech 1944 a 1945 jeden krkolomný právní rébus za druhým.¹²⁷

Tento návrh SNR do značné míry popíral dosavadní kroky SNR a byl v rozporu s oběma klíčovými ústavněprávními nařízeními SNR (č. 1/1944 a č. 30/1945 Sb. nař. SNR). Kromě výše zmíněné symetrie měl tento návrh na první pohled ještě jednu kvalitu. Byl to pokus o kompromis, první vážnější návrh na překlenutí nepřekonatelných rozdílů v státoprávních představách české a slovenské politické reprezentace, neobratný klíč k odstranění zásadních rozporů v československém právním řádu a zároveň víceméně upřímný pokus zabránit asymetrickému řešení slovenské otázky. Slováci měli získat svůj

¹²⁵ V. Prečan k tomu uvádí, že záhy po skončení druhé světové války čeští stoupcí čechoslovakismu ve spolupráci s Gottwaldovým vedením české KSČ, jehož stanovisku se podřídili i představitelé Komunistické strany Slovenska, pohřbili na dalších 23 let poslední slovenský návrh na federalizaci státu - usnesení SNR z 26. května 1945. Blíže viz V. PREČAN, Český nacionalismus ve vztahu ke Slovákům, in: V kradeném čase, s. 492.

¹²⁶ J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 198.

¹²⁷ K pozadí tohoto usnesení SNR blíže J. BEŇA, Vývoj slovenského právního poriadku, s. 198-200.

sněm, vládu a národní svébytnost a Čechům měl zůstat jednotný stát. Jinými slovy, vlk se měl nažrat a koza měla zůstat celá. To vše při zachování symetrického ústavněprávního uspořádání. Do jisté míry návrh SNR navazoval na výše nastíněné představy prezidenta Beneše z let 1943 až 1944 o rozsáhlé decentralizaci poválečného Československa. Představy SNR o tom, jaké pravomoci budou národním sněmům a vládám přiznány, šly však mnohem dál, než byl Beneš ochoten pro decentralizované jednotky akceptovat. Tyto jednotky dle Beneše navíc neměly být v žádném případě nositeli suverenity, byť v její národní a tedy vágní podobě. Při podrobnějším studiu usnesení SNR ze dne 26. května 1945 se však nelze ubránit dojmu, že tento z politického pohledu vstřícný návrh mohl z právního pohledu jen zaměnit jeden druh zásadních rozporů v československém právním řádu za druhý.

Zbývá dodat, že návrh SNR byl na jednáních zástupců SNR s vládou rychle odmítnut s tím, že zatím není možné řešit definitivní ústavněprávní úpravu osvobozené republiky. SNR se měla zaměřit na praktické uskutečnění zásad Košického vládního programu ve věcech týkajících se Slovenska a omezit se na určení, které věci mají společnou povahu.¹²⁸

Ještě před uzavřením První pražské dohody se uskutečnila dne 1. června 1945 návštěva delegace SNR u prezidenta Beneše. G. Husák se při jednání Beneše zeptal, co si myslí o slovenských požadavcích. Beneš se vyjádřil, že nechce do jednání zasahovat, centralismus se prý nebude opakovat, ale SNR by neměla požadavky přehánět. S. Belluš položil v duchu usnesení SNR ze dne 26. května 1945 Benešovi otázku, zda se počítá se

¹²⁸ Zápis z jednání vlády a delegace SNR ze dne 31. května 1945 byl publikován in: Pražské dohody 1945-1947, Sborník dokumentů, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV 1992, sv.4, s. 26-29. České odmítnutí bylo zdánlivě paradoxní, vždyť v Košickém vládním programu měla SNR potvrzeno, že je nejen „oprávněnou představitelkou samobytného slovenského národa, nýbrž i nositelkou státní moci na území Slovenska (moci zákonodárné, vládní a výkonné)“, tedy nositelem nikoliv pouze národní suverenity, jak ve svém usnesení z 26. května 1945 navrhovala, ale státní suverenity. Česká strana (jako jeden muž) zjevně hrála o čas a čekala na okamžik, který bude pro jednání o definitivním ústavněprávním vyřešení slovenské otázky mnohem příhodnější. Navíc spoléhala i na to, že si Gottwald postupně došlápne na komunistickou polovinu SNR a přinutí je akceptovat pro Čechy přijatelnější řešení. Příhodnější okamžik skutečně přišel, částečně již přesně o rok později. Pro osud československé demokracie byla tato taktika českých nekomunistických stran velmi krátkozraká, neboť dlouhou dobu bránila ve vytvoření jednotné platformy Demokratické strany a českých nekomunistických stran proti komunistům. První zárok vedení KSČ proti slovenským komunistům přišel ještě mnohem dříve, a to již v polovině července 1945. K rozporům mezi KSČ a KSS srov. zejména V. PREČAN, Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1997, s. 203-300. Celé toto zasedání se týkalo politiky KSS, která byla ze strany Ústředního výboru KSČ tvrdě kritizována pro separatismus, nekompetentnost SNR v řídicí práci při obnově hospodářského života na Slovensku, pro antisemitismus a neochotu k restituci židovského majetku, pro zlé nakládání s Maďary atd. K tomu srov. i K. ZAVACKÁ, Slovenská národná rada v rokoch 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, s. 611-614 a J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 204.

vznikem českého partnera pro SNR. Beneš odpověděl, že již v Londýně navrhoval zřízení českého a moravského zemského NV, ale „jak se to vyvine, to ponechám vývoji“.¹²⁹

Nařízením č. 30/1945 Sb. nař. SNR předvídaná dohoda vlády Československé republiky a předsednictva Slovenské národní rady o věcech celostátní povahy byla uzavřena dne 2. června 1945. Tato tzv. „První pražská dohoda“ uznávala v souladu s vládním programem Slovenskou národní radu nejen za „legitimní“ představitelku svébytného slovenského národa, ale i za nositelku státní (zákonodárné, vládní i výkonné) moci na území Slovenska, a to s výjimkou věcí vyhrazených celostátním orgánům (čl. IV.) Dohoda obsahovala v čl. II. taxativní výčet 19 bodů, které měly být považovány za věci celostátní povahy. Jednalo se o zásadní věci z oblasti hospodářské, sociálně-kulturní a administrativně-politické. V těchto společných věcech vykonával zákonodárnou moc pro celé území republiky prezident republiky svými dekrety, a to k návrhu vlády a po dohodě se Slovenskou národní radou (čl. II.).¹³⁰ K urychlení celostátního zákonodárného procesu bylo v čl. III. dohody stanoveno, že předsednictvo SNR předloží plénu SNR návrh na zmocnění slovenských členů vlády ve věcech celostátního zákonodárství. Poté, co slovenští členové vlády ze strany SNR obdrželi příslušná zmocnění, sestával se faktický dvojčlenný celostátní zákonodárný orgán z prezidenta republiky a zplnomocněných slovenských členů vlády. Vzhledem k tomu, že prezident Beneš až na tři vážnější výjimky do obsahu poválečných dekretů, které byly vládou usneseny, v podstatě nezasahoval, a omezil svoji roli na jejich podpis, byla fakticky jediným zákonodárcem Československé republiky ve věcech celostátní povahy vláda Národní fronty.

Dekrety prezidenta republiky, resp. zákony usnesené Prozatímním národním shromážděním měla, pokud v nich nebylo ustaveno jinak, provádět vláda. Na Slovensku tak však měla činit cestou sboru pověřenců SNR, který byl vládě odpovědný za jejich

¹²⁹ Blíže viz Rychlík Jan, Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992, s. 28. Jde jen o jeden z mnoho důkazů, že Beneš do řešení vnitrostátních otázek po válce příliš nezasahoval. J. Rychlík připomíná, že tato návštěva SNR u Beneše je zajímavá ještě z jednoho hlediska. V otázce odsunu Maďarů ze Slovenska Beneš řekl SNR toto: „Vy na Slovensku byste měli ovšem řešit maďarský problém urychleně. Je možné, že z toho vzniknou komplikace, ale i kdyby byly, dělejte to, dělejte to opatrně, ale udělejte to. My to již tady nějak uhlájíme.“ Beneš tedy v žádném případě nebyl zásadním nepřítelem divokého odsunu ani v případě maďarského etnika.

¹³⁰ Podle Úřadu předsednictva vlády Národní fronty dekrety celostátní povahy nabývaly platnosti na celém území státu najednou publikací v celostátní Sbírce zákonů, nikoliv až jejich publikací Pověřenectvem vnitra ve sbírkách slovenských právních předpisů. Blíže viz Referát Úřadu předsednictva vlády ve věci platnosti a účinnosti dekretů prezidenta republiky vydaných po dohodě se Slovenskou národní radou na celém území státu, který byl publikován v K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, Příloha č. 4, s. 1024.

provedení. Sbor pověřenců se tak stal výkonným orgánem vlády. Jeho odpovědnost vládě však byla politická. Návrhy na přímé podřízení jednotlivých pověřencům odpovídajícím ministrům celostátní vlády se pro odpor SNR nepodařilo české straně prosadit. K řešení všech personálních otázek měla být na Slovensku příslušná SNR. Pověřenectva SNR měla být na Slovensku konečnou administrativní instancí, a to kromě případů, jež budou vzájemnou dohodu vyhrazeny příslušnému ministerstvu.¹³¹ První pražská dohoda nevymezovala věci celostátní povahy zcela jednoznačně, a to zejména tam, kde byly za věci celostátní povahy označeny „zásadní úpravy“ školství, hospodářských, zásobovacích a vyživovacích věcí, vnitřní bezpečnosti atd. V těchto věcech docházelo i po uzavření předmětné dohody ke sporům mezi SNR a Sborem pověřenců na straně jedné a celostátními orgány na straně druhé, zda jde v dané věci o „zásadní úpravu“ a tedy zda jde o věc celostátní povahy či nikoliv.¹³²

Tzv. „První pražská dohoda“ tedy představovala posun ve státoprávním uspořádání, fakticky ukončovala období vládního a právního dualismu, ale položila základy asymetrického modelu, který v částečné podobě trval až do roku 1968.¹³³ První pražská dohoda však představovala řešení politické, nikoliv právní. Jednalo se o politickou dohodu celostátní vlády a předsednictva SNR, nikoliv o právní normu.¹³⁴ Tato dohoda sice byla předvídána v nařízení SNR č. 30/1940 Sb. nař. SNR, ale SNR nebyla celostátním zákonodárným orgánem, který by byl oprávněn samostatně vydávat právní předpisy pro celou Československou republiku a dodat tak První pražské dohodě relevanci celostátní právní normy. Československý prezident jako celostátní zákonodárce (od 21. dubna 1945 fakticky po dohodě se SNR) ohledně postavení a pravomoci SNR v Československé republice a jejím právním řádě žádnou právní normu nevydal. SNR se tak nacházela v ústavněprávním vakuu, které bylo odstraněno až v čl. 1 odst. 3 ústavního zákona ze dne 11. dubna 1946 č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění,

¹³¹ K První pražské dohodě i následným pražským dohodám srov. Pražské dohody 1945-1947, Sborník dokumentů, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV 1992, sv.4,

¹³² Viz K. JECH, Ke vztahu mezi ústavními orgány ČSR a Slovenskou národní radou 1944-1946, in: Česko-slovenská historická ročenka 1996, Brno 1996, s. 148.

¹³³ K tomu srov. J. RYCHLÍK, Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992, s. 28.

¹³⁴ Výtah z dohody vlády Československé republiky a předsednictva Slovenské národní rady ze dne 2. června pokud se týká rozsahu moci zákonodárné ve věcech společných (konkrétně přesný seznam všech 19 bodů celostátní povahy uvedených v čl. II. dohody) vyhlásil až ministr vnitra v příloze vyhlášky ze dne 18. dubna 1946 č. 6/1946 Sb., a to v souladu s čl. 1 odst. 4 ústavního zákona ze dne 11. dubna 1946, č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění (tento článek zněl: „Pro výklad rozsahu působnosti ve smyslu ustanovení odstavce 3 jest směrodatná dosavadní dohoda vlády a Slovenské národní rady, jejíž znění v tomto směru bude publikováno ministrem vnitra ve Sbírce zákonů a nařízení.“). Část První pražské dohody tak nabyla 18. dubna 1946 relevanci právní normy. Do té doby šlo jen o politickou dohodu, byť předvídanou v nařízení SNR č. 30/1940 Sb. nař. SNR.

v němž se stanovovalo, že Slovenské národní radě přísluší na Slovensku vydávat nařízení Slovenské národní rady v dosavadním rozsahu, pokud ústavodárné Národní shromáždění tuto otázku jinak neupraví.

Do té doby její zákonodárná pravomoc v celostátních věcech (od 21.4.1945 do 28.10.1945 jako jeden ze dvou členů faktického zákonodárného orgánu *sui generis* – „prezident republiky po dohodě se SNR“), ani v necelostátních věcech upravena celostátně platnou právní normou nebyla.¹³⁵ Vyjdeme-li z čistě juristického pohledu nejsme schopni žádným relevantním způsobem dovodit, proč např. dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nsvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů nebyl aplikován i na Slovensku. V textu dekretu nenajdeme jedinou zmínku o tom, že by měl dekret platit jen v českých zemích. Naopak se v dekretu uvádí, že se pod národní správu dává majetek osob státně nespolehlivých na území Československé republiky (tedy nikoliv jen v českých zemích). Dekret dle § 28 odst. 1 nabýval účinnosti dnem vyhlášení (žádné územní omezení jeho působnosti přímo v dekretu stanoveno nebylo).¹³⁶ Ústavním dekretem č. 3/1945 Úř. věst.

¹³⁵ Ani ústavní dekret č. 47/1945 Sb., o Prozatímním národním shromáždění, byť byl přijat po dohodě se SNR, žádné ustanovení o pravomoci či postavení SNR neobsahoval.

¹³⁶ K tomu srov. usnesení vlády přijaté na schůzi vlády dne 17. května 1945: „Vláda schvaluje osnovu dekretu prezidenta republiky o národní správě s tím, že se ihned vyhlásí ve sbírce zákonů a nařízení. Jelikož SNR nedala souhlas k vydání dekretu jako dekretu o věci celostátního charakteru, vyhlásí se zároveň projev vlády a prezidenta republiky, že dekret bude zatím aplikován jen v českých zemích. Vláda se usnáší, že pozve v nejbližší době předsednictvo SNR do Prahy za tím účelem, aby s ním projednala veškeré naléhavé zásadní problémy, které nutno vyřešit za účelem zajištění hladkého výkonu zákonodárné moci a veřejné správy ve všech úsecích státního života.“ Zápis ze schůze vlády ze dne 17. května 1945 byl publikován in: K. JECH, Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, dok. č. 3.2, s. 244-247, Vláda v tomto, ale i jiných případech (retribuční dekret č. 16/1945 Sb.) doufala, že se jí podaří rozšířit působnost dotčených dekretů dodatečně i na Slovensko. Schůze vlády ze dne 17. května byla zajímavá ještě v jiném ohledu. Komunistický ministr informací Kopecký při ní prohlásil, že je přesvědčen, že dohoda se SNR ohledně celostátní zákonodárné moci byla pochybená a měla by se odvolat. „Ve skutečnosti by byla pak ústřední vláda jen vládou v českých zemích za účasti slovenských členů a nutno také zkoumat, zda se za odporem proti národní správě neskrývají třídně majetkové zájmy. Je přeci nemožné, aby SNR rozhodovala o našem těžkém průmyslu. To by znamenalo, že máme dva samostatné státy... Vláda se nemůže dát blokovat. Slováci mají ve vládě devět členů, kteří reprezentují SNR, to musí stačit. Nechci se pouštět do kritického rozboru otázky, zda SNR ve svém dnešním složení ještě odpovídá smýšlení slovenského lidu, ale myslím, že o tom mohou být důvodně pochybnosti.“ Náměstek předsedy vlády Ursíny v reakci konstatoval, že „odpor proti osnově dekretu nevyšel z občanských skupin SNR, což musí být jasno. O tom, zda SNR ve svém dnešním složení odpovídá ještě smýšlení slovenského lidu, musí rozhodnout v první řadě Slováci a snad jen Slováci. Můžu však svým jménem a jménem svých kolegů z Demokratické strany ve vládě i jménem celé strany prohlásit, že si strana přeje do nejširší míry Československou republiku jako jednotný a pevný stát a má největší zájem na takovém jednotném státě. Výčitky ministra Kopeckého nejsou proto namístě.“ Je zřejmé, že slovenská strana neviděla žádný nepřekonatelný rozpor v existenci jednotného a pevného státu na straně jedné a dvou zákonodárců tohoto státu, jejichž moc je v obou případech originární, na straně druhé. Srov. i K. ZAVACKÁ, Slovenská národná rada v rokoch 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech

čs. ze dne 22. února 1945, o výkonu moci zákonodárné v přechodném období se prodlužovala platnost přechodné úpravy výkonu zákonodárné moci (§ 2 ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs.), a to až do doby, kdy se ustaví prozatímní zákonodárný sbor Československé republiky. Podle § 2 ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. měly být předpisy, jimiž se mění, ruší nebo nově vydávají zákony, vydávány po dobu platnosti prozatímního státního zřízení v nezbytných případech prezidentem republiky k návrhu vlády ve formě dekretů, které spolupodepisoval předseda vlády, respektive členové vlády pověřeni jejich výkonem. O SNR nenajdeme v těchto klíčových ústavních dekretech ani slovo. Prezident republiky byl přitom oprávněn vydávat dle těchto právních norem dekrety pro území celé Československé republiky.

Proč tedy dekret č. 5/1945 Sb. na Slovensku neplatil, proč bylo nezbytné získat k jeho platnosti na Slovensku souhlas Slovenské národní rady a proč dekrety, u nichž souhlas získán nebyl, byly aplikovány jen v českých zemích, ač jejich znění nic podobného nestanovuje a prezident byl oprávněn vydávat dle ústavních dekretů č. 2/1940 a č. 3/1945 Úř. věst. čs. dekrety pro území celé Československé republiky? Jak mohl projev vlády a prezidenta republiky o tom, že dekret č. 5/1945 Sb. bude zatím aplikován jen v českých zemích, mít vyšší právní sílu než jednoznačné a řádně vyhlášené znění dekretu, dle něhož měl dekret platit i na Slovenku. Na základě jakého celostátně platného ústavního předpisu (i) byla SNR v roce 1945 oprávněna vykonávat zákonodárnou činnost na Slovensku ve věcech necelostátní povahy? Na základě jakého celostátního právního předpisu dekrety prezidenta republiky vydané v Londýně v letech 1940-1945 na Slovensku neplatily?¹³⁷ Na tyto otázky nebylo možné nalézt v poválečném celostátním československém právním řádě žádnou právně relevantní odpověď. Odkaz na politické dohody nejvyšších orgánů státní moci (u SNR je navíc toto postavení z hlediska celostátního právního řádu velmi sporné) nemůže čistě z právního pohledu obstát. Ústavní listina z roku 1920 tyto otázky neřešila (resp. z jejího pohledu byla činnost a

1945-1989, s. 613 a L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 180.

¹³⁷ SNR je jako součást platného práva na Slovensku neuznávala a neaplikovala je. Znamená to ale, že z pohledu celostátního právního řádu skutečně na Slovensku londýnské dekrety samy o sobě nikdy neplatily? Z postoje vlády Národní fronty vyjádřeném ve vyhlášece ministra vnitra ze dne 27. července 1945 č. 30/1945 Sb., kterou byl ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čs., o obnovení právního pořádku ponechán v platnosti s tím, že platí „zatím“ jen v zemích České a Moravskoslezské, by se zdálo, že ústřední orgány se nakonec smířily s tím, že londýnské dekrety na Slovenku nejenom že nebyly fakticky aplikovány, ale ani tam nikdy neplatily. Jde však o závěr sporný, který nelze právně odůvodnit odkazem na žádný celostátně závazný právní předpis. Při použití čistě právních metod totiž dojdeme přesně k opačnému závěru. K tomu srov. i L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 180.

postavení SNR protiústavní) a nový zákonodárce mlčel, resp. i z jeho formálního pohledu byla vlastně činnost SNR protiústavní. Jak tedy mohly mít politické dohody a projevy státních orgánů, z nichž některé celostátní ústavní pořádek ani neznal, vyšší právní relevanci než ústavní listina z roku 1920 a dekrety prezidenta republiky (včetně těch ústavních)? Bez odkazu na politické plány, cíle a dohody tehdejších politických představitelů nejsme schopni na tyto otázky přesvědčivým způsobem odpovědět. Politické a mocenské souvislosti odsouvají při hledání odpovědí v mnoha případech normativní právní akty a obecně sdílené právní teorie a zásady do pozadí.¹³⁸ Oddaný stoupenec prezidenta Beneše ministr financí za Demokratickou stranu Vavro Šrobár k tomu uvedl při výše zmíněné schůzi vlády ze dne 17. května 1945, že se na Slovensku v SNR uplatňuje okolnost, že mladší členové jsou do určité míry pod vlivem šestileté agitace o tzv. samostatném Slovenském státě. Bude proto podle Šrobára potřebné, aby se celý problém zákonodárství projednal a vyřešil dohodou s SNR. Podle Šrobára je „nynější stav neudržitelný. Nelze přeci vydávat zákony bez podpisu prezidenta jako hlavy státu. Takové zákony jsou zajisté neplatné. Nechci mluvit proti minulosti, kdy revoluční řešení bylo nutné, poněvadž prezident byl mimo republiku a SNR nemohla jednat jinak.“¹³⁹ Přestože se Šrobárovým stanoviskem nelze než souhlasit a podobně na situaci nahlížela i řada jiných členů vlády, „neudržitelný stav“ v celostátním právním řádu v roce 1945 vyřešen nebyl. Vládě a SNR se sice podařilo uzavřít na počátku června 1945 politickou dohodu (První pražská dohoda), ale to bylo na dlouhou dobu vše.¹⁴⁰

Přitom je nepochybné, že tato situace nebyla vyvolána faktickou nemožností tyto zásadní ústavněprávní otázky v československém právním řádu upravit. Pokud mohl prezident republiky určit hned na počátku své dekretální činnosti v podmínkách londýnského exilu postavení Státní rady, jistě mohl stejným způsobem učinit něco

¹³⁸ Právě z tohoto důvodu se nemohli stoupeneci normativní právní teorie shodnout na jednoznačném právním hodnocení tehdejších událostí. Blíže viz kapitola VII. této práce. K tomu srov. i L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 183.

¹³⁹ Zápis ze schůze vlády ze dne 17. května 1945 byl publikovaný in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, dok. č. 3.2, s. 244-247.

¹⁴⁰ Legislativní odbor Úřadu předsednictva SNR sice připravil po uzavření První pražské dohody po předsedu J. Lettricha návrh zákona SNR o moci zákonodárné, vládní a výkonné, ten však nebyl nikdy přijat. SNR měla s odkazem na První pražskou dohodu vydávat podle návrhu tohoto zákona ve slovenských věcech zákony, které měly být uveřejňovány v Zákoníku SNR. Návrh zákona mimo jiné počítal s vymezením věcí celostátní povahy formou prezidentského dekretu. Dekrety prezidenta republiky pak podle návrhu zákona měly na Slovensku platit, jen když to v nich bylo výslovně uvedeno, podepsal je člen československé vlády zmocněný k tomu SNR a byly uveřejněny v Zákoníku SNR ve znění, v jakém se na nich SNR dohodla (některé celostátní dekrety tedy měly na Slovensku platit v modifikovaném znění). Blíže viz L. VOJÁČEK, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002, s. 179 a 180.

podobného i u SNR. V té nejjednodušší variantě mohl nejprve v textu ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. doplnit nutnost vydávání celostátně platných dekretů „po dohodě se Slovenskou národní radou“ a následně dát základním ustanovením První pražské dohody formu ústavněprávní normy. Nic podobného se ale nestalo. Faktický stav, který byl na české straně (včetně prezidenta Beneše) vnímán se značnou nelibostí, tak zůstal v roce 1945 na celostátní úrovni bez odpovídajícího právního vyjádření. Úprava obsažená v nařízení SNR nemohla z pohledu celostátního právního řádu v žádném případě dostačovat, neboť nařízení SNR v českých zemích neplatila a ani nikdy platit neměla. K tomu je nezbytné připomenout, že slovenské území sice bylo osvobozeno dříve než území českých zemí, ale rozdíl byl s výjimkou východního Slovenska jen několik týdnů. Přesto na Slovensku vykonával od samého počátku zákonodárnou činnost kolektivní orgán parlamentního typu (samozřejmě ve zjednodušené podobě) složený především ze zástupců domácího odboje, zatímco v Čechách ještě téměř půl roku po osvobození byly vydávány dekrety prezidenta republiky zakotvující zcela bezprecedentní zásahy do soukromého vlastnictví a osobní svobody bez jakékoliv součinnosti parlamentu a zástupců domácího odboje či nově se formující domácí politické reprezentace. To, že byly tyto dekrety vydávány na návrh vlády a bez větší Benešovy účasti, nemůže na této skutečnosti nic změnit. Přestože pro tento odlišný vývoj existuje řada pádných důvodů, je při tomto srovnání zřejmé, že období vydávání prezidentských dekretů bylo na české straně uměle prodlužováno a nebylo odůvodněno výlučně nemožností svolat v prvních šesti měsících poválečného období orgán parlamentního typu (ať již Národní shromáždění dle ústavní listiny z roku 1920 či Prozatímní národní shromáždění). Stav ústavní nouze, do kterého se Československá republika bez svého zavinění v době druhé světové války dostala, v září či říjnu 1945 již netrval. Těmto otázkám se věnujeme na jiném místě této práce.

Již na první pohled je zcela zřejmé, že Benešovy představy o řešení slovenské otázky zůstaly zcela nenaplněny. Asymetrický model, který se v Československu při Slovenském národním povstání objevil a jež byl Košickým vládním programem a První pražskou dohodou z celostátního pohledu politicky akceptován, neměl s Benešovou koncepcí rozsáhlé decentralizace rovnoměrně provedené na celém území státu mnoho společného. Čechoslovakistická koncepce pak byla v Košickém vládním programu a První pražské dohodě rovněž zcela opuštěna ve prospěch svébytného slovenského národa a bratrské spolupráce obou národů na principu rovný s rovným. Tento princip byl sice následně velmi rychle opuštěn, ale to již spadá mimo rámec naší práce.

Ústavněprávní kontinuita předmnichovského Československa a formálněprávní kontinuita předmnichovského právního řádu byly nařízením SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR zcela popřeny. Nařízení SNR č. 30/1945 Sb. nař. SNR a První pražská dohoda na této skutečnosti nic nezměnily. Ostatně to ani nebylo jejich účelem, neboť se jen pokoušely odstranit a alespoň částečně zahladit ty nekřiklavější právní rozpory, které události na Slovensku od září 1944 do března 1945 v právním řádě vyvolaly. Uvést výkladem do právně organického souladu první dva paragrafy nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař. SNR, ústavní dekrety prezidenta republiky č. 2/1945 a č. 11/1944 Úř. věst. čsl. a ústavní listinu z roku 1920 a přitom zároveň respektovat obecné právní principy a všeobecně sdílené představy a tužby (a samozřejmě i předsudky) tehdejší české a slovenské politické reprezentace, byl úkol v podstatě neřešitelný. Snad proto zůstala SNR jako jeden ze tří nejdůležitějších státních orgánů v poválečném Československu (do 28. října 1945 vedle prezidenta republiky a celostátní vlády) z celostátního pohledu v ústavněprávním vakuu až do 11. dubna 1946. Na svůj logický protějšek, Českou národní radu, si pak musela počkat až na přelom let 1968/1969. Dekrety prezidenta republiky se v době slovenského povstání a krátce po osvobození na Slovensku vůbec neaplikovaly, neboť je SNR nepovažovala za součást platného práva. Tento stav byl donucen fakticky akceptovat jak prezident Beneš, tak vláda (jak exilová, tak následně vláda Národní fronty).¹⁴¹ Situace se změnila až na konci dubna 1945, kdy na Slovensku začaly platit a byly aplikovány dekrety prezidenta republiky, které byly přijaty po dohodě se Slovenskou národní radou a v nichž byla tato skutečnost výslovně uvedena.¹⁴²

¹⁴¹ K tomu srov. již výše zmíněnou vyhlášku ministra vnitra č. 30/1945 Sb. nebo vyjádření ministra spravedlnosti J. Stránského z konce dubna 1945, v němž k úmyslu SNR vydat zvláštní slovenskou retribuční normu uvedl, že pokud SNR dosud nevydala připravené nařízení o výkonu zákonodárné moci ve věcech celostátní povahy, má možnost vydat retribuční předpis podle své dosavadní praxe zcela samostatně, aniž se musí starat o to, zda jde o věc celostátního charakteru. Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 13.1, s. 249.

¹⁴² Londýnské dekrety prezidenta republiky tedy samy o sobě na Slovensku aplikovány nebyly.

VI. 3. NÁSTIN ŘEŠENÍ NĚMECKÉ OTÁZKY

Mnichov byl ústředním bodem nejen Benešovy teorie právní kontinuity předmnichovského Československa, ale i všech jeho úvah o poválečném uspořádání československého státu. Při koncipování řešení vztahu mezi Čechy a Němci tomu samozřejmě nemohlo být jinak. Ve svých Pamětech k tomu Beneš velmi upřímně uvádí: „Mnichov položil otázku menšin a našich Němců zvláště s kategoričností, jež nenechávala nikoho na pochybách, a s oslnující jasností řekl, že jde o otázku osudu našeho státu a naší existence vůbec.“¹

Mnichov však neměl být jediným faktorem, který by určoval představy o poválečném uspořádání vztahů mezi Čechy a Němci. Beneš dospěl již na počátku války k názoru, že řešení národnostní otázky v Československu bude vhodné organicky spojit s plánovanými změnami sociálními a hospodářskými. Primát Mnichova však samozřejmě neměl být hospodářskými a sociálními ohledy narušen. Jak to přesně Beneš zachytil ve svých Pamětech: „... čili revoluci nacionální sloučit s revolucí sociálně hospodářskou. Jinými slovy: musí to být v národnostních otázkách pokrok, lidský a vývojově opravdu pokrok. Prakticky to znamenalo: bude třeba přesvědčit Angličany, Američany a Rusy – a možno-li i Němce –, že při zásadním zachování předmnichovského Československa bude třeba zmenšit velmi radikálně počet jeho menšin; a bude třeba přesvědčit Čechoslováky, že tomuto cíli budou muset i oni přinést některé oběti... Při každé mezinárodní nesnázi za boje o naši thesi položil jsem pak rozhodně a vždy s naprostou jasností a s vědomím plné odpovědnosti otázku, před níž se vždy každý zarazil: Chcete připravovat nový Mnichov? Důsledky Mnichova pro celou Evropu byly opravdu už po celou dobu války celým světem tak dobře chápány, že tato otázka takřka každému postačila.“²

Ponechme nyní bez komentáře Benešovo poválečné hodnocení odsunu československých Němců jako pokrokové a lidské řešení národnostní otázky a vraťme se na samý počátek tohoto smutného příběhu. Hned na úvod konstatujme, že E. Beneš rozhodně nebyl militantním českým nacionalistou, za kterého je v českém tisku občas považován a v žádném případě nenesl hlavní vinu za odsun sudetských Němců. Na počátku dvacátého století, kdy česká politika sváděla boj o svá historická státní práva v rámci habsburské monarchie, Beneš upřímně věřil, že etnické problémy habsburského soustátí do značné míry rozřeší jeho celková demokratizace a decentralizace. Tuto víru

¹ E. BENEŠ, Paměti, s. 314.

² E. BENEŠ, Paměti, s. 315-316. Srov. k tomu V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 121.

vtiskl i do své francouzské disertace „Rakouský problém a česká otázka“.³ Beneš ve své disertaci předestřel recept národnostního vyrovnání, který vycházel z kombinace realistických a socialistických přístupů. Monarchie měla být podle Beneše rozdělena co nejdůsledněji na nové autonomní jednotky. K rozdělení mělo dojít nejen na úrovni zemí, ale i přerozdělením okresů, aby co nejvýrazněji korespondovaly s rozložením jednotlivých národů. Nejvyšší administrativní úřady, sněmy, ale v případě potřeby i úřady okresní měly být rozděleny na národní kurie, což mělo jednotlivým národnostem umožnit maximální stupeň samosprávy. Nové Rakousko se mělo skládat z osmi takto nově vytvořených celků, jejichž vlády s rozsáhlými kompetencemi se současně měly stát pojiťky k vládě ústřední a osobě panovníka, centrální zákony měly pak zaručovat i práva menšin, jejichž určitý počet by zůstal v „národních“ jednotkách.⁴ Tento Benešův přístup byl samozřejmě v příkrém rozporu s tehdy převládající doktrínou českého historického státního práva, o jehož realizaci se snažil jak nacionálně radikální, tak občanský proud české politiky.

Do národního tábora usilujícího o vytvoření samostatné české (československé) státnosti se Beneš zapojil, stejně jako T. G. Masaryk, až na počátku první světové války.⁵ Při jednáních na Pařížské mírové konferenci Beneš obhajoval územní celistvost zemí Koruny české, ale zároveň odmítal návrhy části československé delegace na další územní zisky a dokonce důvěrně sondoval možnost odstoupení nevelkých pohraničních území, obývaných především Němci, aby snížil množství této menšiny v nové Československé republice. Pro delegáty vítězných mocností to však byl nepřijatelný požadavek. Německo jako poražený stát mělo samozřejmě území ztratit, nikoliv získat.⁶ V době první republiky se E. Beneš jako ministr zahraničí snažil udržovat korektní vztahy jak s Německem, tak Rakouskem a postupně překonávat animozity z válečných a bezprostředně poválečných let. V letech 1921 a 1922, kdy Beneš zastával funkci předsedy vlády, se přičinil o první reálné kroky pro získání zástupců německé menšiny k spoluzodpovědnosti za chod Československé republiky a o výstavbu občanského, nikoliv pouze nacionálního státu.⁷ S vypjatým českým nacionalismem neměly jeho

³ Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš, sudetští Němci a mezinárodní prosazení transferu minorit, in: Benešovy dekrety, Praha 2002, s. 28.

⁴ Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 50-53 nebo F. PROCHÁZKA, Názory dr. Beneše o federalizaci Rakouska-Uherska 1908-1916-17, Letovice 1925.

⁵ K tomu srov. E. BENEŠ, Světová válka a naše revoluce, Praha 1927, s. 17-22.

⁶ Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš, sudetští Němci a mezinárodní prosazení transferu minorit, in: Benešovy dekrety, s. 29.

⁷ Blíže viz J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část I., s. 343.

tehdejší postoje mnoho společného. Vztahy s Německem se začaly podstatně zhoršovat až po nástupu Hitlera k moci.

V období Mnichova a druhé republiky si Beneš na své úvahy z doby Pařížské mírové konference o možnosti odstoupit část pohraničního území Německu vzpomněl. Dne 15. září 1938 zaslal Beneš v reakci na první návštěvu Chamberlaina u Hitlera tajně do Paříže svého důvěrníka, sociálně demokratického ministra Jaromíra Nečase, s plánem odstoupení určitých pohraničních území Německu (4.000 – 6000 km²) spolu s návrhem na přemístění 1,5 až 2 milionů sudetských Němců na území Říše. Zbylí sudetští Němci, hlavně demokraté, socialisté a židé, měli v Československu zůstat.⁸ Jedná se o tzv. Benešův pátý plán, který však skončil neúspěchem, neboť Hitlerovy požadavky šly již tehdy mnohem dále.⁹ Beneš se o svém tzv. pátém plánu a neúspěšné Nečasově misi do Paříže ve svých pamětech vůbec nezmiňuje. Zřejmě zamýšlel před národem tuto nezdařenou iniciativu zatajit. Ostatně není divu, jeho předválečné a válečné plány na odstoupení rozsáhlého pohraničního území Německu by si v poválečných letech u radikálním nacionalismem hluboce zasaženého českého národa příliš sympatií nezískaly.

V říjnu a listopadu 1938 rozpoutal autoritativní tisk (agrární, národně demokratický a fašistický) druhé republiky proti Benešovi jako představiteli minulého liberálně-demokratického režimu zostouzející kampaň. Tvůrce československé zahraniční politiky a bývalý prezident v ní byl označován za hlavního viníka československo-německého konfliktu a tudíž i za nepřítele republiky číslo jedna. Tato kampaň byla samozřejmě též gestem adresovaným do Berlína: měla demonstrovat, že se Československo zřiká obrazu Německa jako nepřítele.¹⁰ Pro ilustraci ovzduší druhé republiky připomeňme i tehdejší postoj dříve prohradního novináře Ferdinanda Peroutky, který obviňoval Beneše i celý český národ, že v letech 1918-1938 nedošlo k dohodě s Německem. Zavinění Beneše bylo podle Peroutky jen dílčí a spočívalo v tom, že na jaře

⁸ Dokument byl publikován in: V. SOJÁK, Z. ŠAMBERGER (vyd.), Mnichov v dokumentech II. Zrada české a slovenské buržoazie na československém lidu, dok. č. 51, s. 209-210. K tomu srov. zejména D. BRANDES, Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska, s. 368-9 a M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 23-24.

⁹ Nečas obdržel od Beneše příkaz, aby předmětné dokumenty zničil. Nečas tento příkaz porušil, dokumenty nezničil, nýbrž je předal své ženě před útekem z protektorátu. K tomu srov. M. HAUNER a kol., Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, s. 24.

¹⁰ Blíže viz J. RATAJ, Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, s. 177.

1938 nepřistoupil na možný kompromis se sudetskými Němci a zanedbal informace o skutečných záměrech francouzské spojenecké politiky.¹¹

E. Beneš samozřejmě druhorepublikovým iluzím nepodléhal, a proto své přesvědčení nemusel v březnu 1939 měnit. Již v lednu 1939 seznámil Beneš posla od svých politických přátel z domova J. Drábka se svým plánem na úpravu hranic s Německem a redukcí německé menšiny v Československu. Beneš ve svém plánu uvažoval o odstoupení území s německou menšinou v západních a severních Čechách a na Severní Moravě, o rozloze 4 – 6000 km², a to za podmínky, že Německo převezme kolem 1.400.000 sudetských Němců.¹² Benešův plán z ledna 1939 zjevně navazuje na výše zmíněný tzv. pátý plán ze září 1938 a některé jeho úvahy z doby pařížské mírové konference¹³ a zcela jasně potvrzuje, že Beneš od samého počátku považoval za nutné omezit počet příslušníků německé menšiny v „novém“ Československu, a to především prostřednictvím odstoupení části území Německu. Podle Drábkovy svědectví byla Benešova averze zaměřena v té době primárně proti Polákům a na francouzské Mnichovany. Pokud jde o Hitlera a Němce, zůstával Beneš překvapivě rezervovaný.¹⁴

V dubnu 1939 při přípravě návrhu manifestu Do boje za svobodné Československo ve svobodné Evropě neopomněl Beneš zařadit mezi bojovníky za

¹¹ Působení E. Beneše ve funkci prezidenta republiky pokládal Peroutka za chybné. Rovněž k jeho politické budoucnosti doma či v exilu se stavěl záporně: „byl výrazem své doby, selhal s touto dobou“. Česká politika se neměla nadále kompromitovat kontakty s ním a jeho koncepcemi, neboť by se Německo mohlo domnívat, že chce Československo pokračovat v Benešovské linii. Tamtéž, s. 178 nebo F. PEROUTKA, Přítomnost, 15, 12.10. 1938, č. 41. Obraz Němce a nacistického Německa v povědomí druhorepublikové vládní elity i nezanedbatelné části české veřejnosti dosahoval velmi atypických vstřícných korektur. Nacistická okupace, kterou přivítala velká část českého obyvatelstva s nenávisným úžasem, však uvedla obraz Němců a Německa v českém národě znovu do pohybu. Víze vlády Strany národní jednoty o nacistickém Německu jako korektním sousedu, velkém spolupracovníku, ochránci a patronu pomnichovského Československa, utonula v záplavě bezmocné nenávislosti podvedených obyvatel. Tradiční obraz Němce jako dědičného osudového nepřítele opět dominoval bez skvny pochybností v české politické mysli. Blíže viz J. RATAJ, Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, s. 207. Srov. i J. RATAJ, Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, s. 191.

¹² Blíže viz J. DRÁBEK, Z časů dobrých i zlých, s. 38 a dále Drábkův zápis z návštěvy u E. Beneše dne 31.1.1939, který byl publikován s komentářem S. Kokošky ve sborníku: Z druhé republiky, díl II. s 365-375. K raným plánům E. Beneše na odstoupení území, které přednesl dne 31. ledna 1939 poslovi domácích Benešových spolupracovníků J. Drábkovi srov. i J. KREN, V emigraci, s. 460 nebo D. BRANDES, Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska, s. 22. J. Drábek ve svých vzpomínkách k těmto Benešovým plánům uvádí, že šlo jen o naprosto teoretické kombinace do budoucna, které není možno uvádět v nějakou souvislost s odsunem Němců.

¹³ Srov. např. V. KURAL, Konflikt místo společenství?, s. 17-18.

¹⁴ K tomu vedle J. DRÁBEK, Z časů dobrých i zlých, s. 38. a dále výše zmíněný Drábkův zápis z návštěvy u E. Beneše dne 31.1.1939 publikovaný in: Z druhé republiky, díl II. s 365-375. Srov. i E. MUNK, S Benešem v Chicagu, in: Střední Evropa, roč. 1993, s. 104.

svobodné Československo i demokratické sudetské Němce.¹⁵ V polovině května 1939 vydala Ústřední kancelář Československé zahraniční akce v Chicagu jako vůbec svůj první dokument Benešem koncipovanou zprávu, ve které se uvádělo: „Naši krajané ve všech nám příznivých nebo nás tolerujících státech ať se organizují, sjednotí za politickým direktoriem, abychom představovali jednotně světové hnutí. Všude připojovat k hnutí našemu Podkarpatské Rusy a Sudetské Němce. K říšským Němcům, jsoucím v boji s Hitlerovským režimem, stojíme přátelsky, ale nespojujeme se k nějakým jednotným akcím. Ojedinelé manifestace za společnou věc mohou jen prospět, ale v zásadě postup je paralelní, nikoliv společný.“¹⁶ Povšimněme si především skutečnosti, že Beneš v této zprávě nepovažoval za nutné dodat, že ke spolupráci mají být připojeni jen demokratičtí sudetští Němci či jen sudetští Němci, kteří ČSR nezradili a bojovali proti nacistickému režimu. Z pohledu Benešových projevů a memorand z let 1942 až 1945 věc zcela nevídaná. Podobná prohlášení, zcela vzdálená myšlenka kolektivní viny německého národa, na sklonku války u Beneše již nenalezneme.

V květnu 1939 Beneš ve svém projevu na kongresu amerických spisovatelů v New Yorku prohlásil, že „je věru smutné pozorovat, jak vládnoucí režim i v Německu samém zneuctívá, ponižuje a vykořisťuje národ Goethův, Mozartův, Beethovenův – ano i národ vzácného hosta tohoto večera, velikého Němce Thomase Manna... Vím, že to nejsou zásady celého německého národa. Německý národ sám je ujařmen... Všichni jsme věděli, že svoboda Československa je vzhledem k jeho zeměpisné poloze spojena se svobodou německého národa a celé Evropy.“¹⁷ W. Jaksch ve svých vzpomínkách v této souvislosti správně připomíná, že ještě v roce 1939 Beneš teorii o kolektivní odpovědnosti všech Němců za nacistický režim a Hitlera neznal.

V prvním vydání *Democracy Today and Tomorrow* z konce léta 1939 Beneš ve stejném duchu uvádí, že existují, stejně jako tomu bylo v minulosti, i dnes dvě Německa,

¹⁵ Beneš v manifestu uvádí: „V boji tom nesmí chybět žádný opravdový, věrný Čech a Slovák, v boji tom musí jít s námi všichni naši svobodní občané českoslovenští, sudetští demokratičtí Němci i Karpatorusové. Návrh manifestu ze dne 12. dubna 1939 byl publikován in: J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ a I. ŠTOVÍČEK, *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády*, dok. č. 18, s. 79.

¹⁶ M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, dok. č. 62, s. 260-261. Ve vzkazu do vlasti z 22. června 1939 Beneš podobně konstatuje: „S opozičními Němci v zahraničí jednáme paralelně, ale odděleně a opatrně.“ Blíže viz J. ŠOLC, *Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti*, dok. č. 2, s. 25. Z tohoto vzkazu však není zcela zřejmé, zda má na mysli opoziční říšské Němce jako ve výše citované zprávě, nebo sudetské Němce.

¹⁷ Benešův projev ze dne 26.5.1939 byl publikován in: M. HAUNER a kol., *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*, dok. č. 58, s. 239-241.

a to Německo Hitlerovo a Goebbelsovo a Německo Thomase Manna.¹⁸ V prvním českém vydání Demokracie dnes a zítra z roku 1942 Beneš však již ponechal pouze podrobnou formulaci o dvojím Německu v minulosti. Výslovná zmínka o „dnešním druhém Německu Thomase Manna“ byla vypuštěna. Až do konce války pak již mělo existovat jen jedno Německo – nacistické. Nepředbíhejme ale událostem a vraťme se zpět do první poloviny roku 1939.

V té době, stejně jako o pár měsíců později na počátku druhé světové války, Beneš zastával navenek takticky plně stanovisko kontinuity předmnichovského Československa, a to jak co se týče předmnichovských hranic, tak existence německé menšiny v Československu. Beneš nikdy nebyl politický snílek, naopak byl především velký realista. O jakémkoliv plošném transferu německé menšiny z československého území do Německa bez územních kompenzací proto tehdy vůbec neuvažoval nebo spíše přesněji se neodvažoval uvažovat.¹⁹ Naopak byl ochoten ke korekcím hranic ve prospěch Německa, které by byly spojeny s převzetím nikoliv zanedbatelné části sudetských Němců Říší.²⁰ Je nepochybné, že Benešem hájená teorie právní kontinuity předmnichovského Československa byla v rozporu s navrhovaným odstoupením území Německu. Beneš tento rozpor zpočátku mlčky přehlížel a až později přišel s plánem, že nejprve musí být na mírové konferenci celé území Sudet Československu vráceno a teprve poté dojde k odstoupení části tohoto území Německu (výměnou za drobné území v Kladsku).²¹ Stejným způsobem ostatně Beneš později navrhoval řešit postavení

¹⁸ Blíže viz E. BENEŠ, *Democracy Today and Tomorrow*, s. 26.

¹⁹ F. Dostál Raška správně připomíná, že na začátku války mohla česká emigrace sotva veřejně přiznat jakýkoliv ambicióznější plán na řešení sudetoněmecké otázky. Obnova Československé republiky zdaleka ještě nebyla zajištěna a platnost mnichovské dohody nebyla zpochybněna, neboť Velká Británie i Francie se cítily jí být i nadále vázány. Blíže viz F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 35.

²⁰ Blíže viz např. J. RATAJ, *Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, s. 225.

²¹ Již v roce 1969 dospěl Jan Křen k závěru, že mezi dokumenty benešovské proveniencce z té doby není ani jediný, z něhož by se dalo spolehlivě soudit, že Beneš již tehdy usiloval o úplné vyloučení německého živlu z budoucího Československa., tedy o řešení přibližně téhož řádu, jaké bylo zvoleno na konci války. Zahraniční akce se podle něj tehdy soustřeďovala především na odvolání Mnichova a na uznání předmnichovských hranic, čemuž podle Křena podřizovala všechna svá stanoviska, včetně svého postoje k německé otázce. Blíže viz J. KRÉN, *V emigraci*, s. 457-458. Částečně jiný názor na tuto problematiku zastává německý historik D. Brandes, podle něhož je Mnichov motivem vyhnání. Podle Brandese německá okupační politika spolu s vlnami teroru na podzim 1941 a v létě 1942 a s vyhlazením Lidic plány na vysídlení německé menšiny jen utvrdila a posílila jejich nezvratost. Nepředstavovala však zásadní zlom či obrat. Z prostředí českého odbojového hnutí se požadavky úplného vystěhování sudetských Němců ozývaly již před začátkem války. Beneš podle Brandese v podstatě hned od počátku války sledoval svůj tzv. pátý plán z druhé poloviny září 1938, který nastínil soc. demokratickému ministru J. Nečasovi před jeho cestou za L. Blumem do Paříže a podle něhož, jak jsme si výše ukázali, se třetiny sudetských Němců může Československo zbavit odstoupením určitých pohraničních území, třetinu je možno do těchto území vystěhovat a třetina, zejména

Podkarpatské Rusi. Zatímco odstoupení Sudet Německu se v průběhu války stalo poněkud neaktuální, u Podkarpatské Rusi si Beneš tento způsob řešení právní kontinuity předmnichovského Československa u Stalina nakonec s jistými problémy vynutil.

Již při prvním jednání se sociálně demokratickým německým poslancem W. Jakschem na počátku srpna 1939 Beneš odmítl jeho plány na autonomii Sudet a naznačil mu, že se ke svým starým názorům a plánům před Mnichovem předloženým sudetoněmecké straně v žádném případě nebude vracet. Výslovně pak odmítl návrat k plánům ohledně dvojjazyčnosti okresů a krajů.²² Beneš tehdy, stejně jako po vypuknutí války, považoval jakékoliv návrhy vyplývající z diskuse s Jakschem o osudu Němců v Československu za předčasné, neboť mu prý šlo především o válku a vítězství nad Hitlerem. Ve skutečnosti se však mnohem spíše Beneš nechtěl ve věci sudetských Němců žádným způsobem vázat, dokud nebude zřejmé, jakým způsobem se válečná situace vyvine. Již jsme viděli, že stejnou taktiku zvolil Beneš i při jednání se Slováky. I při rozhovorech s Jakschem a ostatními německými demokraty tak Beneš neopomněl nikdy zdůraznit, že jim žádný slib, prohlášení či záruku ohledně budoucího postavení československých Němců v poválečném Československu nemůže dát, neboť o tak zásadní záležitosti může rozhodnout jen sám československý lid na osvobozeném území.²³ Beneš navíc od počátku odmítal Jakschovi přiznat postavení reprezentanta

demokraté, socialisté a židé, může v Československu zůstat. Tohoto plánu se podle Brandese Beneš přidržel i za války. Odstoupení pohraničních oblastí, případně zřeknutí se větších pohraničních území za zisk menších mělo pouze usnadnit souhlas velmocí s vyhnáním Němců z Československa. Lze souhlasit s Brandesem, že Mnichov byl motivem vyhnání, nicméně další události Benešovy plány, jak ještě uvidíme, výrazně formovaly, nikoliv pouze utvrzovaly či posilovaly jejich nezvratnost, jak se domnívá Brandes. D. BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska*, s. 368-9. U W. Jaksche naopak shledává Brandes dva zásadní obraty. Před počátkem války považoval Jaksch otázku sudetských Němců za otevřenou. Po prvních měsících války však podle Brandese shledal, že je přičlenění sudetských oblastí k Československu více než pravděpodobné. Aby bylo možné většinu sudetských Němců pro novou republiku skutečně získat, začal požadovat ve federalizovaném Československu německou spolkovou zemi se zemským sněmem a zemskou vládou. Na podzim 1940 by se pak spokojil již i s utvořením německých kantonů podle švýcarského vzoru. Tamtéž, s. 370. K Jakschovým odůvodněním návrhů na federativní uspořádání Československa s vlastní zemskou vládou a sněmem srov. např. W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 241. Podle F. Dostála Rašky se naopak Jakschova pozice ohledně poválečného postavení sudetoněmeckého území během války žádným výrazným způsobem nezměnila. Srov. i F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 28.

²² Blíže viz E. BENEŠ, *Paměti*, s. 317-318. Srov. i W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 237-238. Jaksch uvádí, že mu Beneš při rozhovoru sdělil, že se nelze vracet k IV. plánu ohledně autonomie, neboť prý sloužil pouze k demaskování Henleina. Nicméně Beneš prý souhlasil, že řešení nelze hledat na základě centralistické ústavy státu. Mluvílo se prý o tom, že žádoucím maximálním cílem je švýcarské řešení. Srov. i F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 151-153.

²³ Beneš navíc již tehdy pozorně naslouchal zprávám z domova, kde se chronický negativní obraz českého Němce po 15. březnu 1939 nadále dramaticky vyostřil. Přesvědčení českého národa o naprosté identifikaci českých Němců s nacismem posilovala navíc slabost protinacistického sudetoněmeckého odboje, o němž neměli Češi dostatek konkrétních zpráv. Již v prvních letech okupace se díky

sudetských Němců. Opakovaně takticky poukazoval na to, že reprezentuje pouze sociální demokraty, a to ještě nikoliv všechny.²⁴

Ve své přednášce v Royal Empire Society na počátku roku 1940 Beneš ohledně sudetských Němců a mnichovských hranic mimo jiné uvedl: „...Je zřejmé, že mnichovská hranice je jako hranice budoucího československého státu nepřijatelná. Je to nemožné a nepřijatelné nejen pro Československo, nýbrž i pro ostatní středoevropské státy – jelikož by to vedlo k nedostatku bezpečnosti. Jsme ochotni s kýmkoliv o všech těchto otázkách rozumně, klidně a otevřeně diskutovat a jsme přesvědčeni, že klidná a rozumná diskuse ukáže, že nejlepším a nejspravedlivějším řešením nakonec je a bude, že je nutno v podstatě

zachovat staré historické hranice, že má zvláště nadále trvat stará přirozená hranice hor mezi Čechami a Moravou na jedné straně a Rakouskem a Německem na straně druhé, protože jen ony chránily český národ po celá staletí před germanizací. Z toho pak vyplývá náš čtvrtý závěr: V budoucím československém státě bude opět německá menšina. Řada hraničních úprav by byla ovšem v budoucnosti možná na základě vzájemných územních a ekonomických kompenzací.“²⁵ Beneš se v této přednášce vůbec poprvé veřejně dotkl v souvislosti s předmnichovskými hranicemi mezi Československem a Německem i otázky transferu obyvatelstva, nicméně zatím pouze okrajově a v obecné rovině: „Řada různých hraničních oprav proti dřívějšímu stavu je ovšem možná i v budoucnosti. A v mnohých případech bude nutno pomýšlet na stěhování obyvatelstva a vytvoření krajín pokud možno národnostně homogenních.“²⁶

exponování řady sudetských Němců v okupačních orgánech vytvořil „obraz sudetského Němce jako příslušníka páté kolony, nevděčného přivandrovalého zrádce, poturčence horšího Turka, povýšeného národnostního křižence, slepého exponenta III. říše, jenž ve své fanatické protičeské vášni poškozuje nejen Čechy, ale zaslepeně i sebe sama.“ Bližší viz J. RATAJ, *Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, s. 223.

²⁴ K neudržitelnosti Jakschových představ o tom, že reprezentuje sudetské Němce jako celek srov. např. F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 21.

²⁵ Přednáška E. Beneše v Royal Empire Society byla publikována in: V. OLIVOVÁ, *Edvard Beneš. Dopisy bratru Vojtovi 1938-1944*, s. 36-40. K tomu srov. např. i pokyny E. Beneše československému vyslanci v USA V. Hurbanovi ze dne 5. února 1940 publikované in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 43, s. 68-69. Beneš Hurbanovi potvrzuje svoji ochotu ke korekcím hranic ve prospěch Německa.

²⁶ V tomto znění zaznamenal část této přednášky týkající se transferu prezidentův tajemník E. Tábořský. Bližší viz E. TÁBOŘSKÝ, *Prezidentův sekretář vypovídá*, s. 41-46. Tábořský k tomu ve svém deníkovém záznamu ze dne 23. ledna 1940 uvádí, že Benešovi před přednáškou sdělil své pochybnosti ohledně vhodnosti otevření otázky transferu: „Upozornil jsem presidenta předem na své pochybnosti. Ale on přesto považoval za účelné to už nyní Angličanům naznačit. A myslí si, že neuškodí, když se to Jaksch dozví. Alespoň nebude moci říkat, že bylo něco tajeno. Ostatně ti Němci, kteří se na věci dívají rozumně, musí pochopit, že ty, kdo nás zradili a proti nám se provinili, máme

V únoru 1940 Beneš opatrně ve svém vzkazu do vlasti naznačuje, že „okolnostmi jsme zde v Anglii vedeni k postupnému získávání Němců. Jsme v kontaktu s Jakschem, který není zcela jasný a bezpečný. Ale hlásí se nám mnoho jeho lidí do armády. Dojde-li k vládě, budeme muset jeho otázku řešit.“²⁷ V březnu 1940 Beneš v Chatman House v Oxfordu ve svém výkladu opět dokazoval, že republika v každém případě určitý počet Němců ve svých hranicích mít bude, neboť prý nelze vystěhovat 3 ½ milionu Němců. Se zásadou stěhování vyslovuje Beneš ve svém výkladu svůj souhlas a počítá s ní. Československo podle něj učiní určité korektury hranic vůči Německu, jež však měly být druhou stranou určitým způsobem kompenzovány. Podle Beneše si Československo musí především hledět toho, aby s odstoupeným územím byl odstoupen co největší počet Němců. Beneš již počítal i s vnitřním stěhováním, jehož prostřednictvím měly být jednak zrušeny všechny jazykové německé ostrůvky a jednak zajištěno, aby strategicky důležitá místa (především na severovýchodní Moravě) byla česká. Němci, kteří budou soustředěni v určitých okresech, hlavně na západě a severu Čech, pak podle Beneše mohou dostat místní samosprávu. Při tom ale určitá pásma, zvláště Polabí, Duchcov a Teplice, musí být podle Beneše české až na hranice, aby se vytvořily dvě oddělené německé skupiny - v západních Čechách a v severních Čechách.²⁸

Na jaře 1940 tedy Beneš při řešení sudetské otázky vychází v podstatě ze čtyř základních principů: 1. Pomnichovská hranice je vojensky a hospodářsky neudržitelná. Je proto nutné se vrátit k předmnichovským hranicím, byť s drobnými korekturami; 2. Myšlenka odsunu veškerého německého obyvatelstva z Československa je zcela

plné právo poslat do říše.“ V písemném znění téže přednášky, které zaslal E. Beneš svému bratrovi Vojtovi v dubnu 1940 do Spojených států, se na stejné téma lehce odlišně uvádí: „A v mnohých případech budeme muset uvažovat o přesunech obyvatelstva a o vytvoření okresů, které by byly pokud možno národnostně homogenní.“ Srov. V. OLÍVOVÁ, Edvard Beneš. Dopisy bratru Vojtovi 1938 - 1944, s. 38.

²⁷ Benešův vzkaz do vlasti z 8. února 1940 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 14, s. 46-50. „Okolnostmi, které Beneše vedly k postupnému získávání československých Němců“, byl samozřejmě postoj britského ministerstva zahraničí, které, jak jsme si již na počátku této práce ukázali, Beneše soustavně upozorňovalo, že podmínkou případného uznání prozatímní vlády je dosažení jednoty česko-slovenské akce. Britská strana rozuměla touto jednotou i dohodu Beneše s W. Jakschem, vůdcem německých sociálních demokratů v exilu. K tomu srov. např. E. TÁBORSKÝ, Prezidentův sekretář vypovídá, s. 216-219. Beneš se snažil britským požadavkům vyhovět rezervací několika míst v Národní (Státní) radě pro zástupce československých Němců, a to včetně postu místopředsedy. Srov. i V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 244.

²⁸ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 61, s. 83-84. V dubnu 1940 Beneš o svých diskusích v Chatman House v Oxfordu svému kancléři Smutnému sdělil: „O Sudetech je názor shodný, že mají být zase při republice. Chtěli by ovšem, abychom měli Němců co nejméně, počítají tedy s opravami hranic. Zcela vážně pojímají problém stěhování Němců zvnitřku republiky. Také akceptují plán, aby moravské hrdlo bylo počeštěno, aby nebyla republika podruhé tím ohrožena.“ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 80, s. 101-102.

nerealistická; 3. počet Němců v Československu je však tak vysoký, že ohrožuje samotnou existenci státu. Aby mohl být tento počet snížen, bude nutné Německu odstoupit části československého území s co největším počtem československých Němců. Odstoupená území však nesmí ze strategického hlediska ohrožovat obranyschopnost republiky. 4. Vnitrozemí československé republiky musí být národnostně zcela homogenní. Německé obyvatelstvo z vnitrozemí bude odsunuto buď na území, která budou odstoupena Německu nebo do českého pohraničí, kde budou vytvořeny německé okresy či župy.

Program vůdce německých sociálních demokratů W. Jaksche byl v té době samozřejmě zcela odlišný.²⁹ Jaksch na jaře 1940 požadoval začlenění Sudet do širší středoevropské federace. Sudetští Němci by do této federace vstoupili jako její zvláštní (samostatný) člen vedle Čechů, Maďarů, Slováků a jiných národů. Pokud by se tato širší federace nerealizovala a Československo by bylo obnoveno (tuto variantu však Jaksch nepreferoval), nehodlal se Jaksch v rámci ČSR spokojit jen s místní samosprávou, ale hodlal požadovat sudetoněmecký zemský parlament a zemskou vládu.³⁰ Myšlenku výměny obyvatelstva označoval pohrdavě za barbarskou.³¹ O Benešových plánech na ustavení Národní (Státní) rady jsme se již rovněž zmínili v úvodní kapitole této práce. Zde alespoň připomeňme, že Jaksch Beneše žádal, aby s ním před plánovaným vstupem do Státní rady nejprve jednal a aby mu poskytl písemný slib ohledně autonomního postavení sudetských Němců v poválečné republice. Jinak by se prý zcela znemožnil před svým voličstvem. Beneš však i nadále trval principiálně na tom, že žádný písemný slib Jakschovi dát nemůže, protože o postavení Němců bude muset rozhodnout až národ doma.³²

Jak jsme si již v úvodních kapitolách ukázali, uznání prozatímní československé vlády jako reprezentativního zástupce českého a slovenského lidu z července 1940 ze strany Velké Británie v žádném případě neznamenal, že by Britové přiznávali československým úřadům jurisdikci ohledně československých občanů německé

²⁹ K postojům W. Jaksche a jeho sociálně demokratické skupiny před vypuknutím druhé světové války a krátce po jejím zahájení srov. zejména F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 80-83. Pokud jde o postoje ostatních sudetoněmeckých exilových skupin: zejména komunistů, Zinnergruppe a liberálních demokratů srov. tamtéž. s. 133-147.

³⁰ Srov. např. V. KURAL, *Místo společenství - konflikt!*, s. 101 nebo W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 241.

³¹ F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 34.

³² K tomu srov. např. Opočenského záznam o rozhovoru Jaksche s Feierabendem, J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 50. Srov. i V. ŠUSTEK, *Státní rada v Londýně v letech 1940-1941*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 1994, s. 250.

národnosti a jejich majetku ve Velké Británii. Přesto Jaksch musel chápat britské uznání jako první významnou dílčí porážku. Jeho žádosti, aby byl „Sudeten German Office“ uznán ze strany Velké Británie na stejné úrovni jako Československý národní výbor či později dokonce jako prozatímní vláda, byly Brity ignorovány.³³

Když v srpnu 1940 Feierabend odporoval v soukromém rozhovoru Benešovým plánům na zastoupení sudetských Němců ve Státní radě, Beneš mu prý řekl, že v předmnichovských jednáních dával svým takzvaným čtvrtým plánem henleinovcům vše, co si přáli, a že by proto nebylo spravedlivé, kdyby v exilu československým demokratickým Němcům odpíral politické zastoupení. Zastoupením ve Státní radě navíc Němcům podle Beneše „nic nedáváme, nýbrž jim poskytujeme fórum, na němž mohou přicházet se svými požadavky.“³⁴ Přestože Jaksch v průběhu června a července roku 1940 Benešovi opakovaně sdělil, že souhlasí se vstupem Němců do Státní rady,³⁵ nakonec se poté, co mu Beneš odmítl dát výše zmíněný písemný slib, vyslovil na podzim 1940 proti účasti Němců ve Státní radě. Přestože se tedy na podzim roku 1940 Beneš s Jakschem na vstupu československých Němců do Státní rady nedohodnul, i nadále považoval zastoupení Němců ve Státní radě za důležitou věc.³⁶

Význam, který Beneš na podzim roku 1940 přikládal zastoupení československých Němců ve Státní radě, souvisel s tím, o čem jsme se již zmínili v předchozích kapitolách této práce. Beneš si na podzim 1940 přál, aby Státní rada představovala československý stát,³⁷ tj. aby v ní byli zastoupeni také českoslovenští Němci, když už se mu nepodařilo v létě roku 1940 u Britů prosadit, aby prozatímní vláda byla uznána jako představitelka předmnichovské republiky a nikoliv pouze jako představitelka českého a slovenského lidu.

V průběhu roku 1940 se Benešův názor na otázku odsunu sudetských Němců mírně radikalizoval a při jednání dne 16. října 1940 Beneš podle Smutného zápisu již Jakschovi sdělil, že „musíme vystěhovat z českých zemí milion Němců. Uděláme to po

³³ K tomu srov. zejména F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 21 a 33.

³⁴ Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 45. Srov. i F. D. RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 21.

³⁵ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezidentův sekretář vypovídá*, s. 226 a 266.

³⁶ Beneš tehdy uvažoval, jak se vyrovnat s německým problémem, aby jednak uspokojil demokratické československé Němce a jednak zajistil bezpečnost státu. Feierabend ve svých pamětech uvádí, že Beneš na rozdíl od něj považoval obě stránky tohoto problému za stejně důležité. Tento Feierabendův postřeh je poněkud přehnaný, ale dobře ilustruje rozdílnost názorů, které v dané věci zastávala exilová vláda a prezident. Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 106.

³⁷ Srov. např. V. ŠUSTEK, *Státní rada v Londýně v letech 1940-1941*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 1994, s. 251.

dobrém, zaplatíme náhradu, bude to stát nás i Vás, ale musí to být. Všechny ty mladé, nenapravitelné nacisty, ty pošleme do Německa a zbavíme jich Vás i sebe. Potom budete Němci pohromadě a dáme vám kantony. Mám na mysli federální úpravu poměrů ve střední Evropě: Polsko, Maďarsko, Československo, Rumunsko a Jihoslávie. Budete mít pak na vybranou, buď zůstat ve zchudlém Německu, nebo s námi.“³⁸

Zatímco s myšlenkou federální úpravy poměrů ve střední Evropě Beneš během války nikdy příliš nepočítal a pravděpodobně se její zmínkou pouze snažil Jaksche předčasně nepostrašit, seskupení sudetských Němců v samostatných župách (kantonech) myslel tehdy Beneš opravdu vážně. Na počátku listopadu 1940 Beneš sdělil Feierabendovi, že Jakschovi jasně řekl, že nemůže být ani řeči o německé autonomii. Český národ prý nesnese, aby žil pod neustálým německým nátlakem. Zároveň však Beneš tehdy podle Feierabendových vzpomínek skutečně zamýšlel na podzim 1940 vytvořit po válce v části bývalých Sudet ryze německé okresy či župy a oznámit Němcům, že mohou žít v nich, nebo se oddělit.³⁹

Jaksch a jeho skupina očekávali, že válka bude velmi krátká a bude nevyhnutelně spojena s německou revolucí.⁴⁰ Beneš později ve svých pamětech uvedl, že na revoluci německého dělnictva proti Hitlerovi nevěřil,⁴¹ nicméně jeho ústní i písemné projevy z roku 1939 a 1940 svědčí o přesném opaku. V lednu 1940 například napsal Smutný se souhlasem Beneše z Londýna plk. Píkoví do Bukurešti: „Jsme si vědomi toho, že sovětské Rusko beze vší pochyby svým spolkem s Německem sleduje cíl zrevolucionizovat a zkomunizovat nejen Německo, nýbrž celou střední Evropu.“⁴²

³⁸ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 105, s. 134. Smutný k tomu dodává, že mu Beneš sdělil, že to servíruje Jakschovi po částech, aby to lépe strávil. V další dávce měla přijít úprava hraničního prostoru. Srov. rovněž F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 40-42 a 199. Dostál Raška mimo jiné naznačuje, že o čistotě Benešových úmyslů při pozvání demokratických sudetských Němců do Státní rady lze pochybovat, neboť jinak by Beneš sotva pár dnů po tomto pozvání Jakschovi poprvé sdělil, že zamýšlí vystěhovat jeden milion Němců.

³⁹ Blíže viz deníkový záznam J. Opočenského ze dne 6. listopadu 1940, J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 52. Srov. i V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 126-127.

⁴⁰ Podle D. Brandese Jaksch doufal v revoluci či vojenský puč v Německu, po němž by mohl přijít kompromisní mír. Beneš měl podle něj z něčeho podobného naopak obavy. Právě v důsledku těchto obav zahájil podle Brandese Beneš jednání s Jakschem o vstupu do Státní rady. D. BRANDES, Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska, s. 371. Srov. i V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 251. I podle Šustka sehrály Benešovy obavy z uzavření separátního míru mezi spojenci a Německem nemalou roli při pozvání Jaksche do Státní rady.

⁴¹ E. BENEŠ, Paměti, s. 325.

⁴² Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 45, s. 116-117. Srov. např. i

V listopadu 1940 Beneš v politické instrukci plukovníkovi československé zpravodajské služby F. Moravcovi před jeho tajným jednáním se Sověty uvedl: „Sověty se mylí, myslí-li, že dostanou Poláky a Čechy jako Estonsko a Besarábii. Tyhle jsou součástí geografického území Ruska. Na socializaci Evropy nestačí. Revoluce bude, ale nebude sovětská, protože by se dostali proti sobě komunisté východní a západní.“⁴³ I Beneš tedy věřil na německou revoluci, tak rychlý konec války jako Jaksch však nepředpokládal. Pevně počítal s tím, že do ní ještě před jejím koncem vstoupí Sovětský svaz.

Přes vzájemnou nedohodu ohledně vstupu do Státní rady Beneš Jaksche i nadále ubezpečoval, že je rozhodně a zásadně pro spolupráci s československými antifašistickými Němci. V listopadu 1940 Beneš vzkazoval do vlasti, že je třeba mít ve věci sudetských Němců svůj program určený nikoliv oprávněnými pocity odplaty a nenávisti k Němcům, nýbrž trvalými zájmy národa a státu. Z tohoto hlediska on sám osobně formuloval podrobně svůj program takto: „Také národ český potřebuje svého Lebensraumu - mluveno v terminologii nacistů. Mnichovské hranice mu jej nedávají. Proto mnichovská hranice musí zmizet... Nevzdávám se hranic historických, ale je to pro mne otázka oportunity, a ne zásady. Hlavní věc je a bude, abychom si vytvořili pro budoucnost nové větší národnostně české území a zajistili si je. K tomu bude třeba rozšířit co nejvíce české území Moravy na sever a na jih a odstranit tak naše sevření Němci z Rakouska a ze Slezska. Proto budou muset zmizet Němci ze severní a jižní Moravy (inklus. Brno a Jihlava) a ze Slezska mezi Krnovem a Ostravou. Od Králického Sněžníku k Novému Světu musí zůstat historická hranice, od Nového Světa k Podmoklům musí být nová etnografická hranice pro nás vojensky přijatelná, pak hranice historická až za Chomutov a Kadaň. Pak novou etnografickou hranici přes Doupovské hory k Tachovu. Zůstaly by tak mimo národnostně české území tři župy: krnovská, liberecká a karlovarská. Vnitřní Němci, inkl. Praha, by se museli vystěhovat, nebo přijmout bezpodmínečně výlučně český režim jazykově i administračně a bez minoritních práv uvnitř této nové etnografické české hranice. Tři německé župy by byly ohraničeny tak, aby nás pro budoucnost naši Němci nemohli terorizovat, že když se odloučí, dojde opět k nemožným hranicím, vojensky neobhajitelným, jako po Mnichově. Jinak však zásadně bych trval na tom, aby i po tomto novém národnostním rozhraničení tyto župy zůstaly v rámci našeho státu i pro budoucnost... Nesmíme mít neuskutečnitelné

Benešovy vzkazy do vlasti z 1. září 1939 a 7. října 1940 publikované in: J. ŠOLC, Edvard Beneš, Vzkazy do vlasti, dok. č. 4 a 50, s. 27-31 a 81-84.

⁴³ Bliže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 110, s. 139-140.

naděje, že je možno zničit nebo vyhnat tři miliony Němců, jak se někteří u nás naivně domnívají. Je však možno počítat s odchodem nebo vyhnáním celých statisíců kompromitovaných nacistických Němců a nuceným přesídlením dalších statisíců Němců z krajů výše naznačených do tří německých žup nebo do Rakouska a Německa. Ale přesídlení to sotva bude moci o mnoho přesáhnout celkový počet jednoho milionu. A to by byl už ohromný úspěch a veliké zajištění našeho státu a vývoje vnitřního našeho národního území... Znamená to tudíž, že chceme, aby Němci opět v republice byli. Dle toho musíme ovšem postupovat. Jinak by se všude soudilo, že opouštíme předem hranice historické... Proto jsem zde s Němci hned od počátku jednal a stále jednám. Nic neslibuji a neslibím jménem národa. Na vystěhování aspoň jednoho milionu je připravuji stejně jako na nutnost českého Lebensraumu.“⁴⁴

Je zřejmé, že tento Benešův program jen podrobně rozváděl výše naznačené čtyři základní principy pro řešení německé otázky, které Beneš postupně formuloval ve svých přednáškách a diskusích na počátku roku 1940 v Londýně a v Oxfordu. Změna se týkala jen počtu německých osob, kterých se měl případný transfer týkat. Zatímco na počátku roku 1940 Beneš žádné přesné číslo nezmiňoval a z jeho výkladů se dalo usuzovat, že půjde o zanedbatelné procento německé populace, na podzim již hovořil o jednom milionu Němců. Domácí odboj však neměl pro Benešovy „umírněné“ představy příliš pochopení a k jeho návrhu na zřízení tří německých žup přišla Benešovi na počátku roku 1941 lakonická odpověď: „řezat se bude, aby ty tři Vámi vymyšlený a zatracený župy, pro něž by Vás zde roztrhali, byly zřízeny někde u Berlína...nashledanou v ČSR ... bez žup.“⁴⁵

Domácí nekomunistický odboj tehdy výrazně ovlivňovala nejen bezprostřední zkušenost s okupační mocí (tehdy ještě ne tak chmurná), ale především radikální český nacionalismus. Domácí odboj chtěl jít v podstatě od počátku v zásahu proti sudetským Němcům tak daleko, jak jen to bude z mezinárodního hlediska možné.⁴⁶ Nebyl to Beneš,

⁴⁴ Benešův vzkaz do vlasti ze dne 26. listopadu 1940 byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 55, s. 86-88. Srov. i J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: Dějiny a současnost, roč. 2002, s. 44. Dle J. Peška byl tento Benešův plán na zřízení tří žup přímo odvozen od jeho výše zmíněného tajného plánu ze září 1938, se kterým poslal J. Nečase do Paříže.

⁴⁵ Jednalo se o správu pplk. Balabána. Blíže viz V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 129 nebo L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 131, s. 184. Pokud jde o další vesměs velmi kritické reakce domácího odboje na Benešovy návrhy tří sudetoněmeckých žup srov. J. Vondrová j, (vyd.), Češi a sudetoněmecká otázka, dok. č. 40, č. 41, č. 43, s. 79-80.

⁴⁶ Lze souhlasit s Janem Křenem, že ačkoliv se většina české společnosti hleděla okupačnímu režimu aspoň vnějšně přizpůsobit a český odboj tvořil jen menšinu, jeho krok za krokem stupňovaný

který v tomto ohledu předjímal další vývoj, ale domácí odboj. Beneš v otázce transferu v podstatě jen neustále doháněl náskok, který domácí odboj hned na počátku války svým radikálním postojem získal.⁴⁷ Na konci roku 1940 však Beneš ještě považoval za nutné radikálním názorům domácího odboje oponovat a u svých „umírněných plánů“ na řešení sudetoněmecké otázky setrval.

V prosinci 1940 Beneš svému kancléři Smutnému v souladu se svým tehdejší programem sdělil: „Pro nás bude ziskem zvětšíme-li své etnografické území. Copak nám pomůže, když budeme mít na počet víc obyvatel, ale budou to lidé nespolehliví? Jednou pro vždycky musíme získat více prostoru pro své lidi. A to je možné jen válkou. Taková příležitost jako dnes se nám zase dlouho nevyskytne. Za minulých 10 století se měnila u nás etnografická hranice jenom válkami, nikdy v míru. Proto také, když ke mně chodili Hitlerovi emisáři, mluvil jsme k nim otevřeně: hranice mezi námi a Němci se změnit nedá. Žádnou mírovou penetrací my ji neposuneme, jen válkou, proto nemusíte mít obavy o Němce u nás. Hitler tomu nerozuměl, proto šel do války.“⁴⁸

Na počátku února 1941 zaslal Beneš exilové vládě k připomínkám své memorandum o mírových cílech československých,⁴⁹ ve kterém trval na historických hranicích ČSR. Navrhoval uvnitř státu vytvořit českou oblast, která by směla mít jen české obyvatelstvo a z níž by všichni Němci byli odsunuti, aby se zabránilo jakýmkoliv dalším sporům ohledně dvojjazyčnosti správy, školství atd. Německá oblast se pak měla rozprostírat mezi českou oblastí a hranicemi. Beneš tehdy ještě stále zamýšlel vytvořit ryze německé okresy a župy a říci Němcům, že mohou žít v nich, nebo se vystěhovat

protiněmecký program zřejmě adekvátně odrážel smýšlení většiny národa. Podle Křena byla Háchova vláda ovšem v počátcích zejména v době, kdy byl ministerským předsedou gen. Eliáš, většinou společnosti tolerována a akceptována jako forma národního přežití. O narůstajícím, i když skryvaném nepřátelství k Němcům, si však podle Křena nedělaly přehnané iluze ani nacistické úřady. Blíže viz J. KŘEN, *Obrazy Němců a Německa v české společnosti*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, s. 26.

⁴⁷ Podle Jana Křena však existovala i silná opačná vazba. Názory Čechů byly podle něj velmi silně ovlivněny i spojeneckou propagandou a postojem Benešovy londýnské vlády. Pokus šlo o osud Německa, který byl zastíňován prioritou transferu, ztotožňoval se podle Křena Beneš zjevně s linií spojenců, přičemž inklinoval spíše k radikálním tendencím ve spojeneckém táboře. Blíže viz J. KŘEN, *Obrazy Němců a Německa v české společnosti*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, s. 28.

⁴⁸ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 433, s. 594-595. V lednu 1941 Jaksch již uznal, že nebude možné držet ani německé ostrůvky v českém vnitrozemí, ani univerzitu. Chtěl však usilovat o to, aby nedošlo ke krveprolití. Pokud nebude dohoda mezi Čechy a Němci uzavřena co nejdříve, domníval se, že by k němu mohlo dojít a učinit tak další soužití Čechů a Němců nemožným. Jaksch však odmítl dát svolení k principu stěhování Němců, protože prý ví, kde by začal, ale neví, kde by skončil. Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky II.*, s. 28-29.

⁴⁹ Memorandum ze dne 3. února 1941 bylo publikované in: J. Vondrová j. (vyd.), *Češi a sudetoněmecká otázka*, dok. č. 47, s. 84-91.

z Československa. Při následných jednáních s členy vlády o tomto memorandu se Beneš důrazně stavěl proti zabírání cizího území a spíše byl ochoten k hraničním ústupkům. Naznačil, že by bylo možné ustoupit Německu výběžky Čech a Moravy, jejichž ztráta by neohrožovala politickou a hospodářskou samostatnost republiky.⁵⁰

Exilová vláda a většina členů Státní rady však stejně jako domácí odboj Benešovy představy o odstoupení části území Německu nesdíleli, naopak důsledně vyžadovali zachování historických hranic, neboť „jako vítězové se přece nebudeme vzdávat území“.⁵¹ Stejně tak byly odmítány i Benešovy návrhy na vytvoření ryze německých celků uvnitř Československa. Někteří členové vlády považovali tyto plány za nebezpečné a za zárodek možného odtržení tohoto území od Československa.⁵² V dubnu 1941 Beneš při jednáních o návrhu memoranda o mírových cílech československých připustil, že jeho program řešení německé otázky je jen taktický, aby měl co vyložit Němcům.⁵³ Je však velmi pravděpodobné, že vzhledem k obecnému nesouhlasu s Benešovými stanovisky bylo ze strany Beneše „taktické“ především připuštění, že jeho program řešení německé otázky je jen taktický. Na druhou stranu je nezbytné poznamenat, že Benešova „umírněnost“ nebyla diktována humanitními ideály či masarykovským odkazem, ale především zahraničně politickými ohledy.⁵⁴

V dubnu 1941 Beneš při rozhovoru s budoucím ministrem spravedlnosti J. Stránským dále rozvíjel svoji představu o zřízení tří německých žup: „Pro mě je jasné, že

⁵⁰ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 28-29.

⁵¹ K tomu srov. zejména názory členů vlády publikované in: J. Vondrová j, (vyd.), Češi a sudetoněmecká otázka, dok. č. 48, 50 a 54, s. 92-95, 97-99 a 104-105. Srov. rovněž F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 46-47. K negativním stanoviskům členů Státní Rady k možnému poválečnému odstoupení území Československa srov. i V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 278.

⁵² Srov. např. záznam o rozhovoru J. Stránského s Benešovým kancléřem Smutným dne 3. dubna 1941 či záznam o rozmluvě Beneše se Stránským dne 10. dubna 1941 publikované in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 149, s. 196 a dok. 153, s. 198-200. Benešův kancléř Smutný si dne 5. června 1941 po rozhovoru se Stránským k tomu do svého deníku zapsal: „Pro něj otázka hranic republiky je cosi svatého, to s čím srostl od primy a nemohl by se vrátit k hrobu svého otce, kdyby jednal jinak. Proto je mu hrozné pomyšlení, když Beneš vykládal jemu i politickému výboru Státní rady o tom, co chceme Němcům pustit. Všichni pry od něho odcházeli jako omámení. Mluvil i o Karlových Varech, bohudíky v tomto teď změnil názor“. Blíže viz tamtéž, dok. č. 181, s. 224. Srov. i V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 279.

⁵³ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 110.

⁵⁴ Na základě výše uvedeného lze plně souhlasit s názory F. Dostála Rašky a D. Brandese, kteří se přiklání k tomu, že Beneš v roce 1940 a v první polovině roku 1941 v souvislosti s navrhovanou etnickou homogenizací českého prostoru na české vnitrozemí a německé pohraniční župy nikdy zcela neopustil svůj plán na redukci německé menšiny v Československu prostřednictvím odstoupení části území Německu. Srov. např. F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 48-49. K opačným závěrům dochází např. V. KURAL, Místo společnosti - konflikt!, s. 144.

žádná strategická hranice naší republiky nepomůže, ale musíme o ni usilovat. Republiku by mohl vojensky ubránit vojenský genius, ale toho jsme neměli a nemáme a kdoví, kdy mít budeme. Republiku musíme zajišťovat v první řadě zvnitřku. My měli za sebe pořád obráceny dva revolvery: jeden ze Sudet a druhý ze Slovenska. Jakmile jsme někomu nechtěli povolit, tak se hrozilo u jedněch, že se připojí k Němcům a u druhých, že se odtrhnou. Tyhle dva revolvery musíme odstranit... Já chci udělat Němcům tři malé župy: na Liberecku, na Karlovarsku a ve Slezsku. Ale župní území udělal bych v celé republice a žádné německé župě bych nedal víc práv nežli budou mít župy ostatní. Menšinám budou zaručena občanská práva. Tak že Němec může v Praze mluvit německy a nebude za to zavřen, ale v úřadě už musí mluvit česky. Země česká, moravská a slovenská budou zachovány jako celky. Slováci dostanou tolik samosprávy kolik budou chtít a kolik bude mít práv Bratislava, tolik jich bude mít Praha a Brno... Těmhle třem malých župám mohu autonomii dát. Já považuji za krajně nutné, abychom měli sami plán na řešení otázky našich Němců. Jinak se obávám, že přijdou Američané a budou žádat pro ně Mnichovskou hranici.“⁵⁵

Výše uvedené Benešovy úvahy zcela zřetelně naznačují, že své návrhy na zřízení tří německých žup myslel opravdu vážně. Nebyl těmito svými návrhy samozřejmě nadšen, ale jiné východisko pro řešení německé otázky zatím neviděl. Na rozdíl od většiny členů československé zahraniční akce, o domácím odboji ani nemluvě, Beneš vždy vycházel z toho, že vnitřní politika malého státu nemůže viset ve vzduchoprázdnu, ale musí být, pokud má mít naději na dlouhodobý úspěch, pevně ukotvena v mezinárodněpolitické situaci. Za daného rozložení mezinárodních sil proto Beneš považoval jakékoliv radikálnější formy odsunu za naprosto nerealistické a prozatím odmítal se jimi nechat významnějším způsobem ovlivnit. Ukládal je však hluboko do své paměti a byl připraven se k nim vrátit v prvním okamžiku, kdy to mezinárodní situace umožní.

Dne 18. července 1941 Sovětský svaz i Velká Británie definitivně uznaly exilovou vládu jako zástupce Československé republiky, a nikoliv již jen jako reprezentanta československého lidu či národů. De iure byla navíc uznána i prezidentská funkce E. Beneše. Benešovo sebevědomí tím samozřejmě značně stoupl. Přestal ho navíc bezprostředně trápit vstup československých Němců do Státní rady, neboť již

⁵⁵ Bližší viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 153, s. 200.

nepotřeboval Velkou Británii přesvědčit, že Státní rada reprezentuje Československou republiku.

Nově nabyté sebevědomí se zračí již z úvodního Benešova komentáře, který zaznamenal prezidentův kancléř Smutný bezprostředně po definitivním uznání československé exilové vlády: „Ale co je nepěkné, to je to co dělají se Sudety. Že jsme pryč v jednání se sudetskými Němci. Řekl jsem Lockhartovi hned, aby vyřídil ve Foreign Office, že vůbec žádná jednání s Jakschem ani druhými nevedu a nepovedu. Jaksch představuje pár německých sociálních demokratů, 90% našich Němců jsou dnes henleinovci a s těmi nemám co vyjednávat. Kdo z nich nechce dělat vojenskou službu tak je pro mě říšský Němec...“⁵⁶ Ale vidím na tom, jaké zase můžou být s Angličany potíže, jsou a budou to handle. Copak já se budu dnes s Jakschem bavit? Ale to je to, co nám dělala Foreign Office vždycky.“⁵⁷

Beneš měl výhrady k československé politice Foreign Office hned od počátku svého příjezdu do Velké Británie. Neochota pracovníků britského ministerstva zahraničí respektovat jeho účelové právní výklady, zpochybňování jeho prezidentské funkce, neochota či opatrnost při přijímání jakýchkoliv závazků, výzvy k užší spolupráci s Němci a Slováky, to vše silně dráždilo Benešovu ješitnost a sebevědomí a kalilo jeho poměr k západním demokraciím a hodnotám, na nichž byly vystavěny.⁵⁸ Až do června 1941 byl ochoten tyto ústrky tolerovat a snažil se vždy vyjít Foreign Office nějakým způsobem vstříc. Pokud chtěl stát v čele československé zahraniční akce, nic jiného mu ostatně ani nezbývalo. V červenci 1941 se měla situace náhle změnit.

Beneš využil proměněné mezinárodněpolitické situace a již dne 28. srpna 1941 hovořil poprvé podrobně o otázce transferu československých Němců se sovětským velvyslancem ve Velké Británii I. Majským. Beneš tehdy Majského nejprve informoval, že se oblast Sudet musí přirozeně vrátit k Československu. Na Majského otázku, proč ty kraje Československo potřebuje, jestli to pro něj není nevýhoda, Beneš Majského zdvořile vyzval, aby se podíval na mapu, jak vyhlíží pomnichovská hranice. Navíc toto

⁵⁶ Je zajímavé, že u komunistů, kteří rovněž odmítli po příchodu do Velké Británie v létě roku 1940 konat vojenskou službu, tato skutečnost Benešovi nevadila a jen pár týdnů po definitivním uznání československé vlády s jejich zástupci začal vyjednávat o vstupu do Státní rady. Z vůdce komunistických odpůrců vojenské povinnosti Slováka V. Clementise Beneš dokonce učinil v roce 1942 člena Právní rady a na jaře 1945 státního tajemníka v ministerstvu zahraničí. Ne každému se v londýnském exilu měřilo stejným metrem. Tato praxe se bohužel přenesla i na osvobozené území.

⁵⁷ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 204, s. 249.

⁵⁸ Srov. V. SMĚTANA, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), s. 241-242.

území podle Beneše Československo potřebuje i hospodářsky a strategicky, neboť se zatím neví, co bude s Německem. Majskij se následně Beneše zdánlivě naivně zeptal, na co potřebuje Československo německé obyvatelstvo, které v tomto území žije, a zda by se ho raději nezbavilo. Beneš Majského hru neprohlédl a bez velkých rozpaků odpověděl: „Ano, chtěli bychom se ho zbavit. Jsem pro transfer obyvatelstva, měli bychom se jich zbavit a Vy nám k tomu můžete pomoci.“ Majskij odvětil, že si věci ještě promyslí a že si o tom znovu promluví.⁵⁹ Spolupráce se Sovětským svazem při řešení německé otázky nezačínala z Benešova pohledu v létě roku 1941 vůbec špatně.

Přes výše uvedené Beneš počítal při svých úvahách o složení Státní rady pro druhé funkční období znovu i se zastoupením československých Němců.⁶⁰ Mezinárodněpolitická situace se však již podstatně změnila, a tak tentokrát již nežádal prohlášení vůdce sociálních demokratů Jaksch po Benešovi, ale Beneš po Jakschovi. Jaksch se měl podle Benešových představ ze září 1941 vyslovit – bez jakýchkoliv rezerv a podmínek – ve prospěch československé zahraniční vlády a pro republiku v historických předmnichovských hranicích.⁶¹ Jaksch byl po jistém váhání nakonec ochoten Benešův požadavek akceptovat,⁶² ale do Prahy právě dorazil zastupující říšský protektor R. Heydrich a začal systematicky fyzicky likvidovat domácí odboj a s ním i hospodářskou, sociální a intelektuální elitu českého národa. Za těchto okolností, především však s ohledem na záporné stanovisko domácího odboje a zástupců československého vojska, došlo k vzájemné dohodě, že Benešovo rozhodnutí o vstupu demokratických Němců do Státní rady bude odloženo na pozdější vhodnou dobu.⁶³

⁵⁹ Záznam E. Beneše o rozhovoru s I. Majským dne 28. srpna 1941, který byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 104, s. 233-235. O měsíc později, v září 1941, vyjádřily myšlenku odsunu Němců poprvé veřejně polské emigrační kruhy ve Velké Británii, a to v projevu velvyslance polské emigrační vlády ve Velké Británii Edwarda Raczyńskiego u příležitosti vstupu Polska do Atlantické charty. Polské vládní kruhy však nebyly v otázce odsunu zpočátku zdaleka tak radikální jako české. Tato skutečnost souvisela s obavami, dle nichž by polské územní požadavky na západě mohly vést ke stejným požadavkům Sovětského svazu na východě. Blíže viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 17.

⁶⁰ K rozpakům, které Benešovy informace o jednání se sudetskými Němci o vstupu do Státní rady vyvolaly mezi členy Státní rady srov. V. ŠUSTEK, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, roč. 1994, s. 309 a 310.

⁶¹ Blíže viz E. BENEŠ, Paměti, s. 321 či 479. Beneš přitom ještě v září 1941 skutečně počítal s tím, že českoslovenští Němci do Státní rady vstoupí. K tomu srov. např. J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 150-151.

⁶² Srov. např. F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 171-172.

⁶³ Jaksch k tomu ve svých vzpomínkách předkládá svůj deníkový záznam z 22. září 1941: „Po tomto velkém ceremoniału se mě však zmocňoval neblahý pocit, že rozhovor o vlastním účelu návštěvy se poněkud dlouho odkládá. Tu přinesl dr. Beneš svazek spisů a rozestřel je na zahradním stole. Byly to

Ve svém druhém výročním projevu při zahájení zasedání Státní rady k tomu Beneš uvedl: „Jak jsem již loni oznámil, jednal jsme také s některými politickými činiteli z řad našich demokratických Němců, kteří v roce 1938 spolu s námi bojovali za integritu republiky. Po oboustranné dohodě jejich spolupráce na půdě Státní rady byla prozatím odložena vzhledem k událostem doma.“⁶⁴ Přestože jednání Beneše s Jakschem k úspěchu nakonec nevedla, je nutné konstatovat, že se přes odmítavé stanovisko části exilové politické reprezentace Beneš až do první poloviny roku 1942 skutečně více či méně upřímně snažil o zapojení československých Němců do činnosti Státní rady. Přestože Jaksch mohl využít při jednáních s Benešem podporu Labour Party a částečně i Foreign Office, ke vstupu československých Němců do Státní rady pro rozpory ohledně budoucího postavení německé menšiny v Československu nedošlo.⁶⁵ Na podzim roku 1941 tak vstoupil do Státní rady osamoceně jediný zástupce československých Němců, komunistický politik K. Kreibich.

Lze souhlasit s F. Dostálem Raškou, že Beneš již na podzim 1941 váhal, zda má přijmout radikální variantu řešení sudetoněmecké otázky navrhovanou domácím odbojem (hromadný odsun), nebo zda má i nadále setrvat u své umírněné varianty (odstoupení části území spolu s transferem významné části německé menšiny). Nedovolil si tehdy již

depeše od ‚Mafie‘ z Prahy. Dr. Beneš mi dešifrované depeše postupně dával k přečtení. Věcně z nich vyplývalo, že londýnská exilová vláda se dotázala odbojového vedení v protektorátu na jeho stanovisko ke spolupráci s německými sociálními demokraty. Odpověď byla záporná. V jednom telegramu stálo doslova: ‚Navrátil bude nepopulární, jestliže bude znovu spolupracovat s Němci.‘ Navrátil bylo krycí jméno pro dr. Beneše a znamenalo ‚Rückkehrer‘, člověk, který se vrátil. Tímto argumentem zasáhli Pražané dr. Beneše na nejcitlivějším místě. Ničeho se neobával více, než že bude u českého národa nepopulární. Tím byla věc rozhodnuta. Radostně se chopil mého návrhu, abychom spolupráci odsunuli na příznivější dobu. Poněkud mě mátl napjatý pohled, který na mě upíral, když jsem studoval tajné zprávy...“ Ve svých vzpomínkách k záznamu Jaksch dodává: „Nový pokus o česko-německou spolupráci ztroskotál na podzim 1941 na tajném pražském odmítnutí. Místo aby uvedl síly, které za zmíněnou depeší stály, Beneš ve svých Pamětech zahalil celou tuto kapitolu závojem mlčení. Zůstává tak otevřená otázka, zda Beneš zorganizoval velkolepý klam, nebo zda se sám stal obětí mystifikace.“ W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 248-249. Beneš samozřejmě nezorganizoval velkolepý klam, ani se nestal obětí mystifikace. Pouze vhodně využil stanoviska domácího odboje k odložení svého rozhodnutí o vstupu demokratických Němců do Státní rady. Pokud jde o předmětné stanovisko domácího odboje srov. zejména J. Vondrová j, (vyd.), *Češi a sudetoněmecká otázka*, dok. č. 62 a č. 66, s. 114 a s. 120.

⁶⁴ Projev ve Státní radě ze dne 25. listopadu 1941 byl publikován in: E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 302-303. K Jakschovým nadějím, že druhé funkční období Státní rady bude již spojeno s působením zástupců německých sociálních demokratů srov. F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 176.

⁶⁵ Obě strany začaly později na sebe navzájem svalovat vinu za neúspěch v jednání. W. Jaksch k tomu ve svých vzpomínkách např. uvádí: „Beneš musel po válce vlastnímu národu zdůvodnit, proč se vydal do komunistického zajetí, místo aby volil demokratickou alternativu. S tím byla spojena další otázka, z jakých důvodů se Beneš rozešel se sudetoněmeckými socialisty, jejichž demokratická spolehlivost v krizi první republiky vyvolala úctu a obdiv i v poslední české beskydské vesnici. Aby zdůvodnil vlastní postoj, Beneš se snažil svalit vinu za ztroskotání česko-německé spolupráce v exilu na sudetské socialisty.“ Blíže viz W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 240. Srov. i D. BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska*, s. 371.

domácímu odboji přímo odporovat jako v roce 1940, ale pouze nabádal k opatrnosti a omezením a schovával se za stanoviska velmocí.⁶⁶ Je však nepochybné, že se Benešovo stanovisko v této době stále více radikalizovalo a na přelomu let 1941 a 1942 se ve dvou článcích publikovaných v britských časopisech přihlásil v obecné rovině k podpoře myšlenky transferu. Transfer Beneš představoval jako řešení navržené k zabránění mnohem větších katastrof, ke kterým by mohlo po válce dojít. Jako příklad uváděl řecko-turecký transfer z roku 1922, který podle něj zabránil vyvraždění milionů obyvatel.⁶⁷ Přestože Beneš nevěřil, že bude možné prostřednictvím transferů odstranit všechny smíšené oblasti, nabádal k tomu, aby byl transfer uplatněn v podstatně větším měřítku než po první světové válce. Transfer měl být proveden humánním způsobem a měl být mezinárodně organizován a financován. Ochrana menšin se v pak v poválečné Evropě měla uskutečňovat výlučně na principu ochrany demokratických lidských práv, a nikoliv na principu práv národnostních.⁶⁸

K tomu je nutné dodat, že ani nacistickému Německu nebyly plány ohledně transferu osob německé národnosti cizí. V souvislosti s plány na přesídlení slovanského obyvatelstva z Polska za Ural měly být vysídlené oblasti osídleny Němci z různých zemí. V letech 1939-1942 uzavřelo Německo smlouvy s Lotyšskem, Estonskem, SSSR, Rumunskem, Chorvatskem, Srbskem a Bulharskem o přesídlení obyvatel německé národnosti z těchto zemí. Celkem bylo do polských oblastí přesídleno kolem 500 tis. osob německé národnosti, čímž byly v některých zemích likvidovány německé enklávy, které tam existovaly po staletí.⁶⁹ Precedent pro transfer německého obyvatelstva a zánik staletých německých národnostních ostrovů ve východní Evropě tedy v době druhé světové války existoval, paradoxně byl založen Němci samotnými, a nikoliv jejich

⁶⁶ Blíže viz F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 51-52.

⁶⁷ K tomu srov. J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: *Dějiny a současnost*, roč. 2002, s. 43. Z půl milionu Řeků, kteří se stali objektem nucené repatriace, přežilo jen 190.000 osob. Z turecké menšiny v egejské Makedonii dorazilo do cílových oblastí Turecka a Bulharska celkem 365.000 přesídlenců. Lord Curzon, předseda mezinárodní konference v Lausanne z přelomu let 1922 a 1923, která o nuceném transferu (resp. výměně obyvatelstva) rozhodovala, tehdy shrnul své pochybnosti o perspektivách nucené výměny obyvatelstva jako o přijatelném humanitárním řešení podobných konfliktů do formulace, že jde o dalekosáhle špatné a nebezpečné řešení, za které bude svět po sto let platit těžkou pokutu. K tomu J. Pešek dodává, že lord Curzon tehdy „ještě netušil, že se řešení řecko-tureckého případu stane příkladem, jehož se již v nedaleké budoucnosti bude dovolávat celá řada expertů i politiků, pro něž zakalkulované ztráty na životech vysídlenců ve výši 10 % nebudou představovat problém hodný zmínky.“

⁶⁸ F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 53-54.

⁶⁹ Viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: *Německé menšiny v právních normách 1938-1948*, s. 16. K tomu srov. i H. LEMBERG, *Etnické čistky – řešení národnostních problémů?*, in: *Listy* 23, 1993/2.

odpůrci. Ostatně v Německu se o nuceném transferu německých menšin z Pobaltí a Ruska na nově dobytá území v Polsku uvažovalo již v době první světové války. Mezi jeho zastánce patřili i maršálové Hindenburg a Ludendorff. V roce 1923 pak ministerstvo zahraničí výmarské republiky okouzleno výsledky lausanské konference o řecko-tureckém transferu rozpracovalo koncept postupného stažení německých menšin z východní a jižní Evropy na německé území. Do praktické roviny tyto koncepty však převedlo až nacistické Německo.⁷⁰

V lednu 1942 se konalo i další kolo jednání Beneše s W. Jakschem a dalšími zástupci demokratických Němců. Beneš je nejprve informoval o náladách v protektorátu, kde se podle jeho zpráv plánuje velká revoluční odvěta na konci války, v níž se prý kdekdo chystá zbavit násilím všech Němců z Čech a z Moravy bez rozdílu a bez výjimky a následně prý dodal: „Já sice nevěřím, že k těmto krvavým extrémům dojde; znám náš lid a vím, že tak krvežiznivý není. Ale vůdci naší německé emigrace musí tím spíše počítat, že k jejich poválečným plánům a uspořádáním u nás uvnitř, které mi na počátku války předložili a které dosud ve svých publikacích diskutují, také nedojde a dojít nemůže. Já všechny ty věci důkladně promyslím, jednotlivé plány na řešení těchto otázek zkoumám a kombinuji, a to minimální k čemu přicházím, je, že v sociální revoluci, k níž určitě dojde, bude třeba zbavit naše země veškeré německé buržoazie, pangermánské inteligence a fašismu propadnuvšího dělnictva. To bude naše konečné a pro nás vůbec uskutečnitelné řešení: spojení revoluce sociální s revolucí nacionální.“⁷¹

Jaksch však podle Beneše nechtěl o podobné sociální revoluci spojené s revolucí nacionální ani slyšet. Bral Němce v Československu jako celek a pokládal se nikoli jen za zástupce dělníků, ale za představitele Němců jako celku vůbec. Při poslední rozmluvě s Jakschem na sklonku roku 1942 si byl Beneš již dobře vědom pevnosti svého postavení, a tak neváhal zdůraznit, že pokládá Mnichov a věc našich Němců za definitivně vyřešenu s tím, že nyní již půjde jen o největší možné zredukování počtu Němců, kteří u nás ještě zůstanou, v čemž však on hájí a bude hájit stanovisko kompromisní a lidské, zejména pokud se týká skutečných německých antifašistů.⁷²

⁷⁰ Viz J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: Dějiny a současnost, roč. 2002, s. 42-43.

⁷¹ E. BENEŠ, Paměti, s. 323. Není příliš pravděpodobné, že by Beneš svoji myšlenku o propojení sociální a národní revoluce formuloval v lednu 1942 při rozhovoru s Jakschem právě tímto způsobem, nicméně, jak si ještě ukážeme, Beneš již v roce 1942 o propojení sociální a národní revoluce uvažoval a považoval toto spojení za nejvhodnější prostředek pro naplnění svých snů o uvedení humanitní demokracie do praxe.

⁷² K tomu ale srov. F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 182 až 183. Dostál Raška uvádí, že zápisy z jednání ze třech setkání Beneše

Podle německého historika D. Brandese Jaksch, pokud nechtěl akceptovat vyhnání většiny sudetských Němců a spokojit se s rolí vůdce zbytkové menšiny, šanci na dohodu s Benešem nikdy neměl. Uchránit před vyhnáním jen věrné sociální demokraty však bylo podle něj pro Jaksche zcela nepřijatelné, neboť to považoval za obhajování teorie „Herrenvolku“ – ale s opačným znaménkem.⁷³ Toto stanovisko je však velmi sporné a přihlíží příliš ke smutným koncům česko-německého soužití. Jaksch podle autora této práce naději na dohodu s Benešem měl, ale pouze v letech 1939 a 1940.⁷⁴ Později již nikoliv. Ani tehdejší dohoda Beneše s Jakschem by však na dalším postoji domácího i zahraničního odboje mnoho nezměnila a sotva mohla zabránit plošně pojatému poválečnému odsunu. Ostatně lze předpokládat, že by Jaksch v průběhu války právě z těchto důvodů od počáteční dohody s Benešem sám odstoupil.⁷⁵

Při poslední rozmluvě na sklonku roku 1942 Jakschův spolupracovník DeWitte údajně Benešovi vykládal o strašné situaci českých Němců, která z toho všeho pro ně vyplývá a která se dá vyjádřit slovy: „Vyhraje-li válku Hitler, jsme my, socialističtí Němci ztraceni; vyhraji-li ji Češi, jsme stejně ztraceni.“⁷⁶ Beneš si tehdy ještě zdaleka neuvědomoval, že ve stejné tragické situaci jako čeští socialističtí Němci se zanedlouho ocitnou i všichni jejich čeští demokratičtí a „nesocialističtí“ spoluobčané.

Snad proto měl tehdy Beneš DeWittovi odpovědět takto: „Ano, uznávám vaši tragickou situaci a je mi toho z duše líto. Tak tomu však někdy v osudu národů vinou jejich vůdců a sběhem okolností dějinných bývá... Uvažte jen, co jsme od roku 1938 všechno protrpěli a jak jsme se bili o demokracii a mír! A náš lid doma strašlivě trpí dál. Co nám Hitler a Němci z českých zemí dělají i dnes stále a denně? Z toho je, moji drazí, jediný chladný, byť i drsný závěr: spravedlivá odplata všem přímým i nepřímým, aktivním i pasivním viníkům války pro poučení všem budoucím a – definitivně se rozejít!

s Jakschem v září a v říjnu 1942 ukazují, že Beneš byl spíše smířlivý a naznačoval, že se budou konat další vyjednávání ohledně postavení Jakschovy skupiny. Pozitivně podle Dostála Rašky nahlížel na tato jednání s Benešem i Jaksch. Na konci roku 1942 však Beneš svůj postoj změnil, začal být arogantní a při jednání na počátku prosince naznačil, že vyjednávání bude brzy u konce. V téže době Beneš sdělil britskému vyslanci Nicholsovi, že vyjednávání s Jakschem ukončí do dvou měsíců, ať již s kladným či záporným výsledkem. Podle Dostála Rašky v té době již Beneš připravoval dopis, který byl nakonec datovaný k 10. ledna 1943 a jímž Beneš jednání s Jakschovou sociálně demokratickou skupinou, která trvala téměř tři a půl roku, definitivně ukončil. Tamtéž s. 186 a 187.

⁷³ D. BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska*, s. 371.

⁷⁴ Odlišný postoj zastává i Dostál Raška, podle něhož byly pozice E. Beneše a W. Jaksche od samého počátku zcela nesmiřitelné. Blíže viz F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 200.

⁷⁵ Srov. i F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 199.

⁷⁶ E. BENEŠ, *Paměti*, s. 326

Jinak by po této hrozně válce musilo dojít mezi našimi národy k neslýchanému masakru! Tomu můžeme a musíme stůj co stůj svým definitivním rozchodem zabránit... A snad tento váš osud vůbec přispěje v budoucnosti k mravní i politické, demokratické renesanci příštího Německa.“⁷⁷ Je jistě sporné, zda to byl právě osud českých Němců, který přispěl k poválečné politické i mravní renesanci demokratického Německa. Na druhou stranu se ale autorovi této práce jeví nepochybným, že osud československých Němců žádným výrazným způsobem nepřispěl k mravní a politické renesanci poválečného Československa.

Bez povšimnutí by zde neměla zůstat ani Benešova představa, že je třeba „zbavit naše země veškeré německé buržoazie, pangermánské inteligence a fašismu propadnuvšího dělnictva.“ Byla důsledkem skutečnosti, že Beneš v roce 1942 ještě nepředpokládal, že se mu podaří odsunout veškeré německé etnikum. Bylo proto nutné stanovit kritérium, podle něhož se bude rozhodovat, kdo bude odsunut a kdo bude moci zůstat. První kritérium, které se nabízelo, bylo samozřejmě nepřátelské jednání proti československé suverenitě a integritě a členství v přesně specifikovaných nepřátelských organizacích. Vzhledem k politické pasivitě nezanedbatelné části sudetských Němců, zcela běžné v každém moderním národě, však bylo podle oficiálních odhadů podle tohoto kritéria možno odsunout pouze ¼ milionu sudetských Němců. Beneš již ale v té době uvažoval o podstatně vyšším číslu. K tomuto primárnímu „spravedlivému“ kritériu se proto muselo přiřadit ještě další kritérium, jež už ale z logiky věci příliš spravedlivé být nemohlo. Za těchto okolností socialistické srdce E. Beneše ani na chvíli nezaváhalo a odsoudilo německou buržoazii jako celek k transferu. Protiprávní či alespoň nepřátelské jednání jako předpoklad transferu se u německé buržoazie nevyžadovalo či přesněji presumovalo.⁷⁸ Znalosti E. Beneše o zákonitostech tvorby národního bohatství byly na velmi nízké úrovni, ale i kdyby těmito znalostmi disponoval, byl by příspěvek německé buržoazie k hrubému domácímu produktu předmnichovského Československa tím posledním faktorem, kterým by se při stanovení kritéria pro řešení otázky transferu nechal ovlivnit. Ostatně v poválečném Československu nemělo být podle Benešových představ místo ani pro domácí českou a slovenskou buržoazii, tak proč si přidělovat starosti s buržoazií německou.

⁷⁷ E. BENEŠ, Paměti, s. 326. Beneš nepochybně při popisu svého rozhovoru s Jakschem a DeWittem ve svých Pamětech přidal mnoho ze svých pozdějších zkušeností, ale i tak poměrně věrně ilustruje tragiku situace, ve které se demokratičtí českoslovenští Němci nejpozději v roce 1942 ocitli.

⁷⁸ Toto pojetí po válce našlo své vyjádření např. v § 24 dekretu č. 5/1945 Sb.

Většina buržoazie (nejen německé) na území válečného Československa navíc vzhledem ke svému sociálnímu postavení a majetku musela podle obecně rozšířeného názoru, který sdílel i sám Beneš, tak jako tak kolaborovat či alespoň aktivně podporovat německou válečnou mašinerii, a tak bylo její potrestání podle drtivé většiny domácího i zahraničního odboje více než spravedlivé. Nicméně i přes výše uvedené je nutné konstatovat, že to byl sám prezident Beneš, který již od roku 1942 začal roztáčet soukolí třídní diskriminace v poválečném Československu.⁷⁹ Byla to příznivá mezinárodněpolitická situace, a nikoliv mravní, právní či ekonomické ohledy, která o pár let později dovolila Benešovi a vládě Národní fronty toto třídní kritérium odsunu opustit.⁸⁰

V prvním českém vydání *Demokracie dnes a zítra* vydaném v Londýně v roce 1942 Beneš opět opatrně nastiňuje svoji oficiální představu řešení menšinové otázky z konce roku 1941: „...Společnost národů, velmi dobře informovaná o skutečném stavu věci, nehnula ani prstem v onom roce 1938, když jediný stát, jenž respektoval své menšinové závazky v míře vyšší, nežli byl podle podepsaných smluv povinen, byl pranýřován před tvář světa jako utiskovatel. S bolestí tudíž konstatuji, že předválečný systém ochrany menšin ztroskotat.⁸¹ Není proto možné obnovit tyto absurdnosti. Než se začnou vymezovat práva menšin, je třeba také vymezit jednak práva většin, jednak povinnosti menšin. Každý národ má právo žít svobodně a klidně ve svých státních hranicích... Neznám však receptu, který by rozřešil menšinovou otázku ideálně. Nedoporučuji také žádný prostředek brutální a násilný. Snad je možno v některých případech lokálními opravami hranic počet menšinového obyvatelstva v jednotlivých státech středoevropských o něco zmenšit. Bude však nutno sáhnout k stěhování menšinového obyvatelstva.“⁸²

⁷⁹ Zatímco u dělnické třídy měli být odsunuti jen ti, kteří propadli fašismu a u inteligence jen její pangermánská složka, z německé buržoazie měli být podle Benešových představ odsunuti bez výjimky všichni její členové.

⁸⁰ K související otázce nezbytného společenského styku buržoazie s okupanty a jeho významu z pohledu poválečného právního řádu srov. rozhodnutí NSS ze dne 15.5.1947, č.j. 60/46 (Boh. admin. 1634/1947) a směrnici ministra vnitra z 26. listopadu 1945, č. B-2220-23/1-45-I/2. Dle NSS se za nezbytný společenský styk s okupanty ve smyslu ustanovení odst. 10, písm. h) výše uvedené směrnice považoval jen takový společenský styk, kterému se obviněný za daných okolností nemohl vyhnout. Zda tomu tak bylo, bylo nutno dle NSS posoudit podle okolností každého jednotlivého případu.

⁸¹ Tento Benešův postoj však nebyl v mezinárodním kontextu vůbec výjimečný. D. Brandes ve své knize o transferu např. správně připomíná, že se na počátku války na Západě všeobecně rozšířil názor, že ustanovení pařížské mírové konference na ochranu menšin se neosvědčila, dokonce narušila začlenění menšin do nástupnických států. Blíže viz D. BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska*, s. 367.

⁸² E. BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 208-209.

V lednu 1942 se Beneš opět pokusil při rozhovoru se sovětským velvyslancem ve Velké Británii I. Majským zjistit stanovisko Sovětského svazu k případnému transferu sudetských Němců. Beneš při rozhovoru Majskému sdělil, že stále trvá na stanovisku právní kontinuity, požaduje proto předmnichovské hranice, ale byl by ochoten k ústupkům, kdyby mohla být provedena výměna obyvatelstva, zejména německého. Majskij Benešovi odpověděl, že Sovětský svaz v tomto ohledu Československu určitě pomůže.⁸³

Teror, který zastupující říšský protektor R. Heydrich v protektorátu rozpoutal, nezůstal bez reakce na Benešovy představy řešení německé otázky. Pod jeho vlivem dospěl Beneš k názoru, že pro klidnou budoucnost poválečného Československa je nezbytné ještě mnohem zásadnější snížení počtu československých Němců než původně navrhoval. V únoru 1942 Beneš při rozmluvě s Opočenským uvedl, že vyjednává s velmocemi, aby z budoucího Československa byly vystěhovány 2 miliony německých obyvatel. Během jediného roku se tedy Benešem požadovaný počet odsunutých Němců zdvojnásobil. Každý měl podle Benešova návrhu dostat 20.000 tisíc korun a „může jít, ať se o něj Němci postarají.“⁸⁴ Po masových popravách v době heydrichiády a vzhledem k nekompromisním stanoviskům domácího odboje i části londýnského exilu se myšlenka transferu stávala stále častějším tématem rozhovorů a proslovů československých exilových politiků, samozřejmě včetně E. Beneše.

Po rozhovoru s Molotovem v Londýně na počátku června 1942 Beneš svému kancléři Smutnému sdělil: „Zajímal se hodně o Němce, co s nimi. Zajímavé, že nedělá rozdílu mezi Němci co do zodpovědnosti. Všichni Němci jsou zodpovědní za to, co dělají nacisti. Úplně jsme se v tom shodli. Rozlišování na hitlerovce a Němce ostatní je prý jen propagací. Rusům je jasno, že Němci musí být potrestáni. Ptal se mě, co myslím o německém problému. Řekl jsem, že Němci musí projít pěknou revolucí. Je třeba pomoci

⁸³ Benešův záznam o rozhovoru s I. Majským dne 26. ledna 1942 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 134, s. 284-285.

⁸⁴ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 192. Feierabend ve svých pamětech uvádí, že pro plán náhrad za majetek odsunutých Němců získal Beneš na počátku roku 1942 on sám. Náhrady měly být podle Feierabendova návrhu vypláceny z účtu pohledávek protektorátu za Německou říši a neměly se týkat těch Němců, kteří se provinili proti republice. Podle Feierabendových výpočtů měly dluhy Německé říše vůči protektorátu k počátku roku 1942 umožnit vyplatit jednomu a půl milionu Němců 20.000,- korun. S dalším prodlužováním války se částka měla samozřejmě zvyšovat. Beneš s tímto návrhem vyslovil souhlas a o pár dnů později již jeho část prezentoval Opočenskému jako součást svého vlastního návrhu. Bližší viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 250.

jím, aby sebe sami vybili. Tohle se Molotovovi líbilo, to že je také jejich názor.⁸⁵ Beneš měl v tomto rozhovoru Molotovovi rovněž sdělit, že v Československu žijí 3 miliony Němců, a to je příliš mnoho. Jeden a půl milionu je proto podle něj nutné vyhnat a v tom musí Sovětský svaz Československu pomoci. Molotov souhlasil.⁸⁶ Beneše tedy v červnu roku 1942 nejen realisticky oceňoval sílu Sovětského svazu a předvídal jeho vojenskou přítomnost ve střední Evropě, ale dokonce si ji i přál, neboť mu měla umožnit příznivé vyřešení německé otázky.

Ve stejné době v červnu 1942 obdržel Beneš i protestní usnesení představenstva sudetoněmecké sociálně demokratické strany, kteří se cítili dotčeni tím, že je Beneš nakonec nejmenoval do Státní rady a že s Němci nejedná stejně jako se Slováky: „Nepřemožené voje našeho hnutí bojovaly za nejtěžších podmínek vytrvávají a neméně obětavě proti fašismu než demokratické síly Slováků. Proto musíme již nyní odmítnout nestejně zacházení s demokratickými Němci a Slováky v novém státním zřízení. Zvláště se obracíme proti tomu, že sudetským Němcům se hrozí transferem obyvatelstva, zatímco pro Slovensko má platit zásada politického a právního zúčtování s nástroji Hitlera.“⁸⁷ Sociální demokraté Benešovi rovněž vyčítali, že zatímco u nich byl Heydrichův teror překážkou pro jejich jmenování do Státní rady, u komunisty Karla Kreibicha mu tato skutečnost na podzim 1941 nevadila.⁸⁸

Námítky německých sociálních demokratů samozřejmě měly reálný základ, Beneš již ale nebyl ochoten jim vyjít za změněné mezinárodněpolitické situace vstříc. Lidice a hromadné popravy českých vlastenců po atentátu na Heydricha ho v jeho přístupu jen utvrdily.⁸⁹ Beneš německým sociálním demokratům odpověděl až v prosinci 1942 a z obsahu jeho dopisu bylo patrné, že o další spolupráci s demokratickými Němci již v podstatě nestojí. K. Kreibich nebyl jmenován podle Beneše do Státní rady, aby v ní

⁸⁵ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943*, dok. č. 222, s. 273. Na existenci druhého Německa Thomasse Manna, ke kterému se Beneš v roce 1939 hrdě hlásil, si již v červnu 1942 nevzpomněl. Až do konce války již mělo existovat jen jedno Německo – nacistické.

⁸⁶ Tamtéž, s. 273-274. Srov. i Benešův záznam o rozhovoru s V. Molotovem dne 9. června 1942 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*, díl I., dok. č. 171, s. 348-351. Benešův záznam o rozhovoru však nezahrnuje stanovení počtu Němců, kteří měli být podle Benešova sdělení Molotovovi odsunuti a obsahuje i řadu dalších drobných odlišností od záznamu kancléře Smutného o jeho rozhovoru s Benešem.

⁸⁷ Usnesení představenstva sudetoněmecké sociálně demokratické strany ze dne 7. června 1942 bylo publikováno in: E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 448-450.

⁸⁸ V roce 1918 vynikal přitom K. Kreibich jako bojovný stoupenec práva na sebeurčení. Srov. např. W. JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi*, s. 250.

⁸⁹ Radikalita v exilové vládě stoupala zejména v době heydrichiády. Postoj vlády vyjádřil pregnančně J. Masaryk: „Vybit a vyhnat ty skopčáky.“ J. VONDRŮVÁ, *Češi a sudetoněmecká otázka, 1939-1945*, s. 179.

zastupoval německou národnost a navíc komunisté se prý ve své straně zásadně neseskupují v národnostní skupiny. Za to, že sociální demokraté nejsou členy Státní rady, nemůže Heydrich, ale sociální demokraté samotní. Pokud by si nekladli v roce 1940 žádné podmínky pro vstup do Státní rady, byli by již dávno její součástí. Jejich dodatečné jmenování do Státní rady Beneš v budoucnosti sice ještě nevylučuje, ale za aktuální ho již nepovažuje.

Srovnávat postavení Slováků s Němci je pak podle Beneše zcela nemožné, neboť Slováci jsou podle přesvědčení drtivé většiny Čechů a značné části Slováků součástí jednotného československého národa. Navíc ti Slováci, kteří kladli na počátku zahraniční akce podobné požadavky jako demokratičtí Němci, museli prý své požadavky odvolat a omluvit se, pokud chtěli být přibráni do lůna československé zahraniční akce. Ti Slováci, co tak neučinili, zůstávají i nadále mimo Státní radu, neboť Beneš „hájl a hájí stanovisko, že podmínky, jež mu byly kladeny, patří mezi otázky, které má právo rozhodnout jen všechen československý lid doma. Neodchýlil se od tohoto stanoviska v žádném případě. Je to demokratické a politicky jediné správné.“⁹⁰ Beneš formuloval ve své odpovědi německým sociálním demokratům i své oficiální stanovisko k transferu: „President a vláda československá nebudou chtít brát na milost žádného viníka z kteréhokoli tábora. Mají být všichni pobiti nebo tvořeny pro ně nějaké veliké kriminály, či doživotní koncentrační tábory, nebo je lépe, aby navždy ze země odešli?.. Otázka transferu není a nemůže tudíž být otázkou výlučně jen československou. Je to otázka obecného významu evropského, otázka, která se nedotýká jen Československa, nýbrž mnoha států jiných a může být proto položena jako mezinárodní problém, který je nutno řešit při konečném uspořádání poválečných evropských poměrů. Definitivně stanovisko k ní může československá vláda a celá naše osvobozovací akce zaujmout teprve pak, a to jen na základě událostí válečných, události u nás doma a dle toho, jak se k ní postaví ostatní vítězné mocnosti ve svých přípravách pro příměří a mír. Do té doby s naší strany oficiální stanovisko československé jako definitivní jistě zaujato nebude.“⁹¹

Beneš však zároveň německým sociálním demokratům naznačuje hlavní zásadu budoucího poválečného uspořádání mezi Čechy a Němci: „Je každému jasno, že i v nové republice nějací Němci zase budou a musí žít; přejeme si, aby byli občany dobrými a všem ostatním rovnými a aby se se žádnou částí jich nestalo po druhé to, co

⁹⁰ Stanovisko prezidenta republiky E. Beneše ze dne 1. prosince 1942 k usnesení německé sociální demokracie ze dne 7. června 1942 bylo publikováno in: E. BENEŠ, Paměti, s. 455-471.

⁹¹ Tamtéž, s. 464-465.

pod vlivem německého nacismu se s nimi stalo od roku 1934... Náš závěr je, že obyvatelé našeho pohraničního území na kolektivní a teritoriální „Selbstbestimmungsrecht“ bez souhlasu Čechů, kteří by jeho provedením vždycky byli doslova v rukou sousední říše a zbaveni tak sebeurčení, tj. svobody své, práva nemají. Každý z nich má a musí mít ovšem právo na individuální a personální „Selbstbestimmungsrecht“ a může volně opustit svůj stát a prostředí, v němž politicky se mu nežije tak, jak si přeje.“⁹²

Beneš tedy na sklonku roku 1942 ještě stále počítal s tím, že v poválečném Československu bude i nadále žít rozsáhlá německá menšina (přibližně 1,5 až 2 miliony osob), zároveň byl už ale pevně rozhodnut nepřiznat této skupině žádná menšinová práva. Hlava šestá ústavní listiny z roku 1920 upravující ochranu národnostních, rasových a náboženských menšin a závazky vůči menšinám vyplývající z mírových smluv uzavřených po první světové válce neměly být v poválečném Československu respektovány. Individuální občanská a politická práva však měla být i příslušníkům německé menšiny zachována. Beneš prozatím důsledně odmítal jakoukoliv individuální diskriminaci příslušníků národnostních menšin, dlužno podotknout, že toto nekompromisní Benešovo stanovisko bylo určováno především mezinárodně právními ohledy.

Při rozhovoru o otázce trestání válečných zločinců Beneš na přelomu roku 1942 a 1943 např. prohlásil: „Jest zásadně vyloučeno, aby byl činěn rozdíl mezi Němci a Čechy. Event. dekretální či zákonná úprava této otázky za žádných okolností se nesmí jevit jako retribuce jedině proti Němcům. Taková úprava by byla z důvodu mezinárodněpolitických zcela neudržitelná... Na druhé straně bude nutno postupovat velmi opatrně, aby snaha o co nejdůkladnější potrestání všech zločinců této války nevedla celé kategorie zcela nevinného československého obyvatelstva do nebezpečí, že budou podle nově vydaných předpisů jako podezřelí ze spolupráce s nepřítelem stíháni... Půjde o opatření zcela mimořádná platící jen po omezenou dobu (asi 3 měsíce). Bude nutno v některých směrech se odchýlit od zásad platných v čs. trestním právu (otázka zpětné působnosti, zvláštní řízení).“⁹³

Toto Benešovo stanovisko je zdánlivě v rozporu s jeho tehdejšími představami o odsunu německé buržoazie jako celku z území předmnichovského Československa. Jde však o rozpor skutečně jen zdánlivý, neboť odsun neměl být podle spojenců primárně

⁹² Tamtéž, s. 470.

⁹³ Záznam o rozhovoru byl publikován in: in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 8.1, s. 179-180.

opatřením z oblasti trestního práva a také se jím po válce nestal. Výše uvedená kritéria pro retribuci se proto transferu netýkala. Transfer měl být opatřením „revolučním, pokrokovým a lidským“, a nikoliv jen trestem za protiprávní či nepřátelské jednání.

V srpnu 1942 Opočenský při rozhovoru s Benešem o odsunu Němců namítal, že tímto opatřením bude republika velmi oslabena. Opočenský si tehdy zapsal Benešovu reakci na své námítky do svého deníku takto: „Prezident si nemyslí, že se dívám správně na situaci, myslím-li si, že republika bude ochuzena. Snad první léta, ale ne později. Zabereme mnoho německého majetku a ještě použijeme i různých pokladničních poukázek, abychom legálním způsobem vykoupili Němce. Prezident myslí, že katastrofa německví, k níž tentokrát dojde, nedá se v ničem srovnávat s katastrofou v roce 1918. Bude mnohem horší.“⁹⁴

Tyto Benešovy úvahy velmi přesně ilustrují představy většiny členů zahraniční akce o fungování národního hospodářství. Vzdělání, znalostem, schopnostem, píli, kontaktům, know how, rodinné tradici a jiným osobním nehmotným statkům německé buržoazie, na nichž byla prosperita německých oblastí z nezanedbatelné části založena (zejména u lehkého průmyslu - stejně tomu ale samozřejmě bylo i v českých oblastech), nebylo nutné přikládat podle jejich ekonomických úvah příliš význam. Postačí, pokud Československo zabere výrobní prostředky německé buržoazie, které po možném krátkém výpadku opět začnou samy od sebe generovat takřka stejný národní produkt jako před válkou. A pokud snad bude částečně nižší, tak jen proto, že v republice již nebude z důvodu transferu tolik námezdní síly, kterou bude možné při obsluze výrobních prostředků využít. Nehmotné složky podnikání byly bohužel z větší části mimo rozlišovací schopnosti většiny příslušníků zahraniční akce. Až poválečný hospodářský vývoj v Československu a nezanedbatelný ekonomický příspěvek československých Němců při obnově německého hospodářství měly ukázat, jak mylné tyto ekonomické úvahy byly.

Na konci června 1942 Benešovi britský vyslanec Nichols sdělil, že britská vláda podrobně uvažovala o československém stanovisku stran transferu provinivšího se minoritního obyvatelstva z republiky. Zároveň mu oznámil, že po tom, co se Československu v roce 1938 a za války stalo, nemá britská vláda v úmyslu odporovat při konečném řešení menšinových otázek po vítězném konci války zásadě transferu minoritního obyvatelstva z Československa, a to ve snaze učinit z Československa stát

⁹⁴ J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 230.

národnostně co nejsurodější.⁹⁵ Stanovisko Foreign Office bylo založeno na postoji nově založené „Foreign Research and Press Service“. Tento úřad měl za úkol definovat plány pro poválečné uspořádání Evropy a ve své zprávě ze dne 12. února 1942 konstatoval, že hraniční úpravy v poválečné Evropě budou vyžadovat transfer 3 až 6,8 milionů Němců. Britové počítali s posílením pozice centrální a východní Evropy prostřednictvím vytvoření federace národně homogenních malých států. Německé menšiny v těchto státech měly být z větší či menší míry odsunuty. Obnova předmnichovských hranic bez redukce počtu německé menšiny proto již byla v rozporu s britskými cíli. V roce 1943 Britové vytvořili meziresortní komisi, která měla připravit detaily transferu národnostních menšin po druhé světové válce.⁹⁶ K tomu je nezbytné dodat, že Foreign Research and Press Service zakalkuloval větší nucené transfery, respektive výměny obyvatelstva ve východní části střední Evropy již do svého prvního memoranda o stabilizaci poválečné Evropy prostřednictvím vytvoření nadnárodních federací ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě, a to zcela nezávisle na koncepcích transferu české nebo polské emigrační vlády nebo na názorech odbojových skupin. Žádné stabilní poválečné řešení mezinárodní situace nebylo z pohledu britských plánovačů proveditelné bez transferu několika milionů Němců.⁹⁷

Benešovy tehdejší plány tedy co do rozsahu žádným způsobem nevybočovaly z britských koncepcí, naopak v roce 1942 se ještě nevědomky pohybovaly spíše v jejich mírnějších variantách. Nutno rovněž připomenout, že Beneš rovněž nebyl prvním z exilových zahraničních představitelů, kdo přišel oficiálně s myšlenkou transferu. Polská exilová vláda oficiálně předala ministru zahraničí Velké Británie Edenovi své požadavky ohledně transferu Němců z Polska již v lednu 1941.⁹⁸ Po dalším rozhovoru s Nicholsem na toto téma dne 18. září 1942 Beneš Smutnému sdělil, že Angličané sice již akceptují nutnost transferu sudetských Němců a toto stanovisko již Jakschovi sdělili, ale žádný Angličan by nedovedl pochopit, že Němci mají být z Československa

⁹⁵ Blíže viz E. BENEŠ, *Paměti*, s. 306.

⁹⁶ K tomu srov. např. F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 200.

⁹⁷ Blíže viz J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: *Dějiny a současnost*, roč. 2002, s. 44-45. Podle Peška zklamání z krachu meziválečné menšinové politiky Společnosti národů, znechucení z německého zneužití zdánlivě skvělého mnichovského řešení problémů německé menšiny v Československu a samozřejmě šok z porušení mnichovských dohod necelého půl roku po jejich podepsání a zejména z rozpoutání druhé světové války přivedl po vstupu Sovětského svazu a Spojených států do války spojenecké plánovače k přesvědčení, že stabilitu poválečné Evropy může zaručit jen generální eliminace menšin jako mezinárodně politického fenoménu.

⁹⁸ F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 201.

vystěhování, ale celé území jimi obývané má být ponecháno Československu. Beneš stále uznává, že při dalekosáhlém transferu Němců se Československo musí vzdát některých okrajových částí, ale odstoupení tohoto území musí podle něj být kompenzováno výměnou za některé části Kladska. Jedině tak bude podle něho srozumitelné a přijatelné pro Čechoslováky. Beneš již tehdy jasně konstatuje, že „nedovedeme-li to udělat dnes, nebudeme mít k tomu už nikdy podobnou příležitost“. Beneš chce podle Smutného záznamu o rozhovoru připravit národu bezpečnou budoucnost, nezatíženou stálými obavami z toho, co nám vyvedou Němci - cizí živel v československém státě a se svými tři a půl miliony živel příliš silný. Proto chce mít Beneš území národnostně jednotné a čisté. Jen bláhovec a naivní člověk se podle něj může domnívat, že „se svět smíří s tím, abychom vyhodili tři a půl milionu lidí a celé území jimi obývané nám zůstalo.“ Proto Beneš podle deníkového záznamu o rozhovoru usiluje: „1. vypudit Němce, ne všechny, nýbrž takové množství, které bude možné bez velké újmy státnímu území, 2. ponechat v republice takové množství, které uneseme a které se ztratí, 3. rozmístit Němce pak tak, aby, kdyby zas jednou i ten zbytek se chtěl odtrhnout jako za Henleina, aby nám to neškodilo – to značí, usadit je za linií pevností, 4. dát za tento transfer území co nejmenší, nejméně užitečné a ještě udělat to ve formě výměny území za něco v Kladsku.“⁹⁹

Podle Nicholsovy verze rozhovoru však Beneš již jasně směřoval k myšlence transferu jako trestu a nikoliv prostředku předcházení problémů v poválečné Evropě a dokonce již promýšlel kritéria, na jejichž základě bude posuzována vina. Benešem přednesený retribuční charakter transferu vyvolal ve Foreign Office obavy a Beneš byl proto při dalším setkání Nicholsem informován, aby svá řešení tohoto problému s britskou vládou konzultoval a ne ji o nich jen informoval.¹⁰⁰ Britská strana si tehdy na rozdíl od Beneše dobře uvědomovala, že koncipovat transfer na základě principu viny je příliš omezující.¹⁰¹

⁹⁹ Smutného deníkový záznam o rozhovoru s Benešem dne 21. září 1942 byl publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 246, s. 293-294.

¹⁰⁰ K Nicholsově zápisu o tomto rozhovoru s Benešem ze dne 18. září 1942 srov. F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 61 a 62. Srov. i D. BRANDES, Exil v Londýně. 1939-1943, s. 434.

¹⁰¹ Britové odmítali pojímat nucené transfery Němců jako formu trestu. Vyslovovali totiž obavu, že kdyby byli takto potrestáni pouze prokazatelní nacističtí aktivisté a váleční zločinci, byl by celkový objem transferu příliš malý. Srov. J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: Dějiny a současnost, roč. 2002, s. 46 a D. BRANDES, Exil v Londýně. 1939-1943, s. 434. D. Brandes uvádí, že když se v září 1942 Beneš snažil Jaksche získat pro částečné vysídlení na základě „principu viny“, upozornilo ho Foreign Office, že by tím byl příliš omezen žádoucí rozsah vyhnání.

Oficiální Benešovy projevy na téma řešení německé otázky v roce 1942 ještě nebyly zdaleka tak odvážné jako na sklonku roku 1943. Taktické ohledy na německé demokratické Němce ještě stále brzdily Benešovu radikalitu. Ve svém výročním projevu ve Státní radě v listopadu 1942 tak Beneš opakovaně konstatoval, že pro sudetské Němce uplatňuje v této válce stejná hlediska jako na všechny ostatní občany. „Němci nacisti a Němci zrádci měli být a musí být postaveni na tutéž linii jako nacisti a zrádci a dobrovolní kolaboranti čeští a slovenští. Naši demokratičtí a věrní Němci, kteří s námi zůstali a kteří pak za války s námi šli, budou pokládáni a jsou pokládáni za plné a právoplatné naše občany, s nimž jako s takovými, tj. s věrnými občany republiky, i v osvobozené republice má být počítáno a nakládáno.“¹⁰² Nejdůležitější odpověď, jak bude nakládáno s Němci, kteří nejsou ani nacisti, ani zrádci, ale za války s československým odbojem nespolupracovali a z logiky věci ani většinou spolupracovat nemohli, Beneš zatím ve svých projevech nedává. Jak ještě uvidíme, později bude problém této pasivní skupiny německého obyvatelstva vyřešen tím nejelegantnějším způsobem, odmítne se připustit její existence. Přesněji řečeno, bude tato skupina s odůvodněním, že každý národ odpovídá za svoji vládu a drtivá většina Němců nacisty tak jako tak podporovala, fakticky zařazena mezi „Němce zrádce a Němce nacisty“.¹⁰³

Zárodky tohoto odůvodnění Beneš naznačil již ve výše zmíněném projevu předneseném v listopadu 1942 ve Státní radě: „Je však hrozným faktem, že Němců, kteří se přidali k nacismu a kteří zrazovali už před Mnichovem a nyní za války se účastnili přímo či nepřímo gestapáckého vraždění a loupení, násilného teroru a nekulturního vládnutí nad našimi lidmi, jsou celé veliké statisíce. ... Zastávám se však přesto ideje spolupráce s demokratickými a věrnými našimi Němci zde v exilu z několika důvodů. Především proto, že nějaká část našich Němců, ať větší ať menší v republice po této válce zase zůstane. Všechn pangermanismus a všechn nacismus musí být mezi nimi definitivně nemilosrdně zničen. A čím více Němců samotných bude k tomu upřímně s námi spolupracovat, tím lépe pro ně a tím lépe pro nás. Ten, kdo se staví mezi námi

¹⁰² Třetí výroční projev E. Beneše přednesený při zahájení třetího funkčního období Státní rady ze dne 12. listopadu 1942 byl publikován in: E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 312-341.

¹⁰³ K tomu srov. např. koncept odpovědi vlády Národní fronty ze dne 13. června 1945 na připomínky prezidenta republiky E. Beneše k dekretu o konfiskaci zemědělského majetku č. 12/1945 Sb., který byl publikován in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 15.6, s. 301-303. V odpovědi se mimo jiné uvádí: „Za druhé vláda podotýká, že se nekonziskuje půda těm Němcům, kteří se aktivně zúčastnili boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky. Ostatní Němci, jimž se půda konfiskuje, nesou kolektivní odpovědnost za všechny zločiny spáchané Němci na českém národě a republice, a proto jim náhrada nepřísluší.“

vůbec proti jakékoliv spolupráci s našimi demokratickými Němci, způsobuje nám už dnes i pro mírová jednání veliké obtíže.“¹⁰⁴

Beneš ale již v listopadu 1942 zcela správně ve svém projevu ve Státní radě soudil, že co bude po válce v menšinových otázkách učiněno, bude diktováno jednak všeobecnými poměry doma a psychologii lidí ve chvíli osvobození, jednak postupem Němců samých zde v exilu a doma ve vlasti před válkou i během války a konečně poměry a stavem mocenským mezi spojenci ve chvíli pádu Německa.¹⁰⁵

V souladu s výše naznačeným Benešovým plánem na odstoupení území Německu se Beneš na přelomu roku 1942 a 1943 podrobně zabýval tím, které části předmnichovského Československa by měly být po válce Německu skutečně postoupeny. Jak jsme již výše uvedli, tato území měla splňovat dvě základní kritéria: 1) měla umožnit odsun co největšího počtu československých Němců a 2) neměla ohrozit ze strategického hlediska obranyschopnost zbytku republiky. V listopadu a v prosinci 1942 Beneš např. zamýšlel výměnou za 2 miliony Němců postoupit Německu výběžky Chebsko s Aší, Frývaldov a Jablonec nad Nisou, naopak Liberec měl zůstat Československu.¹⁰⁶ V lednu 1943 byl Beneš za účelem ulehčení odsunu ochoten postoupit Německu dokonce i Liberec s okolím a Krnov s okolím.¹⁰⁷ Nutno dodat, že tyto Benešovy plány se i nadále potýkaly s nesouhlasem většiny členů exilové vlády i domácího odboje.

Benešův politický důvěrník v československé vládě H. Ripka např. chtěl odsunout všechny československé Němce a bez územních ústupků. Na neformálních schůzkách s ministry exilové vlády v listopadu a prosinci 1942 se Beneš kategoricky vyslovil pro odsun Němců ve velkém měřítku. Beneš se při této příležitosti nakonec s ministry po výměně názorů shodl, že republika bude ochotna k územním ústupkům, které budou politicky a hospodářsky únosné a zajišťovaly by dostatečně nezávislost státu, za předpokladu, že Německo převezme dva miliony československých Němců.¹⁰⁸ Odsun Němců nepožadoval na konci roku 1942 jenom Beneš a československá vláda, ale i Poláci a Jugoslávci a britská veřejnost si tak pomalu začínala na myšlenku transferu zvykat.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 337.

¹⁰⁵ E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 312-341, s. 338.

¹⁰⁶ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 255 a 257.

¹⁰⁷ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 266. a L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 99.

¹⁰⁸ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky II., s. 252.

V dubnu 1943 Beneš na otázku Jana Masaryka, co by dělal, kdyby byl na Jakschově místě, odpověděl: „ Prostě to, co jsem mu od začátku říkal, že by měl dělat on. Vybit a vyhnat ty Němce, co se provinili, henleinovce, nacisty, všechny kompromitované. To je to, co chceme udělat my, ale to má být taky zájmem jeho. Od počátku bych stál otevřeně na tom, že jsem Čechoslovákem, dělal bych s ostatními pozitivní politiku, pomáhal a nechtěl žádné záruky. Jen, aby se však dobře vědělo, co dělám. A pak po válce bych přišel s požadavky. Pak bych dělal obtíže vládě, domáhal se pro své lidi jejich práv, ale vždycky jako loajální Čechoslovák. To byste viděli, že bych to vyhrál jistě víc, nežli Jaksch vyhraje nynějším svým postupem... Ostatně přece budeme muset Němcům nějaká práva dát, budou smět mluvit německy, taky nižší školy, ne univerzitu. Toho se nemusíme nijak bát, když jich u nás bude např. jen jeden milion. To ostatně, bude takhle uděláno mezinárodně, pro menšiny všude stejně.“¹⁰⁹ Tyto Benešovy úvahy zřetelně naznačují, že dohoda mezi ním a demokratickými Němci již nebyla pro naprosto rozdílný přístup k řešení německé otázky v roce 1943 možná. Lze souhlasit s Janem Ratajem, podle něhož se Benešův obraz demokratického českého Němce pojí se dvěma neoddelitelnými komponenty: antifašismem a československou státotvorností. Kdo nebyl státotvorný (československy), nebyl demokrat.¹¹⁰ Je ale nezbytné připojit ještě třetí komponent – demokratický státotvorný sudetský Němec nesměl být příliš bohatý.

Jak jsme již výše uvedli, britský rámcový souhlas s transferem získal Beneš již v létě roku 1942. Výslovný souhlas Sovětského svazu však Benešovi stále chyběl. Sovětští diplomaté sice Benešovým častým výkladům o nutnosti transferu nijak neodporovali, ale zatím mu odmítali dát jakékoliv jednoznačné stanovisko. Na jaře 1943 Beneš plánoval cestu do Spojených států a chtěl proto obdržet sovětský souhlas s odsunem pokud možno ještě přes svým odjezdem do Washingtonu. Doufal totiž, že pokud by mohl vhodně předestřít při rozhovoru s Rooseveltem o odsunu kladné stanovisko Sovětského svazu i Velké Británie, nezbude Rooseveltovi než přidat i souhlas Spojených států. Tím by byl problém československých Němců definitivně vyřešen.

¹⁰⁹ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 273, s. 328.

¹¹⁰ J. RATAJ, Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, s. 223.

Z tohoto důvodu se Beneše obrátil v březnu 1943 na sovětského velvyslance Bogomolovova s žádostí o sdělení sovětského stanoviska k otázce transferu.¹¹¹ Ve stejné době jednal Beneš o otázce transferu samozřejmě i s Velkou Británií. Při osobním rozhovoru na počátku dubna 1943 Churchill Benešovi sdělil: „S Ruskem se musíme dohodnout i my i Američané, nebude to lehké, ale jinak nebude trvalého míru. Transfer obyvatelstva bude nutný. Ti, kteří budou chtít z baltských států, ať jdou. Stejně z Východního Pruska, případně-li Polsku a také ze Sudetenlandu. Dá se jim krátká lhůta, ať si vezmou s sebou to nejnnutnější a jdou – to doufám u Rusů prosadíme.“¹¹² Velká Británie tedy byla ještě v dubnu 1943 nakloněna otázce poválečného transferu Němců mnohem více než Sovětský svaz, situace se však měla rychle změnit.¹¹³

Ještě před odjezdem do Spojených států Beneš požádal ministra financí Feierabenda, aby mu připravil písemně návrh na odškodnění Němců, kteří budou odsunuti z Československa. Po podrobných konzultacích s Benešem Feierabend připravil návrh, podle něhož osobní movitý majetek a aktiva (šatstvo, knihy, nábytek, peníze, vkladní knížky, akcie, dluhopisy a jiné pohledávky) měly zůstat ve vlastnictví Němců postižených odsunem. Zároveň jim však mělo být umožněno se svobodně rozhodnout, zda se nechtějí části svého osobního majetku za náhradu zbavit. Ostatní majetek, především zařízení podniků, nemovitosti a mrtvý a živý inventář zemědělských usedlostí, měl zůstat za náhradu v Československu. Oceňování majetku pro účely stanovení náhrady mělo probíhat spravedlivě, neboť Beneš i Feierabend byli přesvědčeni,

¹¹¹ Učinil tak svým neodolatelně osobitým způsobem, který nepochybně stojí za podrobné připomenutí: „My, jak víte, jsme nikdy nebyli Němcožrouti, a i když po této válce bude to u nás přece jen jiné – to, co se děje u nás, se Němcům nezapomene – ani nyní přes jistou míru nepůjdeme. Já jsem tak zvaný vansittarista, ale je prostým sociologickým faktem, že v naší geografické pozici Německo je a bude pro nás vždy nebezpečné, ať to je Německo císařské, generálské, Stresemannovo, Brüningovo, socialistické či komunistické. Říkám vám zcela otevřeně, že i kdyby byla v Německu komunistická revoluce, nepůjdeme sice v ničem proti ní, nebudeme se vměšovat, ale kdyby oni začali vměšování a vliv u nás např. na Sudety – bude konflikt a budeme se bránit... My máme svůj plán s transferem části našich Němců. Už jsem Vám to vykládal. Jednalo by se především o německou buržoazii a intelektuály a na základě jejich viny v roce 1938 a nyní ve válce. Angličané s principem souhlasí. V Americe budu dotazován a musím dát odpověď. Chtěl bych i zde být v souhlase s Moskvou. Dosud jste mi vždy odpověděl, že je naší věcí, co si uděláme s Němci, že je to naše vnitřní věc a že vy jste velmi opatrní.“ Záznam E. Beneše o rozhovoru s A. Bogomolovem dne 19. března 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 220, s. 445-450.

¹¹² Záznam J. Masaryka o rozhovoru Beneše s W. Churchillem dne 3. dubna 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 223, s. 453-456. K tomu srov. i J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: Dějiny a současnost, roč. 2002, s. 46.

¹¹³ K formování britského a amerického stanoviska k odsunu srov. např. D. BRANDES, Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska, s. 372-375. Brandes dokazuje, že W. Churchill byl myšlenkou transferu nakloněn již od prosince 1940. O rok později vzal myšlenku za svou i britský ministr zahraničí A. Eden. K otázce transferu se nejpozději od roku 1943 stavěl na rozdíl od svých poradních orgánů kladně i americký prezident Roosevelt.

že ČSR bude mít vůči Německu dostatek pohledávek, jimiž budou moci být uspokojeny všechny pohledávky na náhradu ze strany odsunutých Němců. Beneš vyjádřil s finální verzí zásad tohoto návrhu na odškodnění svůj souhlas a kladl důraz na to, aby hospodářské podmínky odsunu byly co nejpříznivější. Vyslovil prý tehdy podle Feierabendových vzpomínek rovněž přání, aby odsun Němců z Československa byl uskutečněn příkladným způsobem a byl hoden Masarykova národa.¹¹⁴

Přestože Beneš sovětský souhlas s transferem před svým odjezdem do Spojených států nezískal, našel u Roosevelta v květnu 1943 plné pochopení.¹¹⁵ Roosevelt dal Benešovi již při první rozmluvě dne 12. května 1943 souhlas s provedením transferu československých Němců. Jak již bylo výše uvedeno, Beneš ještě před svým odjezdem do Washingtonu požádal v březnu 1943 sovětského velvyslance Bogomolova, aby mu Moskva odpověděla, zda může podepřít vzhledem k Německu Benešův názor o nutnosti přesídlení nacisticky orientovaných Němců z Československa. Moskva s odpovědí dlouho váhala. Dne 27. května 1943 H. Ripka sovětskému velvyslanci Bogomolovi v návaznosti na informace obdržené od Beneše z Washingtonu takticky sdělil, že po britské vládě je nyní i americká vláda pro transfer československých Němců, a vyložil mu, že stejný souhlas československá vláda očekává i od vlády sovětské, neboť československé vládě již nestačí, aby sověští představitelé jen stále opakovali, že je to vnitřní věc Československa.¹¹⁶ Ripkova intervence opřená o Rooseveltův souhlas byla úspěšná. Sověští představitelé dobře chápali, jak velký význam této otázky Beneš přikládá, a protože v červnu 1943 československého prezidenta potřebovali a měli s ním velké plány, nehodlali zbytečně ztrácet jeho sympatie. V okamžiku, kdy Spojené státy Benešovi svůj souhlas s odsunem poskytly, nezbylo jim proto nic jiného než učinit co nejdříve totéž. Dne 5. června 1943, tedy v době, kdy Beneš ještě stále pobýval ve Spojených státech, zatelefonoval sovětský velvyslanec Bogomolov Ripkovi a s radostí mu oznámil, že sovětská vláda souhlasí s myšlenkou transferu Němců. Zároveň na Ripku naléhal, aby toto stanovisko neprodleně telegrafoval Benešovi do Washingtonu.¹¹⁷

¹¹⁴ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 100. Ať již Beneš toto přání tehdy skutečně vyslovil či nikoliv, zůstalo bohužel nenaplněno.

¹¹⁵ K Benešově diplomatické hře s Rooseveltem, kdy mu neváhal sdělit, že Sovětský svaz proti transferu nic nenamítá, ač výslovný souhlas Sovětů v té době ještě neměl srov. např. F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 64.

¹¹⁶ Záznam H. Ripky o rozhovoru s A. Bogomolovem dne 27. května 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 241, s. 483-485.

¹¹⁷ Blíže viz telegrafická zpráva H. Ripky Benešovi do Washingtonu ze dne 6. června 1943, která byla publikována in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 248, s. 492. Sovětský

Při jednáních s londýnskými představiteli komunistické strany na počátku července 1943 se Beneš pokoušel dohodnout s komunisty společnou strategii ve věcech transferu. Londýnští komunisté se však tehdy stále ještě drželi směrnice z Moskvy, podle níž byla jakákoliv jednání o transferu zatím předčasná. Beneš komunistům proto alespoň vyložil svoji představu, podle níž se měl transfer týkat všech těch, kteří se proti českému národu provinili přímou či nepřímou podporou Henleina, a naléhal, aby tato otázka byla vyřešena co nejdříve.¹¹⁸ Nepřímou podporou Beneš tehdy nepochybně rozuměl hospodářské aktivity německé buržoazie a pangermánské smýšlení německé inteligence.

Ještě na jaře roku 1943 používal Beneš britskou kartu (britský rámcový souhlas s odsunem) při vynucování sovětského souhlasu s transferem. Na podzim 1943 se však již situace změnila. Na konci září 1943 v době jednání o prolomení britského nesouhlasu s uzavřením československo-sovětské smlouvy Beneš uvedl britskému velvyslanci Nicholsovi jako jeden z podstatných důvodů, které odůvodňují nezbytnost jeho cesty do Moskvy, i projednání záležitostí transferu: „A pak já chci do Ruska, abych mohl věc smluvit i o našich Němcích. Ani to s vámi definitivně nelze smluvit. Nemáte dosud řešení, nemáte rozhodnutí. My si své připravujeme, ale abych to mohl do podrobností mít, je třeba, abych to probral v Moskvě i s vámi. Mně Bogomolov řekl, že jsou pro transfer, vy jste nám sdělili, že se War Kabinet pro to vyslovil. To však nestačí – a i v tom přijdeme ke konci války – a nebude nic hotovo.“¹¹⁹

Přestože se Benešova východiska pro řešení německé otázky v průběhu roku 1943 radikalizovala, ještě stále ani zdaleka nedosahovala úrovně domácího odboje.¹²⁰ Vzkazy z protektorátu na formování Benešova názoru vliv měly a nikoliv zanedbatelný. V říjnu

velvyslanec nepochybně dostal z Moskvy pokyn, aby zajistil, že Beneš obdrží sovětský souhlas včas. Kremi tehdy ještě v žádném případě nehodlal riskovat ztrátu přízně demokratického československého prezidenta Edvarda Beneše.

¹¹⁸ Blíže viz záznam o rozhovoru pořizený komunistickými pracovníky v Londýně, který byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, pozn. č. 1 s. 36.

¹¹⁹ Výňatek ze záznamu E. Beneše o rozhovoru s Nicholsem dne 29. září 1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 29, s. 65-66. Srov. i B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 354

¹²⁰ V jednom ze spíše umírněnějších vzkazů z protektorátu, který Beneš obdržel v létě roku 1943 od K. Krofty a E. Lány se např. konstatovalo: „Každý Němec bude občanem Říše a v žádném případě se nebude moci mísit do věcí státu našeho. Jména Němců bude konfiskováno a Němci souzeni za zločiny spáchané. Vězni Němci dostanou povolení k pobytu v zemi jako cizinci. Všechny majetek Němců musí být zabaven, aby ručil za náhradu škod. Němci musí být jako dělníci k dispozici ČSR pro opravné práce na území ČSR. Pan prezident je žádán, aby nebral záruky vůči minoritám, neboť Čechy jsou hospodářsky ruinovány a vše bylo transferováno do německých půjček.“ Vzkaz K. Krofty a E. Lány Benešovi ze dne 21. června 1943 byl publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 512, s. 714-715. Tak daleko se Beneš při řešení německé otázky v létě roku 1943 zatím nedostal.

1943 Beneš již při rozhovoru se svým kancléřem Smutným poznamenal: „Je fakt, že tři miliony Němců nemůžeme udržet. Říkal jsem to celých dvacet let. Copak tahle koalice (podle zápisu Smutného Beneš pokynem hlavy a rukou naznačuje, že to byla koalice i těch zdejších účastníků, Šrámka, Hodži, Bechyně) ta je mohla zvládnout? Je z toho jen jeden závěr: Němci musí z republiky pryč! Naše propaganda musí pořád a pořád, soustavně dokazovat, psát, upozorňovat, že čeští nacističtí Němci jsou vlastní příčinou války a vždycky jí budou. Proto musí z Československa pryč; území je naše, potřebujeme je k zabezpečení státu, to dokázal Mnichov, ale bez Němců. A rovnou o tom mluvit, jít už se vším naplno ven. Ripka musí dělat propagandu, nikdo nic nedělá, všechno obráceno je na vnitřní politiku.“¹²¹ Na podzim roku 1943 tedy Beneš již uvažoval o tom, že odhodí veškeré taktické zábrany a oznámí světu, že pro československé Němce není v poválečné republice místo. Cesta do Moskvy na konci roku 1943 k tomu byla tou nejideálnější příležitostí.

Již při úvodním banketu 11. prosince 1943 vyslovil Stalin s Benešovou ideou odsunu Němců z Československa svůj souhlas.¹²² Při následných jednáních s Molotovem Beneš konstatoval: „Máme naše Němce, ti jsou vinni za Mnichov, za to, že k nám vtrhli Němci, a za všechno, co se stalo. To byli první viníci války. Jiná věc jsou pak viníci z Německa, ovšem. Ale potrestání našich Němců, to je pro nás velká otázka. Mezi Čechy bude viníků málo, mezi Slováky více, ale mezi našimi Němci jistě 90 procent... Ty nesou největší vinu a je třeba je potrestat. Když jsem tohle vysvětloval Angličanům, tak nakonec neřekli ne, ale zaujali rezervované postavení. Chtěli na mě pořád písemný projekt. Já jsem prozatím to oddaloval, dokud nebudu znát stanovisko vaše a posavad jsem nic písemného nedal... Já spojuji otázku transferu s problémem sociálním. Mezi našimi Němci je 70% lidí bohatých. Ti musí nejdříve pryč, to byli všichni fašisti. Češi jsou demokrati. Máme taky řadu bohatých lidí, máme taky různé sklony politické mezi sebou, ale možno tvrdit právem o národě jako celku, že je demokratický.“¹²³ Myšlenka vhodného propojení národní revoluce s revolucí sociální nenechávala Benešovu mysl ani na chvíli ustrnout. Ztotožňování bohatých lidí s fašisty či alespoň „nedemokraty“ se věnujeme na jiném místě této práce.

¹²¹ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 236, s. 399.

¹²² Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 190.

¹²³ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 14. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 60, s. 134-144. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 190-191.

Při předání memoranda o transferu, kterým se budeme podrobně zabývat níže, Beneš Molotovovi sdělil: „Je to prozatím důvěrná věc, prvá koncepce plánu, principy. Já sám považuji toto řešení za radikální a budu šťasten, uskuteční-li se. I když bych nerad dělal v této věci kompromisy, jsem realista a proto budu chtít dosáhnout aspoň maxima, když ne všechno. Němců je u nás asi 2.800.000. Dá-li se vystěhovat vše, tak dobře; ne-li, tedy aspoň 2 miliony. Jsem ochoten udělat koncese též z naší strany, aby se stala celá věc spíše přijatelnou, uskutečnitelnou. Věřím, že náš národ to přijme. Opakuji: Toto není definitivní věc. Jen prvá, počáteční koncepce, a prosím, abyste nám otevřeně řekli, co o tom myslíte. S tím je v souvislosti otázka reparací... Chci, aby reparace byly uskutečněny tak, aby majetek Němců od nás vysídlených přešel na československou vládu. Němci dostanou od nás potvrzení, s nímž se pak obrátí o náhradu na německou vládu. Já nechci nic takového jako byly reparace po minulé válce. Je to prosté, prostá forma a je to také radikální. Budeme konfiskovat zemi, závody, doly, hutě, banky Němců. Jednotlivcům to nemohu dát, aby z toho vznikly nemožné boje, tak všechno převezme stát, bude se to nacionalizovat. A když jsem to udělal s německým majetkem, musím pak žádat totéž od Čechů.“ Molotov odpověděl: „A vy si myslíte, že to přijmou? Řeknou Vám dobře, tamti to jsou Němci, ale my jsme Češi. Beneš reagoval takto: „Chápu, že to je těžké, a já věřím, že se nám to podaří. Ale začneme, transfer německého majetku bude počátek této nacionalizace. Chápete tudíž, co pro nás znamená taky transfer: čechizace, počátek velkého sociálního převratu...“¹²⁴

Na konci roku 1943 tedy E. Beneš již veřejně přiznával, že jeho cílem je odsunutí všech československých Němců bez výjimky. I nadále však byl ochoten postoupit Německu spolu se třemi miliony Němců i část území předmnichovského Československa, pokud to bude nutné s ohledem na veřejné mínění na Západě.

¹²⁴ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 14. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 60, s 134-144. Srov. i V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 221. Podle E. Táborského Beneš podle své zásady „vyložit všechny karty na stůl“ považoval za vhodné informovat sovětské předáky o svých názorech na uspořádání vnitřních záležitostí v poválečném Československu. Pro toto rozhodnutí měl prý Beneš tři hlavní důvody. Za prvé věřil, že tím prokáže svou loajalitu a otevřenost vůči Sovětskému svazu. Za druhé viděl v tom vhodnou příležitost uvést na pravou míru všechny klamně či překroucené informace, které mohli sovětské představitelé obdržet od vlastních agentů nebo od československých komunistů, kteří se uchýlili do SSSR. A za třetí si představoval, že až Stalin a Molotov uslyší, že má v plánu vést Československo podle socialistických zásad, budou spíše nakloněni pomoci Československu při poválečném vypořádání se s jeho nepřáteli. Proto také Beneš podle Táborského při hovoru o odsunu sudetských Němců poukazoval na tento odsun jako na „začátek rozsáhlé sociální revoluce“, protože podniky vyvlastněné Němcům nebudou předány do soukromých rukou, ale budou znárodněny stejně jako velké podniky v českém a slovenském vlastnictví. Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 195.

S ohledem na české veřejné mínění toto postoupení mělo být kompenzováno ze strany Německa drobnými ústupky zejména v oblasti Kladska. Na rozdíl od Poláků Beneš nikdy neusiloval o to, získat na úkor Německa nějaké větší území.¹²⁵ Požadavky na drobné kompenzace ze strany Německa byly Benešem skutečně kladeny jen s ohledem na české veřejné mínění, které by se podle jeho názoru těžce smiřovalo pouze s jednostranným postoupením území Německu. Na konci roku 1943 již Beneš počítal se svým triumfálním návratem do vlasti a nechtěl si proti sobě zbytečně popuzovat celý český národ, o jehož poválečné nacionalistické protiněmecké hysterii si nedělal žádné iluze. Vlastně s ní spíše počítal a hodlal ji využít ve svůj vlastní prospěch.

Zároveň však musel být podle Beneše dodržen z mezinárodněprávního hlediska princip právní kontinuity předmnichovského Československa, a proto mělo k postoupení území dojít až po sjednání příměří, které bude předmnichovské hranice pro Československo potvrzovat. Molotovovi na toto téma Beneš v Moskvě sdělil: „Zmínil jsem se už o tom, že eventuálně jsem ochoten odříznout některé části republiky a předat Německu, když by nám to mělo pomoci vyvézt všechny Němce z republiky. Ale trvám na tom, aby v podmínkách příměří bylo zásadně stanoveno, že máme právo obsadit celou předmnichovskou republiku.“¹²⁶

Molotov souhlasil a tak Beneš pokračoval: „A potom se s vámi a Angličany dohodnout o hranicích. Já jsem ochoten udělat kompromisy, bude-li to nutno. Mám ohled v první řadě na Angličany a Američany, očekávám obtíže od nich, myslím, že oni budou pak ochotnější, když jim vysvětlíme, že nechceme jen vyvézt od nás Němce, nýbrž také ustoupit s nimi kus území. Naproti tomu, které území německé zase připojit k nám z důvodů strategických, takže problém území by se jevil jako výměna území, nikoli jen jako jednostranný náš ústupek... Když jsme mluvili s Poláky, tak naléhali, abychom i my si v té končině rozšířili území na účet Německa. My to nechceme, znamenalo by to jen zvětšit počet Němců, o jejichž vysídlení z našeho území usilujeme. Ale Poláci ať si to vezmou.“¹²⁷ Molotov vyslechl tento Benešův výklad bez reakce.

Na další Molotovovu otázku, zda se Beneš domnívá, že Angličané a Američané chtějí transfer Němců skutečně upřímně, Beneš odpověděl: „To přijde na to. Myslím, že ano,

¹²⁵ Bliže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 191.

¹²⁶ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 16. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*, díl II., dok. č. 63, s. 148-163.

¹²⁷ Tamtéž, s. 160.

ale řeknou mi, co za to zaplatí? Ted' po teheránské konferenci budou příjemnější.¹²⁸ Molotov se ihned zajímal o to, čím může Československo platit, když nemá kolonie. Beneš reagoval: „Vím, jak jsme museli koncedovat konfederaci s Polskem. Nevím s čím přijdou nyní. Může to být protokol naší smlouvy o Polsku, abychom jim pomohli tím vyřešit polský problém, možná, že to budou koncese hospodářské, možná finance. Budou postupovat, aby si zachránili určitý vliv ve střední Evropě.“¹²⁹ Když přišla řeč na to, kolik Němců by se v případě úpravy polských hranic muselo vystěhovat z Polska, Beneš odhadoval počet vystěhovaných Němců na 3 ½ milionu. Molotov odvětil: „To je maličkost, to je snadné.“¹³⁰

Lze v podstatě souhlasit s V. Kuralem, že Beneš v Moskvě předložil jako své vlastní myšlenky představy domácího odboje (ÚVODu), které v roce 1940 odmítal, v roce 1941 popisoval jako „problematické požadavky“ a s nimiž se nedokázal plně identifikovat ani v roce 1942.¹³¹

Jak již bylo výše uvedeno, Beneš předložil při jednání dne 14. prosince 1943 Molotovovi Memorandum o transferu Němců a Maďarů z Československa.¹³² Podle Benešova memoranda měla být především přijata zásada, která již byla stanovena v právních předpisech německé říše, tedy že všichni Němci v ČSR jsou říšskými občany. Československá vláda si však vyhradí právo stanovit, kteří Němci mohou obdržet nebo si zachovat československé občanství. Všichni Němci, kteří dostanou od orgánů ČSR rozhodnutí, že musí opustit republiku, tak budou muset podle memoranda učinit nejpozději do 5 let. Československé orgány rovněž stanoví, jaké množství majetku a jakého druhu si budou moci Němci se sebou odnést. Na vše ostatní měli obdržet od československé vlády potvrzení s tím, že tento majetek bude znárodněn a Československo ho započte na reparace ze strany Německa za škody způsobené v ČSR. Odškodnění vystěhovaných Němců mělo provést vlastním rozhodnutím a zákonodárstvím již samo Německo. Měla být rovněž stanovena zásada, že v žádné obci

¹²⁸ Tamtéž, s. 158.

¹²⁹ Tamtéž, s. 158.

¹³⁰ Tamtéž, pozn. č. 17, s. 163. Jedná se o deníkový záznam E. Táborského ze dne 16. prosince 1943, který si Táborský pořídil po svém rozhovoru s Benešem, ve kterém mu Beneš sdělil své dojmy o rozhovoru s Molotovem. Smutného záznam tuto Molotovovi poznámku neobsahuje. Srov. ale F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 66.

¹³¹ V. KURAL, *Místo společenství - konflikt!*, s. 220.

¹³² K přípravě memoranda prezidenta Beneše srov. zejména Desetibodový plán E. Beneše k transferu sudetských Němců z Československa z listopadu 1943 publikovaný in: J. VONDROVÁ, *Češi a sudetoněmecká otázka, 1939-1945*, dok. č. 130, s. 264-265 nebo J. SMUTNÝ, *Svědectví prezidentova kancléře*, s. 285-287.

v Československu nesmí být méně než 67% obyvatelstva národnosti české, slovenské nebo karpatoruské. Československá republika měla být podle memoranda národním státem československým. Příslušníci národnostních menšin měli mít všechna individuální občanská a demokratická práva, neměli však být pokládáni za národnostní a politické kolektivum. Státem hrazeny a dotovány měly být pouze školy československé a ukrajinské. Vyňaty z této zásady mohly být jen německé obecné školy. Úředním jazykem měl být ve všech úřadech československý jazyk (a ukrajinský).

Měl být zpracován podrobný pětiletý plán transferu, a to po stránce politické, hospodářské, technické, i finanční. Tento plán měl být integrován do celkového celostátního pětiletého hospodářského, sociálního a politického plánu a měl všestranně zapadat do celého rekonstrukčního plánu republiky. Hlavní část transferu však měla být provedena do dvou let. Jako první hned v prvních měsících po pádu Německa měli být z republiky vykázáni ti, kteří se svým chováním a postupem zvláštním způsobem provinili proti republice (samozřejmě pokud nebudou zadrženi k potrestání). Mělo jít vedle členů gestapa, SS, německé policie atd. především o učitele, profesory, právníky, inženýry, členy nacistických studentských organizací, účastníky spolkového a politického života a všechny Němce, kteří těžili, nebo se pokoušeli těžit pro sebe z obsazení Československa hospodářsky a finančně. V plánu transferu mělo být pamatováno i na návrat Čechoslováků z Rakouska, především z Vídně.

Transfer měl být z hospodářského hlediska postaven na zásadě, že veškerá příslušenství průmyslových a živnostenských podniků a zemědělských usedlostí zůstanou na svém místě v Československu. Do jejich převzetí státem měli dosavadní majitelé a správcové majetku ručit za jejich stav. Obdobně mělo být postupováno i ve věci transferu maďarského obyvatelstva. Vzhledem k značnému počtu Slováků a Podkarpatorusů usazených v Maďarsku mělo však jít z větší části o výměnu obyvatelstva.¹³³

Beneš předal Molotovovi v prosinci 1943 ještě další memorandum, které se týkalo otázky československých Němců. Jednalo se o Memorandum o požadavcích týkajících se postavení Československa a řešení otázky jeho národnostních menšin. V tomto Benešově memorandu byla obsažena zásada, že osvobozené území převezme hned za obsazující armádou československá vláda. Území tedy nemělo připadnout ani

¹³³ Memorandum bylo publikováno in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 61, s. 145-146. Dne 28. ledna 1944 bylo memorandum předáno i britské straně.

na chvíli pod správu spojeneckých orgánů jako např. v Itálii či Maďarsku. Především však v něm bylo důsledně stanoveno: „Přijímá se zásada transferu německého a maďarského obyvatelstva z ČSR a Československo se uznává za národní stát československý, tj. stát Čechů a Slováků, k němuž je připojena Zakarpatská Ukrajina se zvláštním autonomním režimem. Plán transferu měl být v zásadách i podrobnostech předložen československou vládou, která měla zároveň navrhnout konečné řešení o eventuální výměně teritoria s Německem a Maďarskem. Československá vláda měla rovněž navrhnout řešení k zajištění větší národní homogenity státu. Pro zbývající část německého nebo maďarského obyvatelstva se Československo mělo podrobit minoritnímu režimu, který bude na mírové konferenci pro minority v evropských státech navržen.“¹³⁴

Při závěrečném jednání Stalina s Benešem dne 18. prosince 1943 Stalin vyjádřil plný souhlas jak s Benešovým Memorandem o transferu Němců a Maďarů z Československa, tak s jeho propozicemi ohledně příměří (Memorandum o požadavcích týkajících se postavení Československa a řešení otázky jeho národnostních menšin). Zároveň Benešovi poradil, aby si Československo vyrovnalo hranici s Poláky tak, aby naše hraniční čára byla co nejdelší. Vůči Maďarům je také třeba žádat, co ČSR potřebuje, neboť Maďary je nutné podle Stalina přiskřípnout. Zaslouží si to. Při zakreslování budoucích polských hranic Stalin přidal škrtem své červené tužky k československému území i Kladsko.¹³⁵ V návrhu závěrečného protokolu o výměně názorů mezi E. Benešem a J. V. Stalinem a V. Molotovem, připraveném prezidentem Benešem po dohodě se Sověty,¹³⁶ se mimo jiné uvádělo, že „vysídlení značné části fašistického německého obyvatelstva z pohraničního území umožní republice zajistit vojensky bezpečnost jejích hranic, vyřešit problém reparací za škody spáchané na území republiky a dá základ k řešení velkých sociálních úkolů, jimiž vláda ČSR zamýšlí po této válce dokončit dílo

¹³⁴ Memorandum o požadavcích týkajících se postavení Československa a řešení otázky jeho národnostních menšin bylo publikováno in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 66, s 171-172.

¹³⁵ Bližší viz záznam Z. Fierlingera o jednání Beneše se Stalinem dne 18. prosince 1943, který byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 69, s 177-182.

¹³⁶ Benešův návrh závěrečného protokolu však nebyl nakonec přijat s tím, že v případě jeho podpisu bylo nutné ho předat Velké Británii a USA. Beneš byl však zároveň ujištěn Kornejčukem, že návrh plně odpovídá tomu, co bylo mezi Benešem a sovětskými představiteli řečeno a dohodnuto. Bližší viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 70, pozn. č. 1, s 188.

definitivního národního, hospodářského a sociálního scelení republiky. Tento problém týká se také ve velké míře maďarské menšiny na jižní hranici republiky.“¹³⁷

Ještě před započítím jednání s moskevskými představiteli KSČ obdržel Beneš od komunistů dopisy a návrhy, které měly tvořit podklad pro jejich jednání. V prvním dopise moskevští komunisté navrhovali, aby exilová vláda vydala oficiální proklamaci k německé menšině, že tzv. Sudetská oblast je integrální součástí Československé republiky a že československá vláda nehodlá pronásledovat kvůli henleinovským a frankovským zločincům všechny Němce, ale přímo viníky. Proto mělo být v osobním zájmu každého Němce, aby se v pravý čas aktivními činy a bojem proti říšskoněmeckým okupantům a jejich henleinovským pomocníkům od nich otevřeně oddělil.¹³⁸

Tento komunistický návrh byl ve zřejmém rozporu jak s Benešovými představami o odsunu zachycenými v memorandech, tak především s požadavky, které Beneš při jednáních s Molotovem vznesl. Výsledek jednání Beneše se Stalinem a Molotovem, kterým se Beneš samozřejmě netajil, přiměl moskevské komunisty ve věci transferu k částečnému ústupu z předem připravených pozic.¹³⁹

Při samotném jednání Beneš dne 18. prosince 1943 zástupcům KSČ sdělil, že rozsah porážky Německa skýtá jedinečnou historickou příležitost k radikálnímu očištění státního území od německého živlu. Budoucí republika měla být podle něj státem Čechů, Slováků a Karpatských Ukrajinců, státem národním a slovanským. Z Československa měli „bezpodmínečně zmizet ven všichni němečtí učitelé, profesori, lidé SS, Gestapa, Hitlerjugend, všichni aktivní lidé Henleinova hnutí a vesměs německá buržoazie, bohatí němečtí lidé.“ Měla zmizet německá univerzita, obě německé techniky, střední školy atd. Německý majetek, lázně, doly, továrny, velkostatky měly přejít do státní správy. Přes opatření nacionálního charakteru a přes opatření proti „německým boháčům“ se měla podle Beneše otevřít cesta pro radikální hospodářské zásahy a sociální přeměny v českých oblastech. Ani Živnobance neměly být podle Beneše doly vráceny. Republika měla být všestranně zlidověna. Z německých obyvatel by mohli podle Beneše zůstat jen

¹³⁷ Československý návrh závěrečného protokolu o výměně názorů mezi E. Benešem a J. V. Stalinem a V. Molotovem ze dne 19. prosince byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 70, s. 184-187.

¹³⁸ Obsah dopisu byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 1, pozn. č. 1 s. 36-37. Srov. i J. Kocián, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 35.

¹³⁹ K obratu KSČ při řešení německé otázky srov. zejména V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 226 nebo F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 67.

antifašisté, demokraté, komunisté, všichni, kteří se i v zahraničí zúčastnili antihitlerovského boje. Beneš zdůraznil, že má pro transfer Němců z území republiky souhlas Sovětského svazu a že již dříve dostal souhlas Anglie a prezidenta USA Roosevelta. Obdobný postup, který měl být uplatněn v otázce Němců, měl být praktikován také ve věci Maďarů. Výměna obyvatelstva maďarské národnosti se Slováky v Maďarsku tu měla umožnit snazší postup.¹⁴⁰

Komunisté vědomi si Stalinova a Molotovova souhlasu s transferem odstoupili od svého původního stanoviska a pouze navrhovali změnu taktického postupu v celé věci tak, aby se potrestání sudetoněmeckých viníků dělo nikoli pod praporem nacionálním, ale pod titulem obžaloby z činů proti demokracii, republice a lidskosti. Československým občanům německé národnosti, kteří aktivně nepomáhali Hitlerovi a nedopustili se velezrady, mělo být sice občanství rovněž odejmuto, ale měla jim být dána možnost, aby optovali buď pro německé, nebo československé občanství. Československá vláda si měla vyhradit právo rozhodnout v každém individuálním případě o této žádosti. Beneš projevil s tímto taktickým postupem souhlas.¹⁴¹

Po moskevských jednáních byl již Beneš natolik sebevědomý v otázkách národnostních menšin, že neváhal v rozhlasovém projevu do vlasti z Moskvy dne 21. prosince 1943 prohlásit: „To, co zde nyní děláme, je jedno z hlavních zajištění pro celou naši dohlednou budoucnost existence sjednoceného národního státu československého, státu Čechů, Slováků a lidu karpatoruského.“¹⁴² Přes proklamovanou ideu právní kontinuity byl tak na konci roku 1943 předmnichovský národnostní stát již pouhou minulostí, pro Němce a Maďary nemělo být v nově budovaném národním státě místo. Konečné řešení německé otázky tedy bylo v prosinci 1943 již rámcově koncipováno. Zbývalo vyřešit technické detaily.

O zřejmé radikalizaci řešení německé otázky svědčí i další Benešův zahajovací projev ve Státní radě ze dne 3. února 1944, v němž Beneš mj. uvedl, že „náš domácí odboj a převrat v této válce bude a musí být revolučně a vojensky organizovaný a násilný

¹⁴⁰ Blíže viz záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednáních s Benešem ve dnech 13-20. prosince 1943 publikovaný in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 2, s. 40-59.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 57. Srov. i J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 35. Fakticky by tento komunistický návrh znamenal, že by v ČSR po válce zůstaly přibližně dva miliony osob německé národnosti, ovšem bez československého státního občanství. Ocitly by se tak fakticky v postavení cizinců. Vláda - či přesněji komunisty řízené ministerstvo vnitra - by pak rozhodovala o tom, zda těmto osobám bude na základě individuální žádosti občanství obnoveno, či nikoliv.

¹⁴² Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 228.

a bude a musí znamenat u nás velikou lidovou odplatu a pro Němce a fašistické násilníky konec opravdu krvavý a nelítostný.“¹⁴³

V březnu 1944 britský velvyslanec Nichols Beneše opakovaně upozornil, že vláda i Foreign Office sice trvá na svém stanovisku ohledně transferu, ale nesmí se jít do krajností. Začíná se podle něj již ukazovat, která část veřejnosti bude proti transferu. Věc se proto nesmí podceňovat, neboť odporu bude poměrně dost. Celý transfer se musí podle něj dobře připravit a nesmí se hlavně přehnat.¹⁴⁴ Transfer německé menšiny byl v té době ve Velké Británii sice akceptován, ale současně byl i kritizován s ohledem na poválečné hospodářské těžkosti Německa a případný vzrůst vlivu SSSR, ale i s ohledem na hospodářské ztráty zemí, které chtěly odsun provést, a bylo rovněž poukazováno na nehumánnost celé akce.¹⁴⁵ Beneš si však byl v té době již jist sovětskou podporou jeho koncepce transferu a nemínil proto ze svých požadavků přes britské varování ustoupit. Naopak, začal detailně promýšlet jednotlivé fáze odsunu. Ještě stále si však nebyl jistým, zda se mu podaří z mezinárodního hlediska prosadit odsun všech Němců. Za minimální variantu odsunu tehdy považoval přibližně 2 miliony Němců.

V dubnu 1944 Beneš Opočenskému při rozhovoru v souladu se svými moskevskými memorandy sdělil, že chce, aby byli ihned po skončení války vyhnáni všichni gestapáci, ordneři, henleinovci, profesori, učitelé, tedy celkem prý asi šest set tisíc lidí. Ostatní měli být podle Beneše ze země vypuzeni do pěti let. Zároveň ale Beneš vyslovil přání, aby byl celý transfer proveden do dvou let, aby další tři roky byly ponechány vládě k přezkoumání jejích rozhodnutí, případně „aby nad Němci visel v této době Damoklův meč.“ Chtěl by ovšem transfer provést tak, aby byl pro světové veřejné mínění přijatelný. Nebude proto požadovat žádné reparace, místo nich bude zabrán německý majetek v Československu. Beneš tehdy ještě stále počítal s odstoupením výběžků s přibližně 400.000 Němci. Výběžky však měly být Německu postoupeny pouze pod podmínkou, že Německo převezme dalších 1,2 - 1,4 milionu německých obyvatel a

¹⁴³ Benešův projev ve Státní radě z 3.2.1944 byl publikován in: E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 394. Mezi nejmírnější stoupence transferu patřili na jaře 1944 ještě stále komunisté. Londýnští představitelé KSČ sice již přijali myšlenku národního státu, ale odmítali paušalizující nacionalistická hesla. Dokonce uvažovali i o tom, že po osvobození by mohlo dojít k vytvoření organizační platformy německých antifašistů, kteří by se mohli podílet na veřejném a politickém životě, včetně provádění národní „očisty“. Srov. např. J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 35.

¹⁴⁴ Záznam E. Beneše o rozhovoru s Nicholsem ze dne 23. března 1944 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 80, s. 240-241.

¹⁴⁵ Bližší viz J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 36.

jejich odškodnění bude započteno na účet škod napáchaných nacisty v Československu. Beneš Opočenského zároveň informoval, že KSČ právě přijala jeho princip transferu.¹⁴⁶

V květnu 1944 Beneš již bez jakýchkoliv rozpaků při rozhovorech s britským spisovatelem C. Mackenziem formuluje své konečné řešení německé otázky takto: „Protože Němci za druhé světové války zničili vše, co by je snad bylo opravňovalo k soužití s námi, bylo jediným logickým závěrem, že oba národy nemohou žít ve společném státě... přiznávám se, že nevěřím v myšlenku převýchovy Němců. Až budou Němci poraženi, budou sami sebe velmi litovat a nikdo z nich asi nebude chtít jít hned zase do války, avšak myšlenka rasové svrchovanosti je v každém Němci tak hluboko zakořeněná, že se bude muset narodit a zemřít několik generací, než se podaří tento názor vyhladit. Pokud tato víra o svrchovanosti německé rasy žije, budou Němci uvažovat o nové válce, aby svoji svrchovanost prokázali. Nám Čechům je jasno, že s Němci nemůžeme žít. Současně však si nemůžeme hospodářsky a strategicky dovolit dát jim území, jež během století pronikli. Jsem přesvědčen, že musí od nás každý sudetský Němec, který se nepostavil činně proti nacismu, odejít a že musí odejít hned, jakmile bude Československo znovuzřízeno jako svobodná republika. Kdyby tito Němci u nás zůstali, měli bychom trvalou občanskou válku mezi nimi a Čechy. Přes milion Čechů žije v německých sídlištích v Československu mezi třemi miliony Němců. Tito Češi budou bojovat. Ostatní Češi se sjednotí, aby jim pomáhali, a po tom, co Československo protrpělo od Mnichova, jsou vyhlídky na občanskou válku neúnosné. Jediným řešením je odsun Němců.“¹⁴⁷

V červenci 1944 Beneš prostřednictvím svého politického referenta P. Drtiny vzkazuje ve stejném duchu do vlasti: „Poměr k Němcům i k Německu, způsobu, jak s Německem naložit po válce, a tudíž také k tomu, co udělat s našimi Němci, se vyvíjí v celém světovém veřejném mínění stále k lepšímu tak, jak to náš národ potřebuje. Počítáme dnes tedy s možností transferu našeho německého obyvatelstva. Nelze však dnes definitivně říci, že by celých více než tři miliony Němců mohlo být transferováno na

¹⁴⁶ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, Válečné deníky Jana Opočenského, s. 343. Jak jsme již výše uvedli, komunisté zastávali při jednáních v Moskvě s Benešem v prosinci 1943 k otázce transferu rezervovaný postoj. Postavení československých Němců mělo být podle jejich původních názorů řešeno spolu s potrestáním válečných zločinců, zrádců a kolaborantů. Na počátku dubna 1944 změnil taktiku a postavili se takticky za Benešovo stanovisko k transferu.

¹⁴⁷ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, s. 429-430. Ve stejném rozhovoru Beneš na adresu československých Němců před Mnichovem správně poznamenal: „Západní demokracie mne však nutily připustit totalitní menšinu v demokratickém státě – a to bylo směšné.“ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, s. 426. Bohužel si tehdy Beneš ještě vůbec neuvědomoval, že se právě pokouší o něco velmi podobného: udržet demokratický stát v totalitní sovětské sféře vlivu.

základě nějaké mezinárodní úpravy. Touto cestou bude možno snad se jich zbavit jen zčásti, snad maximálně asi dvou milionů, a nemůžeme se tedy spoléhat a vyčkávat mezinárodního řešení. Jest třeba, abychom si mnoho vyřídili sami ihned v prvních dnech osvobození, aby všech vinných nacistů co nejvíce od nás uteklo ze strachu před občanskou revoltou proti nim v prvních dnech revoluce a aby co nejvíce těch, kteří se budou jako nacisti bránit a klást odpor, bylo v revoluci pobito. Na to stále myslíte a na to musí být připraven celý národ. Mezinárodnímu řešení německé otázky u nás musí předcházet tedy vedle osvobozovacího revolučního hnutí a později i vedle řádných vojenských opatření, až bude osvobozena celá země a celé území státu vojensky - zejména tedy také pohraniční části, které od nás byly odtrženy Mnichovem, co nejrychlejší obsazení a vyčištění těch výběžků k hranicím, kde byl český živel vždy nejsilnější a kde pak prakticky šel až na pohraniční hory. Konečně pak v poslední fázi přijde vnitropolitické opatření s těmi německými občany, kteří u nás zůstali. Budou to především ti, kteří s námi za hranicemi věrně spolupracovali a kteří budou i doma spolu převrat dělat a ideu státu národního přijmou. Ale i o těch zdůrazňujeme spojencům, že zvláštních práv minoritních mít nebudou, jen demokratická práva občanská, žádné školy střední a žádné školy vysoké. Ale i to závisí na událostech válečných, a proto se nechci o tom všem vyjadřovat zcela definitivně. Jinak veřejné projevy presidenta a vlády zde v Londýně musí o této otázce vždy být zdrženlivé a dle toho je třeba i u nás je posuzovat.¹⁴⁸

„Divoký“ odsun, ke kterému v květnu a červnu 1945 na osvobozeném území došlo, byl jistě divoký co do způsobu provedení, v žádném případě však ne, pokud jde o jeho spontánnost. Beneš se až do konce války obával, že se mu podaří mezinárodněprávně prosadit jen jeho minimální varianta odsunu, která by se týkala přibližně 2 milionu Němců. Zbytek měl zařídit spravedlivý hněv českého a slovenského lidu, který Beneš rozhodně neměl v úmyslu mířit, naopak, podporoval ho a přiznával mu významné místo při řešení německé otázky v poválečném Československu.¹⁴⁹

V srpnu 1944 Beneš v rozhovoru s Opočenským přiznal, že se vždy bál rozporu, který spočíval v tom, že mírové smlouvy byly po první světové válce založeny na principu sebeurčení národů a československá vnitřní politika jej nechtěla uznat. Věděl

¹⁴⁸ Blíže viz Drtinův vzkaz odbojovým skupinám na Slovenku i v českých zemích ze dne 16. července 1944, který byl publikován in: J. ŠOLC, Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, dok. č. 83, s. 180-189.

¹⁴⁹ K tomu srov. např. i F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 69.

prý, že dojde ke krizi, a proto dělal vše možné, aby se jí vyhnul.¹⁵⁰ Jak jsme již výše opakovaně naznačili, Beneš nehodlal přiznat právo na kolektivní sebeurčení německé menšiny, byť v minimálním rozsahu ve formě autonomie, ani po druhé světové válce. V souladu s výše uvedeným ponaučením si byl pak dobře vědom toho, že pokud nemá v důsledku této skutečnosti opět dojít v budoucnosti ke krizi, musí být počet Němců, kteří v republice zůstanou, zcela minimální. Pro dosažení tohoto cíle byl ochoten podstoupit i hrubé ponížení a cynické ústrky ze strany Sovětského svazu, kterých se mu mělo v souvislosti s vývojem na Podkarpatské Rusi a na Slovensku na podzim 1944 dostat.

V rozhlasovém projevu do vlasti z 27. října 1944 však Beneš již naprosto otevřeně konstatuje, že „německý národ se provinil jako žádný jiný na světě, německý národ tudíž zaslouží trestu a německému národu a státu se trestu dostane... Nemohu ani dnes přejít mlčením otázku vyřízení sil všech úctů s našimi Němci, kteří v roce 1938 vrazili našemu státu dýku do zad. Ti všichni, kdo tak učinili, musí pryč.“¹⁵¹ Zastavme se zde u jedné zdánlivě nepatrné mezery objevující se pravidelně v Benešových úvahách o řešení německé otázky v poválečném Československu. Tato zdánlivě nepatrná mezera má totiž v praktické rovině zcela zásadní důsledky, jak si ještě ukážeme na sporech spojených s přípravou ústavního dekretu o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. V Benešově argumentaci se již od roku 1940 pravidelně objevuje myšlenka, že ti sudetští Němci, kteří se provinili („Němci zrádci a Němci nacisti“), budou muset opustit republiku. Rozumělo se automaticky samo sebou, že ostatní Němci, pokud budou mít zájem, v republice zůstanou. Nejpozději v roce 1942 se však obsah Benešových projevů, zdánlivě bez větších důsledků, rozšiřuje. Vedle těch, kteří se provinili a budou muset odejít, se začíná objevovat další přesně definovaná skupina československých Němců, a to ti, kteří zůstali republice věrní a budou proto moci v poválečném Československu zůstat. Tento zdánlivě nepatrný posun má ve skutečnosti nedozírné důsledky. Skupina německých obyvatel, která bude moci v republice zůstat, totiž již najednou nezahrnuje všechny ostatní Němce kromě těch, jež se provinili, ale obsahuje jen ty, kteří zůstali republice aktivně věrní. Přesná definice těch, kteří budou moci zůstat (jen ti, kteří zůstali věrní), ale automaticky generuje existenci

¹⁵⁰ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 367.

¹⁵¹ Blíže viz E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 243. Srov. i J. KOCIÁN, *České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945*, in: *Konec soužití Čechů a Němců v Československu*, s. 37.

třetí skupiny československých Němců, totiž těch, kteří se ani neprovinili, ani nezůstali republiky aktivně věrní. Jaký bude osud této šedé mlčící skupiny československých Němců, se v Benešových projevech nedozvíme. Beneš tuto skupinu zpočátku důsledně ignoruje, a jak jsme již výše naznačili, nakonec ji odmítne přiznat právo na existenci.¹⁵²

Problém však spočívá v tom, že tato třetí skupina nejenže existovala, ale byla dokonce mnohem početnější než obě dvě první skupiny dohromady (tedy skupiny těch, kteří se provinili či zůstali aktivně věrní). Podle oficiálního odhadu Československého studijního ústavu z roku 1944 bylo podle koncepce exilového ministerstva vnitra, která v podstatě předpokládala zbavení státního občanství u všech Němců, kteří se provinili, možné počítat se zbavením státního občanství asi u ¾ milionu Němců.¹⁵³ Skupina těch, kteří zůstali republiky aktivně věrní, byla pak několikanásobně menší. Dva a půl milionu československých Němců se tedy podle odhadu Studijního ústavu buď neprovinilo, nebo jim nebylo možné provinění dokázat. Z výše uvedeného je zřejmé, že pokud by byl transfer v poválečném Československu upraven vnitrostátním právním aktem jako sankce za protistátní či společensky nebezpečné jednání¹⁵⁴ a zároveň by platila zásada presumpce neviny a všichni ti, kterým by nebylo možné ať již z jakýchkoliv důvodů dokázat provinění proti republice, by byli označeni za nevinné či přesněji za ty, kteří se neprovinili, tvořila byla tato třetí šedá skupina většinu československých sudetských Němců, a to přesto, že jen málokdo z „nevinných“ by byl schopen prokázat, že zůstal republiky skutečně věrný.

Je běžným jevem nejen v moderní společnosti, že většina populace je politicky téměř netečná a nevykonává žádnou politickou aktivitu, snad s výjimkou vhození volebních lístků do volební urny v demokratických společnostech a vynucených projevů souhlasu v totalitních a autoritativních režimech. Třetí většinové skupině československých Němců však občanské právo na politickou pasivitu Beneš a příslušníci zahraniční akce nepřiznávali. Tento postup ostře kontrastuje jak s Benešovým přístupem k Čechům, tak především ke Slovákům. V projevu na půdě Státní rady v únoru 1944

¹⁵² Tato problematika úzce souvisí s radikálním posunem obrazu Němců doma i v exilu. Ztotožnění Němce s bestii v českém národě, které se objevuje přibližně od druhé poloviny roku 1941, se příslušníci zahraniční akce nebránili. Válkou nebyli vinni nacisti, ale Němci jako národ. Němectví a nacismus byla synonyma. Blíže viz J. RATAJ, *Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, s. 227-228

¹⁵³ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 21.3, s. 367. Stov. i F. DOSTÁL RAŠKA, *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue*, s. 71-72.

¹⁵⁴ Což, jak jsme si výše ukázali, a ještě ukážeme, odmítali zejména Britové. Beneš o tomto pojetí uvažoval až téměř do konce války a riskoval ohledně jeho naplnění i roztržku s britskou vládou.

Beneš například uvedl: „Ano slovenský lid ve své ohromné většině nezradil a nezklamal; byl však zrazen a zklamán četnými svými zrádnými a nehodnými politiky, maďaronskými odrodilci a fašistickými nevzdělanci, kteří za to plné odplaty – a to bez kompromisu – obdrží.“¹⁵⁵

Tedy zatímco Němci, kteří zůstali politicky zcela neaktivní, neměli žádný kontakt s Čechy a Slováky, chodili dál každý den do práce a vedli své osobní životy stejně obyčejným způsobem jako před válkou, aniž by se příliš starali o to, kdo je zrovna ten který rok vládcem politické jednotky, do které byli bez ohledu na svou vůli zařazeni, a necítili potřebu proti tomuto vládcovi revoltovat, podle Beneše ve své „ohromné většině zradili“, zatímco Slováci chovající se zcela stejným způsobem, nezradili, ale byli zrazeni a zklamáni zrádnými politiky a fašistickými nevzdělanci.¹⁵⁶

Důvod tohoto selektivního přístupu je zcela zřejmý. Třetí většinová šedá skupina československých Němců mohla mít pro Benešovo pojetí mezinárodně bezpečnostního zajištění poválečného Československa a s ním spojenou koncepci hromadného odsunu velmi nepříznivé důsledky. Proto se nejen Benešovy projevy zabývaly - na první pohled zcela logicky - vždy jen těmi, kteří se provinili a těmi, kteří zůstali republice věrní. Na druhou stranu je nutné přiznat, že i britská či americká veřejnost v průběhu války přijala z velké části schematický pohled na Němce jako na nacisty.¹⁵⁷

Účelem těchto úvah nebylo popřít či zakrýt nezpochybnitelnou vinu německé menšiny za rozbití předmnichovské republiky či jakkoliv zmírnit nelidskost zločinů, kterých se Němci za války proti Čechům dopustili, ale spíše se zamyslet nad pohnutkami a proměnami myšlení těch, kteří o osudu československých Němců na sklonku války a po jejím skončení rozhodovali.¹⁵⁸ Jak bude ještě ukázáno, českoslovenští Němci nebyli z Československa odsunuti na základě dekretů prezidenta republiky či jiného vnitrostátního právního aktu,¹⁵⁹ ale na podkladě postupimského rozhodnutí velmocí. Nicméně bylo by nespravedlivé si nepřiznat, že pokud by těm, kteří se neprovinili, ale ani

¹⁵⁵ Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 391

¹⁵⁶ Bylo by jistě velmi zajímavé sledovat, jaký přístup by Beneš v roce 1989 zvolil k šedé mlčící a politicky zcela pasivní většině českého národa po čtyřiceti letech komunistické totality.

¹⁵⁷ K tomu je nutné dále podotknout, že, jak bylo již výše ukázáno, britská vláda odmítala retribuční charakter odsunu. Princip viny byl podle ní jako základ transferu příliš omezující.

¹⁵⁸ Lze souhlasit s J. Křenem, který k tomu již v roce 1969 uvedl: „Měl-li protifašistický a osvobozenecký zápas i v nejkřutějších situacích svůj humánní a etický patos, jeho historická rekonstrukce a analýza jej musí mít dvojnásob; vědecký i občanský souhlas historiků s tímto spravedlivým zápasem může snad i šovinistické excesy tohoto boje vysvětlit, ale ne se s nimi ztotožnit.“ J. KŘEN, V emigraci, s. 473.

¹⁵⁹ Na tomto základě a při využití principu kolektivní odpovědnosti německého národa za nacistický režim jim byl „pouze“ konfiskován téměř veškerý majetek a odňato československé státní občanství.

nezůstali věrní, byla dána v souladu s teorií právní kontinuity Československé republiky možnost ponechat si československé občanství a nebyl by jim konfiskován v podstatě veškerý majetek, patrně by z velké části zůstali.

K tomu je však nutné připomenout, že Němec – československý občan a demokrat vymizel z českého obrazu nejen v protektorátu, ale posléze i v exilu. Beneš v tomto směru tedy rozhodně nebyl výjimkou a lze pouze opět konstatovat, že patřil k těm umírněnějším. Nemalou měrou k tomuto nepříznivému obrazu Němců v exilu přispěla samozřejmě původně protičeskoslovenská velkoněmecká federativní orientace sociálně demokratické skupiny okolo W. Jaksche. Loajální Zinnerova skupina byla malá a nevýrazná.¹⁶⁰ Výzvy k odboji, v němž by se čeští Němci doma výrazněji postavili proti nacismu, byly téměř neúspěšné.¹⁶¹ V československém exilu převládlo přesvědčení, že čeští Němci mnohem více podlehli nacismu než Češi a že 80 % českých Němců nese přímou vinu za rozbití ČSR a za nacistickou expanzi.¹⁶²

Někteří zahraniční historici zastávají v této souvislosti názor, že mezi Čechy a Němci panovalo v roce 1938 velké nedorozumění. Zatímco Češi považovali sudetskou touhu po sebeurčení za politickou otázku a v tomto duchu interpretovali výsledky voleb z roku 1938 a celou atmosféru roku 1938 jako zřetelnou volbu pro Hitlera a nacismus, Němci vesměs uvažovali v termínech národní příslušnosti.¹⁶³ Toto pojetí má do jisté míry své opodstatnění. Je zřejmé, že v roce 1938 i po vypuknutí války nebyli sudetští Němci schopni pochopit, že politická volba se může Čechům jevit jako významnější než volba národní, zatímco Češi si zase odmítali připustit, že Němci nehlasovali ani tak pro Hitlera, jako spíše pro sebeurčení a naplnění radikálních národnostních požadavků. Je však otázka, historiky částečně stále ještě nezodpovězená, do jaké míry nacistická ideologie u sudetských Němců představovala jen oportunní nátěr, a do jaké míry skutečnou podstatu jejich tužeb a motivů.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Srov. např. V. KURAL, Místo společenství konflikt!, s. 135-136.

¹⁶¹ K německému odboji proti nacismu za války v Čechách a na Moravě např. V. KURAL, Místo společenství - konflikt!, s. 38-40. Počet obětí tohoto odboje je podle Kurala mnohem nižší než na české straně, ale i tak je to mnohem více než odpovídá zažitě české představě o naprostém konformismu sudetských Němců s nacismem. Podle Kurala je tento počet navíc zřejmým dokladem, že ne všichni sudetští Němci následovali Hitlera jako ovce.

¹⁶² J. RATAJ, Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, s. 229.

¹⁶³ Srov. M. BLAIVE, O české demokracii a Benešových dekretech, in: Benešovy dekry, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí, s. 33.

¹⁶⁴ K proměně sudetoněmeckého hnutí od „spolku kamarádů“ ke spolenectví s nacismem, stvrzenému až na přelomu let 1937 a 1938, srov. např. R. KVAČEK, Proměna jedné strany, in: „Benešovy dekry“ - záměrně živený spor, s. 81-93.

Podobnou zkušenost jako s Němci ostatně získali Češi se Slováky v letech 1938-1939 (resp. 1945) a 1968. I tehdy byl pro Čechy zcela nepochopitelný slovenský akcent na národní svébytnost a slovenskou státnost, a to i v době, kdy se jednalo politicky zdánlivě o všechno. Jakoby Češi zapomněli na své obstrukce a pasivní rezistenci v rakouské Říšské radě, když naopak někdo jiný nebyl schopen pochopit jejich národní či státoprávní tužby. V důsledku této skutečnosti čeští politici v roce 1848 či později v Říšské radě uzavírali paradoxně spojení s rakouskými konzervativními kruhy a byli trnem v oku rakouským liberálům (vztah k pokroku a demokracii měl tehdy přesně opačné znaménko – Češi byli odpůrci demokracie a pokroku, zatímco rakouští liberálové jeho stoupenci). Spojení s konzervativními kruhy bylo tehdy vyvoláno právě českým uvažováním v národních termínech a akcentem národních zájmů nad národně neukotvenými idejemi pokroku a demokracie, nikoliv tím, že by jim konzervativní hodnoty a zájmy byly vlastní. Výše uvedené nedorozumění mezi Čechy a Němci samozřejmě v žádném případě nesnižuje vinu sudetských Němců zato, že vrhli sami sebe i Československou republiku do Hitlerovy náruče. Nicméně bylo by neupřímné si nepřiznat, že sudetští Němci předválečné volby nechápali jen jako volbu mezi demokracií a nacismem, barbarstvím a lidskostí, jak ji Beneš a vlastně celý domácí a zahraniční odboj začal postupně interpretovat, ale spíše jako volbu mezi radikálním položením německé otázky a zachováním statu quo v Československu.¹⁶⁵

Obraz Němců jako nepolepšitelného národa, který nikdy nedostane rozum a v němž

obludná nelidskost vězí tak hluboko, že by potřebovali staletí, aby se převychovali, postupně zcela pohltil londýnský exil i E. Beneše. Domácí odboj měl o německém charakteru ještě mnohem ostřejší představy: „Nenávist k Němcům je strašná, protože není skoro rodiny ve městech i na venkově, která by nebyla někoho ztratila popravou nebo nebyla postižena uvězněním některého příslušníka v koncentračním táboře. Nože si chystá stejně buržoazie jako dělnictvo. Zejména mezi našimi vojáky je zlé rozhořčení: Němci musí pryč, všichni do jednoho, (Rubb or stubb). Po poslední řeči Dr. Beneše bylo v Čechách velké zklamání, protože chce loajální Němce nechat u nás. Není loajálních

¹⁶⁵ V květnu a červnu 1938 hlasovalo ve svobodných a tajných obecních volbách pro Henleinovu Sudetoněmeckou stranu přes 90 % sudetoněmeckých voličů. Při doplňovacích volbách do Říšského sněmu v prosinci 1938 již za poněkud změněných okolností připomínajících do jisté míry československé volby z roku 1948 dokonce 98,9 %. Blíže viz M. MOULIS, Volby v sudetských oblastech 4. prosince 1938, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 27-30 či V. KURAL, Cesta k Česko-sudetskoněmeckému rozchodu po 2. světové válce, in: „Benešovy dekrety“ – záměrně živený spor, s. 100.

Němců, všichni jsou stejní a v nejlepším případě z dětí loajálních Němců vyrostou zase pangermáni... Češi očekávají, že republika zabaví majetek Němců v Sudetech náhradou za všechna ta „jiná aktiva“, která se vyskytují ve výkazech Národní banky.“¹⁶⁶

Svého plánu na odstoupení části území Německu se Beneš nevzdával ani na podzim roku 1944. S ohledem na české veřejné mínění a stanoviska členů zahraniční akce však začal zvyšovat územní požadavky, kterými mělo být odstoupení části Sudet kompenzováno. V listopadu 1944 Beneš předestřel svůj plán na výměnu území mezi Československem a Německem britskému ministru zahraničí A. Edenovi. Beneš mimo jiné Edenovi sdělil, že má v úmyslu předložit československé vládě v Praze svůj plán na takovou úpravu hranic s Německem, která by podle jeho mínění byla výhodnější nežli hranice stanovené po poslední válce. Beneš navrhoval výměnu území, a to tak, že by od Německa Československo požadovalo území v Kladsku, severně od Moravské Ostravy a menší úpravy v Rudohoří, eventuálně na Šumavě (asi v tom smyslu, že by hranice nešly po hřebenech hor, nýbrž po jejich úpatí na německé straně). Za to mělo Československo odstoupit Německu Ašsko a Cheb, severní výběžky Šluknova a Frýdlant a slezský severozápadní výběžek. Beneš Edena informoval, že je to jeho osobní plán, že s ním někteří souhlasí, jiní nesouhlasí, ale že jej chce raději předložit vládě k diskusi až v Praze.¹⁶⁷ Dále zdůraznil, že se o tomto plánu stejně může uvažovat až tehdy, kdy bude plně obnovena československá svrchovanost v předmnichovských hranicích.¹⁶⁸

V prosinci 1944 získal premiér polské vlády S. Mikołajczyk od USA a Velké Británie příslib podpory přesídlení kolem 7 miliónů Němců, kteří žili mezi Odrou a meziválečnou západní hranicí Polska, do Německa.¹⁶⁹ Věci se zřetelně vyvíjely z pohledu domácího i zahraničního odboje tím správným směrem, ale Beneš těsně před koncem svého nadlidského válečného úsilí začal ztrácet svoji - v letech 1938 až 1941 těžce zkoušenou - trpělivost a chtěl vše vyřešit okamžitě.

¹⁶⁶ Zpráva z domova o růstu nenávisti vůči Němcům z 10. července 1944 byla publikována in: J. VONDROVÁ, Češi a sudetoněmecká otázka, 1939-1945, s. 279.

¹⁶⁷ Žádný podobný plán Beneš samozřejmě vládě v osvobozené Praze v roce 1945 nikdy nepředložil. Nebylo to ani nutné. Nicméně pokud by tak učinil, byl by jeho návrh vládou Národní fronty s velkou pravděpodobností okamžitě smeten ze stolu.

¹⁶⁸ Blíže viz záznam H. Ripky o rozhovoru Beneše s Edenem dne 27. listopadu publikovaný in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 163, s. 355-357.

¹⁶⁹ Blíže viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 17-19. Britský premiér W. Churchill k tomu 15. prosince 1944 v Dolní sněmovně britského parlamentu uvedl: „Nakolik jsme schopni to předvídat, bude vysídlení nejspokojivějším a nejtrvalejším řešením. Nedojde k žádnému mísení obyvatelstva, které vytváří nekonečné obtíže v Alsasku a Lotrinsku. Tomu učiníme konec. Neznepokojuje mne ani jeho přesídlení ve velkém měřítku, což je v dnešních podmínkách reálnější než kdykoliv předtím.“

V únoru 1945 při rozhovoru s britským velvyslancem Nicholsem Beneš Brity požádal, aby mu z důvodu možnosti vydání zákona (dekretu) ve věci transferu a hranic byl neprodleně poskytnut spojenecký návrh definitivní úpravy řešení německé otázky, který by obsahoval tyto tři principy:

- a) zásadně se stanoví transfer
- b) všichni Němci se zbavují československého státního občanství
- c) zřizuje se úřad pro provádění transferu.

Po projednání na Foreign Office Nichols Beneše o týden později požádal, aby bez dohody se spojeneckými velmocemi takový zákon (dekret) v žádném případě nevydával. Poté, co Beneš Nicholsovi vyložil, co by to podle jeho názoru pro Československo znamenalo (rozvrat, boje, masakry Němců), Nichols Benešovi doporučil, aby československá vláda prohlásila tyto tři body jako svůj program, ale než ho definitivně začne provádět, musí existovat plná dohoda se spojenci o způsobu a rozsahu transferu, neboť oni budou na druhé straně hranic v Německu a budou muset tyto Němce přijímat do Německa. Beneš požadavek britského ministerstva zahraničí tehdy odmítnul a pokusil se ho změnit před svým odjezdem do Moskvy při závěrečném rozhovoru s Edenem a Churchillem.¹⁷⁰ Ti však již byli podle Benešova názoru tak zpracováni ze strany Foreign Office, že mluvili stejně neurčitě jako Nichols a program československé vlády, v němž by byly výše naznačené principy obsaženy, považovali za krajní mez, kam až může československá vláda bez plné dohody se všemi spojenci jít.

Beneš se však s britským stanoviskem i nadále nehodlal spokojit.¹⁷¹ Představa, že by transfer sice mohl být vtělen do programu vlády, ale vláda, resp. on sám by ho nemohl uvést ve formě prezidentského dekretu ihned po osvobození do praxe, ho vnitřně spalovala. Snad proto Nicholsovi ještě před odjezdem do Moskvy vyhrožoval, že o této

¹⁷⁰ Beneš v záznamu o svém rozhovoru s Churchillem dne 24. února 1945 uvádí: „Rozešli jsme se velmi přátelsky. Ještě před odchodem (zjevně na Edenovo vyzvání) mi Churchill doporučil, abychom sami bez dohody s velmocemi nerozhodli o transferu – musí se prý s Velkou Británií a s ostatními dvěma dohodnout a teprve pak konečné řešení provést. Zdálo se mi jakoby chtěl transfer opouštět – nebylo to výslovně, zdálo se také, že jen opakuje to, co mu řekli, ale nelíbilo se mi to.“ Záznam byl publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, příloha, s. 750-751 nebo in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 244, s. 492-494. Churchill při tomto rozhovoru Benešovi rovněž sdělil, že věří, že Rusové zůstanou v mezích svých sil a možností. Kdyby je přešli, narazí na Brity a Američany. Za budoucnost Evropy však prý neručí, jen Britové se zase uhájí, i kdyby Rusové všechno sebrali a došli až k Atlantickému oceánu na francouzské území. Srov. F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 73.

¹⁷¹ Pokud jde o Benešovu motivaci k protiněmeckým výpadům v závěrečné fázi války srov. např. F. DOSTÁL RAŠKA, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, s. 75.

otázce bude jednat v Moskvě a že se eventuálně dohodne přímo s Kremlem a následně provede celou věc sám bez dohody s Velkou Británií a Spojenými státy.¹⁷² Britské stanovisko Beneše silně znervóznilo a začal se obávat, že předchozí britské sliby ohledně transferu nebudou naplněny. Na jaře 1945 Beneš již propadl myšlence transferu natolik, že ho hodlal prosadit za jakoukoliv cenu.¹⁷³ Moskevská návštěva musela v tomto ohledu zapůsobit jako balzám.¹⁷⁴

Při jednáních Beneše s Molotovem v Moskvě na konci března 1945 totiž Molotov Benešovi znovu potvrdil sovětský plný souhlas s transferem¹⁷⁵ a následně položil Benešovi otázku, zda československá strana má v úmyslu odsunout všechny Němce nebo jenom jejich část. V souladu s výše naznačeným výkladem Beneš odpověděl: „Co nejvíce – nejméně dva miliony. To znamená, že zůstane v Československu asi 800.000. Je třeba vyslat především veškerou německou buržoazii, zatímco vůči německému dělnictvu lze postupovat benevolentně. Pokud se týče maďarského obyvatelstva, bude třeba z celkového počtu 600.000 vyslat přibližně 400.000.“¹⁷⁶

Moskevským programovým jednáním stran Národní fronty a jejich výsledku - Košickému vládnímu programu - se ve vztahu k řešení německé otázky budeme věnovat podrobně v další kapitole této práce. Zde si alespoň na závěr ve zkratce shrneme tendence Benešových úvodních projevů na adresu československých Němců po jeho návratu do osvobozené vlasti. Z projevů je zcela patrné, že s posunem směrem na západ od Košic do Prahy rostlo Benešovo sebevědomí a odvaha. Zatímco na východě republiky se zpočátku spokojoval při veřejných proslovech s vyjádřeními, že nová republika bude národním státem Čechů a Slováků, v Brně již hovořil o nutnosti likvidace německé otázky a v Praze

¹⁷² Záznam o rozhovorech Beneše s Nicholsem v únoru 1945 byl publikován in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, příloha, s. 749-750. Srov. i B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 450-452.

¹⁷³ Beneš byl ve své radikalitě významně podporován exilovými politickými uskupeními. K programu soc. demokratů, národních socialistů a komunistů ohledně řešení německé otázky na počátku roku 1945 srov. zejména J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 39.

¹⁷⁴ Zmíněné hodnocení se však týká pouze řešení otázky odsunu sudetských Němců, jinak měla Benešova druhá moskevská návštěva k prosincové idyle z roku 1943 hodně daleko.

¹⁷⁵ Srov. např. J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 39.

¹⁷⁶ Zápis o rozhovoru Beneše s Molotovem dne 21. března 1945 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 248, s. 505-512. Srov. ale i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 232. Podle Táborského Beneš nejprve odmítl Molotovovi nabídku na získání části německého území a poté mu vysvětlil svou představu o odsunu sudetských Němců a připomněl sovětskému zahraničnímu komisaři sovětský slib aktivní podpory pro tento plán, který dostal v roce 1943. Táborský následně uvádí, že se zdálo, že sovětská ochota pomoci poněkud ochabla. Molotov se k ničemu nezavazoval a vyjádřil pouze „pochopení“ pro tento problém.

na Staroměstském náměstí již neváhal prohlásit, že německý národ „musí být vylikvidován, jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu vůbec provést.“¹⁷⁷ Nutno ovšem podotknout, že v první etapě po osvobození zasáhla prudká

¹⁷⁷ Dne 3. dubna 1945 Beneš v Košicích prohlásil, že „naš stát bude státem národním, státem Čechů a Slováků a nikoho jiného. A aby tomu tak skutečně bylo, i to bude jedním z prvních a nejnaléhavějších úkolů, které nutno provést bezprostředně po osvobození, a řekl bych, i současně v dalším osvobozování všeho území.“ Viz E. BENEŠ, *Do nového života republiky. Tři projevy prezidenta dr. E. Beneše na osvobozené půdě vlasti*, 8-10. O den později na slavnostním zasedání SNR Beneš uvedl, že „národnostně vnitřní struktura státu nemůže tudíž zůstat takovou, jakou byla za republiky první. O tom jsme všichni za hranicemi byli zajedno, moskevští i londýnští, že nový stát bude státem národním, státem jen Čechů a Slováků. Kladu vám na srdce, abyste v tom smyslu provedli již v dnešním přechodném stadiu vše, co je možné a co je vaší národní povinností. Naše vlastní dějiny by nás jednou soudily, kdybychom nevyplnili v tomto směru svoje povinnosti k národní budoucnosti. Jsou to povinnosti, které nám ukládá - a umožňuje - doba. Tamtéž, s. 18-19. V Popradě 28. dubna 1945 při vojenské přehlídce Beneš konstatoval: „Jaké úlohy nám klade tato situace? Odpověď je jednoznačná. Musíme koncentrovat všechny svoje síly a bojovat za dokončení osvobození republiky. Musíme bít Němce všude a nemilosrdně, bez milosti a slitování... Naši první úlohou bude očistit stát od fašismu a nacismu, od Němců a Maďarů. Tu na Slovensku od Maďarů a v krajinách českých od Němců. Třeba to udělat bez milosti a se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Nezapomínejme, že když tak neučiníme hned, později již taková příležitost nebude. Proto zdůrazňuji, musíme zbavit republiku Němců a Maďarů.“ Viz M. PÁCALT, *Prezident opět mezi námi*, s. 106-107. Dne 12. května v Brně Beneš v zasedací síni radnice prohlásil: „Pamatujete se, jak od jara roku 1938 se Hitler na nás připravoval? Pamatujete se na to, co od roku 1934 dělal Henlein a Frank a celá jejich strana, mající ve svých řadách minimálně 80 až 90 % německého lidu v Československu... Vzpomínáte si, jak jsme se v roce 1938 pokoušeli naše Němce přesvědčit, přemluvit a získat k tomu, aby se s námi dohodli, aby nepřipravovali zradu, aby neničili svůj stát a svůj blahobyt? A jak nám zpupně odpovídali a nestoudně se hrnuli do vlastní své záhuby? A myslíte, že je možno znovu to zase opakovat a znovu se s nimi dohodovat, a za deset, dvacet let znovu vytrpět ty hrůzy strašné války a nové strašné katastrofy? Ne, tu starou politiku, tu starou svou zkušenost už opakovat nebudeme. Řekli jsme si, že německý problém v republice musíme definitivně vylikvidovat.“ O chvíli později z balkonu radnice v Brně Beneš konstatoval: „Můj program je - já to netajím -, že otázku německou musíme v republice vylikvidovat.“ Viz K. NOVOTNÝ, *Edvard Beneš - Odsun Němců z Československa*, s. 138-139. Dne 16. května 1945 Beneš jako zlatý hřeb své triumfální cesty po zemích československých již na Staroměstském náměstí v Praze nekompromisně prohlásil: „Bude třeba nově formovat politické strany a zredukovat jejich počet proti době předválečné, nově vytvářet poměr Čechů a Slováků a vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku., jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu vůbec provést. Heslem našim budiž: Definitivně odgermanizovat naši vlast, kulturně, hospodářsky, politicky. Bude třeba dát nový ráz našemu hospodářskému a sociálnímu životu republiky, připravovat nové plánování průmyslové a zemědělské, nové plánování a rozvoj kulturní, který nám tak vandalským způsobem šest let ničil nacismus.“ Tamtéž, s. 139. K tomu ale srov. J. DEJMEK, *Edvard Beneš, sudetskí Němci a mezinárodní prosazení transferu minorit*, in: *Benešovy dekrety*, Praha 2002, s. 36-37. Podle J. DEJMKY Beneš nemluvil při těchto projevech o vylikvidování ve smyslu fyzickém, jak je mu jeho protivníky soustavně podsouváno. Podle Dejmků se prý dá vysledovat z jiných jeho písemností, že užíval pojmu „vylikvidovat“ ve smyslu odčinit, negovat atd., nikoliv v konotaci, která je s tímto pojmem spojována dnes. K tomu Dejmek uvádí jako příklad větu, v níž Beneš hovoří o „konečném vylikvidování“ všeho, co bylo spojeno s mnichovskou dohodou (viz. E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 160-161). S Dejmkovým výkladem však autor této práce nesouhlasí. Beneš nepoužil ve svých projevech pouze slovo „vylikvidovat“, ale i slovo „likvidace“, které mělo pro všechny jeho tehdejší posluchače zcela srozumitelný obsah („vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku., jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu vůbec provést“). Nahradíme-li slova „vylikvidovat“ a „likvidace“ slovy „odčinění“ či „negace“ nedává předmětná věta příliš velký smysl. Benešovy ale samozřejmě nešlo primárně o fyzickou likvidaci sudetských Němců, i když ani té se ve formě divokého transferu zcela nebránil, ale především o likvidaci problémů spojených s existencí sudetských Němců v Československu, tedy o odsun. Právě v této souvislosti hovořil Beneš o „likvidaci“ a „vylikvidování“ sudetských Němců. Po šesti letech svého nadlidského úsilí se ale bohužel nechal strhnout atmosférou doby a vypjatým nacionalismem, který byl pro českou politiku v prvních týdnech po osvobození

vlna nacionálního radikalismu všechny vrstvy českého obyvatelstva. Politici představitelé si tuto skutečnost dobře uvědomovali, a tak se v honbě za popularitou a politickými zisky předháněli v co nejradikálnějších protiněmeckých projevech a začínali se pomalu přit o to, komu přísluší největší zásluhy za odsun Němců. Dokonce i KSČ, které ještě nedávno upozorňovala na potřebu rozlišování mezi Němci z antifašistických hledisek, požadovala ve svém svolání z dubna 1945 zatčení všech Němců a zřízení pracovních táborů pro zatčené Němce a v květnu zcela opustila požadavek konfiskace majetku u vybraných provinilých kategorií německého obyvatelstva a začala tvrdě požadovat všeobecné vyvlastnění Němců, a to bez náhrady.¹⁷⁸ Českoslovenští socialisté učinili z radikálního protiněmečství svůj základní programový bod. Prokop Drtina např. hovořil o důsledném a důkladném vyhánění Němců a Josef David o nutnosti zbavit se jednou provždy staleté přítěže německých menšin u nás. Pozadu nezůstávali ani někteří lidovci a soc. demokraté. E. Beneš v tomto ohledu sotva mohl zůstat zcela pozadu.¹⁷⁹

Ve svém poselství předneseném Prozatímnímu národnímu shromáždění dne 28. října 1945 Beneš již poněkud kultivovanějším a umírněnějším tónem shrnul základní zásady právě probíhající národní revoluce: „My i spojenci – na základě událostí druhé světové války – jsme přijali zásadu národního státu, a dřívější zásady ochrany menšin vzhledem k tomu, že se neosvědčily – především vinou menšin samých – nebudou znovu uplatněny. Každý stát si tyto věci bude řešit sám a teprve později se uvidí, jak problém ten bude řešen mezinárodně, patrně novou bezpečnostní organizací spojených národů. Pro nás se tím klade problém Němců a Maďarů a jeho definitivní řešení. Rozhodli jsme se pro odsun našich Němců do Říše. Spojenci nám toto stanovisko mezinárodně potvrdili... Naši Němci se dali ve své 80-90% většině úplně do služeb barbarského nacismu k zničení našeho státu a k podlomení všech mravních a kulturních sil a hodnot našeho národa. A když se pak zmocnili za vedení Hitlerova a společně s Němci z Říše celého našeho státu, neslýchaným způsobem, barbarsky a nelidsky nás a naši zemi

příznačný, a své úvahy o odstranění problému se zajištěním bezpečnosti Československé republiky formou odsunu sudetských Němců formuloval pro budoucnost velmi nešťastným způsobem.

¹⁷⁸ Srov. např. J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 40.

¹⁷⁹ J. Kocián však v této souvislosti správně připomíná, že pro většinu českého národa Benešův postoj - jako postoj dovršitele demokratického díla TGM - vůči Němcům nemohl znamenat na rozdíl od ostatních politiků nic jiného než postoj člověka a politika, který má na zřeteli jen nejvyšší zájmy národa. Při zvažování těchto okolností nebylo možné podle Kociána vyloučit, že tehdejší Benešovy projevy a postoje mohly u části českého obyvatelstva vyvolat dojem, že extrémně tvrdé zásahy proti německým civilistům je možné uvést do souladu s tím, co prezident řekl nebo naznačil, a že národní revoluce připouští také to, co by se jinak neobešlo bez trestu a postihu. Bližší viz J. KOCIÁN, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, s. 41 či T. STANĚK, Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 58.

tyranizovali. Všecky mosty mezi nimi a námi byly jejich postupem navždy strhány. Náš společný život s nimi není možný. Musí tudíž odejít, neboť jiného řešení v zájmu klidu a míru Evropy prostě není... Naše geografická situace a historie naší země od 10. století tu může být všem dostatečným důvodem a dokladem tomu, že toto konečné řešení německé otázky u nás je naprosto nezbytné, jedině správné a opravdu logické.“¹⁸⁰

¹⁸⁰ Benešovo poselství Prozatímnímu národnímu shromáždění z 28. října 1945 bylo publikováno např. in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 45.3, s. 959-973

VI. 4. PRAVNÍ POSTAVENÍ NĚMECKÉ A MAĎARSKÉ MENŠINY

Teoretickým představám E. Beneše a dalších účastníků domácího a zahraničního odboje o řešení vztahu Čechů a Němců v poválečném Československu jsme se již věnovali dostatečně. Nyní pojednáme podrobně o tom, jak se tyto teoretické představy a koncepce promítly do znění právních předpisů souvisejících s transferem osob německé a maďarské národnosti.

Jak jsme již dříve naznačili, přes obecně sdílené přesvědčení laické i odborné veřejnosti neexistuje žádný dekret prezidenta republiky, který by alespoň rámcově upravoval odsun německé a maďarské menšiny z Československa.¹ Samotný odsun německého obyvatelstva byl otázkou mezinárodně právní a proběhl na základě článku XII. Protokolu Postupimské konference, který se zabýval spořádaným odsunem německého obyvatelstva. V tomto článku se doslova uvádí, že „tři vlády prozkoumaly tuto otázku po všech stránkách a uznaly, že německé obyvatelstvo nebo jeho složky, které zůstávají v Polsku, Československu a Maďarsku, bude třeba odsunout do Německa. Jsou zajedno v tom, že jakýkoli odsun musí být prováděn spořádaně a lidsky.“² Z tohoto pohledu se pak obvykle na české straně argumentuje tím, že odsun je nutné posuzovat v mezinárodněprávním a politickém kontextu druhé světové války, nikoliv izolovaně jako česko (československo)-německý problém. Transfer byl nejen projednán a schválen vítěznými velmocemi, ale byl také v úzké součinnosti s jejich vojenskými orgány (zejména americkou a sovětskou okupační správou) prováděn. K transferu se navíc přikročilo i v jiných zemích, přesto dochází k politizaci výlučně (či zejména) v souvislosti s Českou republikou (Československem).³ Tyto argumenty nepochybně mají své hluboké opodstatnění, stejně jako argument, že z hlediska mezinárodněprávního byla úprava státoobčanského postavení německého obyvatelstva transferovaného se souhlasem velmocí do Německa nutná, neboť československý stát by mohl jen s obtížemi

¹ Termín „odsun“ se však v dekretch prezidenta republiky přece jen vyskytuje. V § 2 ústavního dekretu č. 137/1945 Sb., o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční se konstatuje, že „zajištěním ve smyslu tohoto dekretu nelze rozumět soustředění cizích státních příslušníků, provedené příslušným úřadem na určitých místech k účelům jejich pozdějšího odsunu.“

² Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21, s.381-382.

³ Blíže viz V. PAVLÍČEK, O dekretch prezidenta republiky s. 58-59, P. WINKLER, Dekrety prezidenta republiky z období 1940-1945, s. 25, M. POTOČNÝ, Mezinárodní právo a transfer Němců z Československa, s. 11, vše in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Srov. i J. KUKLÍK, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, in Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, s. 53.

pochtivě plnit smluvní závazek mezinárodního práva, pokud měli být transferu podrobeni jeho státní občané.⁴

K tomu je však nutné dodat, že v rámci tzv. divokého odsunu, tedy bezprostředně po skončení válečných operací, bylo z Československa vysídleno cca. 600.000 Němců.⁵ Z větší části se tak stalo před tím, než byl na postupimské konferenci přijat výše zmíněný protokol upravující transfer. Právě tato divoká fáze odsunu přitom přinesla nejvíce násilností, bezpráví a obětí na životech.⁶ S tím bezprostředně souvisí i zákon č. 115/1946 Sb., o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků.⁷ Jednalo se o velmi stručnou normu, která však měla velmi závažný obsah. Dle § 1 tohoto zákona „jednání, k němuž došlo v době od 30. září 1938 do 28. října 1945 a jehož účelem bylo přispět k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestné.“⁸

Přestože se zákon nevztahoval dle soudního výkladu na trestné činy spáchané z důvodů nečestných a nízkých, které vybočují z kontextu spravedlivé odplaty za činy okupantů, je datum ukončující beztrestné období - tedy 28. října 1945 - sotva

⁴ Viz V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 89-90.

⁵ Viz např. Z. BENEŠ, V. KURAL (ed.), Rozumět dějinám, s. 198.

⁶ Dle stanoviska společné česko-německé komise historiků mělo jít o přibližně 25.000 obětí. Srov. Stanovisko Společné česko-německé historiků k odsunovým ztrátám, in: Soudobé dějiny, roč. 1996, s. 601-603. Srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš, sudetští Němci a mezinárodní prosazení transferu minorit, in: Benešovy dekrety, s. 37. Pro pořádek uvedme, že počet těchto obětí zdaleka nedosáhl počet obětí při obdobných akcích na polském území.

⁷ K otázkám spojeným se zákonem č. 115/1946 Sb. srov. zejména V. PAVLÍČEK, Ke sporu o právnosti odporu proti nacistickému Německu, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 69 an., V. PAVLÍČEK, O amnestiích, zákonu č. 115/1946 Sb. a aktech odporu proti Německu, in: Studie o sudetoněmecké otázce a M. SPIRIT, Tzv. Benešovy dekrety, předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky, Praha 2004, s. 233-236. Srov. i rakouský zákon z 21.12.1945 o zastavení trestního řízení a prominutí trestů pro bojovníky proti nacionálnímu socialismu a fašismu, který se týkal osob, jež spáchaly trestné činy k podpoře boje proti nacionálnímu socialismu a fašismu, k podpoře rakouského osvobozenického boje nebo v úmyslu obnovit samostatné, nezávislé a demokratické Rakousko, a to v období od 5. března 1933 až do nabytí účinnosti zákona (19. ledna 1946). Srov. i Česko-německou deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji z 21. ledna 1997, která byla publikována např. in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, Praha 1998, s. 205-208. V čl. III. deklarace se mimo jiné uvádí, že „česká strana lituje, že poválečným vyháněním, jakož i nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa, vyvlastňováním a odnímáním občanství bylo způsobeno mnoho utrpení a krivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny. Zejména lituje excesů, které byly v rozporu s elementárními humanitárními zásadami i s tehdy platnými právními normami a nadto lituje, že bylo na základě zákona č. 115 z 8. května 1946 umožněno nepohlížet na tyto excesy jako na bezprávné a že následkem toho nebyly tyto činy potrestány.“

⁸ Dle § 2 platilo, že byl-li někdo pro takový trestný čin již odsouzen, mělo být postupováno podle předpisů o obnově trestního řízení. Příslušný k obnovenému řízení byl soud, u něhož se konalo řízení v první stolici nebo není-li ho, soud, který by byl nyní v první stolici příslušný, kdyby bezprávnost činu nebyla podle § 1 vyloučena.

akceptovatelné. Jedním ze základních atributů každé demokratické státnosti je, že o spravedlivé odplatě (trestu) za protiprávní jednání rozhodují orgány státní moci po provedení alespoň zjednodušeného řízení, nikoliv nikým nejmenovaní a nezvolení „dobrovolníci“ vedení svými vlastními zájmy a mnohdy nízkými pudy. To vše bylo umožněno ještě téměř půl roku po osvobození od okupační moci. Do jisté míry tak byly na stejnou úroveň postaveny hrdinské činy domácích odbojových pracovníků z doby nejtvrděšího útlaku okupační moci a primitivní násilnické excesy nově objevených „hrdinů“ z léta 1945. Zároveň je však nezbytné uvést, že poválečné soudy skutečně v několika desítkách případů u násilných trestných činů spáchaných proti osobám německé národnosti spravedlivou odplatu za činy okupantů neshledaly a dotčení „hrdinové“ byli po právu odsouzeni. S nástupem komunistického režimu však byla tato tendence zcela opuštěna a „hrdinům“ byli dokonce sníženy při amnestii vyměřené tresty.

Následný organizovaný odsun, který se již uskutečnil plně na základě postupimského rozhodnutí velmocí, byl upravován především směrnicemi ministerstva vnitra vydávanými na základě usnesení vlády.⁹ Šlo hlavně o Směrnice k provádění soustavného odsunu Němců (čj. B-300/1990-45), které byly později různě doplňovány a upřesňovány.¹⁰ Osoby německé národnosti, které pozbyly dle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. československé státní občanství, se fakticky ocitly v postavení cizinců. Dle tehdy platného zákona o pobytu cizinců č. 52/1935 Sb. byl každý cizinec starší 14 roků, který se na území Československé republiky hodlal zdržet déle než 2 měsíce, nebo se již zdržoval po dobu 2 měsíců, povinen požádat o povolení pobytu (§ 1 odst. 1). Cizinec, který chtěl být na území republiky výdělečně činným, ať samostatně nebo v zaměstnaneckém poměru, byť i přípravném nebo přechodném, potřeboval dokonce povolení pobytu bez ohledu na to, po jakou dobu se na území Československé republiky hodlal zdržovat nebo se již zdržoval. (§ 1 odst. 2). Pokud bylo cizinci povolení pobytu odepráno nebo odňato, byl cizinec povinen československé území opustit. V případech hodných zvláštního zřetele mu mohla být povolena přiměřená lhůta (§ 4 odst. 1). Pokud cizinec nepožádal včas o povolení pobytu, neopustil dobrovolně území, pro něž mu povolení pobytu bylo odepráno nebo odňato, mohl být vyhoštěn (§ 14 odst. 2). K samotnému transferu osob německé národnosti (z drtivé většiny šlo z pohledu

⁹ Návrhy usnesení vlády viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 18, s.323-324.

¹⁰ Viz V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech, in: Studie o sudetoněmecké otázce, s. 195 či V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, s. 89. . Srov. i J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 277.

československého práva o cizince bez povolení pobytu) ve fázi organizovaného odsunu však docházelo na základě rozhodnutí vlády „en gros“, nikoliv na základě individuálních rozhodnutí správních úřadů o vyhoštění dle zákona o pobytu cizinců č. 52/1935 Sb.¹¹

Samotné dekrety prezidenta republiky se podrobně zabývaly jen otázkami státního občanství, majetkem osob německé a maďarské národnosti a pracovní povinností těchto osob, nikoliv odsunem jako takovým. O majetku osob německé a maďarské národnosti pojednáváme v kapitole č. V. této práce.

Nejdůležitější roli při úpravě poměrů a postavení německé menšiny v poválečném Československu sehrál ústavní dekret č. 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945, o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, kterému se budeme v této kapitole podrobně věnovat. Přípravou tohoto dekretu se exilová vláda detailně zabývala již od roku 1943.¹² Prvotní návrh tohoto dekretu předložený v červnu 1943 ministrem vnitra J. Slávikem vůbec nepřihlížel k národnosti osob, které měly být zbaveny československého občanství.¹³ V průběhu roku 1943 pak vykrystalizovaly dvě základní koncepce tohoto dekretu. První, jež byla připravená na půdě ministerstva vnitra, vycházela z myšlenky, podle které pozbývají státní občanství osoby, které nepřátelský stát považoval v době obsazení státního území za své státní příslušníky a které určitým, poměrně snadno zjištělným způsobem projevíly navenek svůj vnitřní vztah k nepřátelskému státu. Mělo jít například o členy zákonodárního sboru nepřátelského státu, soudce, úředníky, vojenské osoby z povolání atd., tedy osoby, jež se v zákoně přesně stanoveným způsobem provinily proti věrnosti státu. Důkazní břemeno, že se někdo choval protiprávním způsobem blíže stanoveným v dekretu, měly nést československé úřady.¹⁴

Podle druhé koncepce připravené ministerstvem národní obrany a podporované i ministerstvem financí pozbývaly státní občanství osoby, které se podle zákonů německých a maďarských staly cizími občany, pokud se ve stanovené době nepřihlásily o uznání svého státního občanství a neprokázaly, že nebyly ani členy...atd. Důkazní břemeno nesl žadatel, přičemž bylo ponecháno na volné úvaze úřadu, zda důkazy o tom,

¹¹ Viz V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, s. 90.

¹² K přípravám tohoto dekretu srov. zejména J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 277-282.

¹³ Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21, s. 352.

¹⁴ Blíže viz Zpráva o přípravě návrhu ústavního dekretu o zániku státního občanství, kterou zaslal ministr vnitra J. Slávik Kanceláři prezidenta republiky, která byla publikována in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21.1, s. 349-352.

že žadatel se nezúčastnil protistátní činnosti, jsou dostatečné.¹⁵ Tato koncepce paušalizovaného odnětí státního občanství, i když s podstatnými modifikacemi, se nakonec stala přes původní zásadní odpor exilového ministerstva vnitra i Kanceláře prezidenta republiky E. Beneše základem pro ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb.

Ve stanovisku kanceláře prezidenta E. Beneše ze dne 9. července 1943, které bylo podepsané kancléřem J. Smutným,¹⁶ se uvádí: „Především je zde zásadní otázka nadhozená již v připomínkách, jež k návrhu ministerstva vnitra učinilo ministerstvo financí: zda totiž máme normovat zbavení občanství jen pro určité speciální kategorie občanů, nebo zda naopak máme prohlásit za zbaveny občanství všechny ty, kteří podle zákonů německých a maďarských se stali cizími občany a naopak jen udělovat naše státní občanství těm z nich, kdo se z našeho státního hlediska osvědčili. Kancelář prezidenta republiky se přimlouvá za alternativu prvou, tj. tu, již navrhuje ministerstvo vnitra. Otázku našich národnostních menšin – Němců a Maďarů – nebudeme moci řešit sami. Problém transferu našich menšin bude lze řešit jen za pomoci a účasti mezinárodní a tuto věc nebylo by lze obejít tím, že bychom tyto menšiny prostě in toto zbavili našeho státního občanství. Nebylo by to ani politicky správné. Bude-li tento transfer náležitě vyřešen, bude pro něj nepodstatné, zda ti, kdo mu budou podléhat, budou či nebudou v době jeho provedení našimi státními občany. Přestanou jimi stejně být okamžikem, kdy budou transferováni. Naopak ale, kdyby transfer z těch či oněch důvodů nemohl být proveden, nastala by u nás situace taková, že by ve státě byly čtyři miliony cizích státních příslušníků (kdyby, jak se zato přimlouvá ministerstvo financí, všichni příslušníci naší menšiny německé a maďarské byli zbaveni státního občanství.) To by ale byl stav jistě neudržitelný. Naproti provedení návrhu ministerstva vnitra je zcela dobře myslitelné a řešitelné i bez ohledu na celkové řešení otázky německé a maďarské u nás. Ať již dojde, či nedojde k transferu, je možné a správné, aby ti z příslušníků našich menšin, kteří se zvláštním způsobem provinili na věrnosti svému státu, mohli být zbaveni státního občanství, zejména když cizí stát sám je považoval za své státní občany.“¹⁷

Ministerstvo vnitra připravilo v průběhu let 1943 a 1944 v souladu s výše uvedeným stanoviskem podporovaným i E. Benešem několik neúspěšných návrhů

¹⁵ Tamtéž, s. 349-352.

¹⁶ Toto stanovisko zcela neodpovídá tehdejšímu Benešovým názorům na otázku transferu, nicméně nelze předpokládat, že by Smutný toto stanovisko s Benešem nekonzultoval.

¹⁷ Stanovisko kanceláře prezidenta republiky ze dne 9.7.1943 bylo publikováno in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21.1, pozn. č. 2, s. 352.

osnovy dekretu o pozbytí československého státního občanství. V březnu 1944 předložilo ministerstvo vnitra návrh dekretu, který již opouštěl částečně původní koncepci a to v tom, že nyní již mělo záležet na národnosti osob. Státního občanství měli být zbaveni českoslovenští Němci a Maďaři. Návrh byl předložen v alternativní podobě. Podle užší verze návrhu měli být občanství zbaveni ti českoslovenští Němci a Maďaři, kteří určitým v dekretu taxativně vymezeným způsobem projeví svou náklonnost k nepřátelskému státu. Širší varianta již zahrnovala s malými výjimkami všechny Němce a Maďary.¹⁸

V srpnu 1944 předložilo ministerstvo vnitra další předlohu dekretu o pozbytí státního občanství. Dekret se měl týkat československých státních občanů německého nebo maďarského jazyka, kteří byli členem zákonodárného sboru nepřátelského státu, soudcem nebo ustanoveným úředníkem nepřátelského státu, funkcionářem nebo členem sboru územní správy nebo samosprávy nepřátelského státu, profesorem nebo učitelem na německé a nebo maďarské vysoké škole, důstojníkem nebo poddůstojníkem nepřátelské branné moci, příslušníkem branné moci nepřátelského státu, příslušníkem nepřátelské bezpečnostní služby nebo ozbrojeného útvaru, členem strany, hnutí, politické skupiny, spolku, o nichž je známo, že pracovaly proti svrchovanosti Československa, řídicí osobou nebo členem statutárního orgánu hospodářského podniku, který podporoval značnou měrou hospodářské úsilí nepřátelského státu, původcem veřejného projevu nepřátelského smýšlení, jinak aktivně spolupracoval s nepřítelem nebo těžil nebo se pokoušel těžit hospodářsky nebo finančně pro sebe nebo pro osoby sobě blízké z poměrů vzniklých obsazením Československa nepřátelskou mocí.¹⁹

Z této osnovy ústavního dekretu je zcela patrné, že rozsah osob, které měly být zbaveny československého občanství, se od roku 1943 podstatně rozšířil. I toto rozšíření však částečně zaostávalo za proměnou představ E. Beneše o transferu sudetských Němců. I nadále však ministerstvo vnitra hájilo myšlenku, že zbavení občanství bez jakékoliv vazby na transfer budou jen ty osoby německé a maďarské národnosti, které se určitým kvalifikovaným způsobem provinily proti právním předpisům či svrchovanosti Československé republiky. V září 1944 připravila skupina vládních úředníků oponující návrhu ministerstva vnitra odlišnou osnovu ústavního dekretu o pozbývání státního občanství. Tento návrh byl pravděpodobně výsledkem jednání v Československém studijním ústavu, kterých se zúčastnili zástupci ministerstva národní obrany, financí,

¹⁸ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21.2, pozn. č. 1, s. 365.

¹⁹ Osnova ústavního dekretu o pozbývání státního občanství navržena ministerstvem vnitra dne 17. srpna 1944 byla publikována in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21.2, s. 353-365.

spravedlnosti a zemědělství. Tento návrh vycházel důsledně z myšlenky, že občanství mají být zbaveni všichni Němci a Maďaři, kteří neprokáží, že se zúčastnili boje proti nepříteli nebo jinak přispěli k za osvobození ČSR. Jak jsme již výše uvedli, podle odhadu Československého studijního ústavu z roku 1944 bylo podle první koncepce ministerstva vnitra možné zbavit státního občanství asi ¾ milionu Němců, zatímco podle druhé varianty diskutované na půdě studijního ústavu asi 3 miliony Němců a Maďarů.²⁰

Vztahem Československé republiky k maďarské a německé menšině se zabývala VIII. kapitola Košického vládního programu. Uvádělo se v ní, že „strašné zkušenosti, jichž se Češi a Slováci dožili s německou a maďarskou menšinou, které se z velké části staly pozvolným nástrojem dobyvačné politiky proti republice zvenčí a z nichž se zejména českoslovenští Němci propůjčili přímo k vyhlazovacímu tažení proti českému a slovenskému národu, nutí obnovené Československo k hlubokému a trvalému zásahu. Republika nechce a nebude postihovat své loajální německé a maďarské občany a zejména ne ty, kteří i v dobách nejtěžších zachovali k ní věrnost, s viníky však bude postupovat přísně a neúprosně, jak toho vyžaduje svědomí našich národů, svatá památka nesčetných našich mučedníků, klid a bezpečnost budoucích pokolení.“²¹

Vláda měla podle tohoto programového prohlášení vycházet ve věci státního občanství z několika základních pravidel. U občanů Československé republiky německé a maďarské národnosti, kteří měli československé státní občanství před Mnichovem 1938,

²⁰ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21.3, s. 367. Benešův tajemník E. Táborský k osnově ústavního dekretu o pozbytvání státního občanství diskutované na půdě studijního ústavu na konci září 1944 poznamenal: „Nová osnova zdá se mi být z hlediska mezinárodního práva neúnosnou. Znamená to, že automaticky ztrácí čs. státní občanství i každý náš Němec a Maďar, který se choval vůči republice slušně a věrně a vůbec ničím se neprovinil. To se mně zdá jít příliš daleko a je to v rozporu s názory, které o těchto věcech veřejně hlásá pan prezident. Prakticky by to znamenalo, že ze všech našich Němců a Maďarů by zůstalo čs. občany jen tak několik desítek tisíc těch, kdo se činně účastnili zápasu na osvobození ČSR... Jakmile to přijde do Státní rady, stane se to veřejnou věcí, pronikne do anglických a amerických kruhů a vydatně se to rozmázne – právě v době, kdy jednáme o životní otázku včlenění klauzulí o transferu do podmínek příměří. (Referentu z těchto důvodů nebylo dovoleno publikovat knihu transferu, založenou na principech mnohem etičtějších. A nyní by byl vpuštěn ven dekret mnohem drastičtější.) Doporučuji proto, aby osnova dekretu nebyla dáována do Státní rady, dokud nebude zjednáno jasno v mezinárodní otázce transferu (na níž koneckonců vše závisí).“ Táborského stanovisko k návrhu ústavního dekretu o pozbytvání československého občanství diskutovaného na půdě studijního ústavu bylo publikováno in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21.4, s. 367-368. Táborský tyto své připomínky v podstatě zopakoval znovu v červnu 1945. I nadále se domníval, že ústavní dekret v této podobě může Československo mezinárodně jen poškodit, aniž by zároveň posloužil nějakému praktickému účelu. Vše závisí podle Táborského stejně pouze na tom, do jaké míry bude umožněno provést transfer. Všichni transferovaní podle něj tak jako tak pozbudou československého státního občanství. Bylo by proto podle něj vhodnější se soustředit na provádění transferu (hlavně pak příprav k němu) a ponechat řešení otázky státního občanství zbylých Němců a Maďarů, kteří transferování nebudou, na dobu pozdější. Blíže viz Táborského připomínky k ústavnímu dekretu z 23. června 1945 publikované in: K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21.8, s. 377-379.

²¹ Blíže viz J. GRÓNSKÝ, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II, dok. č. 2, s. 19-20.

mělo být státní občanství potvrzeno u těch, kteří vedli už před Mnichovem aktivní boj proti Henleinovi a proti maďarským iredentistickým stranám a za Československou republiku a dále u těch, kteří po Mnichovu a po 15. březnu byli německou a maďarskou státní mocí pro svůj odpor a boj proti tamnímu režimu a za věrnost k Československé republice pronásledováni a uvrženi do vězení a koncentračních táborů anebo kteří museli před německým a maďarským terorem uprchnout za hranice a tam se zúčastnili aktivního boje za obnovení Československa.

U ostatních československých občanů německé a maďarské národnosti mělo být československé občanství zrušeno. Tito občané měli mít možnost znovu optovat pro Československo, přičemž si úřady ponechávaly právo individuálního rozhodnutí o každé žádosti. Ti Němci a Maďaři, kteří budou souzeni a odsouzeni pro zločin proti republice a proti českému a slovenskému národu, měli být zbaveni československého občanství a vypovězeni z republiky navždy, pokud je nestihl trest hrdelní. Němci a Maďaři, kteří se přistěhovali na území Československé republiky po Mnichovu 1938, měli být vykázáni z republiky ihned, pokud nepodléhali trestnímu stíhání (s výjimkou těch, kteří pracovali ve prospěch Československa).

Ústavní dekret č. 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945, o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, byl nesporně nejvýznamnější formou realizace požadavku Košického vládního programu o nutnosti „hlubokého a trvalého zásahu“ do postavení německé a maďarské národnostní menšiny. Stal se v souladu se závěry Postupimské konference vítězných spojeneckých velmocí vnitrostátním právním základem následujícího odsunu československých Němců z československého území.

Českoslovenští státní občané národnosti německé nebo maďarské, kteří podle předpisů cizí okupační moci nabyli státní příslušnosti německé nebo maďarské, podle tohoto ústavního dekretu pozbyvali dnem nabytí takové státní příslušnosti československého státního občanství (§ 1 odst. 1),²² a to bez jakékoliv vazby na transfer.

²² Šlo zejména o tyto právní akty z doby nesvobody, kterými byla na československém území upravena státní příslušnost československých občanů:

- Smlouva mezi Česko-Slovenskou republikou a Německou říší o otázkách státního občanství a opce ze dne 20. 11. 1938 Sb. z. a n.;
- Výnos vůdce ze dne 16. 3. 1939 o zřízení Protektorátu Čechy a Morava a nařízení ze dne 20. 4. 1939 o nabývání německé státní příslušnosti dřívějšími československými státními příslušníky německé národnosti;
- Vládní nařízení č. 19/1940 Sb. ze dne 11. 1. 1940, o protektorátní příslušnosti;
- Nařízení z 2. 11. 1942 (říš.zák.I/114), o ztrátě protektorátní státní příslušnosti (týkalo se židů);
- Smlouva mezi Česko-Slovenskou republikou a Královstvím maďarským o úpravě otázek státního občanství a opce ze dne 18. 2. 1939.

Ustanovení tohoto paragrafu se opíralo o ústavní listinu z roku 1920, která v § 4 odst. 1 stanovila, že „Státní občanství v Československé republice je jediné a jednotné“ a v § 4 odst. 3 určovala, že „Příslušník cizího státu nemůže být zároveň příslušníkem Československé republiky“. Ústavní listina z roku 1920 tedy neznala bipolitismus, vycházela plně ze zásady jediného státního občanství. Tato úprava nebyla vůbec neobvyklá, neboť bipolitismus byl v době před druhou světovou válkou považován za nežádoucí.

Ostatní českoslovenští občané národnosti německé nebo maďarské pozbyli československé státní občanství dnem, kdy tento dekret nabyl účinnosti.²³ Dekret tedy vycházel ze stanoviska, že československé státní občanství přetrvávalo celou dobu války, tak jak existovalo před Mnichovem. Veškeré smlouvy a akty jiných států ve věci občanství byly neplatné, včetně smluv s Německem. Teprve tímto ústavním dekretem Československo propustilo ex lege z československého státního svazku všechny osoby německé nebo maďarské národnosti, jež okupantské režimy německý a maďarský prohlásily za své státní příslušníky. Stav, který okupantské státy pokládaly z hlediska svého právního řádu za platný, byl tímto ústavním dekretem uznán i právním řádem československým ke dni jeho účinnosti. Tím došlo k hromadné naturalizaci příslušníků jednoho státu státy druhými za souhlasu dosavadního domovského státu.²⁴ Ztráta československého státního občanství nastávala automaticky již z ústavního dekretu samého, deklaratorní výrok o tom, že ztráta nastala, vydával z konkrétního podnětu okresní národní výbor nebo vyřešil tuto otázku z podnětu jiného řízení jako otázku prejudiciální.²⁵

Z těchto opatření byly vyňaty osoby, které prokázaly, že zůstaly věrné Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily odboje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo

Ztráta československého státního občanství nastávala u dotčených osob dnem nabytí státní příslušnosti cizí okupační moci. Dnem pozbytí státní příslušnosti byl na základě výše uvedených norem u osob německé národnosti z pohraničních území Čech a Moravy den 10. října 1938, u osob německé národnosti z ostatního území Čech a Moravy den 16. března 1939, u osob z Těšínska 26. říjen 1939. U osob maďarské národnosti z pohraničních krajů Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny den 2. listopadu 1938, u osob z ostatního území Zakarpatské Ukrajiny den 16. března 1939. K tomu srov. i V. VERNER, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., s. 11.

²³ Ústavní dekret č. 33/1945 Sb. nabyl účinnosti 10. srpna 1945.

²⁴ Srov. V. PAVLÍČEK, O dekretu prezidenta republiky, in Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 47 a V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 89. Srov. i J. KUKLÍK, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 282-283.

²⁵ Srov. V. VERNER, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., s. 13.

fašistickým terorem. Těmto osobám zůstalo československé státní občanství zachováno (§2 odst. 1).²⁶ Žádost o zjištění, že se československé státní občanství zachovává, měla být podána do šesti měsíců od počátku účinnosti dekretu u místně příslušného okresního národního výboru. O žádosti rozhodovalo ministerstvo vnitra na návrh zemského národního výboru (§ 2 odst. 2).²⁷ Vydal-li okresní národní výbor (okresní správní komise) nebo zastupitelský úřad žadateli prozatímní osvědčení o okolnostech uvedených v § 2 odst. 1 dekretu, považoval se žadatel až do vyřízení žádosti za československého státního občana.²⁸ Rozhodnutí ministerstva vnitra o žádosti o zjištění, že se československé státní občanství zachovává dle § 2 odst. 1 ústavního dekretu, bylo rozhodnutím deklaratorním. Podle Nejvyššího správního soudu výrok podle § 2 odst 1 dekretu č. 33/1945 Sb. zní na zachování státního občanství, tudíž na zjištění určitého již existujícího právního stavu, a proto upravuje právní sféru žadatele s účinky ex tunc.²⁹

O zachování československého státního občanství příslušníků československých vojenských jednotek německé nebo maďarské národnosti mělo rozhodnout v nejkratší možné době z moci úřední ministerstvo vnitra na návrh ministerstva obrany. Tyto osoby se až do tohoto rozhodnutí považovaly za československé státní občany bez dalšího (§2 odst. 3). Ústavní dekret se vůbec nevztahoval na Němce a Maďary, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili v úředním hlášení za Čechy nebo Slováky (§ 1 odst. 3).

Činnou účastí v boji za osvobození Československé republiky se ve smyslu § 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. dle Nejvyššího správního soudu rozuměly

²⁶ Národní výbory a ministerstvo vnitra, které ustanovení ústavního dekretu v praxi aplikovaly, nepřistupovaly k možným nárokům dotčených osob příliš shovívavě. Ostatně v již v úvodu prvního poválečného komentáře k ústavnímu dekretu se výslovně uvádělo: „Dekret prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945 č. 33 Sb. je vydán v rámci opatření, jimiž má být proveden odsun Němců a Maďarů z území Československé republiky. Z tohoto hlediska nutno posuzovati všechna jeho ustanovení. Ustanovení tato jsou tvrdá a nebude na místě ani benevolentní provádění jich v praxi. S tím musí se již smířiti i ti, kdož byli snad z dřívějších dob zvyklí různými opatřeními i postranními cestami domáhati se svých i méně odůvodněných nároků ze zákona odvozovaných.“ Blíže viz V. VERNER, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., Praha 1946, s. 6.

²⁷ Řízení o žádosti tedy bylo jednoinstanční. Proti rozhodnutí ministerstva vnitra však bylo možné podat stížnost k NSS.

²⁸ K právní povaze tohoto prozatímního osvědčení srov. rozhodnutí NSS ze dne 29.10.1947, č.j. 872/47 (Boh. admin. 1740/1947). Podle Nejvyššího správního soudu bylo rozhodování ministerstva vnitra o tom, zda se žadateli zachovává československé státní občanství, zcela nezávislé na výrocích okresního nebo zemského národního výboru, vydaných ve věci prozatímního osvědčení podle poslední věty § 2 odst. 2 ústavního dekretu. Toto osvědčení se vydávalo jen prozatímně, než bude ministerstvem rozhodnuto, zda si žadatel československé státní občanství zachovává. Z tohoto důvodu může ministerstvo vnitra zamítnout žádost o zjištění, že se určité osobě zachovává československé státní občanství, i když dosud nebylo zemským národním výborem rozhodnuto o odvolání ve věci prozatímního osvědčení podle poslední věty § 2 odst. 2 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb.

²⁹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 1.9.1947, č.j. 827/46 (Boh. admin. 1680/1947).

aktivní počiny, které zapadaly do zápasu československého lidu za jeho osvobození a sledovaly záměr oslabit nebo poškodit vojenskou moc Německé říše (jejích spojenců), resp. zvýšit vojenskou moc nebo usnadnit bojovou činnost těch, kteří s okupantem zápolili, k tomu cíli, aby v konečném důsledku došlo k osvobození Československé republiky z německého jařma.³⁰ „Činná účast“ nevyžadovala vždy účast v boji se zbraní v ruce. Na druhou stranu však pod tento pojem nespádala každá činnost ve prospěch českého národa, která sledovala záměr snáze překonat útrapy okupace.³¹ Podle Nejvyššího správního soudu nemůže být za takovou účast uznán každý ojedinělý počin, zejména významu zcela podružného, ani počin - nejde-li při tom o akci zvláště významného účinku nebo spojenou s těžkou obětí na zdraví - vykonaný v době, kdy boj za osvobození Československé republiky byl v podstatě rozhodnut a běželo již jen o likvidaci zbytků poražených německých armád. Bez významu pak podle judikatury Nejvyššího správního soudu není ani otázka, byl-li zásah způsobilý přivodit poškození vojenské moci okupantovy a do jaké míry.³² Vysoký věk žadatele sám o sobě, a tedy faktickou nemožnost vést odboj, považoval Nejvyšší správní soud vzhledem ke znění § 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. za irelevantní.³³

³⁰ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 26.3.1947, č.j. 692/46 (Boh. admin. 1583/1947).

³¹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 29.10.1947, č.j. 7/47 (Boh. admin. 1738/1947). Za „činnou účast v boji“ nebyla sama o sobě uznána ani okolnost, že někdo zběhl z německé armády a stal se ruským zajatcem (Boh. admin. 1838/1948). Pokud ale někdo zběhl z německé armády a připojil se k slovinským partyzánům bojujícím v Jugoslávii proti německým okupantům, již o „činnou účast“ dle NSS šlo (Boh. admin. 1953/1948). Srov. i V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech, in: Studie o sudetoněmecké otázce, s. 194.

³² Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 26.3.1947, č.j. 692/46 (Boh. admin. 1583/1947).

³³ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.1.1947, č.j. 486/46 (Boh. admin. 1535/1947). Srov. i rozhodnutí NSS ze dne 1.9.1947, č.j. 827/46 (Boh. admin. 1680/1947). V tomto řízení stěžovatel namítal, že tím, že ministerstvo vnitra neuznalo jeho nárok na zachování československého státního občanství dle § 2 odst. 1 ústavního dekretu, ocitlo se v rozporu s vlastními oběžníky z 13. listopadu 1945, č. 4600 a z 24. srpna 1945, č. A 4600-16-8-45 ref. A bod 8, č. 4, podle nichž k splnění podmínky účasti na boji stačí, jestliže se osoba, o kterou jde, v době zvýšeného ohrožení republiky neprovinila proti českému nebo slovenskému národu a když jen nemoc nebo vysoký věk ji zabránily účastnit se boje za republiku, ač svým předchozím životem a chováním dala najevo, že zůstala odpůrcem nacistického nebo fašistického režimu. Tyto podmínky byly dle stěžovatele splněny. NSS tuto námitku neuznal za důvodnou, neboť dle jeho závěru oběžník ministerstva vnitra, vydaný jako vnitřní instrukce pro podřízené úřady, není normou, způsobilou založit individuální práva jednotlivce. Oporu pro závěr, že ministerstvo vnitra v rozporu se zákonem (dekretem) nepřihlédlo k stěžovatelově věku jako důvodu pro faktickou nemožnost vést „činný boj“ se svým synem, který byl aktivně zapojen do protinacistické činnosti, NSS v samotném textu ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. nenalezl a stížnost jako bezdůvodnou zamítl. Srov. ale i rozhodnutí NSS ze dne 4.11.1947, č.j. 232/46 (Boh. admin. 1747/1947), v němž naopak NSS konstatoval, že pokud majitelka velkostatku a zaměstnavatelka osob v jejích službách stojících dala tichý souhlas k tomu, aby potraviny, potřebné k výživě anglických partyzánů, jim byly dodány z jejího majetku jejími zaměstnanci, a následně se partyzáni a jiní ilegální pracovníci zdržovali na jejím velkostatku a za jejího tichého souhlasu používali služeb jejího personálu, mohla být za určitých okolností v této činnosti, zvláště při vysokém věku stěžovatelky (majitelky velkostatku), spatřována aktivní účast v boji za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky.

Za osoby trpící pod nacistickým terorem ve smyslu § 2 odst. 1 ústavního dekretu se nepokládaly osoby, jež trpěly jen újmami, plynoucími jako důsledek z teroru, směřujícího proti jiné osobě. Podle judikatury Nejvyššího správního soudu musel nacistický teror směřovat přímo proti osobě žadatele o zjištění, zda se mu československé státního občanství zachovává.³⁴ Pokud žadatelé nebyli bezprostředním objektem nacistického či fašistického teroru, byly jejich žádosti jako bezdůvodné zamítány. Pojem „trpět“ v § 2 odst. 1 ústavního dekretu nebylo možné dle Nejvyššího správního soudu vykládat izolovaně, povšechně a široce. Měl být vždy vymezen odkazem na nacistický nebo fašistický teror, tedy zvýšený útlak, zvýšené násilí, prováděné nejhruššími prostředky, které byly vlastní německému nacistickému režimu. Tento obsah pojmu nacistického teroru měl vrhat svou nadměrností odraz i na obsah pojmu „trpět“, s nímž byl zákonodárcem uveden v příčinnou souvislost, a určovat tak i jeho vyšší míru. To, že jen zvýšená míra účinků útisku je obsahovou náplní „trpění pod nacistickým terorem“, je pak podle Nejvyššího správního soudu patrné i z toho, že tento předpoklad nároku na zachování československého státního občanství je připojen alternativně (slovem: nebo) k předpokladu činné účasti v boji za osvobození Československé republiky. Z této alternativní povahy obou předpokladů, jež takto zákonodárce postavil na roveň co do účinku, pak vyplývá závěr, že také vnitřní hodnota obsahu obou předpokladů musí být v podstatě vyrovnána. Hodnotě činné účasti v boji za osvobození Československé republiky proto nemůže odpovídat hodnota jakéhokoliv trpění pod útlakem, nýbrž jen hodnota trpění zvýšené intenzity.³⁵ Za trpění pod nacistickým nebo fašistickým terorem

³⁴ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 31.1.1947, č.j. 486/46 (Boh. admin. 1535/1947). Na tomto základě byla NSS zamítnuta i stížnost stěžovatelky, která svoji žádost o zjištění, že se jí zachovává československé státní občanství, odůvodnila tvrzením, že trpěla pod nacistickým terorem, což dokládala tím, že žila ve společné domácnosti se svým židovským zetěm Pavlem V., na němž byla finančně a existenčně závislá. Z příkazu gestapa s ním musela několikrát měnit bydliště a trpěla, když její zeť byl zbaven výdělečných možností a uvržen do koncentračních táborů. Nutno podotknout, že toto rozhodnutí NSS bylo plně v souladu s tehdejší právní úpravou. Národní a sociální revoluce provedená formou dekretů prezidenta republika postihovala v roce 1945 nejen viníky německé hrůzovlády a skutečné nepřátele Československé republiky, ale i tisíce nepřímých obětí nacistického teroru. V jiném případě - viz rozhodnutí NSS ze dne 26.3.1947, č.j. 692/46 (Boh. admin. 1583/1947) - NSS nepovažoval za trpění pod nacistickým terorem to, že žadatelé byla z důvodu příbuzenství k židovskému manželovi jeho dcery uzavřena za okupace cukrářský obchod. Srov. i rozhodnutí NSS ze dne 1.9.1947, č.j. 827/46 (Boh. admin. 1680/1947), v němž nepovažovaly ministerstvo vnitra a NSS za trpění žadatele pod nacistickým terorem stíhání žadatelova syna gestapem za protinacistickou činnost, ač ji žadatel schvaloval a pro svůj pokročilý věk se podle svého tvrzení nemohl připojit.

³⁵ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 26.3.1947, č.j. 692/46 (Boh. admin. 1583/1947). Zařazení do donucovacího pracovního tábora je např. dle NSS nepochybně hlubokým zásahem do osobní svobody, může být důsledkem zvýšeného útisku a může přivodit vyšší míru utrpení. Vyděrá-li pak v příčinné souvislosti s nacistickým nazíráním na otázky rasové (jednalo se o manžela, jehož manželka byla židovského původu), lze je podle okolností chápat jako trpění pod nacistickým terorem ve smyslu

ve smyslu § 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. pak bylo možné podle Nejvyššího správního soudu pokládat jen újmy, jež stihly čl. státního občana v době, kdy Československá republika nebyla svobodná.³⁶

Z výše uvedeného je zřejmé, že k zachování československého státního občanství u osob německé a maďarské národnosti podle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. nepostačoval pouhý, byť dlouhodobý nepřátelský postoj k Německé říši a sympatie k českému národu, které nebyly vyjádřeny činnou účastí v boji či odboji proti Německé říši nebo zvýšenou mírou „trpění“ pod nacistickým terorem. Nejvyšší správní soud ve své judikatuře například konstatoval, že to, že se v domácnosti osoby německé národnosti scházeli za války místní Češi, váleční zajatci a všichni protivníci nacismu, jimž tato osoba sdělovala zprávy zahraničního rozhlasu, k zachování státního občanství dle § 2 odst. 1 ústavního dekretu rozhodně nepostačuje. Prosté sdělování zpráv zahraničního rozhlasu dle Nejvyššího správního soudu může snad nejvýše svědčit o nikoli přátelském postoji této osoby k Německé říši nebo jejímu režimu, nelze je však hodnotit samo o sobě jako činnost zaměřenou k tomu cíli, aby oslabil vojenskou moc Německé říše, a nadto způsobila přivodit v tomto směru jakýkoli vážnější účinek.³⁷ Zcela stejný závěr učinil Nejvyšší správní soud i v případě, kdy se stěžovatel dovolával toho, že v soukromých rozhovorech se svými známými odsuzoval teroristické metody nacistů a když se dozvěděl o protinacistické činnosti svého syna, tuto činnost schvaloval.³⁸

Bojem za osvobození republiky se rozumělo zejména členství v československé branné moci nebo v armádě některého spojence nebo účast na odboji doma. Pod tento pojem mohl patřit i boj politický, jeho propagace a jiná zahraniční činnost ve prospěch republiky, financování odboje, ukrývání a jiná podpora partyzánů a podobně. Kritériem pro zachování státního občanství tedy byla u osob německé a maďarské národnosti prokázaná loajalita k československému státu.³⁹ Nutno však podotknout, že muselo jít o aktivní loajalitu, která byla stvrzena konkrétním činem či vyšší mírou utrpení. Pasivní loajalita, ztráta zaměstnání, živnosti či podniku, nacistický teror proti osobám blízkým, vyhýbání se nástupu do německé armády, zběhnutí z německé armády, politická a

ustanovení § 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 29.10.1947, č.j. 872/47 (Boh. admin. 1740/1947).

³⁶ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 21.11.1947, č.j. 1072/47 (Boh. admin. 1765/1947). Trpění pod nacistickým terorem v Německu v roce 1934 odmítlo ministerstvo vnitra a následně i NSS za trpění ve smyslu § 2 odst. 1 ústavního dekretu považovat.

³⁷ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 26.3.1947, č.j. 692/46 (Boh. admin. 1583/1947).

³⁸ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 1.9.1947, č.j. 827/46 (Boh. admin. 1680/1947).

³⁹ Viz V. PAVLÍČEK, O dekretu prezidenta republiky, in Právní aspekty odsunu sudetských Němců, s. 47.

národní (německá či maďarská) pasivita, poslouchání zahraničního rozhlasu, obcházení německých předpisů, schvalování protinacistické činnosti a vyjadřování rozhořčení nad rozsudky stanných soudů a nad popravami uveřejňovanými v novinách a v rozhlase k zachování československého občanství u osob německé a maďarské národnosti nepostačovalo, byť by byly spojeny s hlubokým nepřátelstvím k Německé říši a sympatiemi k západním spojencům, demokracii, českému národu a Československé republice.

Všechny osoby, které byly československými státními občany a nebyly německé nebo maďarské národnosti a ani se za ně dle § 1 odst. 4 a § 5 ústavního dekretu nepovažovaly, zůstaly československými státními občany bez ohledu na to, zda se staly či nestaly podle předpisů okupantů německými nebo maďarskými státními příslušníky. Nerozhodná byla i skutečnost, zda Češi, kteří se podle smlouvy ze dne 20. listopadu 1938 stali německými státními příslušníky, optovali či neoptovali pro československé státní občanství.⁴⁰ Osobám, které podle dekretu československé státní občanství nepozbývaly, vydal na jejich žádost příslušný okresní národní výbor „Osvědčení o československém státním občanství“. O znovuudělení či navrácení československého státního občanství tedy tyto osoby žádat nemusely, neboť nabytím státní příslušnosti okupantů své československé státní občanství nepozbýly.⁴¹

Osoby, které pozbyly státní občanství podle tohoto ústavního dekretu, mohly do šesti měsíců ode dne, který měl být určen vyhláškou ministra vnitra, otištěnou ve Sbírce zákonů a nařízení, požádat u místně příslušného okresního národního výboru o jeho vrácení. O takové žádosti rozhodovalo podle volné úvahy ministerstvo vnitra na návrh zemského národního výboru a na Slovensku na návrh Slovenské národní rady (§ 3).⁴² Dle judikatury Nejvyššího správního soudu bylo dle § 3 ústavního dekretu svěřeno výhradně do dispozice ministerstva vnitra, zda uzná na základě svého úsudku za vhodné, aby státní občanství bylo určité osobě vráceno. Jinými slovy řečeno, na vrácení

⁴⁰ Srov. V. VERNER, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., s. 11-12.

⁴¹ Srov. tamtéž, s. 13.

⁴² K tomu srov. např. rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky ze dne 26.2.2003 č.j. 22 Cdo 847/2001, dle něhož vrácení občanství znamenalo, že šlo o osobu, která nejpozději dnem účinnosti dekretu č. 33/1945 Sb. československé státní občanství pozbyla, a tedy po určitou dobu nositelem tohoto občanství nebyla a jeho vrácením nabyla občanství nové. Vrácení československého státního občanství ve smyslu ustanovení § 3 dekretu č. 33/1945 Sb. osobě, jejíž majetek byl konfiskován, nemělo proto dle Nejvyššího soudu ČR na konfiskaci majetku této osoby žádný dopad.

československého státního občanství podle uvedeného ustanovení neměl žadatel právní nárok.⁴³

Ústavní dekret výslovně stanovil, že žádosti o vrácení státního občanství nesmí být vyhověno, jestliže žadatel porušil povinnosti československého státního občana. Pro posuzování těchto žádostí jinak měly platit všeobecné předpisy o nabývání československého státního občanství, pokud vládní nařízení nestanoví jinak (§ 3).⁴⁴ Pro účely ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., se měly posuzovat provdané ženy a nezletilé děti samostatně (§ 4 odst. 1). Žádosti o vrácení státního občanství podle § 3 ústavního dekretu, které podaly manželky a nezletilé děti československých státních občanů, se však měly posuzovat blahovolně. Až do jejich rozhodnutí se žadatel považoval za československého státního občana (§ 4 odst. 2). Podle rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ženám nebo nezletilým dětem československých státních občanů nepřislušel na základě § 4 odst. 2 ústavního dekretu právní nárok na vrácení československého státního občanství podle § 3 ústavního dekretu, a proto nemohlo být tím, že ministerstvo vnitra jejich žádosti o vrácení státního občanství dle § 3 nevyhovělo, zasaženo do jejich subjektivních práv.⁴⁵

Vyhláškou ze dne 25. srpna 1945 č. 51/1945 Sb. ministr vnitra podle § 3 ústavního dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. určil, že šestiměsíční lhůta pro podávání žádostí o vrácení československého státního občanství manželkami a nezletilými dětmi československých státních občanů (§ 4 odst. 2 ústavního dekretu) počíná dnem, kdy uvedený dekret nabyl účinnosti, t. j. dnem 10. srpna 1945. Vyhláška dále stanovovala, že lhůta k podávání žádostí o vrácení československého státního občanství ostatním v § 3 dekretu uvedeným osobám bude určena dodatečně. Tyto lhůty pro podání žádosti o vrácení státního občanství byly stanovovány ministrem vnitra v letech 1945 až 1949 postupně pro různé kategorie osob. Žádosti podané před počátkem lhůty stanovené pro podání žádosti měly být dle vyhlášek ministra vnitra považovány za nepodané.

Pro nerozvedené manžele československých státních občanek, jejichž sňatek byl uzavřen před 16. březnem 1939, byla lhůta pro podání žádosti o vrácení československého státního občanství, jehož pozbyli podle ústavního dekretu č. 33/1945

⁴³ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 20.12.1947, č.j. 218/47 (Boh. admin. 1804/1947).

⁴⁴ Odchytkám stanoveným vládním nařízením č. 76/1948 Sb. a dalšími právními předpisy se zabýváme níže.

⁴⁵ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 20.12.1947, č.j. 218/47 (Boh. admin. 1804/1947). Podle NSS v tom, že mají být žádosti posuzovány blahovolně, nelze spatřovat nic jiného, než pokyn zákonodárce úřadu (ministerstvu vnitra), aby při své volné úvaze o vhodnosti vrácení československého státního občanství těmto osobám nepostupoval se zvláštní přísností, aniž však tím byly volné úvaze úřadu položeny jakékoliv hranice.

Sb., stanovena vyhláškou ministra vnitra č. 254/1946 Sb. od 1. ledna 1947 do 30. června 1947. Osobám maďarské národnosti, které měly se svými rodinnými příslušníky bydliště nebo alespoň jednoroční pobyt v zemi České nebo Moravskoslezské, umožnila žádat o vrácení československého státního občanství, jehož pozbyly podle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., vyhláška ministra vnitra č. 77/1948 Sb. Tyto osoby – stejně jako jejich rodinní příslušníci - mohly žádat o vrácení československé občanství v půlroční lhůtě jdoucí ode dne účinnosti vyhlášky (tj. ode dne 26. dubna 1948). Osobám německé národnosti umožnila žádat o vrácení československého občanství až vyhláška ministra vnitra č. 119/1949 Sb., dle které osoby německé národnosti, které pozbyly podle § 1 dekretu č. 33/1945 Sb. československého státního občanství a bydlely trvale na území Československé republiky, mohly žádat o jeho vrácení u okresního národního výboru svého bydliště v době od 1. června 1949 do 30. listopadu 1949.

Navrácení státního občanství osobám maďarské a německé národnosti podrobně upravovalo vládní nařízení ze dne 13. dubna 1948 č. 76/1948 Sb. Pro vrácení československého státního občanství osobám, které ho pozbyly podle § 1 ústavního dekretu, měly dle vládního nařízení platit všeobecné předpisy o nabývání československého státního občanství, pokud z ústavního dekretu nevyplývalo jinak nebo nebylo ve vládním nařízení stanoveno jinak. O žádosti o vrácení československého státního občanství mělo být dle vládního nařízení rozhodnuto nejpozději do pěti let ode dne, kdy skončila lhůta pro podání žádostí. Žádosti bylo možné platně vyhovět jen tehdy, uplynuly-li již alespoň tři roky ode dne, kdy skončila lhůta pro podání žádostí.⁴⁶ Československé státní občanství bylo pak podle vládního nařízení možné vrátit jen žadateli, který neporušil povinnosti československého státního občana, nenabyl jiné státní příslušnosti a měl trvalé bydliště na území Československé republiky.

K ústavnímu dekretu č. 33/1945 Sb. nebylo vydáno zvláštní prováděcí nařízení, nýbrž jen úřední pokyny orgánům, které měly ustanovení dekretu provádět. Tyto pokyny byly obsaženy zejména v oběžníku ministerstva vnitra ze dne 24. srpna 1945 č. A-4600-16/8-45 a v doplňku k němu ze dne 13. listopadu 1945 č. A-4600-5/10-45-VI/3 (Věstník ministerstva vnitra č. 20/45 a 11/46). Tyto oběžníky obsahovaly nejen podrobnosti ohledně žádosti o vrácení státního občanství a zachování státního občanství. Oběžník z 24. srpna 1945 obsahoval podrobné směrnice k dalšímu postupu a určil skupiny osob, které se měly považovat za antinacisty a antifašisty. Jejich prověření se mělo

⁴⁶ Toto ustanovení se však netýkalo dětí, manželů a manželek československých státních občanů.

uskutečňovat na základě posudku tří až pětičlenného výboru protifašistického výboru složeného z osvědčených a státně spolehlivých osob německé národnosti. Za antifašisty a antinacisty se považovali ti, kdo byli z politických nebo rasových důvodů v koncentračním táboře, v káznici, ve vězení nebo ve vyšetřovací vazbě a po svém propuštění zůstali věrni svému přesvědčení, nebo pro věrnost republiky a loajalitu k českému a slovenskému lidu byli jinak nacistickými úřady pronásledováni. Patřili k nim i ti, kdo vedli před okupací a v jejím průběhu aktivní boj proti nacismu a za Československou republiku, kdo se v době okupace stali příslušníky československých nebo spojeneckých armád. Československé státní občanství si měli zachovat i pozůstalí po obětech nacistické perzekuce.⁴⁷

Ministerstvo vnitra však své oběžníky při rozhodování o zjištění, zda bylo československé státní občanství zachováno, ne vždy dodržovalo. Nejvyšší správní soud ve své judikatuře konstatoval, že oběžníky ministerstva vnitra z 24. srpna 1945 č. A-4600-16/8-45 a z 13. listopadu 1945 č. A-4600-5/10-45-VI/3, vydané ve věci úpravy československého státního občanství podle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., nejsou všeobecně závaznými právními normami, nýbrž jen vnitřními instrukcemi, na jejichž dodržování strany nemají subjektivní právo.⁴⁸ Z tohoto důvodu stížnosti namítající rozpor rozhodnutí ministerstva vnitra s výše specifikovanými oběžníky téhož úřadu Nejvyšší správní soud zamítal jako bezdůvodné.

Úprava uskutečněná ústavním dekretem č. 33/1945 Sb. a dalšími souvisejícími předpisy tedy částečně umožňovala individuální posuzování státního občanství, důkazní břemeno však leželo na dotčených osobách německé a maďarské národnosti.⁴⁹ Svoji roli při přijetí této úpravy hrálo oprávněné hledisko rychlosti a praktické proveditelnosti ústavního dekretu v nepřehledné situaci bezprostředně po osvobození z německé okupace. Prokazovat třem miliónům Němců, že se dopustili určitého dekretem přesně stanoveného jednání proti Československé republice a českému a slovenskému národu, nebylo za daných okolností možné. Vláda Národní fronty tak zvolila poměrně nekompromisní kombinaci přenesení důkazního břemene na dotčené osoby a povinnosti činné účasti v boji za osvobození Československé republiky (či alespoň vyšší míry

⁴⁷ Blíže viz např. J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 284 a V. PAVLÍČEK, *O dekretěch prezidenta republiky*, in *Právní aspekty odsunu sudetských Němců*, s. 48.

⁴⁸ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 4.11.1947, č.j. 232/46 (Boh. admin. 1747/1947).

⁴⁹ K vývoji návrhů na přesunutí důkazního břemene na „obžalované“ srov. např. Zprávu ministra vnitra ze srpna 1943 o přípravě návrhu ústavního dekretu o zániku státního občanství některých osob, in *Dekrety prezidenta republiky*, dok. č. 21, s. 351. Srov. též J. KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů*, s. 286.

utrpení pod nacistickým terorem).⁵⁰ To vše bez jakékoliv přímé souvislosti s transferem. Tímto postupem však zbavila československého státního občanství i statisíce osob německé a maďarské národnosti, které se nikdy aktivně nepodílely na zločinech a barbarství proti českému a slovenskému národu a k nacistickému Německu žádné sympatie nechovaly. Nebyly však schopny prokázat, že se činně zúčastnily boje za osvobození Československé republiky nebo že vyšší měrou trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem. To, že stejnou skutečnost by nebyly schopny prokázat ani miliony jejich předválečných československých spoluobčanů české a slovenské národnosti, bylo v daném poválečném kontextu zcela irelevantní. Stejně jako to, že československé úřady by bývaly nebyly schopny statisícům dotčených osob německé a maďarské národnosti prokázat, že se určitého kvalifikovaného jednání proti Československé republice dopustily. Jejich „vina“ či přesněji „odpovědnost“ spočívala dle výsledné podoby ústavního dekretu v tom, že proti nacistickému teroru aktivně nevystoupily či pod ním ve vyšší míře netrpěly, nikoliv v tom, že se na něm aktivně podílely či mu jinak záměrně napomáhaly. Závěr Ústavního soudu České republiky, dle kterého to, že osoby německé národnosti proti nacistickému teroru aktivně nevystoupily, zároveň implikuje to, že jsou za jeho zločiny odpovědné a musí nést důsledky s tím spojené, je v kontextu počínání českého a slovenského národa v době druhé světové války či např. v době normalizace z čistě juristického pohledu minimálně sporný (z politického pohledu má samozřejmě své plné opodstatnění) a klade na osoby německé národnosti nároky, kterým by více než 90 % českého a slovenského národa za okupace i normalizace nevyhovělo.⁵¹ Jak jsme již v kapitole č. V.6 této práce naznačili, celé toto pojetí je navíc zpochybněno i tím, že jediný

⁵⁰ Proč tuto povinnost měly zrovna osoby německé a maďarské národnosti a nikoliv i jiní předváleční občané Československé republiky, se z textu dekretů prezidenta republiky, ani z poválečné judikatury Nejvyššího správního soudu, nedozvíme.

⁵¹ Blíže viz nálezu ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbírky nálezů a usnesení). Ústavní soud v tomto nálezu mimo jiné uvádí, že „Již v úvodu zde třeba položit důraz na to, že ani u osob německé národnosti zde nejde o presumpci „viny“, ale presumpci „odpovědnosti“. Kategorie „odpovědnosti“ směřuje totiž zcela zjevně za hranice „viny“ a v tomto směru má tedy mnohem širší, hodnotový, sociální, historický, a také právní rozměr. Pro vymezení kategorie odpovědnosti je určující vědomí, že jednotlivec sám je odpověden za své životní postoje, za svá sociální a hodnotová rozhodnutí a že nikdo nemůže za něj tuto odpovědnost převzít, ani sama společnost či dějiny... Mezi odpovědností „zbytku světa“ a odpovědností německého národa, mezi mlčením a pasivitou jedněch, a mlčením a spíše aktivitou druhých, zdá se však přece jen existovat podstatný rozdíl, jenž hraje významnou roli i v otázce důkazního břemene. Byla to totiž podstatná část německého národa, která v mnoha směrech bezprostředně a vědomě participovala na vytváření mocenských struktur v nacistickém Německu, na expanzi nacistického Německa vůči Československu a všeobecně na nacistických záměrech a aktech, vedoucích k tomu, že v sázce byl osud celého světa. Ani život v politické temnotě nelegitimuje totiž k naprosté sociální rezignaci a apatii: jestliže nějaká společnost je ovládána tyranem, bývá to nejčastěji proto, že nemá odvahu ani schopnost se spravovat sama. Lidský svět může být zachován jen tehdy, jestliže v něm každý ponese svůj díl odpovědnosti, díl, který za něj nikdo nemůže převzít.“

efektivní způsob činné účasti v boji proti nacistickému teroru dotčeným osobám německé a maďarské národnosti znemožnil v roce 1938 a 1939 svým rozhodnutím nebojovat proti nacistickému Německu československý stát, tedy subjekt, který vůči nim o šest let později činnou účast v témže boji pod sankcí konfiskace téměř veškerého majetku a ztráty státního občanství nepřímou vyžadoval.

Většina z dotčených osob německé národnosti přitom pozbyla československé státní občanství za druhé republiky na základě smlouvy mezi Česko-Slovenskou republikou a Německou říší o otázkách státního občanství a opce ze dne 20. 11. 1938 - 300/1938 Sb.⁵² Tato smlouva z doby nesvobody byla samozřejmě z pohledu poválečného právního řádu neplatná, účinky jí byly přiznány až právě ústavním dekretem č. 33/1945 Sb., nicméně je nutné si připomenout, že osobám německé národnosti nebyla tehdy dána možnost na jejím základě optovat pro československé státní občanství, které na jejím základě bez jakékoliv své součinnosti či projevu vůle pozbývaly. Dle § 3 této smlouvy totiž z osob, které podle ustanovení § 1 nabyly německé státní příslušnosti, mohly do 29. března 1939 optovat pro československé státní občanství pouze osoby neněmecké národnosti.⁵³

⁵² Dle § 1 této smlouvy českoslovenští státní občané, kteří měli 10. října 1938 své bydliště v některé obci připojené k Německé říši, nabývají s účinkem od 10. října 1938 německé státní příslušnosti, pozbývajíce zároveň československého státního občanství, jestliže

- a) se narodili před 1. lednem 1910 na území připojeném k Německé říši nebo
- b) pozbyli německé státní příslušnosti dnem 10. ledna 1920 nebo
- c) jsou dětmi nebo vnuky osoby, u které jsou splněny podmínky písmena a) nebo b) nebo
- d) jsou manželkami osob, u kterých jsou splněny podmínky písmena a), b) nebo c).

Českoslovenští státní občané německé národnosti, kteří měli 10. října 1938 své bydliště mimo bývalé československé státní území, nabývají s účinkem od 10. října 1938 německé státní příslušnosti, pozbývajíce zároveň československého státního občanství, jestliže měli 10. října 1938 domovské právo v některé obci připojené k Německé říši. Manželka nenabývá německé státní příslušnosti, jestliže jí nenabývá její manžel.

Tato smlouva byla provedena vládním nařízením ze dne 25. listopadu 1938 č. 301/1938 Sb. Ohledně tehdejšího výkladu smlouvy a vládního nařízení srov. např. V. VERNER, Státní občanství a opce v důsledku připojení sudetského území k Německu, Praha 1938, s. 22-29.

⁵³ Blíže viz V. VERNER, Státní občanství a opce v důsledku připojení sudetského území k Německu, Praha 1938, s. 25. K tomu srov. i V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajské organizace sudetských Němců v SRN, s. 90. Pavlíček a Suchánek uvádějí, že není známo, že by některý československý občan německé národnosti, který v roce 1938 nebo 1939 projevil vůli zůstat československým občanem, ztratil československou státní příslušnost v důsledku ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. Z tohoto pohledu lze podle nich sotva tvrdit, že Československá republika ústavním dekretem č. 33/1945 Sb., zbavila proti vůli těch, na něž dopadala jeho ustanovení, hromadně československého státního občanství. Tato vůle občanů byla totiž vyjádřena nikoli v roce 1945, ale v roce 1938, resp. 1939. S tímto hodnocením ale autor této práce nesouhlasí. Nezanedbatelná část osob německé národnosti v roce 1938 a 1939, stejně jako později v roce 1945 žádnou vůli ohledně své státní příslušnosti neprojevovala. A navíc ani nemohla. Právo opce ve prospěch československého občanství jí nebylo v roce 1938 umožněno (samozřejmě především z důvodu na straně Německé říše) a získat československé občanství po vytvoření Protektorátu byl neproveditelný úkol. Pokud nechtěla osoba německé národnosti volit v roce 1938 či 1939 emigraci (popř. přestěhování na území druhé republiky), možnost projevit svoji vůli zůstat československým občanem v podstatě neměla.

O tom, že ideje, na jejichž základě pováleční zástupci českého a slovenského národa dospěli k závěru, že je možné na německých a maďarských spoluobčanech požadovat vyšší nároky na ochotu k boji proti nacistickému či fašistickému teroru než na jejich českých a slovenských spoluobčanech, u kterých pasivita a nečinnost v tomto zápase žádné negativní důsledky neměla, nebyly zcela v souladu s principy, na nichž byl vystaven předmnichovský právní řád a jež byly zakotveny v ústavní listině z roku 1920, nemůže být pochyb. Na této skutečnosti nemůže nic změnit ani to, že rozhodnutí o zachování či odejmutí státního občanství bylo výsostným právem Československé republiky a nejednalo se o opatření trestněprávní, ale o otázku ústavněprávní.⁵⁴ Ostatně zřejmě právě proto Ústavní soud České republiky ve svém klíčovém rozhodnutí obhajujícím legalitu a legitimitu dekretů používá v této souvislosti výlučně pojem „odpovědnost“, nikoliv pojem „vina“.⁵⁵ Jedním z důsledků této velmi úzce pojaté možnosti zachování či opětovného požádání o československé státní občanství byla skutečnost, že se objektem transferu často stali i němečtí antifašisté a německy mluvící Židé.⁵⁶

Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili za Němce nebo Maďary, donuceni nátlakem nebo okolnostmi zvláštního zřetele hodnými, se neposuzovali podle ústavního dekretu jako Němci nebo Maďaři (a tedy nepozbývali československé státní občanství), pokud ministerstvo vnitra schválilo jejich osvědčení o národní spolehlivosti, které vydával příslušný okresní národní výbor (okresní správní komise) po přezkoumání uvedených skutečností (§ 1 odst. 4).⁵⁷ Nejvyšší správní soud ve své judikatuře dovedl, že

⁵⁴ K tomu srov. zejména J. HŘEBEJK, Státní občanství a naše státnost. Státnost česká a československá- Tradice a kontinuita, *Iuridica* 1-2, s. 56 an.

⁵⁵ Blíže viz náleží ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č. 55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbirky nálezů a usnesení).

⁵⁶ Blíže viz Z. RADVANOVSKÝ, Situace německého obyvatelstva v českých zemích na konci války a v prvních měsících po osvobození, s. 208 a H. KREJČOVÁ, Židovská očekávání a zklamání po roce 1945, s. 246, in: Češi a Němci, ztracené dějiny? *Tschechen und Deutsche, verlorene Gesichte?*

⁵⁷ K tomu srov. náleží ÚS ČR z 9.1. 1999 publikovaný pod č. 8/1999 Sbirky nálezů a usnesení. Podle ÚS z toho, že se Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili za Němce nebo Maďary, neposuzují jako Němci nebo Maďaři, nelze vyvodit jiný závěr než ten, že tyto osoby československé státní občanství nepozbývají. Tento závěr podporuje podle Ústavního soudu i ustanovení § 5 ústavního dekretu, podle kterého Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byli donuceni nátlakem nebo zvláštními okolnostmi, pozbývají československého státního občanství dnem nabytí účinnosti tohoto dekretu. Je-li totiž v tomto ustanovení pozbytí československého státního občanství výslovně zakotveno, potom dle Ústavního soudu použitím argumentu a *contrario* lze dovést, že osoby splňující podmínky ustanovení § 1 odst. 4 ústavního dekretu československého státního občanství nepozbýly. Srov. i V. VERNER, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., s. 13.

„skutečnostmi“, o nichž ústavní dekret mluví jako o „uvedených skutečnostech“, je nezbytné rozumět nejen skutečnost, že žadatel je Čech, Slovák nebo jiné slovanské národnosti a že se přihlásil za Němce nebo Maďara, t.j. k německé nebo maďarské národnosti, avšak jen donucen nátlakem nebo okolnostmi zvláštního zřetele hodnými, nýbrž i další skutečnost, plynoucí již z toho, že jde o osvědčení o národní spolehlivosti, totiž, že žadatel je i jinak osobou národně spolehlivou.⁵⁸ Vzhledem k tomuto výkladu § 1 odst. 4 ústavního dekretu dle Nejvyššího správního soudu náleží straně právní nárok, aby bylo vydáno a ministerstvu vnitra ke schválení předloženo osvědčení o národní spolehlivosti, jsou-li splněny u žadatele kumulativně tyto předpoklady: 1. žadatel je české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti, 2. přihlásil se k německé nebo maďarské národnosti donucen nátlakem nebo okolnostmi zvláštního zřetele hodnými, 3. je osobou i jinak národně spolehlivou. Není-li splněn byť jediný z těchto předpokladů, nárok na vydání osvědčení nevzniká. Nárok na vydání tohoto osvědčení proto nemá žadatel, který je sice osobou české národnosti a přihlásil se k německé národnosti prokazatelně pod nátlakem, není však jinak osobou po stránce národní spolehlivou.⁵⁹

Československé státní občanství pozbývali podle tohoto ústavního dekretu i Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byli donuceni nátlakem anebo zvláštními okolnostmi (§ 5). Jednalo se o případy těch, kteří chtěli být česky mluvícími Němci nebo slovensky mluvícími Maďary.

Rozhodování o státním občanství vycházelo z pojetí státního občanství, jež se postupně vytvořilo a bylo založeno na normách ústavního práva (zejména ústavního zákona č. 326/1920 Sb.) i práva mezinárodního, založeného především na mírových smlouvách i na tzv. Brněnské smlouvě s Rakouskem ze dne 7. června 1920.⁶⁰

Státní občanství se chápalo jako osobní právní poměr určité osoby k určitému státu bez ohledu k podobnému faktickému poměru založenému pobytem nebo bydlištěm v určitém státě. Obsahem tohoto poměru byla určitá práva a povinnosti. Ty byly obecně vyjádřeny v státoobčanském slibu, v němž se uchazeč o občanství zavazoval na svou čest a svědomí k věrnosti a oddanosti státoobčanské k Československé republice a k dodržování zákonů a všech povinností československého občana. Vztah občanství byl

⁵⁸ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 25.10.1947, č.j. 641/46 (Boh. admin. 1735/1947).

⁵⁹ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 28.5.1947, č.j. 944/46 (Boh. admin. 1642/1947). Srov. i náleží ÚS ČR z 30.11.1995 publikovaný pod č. 77/1995 Sbírky nálezů a usnesení ÚS.

⁶⁰ Viz V. PAVLÍČEK, Dekrety prezidenta republiky, in Dekrety prezidenta republiky, s. 33.

tedy založen na plnění občanských povinností a pozbýval se opcí pro cizí stát, vstupem do služeb cizího státu apod.⁶¹

Tento dekret na rozdíl od dekretů č. 5/1945 Sb. a č. 12/1945 Sb., zasahujících do majetkoprávních poměrů občanů německé a maďarské národnosti, výslovně nedefinoval, co se rozumí pojmem „osoby maďarské a německé národnosti“. Podle důvodové zprávy k tomuto ústavnímu dekretu šlo o záměrné opomenutí: „Tento pojem mohou – pokud toho bude vůbec třeba – daleko lépe vymežit pružnější instrukce, které budou muset přihlížet ke zvláštním problémům slovenským.“⁶² Pružnější instrukcí se stal oběžník ministerstva vnitra z 24. srpna 1945 č. A-4600-16/8-45 (Věstník ministerstva vnitra č. 20/45), který při vymezení pojmu národnost v podstatě vyšel z předválečné judikatury Nejvyššího správního soudu.⁶³ Podle oběžníku nelze především zaměňovat pojem národní příslušnost, jak ho používali okupanti, aby mohli za Němce prohlašovat všechny osoby, které pocházejí po předcích, byť vzdálených, z německé krve. Při posuzování národnosti dotčených osob je třeba vycházet jak ze subjektivních znaků (prohlášení dotčené osoby), tak ze znaků objektivních, a to v zásadě způsobem konkretizovaným ve výše citovaném předválečném rozhodnutí Nejvyššího správního soudu.⁶⁴

V dalších letech se bylo nutné vypořádat s tím, že v Československu zůstalo i po provedeném odsunu (resp. výměně obyvatelstva provedené na základě československo-maďarské dohody z února 1946) značné množství bývalých československých občanů maďarské a německé národnosti, kteří měli na československém území trvalé bydliště a zaměstnání. Po oficiálně oznámeném ukončení odsunu zůstalo v Československu 239.911 Němců. Jejich počet se v dalších letech zmenšoval dodatečným odsunem, takže

⁶¹ Blíže viz V. VERNER, Státní občanství a opce v důsledku připojení sudetského území k Německu, Praha 1938, s. 7-8 a V. PAVLÍČEK, Dekrety prezidenta republiky, in Dekrety prezidenta republiky, s. 33.

⁶² Viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 21, s.380.

⁶³ Předválečný NSS v souvislosti s přestupky, ke kterým mělo dle politické správy docházet uvedením nesprávné národnosti při sčítání lidu v roce 1921, definoval pojem národnosti takto: „Národnost lze zajisté definovat jako kmenovou příslušnost, jejíž hlavním vnějším znakem je zpravidla mateřský jazyk. Definice této nelze však v každém případě a bezvýjimečně použít, poněvadž zkušenost ukazuje, že národnost jednotlivců se během času následkem různých vlivů a okolností, zejména vystěhováním do území obývaného převážně příslušníky jiné národnosti, skutečně změnilo a že osoby ty podle jejich činnosti, vystupování a chování nelze již čítat k příslušníkům národnosti, kterou původně měly. Je tudíž v pochybnosti zjistit národnost i podle jiných objektivních znaků, a ne jenom podle mateřského jazyka, který tudíž nemůže být jediným objektivním znakem pro národnost. Takovými mohou být též jazyk, kterého osoba v denním styku jako dorozumívacího užívá, prostředí, ve kterém v době pro zjištění národnosti rozhodné po delší dobu žije, kmenová příslušnost a obcovací řeč manžela a jiných příslušníků rodiny, způsob výchovy dětí, příslušnost k spolkům, politické přesvědčení, místo dlouholetého trvalého pobytu a podobné.“ Blíže viz rozhodnutí NSS ze dne 10.2.1923, č.j. 10967/22 (Boh. admin. 1952/1923).

⁶⁴ Blíže viz V. VERNER, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., s. 12.

v roce 1950 uváděla statistika 165.117 Němců, tj. 1,3 procenta celkového počtu obyvatel. Pro rok 1950 uváděly statistiky na Slovensku více než 10 procent maďarského obyvatelstva.⁶⁵ Tato situace byla pochopitelně trvale neudržitelná, proto docházelo k postupnému vracení, resp. udělování státního občanství obyvatelům maďarské a německé národnosti na základě již výše specifikovaných předpisů. Definitivně byla celá věc vyřešena až zákonem č. 34/1953 Sb., dle něhož osoby německé národnosti, které pozbyly československého státního občanství podle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb., a mají v den, kdy tento zákon nabude účinnosti, bydliště na území Československé republiky, stávají se československými občany, pokud československého státního občanství nenabývaly již dříve. K nabytí státního občanství dle tohoto zákona tedy došlo u dotčených osob ex lege ke dni účinnosti zákona (7. května 1953), a to bez jakékoliv jejich součinnosti a bez ohledu na jejich skutečnou vůli. Tak jak občanství v roce 1945 pozbyly, tak občanství v roce 1953 nabyly zpět. Žádné další podmínky (neporušení povinnosti československého státního občana atd.) pro nabytí státního občanství již na rozdíl od předchozích vládních nařízení stanoveny nebyly.

Ústavní dekret č. 33/1945 Sb. pozbyl dnem účinnosti ústavy z roku 1948 povahy ústavního zákona a má nyní právní sílu jen obyčejného zákona.⁶⁶ Jako takový se stal součástí právního řádu České republiky. Podle dekretu došlo k pozbytí československého státního občanství nejpozději dnem 10. srpna 1945, a to z důvodů, které nastaly před tímto datem. Nové právní účinky již tedy vyvolávat nemůže. Podle § 10 odst. 1 zákona č. 194/1949 Sb., o nabývání a pozbývání československého státního občanství ve znění pozdějších předpisů, došlo počátečním dnem účinnosti tohoto zákona (tj. dnem 1.10.1949) k pozbytí platnosti všeobecných předpisů o nabývání a pozbývání státního občanství. Dále je pak pod body 1 - 7 uvedeno, které předpisy se zejména zrušují. Mezi takto výslovně uvedenými předpisy není ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. výslovně uveden. Podle názoru Nejvyššího správního soudu České republiky nelze proto vyjít z toho, že zákonem č. 194/1949 Sb. došlo ke zrušení ústavního dekretu v celém jeho rozsahu. Pokud uvedeným zákonem pozbyly platnosti všeobecné předpisy o nabývání a pozbývání občanství, lze podle Nejvyššího správního soudu České republiky připustit, že dekret pozbyl platnosti v části týkající se pozbývání československého

⁶⁵ K. KAPLAN, *Pravda o Československu 1945-1948*, s. 153. K úvahám SNR z roku 1945 o odsunu a výměně Maďarů za Slováky srov. J. BEŇA, *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 178.

⁶⁶ Podle § 177 ústavního zákona č. 150/1948 Sb. pozbývají ústavní zákony upravující věci státního občanství dnem účinnosti ústavního zákona (9. června 1948) povahy ústavních zákonů. Povahu ústavního zákona ústavní dekret č. 33/1945 Sb. nabytí ústavním zákonem č. 57/1946 Sb., dle jeho čl. 1 odst. 2 se ústavní dekrety považovaly za ústavní zákony.

státního občanství. Ustanovení vztahující se k zachování československého státního občanství však zůstala v platnosti.⁶⁷

Ústavní soud České republiky ohledně ústavního dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. ve své judikatuře konstatoval, že vydání tohoto ústavního dekretu bylo opatřením v historické situaci roku 1945 na bázi tehdy platného právního řádu, reagujícím na předchozí likvidaci státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti a demokraticko - republikánské státní formy Československé republiky, likvidaci principů demokratického právního státu, zahrnutých v Ústavní listině Československé republiky z roku 1920. Pozbytí československého státního občanství občany německé a maďarské národnosti dle tohoto ústavního dekretu, tj. ze zákona, odpovídalo sledovanému cíli, totiž vypořádat se alespoň částečně s následky nacistické okupace a válečnými událostmi. Tento prostředek ve vztahu prostředku a cíle mohl obstát jako normativní akt, neboť podle Ústavního soudu neodporoval intencím demokratického právního státu. Exilové zákonodárství, za jehož součást je třeba pokládat i ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb., představuje dnes již podle Ústavního soudu uzavřený okruh problémů a otázek úzce souvisejících s válečnými událostmi.⁶⁸ Je však i nadále součástí českého právního řádu. Je nutno se jím řídit při posuzování právních vztahů na tento ústavní dekret odkazujících. S tímto hodnocením nelze než souhlasit.

Na ústavní dekret č. 33/1945 Sb. se přímo vázal dekret prezidenta republiky č. 71/1945 Sb. ze dne 19. září 1945, o pracovní povinnosti osob, které pozbyly

⁶⁷ Blíže viz rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 27.11.2003 publikované ve Sbírce rozh. NSS pod č. 123/2004. K jinému záměru dospěl V. Mikule, dle něhož ústavní dekret č. 33/1945 Sb., zrušen ani změněn nikdy nebyl. Srov. V. MIKULE, Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky po padesáti letech, s. 84. Mikule zřejmě vychází z toho, že předmětný ústavní dekret nebyl všeobecným předpisem o nabývání a pozbývání státního občanství. Znění § 10 zákona č. 194/1949 Sb. („zejména se zrušují“) však nasvědčuje spíše výkladu, který zaujal Nejvyšší správní soud České republiky.

⁶⁸ V této souvislosti srov. i rozsudek Spolkového ústavního soudu z 23.4.1991, který se odepřel zabývat vyvlastněním v sovětské okupační zóně Německa se zřetelem k Smlouvě o sjednocení a doplnění Základního zákona SRN o čl. 143. Spolkový ústavní soud shledal ústavnost zákona z 23.9.1990 ke smlouvě z 31.8.1990 mezi Spolkovou republikou Německo a Německou demokratickou republikou o vzniku jednoty Německa a ujednání z 18.9.1990, pokud v něm byl udělen souhlas k pravidlům smlouvy o vyvlastnění na základě okupačního práva nebo okupační výsosti (1945 až 1949). Dle Spolkového ústavního soudu při opatřeních provedených sovětskou okupační mocí samou nebo na základě jejich nařízení provedených úřady sovětské okupační zóny, musí být dbáno principu teritoriality a tato opatření by nemohla být zmařena normou čl. 6 EGBGB – tehdy čl. 30 EGBGB. Z toho prof. Dr. Ch. Tomuschat, profesor na Humboldtově univerzitě v Berlíně ve svém posudku zpracovaném na žádost poslanecké frakce Spojenectví 90/Zelení ve Spolkovém sněmu SRN dovozuje, že by bylo přinejmenším rozporné, kdyby německý právní řád kladl přísnější měřítko na události v Československu, než na území dřívější sovětské okupační zóny, tedy území, které nyní tvoří integrovanou součást SRN. Blíže viz V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajské organizace sudetských Němců v SRN, s. 95 a 116.

československé státní občanství. Podle původního záměru měla být tato problematika upravena pouze vládním nařízením, po připomínkovém řízení však ministerstvo vnitra přeformulovalo výchozí návrh na osnovu prezidentského dekretu, kterou pak předložilo vládě s touto důvodovou zprávou: „Mnoho Němců a Maďarů, žijících dosud v republice Československé se vyhýbá práci. Pravidlo „kdo nepracuje, ať nejí“ musí platit též pro osoby německé a maďarské národnosti. Dále jde o provedení registrace a evidence osob, které pozbyly československé státní občanství, o možnost účinného dozoru nad nimi z hlediska státní bezpečnosti.“⁶⁹

Podle dekretu č. 71/1945 Sb. se k odstranění a odčinění škod způsobených válkou a k obnově hospodářského života zavedla pracovní povinnost osob, které podle ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. pozbyly československé státní občanství (§ 1).⁷⁰ Pracovní povinnosti podléhali muži (od 14 do 60 let) i ženy (od 15 do 50 let). Vyňaty byly jen osoby tělesně a duševně postižené, těhotné ženy (počínaje čtvrtým měsícem těhotenství), rodičky po dobu šesti týdnů po porodu a ženy pečující o dítě mladší šesti let (§ 2). Pracovní povinnost se vztahovala na výkon prací všeho druhu, jež příslušný okresní národní výbor uzná za práce konané ve veřejném zájmu. Za práci příslušela náhrada, kterou stanovil okresní národní výbor podle místních poměrů (§ 5). Osoby podléhající pracovní povinnosti podléhaly kázeňské pravomoci okresního národního výboru, který mohl za přestupky ukládat trest vězením až do jednoho roku.

Na základě výše uvedeného lze konstatovat, že Košický vládní program ani poválečná právní úprava občanství osob německé národnosti se žádným výrazným způsobem neodchylovaly od Benešových válečných přestav řešení německé otázky z let 1944-1945. Pokud jde o samotnou otázku transferu německého obyvatelstva, lze pouze znovu konstatovat, že tato otázka nebyla v československém právním řádu přímo vůbec upravena, ač, jak jsme si výše ukázali, ještě v březnu 1945 Beneš Brity vytrvale žádal, aby dali k její úpravě formou dekretu prezidenta republiky svůj souhlas. Z pohledu dnešních sporů o „Benešovy dekrety“ lze považovat ze velmi šťastné, že Beneš tehdy nakonec neztratil trpělivost a vyčkal spolu s první domácí vládou na rozhodnutí Postupimské konference.

Pokud jde o porovnání osudu a právního postavení osob německé národnosti v Československu a jiných zemích okupovaných nacistickým Německem, je nezbytné

⁶⁹ Blíže viz K. JECH, K. KAPLAN, Dekrety prezidenta republiky, dok. č. 27, s.458-459.

⁷⁰ K zřízení pracovních táborů na Slovensku dle nařízení SNR č. 105/1945 Sb. nař. SNR srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 170-173.

poznámenat, že k tak rozsáhlému vysídlení německé menšiny jako v ČSR došlo pouze v Polsku. Důvod je velmi prostý, německá menšina byla v Československu a v Polsku nejpočetnější. Rozdíl mezi Československem a Polskem byl však v tom, že zatímco v Československu šlo o prostou obnovu hranic na bázi status quo ante, v Polsku došlo k obrovskému územního posunu státu z východu na západ a k vytvoření zcela nových hranic na západě (na Odře a Nise) i východě. S území Polska navíc většina Němců buď uprchla nebo byla evakuována německými orgány před frontou, takže jen menšina obyvatelstva byla skutečně odsunuta polskými orgány.⁷¹ V Československu k útěku a evakuaci došlo pouze na Slovensku, v českých zemích (kde padly poslední výstřely války a nebylo kam utíkat, neboť všude okolo byla fronta) jen v nepatrné míře (Jižní Morava). Odsun proto proběhl teprve po skončení války.

Německá menšina v Polsku však před druhou světovou válkou netvořila tak početně významnou národnostní skupinu jako v Československu.⁷² Většina odsunutých Němců z Polska tedy pocházela z nově nabytého území na východ od Odry a Nisy či šlo o Němce, kteří byli do Polska přesídlení nacisty za druhé světové války.⁷³ Jak bylo již výše uvedeno, transfer německých enkláv z oblastí ve východní Evropě, kde žily po celá staletí, jako první zahájilo právě nacistické Německo, a to v souvislosti s osídlováním polského území v době druhé světové války.

Pokud se jedná o právní postavení osob německé národnosti na sklonku války a po válce, je nezbytné uvést, že otázka státního občanství nebyla řešena v Polsku příliš odlišně od československé právní úpravy. Již 1. srpna 1944 bylo vydáno nařízení Zemské rady ministrů o ztrátě polského občanství.⁷⁴ Toto nařízení se vzhledem k prosazení a

⁷¹ Z důvodu útěku či evakuace německého obyvatelstva se území východně od Odry a Nisy vylidnilo natolik, že v některých obcích nebyl po vstupu sovětských a polských jednotek nikdo přítomen, v jiných zůstala jen malá část obyvatelstva. Část německého obyvatelstva se však následně vrátila do svých domovů. Podle sčítání lidu z února 1946 žilo na starém polském území kolem 250 tis. Němců a na nově získaných územích kolem 2 mil. Němců. To byla samozřejmě jen menší část předválečného počtu. Divoký transfer před realizací Postupimské dohody se týkal asi 550 tis. Němců. Blíže viz Viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 21-22; J. VALENTA, Odsun Němců z Polska. Současná historiografie, stanoviska a diskuse, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 56 a J. PEŠEK, 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů, in: Dějiny a současnost, roč. 2002, s. 46.

⁷² Při sčítání lidu v roce 1931 deklarovalo německý jazyk jako svůj jazyk mateřský 741 tis. osob, tedy asi 2,3 % obyvatel Polska. Viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 11.

⁷³ Při realizaci Postupimské dohody bylo z Polska v letech 1945-1947 pod formální kontrolou spojenců odsunuto 2.170.826 osob. Na konci roku 1947 tak v Polsku žilo již jen 300 tis. Němců. V roce 1949 již jen 34 tis. Němců. Viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 23.

⁷⁴ Zemská rada ministrů představovala součást polské exilové vlády z politiků působících ve vlasti.

uznání lublinské vlády nakonec nedostalo do polského právního řádu, ale úprava v něm obsažená se nachází i v právních aktech komunistických orgánů. V čl. 1 tohoto nařízení byla zakotvena ztráta polského státního občanství polských občanů německé národnosti ex lege. Za Němce byla dle čl. 3 odst. 1 nařízení uznána každá osoba uvedená v německém národnostním seznamu vyhotoveném nacisty za války. Zároveň se předpokládalo, že budou vydány předpisy, na jejichž základě bude umožněno osobám polské národnosti tuto domněnku vyvrátit. O ztrátě občanství měl rozhodovat správní orgán. Nařízení rovněž přepokládalo nucené vysídlení Němců z Polska.⁷⁵

V pozdějším dekretu z 13. září 1946 o vyloučení osob německé národnosti z polské společnosti byla stanovena poněkud odlišná úprava. Dle čl. 1 odst. 1 dekretu byly zbaveny polského státního občanství všechny osoby, které po dovršení 18 let věku vykazovaly svým chováním německou národní svébytnost. Přihlášení se k německé národnosti nebo německému původu v době války samo o sobě však nebylo důkazem německé národní svébytnosti. Státního občanství byli zbaveni i manželé dotčených osob, pokud vyjádřili vůli opustit území státu, a dále děti, pokud ztratily občanství oba rodiče (čl. 2). Důsledkem odnětí státního občanství bylo vysídlení z Polska (čl. 4). Podobnou exaktní normu československý právní řád neobsahoval. O odnětí polského občanství rozhodoval orgán všeobecné správy (starosta) na základě návrhu bezpečnostních orgánů či zainteresované osoby. Proti rozhodnutí správního orgánu bylo možné podat odvolání k oblastnímu soudu. Rozhodnutí soudu bylo konečné.⁷⁶ Žádný z polských právních aktů neupravoval pojem německá národní svébytnost či příslušnost k německé národnosti. Dle prováděcího nařízení ministra spravedlnosti ze dne 10. dubna 1947 o postupu v otázkách vyloučení osob německé národnosti z polské společnosti se však v řízení ohledně německé národní svébytnosti mělo zkoumat chování v meziválečném období a v době války, zvláště pak užívání německého jazyka, účast v jakýchkoliv německých organizacích a vztah k polské společnosti (čl. 2 písm. c)).⁷⁷

I v Polsku docházelo k rozsáhlým konfiskacím majetku německých právnických osob a fyzických osob německé národnosti. Například podle dekretu z 4. listopadu 1944 o bezpečnostních opatřeních proti zrádcům národa byli polští občané (tedy Poláci i

⁷⁵ Blíže viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 24-25.

⁷⁶ Blíže viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 29-32.

⁷⁷ Nařízení ministra spravedlnosti ze dne 10. dubna 1947 o postupu v otázkách vyloučení osob německé národnosti z polské společnosti bylo publikováno in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 13, s. 108-112.

Němci), kteří se v době německé okupace přihlásili k německé národnosti nebo k německému původu, anebo fakticky využívali práv a privilegií z titulu příslušnosti k německé národnosti nebo k německému původu, podléhali nezávisle na případné trestní odpovědnosti zadržení, umístění v internaci (táboře) na dobu neurčitou a byli podrobeni nuceným pracím (čl. 1). Majetek těchto osob a členů jejich rodiny, kteří s nimi žili ve společné domácnosti, podléhal konfiskaci ve prospěch Státní pokladny. Rozhodnutí o konfiskaci vydával na návrh prokurátora zvláštní trestní soud na neveřejném zasedání (čl. 5). Proti rozhodnutí soudu se nebylo možné odvolat (čl. 2 odst. 4).⁷⁸

Polské právní předpisy z počátečního období se vyznačovaly velkou tvrdostí a tím, že vůči německému obyvatelstvu uplatňovaly pravidlo kolektivní viny.⁷⁹ V letech 1945-1947 bylo následně vydáno několik právních aktů, které částečně zmírňovaly represe a zároveň umožňovaly individuální posuzování osob zapsaných v německých národnostních seznamech. Pokud polské státní orgány uznaly, že jde o osoby příslušející k polskému národu, měly nárok na vrácení polského občanství (tzv. rehabilitace, které se týkala osob ze starých zemí), nebo na jeho udělení (tzv. verifikace, která se týkala osob z nově připojených zemí).

I v Polsku došlo v poválečném období ke znárodnění, pozemkové reformě, potrestání zrádců národa atd. Transfer byl však stejně jako v Československu realizován převážně na základě rozhodnutí učiněného v Postupimi spojeneckými velmocemi. Celkově je však možné konstatovat, že tvorbu právních předpisů provázel v Polsku mnohem větší legislativní chaos než v poválečném Československu. Právní předpisy postrádaly vnitřní spojitost, dublovaly normy, které se již vyskytovaly v jiných právních aktech, nebo s nimi byly v rozporu. Docházelo k jejich častým změnám, aniž by byl vyřešen vztah k původním normám.⁸⁰

Zatímco v Československu a v Polsku byla myšlenka plošného transferu osob německé národnosti na základě principu kolektivní odpovědnosti obecně přijímána, v Maďarsku byla v důsledku odlišné historické zkušenosti situace poněkud odlišná. Při diskusi o přijetí rozhodujícího nařízení upravujícího odsun německé menšiny dne 22. prosince 1945 na sebe v maďarské vládě narazila dvě stanoviska. Nestraniční ministři,

⁷⁸ Dekret Polského výboru národního osvobození z 4. listopadu 1944 o bezpečnostních opatřeních proti zrádcům národa byl publikován in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 2, s. 68-70.

⁷⁹ Viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 59.

⁸⁰ Viz G. JANUSZ, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 60-61.

sociálnědemokratičtí a malorolničtí ministři stanovisko velmocí vyjádřené na počátku srpna v Postupimi a v následných upřesněných ze strany Spojenecké rady interpretovali jako možnost transferu, nikoliv jako směrnici, kterou je nezbytné splnit. Samotný fakt vysídlení sice rovněž přijali, ale okruh těch, kteří budou vysídleni, chtěli stanovit na základě individuální odpovědnosti. Za nepřijatelný považovali zejména paragraf, který předem stanovil počet výjimek z transferu na 10 %. Do této skupiny patřil zejména ministr zahraničí J. Gyöngyösi, jenž ostře napadal jakýkoliv návrh založený na principu kolektivní viny. Zdůrazňoval, že přijetí takového nařízení by mezinárodní pověsti Maďarska mimořádně uškodilo, tím spíše, že takový postup je neslučitelný s právním řádem demokratického státu. Tato skupina nechtěla nést morální odpovědnost za odsun a proto požadovala, aby si vláda vyžádala jednoznačnou písemnou směrnici Spojenecké kontrolní komise a o ni se následně opřela. Zastánci kolektivního vysídlení měli tento důraz na zahraničněpolitické nebezpečí za přehnaný a dosavadní stanovisko velmocí chápali jako závaznou direktivu. Zdůrazňovali, že vysídlení německé menšiny nevymysleli oni a že by Maďaři prokázali obrovskou nezkušenost na poli zahraniční politiky, kdyby nečinili německý národ kolektivně odpovědný. V tomto kontextu se objevovaly stejné názory jako v Československu: „Z národně politického hlediska není pochyb, že je v zájmu Maďarska, aby je Němci opustili v co největším počtu. Nikdy již nebude taková příležitost, abychom se osvobodili od Němců ... Dodnes nemůžeme spouště žadatelů dát půdu.“⁸¹

Ještě týž den přijala maďarská vláda v jmenném hlasování převážnou většinou hlasů nařízení č. 12 330/194 o přesídlení německého obyvatelstva Maďarska do Německa, které bylo založena na myšlence kolektivní odpovědnosti. Dle § 1 tohoto nařízení byl do Německa povinen přesídlit ten maďarský státní občan, který se při posledním sčítání lidu hlásil k německé národnosti nebo k německému mateřskému jazyku nebo ten, který si své pomadžarštěné jméno nechal znovu změnit na německy znějící, dále ten, který byl členem Volksbundu nebo některé německé ozbrojené formace (SS). I maďarský právní řád tedy obsahoval na rozdíl od československého právního řádu exaktní právní normu, která přesně stanovila, jaké osoby podléhají transferu. Nařízení se nevztahovalo na manžela (manželku) osoby neněmecké národnosti a nezletilé děti neněmecké národnosti, jakož i případně na rodiče a prarodiče nad 65 let, kteří žili se svými potomky neněmecké národnosti ve společné domácnosti (§ 2 odst. 1). Nařízení se

⁸¹ Blíže viz A. TOTHOVÁ, Právní úprava postavení národnosti v Maďarsku a maďarští Němci 1938-1950, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 247-248.

dále nevztahovalo na aktivní členy demokratických stran či členy odborových organizací (alespoň od roku 1940) (§ 2 odst. 2). Takto široce pojatou výjimku československý právní řád rovněž neobsahoval. Pouhé členství v demokratické straně či v odborové organizaci na zařazení pod pojem „činná účast v boji“ dle dekretu č. 33/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. či „aktivní účast v boji“ dle dekretu č. 12/1945 Sb., a tedy výjimku z konfiskace a pozbytí státního občanství, zásadně nepostačovalo.

Nařízení se nevztahovalo ani na ty maďarské občany, kteří se sice přihlásili k německému mateřskému jazyku, ale jinak se hlásili k maďarské národnosti, ovšem pouze za předpokladu, že prokázali, že byli pro svou věrnost k maďarství pronásledováni (§ 2 odst. 3). O tom, zda byly splněny předpoklady stanovené ve výše uvedených výjimkách z přesídlení, rozhodovala s konečnou platností komise jmenovaná ministrem vnitra. Opravné prostředky byly vyloučeny (§ 2 odst. 6). V § 3 téhož nařízení pak bylo stanoveno, že veškerý movitý a nemovitý majetek osob povinných k přesídlení je nutné považovat, počínaje dnem nabytí platnosti nařízení, za zabavený. Zabavený majetek měl být inventarizován. Zcizení, zničení nebo zatížení zabaveného majetku bylo trestné, trest mohl být vyměřen až do 10 let žaláře (§ 3 odst. 4). Všechny osoby podléhající přesídlení měly být zapsány do seznamů dle místa svého bydliště. Seznamy měly být vyvěšeny na vývěsní tabuli obce. Opustit své bydliště mohly osoby podléhající přesídlení jen se souhlasem obecního policejního úřadu.⁸²

Vládní nařízení bylo provedeno vyhláškou ministerstva vnitra č. 70 010/1946, v níž bylo stanoveno, že zabavený inventarizovaný majetek osob podléhajících přesídlení zůstává do přesídlení v užívání vlastníka (držitele) (§ 11). Před odjezdem dotčených osob z Maďarska mělo tento inventarizovaný majetek od těchto osob převzít v každé obci obecní zastupitelstvo (§ 12). Osoby podléhající přesídlení si sebou mohly vzít peněžní hotovost s výjimkou zahraničních valut a cenností (šperků) a dále zavazadlo, které nesmělo vážit více než 100 kg (včetně 20 kg potravin) (§ 14 odst. 1). Vyvážet nábytek, zemědělské vybavení a živá zvířata bylo zakázáno. Zavazadlo podléhalo kontrole odhadem pouze co do váhy (100kg). Podrobovat osoby podléhající přesídlení osobní prohlídce bylo zakázáno (§ 14 odst. 3).⁸³

⁸² Nařízení maďarské vlády č. 12 330/194, o přesídlení německého obyvatelstva Maďarska do Německa bylo publikováno in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 5, s. 259-261.

⁸³ Vyhláška maďarského ministra vnitra ze dne 4. ledna 1946 č. 70 010/1946 o provedení nařízení maďarské vlády č. 12 330/194 byla publikována in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 6, s. 261-268.

Jiný princip byl maďarskou vládou zvolen i u pozbývání státního občanství. Zatímco v Československu bylo státní občanství odňato všem osobám německé národnosti,⁸⁴ a to bez jakékoliv vazby na transfer, tedy i osobám, které nakonec vůbec odsunuty nebyly a zůstaly i nadále v Československu (do roku 1953 většinou jako osoby bez československého státního občanství), v Maďarsku dle nařízení vlády č. 7 970/1946 o ztrátě maďarského občanství osob přesídlených do Německa platilo, že všichni maďarští státní občané, kteří budou přesídleni do Německa na základě rozhodnutí Spojenecké kontrolní rady, dnem opuštění maďarského území v souvislosti s provedením přesídlení ztrácejí maďarské státní občanství (§ 1 odst. 1). Toto opatření se mělo uplatnit i na osoby, které již byly do Německa přesídleny přede dnem nabytí účinnosti tohoto nařízení.⁸⁵ K tomu je ovšem nutné dodat, že maďarští Němci za války nebyli až na výjimky považováni na rozdíl od sudetských Němců za státní příslušníky Německé říše, v jejich případě tedy nemohlo jít o dodatečnou legalizaci právních norem nepřátelského státu o nabytí státního občanství jako v případě Československa.

Mezi československou právní úpravou a maďarskou úpravou existoval ještě jeden podstatný rozdíl. Maďarsko již v roce 1950 přesně stanovilo svůj vztah k opatřením spojeným s poválečným přesídlením německého obyvatelstva z Maďarska. Dle nařízení rady ministrů č. 84/1950 ode dne nabytí účinnosti tohoto nařízení nebylo možné nadále uplatňovat omezovací opatření vydaná v souvislosti s přesídlením německého obyvatelstva z Maďarska (§ 1 odst. 1). Do té doby provedená úřední opatření měla zůstat v platnosti. Již provedená rozhodnutí byla rovněž nadále platná a nebylo možné za ně požadovat náhradu nebo klást jakýkoliv nárok (§ 1 odst. 2). Za porušení nařízení vydaných v souvislosti s přesídlením německého obyvatelstva z Maďarska učiněná před nabytím účinnosti tohoto nařízení nebylo možno vést trestněprávní nebo administrativně právní řízení. Dříve přijatá rozhodnutí nebo opatření již nebylo možné vykonat (§ 1 odst. 3). Osoby podléhající přesídlení podle původních nařízení, které dosud přesídleny nebyly, byly účinností nařízení považovány za maďarské státní občany a měly ze všech hledisek stejná práva jako ostatní maďarští občané.⁸⁶ Maďarské právní vyrovnání s poválečnou minulostí tak do jisté míry proběhlo již v roce 1950, a to na základě

⁸⁴ Samozřejmě s výjimkou těch osob, které splňovaly podmínky uvedené v § 1 odst. 3 a § 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb.

⁸⁵ Nařízení maďarské vlády ze dne 12. července 1946 č. 7 970/1946 o ztrátě maďarského občanství osob přesídlených do Německa bylo publikováno in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 7, s. 269.

⁸⁶ Nařízení rady ministrů ze dne 25. března 1950 č. 84/1950 týkající se zrušení aplikace omezovacích opatření vydaných v souvislosti s přesídlením německého obyvatelstva z Maďarska bylo publikováno in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 10, s. 271-272.

principu: (i) opatření stanovená v právních normách souvisejících s přesídlením již nelze nadále uplatňovat; (ii) dosavadní provedená opatření a rozhodnutí související s přesídlením jsou však platná a nelze za ně požadovat žádnou náhradu či klást jiné nároky; (iii) všechny osoby, které nebyly přesídleny, mají stejná práva jako ostatní maďarští státní občané. Obdobně zaměřenou obecnou právní normu v českém právním řáde nenalezneme dodnes. Situaci proto musí místo zákonodárce řešit soudy České republiky, zejména pak Ústavní soud. Jeho stanovisko přitom v zásadě odpovídá pojetí stanovenému v maďarském nařízení z roku 1950.

V Jugoslávii měl zásadní vliv na postup proti německé menšině výnos předsednictva Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) z 21. listopadu 1944, který nabyl platnosti dne 6. února 1945.⁸⁷ Ke dni platnosti tohoto výnosu přecházel do vlastnictví jugoslávského státu veškerý majetek (i) Německé říše a jejich občanů, který se nacházel na území Jugoslávie, (ii) veškerý majetek osob německé národnosti s výjimkou těch Němců, kteří bojovali v řadách Národně osvobodenecké armády a partyzánských oddílů Jugoslávie nebo kteří jsou občany neutrálních států a za okupace se nechovaly nepřátelsky a (iii) veškerý majetek válečných zločinců a jejich pomahačů bez ohledu na jejich občanství (čl. 1). Ustanovení čl. 1 platilo v případě majetku jugoslávských občanů bez ohledu na to, zda se nacházejí doma nebo v zahraničí. Podobnost mezi čl. 1 tohoto výnosu a § 1 dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. je nepřehlédnutelná. I v Jugoslávii byl tedy majetek osob německé národnosti konfiskován všem osobám německé národnosti. Výjimka byla stanovena pouze pro osoby, které aktivně bojovaly proti okupantu (popř. byly občany neutrálních států a nechovaly se za války nepřátelsky). Majetkem ve smyslu čl. 1 výnosu se rozuměly nemovité i movité věci, podniky, společnosti, družstva, fondy užívací práva, pohledávky, práva průmyslového vlastnictví atd. (čl. 3). Ve výnosu byla zároveň zavedena státní správa na majetek nepřítomných osob, které byly za nepřátelské okupace násilně odvlčeny nebo samy utekly (čl. 2). Správa majetku, který byl podle výnosu konfiskován nebo zabrán, měla spadnout do pravomoci komisariátu obchodu a průmyslu (čl. 8).⁸⁸

⁸⁷ Před druhou světovou válkou žilo v Jugoslávii asi 600 tis. osob německé národnosti. Blíže viz D. GUŠTIN, V. PRIBILIČ, Právní stav a postup vůči německé menšině v Jugoslávii 1944-1946, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 273-281.

⁸⁸ Výnos předsednictva Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) z 21. listopadu 1944 o přechodu nepřátelského majetku do vlastnictví státu, státní správě majetku nepřítomných osob a zaboru majetku násilně zabraného okupačními orgány byl publikován in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 1, s. 287-289.

Další podrobnosti ohledně konfiskace pak stanovil zejména zákon z 9. června 1945 o záboru majetku a provedení záboru, který byl vydán na základě výše specifikovaného výnosu z 21. listopadu 1944. V tomto zákoně již bylo výslovně stanoveno, že zábor (konfiskace) se týká všech majetkových práv. Zábor byl proveden ve prospěch státu a bez výplaty odškodného (§ 1). Ze záboru byly vyloučeny: (i) předměty v domácnosti (oblečení, prádlo, obuv, nádobí, drobné vybavení, (ii) nářadí nezbytné k výkonu řemesla, (iii) minimum pozemkového majetku a živého a mrtvého inventáře se stavbami k bydlení a hospodaření, které jsou nezbytné k udržování malého rolnického hospodářství bez použití cizí síly, (iv) potraviny a palivo na čtyři měsíce a (v) finanční částka odpovídající tříměsíčnímu výdělku pro každého člena rodiny (čl. 6). Pokud se při výkonu záboru před vydáním zákona postupovalo v rozporu s čl. 6 a užší rodina zůstala bez jakýchkoliv prostředků, okresní lidový soud měl na žádost užší rodiny po zvážení všech okolností zjednat potřebnou nápravu (čl. 29). V tomto ohledu tedy byla jugoslávská úprava podstatně liberálnější než úprava československá. Rozhodnutí o záboru vydávala tříčlenná okresní komise, kterou sestavoval okresní národní výbor. Komise měly svoje rozhodnutí okamžitě doručit vlastníkovi stejně jako správě národního majetku a příslušnému okresnímu lidovému soudu. Proti rozhodnutí komise bylo přípustné odvolání ke komisi krajského národního výboru. Rozhodnutí druhého stupně bylo ihned vykonatelné. Komise měly svoji činnost ukončit do 15. září 1945 (čl. 30).⁸⁹

Dne 21. listopadu 1944 byl přijat ještě další výnos předsednictva Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ), o odnětí občanských práv, který však nikdy nebyl zveřejněn v Úředním listě a zachoval se pouze v letákové podobě. Prováděcí vyhlášky však k němu byly v roce 1945 státními orgány přesto vydávány.⁹⁰ Podle tohoto výnosu všechny v Jugoslávii žijící osoby německého původu automaticky ztrácely jugoslávské občanství a všechna občanská práva (čl. 1). Veškerý movitý a nemovitý majetek osob německého původu byl považován za zabraný a přecházel automaticky do vlastnictví státu (čl. 2). Osoby německého původu se nesměly dožadovat ani požívat žádných práv ani se obracet na soudy a instituce za účelem právní ochrany své osoby (čl.

⁸⁹ Zákon z 9. června 1945 o záboru majetku a provedení záboru byl publikován in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 9, s. 300-307. Lhůta do 15. září 1945 byla později prodloužena do 15. listopadu 1945. I tak šlo ale o velmi úzké časové omezení, které československé právní úpravě chybělo, Restituční spory v České republice týkající se konfiskací podle dekretu č. 12/1945 Sb, a č. 108/1945 Sb., ke kterým fakticky došlo až po únoru 1948, jsou toho nejlepším důkazem. Nový jugoslávský zákon o konfiskaci majetku z roku 1946 pak zrušil konfiskační komise úplně a povolil již jen konfiskace na základě rozsudků soudů.

⁹⁰ K právní povaze výnosu srov. D. GUŠTIN, V. PRIBILÍČ, Právní stav a postup vůči německé menšině v Jugoslávii 1944-1946, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 283-284.

3).⁹¹ V prováděcí vyhlášce k tomuto výnosu z 8. června 1945 pak bylo pro odstranění pochybností stanoveno, že se výnos vztahuje na osoby německé národnosti, které se za okupace označily za Němce nebo byly považovány za Němce nehledě na to, zda před válkou jako Němci vystupovaly nebo byly považovány za asimilované Chorvaty, Slovinci či Srby. Občanská práva a majetek měl být zachován osobám německé národnosti, které (i) spolupracovaly jako partyzáni nebo vojáci při národněosvobozeneckém boji nebo se aktivně účastnily na národněosvobozeneckém hnutí, (ii) již před válkou byly asimilovanými Chorvaty, Slovinci či Srby a za války nevstoupily do kulturního spolku ani nevystupovaly jako příslušníci německé národnostní skupiny, (iii) se za okupace na žádost okupantských nebo quislingovských orgánů odmítly prohlásit za příslušníky německé národnostní skupiny nebo (iv) uzavřely smíšené manželství s osobou jihoslovanské národnosti nebo jiné uznané národnosti.⁹² Z výše uvedeného je patrné, že i jugoslávská právní úprava byla při stanovení výjimek z působnosti výnosů velkorysejší než úprava československá (osoby ze smíšených manželství, asimilovaní Jihoslované původně německé národnosti atd.), rozdíl však nebyl v žádném případě zásadní.

Rozdíl mezi československou a jugoslávskou právní úpravou byl i v tom, že již 24. května 1945 byl v Jugoslávii přijat zákon o zákazu podněcování národní, rasové a náboženské nesnášenlivosti a rozkolu. Dle čl. 1 tohoto zákona bylo každé omezení státoobčanských práv, jakož i udělení práva na svobodu a privilegii státním příslušníkům Jugoslávie na základě jejich národní, rasové nebo náboženské příslušnosti trestné jakožto činnost, která vede k porušení principu bratrství a rovnosti všech národností, tedy základních zásad národněosvobozeneckého boje.⁹³ Tento zákon tedy popíral základní ustanovení výše uvedeného výnosu z 21. listopadu 1944 o odnětí občanských práv. Tomu odpovídalo i nové znění zákona o občanství Demokratické federativní Jugoslávie ze srpna 1945, v němž byla v čl. 16 stanovena již mnohem umírněnější forma odejmutí státního občanství: „Jugoslávské občanství se smí odejmout každému etnickému příslušníku národů, jejichž státy byly ve válce proti Jugoslávii, a který se za této války

⁹¹ Výnos předsednictva Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) z 21. listopadu 1944 o odnětí občanských práv byl publikován in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 2, s. 289.

⁹² Prováděcí vyhláška z 8. června 1945 k výnosu předsednictva Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) z 21. listopadu 1944 o odnětí občanských práv byla publikována in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 8, s. 300.

⁹³ Zákon o zákazu podněcování národní, rasové a náboženské nesnášenlivosti a rozkolu, ze dne 24. května 1945 byl publikován in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 7, s. 298-299.

nebo v souvislosti s tím před válkou svými neloajálními postoji k národním a státním zájmům provinil vůči povinnostem jugoslávského občana.⁹⁴ Za takovou činnost se v praxi považovalo členství v německém Kulturním spolku nebo přijetí německého občanství za války.⁹⁵

Podobné právní úpravy jako ve východoevropských a středoevropských zemích byly přijímány i v západní Evropě. Nebyly však zdaleka tak radikální. U pozbývání státního občanství, pokud k němu vůbec docházelo, většinou vycházely z individuálního přístupu a vyžadovaly u dotčených osob určité kvalifikované nepřátelské jednání proti státním zájmům. Pokud docházelo ke konfiskacím, postihovaly většinou cizí státní příslušníky nepřátelských zemí. U vlastních státních občanů byl předpokladem konfiskace většinou odsuzující rozsudek za trestný čin.

Například podle belgického zákonného nařízení o odnětí belgické státní příslušnosti ze dne 20. června 1945 byl zbaven státního občanství (statusu Belgičana) ten, kdo na belgickém území anektovaném Německem nebo podrobeném německé administrativní správě po 10. květnu 1940 vykonával řídicí funkce v politických orgánech vytvořených nepřítelem nebo byl aktivním propagátorem nepřítele (čl. 1). Odnětí občanství se vztahovalo rovněž na manželku postiženého a nezletilé děti. Manželkám a dětem belgického původu však bylo umožněno optovat zpět pro belgické občanství (čl. 4). Seznam jednotlivců zbavených státního občanství, vypracovaný úředními a soudními orgány, měl být uveřejněn v *Moniteur belge*. K odnětí občanství docházelo ke dni tohoto uveřejnění (čl. 2). Postižená osoba se mohla proti odnětí státního občanství odvolat, a to ve lhůtě tři měsíců ode dne uveřejnění. Odvolání nemělo odkladný účinek. O odvolání rozhodoval soud první instance, proti jehož rozhodnutí bylo opět přípustné odvolání k odvolacímu soudu. Rozhodnutí odvolacího soudu bylo konečné.⁹⁶ Nařízení se, jak vyplývá z čl. 1, vztahovalo pouze na obyvatele anektovaných území. Obyvatelé z neanektovaných částí Belgie, kteří se dopustili zcela stejných činů, občanství zbaveni nebyli. Nařízení bylo z tohoto důvodu v Belgii kritizováno jako odporující principu rovnosti všech Belgičanů před zákonem. Předmětem kritiky bylo i to, že nařízení mělo zpětnou působnost (bylo zveřejněno až po spáchání činů v něm sankcionovaných) a byly

⁹⁴ Zákon o občanství Demokratické federativní Jugoslávie z srpna 1945 byl publikován in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 15, s. 321-330.

⁹⁵ Blíže viz D. GUŠTIN, V. PRIBILIČ, Právní stav a postup vůči německé menšině v Jugoslávii 1944-1946, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 284.

⁹⁶ Zákonné nařízení o odnětí belgické státní příslušnosti ze dne 20. června 1945 bylo publikováno: in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, dok. č. 2a, s. 495-497.

na jeho základě postižení nejen viníci, ale i jejich nejbližší rodinní příslušníci.⁹⁷ Již na první pohled je ale zřejmé, že tato právní úprava byla od československé právní úpravy značně odlišná. Princip kolektivní odpovědnosti se v Belgii vůbec neuplatnil, státního občanství byly zbaveny pouze osoby, které se dopustily určitého kvalifikovaného jednání proti belgickému státu. Politicky pasivních belgických občanů německé národnosti se nařízení vůbec netýkalo.⁹⁸ Ostatně nařízení vůbec nebylo založeno na národnostním principu, občanství bylo odňato osobám, které se dopustily v nařízení stanoveného jednání, bez ohledu na jejich národnost či jazyk používaný v rodinném styku. Tato belgická koncepce rámcově odpovídala původní osnově ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. připravené exilovým ministerstvem vnitra.

Pokud se jedná o majetkové otázky osob německé národnosti v Belgii, je možné uvést zákonné nařízení belgické exilové vlády z 23.8.1944, dle něhož mělo dojít k zabavení majetku, který je ve vlastnictví nepřátelského státu, nepřátelského organismu nebo státního příslušníka nepřátelského státu. Kromě říšskoněmeckého majetku se nařízení fakticky vztahovalo především na skromný majetek osob, které do Belgie uprchly z Německa před leteckou válkou a majetek německých státních příslušníků z regionu Eupen, kteří si po připojení k Belgii v roce 1920 ponechali německou státní příslušnost. Tyto majetky připadly Belgii, obecná restituce se nekonala. Částečně však bylo umožněno původním vlastníkům či jejich belgickým příbuzným koupit majetek za nižší cenu zpět. Dále se nařízení fakticky vztahovalo na osoby z anektovaných území, kterým bylo odňato belgické státní občanství dle výše zmíněného zákonného nařízení z 20. června 1945. S výjimkou 300 až 400 osob, které nevznesly proti odnětí občanství žádný protest, byl majetek této skupiny, byť ne na základě obecné úpravy, během desetiletí trvající částečné revize očistné legislativy individuálně navrácen.⁹⁹ Ke konfiskaci majetku bez náhrady tedy docházelo i v Belgii, šlo však o konfiskaci majetku cizích státních příslušníků nepřátelského státu bez ohledu na národnost. V Československu šlo z pohledu dekretu č. 108/1945 Sb. z října 1945 fakticky rovněž

⁹⁷ Blíže viz U. TIEDAU, Právní normy a jejich aplikace vůči německy mluvícímu obyvatelstvu v Belgii po roce 1945, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 467-468. Podle U. Tiedau se při přijetí nařízení předpokládalo, že se bude týkat asi 500 až 600 osob. Proto bylo velké překvapení, že se nařízení ve skutečnosti dotklo několikanásobně vyššího počtu osob. Z tohoto pohledu je možné, že i výše zmíněné odhady Československého studijního ústavu z roku 1944 ohledně počtu osob dotčených pozbytím státního občanství podle původní koncepce ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. byly podhodnocené.

⁹⁸ Pokud nešlo o manželku či děti postižené osoby.

⁹⁹ Blíže viz U. TIEDAU, Právní normy a jejich aplikace vůči německy mluvícímu obyvatelstvu v Belgii po roce 1945, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 474.

z větší části o konfiskaci majetku cizích státních příslušníků, dle dekretu č. 12/1945 Sb. z června 1945 se však jednalo vzhledem ke zvolené koncepci ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. o konfiskaci majetku československých občanů, ač šlo samozřejmě ve skutečnosti v obou případech o tytéž osoby. Zásadní rozdíl byl pak především v tom, že dle belgické normy šlo o konfiskaci majetku státních příslušníků nepřátelského státu bez ohledu na národnost dotčené osoby, zatímco v Československu šlo o konfiskaci majetku osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na jejich státní příslušnost. Jednalo se tedy o zcela opačné principy. V prvním případě rozhodovala pouze státní příslušnost, v druhém výlučně národnost. Již na první pohled je zřejmé, který princip byl v souladu s hlavou VI. ústavní listiny ČSR z roku 1920 a který nikoliv.

Na závěr ještě připomeňme podstatně „liberálnější“ dánskou úpravu. Mezi požadavky dánských odbojových pracovníků ze severního Šlesvicka patřil i požadavek na zbavení státního občanství a vyhoštění všech příslušníků německé menšiny, kteří nosili německou uniformu, byli denuncianti, členy námořní či protisabotážní stráže nebo získali od německého okupanta status, který jim umožňoval se vyhnout dánskému právnímu řádu.¹⁰⁰ Po válce se však v Kodani prosadily umírněné politické síly a žádný příslušník německé menšiny vyhoštěn nebyl. Nedošlo ani k žádným „divokým“ excesům, při nichž by osoby německé národnosti byly usmrceny či vážně zraněny. Soužití Němců i Danů v jednom prostoru bylo zachováno. Ke konfiskaci docházelo v Dánsku ojediněle a většinou se omezila na budovy soukromých škol německé národnostní skupiny. K nejvýznamnějším zásahům došlo v trestněprávní oblasti. Čtvrtina mužského německého obyvatelstva severního Šlesvicka byla odsouzena či vzata do vazby. Výše trestů ale byly relativně nízké a v roce 1950 již nebyl nikdo uvězněn. Všichni dotčení příslušníci německé menšiny byli přitom obžalováni v rámci právního státu podle stejných zákonů, které platily také pro dánské občany. Příslušníci německé národnosti menšiny, kteří v Dánsku spolupracovali s německou okupační mocí v hospodářské oblasti, byli odsouzeni pouze k trestům vězení, peněžitým pokutám a k vrácení svých zisků.¹⁰¹

¹⁰⁰ Program dánského odboje v severním Šlesvicku byl publikován in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 565-566.

¹⁰¹ Blíže viz J. FESTERSEN, Dánsko a německá národnostní skupina v severním Šlesvicku, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 573.

Na závěr této kapitoly se ještě krátce zmíníme o požadavcích sudetoněmeckých krajanských sdružení (zejména Die Sudetendeutsche Landsmannschaft).¹⁰² Sudetoněmecká sdružení se zabývají kritikou dekretů prezidenta republiky od samého počátku své existence. Až do roku 1989 bez větší odezvy v širší veřejnosti (ať již v Německu či Rakousku, tak v západní Evropě). Poválečný transfer německého obyvatelstva se týkal celé střední a části východní Evropy, nejen Československa, a v kontextu studené války byl proto nahlížen všemi zainteresovanými stranami jako nezvratný důsledek agresivní politiky nacistického Německa.¹⁰³ Transfer byl navíc odsouhlasen v Postupímí všemi velmocemi (s větším či menším nadšením) a za jejich aktivní účasti také uskutečněn. Ostatně bez významné spolupráce vojenské okupační správy velmocí v Německu v letech 1945-1947 by byl transfer několika milionů lidí do válkou zničených oblastí zcela neproveditelný. Jakákoliv revize Benešových dekretů tak byla v době studené války automaticky považována za revizi výsledků druhé světové války a v bipolárním vidění světa neměla sebemenší naději na úspěch, a to i proto, že se oba dotčené subjekty až na výjimky nacházely na opačné straně železné opony. Československá komunistická vláda do roku 1989 s aktivní podporou Sovětského svazu jakékoliv nároky sudetských Němců či Německa důrazně odmítala, pokud se jimi vůbec zabývala. Zlom nastal na konci roku 1989. Upřímně míněná omluva prezidenta Václava Havla adresovaná směrem k sudetským Němcům odstartovala proces, který po padesáti letech opět vtáhl Benešovy dekrety do centra politického dění.¹⁰⁴

Tento proces měl několik kulminačních vln. První významnější vrchol se objevil v souvislosti s Česko-německou deklarací o vzájemných vztazích z ledna 1997.¹⁰⁵ Celý

¹⁰² K definici sudetského Němce z pohledu sudetoněmeckého landsmanšaftu srov. např. V. PAVLÍČEK, R. SUCHÁNEK, O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 79.

¹⁰³ Srov. M. BLAIVE, K „Benešovým dekretům“: o co vlastně jde?, in: Benešovy dekrety, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí, s. 19.

¹⁰⁴ Diplomatické načasování a způsob jinak oprávněné omluvy prezidenta Havla nepatřil v tomto ohledu k nejšťastnějším.

¹⁰⁵ Německá strana v čl. II. deklarace přiznala odpovědnost Německa za jeho roli v historickém vývoji, který vedl k Mnichovské dohodě z roku 1938, k útěku a vyhánění lidí z pohraničí, jakož i k rozbití a obsazení Československé republiky. Německá strana dále konstatovala, že si je vědoma, že nacionálněsocialistická politika násilí vůči českému lidu přispěla k vytvoření půdy pro poválečný útek, vyhánění a nucené vysídlení. Naopak česká strana v čl. III. deklarace uvedla, že lituje, že poválečným vyháněním, jakož i nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa, vyvlastňováním a odnímáním občanství bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny. Zejména lituje excesů, které byly v rozporu s elementárními humanitárními zásadami i s tehdy platnými právními normami a nadto lituje, že bylo na základě zákona č. 115 z 8. května 1946 umožněno nepohlížet na tyto excesy jako na bezprávné a že následkem toho nebyly tyto činy potrestány. Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji z 21. ledna 1997 byla publikována např. in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, Praha 1998, s. 205- 208. Srov. i důvodovou zprávu k Česko-německé deklaraci o

proces pak do jisté míry vyvrcholil kampaní před vstupem České republiky do Evropské unie.¹⁰⁶ Uměle vytvořená debata kolem Benešových dekretů především posloužila jako záminka politickým hnutím toužícím po zvyšování zášti a nedůvěry některých společenských vrstev vůči rozšiřování Evropské unie, a to jak v zemích Evropské unie, tak v kandidátských zemích. Česká republika za těchto okolností získala na svoji stranu jak podporu představitelů Evropské unie, tak např. britského premiéra.¹⁰⁷

Radikální zástupci sudetských Němců se po roce 1989 velmi ochotně přihlásili k obecné tendenci, která zaplavila západní svět na sklonku dvacátého století, totiž zpětně aplikovat na dávné zločiny a bezpráví aktuálně uznávané standardy lidských práv a demokracie. Jinými slovy, tendenci vytrhávat dějinné události z kontextu tehdejší doby, příčin a následků, a posuzovat je izolovaně pod zorným úhlem přítomnosti, nově akceptovaných hodnot a ideálů. Před soudem evropské přítomnosti se tak mimo mnoha jiných zapomenutých bezpráví ocitly i Benešovy dekrety. Přestože se transfer, vyhnání, evakuace (německou armádou před frontou) či dobrovolný útek týkali Němců v celém

vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji, parlamentní tisk č. 129, druhé volební období ze dne 17.12.1996 (podpsanou předsedou vlády České republiky Václavem Klausem).

¹⁰⁶ K otázkám spojeným s politizací Benešových dekretů v středoevropském prostoru (zejména v Německu, Rakousku a Maďarsku) před vstupem České republiky do Evropské unie srov. např. G. MINK, Ožívování symbolické minulosti v souvislosti s rozšiřováním Evropské unie, s. 7-18, A. BAZIN, Dědictví studené války v přístupu k sudetské otázce v Německu a v České republice, s. 42-55, in: Benešovy dekrety, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí a M. SPIRIT, Tzv. Benešovy dekrety, předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky, Praha 2004, s. 304-324. Jedná se např. o prohlášení Edmunda Stoibera, Jörga Haidera a Viktora Orbána o tom, že Česká republika nemůže vstoupit do EU, dokud nezruší Benešovy dekrety. K tomu srov. i stanovisko J. Kukulíka, dle něhož je nutné objasnit právní relevanci takových požadavků, neboť není vůbec jasné, kolika dekretů by se mělo požadované rušení pro nesoulad s evropským právem týkat. Stejně tak není formulováno, zda se požaduje zrušení celých norem (tj. například i těch jejich částí, které se týkají německého státu, nacistických organizací, válečných zločinců, kolaborantů či poválečných restitucí mimo jiné i židovského majetku), nebo jen jejich částí a zejména zda se jedná o zrušení ex tunc či jen deklaratorní konstatování, že dekrety již ex nunc nebudou nadále součástí právního řádu. Bližší viz. J. KUKLÍK, Tzv. Benešovy dekrety z právně historické perspektivy, in: Benešovy dekrety, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí, s. 57. K shrnutí diskuse o Benešových dekretech v českém prostředí v roce 2002 srov. i J. VALENTA, Česko-česká diskuse o prezidentských dekretech na jaře 2002, in: „Benešovy dekrety“ – záměrně živený spor, s. 100 a CH. DOMNITZ, Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie, Praha 2007, s. 74-107. K shrnutí diskuse k dekretům prezidenta republiky v Evropském parlamentu srov. tamtéž, s. 25-54.

¹⁰⁷ K tomu srov. např. projev evropského komisaře pro rozšíření Güntera Verheugena přednesený na půdě Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy dne 11. dubna 2002, v němž vyslovil podporu Evropské unie České republice při integraci a odmítl nahlížet na tuto problematiku jako na možnou překážku integrace. Benešovy dekrety jsou dle něj minulostí, lze je řádně posoudit jen v kontextu převládajících okolností doby, kdy vznikly a byly aplikovány. Měly by být ponechány jako součást historie, neboť jakýkoliv jejich pokus o oživení nebo jakékoliv jejich využití v dnešní době by přineslo jen problémy. Projev byl publikován např. in: Benešovy dekrety, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí, s. 27-29. K tomu srov. ale i rezoluci Evropského parlamentu z 15.4.1999, v níž požádal Evropský parlament Českou republiku, aby zrušila nadále platné dekrety a zákony z let 1945-1946, pokud se vztahují k vyhnání jednotlivých národnostních skupin z bývalého Československa. K tomu srov. i J. BEŇA, Slovensko a Benešovy dekrety, s. 103 a CH. DOMNITZ, Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie, s. 32-33.

středoevropském a východoevropském prostoru, jsou předmětem těchto soudů (a požadavků na revizi či zrušení) převážně jen Benešovy dekrety.¹⁰⁸

Pokud se jedná o opakované požadavky sudetoněmeckých krajanských organizací a části české veřejnosti ohledně zrušení dekretů prezidenta republiky, je nezbytné uvést, že jakýkoliv návrh na paušální zrušení všech dekretů je zcela absurdní. Dekrety nahrazovaly v prvních poválečných měsících zákony parlamentu a nezaměřovaly se jen na otázky spojené s osobami německé či maďarské národnosti. Pro zrušení dekretů o založení vysokých škol či upravě právních poměrů Národní banky československé atd. neexistuje žádný racionální důvod. Stejně tak nesmyslný je požadavek na zrušení dekretů *ex tunc*.¹⁰⁹ Toto opatření by bylo v rozporu snad se všemi základními právními principy demokratického právního státu založeného na právní jistotě a ochraně práv nabytých v dobré víře. Pokud se jedná o návrhy na zrušení části dekretů *ex nunc*, lze konstatovat, že by to vzhledem k tomu, že dekrety již vyhasly či přesněji vyčerpaly své právní účinky a již více než padesát let nezakládají právní vztahy (nemají konstituční charakter), bylo opatření z právního pohledu možné (je nepochybné, že řada ustanovení klíčových dekretů odporuje Listině základních práv a svobod),¹¹⁰ ale z politického pohledu nevhodné.¹¹¹

¹⁰⁸ K tomu srov. např. Srov. M. BLAIVE, K „Benešovým dekretům“: o co vlastně jde?, in: Benešovy dekrety, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí, s. 20-22. Blaive v této souvislosti připomíná, že česká situace je zcela specifická i v jiném směru. Odsun Němců totiž podle ní proběhl ve jménu demokracie, což je paradox, který Češi nemohli a stále nemohou ospravedlnit: „Mnichovem a okupací ztraumatizovaní Češi začali považovat sudetské Němce za národnostní, etnickou skupinu, na níž aplikovali princip kolektivní viny. Toto radikální zaškatulkování bylo v rozporu s veškerými jejich politickými tradicemi a zanechalo v nich nepřijemný pocit. Tudíž se cítili povinováni ospravedlnit nedemokratické zabavení majetku a vyhnání řečmi o demokracii, což nemohlo dopadnout jinak, než že demokracie utrpěla. Nejenže tato dvojznačnost poškodila českou demokracii v roce 1945, ale i dnes zůstává jednou z nejdůležitějších pák, s níž mohou v této rozepři operovat radikální Sudetští Němci.“ Blaive k tomu na jiném místě uvádí, že kdyby tehdy Češi použili rétoriku: „jistě uznáváme, že odsun není příliš demokratický, je spíše nemorální, ale je to jediné účinné řešení, které jsme našli, a vy sudetští Němci, si nic lepšího nezasloužíte po tom, co jste nám provedli“, byl by tento argument z německé strany jistě lépe pochopen než ten, podle kterého se údajně jednalo jménem demokracie bez sebemenší pomstychtivosti. Navíc by podle Blaive dnes stačilo, aby se Češi omluvili a odsun by se mohl stát jedním z politováníhodných, nicméně nevyhnutelných důsledků druhé světové války. Blíže viz M. BLAIVE, O české demokracii a Benešových dekretech, in: Benešovy dekrety, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí, s. 41.

¹⁰⁹ K možným důsledkům prohlášení dekretů za neplatné od samého počátku srov. J. BEŇA, Slovensko a Benešovy dekrety, Bratislava 2002, s. 17.

¹¹⁰ K tomu ale srov. náleze ÚS ČR z 8. března 1995 publikovaný pod č.55/1995 Sb. (č. 14/1995 Sbirky nálezů a usnesení), kterým jsme se zabývali v kapitole č. III. 5 této práce. Podle Ústavního soudu nelze již dnes zkoumat soulad dekretů s ústavním pořádkem, neboť „takový postup by postrádal jakoukoliv právní funkci.“ Tento náleze Ústavního soudu ale samozřejmě čistě teoreticky nebrání zrušení dotčených ustanovení dekretů *ex nunc* Parlamentem České republiky.

¹¹¹ K tomu srov. usnesení Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky ze dne 24.4.2002 (usnesení č. 2235), v kterém celá sněmovna jako jeden muž odmítla jakékoliv pokusy o zrušení dekretů prezidenta republiky a s odkazem na Česko-německou deklaraci z roku 1997 doporučila zaměřit úsilí na budoucnost, nikoliv minulost. Podle Poslanecké sněmovny jsou právní a majetkové vztahy, které vyplynuly z dekretů prezidenta republiky, „nezpochybnitelné, nedotknutelné a neměnné“

Výsledkem tohoto velkorysého, ale právně dnes již do jisté míry zbytečného a politicky netaktického kroku, by nepochybně bylo rozpoutání další demagogické propagandy ze strany sudetoněmeckých organizací, které symbolická gesta dobré vůle často nevyhodnocují jako krok ke smíření, ale jako ústupek a projev slabosti protivníka. Dle autora této práce při poukazování na rozpor dekretů s Listinou základních práv a svobod (popř. s mezinárodními úmluvami o lidských právech a svobodách), jež je u řady ustanovení klíčových dekretů zjevný, plně postačuje odkaz na uvozovací ústavní zákon k Listině základních práv a svobod (č. 23/91 Sb.), dle něhož ta ustanovení zákonů a jiných právních předpisů, která nejsou v souladu s Listinou základních práv a svobod, pozbývají dnem 31. prosince 1991 účinnosti (§ 6 odst. 1). Dotčená ustanovení dekretů prezidenta republiky tedy pozbyla účinnosti k 31. prosinci 1991 a od tohoto dne jsou sice součástí československého (českého) právního řádu, ale není možné podle nich postupovat.¹¹²

Za právně irelevantní lze pak označit argumenty kritiků dekretů prezidenta republiky, dle nichž dekreta odporují mezinárodním úmluvám a paktům o lidských právech a základních svobodách, a proto by měly být zrušeny ex tunc. Dle základních principů mezinárodního práva musí být dekreta a rozhodnutí a opatření z nich vycházející posuzovány podle pravidel platných v době, kdy k těmto rozhodnutím a opatřením došlo. Normy mezinárodního práva, včetně občanských a politických práv a svobod, zakotvených v úmluvách a paktech na ochranu lidských práv, neplatí retroaktivně. Tyto úmluvy a pakty byly přitom přijaty až dávno poté, co dekreta prezidenta republiky spatřily světlo světa. České republika (či Československo) se pak stala jejich signatářem ještě mnohem později.

a podmínky restitučního zákonodárství jsou v pravomoci českých ústavních orgánů. Poválečné zákonodárství vzniklo podle dolní komory Parlamentu České republiky jako důsledek války a porážky nacismu. Dekreta prezidenta republiky byly „konzumovány v období po svém vydání a dnes již na jejich základě nemohou vznikat žádné nové právní vztahy“. K okolnostem přijetí tohoto usnesení a k diskusi v Poslanecké sněmovně při jeho přijetí srov. např. CH. DOMNITZ, *Zápas o Benešovy dekreta před vstupem do Evropské unie*, s. 79-86.

¹¹² Srov. např. V. MIKULE, *Dekreta prezidenta republiky po padesáti letech*, in: *Studie o sudetoněmecké otázce*, s. 191-192 či J. KUKLÍK, *Tzv. Benešovy dekreta z právně historické perspektivy*, in: *Benešovy dekreta, Budoucnost Evropy a vyrovnání se z minulostí*, s. 72.

VI. 5. PODKARPATSKÁ RUS

Naše pojednání o obnově právního řádu v poválečném Československu a Benešových představách o kontinuitě Československé republiky by nebylo úplně bez alespoň stručné zmínky o Podkarpatské Rusi. Teorie právní kontinuity předmnichovského Československa, kterou Edvard Beneš od počátku zahraniční akce hájil, v sobě samozřejmě obsahovala i požadavek na opětovné začlenění Podkarpatské Rusi do poválečné Československé republiky. V politické praxi se však československý prezident tímto teoretickým závěrem příliš neřídil. Beneš se od počátku zahraniční akce především snažil udržet korektní a přátelské vztahy se Sovětským svazem. Měla-li být cenou za tyto dobré vztahy se Sověty Podkarpatská Rus, byl připraven ji zaplatit.¹ Nejdříve se však svým jedinečným způsobem pokoušel zjistit, jaké má Sovětský svaz s Podkarpatskou Rusí vlastně plány a zda bude její odstoupení skutečně nutné. Teprve poté, co si sovětské zdráhání při akceptování jeho velkorysých nabídek ohledně poválečného osudu Podkarpatské Rusi vyložil tak, že Sovětský svaz o Podkarpatskou Rus nestojí, se plně postavil za stanovisko opětovného připojení tohoto území k Československu.

Již v lednu 1939 Beneš politickému poslovi z Česko-Slovenska J. Drábkovi v Londýně sdělil, že společné hranice se Sovětským svazem budou nejlepší a vlastně jedinou bezpečnou obranou proti německé rozpínavosti. Beneš, ovlivněný mnichovským syndromem, si již tehdy bolestně uvědomoval, že všechny ostatní bezpečnostní varianty v září 1938 selhaly. Na druhou stranu byl dostatečný realista na to, aby mu bylo od počátku zřejmé, že společné hranice se Sovětským svazem budou znamenat nezbytnost odstoupení Podkarpatské Rusi ve prospěch Sovětského svazu: „Samostatná Ukrajina nám málo pomůže. Definitivně, až budeme sousedi s Ruskem. To není o slovanství. (To jest) geografický zákon. To já už chtěl za (světové) války. Pak nás budou respektovat, jinak ne... Hitler nám pomůže k sousedství s R(uskem)... Cíl po budoucích katastrofách musí být, aby v Užhorodu bylo Rusko (nakonec všichni naši Rusíni v něm), Prešov Rusku co nejbliže. Stát se zkonsoliduje co do formy. Hranice s Ruskem co nejdelší také vzhledem k Polsku.“²

¹ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 211-212.

² Blíže viz J. DRÁBEK, *Z časů dobrých i zlých*, s. 37-38 a dále Drábkův zápis z návštěvy u E. Beneše dne 31.1.1939, který byl publikován s komentářem S. Kokošky ve sborníku: *Z druhé republiky*, díl II. s. 365-375. M. Hauner se v této souvislosti domnívá, že Beneš argumentoval pro společnou hranici se

Ještě před přerušением diplomatických styků mezi Československem a Sovětským svazem se v září 1939 v době polské vojenské kampaně Beneš sešel v Londýně se sovětským velvyslancem ve Velké Británii I. Majským a sdělil mu, že zná jen dva způsoby řešení postavení Podkarpatské Rusi. Buď bude patřit opět Československu, nebo Sovětskému svazu. V žádném případě však podle Beneše nesmí připadnout Polsku nebo Maďarsku. Beneš již tehdy počítal s tím, že Československo a Sovětský svaz budou po válce sousedé (samozřejmě na úkor Polska), a tak jeho výklad zněl na první pohled logicky. Majskij však zřejmě pochopil Benešovo osobité sdělení poněkud odlišně, než ho sám Beneš zamýšlel a do svého záznamu o rozhovoru si poznamenal, že se Beneš domnívá, že Karpatská Ukrajina se má rozhodně stát součástí Ukrajinské SSR.³

Vzhledem k tomu, že Beneš od počátku zahraniční akce vycházel z toho, že Podkarpatská Rus je formálně nedílnou součástí předmnichovského Československa, na jehož právní kontinuitě hodlal vystavět celou svou zahraniční akci a důsledně ji po celou dobu války v mezinárodně politickém ohledu střežil, nezdá se příliš pravděpodobné, že by Podkarpatskou Rus Sovětskému svazu zcela dobrovolně nabídl již v září 1939. Beneš však již tehdy patrně před Majským nijak nezastíral, že v případě potřeby je ochoten s Moskvou jednat o odstoupení tohoto území Sovětskému svazu. Tento způsob předjímání budoucích událostí, aniž by k tomu Beneše v tu chvíli kdokoliv nutil či alespoň vyzýval, byl pro Beneše, jak si ještě několikrát ukážeme, naneštěstí typický. Majský si zřejmě tento Benešův neobratný a poněkud zvláštní způsob vyjadřování ohledně postavení Podkarpatské Rusi vysvětlil po svém, a to jako Benešovu nabídku odstoupení Podkarpatské Rusi SSSR. Majského zápis o této rozmluvě ze září 1939 byl, jak si ještě rovněž ukážeme, použit proti Benešovi na jaře 1945 Molotovem při jednáních

Sovětským svazem od počátku nejen z důvodů strategických, ale i ideologických. Srov. např. M. HAUNER, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, s. 51.

³ Ve svém záznamu o tomto rozhovoru Beneš uvádí: „Ptal jsem se, co jest s Podkarpatskou Rusí. Usmál se. Já řekl, že jest to země naše, nato že máme právo, on že sám ve Společnosti národů potvrdil můj telegram. Pro nás je řešení dvojí: buď to budeme mít my a pro případ, že oni budou sousedí a požadují-li to, že bychom proti tomu nemohli nic mít. Ani Poláci, ani Maďaři, a zejména tito, to mít nesmějí... Žádal jsem ho znovu, aby nám pomohl, aby nás neopouštěli, že s nimi počítáme, že počítáme na jejich sousedství.“ Benešův záznam ze dne 22. září 1939 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. 26, s. 86-87. Záznam o rozhovoru vyhotovený I. Majským však vypadal poněkud jinak: „Co se týče Karpatské Ukrajiny, měla by ona, podle mínění Beneše, rozhodně se stát součástí Ukrajinské SSR. Ještě v době, kdy byl prezidentem Československé republiky, ji Beneš vždy považoval za budoucí součást SSSR.“ Blíže viz pozn. č. 3, J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. 26, s. 88. Srov. i M. HAUNER, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, s. 49 a E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 27.

o poválečném osudu území, které již tehdy bylo označované jako Zakarpatská Ukrajina.

Vraťme se ale nyní ještě zpět na počátek války a sledujme proměnu názorů E. Beneše na poválečné postavení Podkarpatské Rusi. V březnu 1940 Beneš v Oxfordu prohlásil, že otázka Podkarpatské Rusi bude vyřešena svobodným hlasováním po válce.⁴ Měl zřejmě na mysli plebiscit obyvatel Podkarpatské Rusi o tom, zda se chtějí připojit k Sovětskému svazu, či Československu. Jak jsme již výše naznačili, připojení k Maďarsku či Polsku Beneš vždy důrazně odmítal. Na počátku července 1940 Beneš v soukromém rozhovoru Feierabendovi sdělil, že nevěří v trvalou dohodu mezi Hitlerem a Stalinem a po válce proto nebude Československo moci bránit požadavku Sovětského svazu, bude-li žádat, aby Československo postoupilo Podkarpatskou Rus Ukrajině.⁵

V návrhu Benešova memoranda „Mírové cíle československé“ z února 1941 je Podkarpatská Rus označena za integrální součást Československé republiky, přičemž republika se podle Beneše tohoto stanoviska nikdy nevzdá.⁶ V červenci 1941 při prvním rozhovoru s I. Majským po vstupu Sovětského svazu do války Beneš uvedl, že trvá na zásadě kontinuity předválečného Československa, a to také v otázce Podkarpatské Rusi, která patří k Československé republice. Následně ale opět dodal, že Podkarpatská Rus může patřit po válce jenom Československu nebo Rusku.⁷

V červenci 1942 při neformálním rozhovoru se svým kancléřem Smutným Beneš konstatoval, že pokud Rusové Podkarpatskou Rus skutečně chtějí, ať si ji vezmou. Hlavně prý nesmí připadnout Polákům nebo Maďarům. Pokud však Rusové Podkarpatskou Rus skutečně chtějí, měli by to podle Beneše říct Podkarpatským

⁴ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 61, s. 83-84.

⁵ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky I, s. 371-372.

⁶ Návrh tohoto memoranda z 1. února 1941 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 75, s. 181-182. Memorandum však nebylo nakonec britské straně vůbec odevzdáno.

⁷ Záznam E. Beneše o rozhovoru s I. Majským byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 88, s. 201-204. Beneš v záznamu rovněž uvádí: „Zdůraznil jsem mu, že Podkarpatská Rus nemůže náležet ani Polsku, ani Maďarsku. Je prostě naše. Oni že také budou mít co do toho mluvit, ale s nimi že se dohodneme. Potvrdil mi toto hledisko.“ Srov. rovněž Smutného deníková záznam o jeho rozhovoru s Benešem na toto téma ze dne 12. července 1941 publikovaný in: L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 198, s. 240-243 nebo Záznam E. Beneše o dalším rozhovoru s I. Majským dne 28. srpna 1941, který byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl I., dok. č. 104, s. 233-235.

Rusínům, aby nedělali potíže.⁸ Z výše uvedených Benešových výroků z let 1939 až 1942 je zřejmá jistá schizofrenie, která Benešův postoj k Podkarpatské Rusi bude provázet po celou dobu války. Na jedné straně Beneš v oficiálních projevech trvá na stanovisku právní kontinuity a prohlašuje Podkarpatskou Rus za integrální součást Československa, na druhé straně v rozhovorech (nejen soukromých) neváhá prohlašovat, že pokud Sovětský svaz Podkarpatskou Rus skutečně chce, může si ji vzít. Samozřejmě ale až po válce, až po obnovení Československa v předmnichovských hranicích. Na konci roku 1944 a na počátku roku 1945 bude Beneš této své válečné schizofrenie těžce litovat.

Pokud jde o stanovisko Sovětského svazu k osudu Podkarpatské Rusi, je nezbytné uvést, že sovětská vláda uznala v letech 1941 až 1943 předmnichovské československé hranice. Ještě 3. října 1943 se v sovětských propozicích pro zasedání ministrů zahraničních věcí spojeneckých velmocí v Moskvě uvádělo: „Naše pozice v otázce poválečných hranic Československa: „Československo musí být obnoveno ve svých starých předmnichovských hranicích, včetně Sudet.““ Tedy ani slovo o Podkarpatské Rusi. Obdobně shrnul tento problém ve své zprávě o politice československé vlády vůči SSSR v letech 1941-1943 i vedoucí IV. evropského odboru lidového komisariátu zahraničních věcí N.V. Novikov. Konstatoval, že po sovětském uznání československých předmnichovských hranic vycházel Beneš z tohoto předpokladu a nikdy se v rozhovorech se sovětskými činiteli nezmínil o možnosti předání Podkarpatské Rusi SSSR.⁹

Zatím není jisté, kdy přesně došlo k obratu v sovětském postoji k otázce připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu. Ještě začátkem září 1943 zástupce lidového komisaře zahraničních věcí M.M. Litvinov jako předseda sovětské komise pro otázky poválečných mírových dohod a poválečného uspořádání, ustanovené 4. září 1943, ve výčtu otázek, jimiž je třeba se u jednotlivých evropských zemí zabývat, uvádí pro Československo mj. také Podkarpatskou Rus. O půl roku později, 9. března 1944 však již Litvinov ve svém rozboru pro Molotova, týkajícím se poválečného osudu Německa, nadhodil myšlenku, že pokud by Československo bylo ochotno odstoupit SSSR Podkarpatskou Ukrajinu, mohlo by za to být odškodněno určitou částí Horního Slezska.¹⁰ Bez viny na změně tohoto postoje SSSR Beneš rozhodně nebyl.

⁸ Blíže viz L. OTÁHALOVÁ, M. ČERVINKOVÁ, Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, dok. č. 227, s. 277.

⁹ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 123.

¹⁰ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 124.

Na konci listopadu 1943 při rozhovorech v Habanyiah u Bagdádu o plánovaném programu jednání v Moskvě Beneš zástupci lidového komisaře zahraničních věcí Kornejčukovi sdělil: „Trváme přirozeně na tom, aby Podkarpatská Rus zůstala při Československu, ale aby se kulturně úplně připojila na Ukrajinu. Musíme přestat už jednou s tím, aby každá politická strana si dělala na Podkarpatské Rusi své politické kšefty. Musíme vidět hodně dopředu, jak se budou poměry vyvíjet. Ukrajina se svými 40 miliony obyvatel je už skoro samostatná a půjde dále tímto vývojem. Přeci nebudeme pěstovat na Podkarpatské Rusi něco, z čeho bychom měli jenom trampoty. To platí pro ruštinu, jak chtěli agráři, nebo nějaké plány o ‚tunajším jazyku‘. Přece nebudeme na to vyhazovat peníze, když v sousedství bude literatura a kulturní prostředí 40 milionového národa. To jsou hlouposti.“ Beneš ve svém záznamu o rozhovoru dále uvádí: „Tímto mým plánem byl ovšem Kornejčuk překvapen, něco takového on, Ukrajinec, nečekal. A kdyby jednou si ji chtěli vzít, tak nám zaplatí, co jsme do Podkarpatské Rusi vložili, a bude věc odbyta. Když budeme sousedy Ruska, nebude nám už záležet na tom, abychom měli za sousedy Rumuny.“¹¹ Kornejčukově překvapení se jistě nelze divit. Nepochybně se ve své politické kariéře s tím, aby mu nejvyšší představitel suverénního státu v podstatě dobrovolně nepřímou cestou nabízel část jeho území, zatím nesetkal.¹²

Při rozhovorech s Molotovem v prosinci 1943 v Moskvě Beneš uvedl: „Co se týče Zakarpatské Ukrajiny, my jsme v republice nepostupovali dost rozumně. Tam je stará otázka, zápas mezi elementem ruským a ukrajinským. Tyto spory byly živeny Rakouskem-Uherskem, jedni štvání proti druhým. Myslím, že po této válce se musí na Zakarpatské Ukrajině přizpůsobit, co se týče škol, jazyka, tomu, co je na druhé straně hranic. Maďaři chtěli vytvořit ještě jeden slovanský národ, z tunajších, já se proti tomu

¹¹ Záznam o rozhovoru Beneše s Kornejčukem ve dnech 28.11-1.12.1943 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 54, pozn. č. 1 s. 112-114.

¹² Bohatá zkušenost získaná v jednáních sálech konferencí a v předpokojích vlád západní Evropy Beneše znamenitě připravila pro jednání s demokratickými státníky západního světa, ale byla takřka bezcenná při jednání se státníky a diplomaty Sovětského svazu. Beneš si uvědomoval skryté pohnutky sovětských předáků. Neustále vedl v patnosti myšlenku, že za určitých okolností by mohl Sovětský svaz využít poválečného zmatku ve východní Evropě a ovládnout tuto oblast. Neopouštěla ho ani ve chvílích nejvyšší důvěry ve Stalinova slova, po návštěvě Moskvy v prosinci 1943. Ale jako by nehodlal rozumět tomu, že způsob jednání obvyklý ve styku se západními státníky nepřinese očekávané výsledky při rozhovorech se Stalinem a jeho společníky. Podle Benešova osobního tajemníka Táborského se Beneš nemohl přimět, aby uvěřil, že sovětská strana nepřijímá upřímně míněné, dobrovolné ústupky jako výraz dobré vůle, přátelství nebo důvěry, která má být opětována, ale že je může sledovat spíše s podezřením a s podivem nad pohnutkami „buržoazního“ státníka a „třídního nepřítele“, který překvapivě obdarovává Sovětský svaz. Podle Táborského Sověti prostě shráblí výhodný ústupek, který netrval na odpovídající protihodnotě, jako zvláštní prémii, která nijak neumenšuje dluh nabízejícího. Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 26 a 185.

stavím. My musíme ve slovanských věcech jít za „sojediněním“ a ne drobit.“¹³ Podle E. Táborského však jinak Beneš nenechal Molotova na pochybách o tom, že očekává, že bude tato země navrácena Československu, a v tomto smyslu zařadil rovněž do svého memoranda tomu odpovídající klauzuli: „Československo bude mezinárodně uznáno jako československý národní stát, tj. stát Čechů a Slováků, ke kterému bude připojena Podkarpatská Rus se zvláštním autonomním statutem.“¹⁴ Při rozhovorech se Stalinem Beneš zopakoval svůj názor, že v kulturních věcech je nutné přizpůsobit Podkarpatskou Rus ostatní Ukrajině. Stalin vzal s uspokojením především na vědomí, že Beneš považuje obyvatelstvo Podkarpatské Rusi za Ukrajince.¹⁵

Beneš samozřejmě vítal s radostí a očekáváním sovětské vojenské úspěchy, neboť byly vybojovány proti jeho úhlavnímu nepříteli: Německu. Nicméně i ve chvílích největší důvěry v Sovětský svaz si nepřestával uvědomovat, že rychlý sovětský postup do střední Evropy může mít pro jeho vlast vzhledem k opakovaným odkladům s otevřením druhé fronty velmi nepříznivé důsledky.¹⁶ Po svém návratu z Moskvy Beneš v únoru 1944 ve

¹³ Záznam J. Smutného o jednání Beneše s Molotovem dne 16. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 63, s 148-163.

¹⁴ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 195. Podobnou klauzuli ostatně Beneš zařadil i do konceptu závěrečného protokolu o jednáních, který připravil, ale jenž nebyl na žádost sovětské strany oficiálně přijat a zveřejněn.

¹⁵ Záznam Z. Fierlingera o jednání Beneše se Stalinem dne 18. prosince 1943 byl publikován in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 69, s 177-182. Stalinův dopis Benešovi z ledna 1945, kterým se budeme zabývat níže, však připouští i výklad, že Beneš Podkarpatskou Rus Stalinovi v prosinci 1943 v Moskvě výslovně nabídl. Stalin však tuto nabídku neakceptoval. Podle E. Táborského, když se během Benešova rozhovoru se Stalinem vynořila otázka budoucnosti Podkarpatské Rusi, Stalin Benešovi s náznakem neodvolatelnosti v hlase řekl: „Podkarpatská Rus bude Československu vrácena. Uznali jsme předmnichovské hranice a tím je to jednou provždy vyřešeno.“ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 196. Výše zmíněný záznam Z. Fierlingera o jednání Beneše se Stalinem však žádné podobné Stalinovo prohlášení neobsahuje.

¹⁶ Bývalý britský zástupce u prozatímní exilové vlády B. Lockhart k tomu ve svých vzpomínkách uvádí: „Abych si ujasnil názor, vypravil jsem se opět k prezidentu Benešovi, jehož jsme pokládali za vynikající barometr středoevropského mínění. Našel jsem ho poněkud zachmuřeného a pesimisticky naladěného. Stísněn z naší letargie a nedostatku jasně vyhraněné politiky pro Evropu už dlouho plánoval cestu do Moskvy, kde by se s Rusy sám dohodl. Celá jeho politika se zakládala na dorozumění mezi Angloameričany a Rusy. Bez tohoto dorozumění by československá demokracie nemohla v budoucnu existovat. Byl rozhořčen i faktem, že jsme mu při plánování jeho cesty do Moskvy kladli překážky... Největší starosti mu však dělala rychlost, s jakou Rudá armáda postupuje na západ. Při tomto tempu nepochyboval, že Rusové rozřeší nejen německou, ale i polskou a balkánskou otázku vlastním obsazením dřív, než budeme schopni se jí vůbec začít zabírat. Pak by pro střední a jihovýchodní Evropu nebylo jiného východiska, než sjednat ruský mír. Navíc by zřejmě přestalo existovat Polsko, proto poněkud chmurnými výrazy zdůrazňoval nutnost úplného řešení. Říkal: „Brzy už vlastně znamená příliš pozdě.“ Z rozhovoru s ním jsem neměl dobrý pocit. Obyčejně se Beneš pesimismu nepoddával, ale dnes byl víc než pesimistický – byl vyděšený. Zdálo se mi, že jsou jeho dedukce správné. Pokud nevyjdeme vstříc Rusům dál než na půl cesty, abychom se mohli zapojit do evropských poválečných úprav, budou jen sledovat naši vyhýbavou a odkladnou politiku, než sami obsadí všechny výhodné body.“ Blíže viz B. R. H. LOCKHART, Přichází zúčtování, s. 354. Benešovy důvody pro cestu do Moskvy zachytil Lockhart, byť s odstupem času, poměrně velmi přesně.

Státní radě na adresu Podkarpatské Rusi poznamenal: „O Podkarpatské Rusi bych chtěl říci dnes zatím toto: ani Podkarpatská Rus nikdy nepřestala být právně součástí republiky, neboť maďarské násilí bylo loupeží a je loupeží. Budou-li v konstituci Podkarpatské Rusi nějaké změny nebo bude-li třeba učinit vzhledem k značným změnám v jejím okolí, bude se to dít. V žádném případě nebudou činěny žádné překážky at' směru ukrajinskému, či směru ruskému v pěstování a vývoji jeho národní kultury.“¹⁷

Ke změně sovětského přístupu k Podkarpatské Rusi však nepřispěl pouze Benešův podivuhodně neobratný způsob jednání se sovětskými představiteli.¹⁸ Svou roli vedle iniciativy člena Státní rady za Podkarpatskou Rus P. Cibereho jistě sehrála i část podkarpatoruských krajanských organizací (zejména v USA), které se rovněž vyslovovaly pro připojení k Sovětskému svazu.¹⁹ Rozhodující úloha ale v tomto sovětském obratu připadla bez nejmenších pochybností osvobození Podkarpatské Rusi sovětskou armádou. V květnu 1944 Beneš při rozhovoru s britským spisovatelem C. Mackenziem velmi rezignovaně prohlásil: „Máme zato, že nám má být Podkarpatská Rus formálně vrácena, protože byla zahrnuta v našich předmnichovských hranicích. Rozhodnou-li se však podkarpatští Ukrajinci pro připojení k sovětské Ukrajině, nebudeme se ovšem proti tomu stavět. Žádáme toliko mravní zadostiučinění, abychom byli nejprve dotázáni. Nikdy jsme se nedomnívali, že je Podkarpatská Rus naší záležitostí, avšak kdyby byla po první světové válce připadla Polsku nebo kdyby byla zůstala pod maďarským panstvím, byli by Podkarpatští Rusové patrně pozbyli své národnosti a své národní kultury. To jsme jim zachránili. Domníváme se, že jsme splnili svůj závazek a svou povinnost vůči nim. Nemáme námitek, souhlasíme a budeme

¹⁷ Jedná se o projev ze dne 3. února 1944 ve Státní radě. Blíže viz E. BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, s. 401 Jak jsme viděli, Molotovovi a Kornejčukovi sděloval Beneš na konci roku 1943 o pěstování ruské národní kultury na Podkarpatské Rusi něco zcela jiného.

¹⁸ Táborský ve své klíčové práci *Prezident Beneš mezi Západem a Východem* k Benešově způsobu jednání velmi výstižně uvádí: „Nadto, ať mluvil v jakémkoliv jazyce, Beneš víc mluvil než naslouchal. Prostě rád diskutoval, vysvětloval, vykládal, rozvíjel myšlenky. Věřil, že bude přesvědčivý pouhou vahou, solidností a logikou svých argumentů a že jeho upřímnost a otevřenost naladí ostatní, kteří ji možná budou opětovat... Ale s takovým chováním se dostával právě do nevýhody, zvláště když hovořil se skupinou takových tajnůstkářů, jako byli sovětští vyjednávači.“ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 36-37.

¹⁹ Člen Státní rady P. Cibere, zastupující v tomto orgánu Podkarpatskou Rus, začal od roku 1942 prohlašovat, že „přirozené snahy mas nesmí být potlačeny a že Karpatorusové jsou větev ruského národa.“ Když Cibere neuspěl se svým požadavkem, aby exilová vláda učinila veřejné prohlášení o otázce autonomie Podkarpatské Rusi a závazků vlády vůči Podkarpatské Rusi, vystoupil Cibere v listopadu 1943 ze Státní rady na protest proti postoji československé vlády k požadavkům a potřebám karpatoruského národa. Vzhledem k Benešově cestě do Moskvy a obavě, aby se tato rezignace nepromítla do československo-sovětských vztahů, byla však Cibereho rezignace Benešem přijata až v polovině března 1944. Srov. např. J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 2000, s. 125.

spokojení, jestliže se nyní připojí k dnešní Ukrajině... Po dvacet let jsme podkarpatskou otázku řešili prozatímně. Nemůže však být jiného konečného řešení než splynutí se Sovětským svazem.“²⁰

V červenci 1944 Beneš sovětskému velvyslanci Lebeděvovi sdělil, že se v určité době nepochybně dohodneme o tom, aby si Rusové vzali Podkarpatskou Rus.²¹ Jak již bylo výše naznačeno, již o půl roku později bude těchto svých výroků velmi litovat.

Ve své knize *Úvahy o slovanství* Beneš v roce 1944 zhodnotil velmi shovívavě předválečnou politiku předmnichovského Československa ve věci Podkarpatské Rusi takto: „Soudím však, že vývoj k autonomii Podkarpatské Rusi mohl být rychlejší. To by byla správná slovanská a demokratická politika Prahy v této otázce.“²² Nicméně na podzim 1944 Beneš s další vnitřní politikou Prahy ve věci Podkarpatské Rusi přestal pomalu počítat. V říjnu 1944 doporučil Feierabendovi, aby nestrkal jakožto ministr financí do Podkarpatské Rusi žádné peníze, že si spolu s T. G. Masarykem stejně vždycky mysleli, že až se Rusko vzpamatuje, tak případně toto území k Ukrajině.²³

Dne 8. května 1944 byla uzavřena československo-sovětská smlouva o poměru mezi československou správou a sovětským vrchním velitelem po vstupu sovětských vojsk na československé území. Dle smlouvy měla být správa osvobozeného území předána sovětským vojenským velením delegátu československé vlády poté, co příslušné území přestane být pásmem válečných operací. Okamžikem předání území měl vládní delegát převzít plný výkon veřejné moci.

K provedení této smlouvy byl dne 3. srpna 1944 vydán ústavní dekret č. 10/1944 Úř. věst. čs., o dočasné správě osvobozeného území Československé republiky. Dle tohoto dekretu se do doby, než bude sídlo vlády přesunuto na území Československé republiky, zřizoval úřad pro správu osvobozeného území. V jeho čele měl stát člen vlády

²⁰ C. MACKENZIE, Dr. Beneš, s. 425. Mackenzie zařazuje rozhovor s Benešem na téma Podkarpatské Rusi do května 1944. Podle obsahu rozhovoru však podle autora této práce nelze vyloučit, že se Mackenzie mýlí a k tomuto rozhovoru došlo až na konci roku 1944 při druhém kole rozhovorů mezi Benešem a Mackenziem.

²¹ Blíže viz Výňatek H. Ripky o sdělení E. Beneše o jeho rozhovoru s Lebeděvem dne 12. července 1944 publikovaný in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*, díl II., dok. č. 98, s. 265-267. Ripka k tomu v záznamu poznamenává: „Také to o Podkarpatské Rusi bych nebyl řekl, alespoň ne nyní. Sám pro svou osobu se domnívám, že by bylo nejlépe pro nás, kdybychom Podkarpatskou Rus dlouho neměli. Jinak budeme mít stále obtíže jednak zahraniční s Ruskem, jednak vnitřní, protože Podkarpatské Rusi, která nezbytně bude mít většinu komunistickou, budou naši komunisté využívat na Slovensku a tím i v celém státě. Mimo to by se nám hodně ulevilo také hospodářsky a finančně. Důvod, abychom přímo sousedili s Rumunskem, po této válce nebude tak významný jako po válce poslední, kdy jsme nemohli sousedit přímo s Ruskem.“

²² E. BENEŠ, *Úvahy o slovanství*, s. 227.

²³ Blíže viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 379.

jako vládní delegát, jehož jmenoval a odvolával prezident republik na návrh vlády. Kromě vládního delegáta měl být dle znění ústavního dekretu jmenován z členů vlády i zástupce delegáta, jmenovaný stejným způsobem jako vládní delegát. Vládní delegát měl provádět na osvobozeném území usnesení vlády a při jeho správě zastupoval každého jednotlivého resortního ministra. V mezích příslušnosti jednotlivých ministrů měl vládní delegát na osvobozeném území vykonávat vše, co bylo potřebné k vedení války, k udržení pořádku a k rychlému obnovení a zabezpečení řádného státního života.

Z pohledu právní kontinuity bylo významné, že se vládní delegát měl řídit při správě osvobozeného území právními předpisy ČSR vydanými do 29. září 1938, dále dekrety prezidenta republiky a právními předpisy československé vlády v zahraničí, vyhlášenými v Úředním věstníku československém. Pokud to bylo nezbytné a neodkladné, byl vládní delegát oprávněn vydávat prozatímní vládní nařízení, které sám podepisoval. Tato nařízení však měla být neprodleně předložena vládě, která je buď měla schválit nebo nahradit vlastním nařízením. Nařízení vládního delegáta, stejně jako jejich schválení vládou (popř. nařízení vlády nahrazující nařízení vládního delegáta), měla být publikována v Úředním věstníku československém a v Úředním listě vládního delegáta pro osvobozené území, který měl být nově zřízen. K platnosti nařízení postačovalo jen jedno z těchto uveřejnění. Úřad pro správu osvobozeného území měl zaniknout, jakmile se sídlo vlády přesune na území ČSR. Jeho likvidaci mělo provést ministerstvo vnitra. Vládním delegátem byl po velmi vyhocené diskusi mezi exilovými politiky nakonec prezidentem jmenován František Němec,²⁴ dosavadní ministr pro hospodářskou obnovu. Jeho zástupcem byl gen. R. Viest.²⁵

Když vládní delegát sociální demokrat František Němec dorazil na konci října 1944 na území Podkarpatské Rusi, byl zpočátku přijat příznivě, jeho pozice nebyla beznadějná a obyvatelstvo Podkarpatské Rusi se spontánně vyslovovalo pro obnovení Československé republiky na základě spoluzití tří rovnoprávných národů.²⁶ Podle zprávy vládního delegáta se představa obnovení Československé republiky po příjezdu vládní delegace jevila obyvatelstvu jako samozřejmá. Zmínky o prezidentu republiky E.

²⁴ K tomu srov. J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 441.

²⁵ Členy delegace byli jmenováni J. Valo za komunisty, F. Uhlíř za nár. socialisty, F. Hála za lidovce, F. Laušman za sociální demokraty a F. Hodža, slovenský agrárník. K členům delegace se měli připojit zástupci jednotlivých ministerských resortů a Benešův důvěrník P. Drtina.

²⁶ Vládní delegát dorazil na území Podkarpatské Rusi dne 28. října 1944 a pobýval zde až do svého odletu do Moskvy dne 10. prosince 1944. Srov. např. J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 182.

Benešovi i republice byly prý velmi dobře přijímány.²⁷ První vážný problém měl přinést až sovětský nábor dobrovolníků do Rudé armády.

Úřad vládního delegáta krátce po svém příjezdu vydal dotazníky pro národní výbory v jednotlivých obcích na osvobozeném území Podkarpatské Rusi, jejichž účelem bylo zjistit poměry na osvobozeném území. Z těchto dotazníků vyplývá, že situace byla skutečně poměrně stabilizovaná.²⁸ Jeden z dotazů se týkal i náboru dobrovolníků do Rudé armády. Odpovědi z jednotlivých obcí vyznívaly víceméně negativně, objevovaly se pouze sporadické případy, někteří starostové se dokonce zaručovali, že nedovolí dobrovolný vstup do Rudé armády až do příchodu československé vlády a armády. Situace se však měla během několika dnů obrátit, a to když sovětské úřady nařídily „dobrovolný“ organizovaný nábor do Rudé armády.²⁹ Podle zprávy vládního delegáta F. Němce to byl právě tento nábor, který u místního obyvatelstva začal vyvolávat dojem, že o osudu Podkarpatské Rusi ještě není zcela rozhodnuto. Nábor posílil všechny odstředivé tendence, zmátl nerozhodné občany a zeslaboval postupně autoritu celé vládní delegace. Nejistota o budoucím osudu Podkarpatské Rusi vedla navíc k tomu, že spolupráce s národními výbory byla zabrzděna a došlo k značnému zpomalení obnovovacích akcí. Hromadný nábor československých příslušníků do Rudé armády začal vyvolávat dojem, že brzy dojde k plebiscitu o připojení k SSSR.³⁰

Když v polovině listopadu 1944 začaly docházet do Londýna zprávy z Moskvy o tom, že na Podkarpatské Rusi skutečně dochází k náboru dobrovolníků do Rudé armády,

²⁷ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 138 a 143. F. Němec ve své zprávě uvádí, že „se v prvních dnech zdálo, že značnějších problémů nebude a že vládní delegace ve spolupráci s národními výbory, které se ustavovaly, zvládne velmi brzy celou situaci.“

²⁸ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 128.

²⁹ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 139. Text sovětské vyhlášky vyzývající ke vstupu do Rusé armády zněl: „Od ruského a ukrajinského obyvatelstva osvobozeného území Podkarpatské Ukrajiny docházejí dotazy o tom, jak vstoupit dobrovolně do Rudé armády. Tímto objasňujeme, že občané Podkarpatské Ukrajiny, Rusové, Ukrajinci, mohou vstoupit dobrovolně v řady Rudé armády, aby bojovali se zbraní v rukách proti německým a maďarským uchvatitelům. 2) Ve všech otázkách spojených s dobrovolným vstupem do řad Rudé armády obraťte se k vojenskému veliteli. 3) Do Rudé armády se přijímají dobrovolníci do 40 let.“ Tamtéž s. 128-129. První zmínky o vylepování výše uvedené vyhlášky zaznamenala vládní delegace 5. listopadu 1944. Když Němec intervenoval proti vyhlášce u velitelství IV. ukrajinského frontu bylo mu přátelskou formou sděleno, že vyhlášky byly skutečně vyvěšeny na rozkaz velitele IV. ukrajinského frontu gen. Petrova s tím, že zde žijí Rusové a Ukrajinci, kterých se Rudá armáda neodřiká. Nábor dobrovolníků pokračoval i nadále, a to místy ve formách, které neměly s dobrovolnými přihláškami nic společného, šlo spíše o nucenou mobilizaci. Podle Němcovy zprávy dokonce i ty branci, kteří rukovali k československým oddílům, byli zastavováni sovětskými důstojníky, zapsáni do seznamu dobrovolníků a odváděni k Rudé armádě. Tamtéž, s. 140.

³⁰ Tamtéž s. 138-139.

Beneš kontaktoval sovětského velvyslance a požádal ho dne 13. listopadu 1943 o vysvětlení. Při rozhovoru mu připomněl, že na sovětském území v roce 1943 sovětská vláda poskytla Československému armádnímu sboru všechny československé občany, tedy i podkarpatské Rusíny, a dokonce jí byly dáni k dispozici volynští Češi, kteří byli občany SSSR.³¹ Lebeděv dne 14. listopadu Beneše informoval, že byl instruován Molotovem, aby požádal o to, aby československá vláda netrvala na propouštění už přijatých dobrovolníků do Rudé armády. Beneš Lebeděvovi sdělil, že sovětská akce na Podkarpatské Rusi způsobuje a ještě může způsobit obtíže. Pokud by se věci dostaly v Londýně na veřejnost, byly by podle něj okamžitě použity proti oběma státům. Požádal proto o vyřízení celé věci beze sporů a hluku. Beneš v podstatě svolil s tím, že již přijatí dobrovolníci nebudou z Rudé armády propuštěni, neboť nechce desavuoovat ruské velitele, ale žádal, aby nebyla nadále v tomto smyslu prováděna na československém území žádná propaganda a agitace, především aby nebyly vydávány vyhlášky ohledně vstupu dobrovolníků do Rudé armády.³²

Situace se měla ještě více vyhrotit po zahájení mobilizace Podkarpatských Rusů do československé armády, která byla postupně vyhlášena v jednotlivých okresech osvobozeného území od 13. do 22. listopadu 1944. Rodiny mobilizovaných začaly být perzekuovány, byly jim upírány příděly, které rodiny „dobrovolníků“ do Rudé armády jinak dostávaly.³³ Když nábor dobrovolníků do Rudé armády prováděný paralelně s československou mobilizací neustával a do Londýna začaly docházet první rezoluce z Podkarpatské Rusi s žádostí o připojení k sovětské Ukrajině,³⁴ Beneš vzkazoval Fierlingerovi do Moskvy, že „Československo trvá a bude trvat na svém stanovisku zákonném a na stanovisku smlouvy. To platí pro tento případ a pro všechny následující, po celou dobu obsazení sovětským vojskem, také eventuálně na Slovensku. Jakmile

³¹ Blíže viz Benešův záznam o rozhovoru s Lebeděvem publikovaný in J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 151, s. 334-336.

³² Blíže viz např. Benešova instrukce Z. Fierlingerovi ve věci náboru československých občanů do Rudé armády ze dne 15. listopadu 1944 J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 154, s. 342-343. K tématu srov. zejména F. NĚMEC, V. MOUDRÝ, *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia*, Toronto 1955.

³³ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: *Sborník archivních prací*, roč. 2000, s. 131.

³⁴ Srov. např. J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: *Sborník archivních prací*, roč. 2000, s. 144. Srov. i J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, část II., s. 486. Podle J. Dejmků v Londýně tehdy nějakou dobou viděli v problému Podkarpatské Rusi záležitost spíše lokálního významu.

opustíme základnu zákona smlouvy v kterékoliv otázce, půjdeme po nakloněné ploše v otázkách všech. Trvejte tudíž na původním stanovisku a podle toho postupujte...Dnes jsem obdržel žádosti dvou obcí Podkarpatské Rusi o právo připojit se k Ukrajině. Na nic podobného odpovídat nebudu a naše úřady necht' rovněž neodpovídají. To vše se bude mezi námi diskutovat na konferenci míru. Zatím existují závazky o předmnichovských hranicích. Divím se jen, že sovětská cenzura tyto depeše pouští z ‚ukrajinské fronty‘. Britská cenzura je už také má a očekávám tudíž, že až to budou zde potřebovat, že toho použijí.³⁵

O den později zaslal k situaci na Podkarpatské Rusi pracovník ministerstva zahraničních věcí přidělený k vládní delegaci F. Krutský, který byl tajně vybaven přenosnou radiostanicí,³⁶ do Londýna tuto depeši: „Ponechat věci vývoji dále nemožno a o výkonu suverenity nemůže být řeč. Kde je smlouva? Před očima delegace je rozkrádán státní majetek. Ruské vojsko strhává a odváží telegrafní dráty, zabavuje rádia a rekvíruje. Není odvahy zakročit. NKVD je v místě a pracuje. Lid to vidí a nemá k nám respektu a je zmatený. Propagandu pro komunistickou stranu řídí důstojníci politické služby štábu ukrajinské fronty. Osud delegace je v Tvých rukou. Bez Tvého zákroku situaci nezvládneme. Volám tajně. Reaguj opatrně.“³⁷

³⁵ Blíže viz Benešova instrukce Z. Fierlingerovi ve věci náboru československých občanů do Rudé armády ze dne 25. listopadu 1944 J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 162, s. 353-354. Benešovy instrukce se však u Fierlingera dávno míjely účinkem, Fierlinger již postupoval zcela nezávisle na československé vládě a Benešovi, ovšem, vždy plně v souladu se zájmy Sovětského svazu. Fierlingerova sebejistota na konci roku stále stoupala a jeho zprávy a doporučení z Moskvy se stále více dostávaly do rozporu s nepřilíš pozitivní realitou. Dne 26. prosince 1944 např. Fierlinger Benešovi napsal: „Chceme-li, aby se náš poměr vůči SSSR nějak zásadně změnil, musíme z toho vyvodit důsledky: přebudovat naši polovojenskou organizaci a vlít do ní nového ducha a přizpůsobit též naši zahraniční politiku sovětským požadavkům, jež sice sovětská vláda často konkrétně neformuluje, jejichž splnění však očekává. Sám potřebuji těsnější styk s naším zahraničním úřadem, který mně nedává politických informací, ačkoliv Vy sám, pane prezidente, jste mi to svého času slíbil.“ Tamtéž dok. č. 193, s. 401. Na podobné depeše nebyl Beneš rozhodně zvyklý. Poslední telegramy psané v podobném duchu dostával Beneš od československého velvyslance naposledy na jaře 1940. Zatímco Š. Osuského měla jeho arogance a neloyalita stát politickou kariéru, u Fierlingera tomu mělo být poněkud jinak. Srov. i I. DUCHÁČEK, Jak Rudá armáda mapovala střední Evropu: Těšínsko a Podkarpatsko, in: Svědectví, roč. 1981, s. 557. Podle Ducháčka, který v té době působil jako referent ministerstva zahraničních věcí, byl u Fierlingerových telegramů vůbec problém poznat, kde končí jeho názor a začíná názor sovětských činiteľů a naopak. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 51.

³⁶ K přenosné radiostanici F. Krutského, o jejíž existenci neměl tušení ani vládní delegát F. Němec, srov. zejména I. DUCHÁČEK, Jak Rudá armáda mapovala střední Evropu: Těšínsko a Podkarpatsko, in: Svědectví, roč. 1981, s. 557. Krutský měl vysílačku použít jen v případě nejvyšší nutnosti. Ten však nastal již týden po příjezdu vládní delegace na osvobozené území. Vzhledem k tomu, že všechny ostatní depeše z Podkarpatské Rusi odcházely do Londýna přes velitelství IV. ukrajinského frontu a Moskvu, staly se Krutského zprávy pro Beneše jediným aktuálním a věrohodným zdrojem informací o skutečném stavu na území Podkarpatské Rusi.

³⁷ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 162, pozn. č. 4, s. 355.

Táborský si k textu depeše do deníku poznamenal: „Ptal jsem se při této příležitosti prezidenta, jak se na to vše dívá. ‚Teď tedy uvidíme,‘ řekl, ‚zda to Stalin myslel upřímně v roce 1943, nebo zda nás jen chtěl oklamat. Bud’ Moskva nemá tolik vlivu na vojáky, kolik si myslíme, že má, a nechce je desavuuovat. Nebo jsou to podvodníci.“³⁸ Situace se měla ještě zhoršit, Beneš však z tohoto žádné závěry nevyvodil. Na konci listopadu sdělil Feierabendovi, že je přesvědčen, že je to všechno vina Rudé armády a že moskevská vláda o tom nic neví. „Nedivte se,“ poznamenal, „že ukrajinští nacionalisté, kteří jsou na Podkarpatské Rusi ve vyšších vojenských hodnostech, tyto věci trpí a možná i podporují. Mnozí z nich asi ani nevědí o naší smlouvě se Sovětským svazem, a vědí-li o ní, jsou jejich národní city silnější. Určitě to však neví Stalin, o tom jsem pevně přesvědčen.“³⁹ Československá exilová vláda oficiálně o náboru dobrovolníků do Rudé armády a řízeném separatistickém hnutí na Podkarpatské Rusi vůbec nejednala a nezaujala proto oficiálně k těmto otázkám žádný postoj.⁴⁰ Věc byla ponechána plně na bedrech Edvarda Beneše a exilového ministerstva zahraničí.

Dne 19. listopadu 1944 přijala komunistická strana Zakarpatské Ukrajiny na svém prvním zasedání po osvobození rezoluci, ve které se vyslovila pro připojení k Sovětskému svazu.⁴¹ Rezoluce byla vylepena ve všech obcích Podkarpatské Rusi. K úřadu vládního delegáta následně začali docházet členové národních výborů, aby mu oznámili, že se zřetelem na usnesení komunistické strany nemohou již dále spolupracovat s československou vládní delegací. Informovali rovněž úřad delegáta o tom, že rezoluce o připojení k SSSR bude předložena sjezdu národních výborů dne 26. listopadu v Mukačevě, kde bude schválena.

Členové vládní delegace neměli na konferenci v Mukačevě přístup, neboť Mukačevo se nacházelo na západ od demarkační linie, která oddělovala území, které již bylo dáno československým úřadům do správy, od území, které bylo oficiálně ještě stále předmětem válečných operací. Vybraní delegáti z osvobozeného území Podkarpatské Rusi, kteří na tento sjezd rovněž neměli teoreticky přístup, obdrželi od sovětských

³⁸ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 162, pozn. č. 5, s. 355 nebo E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 32.

³⁹ Blíže viz L.K. FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 188-189.

⁴⁰ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 129.

⁴¹ Rezoluce byla publikována, tamtéž s. 157-160.

velitelů propustky na vstup do vojenského pásma za demarkační linii.⁴² Na sjezdu delegátů národních výborů v Mukačevu dne 26.11.1944 byla zvolena Národní rada jako vrcholný reprezentativní a vládní orgán na celém území Zakarpatské Ukrajiny a byl přijat manifest o připojení Zakarpatské Ukrajiny k sovětské Ukrajině a o vystoupení Zakarpatské Ukrajiny ze státního útvaru Československé republiky. Na sjezdu byla rovněž zahájena protičeskoslovenská kampaň. Dne 1. prosince 1944 obdržel Němec od Národní rady dokonce dopis obsahující ultimatum, aby do tří dnů opustil území Zakarpatské Ukrajiny.⁴³ Po mukačevském sjezdu byla spolupráce mezi vládní delegací a národními výbory definitivně zastavena. F. Němec vydal členům vládní delegace příkaz, aby svou práci omezili na vnitřní agendu a aby se za každou cenu vyvarovali nějakého incidentu.⁴⁴

Nově ustavená Národní rada Zakarpatské Ukrajiny zaslala Benešovi 5. prosince 1944 dopis o svém rozhodnutí připojit území Zakarpatské Ukrajiny k SSSR.⁴⁵ Téhož dne přijala Národní rada Zakarpatské Ukrajiny usnesení o přerušení veškerého spojení a styků se zplnomocněncem československého státu vládním delegátem F. Němcem a jeho civilním a vojenským aparátem. Národní výbory na Podkarpatské Rusi byly podle tohoto usnesení povinny plnit ve všech otázkách pouze rozkazy Národní rady a udržovat úřední kontakt pouze s ní.⁴⁶ Dne 9. prosince 1944 hlásil člen vládní delegace F. Hála do

⁴² Němec se pokusil zaslat sjezdu prostřednictvím velitelství frontu alespoň svůj písemný projev. Bez úspěchu. Velitelství na jeho žádost vůbec nereagovalo. Projev byl publikován tamtéž, s. 163-167.

⁴³ Tamtéž, s. 172.

⁴⁴ Tamtéž s. 173.

⁴⁵ V dopise se mj. uvádělo, že z „pověření 1. sjezdu národních výborů Zakarpatské Ukrajiny dovolujeme si Vás informovat O manifestu o připojení Zakarpatské Ukrajiny k sovětské Ukrajině a o vystoupení Zakarpatské Ukrajiny ze státního útvaru Československé republiky, schváleném jednomyslně dne 26. listopadu 1944 delegáty všech okružních, městských a vesnických výborů Zakarpatské Ukrajiny. Národní rada Zakarpatské Ukrajiny, která je podle usnesení sjezdu ústřední mocí na celém území Zakarpatské Ukrajiny od Vás očekává, vážený pane prezidente, že co nejdříve nařídíte vládnímu delegátovi Československé republiky, panu Němcovi, aby opustil území Zakarpatské Ukrajiny.“ Text dopisu byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 168, pozn. č. 1, s. 363 a J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 180. Beneš na tento dopis odmítl odpovědět, přestože Fierlinger odpověď opakovaně urgoval. Text Manifestu o připojení Zakarpatské Ukrajiny k sovětské Ukrajině ze dne 26. listopadu 1944 byl publikován in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 143, s. 463-466. V Manifestu se mj. uvádí: „Nyní, kdy národy Evropy bojují proti nacismu a hitlerovské tyranii, proti rasové nenávisti, za svoji národní nezávislost, bylo by největší nespravedlností, kdyby měl náš lid i nadále živořit odtržen od své rodné matky – sovětské Ukrajiny. Jedině ve spojení se sovětskou Ukrajinou, v rodině bratrských národů Sovětského svazu, zajistíme svobodný národní vývoj, vnitřní hospodářský rozkvet a vnější bezpečnost.“ Srov. i J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 132.

⁴⁶ J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 173-174.

Londýna předsedovi vlády Šrámkovi o situaci na Podkarpatské Rusi: „Předání moci na osvobozeném území je mystifikace. Národní výbory zneužívají své moci politické, administrativní i jurisdikční. Jsme pod cizí mocí. Zemský národní výbor se ustavil mimo jakýkoliv vliv vládního delegáta... Vypověděl československého delegáta s aparátem civilním i vojenským ze země. Jednejte! Vše prohráno. Brascailo odvečen NKVD.“⁴⁷

Táborský si ve svém deníku dne 12. prosince 1944 poznamenal Benešovu reakci na tyto zprávy: „Prezident je tím vším velmi znepokojen, hledí na to asi takto: Ukrajinský nacionalismus asi přerůstá Moskvě přes hlavu. Přece není myslitelné, že po tom všem, co nám Moskva říkala, by takhle postupovala. Přeci by si nechtěla takto kazit své trumfy. I kdyby měla politiku expanze, takhle a teď by to přeci nedělala. Není jiného výkladu než toho, že ukrajinský nacionalismus se Moskvě poněkud vymkl z rukou. Mám však dojem, že tomu ani prezident sám tak zcela naplno nevěří a že je to tak trochu wishful thinking. ‚Nechápu, proč to dělají,‘ uvažoval nahlas, jak to dosti často míval ve zvyku, procházeje nervózně po své pracovně. Kdyby byli chtěli Podkarpatskou Rus, mohli mi to říct. Nikdy jsem přeci nechtěl držet Podkarpatskou Rus za cenu ruského nepřátelství. Kdykoliv jsem s nimi mluvil o Podkarpatské Rusi, vždycky jsem se úmyslně vyhnul tomu, abych ji požadoval výslovně pro nás. Jenom jsem říkal, že nesmí zůstat v Maďarsku, že musí patřit buď nám, nebo Rusům. A začal jsem s ní počítat, až když jsem si byl jist, že si na ni Rusové nečiní nárok. Ne, vůbec tomu nerozumím. proč by ji chtěli urvat tímto způsobem, když ji přeci od nás mohli dostat na požádání? Ne, lze to vysvětlit jedině tím, že na to tlačí ukrajinští nacionalisté a že to dělají bez souhlasu Moskvy. Když jsme byli minulého roku v Moskvě, pozoroval jsem, že byl Stalin poněkud zneklidněn nebezpečím ukrajinského nacionalismu.“⁴⁸

Přestože zprávy z Podkarpatské Rusi zněly naprosto jasně, Beneš si i nadále odmítal připustit, že mu Stalin, Molotov, Kornejčuk, Majskij a všichni ostatní sovětské

⁴⁷ Zpráva F. Hály ze dne 9. prosince 1944 byla publikována in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVIČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 174, s. 370. O den později F. Krucký sděloval v telegrafické zprávě H. Ripkovi: „To, co zde se děje, jsem už zažil před lety. Všude technická režie všeho je mimo tuto zemi a má metody a plán, proti nimž jsme bezmocní. V pátek dostal Němec přípis zemského národního výboru, jímž je vyzván, aby opustil s delegací zemi. Československé letáky v městě byly na rozkaz staženy. Úřady zmateny. My nařizovali necouvat. Důstojníci politické služby vynucují něco jiného. Práce byla nám uměle znemožněna za podmínek, o nichž máme záznamy, ale nemožno je sdělit. Radiospojení s Vámi zakázáno. Pracuji tajně, už třikrát z jiného místa. Zpráva F. Krutského ze dne 10. prosince 1944 byla publikována tamtéž, dok. č. 176, s. 371.

⁴⁸ Tamtéž, dok. 174. pozn. č. 2, s. 370 nebo E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 215-216.

politici a diplomaté od počátku lhali a pouze ho využívali pro své mocenské hry.⁴⁹ Táborského záznamy o Benešově stanovisku potvrzují i Benešova telegrafická instrukce vládnímu delegátovi F. Němcovi z téhož dne 12. prosince 1944, v níž Beneš mimo jiné uvádí: „Soudím, že Moskvě se tyto věci velmi nehodí, že je vidí nerada stejně jako vláda naše a chtěla by je nějakou smírnou cestou s vládou naší odstranit. Mám dojem, že obě vlády po této stránce postupují souhlasně a upřímně. Zdá se mi však, že vláda ukrajinská, vojáci ukrajinští a zejména také ukrajinská komunistická strana záměrně postupuje jinak, chce i Moskvu i nás postavit před hotové věci a neohlíží se na nikoho, jdouc bezohledně za svým cílem. Nemyslím, že je v tom dvojí hra Moskvy a mám dojem, že to začíná jít přes hlavu i vládě centrální.“⁵⁰

Beneš v této telegrafické zprávě zároveň nevědomky brilantně formuluje své politické krédo, které od něj v různých podobách ještě nejednou uslyšíme a ještě mnohem častěji bohužel uvidíme realizovat i v praxi: „Tam, kde nám bude zabráněno, jak se to děje nyní Vám, svých práv se domáhat a je uplatnit, zkonstatujeme to a staneme se pozorovateli a pasivně vyčkáme dalšího vývoje. Byla by chyba užít násilí z naší strany. Jednak nemáme dost výkonných sil, jednak každou takovou věc vezmou za záminku proti nám a zneužijí ji. Svě místo nebudeme opouštět a vytrváme až do krajnosti a při plné naší korektnosti na svém postu a při své povinnosti.“⁵¹ Beneš k tomu ve své zprávě vládnímu delegátovi dodává: „Zůstaňte na svých místech, buďte, prosím Vás, všichni plně jednotni v tomto duchu se mnou a s vládou, zachovejte klid, důstojnost a trpělivost, věci příslušnému generálovi konstatujte písemně a připravte takto sobě i nám základnu pro budoucí náš postup. My neporušíme své závazky, stejně jako jsme to neučinili v dobách nejkritičtějších. A uvidíme později, co uděláme, poruší-li jich druzí.“⁵²

⁴⁹ K tomu srov. i J. DEJMEK, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II., s. 487.

⁵⁰ Blíže viz např. Benešova instrukce F. Němcovi ze dne 12. prosince 1944 publikovaná in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 178, s. 376-377.

⁵¹ Tamtéž, s. 376.

⁵² Tamtéž, s. 377. Vládní delegát F. Němec na závěr své zprávy o svém pobytu na území Podkarpatské Rusi shrnuje své poznatky takto: „Hnutí za připojení k SSSR nemělo a nemá charakter živelné a strhující revoluční vlny. Vznikalo postupně a bylo řízeno shora. K jeho posilování pomáhaly několik faktorů: a) nábor dobrovolníků do Rudé armády, b) blahovolný postoj sovětských vojenských orgánů, místy přímo pomoc, c) fakt, že ústředna této kampaně byla v zakázané zóně, ve které delegace neměla práva žádných zásahů, d) naprostý nedostatek prostředků pro informování obyvatelstva v časopisech a rádiu, e) a konečně fakt sousedství ukrajinského státu a přítomnost ukrajinského vojska, který vykonává poněkud, ale jistý vliv na smýšlení značné části obyvatel.“ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sbomík archivních prací, roč. 2000, s. 193. Beneš však tuto zprávu od Němce obdržel z důvodu nemožnosti jejího přenosu telegrafickou cestou až v březnu 1945. Nutno rovněž poznamenat, že vládní delegát F. Němec, který přiletěl do Moskvy dne 11. prosince 1944, aby projednal další osud delegace, následně změnil svůj postoj, když získal v druhé polovině prosince

Jen těžko si dnes s odstupem několika desítek let lze představit stanovisko, které by sovětské politice vyhovovalo více. Sovětská bezohlednost a troufalost se však měla

1944 dojem, že jakýkoliv odpor proti separatistickému hnutí na Podkarpatské Rusi bude chápán jako protisovětský postup a v důsledku toho budou jakékoliv další kroky proti tomuto hnutí mít za následek pokračující blokování činnosti delegace ze strany štábu IV. ukrajinského frontu. Proto se rozhodl pro smířlivý a umírněný postoj, který by uklidnil situaci a umožnil co nejrychlejší nerušený přesun vládní delegace na Slovensko. Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 134. K tomu srov. např. Němcovy zprávy E. Benešovi ze dne 26. a 29. prosince 1944 publikované in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 195, 2002, s. 404, 417-418. Dne 29. prosince 1944 např. Němec v rozporu se svou zprávou o činnosti Benešovi sdělil: „Hnutí na Podkarpatské Ukrajině pro odtržení od republiky a připojení k Sovětskému svazu v dnešní jeho fázi je nutno označit za hnutí lidové a živelné. Sovětský svaz je považuje za výraz národní vůle a respektuje je tak, jako má vůbec respekt před projevy národní vůle slovanských národů. Trvá samozřejmě na dodržení mezinárodních smluv a dohod, jak k to také postupem svých vůdčích orgánů na našem osvobozeném území prokázal... Mám za naprosto nezbytné, aby s ohledem na prestiž státu a na další zahraniční i vnitřní vývoj republiky rozhodla se vláda na formálním oznámení Sovětskému svazu, že se zřetelem na usnesení konference národních výborů Karpatské Ukrajiny z 26. listopadu 1944 je vláda ochotna tomuto požadavku vyhovět a žádá na Sovětském svazu jednání o něm. Oddálení tohoto problému až na mírovou konferenci, nebo dokonce po ní, je po mém soudu naprosto nemožné. Je věcí SSSR, aby sám rozhodl, zda řešení této otázky již nyní způsobí, anebo nezpůsobí mezinárodní obtíže. Varuji před tím, aby z našich kruhů bylo toto hnutí líčeno jinak než jako výsledek lidového hnutí a národního uvědomění na Karpatské Ukrajině.“ Za prospěšné označil Němec mimo jiné i přesun vlády a prezidenta do Lvova nebo jiného města. Beneš samozřejmě nebyl Němcovým návrhem vůbec potěšen. I když byl v té době již pevně rozhodnut se Podkarpatské Rusi vzdát ve prospěch Sovětů, nehodlal ohrozit předmnichovské hranice a trval na tom, že k jejímu postoupení může dojít až po válce. Proto dne 2. a 4. ledna 1945 do Moskvy Němcovi vzkázal: „Je však nutno a priori vyloučit názor, že by prezident, nebo vláda a prezident mohli učinit nějaké oficiální usnesení, že se vzdávají toho nebo onoho území. To pusťte z hlavy. Takové věci se mohou a musí v zájmu obou partnerů řešit zcela jinak.“ „Váš telegram mě udivil... Ale pokládal bych za fundamentální chybu diplomatickou a psychologickou, kdybychom přijali postup, který Vy navrhuje. Po mém soudu to, co navrhuje, není podle Vašich slov ‚smělé rozhodnutí‘, jímž můžeme mnoho získat, a stanovisko mé není ani ‚nerozvážností‘, ani ‚kolísáním‘, nýbrž dodržováním smluv a dohod.“ Tamtéž dok.č. 208 a 211, s. 429-430 a 435-436. Srov. i Benešovy stížnosti na Němcovo jednání, které sdělil na počátku ledna 1945 Feierabendovi. Viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 196. Na rozdíl od Němce a Fierlingera mohl se Beneš ještě stále spolehnout na náčelníka vojenské mise v Moskvě gen. Píku, který 3. ledna 1945 zaslal do Londýna zprávu Ministerstvu národní obrany, ve které na rozdíl od Němce a Fierlingera uvádí: „Zatímco politická část delegace zůstala nečinnou k celému politickému hnutí několika komunistických předáků, trpěnému a podporovanému sovětskými orgány, českoslovenští důstojníci se pokusili plnit daný jim úkol mobilizace a přípravy budování nových vojenských útvarů na Podkarpatské Rusi. Takt a rozvážnost k sovětským armádním orgánům znamená úplnou nečinnost, neboť Sověty prakticky pokládají tuto část území za nedotknutelnou a každý, kdo se pokusí připomínat občanské závazky Podkarpatské Rusi k ČSR, je pokládán za nepřítel SSSR. Každý, kdo by něco namítal proti vnucovanému hnutí o přivtělení Podkarpatské Rusi k SSSR, je obviněn z nedemokratičnosti – možná i fašismu... Oficiálně trvá dohoda z 8. května, trvá záruka o integritě ČSR z 1938, ale proti vůli národa – byť uměle a násilně vyvolané - nic nezmůžeme. Ani demokratický ráz naší ústavy nedovoluje, abychom se stavěli proti vůli národa, který se po první světové válce ze svobodné vůle připojil k ČSR. Prakticky řečeno: „Ruce pryč od Podkarpatské Rusi a bude klid.“ Viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 209, s. 430-432. Píkovo stanovisko ohledně přílišné smířlivosti politické části delegace na Podkarpatské Rusi ostatně potvrzuje i Němcova zpráva, podle níž „během všech jednání s velitelstvím IV. ukrajinského frontu byly všechny výtky koncentrovány vždy proti vojenským osobám vládní delegace. Hlavní výtky byly vyslovovány proti činnosti plk. Pernikáře, plk. Štífelky a skupině důstojníků, která přijela z Anglie. Proti činnosti civilní části delegace nebylo nikdy vzneseno žádných námitek.“ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 194.

dále stupňovat. Na československé námitky ohledně sovětského postupu vedoucí odboru lidového komisariátu zahraničních věcí Zorin Fierlingerovi dne 16. prosince 1944 sdělil, že je pro ně obtížné zasahovat do našich vnitřních záležitostí a že si to musíme vyřídit sami.⁵³ Tábořský zaznamenal tuto Benešovu reakci na Fierlingerův telegram: „Prezident byl zprávou o Zorinově reakci velmi nakvašen. Jejich agenti nutí naše lidi, aby podpisovali petice pro připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině a svévolně ustanovují komunistické místní národní výbory. Sověští velitelé organizují povinné odvody našich občanů do Rudé armády. A když protestujeme, řeknou jenom, že jej jim líto, ale že nemohou zasahovat do našich vnitřních věcí.“⁵⁴

Beneš byl však rozhodnut zachovat přátelský vztah se Sovětským svazem za každou cenu, a tak dne 22. prosince 1944 do Moskvy F. Němcovi a Z. Fierlingerovi vzkazoval: „Trváme na smlouvě a na veřejných deklaracích sovětských i našich o předmnichovských hranicích, jinak by nám při jednání o příměří a na mírové konferenci ostatní naše území kde kdo rozebral.“ Plně v souladu se svým politickým krédem Beneš dále uvedl: „Dám přednost tomu, aby se tam vyvíjely politické poměry (zejména volby výborů, nábor dobrovolníků atd.) za nepřítomnosti vlády londýnské, tj. její delegace, nežli aby se to dělo za přítomnosti naší, když to všechno je nenormální, je to proti našim zákonům nebo ve prospěch jen jednoho směru politického. Je lépe, abychom odpovědnost za to nenesli my. Nelze zapomínat na to, že to všechno bude mít vliv na poměry na Slovensku a v českých zemích“ a vzápětí poněkud nelogicky dodává: „Znovu potvrzují, že události na Podkarpatsku jsou naší vnitřní věcí a že se má postupovat tak, aby se to nedotklo našeho poměru k Sovětskému svazu. Kde se přestupují výslovně naše zákony a dřívější dohody se Sověty a nelze docílit dohody, postupujte, jak jsem už v dřívějším telegramu udal: klidně to konstatovat, eventuálně písemně, ale nevyvolávat dalších konfliktů... byl jsem upozorněn, že prý někteří důstojníci z Anglie vyvolávají u Sovětů právem či neprávem nedůvěru. Je-li tomu tak – a i kdyby to bylo nedorozumění nebo jistá nespravedlnost k tomu či onomu jednotlivci – je třeba aby se ministr Němec s generálem Hasalem dohodli a dali ty, kteří politicky nebo jinak jsou pokládáni za důvod k vyvolávání nedůvěry, mimo činnou službu.“⁵⁵

⁵³ Blíže viz telegrafická zpráva Z. Fierlingera E. Benešovi ze dne 16. prosince 1944 publikovaná in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 184, s. 384-385.

⁵⁴ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 216.

⁵⁵ Blíže viz např. Benešova zpráva F. Němcovi a Z. Fierlingerovi ze dne 22. prosince 1944 publikovaná in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠŤOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 188, s. 391-394.

Prezident Beneš tedy nejen že nejpozději od listopadu 1944 nechal Sovětský svaz bez větší oficiální reakce zasahovat do vnitřních věcí Československé republiky,⁵⁶ ale zároveň se začal systematicky zbavovat osob, které byly připraveny a ochotny se v budoucnu postavit komunistům na odpor.⁵⁷ Jejich místa měli nahradit prozatím ještě nikoliv komunisté, ale loajální stoupenci humanitní demokracie pod sovětským dohledem.

Ještě více než události na Podkarpatské Rusi samotné však Beneše dráždila nemožnost přímé komunikace mezi vládní delegací a Londýnem. Beneš si nedokázal představit, že by v tak závažné věci mělo být rozhodováno bez jeho vedení. Ve své výše citované zprávě Němcovi do Moskvy vzkazoval: „Nebude vůbec možno například, aby naše delegace přejímala a šla na území slovenské, nebude-li mít práva na radiové spojení s Londýnem. Vláda zde nemůže situaci znát a jí rozumět bez přímého spojení, nemůže tudíž brát odpovědnost za to, co se tam děje... A to území, kde vojenské úřady z jakýchkoliv důvodů spojení s námi nemohou dovolit, vládním delegátem, tj. československou stranou, přejímáno nebude.“⁵⁸ Ani toto Benešovo rozhodnutí nepatřilo k nešťastnějším. Nebylo však naplněno. Beneš si ale zjevně příliš neuvědomoval, že při přijaté koncepci národních výborů jako revolučních orgánů veřejné správy ve všech jejich oborech je prvních pár týdnů po obsazení území pro další poválečný vývoj zcela rozhodující a vzniklý náskok komunistické strany, která na obsazené území na rozdíl od vládní delegace přístup měla, již nepůjde nikdy dohonit.

Sovětské stanovisko k událostem na Podkarpatské Rusi bylo i nadále „prosté“. Molotov ho shrnul v podstatě takto: Československá vláda nemůže od sovětské vlády očekávat, že by brzdila spontánní projev vůle obyvatelstva, které cítí svou národnostní příslušnost k velkému ukrajinskému národu.⁵⁹ Beneš byl však ve věci načasování

⁵⁶ Ostatně nic jiného mu už tehdy ani nezbývalo.

⁵⁷ Jen o něco později potká podobný osud exilového ministra obrany gen. Ingra či šéfa československé zpravodajské služby pluk. Moravce. V obou případech se za ně Beneš odmítně významněji postavil, ač v Londýně patřili k jeho nejvěrnějším spolupracovníkům. Srov. i E. TÁBORSKÝ, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 50.

⁵⁸ Blíže viz např. Benešova zpráva F. Němcovi a Z. Fierlingerovi ze dne 22. prosince 1944 publikovaná in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 188., s. 393. Srov. i J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 132-133.

⁵⁹ Blíže viz telegrafická zpráva Z. Fierlinegra do Londýna ze dne 28. prosince 1944 publikovaná in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 197, s. 408-411. Vládní delegát F. Němec k této „spontánnosti“ ve své zprávě uvedl: „Mám za to, že vědomě a záměrně je pro připojení k Sovětskému svazu menšina obyvatel, stejně jako malá část je vědomě a záměrně proti. Většina byla v této věci váhavá a teprve vývojem událostí je postupně do hnutí strhávána. Zejména ze začátku, ale i dnes je

odstoupení Podkarpatské Rusi neoblomný a přes opakované žádosti Sovětů, Fierlingera, Němce i československých komunistů stále trval na tom, že území může být formálně odstoupeno Sovětskému svazu až po válce.

Na počátku ledna 1945 jednal na toto téma Beneš s Feierabendem, který zachytil Benešovo odůvodnění ve svých vzpomínkách takto: „Postoupení Podkarpatské Rusi, jak si to jmenování představují, bylo by škodlivé nám i Sovětům. Jsme sice ochotni o postoupení jednat, protože si pro Podkarpatskou Rus nechceme kalit dobrý poměr se Sovětským svazem, můžeme ji však postoupit teprve po mírovém jednání na základě mezinárodní smlouvy mezi Československou republikou a Sovětským svazem. Nemůžeme s postoupením souhlasit nyní z mnoha důvodů: Ani prezident, ani vláda nejsou k tomu kompetentní, jen parlament zvolený svobodnými volbami to může odhlasovat. Postoupit Podkarpatskou Rus nyní by způsobilo nepříjemnou mezinárodní situaci. Vykládalo by se to jako porušení československo-sovětské smlouvy z roku 1943 a neúspěch československé zahraniční politiky. Sověty uznaly naše předmnichovské hranice a musí se tím řídit i v případě Podkarpatské Rusi. Kdyby tak neučinily, vyvolaly by proti sobě podezření Západu a Poláci a Maďaři by toho hned využili a žádali by nějaký kus našeho území. Konečně ani nevíme, co Sověty zahrnují pod pojem Zakarpatské Ukrajiny, možná, že je v tom i kus Slovenska.“⁶⁰

Pro nedůvěřivou sovětskou stranu však byly Benešovy upřímně míněné ohledy na teorii právní kontinuity předmnichovského Československa sotva pochopitelné. Podobným argumentům v Moskvě zásadně nerozuměli a považovali Benešovo odůvodnění za zcela účelové. Do hry tak vstoupil poprvé a naposledy sám Stalin. Pravděpodobně proto, aby zahnal Benešovy pochybnosti o čistotě jeho úmyslů a zároveň si ověřil, zda Benešova ochota postoupit Sovětskému svazu Podkarpatskou Rus je skutečně upřímná. Stalin již v té době dávno uměl Benešovy reakce předvídat a možná tak také chtěl v Benešově odpovědi na svůj dopis získat oficiální dokument potvrzující jeho souhlas s odstoupením, který by mohl v případě potřeby proti Benešovi použít.

V dopise ze dne 23. ledna 1945 Stalin uvádí: „Sovětská vláda nezakazovala a nemohla zakázat obyvatelstvu Zakarpatské Ukrajiny, aby vyjádřilo svoji národní vůli. Je to tím pochopitelnější, že jste mi v Moskvě říkal, že jste ochotni odevzdat Zakarpatskou

ještě toto hnutí vedeno, místo aby vedlo... I přes tyto svoje názory mám však za to, že má vláda rozhodnout o osudu Karpatské Ukrajiny tak, aby se tento problém nestal příčinou sporu mezi námi a SSSR.“ Blíže viz J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, roč. 2000, s. 194.

⁶⁰ Blíže viz L.K.FEIERABEND, Politické vzpomínky III., s. 196.

Ukrajinu Sovětskému svazu, s čímž jsem tehdy, jak se jistě pamatujete, nesouhlasil. Avšak z toho, že sovětská vláda nezakázala Zakarpatským Ukrajincům vyjádřit svoji vůli, v žádném případě nevyplývá, že by sovětská vláda měla v úmyslu porušit smlouvu mezi našimi zeměmi a řešit otázku Zakarpatské Ukrajiny jednostranně. Taková domněnka by byla pro sovětskou stranu urážlivá. Pokud otázku Zakarpatské Ukrajiny položilo samo obyvatelstvo Zakarpatské Ukrajiny, bude ji ovšem nutno řešit. Tato otázka však může být řešena pouze dohodou mezi Československem a Sovětským svazem ještě před skončením války s Německem nebo po skončení války, jakmile to uznají za zcela vhodné obě vlády.⁶¹ Beneš Stalinovi v souladu s jeho očekáváním odpověděl velmi jemným způsobem v dopise ze dne 29. ledna 1945.⁶² Beneš v něm nejprve potvrdil Stalinovu tezi, že události na Podkarpatské Rusi byly ryze lokálního rázu a byly způsobeny účastí ryze lokálních činitelů a vyslovil souhlas se Stalinovou myšlenkou, že otázka Podkarpatské Rusi bude vyřešena, jakmile to uznají za zcela vhodné obě vlády, přičemž vyjádřil přání, aby tomu tak bylo až po skončení války s Německem, tady až bude zajištěno obnovení předmnichovských hranic. Beneš Stalina však neopomněl ujistit, že ani on, ani československá vláda se ani na okamžik nedomnívali, že by sovětská vláda zamýšlela jednostranně řešit otázku Zakarpatské Ukrajiny nebo měla v úmyslu porušit

⁶¹ Stalinův dopis ze dne 23. ledna 1945 byl publikován např. in: M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, *Cesta ke květnu, díl II., dok. č. 151, s. 476-477* nebo E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 217-218*. Na neformální schůzce ministrů exilové vlády s Benešem dne 25. ledna 1945 Beneš ministry informoval, že obdržel od Stalina dopis, v němž potvrzuje, že otázka Podkarpatské Rusi bude mezi oběma státy vyřešena dohodou, a to v době, kterou obě vlády budou pokládat za vhodnou. Beneš byl se Stalinovým dopisem spokojen a poznamenal, že vždy byl přesvědčen, že Stalin nebude chtít jednostranným řešením státoprávního postavení Podkarpatské Rusi porušovat československo-sovětskou smlouvu z roku 1943. Dopis samotný však Beneš vládě nepředložil, ani jí nesdělil přesný obsah dopisu. Blíže viz L.K.FEIERABEND, *Politické vzpomínky III.*, s. 200.

⁶² Stalin ve svém dopise odkazoval na svou schůzku s K. Gottwaldem, mimochodem vůbec první za celou dobu Gottwaldova pobytu od roku 1938 v Moskvě. Tak velký význam Stalin sesterským komunistickým stranám přikládal. Gottwaldova chvíle se však pomalu blížila, a tak Stalin neváhal dát Benešovi najevo, že nikdo není nenahraditelný. Beneš se při vyhotovení své odpovědi pravděpodobně zalekl změny Stalinova postoje k československým komunistům v Moskvě. Dobře si uvědomoval, že doby, kdy ho Stalin sám varoval před československými komunisty a kdy je během jeho návštěvy v Moskvě v prosinci 1943 okázale ignoroval, jsou dávno pryč. Pod dojmem trpkého osudu polské exilové reprezentace, kterou se právě chystal svým uznáním lublinské vlády definitivně odepsat, tak Beneš zvolil v dopise tón, který nemohl nikoho nechávat na pochybách o dalším směřování poválečného Československa. Srov. i J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 2000, s. 135, J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část II.*, s. 490-491 a E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem, s. 218*. Podle Táborského si Beneš tehdy bolestně uvědomoval, že smutný osud sousedního Polska je neblahým znamením a hroživým příkladem toho, co by čekalo jeho samotného i jeho vládu, pokud by se rozhodli Sovětům vzdorovat a spoléhali se na podporu Západu. Neviděl jiné východisko, než se pevně přidržovat čehokoliv, co zbylo ze sovětské dobré vůle. Tyto skutečnosti jsou podle E. Táborského nezbytné pro pochopení tónu a smyslu Benešovy odpovědi Stalinovi.

dohodu uzavřenou mezi oběma státy.⁶³ Brilantnější odpověď by nesestavil ani sám Stalin. Beneš se pomalu začínal učit mluvit svéráznou řečí kremelských vládců. Její skutečný smysl a význam mu však i nadále občas unikal.

Při jednáních s Molotovem na sklonku března 1945 v Moskvě Beneš v duchu Stalinova dopisu potvrdil, že otázka Zakarpatské Ukrajiny bude mezi ČSR a SSSR řešena v přátelském duchu, a to v okamžiku, kdy československé hranice s Německem, Polskem a Maďarskem budou zajištěny. Tento okamžik měl nastat, jakmile bude Beneš v Praze a sejde se Národní shromáždění. Beneš rovněž uvedl, že se nedomnívá, že je oprávněn sám otázku řešit. Nejsou však podle něj žádné obavy, že by československý lid byl proti odstoupení Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu. Molotov se zdál být spokojen a po Benešově výkladu na Fierlingerův dotaz potvrdil, že mezi Slovenskem a Zakarpatskou Ukrajinou bude zachována původní hranice.⁶⁴

O dva dny později 23. března 1945 však náhle vyzval Molotov Beneše ještě k dodatečnému zvláštnímu jednání o Zakarpatské Ukrajině. Při tomto jednání Benešovi předestřel záznamy o všech rozhovorech, které Beneš vedl v Londýně se sovětskými diplomaty, zejména záznam o rozhovoru s I. Majským ze dne 23. října 1939, ve kterém se uvádí, že Beneš Majskému sdělil, že vzhledem k tomu, že východní část Polska

⁶³ Benešův dopis Stalinovi ze dne 29. ledna 1945 byl publikován v E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 219-220 nebo J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*, díl II., dok. č. 236, s. 482-483. Táborský si k dopisu do svého deníku poznamenal: „A věru lze těžko říct, že ani prezident ani vláda, se ani na okamžik nedomnívala, že by sovětská vláda zamýšlela jednostranně řešit otázku zakarpatské Ukrajiny nebo měla v úmyslu porušit dohodu mezi našimi státy.“ Spíše naopak! Obavy takové tu byly a jsou. Ale ve snaze zachránit, co se dá, nezbyvá prezidentovi než předstírat, že slibům Stalinovým plně věříme, pokusit se tak zabránit horšímu. Prezidentovi ovšem nejde nijak o Podkarpatskou Rus, které je připraven se opravdu vzdát, ale o to, aby zabránil opakování něčeho podobného na Slovensku.“ Tamtéž dok. č. 236, pozn. č. 3, s. 236. Srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 27. Podle Táborského se Beneš domníval, že jednání se sovětskými předáky je třeba vést ohleduplně, se zřetelem na nepříznivé důsledky jejich dlouhé izolace. Občas zdůrazňoval, že je třeba být neústupný při vyjednávání s Rusy, ale většinou nebyl buď ochoten, nebo schopen se této poučky držet. Beneš podle Táborského cítil, že na nekorektnost Sovětů ve vystupování, jejich nedůvěru a porušování slibů by se nemělo reagovat přímými, jednoduchými formulacemi, ale snášenlivostí. Tak lze celou záležitost bagatelizovat, ba dokonce přejít jako nedorozumění. Podle Táborského Beneš říkával, že nejlepším způsobem jak přimět protivníka, aby dodržel slovo, je věřit tomu, že ho skutečně chce dodržet, a postupovat podle toho. Tamtéž, s. 28. V tomto případě však mohl obsahu Stalinova a svého dopisu Beneš věřit jen sotva.

⁶⁴ Zápis o rozhovoru Beneše s Molotovem dne 21. března 1945 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*, díl II., dok. č. 248, s. 505-512. Srov. i J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, M. SEDLÁKOVÁ, *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944*, in: *Sborník archivních prací*, roč. 2000, s. 135 a srov. i E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 34.

připadá sovětskému státu, je přirozené, že též Zakarpatská Ukrajina by měla připadnout SSSR, čímž by Československo získalo společné hranice se Sovětským svazem.⁶⁵

Beneš reagoval, že nemá u sebe záznam o tehdejším rozhovoru, ale i bez toho může prohlásit, že vždy vůči sovětským představitelům zdůrazňoval, že považuje připojení Zakarpatské Ukrajiny k Sovětskému svazu za přirozené a dnes, kdy se tato otázka stala aktuálním, se lze jistě o proceduře předání dohodnout. Molotov Beneše ujistil, že předání není třeba uskutečnit hned, ale byl by rád, pokud by mohl obdržet od Beneše prohlášení pro Nejvyšší sovět, samozřejmě pokud s tím bude Beneš souhlasit. Jelikož ale Benešův názor opakovaně sdělovaný sovětským diplomatům od roku 1939 jistě není nahodilostí, ale je vyhraněný a důsledně hájený, nebude podle Molotova toto prohlášení prý činit Benešovi žádné potíže. Po tomto Molotovově d'ábelském úvodu sotva zbývalo Benešovi cokoliv jiného než s prohlášením pro Nejvyšší sovět souhlasit. Na závěr Beneš ještě neopomněl Molotova ubezpečit, že si přeje, aby otázka Zakarpatské Ukrajiny byla řešena mezi Československem a Sověty nezávisle na druhých velmocích tak, aby z třetí strany nebylo do těchto záležitostí zasahováno.⁶⁶

Molotov Benešovi přislíbil, že dopis bude důvěrný.⁶⁷ Beneš slíbené prohlášení předložil Molotovovi formou dopisu dne 26. března 1945. Beneš v dopise mj. uvádí: „Rád vyhovuji Vaší žádosti a znovu říkám, že po mém soudu Zakarpatská Ukrajina má vejít v soustavu Ukrajinské sovětské socialistické republiky. Provedení této změny by bylo uskutečněno v hranicích, které existovaly mezi Slovenskem a Zakarpatskou

⁶⁵ Tomuto rozhovoru jsme se věnovali na počátku této kapitoly.

⁶⁶ Je dějinným paradoxem, že na zachování důvěrnosti sovětského postupu vůči Podkarpatské Rusi měly zájem obě strany. Sovětský svaz si nechtěl tím, že brutálně porušuje převzaté smluvní závazky svého nejbližšího a nejvěrnějšího spojence, předčasně pokazit reputaci na mezinárodní scéně a Beneš zase neměl zájem těsně před svým triumfálním návratem do vlasti vytrubovat do světa, že celá jeho propracovaná koncepce zajištění poválečného Československa je založena hned na několika zcela mylných premisách. Beneš si dobře uvědomoval, že na to, aby otočil kormidlo a pokusil se změnit směřování politiky poválečného Československa, již bylo v březnu 1945 příliš pozdě. Na to, aby sebral své poslední síly, informoval své spoluobčany o povaze sovětského režimu a pokusil se vytvořit z nekomunistických sil jednotný blok, který by byl schopen komunistické straně důstojně vzdorovat, měl však času ještě stále dost. Dostupné prameny však svědčí o tom, že o této variantě vůbec neuvažoval. Ostatně v březnu 1945 ještě stála nebyla vyřešena otázka československých Němců a Maďarů, postavení Slovenska a osud Těšínska. Ve všech těchto případech Beneš Sověty potřeboval. Bez jejich pomoci neměl naději, že se mu tyto otázky podaří vyřešit podle jeho představ. Pokud by se ve věci Podkarpatské Rusi postavil Stalinovi na odpor, věděl, že může na příznivé vyřešení těchto otázek zapomenout. Beneš by si pravděpodobně odmítal položit otázku, zda není cena, kterou dobrovolným přijetím postavení vazala Sovětského svazu zaplatil za odsun všech Němců, Těšínsko a východní část Slovenska příliš vysoká. Tuto nelehkou otázku si už navzdýcky budou klást pouze historikové, nikoliv aktivní činitelé tehdejších bojů. Podle autora této práce neměl Beneš tuto cenu akceptovat. Její výše ležela příliš vysoko a českému národu se s ní nepodařilo vyrovnat dodnes.

⁶⁷ Zápis o rozhovoru Beneše s Molotovem dne 23. března 1945 byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVIČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 253, s. 520-522.

Ukrajinou v Československé republice.⁶⁸ V březnu 1945 tedy ještě k odstoupení Podkarpatské Rusi de iure nedošlo, přestože fakticky byla Podkarpatská Rus součástí Sovětského svazu již několik měsíců. Benešův příslib odstoupit část území cizímu státu však nebyl v souladu s § 3 ústavní listiny z roku 1920. Ostatně toto ustanovení, zakotvující mimo jiné autonomii Podkarpatské Rusi, nebylo nikdy dodržováno. Stejně jako v případě akceptace Mnichova byla tedy i v případě slibu odstoupení Zakarpatské Ukrajiny dotčena československá ústavní listina z roku 1920. Faktické události na Slovensku a Podkarpatské Rusi na podzim 1944 již před tím podstatně omezily její pole působnosti. Ve stejné době, kdy Beneš sliboval Molotovovi postoupit Zakarpatskou Ukrajinu, pak strany Národní fronty učinily svým nově dohodnutým programem z ústavní listiny z roku 1920 definitivně jen nevýznamný dokument, který nikoho nechránil a nikoho nezavazoval a jež může být novými orgány veřejné moci porušován bez jakýchkoliv zásadních právních účinků. Právní stát, ochrana práv menšin a občanské a politické svobody nepatřily mezi témata, kterými se strany Národní fronty hodlaly omezovat při budování světlých zítřků poválečného Československa.

Dne 24. března 1945 se při jednání politických stran Národní fronty o kapitole VII. návrhu vládního programu dostala na program jednání otázka Podkarpatské Rusi. Všechny strany se pod tlakem okolností bez větších problémů shodly na tom, že Zakarpatská Ukrajina nakonec přijde k sovětské Ukrajině. Diskuse se tak víceméně týkala jen toho, kdy se tak stane. Komunisté ještě stále hájili stanovisko, že je třeba vyjít z ducha spojenecké smlouvy, a nikoli pouze z její litery, což převedeno do normálního jazyka mělo znamenat: vydat Podkarpatskou Rus Sovětskému svazu okamžitě. Českoslovenští socialisté i nadále podporovali Benešovu pozici a požadovali, aby se tak stalo až v příhodné chvíli po válce, kdy již budou vyřešeny otázky předmnichovských hranic.⁶⁹ Vzhledem k výše zmíněné „dohodě“ Beneše s Molotovem se jim podařilo toto stanovisko prosadit.⁷⁰

⁶⁸ Dopis byl publikován in: J. NĚMEČEK, H. NOVÁČKOVÁ, I. ŠTOVÍČEK, M. TEJCHMAN, Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945, díl II., dok. č. 258, s. 526.

⁶⁹ Blíže viz M. KLIMEŠ, P. LESJUK, I. MALÁ, V. PREČAN, Cesta ke květnu, díl I., dok. č. 132, s. 414-418.

⁷⁰ Po druhé moskevské návštěvě se lze sotva divit Benešovu nadšení, se kterým sledoval rychlý postup amerických vojsk směrem na východ v dubnu 1945. Benešův tajemník E. Táborský k tomu na základě zápisu ve svém deníku ze dne 17. dubna 1945 konstatuje: „Snadno pochopitelná byla potom prezidentova radost, když se dozvěděl, že 17. dubna 1945 postoupila armádní skupina generála Pattona z Bavorska do Československa. ‚Díky Bohu, Díky Bohu,‘ řekl, když jsem mu sdělil, že Patton je konečně na československé půdě. Nedokázal ovládnout své vzrušení a začal přecházet po místnosti. Podle výrazu jeho očí jsem usoudil, že si už představuje, jaké příznivé politické důsledky z toho vyplynou. A pak odkvapil do vedlejšího pokoje, aby se podělil o dobré noviny i se svou ženou; slyšel

Zbývá dodat, že dne 29. června 1945 byla v souladu s Benešovým slibem uzavřena mezinárodní smlouva mezi Československem a Sovětským svazem o Zakarpatské Ukrajině, kterou byla Zakarpatská Ukrajina formálně postoupena Sovětskému svazu. V čl.1 smlouvy se výslovně uvádělo, že Zakarpatská Ukrajina se v souladu s přáním projeveným obyvatelstvem Zakarpatské Ukrajiny a na základě přátelské dohody mezi oběma stranami sjednocuje se svojí odvěkou otčinou - Ukrajinou a vtěluje se do rámce Ukrajinské sovětské socialistické republiky.⁷¹ Hranice mezi Slovenskem a Zakarpatskou Ukrajinou ze dne 29. září 1938 se s provedenými změnami měla stát hranicí mezi Československou republikou a SSSR. Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 60/1945 Sb. ze dne 24. srpna 1945 byla pak právně upravena příprava provedení této smlouvy. Podle § 2 tohoto ústavního dekretu ustanovení ústavní listiny z roku 1920 a jiných zákonů, jež nejsou ve shodě s mezinárodní smlouvou o Zakarpatské Ukrajině, pozbudou účinnosti dnem, kdy tato smlouva nabude účinnosti.⁷²

Vládní nařízení č. 61/1945 pak právně upravilo možnost opce pro československé státní občanství, která byla sjednána v protokole ke smlouvě mezi Československem a Sovětským svazem o Zakarpatské Ukrajině. Opci mohli dle vládního nařízení do 1. března 1946 uplatnit: 1. českoslovenští státní občané české nebo slovenské národnosti, kteří měli dne 29. června 1945 trvalé bydliště nebo domovské právo v některé obci, jež měla být vtělena do rámce Ukrajinské sovětské socialistické republiky podle smlouvy mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o Zakarpatské Ukrajině ze dne 29. června 1945; a 2. vojenské osoby (podle stavu dne 29. června 1945) ruské nebo ukrajinské národnosti, které se

jsem, jak paní Benešové hlasem plným vzrušení říká: „Haničko, Haničko, Američané vkročili do Čech. Patton už překročil hranici.“ Hned byl zpátky a nařídil mi, abych poslal Pattonovi blahopřejný a pozdravný telegram.“ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 242. Srov. i B. R. H. LOCKHART, *Jan Masaryk – osobní vzpomínky*, s. 47. B. Lockhart k tomu po svých rozhovorech s E. Benešem a J. Masarykem v květnu 1947 uvádí: „Oba dosud rozčilovalo, že generál Patton nešel osvobodit Prahu a oba to považovali za osudný omyl západních mocností... Oba byli přesvědčeni, že sovětsí vůdčové nedosáhnou svých záměrů bez násilí a oba si byli dostatečně jisti, že Moskva se ho neodváží použít. Oba dávali přednost Gottwaldovi, komunistickému předsedovi vlády, před Fierlingerem, kterým opovrhovali.“ Přes výše uvedené, poměrně jednoznačně laděné postoje, Beneš však i nadále setrval při svých stereotypních názorech ohledně vrozené demokratičnosti českého národa, která měla být z neznámých důvodů tou nejlepší oporou proti všem autoritativním a totalitním tendencím. E. Tábořskému například Beneš po svém slavném návratu zpět do Prahy sdělil: „Boj bude těžký, ale nemám pochyb o našem vítězství. S lidem, jako je náš, demokracie poražena být nemůže.“ Blíže viz E. TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 242.

⁷¹ Šlo o velmi eufemistické vyjádření událostí stručně popsanych v této kapitole. O přátelskou dohodu se rozhodně nejednalo, Ukrajina nepochybně nebyla odvěkou otčinou Podkarpatské Rusi a k upřímnému a svobodnému vyjádření přání tamějšího obyvatelstva také nikdy nedošlo.

⁷² Jednalo se zejména o § 3 odst. 2 až 9 a část § 64 odst. 1 bodu 5 ústavní listiny z roku 1920 a část čl. II. uvozoovacího zákona č. 121/1920 Sb.

zúčastnily v řadách československé armády války proti Německu za osvobození Československa a členové jejich rodin žijící na území Zakarpatské Ukrajiny. Ostatní osoby ruské nebo ukrajinské národnosti, které jakýmkoliv jiným způsobem spojily svůj život s předmnichovským Československem, a osoby rumunské, židovské a polské národnosti bez výjimek, se staly občany Sovětského svazu bez možnosti opce pro československé státní občanství.

Definitivně bylo postoupení Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu stvrzeno ústavním zákonem ze dne 22. listopadu 1945 č. 2/1946 Sb. o Zakarpatské Ukrajině a úpravě státních hranic se SSSR, v němž Prozatímní národní shromáždění vyslovalo svůj souhlas s výše specifikovanou smlouvou (i protokolem ke smlouvě) ze dne 29. června 1945. Dle § 2 ústavního zákona měla změna státního území, sjednaná smlouvou a protokolem a změny státních hranic nastalé v důsledku této smlouvy a protokolu k ní, nabýt s mezinárodní účinností i účinnost vnitrostátní.

Události na Podkarpatské Rusi proběhly na konci roku 1944 bez jakékoliv Benešovy kontroly a zcela v rozporu s jeho koncepcemi právní kontinuity předmnichovského Československa a smlouvami, které se Sovětským svazem uzavřel. Realizace Benešových představ vtělených do ústavního dekretu prezidenta republiky č. 10/1944 Úř. věst. čs. z 3. srpna 1944, o dočasné správě osvobozeného území Československé republiky, byla na Podkarpatské Rusi zcela znemožněna postupem sovětských vojenských orgánů. K realizaci tohoto ústavního dekretu nedošlo, jak jsme již podrobně vyložili v kapitole č. VI.2 této práce, z důvodu Slovenského národního povstání a postoji Slovenské národní rady ani na Slovensku.

VII. K FORMÁLNÍ KONTINUITĚ A DISKONTINUITĚ ČESKOSLOVENSKÉHO PRÁVNÍHO ŘÁDU

VII. 1. ÚVOD K DISKUSI

Velmi zajímavá diskuse o kontinuitě československého právního řádu a dekretch prezidenta republiky se odehrála v letech 1945 až 1947 na stránkách právnických časopisů: Právník, Právní praxe, Právní obzor, Časopis pro právní a státní vědu a Sborník věd právních a státních. Postupně se do diskuse zapojili tito českoslovenští právníci: F. Weyr, A. Meissner, Z. Neubauer, P. Körbel, J. Hoffman, J. Krčmář, K. Greif, J. Budník, Š. Luby, M. Takáč, J. Pošvář, C. Horáček, Z. Peška, J. Valeček, B. Kučera a L. Vošta. Nepřímo se diskuse zúčastnil i Eduard Táborský prostřednictvím své knihy Naše věc, jež byla upraveným překladem anglického vydání z roku 1944 a prezident republiky Edvard Beneš svým projevem o právní kontinuitě předneseným dne 15. prosince 1945 při přijetí čestného doktorátu práv Univerzity Karlovy.

Hlavním předmětem diskuse se stala otázka formální kontinuity československého právního řádu.¹ Tato otázka však bezprostředně souvisí i s otázkou výše zkoumané problematiky kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše, neboť jen při zachování formální kontinuity právního řádu má z pohledu normativní teorie smysl uvažovat o

¹ Formální kontinuita byla ve všech příspěvcích chápána v souladu s normativní právní teorií jako stejnorodost právního řádu, tedy jako totožnost jeho ohniska (nejprvotnější, originální normy, jejíž právní relevantnost již nelze právní metodou dokázat). Všechny ostatní právní normy pak odvozují svoji platnost od této ohniskové normy. Právní řád se může libovolně proměňovat, ale pro zachování formální kontinuity je nutné, aby se tak dělo pouze na základě pravidel (kompetenčních a procesních předpisů) v něm samém zakotvených. V případě, že se vyskytne soubor právních norem, jež jsou ve státě obecně zachovávány, při jejichž vydání však nebyla respektována dosavadní pravidla pro vydávání právních norem a jejichž normativní závaznost tedy nelze odvodit od dosavadního ohniska právního řádu, dochází k přerušení formální kontinuity, a je tedy třeba nalézt normu, která je novým ohniskem nového právního řádu. Protože stát je z pohledu normativní právní teorie totožný s právním řádem, je tato prvotní norma rovněž normativním ohniskem nového státu.

Od formální kontinuity je třeba důsledně odlišovat materiální kontinuitu právního řádu, která označuje obsahovou totožnost či podobnost právního řádu. Materiální kontinuita mezi starým a novým právním řádem se zpravidla zajišťuje pomocí recepčních klauzulí, kterými se do nového právního řádu s jistými omezeními přejímá dosavadní právní řád. Zákon č. 11/1918 Sb. je klasickým příkladem této recepční klauzule, jež zajišťuje materiální kontinuitu právního řádu. Jinak je ale právě tento zákon vzorovým vyjádřením formální diskontinuity s rakousko-uherským právním řádem, a tedy ohniskem předmnichovského právního řádu. Protikladem materiální kontinuity je materiální diskontinuita, tedy převratná, náhlá změna právního řádu, vyvolaná většinou revolucí ve smyslu sociálním, hospodářským a politickým. K normativní právní teorii srovnej zejména F. WEYR, Československé právo ústavní, Praha, 1937, též F. WEYR, Teorie práva, Praha, 1936. K kontinuitě a diskontinuitě srov. i V. PAVLÍČEK, O kontinuitě a diskontinuitě, Právní praxe, roč. 1993 a J. KUKLÍK, Londýnský exil a obnova československého státu. 1938-1945.

kontinuitě Benešovy prezidentské funkce. Počátek diskuse byl pro pochopitelné technické problémy s vydáváním časopisů poněkud netypický,² a tak se na stránkách právního tisku v podstatě nezávisle na sobě objevilo několik příspěvků k této problematice.³ Většina autorů se postavila na stranu formální diskontinuity československého právního řádu (Weyr, Greif, Horáček, Peška, Luby). Stanovisko formální kontinuity československého právního řádu hájil v plném rozsahu pouze Pošváb (částečně pak i Körbel a Neubauer). Po vydání Lubyho článku *Kontinuita* v časopise *Právní obzor* v roce 1946, v němž tvrdí, že na Slovensku stále existují dva právní řády,⁴ se diskuse zaměřila na problematiku Slovenska. V roce 1948 tato diskuse zcela utichá. Normativní teorie byla i z většinou jejích stoupenců z veřejného života odstraněna, a to včetně jejího hlavního ideového centra – brněnské právní fakulty. Některé časopisy po komunistickém převratu přestaly vůbec vycházet, jiné se zaměřily na poněkud odlišná témata (sovětský právní řád, akční výbory KSČ atd.).

V následujícím přehledu se pokusím ve stručnosti shrnout základní teze hlavních účastníků této diskuse. Nejprve se zaměřím na stoupence formální diskontinuity československého právního řádu, kterých byla drtivá většina.

² K tomu srovnej Z. NEUBAUER, *Kontinuita a revoluce*, in: *Právní praxe* roč. 1946, s. 171.

³ Jednotlivé články na sebe zpočátku nenavazovaly a nelze tedy přesně určit, kdo byl skutečným původcem této diskuse. Za první relevantní příspěvek lze však patrně považovat Neubauerovu přednášku *Kontinuita našeho ústavního práva*, jež byla přednesena v Právníké jednotě dne 29. listopadu 1945 a otištěna v časopise *Právník* v roce 1945.

⁴ Š. LUBY, *Kontinuita*, in: *Právní obzor*, s. 191 a n.

VII. 2. STANOVISKA JEDNOTLIVÝCH ÚČASTNÍKŮ

Zdeněk Neubauer

Neubauer považuje druhou republiku za nový stát, a to jak politicky, geograficky a sociologicky, tak i z pohledu právního. Po Mnichovu se uskutečnila právní revoluce, jež založila zcela nový právní řád, jenž mlčky recipoval předmnichovský právní řád.⁵ Zabývat se otázkou platnosti ústavních aktů druhé republiky z hlediska právního řádu druhé republiky je podle Neubauera zbytečné. Za nepochybnou však považuje neplatnost těchto aktů z pohledu první republiky, neboť tyto akty jsou pro předmnichovský právní řád pouhou mimoprávní skutečností. Neplatná je tedy z tohoto hlediska i abdikace Edvarda Beneše z 5. října 1938.⁶ Neubauer však výslovně odmítá považovat za důvod této neplatnosti argument, že abdikace byla vynucena násilím. Jde sice o argument politicky a mravně velmi pádný, avšak právně náležející do soukromoprávní oblasti, jenž nelze na poli státního práva a politiky obecně využívat: „Neboť zde jsme na kolbišti, kde téměř každé jednání je výslednicí politických sil a kde se velmi často jedná v takové situaci, o níž - zejména v časovém odstupu – lze tvrdit, že vykonávala na jednajícího nátlak.“⁷ Podobně nelze podle Neubauera vyvodit neplatnost Mnichovské dohody z jejího následného porušení ze strany Německa.

Prezident Beneš byl proto podle Neubauera od počátku své zahraniční akce legitimním a plnoprávným prezidentem Československa.⁸ Zahraniční akce mohla tedy podle Neubauera volit mezi koncepcí formální kontinuity předmnichovského právního řádu a revoluční koncepcí založenou na zcela novém právním řádu. Podle první koncepce byl zahraniční i domácí boj s Německem válkou, podle druhé koncepce to byla národní revoluce. Podle první varianty je prezident Beneš od Mnichova až do roku 1946 legitimní hlavou státu, přičemž právní trvání jeho funkce nebylo nikdy dotčeno. Podle druhé koncepce byl Edvard Beneš vůdcem odboje dočasně porobeného národa, který dostal

5 Z. NEUBAUER, Kontinuita našeho ústavního práva, in: Právník, roč. 1945, s. 289.

6 Tuto abdikaci je tedy podle Neubauera nutné přičítat Edvardu Benešovi jako prezidentovi druhé republiky. Jeho abdikace tedy byla platná pouze z hlediska nového právního řádu druhé republiky, jejímž prezidentem se Edvard Beneš patrně stal v důsledku mlčky provedené recepce předmnichovského právního řádu. Dne 5. října 1938 tedy Edvard Beneš přestal být prezidentem druhé republiky, ale stále ještě byl prezidentem první republiky. Tato zvláštní konstrukce je umožněna pouze díky ztotožnění státu a právního řádu. Neubauer pochopitelně byl stoupencem ryzí nauky právní.

⁷ Tamtéž, s. 290.

⁸ Přesněji předmnichovského Československa.

legitimaci k vytvoření revoluční vlády uznáním mezinárodněprávním. Podle první koncepce má čl. 1 odst. 1 ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. o obnovení právního pořádku povahu deklaratorní, protože prohlašuje něco zcela samozřejmého, že totiž právní řád ČSR je právním řádem československým. Podle druhé koncepce má toto ustanovení povahu konstitutivní, neboť jde o recepci předmnichovského právního řádu do nového porevolučního právního pořádku. Podle první varianty se rozumí příslušnými ústavními činiteli, kteří mají provést podle tohoto ústavního dekretu ratihabici, ústavní činitelé podle ústavní listiny z roku 1920. Podle druhé varianty mohou být těmito činiteli ústavní orgány vzešlé z revoluce.⁹

Přestože lze podle Neubauera z některých kroků zahraniční akce usuzovat na snahu o zachování formální kontinuity, celkově je nutné uznat, že byla nakonec dána přednost koncepci revoluční před koncepcí kontinuity.¹⁰ Důvodem podle Neubauera pravděpodobně byla politická účelnost (snaha po zavedení zcela nového hospodářského, politického a sociálního řádu), a nikoli právní nutnost.¹¹ Ratihabice provedená revolučním Prozatímním národním shromážděním má tedy podle Neubauera pouze politický význam. Parlament pouze udělil politický souhlas s tím, aby se oligarchicky vydané dekrety prezidenta republiky staly základem (ohniskem) nového demokraticko-parlamentního právního řádu. Ratihabice tedy byla z právního hlediska zcela zbytečná.¹² Volbou revoluční koncepce byla podle Neubauera opuštěna i koncepce kontinuity prezidentské funkce Dr. Edvarda Beneše.

⁹ Tamtéž, s. 292.

¹⁰ Normou, která definitivně rozhodla o revoluční koncepci, je podle Neubauera ústavní dekret č. 47/1945 Sb. o Prozatímním národním shromáždění. Z pohledu tohoto dekretu je pak třeba vykládat všechny předcházející dekrety, jež umožňovaly dvojí výklad (kontinuita i diskontinuita).

¹¹ Zdeněk Neubauer, Kontinuita a revoluce, in: Právní praxe, roč. 1946, s. 165. Ne každé porušení ústavy totiž zakládá podle Neubauera revoluci, nýbrž jen takové, které znemožňuje, aby i napříště tvorba státní vůle odpovídala předpisům ústavy. Jestliže by k porušení ústavy došlo ne proto, aby byl vytvořen nový právní pořádek či sociální řád, nýbrž z důvodu prosté faktické či technické nemožnosti postupovat přesně podle platné ústavy, nešlo by o revoluci a formální kontinuita by tedy zůstala zachována. Z. NEUBAUER, Kontinuita a revoluce, in: Právník, roč. 1945, s. 183.

¹² Tamtéž, s. 168.

František Weyr

Weyr vycházel ze stanoviska, že k přetržení formální kontinuity právního řádu došlo již bezprostředně po Mnichovu na podzim roku 1938. Podle Weyra, abychom mohli přisuzovat závaznost aktům, jež byly v rozporu s ústavní listinou z roku 1920 v této době vydány,¹³ ale jimž byla za druhé republiky všeobecně přiznávána platnost, je třeba vycházet z revoluční změny pomnichovského právního řádu a najít pro tento nový právní řád nové ohnisko. Úmysl a přání zákonodárce druhé republiky, jež vycházel důsledně z myšlenky formální kontinuity právního řádu, nemá v tomto ohledu žádný význam, neboť nelze trvat na platnosti ústavní listiny a zároveň zastávat názor, že odtržená území již netvoří součást československého státního území.¹⁴ Protože ale jinak byl předmnichovský právní řád za druhé republiky aplikován, a to přesto, že nebyla vydána žádná norma, která by tento předmnichovský právní řád recipovala, je třeba vycházet z presumpce povšechné recepční klauzule.¹⁵ Nemožnost nalézt ohniskovou normu právního řádu druhé republiky Weyra od jeho koncepce formální diskontinuity neodradila.

Za zcela iluzorní pak považuje Weyr představu o právní kontinuitě stavu před podzimem roku 1938 se stavem pozdějším, zejména se stavem založeným na dekretch prezidenta republiky. Přes sebe oprávněnější politické důvody a úvahy se tato iluze podle něj nedá žádným způsobem udržet.¹⁶ Podle Weyra je sice logicky možné a poměrně lehce proveditelné tragické trhliny, které československý právní řád revolučními událostmi let 1938 a 1939 utrpěl, ignorovat a tvrdit, že jimi formální kontinuita československého právního řádu nebyla porušena, vedlo by to však v jednotlivostech prakticky k velmi nevídaným a povážlivým důsledkům. Přesto se podle Weyra zdá, že náš zahraniční odboj tuto cestu skutečně zvolil, neboť je alespoň velmi těžké nalézt ve spleti jím vydaných revolučních norem projev, který by se aspoň přibližně stejně hodil pro funkci ohniska nového právního řádu. Takové ohnisko se podle něho spíše přímo skrývá, než by se otevřeně nabízelo jako v roce 1918. Za klíčový považuje Weyr ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čs., jež podle něj zavádí skrytou recepci celé řady právních norem náležejících k jinému ohnisku do nového československého právního řádu. Weyr tedy

¹³ Viz výše s. 1-2.

¹⁴ F. WEYR, Ústavní vývoj československý v roce 1938, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 46, s. 20 a n.

¹⁵ Tamtéž, s. 28.

¹⁶ F. WEYR, O právní kontinuitu, in: Právní praxe, roč. 1946, s. 22.

nepřímou odmítá deklaratorní charakter ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs.¹⁷ Snaha zahraničního zákonodárce o udržení formální kontinuity původního československého právního řádu způsobila podle Weyra dost spletitou a značně nejistou situaci.¹⁸ K problematice kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše se Weyr výslovně nevyjadřuje, nicméně z jeho úvah o formální diskontinuitě právního řádu a z výše zmíněných důvodů neplatnosti volby Emila Háchy za prezidenta republiky lze bez jakýchkoliv pochybností dovodit, že v žádném případě nepatřil mezi stoupence nepřerušené kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše.

Kristián Greif

Greif tvrdí, že hledáme-li důsledně důvod právní relevance dekretů prezidenta republiky, dostaneme se až k ústavnímu dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. Za ním se však nachází normativní vakuum. Platnost tohoto ústavního dekretu nelze v žádném případě odvodit od ústavní listiny z roku 1920. Jde tu tedy o revoluční akt (prvotní normu, ohnisko), na němž je vystavěn nový právní řád. Z pohledu ryzí nauky právní, jejímž je Greif stoupencem, jde tedy i o nový stát, jenž s předchozím nekontinuuje.¹⁹ Mezi předmnichovským a poválečným právní řádem tedy není formální kontinuita, neboť oba právní řády mají na sobě navzájem nezávislá ohniska.

S těmito poznatky se podle Greifa musí smířit každý, jemuž jde o ryzí juristické poznávání, byť by jeho historicko-vlastenecké a demokraticko-republikánské srdce při tom tlouklo sebe vzrušeněji. Ustavení Prozatímního národního shromáždění pak vidí Greif jako přechod státního režimu od formy po výtce monarchické (samovládný prezident) k formě republikánsko-demokratické. Že se tak stalo legální formou, tedy jevem v historii velmi vzácným, lze podle Greifa přičíst především kvalitám autoritativního prvotního normotvůrce.²⁰

¹⁷ Tomuto Weyrovu stanovisku odpovídá název, který exiloví politici v Londýně při přípravě ústavního dekretu č. 11/1945 Úř. věst. čs. používali: „první zákon“. Opočenský např. ve svém deníkovém záznamu z 5. dubna 1944 uvádí: „...vláda začala probírat první zákon a organizaci národních výborů atd. Seděla v pátek do čtyř hodin, pak v pondělí, úterý a ve středu v permanenci.“ Bližší viz J. ČECHUROVÁ, J. KUKLÍK, J. ČECHURA, J. NĚMEČEK, *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 344.

¹⁸ Tamtéž, s. 22.

¹⁹ K. GREIF, *Kde je ohnisko obnoveného československého státu?*, in: *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. 46, s. 50.

²⁰ Tamtéž, s. 51.

Greif vychází důsledně z monistické koncepce primátu vnitrostátního práva před právem mezinárodním. Normy mezinárodního práva tedy pro něj neplatí, pokud je nevzal za své československý právní řád. Z tohoto pohledu pak pokládá za možné, aby bylo zodpovězeno kladně na otázku kontinuity Československa z hlediska mezinárodního práva, a zároveň odpovězeno záporně na tutéž otázku z hlediska práva vnitrostátního.²¹

Cyril Horáček

Horáček ve svém příspěvku polemizuje s Neubauerovými tezemi ohledně diskontinuity druhé republiky a zahraniční akce s první republikou. Vývody normativní právní teorie v tomto směru považuje za velmi povážlivé a ze zahraničně-politického pohledu nevítané. Těmto problémům se prý vyhneme, nebudeme-li mít pochybnosti o identitě československého státu a nebudeme-li jej ztotožňovat s ohniskem právního řádu. Přestože se druhá republika ocitla pod vlivem mocného souseda a její ústava byla hrubě porušena, jde podle Horáčka stále o týž stát. Stejně tak se po osvobození objevuje na našem území tentýž stát, který tu byl před okupací.²² Tyto na první pohled zcela protikladné vývody jsou však ve skutečnosti téměř v souladu s Neubauerovým pohledem na formální kontinuitu právního řádu.²³

Horáček nebyl stoupenec normativní teorie, a proto odmítal ztotožnit stát s právním řádem. Jeho zásadní požadavek na udržení kontinuity státu mu tedy z jeho pohledu vůbec nebránil v odmítnutí formální kontinuity ústavního práva. Právní a politická praxe druhé republiky, kdy byly uznávány za platné neústavní kroky (z pohledu ústavní listiny z roku 1920) tehdejších politických reprezentantů, však ještě podle Horáčka nesevďčí o formální diskontinuitě státu.²⁴ Normativní právní teorie v tomto ohledu podle něj selhává, neboť není schopná najít ohnisko tohoto nového pomnichovského právního řádu. Protože za jediné možné ohnisko lze považovat

²¹ K. GREIF, Odpověď doc. Budníkovi, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 46, s. 281.

²² C. HORÁČEK, K problému kontinuity československého ústavního práva, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, s. 50.

²³ Normativní teorie totiž rozlišuje mezi státem ve smyslu právním a státem ve smyslu historickém, sociologickém a politickém. Pouze v prvním případě lze stavět rovnítko mezi stát a právní řád.

²⁴ Horáček správně upozorňuje na často opomíjený fakt, že ústavní soud první republiky měl z úřední povinnosti zkoumat a následně prohlásit opatření Stálého výboru Národního shromáždění o snížení počtu poslanců a senátorů za odporující ústavní listině.

zmocňovací zákon z 17. prosince 1938, zůstává otázkou, jaké bylo ohnisko před tímto datem.²⁵

Londýnská vláda pod vedením prezidenta Beneše měla podle Horáčka dvě možnosti: buď trvat na platnosti československé ústavy podle jejího stavu před Mnichovem a považovat ji pouze za dočasně vyřazenou z platnosti okupací, nebo vytvořit nové ústavní zřízení, ovšem jen povahy prozatímní, a tím i nový ústavně-právní řád. Vláda v Londýně se v podstatě rozhodla pro druhou alternativu a tím již v zásadě rozhodla o osudu československé ústavy z roku 1920. Důvodem pro toto rozhodnutí bylo podle Horáčka především přesvědčení o nemožnosti udržet formálně-právní kontinuitu mezi institucemi ústavy a mezi představiteli československé vlády v Londýně – čili jinými slovy založit legitimitu vlády na ústavě z roku 1920 -, neboť souvislost se starými ústavními institucemi byla povahy převážně osobní. Tyto právní úvahy pak prý byly podle Horáčka doplněny důvody politickými. Vláda prý správně předpokládala, že hrůzy druhé světové války podstatně změní podmínky státního života v Československu, a proto nebude možné se vrátit k ústavě z roku 1920. Například po špatných zkušenostech s národními menšinami nebude možné podržet ustanovení o ochraně menšin obsažené v šesté hlavě ústavní listiny z roku 1920.²⁶ Ustanovení hlavy šesté ústavní listiny (§ 128 – 134) nejsou podle Horáčka v osvobozené republice nadále zachovávána, pokud jde o národnostní menšiny, a musí tedy být z nové ústavy odstraněna nebo aspoň zásadně pozměněna. Stejně platí též o jazykovém zákonu a jazykovém právu vůbec.²⁷

Vláda po návratu zpět do osvobozené vlasti měla podle Horáčka dvě možnosti: buď se vrátit k ústavněprávním poměrům předmnichovským, v podstatě k ústavě z roku 1920, nebo vytvořit ústavní předpisy nové a vypracovat novou ústavu, která by nahradila jak starou ústavu, tak prozatímní státní zřízení. První cesta znamenala postupné zrušení prozatímního státního zřízení londýnského jako nezbytného provizoria a návrat k ústavněprávnímu stavu předmnichovskému, druhá cesta znamenala definitivní přerušování ústavněprávní kontinuity, tedy pokračování v nastoupeném vývoji revolučním.

²⁵ Tamtéž, s. 49. Na tuto otázku odpověděl nepřímo František Weyr, když ještě před vydáním tohoto článku poopravil stanovisko ryzí nauky právní k tomuto problému. Podle Weyra je třeba rozlišovat okamžik, kdy nastává diskontinuita mezi dvěma po sobě jdoucími právními řády, a okamžik, ve kterém nastala událost (vydána norma atd.), která bude zvolena za ohnisko nového normového souboru. Na otázku, co bylo ohniskem právního řádu druhé republiky, však Weyr nedává žádnou odpověď. K tomu srovnej F. WEYR, Ústavní vývoj československý v roce 1938, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 46, s. 20-21.

²⁶ Tamtéž, s. 53.

²⁷ Tamtéž, s. 55.

Ústavní změny, ke kterým došlo od Mnichova až do osvobození Československa, nelze podle Horáčka považovat za pouhá nouzová opatření přechodného rázu. Politický vývoj šel podle Horáčka jiným směrem a důvody politické rozhodly již během války o tom, že se nelze vrátit k předmnichovskému ústavněprávnímu stavu. Definitivně se pak prý vláda rozhodla pro revoluční koncepci formální diskontinuity ústavního práva ve vládním programu vyhlášeném v Košicích v dubnu 1945. Hlavní roli tu již zcela nepochybně hrály podle Horáčka důvody politické.

Zdeněk Peška

Podle Pešky byla násilným mnichovským diktátem a jeho důsledky až po okupaci českých zemí dne 15. března československá ústava rozbita. Její provádění bylo doma i v zahraničí znemožněno. Prozatímní státní zřízení byl nový revoluční výtvar, jenž byl vyvolán potřebou doby, a nebyl nijak založen na ústavní listině z roku 1920, neboť ta neznala institut dekretů prezidenta republiky. Podle Pešky je dnes již nerozhodné,²⁸ zdali prezidenta republiky možno považovat za prezidenta vzhledem k jeho zvolení v roce 1935, či zda-li jeho rezignace v říjnu 1938 byla právoplatná, neboť mu stejně v žádné případě nenáležela podle ústavy z roku 1920 nouzová nařizovací moc. I kdyby zde byla kontinuita ve vykonávání prezidentského úřadu, je nutno podle Pešky vytvoření dekretální pravomoci prezidenta republiky považovat za revoluční čin. Ústavní dekret č. 2/1945 Úř. věst. čs. je tedy nutné považovat za počátek nového právního řádu.²⁹

Předmnichovské právní předpisy neplatí v tomto novém právním řádu ze své vlastní moci, ale na základě recepce provedené ústavním dekretem č. 11/1944 Úř. věst. čs. Ač byla uvedeným dekretem recipována všechna předválečná ustanovení, řada jich není prováděna. Podle Pešky jsou dokonce nové právní předpisy a opatření, jež se jim vysloveně přičí. Tak zejména hlava šestá ústavní listiny z roku 1920 (Ochrana menšin národních, rasových a náboženských). Tento stav prý nelze odůvodnit jinak, než že se tato ustanovení přičí nynějšímu právnímu cílení. Těmito novými ustanoveními došla

²⁸ Studie byla sepsána v dubnu roku 1946.

²⁹ Z. PEŠKA, K otázce kontinuity našeho právního řádu v letech 1938-1945, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, s. 69.

podle Pešky výrazu na poli práva revoluce, která byla provedena proti německým okupantům.³⁰

Jaroslav Pošvář

Vznik ohniskové normy je podle Pošváře juristicky nepoznatelný (metajuristický), a proto je otázka vzniku ohniska právního řádu odkázána z oblasti právních úvah do oblasti úvah politických. Posouzení, zda v nějakém případě jde o nové ohnisko práva, je věcí volní úvahy. Rozhodující je tu politická vůle, která je důsledně opřena o vůli lidu. Právnick přichází až později a dostane právní ohnisko již hotové, aby se jím zabýval ze svého hlediska. Zahraniční politické vedení trvalo od počátku na formální kontinuitě československého práva. Tuto tezi znovu zopakoval a zdůraznil prezident republiky ve své promoční řeči dne 15. prosince 1945. Tento názor zahraniční akce se plně opíral o vůli československého lidu, a proto byla formální kontinuita právního řádu zachována a ohniskem československého poválečného řádu je stále zákon č. 11/1918 Sb.³¹

Podle Pošváře se nynější právní řád obsahově liší od právního řádu předmnichovského, neboť jsme prošli zároveň mohutnou politickou, sociální a hospodářskou revolucí. To však nemá s otázkou kontinuity formální nic společného. Ta je zachována, i když materiální souvislost je porušena.

Ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs. je opřen o ohniskovou normu - zákon č. 11/1918 Sb. a nejen že ji neruší, ale odvolává se i na normu jí podřazenou, tj. ústavu z roku 1920, kterou pouze dočasně nebylo možné z faktických důvodů provádět.³² Tento dekret podle Pošváře pouze prozatímně určil způsob tvorby československých právních norem, protože nebylo jiného východiska. Ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs. představuje sice porušení ústavy z roku 1920, ne však přerušení právního řádu, neboť ve stavu právní nouze neexistovalo jiné řešení. Přejít od okupačních poměrů pak řeší ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čs., který se za nové ohnisko podle Pošváře nepovažuje a také jím není. Je jen jakousi normou recepční a snad pomůckou interpretační. Mluví totiž o Československé republice jako o daném faktu, čili podřazuje se původní ohniskové normě z roku 1918. K formální kontinuitě pak přispívá i to, že byl náš právní řád uznán mezinárodně. Obtíže spojené s Prozatímním národním shromážděním, jež se

³⁰ Tamtéž, s. 71.

³¹ J. POŠVÁŘ, Ještě o kontinuitě právního řádu, in: Právní prakse, roč. 1946, s. 79.

³² J. POŠVÁŘ, Kontinuita státu a práva československého, in: Právnick, roč. 1947, s. 256.

podstatně liší od předmnichovského Národního shromáždění, připisuje Pošvář materiální diskontinuitě právního řádu, jež byla vyvolána poválečnou situací a hospodářskou a sociální revolucí.³³

Princip formální kontinuity platí podle Pošváře i ohledně postavení slovenských norem, neboť i zde je ohniskem zákon č. 11/1918 Sb. Pokud bychom ale vycházeli z formální diskontinuity právního řádu, znamenalo by to, že zde existují vedle sebe dva právní řády. Právní řád československý a právní řád slovenský čili stát československý a stát slovenský, neboť právní řád se ztotožňuje se státem.³⁴

Alfred Meissner

Meissner je autorem nejrozsáhlejšího příspěvku do této diskuse. Vychází z názoru, že při posuzování zákonodárných aktů zahraničního odboje a jejich důsledků je nutné vycházet především z cíle, který tento odboj sledoval. Nešlo tu o to bořit právní řád, ale naopak ho obnovit a odstraněním důsledků Mnichovské dohody ho uvést v dřívější stav. Kdo se dá svést revoluční formou této činnosti, snadno prý upadne v chybu při výkladu zákonodárné zahraniční činnosti.³⁵ Zahraniční odboj měl vážné důvody, právní i politické, že se opřel o zásadu právní kontinuity. Důsledným sledováním cíle zahraniční zákonodárné činnosti se tak Meissner dostává mimo rámec právních úvah o normovém ohnisku československého právního řádu.

Rezignaci prezidenta Beneše ze dne 5. října 1938 považoval Meissner za vynucenou a z tohoto důvodu neplatnou.³⁶ Realizace ustanovení čl. 2 odst. 1 ústavního dekretu č. 47/1945 Sb., o Prozatímním národním shromáždění, podle kterého Prozatímnímu národnímu shromáždění přísluší potvrdit, že nynější prezident republiky zůstává podle § 58 odst. 5 ústavní listiny ve své funkci až do nové volby prezidenta

³³ J. POŠVÁŘ, Ještě o kontinuitě právního řádu, in: Právní prakse, roč. 1946, s. 81.

³⁴ J. POŠVÁŘ, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947, s. 258.

³⁵ A. MEISSNER, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, s. 15.

³⁶ A. MEISSNER, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, s. 18-19. Meissner jako účastník tehdejších událostí, kdy byl přítomen poradě vládních stran o prezidentově rezignaci, v odůvodnění neplatnosti rezignace prezidenta Beneše uvádí: „V osudný den přišli k prezidentu Dr. Benešovi význační vojenští hodnostáři, a jak nám president v poradě na to konané sdělil, tlumočili mu výzvu Hitlerovu, aby ihned na svou funkci resignoval pod pohrůzkou, že jinak budou provedeny represálie proti státu. Během porady jeden z těchto vojenských hodnostářů vstoupil do porady a žádal okamžité rozhodnutí. Všichni účastníci porady měli dojem, že jde o vážnou politickou pohrůžku, resp. ultimatum Hitlera, a dali tímto dojmem souhlas k rezignaci.“

republiky má podle Meissnera ten význam, že potvrzuje, že prezident od své volby nepřestal být prezidentem a že jeho rezignace byla neplatná.

Nemožnost svolat Národní shromáždění pro okupaci Čech a Moravy vytvořilo podle Meissnera stav nouze, který nutil a také opravňoval prezidenta republiky a vládu k mimořádným krokům. Opatření z toho vyllynuvší byla právně opodstatněna, ovšem s výhradou, že budou dodatečně schválena Národním shromážděním. Což se také skutečně stalo.

Okolnost, že příslušné dekrety upravují právní materii zcela odlišným způsobem od úpravy předmnichovské, neznamena podle Meissnera porušení právní kontinuity. Právní kontinuita není totožná se stmulostí, ona značí, že nové zákonodárství má vycházet z ústavní listiny z roku 1920, přičemž se může podstatně odchýlit od zákonodárství dřívějšího či může i vytvořit novou ústavu, avšak zákonodárnou cestou, kterou stanoví ústava z roku 1920. Vlivem války a nové situace hospodářské se změnily poměry od základu a zákonodárství musí se změněním poměrům přizpůsobit. Meissner poukazuje v této souvislosti na charakter státu jako státu národního a na změnu v základním postoji k Němcům a Maďarům, který bude vyžadovat změnu v ústavní listině o právech národnostních menšin. Ač ústavní listina nebyla ještě změněna, považoval Meissner dotčené ústavní předpisy v praxi za neexistenční.³⁷

Štefan Luby

Slovenský právník Štefan Luby se staví plně za stanovisko formální diskontinuity československého právního řádu. K porušení formální kontinuity došlo již bezprostředně po mnichovských událostech a nic na tom nemůže změnit skutečnost, že právní pořádek druhé republiky vycházel ze stanoviska formálněprávní kontinuity. Zahraniční akce pak vytvořila zcela nový právní řád, jehož ohnisko Luby spatřuje v ústavním dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. a jeho osvědčení pak v ústavním dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs. Proti tomuto ohnisku prý nelze argumentovat poukazem na úmysl autorů zahraniční ústavy udržet princip formální kontinuity na podkladě koncepce nezmocněného jednateřství, jež mohla být podle Lubyho považována za příleřhavou snad jen vůči dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs., nikoli však již vůči ústavnímu dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs., neboť zde se již nejednalo o včlenění zahraničního právního řádu do domácího

³⁷ A. MEISSNER, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946, s. 45.

předmnichovského práva formou ratihabice, nýbrž naopak o recepci tohoto práva a o částečnou recepci práva z doby nesvobody.³⁸ Platnost a existenci ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. není možné podle Lubyho odvodit z československého předmnichovského právního řádu. Podle tohoto práva by byl tento dekret neplatný, neboť vznikl bez zachování podstatných náležitostí zákonodárného procesu. Subjekt, který ho vydal, byl podle předmnichovského právního řádu k tomu zcela nekompetentní. Proto se tento dekret dal odvozovat z ohniska předmnichovského právního řádu (zákona č. 11/1918 Sb.) jen s výhradou, že jeho neplatnost bude dodatečně napravena ratihabicí. Jak bylo již výše uvedeno, ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čs. podle Lubyho již opouštěl koncepci formální kontinuity právního řádu a formální diskontinuitu pak definitivně stvrdilo nemožnost svolat po osvobození Národní shromáždění podle předpisů a volebních řádů první republiky.³⁹

Nařízení Slovenské národní rady č. 1/1944 Sb. nař. SNR založilo podle Lubyho na Slovensku nový osobitý právní řád, jehož ohniskem se stalo právě toto nařízení. Právní normy tohoto právního řádu odvozovaly svoji právní relevanci pouze z tohoto nařízení, nikoli z ohniska předmnichovského právního řádu (zákon č. 11/1918 Sb.) či nového právního řádu (ústavní dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs.), neboť SNR odvozovala svůj vznik pouze z vlastního revolučního aktu. Slovenské národní povstání podle Lubyho představovalo nejtěžší ránu principu formální kontinuity československého práva, protože jím byla vytvořena jak diskontinuita s předmnichovským právním řádem, tak s obnoveným československým právním pořádkem. Starému právu byla navíc zajištěna jen omezená materiální kontinuita, a to ještě nepřímo, neboť se recipovalo jen jako právo slovenské, a nikoli československé.⁴⁰

Teprve z nařízení č. 30/1945 Sb. nař. SNR podle Lubyho vyplynulo, že tento právní řád byl od počátku větví československého právního řádu. Oba řády však nadále měly svá samostatná ohniska. Luby si byl vědom obtíží, jež plynou z existence dvou koordinovaných ohnisek v jednom státě. Rozpory se částečně pokusil řešit pomocí odlišení mezinárodněprávní a vnitrostátní kontinuity právního řádu. Vycházel přitom z usnesení SNR z 29. září 1944, v němž se uvádí, že si SNR v zájmu zajištění mezinárodního postavení Československa osvojila zásadu státoprávní kontinuity, avšak

³⁸ Š. LUBY, Kontinuita, in: Právní obzor, roč. 1946, s. 198-202.

³⁹ Tamtéž, s. 208.

⁴⁰ Tamtéž, s. 205.

s tím, že vnitropoliticky nelze nenavazovat v jednotlivých částech republiky na právní stav vytvořený všestranným vývojem.⁴¹

Tato tvrzení narazila na velký odpor ze strany českých právníků (Körbel, Budník, Hoffmann), kteří odmítali přijmout koncepci, podle níž bylo nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR namířeno rovněž proti novému československému právnímu řádu, a založilo tak formální diskontinuitu s tímto právním řádem. Lubyho odpůrci většinou argumentovali tím, že by jeho koncepce dvou normativních ohnisek znamenala existenci dvou na sobě nezávislých právních řádů (československý a slovenský právní řád), a tedy i dvou na sobě nezávislých států.

V odpovědích na tyto námitky se Luby hájil tím, že nikdy netvrdil, že v Československu existuje československý a slovenský právní řád. Pouze prý konstatoval, že v Československu existují dva československé právní řády. Přitom však vždy stál na stanovisku jediného státu.⁴²

Miroslav Takáč

Podobné stanovisko jako Luby, jen v poněkud vyhocenější podobě, hájil ve svém příspěvku i další slovenský právník Miroslav Takáč, který vycházel z názoru, že v Československu existují dvě ohniska československého práva. Na české straně to je ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs. a na Slovensku pak nařízení č. 1/1944 Sb. nař. SNR spolu s nařízením č. 30/1944 Sb. nař. SNR.

Pavel Körbel

Körbel byl rozhodně nejpilnějším účastníkem této diskuse. Hlavním důvodem byla patrně skutečnost, že se jako jediný z aktérů bezprostředně podílel na tvorbě londýnských dekretů prezidenta republiky. Na stránkách právníckého tisku se však zpočátku snažil pouze seznámit širší veřejnost s informacemi o legislativní činnosti vlády v emigraci. Po zapojení do diskuse Körbel tvrdil, že až do druhé poloviny roku 1944 šla zahraniční akce důsledně cestou formální právní kontinuity.⁴³ Později tento svůj názor

⁴¹ Blíže viz tamtéž, s. 206.

⁴² Š. LUBY, Poznámky, in: Právní obzor, roč. 1947, s. 140 a n.

⁴³ J. KÖRBEL, O právní kontinuitu, in: Právní prakse, roč. 1946.

revidoval s tím, že stanovisko formálně právní kontinuity bylo opuštěno až na jaře roku 1945.

Zahraniční akce podle Kōrbela počítala až do této doby s tím, že nouzový právní řád Prozatímního státního zřízení bude na základě ratihabice vtělen do předmnichovského právního řádu. Aby byla zachována formálně právní kontinuita, muselo tuto ratihabici provést Národní shromáždění, jež by bylo ustaveno podle právních předpisů první republiky. Ústavní dekret o obnovení právního pořádku byl podle Kōrbela koncipován jako deklaratorní akt, jenž v žádném případě neměl provést recepci předmnichovského právního řádu. Ta byla podle něj pro účely právního řádu Prozatímního státního zřízení provedena již ústavním dekretem č. 2/1940 Úř. věst. čs. Po opuštění koncepce formální kontinuity v roce 1945 se však tento ústavní dekret, jenž byl zpočátku jen ohniskem revoluční větve československého právního řádu, stal ohniskem celého československého právního řádu. Kōrbel se tedy rovněž postavil na pozici formální diskontinuity československého právního řádu.

Josef Budník

Podle Budníka politikové sice nepochybují o kontinuitě československého státu, přestože došlo ke změnám územním a ve složení jeho obyvatel, a konečně ani přestože jeho právní řád byl přebudován v důsledku realizace revolučního sociálního a hospodářského programu, ale právníci musí vyjádřit své pochybnosti, neboť politicky významné skutečnosti nemají z hlediska právního rozhodující význam.⁴⁴ Budník se rozhodně staví za stanovisko diskontinuity předmnichovského právního řádu a považuje ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs. za ohnisko nového československého právního řádu. Na této skutečnosti nemůže podle něj nic změnit ani opatrná a zatímnost naznačující dikce tohoto dekretu, ani okolnost, že se nám výslovně za nové ohnisko nenabízí, ani apodiktická deklarace recepčního ustanovení ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čs., jež mnohým vnukla myšlenku formálně právní kontinuity.

Obě tyto základní normy zahraniční ústavy byly podle něj od počátku své platnosti normami československými a byly jimi i v době poválečné. Ohnisková norma ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čs. nepřipouští jinou ohniskovou normu. Na rozdíl od slovenských právníků se tedy Budník domnívá, že nařízení SNR č. 1/1944 Sb. nař.

⁴⁴ J. BUDNÍK, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947, s. 140.

SNR nemůže být považováno za ohniskovou normu slovenského právního řádu. Skutečnost, že je v rozporu s ústavním dekretem č. 2/1940 Úř. věst. čs., ještě podle něj nezakládá sama o sobě revolučnost proti československému právnímu řádu. Připuštění této revolučnosti by podle Budníka znamenalo rozbití československého státu, neboť samostatná ohnisková norma znamená v konečném důsledku samostatný stát.⁴⁵

Podle Budníka ústava londýnská vylučuje ústavu předmnichovskou jako skutečnost jí odporující. Argument mluvící pro diskontinuitu přitom podle Budníka existoval již v okamžiku, kdy ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs. nabyl platnosti a neobjevil se teprve jako důsledek pozdějšího vývoje politických a právních poměrů, ať již na české nebo slovenské straně.

⁴⁵ J. BUDNÍK, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947.

VII. 3. SHRNU TÍ DISKUSE

Všichni účastníci diskuse vycházeli ze stanoviska, že mezinárodněprávní kontinuita Československé republiky nebyla porušena. Stejně tak žádný z účastníků diskuse nepochyboval o nepřetržité existenci československého státu v politickém smyslu. Většina účastníků se pak shodla i na tom, že Benešova představa formální kontinuity předmnichovského právního řádu nebyla naplněna.⁴⁶ Podle většinového názoru platil v poválečném Československu odlišný právní řád než v první republice nejen po stránce materiální (obsahové), ale i po stránce formální. Ohniskem tohoto nového právního řádu se stal ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čs. Obecná shoda však nenastala ohledně okamžiku, v němž došlo k porušení formální kontinuity předmnichovského právního řádu či přesněji, kdy definitivně došlo k opuštění koncepce formální kontinuity právního řádu. Většina účastníků pak více či méně naznačila, že při formální diskontinuitě právního řádu nemá smysl uvažovat o kontinuitě prezidentské funkce Dr. Edvarda Beneše. Právní relevance jeho prezidentské funkce v novém československém právním řádu totiž nemohla být z právního pohledu odvozena bez dalšího od prezidentské funkce zakotvené v jiném právním řádu (předmnichovském).

Shoda ohledně formální diskontinuity právního řádu našla svůj výraz i v původním návrhu znění ústavního zákona č. 57/1946 Sb., ze dne 28. března 1946, kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety prezidenta republiky, jež vyjímá z ratihabice ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl., tedy ústavní dekret, na jehož základě byly vydány všechny dekrety prezidenta republiky. V důvodové zprávě k ústavnímu zákonu č. 57/1946 Sb. se výslovně uvádělo: „Návrh přizpůsobuje přitom v čl. I úpravu obou otázek faktickému politickému a ústavněprávnímu vývoji a přihlíží k tomu, že jednak podle rozhodnutí politických činitelů je Prozatímní národní shromáždění povoláno, aby o schválení dekretů rozhodlo, jednak k tomu, že východiskem (ohniskem) poválečného právního řádu zůstává ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl. Nepovažuje proto za nutné, aby se předmětem schválení a znovuusnesení stal tento ústavní dekret nebo ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 21. července 1940, č. 1 Úř. věst. čsl., o

⁴⁶ K zcela obecné shodě právních teoretiků, jako tomu bylo například ohledně vzniku Československa v roce 1918, kdy se naprostá většina autorů zcela jasně vyslovila, že československý stát vznikl revolucí proti Rakousku-Uhersku, a to jak v politickém, tak i v právním smyslu, však nedošlo. Nicméně lze konstatovat, že přes značnou autoritu, kterou prezident Beneš v poválečné době v Československu požíval, nebyly jeho názory ohledně právní kontinuity Československé republiky a jejího právního řádu předními československými právníky respektovány.

ustavení Státní rady jako poradního sboru prozatímního státního zřízení Československé republiky. Uvažuje, že jde o dvě základní normy revoluční povahy, které svůj úkol splnily a vyčerpaly právě jako základ revoluční změny, jež nastala v československém právním řádu. Vzhledem k tomu, že za daného stavu věci nejde o schválení činiteli, kteří by byli ústavní z hlediska ústavy z r. 1920, nýbrž o schválení činiteli, kteří v sobě slučují prvky této ústavy a prvky revoluční, neprovádí se výslovné ústavněprávní schválení podle čl. 5 odst. 1 úst. dekretu o obnovení právního pořádku, nýbrž přiznává se všem ústavním a ostatním dekretům prezidenta republiky, vydaným podle § 2 ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čsl., od jejich počátku povaha zákona. Tím se spojuje jejich dodatečné schválení zároveň s aktem, který nahrazuje jejich znovusnesení a vyhlášení podle čl. 5, odst. 2 ústavního dekretu č. 11/1944 Úř. věst. čsl., a vyslovuje se jasně, že dekrety jsou s účinností od svého vzniku jako zákony definitivní součástí československého právního řádu.“

Pokud by skutečně ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl. nepodléhal ratihabici, jak vláda ve svém návrhu požadovala, mohlo to znamenat jen jediné, ústavně potvrzenou formální diskontinuitu s předmnichovským právním řádem. V konečném podobě tohoto ústavního zákona se však na rozdíl od vládního návrhu objevil v § 1 odst. 1 dovětek: „a to včetně právě uvedeného ústavního dekretu, pokud se tak již nestalo.“ Ustanovení § 1 odst. 1 tedy po této úpravě znělo: „Prozatímní Národní shromáždění schvaluje a prohlašuje za zákon ústavní dekrety a dekrety prezidenta republiky, vydané na základě § 2 ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 15. října 1940, č. 2 Úř. věst. čsl. (č. 20/1945 Sb.), o prozatímním výkonu moci zákonodárné, a to včetně právě uvedeného ústavního dekretu, pokud se tak již nestalo.“ Tímto zněním zákonodárce patrně sledoval potvrzení formální kontinuity právního řádu.

Jak vyplývá z nedávno publikovaných deníkových záznamů Z. Pešky, nešlo pravděpodobně ani tak o vůli zákonodárce, jako prezidenta republiky Edvarda Beneše. Peška si dne 21. března 1946 do deníku poznamenal: „Odpoledne u prezidenta. Nejprve projednal otázku opravy ústavního zákona o schválení dekretů prezidenta. Trval na opravě. Slíbil jsem, že jeho přání bude respektováno, ale vylíčil věc ze svého hlediska. Trvá na tom, aby v podobných případech byla věc vždycky projednána s referentem Národního shromáždění.“⁴⁷ Z Peškova deníku je zřejmé, že to byl právě Edvard Beneš, který na poslední chvíli inicioval změnu znění § 1 odst. 1 ústavního zákona č. 57/1946

⁴⁷ Viz Z. PEŠKA, Deníkové záznamy z let 1945-1948, in: Paměť a dějiny, s. 139, roč. 2008.

Sb. a dokázal ji i přes odlišná stanoviska právních expertů v Prozatímním národním shromáždění prosadit. Benešova teorie právní kontinuity, jejíž hlavní rysy Beneš načrtl ještě před zahájením druhé světové války, tak získala definitivně ústavněprávní zakotvení, a to přesto, že vzhledem k událostem na Slovensku a Podkarpatské Rusi a kombinaci neochoty a nemožnosti svolat Národní shromáždění podle ústavní listiny z roku 1920 se její vnitrostátní právní podstata téměř vyprázdnila a zůstaly jen mezinárodněprávní obrysy.

Vraťme se ale zpět k předmětné diskusi na téma formální kontinuity právního řádu. K zásadním rozporům došlo v otázkách týkajících se Slovenska. Slovenští právníci důsledně hájili existenci dvou právních řádů s vlastními ohnisky. To bylo pro českou stranu zcela nepřijatelné, neboť by to znamenalo z pohledu normativní právní teorie existenci dvou států.⁴⁸ Tato nepřehledná a právně nejistá situace byla vyřešena až novou ústavou z roku 1948.

Jak bylo již výše uvedeno, většina účastníků poválečné diskuse vycházela z premisy normativní teorie identifikující pojem státu s pojmem právního řádu a vedle toho existujícího pojmu státu v politickém, mezinárodněprávním, geografickém, sociálním či hospodářském smyslu. Tato skutečnost jednotlivým autorům v otázkách souvisejících s právní kontinuitou československého státu umožnila vyhnout se politické účelovosti a snaze zabránit za každou cenu nevídaným zahraničně politickým důsledkům svých úvah.

Na první pohled zřejmá snaha většiny účastníků diskuse dojít k logicky správným právním závěrům bez ohledu na aktuální zahraniční či vnitropolitický kalkul nebyla v poválečném Československu příliš obvyklá, a proto nepochybně stojí za připomenutí.⁴⁹

Přes malý časový odstup od událostí, jež se staly předmětem sporu, je tato diskuse pozoruhodným svědectvím o právních a politických představách v poválečném Československu. Na tom nic nemění ani pochopitelný nedostatek archivních pramenů,

⁴⁸ K shrnutí diskuse z pohledu řešení slovenské otázky srov. J. BEŇA, Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 128-133. Dle Beně byla diskuse o právní kontinuitě polemikou o bytí či nebytí slovenského právního řádu, o bytí či nebytí, slovenské národní demokratické, antifašistické státnosti v rámci a v mezích mezinárodněprávně existující Československé republiky.

⁴⁹ Srov. např. Předmluvu W. Weyra k monografii J. Budníka: J. BUDNÍK, Prozatímní státní zřízení Československé republiky, s. 6. Weyr zde uvádí, že „jen tomu kdo normativní problematice nerozumí, může se proto snad zdát, že zaujetí toho nebo onoho stanoviska je více nebo méně vlastenecké. Zvolit si pro svou konstrukci jedno či druhé východisko (kontinuitní či diskontinuitní) jest sice do jisté míry dáno do naší libovůle, a je proto přípustné uvnitř této libovůle uplatňovat určité tendence politicky či povšečně vhodnosti nebo jinými slovy: sloužit tím praxi a jejím různým potřebám. Jediný postulát, který tu vyslovuje normativní teorie jako každá pravá věda, dá se vyjádřit slovem důslednost: neboť žádné ohledy, ať politické nebo jiné sebe závažnější, nemohou nás zprostit závazku logického myšlení“.

s nímž se účastníci diskuse museli potýkat, ani s vrchovaně politické zájmy a tlaky, kterým byli aktéři vystaveni.

Přes výše uvedené je však nutné konstatovat, že tehdy téměř obecně přijímaný předpoklad totožnosti státu s právním řádem (především pak s ústavou) nebyl schopen obsáhnout veškerou právní skutečnost. Složitost a vzájemná propojenost právních událostí z let 1938-1945 s sebou přinášela otázky, na které normativní právní teorie nebyla vždy schopna se svými představami opětovného vzniku a zániku československého státu (právního řádu) nalézt uspokojující odpovědi.⁵⁰ Je zřejmé, že právně-politické pojetí kontinuity státu bylo a je daleko širší než pojetí ryze právní a dokáže nalézt odpovědi i v případech, kde ryze právní pojetí kontinuity státu ztotožněného s právním řádem selhává. Právně-politické pojetí kontinuity může vždy počítat i s jinými skutečnostmi udržujícími kontinuitu státu než s právním řádem, který se z pohledu politické ideologie musí vždy nutně jevit jen jako jeden z prostředků k uskutečnění politických a společenských představ a koncepcí.

⁵⁰ Ještě zřetelněji se tento nedostatek normativní teorie ukazuje při její aplikaci na vývoj po roce 1948. Považovat Ústavu 9. května (popř. zákon č. 11/1918 Sb. či ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl., když vyjdeme z formálně právní kontinuity poúnorového právního řádu – Ústava 9. května byla totiž formálně přijata na základě pravidel (kompetenčních a procesních předpisů) platných v předúnorovém právní řádu) za normativní ohnisko nového právního řádu a státu postrádá jakýkoliv smysl. Pro vytváření právních předpisů neměla Ústava 9. května, ani Národní shromáždění v ní zakotvené, žádný význam. Veškerá moc, včetně zákonodárné, byla v rukou komunistické strany. Její postavení však nebylo až do roku 1960 ústavně pozitivně právně vymezeno. Komunistická strana (státní moc) Ústavu 9. května zásadně nerespektovala. Ostatně proto se tehdy uplatňovala tzv. teorie o dvou ústavách – psané a faktické. Stejně jako v případě druhé republiky i v poúnorovém vývoji podle autora této práce schopnost normativní teorie nalézt normativní ohnisko (nového) právního řádu selhává (považovat za ohnisko komunistickou stranu samotnou pak postrádá jakoukoliv právní logiku a bylo by v rozporu s základními principy normativní teorie). K kontinuitě či diskontinuitě komunistického právního řádu s řádem poválečným srov. zejména V. PAVLÍČEK, O kontinuitě a diskontinuitě, in: Právní praxe, s. 337-339. Podle Pavlíčka je nesporné, že po únoru došlo k formální i obsahové diskontinuitě v právním řádu i k diskontinuitě s idejemi, na nichž byl stát v r. 1918 založen. Naproti tomu trvala formální kontinuita státu. Pavlíček mimo jiné uvádí: „Ukazovalo se, že teorie normativní, kladoucí důraz na totožnost státu a právního řádu, přesný právní systém a hierarchii právních norem, může mít poznávací a aplikační význam jen ve státu právním. Ale ani teze jiných právních škol se v nastoleném stalinském systému nemohly na vývoj právního řádu aplikovat.“

VIII. ZÁVĚR

Dekrety prezidenta republiky jsou integrální součástí českého (československého) právního řádu. Svou formou i obsahem byly zcela legitimní reakcí na situaci, s kterou liberální a demokratická ústavní listina z roku 1920 nepočítala a ani počítat nemohla. Za daných okolností, kdy bylo řádné fungování československých ústavních orgánů znemožněno německou agresí, představovala dekretální normotvorba v podstatě jediný možný způsob řešení stavu ústavní nouze. Ostatně podobné řešení zvolila i celá řada jiných evropských států, jejichž území bylo obsazeno německou armádou a jejichž liberální ústavy neobsahovaly pro případ ústavní nouze široká zmocnění pro jejich vlády a hlavy států vydávat dekrety či nařízení s mocí zákona. Toto provizorní řešení výkonu zákonodárné a vládní moci akceptovaly nejen vlády všech spojeneckých států, ale i soudy ve Velké Británii, v níž našly exilové vlády v době druhé světové války své útočiště.

Československá věc byla však podstatně zkomplikována tím, že vláda a prezident Česko-Slovenské republiky v březnu 1939 neodešly před německou agresí do exilu. Pokud by tak učinily, byla by situace poměrně přehledná a jasná. Vláda a prezident by byli oprávněni vykonávat na základě ústavního zákona č. 330/1938 Sb. o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů Česko-Slovenské republiky a o mimořádné moci nařizovací, normotvornou činnost i v exilu a po dvou letech by s odůvodněním na stav ústavní nouze byla účinnost tohoto ústavního zákona jimi samými bez větších obtíží prodloužena. Za těchto okolností by vedoucí představitelé zahraniční akce nemuseli svádět urputné boje o mezinárodněprávní uznání exilové vlády a spory o kontinuitu státu a právního řádu by zdaleka nenabraly takových rozměrů.

Akceptace vytvoření Protektorátu Čechy a Morava ze strany prezidenta E. Háchy a vlády Česko-Slovenska měla však přes výše uvedené jeden velmi pozitivní politický moment. Bývalý prezident Československa a profesor University of Chicago Edvard Beneš byl natolik schopným a zkušeným politikem, že mu tato skutečnost nemohla uniknout hned na jaře roku 1939. Právní eliminace druhé republiky a návrat před Mnichov do září roku 1938 se tak staly velmi záhy osou celé zahraniční akce, a to navzdory počátečnímu odporu Velké Británie, Francie i USA a důraznému nesouhlasu exilových zástupců demokratických sudetských Němců a demokratických pravicových slovenských politiků, kteří nehodlali plně rezignovat na některé výdobytky a důsledky

Mnichova a druhé republiky. Benešova teorie právní kontinuity, jak se tento právně politický program obvykle označuje, byla vytvořena a veřejně oznámena již na jaře roku 1939. Definitivní podobu však získala až v červenci roku 1940, kdy byla obratně propojena s teorií o kontinuitě prezidentské funkce Edvarda Beneše.

Zdůvodnění tohoto programu bylo velmi úderné a zároveň prosté: „Celá naše právní soustava mezinárodně právně i politicky tudíž pokračuje: pro nás právně není mého odchodu z úřadu a vlasti, pro nás právně není rozbití republiky, právně a politicky neexistuje pro nás nic, co provedl násilnický nacismus u nás po 15. březnu 1939... Prohlašuji dále za neexistující a bezprávné všecko to, k čemu byli od září 1938 nezákonně a neústavně přinuceni.“ Přestože Benešovy „právní“ argumenty měly především soukromoprávní, politický a morální rozměr, neváhal jimi apelovat i v oblasti veřejného a mezinárodního práva. A nutno říci, že úspěšně.

V nelehké a mezinárodně nepříznivé situaci se podařilo československé zahraniční akci pod vedením Edvarda Beneše obnovit orgány československého státu, které fakticky prosadily svoji autoritu a byly postupně uznány mezinárodněprávně i uvnitř státu. Založily či obnovily mezinárodní postavení Československa ve válce i po ní. Dekretální činnost prezidenta republiky byla časově omezena na dobu války a krátkého poválečného období do vzniku Prozatímního národního shromáždění. Všechny dekrety prezidenta republiky byly dodatečně schváleny Prozatímním národním shromážděním a staly se zákony, resp. ústavními zákony, které byly postupně buď zrušeny či nahrazeny jinými předpisy, nebo splnily svoji funkci, a tím bylo jejich plnění vyčerpáno (konzumováno). Důsledky těchto dekretů však trvají stejně jako trvají důsledky jiných zákonů z doby dřívější.

Legitimitu a legalitu dekretů lze dovodit nejen z jejich dodatečného schválení Prozatímním národním shromážděním, ale také z mezinárodních smluv, které stvrzují některé důsledky z dekretů vyplývající. Je však nepochybné, že řada ustanovení dekretů prezidenta republiky, které byly oprávněnou reakcí na hrůzy druhé světové války, z dnešního pohledu neobstojí. Rozpor s Listinou základních práv a svobod (popř. s mezinárodními úmluvami o lidských právech a svobodách) je u řady ustanovení klíčových dekretů zjevný. Pokud překročíme meze právního závěru Ústavního soudu České republiky, dle něhož dekrety prezidenta republiky již splnily svůj účel, po dobu více než čtyř desetiletí nezakládají právní vztahy a nemají již nadále konstitutivní charakter, a nelze proto již dnes zkoumat jejich rozpor s ústavním pořádkem, neboť takový postup by postrádal jakoukoli právní funkci, lze plně odkázat na uvozovací

ústavní zákon k Listině základních práv a svobod (č. 23/91 Sb.), dle něhož ta ustanovení zákonů a jiných právních předpisů, která nejsou v souladu s Listinou základních práv a svobod, pozbývají dnem 31. prosince 1991 účinnosti (§ 6 odst. 1). Dotčená ustanovení dekretů prezidenta republiky tedy pozbyla účinnosti k 31. prosinci 1991 a od tohoto dne jsou sice součástí československého (českého) právního řádu, ale není možné podle nich postupovat.

Přestože mezinárodně právní kontinuita státu zůstala zachována a byla respektována většinou významných složek zahraničního i domácího odboje,¹ formální a materiální kontinuita předmnichovského právního řádu byla zásadním způsobem narušena. Národní shromáždění dle ústavní listiny z roku 1920, které jediné mohlo provést formálně právně bezvadnou recepci dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do právního pořádku předmnichovského Československa, nebylo po válce svoláno. Prozatímní národní shromáždění, které bylo vytvořeno na základě ústavního dekretu prezidenta republiky č. 47/1945 Sb., nemělo s Národním shromážděním mnoho společného. Bylo zvoleno (či spíše jmenováno) na základě zcela jiných právních předpisů, zásad a obecně politických principů, než s jakými počítala ústavní listina z roku 1920. Většinu těchto změn přitom nebylo možné odůvodnit stavem ústavní nouze či jinou objektivní nemožností aplikace právních předpisů a základních zásad, na kterých stál politický a právní systém předmnichovského Československa. Naopak ve většině případů šlo o zásahy, které byly z větší části podmíněny a odůvodněny snahou o realizaci národní, právní, politické, sociální a hospodářské přestavby předmnichovského Československa.

Prozatímní národní shromáždění navíc reprezentovalo podstatně jiný lid, než o kterém mluvila ústavní listina z roku 1920. Českoslovenští Němci, Maďaři a obyvatelé Podkarpatské Rusi, kteří rovněž tvořili lid ve smyslu § 1 ústavní listiny z roku 1920, se v roce 1945 již mezi něj nepočítali. V Prozatímním národním shromáždění navíc neseděli ani zástupci nejsilnější předmnichovské politické strany a dalších menších politických uskupení. Vzhledem ke skutečnosti, že žádné volby do Prozatímního národního shromáždění neproběhly, zůstali jejich voliči nejméně do června 1946 bez jakéhokoliv politického zastoupení. Z výše uvedeného je pak zřejmé, že Prozatímní národní shromáždění reprezentovalo při ratifikaci dekretů prezidenta republiky podstatně méně než 50 % lidu, o němž hovořila ústavní listina z roku 1920 a který tvořil v předválečném Československu československý národ v politickém smyslu.

¹ S výjimkou demokratických zástupců sudetských Němců.

Za těchto okolností bylo sice Prozatímní národní shromáždění oprávněno dodatečně schválit dekrety s tím, že dekrety mají být od samého počátku považovány za zákony a ústavní dekrety za ústavní zákony, nemohlo však provést formálně právně bezvadnou recepci dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do předmnichovského právního řádu. Mohlo pouze provést či schválit recepci předmnichovského právního řádu do právního řádu založeného na ústavním dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čsl.

Z tohoto pojetí vycházela jak důvodová zpráva, tak osnova ústavního zákona č. 57/1946 Sb., jež vyjímala z ratihabice ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl., tedy ústavní dekret, na jehož základě byly vydány všechny dekrety prezidenta republiky. Tento ústavní dekret tak měl být Prozatímním národním shromážděním nepřímo potvrzen jako právní ohnisko nového československého právního řádu. Prezident Edvard Beneš však dokázal na poslední chvíli přes odlišná stanoviska právních expertů v Prozatímním národním shromáždění a stoupenců normativní právní vědy prosadit, aby bylo do textu návrhu ústavního zákona č. 57/1946 Sb. dodatečně doplněno i schválení ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čsl. Benešova teorie právní kontinuity, jejíž hlavní rysy Beneš načrtl ještě před zahájením druhé světové války, tím měla získat definitivně ústavněprávní zakotvení, a to přesto, že vzhledem k událostem na Slovensku a Podkarpatské Rusi v letech 1944 a 1945 a kombinaci neochoty a nemožnosti svolat Národní shromáždění podle ústavní listiny z roku 1920 se její vnitrostátní právní podstata téměř vyprázdnila a zůstaly jen mezinárodněprávní obrysy.

V době stavu ústavní nouze, kdy větší části původních občanů předmnichovského Československa hrozila fyzická likvidace ze strany nacistického Německa a kdy se obnova Československa v předmnichovských hranicích a záchrana českého a slovenské národa staly hlavními měřítky hodnot československé zahraniční akce, bylo nutné volit i taková řešení, která zcela neodpovídala předmnichovskému právnímu pořádku, k němuž se až na výjimky hlásila celá zahraniční akce. Jedním z těchto nouzových řešení, jež bylo politicky ospravedlnitelné v době válečného stavu s Německem, bylo i tvrzení o neplatnosti Benešovy abdikace. Přestože byla tato teorie částečně použita k naplnění osobních ambicí Edvarda Beneše a odstranění vlivu Benešových politických odpůrců, jejím hlavním cílem vždy bylo posílit kontinuitu československé zahraniční akce s předmnichovským Československem. V tomto ohledu nepochybně sehrála tato teorie velmi pozitivní úlohu jak na okupovaném území, tak postupně (přes počáteční odpor) i v zahraničí.

Odhlédneme-li však při posuzování kontinuity Benešovy prezidentské funkce od převážně politických či národních zájmů a soustředíme se primárně na právní rozměr věci, může tvrzení o neplatnosti Benešovy abdikace s odstupem času obstát jen obtížně a s velkými rozpaky. Základní otázka spojená s problematikou kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše by již dnes sotva měla znít tak, jak byla v úvodu položena a jak na ní odpovídá usnesení Prozatímního národního shromáždění ze dne 28. října 1945. Z důvodu právní neudržitelnosti teorie o neplatnosti Benešovy abdikace a především pak v zájmu nepředpojaté reflexe národních dějin by podle autora této práce základní otázka spojená s problematikou kontinuity či spíše diskontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše měla již dnes znít: Kdy a na základě jakých právních skutečností se vlastně stal Edvard Beneš podruhé prezidentem Československé republiky?² Autor této práce doufá, že toto pojednání poskytlo na tuto zásadní otázku alespoň částečně přijatelnou odpověď.

Prosazení koncepce mezinárodněprávní kontinuity Československa v jeho předmnichovských hranicích vůči zahraničí bylo zcela nesporně životním úspěchem Edvarda Beneše, kterým se nesmazatelně zapsal již podruhé do historie Československa. Bohužel však šlo o jeho poslední velký úspěch. Špatně zvolená taktika, zdravotní stav, geopolitická realita a pro boj s komunismem velmi nevhodné světonázorové zakotvení mu neumožnily zvítězit i ve třetím a posledním z jeho životních zápasů.

Přestože původním cílem československé zahraniční akce bylo prosadit československý právní řád, uvést jej v dřívější stav před Mnichovem, vrátit se k jeho zdrojům, které byly založeny 28. října 1918, otřáslo nakonec období, se kterým jsou spojeny dekrety prezidenta republiky, podstatným způsobem snad všemi pilíři demokratického systému první republiky. Přestože formální kontinuita československého státu zůstala zachována, pokus o doplnění předmnichovské demokracie demokracií hospodářskou a sociální, jenž se zčásti uskutečnil právě formou dekretů prezidenta republiky, přinesl zásadní proměnu ústavního, sociálního, hospodářského i politického systému první republiky a položil základy novému společenskému, politickému a hospodářskému systému, jenž nebyl schopen klást žádný významný odpor nezadržitelnému geopolitickému směřování poválečného Československa do pevného jádra mocenské sféry Sovětského svazu a umožnil komunistické straně bez větších problémů převzít v únoru 1948 veškerou moc v Československé republice.

² Je jistě zajímavým jevem, že většina autorů, včetně těch, kteří byli citováni v této práci, a jež vycházejí z platnosti Benešovy abdikace, neposkytuje na tuto otázku téměř žádnou odpověď, a to přesto, že většina z nich, stejně jako autor této práce, Beneše bez jakýchkoliv pochybností považuje v době druhé světové války za prezidenta Československé republiky.

Vzhledem k tomu, že jedním z hlavních cílů Benešem navržených reforem bylo tomuto cíli zabránit, nelze je bohužel označit jinak než za neúspěšné. V této souvislosti nelze nezpomenout výrok T. G. Masaryka z jeho abdikčního projevu z prosince 1935, ve kterém poprosil celý československý národ i spoluobčany jiných národností, aby při správě státu pamatovali vždy na to, že „státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily.“

E. Beneš měl již od mládí velmi blízko k politickým a ekonomickým zásadám socialismu. Již ve třicátých letech dospěl k názoru, že stávající parlamentní systém liberální demokracie se přežil a bude nevyhnutelně nahrazen novým systémem s výrazně socialistickými prvky, hlavně v ekonomice. Zklamání z postoje západních velmocí v době Mnichova a při jednáních o uznání prozatímní vlády spojené s vděčností Sovětskému svazu za jeho přístup při uznání exilové vlády a vlastně i v době Mnichova a v březnu 1939 tyto jeho názory ještě podstatně prohloubilo.

Starý neúživý kapitalismus a systém liberální demokracie měl být podle Beneše po válce nejen u nás, ale po celé Evropě nahrazen účinnějším společenským systémem vyššího typu – humanitní demokracií. Pro staré zkorumpované politiky, buržoazii, šlechtu a bezpracný zisk v něm již nemělo být žádné místo. Spontánní tržní síly měly být nahrazeny plánovitým hospodářstvím a státní regulací hospodářského života. Všechny významnější výrobní prostředky měly připadnout státu, neboť jen on byl schopen zajistit jejich řádné využití ve prospěch všech občanů. Rozhodujícími kritérii v ekonomice nového typu neměla být výkonnost a zisk, ale zaměstnanost, spravedlivé ocenění práce a pokroková organizace výrobních vztahů. Především v tomto kontextu je nutno rozumět Benešovým výrokům o tom, že Spojené státy americké jsou po hospodářské stránce nejméně 60 let za Evropou.

Princip kontinuity předmnichovského Československa, který Beneš od jara 1939 hlásal, měl důsledně platit pouze v zahraničně politické oblasti. Ve vnitřních věcech ho sice zpočátku rovněž používal, většinou však pouze jako argument pro odmítnutí požadavků svých ideových odpůrců (Jaksch, Hodža). Beneš byl od počátku války přesvědčen, že ve vnitřních věcech poválečné republiky musí dojít k revoluci, a to jak národní, tak sociální a hospodářské. Nikoli však k revoluci komunistické a k diktatuře proletariátu, těm měla rychle a důkladně provedená sociální revoluce spojená se zásadními hospodářskými reformami naopak zabránit.

Představa izolované národní (vyhlazovací!) revoluce však byla Benešovi cizí. Svých snů a myšlenek ohledně sociální revoluce či radikálních sociálních a hospodářských reforem, které měly být provedeny na sklonku druhé světové války, se

Beneš nikdy nevzdal. Vysněným ideálem bylo propojení nacionální a sociální revoluce v jeden organický celek. Příležitost, která se Československu naskytla, neměla být v žádném případě promarněna. Příští generace by to Benešovi a jeho exilovým druhům nikdy neodpustily. Hlavním motivem nacionální revoluce byl Mnichov. Jeho odčinění se stalo primárním cílem a smyslem Benešova života. Je však nepochybné a tragické zároveň, že Beneš k této osobní pomstě za Mnichov v průběhu války dostal mandát od valné většiny českého národa

V řadě otázek byl tento mandát dokonce širší, než o jaký sám Beneš zpočátku usíloval. Nebyl to Edvard Beneš, kdo od počátku války požadoval paušální transfer sudetských Němců, kdo byl proti jakémukoliv odstoupení části pohraničí Německu či zřízení quasi autonomních německých žup, kdo navrhoval konfiskace bez náhrady, kdo s nedůvěrou hleděl na plány na vytvoření poválečné konfederace s Polskem či důsledně požadoval zákaz agrární strany a zároveň odmítal vytvoření jiné strany, která by reprezentovala český venkov. Český národ, domácí odboj či vedoucí představitelé zahraničního odboje chtěli jít nejen v těchto případech mnohem dál a neváhali s tichým Benešovým souhlasem proměnit nepřiliš humanisticky laděný vnitřní motiv svého vůdce v nereflektovanou touhu celého národa.

Sociální a hospodářská revoluce měla v Benešových představách významné motivy nejméně tři. První byl samozřejmě opět Mnichov. Bohatých Němců bylo v republice podle Beneše příliš mnoho a asimilace či alespoň pacifikace zbytkového německého etnika nebyla bez hospodářského ovládnutí německých oblastí podle Beneše vůbec možná. Proto v jeho prvních „umírněných“ plánech ohledně transferu nikdy nechyběla zmínka o německé buržoazii, která měla být odsunuta narozdíl od ostatních vrstev německého společenství jako celek. „Presumpce viny“ za Hitlera, která se následně uplatnila pro celé německé etnikum, platila paušálně zpočátku jen pro buržoazii a pangermánskou inteligenci. Znalosti E. Beneše a vlastně téměř celé exilové reprezentace o zákonitostech tvorby národního bohatství byly na velmi nízké úrovni, ale i kdyby těmito znalostmi disponovali, byl by příspěvek německé buržoazie k hrubému domácímu produktu předmnichovského Československa tím posledním faktorem, kterým by se při stanovení kritéria pro řešení otázky transferu nechali ovlivnit.

Druhým důvodem bylo Benešovo sociální a politické přesvědčení. O hlubokých sociálních, hospodářských a politických reformách snil Beneš již od konce první světové války a nehodlal znovu přihlížet, jak buržoazie a zkorumpovaní politici opět ukradnou malému českému člověku jeho stát. Beneš se nesnažil zachránit poválečně

Československo před komunistickým nebezpečím z Východu a pevně očekávaným německým revisionismem ze Západu „za cenu“ socialismu, ale „cestou“ socialismu. Naplnění těchto socialistických snů však nebylo důvodem rozhodujícím. Svoji vnitřní politiku totiž Beneš vždy určoval podle mezinárodní konstelace. Primát zahraniční politiky nad domácí byl pro něj věcí zcela samozřejmou, o níž není nutné diskutovat. Pokud by mezinárodní situace socialistickému Československu nepřála, byl by Beneš ochoten se realizace svých socialistických snů prozatím zřeknout. Tak tomu ale naneštěstí nebylo.

Beneš upřímně věřil, že v Sovětském svazu dochází k posunu směrem k demokracii (v politickém smyslu). Tento posun se měl pak po válce ještě výrazněji stupňovat. K posunu směrem k demokracii (v hospodářském a sociálním smyslu) mělo naopak docházet na Západě. Zdůrazňování těchto posunů mělo podle Beneše přispět k odstranění nedůvěry na straně Sovětského svazu a zároveň zajistit příznivější postoj Sovětského svazu k československé věci. Jisté pochybnosti o záměrech Sovětského svazu však Beneše nikdy neopustily. Tyto jeho pochybnosti byly úzce propojené s jeho obavami z rozpoutání občanské války. Bylo to právě toto komunistické nebezpečí a hrozba občanské války, které představovaly třetí zásadní důvod pro nezbytnost provedení sociální a hospodářské revoluce v poválečném Československu. Cíl byl zřejmý, radikálním provedením hospodářských a sociálních reforem mělo být otupěno sociální ostří, zabráněno sociální a hospodářské demagogii komunistické strany a její činnost tak měla být udržena v rámci demokratických struktur. Přizpůsobení hospodářské a sociální struktury Československa Sovětskému svazu navíc mělo odstranit sovětskou nedůvěru a umožnit rozsáhlejší hospodářskou, politickou a vojenskou spolupráci. Benešova víra v možnost přátelské spolupráce se Sovětským svazem a Stalinovy dobré úmysly tedy nebyla v žádném případě dána pouze či zejména jeho příznivým osobním dojmem ze Stalina, Molotova a jiných sovětských představitelů, jak naznačují někteří autoři, ale byla založena na něčem mnohem hlubším: na nevyhnutelné proměně sovětského režimu směrem k politické a sociální demokracii. Beneš samozřejmě nepodceňoval význam osobních kontaktů, ale představa, že by na nich založil celou svoji koncepci zahraniční akce je zcela neudržitelná vzhledem k jeho jinak zcela chladnému, logickému a profesionálnímu přístupu k politice a víře v nevyhnutelné sociální zákony vývoje lidstva.

Odčinění Mnichova, strach z občanské války a komunismu a Benešovy socialistické sny vytvořily rámec, ve kterém se měly odehrávat všechny jeho úvahy o formách a

obsahu radikálních hospodářských, politických a sociálních reforem. K žádné zásadní proměně či obrovskému kvalitativnímu skoku v Benešových názorech na poválečné hospodářské, politické a sociální uspořádání od roku 1939 do konce druhé světové války však nedošlo. První anglické vydání *Democracy Today and Tomorrow* z roku 1939 a první česká vydání *Demokracie dnes a zítra* z roku 1942 a 1946 vyšly - pokud jde o Benešovy přednášky v Chicagu - v téměř identickém znění. Vzhledem k tomu, že byly určeny zcela jinému okruhu subjektů a byly vydány v zcela odlišné mezinárodněpolitické situaci, slouží tato skutečnost Benešovi ke cti. Vyvozovat z vypuštění jedné zásadní kapitoly a několika drobných, svým rozsahem i významem spíše kosmetických změn, radikální proměnu Benešovy politické filozofie po vstupu Sovětského svazu do války rozhodně nelze. Na druhou stranu tato skutečnost svědčí o tom, že Benešovy názory byly již v roce 1939 v sociální, hospodářské i vnitropolitické oblasti natolik radikální, že žádnou podstatnou proměnu v souvislosti se změnou válečné a politické situace v druhé polovině války nevyžadovaly.

Ve Spojených státech amerických se Beneš sice na jaře 1939 občas veřejně dopustil ostřejšího výroku na adresu politického a hospodářského systému v Sovětském svazu, nicméně v daném ideologickém a geopolitickém kontextu tyto výroky zazníť musely a sotva lze na jejich základě dospět k závěru, že by byl Beneš v roce 1939 nějak výrazně negativně naladěn proti Sovětskému svazu a jeho hospodářskému a sociálnímu systému. V druhé polovině druhé světové války už od Beneše samozřejmě žádný „neopatrný“ výrok proti Sovětskému svazu na veřejnosti neuslyšíme. Přestože k zásadní proměně Benešovy politické filozofie nedošlo, změnil se velmi výrazně jeho slovník. Od Masaryka se Beneš stále výrazněji posouval k radikálně nacionální a marxistické terminologii a významům, které v průběhu války ještě obohatil o novoslovanský žargon.

Výše uvedené závěry ohledně stability Benešových názorů se netýkají koncepcí pro řešení německé otázky. V této oblasti u Beneše k zásadnímu posunu došlo, když v letech 1942 až 1944 postupně přijal za své myšlenku hromadného odsunu německého a maďarského etnika, která byla sotva v souladu s masarykovským ideálem demokracie, ale tato skutečnost neměla pro uskutečnění hospodářských, sociálních a politických reforem rozhodující význam. Tyto reformy by totiž byly v poválečné republice provedeny i v případě, že by z Československa nebyl v důsledku Benešova záporného stanoviska a negativního rozhodnutí Postupimské konference odsunut oficiální cestou ani jeden sudetský Němec. Ideové základy těchto reforem předmnichovského hospodářského, politického a sociálního systému a jejich hrubé obrysy nebyly Benešem

načrtnuty v době druhé světové války pod vlivem jakékoliv „náhradní“ neoslovanské ideologie, ale byly připraveny ještě před jejím vypuknutím, a to nejen během Benešova pobytu ve Spojených státech. Nikoliv zanedbatelná část Benešových představ o politické, hospodářské a sociální demokracii má svůj původ na počátku dvacátého století či na sklonku první světové války. Politická situace tehdy Benešovi nedovolila, aby se důsledněji pokusil o jejich realizaci. Nicméně model z roku 1918, tedy propojení národní a sociální revoluce, se měl opakovat i v roce 1945, jen v mnohem brutálnější podobě. Vytvoření samostatného státu s velkou německou menšinou a zavedení osmihodinové pracovní doby měly nahradit hromadný odsun německé menšiny, vyvlastnění majetku „nevinných“ obětí transferu za náhradu (kterou by uspokojovalo z účtu válečných reparací poválečné Německo), státní regulace společenského a hospodářského života a znárodnění.

Již na počátku války Beneš uvažoval o znárodnění přírodních a energetických zdrojů, základního a těžkého průmyslu a také určitých podniků v zemědělském a spotřebním průmyslu. Beneš sice od roku 1939 požadoval zavedení plánovitého hospodářství namísto neosobních a nespravedlivých tržních sil a s průběhem války se jeho názory ještě radikalizovaly, nikdy však neuvažoval o znárodnění drobných podniků a živností. Soukromé podnikání mělo být zachováno, byť pouze v určitém rozsahu. Ekonomický sektor se měl skládat ze tří segmentů - státního, družstevního a soukromého -, které si měly vzájemně konkurovat. Hlavní roli měl hrát samozřejmě segment státní. Stát se měl stát prostřednictvím státních podniků jediným velkým zaměstnavatelem dělnické třídy. Provedením těchto radikálních zásahů do ekonomické struktury se nová demokracie podle Beneše zcela automaticky ocitne na správné cestě k dalšímu vývoji, který podle něj může vést velmi daleko v budování beztřídní společnosti, kde výrobní prostředky a podnikatelský zisk nebudou náležet jednotlivcům a kde kapitalistická volná hra hospodářských sil ve výrobě i v distribuci statků bude nahrazena vědeckým hospodářským plánováním (regulování a stabilizování cen a mezd), které jsou podle Beneše jednou z podstatných součástí každého socialistického systému. Uzná-li se podle Beneše jednou zásada, že se neomezeného vlastnictví výrobních prostředků a získávání soukromého zisku ve výrobě a v distribuci statků zneužívá sociálně v té míře, jak to provádí moderní kapitalismus, uzná-li se, že je to nemravné, nesociální a na konec protistátní a protinárodní, je pak podle Beneše jen otázkou vhodnosti a volby prostředků, jak získat nápravu.

Negativní vztah Beneše ke kapitalismu a volnému trhu byl navíc posílen jeho nedůvěrou k bohatým a k podnikání jako takovému (s výjimkou drobného živnostenského podnikání), především pak k obchodu. Podstatou obchodu byla podle něj vždy „nějaká zlodějna“, a proto by se každý slušný člověk měl od něj držet raději dál. Za těchto okolností se nelze příliš divit, že měl být nejen „velký“ obchod postaven pod státní dohled či přímo do státních rukou.

Ne, prezident Edvard Beneš skutečně nebyl přítelem kapitalismu, obchodu a svobodné hry tržních sil. Částečně proto, že je zcela mylně zaměňoval s korupčnictvím, klientelismem a systémem, v němž člověk člověku je více než vlkem, především však proto, že se na první pohled podle Beneše neřídily žádnými etickými principy. Myšlenka spontánního tržního řádu, který sice je lidským výtvorem, ale výtvorem neuvědomělým, a proto se na první pohled nemůže řídit žádnými etickými principy, jež by mu byly dány vědomě do vínku, byla pro Beneše zcela nepřijatelná. Všechny segmenty lidské společnosti bylo nutné řídit podle vědeckých a etických pravidel, a to včetně hospodářské činnosti. Nečinné přihlížení k vykořisťování ekonomicky slabých jedinců a jejich odměňování na základě jakýchsi pomatených a „nespravedlivých“ tržních sil patřilo podle Beneše světu včerejška a v novém Československu pro něj nemělo být místo.

Již v prosinci 1943 Beneš sděloval z Moskvy posluchačům ve vlasti, že stát přijme pro svou politiku a své hospodářství systém plánování a že očekává a zároveň chce usilovat o to, aby celá naše poválečná hospodářská, sociální, politická a národnostní rekonstrukce byla provedena velmi rychle a podle předem připraveného programu soustavně a dobře promyšlené a vědecky připravené první pětiletky. Benešovy ekonomické návrhy šly v řadě oblastí již tehdy tak daleko, že je již velmi pravděpodobně nebylo možné zapojit do rámce alespoň částečně tržně orientované ekonomiky. Cena peněz, měny, zboží a v podstatě všech ostatních statků a komodit měla být určována nikoliv na základě nabídky a poptávky na trhu, ale administrativním centrálním stanovením jejich ceny, která měla být odvozena od rovněž administrativně stanovené hodnoty práce, která byla na jejich pořízení vynaložena. Úrok a jiný „bezpracovní“ zisk měly být buď odstraněny nebo sníženy na minimální úroveň. Ekonomickými důsledky těchto radikálních opatření se Beneš a vedoucí představitelé londýnského exilu příliš nezabývali. Vzhledem k etickému charakteru navržených řešení však podle nich sotva mohly být jiné než pozitivní. Při moskevských jednáních o kapitolách VIII. až XV. návrhu Košického vládního programu, ve kterých byla předvídána zcela zásadní proměna hospodářského a sociálního uspořádání předmnichovského Československa a jež bylo

ukončeno během několika desítek minut, měly nekomunistické strany dohromady asi tolik připomínek (konceptně zcela bezvýznamných) jako při jednání o kapitole VII. – odstoupení Podkarpatské Rusi, kde se jen řešila otázka formy jejího odstoupení Sovětskému svazu, nikoli to, zda tak učinit, či nikoliv. Názorová blízkost londýnského exilu s moskevskými představiteli KSČ v sociálních a hospodářských otázkách nepřestává ještě s odstupem 60 let udivovat. Plánovaný taktický posun KSČ doprava a vynucený posun londýnského exilu doleva na této skutečnosti může sotva něco změnit. Ostatně ani Beneš, ani představitelé demokratických exilových stran s tímto posunem žádné velké problémy neměli.

Košický vládní program tak představoval jakousi podivnou směs radikálního nacionalismu a socialismu propojenou s obrozenou myšlenkou novoslovanství. Tyto tři základní složky měly podle mínění jeho tvůrců nejlépe vyjadřovat celonárodní zájmy. Na přípravě této výbušné a s demokracií takřka neslučitelné směsi se významnou měrou podílel svým ideovým působením a praktickou politikou v letech 1939 až 1945 právě E. Beneš.

Demokratický politický program československé státnosti, slavnostně zakotvený před 25 lety do ústavní listiny z roku 1920, neměl najednou žádné zastánce. Beneš, ani nikdo z představitelů Národní fronty nevystoupil na jeho obranu, nikdo nepřipomněl, že právní kontinuita musí platit i ve vnitřních věcech poválečného Československa, jinak se poválečná republika vydává na cestu revoluce, která musí zcela očividně prospívat mnohem více komunistům, a nikoliv demokratickým stranám. Nikdo se netrápil tím, že v ústavní listině je mnoho ustanovení, která nejsou dodržována, přestože dosud nebyla zrušena.

Legislativní smršť, kterou vláda Národní fronty ve formě dekretů prezidenta republiky především v září a v říjnu 1945 v hospodářské oblasti předvedla, sice rámcově odpovídala Benešovým konceptním představám o poválečném hospodářském uspořádání, ale v mnoha podstatných jednotlivostech šla mnohem dál, než si sám Beneš přál. Vláda navíc neposkytovala Benešovi žádný čas k tomu, aby se k navrženým osnovám dekretů mohl vyjádřit, natož, aby mohl dosáhnout nějakých zásadnějších změn. Dekrety prezidenta republiky z tohoto období byly „Benešovy“ vsutku jen po formálněprávní a rámcově ideové stránce. S konkrétními opatřeními a jejich radikálním dosahem neměl Beneš mnoho společného. Navíc Beneš na konci války změnil názor a dával přednost tomu, aby část hospodářských norem byla přijata až formou zákona Prozatímním národním shromážděním. Vláda Národní fronty, u jejíhož zrodu Beneš stál,

se však v té době již vymkla do značné míry jeho nadstranickému vedení a pohybovala se nezávisle na jeho přáních a představách. Ohromné majetkové podstaty, které se měly dostat do národní správy a později i do vlastnictví státu, přitahovaly a vybízely k nadprůměrným výkonům nejen jejich potencionální národní správce a vlastníky.

Ve vztahu ke Slovákům Beneš od počátku války důsledně hájil čechoslovakistické pozice. Hned v březnu 1939 Beneš formuloval své dva základní principy pro řešení slovenské otázky v době druhé světové války: 1) tzv. toleranční patent, podle něhož se měli stoupenci čechoslovakismu a slovenské národní svébytnosti vzájemně tolerovat a zbytečně nerušit jednotu zahraniční akce a 2) o úpravě vztahu mezi Čechy a Slováky v poválečném Československu mohou rozhodnout jen svobodní Češi a Slováci vzájemnou dohodou po osvobození z německého područí. Žádné dohody, prohlášení, záruky či jakékoliv jiné akty v exilu nesmějí prejudikovat svobodné rozhodnutí českého a slovenského (či spíše československého) lidu doma, neboť jen on je nositelem veškeré státní moci a jen on může rozhodovat o tak podstatných věcech, jakými nepochybně je i vzájemný poměr mezi Čechy a Slováky. V roce 1943 k těmto dvěma základním principům připojil Beneš ještě princip třetí, podle něhož měla být slovenská otázka vyřešena prostřednictvím rozsáhlé decentralizace státní moci, která se však neměla realizovat pouze na Slovensku, ale v celém Československu. Nutno ovšem připomenout, že exilová vláda jako celek tehdy důsledně hájila čechoslovakistické postoje a leckterým českým členům vlády dokonce připadaly Benešovy oficiální názory na řešení slovenské otázky příliš radikální. Beneš byl navíc ve svých postojích utvrzován vzkazy od jemu příznivě nakloněných slovenských odbojových skupin.

Beneš se od počátku války snažil rovněž oficiálně prosadit myšlenku, že slovenský lid ve své ohromné většině neznal a nezklamal, byl však „zrazen a zklaman četnými svými zrádnými a nehodnými politiky, maďaronskými odrodilci a fašistickými nevzdělanci, kteří za to plné odplaty – a to bez kompromisu – obdrží.“ Pokud chtěl udržet kontinuitu předmnichovského Československa, nic jiného mu ostatně ani nezbývalo. Pokud by se proti jeho obnově postavil i slovenský národ jako celek, mohl Beneš na triumfální návrat do Prahy poměrně rychle zapomenout. Skutečná situace na Slovensku však byla poněkud jiná, než Beneš ve svých projevech tvrdil.

Slovenské národní povstání a taktická podpora českých komunistů slovenské národní svébytnosti na podzim 1944 Benešovy plány na řešení slovenské otázky doslova rozmetaly. Jen velmi pomalu a bolestně se Beneš loučil se svými čechoslovakistickými stanovisky. Ještě na počátku roku 1945 byl stále přesvědčen, že idea svébytného

slovenského národa je hluboce mylná a výrazným způsobem oslabí do budoucna české pozice v souboji s československými Němci a s Německem. Nedobrovolné a opožděné ústupky a kapitulace Beneše a jeho politických důvěrníků před faktickou situací na Slovensku v letech 1944 a 1945 v podstatě znemožnily až do druhé poloviny roku 1947 jakoukoliv užší spolupráci českých a slovenských demokratických stran. Právní úprava postavení Slovenska v rámci Československé republiky v letech 1944 a 1945 pak neměla s původními Benešovými představami vůbec nic společného. Nic nebylo Benešovi vzdálenější než nové originární a výlučné centrum zákonodárné a výkonné moci, které by bylo nezávislé na zákonodárné a výkonné moci exilové a poté i domácí vlády. Snad proto byla ponecháno postavení a pravomoc Slovenské národní rady z pohledu celostátního zákonodárce a celostátního právního řádu v ústavněprávním vakuu až do dubna 1946. Ani asymetrický model uspořádání republiky, ve který se legislativní a vládní dualismus na jaře 1945 cestou politických dohod bez ústavněprávního vyjádření proměnil, a který v různých podobách vydržel až do roku 1968, neměl mnoho Benešových sympatií a v žádném případě neodpovídal jeho válečným plánům.

Beneš od počátku války usiloval o spolupráci s československými demokratickými Němci. Nečinil tak primárně z důvodů všelidských, ale zahraničně politicky-taktických. V roce 1939 ještě Beneš znal dvě Německa: Německo Thomase Manna a Německo Hitlera a Goebbelse. O tři roky později už pro něj existovalo jen Německo jediné. Myšlenku odsunu československých Němců Beneš zastával již před válkou. S provedeným transferem československých Němců však jeho původní ideje neměly mnoho styčných bodů. Beneš nejprve zamýšlel odstoupit Německu strategicky méně významná území především před linií hraničních pevností s tím, že Německo musí spolu s obyvateli, kteří na těchto územích žijí, přijmout i část československých Němců z jiných oblastí. Následně zamýšlel vytvořit v pohraničí tři německé župy s tím, že Němci z vnitřních do budoucna výlučně českých oblastí, by se museli vystěhovat do těchto tří žup nebo do Německa. Tyto Benešovy plány narážely na ostrý nesouhlas jak domácího odboje, tak londýnského exilu, zejména jeho vojenské části. Pod jejich tlakem nakonec ztroskotala i Benešova více či méně upřímná jednání s předákem německé sociální demokracie W. Jakschem.

V otázce transferu patřil Beneš po celou dobu války v prostředí domácího i londýnského odboje rozhodně k těm umírněnějším. Hlavní důvody jeho umírněnosti se však opět nepohybovaly v rovině humanitní, kulturní či hospodářské, ale převážně mezinárodně taktické. Beneš nebyl žádný politický snílek, ale tvrdý realista. Hned od

počátku mu bylo zřejmé, že myšlenku odsunu nelze prosadit jednostranně bez souhlasu velmocí. V okamžiku, kdy se spojenecké velmoci přestaly stavět negativně k myšlence transferu německých menšin, začaly se i jeho myšlenky a projevy značně radikalizovat.

Britský Foreign Research and Press Service již ve své zprávě z února 1942 konstatoval, že hraniční úpravy v poválečné Evropě budou vyžadovat transfer 3 až 6,8 milionů Němců. Obnova předmnichovských hranic bez redukce počtu německé menšiny proto od roku 1942 již byla v rozporu s britskými cíli. Benešovy tehdejší plány tedy co do rozsahu žádným způsobem nevybočovaly z britských koncepcí, naopak v roce 1942 se ještě nevědomky pohybovaly spíše v jejich mírnějších variantách. Transferu německých menšin z oblastí východní Evropy, kde tyto menšiny žily po celá staletí, na nově obsazená území v Polsku, se navíc nebránilo ani nacistické Německo a s jeho hromadnou realizací započalo již v době druhé světové války. Nutno rovněž připomenout, že Beneš rovněž nebyl prvním z exilových zahraničních představitelů, kdo přišel oficiálně s myšlenkou transferu. Polská exilová vláda oficiálně předala ministru zahraničí Velké Británie Edenovi své požadavky ohledně transferu Němců z Polska již v lednu 1941. Beneš však v rozporu s britskými plány směřoval v roce 1943 k myšlence transferu jako trestu a nikoliv prostředku předcházení problémů v poválečné Evropě a dokonce již promýšlel kritéria, na jejichž základě bude posuzována vina. Benešem přednesený retribuční charakter transferu vyvolal tehdy ve Foreign Office obavy, a Beneš byl proto informován, aby svá řešení tohoto problému s britskou vládou konzultoval a ne ji o nich jen informoval. Britská strana si tehdy na rozdíl od Beneše dobře uvědomovala, že koncipovat transfer na základě principu viny je příliš omezující a nebezpečné.

Beneš se však principu viny v otázce transferu nikdy nevzdal. V Benešově argumentaci se již od roku 1940 pravidelně objevuje myšlenka, že ti sudetští Němci, kteří se provinili, budou muset opustit republiku. Rozumělo se tehdy ještě automaticky samo sebou, že ostatní Němci, pokud budou mít zájem, v republice zůstanou. Nejpozději v roce 1942 se však obsah Benešových projevů, zdánlivě bez větších důsledků, rozšiřuje. Vedle těch, kteří se provinili a budou muset odejít, se začíná objevovat další přesně definovaná skupina československých Němců, a to ti, kteří zůstali republice věrní a budou proto moci v poválečném Československu zůstat. Tento zdánlivě nepatrný posun měl ve skutečnosti nedozírné důsledky. Skupina německých obyvatel, která bude moci v republice zůstat, totiž již najednou nezahrnovala všechny ostatní Němce kromě těch, jež se provinili, ale obsahovala jen ty, kteří zůstali republice aktivně věrní. Přesná definice těch, kteří budou moci zůstat (jen ti, kteří zůstali věrní), ale automaticky generovala

existenci třetí skupiny československých Němců, totiž těch, kteří se ani neprovinili, ani nezůstali republice aktivně věrní. Jaký bude osud této šedé mlčící skupiny československých Němců, se v Benešových projevech nedozvíme. Beneš tuto skupinu zpočátku důsledně ignoruje a v pozdějších letech jí odmítne přiznat právo na existenci.

Transfer československých Němců se však neuskutečnil na základě dekretů prezidenta republiky, ač o to Beneš z obavy, že západní velmoci nakonec změní názor, před svým odletem z Londýna do Moskvy na počátku roku 1945 důsledně usiloval, ale podle rozhodnutí Postupimské konference, které Beneš jistě přijal s velkým zadostiučiněním. Transfer byl nejen projednán a schválen vítěznými velmocemi, ale byl také v úzké součinnosti s jejich vojenskými orgány (zejména americkou a sovětskou okupační správou) prováděn. S rozhodnutím Postupimské konference úzce souvisel ústavní dekret prezidenta republiky o státním občanství, který zbavoval osoby německé a maďarské národnosti státního občanství. Z hlediska mezinárodněprávního byla úprava státoobčanského postavení německého obyvatelstva transferovaného se souhlasem velmocí do Německa nutná, neboť československý stát mohl jen s obtížemi poctivě plnit smluvní závazek mezinárodního práva, pokud by měli být transferu podrobeni jeho vlastní státní občané.

Konečné znění ústavního dekretu o státním občanství ze srpna 1945 odporovalo původním Benešovým představám o řešení této otázky. Ještě v roce 1943 Beneš hájil znění dekretu o odnětí státního občanství vycházejícího z „presumpce neviný“. Opačný přístup považovala jeho kancelář za mezinárodně neprůchodný a navíc bez většího užítku. O tom, kdo bude podléhat transferu, či nikoliv, budou podle jejího stanoviska rozhodovat velmoci, a nikoliv vnitrostátním právním aktem stanovené státní občanství dotčených osob. V okamžiku, kdy velmoci v létě roku 1945 rozhodly v duchu nejodvážnějších Benešových snů, nebylo však třeba dalších mezinárodních ohledů a princip kolektivní odpovědnosti německého etnika za hrůzy druhé světové války a zásada jediného Německa (Hitlerova) mohly být i v koncepci dekretů o státním občanství a konfiskaci majetku osob německé a maďarské národnosti naplno uplatněny bez větších Benešových námitek.

Zásahy do majetkových práv československých Němců, které byly rovněž uskutečněny formou dekretů prezidenta republiky, rámcově rovněž odpovídaly Benešovým představám, a to s jednou nikoliv nepodstatnou výjimkou. Beneš od počátku války hájil názor, že za konfiskovaný majetek mají vysídlení Němci obdržet od československé vlády finanční poukázky splatné u německé vlády z reparačí, které

budou stanoveny na mírové konferenci Německu za škody způsobené v době okupace. Této své představě se Beneš nevzdal ani v létě roku 1945. Vláda Národní fronta však jeho požadavek neakceptovala: vítězové přece nebudou odškodňovat poražené.

Již na počátku války se Beneš vyslovil pro omezení počtu politických stran na dvě, nejvíce tři. Stranotvorným principem přitom neměly být partikulární stavovské zájmy, ale vztah k pokroku. Nalevo měla být sjednocená socialistická strana a napravo strana konzervativní. Uprostřed, pokud to bude nezbytné, se měli pohybovat liberálové. Stejně jako bude poválečný stát regulovat a omezovat svobodu majetkovou a hospodářskou, bude podle Beneše muset také více regulovat některé způsoby a projevy dřívějšího svobodného demokratického politického života. Vývoj k socializaci moderní společnosti a k plánování všeho druhu s sebou tuto regulaci podle Beneše automaticky přináší. Parlamentu nebo nějaké jiné ústavou stanovené korporaci měla být dána pravomoc, aby v duchu demokracie a demokratickou metodou sama rozhodla, zda se v dalším vývoji státu a společnosti má výše popsaný stranotvorný princip měnit či zda se v konkrétním případě počet stran má nebo smí zvýšit a nová politická strana tak může být připuštěna do politické arény. Tento Benešův „demokratický“ ideál došel v roce 1945 skutečně svého naplnění, když se nikým nezvolené strany Národní fronty „v duchu demokracie a demokratickou metodou“ samy rozhodly, že ostatní strany mohou vzniknout jen na základě jejich souhlasu.

Původní Benešovy koncepce však nenasvědčovaly tomu, že by mělo jít o asymetrický stranický model či o model bez opozice. Ta v něm sice byla jaksi automaticky vyhrazena konzervativcům, ale její potřebnost Beneš potvrzoval. Nicméně již tehdy Beneš otevřeně uváděl, že činnost stran založených na jiném stranotvorném principu, než je vztah k pokroku, nebude v zájmu demokracie povolena. Po vstupu Sovětského svazu do války a prvních úspěších jeho armád na bojišti se Benešův model mírně vychýlil doleva. Po moskevských jednáních s KSČ v prosinci 1943 bylo vychýlení již tak výrazné, že se stalo nevratným.

Moskevské porady však přinesly do Benešovy koncepce stranického systému jeden podstatný zádrhel: KSČ odmítla (samozřejmě prozatím) sloučení tří dělnických stran v jednu socialistickou stranu, která by podle Benešových představ měla dostatek sil k provedení nezbytných poválečných hospodářských a sociálních reforem. Benešova původní taktika integrace komunistů do jednotné socialistické strany, v níž měli sociální demokraté a národní socialisté komunisty pohltnout, a tím sice vystavit Československo

radikálním sociálním a hospodářským reformám, ale na druhou stranu ho zachránit před komunistickou revolucí a občanskou válkou, nemohla být realizována.

Komunisté přišli s náhradním řešením ještě v prosinci 1943. Toto řešení mělo dvě roviny. V první - užší rovině - měl jednotnou socialistickou stranu nahradit Blok tří dělnických stran. V něm se mělo rozhodovat o všem podstatném. Teprve poté měly být připuštěny ke konzultacím i ostatní strany. V druhé - širší rovině - měla být politická soutěž mezi jednotnou socialistickou stranou a stranou konzervativní nahrazena spoluprací „všech“ stran v Národní frontě. Beneš se s ideou jednotné socialistické strany loučil ještě v roce 1944 a jen velmi nerad, ale nic jiného mu nezbývalo. Naopak myšlenku Národní fronty vzal rychle za svou, vždyť to byl právě on, kdo od počátku hlásal národní jednotu všech demokratických stran v boji proti nacistickému Německu. Komunisté již tehdy dávno patřili mezi demokratické strany a již zanedlouho se měla stát slova demokratický a socialistický synonymy.

Komunisté však zpočátku neměli zájem Beneše vystrašit, a tak do Národní fronty ještě na jaře 1944 zahrnovali i agrárníky. Beneš již tehdy mluvil jen o zemědělcích a svým způsobem tak šel dokonce dál než komunisté. Stejně jako po vstupu Sovětského svazu do války se i v roce 1944 řada exilových československých politiků (Ripka, Feierabend atd.) snažila Beneše přesvědčit o nutnosti vytvoření jednotné fronty nikoliv s komunisty, ale proti komunistům. Obě dvě socialistické strany se podle těchto návrhů neměly připojit k Bloku tří dělnických stran, ale ke středovým a pravicovým stranám, tedy k lidovcům a agrárikům. Toto spojení však Beneš vždy důsledně odmítal, neboť byl přesvědčen, že by tuto jednotnou frontu ovládla stejně jako v první republice pravice a střed a zabránila by provedení jím plánovaných nezbytných hospodářských a sociálních reforem. Tak triviální politickou chybu Beneš nehodlal udělat.

Navíc jediným řešením, které podle něj mohlo spolehlivě zabránit občanské válce, byla právě integrace komunistů do politického systému, ať již ve formě jednotné socialistické strany nebo Bloku tří dělnických stran. Vytvoření jednotné fronty demokratických stran proti komunistům by podle Beneše s velkou pravděpodobností znamenalo občanskou válku. Občanská válka (a s ní spojená loutková komunistická vláda) přitom byla Benešovou noční můrou. Finské memento a následně i polské v něm vyvolávalo ty nejčernější myšlenky. Připravit se na poslední chvíli o své velké vítězství a triumfální cestu do Prahy neměl rozhodně v úmyslu.

Na konci ledna a na počátku února 1945 tak Beneš bez větších námitek akceptoval rozhodnutí Bloku tří dělnických stran (učiněné s tichou podporou předsedy exilové vlády

Šrámka) o tom, že se agrární strana nezúčastní moskevských jednání o programu nové vlády Národní fronty. Benešův stranický model utrpěl další zásadní trhlinu. O měsíc později při moskevských jednáních byly jeho původní stranické představy definitivně pohřbeny.

Dvě, maximálně tři strany nahradily v Čechách strany čtyři. Vztah k pokroku nebyl uplatněn jako stranotvorný princip, ale jako princip, který měl rozhodovat o povolení či nepovolení, resp. obnovení, či neobnovení politické strany. Do budoucna měly v Československu působit jen pokrokové strany. Plány ohledně jednotné socialistické strany byly odloženy ad acta. Strany Bloku velmi brzy pochopily, že vytvoření jednotné socialistické strany by v sobě zahrnovalo i požadavek na vytvoření její protiváhy ve formě velké konzervativní či středové strany. Existence jediné strany byla zatím v Čechách věc neprůchodná. Nač ale riskovat, že tato nová opoziční strana získá vliv a jednou vystřídá socialistické strany u moci, když tu nebyl nikdo, kdo by mohl zabránit tomu, aby si strany Národní fronty dělaly opozici samy sobě. Navíc všechny strany se z různých důvodů domnívaly, že voliči neobnovených stran budou volit právě tu jejich stranu.

Beneš, který tuto falešnou hru na demokracii bez opozice uváděl do chodu, se v březnu 1945 nadstranicky vytratil, ač mu sám K. Gottwald ještě na začátku února 1945 nabídl předsednictví při jednáních o programu nové vlády v Moskvě a tedy i možnost do jednání zásadním způsobem zasahovat a podporovat demokratické strany. Beneš však tuto nabídku nepřímou odmítl a bez zásadnější intervence pozoroval krátkozraké počínání demokratických stran. Košický vládní program a vládní nařízení č. 48/1945 Sb. a 49/1945 Sb. o volbě Prozatímního národního shromáždění a prvních volbách do okresních a zemských národních výborů ze srpna 1945 dávaly celé této smutné frašce normativní rozměr.

Lze shrnout, že stranický systém, který byl v Československu po válce nastolen, odpovídal Benešovým představám pouze v jediném, za to pro další vývoj velmi podstatném směru. Politickou scénu poválečné republiky skutečně ovládla levice, která byla zpočátku zformovaná v Národním bloku tří dělnických stran. V souladu s Benešovým očekáváním a přáním provedla radikální hospodářské, sociální a politické reformy, jejichž rozsah však v některých bodech přesahoval Benešovy plány z doby druhé světové války.

Jedním ze základních principů zahraniční akce, na který Beneš ve svých zásadních projevech nikdy nezapomínal, byl závazek, že „všechno to, co se v osvobozené

vlasti přijde, co se tam stane, bude rozhodnuto v pravém slova smyslu především národem samým doma.“ Beneš na tomto principu důsledně trval až téměř do konce roku 1943 a s oblibou ho používal proti svým protivníkům ať již z řad Slováků, sudetských Němců či odlišně smýšlejících Čechů, kteří po něm žádali předběžné záruky ohledně respektování svých partikulárních práv v poválečném Československu. V okamžiku, kdy tento princip na jaře 1945 definitivně vyčerpal tehdy již značně omezenou užitečnost, byl odhozen s lehkostí, jež u jinak poměrně konzistentní Benešovy politiky nepřestává ještě po letech překvapovat.

Beneš poměrně brzy přijal za svou myšlenku národních výborů. Mělo však jít podle jeho představ o provizorní orgány veřejné moci, které by svoji hlavní úlohu sehrály v okamžiku pádu nacistického Německa a následně by pouze dohlížely na čistotu vykonavatelů veřejné správy a sloužily by jako poradní a kontrolní orgány politických správ. O tom, že by národní výbory měly politickou správu (okresní hejtmanství a zemské úřady) nahradit a přímo vykonávat veřejnou správu ve všech jejích oborech, Beneš zpočátku neuvažoval. V prosinci 1943 toto široké pojetí národních výborů sice při jednáních s KSČ v Moskvě do jisté míry akceptoval, ale i nadále k němu přistupoval s velkými rezervami a podporoval snahy ministra vnitra Slávika a národních socialistů o užší pojetí národních výborů. Na podzim roku 1944 byl Beneš pod tlakem času nucen akceptovat dohodu ministrů exilové vlády o tom, že základem ústavního dekretu o národních výborech bude rámcová osnova dekretu přijatá při jednáních vládního delegáta F. Němce s KSČ v Moskvě. Výsledná podoba ústavního dekretu sice ještě nechávala otevřená dvířka pro obě varianty jeho výkladu (užší i širší), ale následně se mělo ukázat, že rámcová a vágní podoba ústavního dekretu, kdy nejdůležitější otázky byly vyhrazeny pozdější úpravě ve formě vládního nařízení, byla tím nejméně vhodným řešením. Čas totiž evidentně nehrál ve prospěch demokratických sil. Beneš se sice pokusil ještě při podpisu tohoto ústavního dekretu vysvětlujícím dopisem zúžit jeho rozsah, ale jak následný vývoj ukázal, marně.

Na jaře 1945 se z původně provizorních a poradních orgánů veřejné správy staly trvalé a nikým nevolené orgány,³ které se staly rozhodujícími vykonavateli hospodářských, sociálních a politických reforem v praxi. Tradiční dvojkolejnost veřejné správy v Čechách a na Moravě patřila minulosti. Do bezprostřední moci a správy národních výborů se dostaly jak miliardové majetkové hodnoty, tak i rozhodování o

³ Aklamaci na veřejných shromážděních či dohody o paritním zastoupení stran Národní fronty lze za volby považovat jen sotva.

životních osudech a majetku milionů bývalých i současných československých občanů. Zkušenosti, vzdělání a odborná zdatnost přitom nepatřily mezi kritéria, která měla hrát při jejich počátečním obsazování zásadnější roli. To už je ale jiná kapitola. Toto široké pojetí národních výborů v žádném případě neodpovídalo původním Benešovým představám o národních výborech, nicméně ani v tomto případě se Beneš nepokusil své původní představy v roce 1945 významnějším způsobem prosadit.

Přestože k zavedení národní správy, konfiskaci majetku, znárodnění a pozbytí státního občanství dle dekretů prezidenta republiky sice docházelo ex lege ke dni účinnosti příslušného dekretu a následná rozhodnutí (často ve formě vyhlášky) příslušných národních výborů a ministerstev, měla proto jen deklaratorní charakter, byla národním výborům v poválečném období fakticky svěřena rozhodující hospodářská a politická moc v poválečném Československu. Jejich rozhodnutí se dotýkala či v případě politické potřeby mohla dotýkat majetku, svobody a cti kteréhokoliv obyvatele poválečného Československa. Dotčeným osobám byla sice u majetkových věcí formálně poskytnuta široká ochrana jejich procesních práv tak, jak byla zakotvena v precizním správním řádu z roku 1928, ale v tajných volbách nezvolené a laicky řízené národní výbory ne vždy tato práva respektovaly. Nad dodržováním těchto práv dohlížel Nejvyšší správní soud. Jeho judikatura měla vysokou formální i obsahovou úroveň a z četnosti jeho rozhodnutí je zřejmé, že podání stížnosti proti rozhodnutí národních výborů a ministerstev dle dotčených dekretů bylo poměrně častým jevem.

Nejvyšší správní soud však byl ve své rozhodovací praxi vázán zněním dekretů a nemohl dotčeným osobám poskytnout ochranu před radikálními zásahy veřejné moci do jejich práv, pokud tyto zásahy měly podobu zákona (dekretu), a to přesto, že tyto zásahy (některá ustanovení dekretů) byly zjevně v rozporu s ústavní listinou z roku 1920. Posuzovat soulad dekretů prezidenta republiky s ústavní listinou z roku 1920 Nejvyšší správní soud oprávněn nebyl. Mohl sice teoreticky dle tehdy formálně platné úpravy podat návrh k ústavnímu soudu, v němž by požadoval posoudit, zda předmětné ustanovení dekretu vyhovuje zásadě článku I. zákona, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, ale ústavní soud po válce ustaven nebyl, a tato možnost proto nemohla být ani teoreticky využita. Nejvyšší správní soud však mohl (a občas tak i činil) v určitých případech restriktivním výkladem právní normy ochránit dotčené osoby před nezákonným procesním postupem nebo příliš extenzivním či zcela nezákonným výkladem klíčových ustanovení dekretů ze strany národních výborů. Tato ochrana však přicházela ve většině případů příliš pozdě. Většina klíčových rozhodnutí Nejvyššího

správního soudu pochází až z druhé poloviny roku 1947. Vzhledem k tomu, že po únoru 1948 byla činnost Nejvyššího správního soudu omezena a v roce 1952 byl bez náhrady zcela zrušen, se část stížností proti rozhodnutím národních výborů a ministerstev dle dotčených dekretů projednání před soudem ani nikdy nedočkala. Ještě větší část stížností k Nejvyššímu správnímu soudu proti rozhodnutím národních výborů a ministerstev jako správních úřadů při aplikaci dekretů však nikdy ani nespatriła světlo světa.

Beneš v průběhu roku 1944 počítal s tím, že Prozatímní národní shromáždění bude ustaveno do 6 týdnů od osvobození a nejpozději do 6 měsíců připraví volby do Národního shromáždění. Na jaře a v létě roku 1945 však najednou přestaly mít strany Národní fronty, zejména radikálně levicové, zájem na tom, aby původní časový harmonogram byl naplněn. Proč zapojovat do radikálních poválečných reforem něco tak těžkopádného jako parlament, byť nevolený ve všeobecných přímých volbách, a proto snáze ovladatelný, když bylo možné vše potřebné provést rychle a na základě dohody vládou a následně to jen předložit prezidentovi k podpisu? Navíc pokud možno v co největším objemu najednou a s odůvodněním, že na žádné významné změny rozhodně není vzhledem k okolnostem čas. Jistě, poválečné dekry měl stejně jako ty londýnské dodatečně schválit parlament, či přesněji Prozatímní národní shromáždění, ale mezi paušální ratifikací všech dekretů a podrobným projednáním každého zákona v parlamentu je rozdíl asi tak velký jako mezi sovětskou „socializující demokracií“ a „polodemokracií“ ve Velké Británii.

Vraťme se ale k obecnějším otázkám. Beneš si byl dobře vědom toho, že uskutečnění jeho představ o hospodářské a sociální demokracii nelze provést bez zásadního omezení svobody individua ve prospěch kolektivní státní moci. Přestože k omezení osobní svobody mělo dojít podle jeho původních koncepcí pouze v oblasti sociální a hospodářské, není zcela jasné, zda byly tyto představy ještě slučitelné s jeho ideou demokracie jako systému, v němž je lidská bytost vždy prvotní a základní a každá společenská kolektivita vždy až druhotná. Poválečný vývoj, který značnou část Benešových hospodářských a sociálních koncepcí realizoval v praxi, více než zřetelně naznačuje, že jeho představy nebyly v souladu s obecně přijímaným významem pojmu demokracie v západní civilizaci.

Jak jsme již výše uvedli, Beneš byl od konce roku 1938 rovněž bytostně přesvědčen, že druhá světová válka bude nevyhnutelně provázána se sociální revolucí. Pokud si měl Beneš vybrat mezi německou nacionálně socialistickou a sovětskou bolševickou revolucí, volil rovněž bez váhání sovětskou revoluční cestu. V možnost třetí

cesty pro malý národ uprostřed Evropy a revoluční vřavy ani v tomto případě příliš nevěřil. I to byl jeden z důvodů, proč Beneš hleděl na Stalina od počátku války nejen jako na potencionálního vojenského spojence, ale i na politického a ideologického partnera. Jinak ale Beneš důsledně nadřazoval zájmy národní nad zájmy ideologické a stejně tak důsledně vycházel z toho, že Drang nach Osten je nevyhnutelným znakem německé zahraniční politiky a německého národa, bez ohledu na to, jaký režim a revoluce je zrovna v Německu u moci.

Závěr, který si z této své premisy Beneš odvodil, je zřejmý. Bezpečnost Československa v žádném případě nelze založit na představách o socializaci či demokratizaci nacistického Německa, ale především na důsledné orientaci na jeho jediného rovnocenného kontinentálního konkurenta: Sovětský svaz. Pomoci a podpory ostatních velmocí se Beneš rozhodně nezříkal a hodlal o ně ze všech sil usilovat, odmítal však na ně spoléhat jako na hlavní či dokonce jediný zdroj zajištění bezpečnosti poválečného Československa. O boji proti oběma zlům současně na dvou frontách neuvažoval ani domácí odboj, ani Beneš. Naopak, vzácně se shodovali v tom, že vynucená spolupráce s bolševismem, byť za cenu dalekosáhlých kompromisů a ústupků, je pro osud národa prospěšnější, než „chybný“ boj na dvou revolučních frontách současně.

Je dějinným paradoxem, že na zachování důvěrnosti skutečného sovětského postupu vůči Československu na sklonku války (Podkarpatská Rus, uznání lublinské vlády, pomoc Slovenskému národnímu povstání atd.) měly zájem obě strany. Sovětský svaz si nechtěl tím, že brutálně porušuje převzaté smluvní závazky svého nejbližšího a nejvěrnějšího spojence, předčasně pokazit reputaci na mezinárodní scéně a Beneš zase neměl zájem těsně před svým triumfálním návratem do vlasti oznamovat do světa, že celá jeho propracovaná koncepce zajištění poválečného Československa je založena hned na několika zcela mylných premisách. Beneš si dobře uvědomoval, že na to, aby otočil kormidlo a pokusil se změnit směřování politiky poválečného Československa, již bylo v březnu 1945 příliš pozdě. Na to, aby sebral své poslední síly, informoval své spoluobčany o skutečné povaze sovětského režimu a pokusil se vytvořit z nekomunistických sil jednotný blok, který by byl schopen komunistické straně důstojně vzdorovat, měl však času ještě stále dost. Dostupné prameny však svědčí o tom, že o této variantě vůbec neuvažoval. Ostatně v první polovině roku 1945 ještě stále nebyla vyřešena otázka československých Němců a Maďarů, postavení Slovenska a osud

Těšínska. Ve všech těchto případech Beneš Sověty potřeboval. Bez jejich pomoci neměl naději, že se mu tyto otázky podaří vyřešit podle jeho představ.

Pokud by se tehdy např. ve věci Podkarpatské Rusi postavil Beneš Stalinovi na odpor, věděl, že může na příznivé vyřešení těchto otázek zapomenout. Beneš by si pravděpodobně odmítal položit otázku, zda není cena, kterou do značné míry dobrovolným přijetím postavení vazala Sovětského svazu zaplatil za odsun všech Němců, Těšínsko, východní část Slovenska a budoucí bezpečnostní zajištění proti Německu příliš vysoká. Tuto nelehkou otázku si už navždycky budou klást pouze historikové, nikoliv aktivní činitelé tehdejších bojů. Podle autora této práce neměl Beneš tuto cenu akceptovat. Její výše ležela příliš vysoko a českému národu se s ní nepodařilo vyrovnat dodnes. Český národ a jeho levicově orientovaná elita se však tehdy zhlédly ve falešné představě národního triumfu a nebyly nuceny podstoupit obtížnou sebereflexi a sebekritiku. Budování šťastných zítřků v novém, socialisticky orientovaném Československu pod vedením E. Beneše a patronací Sovětského svazu mělo být jednou z největších a nejzářivějších kapitol národních dějin.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny:

Edice, dobové tisky, memoáry

Bechyně Rudolf, *Pero mi zůstalo. 1938-1945*, Praha 1947.

Beneš Bohuš, *Amerika jde s námi*, Praha 1998.

Beneš Edvard, **Masaryk Jan**, *A free Czechoslovakia and a free Germany in a free Europe*, Londýn 1939.

Beneš Edvard, *An appeal to the American people*, Chicago 1939.

Beneš Edvard, *Building a new Europe*, Londýn 1939.

Beneš Edvard, *Democracy Today a Tomorrow*, Londýn 1940.

Beneš Edvard, *Demokracie dnes a zítra*, Londýn 1942.

Beneš Edvard, *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1945.

Beneš Edvard, *Do nového života republiky. Tři projevy prezidenta dr. E. Beneše na osvobozené půdě vlasti*, Košice 1945.

Beneš Edvard, *International Security*, Chicago 1939.

Beneš Edvard, *Londýn a sociální poměry v Anglii*, Praha 1943.

Beneš Edvard, *Mnichovské dny. Paměti.*, Praha 1968.

Beneš Edvard, *Nazi Barbarism on Czechoslovakia*, Londýn 1940.

Beneš Edvard, *Nesnáze demokracie*, Praha 1924.

Beneš Edvard, *Nová slovanská politika*, Londýn 1943.

Beneš Edvard, *Paměti*, Praha 1947.

Beneš Edvard, *President Beneš on War and Peace*, New York 1943.

Beneš Edvard, *Projev prezidenta republiky o právní kontinuitě a o novém právu*, in: *Právní prakse*, roč. 1945.

Beneš Edvard, *Přednášky na Univerzitě Karlově 1913-1948*, Praha 1998.

Beneš Edvard, *Questions on Democracy*, Chicago 1939.

Beneš Edvard, *Stranictví*, Praha 1912.

Beneš Edvard, *Stručný nástin vývoje moderního socialismu, část I.*, Brandýs nad Labem 1910.

Beneš Edvard, *Stručný nástin vývoje moderního socialismu, část II.*, Praha 1911.

- Beneš Edvard**, Světová válka a naše revoluce, díl I.-III., Praha 1927-1928.
- Beneš Edvard**, Šest let exilu a druhé světové války, Praha 1946.
- Beneš Edvard**, Tři roky světové války, Londýn 1942.
- Beneš Edvard**, Úvahy o slovanství, Praha 1944.
- Beneš Edvard**, Úvahy o slovanství, Praha 1947.
- Beneš Edvard**, Válka roku 1939: dva projevy československého prezidenta na univerzitách v Edinburghu a v Glasgow 5. a 7. listopadu 1941, Praha 2005.
- Beneš Edvard**, Vojáci Československé republiky! Projev presidenta Dr. Edvarda Beneše k československým vojenským jednotkám, učiněný dne 26. července 1940 v československém vojenském táboře ve Velké Británii, Londýn 1940.
- Beneš Karel Josef** (vyd.), Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939-1941, Praha 1945.
- Clementis Vlado**, Medzi nami a Maďarmi, Londýn 1943.
- Clementis Vlado**, Slováci a Slovanstvo, Londýn 1944.
- Clementis Vlado**, Usmerňované Slovensko, Londýn 1942.
- Čechurová Jana, Kuklík Jan, Čechura Jaroslav, Němeček Jan** (vyd.), Válečné deníky Jana Opočenského, Praha 2001.
- Dejmek Jindřich**, Československá zahraniční politika v roce 1938 (vyd.), svazek II. (1. července – 5. října 1938), Praha 2001.
- Drábek Jaroslav**, Z časů dobrých i zlých, Praha 1992.
- Drtina Prokop**, A nyní promluví PAVEL SVATÝ- londýnské rozhlasové epištoly z let 1940-1945, Praha 1945.
- Drtina Prokop**, Československo můj osud sv. I. a II., Praha 1992.
- Ducháček Ivo**, Jak Rudá armáda mapovala střední Evropu: Těšínsko a Podkarpatsko, in: Svědectví, roč. 1981, s. 541-581.
- Feierabend Ladislav Karel**, Politické vzpomínky I-III, Brno 1994-1996.
- Fierlinger Zdeněk**, Od Mnichova po Košice, Výbor z rozhlasových projevů Zdeňka Fierlingera, velvyslance ČSR v SSSR. 1939-1945, Praha 1946.
- Fierlinger Zdeněk**, Ve službách ČSR, díl I. a II., Praha 1947 a 1948.
- Grňa Josef**, Sedm roků na domácí frontě, Brno 1968.
- Grónský Ján, Hřebejk Jiří** (vyd.), Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I. (1918-1945), Praha 1999.
- Grónský Ján** (vyd.), Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II. (1945-1968), Praha 1999.

- Hauner Milan a kol.**, Formování československého zahraničního odboje v letech 1938-1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, Praha 2000.
- Hitchcock Edward B.**, Zasvětil jsem život míru, Praha 1948.
- Hlušíčková Růžena, Šťovíček Ivan, Pekárek Bohumil** (vyd.), V boj. Edice ilegálního časopisu. III. díl. 1939-1941, Praha 1994.
- Hodža Milan**, Federácia v strednej Európe, Bratislava 1997.
- Husák Gustav**, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969.
- Churchill Winston S.**, Druhá světová válka, díl I.-VI., Praha 1992.
- Jech Karel, Kaplan Karel** (vyd.), Dekrety prezidenta republika 1940-45, Dokumenty 1. a 2. díl, Brno 1995.
- Jech Karel** (vyd.), Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, Studie a dokumenty 1940-1945, Brno 2003.
- Jaksch Wenzel**, Cesta Evropy do Postupimi, Praha 2000.
- Kaplan Karel**, Pražské dohody 1945-1947, Sborník dokumentů, , Praha 1992.
- Kaplan Karel**, První poválečná vláda, in: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, Praha 1992.
- Klátíl Fráňa**, Beneš o dnešku a zítřku, Londýn 1945.
- Klátíl Fráňa**, Beneš zblízka – studie k portrétu, Londýn 1944.
- Klimeš Miloš, Lesjuk Petr, Malá Irena, Prečan Vilém** (vyd.), Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu, díl I. a díl II, Praha 1965.
- Kokoška Stanislav**, Poznámky Jaroslava Drábka o jeho rozmluvě s Edvardem Benešem v lednu 1939, in: Z druhé republiky, s. 365-375, Praha 1993.
- Komunistická strana Československa a Národní fronta**, Praha 1971
- Kopecký Václav**, Gottwald v Moskvě, Praha 1946.
- Kuklík Jan, Němeček Jan, Nováčková Helena a Šťovíček Ivan** (vyd.), Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, Praha 2002.
- Laštovička Bohuslav**, V Londýně za války, Praha 1978.
- Lockhart Robert Bruce**, Jan Masaryk – osobní vzpomínky, Krnov 2003.
- Lockhart Robert Bruce**, Přichází zúčtování, Krnov 2004..
- Locher Karel**, Naše akce, Londýn 1942
- Mackenzie Compton**, Dr. Beneš, Praha 1948.
- Majskij Ivan M.**, Velvyslancem v Londýně, Praha 1967.
- Masaryk Jan**, Volá Londýn, Praha 1948.
- Moravec František**, Špión jemuž nevěřili, Praha 1990.

- Munk František**, S Benešem v Chicagu, in: Střední Evropa, roč. 1993.
- Němec František, Moudrý Milan**, The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia, Toronto 1955.
- Němeček Jan, Nováčková Helena, Šťoviček Ivan, Tejchman Miroslav** (vyd.), Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty, díl I. a díl II., Praha 1998, 1999.
- Němeček Jan, Nováčková Helena, Šťoviček Ivan** (vyd.), Edvard Beneš v USA v roce 1943, Dokumenty, in: Sborník archivních prací, 1999, č.2, s. 469-555.
- Němeček Jan, Nováčková Helena, Sedláková Monika** (vyd.), Zpráva vládního delegáta o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944, in: Sborník archivních prací, 2000, č.1, s. 121 až 203.
- Novotný Karel** (vyd.), Edvard Beneš – Odsun Němců z Československa, Praha 1996.
- Olivová Věra** (vyd.), Edvard Beneš. Dopisy bratru Vojtovi - 1938-1944, Praha 1998.
- Olivová Věra** (vyd.), Edvard Beneš. Odsun Němců, Výbor z Pamětí a projevů, Praha 1995
- Osuský Štefan**, Beneš a Slovensko, Londýn 1943.
- Osuský Štefan**, Česko-slovensko a jeho budoucnost', Paříž 1939.
- Osuský Štefan**, Pravda vítězí!, Londýn 1942.
- Osuský Štefan**, Triedenie duchov nastalo, Londýn 1943.
- Otáhalová Libuše, Červinková Milada** (vyd.), Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, díl I. a díl II., Praha 1966.
- Pácalt Miroslav** (vyd.), Prezident opät medzi námi, Bratislava 1945.
- Petruščík Ivan**, Karpatští Ukrajinci a Slované, Londýn 1944.
- Pešek Jiří, Tůma Oldřich, Kittel Manfréd, Miller Horst** (vyd.), Německé menšiny v právních normách 1938-1948, Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi, Praha 2006.
- Peška Zdeněk**, Deníkové záznamy z let 1945-1948, in: Paměť a dějiny, roč. 2008.
- Posse Brázdová Amelie**, Tajné dopisy z Prahy 1948, Praha 1994.
- Prečan Vilém** (vyd.), Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen-listopad 1944): Nové dokumenty, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1999.
- Prečan Vilém** (vyd.), Slovenské národné povstanie. Dokumenty, Bratislava 1965.
- Prečan Vilém** (vyd.), Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 1997, s. 203-300.
- Přehled zajímavostí světového tisku z roku 1945**, Praha 1945.

- Ripka Hubert**, Munich Before and After, Londýn 1939.
- Ripka Hubert**, O středoevropské problematice, Londýn 1943.
- Ripka Hubert**, S Východem a Západem, Londýn 1944.
- Schwelb Egon**, Obnovení právního pořádku, Londýn 1945.
- Smutný Jaromír**, Svědectví prezidentova kancléře, Praha 1996.
- Soják Vladimír, Šamberger Zdeněk** (vyd.), Mnichov v dokumentech II. Zrada české a slovenské buržoazie na československém lidu, Praha 1958.
- Stránský Jiří**, Hovory k domovu, Praha 1945.
- Šolc Jiří** (vyd.), Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti, Praha 1996.
- Šolle Zdeněk**, Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (Říjen 1918 - prosinec 1919), Praha 1994.
- Šťovíček Ivan, Valenta Jaroslav** (vyd.), Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939-1944, Praha 1995.
- Šrámek Jan**, Poselství víry a naděje: Řeči, projevy a články z r. 1939-1945, Londýn 1945.
- Táborský Eduard**, Naše věc, Praha 1946.
- Táborský Eduard**, Pravda zvítězila, Praha 1947.
- Táborský Eduard**, Prezidentův sekretář vypovídá, Curych 1983.
- Verner Vladimír**, Státní občanství a opce v důsledku připojení sudetského území k Německu, Praha 1938.
- Verner Vladimír**, Státní občanství podle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., Praha 1946.
- Vondrová Jitka** (vyd.), Češi a sudetoněmecká otázka, 1939-1945. Dokumenty. Praha 1994.

Sbírky zákonů a rozhodnutí

- Sbírka zákonů a nařízení státu československého roč. 1920-1938.
- Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského roč. 1939.
- Úřední věstník československý 1940-1945.
- Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé 1945-1948.
- Sbírka zákonů České republiky 1990-1995.

Sbírka rozhodnutí Nejvyššího správního soudu 1946-1948
Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu České republiky.
Sbírka soudních rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu České republiky.

Tisk

Čechoslovák, Londýn, roč. 1939-1945
Československé listy, Moskva, roč. 1943-1945
Lidová demokracie, roč. 1945
Nová svoboda, Londýn, roč. 1941-1944
Právo lidu, roč. 1906 a 1945
Přítomnost, roč. 1938
Rudé právo, roč. 1945
Svobodné slovo, roč. 1945

Články v dobovém odborném tisku

Budník Josef, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník, roč. 1947.
Budník Josef, Máme nový československý stát?, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 1946.
Greif Kristián, Kde je ohnisko obnoveného československého státu?, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 1946.
Greif Kristián, Odpověď docentu Budníkovi, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 1946.
Hoffmann Josef, Československý a „slovenský“ právní řád, in: Právník, roč. 1946.
Horáček Cyril, K problému kontinuity československého ústavního práva, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946.
Körbel Pavel, Doslov ke kontinuitě práva, in: Právník, roč. 1947.
Körbel Pavel, Kontinuita a československý právní řád, in: Právní prakse, roč. 1947.
Körbel Pavel, Několik dalších poznámek k otázce právní kontinuity a ratihabice, in: Právní prakse, roč. 1946.

- Körbel Pavel**, O právní kontinuitu, in: Právní prakse, roč. 1946.
- Körbel Pavel**, O revolučním zákonodárství a jeho ratihabici, in: Právní prakse, roč. 1945.
- Körbel Pavel**, Zákonodárná moc Slovenské národní rady, in: Právní prakse, roč. 1945.
- Krčmář Jan**, Několik poznámek k tvorbě normových ohnisek, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946.
- Kučera Bohumil**, O právní kontinuitu, in: Právní prakse, roč. 1946.
- Luby Štefan**, Kontinuita, in: Právny obzor, roč. 1946.
- Luby Štefan**, Obnova práva, in: Právny obzor, roč. 1946.
- Luby Štefan**, Poznámky, in: Právny obzor, roč. 1947.
- Meissner Alfred**, Právní kontinuita, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946.
- Neubauer Zdeněk**, Kontinuita našeho ústavního práva, in: Právník, roč. 1945.
- Neubauer Zdeněk**, Kontinuita a revoluce, in: Právní prakse, roč. 1946.
- Neubauer Zdeněk**, Otázka kontinuity z hlediska slovenského, in: Právní prakse, roč. 1946.
- Peška Zdeněk**, K otázce kontinuity našeho právního řádu v letech 1938-1945, in: Sborník věd právních a státních, roč. 1946.
- Pošvář Jaroslav**, Kontinuita státu a práva československého, in: Právník 1947.
- Takáč Miroslav**, Znovuvýstavba československého právního pořádku, in: Právny obzor, roč. 1946.
- Valeček Jan**, Obnovení právního pořádku, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 1947.
- Vošta Ladislav**, O německé okupaci českých zemí za druhé světové války, in: Právník 1947.
- Weyr František**, 15. březen a nauka o paktech, in: Právní prakse, roč. 1946.
- Weyr František**, O právní kontinuitu, in: Právní prakse, roč. 1946.
- Weyr František**, Ústavní vývoj československý v roce 1938, in: Časopis pro právní a státní vědu, roč. 1946.

Literatura:

- Adamová Karolina**, K otázce kontinuity a diskontinuity práva v České republice, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990, Praha 2002.
- Beňa Josef**, Slovensko a Benešovy dekrety, Bratislava 2002.
- Beňa Jozef**, SNP v ústavoprávnom dejepisectve v rokoch 1963-1993, in: Právny obzor, roč. 2000.
- Beňa Jozef**, Vývoj Slovenského právneho poriadku, Banská Bystrica 2001.
- Beneš Zdeněk, Kural Václav (ed.)**, Rozumět dějinám, Praha 2002.
- Bertelmann Karel**, Vznik národních výborů, Praha 1956.
- Blaive Muriel, Mink Georges (ed.)**, Benešovy dekrety, Praha 2003.
- Brandes Detlef**, Cesta k vyhnání 1938-1945, Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska. Praha 2002.
- Brandes Detlef**, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha 1999.
- Brandes Detlef**, Exil v Londýně. 1939-1943, Praha 2003.
- Brod Toman**, Moskva, objetí a pouto, Československo a sovětský svaz 1939-1945, Praha 1992.
- Brod Toman**, Osudný omyl Edvarda Beneše, Praha 2002.
- Brügel Johann Wolfgang**, The Recognition of the Czechoslovak Government in London, in: Kosmas – Journal of Czechoslovak and Central European Studies, díl II., č. 1, 1984.
- Budník Josef**, Prozatímní státní zřízení Československé republiky, Praha 1947.
- Cílek Roman, Čermák František (ed.)**, „Benešovy dekrety“ - záměrně živený spor, Praha 2002.
- Čechurová Jana, Kuklík Jan**, Historikovy hovory s prezidentem o minulosti, přítomnosti a budoucnosti, Válečná setkání Jana Opočenského a Edvarda Beneše, in: Český časopis historický, roč. 101, 4/2003.
- Čechurová Jana, Kuklík Jan**, Z historie Úřadu vlády České republiky 1918-1992, Praha 2006.
- Čejka Eduard**, Československý odboj na Západě 1939-1945, Praha 1997.
- Dejmek Jindřich**, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, č. I. a II., Praha 2006 a 2008.

- Dejmek Jindřich**, Edvard Beneš, sudetští Němci a mezinárodní prosazení transferu minorit, in: Benešovy dekrety, Praha 2002.
- Dejmek Jindřich, Kuklík Jan, Němeček Jan**, Kauza: Tzv. Benešovy dekrety, Praha 1999.
- Dejmek Jindřich**, Slovanství Edvarda Beneše a pokusy o jeho aplikaci v politické praxi na sklonku války, in: Válečný rok 1944. Praha 2001.
- Domnitz Christian**, Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie, Praha 2007.
- Eliáš Karel**, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., in: Právník, roč. 1994.
- Ermacora Felix**, Die Sudetendeutschen Fragen, Bonn 1992.
- Festersen Jürgen**, Dánsko a německá národnostní skupina v severním Šlesvicku 1940-1955, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, Praha s. 563-574, Praha 2006.
- Gebhart Jan, Kuklík Jan**, Dramatické i všední dny protektorátu, Praha 1996.
- Gebhart Jan, Kuklík Jan**, Velké dějiny zemí Koruny české XV.a, 1938-1945, Praha 2006.
- Gebhart Jan, Kuklík Jan**, Velké dějiny zemí Koruny české XV.b, 1938-1945, Praha 2007.
- Gerloch Aleš, Hřebejk Jiří, Zoubek Vladimír**, Ústavní systém České republiky, Praha 2002.
- Grónský Ján**, Dějiny státu a práva v Československu 1938-1948, Praha 1971.
- Guštin Damijan, Prebilič Vladimír**, Právní stav a postup vůči německé menšině v Jugoslávii 1944-1946, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, Praha s. 272-285, Praha 2006.
- Hauner Milan**, Beneš o válce a revoluci na počátku druhého exilu, in: Češi v cizině, Praha 1995.
- Hauner Milan**, Benešův nemilovaný atentát, in: Přítomnost, roč. 2004.
- Hauner Milan**, Čekání na velkou válku 1939, Edvard Beneš mezi Mnichovem, 15. březnem a porážkou Polska, in: Dějiny a současnost, roč. 1999.
- Hauner Milan**, Edvard Beneš v Chicago 1939 a počátky druhého odboje, in: Historie a vojenství, roč. 1996.
- Horák Jiří**, Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji, in: Svědectví, roč. 1957.

- Hřebejk Jiří**, Státní občanství a naše státnost. Státnost česká a československá- Tradice a kontinuita, Iuridica 1-2, Praha 2000.
- Hurdík Jan**, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948, Právněhistorické studie, roč. 1977.
- Ivaničková Edita**, De facto uznanie Slovenskej republiky Velkou Britániou a Francúzskom, Bratislava 2000.
- Jablonický Jozef**, O vzniku Slovenskej národnej rady a vojenského ústredia, in: Samizdat o odboji, sv. II, Bratislava 2006.
- Jančík Drahomír**, Zásady a průběh znárodňování v roce 1945, in: Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů, Brno 2006.
- Janusz Grzegorz**, Německy mluvící menšiny po druhé světové válce, Právní a politická situace v evropském srovnání, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 11 – 61, Praha 2006.
- Jech Karel**, Ke vztahu mezi ústavními orgány ČSR a Slovenskou národní radou 1944-1946, in: Česko-slovenská historická ročenka 1996, Brno 1996..
- Jožák Jiří**, K historii čs. zahraniční akce v USA (15.3.-1.9.1939), Historie a vojenství, roč. 1991.
- Kalvoda Josef**, Otázka uznání čs. provisorní vlády v Londýně, in: České listy, říjen 1967.
- Kalvoda Josef**, Z bojů o zítřek, III. díl, Praha 1998.
- Kaplan Karel**, Nekrvavá revoluce, Toronto 1985.
- Kaplan Karel**, Pravda o Československu 1945-1948, Praha 1990.
- Kaplan Karel**, Znárodnění a socialismus, Praha 1968.
- Kimminich Otto**, Benešovy dekrety. Posouzení z mezinárodněprávního hlediska, in: Střední Evropa, roč. 1994.
- Kindl Milan, Knapp Viktor**, K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108 Sb., in: Právník, roč. 1994.
- Klimek Antonín**, Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939), in: Z druhé republiky, Praha 1993.
- Klimek Antonín**, Plány Edvarda Beneše na poválečný vývoj Československa., in: Střední Evropa, roč. 1993.
- Kocián Jiří**, „Benešova strana“ a „její“ prezident za druhé světové války, in: Moderní dějiny, roč. 1995.

- Kocián Jiří**, České politické strany a řešení německé otázky v Československu v roce 1945, in: Konec soužití Čechů a Němců v Československu, Brno 2005.
- Kocián Jiří**, Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, Praha 2002.
- Kocián Jiří**, K mechanismu vzniku první vlády Národní fronty Čechů a Slováků na počátku roku 1945, in: Rok 1945 v českých a evropských dějinách, Praha 2002.
- Kocián Jiří**, Program obnovy Československa v českém politickém spektru v letech 1939-1945, in: Moderní dějiny, roč. 1994.
- Kocián Jiří**, Znárodnění v programu československých politických stran, in: Dusivé objekty. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů, Brno 2006.
- Kokoška Stanislav**, Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání, Praha 2005.
- Koura Petr**, Podplukovník Josef Balabán, Praha 2003.
- Koura Petr**, Představy československého domácího nekomunistického odboje o poválečném uspořádání republiky, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, Praha 2005.
- Krejčí Jan**, Reparace a některé další nároky vůči Německu vyplývající z mnichovské dohody a z druhé světové války, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 65-74, Praha 1998.
- Krejčová Helena**, Židovská očekávání a zklamání po roce 1945, s. 246, in: Češi a Němci, ztracené dějiny? Tschechen und Deutsche, verlorene Gesichte? Praha 1995.
- Křen Jan**, Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938-1939, Praha 1963. **Křen Jan**, E. Beneš za války, in: Československý časopis historický, roč. 1965.
- Křen Jan**, Historické proměny češství, Praha 1992.
- Křen Jan**, Obrazy Němců a Německa v české společnosti, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, Praha 1998.
- Křen Jan**, V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939-1940, Praha 1968.
- Kučera Bohumil**, Košický vládní program a znárodnění, in: Právněhistorické studie, roč. 1977.
- Kuklík Jan**, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny?, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004.
- Kuklík Jan**, Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, in: Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, Brno 2003.

- Kuklík Jan, Němeček Jan**, Hodža versus Beneš, Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války, Praha 1999.
- Kuklík Jan**, Londýnský exil a obnova čsl. státu 1938-45, Praha 1998.
- Kuklík Jan**, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, Praha 2002.
- Kuklík Jan**, Právní rada v londýnském exilu za druhé světové války, in: AUC Iuridica 2/1997.
- Kuklík Jan**, Problémy kontinuity Benešovy prezidentské funkce, in: Český časopis historický, roč. 1997, s. 411-445.
- Kuklík Jan, Němeček Jan**, Proti Benešovi!, Praha 2004.
- Kuklík Jan**, Příprava a přijetí ústavního dekretu o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění v londýnském exilu za druhé světové války, in: Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám, Praha 2002.
- Kuklík Jan**, Vznik Čsl. národního výboru a Prozatímního státního zřízení v emigraci v letech 1939-40, Praha 1996.
- Kuklík Jan**, K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji, Praha 1976.
- Kural Václav**, Cesta k Česko-sudetskóněmeckému rozchodu po 2. světové válce, in: „Benešovy dekrety“ – záměrně živený spor, s. 93-132, Praha 2002.
- Kural Václav**, Místo společenství - konflikt!, Praha 1994.
- Kural Václav a kolektiv**, Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996.
- Kural Václav**, Vlastenci proti okupaci, Ústřední vedení odboje domácího, 1940-1943, Praha 1997.
- Kvaček Robert, Tomášek Dušan**, Causa Emil Hácha, Praha 1995.
- Kvaček Robert**, Proměna jedné strany, in: „Benešovy dekrety“ – záměrně živený spor, s. 81-92, Praha 2002.
- Lemberg Hans**, Etnické čistky – řešení národnostních problémů?, in: Listy 23, 1993/2.
- Lemberg Hans**, „Mnichov 1938“ a jeho dlouhodobé důsledky, in: Soudobé dějiny, roč. 1995.
- Lhota Václav**, Znárodnění v Československu, Praha 1987.
- Mandler Emanuel**, Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou. Praha 2002.
- Maršálek Pavel**, Mnichov a problémy kontinuity československého státu a práva 1938-1945, in: Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě, Praha 2004.
- Maršálek Pavel**, Protektorát Čechy a Morava, Praha 2002.
- Mates Pavel**, K procesu nacionalizace průmyslu střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1949, Právněhistorické studie, roč. 1977.

- Michálek Slavomír**, *Diplomat Štefan Osuský*, Bratislav 1999.
- Míkule Vladimír**, *Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam*, in *Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky*, Brno 2003.
- Míkule Vladimír**, *Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech*, in *Studie o sudetoněmecké otázce*, Praha 1996.
- Míkule V., Pavlíček V., Potočný M., Šamalík F., Šedivý J.**, *Právní aspekty odsunu sudetských Němců*, Praha 1995.
- Moulis Miloslav**, *Volby v sudetských oblastech 4. prosince 1938*, in: *Krajanské organizace sudetských Němců v SRN*, s. 27-30, Praha 1998.
- Němeček Jan**, *Od Spojenectví k roztržce, vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939-1945*, Praha 2003.
- Pasák Tomáš**, *JUDr. Emil Hácha (1938-45)*, Praha 1997.
- Pavlíček Václav**, *Dekrety, demokratické hodnoty a národní zájmy*, in: *Benešovy dekrety*, Praha 2002.
- Pavlíček Václav**, *Dekrety prezidenta republiky*, in: *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, I. díl* Brno 1995.
- Pavlíček Václav**, *O amnestiích, zákonu č. 115/1946 Sb. a aktech odporu proti Německu*, in: *Studie o sudetoněmecké otázce*, Praha 1996.
- Pavlíček Václav**, *O české státnosti, úvahy a polemiky*, Praha 2002.
- Pavlíček Václav**, *O kontinuitě a diskontinuitě*, *Právní praxe*, roč. 1993.
- Pavlíček Václav, Suchánek Radovan**, *O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích*, in: *Krajanské organizace sudetských Němců v SRN*, s. 75-128, Praha 1998.
- Pešek Jiří**, *20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 2002.
- Placák Petr**, *Edvard Beneš před mezinárodní tribunál?*, *Lidové noviny*, 1. února 2002.
- Prečan Vilém**, *Český nacionalismus ve vztahu ke Slovákům*, in: *V kradeném čase*, Praha 1994.
- Prečan Vilém**, *Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945*, in: *V kradeném čase*, Praha 1994.
- Procházka František**, *Názory dr. Beneše o federalizaci Rakouska-Uherska 1908-1916-17*, Letovice 1925.

- Radvanovský Zdeněk**, Situace německého obyvatelstva v českých zemích na konci války a v prvních měsících po osvobození, in: Češi a Němci, ztracené dějiny? Tschechen und Deutsche, verlorene Gesichte?, Praha 1995.
- Raschhofer Hermann, Kimminich Otto**, Die Sudetenfrage, Mnichov 1988.
- Raška Francis Dostál**, The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German issue, Praha 2002.
- Rataj Jan**, O autoritativní národní stát, Praha 1997.
- Rataj Jan**, Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a v československém odboji, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, Praha 1998.
- Rataj Jan**, Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, Praha 1998.
- Rokoský J.**, Zákaz agrární strany a pokusy o její obnovení v letech 1945-1948. in: Zemědělství na rozcestí 1945-1948, Uherské Hradiště 1999.
- Rychlík Jan**, Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945, Bratislava – Praha 1997.
- Rychlík Jan**, Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992, Bratislava – Praha 1998.
- Sedláková Monika, Šťovíček Ivan**, Počátky spolupráce E. Beneše a F., Moravce v roce 1939, in: Slovanský přehled, roč. 1999, č. 2, s. 227-229.
- Smetana Vít**, In the shadow of Munich, British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938-1942), Praha 2008.
- Spirit Michal**, Tzv. Benešovy dekrety, předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky, Praha 2004.
- Staněk Tomáš**, Odsun Němců z Československa 1945-1947, Praha 1991.
- Staněk Tomáš**, Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945. Praha 1996.
- Šamalík František**, Benešovy dekrety neboli spor o českou národní a demokratickou identitu, In: Právník, 1999.
- Šolc Jiří**, Ve službách prezidenta: Generál František Moravec ve světle archivních dokumentů, Praha 1994.
- Šustek Vojtěch**, Státní rada v Londýně v letech 1940-1941, in: Sborník archivních prací, 1994, č.2, s. 239-333.

- Švihlová Dagmar, Soukup Jaroslav**, Dopis Edvarda Beneše Karlu Čapkovi z podzimu 1938 – Reakce, in: Střední Evropa, roč. 1997, s. 177-189.
- Táborský Eduard**, Prezident Beneš mezi Západem a Východem, Praha 1993.
- Tejchman Miroslav**, Otázka vstupu amerických vojsk na území Československa na jaře 1945 a britská zahraniční politika, in: Slovanský přehled, roč. 1990.
- Tiedau Ulrich**, Právní normy a jejich aplikace vůči německy mluvícímu obyvatelstvu v Belgii po roce 1945, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 430 – 488, Praha 2006.
- Tothová Agens**, Právní úprava postavení národnosti v Maďarsku a maďarští Němci 1938-1950, in: Německé menšiny v právních normách 1938-1948, s. 235 – 237, Praha 2006.
- Trapl Miloš**, Monsignore Jan Šrámek, Olomouc 1995.
- Valenta Jaroslav**, Česko-česká diskuse o prezidentských dekretech na jaře 2002, in: „Benešovy dekrety“ – záměrně živený spor, s. 11-50, Praha 2002.
- Valenta Jaroslav**, Odsun Němců z Polska. Současná historiografie, stanoviska a diskuse, in: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, s. 31-56, Praha 1998.
- Velecká Hana**, Agónie appeasementu, in: Český časopis historický, roč. 2001.
- Velecká Hana**, Britská pomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939, in: Soudobé dějiny, roč. 2001.
- Vojáček Ladislav**, Dekrety prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, in: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 2002.
- Vojáček Ladislav**, Zákonodárství SRN 1944-1989, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004.
- Vošta Ladislav**, O právní kontinuitě Československé republiky, Praha 1947.
- Weyr František**, Československé právo ústavní, Praha 1937.
- Weyr František**, Soustava československého práva státního, Praha 1924.
- Winkler Pavel**, Dekrety prezidenta republiky z období 1940-1945, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, Praha 1996.
- Winkler Pavel**, Ještě k dekretům prezidenta republiky, in: Právník, roč. 1995.
- Winkler Pavel**, Majetkoprávní otázky ve vztahu k Spolkové republice Německo, in: Právní aspekty odsunu sudetských Němců, Praha 1996.
- Zavacká Katarína**, Slovenská národná rada v rokoch 1944-1948, in: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Praha 2004.
- Zeman Zbyněk**, Edvard Beneš - politický životopis, Praha 2000.

Zeman Zbyněk, Klimek Antonín, The life of Edvard Beneš 1884-1948. Czechoslovakia in Peace and War, Oxford 1997.

Zimmermann Volker, Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálady obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945), Praha 2001.

SUMMARY

Beneš's decrees are the integral part of the Czech legal order. Their form and content were a legitimate response to the situation for which the liberal and democratic constitution of Czechoslovakia was not prepared. The Czechoslovak Parliament was not able to work due to the aggression of the Nazi Germany. Under these circumstances this was the only way to pass laws. The same provisional solution was chosen by many other European countries which were occupied by Germany and was accepted by all allied nations as well as by courts in Great Britain where the European exile governments found their refuge.

The Czechoslovak position was complicated by the fact that president Hácha and the government did not leave for exile in March 1939. This situation had many disadvantages. There was for example, a long and nerve-wracking fight for the full recognition of the exile government and acceptance of the juridical continuity. However, there was at least one political advantage. The former Czechoslovak president and professor at the University of Chicago Edvard Beneš was an experienced and competent politician to such a degree that he could not notice it in the spring 1939. The juridical elimination of the second republic and return to September 1938 before Munich became the pivot line of the Czechoslovak exile movement despite the fact that at the beginning it was denied by USA, Great Britain and France. The Beneš's doctrine of juridical continuity as was this political and legal program branded was created and announced in public in the spring 1939. Its final version came from July 1940 when the doctrine was connected with the theory of nullity of Beneš's presidential abdication. Despite the fact that the Beneš's juridical arguments had mainly private-law, moral and political backgrounds, he did hesitate to use them in the area of public and international law. Without any doubt he did so very successfully.

The Czechoslovak exile movement led by Beneš managed in uneasy and inconvenient times to restore bodies of the Czechoslovak state, which afterwards enforced its authority and were gradually recognized by all allied nations as well as by Czechs and Slovaks at home. The authority to issue presidential decrees was limited to the period of the Second World War and the short postwar period before the formation of the Provisional National Assembly. All the decrees were subsequently confirmed by the Provisional National Assembly and became acts or constitutional acts.

Beneš was committed to the rather radical economical and political ideas of socialism already before the war. He believed that old parliamentary system of liberal democracy would be inevitably replaced after the war with the new system of humanitarian democracy - the political democracy amended by the social and economic democracy. Beneš suggested that the government should regulate all the important parts of political, social and economic life of the post-war society. The biggest problem of the Czechoslovak prewar political democracy was according to Beneš, the existence of too many parties. Therefore only two, at most three political parties would be allowed to take part in the political struggle after the war. These parties would be organized solely on the basis of the approach towards progress. On the left side of the political spectrum, there would be a uniform socialist party and on the right, there would be a conservative party. The establishment of any other party should be banned. The communists should be part of the socialist party. According to Beneš they would be outnumbered and neutralized there by the other democratic socialist parties.

The market economy according to Beneš is an obsolete system and therefore it should be replaced with a planned economy. All bigger businesses and natural resources should be nationalized and the unearned income should be prohibited. Only government is able to distribute the national wealth and product in a fair manner. Beneš did not like wealthy people and was convinced that the true nature of big business is fraud. He also proclaimed that there would be no room in the new post-war society for aristocracy, the bourgeoisie and corrupt politicians. According to Beneš Czechoslovakia was the country of the small Czech man who was naturally democratic and fair. The representatives of the working-class (uniform socialist party) should be leading political players in the postwar republic. They should implement immediately after liberation the radical economic and social reforms in order to prevent communist demagogy and approximate Czechoslovak economic and social system to the Soviet one. Beneš held many of these views already after the First World War but the international and domestic political situations did not allow him to carry them out. Unfortunately, the circumstances after the Second World War were much more suitable to the implementation of his ideas.

Beneš believed that the Soviet political system would be liberalized after the war and on the other hand the economic and social system of the western democracy would assume a lot of aspects of the Soviet system. Therefore the co-operation and co-existence of both systems in one geopolitical region would be possible. Czechoslovakia was supposed to be a bridge between these two systems and super-powers. Social and

economical ideas and plans of Beneš were so radical that he did not have to change them too much after the Soviet Union was attacked by Germany. Beneš was very disappointed from the position of western democracies during the Munich crisis in September 1938 so when the Soviet Union was engaged in the war, he decided to play according to Soviet cards in order to avoid another Munich and to secure restitution of the prewar Czechoslovakia. He did not give up the support of the west, but he refused to base the guarantees of Czechoslovak security only or mainly on the western countries. If he had to choose between two evils (German Nazis or Russian communists), he would vote for communist without any doubt. The domestic resistance shared his approach. They did not believe that the German nation could be democratic in the near future and live in peace with its eastern neighbors. Drang nach Osten was for them the inseparable part of the German foreign policy and ideology.

Beneš was convinced that his ideas were still within the framework of democracy. The main goal of his plans of postwar radical social and economic reforms was based on the idea that if Czechoslovakia did not make them, Communists would take advantage of the post war chaos and take power. He did not realize at all that these reforms would eliminate from social, economic and political life, the only group of people which was ready to face the communist danger. Beneš's plans turned out to be wrong. Stalin had different ideas about the co-operation between west and east and the role of Czechoslovakia in the post war Europe. Under these circumstances Beneš could hardly keep democracy in Czechoslovakia, but it is clear that his plans and activities did not make it more difficult for communists and Soviets to gain control of post war Czechoslovakia and to introduce there social and economical system which had many similar features with the one proposed by Beneš.

RESUMÉ

Benešovy dekrety jsou integrální součástí českého právního řádu. Svou formou i obsahem byly zcela legitimní reakcí na situaci, s kterou liberální a demokratická ústavní listina z roku 1920 nepočítala a ani počítat nemohla. Za daných okolností, kdy bylo řádné fungování československých ústavních orgánů znemožněno německou agresí, představovala dekretální normotvorba v podstatě jediný možný způsob řešení stavu ústavní nouze. Ostatně podobné řešení zvolila i celá řada jiných evropských států, jejichž území bylo obsazeno německou armádou. Toto provizorní řešení výkonu zákonodárné a vládní moci akceptovaly nejen vlády všech spojeneckých států, ale i soudy ve Velké Británii, v níž našly exilové vlády v době druhé světové války své útočiště.

Československá věc byla však podstatně zkomplikována tím, že vláda a prezident Česko-Slovenské republiky v březnu 1939 neodešly před německou agresí do exilu. Akceptace vytvoření Protektorátu Čechy a Morava ze strany prezidenta E. Háchy a vlády Česko-Slovenska však v sobě obsahovala jeden pozitivní moment. Bývalý prezident Československa a profesor University of Chicago Edvard Beneš byl natolik schopným a zkušeným politikem, že mu tato skutečnost nemohla uniknout hned na jaře roku 1939. Právní eliminace druhé republiky a návrat před Mnichov do září roku 1938 se tak staly velmi záhy osou celé zahraniční akce, a to navzdory počátečnímu odporu Velké Británie, Francie i USA. Benešova teorie právní kontinuity, jak se tento právně politický program obvykle označuje, byla vytvořena a veřejně oznámena již na jaře roku 1939. Definitivní podobu však získala až v červenci roku 1940, kdy byla obratně propojena s teorií o kontinuitě prezidentské funkce Edvarda Beneše. Přestože Benešovy „právní“ argumenty měly především soukromoprávní, politický a morální rozměr, neváhal jimi apelovat i v oblasti veřejného a mezinárodního práva. A nutno říci, že úspěšně. V nelehké a mezinárodně nepříznivé situaci se podařilo československé zahraniční akci pod vedením Edvarda Beneše obnovit orgány československého státu, které fakticky prosadily svoji autoritu a byly postupně uznány mezinárodněprávně i uvnitř státu. Založily či obnovily mezinárodní postavení Československa ve válce i po ní. Dekretální činnost prezidenta republiky byla časově omezena na dobu války a krátkého poválečného období do vzniku Prozatímního národního shromáždění. Všechny dekrety prezidenta republiky byly dodatečně schváleny Prozatímním národním shromážděním a staly se zákony, resp. ústavními zákony.

E. Beneš měl již od mládí velmi blízko k politickým a ekonomickým zásadám socialismu. Věřil, že stávající parlamentní systém liberální demokracie se přežil a bude nevyhnutelně nahrazen po válce novým systémem humanitní demokracie – politické demokracie doplněné o demokracii sociální a hospodářskou. Z tohoto důvodu Beneš požadoval, aby vláda regulovala všechny důležité části politického, sociálního a ekonomického systému poválečného Československa. Již na počátku války se Beneš vyslovil pro omezení počtu politických stran na dvě, nejvíce tři. Stranotvorným principem přitom neměly být partikulární stavovské zájmy, ale vztah k pokroku. Nalevo měla být sjednocená socialistická strana a napravo strana konzervativní. Stejně jako bude poválečný stát regulovat a omezovat svobodu majetkovou a hospodářskou, bude podle Beneše muset také více regulovat některé způsoby a projevy dřívějšího svobodného demokratického politického života. Parlamentu nebo nějaké jiné ústavou stanovené korporaci měla být dána pravomoc, aby v duchu demokracie a demokratickou metodou sama rozhodla, zda se v dalším vývoji státu a společnosti má výše popsáný stranotvorný princip měnit či zda se v konkrétním případě počet stran má nebo smí zvýšit a nová politická strana tak může být připuštěna do politické arény. Komunisté měli být součástí jednotné socialistické strany. Tato Benešova koncepce jednotné socialistické strany, v níž měli sociální demokraté a národní socialisté komunisty pohltit, a tím sice vystavit Československo radikálním sociálním a hospodářským reformám, ale na druhou stranu ho zachránit před komunistickou revolucí a občanskou válkou, však nebyla pro odpor komunistů i ostatních socialistických stran realizována.

Tržní ekonomiku považoval Beneš za zastaralý systém a již od roku 1939 požadoval zavedení plánovitého hospodářství namísto neosobních a nespravedlivých tržních sil. Soukromé podnikání mělo být zachováno, byť pouze v určitém rozsahu. Ekonomický sektor se měl skládat ze tří segmentů - státního, družstevního a soukromého -, které si měly vzájemně konkurovat. Hlavní roli měl hrát samozřejmě segment státní, neboť jen stát je schopen rozdělovat národní bohatství spravedlivým způsobem a zajistit plnou zaměstnanost. Beneš neměl rád bohaté lidi a byl přesvědčen, že podstatou velkého obchodu je vždy „nějaká zlodějna“, a proto by se každý slušný člověk měl od něj držet raději dál. Československo bylo podle Beneše zemí malého českého člověka. Pro aristokracii, buržoazii a zkorumpované politiky nemělo být v poválečné republice místo. Zástupci dělnické třídy (shromáždění v jednotné socialistické straně) měli hrát při obnově Československa klíčovou roli. Měli bezprostředně po osvobození provést radikální hospodářské a sociální reformy, které zabrání komunistické demagogii a přiblíží

československý ekonomický a sociální systém sovětskému systému. Většinu těchto názorů Beneš zastával už po první světové válce, ale v tehdejší mezinárodní a vnitropolitické situaci neměl žádnou naději je naplnit. Po druhé světové válce měly být okolnosti pro realizaci jeho plánů podstatně příznivější.

Beneš upřímně věřil, že v Sovětském svazu dochází k posunu směrem k demokracii (v politickém smyslu). Tento posun se měl pak po válce ještě výrazněji stupňovat. K posunu směrem k demokracii (v hospodářském a sociálním smyslu) mělo naopak docházet na Západě. Tohoto vzájemného přibližování dvou zdánlivě protichůdných systémů mělo Československo využít a stát se mostem mezi Západem a Východem. Sociální a hospodářské představy a plány Edvarda Beneše byly natolik radikální již před zahájením druhé světové války, že u nich k žádné podstatné změně po vstupu Sovětského svazu do války nedošlo. Bezpečnost Československa v žádném případě neměla být založena na představách o socializaci či demokratizaci nacistického Německa, ale především na důsledné orientaci na jeho jediného rovnocenného kontinentálního konkurenta: Sovětský svaz. Pomoci a podpory ostatních velmocí se Beneš rozhodně nezříkal a hodlal o ně ze všech sil usilovat, odmítal však na ně spoléhat jako na hlavní či dokonce jediný zdroj zajištění bezpečnosti poválečného Československa. O boji proti oběma zlům současně na dvou frontách neuvažoval ani domácí odboj, ani Beneš. Naopak, vzácně se shodovali v tom, že vynucená spolupráce s bolševismem, byť za cenu dalekosáhlých kompromisů a ústupků je pro osud národa prospěšnější, než „chybný“ boj na dvou revolučních frontách současně. Beneš důsledně nadřazoval zájmy národní nad zájmy ideologické a stejně tak důsledně vycházel z toho, že Drang nach Osten je nevyhnutelným znakem německé zahraniční politiky a německého národa, bez ohledu na to, jaký režim a revoluce je zrovna v Německu u moci.

Beneš byl plně přesvědčen o tom, že jeho myšlenky a plány plně zapadají do rámce pojmu demokracie. Přestože původním cílem československé zahraniční akce bylo prosadit československý právní řád, uvést jej v dřívější stav před Mnichovem, vrátit se k jeho zdrojům, které byly založeny 28. října 1918, otřáslo nakonec období, se kterým jsou spojeny dekrety prezidenta republiky, podstatným způsobem snad všemi pilíři demokratického systému první republiky. Přestože formální kontinuita československého státu zůstala zachována, pokus o doplnění předmnichovské demokracie demokracií hospodářskou a sociální, jenž se zčásti uskutečnil právě formou dekretů prezidenta republiky, přinesl zásadní proměnu ústavního, sociálního, hospodářského i politického

systemu první republiky a položil základy novému společenskému, politickému a hospodářskému systému, jenž nebyl schopen klást žádný významný odpor nezadržitelnému geopolitickému směřování poválečného Československa do pevného jádra mocenské sféry Sovětského svazu.

Klíčová slova:

Právní kontinuita
Dekrety prezidenta republiky
Edvard Beneš
Londýnský exil
Nejvyšší správní soud
Ústavní soud
Sociální revoluce
Znárodnění
Konfiskace
Národní správa
Národní fronta
Národní výbory
Politické strany
Odsun
Německá menšina
Slovenská národní rada
Slovenské národní povstání

Key words:

Juridical Continuity
Presidential Decrees
Edvard Beneš
Exile in London
Supreme Administrative Court
Constitutional Court
Social Revolution
Nationalization
Confiscation
National Sequestration
National Front
National (People's) Committee
Political Parties
Transfer
German Minority
Slovak National Council
Slovak National Uprising